TAHBÎZÜ'L-MATHÛN

el-Kânûn Fi't-Tıb Tercümesi

TOKADÎ MUSTAFA EFENDİ

3. CİLT
TEŞRÎHÂT 1

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 98

Bilim ve Felsefe Serisi	:	37
Kitabın Adı	:	TAHBÎZÜ'L-MATHÛN el-Kânûn Fi't-Tıb Tercümesi
Müellifi	:	İbn Sînâ (ö. 428/1037)
Mütercimi	:	Tokadî Mustafa Efendi (ö. 1196/1782)
Hazırlayanlar	:	Prof. Dr. Mustafa Koç Bilecik Şeyh Edebali Ünv. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Prof. Dr. Eyyüp Tanrıverdi Dicle Üniversitesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
Proje Yöneticisi	:	Prof. Dr. Muhittin Macit
Proje Koordinatörü	:	Doç. Dr. Ferruh Özpilavcı
Son Okuma	:	Arafat Aydın - Abdullah Öztop
Arşiv Kayıt	:	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye No. 1015
Kitap Tasarım	:	AS-64 Basın-Yayın Tanıtım, Org. ve Paz. Ltd. Şti. Divanyolu Cad. Erçevik İşhanı, No: 203, Sultanahmet-İstanbul Tel: 0212 513 39 90 / www.as64.org • info@as64.org
Baskı	:	Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş. Cihangir Mh. Güvercin Cd. No: 3/1 Baha İş Mrk. A Blok Kat: 2 34310 Avcılar / İstanbul Tel.: 0212 412 17 00 Sertifika No: 12026
Baskı Yeri ve Yılı	:	İstanbul 2018
Baskı Miktarı	:	1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Tokadî Mustafa Efendi
Tahbîzü'l-Mathûn, *el-Kânûn Fi't-Tıb Tercümesi*

1.Tıp, 2. Eczacılık, 3. Hastalıklar, 4. İbn Sînâ, 5. el-Kânûn, 6. Tokadî, 7. Sultan III. Mustafa

ISBN: 978-975-17-4037-3 (3. Cilt) / 978-975-17-4011-3 (Takım)

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

TAHBÎZÜ'L-MATHÛN

EL-KÂNÛN Fİ'T-TIB TERCÜMESİ

3. CİLT
TEŞRÎHÂT 1

TOKADÎ MUSTAFA EFENDİ
(ö. 1782)

Hazırlayanlar

Mustafa Koç

Eyyüp Tanrıverdi

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

Ḳānūn’un Beş Kitābından Üçüncü Kitābı Emrāḍ-ı Cüzʾiyyelerde Olan Mufaṣṣal Müstefvā Kelāmdır ki Ẕikr Olunur Yesserenallāhu İtmāmehu Bi’l-Ḫayri İnnehu Müyessirü Külli ʿAsīrin Fe-Niʿme’l-Mevlā ve Niʿme’n-Naṣīr

[FENN-İ EVVEL]

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNDAN FENN-İ S̱ĀNĪ AᶜṢĀBIN EMRĀḌI VE MUᶜĀLECĀTI BEYĀNINDA KELĀM-I MÜCMEL OLUP BİR MAḲĀLEYE MÜNḤAṢIR VE FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR

ḲĀNUN'UN KÜTÜB-İ ḪAMSESİNDEN KİTĀB-I ṢĀLİṢİN FENN-İ ṢĀLİṢİ EMRĀḌ-I ʿAYNDA OLAN KELĀM-I MÜCMEL VE EMRĀḌ-I ʿAYNIN MUʿĀLECĀTI BEYĀNINDADIR

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱İN FENN-İ S̱ĀLİS̱İNİN İKİNCİ MAḲĀLESİ MUḲLE EMRĀḌININ ʿİLEL-İ BĀḲİYELERİ BEYĀNINDADIR VE O ʿİLELİN EKS̱ERİ TERKĪBİYYE VE İTTİṢĀLİYYE OLUR O MAḲĀLE DAHİ FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR.

MAḲĀLE-İ S̱ĀLİS̱E ECFĀNIN VE ECFĀN ḤAVĀLĪSİNDE OLANLARIN BEYĀNINDADIR O DAHİ BİRAZ FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR

FENN-İ S̱ĀLİS̱ MAḲĀLĀTINDAN MAḲĀLE-İ RĀBİʿA ḲUVVET-İ BĀṢIRANIN AḤVĀLİ BEYĀNINDADIR O MAḲĀLE-İ RĀBİʿA DAHİ FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR

FENN-İ RĀBİʿ EMRĀḌ-I ÜẔÜNDE OLAN KELĀM-I MÜCMEL VE MUʿĀLECĀT BEYĀNINDADIR VE ONUN FUŞŪLÜ MÜŞTEMİL BİR MAḲĀLESİ VARDIR

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNUNDAN FENN-İ H̱ĀMİS EMRĀḌ-I ENF VE MUʿĀLECĀTINDA OLAN KELĀM-I MÜCMEL BEYĀNINDADIR

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱İN FENN-İ SĀDİSİ FEM VE LİSĀN EMRĀḌINDA VE MUʿĀLECĀTINDA OLAN KELĀM-I MÜCMELDİR

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNUNDAN FENN-İ SĀBİʿ EMRĀḌ-I ESNĀN VE MUʿĀLECĀTI BEYĀNINDA OLAN KELĀM-I MÜCMEL BEYĀNINDA OLUP FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNUNDAN FENN-İ S̱ĀMİN EMRĀḌ-I LİS̱E VE ŞEFETEYN VE MUʿĀLECĀTLARI BEYĀNINDA OLAN KELĀM-I MÜCMELDİR. BU FENN DAHİ BİR MAḲĀLE ÜZERE KILINIP FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNUNDAN FENN-İ TĀSİᶜ EMRĀḌ-I ḤALḲ VE MUᶜĀLECĀTI BEYĀNINDA OLAN KELĀM-I MÜCMEL OLUP FUṢŪLÜ MÜŞTEMİL MAḲĀLE-İ VĀḤİDE ÜZERE KILINDI

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNUNDAN FENN-İ ʿĀŞİR AḪVĀL-İ ṢADR VE RİYEDE OLAN KELĀM-I MÜCMELİMİZ OLUP BEŞ MAḲĀLE ÜZERE KILINDI

MAḲĀLE-İ ŪLĀ AṢVĀT ve TENEFFÜS BEYĀNINDA OLUP FUṢŪLÜ MÜŞTEMİL KILINDI

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FENN-İ ʿĀŞİRİ MAḲĀLĀTINDAN MAḲĀLE-İ S̱ĀNİYE ṢAVTIN ḤAḲĪḲATİ VE Bİ'L-CÜMLE AṢNĀFINDA OLAN KELĀM BEYĀNINDADIR O DAHİ FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR

FENN-İ ᶜĀŞİRİN ÜÇÜNCÜ MAḲĀLESİ İKİ FAṢLI MÜŞTEMİLE OLUR

FENN-İ ᶜĀŞİR MAḲĀLĀTINDAN DÖRDÜNCÜ MAḲĀLE ḲALBDEN MĀ-ᶜADĀ AᶜḌĀ-İ ṢADRIN ḲURŪḤ VE EVRĀMINA MÜTEᶜALLİḲ OLAN ᶜİLM-İ NAẒARĪNİN UṢŪLÜ BEYĀNINDADIR O DAHİ FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR

**FENN-İ ʿĀŞİR MAḲĀLĀTINDAN BEŞİNCİ MAḲĀLE
AʿḌĀ-İ ṢADRIN MĀ-SİVA'L-ḲALB OLAN
ʿUḌVLARININ VE NEVĀḤĪSİNİN ḲURḤALARI VE
ʿİLELLERİ ʿAMELİYYĀTI BEYĀNINDADIR
O DAHİ FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR**

**KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNUNDAN ON BİRİNCİ
FENN EMRĀḌ-I ḲALBİN VE MUʿĀLECĀTININ
BEYĀNINDA OLAN KELĀM-I MÜCMELDİR
O DAHİ İKİ MAḲĀLEYİ MÜŞTEMİLDİR**

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNDAN ON BİRİNCİ FENNİN İKİ MAḲĀLESİNDEN İKİNCİ MAḲĀLE EMRĀḌ-I ḲALBDE CÜZʾİYYĀT-I MUFAṢṢALA BEYĀNINDADIR O DAHİ FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNUNDAN ON İKİNCİ FENN EMRĀḌ-I S̱EDYDE VE MUʿĀLECĀTINDA OLAN KELĀM-I MÜCMELDİR O DAHİ FUṢŪLÜ MUḤTEVĪ BİR MAḲĀLEYİ MÜŞTEMİLDİR

[223a] *Ḳānūn*’un Beş Kitābından Üçüncü Kitābı Emrāḍ-ı Cüzʾiyyelerde Olan Mufaṣṣal Müstefvā Kelāmdır ki Ẕikr Olunur Yesserenallāhu İtmāmehu Bi’l-Ḫayri İnnehu Müyessirü Külli ʿAsīrin Fe-Niʿme’l-Mevlā ve Niʿme’n-Naṣīr

[223b] “el-Ḥamdü lillāhi ve selāmun ʿalā-ʿibādihillezīne’ṣṭafā’llāhu ḫayrun ammā yuşrikūne.” Ve baʿdehu Ḥaḳ celle ve ʿalā ḥaḍretleri sizi cemīʿan umūrunuzda teʾyīd edip saʿādet-i dāreyni ḥāvī olan bünyān-ı ḫuṣūṣunuzu teʾsīs ve teşyīd eyleye.

Maʿlūm ola ki biz fenn-i ṭıbbın [cüzʾ-i] naẓarīsi beyānında olan kitāb-ı evvelden ve keẕālik edviye-i müfrede beyānında olan kitāb-ı s̱ānīden fārīg olduk ve kitāb-ı s̱ālis̱e şürūʿ eylememizin vaḳt ü zamānı ḳarīb oldu. Ve biz kitāb-ı s̱ālis̱te cüzʾ-i ʿamelīnin ṣıḥḥat-i mevcūdeyi ḥıfẓ eden ḳısmı ile maraḍ ḥasebiyle zāil olan ṣıḥḥati iʿāde eden ḳısmını ẕikr eyleriz. Ve kitāb-ı s̱ālis̱i biz yirmi iki fenne taḳsīm eyledik ve her fenni müteʿaddid maḳālāta münḳasım kıldık ve her maḳālede fuṣūl-i ʿadīde ẕikr eyledik ve o fuṣūlde insānın başından ayağına varınca ḳadar ẓāhirinde ve bāṭınında mevcūd olan ʿuḍvlarından her birine maḫṣūṣ olan maraḍları inşāallāhu taʿālā birer birer ẕikr eyleriz ve o maraḍlara müteʿalliḳa olan umūrları istīfā eyleriz. Ve o ʿuḍvların emrāḍını beyāna şürūʿumuzda evvelā ʿuḍvun teşrīḥini ve menfaʿatini ẕikr eyleriz ve baʿdehu ʿuḍvun ṣıḥḥatini ḥıfẓ eden nesneleri eks̱er-i ḥālde bildiririz ve ʿuḍvun emrāḍ ve esbābının külliyyātlarına ḳavl-i muṭlaḳ ile delālet eyleriz. Ve emrāḍ ve esbābı taʿyīn ve teşḫīṣ eden edille ile istidlālin ṭarīḳine ve emrāḍın muʿālecātına ḳavl-i küllī ile delālet eyleriz. Ve bu umūrlardan ferāġdan sonra emrāḍ-ı cüzʾiyyeye teveccüh ve iḳbāl eyleriz. Ve eks̱er-i ḥālde her maraḍ-ı cüzʾīnin taʿrīfine ve sebeblerine ve delīllerine ḳavl-i küllī ile ḥükm edip delālet eylerim ve onlardan aḥkām-ı cüzʾiyyelere vāṣıl olurum ve sonra muʿālecātın küllī olan ḳānūnlarını bildiririm ve sonra müfrede veyāḫūd mürekkebe olan edviye ile cüzʾiyye olan muʿālecelere tenezzül eylerim. Ve bu minvāl üzere yirmi iki fennin mesāfelerini ḳaṭʿ edip yirmi ikinci fennin nihāyetine vardıkta kitāb-ı s̱ālis̱ ḫazīnesi kapısını ḫatm ve temhīr eylerim.

Tercüme-i Ḳānūn'a bezl-i mesāʿī eden ʿabd-i dāʿī der ki muṣannif raḥmetullāhi taʿālā ʿaleyhi ḥaḍretlerinin her ʿuḍvun emrāḍlarını beyānda vāḳiʿ olan ḳavl-i küllīlerini cemīʿan fehm ve idrāk muhaṣṣılına bāʿis-i iʿyā vü taʿab olup onun muʿālecesinde sühūlet-i fehme müʾeddī olan mebādī-i metrūkeleri iẓhār ve edillelerinin mutaḍammına olduğu keṡret ve vefret ḥaẕf ve ıḍmār olunup leʾālī-i menṡūreleri tanzīm ve meʿāḳıd-ı maṣʿūbeleri ḥall ve terḫīm olunarak tercümeye iḥtiyāc olmakla bundan böyle şecere-i ḳānūnun naḍīc olan mīve-i meʾāli çīde ve müntefeʿun bih olmayan nā-puḫteleri maṭrūd ve bürīde kılınmak istiḥsān olundu.

Ḳānūn'un kitāb-ı ṡāliṡi fünūnundan fenn-i evvel reʾs ve dimāġ maraḍlarının aḥkām-ı külliyye aḥvālinde kelām-ı mücmel ve ḳavl-i küllī olup beş maḳāle üzere tertīb olundu.

[FENN-İ EVVEL]

Maḳāle-i Ūlā Reʾs ve Dimāġ Maraḍlarının Aḥkām-ı Külliyyeleri Beyānındadır

Faṣl-ı Evvel Başın ve Başta Olan Eczāların Menfaʿatleri Beyānındadır

Cemīʿan ḥayvānāt iki cins olur: Bir cinsinin başı olur ve cins-i āḫerin başı olmaz. Baştan murād olan, teşrīḥ-i reʾs'te yazıldığı üzere beyni ve beyni ḥāvīye olan kemikler ve aġşiye ve şiryān damarları ve verīd damarları olur. Ḥayyāt ve ʿaḳārib ve ḥaşerāt-ı sāirelerde ālāt-ı ḥiss bedenlerinin bir ṭarafına terkīb olunmakla elsine-i nāsta o maḥalle baş ıṭlāḳ olunur, lākin eṭıbbā ʿörfüne naẓaran baş ıṭlāḳ olunmaz. Ve o ḥayvānlarda her ne ḳadar ḥavāss-ı ḫamse-i ẓāhire mevcūde ise yine eṭıbbā o ḥaşerātın başı yoktur derler, ẕikr olunan eczālar bulunmadığı için.

Pes başı olan ḥayvānlarda baş kemiklerinin fāidesini ve başın sāir aʿḍādan ʿālī olduğunun fāidesini beyān edip Cālīnūs der ki başın vech-i mezkūr üzere ḫilḳatinden ġaraḍ dimāġı muḥāfaẓa değildir ve keẕālik semʿ ve şemm ve lems ve ẕevḳ ḳuvālarını ve o ḳuvāların āletlerini ve ḳuvāların mevḍiʿlerini muḥāfaẓa dahi değildir, zīrā ẕikr olunan dimāġ ve ḳuvālar başı olma-

yan ḥayvānlarda dahi mevcūdedir, onlar dahi başı olan [224a] ḥayvānlar gibi işitirler ve ẕevḳ ve şemm ve lems ḳuvveleri ve keẕālik dimāġı olur ve o ḳuvālar bilā-reʾs onlarda maḥfūẓ olur belki ẕikr olunan eczālardan baş terkīb olunup ve sāir ʿuḍvlardan ʿālī olduğundan ġaraḍ-ı aṣlī ve ḥikmet ve maṣlaḥat baṣarın ebṣārda ḥasenü'l-ḥāl üzere taṣarruf etmesi olur, zīrā baṣarın aʿḍā-i sāireye ḳıyāsı cāsūsun ʿaskere ḳıyāsı üzere olur. Düşmanı maḥall-i baʿīdden görmek ġaraḍı için cāsūsun maḥalli ʿālī olduğu gibi, baṣar dahi cemīʿan aʿḍāyı ve aʿḍānın cihātını görsün için baṣarın maḥalli olan baş dahi ʿālī maḥallde kılındı.

Ve başı olan ḥayvānın gözleri teşrīḥ-i ʿaynda yazıldığı üzere laṭīf ruṭūbetlerden terkīb olunup o ḥayvānlar ḳuddāmı cihetini gördükleri gibi sağ ve solda olan cihetleri dahi görüp ebṣārları kāmil ve naẓarları tāmm olsun için taklīb-i ḥadeḳa āletleri olan ʿaḍalāta ve sinir parçaları ʿayna gelmeğe muḥtāc olmakla bi'l-cümle bu eczā-i laṭīfeleri ḥāvī olsun için o ḥayvānların başları kemikten terkīb olunup ve kemikten ʿayna ḥücreler mis̱ālinde geniş ḥırz-ı ḥaṣīn ve ḥıṣn-ı metīn ḫalḳ olundu. Ve ʿayna tebʿan her ne ḳadar eşedd-i iḥtiyāc yok ise dahi sāir ḥavāssa dahi baştan birer maḥall taʿyīn olundu.

Ammā başı olmayan ḥayvānın ʿaynı ruṭūbet-i laṭīfeden mürekkeb değildir, değme ḥāl ile āfeti ḳabūl eylemez ve taklīb-i ḥadeḳaya dahi muḥtāc değildir, zīrā onlara cihet-i ḳuddāmı görmek kifāyet eder, yemīn ve yesāra iltifāt etmek onların ḥāllerine ve mā-ḫuliḳa lehlerine münāsib olmaz. Ona bināen o ḥayvānların bedenlerinin ṭarafey-i yemīn ü yesārından birer zāide iḫrāc olunup gözleri o zāidelerin çukuru içinde ḥıfẓ olundu.[1] [Aḥvāl-i] ʿaynı ẕikr ve beyān eylediğimiz maḥallde ve bu bābda olan kelāmı istiḳṣā eyleriz.

Ve başın ẕātī olan eczālarını ve o eczā-i ẕātiyyeye münāsib olan eczā-i ʿaraḍiyyeleri taʿnī tüy ve deri ve laḥm gibi eczāları ve ġışā-i muḫtefī ve beyni ḥāvī olan ġışā-i ġalīẓi ve ġışā-i raḳīḳ-i meşīmīyi beyān eyleriz. Cevher-i dimāġı yaʿnī beyniyi ve beyninin buṭūnunu ve beynide olan eczāları ve aḥvālleri beyān eyleriz. Ve beyninin taḥtında olan iki ġışāları ve onların dahi taḥtında olan cirm-i şebīkeyi ve ḳāʿide-i dimāġ olan kemiği dahi beyān eyleriz inşāallāhu taʿālā.

1 Başı olmayan ḥayvānların eks̱eri mūẕī olmakla o ḥayvānların maḍarratları şāmil olmasın için sağ ve sol cāniblerine naẓardan menʿ olundular.

Faṣl-ı S̱ānī Dimāġın Teşrīḥi Beyānındadır

Ammā insān dimāġının teşrīḥi beyānı budur ki insān dimāġının terkībi üç türlü şeylerden ve eczālardan olur:

Evvelkisi cevher-i ḥicābīdir.

İkincisi muḫḫ dedikleri beyninin cevheridir.

Üçüncüsü buṭūnda olan tecvīfler yaʿnī boş yerlerdir ki ervāḥla dolu olur.

Ammā sinirler dimāġın eczā-i aṣliyyesinden değildir belki dimāġın fürūʿundandır, dimāġdan bitip eṭrāfa tevzīʿ olunur.

Ve dimāġ ṭūlen iki bölük olur ve ikiye bölünmesi muḫḫuna ve ḥicābına ve tecvīfine nāfiẕ olur.[2] Ve bu inḳısāmda menfaʿat-i maʿlūme vardır yaʿnī iki ḳısmın birine āfet erişirse ḳısm-ı āḫere āfet sirāyet eylemez, taḳsīm ḥasebiyle her bir ḳısm āḫer ḳısmdan munfaṣıl gibi olduğu için. Lākin dimāġın üç baṭnından baṭn-ı evvelde ẕikr olunan vech üzere bu inḳısām ḥisse ziyāde ẓāhir olur.

Ve dimāġın cevherinin yaʿnī beyni dedikleri cevherin ṭabīʿatı bārid ve raṭbdır, yaʿni sovuk ve yaş ḫalḳ olunmuştur. Sovuk ḫalḳ olunduğu onun içindir ki dimāġa süḫūnet kes̱īren müteveccih olur ve dimāġ bārid olmasa süḫūneti ḳabūlü serīʿ olup ruṭūbet-i dimāġ serīʿan maḥv olur. Ve dimāġa süḫūnetin teveccühüne sebeb bunlardır ki dimāġ sinirlerin menşeʾidir ve sinirlere ḥarekātları ḥasebiyle ʿārıḍ olan süḫūnet dimāġa ulaşır. Keẕālik dimāġ ḥavāssın ḳuvālarının maʿdenidir, infiʿālāt ḥasebiyle ḥavāssa ʿārıḍa olan süḫūnet dimāġa vāṣıl olur. Ve keẕālik dimāġ rūḥ-ı nefsānīnin maʿdenidir, fikriyye ve taḥayyüliyye ve ẕikriyye olan istiḥālāt ḥasebiyle ervāḥa ʿārıḍ olan süḫūnet dimāġa vāṣıl olur.

Ve dimāġın ṭabīʿatı ve ḫilḳati bürūdet üzere olduğunun vech-i s̱ānīsi budur ki dimāġa ervāḥ şiryān şuʿbelerinden iki şuʿbe ile ḳalbden ṣuʿūd eder ve ḳalbin ervāḥının ḥarāreti şedīde olmakla dimāġın bürūdeti ile taʿdīl olunup aʿḍāya ḥiss ve ḥareket ḳuvālarını īṣāle ṣāliḥ olur.

Ve dimāġ raṭb ve yaş ḫalḳ olunduğunun vechi ve menfaʿati budur ki sinirlerin ve sāir ervāḥ mis̱lli nesnelerin ḥareketleri ḥasebiyle dimāġ kurumayıp ḥavāssın iḥsās eylediği eşyānın ṣūretleri sühūlet ile dimāġda naḳş olunur.

2 Yaʿnī muḫḫu ve ḥicābları ve tecvīfleri cemīʿan bi-ḥasebi'ṭ-ṭūl ikişer bölüktür, o taḳsīm ile ʿarḍında dahi cüzʾ bulunur.

Ve dimāġ bārid ve raṭb ḫalḳ olunduğu gibi kez̠ālik mülāyim ve düsūmetli yaᶜnī yağlı ḫalḳ olundu. Ammā yağlı ḫalḳ olduğunun menfaᶜati budur ki dimāġ yağlı oldukta dimāġdan biten sinirler dahi yağlı olur. Ve yağlı olan nesnelerde sakız gibi lüzūcet yaᶜnī yapışkanlık olup aᶜḍāya ittiṣāli ziyāde olur ve o ittiṣāl ile aᶜḍāyı taḥrīki ziyāde olur.

Ve ammā dimāġın mülāyim olduğu, iḥsās olunan maḥsūsāt mütebeddil oldukça ḥiss-i müşterekte ṣūretlerinin yazılıp ve bozulması kolay olsun içindir.

Bu vechler Cālīnūs'un īrād eylediği vechlerdir. Ve ṣāḥib-i *Ḳānūn* der ki:

Benim katımda sinirler baᶜḍı ġıdāsını dimāġdan alır, pes dimāġ mülāyim ḫalḳ oldu ruṭūbeti yağlı olup ṣalābetli sinirlerin taġaddīsi tedrīcle ṣāliḥ olsun için. Ve katı olan sinirlerin ġıdāsı yağlı olup bir miḳdār sinirler mülāyim oldukta aᶜḍāyı taḥrīki vech-i lāyıḳ üzere olur. Ve dimāġdan biten ᶜaṣabların menbitine yaᶜnī bittiği maḥallere ḳarīb olan yerleri ziyāde mülāyim olur, lākin lüdūnetli olur yaᶜnī üzülmez ve munḳaṭıᶜ olmaz, muḥkemdir. Pes o sinirler bittiği maḥallden uzadıkça uzaklığı ḥasebiyle katı olur ve aᶜḍāya vardıkta katılığı ziyāde olup bu vech ile olan sinirlerin aᶜḍāda taṣarrufu aḥsen ve ekmel olur.

Ve kez̠ālik dimāġın rūḥları baᶜḍı kerre serīᶜan ḥareket eyledikte o rūḥa cefāf yaᶜnī kuruluk ᶜārıḍ olur ve dimāġın ruṭūbetinden istimdād ile yine ruṭūbeti tāzelenir.

Ve kez̠ālik dimāġ-ı raṭb müteḫalḫil yaᶜnī gevşek olup ve gevşek olan ḫafīf olmakla başa ağırlığı olmaz.

Ve dimāġın cevheri yaᶜnī beyni her ne ḳadar mülāyim ise lākin dimāġın evveli ve muḳaddeminin yumuşaklığı eks̠er ve muᵓaḫḫarlarının mülāyemeti eḳall olur. Ve ikisinin arasına ḥicāb-ı ṣulb girip beynehümāyı farḳ eder. Ve muḳaddem-i dimāġın ziyāde mülāyim olduğu onun içindir ki eks̠er-i ḥavāssın mutaṣarrıfı ve ḫuṣūṣan semᶜ ve baṣarda taṣarruf eden sinirler dimāġın muḳaddeminden biter. Ve muḳaddem-i dimāġın mülāyemeti ḥasebiyle ondan biten sinirler dahi mülāyim olup ḥavāss-ı laṭīfede taṣarrufu vech-i lāyıḳ üzere olur. Ve muᵓaḫḫar-ı dimāġ muḳaddem-i dimāġdan onun için katı ve ṣalābet üzere olur ki aᶜḍāyı taḥrīk eden ᶜaṣabların baᶜḍıları ve kez̠ālik nuḫāᶜ muᵓaḫḫar-ı dimāġdan biter. Ve nuḫāᶜ dahi fıḳarāt-ı ẓahr s̠uḳbeleri mecrāsı-

na mālik olur. Ve her iki fıḳra arasında ṣalābetli ʿuḍvlarda mutaṣarrıf olan birer çift sinirler biter ve lā-maḥāle katı ve ṣalābetli ʿuḍvlarda mutaṣarrıf olan sinirler ṣalābetli olmak lāyıḳ olur. Ve ṣalābetli sinirlerin menbiti olan nuḫāʿ dahi ṣalābetli olmak lāyıḳ olur. Ve ṣalābetli olan nuḫāʿın menbiti ve keẕālik aʿṣāb ḥareketinin menbiti olan muʾaḫḫar-ı dimāġ dahi muḳaddem-i dimāġa ḳıyāsla katı ve ṣulb olmak lāyıḳ olur.

Ve mülāyim olan cevher-i dimāġla katı olan muʾaḫḫar-ı dimāġın arasına ẕikri mürūr eden ḥicābın tavassut eylediğinin vechi budur ki o ḥicāb aralığa girmekle muḳaddem-i dimāġ muʾaḫḫar-ı dimāġdan mümtāz olur. Ve muʾaḫḫar-ı dimāġın ṣalābeti ile mülāyim olan muḳaddem-i dimāġ mutaḍarrır olmaz. Ve muḳaddem-i dimāġa nüfūẕ eden şerāyīn ve evride damarları ve sāir her ne ki nüfūẕ ederse onlar dahi cidden mülāyim kılındı.

Ve muḳaddem-i dimāġın ẕikr olunan ḥicābla yaʿnī sargı ile dürülmesinin āḫer menfaʿatleri vardır. O menfaʿatler bunlardır: Baştan dimāġa evride [224b] damarları iner ve dimāġda o damarların şuʿbeleri müteferriḳ olur. Ve o şuʿbeler mülāyim ve raḳīḳ olup bi-nefsihā bir maḥallde meks̱e ḳādir olmamakla dayanacak ve istinād edecek bir müstenede muḥtāc olur ve dimāġ ḥicābla dürülü oldukta onlara müstened olur.

Ve bu muḳaddem-i dimāġ dürümünün āḫirinde ense cānibine māil bir feḍā ve boş maḥall vardır ki ona maʿṣare derler, dimāġa ṣuʿūd eden kan o maḥalle dökülür ve o maḥallden ince yollara ve cedāvile dağılır ve ondan cevher-i dimāġa yayılır. Ve cevher-i dimāġdan o kanları cevher-i dimāġda olan damarlar neşf ṭarīḳiyle ağızları cānibinden aḫẕ edip cemīʿan o kanları iki damara dökerler ve o iki damarda cemʿ ederler. Ve biz o iki damarın teşrīḥini inşāallāhu taʿālā ḳarīben ẕikr eyleriz.

Ve muḳaddem-i dimāġdan kelle kemiğinin derzleri muḥāẕātında biraz ribāṭāt biter yaʿnī ince iplik gibi bağlar biter. O ribāṭlar ile dimāġın ṣafīḳ dedikleri ḥicābı ve örtüsü bağlanır. Ve muḳaddem-i dimāġdan iki zāide biter ki onlar memelerin iki ḥalemeleri gibi yaʿnī memelerin başında olan düğmeler gibi olur. Ve şemm ḳuvveleri o ḥalemelerde olur, rāyiḥa onlara vardıkta iḥsās eder. Ve o zāideler dimāġdan katı ve sinirlerden mülāyim olur.

Ve dimāġın muḳaddeminin cümlesini iki ḥicāb örter, onlara ġışā-i mücellil derler. O iki ġışānın biri raḳīḳ yaʿnī incedir ve biri ṣafīḳtir yaʿnī sık ve

ġalīẓdir. Raḳīḳ beyniyi mümāss olur, ṣafīḳ baş kemiğini mümāss olur. Ve bu iki ġışāların menfaᶜatleri budur ki o ġışālar dimāġla kemikler arasında ḥāil olmakla dimāġ kemiğin katılığından mutaḍarrır olmaz ve o ġışālar ḥāil olmasa dimāġ iki ḥālinde kemiklere mümāss olup müteʾeẕẕī ve mutaḍarrır olur:

O iki ḥālin evvelkisi dimāġın tezeyyüdü ḥālidir, zīrā her ayın nūru ziyāde oldukça dimāġ ziyāde olur ve vaḳt-i tezeyyüdde o ġışālar dimāġın kemiğine mümāss olmasına māniᶜ olur. İkincisi dimāġ ḥāl-i inbisāṭında ẕikr olunan ġışālar olmasa kemiğe mümāss olur, zīrā dimāġın iki ḥareketi vardır, birine ḥareke-i inḳıbāḍiyye ve birine ḥareke-i inbisāṭiyye derler. Ḥareke-i inbisāṭiyye ile dimāġ genişir. Lā-maḥāle o ġışālar olmasa o ḥālde kemiğe mümāss olur. Bu ẕikr olan mümāsse devr-i dāim olan mümāssedir. Ve baᶜḍı kerre ᶜārıḍ ḥasebiyle dahi mümāsse ḥādis̱ olur. Mes̱elā ṣayḥa-i şedīde ile ṣayḥa eden kimselerin dahi dimāġı yukarı kalkıp baş kemiğine [değer ve] mümāss olur, o vaḳtte dahi ġışālar ḥāil olup ṣalābet-i ᶜaẓīm ile mutaḍarrır olmaz. Onun için o ġışālar katılık ve yumuşaklık arasında vasaṭu'l-ḥāl kılındı.

Ve o iki ġışānın dimāġı mess edeni ince ve kemiği mess edeni ṣafīḳ ve ġalīẓ kılındı. Ve o iki ġışādan her biri āẖer ile fi'l-cümle mümtezic olup dimāġa viḳāye-i vāḥide gibi kılındı. Bu ġışālar dimāġa viḳāye olduğu gibi keẕālik dimāġa nüfūẕ eden nabḍ damarlarına ve kan damarlarına ribāṭ gibidir, o damarları bağlar, mekānından çıkmağa koymaz, ana karnında cenīni rabṭ edip bağlayan meşīme gibidir, dimāġ içinde olan ᶜurūḳların biri birleriyle iştibākini ve örgüsünü ve damarların evḍāᶜını o ġışālar ḥıfẓ eder ve keẕālik derzlerden mevāḍiᶜ-i kes̱īrede dimāġın buṭūnuna nüfūẕ edenleri dahi bağlar. Ve bu ġışāların bu vech üzere viḳāye olması dimāġın muḳaddemine maẖṣūṣ olur ve muʾaẖẖar-ı dimāġ[3] katında o ġışālar munḳaṭıᶜ olurlar, zīrā muʾaẖẖar-ı dimāġ muḥkem ve ṣalābetli olmakla viḳāyeden müstaġnī olur.

Ve ġalīẓ olan ġışā dimāġa muttaṣıl değildir, beynehümāda ġışā-i raḳīḳ ḥāil olmak ḥasebiyle. Ve keẕālik ġışā-i ġalīẓ ġışā-i raḳīḳa muttaṣıl olup her ṭarafından biri birlerine tehendüm edip yaᶜnī bağlanıp şeyʾ-i vāḥid olmak üzere ittiḥādları yoktur. Belki o iki ġışālar bi-ḥasebi'l-ḥiss başka ve müstaḳill ġışālardır.

---

3 Burada "muʾaẖẖar-ı dimāġ" ile murād baṭn-ı evsaṭ ile baṭn-ı muʾaẖẖardır.

Ve ẕikri mürūr eden ʿurūḳ evvelā ġışā-i ġalīẓe nüfūẕ edip baʿdehu ġışā-i raḳīḳa nüfūẕ eder ve beynehümāda o ʿurūḳ vāṣıl olur. Ve ġışā-i ġalīẓa revābıṭ yaʿnī bağlar ile baş kemiğine teşmīr olunup bağlanmıştır. Ve o ribāṭlar ġışā-i ġalīẓden bitip kelle kemiğinde olan derzlere bağlanır, dimāġa o ġışā-i ġalīẓ yük olmasın için. Ve bu ribāṭlar dürūza vardıkta şüʾūndan ḫurūc eder yaʿnī derzler arasına nüfūẕ edip kelle kemiğinin taşrasına çıkar ve ḫāric-i ḳıḥfta o ribāṭlardan bir ġışā örülüp ḳıḥfın ḫāricine ġışā-i mücellil olur. Ve bu ġışā-i mücellil ile dimāġın ġışā-i ġalīẓinin ḳıḥfa ittiṣāli metīn ve müstaḥkem olur.

Ve dimāġın ṭūlünde üç baṭn vardır ve o üç baṭndan her birisi bi-ḥasebi'l-ʿaraḍ iki ḳısma münḳasımdır yaʿnī ṭūlüne yarılmakla ʿarḍında iki cüzʾ olur, biri sağında ve biri solunda olur. Ve baṭn-ı evvelin bi-ḥasebi'l-ʿaraḍ iki ḳısma münḳasım olduğu bi-ḥasebi'l-ḥiss ẓāhirdir. Ve bu cüzʾ yaʿnī baṭn-ı evvel istinşāḳa yaʿnī havāyı ceẕbe muʿīndir ve keẕālik aksırık ile faḍla olan ebḫıreleri defʿe ve nefḍe dahi muʿīndir ve rūḥ-ı ḥassāsı aʿḍāya tevzīʿ ve taḳsīme ve bāṭında olan idrāk ḳuvālarından muṣavvere olan ḳuvāların[4] efʿāline bi'l-cümle muʿīndir.

Ve ammā baṭn-ı muʾaḫḫar yaʿnī dimāġın ṭūlen olan üç baṭnından üçüncü baṭn dahi baṭn-ı ʿaẓīmdir, zīrā o baṭn maḥall-i ʿaẓīmi ve tecvīf-i kebīri doldurur. Felā-maḥāle geniş ve vāsiʿ tecvīfi dolduran kebīr ve ʿaẓīm olur. Ve keẕālik ḫalīfe-i dimāġ olan nuḫāʿ yaʿnī nās beyninde murdār ilik diye müteʿāref olan eks̱er-i aʿṣābın menbiti ve rūḥ-ı ḥassāsın eks̱erinin maḳsemi muʾaḫḫar-ı dimāġdan biter ve lā-maḥāle büyük nesnenin maḥalli dahi büyük olmak iḳtiḍā eder ve ḳuvve-i ḥāfıẓanın efʿāli o maḥallde olur. Ve maʿa-hāẕā yine baṭn-ı muḳaddemden küçük olur ve belki baṭn-ı muḳaddemin ʿarḍan olan iki ḳısmının her birinden baṭn-ı muʾaḫḫarın mecmūʿu küçük olur. Ve maʿa-hāẕā baṭn-ı muʾaḫḫarın cüzʾ-i s̱ānīsi cüzʾ-i evvelinden ve s̱ālis̱i s̱ānīsinden ve hākeẕā ilā en-yentehiye tedrīcle teṣāġur eder. Ve bu mis̱lli tedrīcle eczālarının evvellerinden āḫirleri kes̱īf olur, ḥattā nuḫāʿın menbiti olan baṭn-ı s̱ālis̱ten cüzʾ-i muʾaḫḫar baṭn-ı s̱ālis̱in cüzʾ-i muḳaddeminden ziyāde ṣaġīr ve ziyāde kes̱īf ve ṣulb olur.

---

4 "Bu maḳāmda "muṣavvere olan ḳuvā"dan murād ḥiss-i müşterektir ki onda maḥsūsātın ṣūretleri naḳş olunur.

Ammā dimāġın üç baṭnının ikinci baṭnı baṭn-ı evvel ile baṭn-ı s̱ānī arasında dehlīz mis̱ālinde bir mecrā gibi olur ve onun için baṭn-ı s̱ānī dahi ᶜaẓīm ve ṭavīl olur, zīrā ikinci baṭn bir ᶜaẓīmden āẖer ᶜaẓīme vesīle ve ṭarīḳ olur ve baṭn-ı muḳaddemin rūḥu baṭn-ı muᵓaẖẖara o yoldan vāṣıl olur ve eşbāḥ-ı tez̠ekkür dahi o yoldan ulaşır. Ve lā-maḥāle iki ᶜaẓīm arasında vesīle olan dahi ᶜaẓīm olur. Ve o baṭn-ı evsaṭın mebdeᵓi ve evāili bāṭını kürī olan bir saḳf ile müsaḳḳaf olup ezec gibi olur, onun için o saḳfa ezec[5] tesmiye olunur. O saḳf ḥasebiyle baṭn-ı evsaṭ menfez̠ olur. Ve o saḳfın küreviyyeti ve tedvīri ḥasebiyle o baṭn āfāttan baᶜīd olur ve muḳaddem-i dimāġı derc ve cemᶜ eden ḥicābın o saḳfa iᶜtimādı katında ḥicābı ḥaml ve yüklenmeğe ḳavī olur.

Ve dimāġın iki evvelki baṭnları ezec katında o vech ile cemᶜ olur ki o iki baṭn maᶜan baṭn-ı muᵓaẖẖar ile o menfez̠den biri birlerine naẓar ederler, onun için o mevḍiᶜe mecmaᶜu'l-baṭneyn derler. Ve o menfez̠ kendi bir baṭn iken baṭn-ı muḳaddemde olan taṣavvurun baṭn-ı muᵓaẖẖarda olan ḥıfẓ ḳuvvesine teᵓeddīye menfez̠ ve ṭarīḳ olmakla taḥayyül ve tefekkür ḳuvvesine mevḍiᶜ olmağa ziyāde lāyıḳ oldu. Ve z̠ikr olunduğu üzere buṭūn-ı s̱elās̱e vech-i meşrūh üzere ḥavāss-ı bāṭınenin maḥalleri olduğuna o maḥalle āfet eriştikte ḥāssesinin [225a] fiᶜli bāṭıl olmakla veyāẖūd o fiᶜle ẖalel gelmekle istidlāl olunur. Ve ġışā-i raḳīḳ buṭūn-ı s̱elās̱eyi cemīᶜan örtmez belki baṭn-ı evsaṭın saḳfına gelince ḳadar baṭn-ı muḳaddemi örter, saḳfın fürcesinde munḳaṭıᶜ olur ve mā-ᶜadā buṭūnda ṣalābet olmakla örtüye muḥtāc olmaz.

Ve ammā dimāġın üç boğum yaᶜnī üç baṭn olup ve her boğumda zerdler olması rūḥ-ı nefsānī cevher-i dimāġa nüfūz̠ eylesin içindir, zīrā baᶜḍı kerre ervāḥ kes̱īre olur ve dimāġ dahi müntefiẖa olmaz, o mis̱lli vaḳtte ervāḥ-ı kes̱īreye yer kalmaz, lākin boğum ve zerd maḥallerinden dimāġın içine ervāḥ nüfūz̠ etmekle dimāġa sereyān edip ḥayyiz ve mekān bulur. O boğumlar, zerdler olmasa dimāġın inḳıbāḍı vaḳtinde dimāġa ervāḥ nüfūz̠ edemez ve buṭūndan boş maḥallerin dahi vüsᶜati olmaz, ervāḥ bilā-mekān maḥv olup boğulur.

---

5 Kütüb-i lüġatte "ezec" bir nevᶜ binādır diye yazarlar. Ve ḥilye-i şerīfte "ezecü'l-ḥācibeyn" tefsīrinde muḳavves ve kes̱īrü'ş-şaᶜr diye z̠ikr ederler. Pes bināda "ezec" tekne tavan ki mücessem küpler ola.

Ve dimāġın tezrīd üzere üç baṭnı olduğunun bir vechi dahi budur ki ervāḥ dimāġa ḳalbden ṣuᶜūd eyledikte o ervāḥın mizāc-ı ḳalbīsi dimāġda istiḥāleye muḥtāc olur, zīrā o istiḥāle ḥasebiyle rūḥ-ı ḳalbī rūḥ-ı nefsānī olur. Ve o istiḥāle, rūḥ-ı ḳalbī dimāġda münṭabıḫ olup dimāġın mizācını aḫẕ etmekle olur. Pes rūḥ-ı ḳalbī dimāġa evvel vuṣūlünde cevf-i evvele gelip onda muntabıh olur ve sonra o rūḥ ikinci baṭna nüfūẕ edip onda ziyāde muntabıh olur ve ondan dahi üçüncü baṭna nüfūẕ edip onda inṭıbāḫı ve kaynaması tamām olur. Velākin bu inṭıbāḫların kemāli ervāḥ dimāġın eczāsı ile muḫāliṭ olduğu ḥālde ṭabḫ olmakla olur, zīrā ṭābıḫa matbūḫ muḫāliṭ olmaksızın vāḳiᶜ olan ṭabḫta kemāl bulunmaz. Onun için kebidde ġıdā ṭabḫ olundukta kebide o ġıdā sereyān eder, ḥattā kebidi ġıdā müstevᶜib olup iḥāṭa eder, ṭabḫ kemāl üzere olsun için. İnşāallāhu taᶜālā kebidin teşrīḥinde tafṣīli gelir.

Ve dimāġın her baṭnında zerdler vardır. Mes̱elā bir ᶜuḍvu ip ile boğsalar o ipin yeri ᶜuḍvun sāir maḥallinden münḫafiḍ ve aşağı olur ve iki ipin arası mürtefiᶜ olur. Ve o boğumlara zerdler derler. Ve dimāġın her baṭnında zerd gibi müteᶜaddid maḥaller olur. Ve baṭn-ı evvelin zerdlerinin efrādı baṭn-ı muʾaḫḫarın zerdleri efrādından kes̱īr olur.

Ve bu iki baṭnın altında bir mevḍiᶜ vardır ki dimāġa ṣuᶜūd eden iki büyük damarlar o mevḍiᶜde tevzīᶜ olunur ve şuᶜab-ı kes̱īreye münḳasım olur. Ve o şuᶜbelerden meşīme gibi bir cirm örülür ki cirm-i şebekī demekle maᶜrūf olur ve maḥalli dimāġın taḥtında olur. Ve o şebīke aralarında olan fürceler laḥm-ı ġudedī ile dolu olur, zīrā damarlar her ne vaḳt şebīke gibi nesc olup aralarında boş yerler ve fürceler olsa elbette o fürceler laḥm-ı ġudedī ile dolar ve o şuᶜbeleri dolduran laḥm-ı ġudedī o şuᶜbeler şekli ile müteşekkil olur ve o şuᶜbelerin tevezzuᶜu ve intisācı gibi münessice olur.

Ve o damarların şuᶜbelerinin intisācı bu vech ile olur ki darlıktan inbisāṭa başlayıp şuᶜbede intisācdan fāriġ olur. Ve fürceleri dolduran laḥm-ı ġudedīnin şekli ṣanevberī olur, başı ᶜurūḳun tevezzuᶜu mebdeʾinin üzerinden olup ġāyetine müteveccih olur ve ġāyetine vardıkta laḥm-ı ġudedī dahi meşīme intisācı gibi müntesic olup ḳarār eder.

Ve dimāġın baṭn-ı evsaṭta olan cüzʾün fevḳ cānibinden olan eczāları dūd şeklinde olur yaᶜnī mevḍiᶜinin[6] zerdleriyle ṭūlen müzerred olup nās beynin-

---

6 "Mevḍiᶜ"inden murād kemikte olan zerdlerdir, içinde olan dimāġ dahi zerdli olur.

de solucan dedikleri kurt gibi olur. Ve o zerdlerin baʿḍısı baʿḍısına merbūṭ yaʿnī bağlı olur. Ve solucan tekās̠üf ve teḫalḫul ile ḥareket eylediği gibi o eczā-i fevḳānīler tekās̠üf ve teḫalḫul ile yaʿnī açılıp ve yumulmasıyla ḥareket eyler. Ve baṭn-ı evsaṭta olan dimāġ fevḳinde mevcūd eczā-i dūdiyye altında olanları bir ġışā setr eder ki o ġışā baṭn-ı muḳaddemden nābit ve baṭn-ı evsaṭın ṭūlünü muḥīṭ ve iki faḫiẕ gibi mütemādī olup o faḫiẕlerin evāili biri birlerine müteḳārib ve tedrīcle tebāʿud ederek baṭn-ı muʾaḫḫarın evāiline vāṣıl olan iki zāidenin üzerine döşenir**.** Ve o iki zāideler mevḍiʿ-i lāyıḳından ḥareket eylemesin için veterāt tesmiye olunan bağlar ile biri birine bağlanır. Ve kaçan dūdlar münbasıṭ olup uzar ise dūdların ʿarḍı dar olur ve zāideleri taḍyīḳ edip biri birlerine taḳrīb eder ve baṭn-ı evsaṭın mecrāsını sedd eder. Ve kaçan dūdlar ṭūlen tekās̠üf eyleseler ʿarḍı genişir ve o zāideler biri birlerinden uzaklaşır ve mecrānın süddesi açılır ve o zāidelerin muʾaḫḫar-ı dimāġı vely eden cānibleri ziyāde daḳīḳ olur ve bulunduğu ḳadar tahdībe māil olur ve o zāidelerin muʾaḫḫar-ı dimāġla mültekāları sargı ile sarılır, ke-enne bir ʿuḍv ʿuḍv-ı āḫere duḫūl etmiş gibi olur.[7] Ve o zāidelerin muḳaddemi muʾaḫḫarından dimāġın taḥammülü miḳdārı vüsʿatli olur. Ve ẕikr olunan zāidelere ʿinebeteyn tesmiye olunur.

Ṭabʿ ile olan nüsḫalarda ʿinebeteyn tesmiye olunur diye ẕikr olunmuştur. Ẓāhir budur ki nüsḫa-i ūlā esahhtır, zīrā faḫiẕ gibi olan nesne ʿinebe tesmiye olunmaz belki ʿinebe tesmiye olunan ṭarafında olan ḥalemeler olur.

Ve o iki zāideler melsā ve müstevīlerdir, onlarda dūdlar gibi zerd olmaz. Ve müstevī olmaları ile zamān-ı inbisāṭta olan mecrānın insidādı ziyāde olur. Ve iki zāidelerin üzerinde olan dimāġdan eczā-i dūdiyyenin inbisāṭı ile zāideler ziyāde müteḳārib olurlar ve inḳıbāḍlarıyla mütebāʿid olurlar, zīrā müstevī olan iki ʿuḍvun biri birlerine ittiṣāli ve temāsı ziyāde olur ve sebeb-i vāḥid ile ḥarekete muṭāvaʿatı ziyāde olur.

Ve dimāġın fuḍūlünü nefḍ ve defʿ eylemeğe iki mecrā vardır: Evvelki mecrā baṭn-ı muḳaddemde olur ve baṭn-ı muḳaddemin baṭn-ı evsaṭa mülāḳī olduğu maḥall katında olur. Ve fuḍūlün ikinci mecrāsı baṭn-ı evsaṭta olur. Ve yalnız baṭn-ı muʾaḫḫar için mecrā yoktur, zīrā baṭn-ı muʾaḫḫar ṭarafta olup baṭn-ı muḳaddeme ḳıyāsla ṣaġīr olmakla baṭn-ı muʾaḫḫar s̠aḳb olunup

7 Yaʿnī mefāṣılda olan tuffāḥa ḥoḳḳa girmiş gibi olur.

onda başka mecrā ittiḫāẕ olunmağa taḥammülü olmaz belki baṭn-ı evsaṭın mecrāsından baṭn-ı muʾaḫḫarın fuḍūlü icrā ve isāle olunup o mecrā baṭn-ı evsaṭ ile baṭn-ı muʾaḫḫar arasında müşterek olur ḫuṣūṣan ki baṭn-ı muʾaḫḫa-rın ġāyetinden nābit olan nuḫāʿdan fuḍūlün bir miḳdārı mündefiʿ olur, bāḳī kalan şeyʾ ḳalīl olmakla başka mecrāya ḥācet kalmaz.

Ve dimāġın muḳaddeminde ve evsaṭında olan mecrālardan her biri kendi baṭnlarından ibtidā edip dimāġın nefsine verep üzere nüfūẕ edip o iki mecrālar bir ʿamīḳ ve derin menfeẕ katında mülāḳī olurlar. O menfeẕ-i ʿamīḳin mebdeʾi ḥicāb-ı raḳīḳ ve āḫiri ve esfeli ḥicāb-ı ṣulb katında olur. O maḥallde menfeẕ-i ḍayyiḳ olur, zīrā o menfeẕ ḳamʿ mis̱ālindedir yaʿnī bir nesnenin kulpu mis̱ālinde olur, istidāre üzere siʿadan bedʾ eder, tedrīcle taḍayyuḳ eder, onun için o menfeẕe ḳamʿ tesmiye ederler ve müstenḳaʿ dahi tesmiye ederler.

Ve kaçan o mecrā-ı ʿamīḳ ġışā-i ṣulbe nüfūẕ eyledikte küre mis̱ālin-de olup o kürenin aʿlāsı ve esfeli mestūre olan ġudde içinde bir mecrāya mülāḳī olur ki o mecrā ġışā-i ṣulb ile ḥanek-i aʿlānın mecrāsı arasında olur ve o mecrādan fuḍūl-i mündefiʿa ʿaẓm-ı müşāşīden yaʿnī miṣfāt dedikleri süzgü kemiğinden nüfūẕ edip munḫurān ṭarīḳinden yaʿnī burun deliklerin-den ḫārice ve taşraya çıkar.

Faṣl-ı S̱ālis̱ Aʿrāḍı Olan Baş Maraḍları Beyānındadır

Biz bu maḳāmda başta olan tüyler mis̱lli nesnelerin [225b] emrāḍına taʿarruḍ eylemeziz, onun için biz deriz ki reʾs ancak dimāġ ve dimāġın ḥicāblarıdır ve fi'l-ḥaḳīḳa başta olan tüy ve deri mis̱llilerin emrāḍı dahi baş maraḍlarındandır. Ve biz deriz ki başa sūʾ-i mizācın sekiz nevʿinin māddīsi ve ġayr-i māddīsi min ḥays̱ü'l-mecmūʿ on altı sūʾ-i mizāc aḳsāmı ʿārıḍ olur:

Ve māddī olanların māddesi buḫār olur veyāḫūd ẕāt-ı ḳıvām olan aḫlāṭ-ı sāire olur. Ve başta ruṭūbet maraḍlarının vuḳūʿu kes̱īr olur, zīrā dimāġ ev-vel-i ḫilḳatte kes̱īrü'r-ruṭūbet olur ve faḍla olan ruṭūbetleri raḥimde veyāḫūd raḥimden ḫurūcundan sonra tenḳıye olunmasına o dimāġın ḫaṭarı ziyāde olur. Ve o sūʾ-i mizāc envāʿının küllīsi dimāġın kendiye veyāḫūd dimāġda olan damarlara veyāḫūd dimāġın ḥicāblarına ʿārıḍ olur.

Ve dimāġa emrāḍ-ı terkīb dahi ʿārıḍ olur. Mes̱elā miḳdārı ḳadr-i lāyıḳtan küçük olur veyāḫūd büyük olur veyāḫūd şekl-i ṭabīʿī üzere olmaz, bu sebeblerden efʿāli lāyıḳı üzere olmaz veyāḫūd emrāḍ-ı terkīb dimāġın mecrālarında ve viʿālarında südde olmakla olur. Ve dimāġda olan süddeler baṭn-ı muḳaddemde veyāḫūd baṭn-ı muʾaḫḫarda olur veyāḫūd iki baṭnda maʿan südde olur. Ve o süddelerin her biri kāmile veyāḫūd nāḳıṣa olur veyāḫūd südde kan damarlarında veyāḫūd nabḍ damarlarında veyāḫūd ʿaṣab bittiği maḥallerde olur.

Ve başa emrāḍ-ı vaḍʿ dahi ʿārıḍ olur ve o emrāḍ-ı vaḍʿın ʿārıḍa olması ḥicābda olan ribāṭların inḫılāʿı yaʿnī kopmasıyla olur ve iki cüzʾlerin iftirāḳı ile olur.

Ve başa emrāḍ-ı ittiṣāl dahi ʿārıḍ olur, dimāġın kendide veyāḫūd şerāyīn ve evridesinde veyāḫūd ḥicābında veyāḫūd kelle kemiğinde inḥilāl-i ferd ve teferruḳ-ı ittiṣāl olmakla olur.

Ve başa verem dahi ʿārıḍ olur. O verem dimāġın kendide veyāḫūd ġışā-i raḳīḳte veyāḫūd ġışā-i ġalīẓde veyāḫūd cirm-i şebīkede veyāḫūd ḫāric-i ḳıḥfta olan ġışāda olur.

Ve ẕikr olunan şişlerin ve veremlerin küllīsi aḫlāṭ-ı ḥārreden veyāḫūd aḫlāṭ-ı bārideden olur. Ve aḫlāṭ-ı bārideden olan veremler dahi iki ḳısm olur. ʿUfūnete muḳārin olan aḫlāṭ-ı bārideden olur ise o veremler evrām-ı ḥārreden maʿdūd olur. Mes̱elā ʿufūnetli balġamdan ʿārıḍ olan şişlere evrām-ı ḥārre derler, zīrā balġamın ṭabʿı her ne ḳadar bārid ise lākin ʿufūnet ḥasebiyle ḥarāreti olur, o cihetten māddesi ʿufūnetli balġam olan şişlere evrām-ı ḥārre ıṭlāḳ olunur, evrām-ı bāride demek lāyıḳ olmaz. Ammā o verem ki onun māddesi balġam veyāḫūd sevdā olup onda ʿufūnet olmaya, o veremler evrām-ı bāride ismine maḥall ve müsteḥaḳ olur. Ve bu bāride māddelerden ʿufūnete muḳārin olmayıp sükūnet üzere olanlardan dahi evrām ḥādis̱ olur. Ve ẓann olunur ki sen tetebbuʿ ve tefaḫḫuṣ eylesen emrāḍ-ı dimāġdan ẕikr olunan ḳısmlardan ḫāric bir ḳısm bulamazsın ve her ne ki bulursun o bulduğun bu maraḍların birine rāciʿ olur veyāḫūd onun aʿrāḍından olur.

Ve dimāġa emrāḍ baʿḍı kerre maḫṣūṣan ve aṣāleten ʿārıḍ olur ve baʿḍı kerre dahi müşāreket ḥasebiyle ʿārıḍ olur. Ve eks̱er-i ḥālde emrāḍ müşā-

reket-i ḍaᶜīf olur ise lākin baᶜḍı kerre emrāḍ-ı müşāreketin şānı ᶜaẓīm olup maraḍ-ı aṣlī gibi olur, ḥattā ḳattāl dahi olur. Ve çok kerre ẕātü'l-cenb maraḍlarından ve ḫunāḳ maraḍlarından ḳattāl ve ḫānıḳ olan mevādd dimāġa mündefiᶜ olup maraḍ-ı şirkī ile helāk olur. Ve baᶜḍı kerre dimāġın müşārik olduğu ᶜuḍvun ezāsı ḥasebiyle dimāġ dahi müteᵓeẕẕī olup sekte ᶜārıḍ olur, el-ᶜıyāzu billāhi min aṣliyyihi ve şirkiyyihi.

Faṣl-ı Rābiᶜ O Delīllerin Beyānındadır ki Ondan Dimāġın Aḥvāli Bilinir

Aḥvāl-i dimāġı maᶜrifetine vesīle ve mebādī olan dimāġın efᶜāl-i ḥissiyyeleri olur veyāḫūd efᶜāl-i siyāsiyyeleri olur yaᶜnī dimāġ onu bi'ṭ-ṭabᶜ işler, irādeye ḥācet olmaz. O siyāsiyye olan fiᶜller bunlardır: teẕekkür ve tefekkür ve taṣavvur ve vehm ve ḥadṡ fiᶜlleridir. Ve efᶜāl-i irādiyye olan, aᶜṣāb vāsıṭasıyla taḥrīk-i aᶜḍāda olan efᶜāl-i dimāġ olur.

Ve dimāġdan istifrāġ olunan fuḍūlün ḳıvāmı ve levni ve ṭaᶜmı ile dahi dimāġın aḥvāli bilinir. Ṭaᶜmdan murād fuḍūlün ḥarāfeti ve mülūhatı ve merāreti ve tefehi olmasıdır. Ve keẕālik dimāġdan istifrāġ olunan fuḍūlün kemmiyyetinden dahi dimāġın ḥāli bilinir yaᶜnī ḳıllet ve keṡretinden ve fuḍūlün külliyyen iḥtibāsından dahi bilinir. Ve ehviyenin ve eṭᶜimenin dimāġa muvāfaḳatından ve ᶜadem-i muvāfaḳatından ve ıḍrārından dahi bilinir. Ve başın büyük ve küçük olmasından ve bābu'l-ᶜiẓāmda yazılan eşkāl-i reᵓsin cevdet ve redāᵓetinden dahi bilinir. Ve başın ḫiffet ve ṡıḳletinden dahi bilinir. Ve başın melmesinden ve levninden ve baş damarlarının levninden ve baş derisine ᶜārıḍa olan ḳurḥalardan ve şişlerden ve gözün levninden ve göz damarlarından ve gözün selāmetinden ve maraḍından ve melmesinden bilinir ḫuṣūṣan nevmi ḥālinden ve yaḳaẓası ḥālinden ve tüylerin kemmiyyeti ḥālinden yaᶜnī ḳıllet ve keṡretinden ve ġılẓat ve riḳḳatinden ve tüylerin keyfiyyetinden yaᶜnī cuᶜūdet ve sübūṭatından ve levni ḥālinden yaᶜnī sevādından ve ṣuhūbetinden ve ağarmağı ḳabūlünün sürᶜatinden ve buṭᵓundan ve ṣıḥḥat-i ḥāl üzere ṡebātından ve zevālinden yaᶜnī teşaḳḳukundan ve intişārından ve temerruṭṭundan ve tüylerin sāir aḥvālinden bilinir. Ve raḳabenin yaᶜnī boynun ḥālinden, boynu yoğun veyāḫūd ince olmaktan ve boynun selāmetinden ve evrām ve ḫanāzīrin raḳabede keṡret-i vuḳūᶜundan ve ḳıl-

let-i vuḳūʿundan dahi dimāġın ḥāli bilinir. Ve keẕālik lehātından ve levzeteynin ve dişlerin ḥālinden dahi bilinir. Ve dimāġa müşāreketi olan aʿḍā-i ʿaṣabāniyyelerin ḳuvāları efʿālinden dahi dimāġın ḥāli bilinir. Ve dimāġa müşārik olan aʿḍā-i ʿaṣabāniyye raḥim ve miʿde ve mes̱āne mis̱llilerdir.

Ve dimāġın ḥāline müşāreket ḥasebiyle olan maraḍından istidlāl iki vech üzere olur:

Evvelkisi dimāġa ʿārıḍ olan maraḍ-ı şirkī ʿuḍv-ı müşārikte olan maraḍa ḳıyās olunur, ʿuḍv-ı müşārikte olan maraḍ dimāġda olan ʿaraḍa ne ṭarīḳ ile iḥdās̱ eder ise dimāġın ḥāli o şeyʾ olur. Mes̱elā ʿuḍv-ı müşārikte olan maraḍ ile dimāġa istirḫā ḥādis̱ olsa dimāġın ruṭūbetine istidlāl olunur ve mā-ʿadā dahi bu ḳıyās üzere olur.

İkincisi dimāġa müşāreket ḥasebiyle elem veren ʿuḍv hangi ʿuḍv ise o ʿuḍv-ı maḫṣūṣtan ve o ʿuḍvda olan elem-i maḫṣūṣtan ve o elemin dimāġa teʾeddīsi ve vuṣūlü ne vech üzere olduğundan dimāġın ḥāli ve keyfiyyeti bilinir.

Ve ẕikr olan edillenin kimisi ile dimāġda ḥālā mevcūd olan aḥvāle ve aʿrāḍa istidlāl olunur ve kimisi ile dimāġa gelecek zamānda ʿārıḍ olan aʿrāḍa istidlāl olunur. Ṭūl-i müddet ḥüzn ve vaḥşetin vücūdundan gelecek zamānda ḳarīben mālīḫūlyā ʿurūḍuna veyāḫūd geçmiş zamānda ḳarīben ḳuṭrub maraḍının ḥādis̱ ve vāḳiʿ olduğuna istidlāl olunur ve bilā-vech ġaḍabdan ṣarʿa ve ḥārr olan mālīḫūlyāya ve manyaya istidlāl olunur ve bilā-sebeb gülmekten ḥumḳa veyāḫūd ruʿūnete[8] istidlāl olunur.

Faṣl Teşrī

Faṣl-ı Ḫāmis Dimāġın Ḥāline ve Dimāġın Efʿāli İle Küllī İstidlāl Ne Keyfiyyette Olduğunu Bildirir

Pes dimāġın cins-i efʿālinden meʾḫūẕ olan istidlāl budur ki efʿāl-i dimāġ kaçan selīme olsa dimāġın delīl-i selāmetine muʿīn olur, ammā efʿāl-i dimāġ müʾeffet olsa dimāġda āfet olduğuna delālet eder. Ve āfet-i efʿāl üç vechin

8 *Ḳānūn*'un kelāmından münfehim olan budur ki ruʿūnet ile ḥumḳ biri birine muġāyirdir, lākin Nefīsī *Şerh-i Mūcez*'de der ki ruʿūnet ile ḥumḳ lüġaten ve ıṣṭılāḥen elfāẓ-ı müterādifedendir, fikrin noḳṣānı maʿnāsınadır.

biri ile olduğunu biz īḍāḥ eyledik, evvelkisi ḍaᶜf, ikincisi taġayyür ve teşevvüş, üçüncüsü buṭlān olduğunu bildirdik.

Ve efᶜālle olan istidlālde ḳavl-i küllī budur ki efᶜāl-i dimāġın buṭlān ve noḳṣānı bürūdet ḥasebiyle olur ve ruṭūbet ḥasebiyle ervāḥ tekā s̱üf etmekle ve keẕālik südde ḥasebiyle efᶜāl-i dimāġ buṭlān ve noḳṣān üzere olur. Ḥarāret ḥasebiyle dimāġın efᶜāli bāṭıl ve noḳṣān üzere olmaz, lākin ḥarāret ziyāde ḳaviyye olur ise ḳuvveti isḳāṭ eder. Ammā teşevvüş-i efᶜāl ve keẕālik ḥarekete münāsib olan taġayyür baᶜḍı kerre ḥarāretten ve baᶜḍı kerre yübūsetten olur. [226a]

Faṣl-ı Sādis Efᶜāl-i Nefsāniyye-i Ḥissiyye ve Efᶜāl-i Nefsāniyye-i Siyāsiyye vü Ḥarekiyyelerden Meʾḫūẕ Olan İstidlāller Beyānındadır ve Aḥlāmdan İstidlāl-i Efᶜāl-i Siyāsiyye ile İstidlāl Ḳabīlindendir.

Bu ẕikr olunan efᶜāle āfetin duḫūlü beyān olunduğu üzere yā buṭlān veyāḫūd ḍaᶜf veyāḫūd teşevvüşten ve taġayyürden olur.

Bunun mis̱ālinde ḥavāsstan baṣar ile ibtidā eyleyelim, zīrā baṣara ᶜārıḍ olan āfet baṣarı yā külliyyen ibṭāl eder veyāḫūd baṣara ḍaᶜf verir yāhūd baṣarı müşevveş edip taġyīr eder ve mecrā-yı ṭabīᶜīsinden iḫrāc eder ve vücūdu olmayan nesneler ḫāricden gözüne görülür, ḫayālāt ve sinek ve şuᶜle ve tütün gibi vücūdu olmayan eşyā görünür. Ve bu mis̱lli eşyāları görmek ᶜaynının ḥavāssından olmayan kimselerde vāḳiᶜ olsa onunla o kimsenin dimāġında āfet olduğuna istidlāl olunur. Ve baᶜḍı kerre görünen ḫayālāt elvānı ḥasebiyle mevādda delālet eder. Mes̱elā ḫayālātın elvānı ebyaḍ olur ise balġama delālet eder ve aṣfer ṣafrāya delālet eder. Lākin elvānın mevādda delāleti mizāc-ı ᶜayn ṣaḥīḥ olur ise olur. Mes̱elā mizāc-ı ᶜayn ṣaḥīḥ iken o ᶜayna ḫayālāt-ı beyḍā görünse bārid olan balġamın ġalebesine delālet eder, ammā mizāc-ı ᶜayn müʾeffet olsa ᶜayna merʾī olan ḫayālāt elvānı her ne ḳadar ebyaḍ olur ise balġam-ı bāride delālet eylemez. Bi-ḥasebi'l-maraḍ ᶜayna ᶜārıḍ olan teşevvüş lā-maḥāle ḥarāret ḥasebiyle olur.

Ammā semᶜe āfet duḫūlü ḳuvve-i sāmiᶜa ḍaᶜīfe olup maḥall-i ḳarībden cehverīlerin ṣavtını işitip mā-ᶜadāyı işitmemekle olur veyāḫūd semᶜde teşevvüş olup ḫāricde vücūdu olmayan nesneleri işitmekle olur. Mes̱elā o devīler ile olur ki ırmak ṣadāsına ve miṭraḳa ṣadāsına ve ṭubūl ṣadāsına ve

yel estikte ağaçlar yapraklarından ḥādiṡ olan ṣadāya ve yelin kendi ṣadāsına o devī yaʿnī kulağında olan gürültü müşābih olur. Bu mezḳūrlar ile dimāġın vasaṭında ḥālā mevcūd olan mizāc-ı yābise istidlāl olunur veyāḫūd yine dimāġın nāḥiye-i vasaṭında riyāḥ ve ebḫırenin iḥtibāsına veyāḫūd riyāḥ ve ebḫırenin kulağa ṣuʿūduna istidlāl olunur ve buna müşābih nesneler ile dahi istidlāl olunur. Ve semʿe āfetin duḫūlü semʿin buṭlānıyla dahi olur. Pes semʿin ḍaʿfı ve buṭlānı berdin keṡreti ḥasebiyle olur. Ve ḳarīb maḥallde olan ṣavtı uzak maḥallden işitir gibi işitmek ruṭūbetten olur.

Ammā āfetin şemme duḫūlü şemmin ʿademi veyāḫūd ḍaʿfı ile veyāḫūd şemmin teşevvüşü olup ḫāricde olmayan rāyiḥa-i kerīhe ve kötü kokuşmada olmakla olur. Eger o kimsenin meşāmmının bu miṡlli ḥālet ḥavāssı ve muʿtādı değil ise ekṡer-i ḥālde bu miṡlli müntine rāyiḥası olan kimsede ḫılṭın muḳaddem-i dimāġda iḥtibāsına delālet eder.

Ammā ẕevḳ ve lemse āfetin duḫūlü ẕikri müteḳaddim olan ḥavāssa āfetin duḫūlü gibi olur, lākin ẕevḳ ve lemsin āfetleri ekṡer-i ḥālde ālet-i ḳarībelerinde fesād olduğuna delālet eder. Meṡelā ẕevḳin taġayyürü ağzında āfet olduğuna delālet eder ve lemsin taġayyürü o lems yedi ile olur ise yedinin fesādına delālet eder. Ve baʿḍı kerre ḳalīlen dimāġda fesād olup ẕevḳ ve lemsin taġayyürü dimāġa müşāreket ile olduğuna delālet eder. Bu delālet cemīʿ-i bedende ḫader ve uyuşukluk olduğu vaḳtte ḳaviyye olur. Ve baʿḍı kerre ḥavāss-ı dimāġa bir nevʿ ḍaʿfta veyāḫūd ḳuvvette müşārik olup o müşāreket dimāġda ḥālet-i maḫṣūṣa olduğuna dāimā delālet eder.

Ekṡer-i ḥālde ḍaʿf-ı baṣar dimāġın küdūretine delālet eder. Ve baʿḍı kerre baṣarda ḍaʿf olup baʿīd olan merʾīyi görmez. Ve keẕālik keṡīrü'ş-şuʿāʿ olan maḥallde merʾīyi görmez, lākin merʾī taḳrīb olunsa ve şuʿāʿ dahi az olsa eşyā-ı daḳīḳayı lāyıḳı üzere görür. Bu miṡlli ḍaʿf dimāġda küdūret olduğuna delālet eylemez belki dimāġın ṣafvetine delālet eder. Pes ṣafā ḳuvvet ile cemʿ olduğu gibi ḍaʿf ile dahi cemʿ olur, ammā küdūret ḳuvvet ile cemʿ olmaz. Ve dāimā küdūret māddeye delālet eder ve ammā ṣafā yübūsete delālet eder. Ve baʿḍı kerre küdūret-i meẕkūre baġteten müstaḥkem olup seder maraḍı ḥādiṡ olur. Ve bu vechle olan küdūret delālet eder ki dimāġda ve dimāġın şebeke-i ʿurūḳunda mādde-i buḫāriyye vardır.

Ve bu āfetler ile olan istidlālllerde ḥükm budur ki o āfetlerden teşevvüş ve taġayyür mecrāsına cārī ālet ekṡer-i ḥālde mizāc-ı ḥārr u yābise delālet eder. Ve ḥavāssın ḍaᶜf ve noḳṣānı mecrāsına cārī olan āfet ekṡer-i ḥālde mizācın bürūdetine delālet eder, lākin ḥavāssında ḍaᶜf ve noḳṣān olan kimselerde fesād ḳavī olup ve ḳuvvet sāḳıṭa olur ise baᶜḍı kerre o āfetler ḥarārete delālet eder, lākin ḥarāret ve bürūdete ḳıyās ile ḳuvālara muvāfıḳ ve mülāyim olur.

Mādām ki mizācın fesādı ḍararı ᶜaẓīm olmaya, ḥarāret-i ḳuvāya noḳṣān īcāb eylemez. Ve lāyıḳ olur ki fesād ziyāde şedīd olmayıp ve suḳūṭ-ı ḳuvvet dahi ziyāde müteḥaḳḳaḳ olmadığı maḥallde mücerred fesād ile mizāc-ı ḥavāssın ḥarāretine veyāḫūd bürūdetine ḥükm olunmaya belki āḫer delīl taḥarrī oluna. Eger noḳṣān-ı ḥissi olan olan kimsede ḥarāretin delīl-i āḫeri bulunur ise ḥarārete ḥükm oluna, eger bürūdetin delīl-i āḫeri bulunur ise bürūdete ḥükm oluna. Ve ḥissin buṭlānının esbābı baᶜḍı kerre esbāb-ı dimāġiyye olur ve baᶜḍı kerre dahi o ḥissin ālātında āfet olduğundan olur. Meṡelā ālette fesād veyāḫūd inḳıṭāᶜ veyāḫūd südde olmakla ḥiss bāṭıl olur, ve'l-ḥāṣıl āletin ḥissi edāya māniᶜ olan bir nesnesinin ālette bulunması olur. Ve baᶜḍı kerre dahi ḥissin buṭlānına sebeb ᶜuḍv-ı ḥassāsın kendide olur. Ve ḥavāssın baᶜḍıları dimāġa ziyāde ḳarīb olur, semᶜ ve şemm ḥāsseleri dimāġa ziyāde ḳarībdir. Pes bu miṡlli olan ḥavāssın āfetinin ekṡer-i ḥālde sebebleri ᶜuḍv-ı ḥassāsla dimāġ arasında müşterek olur, yalnız birinde olduğu eḳall olur. Lākin ḥavāssta āfet olup tenḳıye ile ve taᶜdīl-i mizāc ile o āfet zāil olmasa onun sebebi ekṡer-i ḥālde dimāġda olur. Bināen ᶜaleyh cemīᶜan ḥavāsstan herhangisi maḥsūsātıyla müteʾeẕẕī olsa o müteʾeẕẕī olan ḥāssede ḥarāret ve yübūset olduğuna delālet eylemez, zīrā sebeb dimāġda olmak iḥtimāli vardır, lākin teʾeẕẕī ḳuvveti isḳāṭ ederse o zamān müteʾeẕẕiye olan ḥāssede ḥarāret ve yübūsetten biri bulunduğuna delālet eder. Ve maḥsūsātı ile müteʾeẕẕī olan ḥāsse semᶜ ve şemm ḥāsseleri olup o teʾeẕẕī onların ḳuvvetlerini isḳāṭ eylemez ise teʾeẕẕīnin sebebi dimāġda olduğu müteḥaḳḳaḳ olur, o iki ḥāssenin dimāġa ḳurbiyyeti ḥasebiyle.

Bu ẕikr olunan aḥkām ḥavāss-ı ḫamse-i ẓāhirenin aḥkāmı idi, ammā siyāsiyyenin aḥkāmı yaᶜnī bāṭın-ı dimāġda olan ḳuvālar efᶜālinden meʾḫūẕ olan aḥkām budur ki vehm ve ḥadṡ ḳuvvelerinin ḳuvveti cemīᶜan dimāġın

ḳuvvet-i mizācına delālet eder. Ve vehm ve ḥadṡ ḳuvvelerinin ḍaᶜfı buṭūn-ı dimāğdan birinde ḍaᶜf olduğuna delālet eder. Bu ṣūrette buṭūnun efᶜāl-i sāirelerine naẓar olunur, hangisinde ḫalel olur ise muhtell olan o fiᶜlin fāᶜilinin maḥallinde ḍaᶜf olduğu müteḥaḳḳaḳ olur.

Efᶜāl-i siyāsiyyeden meᵓḫūẕ olan edillenin biri dahi ḫayāl ve taṣavvur ḳuvvelerinin āfeti olur. Kaçan bu ḳuvveler ḳaviyye olsalar muḳaddem-i dimāğın ṣıḥḥatine delālette muᶜīn olur. Ve bu iki ḳuvvelerin ḳuvveti maḥsūsātın ṣūretini ḥıfẓda hangi insānda cevdet üzere olur ise maᶜlūm olur ki mübsarātın eşkāli ve mezūkātın ḥalāveti ve tuᶜūm-ı sāiresi ve mesmūᶜātın aṣvātı ve naġamātı ve sāirīnin dahi efᶜāli ṣuveri kemā-yenbaġī ḥıfẓ olunmağa o insānın ḥavāssı ḳuvvelerinin ḳudreti vardır. Ve nāsın baᶜḍısında cevdet-i ḥıfẓ ziyāde olur, ḥattā mühendisīnin fāḍılları fenn-i hendesede resm olunan ḫuṭūṭa naẓar-ı vāḥid ile naẓar eder ve nefsinde o ḫuṭūṭun ṣūreti ve ḥurūfunu [226b] resm edip o mesᵓeleyi ilā āḫirihā naẓra-i uḫrāya muḥtāc olmaksız taᶜrīf edip bilir. Ve keẕālik bir ḳavm dahi naġamātı bir kerre istimāᶜ ile ḍabṭ ve ḥıfẓ eder. Mezūkāt dahi bu minvāl üzeredir. Ve nabḍı ḥıfẓ dahi bu bāba taᶜalluḳ eder, zīrā nabḍı taᶜarruf melmūsātın ṣūretini ḥıfẓda ve rüsūmunu nefsine naḳş ve resm eylemekte ḳavī ḥīleye muḥtāc olur.

Ve kaçan ḫayāl ve taṣavvur ḳuvvelerinde āfet olsa eger o āfet buṭlān-ı fiᶜl olur ise maḥsūsātın ṣūreti zāile olduktan sonra istiḥḍāra o kimse ḳavī olmaz belki tekrār iḥsāsa muḥtāc olur. Ve ḫayāl ve taṣavvur ḳuvvelerinde olan āfet gāhīce ḍaᶜf ve gāhīce dahi noḳṣān ve gāhīce dahi o ḳuvvelerin mecrā-yı ṭabīᶜinden inhirāfı olur. Meṡelā vücūdu olmayan nesneleri taṣavvur ve taḥayyül eder. Pes o ḳuvvelerin ḍaᶜfı ve buṭlān-ı fiᶜli ekṡer-i ḥālde muḳaddem-i dimāğda berdin veyāḫūd yübsün vücūduna veyāḫūd ruṭūbetin vücūduna delālet eder ve o āfetlere berd bi'ẕ-ẕāt sebeb olur; yübūset ve ruṭūbet bi'l-ᶜaraḍ sebeb olur. Onun için ki ruṭūbet ve yübūset berdi celb eder ve berd o āfetlere sebeb olur. Ve taṣavvur ve ḫayāl ḳuvvelerinin taġayyürü ve teşevvüşü ḥarāretin ḳuvvetine delālet eder. Ve bu aḥkām-ı mezkūreler ḥükm-i ekṡerī olur ve eṭıbbānın ḥiss ḳuvvelerine olan aḳvālidir.

Ve bu maḳūle maraḍ yaᶜnī teşevvüş aṣḥāb-ı uḳūle dahi ᶜārıḍ olur, ḥattā idrākleri tāmm olur, cemīli ḳabīḥten ve ṣaḥīḥi saḳīmden farḳları kāmil olur ve nās ile mükālemeleri mevḳiᶜinde olur, lākin onlar bir ḳavmi taḥayyül

ederler, yanımızda ḥāḍırdır derler ki vāḳiᶜde yanlarında o mis̱lli ḳavm mevcūd değildir. Ve ṭubūl ṣavtı işitirler ki onların vuḳūᶜu olmaz. Cālīnūs ḥikāye eder ki Brokles nām ṭabībe bu ḥālet ᶜārıḍa oldu.

Ve ḳuvve-i fikr ü taḥayyülün fesādından dahi dimāġın aḥvāline istidlāl olunur. O fesād buṭlān ḥasebiyle olur ise ona ẕehāb-ı ᶜaḳl derler ve eger ḍaᶜf ḥasebiyle olur ise ona ḥumḳ derler. Bu ḳuvvenin buṭlān ve ḍaᶜfının sebebi dimāġın vasaṭına berd veyāḫūd ruṭūbet ve yübūsetten birinin ᶜurūḍudur. Ve bu ḥükm dahi ḥükm-i eks̱erīdir.

Ve fikr ve taḥayyül ḳuvvesinin āfeti teşevvüş ve taġayyür olup onun fikri mevcūd olmayan nesneler olur ise ve ṣavāb olmayan nesneleri ṣavābdır diye bilir ise ona iḫtilāṭ-ı ᶜaḳl derler.

Bu meẕkūrlar yā vereme delālet eder yāhūd ḥārre-i yābise olan mādde-i ṣafrāviyyeye delālet eder ve o maraḍa cünūn-ı sebuᶜī tesmiye olunur. Ve onun iḫtilāṭı şerāret ve taᶜaddī ile olur veyāḫūd o iḫtilāṭ mādde-i sevdāviyyeye delālet eder ve onun maraḍına mālīḫūlyā derler. Ve onun iḫtilāṭ-ı ᶜaḳlı ᶜaḳlı sūᵓ-i ẓann ile olur ve onda bilā-ḥāṣıl fikrler olur. Ve bu mālīḫūlyā ṣāḥibinde cübne ve korkuya meyl olur ise bürūdete ziyāde delīl olur. Eger onda cürᵓet ve cesārete meyl olur ise ve ġaḍab dahi olur ise o āfet ḥarārete ziyāde delīl olur. Ve bunların beynini farḳ eylemek vācib olur, bundan sonra o farḳları biz ẕikr eyleriz inşāallāhu taᶜālā. Ve baᶜḍı kerre bu āfetler dimāġın ᶜuḍv-ı āḫere müşāreketi ile olur ve müşāreket ḥasebiyle olan delāil-i cüzᵓiyyeler ile bilinir ve o delāil-i cüzᵓiyyeleri bundan sonra biz vaṣf eyleriz.

Ve'l-ḥāṣıl efkār ḥarekāt-ı kes̱īre ile ḥareket eylese ve teşevvüş ve tefettüt eylese o ḥareket ḥarārete delālet eder. Ve baᶜḍı kerre teşevvüş fikr-i māddesi bāride olan emrāḍda dahi ḥādis̱ olur. Eger o bārid māddede bir nevᶜ ḥarāret bulunursa līs̱erġus mis̱llide olan iḫtilāṭ-ı ᶜaḳl mādde-i bārideden ḥādis̱ olur.

Efᶜāl-i siyāsiyyeden meᵓḫūẕ olan delīlin biri dahi ḳuvve-i teẕekkürde olan āfettir. O āfet ẕikrin yā ḍaᶜfı veyāḫūd buṭlānı ile olur. Cālīnūs ḥikāye eyledi ki Ḥabeşe diyārında bir nāḥiyede vebā ḥādis̱ oldu, ona bināen aralarında ḳıtāl-i ᶜaẓīm vāḳiᶜ olup cīfenin kes̱reti vebāya müᵓeddiye oldu. Ve o vebā Ḥabeşe'den Yūnān diyārına sirāyet eyledi. Ve ehl-i Yūnān'a o vebā ḥasebiyle bir mertebe nisyān ṭārī oldu ki kişi kendi ismini ve babasının ismini teẕekkür

edemez oldu. Ve eks̱er-i ḥālde fikre ʿārıḍ olan ḍaʿf muʾaḫḫar-ı dimāġda berd ḥasebiyle veyā ruṭūbet ve yübūsetten biri ile fesād olmakla olur ve baʿḍı kerre dahi ẕikr ḳuvvesinde olan fesād teşevvüş ḥasebiyle olur ve o kimse işlemediği nesneyi teẕekkür eder, işlediği nesnelerin ṣūretini iḥḍār eylediği gibi işlemediklerinin ṣūretini dahi iḥḍār eder. O teşevvüş māddeye muḳārin veyāḫūd bilā-mādde olan sūʾ-i mizāc-ı ḥārre delālet eder. Ve teşevvüş-i ẕikre sebeb yābise olmak eks̱er ve evlā olur. Ve teşevvüşe müʾeddī olan sebeblerin küllīsi mizāc muḥāfaẓa olunmazsa ḳuvveti isḳāṭ eder.

Ve bu maḳāmda biz ḳavl-i mücmel īrād eyleriz ve deriz ki efʿāl-i siyāsiyyenin buṭlānı yā dimāġın cirmine berdin ġalebesinden olur ve bu buṭlān biraz eyyām müstevlī olur veyāḫūd berdin tecāvīfe ġalebesi ile olur. Ve baʿḍı kerre o berdler ruṭūbet ile olur ve baʿḍı kerre bürūdeti yübs cālib olur ve onda ruṭūbet olmaz. Ve keẕālik o efāʿīlin ḍaʿfının ḳavl-i mücmelleri bu minvāl üzere olur ve baʿḍı kerre teşevvüş-i verem ḥasebiyle ve mizāc-ı ṣafrāviyye veyāḫūd mizāc-ı sevdāviyye ḥasebleriyle veyāḫūd bir cism-i mücerred ḥasebiyle olur. *Bu maḳāmı tercümede biz nüsḫa-i sulṭāniyyeye ḳaṣr eyledik.*

Ve aḥlām ile yaʿnī görülen düşler ile istidlāl dahi efʿāl-i siyāsiyye ile olan istidlāllere ḍamm ve teẕyīl olunmak lāyıḳ olur. Pes sarı olan nesneleri ve keẕālik ḥarāretli olan nesneleri düşte kes̱ret-i rüʾyet ṣafrānın ġalebesine delālet eder. Ve her mizāca elvānda ve keyfiyyette muvāfıḳ olan nesneleri rüʾyāda çok görmek o mizācın ġalebesine delālet eder. Ve bunlar ẓāhir olmakla birer birer taʿdāda muḥtāc olmazlar, ammā müşevveş olan düşler mizācın ḥarāret ve yübūsetine delālet eder. Onun için aḥlām-ı müşevveşe emrāḍ-ı ḥārre-i dimāġiyyeleri inẕār ve iḫbār eder. Ve korkulu, müfzaʿ olan düşler dahi aḥlām-ı müşevveşe gibi olur. Ve görülen düşler ḥıfẓ ve teẕekkür olunmasa o düşler mizācın bürūdetine ve ruṭūbetine delālet eder. Ve eşyāyı ḫāricde vuḳūʿu üzere görmek iʿtidāl-i mizāca delālet eder.

Faṣl-ı Sābiʿ Ḥarekete Müteʿalliḳ Olan Fiʿller İle ve Onlara Müşābih Olan Nevm ve Yaḳaẓa Fiʿlleri İle Olan İstidlāl Beyānındadır

Efʿāl-i ḥarekiyyede olan āfet buṭlān veyāḫūd ḍaʿf olur ise o ḥareketin altında olan ruṭūbet raḳīḳa-i faḍliyyenin kes̱retine delālet eder. Ve ḥare-

ketin ḍaᶜf ve buṭlānı hangi ᶜuḍvda bulunur ise dimāġda āfete delālet eder, lākin sekte mis̱lli bedenin cümlesinde olan buṭlān veyāḫūd fālic ve rıḫv olan laḳve mis̱lli bedenin bir ṭarafında olan buṭlān dimāġ āfetine aḫaṣṣ olur ve delāleti aẓher olur. Ve baᶜḍı kerre buṭlān ḥareket-i ḍaᶜf ile cemᶜ olur yaᶜnī beden-i vāḥidde ᶜuḍvun birinin ḥareketi bāṭıl ve āḫer ᶜuḍvun ḥareketi ḍaᶜīf olur.

Ve o āfetler dimāġın kendide ḥarāret veyāḫūd yübūset olduğuna delīl olur veyāḫūd dimāġdan nābit olan sinir mis̱llide ḥarr ve yübsten biri olduğuna delālet eder, lākin bu ḥālet o āfetin ṣāḥibinde emrāḍ-ı kes̱īreden sonra niçe eyyāmda ḳalīlen ḳalīlen ḥādis̱ olur. Ve ᶜuḍv-ı vāḥidde olan istirḫā mis̱lli nesnelerin baᶜḍı kerre sebebi o ᶜuḍv-ı ḫāṣṣta olan maraḍ ḥasebiyle olur ve baᶜḍı kerre dimāġdan o ᶜuḍva faḍla munṣabbe olmakla olur. Ammā ḥareket-i ᶜuḍvun taġayyürü baġteten olur ise yine ruṭūbet-i ālāta delālet eder. Ve eger ḳalīlen ḳalīlen ᶜārıḍ olur ise ālātta yübūset olduğuna delālet eder. Ammā o taġayyür ki onun sebebi dimāġa maḫṣūṣ ola, teşennücü ᶜāmm olan ṣarᶜ ile maṣrūᶜun [227a] ḥareketinin taġayyürü gibi ve bu mis̱lli taġayyür ancak ruṭūbetten olur, zīrā bu mis̱lli taġayyür ruṭūbetin defᶜaten nüzūlü ile olur. Ve ᶜuḍv-ı āḫere müşāreket ile ṣarᶜdan ᶜārıḍ olan ḥareketin taġayyürü dahi dimāġa maḫṣūṣ sebebden olur, dimāġda südde-i ġayr-i kāmileye delālet eder ve sebebi dimāġa maḫṣūṣ taġayyürün biri dahi başta olan raᶜşe olur.

Ve bu taġayyürler bi'l-cümle o āfetler bulunduğu cānibden dimāġda mādde-i ġalīẓa olduğuna delālet eder veyāḫūd ḍaᶜf ve yübūsetten birine delālet eder, eger o taġayyürler āḫer maraḍdan sonra ᶜārıḍ olur ise ve ḥudūs̱u ḳalīlen ḳalīlen tedrīc ile olur ise.

Ve ammā o taġayyürü olan ᶜuḍv dimāġdan baᶜīd olur ise onun sebebleri kirāren bizim ẕikr eylediğimiz üzere olur. Ve bu ẕikr olunan ḥarekette āfet mecrā-yı ṭabīᶜīden ḫāric olan āfetler idi ve biz deriz ki insān ḥarekāt-ı ṭabīᶜīsinde neşīṭ olur ise fi'l-aṣl mizāc-ı dimāġı ḥārr ve yābis olduğuna delālet eder. Ve eger ḥareketinde kesel olup ve istirḫāya māil ise mizācı bārid ve veyāḫūd raṭb olduğuna delīl olur. Ve eger marīḍ olup ḥarekātında ıḍṭırāb olur ise mizācı ḥārr olduğuna delālet eder. Ve eger ḥarekātı sükūta meyl edip suḳūṭ-ı ḳuvvet şedīd olmaz ise onun mizācı bürūdete māil olur.

Ve aḥvāl-i dimāġa nevm ve yaḳaẓa ḥālinden istidlāl dahi bu maḳāmda ẕikre lāyıḳ olur. Maʿlūm ola ki nevm raṭb ve mürḫī olan sūʾ-i mizāca veyāḫūd bārid-i müncemid yaʿnī dondurucu sovuğa tābiʿ olur. Ve o, sūʾ-i mizācın ḥavāssa ʿārıḍ olduğu ḳuvālarının ḥareket edip rūḥ-ı nefsānī o ḥareket ile taḥallül eylediği ḥasebiyle olur veyāḫūd haḍm-ı mevādd için ḳuvānın bāṭına indifāʿı ve ḳuvāya tebiʿan ervāḥın dahi bāṭına indifāʿı ḥasebiyle olur. Ṭaʿāmdan sonra ʿārıḍ olan nevm bu sebeb-i ahīr ile olur. Ve o nevm ki mecrā-yı ṭabīʿī üzere olmaya ve onda taʿab ve ḥareket dahi olmaya, onun sebebi yā ruṭūbet veyāḫūd cümūdet olur. Ve onda cümūdetin sebebi mevcūd olmasa ve ẕikri ātī şiddet-i berdin delāili dahi mevcūd olmasa o nevmin sebebi ruṭūbet olur.

Ve bundan sonra biz deriz ki her ruṭūbet nevmi īcāb eylemez, zīrā şeyḫ ve pīr olanların ruṭūbetleri eks̱er iken yine seherleri ġālib ve eks̱er olur. Cālīnūs reʾy eder ki onun sebebi budur ki pīrlerin ruṭūbetlerinde būraḳiyyet vardır ve būraḳ ise dimāġa eẕā eder ve seheri īcāb eder, lākin yübūset her ḥālde seheri iḳtiḍā eder.

Faṣl-ı S̱āmin Efʿāl-i Ṭabīʿiyyelerden Meʾḫūẕ Olan Delāilin Beyānında Olur. Bedenden Mündefiʿa Olan Eşyādan ve Bedende Nābit Olan Tüylerden ve Keẕālik Bedenden Ẓuhūr Eden Şişlerden ve Ḳurḥa Mis̱llilerden Ḥāl-i Dimāġa İstidlāl Ne Vech İle Olduğu Bu Faṣlda Ẕikr Olunur

Efʿāl-i ṭabīʿiyyeden meʾḫūẕ olan delāil budur ki fuḍūlün intifāḍından bi-ḥasebi'l-kemmiyyet ve bi-ḥasebi'l-keyfiyyet dimāġın ḥāli bilinir ve keẕālik dimāġın iḥtibāsından dahi bilinir. Ve fuḍūl-i dimāġın intifāḍı yaʿnī taşra çıkması ḥanekten ve enften ve üẕünlerden olur ve başta ẓāhir olan ḳurḥa ve bes̱re ve veremler ile olur ve tüyler bitmek ile olur, zīrā baş tüyleri dimāġın fuḍūlünden biter. Ve dimāġın ḥāline tüyün sürʿat ile veyāḫūd buṭʾ ile bitmesinden istidlāl olunur ve sāir taʿdād eylediğimiz tüylerinin keyfiyātından dahi istidlāl olunur.

Ẕikri sābıḳ olan yollardan fuḍūl-i dimāġın ḫurūcu ile olunan istidlālleri biz ẕikr eyleyelim: Ve fuḍūl-i dimāġiyyenin ḫurūcu kes̱īr olur ise ẕikr olunan mevādda delālet eder ve bundan aḳdem bildirdiğimiz üzere ḫāric olan

faḍlaların sebebi ne idiğine delālet eder yaʿnī o ḫāric olan faḍlanın dimāġda ġalebesi ḥarāret ve bürūdet ve ruṭūbet ve yübūset işbu keyfiyyāt-ı erbaʿanın hangisi sebeb olduğuna delālet eder. Ve o faḍlalar çok çıkması ḳuvvet-i dāfiʿa ḍaʿīfe olmadığına dahi delālet eder, ammā faḍla-i dimāġın ḫurūcu mümteniʿ olup dimāġda faḍla muḥtebese olsa veyāḫūd ḳalīlen ḫurūc eyleyip dimāġda dahi ağırlık veyāḫūd vaḫz yaʿnī bir şeyʾ dimāġa dürter gibi ḥālet iḥsās olsa veyāḫūd leẕʿ ve temeddüd ve ḍarebān ve düvār ve tanīnden biri iḥsās olunsa dimāġda südde olduğuna ve ḳuvve-i dāfiʿada ḍaʿf olduğuna ve dimāġda imtilā olduğuna delālet eder.

Ve māddenin cinsine dahi faḍla ile istidlāl bu vech ile olur ki eger faḍla lāẕiʿ ve vāḫiz ve muḥrıḳ olup ağırlığı az ve yüzü ve gözü sarartır ise delālet eder ki o faḍla-i dimāġiyye ṣafrāviyyedir. Ammā mādde ḍarebānī ve s̱aḳīl olup yüzü ve gözü kızartır ise ve damarları nefḫ edip kabartır ise delālet eder ki dimāġda olan faḍla demeviyyedir. Ammā faḍlası olan kimse belīd ve keslān olup yüzünün ve gözünün levni reṣāṣī olur ise ve uykusu ve nuʿāsı ziyāde olur ise delālet eder ki faḍlası balġamī olur. Ammā bu ḥāller mevcūde olup yüzün ve gözün levninde kümūdet dahi olur ise ve ẕikri fāsid olsa yaʿnī işlediği nesneleri ḫāṭırına iḥḍār edemese ve başında olan s̱ıḳlet ḫafīfe olsa ve nevmi evvelen ẕikr eylediğimiz miḳdār olmasa ve sāir faḍla ʿalāmetleri bulunmasa dimāġda olan faḍla sevdāviyye olduğuna delālet eder. Ve bu ḥālāt ile maʿan tanīn ve düvār ve intiḳālden berī olsa delālet eder ki o mādde rīḥi ve nefḫi ve buḫārı tevlīd eylemiştir ve dimāġda o nesneleri tevlīd ile ḥarāret-i fāʿile vardır. Ammā fuḍūlün iḥtibāsı ve ḫārice çıkmaması eger o kimsenin başında ḫiffet olur ise ʿale'l-ıṭlāḳ yübse delālet eder.

Ve bizim bu ẕikr eylediğimiz edille māddenin kemmiyyetine müteʿalliḳa delīller idi, ammā müntefiḍa ve muḥtebese olan faḍlanın keyfiyyeti ile olan istidlāl budur ki faḍlanın levni sarıya ve ḳıvāmı riḳḳate māil olur ise ve terde idrār olur ise ve ḥarāreti dahi var ise delālet eder ki mādde-i dimāġ ṣafrāviyyedir. Ammā faḍlada ḥumret ve ḥalāvet olup yüzünde ve gözünde kırmızılık olur ise ve terinde dahi idrār ve ḥarāret olur ise delālet eder ki mādde demeviyyedir. Ammā māddenin ṭaʿmında mülūhat veyāḫūd ḥalāvet olur ise ve sāir ʿalāmet ve būraḳiyyet olmayıp ve melmesi dahi ḥārr yāhūd

bārid olmaz ise bu keyfiyyāt o balġama delālet eder ki ona ḥarāret ġalebe etmiştir. Ammā ẕikr olunan māddenin ṭaᶜmı tefih ve ḳıvāmı ġalīẓ ve melmesi bārid olur ise balġam-ı ficce delālet eder.

Bu istidlāller ḫāric olan māddenin ṭaᶜmında ve levninde ve melmesinde ve ḳıvāmında olan edille ile istidlāl idi, ammā rāyiḥa ile istidlāl budur ki rāyiḥanın ᶜufūneti ve ḥiddeti ḥarārete delālet eder. Ve ᶜadem-i rāyiḥa baᶜḍı kerre bürūdete delālet eder, lākin bu delālet vaṣf olunan rāyiḥanın ḥarārete delāleti gibi ḳaviyye olmaz.

Ammā o eşyālar ki başın derisi üzere ve başa ḳarīb olan yerlerde ḳurḥalar ve besreler ve şişler misllli ẓuhūr ederler, onlar ekser-i ḥālde geçmiş zamānda mādde olup müntefiḍa olduğuna delālet eder, ḥālā dimāġın ḥāline delālet-i vāḍıḥa ile delālet eylemez, lākin ẕikr olunan ḳurḥa ve verem mislliler zamān-ı tezeyyüdde olur ise min-vechin dimāġın ḥāline delālet eylese baᶜīd olmaz ve o delālet bundan aḳdem bizim beyān eylediğimizdir.

Sen ᶜārif olursan ḥarāretli şişler ve keẕālik bürūdetli ve ṣalābetli şişler ve sereṭāniyye ve ḳurūḥ-ı sāᶜiye ve ḳurūḥ-ı sākine ve mā-ᶜadālar hangi mādde sebebi ile ḥādis̱ olduğunu sen bilirsin ve başta ẓāhir olan verem hangi cinsten ise dimāġda o mādde olduğuna onunla istidlāl edersin ve keẕālik kitāb-ı evvelde yazıldığı üzere tüylerin esbāb-ı ḥudūs̱unu ve cuᶜūdet ve sübūṭatın ve riḳḳat ve ġılẓatin ve ḳıllet ve kes̱retin ve şeybin sürᶜat ve baṭīʾinin sebeblerini dahi sen bilirsin. Ammā tüylerin teşaḳḳuku ve intişārını bir bāb-ı müstaḳillde inşāallāhu taᶜālā biz ẕikr eyleriz ve o meẕkūrdan aḥvāl-i dimāġa tüylerden ne vech ile istidlāl olunacağı fehm olunur. [227b] Taṭvīl-i kelāmdan iḥtirāz için şaᶜrın keyfiyyeti ile aḥvāl-i dimāġa istidlāli biz o maḥalle ḥavāle eyleriz.

Faṣl-ı Tāsiᶜ Mizāca Muvāfıḳ veyāḫūd Muḫālif Olan Nesneler ile ve İnfiᶜālātın Sürᶜati ve Buṭʾu ile Dimāġın Ḥāline İstidlālin Beyānında Olur

Ve muvāfıḳ ve muḫāliften her birisi yā ḥāl-i ṣıḥḥatte iḥsās olunur veyāḫūd ḥāl-i maraḍda iḥsās olunur. Ammā ḥāl-i ṣıḥḥatte olan muvāfıḳ, dimāġının aṣlı olan mizāca şebīh ve muvāfıḳ olan nesnelerdir ki o nesneler ile dimāġının mizāc-ı aṣlīsi maḥfūẓ olduğuna istidlāl olunur. Ve ḥāl-i ṣıḥḥatte olan

muḫālif o eşyādır ki onlar mizāc-ı ṣıḥḥīsine muḫālif olur. Ammā ḥāl-i maraḍda muvāfıḳ ve muḫālif olan nesneler bu meẕkūrların ʿaksi üzere olur yaʿnī ḥāl-i maraḍda muvāfıḳ, mizāc-ı ṣıḥḥīsine muḫālif olan nesneler olur ve ḥāl-i maraḍda muḫālif, mizāc-ı ṣıḥḥīsine muvāfıḳ olan olur.

Ve bundan aḳdem biz beyān eyledik ki ebdānda olan ʿuḍvların küllīsi mizāc-ı vāḥid üzere olmaz, beden-i vāḥidde olan ʿuḍvun kimisi ḥārr ve kimisi bārid ve kimisi raṭb ve kimi yābis olur ve kimisi dahi bu keyfiyyātta muʿtedil olmak mümkin olur. Ve yine beyān eyledik ki mizāc-ı vāḥid beden-i vāḥidde ṣıḥḥate sebeb olur, ammā o mizāc beden-i āḫerde olsa maraḍa sebeb olmak mümkin olur.

Ve bu kelāmdan ẓāhir olur ki her bedenin mizācının miḳdārı o bedende o mizācın cinsinin ifrāṭı ile maʿlūm olur. Mes̱elā ḥārr olan mizācın iki cüzʾ ḥarāreti olan nesnelerden taḍarruru mizācının miḳdār-ı ḥarāreti bir cüzʾ olduğuna delālet eder ve buna ḳanāʿat olunmayıp vācib olur ki o mizācın muḫālifine dahi naẓar oluna. O mizāc-ı ḥārrda iki cüzʾ ḥarāreti olan nesnelerden mutaḍarrır olduktan sonra bürūdetli olan nesneler dahi istiʿmāl olunur. Eger bir cüzʾ bürūdeti olan şeylerden mutaḍarrır olmayıp iki cüzʾ bürūdeti olanlardan mutaḍarrır olur ise o zamān o mizācın miḳdār-ı ḥarāreti bir cüzʾ olduğu ḥads̱ olunur.

Sūʾ-i mizāc-ı ḥārrı olan dimāġ, nesīm-i bārid yaʿnī sovuk yellerden ve sovuk ṭılālardan ve bürūdeti olan rāyiḥa kokumaktan intifāʿ eder, o sovuk rāyiḥa gerek ise kāfūriyye ve ṣandeliyye ve nīlūferiyye mis̱lli ṭayyibe olsun ve gerek ise rāyiḥa-i ḥummāiyye vü ṭuḥlubiyye gibi rāyiḥa-i kerīhe olsun. Ve keẕālik sūʾ-i mizāc-ı ḥārrı olan kimseler deʿat ve sükūn ile dahi intifāʿ eder.

Ve sūʾ-i mizāc-ı bāridi olan kimseler bunun ḍıddı ile intifāʿ eder yaʿnī ıssı havālar ve ıssı kokular ile intifāʿ eder. Ve keẕālik rāyiḥa-i müntineler ile intifāʿ eder, zīrā kötü kokular muḥallil ve müsaḫḫin olup mizāc-ı bāride nefʿi olur. Ve keẕālik sūʾ-i mizāc-ı bārid aṣḥābı riyāḍāt ve ḥarekāt ile dahi intifāʿ eder.

Ve sūʾ-i mizāc-ı yābisi olan kimseler istifrāġlar ile müteʾeẕẕī olur.

Ve sūʾ-i mizāc-ı raṭbı olanlar istifrāġattan intifāʿ eder.

Ammā sürʿat-i infiʿālāttan istidlāl bu vech ile olur ki esbāb-ı süḫūnetten serīʿan mütesaḫḫın olan kimsenin sürʿat-i tesaḫḫunu ḥarārete delālet

eder, kitāb-ı evvelde ẕikr ve beyān olunan şuḫūṣa riᶜāyet olunduğu taḳdīr üzere. Ve keẕālik esbāb-ı bürūdetten serīᶜan teberrüd bürūdete ve esbāb-ı yübūsetten serīᶜan teceffüf yübūsete delālet eder, lākin esbāb-ı yübūsetten serīᶜan cefāfın ḥudūs̱u baᶜḍı kerre ruṭūbetin ḳılleti veyāḫūd ruṭūbetin riḳḳati veyāḫūd mizācının ḥarāreti ḥasebiyle olur.

Mizācın yübūseti ḥasebiyle esbāb-ı yübūsetten serīᶜan teceffüf mā-ᶜadā sebebler ile teceffüften farḳ olunur o vech ile ki ṣūret-i ūlāda yübūset dimāġın seher mis̱lli ᶜalāmāt-ı sāiresi mevcūde olur ve ṣūret-i s̱āniyede dimāġa yübūsetin ᶜurūḍu gāhīce olur. Ḥareke-i ᶜanīfe ve ḥarāret-i şedīde ve sāir esbāb-ı yübūsetten bu mecrāya cārī olan nesnelerin ᶜurūḍu katında dimāġa yübūset ᶜārıḍa olur ve evḳāt-ı sāirede dimāġda yübūsete delālet eder nesne bulunmaz. Ve ḥarāret-i mizāc ile olan yübūset ile dahi sāir esbāb-ı ḥarāret dahi mevcūde olur.

Ammā esbāb-ı ruṭūbet ile serīᶜan teraṭṭub baᶜḍı kerre cevher-i dimāġın ḥarāreti ḥasebiyle olur ve baᶜḍı kerre cevher-i dimāġın bürūdeti ile olur ve baᶜḍı kerre dahi cevher-i dimāġın aṣlı olan mizācının ruṭūbeti ḥasebiyle olur ve baᶜḍı kerre mizāc-ı aṣlīsi yābis olduğundan olur. Eger dimāġın serīᶜan teraṭṭubu dimāġda ḥarāret olduğundan olur ise ḥarāretin ᶜalāmāt-ı sāiresi dahi mevcūde olur ve o ḥarāret ile ᶜārıḍa olan ruṭūbet dāime olmaz belki ḥarāret-i müfriteden sonra vāḳiᶜ olur, zīrā bedenin ruṭūbetlerini dimāġda olan ḥarāret-i müfrite dimāġa ceẕb etmekle serīᶜan dimāġa ruṭūbet-i zāide ᶜārıḍ olur. Eger dimāġda olan ḥarāret-i mizāc şedīde ve dāime olur ise ġālib-i ḥālde dimāġın ruṭūbetini yübūsete tahavvül eder, zīrā ḥarāret-i şedīde ḥasebiyle dimāġ ruṭūbetini nefḍ edip silker ve yābis olur. Ve eger ruṭūbet ḥarārete ġalebe ederse o zamān dimāġın mizācı bārid ve raṭb olur. Ve eger ḥarāret ruṭūbet ile müsāvī ve berāber olurlar ise eks̱er-i emrde ᶜufūnet ᶜārıḍ olup emrāḍ-ı ᶜafīneye ve evrāma müʾeddī olur, zīrā bedenden dimāġa ḥarāret ḥasebiyle mecẕūb olan ruṭūbet ġarīziyye değildir, dimāġın ḥarāreti ġarīziyye olur ise dahi o ḥarāret ruṭūbet-i ġarībede fiᶜl-i ġarīb işler ve ᶜufūnete fāᶜil olmak cāiz olur. Ammā dimāġın serīᶜan ruṭūbeti ḳabūlü mizāc-ı dimāġın berdinden olur ise dimāġa ruṭūbetin eyyām-ı kes̱īrede tedrīcle vāṣıl olup cemᶜ olduktan sonra defᶜaten ve serīᶜan dimāġın o ruṭūbeti ḳabūl eylemesi ile olur yaᶜnī ruṭūbetin dimāġa vuṣūlünden dimāġın raṭb ol-

ması lāzım gelmez, azar azar o ruṭūbet dimāġda cemᶜ olup baᶜdehu defᶜaten dimāġ teraṭṭub eder.

Ve esbāb-ı ruṭūbāt ile serīᶜan dimāġın teraṭṭubu dimāġın ruṭūbeti ḥasebiyle olur ise o sürᶜat-i teraṭṭub iki şeyʾin biri ile olur:

Evvelkisi budur ki ruṭūbet berdde fāᶜil olur ve bir dahi dimāġın hāḍıme ve muġayyire ḳuvvesini izāle eder ve dimāġa vāṣıl olan ġıdāsı o ḳuvveler iḥāleye ḳādir olmayıp ġıdānın ruṭūbeti ile dimāġ serīᶜan raṭb olur. Ve berdin dimāġa ᶜurūḍu defᶜaten olur ise teraṭṭub-ı dimāġ dahi o berdin ᶜurūḍından sonra serīᶜan ve defᶜaten olur. Eks̱er-i ḥālde berd ḥasebiyle dimāġın mecārīsinde südde ḥāṣıl olur.

Ve ikincisi ruṭūbet-i dimāġ ḥasebiyle ᶜārıḍ olan berdin süddesi lāzıme ve dāime olup o südde ḥasebiyle fuḍūl-i dimāġa defᶜaten vāṣıl olmaz ve dimāġın dahi fuḍūl ḥasebiyle olan teraṭṭubu defᶜaten olmaz. Ve bu vech-i s̱ānīnin vuḳūᶜu eks̱er olur.

Ve dimāġın serīᶜan teraṭṭubu yübūset-i dimāġ ḥasebiyle olduğu onun içindir ki mizāc-ı dimāġ yābis oldukta fuḍūlü defᶜaten neşf eder ve lā-maḥāle ruṭūbeti defᶜaten neşf eden defᶜaten raṭb olur. Ve yübūset ḥasebiyle olan sürᶜat-i teraṭṭubla dimāġın yübūset-i ẕātiyyesi ᶜalāmetleri dahi muḳaddemā mevcūde olur.

Ve bu ẕikr olunan dimāġın ḍaᶜf-ı ḳuvā ḥasebiyle sürᶜat-i infiᶜālātından meʾḫūẕ olan edillelerdir, zīrā bu sebeblerden ḳuvālar ḍaᶜīfe olup keyfiyyāt-ı serīᶜa ᶜārıḍa olur.

Faṣl-ı ᶜĀşir Başın Miḳdārı Ḥasebiyle Olan İstidlāller Beyānında Olur

Ẕikri mürūr eden muvāfıḳ ve muḫālifin küllīsinin muvāfaḳatı ve muḫālefeti min ciheti'l-keyfiyyāt olmaz belki baᶜḍı kerre dahi muvāfaḳat ve muḫālefet kemmiyyet ve ḥareket ḥasebiyle dahi aḫẕ olunur. Ve beyḍa dedikleri ᶜillete mübtelā olanları sen görürsün ki envāᶜ-ı ıḍṭıcāᶜdan istilḳāda o ᶜilletin elemi sāir envāᶜdan ziyāde olur. Ve bu ḥālet delālet eder ki ḥareketin dahi ᶜillette medḫali olur.

Ammā dimāġın aḥvālini başın büyük ve küçük olması ile bilmeğin ṭarīḳi [228a] budur ki aṣl-ı ḫilḳatte başın küçük olduğu māddenin yaᶜnī nuṭfenin

ḳılletinden ve büyük olduğu māddenin kes̱retinden olur. Ve māddenin ḳılleti muṣavvire-i ūlā dedikleri ḳuvvetin ḳuvvetine muḳārin olur ise o başın miḳdārı küçük olur, lākin şekli ḥasen olur. Ve onun redāʾeti küçük olup şekli redī ve ḳabīḥ olandan noḳṣān olur, zīrā miḳdārı küçük ve şekli ḳabīḥ olan baş dimāġ ḳuvālarının ḍaʿfına delālet eder, lākin şekli her ne ḳadar ḥasen ise dahi ṣaġīr olmak ḥasebiyle redāʾettden ḫālī olmaz, zīrā küçük başın şekl-i ẓāhirīsi ḳuvve-i muṣavvirenin ḳuvveti ḥasebiyle ḥasen olur ise dahi lākin heyʾet-i dimāġ müteġayyir olur ve lā-maḥāle ḳuvālarına ḍaʿf ve ḥavāss-ı bāṭıne vü ẓāhireye mecārī-i dimāġın dar olduğundan ḫalel ve redāʾet ʿārıḍ olur. Onun için ḳayyāf ve aṣḥāb-ı firāset bu şeklin medlūlātını taʿdād eyledikten sonra dediler ki el-kaḍiyye yaʿnī ḥāṣıl-ı kelām bu şeklin ṣāḥibi lecūc ve cebān ve serīʿü'l-ġaḍab [olur] ve umūrunda müteḥayyir olur. Cālīnūs dedi ki başın küçüklüğü heyʾet-i dimāġın redāʾetine delāletten ḫālī olmaz, her ne ḳadar başın büyüklüğünün dimāġın cevdet-i ḥāline delāleti küllī ve dāimī değil ise. Lākin baş büyük olup ve şekli ceyyid ve boynu yoğun ve göğsü geniş olur ise o mis̱lli başta lā-maḥāle dimāġ ceyyid olur.

Ve göğsün geniş olması ṣulbün ve aḍlāʿın ʿaẓīm olmasına delālet eder. Ve ṣulbün ʿaẓīm olması nuḫāʿın ʿaẓīm ve ḳavī olmasına delālet eder. Ve nuḫāʿın büyük ve ḳavī olduğu ḳuvvet-i dimāġ ḳaviyye olduğuna delālet eder, zīrā mādde çok olup ḳuvvet-i muṣavvirede ḳuvvet ziyāde olsa baş heyʾet-i mez̠kūre üzere olur. Bu evṣāf üzere olan başın bu delāletlerini sāir ʿuḍvların ona münāsib olması teʾkīd eder.

Eger mādde kes̱īre olup yaʿnī nuṭfenin miḳdārı ziyāde olup ḳuvvet-i muṣavvirede ḍaʿf olur ise o başın şekli redī ve boynu ḍaʿīf ve ṣulbü ṣaġīr olur. Ve baʿḍı nüsḫada ṣadrı ṣaġīr olur diye vāḳiʿ olmuştur.Ve ṣadrın müştemil ve muḥīṭ olduğu āletler meʾūf olur ve nuḫāʿdan biten sinirler dahi meʾūf olur.

Ve baʿḍı kerre maraḍ ḥasebiyle dahi baş büyük olur, nitekim baʿḍı kerre ṣıbyānın başı müntefiḫ olup büyür ve o büyüklük ṭabīʿī olmaz belki maraḍ ḥasebiyle olur. Ve onun sebebi mādde kes̱īr olup ġaleyān etmekle ve kaynamakla olur. Ve kez̠ālik büyük ve bāliġ olan kimselere dahi şiddetli baş ağrılarında ṣıbyān gibi intifāḫ ʿārıḍ olup baş büyük olur. Ve baʿḍı kerre dimāġ üzere ḥumret ʿālī olup yāfūḫu taṣaġġur eder ve ṣudġu dahi çöker. Bu

maḥalle gelince ḳadar başın büyük ve küçük olması ile dimāġın ḥāline olan istidlālātı bildirdik.

Ve dimāġın cevdetinin bir ʿalāmeti dahi budur ki ceyyid olan dimāġ şarābın buḫārı ile o buḫār ile olan gelecekte bizim sana vaṣf edeceğimiz nesneler ile müteʾe s̱s̱ir ve münfaʿil olmaz, lākin şarābın telṭīfinden ve ḥarāretinden müteʾes̱s̱ir olup ẕihni ziyāde olur.

Faṣl-ı Ḥādī ʿAşere Eşkāl-i Reʾsten Meʾḫūẕ Olan İstidlālleri Beyān Eder

Kelle kemiğinin teşrīḥinde biz sana taʿrīf edip başın şekl-i ṭabīʿīsini ve redī olan eşkālini bildirdik ve yine bildirdik ki baş eşkālinden bir cüzʾde redāʾet olsa dimāġdan o cüzʾ-i redīnin muḥāẕīsinde olan cüzʾde dahi redāʾet olur ve o cüzʾde olan efʿālde ḫalel olur. Ve Cālīnūs'un dediği budur ki reʾs-i müseffaṭ ve reʾs-i murabbaʿ dāimā meẕmūmdur ve iki ṭaraflarında nütūʾu olan reʾs dahi meẕmūmdur, lākin o nütūʾa sebeb ḳuvve-i muṣavvirenin ḳaviyye olup fiʿlinde ifrāṭ üzere olduğu olur ise o nütūʾda redāʾet olmaz. Ve ḳuvve-i muṣavvirenin ḳuvveti ʿunuḳun şeklinden ve miḳdārından ve ṣadrdan maʿlūm olur.

Aṣl-ı S̱ānī ʿAşere Dimāġın Ḳuvve-i Lāmisesi Ḥasebiyle İhsās Eylediği Reʾsin S̱ıḳlet ve Ḫiffeti ve Ḥarāret ve Bürūdeti ve Evcāʿından Meʾḫūẕ Olan İstidlāl Beyānındadır

Reʾsin s̱ıḳletinden ve ḫiffetinden meʾḫūẕ olan delīl budur ki s̱iḳal-i reʾs dāimā başta mādde olduğuna delālet eder. Lākin mādde ṣafrāviyye olur ise s̱iḳali ednā olur ve iḥrāḳı eşedd olur. Ve mādde-i sevdāviyyede s̱iḳal ṣafrāvīden eks̱er olur olur, vesvese dahi eks̱er olur. Ve demevī māddenin s̱iḳali ikisinden dahi eks̱er olur ve ḍarebān dahi olur ve gözlerinin uṣūlünde ağrı olur, keymūs-ı ḥārrın nüfūẕu ḥasebiyle ve ʿurūḳ-ı ʿaynında kırmızılık ve intifāḫ eks̱er olur. Ve balġamī māddenin s̱iḳali cümleden eks̱er olur, ağrısı demeviyye ve ṣafrāviyye mādde ağrısından eḳall olur. Ve balġamīnin nevmi sevdāvī nevminden eks̱er olur ve belādet-i fikr ve kesel ve ḳıllet-i neşāṭ olur.

Ammā dimāġın ḥarāret ve bürūdetinden meʾḫūẕ olan delīl yaʿnī reʾsin ḫāricden olan ḥarāretinin medlūlātı ẓāhirdir, ammā reʾsin dāḫilden olan ḥarāretinin delīl olduğunun beyānı budur ki o ḥarāret eger dāim olur ise mizāciyye olur ve o ḥarāret ʿārıḍ ve mūẕī olur ise ḥarāret ʿaraḍiyye olur. Ve bāridin ḥükmü dahi bu ḳıyās üzere. Bürūdet-i dimāġ dāim olur ise mizāciyye olur. Ve eger bürūdet ḥādis̱ olup eẕāsı olur ise o bürūdet ʿaraḍiyye olur ve dimāġda ḫuşūnet ve yübūset īcāb eder. Ḫāricde bürūdet olmayıp lākin dimāġda yübūset ve ḫuşūnet olsa o yübūset ve ḫuşūnet dahi ḥarāret ve bürūdet ḳıyāsı üzere. Eger dāimī olur ise mizāciyye olur ve eger sonradan ḥādis̱ olup eẕāsı olur ise o yübūset ʿaraḍiyye olur. Ve dāḫilden ter getirici ḥarāret olmayıp lākin dimāġda ruṭūbet olur ise o ruṭūbet dahi ẕikr olunan ḳıyās üzere. Eger dimāġda o ruṭūbet dāime olur ise mizāciyye olur. Ve eger sonradan ḥādis̱ olup eẕāsı olur ise o yübūset ʿaraḍiyye olur ve dāḫilden ter döktürücü ḥarāret olmayıp lākin dimāġda ruṭūbet olur ise o ruṭūbet dahi ẕikr olunan ḳıyās üzere olur. Eger dimāġda o ruṭūbet dāime olur ise mizāciyye olur ve eger sonradan raṭb olup mūẕiye olur ise o ruṭūbet ʿaraḍiyye olur.

Ve dimāġa bir nevʿ ağrı ʿārıḍ olur ki ke-enne bir canlı nesne dimāġ içinde yürüyüp dimāġı ekl eder gibi dimāġı leẕʿ eder yaʿnī dalar ve ona vecaʿ-ı ekkāl tesmiye olunur, o vecaʿ-ı ekkāl dimāġda ḥiddetli mādde olduğuna delālet eder.

Ve dimāġa ḍarebānī vecaʿ dahi ʿārıḍ olur. Vecaʿ-ı ḍarebānī ona derler ki damarları ifrāṭ üzere ḥareket edip nabḍ vezninden çıkar ve o ḥareket ile dimāġ mutaḍarrır olur. Ve o vecaʿ-ı ḍarebānī dimāġda verem olduğuna delālet eder. Ve ḥummāsı olur ise o ḥummā ağrının vereme delāletini teʾkīd eder.

Ve bir nevʿ ağrı dahi olur ki o ağrı dimāġı ḍaġṭ edip sıkıştırır ve s̱ıḳlet verir ve ona vecaʿ-ı s̱aḳīl derler. O vecaʿ bārid olan mādde-i s̱aḳīle delālet eder.

Ve vecaʿ-ı mümeddid yaʿnī dimāġa gerginlik veren ağrı mādde-i rīḥiyyeye delālet eder. Eger o ağrı dimāġın bir ṭarafından ṭaraf-ı āḫere intiḳāl edip gezer ise o intiḳāl māddenin rīḥī olduğunu teʾkīd eder. Ve eger dimāġda olan ağrı miṭraḳī olur ise yaʿnī dimāġa debbūs gibi bir nesne ile ḍarb olunur mis̱ālinde olur ise beyḍa ve şaḳīḳa dedikleri baş ağrısının müzmin olduğuna delālet eder.

Ve ağrıların ciheti ve oldukları mevḍiᶜi ḥasebiyle dahi delāleti olur. Mes̱elā dimāġda olan ağrı miᶜde müşāreketinden olur ise bir heyᵓet üzere olur ve kebid müşāreketinden olur ise heyᵓet-i uḫrā üzere olur ve biz onları gelecek zamānda beyān eyleriz.

Ve dimāġda olan ağrılar devāmı ve ᶜadem-i devāmı ḥasebiyle dahi delālet eder, mes̱elā muḳaddem-i dimāġda ağrı olup dāim olsa ve keẕālik muᵓaḫḫar-ı dimāġda ağrı dāim olsa ḳarānīṭus dedikleri sersām maraḍını iḥdās̱ eder. [228b]

Faṣl-ı S̱ālis̱e ᶜAşere Göz ve Dil ve Yüz ve Bunların Mecārīleri ve Levzetān ve Boyun ve Sinirler Mis̱lli Dimāġın Fürūᶜu Olan Aᶜḍāların Aḥvāli ile İstidlāli Beyānındadır

Ammā göz ile istidlāl gözün cemīᶜan eczāsı ile olur yāhūd yalnız damarlar ile olur ve yalnız gözde olan ağırlık ve yeğnilik ile olur ve gözün sarı veyāḫūd kümūdet veyāḫūd reṣāṣiyyet veyāḫūd ḥumret elvānıyla olur ve keẕālik gözün melmesi ile dahi olur. Ve bu delīllerin cümlesinin delāletleri biri birine ḳarīb olur, dimāġın kendide olan nesnelere delālet eyledikleri zamān. Ve baᶜḍı kerre gözde olan demᶜa [dedikleri] ve remaṣ dedikleri ruṭūbet ile dahi istidlāl olunur. Ve keẕālik göze ᶜārıḍ olan yumukluğu ve göz ḥadeḳasının değirmilenmesi ve yukarı kalkması ve büyük ve küçük olması ve ağrıları ile dahi istidlāl olunur.

Ammā gözün cefāfı yaᶜnī kuruyup yaş çıkmaması dimāġın yübsüne delālet eder. Ve gözden çapak ve demᶜa seyelān eylemesi muḳaddem-i dimāġın ruṭūbetine delālet eder, eger gözün kendide ᶜillet olmaz ise. Ve gözün damarları büyük olduğu, cevher-i dimāġın ıssı olmasına delālet eder. Ve bilā-sebebin ẓāhirin gözden akan yaş emrāḍ-ı ḥārreye ve dimāġın iştiᶜāline delālet eder ve keẕālik dimāġda evrām olduğuna delālet eder ḫuṣūṣan ki gözün ancak birinden yaş akarsa ẕikr olunan āfetlere delāleti ziyāde olur.

Ve gözde örümcek nesci gibi çapak ẓuhūr edip baᶜdehu tecemmuᶜ eder ise o vaḳt vaḳt-i mevt olur. Ve o göz ki dāimā açık olup ṭarfa yaᶜnī yummağa o marīḍ ḳādir olmaya, bu mis̱lli ḥālet ḳarānīṭusta olur ve baᶜḍı kerre līs̱erġus maraḍında dahi olur.

Ve keẕālik göz yumuldukta açılması ʿusretli olur ise bu ḥālet līs̱ergus maraḍında eks̱er olur ve baʿḍı kerre ḳarānīṭusta ḳuvvetin inḥilāli katında dahi olur. İşbu ḥāletler dimāġda büyük āfet olduğuna delālet eder.

Ve ṭarfın kes̱reti yaʿnī gözü çok çok açıp ve yummak dimāġın iştiʿāline ve ḥarāretine ve cünūna delālet eder ve ʿayn-ı müberhime ve vesvāsa ve mālīḫūlyāya delālet eder. ʿAyn-ı müberhime o göze derler ki bir şeye naẓarı dāim ola, ona dikilip ondan ayrılmaya. O ʿayna müberhime dedikleri gibi ʿayn-ı mübersime dahi derler.

Ve gözün ḥarekātından dimāġın ġaḍab ve ġamm ve ḫavf ve ʿaşḳ gibi evhāmına dahi istidlāl olunur. Ve gözün cuḥūẓu[9] evrāma ve evʿiyesinin imtilāsına delālet eder.

Ve gözün ġuʾūru ve soğulması dimāġda olan taḥallül-i kes̱īre delālet eder, nitekim seher ve ḳuṭrub ve ʿaşḳ maraḍlarında ġuʾūr çok ẓuhūr eder, lākin bunlarda olan ġuʾūrun heyʾeti muḫtelife olup her birinde bir türlü heyʾet üzere olur, biz onları bābında sana tafṣīl eyleriz. Ve keẕālik ġuʾūr-ı ʿayn dimāġda ḥumret dedikleri şiş ve ḳūbāʾ yaʿnī demregi olduğuna delālet eder.

Ammā lisānın ḥālinden meʾḫūẕ olan edille budur ki çok kerre lisān levni ile dimāġın ḥāline delālet eder. Lisānın ebyaḍ olduğu līs̱ergus maraḍına delālet eder. Ve lisānın evvel maraḍda aṣfer olup sonra esved olsa ḳarānīṭus maraḍına delālet eder. Ve lisāna ṣufret ġalebe edip dilin altında olan damar yeşil olsa yalnız maṣrūʿiyyete delālet eder. Ve lisānın levniyle aḥvāl-i dimāġa istidlāl gözün levni ile istidlāl gibi ḳavī olmaz, zīrā ki gözün dimāġa intisābı ḳavī ve iḫtiṣāṣı muḥkemdir. Ammā lisānın levni ile baʿḍı kerre miʿdenin aḥvāline dahi istidlāl olunur, lākin dimāġda āfet olduğu delīl-i āḫer ile s̱ābit olsa, o zamān levn-i lisānla dimāġın ḥāline istidlāl olunmak baʿīd olmaz.

Ammā yüzün levninden istidlāl sana maʿlūmdur, zīrā elvānın emziceye delāletini kirāren ve mirāren sen bildin. Ammā yüzün semiz veyāḫūd zebūn olmasından meʾḫūẕ olan delīl budur ki yüzün semizliği ve kırmızılığı demin çokluğuna ve ġalebesine delālet eder. Ve yüz arık ve sarı olması ṣafrānın ġalebesine delālet eder. Ve yüz arık olup yüzün levni kümūdet

---

9 اَلْجُحُوظُ [el-cuḥūẓ] (ẓammeteynle) Gözün muḳlesi büyük ve yüksek olmak. Vankulu.

üzere olsa sevdāvī yübūsete delālet eder. Ve yüzde tehebbüc olsa demin ġalebesine ve māiyyetine delālet eder. Lākin bu delāletler o şarṭ ile olur ki o delālet eden ḥālet ḥālet-i ʿārıḍa olup ḥālet-i aṣliyye olmaya ve hem ẕikr olunan seḥaneden mā-ʿadā mevcūd olan ʿalāmetler cümlesi dimāġda ʿāfet olduğunun ʿalāmeti ola ve sāir aʿḍāda āfet olduğunun ʿalāmeti bulunmaya.

Ammā raḳabe yaʿnī boyundan meʾḫūẕ olan istidlāl budur ki eger raḳabe ḳaviyye ve ġalīẓa olur ise delālet eder ki dimāġın ḳuvvetleri ḳaviyyedir ve vefret ve kes̱reti vardır. Eger raḳabe kısa ve ince olur ise ḳuvvet dimāġda ḳalīle olduğuna delālet eder.

Ve baʿḍı raḳabe ḫanāzīre müstaʿidd olup ednā sebeb ile onda ḫanāzīr ve sāir veremler ḥādis̱ olur. O istiʿdāda sebeb boğazda olan ḳuvve-i dāfiʿanın ḍaʿfı değildir. Ve keẕālik boğazın o veremleri ve ḫanāzīri ʿadem-i ḳabūlü boğazda olan ḳuvvet-i dāfiʿanın ḳuvveti değildir belki bizim gelecekte ẕikr edeceğimiz mizāciyye esbābının biri ile dimāġda olan ḳuvve-i hāḍıme ḍaʿī-fe olup dimāġa vārid olan ġıdāyı dimāġ haḍm eylemez, o ġıdāyı dimāġın ḳuvve-i dāfiʿası ḳaviyye olmakla dimāġdan boğaza defʿ eder ve boğazda olan rıḫv ve ġudedī laḥm o mevāddı ḳabūl edip ẕikr olunan ḫanāzīr ve sāir şişler boğazda ḥādis̱ olur. Ve kaçan dimāġın ḳuvve-i hāḍımesi ḳaviyye olsa vārid olan ġıdāyı o ḳuvvet haḍm edip dimāġın cinsine iḥāle eder ve dimāġ ḳuvvet bulur ve fesād-ı meẕkūru īcāb etmez.

Ve lehāt ve levzetān ve esnān işbu aʿḍāların ḥālinden dahi aḥvāl-i dimāġa istidlāl bu ḳıyās üzeredir. Ammā bāṭında olan miʿde ve raḥim mis̱lli aʿḍā-i ʿaṣabāniyye ile istidlāl müşāreket ḥasebiyle olur, zīrā her ʿuḍv-ı ʿaṣabānīde lā-maḥāle ʿaṣab olur ve ʿaṣab ise yā dimāġī olur yā nuḫāʿī olur. Ve ʿuḍv-ı ʿaṣabīde āfet ḳaviyye olsa o ḳaviyye olan āfet dimāġa bilā-vāsıṭa veyāḫūd bi-vāsıṭati'n-nuḫāʿ ʿaṣab ṭarīḳinden sirāyet edip dimāġın aḥvāli ʿuḍv-ı ʿaṣabānīde olan maraḍ ile maʿlūme olur. Ve baʿḍı kerre dahi aṣlī olan maraḍ dimāġda olup ʿuḍv-ı ʿaṣabāniyyeye maraḍ dimāġdan sirāyet eder. Bu ṣūrette dahi bāṭında olan ʿuḍv-ı ʿaṣabānīnin maraḍ-ı şirkīsi ile yine dimāġın aḥvāline istidlāl olunur. Ve kaçan ʿaṣablar ḳaviyye olup ve onlardan mün-tesic ola, ʿuḍv-ı ʿaṣabānīler dahi ḳavī olṣalar lā-maḥāle dimāġın selāmetine ve ḳuvālarının kemāl-i ṣıḥḥatine delālet eder.

Faṣl-ı Rābiʿa ʿAşere Dimāġa Ḳarīb Olup Dimāġa Müşārik Olan ʿUḍvlar ile Aḥvāl-i Dimāġa Olan İstidllāller Beyānındadır

Dimāġa müşārik olan ʿuḍvlar kaçan ḳaviyye olsa dimāġ ḳavī olur, ammā ʿuḍv-ı müşāriklerde āfāt çok olur ise ve o āfetler ḥudūs̱unun esbābı h̲āricden bir nesne ile olmaz ise dimāġın ḍaʿīf ve meʾūf olduğuna istidlāl olunur.

Ve maraḍ-ı aṣlī baʿḍı kerre dimāġda olup ʿuḍv-ı müşārikte olan maraḍ-ı şirkī olur. Mes̱elā marīḍ olan kimsenin bevl ve berāzı olur ve dimāġ meʾūf olup ḥissi olmadığında o faḍalātı iḥsās eder viʿālarında ḳuvvet bulunmaz, o faḍalāt ih̲rāc olunmağa ḥācet müştedde iken ʿadem-i iḥsāsa bināen ih̲rāca nühūḍ ve ḳıyām eylemez teḳāḍāyı anlamamak ḥasebiyle, nitekim līs̱erġus ve sübāt-ı seherī maraḍında bu ḥālet ʿārıḍ olur. Ve baʿḍı kerre bu maraḍlar-da ve keẕālik ḳarānīṭus dedikleri sersām maraḍında o maraḍlar ḥasebiyle ḥareket etmek marīḍe ağır olur [ḥareket edemez] ve bevl ve berāzı [229a] her ne ḳadar iḥsās eylese dahi istifrāġ için ḥareket ağır olmakla ḳaḍā-i ḥācet eylemez. Ve cemīʿan bu aḥvāl ile dimāġda āfet olduğuna istidlāl olunur.

Ve keẕālik z̲ikr olunan maraḍlarda ṭaʿām yedikte loḳmasını yutamaz, izdirāddan ʿāciz olur. Ve baʿḍı kerre o loḳma boğazında kalır ve baʿḍı kerre şeraḳ dahi ʿārıḍ olup bir nesne h̲āricden yok iken tükürüğünü yutmağa ḳādir olamaz; mevte ḳarīb olan muḥtaḍırlarda bu ḥālet eks̱er olur.

Ve delāil-i nefes mis̱lliler ile dahi bi'l-müşāreket dimāġın ḥāline istidlāl olunur, zīrā baʿḍı kerre nefes kesilir, teneffüs edemez, dimāġda āfet olup göğsünde olan ḥicāb-ı munaṣṣıfa o āfet bi'l-müşāreket iṣābet ve sirāyet ey-lemek ḥasebiyle. Ve keẕālik nefesin ʿaẓīm ve kebīr olduğu dimāġda olan ṣubārā[10] maraḍına ve nefesin ṣaġīr olup darlığı sübāt-ı seherīye ve līs̱erġusa delālet eder.

Faṣl-ı H̲āmise ʿAşere Dimāġ Hangi ʿUḍva Müşāreket Ḥasebiyle Müteʾeẕẕī ve Müteʾellim Olduğu İçin Vākiʿ Olan İstidlālin Beyānındadır

Dimāġın müşāreket ḥasebiyle eks̱er-i ḥālde müteʾeẕẕī olduğu ʿuḍv miʿ-dedir. Ve vācib olur ki dimāġın ḥāline miʿdenin efʿāli ile yaʿnī şehvet ve

10 "Ṣubārā" sersāmdan bir nevʿdir ki onun heẕeyānı ve mecnūn-ı muḍṭaribin ıḍṭırābı olur ke-enne manya ve ḳarānīṭus maraḍlarından mürekkeb bir maraḍ olur.

haḍmın aḥvāli ile ve geğirmek ve ḳarāḳır ile ve ġas̱eyān ve ḫafaḳān-ı miʿadī ile istidlāl oluna. Bu mez̠kūrlar ile istidlāl olundukta miʿde baḥs̱inde bizim z̠ikr edeceğimiz miʿde aḥvāline naẓar oluna.

Ve miʿdenin ḫavāsı ve imtilāsı ile dahi dimāġın ḥāline istidlāl olunur, zīrā dimāġın miʿdeye müşārik olup miʿdenin imtilāsından ve nefḫasından miʿdede ḥādis̱ olan āfetler ile dimāġın bi'l-müşāreket müteʾez̠z̠ī olması miʿdenin imtilāsı ḥālinde ziyāde ẓāhir olur.

Ammā miʿdede olan ḥarāret ve mirre-i ṣafrā ve bunlardan tevellüd eden ağrılar ḥasebiyle miʿdede olan āfete ve kez̠ālik miʿdenin şiddet-i ḥissi ḥasebiyle miʿdede olan āfete dimāġın müşāreketi ḥāl-i ḫavāda yaʿnī miʿde ṭaʿāmdan boş olduğu zamānda ziyāde ẓāhir olur. Ve çok kerre miʿdenin imtilāsı mizāc-ı dimāġın taʿdīline sebeb olur, onun için ki o imtilā ḥiddetli buḫār ile miʿde arasına girer ve ḥaylūlet eder. Ve o ḥāil ḥasebiyle buḫār-ı ḥādd dimāġa vāṣıl olmaz ve dimāġ o buḫār ile münḥarifü'l-mizāc olmaz.

Ve dimāġın miʿde müşāreketiyle meʾūf olduğuna ziyāde aḫaṣṣ olan delīl ağrının mevḍiʿi olur. Mes̱elā ağrı yāfūḫtan ibtidā edip baʿdehu omuz başları arasına intiḳāl eylese ve haḍm katında ağrı müştedd olsa o vecaʿ-ı dimāġī miʿde müşāreketiyle olduğuna ziyāde delālet eder.

Ve baʿḍı kerre kebide müşāreket ḥasebiyle baş marīḍ olur ve başta olan ağrı başın sağ cānibine māil olur. Ve ṭıḥāl müşāreketi ile olan baş ağrısı sol cānibe meyl eder.

Ve çok kerre dimāġ merāḳḳtan şerāsīfi vely eden cānibe müşāreket ḥasebiyle müteʾez̠z̠ī olur. O zamānda başta olan ağrı başın ḳuddāmında yaʿnī ön ṭarafında olur.

Ve hatunlarda olan baş ağrısı baʿḍı kerre raḥimde müşāreket ile olur. O baş ağrısında evcāʿ-ı raḥim dahi mevcūd olur. Ve evcāʿ-ı raḥimin edillesi bābında z̠ikr olunur. Ve o baş ağrısı yāfūḫun ortasında vāḳıf olur.

Ve eks̱er-i ḥālde dimāġın aʿḍā-i sāireye müşāreketi dimāġa aʿḍādan çıkan buḫārlar ile olur. Ve dimāġa ṣuʿūd eden ebḫırenin ṭarīḳi şerāsīfin ön cānibi olur ise o ṣuʿūdun ʿalāmeti budur ki evvelā şerāsīfte fevḳ cānibine temeddüd ve kiriş gibi gerginlik iḥsās olunur ve şerāsīfe ḳarīb olan damarlarda ḍarebān dahi iḥsās olunur. Ve bu ṣūrette baş ağrısı ibtidāen başın ön cānibinden ẓuhūr eder. Ve ebḫırenin aʿḍā-i sāireden başa ṣuʿūdunun ṭarīḳi

ḳafā nāḥiyesini vely eden cānib olur ise başın ağrısı ibtidā ense cānibinden iḥsās olunur ve ense cānibinde olan şiryān damarlarında gerginlik iḥsās olunur ve yine ense cānibinde olan şiryān damarlarında ḍarebān olur.

Ve baᶜḍı kerre maraḍ-ı aṣlī dimāġda olup ᶜuḍv-ı müşārikte olan maraḍ-ı şirkī olur, lākin maraḍ-ı aṣlīnin sebebi ḫafī olmakla maraḍ-ı şirkī olan maraḍ-ı aṣlī, aṣlī olan maraḍ-ı şirkī ẓann olunur. Mes̱elā miᶜdede ġas̱eyān oldukta onun iki veche iḥtimāli olur: Bir vechi budur ki miᶜdede ġas̱eyān maraḍ-ı aṣlī olur ve başta olan āfet onun ᶜaraḍı olup bi'l-müşāreket dimāġ meʾūf olur. Ve ikinci vechi budur ki dimāġda olan āfet maraḍ-ı aṣlī olur, velākin sebebi ḫafī ve gizli olmakla maraḍ-ı aṣlī olduğu bilinmez ve miᶜdede olan ġas̱eyān ẓāhir olmakla maraḍ-ı aṣlī ẓann olunur. Pes sana vācib olur ki kitāb-ı evvelde maraḍ-ı aṣlīyi şirkīden temyīz bābında bizim beyān eylediğimiz ḳānūna tāmm riᶜāyet etmekle maraḍ-ı aṣlīden ḫafī olanlarını maraḍ-ı şirkīnin ẓāhir olanlarından farḳ ve temyīz edip tedbīrde ḫaṭādan maṣūn olasın.

Faṣl-ı Sādise ᶜAşere Muᶜtedil Olan Dimāġın Delāili Beyānındadır

Maᶜlūm ola ki dimāġın mizācı muᶜtedil olduğunun ᶜalāmetleri dimāġın ḥissiyye ve siyāsiyye ve ḥarekiyye olan efᶜāli iᶜtidāl üzere olduğu olur. Ve muᶜtedilü'l-mizāc olan dimāġ kendiden nefḍi ve iḫrācı lāzım olan faḍlayı ve mevādd-ı mūẕiyeyi nefḍ eder ve ḥabsi ve imsāki lāzım olan ġıdāyı imsāk eder ve āḫer ᶜuḍvdan vārid olan buḫār ve duḫān ve mevādd-ı mūẕiyeleri defᶜe ḳādir olup defᶜ eder ve ḳabūl eylemez.

Ve dimāġ-ı muᶜtedil ṣāḥibinin zamān-ı ṭufūliyyette başının tüyleri aşḳar-ı nārī olur ve zamān-ı teraᶜruᶜda o tüylerin levni kırmızı olur ve ḫilḳati tamām ve neşvi kemāle eriştikte tüyleri sevāda māil olur ve tüyleri sübūṭat ile cuᶜūdet arasında olup vasaṭu'l-ḥāl olur ne ziyāde kıvırcık ve ne müstersil olur ve tüylerin nebātı yaᶜnī bitmesi dahi kemmen vasaṭu'l-ḥāl olur ne ziyāde biter ve ne noḳṣān üzere biter, beynehümāda mütevassıṭ olur. Ve keẕālik zamān-ı nebātı müteḳaddim ve müteʾaḫḫir olmaz, vaḳt-i ṭabīᶜīde nābit olur ve ağarması dahi zamān-ı ṭabīᶜīde olur, vaḳtinden evvel veyāḫūd sonra ağarmaz. Ve o dimāġ-ı muᶜtedil ṣāḥibine ṣalaᶜ sürᶜat eylemez yaᶜnī başının tüyleri seyreyip aṣlaᶜ olması ᶜacele eylemez.

Faṣl-ı Sābiʿa ʿAşere Dimāġın Mizācı Ḫılkat-i Aṣliyyede Redī Olduğunun Delāili Beyānındadır

Cālīnūs reʾy ve ẓann eder ki dimāġın ḥarāreti iḫtilāṭ-ı ʿaḳlı ve tekellümde heẕeyānı tevlīd eder ve onlara mülḥaḳ olur, ṭayş ve ḫiffet üzere olmak ve ḳalbine her sāʿatte bir türlü ve biri birine muḫālif nesneler ḫuṭūr eylemek ve bir ʿazīmet üzere olmayıp meḳāṣıdı perīşān olmak. Ve bürūdet belādeti ve ḥareketin sükūnunu tevlīd eder ve belādete mülḥaḳ olur, fehmin baṭīʾ ve geç olması ve fikrde taʿazzür ve kesel olması. Ve dimāġın yübūseti seheri [yaʿnī uykusuz olmağı] tevlīd eder, eger seheri ruṭūbāt-ı būraḳiyyeden ḥādiṡ olmaz ise ve keẕālik ṡiḳal-i dimāġ ve istifrāġ-ı fuḍūl ve sāir edille-i ruṭūbet-i māliḥa-i būraḳiyye bulunmaz ise yübūset-i dimāġa delālet eder. Ve ammā ruṭūbet nevm-i müstaġraḳı tevlīd eder eger ḳarīben meẕkūr olan būraḳiyyet ve māliḥiyyet keyfiyyetleri o ruṭūbetlerde olmaz ise.

Ve Cālīnūs zuʿm ve reʾy eder ki dimāġda sūʾ-i mizāc olduğunun ʿalāmeti mevcūde iken ondan mevādd seyelān eylememek o sūʾ-i mizācın sāẕec olup bilā-mādde olduğuna delālet eder. Ve eger hem sūʾ-i mizācın ʿalāmeti mevcūde olup ve hem māddenin seyelānı olur ise o sūʾ-i mizāc māddī olduğuna delālet eder. Lākin biz deriz ki māddenin akması sūʾ-i mizāc māddī olduğuna delāleti dimāġda südde ve dimāġın ḳuvve-i dāfiʿasında ḍaʿf olduğu zamānda olur. Ve baʿḍı kerre dimāġın sūʾ-i mizācı māddī iken südde ve ḍaʿf-ı dāfiʿa sebebiyle fuḍūl seyelān eylemez, ammā dimāġın ḥarāreti ʿalāmetleri bu [229b] meẕkūrlar olur:

Vilādetin evvelinde tüyler sürʿat üzere biter ve belki ana karnında iken tüyleri biter ve tüyler evvel nebātında esved çıkar veyāḫūd evvelen aşḳaru'l-levn bitip serīʿan şuḳreti sevāda istiḥāle eder ve keẕālik ḥarārete delālet eder. Tüylerin cuʿūdeti yaʿnī kıvırcık çıkması ve ṣalaʿın sürʿat üzere ʿārıḍ olması ve revāyiḥ miṡlli nesneler ile dimāġın sürʿat üzeri ṡiḳali ve imtilāsı ve ḥiddetli rāyiḥalar ile dimāġın sürʿat üzere müteʾeẕẕī olması ve dimāġ ḫiffet üzere iken nevmin ḳalīl olması ve gözde olan damarların ẓāhir olması ve bir nevʿ zükām bulunması ve reʾy ve ʿazīmetinin sürʿat-i taḳallübü yaʿnī bir fiʿle ʿazīmet eyledikten sonra ḫilāfına sürʿat ile ʿazīmet eylemek, nitekim ṣıbyānın reʾy ve ʿazīmeti tebeddülü gibi.

Ve ḥarāret-i mizācın bir delīli dahi budur ki melmesi ḥārr olur ve levni kırmızı olur ve munṣabbe ve müntefiḍa yaᶜnī akan ve silkilen mevādd naḍīc ve pişkin olur. Ve mizāc-ı bāride ḳıyāsla ḥarāret-i mizācı olan dimāġdan çıkan faḍlaların ḳıvāmı muᶜtedil olur.

Ammā emzice-i dimāġdan mizāc-ı bāridin ᶜalāmeti bunlar olur: Fuḍūlün intifāḍı ziyāde olur ẕikr olunan şuḫūṣ bulunur ise. Kes̱ret-i intifāḍ bürūdet-i dimāġa delālet eder. Ve mizāc-ı bāridin āḫer ᶜalāmetleri: şaᶜrın sübūṭatı ve şaᶜrın ḳıllet-i sevādı ve ağarmasının sürᶜati ve vārid olan āfāttan dimāġın sürᶜat üzere infiᶜāli ve nevāzilin kes̱reti ve zükāmın ednā sebeb ile kes̱ret-i ᶜurūḍu ve göz damarlarının ḫafī olması ve nevmin çok olması ve ṣūreti tapuklayan kimsenin ṣūreti gibi olması ve göz kapaklarını baṭīᵓ üzere yaᶜnī geç taḥrīk eylemesi ve meşāyıḫın yaᶜnī pīr olanların ᶜazīmetleri gibi bir ᶜazīmet üzere ḳarār eylemesi. Pes bu meẕkūrlar cemīᶜan bürūdet-i mizāc-ı dimāġ ᶜalāmetleri olur.

Ve dimāġın yābisü'l-mizāc olduğunun ᶜalāmetleri dahi budur ki ẕikr olunur: Mecārī-i fuḍūl naḳiyy olur yaᶜnī burnundan sümük ve gözünde yaş ve sāirlerden dahi ḫurūcu muᶜtād olan ruṭūbetlerden o mecārīler ṭāhir ve ḫālī olur ve ḥavāssında ṣafā olur ve seherinde ḳuvvet olur ve şaᶜrı ḳavī olur ve mizācı evāil-i sinninde duḫānī olduğundan tüyleri sürᶜat üzere nābit olur ve ṣalaᶜı serīᶜ olur ve tüyleri kıvırcık olur.

Ve ammā dimāġın mizācı raṭb olduğunun ᶜalāmetleri dahi bu meẕkūrlar olur: Tüyleri sübūṭat üzere olur ve geç biter ve ṣalaᶜı geç olur ve ḥavāssı küdūretli olur ve fuḍūlü ve nevāzili çok olur ve nevmi istiġrāḳ üzere olur. Bu ẕikr olunan mizāc dimāġın müfred olan mizācı idi.

Ammā mizāc-ı mürekkebin ᶜalāmeti eger o mizāc-ı mürekkeb ḥārr ve yābis olur ise fuḍūlün olmaması ve ḥavāssın ṣafāsı ve seherin ḳuvveti ve nevmin ḳılleti ve tüylerin sinn-i evvelde sürᶜat-i nebātı ve tüylerin ḳavī olması ve sevādı ve cuᶜūdeti ve ṣalaᶜın cidden sürᶜati ve melmesinin ḥarāreti ve cefāf üzere olması ve baş ve göz kızarması ve ᶜazminde ḳarār üzere olmayıp bir maṭlabdan bir maṭlab-ı āḫere intiḳāl eylemesi ve maraḍın ḥuṣūlünde ᶜacele eylemesi ve fehm ve ẕikrin sürᶜati ve efᶜāl-i nefesiyyenin sürᶜati olur.

Ammā ḥārr ve raṭb olan mizācın ᶜalāmeti budur ki eger ḥārr ve raṭb olan mizāc iᶜtidālden cidden baᶜīd olmaz ise levn ḥasen olur ve damarlar āşikāre

olur ve melmesi ḥarāretli ve mülāyim olur ve fuḍūlü çok olup pişkin olur ve tüyleri sübūṭat üzere olup şukrata māil olur, ṣalaᶜı serīᶜ olmaz ve esbāb-ı süḫūnet ü ruṭūbet ile tesaḫḫunu ve teraṭṭubu serīᶜ olur. Ammā ḥārr ve raṭb olan mizāc cidden iᶜtidālden baᶜīd olur ise o kimse miskām olur yaᶜnī tiz tiz ḫasta olur ve sovuk ve ıssıcağın nikāyelerini ziyāde ḳabūl eder, cevher-i dimāġında ᶜufūnetli maraḍlar olur. Ve dimāġı o mizāc üzere olanın ḥavāssı s̱aḳīle ve küdūret üzere olur ve gözleri ḍaᶜīf olur, uykuya ṣabrı olmaz ve müşevveş düşleri çok görür.

Ammā mizāc-ı dimāġ bārid ve yābis olur ise onun ᶜalāmeti budur ki melmesi bārid ve levni ḫābil yaᶜnī fāsid olur ve başında ve gözünde olan damarları gizli olur ve tüyü geç biter ve aṣhebü'l-levn olur ve tüyleri ince olur, ṣalaᶜı buṭʾu olur. ᶜAle'l-ḫuṣūṣ yübūseti o mizācın bürūdeti üzere ġālibe olmasa o zamān ṣalaᶜın baṭīʾi ziyāde olur ve kez̠ālik müberridāt istiᶜmāliyle mutaḍarrır olur, eger şarṭ-ı müteḳaddim bulunur ise. Ve şebābı vaḳtinde ḥavāssının ṣafāsı olur ve yaşı mürūr eyledikçe ḥavāssı ḍaᶜīfe olur ve herem gelir ve teşeyyuh ẓāhir olur ve beli bükülür ve nevāḥī-i reʾsinde teḳabbuḍ olur, serīᶜan kocar ve ṣıḥḥati muḍṭaribe olur, bir kerre başı ḍaᶜīf ve başında olan mesālik açık olur ve bir āḫer kerre dahi ḫilāfı üzere başı s̱aḳīl ve mesāliki kapalı olur.

Ammā mizācı bārid ve raṭbın ᶜalāmeti budur ki o mizāc ṣāḥibinin nevmi kes̱īr ve müstaġraḳ olur ve ḥavāssı redī olur, keslān ve belādet üzere olup baştan istifrāġ-ı fuḍūlü çok olur, ṣalaᶜı baṭīʾ olur ve nevāzilin vuḳūᶜu çok olur.

Ammā dimāġ veremlerinin ᶜalāmetlerini biz o veremleri tafṣīlen ẕikr eylediğimiz maḥallde beyān eyleriz.

Faṣl-ı S̱āmine ᶜAşere Başta Olan Maraḍlardan Her Birinin ᶜAlāmetlerinin Başka Başka Beyānında Olur

<u>Fī ᶜAlāmāti Sūʾi'l-Mizāci'l-Ḥārri Bilā-Mādde:</u> Başında sūʾ-i mizāc-ı ḥārr olup māddesi olmayanların başında bilā-s̱iḳal iltihāb olur ve seheri dahi olur ve ḥarekātında ḳalaḳ ve ıḍṭırāb ve taḥayyülünde teşevvüş olur; ġaḍabı serīᶜ ve gözü kırmızı olur; müberrid olan nesnelerden intifāᶜ eder ve müsaḫḫināttan mutaḍarrır olur.

Fī ʿAlāmāti Sūʾi'l-Mizāci'l-Bāridi Bilā-Mādde: Dimāġında bilā-mādde sūʾ-i mizāc-ı bāridi olanların ʿalāmeti budur ki o kimsenin başında bilā-s̱iḳal berd iḥsās olunur ve kesel ve fütūru olur ve yüzünün ve gözünün levni beyāḍ olur ve taḥayyülātında noḳṣānı olur ve korkaklığa meyli olur; müsaḫḫināttan intifāʿ eder ve müberridātla mutaḍarrır olur.

Fī ʿAlāmāti Sūʾi'l-Mizāci'l-Yābisi Bilā-Mādde: Yübūseti olan dimāġın ʿalāmeti budur ki baş ḫafīf olur ve o yübūset ʿārıḍa olmazdan muḳaddem kes̱īren dimāġın faḍlasının istifrāġı olur; ḫayşūmu kuru ve seheri ġālib olur.

Fī ʿAlāmāti Sūʾi'l-Mizāci'r-Raṭbi Bilā-Mādde: Mizāc-ı dimāġ bilā-mādde raṭb olduğunun ʿalāmeti budur ki o mizāc ṣāḥibinde kesel ve fütūr olur, lākin başının s̱iḳali ḳalīl olur ve dimāġının faḍlası ḳalīlen veyāḫūd iʿtidāl üzere seyelān eder ve nisyānı ifrāṭ üzere olup nevmi dahi ġālib olur.

Fī ʿAlāmāti'l-Emziceti'l-Mürekkebeti'lletī Tekūnu Bilā-Mādde: Dimāġın sūʾ-i mizācı mürekkeb olup māddesi olmayan dört ḳısmdır: sūʾ-i mizāc-ı ḥārr u yābis, sūʾ-i mizāc-ı ḥārr u raṭb, sūʾ-i mizāc-ı bārid ü yābis, sūʾ-i mizāc-ı bārid ü raṭbdır.

Pes bu mürekkeblerde olan iki basīṭlerin ʿalāmetlerinin mecmūʿu mürekkebe ʿalāmet olur:

Mes̱elā dimāġın imtizācı ḥārr ve yābis olsa o mizāc-ı mürekkebde hem ḥarāretin ve hem yübūsetin ʿalāmeti mevcūde olur ve onun mecmūʿu ḥārr ve yābis mizāca delīl olur ve bāḳīler dahi bu ḳıyās üzere olur. Lākin sūʾ-i mizāc-ı mürekkebin iki cüzʾ-i basīṭinden ġālib olan cüzʾün ġalebesine dahi istidlāl olunur; ḥārr ve yābis mizācda ḥarāretin ġalebesine seher ve iḫtilāṭ-ı ʿaḳl ile istidlāl olunur.

Bārid ve yābis olan sūʾ-i mizācda bürūdetin ġalebesine cümūd demekle maʿrūf olan maraḍa müşābih ʿārıḍ olan ḥālet ile istidlāl olunur. Ve baʿḍı kerre olur ki bürūdetin ġalebesi o maraḍın nefsine müʾeddī olur.

Ve ḥārr ve raṭb olan mizācda ruṭūbetin ġalebesine nevmin ġalebesi ve sübāt-ı yesīre ile istidlāl olunur.

Ve mizāc-ı bārid ve raṭbda bürūdetin ġalebesine nevm-i sübātī ile istidlāl olunur. Mā-ʿadāları dahi bu ḳıyās üzere olur yaʿnī her mürekkebde olan basīṭlerin hangisinin ʿalāmeti ġālibe ise o basitin ġalebesine delālet eder.

Fī ᶜAlāmāti Ġalebeti'l-Mevāddi'ṣ-Ṣafrāviyyeti: Mevādd-ı ṣafrāviyyenin ġalebesinin ᶜalāmeti [230a] bunlardır: Başta s̱iḳal olur, lākin ifrāṭ üzere olmaz ve lez̠ᶜ ve iltihāb olur ve iḥrāḳ-ı şedīd ve ẖayşūmda yübūset ve ᶜaṭaş ve seher ve yüzde ve gözde ṣufret ve çok terlemek ve sübāt olur.

Fī ᶜAlāmāti Ġalebeti'l-Mevāddi'd-Demeviyyeti: Demevī mevāddın ġalebesine başın s̱iḳali ziyāde olması ve ḍarebānı ve yüzün ve gözün intifāẖı ve levnin ḥumreti ve terin kes̱reti ve dürūru ve sübāt delīl olur.

Fī ᶜAlāmāti Ġalebeti'l-Mevāddi'l-Bārideti'l-Balġamiyyeti: Balġam-ı bāridin ġalebesinin ᶜalāmeti bunlardır: Berdin iḥsās olunması ve berdin ez̠āsının zamānı uzayıp müzmin olması, yüzünde ve gözünde ḥumretin ve ṣufretin az olması ve başta s̱iḳalin ziyāde olması ve kesel ve belādet ve sübāt ve nisyān bulunması ve yüzünün ve gözünün ve lisānının levni levn-i reṣāṣ olması olur.

Fī ᶜAlāmāti'l-Mevāddi's-Sevdāviyyeti: S̱ikal eḳall ve seher eks̱er olur ve vesvese ve fikr-i fāsid olur ve yüzün ve gözün ve cemīᶜ-i aᶜḍānın levni kümūdet üzere olur.

Fī ᶜAlāmāti'l-Evrāmi'l-Ḥārreti: Ḥarāretli veremlerden ve şişlerin ᶜalāmetleri bunlardır: Ḥummā-ı lāzıme ve s̱iḳal ve ḍarebān olur. Ve o vecaᶜ olur ki ᶜaynın köküne ulaşa. Ve baᶜḍı kerre bu vecaᶜ ile cuḥūẓ-ı ᶜayn dahi vāḳiᶜ olur. Ve ᶜaḳlın iẖtilāṭı ve nabḍın sürᶜati ve ḥarāreti olur. Ve eger verem dimāġın kendide olur ise nabḍ-ı mevciyyeye māil olur ve eger verem dimāġın ḥicāblarında olur ise elemi eşedd olur ve nabḍ-ı minşāriyyete māil olur.

Fī ᶜAlāmāti'l-Evrāmi'l-Balġamiyyeti: Balġamī veremlerin ᶜalāmetleri bunlardır: Nisyān ve sübāt ve s̱iḳalin kes̱reti ve nabḍ-ı mevcī ve terehhül ve tehebbüc olur.

Fī ᶜAlāmāti'l-Evrāmi's-Sevdāviyyeti: Seher ve vesvās ve s̱iḳal-i maḥsūs ve ṣalābet-i nabḍ olur. Ve bu maḥallde z̠ikri lāzım ve mühimm olanların bāḳīlerini bāb-ı ṣudāᶜda biz z̠ikr eyleriz.

Faṣl-ı Tāsiᶜa ᶜAşere Muᶜālecātın Ḳānūnları Beyānındadır

Kaçan biz māddeyi istifrāġ murād eylesek ve o istifrāġ murād olunan mādde ile dem kes̱īr bulunduğuna delīl olsa o mādde gerek balġam ve ge-

rek ṣafrā ve gerek sevdā olsun evvelā faṣd ile ibtidā edip ḳīfāli ve bābu'l-ᶜadudda meẕkūr olan baş damarlarının yaᶜnī cebhe ve burun damarı ve nāḥiye-i üẕün damarı, işbu damarların birinden faṣd ile ibtidā eyleriz.

Ve vācib olur ki o faṣd vecaᶜ cānibinin ḫilāfından ola. Eger maraḍ ᶜaẓīm olup demde dahi ġalebe olur ise biz vidācı faṣd eyleriz. Ve istifrāġı murād olunan ḫılṭta deme her ne ḳadar ġālib olur ise dahi yine biz faṣd ile ibtidā eyleriz, zīrā faṣdın istifrāġı aḫlāṭ-ı erbaᶜa arasında müşterektir.

Faṣd ile dem istifrāġ olunduğu gibi keẕālik ḫılṭ-ı ġālib dahi istifrāġ olunur. Ve istifrāġdan maḳṣūd demi istifrāġ olur ise faṣd-ı tāmm kifāyet eder. Ve eger mūẕī olan ḫılṭ demin mā-ᶜadāsından olur ise o zamān o ḫılṭa naẓar olunur. Eger onun ġalebesi cemīᶜ-i bedene şāmile ise evvelā ḫılṭ-ı ġālibi kendiye maḫṣūṣ müstefrigāt ile cemīᶜan bedenden istifrāġ eyleriz, baᶜdehu yalnız başından faṣd eyleriz ve faṣdı istifrāġ üzere takdīm eylemeziz. Ve bu vech ile ᶜamel eger māddenin naḍīc olduğu müteᶜayyin olur ise olur. Ve māddenin naḍīc olduğu müteḥallibe olup o māddenin taşra çıkanları ziyāde ġalīẓa veyāḫūd ziyāde raḳīḳa olmayıp muᶜtedilü'l-ḳıvām olmakla maᶜlūm olur.

Ammā dimāġın maraḍı zamān-ı intihāya erişip biz o başta o zamāndan muḳaddem münḍic olan merūḫāt ve neṭūlāt istiᶜmāl etmekle māddeyi inḍāc etmiş olsak o zamānda yalnız baştan māddeyi istifrāġ eden ġarġara ile istifrāġ eyleriz, eger riyeye iṣābetinden ḫavf olunmaz ise ve o ġarġara ile istifrāġ olan mādde ḫılṭ-ı lāẕiᶜ olmaz ise ve o marīḍin riyesi emrāḍı ḳabūle müstaᶜidd olmazsa ve mādde-i rediyye nüzūlünden riyesini muḥāfaẓa mümkin olur ise ve başta olan mevāddı istifrāġa ihtimām riyeyi muḥāfaẓaya eşedd olur ise.

Ve keẕālik ẕikr olunan dimāġın muᶜālecesinde müfettiḥ ve muᶜaṭṭıs olan meşmūmāt ve ᶜaṭūsāt ve neṭūlāt dahi istiᶜmāl eyleriz, baştan mevāddı ḫārice ceẕb eylesin için. Ve baᶜḍı kerre biz o başı tırāş edip onda mevcūd ve mūẕī olan ḫılṭı ishāl eden edviye ile o başa ḍımād eyleriz eger o ḍımāddan ifsād-ı mizāc ḫavf olunmaz ise. Ve biz bu ḍımāddan tevakkī ve iḥtirāz üzere oluruz eger mādde naḍīca olup istifrāġı sehl ve āsān olur ise. Ve bu ḥālātın küllīsinde balġam-ı bārid istifrāġ olundukta māddenin istifrāġ olunup ġalīẓi bāḳī kalmaktan ziyāde iḥtirāz eyleriz, ḥattā balġam-ı

bāridi istifrāġ murād olundukta evvelā o kimseye müleyyin ve münḍic edviye veririz, baᶜdehu istifrāġ edici devālar saḳy ederiz ve her zamān istifrāġı telyīnden sonra eyleriz.

Ve ḥiddetli aḫlāṭı istifrāġda baᶜḍı kerre biz eyāric ve saḳmūnyā ve türbüd ile karabaş mis̱lli edviye istiᶜmāline muḥtāc oluruz ve o vaḳtte biz ziyāde iḥtirāz eyleriz ki o ḥarāretli istifrāġāttan sūᵓ-i mizāc-ı ḥārr bāḳī kalmaya ve ziyāde cehd edip o mis̱lli ḥārr müshilāt ve ḥarāretli müstefrigāt ve ġarġara istiᶜmāl olunduktan sonra onun ḥarāretinin tedārükü olan müberridāt ile ḍımād ederiz.

Ve yine biz o ḥarāretli edviye-i müshileyi ve müstefriġayı marīḍe saḳy eylemezden muḳaddem marīḍin mizācını yoklayıp bize s̱iḳa ve iᶜtimād gelir ise ki o edviye-i ḥārre marīḍe saḳy olunsa māddesini ishāl veyāḫūd istifrāġ eder, o zamān ẕikr olunan ḥārr devāları saḳy ederiz, zīrā o müshil ve müstefriġ devālar baᶜḍı mizācın māddesini iḫrāc edemeyip saḳy olunan kimseyi ihlāk eder. Ve eger mādde naḍīca değil ise ẕikri mürūr eden nesneler ile o māddeyi kāmilen inḍāc eyleriz ve sonra istifrāġ eyleriz.

Ve eger istifrāġ olunan mādde esfelde olup veyāḫūd cemīᶜ-i bedende olup fevḳe ṣuᶜūd eyledi ise o müteṣaᶜᶜide olan mevāddı cānib-i ḫilāfa yaᶜnī esfele ḥuḳne ve ḥamūlāt ile ceẕb eyleriz ve o vaḳtte marīḍin eṭrāfını ḫuṣūṣan ayaklarını ᶜıṣābe ile şedd eyleriz baᶜdehu ᶜuḍvdan māddeyi istifrāġ eyleriz. Mes̱elā mādde miᶜdede olur ise eyāric-i feyḳarā ile istifrāġ eyleriz. Eger mādde ṭıḥālde ise ṭıḥālden istifrāġa maḫṣūṣ edviye ile istifrāġ eyleriz ve sāir aᶜḍālar dahi bu ḳıyās üzere olup her ᶜuḍvu kendiye maḫṣūṣ müstefrigāt ile istifrāġ ve tedbīr eyleriz.

Bu meẕkūrlar mevādd bābında olan ḳavānīn-i külliyyelerdir. Ve hangi mādde istifrāġ olunup ondan sūᵓ-i mizāc ḥādis̱ olur ise o ḥādis̱ olan sūᵓ-i mizāca biz ḍıddı ile muᶜālece eyleriz yaᶜnī sūᵓ-i mizāc-ı ḥārr olur ise bārid devālar ile ᶜilāc eyleriz ve eger ḥādis̱ olan sūᵓ-i mizāc-ı bārid olur ise ḥārr devālar ile ᶜilāc eyleriz, bāḳī müfred veyāḫūd mürekkeb olan sūᵓ-i mizāclar dahi bu ḳıyās üzere muᶜālece olunur.

Ve başta olan ruṭūbātın aṣḥāb-ı keyy katında bir ᶜilācı vardır ki o ᶜilāc cemīᶜan ecnās-ı ruṭūbet beyninde müşterek olur, o ᶜilāc budur: Yedde olan parmaklardan sebbābe yāhūd ḫınṣır ile burnun eṭrāfında mesāḥa olunur, o

parmak baştan ne maḥalle müntehī olur ise o maḥall keyy olunup dāğlanır veyāḫūd bir kulaktan āḫer kulağa varınca ḳadar ṭūlü olan bir ḫayṭın nıṣfı ile yine burnun ṭarafından baş mesāḥa olunur ve hangi maḥalle o ḫayṭ müntehī olur ise baştan o maḥall keyy olunur, lākin evvelā baş tırāş olunup baʿdehu o vücūh-ı keyyden hangisi murād olunur ise o keyy işlenir. Ve şimdi biz icmālden tafṣīle rücūʿ eyleyelim:

Ammā dem, eger dem cümle bedende iʿtidāli tecāvüz edip başta dahi mādde vāfire ve kes̱īre ise sen ḳīfāli faṣd edersin.

Ve eger dem başta birikmeğe bedʾ edip henüz birikmesi yok ise o zamān ekḥal damarını faṣd edersin. Eger birikmeğe dahi bedʾ eylediği [230b] olmayıp lākin gelecek zamānda birikmeğe başlar ve bedʾ eder diye ḫavf edersen o zamān bāsilīḳi faṣd edersin. Ve o ḫavf o zamān olur ki başın eṭrāfında māddeyi başa cez̠b edecek sebeb mevcūd olur, ḥarr-ı ḫāricī gibi veyāḫūd ḍarbe gibi cez̠z̠āb sebebler mevcūd olur.

Ve eger bāsilīḳ faṣdından ziyāde baştan māddeyi cez̠b eder damardan faṣdı murād edersen ṣāfin damarını faṣd edersin ve topuktan bir şibr yukarı maḥalli ḥacāmet dahi edersin. Ve ayak damarlarını faṣd murād edersen ve eger mādde iki ʿuḍv arasında müşterek olup deverān üzere olur ise yaʿnī gāhīce bir ʿuḍvda ve gāhīce o ʿuḍvun şerīki olan ʿuḍv-ı āḫerde olur ise o zamān o iki ʿuḍv beyninde müşterek olan damar faṣd olunur. Eger iki ʿuḍvdan dahi māddeyi istifrāġ edersen ve eger māddeyi yalnız ʿuḍv-ı müşārikten istifrāġ edip māddenin muḳaddem bulunduğu ʿuḍvdan māddeyi nāḥiye-i uḫrāya cez̠b edersen evvelā māddenin bulunduğu ʿuḍvun müşāriklerinden başın ḫilāfı cānibinde olan damarı faṣd edersin.

Ve bu beyāndan sonra biz deriz ki eger dem yalnız başa teveccüh eder ise veyāḫūd dem ʿan-aṣl yalnız başta ḥādis̱ ise o zamān naẓar olunur, eger dem ḳıḥfın üzerinde olan ḥicāb-ı mücellil üzerinde emrāḍ-ı cüzʾiyyede tafṣīlen z̠ikr edeceğimiz vech üzere olur ise veyāḫūd o māddenin ağrısı şüʾūna[11] ḳarīb maḥallde iḥsās olunur ise ve sen onlara ʿilāc-ı ḫafīf ile muʿālece murād eylersen ḳıḥfın ḫāricine nuḳre-i ḳafādan sen ḥacāmet edersin.[12]

---

11 Ḳıḥf dedikleri baş kāsesi ile onun cidārı menzilinde olan ḳabāil kemiklerinin derzine "şüʾūn" derler.

12 "وينفع عرق الجبهة من ثقل الرأس وخصوصا مؤخره وثقل العينين والصداع الدائم المزمن" Īlāḳī.

Ve eger dem ġavrda yaʿnī derin olup nuḳreden ḥacāmet ile demin ḳıḥfın ḫāricine incizābı ümīd olunmaz ise o zamān ḫāṣṣaten ʿırḳ-ı cebheyi faṣd edersin eger vecaʿ başın muʾaḫḫarında olur ise.

Ve dem aḫẕ ve istifrāġ olunduktan sonra helīlecden ve ʿuṣārāt-ı fevākih-ten mütteḫaẕ olan müstefriġāt tenāvül olunur, eger müstefriġāt istiʿmāline ḥācet olur ise ḥuḳneler dahi istiʿmāl olunur. Eger o marīḍin ʿilleti sekte-i demeviyye mis̱lli ṣaʿb olur ise vidācdan faṣd olunur.

Ammā münḍicāt istiʿmālinin beyānı budur ki eger mādde balġamiyye veyāḫūd sevdāviyye olur ise onu inḍāc için istiʿmāl olunan edviyenin ümmehātı yaʿnī aṣlı o edviyedir ki onda telṭīf ve taḳṭīʿ ve taḥlīl olur, merzencūş ve varaḳ-ı ġār ve şīḥ ve ḳaysūm ve babadya ve iẕḫir ve iklīl-i melik ve şibs̱ ve besfāyec ve eftīmūn gibi. İşbu ikisi yaʿnī besfāyecle eftīmūn mevādd-ı sevdāviyyeye maḫṣūṣ olur, bāḳīleri sevdāviyye ve balġamiyye beyninde müşterektir, keẕālik vaṣf olunan edviye ḥāşā ve fūtenec ve zūfā ve seẕāb ve birincāsef gibi ve ibtidā-i kitāb-ı s̱ānīde cedvel-i taḥlīl ü inḍācda tahrīr olunan sāir edviye-i ḥārreler gibi. Ve bu edviye her ne ḳadar balġamiyye ve sevdāviyye olan mevāddı taḥlīl ve inḍācda müşterek olurlar ise, lākin bu edviye ile balġamī ve sevdāvī mevādda tedbīrlerin ṭarīḳi başka başka vardır, biz inşāallāhu taʿālā o ṭarīḳleri gelecekte beyān eyleriz.

Ve vācib olur ki bu edviyelerin derecātı mevāddı miḳdārınca kılına. Eger mevāddının kemmiyyet ve keyfiyyeti kes̱īre ve şedīde olur ise edviye-i ḥārreyi ḳuvvetli kılarız, ḥattā ʿāḳırḳarḥā gibi ve ferbiyūn gibi ve bunların ems̱āli olup derece-i rābiʿada ḥārr olan edviyeleri o mevāddın muʿālecesi aḫlāṭına idḫāl eyleriz. Lākin mevāddın ġaleyānı ḫavf olunur ise zīrā mevādd kes̱īre olup ġaleyānı olsa mevāddın ḥacmi ziyāde olup ʿuḍvu temdīd eder ve ʿuḍvun temeddüdü ile elem ziyāde olur ve verem dahi iḥdās̱ eder. Pes vācib olur ki o mis̱lli ʿuḍvdan ẕikr olunan şedīdetü'l-ḥarāret edviye ile māddeyi defʿaten istifrāġa cesāret olunmayıp o mevāddan bir şeyʾ istifrāġla ibtidā edip baʿdehu bāḳīlerini inḍāc eylemeğe şürūʿ oluna. Ve mülāyim olup ficce olan aḫlāṭı inḍācdan aṣveb olan ʿilācın ve ḍımādın tesḫīni muʿtedil olan edviye ile olmasıdır. Ve onun bağları mülāyim ve muʿtedil bağlanmak gerektir ki rıfḳ ile inḍāc-ı mādde ḥāṣıl ola. Eger māddenin kemmiyyeti ḳalīle olur ise veyāḫūd māddenin keyfiyyeti ḍaʿīfe olur ise ẕikr olunan ḳalī-

lü't-tesḫīn edviyelerden derece-i ūlāda laṭīf olan devālar ile inḍācda iktifā eyleriz. Eger mādde kemmiyyet ve keyfiyyette muʿtedile olur ise o zamān edviye-i ḥārre-i münḍicenin mütevassıṭa olanları ile iktifā eyleriz. Ve eger mādde sevdāviyye ise ẕikr olunan edviye-i laṭīfe ve edviye-i mütevassıṭa ile iktifā olunmaz, zīrā o edviye mevādd-ı sevdāviyyeden ancak laṭīfi inḍāc ve taḥlīl eder, ġalīẓinde taṣarrufa ḳādir olmaz, felā-maḥāle o mis̱lli edviyenin mevādd-ı sevdāviyyeyi tecfīfi ziyāde olur ḫuṣūṣan ki o sevdāvī ġayr-i ṭabīʿī ola ve iḥtirāḳtan ḥādis̱ olmuş ola. Ve bu mis̱lli mevādd-ı sevdāviyyeyi inḍācda biz lā-maḥāle evvelā telyīn ve terṭībe muḥtāc oluruz. Ve telyīn ve terṭībden sonra derece-i s̱āniyede ve s̱ālis̱ede muḥallil ve münḍic ve laṭīf edviyeler ile taʿḳīb ederiz. Ve o müleyyin ve muraṭṭıb olan edviye verildikte evlā olan onlar muḳaṭṭıʿ ve muḥallil olan edviye ile cemʿ olunup maʿan saḳy oluna.

Ammā māde-i ḥārrenin inḍācı mā-ı şaʿīr ve leben-i māʿiz-i ḥalīb gibi yaʿnī keçi sütü gibi cilāsı ve ġasli olan müberridāt-ı muraṭṭıbe ile olur, zīrā o mis̱lli müberridāt-ı muraṭṭıbe mevādd-ı ḥārrenin ḳıvāmını cemʿ eder ve teftīḥ ve taḳṭīʿi dahi olur. Lākin ṣudāʿı olup ḳuvvetinde ḍaʿf olanlar lebenden iḥtirāz ederler.

Ve ḥārr olan mevāddın inḍācı için istiʿmāl olunan münḍicāttan olur o sular ki onda varaḳ-ı ḫilāf ve benefşec ve nīlūfer ve ʿaṣa'r-rāʿī ve kitāb-ı s̱ānīnin evvelinde buḳūl-i bāride-i müfrede cedvelinde yazılan sāir buḳūl ṭabḫ oluna. Ve o matbūḫ istiʿmāl olundukta ona sirkeden bir miḳdār ḫalṭ olunur, o matbūḫu bedene tenfīẕ eylesin için. Ve eger māddede ednā ġılẓat bulunur ise o matbūḫun aḫlāṭına babadya ve ḫaṭmī karıştırılır. Ve eger o ʿillet ṣāḥibinde seher olup izāle murād olunur ise o matbūḫa ḫaşḫāş kabuğu katılır. Ṣāḥib-i *Ḳānūn* der ki:

Edviyeye sirke karıştırmak cümle edviye beyninde müşterek olur gerek emrāḍ-ı ḥārrenin edviyesi olsun ve gerek emrāḍ-ı bāridenin edviyesi olsun, zīrā cemīʿan edviyeyi sirke bedenin bāṭınına tenfīẕ edip menfaʿati olur, lākin sirke bārid olmakla emrāḍ-ı bāridenin edviye-i ḥārresine ḫalṭ olundukta bürūdeti ziyāde eylemek ḫavf olunur ve mümkin [olur ki] baʿḍı eczā ile sirkenin tebrīdi ḳuvvesi kesr olunup ḳuvve-i müneffiẕesi ibḳā oluna. Ve menfaʿati bāḳıye ve maḍarratı zāyile olmakla emrāḍ-ı bāridede edviyeye

ḫalṭ olunup isti'māl oluna.Ammā emrāḍ-ı ḥārre edviyesine ḫalṭ olundukta sirkenin bürūdeti ḳuvvetini kesre iḥtiyāc olmaz.

Ve cemī'an aḳrabādīnden ẕikr olunan edhān-ı ḥārreler ki onlar reyāḥīnden ve ezhār ve nebātāttan ittiḫāẕ olunur, onlar bi'l-cümle mevādd-ı bārideyi inḍāc eder. Ve eger mevāddın bürūdeti şedīd olur ise veyāḫūd kemmiyyeti kes̱īre olur ise veyāḫūd inḥilāli 'asīre olur ise o zamān ṣumūġ-ı ḥārreden mütteḫaẕ olan edhān ile inḍāc olunur, mes̱elā efāvīh ile ve dühn-i bān ile ve zanbaḳ ve nercis ve sūsen ve erguvān ve ġār ve merzencūş ve nārdīn dühnleri ile. Ve keẕālik o dühn zeyt ile inḍāc olunur ki onda raṭb-ı seẕāb ve fūtenec ve raṭb-ı şibs̱ ve raṭb-ı babadya ṭabḫ olunmuş ola veyāḫūd bu mis̱lliler ṭabḫ oluna. Cemī'an bu devālar ile mevādd-ı bāride inḍāc olur. Ve keẕālik nefṭ ile dahi inḍāc olunur. Ammā dühn-i belesān laṭīf olmak ḥasebiyle sür'at ile taḥallül eder; aṭliye ve merūḫātta ḳuvveti miḳdārına lāyıḳ nef'i olmaz 'uḍvda meks̱i ḳalīl olduğu için.

Ve biz mevādda iki vech ile muḳābele eyleriz: biri istifrāġ etmekle ve vech-i āḫeri cānib-i ḫilāfa [231a] māddeyi ceẕb etmekle. Ve ba'ḍı kerre ikisi ile dahi muḳābele olunur. Ve cānib-i ḫilāfa māddeyi ceẕb ele ve ayağa ceẕb ile olur ve māddeyi ele ve ayağa ceẕb için mu'īn olur milḥ ile ve mizācın muḳteḍāsınca dühn-i benefşec ve dühn-i bābūnec ile eli ve ayağı delk eylemek.

Ve beyānı ṣadedinde olduğumuz inḍācda gāhīce riyāḍet dahi isti'māl olunur, lākin o riyāḍette esāfil-i beden taḥrīk olunup baş ḥareketten ḥıfẓ olunur. Ve o riyāḍetin ṭarīḳi budur ki nıṣf-ı a'lāsını bir cidār üzere veyāḫūd bir ip üzere kılar ve nıṣf-ı esfelini sarkıtıp taḥrīk eder, nıṣf-ı a'lāsı sākin olmakla baş dahi sākin ve ḥareketten maḥfūẓ olur. Ve bu riyāḍet istifrāġdan sonra olur. Ve yine bunun gibidir eṭrāfı delk edip fevḳinden esfele varınca ḳadar 'ıṣābe ile sarmak. Ve bu vech ile ya'nī delk ve ta'ṣīb ile olan riyāḍetin tağdiye katında ziyāde nef'i olur. Ve ba'ḍı kerre yalnız baş tenḳıye olunur riyāḍet-i ḫafīfe ḥasebiyle ya'nī delk olunmak ve ġamz olunmak gibi ḥattā saçını taramak dahi riyāḍet-i ḫafīfe olur ve salıncakta salınmak dahi maḫṣūṣ bir riyāḍettir. Ve o riyāḍet kitāb-ı evvelde bilindiği gibi līs̱erġus āḫirinde isti'māl olunur.

Ammā bu iki nevᶜ tedbīri cāmiᶜ olan emr-i ḥuḳun u ḥamūlāt ve müdir-rāt ve muᶜarrıḳāt olur ki bi-ḥasebi'l-māddeti ve'l-ḳuvve istiᶜmāl olunur. Ve bunların küllīsi aḳrabādīnde meẕkūr ve maᶜdūd olur.

Ammā bedene şirket ḥasebiyle başta ḥāṣıl olan māddeyi istifrāġ eden müshilāt ḥabb-ı eyāric ve ḥabb-ı ḳūḳıyā ve ḥabb-ı usṭuḫūdūs olur. Bu ḥabblar o aḫlāṭ-ı muḥteriḳayı istifrāġına ziyāde muvāfıḳ olur ki o māddenin eks̱eri ṣafrādan muḥteriḳ ola ve maᶜa-ẕālik onda ġılẓat ola ve belki mirār ve balġamdan ᶜale'l-iştirāk muḥteriḳa olan mevādd gibi ola. Ve bunların küllīsinden istifrāġda ḳavī olur o naḳīᶜ-i ṣabır ki mā-ı hindebā ile ittiḫāẕ oluna. Ve ḫuṣūṣan ṣabırın ḫāliṣi ve ḳuvvetlisinin naḳīᶜi ziyāde baştan māddeyi istifrāġ eder. Ḳarābādīnde yazılan ṣabırdan murād o ḳuvvetli olanlardır. Ve keẕālik naḳīᶜ-i eyāric dahi dahi naḳīᶜ-i ṣabır gibi ḳuvvetlidir.

Ve beden iştirākiyle başta olan mevāddı sikencebīn ile bezr-i sermaḳ istiᶜmāl edip ḳayᵓ eylemek dahi tenḳıye eder, ammā helīlec ve iccāṣ ve şāhterec ṭabīḫleri ve şarāb-ı fevākih ve şarāb-ı benefşec ve ḫıyārşenber ṭabīḫi, bu ṭabīḫler mis̱lli nesneler raḳīḳa olan aḫlāṭ-ı mirāriyyeye muvāfıḳ olur, bi-ḥasebi ḥāli'l-beden saḳmūnyā mis̱lliler ile taḳviye olunur ise ve bedende ḥummā olup veyāḫūd ḥummā olmadığı ḥāle mürāᶜāt dahi olunur ise ve sinn ve ḳuvvet mürāᶜāt olunur ise.

Ammā eyāric-i Erkāgānīs ve eyāric-i Rūfus ve eyāric-i lūgāziyā ve eyāric-i Cālīnūs ve o ḥabb ki ḥacer-i lāciverd ve ḫarbaḳtan bizim ẕikr edeceğimiz vech üzere mütteḫaẕ ola, bunlar aḫlāṭ-ı ġalīẓaya ve sevdāviyyeye muvāfıḳ olurlar. Ve keẕālik eczāsına usṭuḫūdūs giren devālar küllīsi ġalīẓa ve sevdāviyye olan mevādda muvāfıḳ olur. Ve keẕālik o mevāddlara şarāb-ı sikencebīn ve bezr-i fücl ve şaḥm-ı ḥanẓal ile ḳayᵓ ve sāir aḫlāṭ-ı ġalīẓa ve aḫlāṭ-ı leziceyi iḫrāc eden edviyeler ki biz onları ẕikr eyledik, cemīᶜan onların dahi menfaᶜati olur.

Ve aḳrabādīnde meẕkūre olan müstefriġātın ṭabaḳātı vardır: Ṭabaḳa-i ūlā budur ki o müstefriġ eyāric feyḳarā ve türbüd ve eftīmūn ve ġārīḳūn ve cünd-i bīdester ve bu mis̱lli edviyeden terkīb olunur. Ve ṭabaḳa-i s̱āniye ḥubūb-ı kibār ve s̱ālis̱e eyāricāt ve rābiᶜa ḫarbaḳān ki ḫarbaḳ-ı esved sevdāyı iḫrāc eder ve ḫarbaḳ-ı ebyaḍ balġamı iḫrāc eder, lākin onları istiᶜmāl

maḍarratlarından iḥtirāz ile olmak gerektir, lākin lāciverd ve ḥacer-i Ermenī ile sevdāyı istifrāġda ḥaẕere ḥācet olmaz.

Ve vācib olur ki aḍᶜaf olan devā ile istifrāġ olunup baᶜdehu aḳvā tedrīcle istiᶜmāl oluna ḥattā ẕikr olunan ṭabaḳāttan hangi ṭabaḳada mevādd munḳaṭıᶜa olur ise o maḥallde istifrāġ terk oluna.

Ammā baştan rıfḳ ile mevāddı istifrāġ edip başı tenḳıye eden müshilāt o şebyārāt olur ki ondan ḥabb-ı kibār ittiḫāẕ olunur. Ve ḥabb-ı kibārın vezni her ne ḳadar ḳalīl olur ise ḥabbın ṭūl-i meks̱i ḥasebiyle fiᶜli izyāde olur ve tekrār-be-tekrār istiᶜmālinin maḍarratı dahi olmaz, her bir defᶜada vezni ḳalīl olduğu için. Ve o ḥabbları tenāvül eden kimselere gerektir ki üzerine uyuyalar, zīrā ḥareket-i yaḳaẓiyye o ḥabbların fiᶜlini ibṭāl eder. Ve bu ḥabbda ḳānūn budur ki o ḥabbın ḫamīresi ṣabır ve eyāricden olur. Ve eger ḥabbdan taḳviye-i miᶜde dahi ḳaṣd olunur ise maṣṭakī dahi idḫāl olunur. Ve eger miᶜdede tevellüd edip başa ṣuᶜūd eden buḫār-ı ḥāddi baştan menᶜ eylemek ḳaṣd olunur ise o ḥabba helīlec dahi idḫāl olunur. Eger o ḥabb aḫlāṭ-ı mirāriyye için ittiḫāẕ olunur ise saḳmūnyā mis̱lli devālar ile istiᶜānet olunur.

Ve baᶜḍı kerre tenḳıye-i reᵓs için veyāḫūd miᶜdeyi tenḳıye için istiᶜmāl olunan ṣabıriyyāt ile yaᶜnī ᶜimādı ve rüknü ṣabır olan devālar ile dahi saḳmūnyā istiᶜmāl olunur. Lākin miᶜde tenḳıyesi için olan ṣabıriyyāt ile o vaḳtte saḳmūnyā istiᶜmāl olunur ki ṣabıriyyātın miᶜdede olan fiᶜline ve miᶜdeyi tenḳıyesine miᶜde müşāreketi ile dimāġda olan āfet [yaᶜnī dimāġdan dāimā miᶜdeye nüzūl etmekle ṣabıriyyātın miᶜdeyi tesḫīnine] māniᶜ ola,[13] pes o mis̱lli zamānda ṣabıriyyāta saḳmūnyā idḫāl olunur ve saḳmūnyānın miᶜdede ṭūl-i meks̱i ḥasebiyle miᶜdeyi ziyāde tesḫīn eder ve teᵓs̱īr ve fiᶜlde ḳuṣūru olan ṣabıriyyātı taḥrīk ve tenşīṭ eder ve tamām-ı tenḳıyeye muᶜīn olur.

Ve ẕikr olunan ḥabbın aḫlāṭ-ı balġamiyyeyi iḫrācına iᶜānet murād olunsa şaḥm-ı ḥanẓal ve zencebīl ve türbüd ve usṭuḫūdūs ile iᶜānet olunur. Ve aḫlāṭ-ı sevdāviyye iḫrācına iᶜānet ḳaṣd olunsa ḫarbaḳtan şeyᵓ-i ḳalīl ile ve eftīmūn ve besfāyec mis̱lliler ile iᶜānet olunur.Ve şebyārāt biraz ḥubūbdur ki türlü türlü terkīb olunur, ḳarābādīnde sen o ḥubūbun nüsḫalarını muḫtelife bulursun ve her nüsḫanın menāfiᶜini ve efḍalini o maḥallde bilirsin.

---

13 Yaᶜnī dimāġdan dāimā mevādd-ı bāride miᶜdeye nüzūl etmekle ṣabıriyyātın miᶜdeyi tesḫīnine māniᶜ ola.

Ammā başı ḫāṣṣaten tenḳıye eden münaḳḳıyāt dahi çoktur, cümleden biri ġarġarāt[14] olur ve bi'l-cümle ġarġaralara mürrī dāḫil olur.

Ammā başta olan mevādd ṣafrā olur ise onu tenḳıye için ġarġara istiᶜmāl olunmaz, zīrā ṣadra nüzūlü ḫavf olunur. Ṣafrānın kendi ḥiddetinden mā-ᶜadā tenḳıyesi için istiᶜmāl olunan ḥiddetli ġarġaradan dahi ḥiddet iktisāb etmekle heyecānı ziyāde olur ve ḥiddeti olmayan ġarġaralar başı ṣafrādan tenḳıye eylemez, lākin fāideden ḫāliye olmaz. Ve eger ṣafrādan başı tenḳıyede ġarġaralardan menfaᶜati olur bir nesne var ise o nesne yalnız hindebā ile sikencebīn-i büzūrī olur. Ve o sikencebīn-i ᶜunṣulī olur ki saḳmūnyā ve mā-ı leblāb ve mā-ı iccāṣ ve şarāb-ı benefşec ve temr-i Hindī ve saḳmūnyādan miḳdār-ı ḳalīl ve bu mis̱llilerden mütteḫaẕ ola.

Ammā başta olan aḫlāṭ mirārī olup ġalīẓa olur ise onun ġarġarası mürrī ile ṣabır olur veyāḫūd eyāric olur veyāḫūd eyāric ile maᶜan sikencebīn-i büzūrī ve sikencebīn-i ᶜunṣulī olur. Ve senin için bu ġarġarayı saḳmūnyā ve türbüdden miḳdār-ı ḳalīle ile taḳviye eylemek cāiz olur velākin bunların üzerlerine āḫer devā ziyāde eylemek cāiz olmaz.

Ve ammā başta olan aḫlāṭ ġalīẓa balġamiyye olur ise ẕikr olunan ġarġara üzere şaḥm-ı ḥanẓal ve zencebīl ve usṭuḫūdūs ve türbüd ve eyāric-i Erkāgānīs ve eyāric-i Būsüṭūs[15] edviyelerini ziyāde eyle ve baᶜḍı kerre bunlar ile maᶜan ḫardal ve ᶜāḳırḳarḥā istiᶜmāline [231b] dahi muḥtāc olursun. Ve fülfül ile maṣṭakī bu devānın fiᶜlini taḳviye eder. Bināen ᶜaleyh eger aḫlāṭ şedīdetü'l-ḳuvvet olur ise onlar ile o devā taḳviye olunur. Ve keẕālik tenḳıye-i reʾs için bu devālar maḍġ olunur, ᶜāḳırḳarḥā ve fülfül ve zencebīl ve vecc ve mīvīzec[16] ve bu mis̱lli nesneler çiynenir. Ve baᶜḍı kerre ġarġaraya mülaṭṭıfāt dahi ḫalṭ olunur yaᶜnī zūfā ve dārçīn ve selīḫa ve saᶜter ve keber kökünün kabuğu ve fūtenec ve bunların mecrāsına cārī olan devālar ḫalṭ olunur.

Ammā baş tenḳıyesi için istiᶜmāl olunan ᶜaṭūsāt eger aḫlāṭ-ı mirāriyyeden tenḳıye murād olunur ise o ᶜaṭūs içinde miḳdār-ı ḳalīl saḳmūnyā olan sirkenin buḫārıdır ve ḥiddetli ve ḥāmiḍ fuḳḳāᶜı şemm eylemektir. Ve aḫlāṭ-ı

---

14 "وإذا تغرغر به جلب بلغما كثيرا من الدماغ والحنك واورام النغانغ" İbn Kütbī.
15 "Eyāric-i Būsüṭūs" kitāb-ı ḫāmiste eyāricāt yazıldığı maḥallde ẕikr olunur.
16 "Mīvīzec" zebībü'l-cebel maᶜnāsına gelir.

balġamiyyenin ʿaṭūsu kündüs ve fülfül ve soğan ve sarmısak ve ḥurf ve ḫardal ve ḥiddetli bezrler ve bunlar mecrāsına cārī olan edviyelerdir. Ve baʿḍı kerre bu edviyelerden ḍımādāt dahi ittiḫāẕ olunur, aṣdāġ için ittiḫāẕ olunan ṭılālar dahi bu edviyelerden olur.

Ammā tenḳıye-i reʾs için ittiḫāẕ olunan seʿūṭāt, onların baʿḍısından tebrīd ve terṭīb murād olunur ve kiminden dahi taḥlīl murād olunur ve baʿḍı āḫerinden dahi taḳviye murād olunur.

Ve muḥallile olan seʿūṭāt taḳviye için istiʿmāl olunsa tedrīcle istiʿmāl olunur yaʿnī seʿūṭāt-ı muḥallile evvelā dühn-i verd ile veyāḫūd leben ile ve bunlar mecrāsına cārī olan nesneler ile istiʿmāl olunur. Ve defʿa-i s̱āniyede sılḳ ʿuṣāresi mis̱lli ile istiʿmāl olunur. Ve defʿa-i s̱ālis̱ede merzencūş suyu mis̱lli ile istiʿmāl olunur.

Ve eger başta olan māddenin ve buḫārın mebdeʾi miʿde olur ise o zamān miʿdede bulunan ḫılṭın cevherinde sen teʾemmül ve tefekkür eyle ve miʿde emrāḍı bābında yazılan ʿalāmetler ile o ḫılṭın hangi cinsten olduğunu ve o ḫılṭ ne gūne edviye ile istifrāġ olunduğunu taʿarrüf edip bil.

Ammā başta olan mādde buḫārāt ve muḥtebese olan riyāḥ olur ise vācib olur ki onun taḥlīli şīḥ ve eftīmūn ve ḥāşā ve bābında meẕkūr olan sāir edviye ile ola. Ve keẕālik yāsemīn yağı ve merzencūş ve defne yağları kulağına taḳṭīr olunmak vācib olur. Ve kaçan sen seʿūṭ istiʿmāli ile cirm-i dimāġı taḳviye ve miʿdede mevcūde olan aḫlāṭ-ı mirāriyyeyi başa ve başın eṭrāfına ve ḥavālīsine ṣuʿūddan menʿ murād eylesen vācib olur ki o marīḍe ekşi meyveler iṭʿām oluna ve ḫuṣūṣan ekşi enār ve tuffāḥ ve kümmes̱rā yaʿnī emrūd ve keẕālik koruk iṭʿām oluna ve ḫuṣūṣan o ḥāmiḍler ṭaʿām ardınca istiʿmāl oluna.

Ammā başta olan süddeler muʿālecesi beyānı budur ki süddelerin muʿālecesi dāimā müfettiḥa olan neṭūlāt ile olur. Neṭūlün maʿnāsı edviye ile ṭabḫ olunan suyu başa sekb edip yaʿnī yukarı cānibden döküp başı ġasl eylemektir. Pes vācib olur ki bi-ḥasebi'l-ġaraḍ sekbin fevḳ cānibinden mevḳiʿi muḫtelif ola yaʿnī südde ziyāde muḥkem olur ise cānib-i fevḳten suyun maḥall-i ṣabbı baştan ziyāde baʿīd ve mürtefiʿ ola. Ve südde ḍaʿīf olur ise maṣabb-ı neṭūlün irtifāʿı dahi ḍaʿf ḥasebiyle ola tā ki edviyenin teʾs̱īri vech-i münāsib üzere ola. Ve yine vācib olur ki vaḳt-i neṭūlde baş muntaṣıb ola,

zīrā baş muntaṣıb oldukta evvel-i emrde su yāfūḫ üzere vāḳiᶜ olur ve başın muʾaḫḫarında olan ᶜiẓām-ı ḳaviyyeye sonra vāṣıl olup teʾs̱īri ziyāde olur.

Ve kez̲ālik baş süddelerinin muᶜālecesi meḍūġāt[17] ile ve şebyār ḥabblarıyla ve edhān-ı muḥallile ile dahi olur. Eger elem-i reʾsin sebebi miᶜdede olan riyāḥ olur ise o riyāḥtan miᶜde tenḳıye olunur baᶜdehu o ᶜalīle acı ve tatlı bādem yağları ṭabīḫ-i uṣūl ve ḥulbe ve ḳardemānā ve bu mis̱lli edviye matbūḫları ile verilir ve dühn-i ḫırvaᶜ naḳīᶜ-i ṣabır ile verilir.

Ve kaçan başta evrām-ı ḥārre olur ise onun muᶜālecesinde vācib olur ki evvelā dāfiᶜ ve rādiᶜ devālardan z̲ikr olunan müberridāt ḫall ile ve mā-ı verd ile ḫalṭ olunup verile, lākin eger vecaᶜ-ı şedīd var ise o zamānda ḫall verilmek cāiz olmaz belki ona nāfiᶜ olan dühn-i verdden miḳdār-ı ṣāliḥ muṭlaḳan sirke[18] içinde ḍarb olunup müberriden o ᶜalīlin cebhesinde ve başında istiᶜmāl olunur. Ve kez̲ālik ᶜineb-i s̱aᶜleb ve ḳaranfül ve zaᶜferān ve ṣandal ve şiyāf-ı māmīs̱ā ve ṭīn-i Ermenī ve ᶜades-i muḳaşşer ve bunların ems̱ālinin miyāhı istiᶜmāl olunur. Ve kez̲ālik o sular istiᶜmāl olunur ki onda ḳābıḍ ve bārid edviyeler ṭabḫ olmuş ola. Ve kez̲ālik o evrāmı olan kimsede ḳavābıḍ-ı ḥārre-i ḳaviyye olup lākin mizācında yaᶜnī eczāsında berd olan nesneler dahi istiᶜmāl olunur, mes̱elā o ḳavābıḍ-ı ḥārrın terkībine es̱l mis̱lli devālar dāḫil ola. Ve sana vācib olur ki şedīdü'l-berd olan edviyeden iḥtirāz eyleyesin, ḫaşḫāş ve afyūn mis̱llileri istiᶜmāl eylemeyesin. Eger onları istiᶜmāl ḥācet-i şedīde olur ise o zamān defᶜ-i ḥācet miḳdārı istiᶜmāl olunur vecaᶜ-ı şedīde katında. Ve muḫaddir olan neṭūllerde bābūnec idḫāl olunsa muḫaddirin taḫdīr ḳuvvetine kesr verir.

Ve başta olan emrāḍa ḳayʾ ile muᶜālece olmaz ve ḳayʾın iᶜāneti dahi olmaz, lākin başın āfeti miᶜde müşāreketi ile olur ise o maraḍın ᶜilāclarının ziyāde ṣāliḥi ve efḍali ḳayʾ olur.

Cālīnūs der ki ṣudāᶜ her ne ḳadar şedīd olur ise taḫdīre iḥtiyācı ḳūlıncın taḫdīre iḥtiyācı ḳadar olmaz, zīrā ḳūlıncın vecaᶜı zamān-ı şiddetinde ḳattāl olur, ammā ṣudāᶜ eks̱er-i emrde ḳatl eylemez.

Ve z̲ikr olunan mevāddın ḥiddeti şedīde olur ise z̲ikr olunan fevākih suyu istiᶜmāl olunup baᶜdehu ḥādde olan māddeyi münḍicāt-ı sābıḳa ile

---

17 "Meḍūġāt" çiynenecek nesnedir.

18 "Muṭlaḳan sirke" demekten murād sirke gerek ḳalīl ve gerek kes̱īr olsun demektir.

inḍāca mübāşeret olunur ve sonra ednā taḥlīli olan sular istiᶜmāl olunur ki o suda keşk ve uṣūl-i ās ṭabḫ olmuş ola ve keẕālik tariyy olan bābūnec dühnü yalnız veyāḫūd dühn-i verd ile maḫlūṭ istiᶜmāl olunur.

Maraḍın ḥiddeti ve māddenin ḳıvāmı ve zamānın müntehāya ḳurb ve buᶜdu ḥasebiyle bu aṣnāf-ı edviyenin baᶜḍısı baᶜḍı āḫer üzerine tercīh olunur.

Ve bunlardan sonra o miyāh istiᶜmāl olunur ki onda kerefs ve rāziyānec kökleri ve nuḫāle ve kerefs tohumu ve rāziyānec tohumu ve ḥulbe ve ḫaṭmī ve iklīl-i melik ve uḳḥuvān-ı ebyaḍ ṭabḫ olunmuş ola ve dühnlerden dahi şibs̱ dühnü mis̱lliler istiᶜmāl oluna, ḥattā zamān-ı intihāda taḥallül-i tamām ḥāṣıl olunca ḳadar. Ve keẕālik bu ẕikr olunan devālardan ḍımādāt dahi ittiḫāẕ olunur.

Ve vācib olur ki müstefriġāt istiᶜmāli iḳtiḍā eyledikte edviye-i müstefriġa istiᶜmālinden evvel marīḍin ġıdāsında māddesine göre tedbīr eyleyeyüz ve ḫāṣṣaten verem-i ṣafrāvīsi olan ᶜalīle ḳable-eyyāmil-istifrāġ aġdiye-i ḫafīfe vü raṭbe iṭᶜām eyleyeyüz. Ve evrām-ı bāride istifrāġında sāir istifrāġāt gibi ibtidā eyleyip evvelā dühn-i ḫırvaᶜ ve levz-i mürr dühnü ve feyḳarā mis̱lli terkībine dāḫil olan müstefriġ edviye veririz. Ve keẕālik mā-ı uṣūl demekle maᶜrūf eşribe veririz. Ve zamān-ı ibtidāda rādiᶜāttan dühn-i verde mülaṭṭıfāttan ḥāşā ve fūtenec ve cünd-i bīdester ḫalṭ edip o maḫlūṭu istiᶜmāle ḳaṣr ve onunla iktifā eyleriz. Ve ondan sonra mümkin olur ise ᶜunṣul ile ve ᶜunṣul sirkesi ile ḍımād ve ġarġara eyleriz ve baᶜḍı kerre cünd-i bīdesterden bir mis̱ḳālin iki s̱ülüs̱ü miḳdārı saḳy eyleriz ve ᶜale'l-ḫuṣūṣ līs̱erġus aṣḥābına bu saḳyı eyleriz ve baᶜdehu o münḍicātı işleriz ki onda irḫā ve taḥlīl yesīr ola; biz o münḍicātı bundan aḳdem ẕikr eyledik. Ve bunlar ile tedbīr edip verem zamān-ı intihāya vardıkta bārid ve ḥārr veremlerin cümlesinde mürḫiyāt istiᶜmāl olunur ki verem-i bāridde mürḫiyāt-ı tāmme ve miyāh ve ḍımādāt ve edhāndan muḥallilāt-ı ḳaviyye [232a] istiᶜmāl olunur.

Maᶜlūm ola ki her kimin ki başında māddeli ᶜilleti olsa o kimse ḫamrdan ve ḥammāmda çok eğlenmekten mutaḍarrır olur. Ve ḥicāb-ı dimāġında maraḍ ve āfet olan kimse cidden bārid olan sudan mutaḍarrır olur, ammā yalnız sūʾ-i mizāc-ı ḥārrın muᶜālecesi buḳūlden tebrīdi olanlar ile olur ve keẕālik dühn-i verd ve dühn-i ḫilāf ve dühn-i nīlūfer mis̱lli

edhān-ı bāride ile olur. Ve bu mis̲lli edhānın ḫayrlısı gül yağı ve kabak çekirdeği yağı ve marul tohumu yağı ve ḫaşḫāş tohumu yağı olur ve baʿḍı kerre vecaʿın vaḳt-i iştidādında bezr-i benc dühnü istiʿmāl olunur. Ve bu edhānın ḫayrlısı o edhān olur ki onun aṣlı yaʿnī zeytūnu mümellah olmayıp fecācete māil zeyt yağına z̲ikr olunan edviyenin ḳuvveti iḫrāc oluna. Ve hangi çiçeğin ḳuvveti o zeyte iḫrāc olunur ise onun yaprağı çok olup[19] ṭarī ve tāze ola. Ve buḳūl-i bāridenin küllīsini sen bilirsin ki o buḳūl marul ve semiz ot ve ḳarʿ mis̲llilerin cürādesi ve varaḳ-ı ḫilāf ve varaḳ-ı nīlūfer ve ʿineb-i s̲aʿleb ve ʿaṣa'r-rāʿī ve ḥayyü'l-ʿālem olur. Ve bevārid olan edviyedendir: mā-ı ḫıyār ve mā-ı ḳarʿ ve sirke ile maḫlūṭ arpa sevīḳi ve mā-ı verd ve kāfūr ve ṣandal ve akākıyā ve sirke ile dühn-i verdden mütteḫaz̲ olan laḫlaḫa.[20] Pes emrāḍda bevārid istiʿmāl olunmak iḳtiḍā eyledikte cāiz değildir ki bu mez̲kūr mis̲lliyi tecāvüz edip taḫdīri ve ervāḥı ve ecmādı olan şedīdetü'l-bürūdet edviye istiʿmāl oluna.

Ve eṭıbbā dediler ki vācib olur ki sirkenin istiʿmāli iḳtiḍā eyledikte müstaʿmel olan sirkenin ḥiddeti ve ḫamriyyete meyli şedīde olmaya, zīrā o mis̲lli sirkenin maḍarratı ziyāde olur ve kez̲ālik edviye-i bārideden olur karnıyarık luʿābı ve küzbere suyu ve yaprağı. Ve vācib olur ki z̲ikr olunan bevāridden mütteḫaz̲ aḍmide ve aṭliye sinirlerin menşeʾi olan muʾaḫḫar-ı dimāġda istiʿmāl olunmaya, onun için ki bu aḍmide ve aṭliyenin dimāġa ḳuvveti şeʾn-i yāfūḫī ve şeʾn-i iklīlī dedikleri dürūzdan vāṣıl olur. Ve muʾaḫḫar-ı dimāġdan o aḍmide ve aṭliyenin dimāġa menfaʿati olmadığından mā-ʿadā muʾaḫḫar-ı dimāġ nuḫāʿın ve baʿḍı aʿṣābın menbiti olmakla aʿṣābı ve nuḫāʿı ifsād eder.

Ve yine sūʾ-i mizāc-ı ḥārr muʿālecātındandır bārid rāyiḥalar şemm eylemek ve z̲ikr olunan bārid dühnler ve ʿuṣāreler ile istiʿāṭ eylemek ve ʿades ve māş ve keşk ve ısfanāḫ ve ḳaṭaf[21] ve ṭıfşīl[22] ve bunlar mis̲lli ile taġaddī eylemek ve z̲ikr olunan buḳūl-i bārideyi ve kez̲ālik evrāḳ-ı bārideleri döşeğine

---

19 Ve çok olduğundan mā-ʿadā o yapraklar tekrār-be-tekrār tecdīd oluna.
20 "Laḫlaḫa" ṭīb. *Ḳāmūs*.
21 "Sermaḳ maʿnāsınadır.
22 Ve *Ḳāmūs* 'ta mez̲kūrdur ki "ṭafeyşel" semeydaʿ vezni üzere bir nevʿ meraḳtır lākin ṭıbb kitāblarında yā şīnden evvel yazılır ve muḳaşşer mercimek aşı ki sirke ile mürebbā olur diye yazarlar ve tefsīr ederler.

döşemek ve kendisi o sovuk yerde ve odada oturmak ki onda müberrid olan dallar döşenmiş ola. Eṭıbbā meskeni ẕikr olunan mefrūşāt ile ferş oluna diye emr eyledikleri vaḳtte yine emr eylemişlerdir ki o mefrūşātın içinde şāhisferem ve ḥınnā fāġıyesi[23] dahi ola. Ve ṣāḥib-i *Ḳānūn* der ki:

Ben ẓann ederim ki o meskene taḳrīb olunan şāhisfereme su saçılmak aṣveb olur. Ve keẕālik o ᶜalīle bāridü'ṭ-ṭabᶜ meyveler ve buz ve miyāh-ı kes̱īre dahi taḳrīb olunur.

Ve sūᵓ-i mizāc-ı ḥārrı olan kimsede yübūset olmayıp her ne ḳadar emrāḍ-ı dimāġda cidden nādirü'l-vücūd ise o ḥarāret ile bilā-mādde ruṭūbet bulunur ise onun aṭliyesi ḳabḍı olan miyāh-ı fevākih kılınır, biz onu bundan aḳdem ẕikr eyledik; ḫuṣūṣan bu miyāh-ı fevākih ile evrām-ı ḥārrenin ibtidāsında ṭılā olunmağın menfaᶜati ziyāde olur.

Ve ẕikr olunan marīḍler bāṭıniyye olan ḥarekāt-ı nefsāniyyeden menᶜ olunurlar ve gözlerini melāmiḥe terdī[d]den yaᶜnī müteşābih olan eşyā-ı daḳīḳaya kerrātla naẓardan ve berīḳ ve lemeᶜānı olan eşyāya ve keẕālik münaḳḳaş ve müzeyyen olan nesnelere naẓardan dahi menᶜ olunurlar. Ve keẕālik o ᶜalīlin istimāᶜı dahi taḫfīf olunup katı ṣavttan ve egānī-i daḳīḳayı müştemil olan ṣadālardan taḫẕīr olunur.

Ve eger sūᵓ-i mizāc-ı bārid olur ise o kimsenin muᶜālecesinde ẕikri sābıḳ olan edviye-i ḥārreden mütteḫaẕ ḍımādāt ve miyāh ittiḫāẕ olunur ve keẕālik mārrü'z-ẕikr edhān-ı ḥārre istiᶜmāl olunur ve ᶜale'l-ḫuṣūṣ seẕāb yağı müsaḫḫanen istiᶜmāl olunur. Ve eger ziyāde taḳviye murād olunur ise ona ferfiyūn veyāḫūd dühn-i ġār ve dühn-i merzencūş mis̱lli dühnler ḫalṭ olunur

Ve eger o sūᵓ-i mizāc-ı bārid sevdāvī olur ise ve sevdāsı dahi sevdā-i ṭabīᶜī olur ise veyāḫūd balġamī olur ise o mizācı sen tesḫīn ve terṭīb eyle. Ve eger mizāc-ı bāridin sevdāsı ḥarāreti olur ise müceffif ve müsaḫḫin olan devālardan sen ictināb eyle ve elbān ve edhān ve neṭūlāt ve aḍmide ve aġdiyeden muraṭṭıb olan edviye istiᶜmāline iḳtiṣār eyle. Eger sūᵓ-i mizācda bürūdet ile yübūset dahi olur ise yine terṭīb ile tesḫīn arasını sen cemᶜ eyle. Eger berd ile ruṭūbet dahi olur ise ẕikri mürūr eden müferriġātı istiᶜmāl eyle dahi o edviyeyi istiᶜmāl eyle ki onda ḥarāret ile neşf cemᶜ ola. Ve o mis̱lli edviye kitāb-ı s̱ānī cedvelinde taᶜdād olundu.

---

23 "Fāġıyetü'l-ḥınnā" kına çiçeğidir.

Ve maʿlūm ola ki seyyāl ve akıcı olan devālar başta taḳṭīr ile istiʿmāl olunur, biz onu beyān eyledik. Ve baʿḍı kerre dahi ḥabsen istiʿmāl olunur, mes̱elā o sāil devā bir ḳıṭʿa ʿacīn veyāẖūd ıslanmış ṣūf içine vaḍʿ olunup mevḍiʿ-i iklīle yaʿnī tepeye konur. Ve o devānın dökülecek maḥalli ve manṣabbı yāfūẖun muḳaddemini vely eden cānibden kılınır. Ve eger başa vaḍʿ ve ḥabs olunan devā leben ise vācib olur ki o sütün bulaşığı başta ve maḥbes-i iklīlīde müddet-i kes̱īre terk olunmayıp tiz tiz o sütün bulaşığı ġasl olunup yerine tāzesi konula, zīrā sütün taġayyürü ve taʿaffünü serīʿ olur, müddeti kes̱īre meks̱i ile yāfūẖu ifsād eder. Ve ecved olan budur ki onlar başa ḥalḳ ve tırāştan sonra vaḍʿ oluna. Ve cemīʿan başta istiʿmāl olunan ḍımādāt ve merūẖāt tırāştan sonra istiʿmāl olunur.

Ve kaçan başında māddeler maraḍı olanları ġıdālandırsan ġıdā vermezden muḳaddem eṭrāfını delk eyle ve baş cānibini rādiʿāt saḳy etmekle tecfīf ve taḳviye eyle ve ondan sonra kemmiyyet ve keyfiyyette evḳāt-ı emrāḍdan vaḳt-i tezeyyüd ü intihāya ve bāḳī vaḳtlerine mürāʿāt üzere reʾy eylediğin miḳdārı ġıdā ile taġdiye eyle.

Kitāb-ı s̱ālis̱in külliyyāt-ı aḥkām-ı reʾs ü dimāġ ḥaḳḳında olan maḳāle-i ūlāsı bu mevḳiʿde ẖatm oldu. el-Ḥamdü lillāhi vaḥdehu ve kefā ve selāmün ʿalā-ʿibādihi'llezīne'stafā. [232b]

el-Maḳāletü's̱-S̱āniye: Bu Maḳāle-i S̱āniye Baş Ağrıları Beyānındadır ve O Baş Ağrıları Ṣudāʿın Aṣnāfı ve Aḳsāmıdır ve Maḳāle-i S̱āniye Fuṣūl-i Şettāyı Müştemildir

Faṣl-ı Evvel Ṣudāʿda Olan Kelām-ı Küllī Beyānındadır

Ṣudāʿın taʿrīfi budur: "eṣ-Ṣudāʿu elemün fī-aʿḍāi'r-reʾsi." Yaʿnī ṣudāʿ o ağrıya derler ki o ağrı başta olan ʿuḍvlarda olur. Ve hangi ʿuḍvda olur ise olsun her ağrının sebebi ẕikr olunacak şeylerin biri ile olur:

Baʿḍı ağrı defʿaten bir mizācın āẖer mizāca tebeddül eylediğinden olur. Mes̱elā ḥārr olan mizāc defʿaten mizāc-ı bāride tebeddül eylese ağrı peydā olur. Ve iẖtilāf-ı mizāc dahi ağrıya sebeb olur. Ve baʿḍı kerre dahi ağrının sebebi teferruḳ-ı ittiṣāl olur yaʿnī ʿuḍvun eczāsı biri birinden ayrılır ve

parçalanır ve ondan ağrı ḥādis̱ olur. Ve baᶜḍı kerre ağrı bu iki sebebin ictimāᶜından ḥādis̱ olur yaᶜnī hem mizāc tebeddül eder [ve değişilir] ve hem ᶜuḍv yarılır ve o iki sebebin mecmūᶜundan ağrı ḥāṣıl olur. Ve sūᵓ-i mizācın on altı ḳısmı kitāb-ı evvelden mizāc baḥs̱inde beyān olunmuş idi, her hangisine mizāc taġayyür[24] eylese ağrı ḥādis̱ olur.

Ve içinde ruṭūbet olan mizāca taġayyür ile ağrı ḥādis̱ olmaz, zīrā ruṭūbetin ağrı iḥdās̱ edecek ḳadar teᵓs̱īri olmaz, velākin raṭb olan māddī sūᵓ-i mizācın māddesi ḥareket edip ve bir ᶜuḍvun ittiṣālini tefrīḳ eder ise ᶜuḍvun ayrılması ile ağrı ḥādis̱ olur. Ve kitāb-ı evvelden emrāḍ bābında beyān olunduğu üzere teferruḳ-ı ittiṣālin maᶜnāsı ve esbābı ḥasebiyle olan aḳsāmı ve aṣnāfı sana maᶜlūmdur. Ve iki sebebin yaᶜnī sūᵓ-i mizācın ve teferruḳ-ı ittiṣālin mecmūᶜundan ḥādis̱ olan elem veremlerde olur. Ve veremlerin aṣnāf-ı erbaᶜası olduğu dahi senin maᶜlūmun oldu.

Ve cemīᶜan esbāb-ı elem baᶜḍı kerre cevher-i dimāġın kendide olur ve baᶜḍı kerre dimāġı muḥīṭ olan ḥicāb-ı raḳīḳte olur ve baᶜḍı kerre ḥicāb-ı raḳīḳin ve ḥicāb-ı ġalīẓin ikisinde dahi olur. Ve bu ağrıların ve āfetlerin her birisi ẕikr olunan ᶜuḍvlarda s̱ābit olup maraḍ-ı aṣlī olur. Ve baᶜḍı kerre dahi ᶜuḍv-ı āḫere müşāreket ḥasebiyle olur. Ve o müşāreket gāhīce dimāġ ile ᶜuḍv-ı müşārik arasında eḥadühümādan āḫere vāṣıl olur ᶜaṣab ṣaġīr olmakla olur, miᶜde ve raḥim ve ḥicāb yaᶜnī göğüste olan ḥicāb-ı munaṣṣıf gibi. Bu aᶜḍālar ile dimāġ arasında ᶜaṣab-ı ṣaġīr vāṣıldır, bināen ᶜaleyh dimāġa onlar müşārik olurlar. Bu minvāl üzere olan aᶜḍā-i sāire var ise o dahi dimāġa müşārik olur.

Ve dimāġ ile ᶜuḍv-ı āḫer arasında küçük damarlar olmakla dahi beynlerinde müşāreket olur. O damarların ise şiryān damarı olsun ve gerek verīd şuᶜbesi olsun ikisi ile dahi müşāreket olur. Ḳalbin ve kebidin ve ṭıḥālin müşāreketleri bu minvāl üzere olur.

Ve gāhīce dimāġa ᶜuḍv-ı āḫerin mücāvereti olmakla olur. Mes̱elā riye dimāġa mücāvir olur ve dimāġın esfelinde ve muḥāẕīsinde olmakla

24 "Taġayyür-i mizāc" ile "iḫtilāf-ı mizāc"ın farḳı budur ki mes̱elā bir derece mizāc-ı ḥārrı olan kimsenin ḥarāret-i mizācı iki dereceye bāliġ olsa ona taġayyür-i mizāc derler ve eger bürūdete istiḥāle eylese iḫtilāf-ı mizāc derler; ikisi dahi ağrı iḥdās̱ eder.

müşāreket olur ve riyenin āfātı dimāġa müşāreket-i mezkūre ḥasebiyle mücāvir olur.

Ve gāhīce dimāġa ᶜuḍv-ı āḫerin müşāreketi bi'l-vāsıṭa olur, böbreklerin dimāġa müşāreketi gibi, zīrā böbrekler kebide müşāriklerdir ve kebid de dimāġa müşāriktir ve kebid vāsıṭasıyla böbrekler dimāġa müşāriklerdir. Ve baᶜḍı kerre cemīᶜ-i beden dimāġa müşārik olur, ḥummālarda olan baş ağrıları cemīᶜ-i beden müşāreketi ile olur.

Ve cümle-i tekādīr üzere müşāreket ḥasebiyle olan baş ağrıları baᶜḍı kerre edvār ve nevāib ile olur. Ve o baş ağrısının devri ve nevbeti ᶜuḍv-ı müşārikin āfetinin devri ve nevbeti ḥasebiyle olur. Meselā mevādd-ı mirāriyye ġıbben yaᶜnī gün aşırı miᶜdeye dökülüp ḥummāsı olsa o ḥummānın ᶜaraḍı olan baş ağrısının nevbeti dahi gün aşırı olur; bāḳīleri dahi bu ḳıyās üzeredir.

Ve baş ağrısı cihet-i uḫrādan taḳsīm-i āḫer ile taḳsīm olunur, zīrā ṣudāᶜ baᶜḍı kerre sebeb-i bādīden[25] ḥādis olur, ḫumārdan ḥādis olan baş ağrısı gibi, eger o ağrıları başta rāsiḫ olmakla maraḍ-ı aṣlī olmaz ise.

Ve baᶜḍı kerre ḫumārdan baş ağrısı ᶜārıḍ olur, lākin o ağrı mütemādī olmakla ḫumārdan ezyed ve ekser sebeb-i āḫer ᶜārıḍ olup baş ağrısı maraḍ-ı aṣlīye tebeddül eder.

Ve kezālik baş ağrısı esbāb-ı bādiyeden olan sūm mislli ḥarāretli nesneler ekli ile ḥādis olur. Ve baᶜḍı kerre dahi baş ağrısının sebebi sābıḳ olup sonradan o sebeb-i sābıḳ sebeb-i vāṣıl olur, meselā imtilā ḥasebiyle ṣudāᶜ ḥādis olup sonradan mādde-i imtilā taᶜaffün eder ve ᶜufūnet sebeb-i vāṣıl olmakla ᶜufūnet mevcūd oldukça baş ağrısı dāim olur.

Ve baᶜḍı kerre baş ağrısı bir maraḍın ᶜaraḍı iken rāsiḫ olmak ḥasebiyle maraḍ-ı aṣlī olur, ḥummayāt münḳaliᶜa olup küllī edvārı münḳaḍiye olduktan sonra baş ağrısı bāḳī olur, zīrā ḥarāretli ḥummādan başta sebeb-i āḫer ḥādis olup o ağrıyı īcāb eder ve o ağrı maraḍ-ı aṣlī olur. Pes bu mislli ḥummānın zevālinden sonra bāḳī kalan baş ağrıları ᶜilel-i dimāġiyyeyi inẕār

---

25 Aḫlāṭ ḥasebiyle olmayan esbāb sebeb-i bādīdir ḥattā keyfiyyāt-ı nefsāniyye dahi emrāḍa sebeb-i bādī olur. Ve sebeb-i sābıḳ odur ki aḫlāṭ ḥasebiyle ola lākin maraḍda ittiṣāli bi'l-vāsıṭa ola. Ve ittiṣāli bilā-vāsıṭa olan esbāba sebeb-i vāṣıl derler. Tafṣīli külliyyātta ẕikr olundu.

eder ve delālet eder ki mādde-i ḥummāyı ṭabīʿat ruʿāf ile veyāḫūd o mis̱lli nesne ile külliyyen ve ʿale'l-kemāl tenḳıyeden ʿaczi vardır ve lā-maḥāle mādde-i bāḳıye sübāt ve sükāt[26] ve cünūn ve istirḫā ve ṣamem mis̱lli nesnelerin māddenin cevheri ve ḥarekātı ḥasebiyle ḥudūs̱unu inẕār eder.

Ve baş ağrısı taḳsīm-i āḫer ile ve mevāḍiʿi iʿtibārıyla taḳsīm olunur, zīrā baş ağrısı başın iki bölüğünden bir bölüğünde ise yaʿnī yā sağında veyāḫūd solunda ise ve o ağrı marīḍde lāzım ve muʿtād ise ona şaḳīḳa derler.

Ve baş ağrısı baʿḍı kerre başın muḳaddeminde olur ve baʿḍı kerre muʾaḫḫarında olur ve baʿḍı kerre dahi başı muḥīṭ olur. Ve bu ağrıların muʿtād ve lāzım olanlarına beyḍa ve ḫūẕe[27] derler, başı iḥāṭada ağrılar beyḍaya[28] yaʿnī demirden ḥarb için başa mütteḫaẕ olan dirʿin başa giydirdikleri tāsına müşābih olduğu için.

Ve bu taḳsīmler gibi ağrının şiddet ve ḍaʿfı ḥasebiyle dahi ṣudāʿ taḳsīm olunur: Ve bir ḳısmının ağrısı cidden şedīd olur, kemāl-i şiddetinden o ağrı ṣabīnin yāfūḫuna iṣābet eylese ṣabīnin kemikleri mülāyim olmak ḥasebiyle yāfūḫta olan kemiği pāreler ve derzini ayırır. Ve ikinci ḳısmı ġāyette ḍaʿīf ağrı olur, eks̱er-i ḥālde līs̱erġusta olan baş ağrısı ġāyet ḍaʿīf olur. Ve bu ḍaʿīf olan baş ağrısı baʿḍı kerre lāzım ve dāim olur ve baʿḍı kerre dahi ġayr-i lāzım olur. Ve sebeb-i ḍaʿīften ḥādis̱ olan baş ağrısı ḥissi ḳavī olan eşḫāṣta ḥādis̱ olur ve ḥissi ḍaʿīf olanlarda o ağrı olmaz. Ve'l-ḥāṣıl ḥissi ḳavī olanlarda baş ağrısı eks̱er olur, ednā sebebi iḥsās eylediği için.

Ve bi'l-cümle dimāġın muṣaddiʿ olan esbābı sürʿat-i ḳabūlü ile iki vech ile olur: Evvelkisi dimāġın ḍaʿfı ḥasebiyle muṣaddiʿāt onda ziyāde ve sürʿat üzere teʾs̱īr eder ve dimāġın o muṣaddiʿi ḳabūlü ziyāde sürʿatli olur. Ve sen külliyyātta bildin ki ḍaʿf sūʾ-i mizāca tābiʿ olur. Ve ikincisi ḥissin ḳuvveti olur ve ednā sebebden müteʾeẕẕī olup ağrı ḥādis̱ olur, lākin o ağrı ḫafīf olur.

Ve yine baş ağrısı iki ḳısma münḳasım olur: Ḳısm-ı evvel o ağrıdır ki onun ʿuḍv-ı āḫerde ʿaraḍı olmaz. Ve ḳısm-ı s̱ānīsi o baş ağrısıdır ki ʿuḍv-ı āḫerde onun ʿaraḍı olur. Mes̱elā o baş ağrısının eẕāsı ve ḍararı ve teverrümü aʿṣābın ve sinirlerin uṣūlüne ve dibine vāṣıl olup teşennüc ʿārıḍ olur ve o

26 "Sükāt" sekte'nin cemʿidir.
27 "el-ḫūẕe" el-miġfer. *Ḳāmūs*.
28 "el-beyḍat" cevzetü külli şeyʾ. *Ḳāmūs*.

baş ağrısından nāşī olan āfetlerden biri miʿdeye ḥādiṡ olup emrāḍ-ı miʿdeden olan suḳūṭ-ı şehvet ve ınçkırık ve ġaṡeyān ve ḍaʿf-ı haḍm ve bu miṡlli [233a] āfet miʿdede baş ağrısının ʿaraḍı olmak üzere ḥādiṡ olur.

Ve maʿlūm ola ki müzmin olan ṣudāʿın sebebi baʿḍı kerre balġam olur veyāẖūd sevdā veyāẖūd başın ḍaʿfı olur ve baʿḍı kerre evvelā verem-i ṣulb olur veyāẖūd o verem-i ḥārr olur ki evvelā katılığı ve ṣalābeti olmaz, ḥarāreti ḥasebiyle ṣalābet sonradan ḥādiṡ olur. Ekṡer-i ḥālde ṣudāʿ-ı müzminin sebebi ṣalābeti sonradan olan verem olur.

Ve cemīʿan ṣudāʿ ve sāir maraḍlar iki ḳısm olur: Birine maraḍ-ı müsellem derler ve ḳısm-ı āẖerine ġayr-i müsellem derler. Maraḍ-ı müsellem o maraḍdır ki o maraḍda vācib olan tedbīr ile muʿāleceye bir māniʿ olmaya. Ammā ġayr-i müsellem o maraḍa muḳārin maraḍ-ı āẖer olur ki o iki maraḍın muʿāleceleri aḍdād ile olur. Meṡelā ṣudāʿı olan kimsenin nezlesi dahi olur. Ṣudāʿın ʿilācı istifrāġla olur ve nezlenin ʿilācı iḥtibās ile olur ve hangisi ile tedbīr olunsa maraḍın birine nāfiʿ ve birine ḍārr olur ve ikisini cemʿ mümteniʿ olmakla o maraḍa maraḍ-ı ġayr-i müsellem tesmiye olundu.

Ve yine ṣudāʿ başka taḳsīm ile dahi taḳsīm olunur, zīrā ṣudāʿ baʿḍı kerre ʿilleti olmayan ṣaḥīḥ kimselere ḥādiṡ olur ve baʿḍı kerre dahi evrāmı ve evṣābı[29] olanlara ʿārıḍ olur ve baʿḍı kerre ebdān baş ağrısına müstaʿidd ve müntehī olur. O ebdān başı ve sāir aʿḍāsı ve ḳuvve-i hāḍımesi ḍaʿīfe olan ebdāndır ki onda buẖārāt tevellüd edip ve miʿdelerine aẖlāṭ-ı mirāriyye munṣabbe olup baş ağrısı iḥdāṡ eder.

Ve baʿḍı kerre mütenāvelāttan dahi baş ağrısı ḥādiṡ olur ve ʿale'l-ẖuṣūṣ selīẖa ve ḳusṭ ve zaʿferān ve dārçīn ve ḥamāmā ve bu miṡlli cemīʿan mübaẖẖirāttan baş ağrısı ʿārıḍ olur, o mübaẖẖirāt gerek ise ḥārre ve gerek ise bārid olsun. Lākin bu iki nevʿ mübaẖẖirāt biri birini taʿākub eylese maḍarratları olmaz, her birisinin buẖārını āẖer defʿ eder. Mübaẖẖir-i ḥārr üzere mübaẖẖir-i bārid istiʿmāl olunsa veyāẖūd ʿaks olunup mübaẖẖir-i bārid üzere mübaẖẖir-i ḥārr istiʿmāl olunsa hīç maḍarratı olmaz eger eẕāsı yalnız keyfiyyeti ḥasebiyle olur ise. Ve eger hem keyfiyyeti ve hem kemmiyyeti ḥasebiyle eẕāsı olur ise o zamān taʿākubun menfaʿati olmaz belki maḍarratı olur.

29 "Evṣāb" veṣab"ın cemʿidir; "veṣab" maraḍ maʿnāsınadır. "el-Veṣab" muḥarreketen el-maraḍ. *Ḳāmūs*.

Eyyām-ı şitāda olan iḥtiḳān ile ekṡer-i ḥālde ṣudāᶜ çok olur. Ve eger eyyām-ı ṣayf şemālī olup yağmuru az olur ise ve keẕālik güz faṣlı cenūbī olup yağmuru çok olur ise onlarda baş ağrısı keṡret üzere olur. Ve çok kerre şiryān damarları buḫārāt-ı ḫabīṡeyi başa getirip ṣudāᶜ iḥdāṡ eder.

İkinci Faṣl Sūʾ-i Mizācdan Ḥādiṡ Olan Baş Ağrıları Beyānındadır

Şimdi biz ẕikr olunan cümleleri tafṣīle şürūᶜ edip deriz ki ḥārr ve bārid ve raṭb ve yābis olan mizācların her birinden ağrı ḥādiṡ olur, ẕikri mürūr eden uṣūl-i külliyyelerde beyān olunduğu üzere, lākin senin maᶜlūmun oldu ki mizāc-ı yābisin ağrı iḥdāṡı ḳalīl olur ve mizāc-ı raṭbda hīç ağrı olmaz meger ki o mizāc-ı raṭbda mādde olup māddenin buḫārı ve riyāḥı teferruḳ-ı ittiṣāli īcāb eyleye.

Ve ḥārr ve yābis ve bārid ve yābis olan mizācların her birisi ikişer keyfiyyetleri ḥasebiyle ağrı iḥdāṡ ederler ve keẕālik o mizāclarda teferruḳ-ı ittiṣāle müʾeddiye ḥareket olmakla dahi ağrı iḥdāṡ ederler. Ammā ḥārr ve raṭb olan mizāc [keẕālik bārid ve raṭb olan mizāc] onlar ḥārr ve bārid oldukları cihetten ağrı iḥdāṡ eylemezler ve keẕālik raṭblar oldukları cihetten dahi ağrı iḥdāṡ eylemezler, lākin māddeleri teferruḳ-ı ittiṣāle müʾeddī olduğu cihetten ağrının ḥudūṡuna sebeb olurlar. Ve mizāc-ı ḥārrın ḥarāretine sebeb baᶜḍı kerre ḥārr olan mādde-i demeviyye veyāḫūd mādde-i ṣafrāviyye olur veyāḫūd bu ikisinden mürekkebe olup ḥiddetli ve iltihāblı olan mādde olur, pes bu mizācın fiᶜli ve teʾḫīri keyfiyyeti ḥasebiyle olur. Ve baᶜḍı kerre mizāc-ı ḥārrın sebebi riyāḥ-ı ḥārre ve ebḫıre-i ḥārre olur ve baᶜḍı kerre dahi bedeniyye veyāḫūd nefsāniyye olan ḥareketler ḥarāret-i mizāca sebeb olur.

Kitāb-ı evvelde külliyyātta mufaṣṣalan beyān olunduğu üzere nāra mülāḳāt ve şemste teḍaḥḥī ve iḥtirāḳ ve müsaḫḫin olan aġdiye ve edviye tenāvülü dahi ḥarāret-i mizāc esbābından olur. Ve ḥarāreti olan ᶜuḍva ᶜuḍv-ı āḫerin mücāvereti veyāḫūd müşāreketi dahi o ᶜuḍv-ı evvelin ḥarāret-i mizācına sebeb olur.

Ammā muṣaddiᶜ olan mizāc-ı bāridin esbābı ẕikr olunan mizāc-ı ḥārrın esbābının muḳābili olur. O esbābı sen taᶜdāda ḳādir olursun, iṭnāb-ı kelāma ḥācet yoktur.

Ve mizāc-ı yābisin esbābı ḫāricden olan müceffifāttır, ḥarāretli olan aḍmide ve şemāyim gibi, zīrā bunlar taḥlīli ve iḥrāḳı ḥasebiyle tecfīf edip yübūset iḥdās̱ ederler veyāḫūd mizāc-ı yābisin sebebi mücemmidāt olur yaᶜnī aḫlāṭı dondurucu nesne olur. O mücemmidātın kimi ṭabīᶜī olur ve kimi ᶜārıḍī olup baġteten veyāḫūd tedrīcle icmād eder ve başa ġıdāyı nüfūẕdan o cümūd menᶜ edip bi'l-cümle bedeni tecfīf eder veyāḫūd cümūd sebebiyle şarāb munḳaṭıᶜ olup cefāf ḥādis̱ olur, zīrā bedenin ruṭūbet-i aṣliyyesi taḥallülden ḫālī olmaz. Ve cümūd ḥasebiyle şarābın inḳıṭāᶜından aᶜḍāyı terṭīb edecek aᶜḍāya murattıb vāṣıl olmaz, lā-maḥāle bedene cefāf gelir yāhūd mizāc-ı yābisin sebebi dāḫilden olan müceffif nesnelerdir ki o müceffif ruṭūbeti taḥlīl veyāḫūd istifrāġ ile mizāca yübūset getirir ve keẕālik dāḫilden vārid olan nesnelerin kendi de bi'ẕ-ẕāt ḳuvve-i müceffife olur veyāḫūd mütenāvel olanlarda yābis ġıdāiyyet olur veyāḫūd ḳalīlü'r-ruṭūbet olur veyāḫūd bir ᶜuḍv-ı yābise müşāreket ḥasebiyle ᶜuḍv-ı āḫerin mizācı dahi yābis olur. Ve bedeniyye veyāḫūd nefsāniyye olan ḥarekāt-ı müfriṭalar istifrāġ ve taḥlīlleri ḥasebiyle dahi müceffifler olur. Ve keẕālik cimāᶜ ve idrār ve nezf ve riyāḍet-i ḳaviyye cemīᶜan bu meẕkūrlar müceffif olurlar.

Ve müstefriġātın envāᶜı vardır, kimi reᵓsin mā-ᶜadāsı aᶜḍālardan istifrāġ eder. Baştan olan istifrāġ müşāreket ile ḥāṣıl olur. O dahi iki ḳısm olur: Başın mā-ᶜadāsı cemīᶜan bedenden bi'l-aṣālet istifrāġ eder veyāḫūd başka başka ᶜuḍv-ı maḫṣūṣtan bi'l-aṣālet istifrāġ eder, mes̱elā yalnız miᶜdeden veyāḫūd yalnız kebidden bi'l-aṣālet istifrāġ edip başta bi'l-müşāreket istifrāġ ḥāṣıl olur. Ve baᶜḍı istifrāġ dahi bi'l-aṣālet baştan olur, zükām ve nezle ve ruᶜāf ile olan istifrāġāt bi'l-aṣālet baştan olur. Ve keẕālik seᶜūṭāt ve ᶜaṭūsāt ile olan taḥallüb-i ruṭūbāt aṣnāfı dahi bi'l-aṣālet baştan istifrāġ eder ve esbāb-ı yübūsetten olur, mevādd-ı ruṭūbetin ṣıyām ve terk-i ṭaᶜām ḥasebiyle inḳıṭāᶜı ve kesilmesi bunlara her ne ḳadar istifrāġ ıṭlāḳ olunmaz ise.

Üçüncü Faṣl Teferruḳ-ı İttiṣālden Ḥādis̱ Olan Baş Ağrısı Beyānındadır

Teferruḳ-ı ittiṣāl baᶜḍı kerre dimāġın ḥicāblarına ᶜārıḍ olur ve baᶜḍı kerre dahi dimāġın kendine ᶜārıḍ olur. Ve ᶜurūḳa dahi teferruḳ-ı ittiṣāl ᶜārıḍ olup yarılır ve iki şaḳḳ olur.

Ve teferruḳ-ı ittiṣālin baᶜḍı kerre sebeb-i evvelīsi bildiğin üzere buḫārāt ve riyāḥın ḥareketi olur ve baᶜḍı kerre o ḥareketler teferruḳ-ı ittiṣālin şiddetine sebeb olurlar.[30] Ve baᶜḍı kerre sebeb-i teferruḳ ḫalṭ-ı ekkāl olur. Ve ḍarbe ve saḳṭa dahi teferruḳa sebeb olur. Ve ḫāricden ḳaṭᶜ eylemek ittiṣāle sebeb-i teferruḳ olur. Ammā dāḫilde olan teferruḳ-ı ittiṣāl baᶜḍı kerre onulmayıp mülteḥim olmaz ve ḳurḥa olup bāḳī kalır ve başa eẕāsı dāim ve ṣudāᶜı s̱ābit olur.

Ammā ḍarbe ve saḳṭadan ᶜārıḍ olan teferruḳ-ı ittiṣālin meʾūneti eks̱er-i ḥālde ḫafīfe olur ve ona muᶜālece olunur. Ve baᶜḍı kerre ḍarbe ve saḳṭadan dimāᶜ teḳalḳul ve ıḍṭırāb edip helāke müʾeddī olur.

Ve Hind eṭıbbāsı ẕikr eylediler ki [233b] baᶜḍı kerre başın nevāḥīsinde dūd yaᶜnī kurt tevellüd eder ve ḥareketi ile ve ekl ve temzīḳı ile başta ṣudāᶜ iḥdās̱ eder. Ve ehl-i Hind'in o kelāmını bir ḳavm istibᶜād ederler ve o ḳavmin istibᶜādı lāyıḳ değildir, zīrā dūd çok kerre muḳaddem-i dimāġla ḫayāşimin arasında tekevvün ve tevellüd eder ve cāiz olur ki ḥicāblar katında dahi tevellüd eyleye her ne ḳadar nādir olur ise.

Dördüncü Faṣl Verem Ḥasebiyle Olan Ṣudāᶜın Beyānındadır

Ṣudāᶜa sebeb olan verem baᶜḍı kerre dimāġın ḥicābında olur. Ve ḥicābda olan verem verem-i ḥārr olursa ona sersām-ı ḥārr tesmiye olunur. Ve baᶜḍı kerre verem-i ḥicābī bārid olup ona līs̱erġus tesmiye olunur ve līs̱erġus nisyān ile tefsīr olunur. Ve baᶜḍı kerre dahi verem-i ḥicābī ḥārr ve bārid mevāddan ḥādis̱ olup mürekkeb olur ve o verem ṣāḥibinin ḥāline sübāt-ı seherī ıṭlāḳ olunur. Ve baᶜḍı kerre verem ṣulb olur ve gāhīce verem ḥicābda olmayıp dimāġın kendide olur; o nefs-i dimāġda olan verem ḥārr olur ise ona filiġamūnī derler veyāḫūd ḥumret derler yaᶜnī demevī olan vereme filiġamūnī derler ve ṣafrāvī olan vereme ḥumret derler. Ve nefs-i dimāġda olan verem gāhīce dahi verem-i bārid olur. Ve bu evrāmın tafṣīli inşāallāhu taᶜālā ḳarībü'z-zamānda gelir. Ve bu veremlerin mevāddı başta olan kulak gibi ᶜuḍvlardan ḳayḥ ve ṣadīd ve māiyyet çıkmak ile taḥlīl olunup zāil olur.

---

30 Yaᶜnī evvelā teferruḳ-ı ittiṣāl sebeb-i āḫer ile mevcūd iken riyāḥ ve buḫārın ḥareketi o teferruḳu ziyāde eder.

Beşinci Faṣl Mevādd Ḥasebiyle ᶜĀrıḍ Olan Ṣudāᶜın Ne Keyfiyyette ᶜĀrıḍ Olduğunu Bildirir

Biz deriz ki mevādd ṣudāᶜa baᶜḍı kerre bi'ẕ-ẕāt sebeb olur ve baᶜḍı kerre bi'l-ᶜaraḍ sebeb olur. Mevāddın ṣudāᶜa bi'ẕ-ẕāt sebeb olduğu o vech ile olur ki mevādd bi'ẕ-ẕāt mizācı taġyīr eder veyāḫūd mevādd bi'ẕ-ẕāt ittiṣāli tefrīḳ eder ve elemi o ᶜuḍv iḥsās eder.

Ve mevāddın bi'ẕ-ẕāt mizācı taġyīri iki vechin biri ile olur:

Vech-i evvel: Mevādd ᶜuḍva mücāvir olup o mücāvirde olan mādde ḥārre ise ᶜuḍvu tesḫīn eder ve mādde bārid ise ᶜuḍvu tebrīd eder, lākin mādde taḥallül edip ᶜuḍvdan istifrāġ olundukta tesḫīni veyāḫūd tebrīdi zāil olur ve es̱eri bāḳī kalmaz.

Vech-i s̱ānī budur ki mevāddın ᶜuḍvu tebrīd ve tesḫīni ᶜuḍvda ḳavī olur ve o mevāddın es̱eri s̱ābit ve rāsiḫ olup mādde istifrāġ olunduktan sonra süḫūnet ve ḥarāret es̱erleri bāḳī kalır. Ve māddenin o es̱erleri mādde-i müstefriġanın ḫalīfesi olup ke-enne mevādd istifrāġ olunmamış gibi olur. Ve bu vech ile olan mevāddın mizācı taġyīrine ṭarīḳ-i taḫlīf derler.

Ammā mevādd bi'ẕ-ẕāt ittiṣāl-i ᶜuḍvu tefrīḳ etmekle bi'ẕ-ẕāt ṣudāᶜı iḥdās̱ eylediğinin beyānı budur ki mevādd-ı fāside ḥareket edip ᶜuḍva ve dimāġa nüfūẕ etmekle ᶜuḍvu leẕᶜ ve ekl edip elem iḥsās olunur. Ve ḥareket ḥasebiyle ṣudāᶜ iḥdās̱ eden eks̱er-i ḥālde riyāḥ olur. Ve eks̱er-i ḥālde riyāḥ o mevādd-ı bārideden ḥādis̱ olur ki ona ḥarāret ᶜārıḍ ola veyāḫūd riyāḥ o aġdiyeden ḥādis̱ olur ki onda rīḥiyyet ve ḥarāret ola.Ammā ᶜuḍvu leẕᶜ ve ekl eden mevādd aḫlāṭ-ı ḥārre olur.

Ve ṣudāᶜı bi'l-araḍ iḥdās̱ eden mevādd budur ki ᶜuḍvda südde-i veremiyye veyāḫūd südde-i ġayr-i veremiyye olup mevādd muḥtebes olur. Ve senin bundan aḳdem maᶜlūmun olduğu üzere süddeye taġayyür-i mizāc ve teferruḳ-ı ittiṣāl tābiᶜ olur. Ve bunun tavḍīḥ ve beyānı budur ki ṭabīᶜat bedende olan mevāddı iki vechle taḥrīk ve tehyīc eder: Evvelkisi nefḍ ṭarīḳiyle bedenden iḫrāc ḳaṣd edip taḥrīk eder. Ve ikincisi ġıdā-i ṣāliḥi aᶜḍāya taḳsīm edip her ᶜuḍvun sehmini temyīz eder ve her sehmi taᶜyīn eylediği ᶜuḍva īṣāl için mevādd-ı aġdiyeyi taḥrīk eder, lākin menāfiẕ-i ṭabīᶜiyyesine taḥrīk edip o menāfiẕde südde oldukta mevādd cereyāndan memnūᶜa olur ve ṭabīᶜat dahi süddeye muḳāvemet edip mevāddı maḥalline icrā ḳaṣd eder. Ve ẕikr

olunan muḳāvemet ve iḳdām temdīdi iḥdās̱ eder. Ve temdīdi dahi teferruḳ-ı ittiṣāli iḥdās̱ edip bi'l-ᶜaraḍ mevādd ṣudāᶜa sebeb olur. Ve baᶜḍı kerre südde cevher-i dimāġda olur ve baᶜḍı kerre dimāġda olan evride veyāḫūd şerāyīn damarlarında olur

Ammā süddenin ḥudūs̱u, lüzūceti veyāḫūd ġılẓati olan aḫlāṭtan olur. Ve kes̱ret-i aḫlāṭtan dahi südde ḥādis̱ olur. Ve lüzūcet ḥasebiyle südde ḥuṣūlü ancak mevādd-ı balġamiyyede olur ve ġılẓat ile olan südde balġamiyye ve sevdāviyye olan mevādd ile olur. Pes balġam lüzūcet ve ġılẓat ve kes̱ret ile südde iḥdās̱ eder ve sevdā ġılẓat ve kes̱ret ile südde iḥdās̱ eder. Sevdāda lüzūcet olmaz ve ṣafrā ancak kes̱ret ile südde iḥdās̱ eder. Ṣafrāda lüzūcet ve ġılẓat olmaz ve dem dahi ṣafrā gibidir.

Ammā emrāḍın buḥrānında ᶜārıḍ olan ṣudāᶜ o sebeb ile ḥādis̱ olur ki buḥrānda ṭabīᶜat-ı mevāddı nefḍ edip silker ve mādde-i menfūḍa ṣudāᶜa sebeb olur.

Ammā o ṣudāᶜ ki ᶜaḳīb-i haḍm-ı ṭaᶜāmda olur, o ṣudāᶜ ḳarībeu maᶜlūmun olan ṭabīᶜatın beyne'l-aᶜḍāˀ ġıdāyı taḳsīm ve temyīz için mevāddı taḥrīkinden ḥādis̱ olur.

Ammā mevādd-ı mūẕiyenin ᶜuḍvda keyfiyyet-i ḥuṣūlü için biz bābında inşāallāhu taᶜālā biraz uṣūl beyān eyleriz ki sen o mevādd-ı mūẕiyenin ḥuṣūlü ve iḥtibāsı ḳadīmī midir veyāḫūd ḥālā ġıdā-i vaḳtten muḥdes̱ midir ve ḥudūs̱u cevheri ve keyfiyyeti redī olan keymūstan mıdır ve ġıdāda olan fesād nefs-i ġıdādan mıdır veyāḫūd tertībinden veyāḫūd ġıdānın kemmiyetinden veyāḫūd haḍmından mıdır veyāḫūd bābında ẕikr olunan sāir vücūh-ı fesāddan mıdır bildikten sonra o uṣūl ile senin mevādd-ı mūẕiyenin ᶜuḍvda keyfiyyet-i ḥuṣūlü maᶜlūmun olur.

Ve ġıdādan ḥādis̱ olan ṣudāᶜ ḳabīlindendir soğan ve sarmısak ve ḫardal tenāvülünden ve ḫumārdan ve bāridāt tenāvülünden ḥādis̱ olan ṣudāᶜlar.

Ve mevāddın aᶜḍāda ḥareketi için olan uṣūl-i külliyyeleri teẕekkür eylemek vācib olur.

Ve muṣaddiᶜ olan riyāḥ mevāddın cümlesinden olur. Ve riyāḥın taṣdīᶜi temdīd ile olur ve temdīdi onun içindir ki riyāḥın ṭabīᶜī olan menfeẕleri ḍayyiḳ olur ve vech-i lāyıḳından dar olur veyāḫūd menfeẕ-i ġayr-i ṭabīᶜīye müteveccih olup müceddeden menfeẕ iḥdās̱ına ṭālib olup temdīd eder.

Buḫār dahi ṣudāʿın esbābındandır. Baʿḍı kerre buḫār ṣudāʿı keyfiyyeti ile iḥdās̱ eder ve baʿḍı kerre dahi buḫār emkinede aḫlāṭa muṣāḥib olur, aḫlāṭı taḥrīk vāsıṭasıyla taṣdīʿ eder. Ve riyāḥ ve ebḫıre baʿḍı kerre bedende tevellüd eder ve nefs-i dimāġda dahi tevellüd eder ve baʿḍı kerre dahi ḫāricde olan ebḫıre ve riyāḥ istinşāḳla bāṭına dāḫil olur veyāḫūd mesāmm-ı bedenden ḫāriciyye olan buḫār ve rīḥ bāṭına ve dimāġa nüfūẕ eder ve dimāġda muḥteḳan ve muḥtebes olup baş ağrısı iḥdās̱ eder. Ve bu ḳabīlden olur müntin veyāḫūd ṭayyib olan rāyiḥaların baş ağrısı iḥdās̱ eylediği.

Ve maʿlūm ola ki balġamiyye olan riyāḥ ve buḫār ağır ve s̱aḳīle ve ḥareketi baṭīʾe olup bulunduğu maḥallde muḥtebese olur. Ve onlardan sevdāvī olanları s̱ābite ve mūḥişe olur, miḳdār-ı kemmiyyeti az ve redāʾet-i keyfiyyeti ziyāde olur. Ve ḥiddetli aḫlāṭ riyāḥa istiḥāle eylemez belki ondan ebḫıre ḥāṣıl olur ve ebḫıre-i demeviyye ʿaẕbe olur, sāir ebḫırelerden ḍararı eḳall olur ve kemmiyyeti eks̱er olur. Ve ebḫıre-i ṣafrāviyye ḥiddetli olur ve iltihābı ziyāde olur. Bizim cemīʿan dediklerimizi bil ve ḍabṭ eyle.

Altıncı Faṣl Müşāreket Ḥasebiyle Olan Ṣudāʿın Aṣnāfını Bildirir

Müşāreket ile ʿārıḍ olan baş ağrısı iki ṣınıftır; birine müşāreket-i muṭlaḳa derler ve āḫerine müşāreket-i ġayr-i muṭlaḳa derler.

Müşāreket-i muṭlaḳa o ṣudāʿdır ki ʿuḍv-ı müşārikten nāḥiye-i dimāġa bir şeyʾ-i cismānī vāṣıl ve vārid olmaz, ancak ʿuḍv-ı müşārikin eẕāsı vāṣıl olup ṣudāʿ ḥāṣıl olur. Ammā müşāreket-i ġayr-i muṭlaḳa o ṣudāʿdır ki ʿuḍv-ı müşārikten cevher-i dimāġa mādde-i ḫılṭiyyeden ve buḫārdan bir cüzʾ ṣuʿūd ve nüfūẕ [234a] eder. Teşennüc ve küzāz ve temeddüd ve riyāḥ-ı efrise ve evcāʿ-ı mefāṣıl ve ḳuvvetli olan niḳris ve ʿırḳ-ı nesā maraḍlarında ḥādis̱ olan baş ağrıları müşāreket-i muṭlaḳa ile ḥādis̱ olur.

Ve müşāreket-i muṭlaḳada ʿuḍv-ı müşārikten dimāġa vāṣıl olan keyfiyyet-i eẕā ḥarāret ve bürūdetten biri olur veyāḫūd ḥarāret ve bürūdet mis̱lli keyfiyyāt-ı ṭabīʿiyyeden biri olmaz belki dimāġa ʿuḍv-ı müşārikten vāṣıl olan eẕā ḥarāret ve bürūdet olmayan keyfiyyet-i semmiyyet ve ḥālet-i ġarībe olur, zīrā baʿḍı kerre ʿuḍv-ı müşārikte cevheri redī bir nevʿ ḫılṭ-ı semmī olur ki dimāġa ondan ancak keyfiyyeti ulaşır. Ve baʿḍı kerre dahi dimāġa ulaşan mevādd-ı mūẕiye mevādd-ı ġarībe olmayıp belki ṭabīʿī olur, eẕāsı

ancak keyfiyyātının iştidādı ḥasebiyle veyāḫūd kemmiyyātının ziyāde olması ile olur. Ve baᶜḍı kerre dahi dimāġa vāṣıl olan mevādd o mādde olur ki ᶜuḍv-ı müşārikin baᶜḍısında tevellüd-i ġarīb ve tekevvün-i fāsid ile tevellüd ve tekevvün eder. Bu nevᶜ māddenin tevellüdü iḫtināḳ-ı raḥimde veyāḫūd ṭūl-i zamān cimāᶜın terkinde olur. Ve baᶜḍı kerre tevellüd-i ġarīb merāḳḳta ve eṭrāftan bir ṭarafta olur.

Ve baᶜḍı kerre dahi ᶜuḍv-ı müşārikten dimāġa ancak keyfiyyet ulaşıp o keyfiyyet dimāġda mādde-i mūẕiyenin ḥuṣūlüne sebeb olur. O dahi iki vech üzere olur: Evvelkisi budur ki dimāġa vārid olan keyfiyyet nevāḥī-i dimāġda bulduğu mevādd-ı ceyyideyi veyāḫūd dimāġa vārid olan ġıdāyı ifsād eder. İkinci vechi budur ki o keyfiyyet ḥasebiyle dimāġın ḳuvve-i dāfiᶜası ḍaᶜīfe olup vārid olan mevādd-ı fāsideyi ḳabūl eder.

Ammā dimāġın cemīᶜan bedene müşāreketi dahi iki vech ile olur: yā cemīᶜan bedende fāş bir nevᶜ keyfiyyet-i fāside olmakla olur veyāḫūd cemīᶜan bedende fāş olan mevādd fāside olmakla olur.

Ḥummayātta ve keẕālik buḥrānlarda dimāġın cemīᶜan bedene müşāreketi bi'l-cümle bedende fāş ve münteşire olan mādde olmakla olur. Ve ḥummayāt-ı ḥāddede baş ağrısı ziyāde şedīd olsa ᶜalāmet-i rediyye olur ve baᶜḍı kerre ḳatl dahi eder eger o ağrıdan ġayrı rediyye olan āḫer ᶜalāmetler dahi var ise. Ve eger ᶜalāmetlerden ṣudāᶜın iştidādından ġayrı ᶜalāmet-i rediyye olmaz ise o buḥrān ruᶜāf ile olacağına delālet eder. Ve baᶜḍı kerre dahi aṣnāf-ı ṣudāᶜdan buḥrānī olan ṣudāᶜın iştidādı buḥrānın ḳayʾ ile olacağına delālet eder.

Ve başa müşārik olan aᶜḍāların evveli ve ūlāsı miᶜdedir, zīrā miᶜdede faḍla-i aḫlāṭ bulunur. Ve baᶜḍı kerre faḍla miᶜdede tekevvün ve tevellüd eder. Ve miᶜdeye ṣafrā dahi dökülür. Ve ṣafrānın dökülmesi gāhīce devr ile ve gāhīce dahi bilā-devr olur. Ve bizim bābında ẕikr edeceğimiz vech üzere merāreden miᶜdeye mirārın yaᶜnī ṣafrānın ġalīẓi dökülür ve raḳīḳi dökülmez. Ve miᶜdede muḥtebese olan baᶜḍı riyāḥ veyāḫūd ebḫıre miᶜdeden başa müteṣāᶜide olup ondan ṣudāᶜ ḥādiṡ olur ve o ṣudāᶜ şirkī olur.

Ve ḫumārın dahi taṣdīᶜi olur ve ḫumār ḥasebiyle başa bürūdet sürᶜat eder başın nevāḥīsi ve eṭrāfı müteḫalḫile olmak ḥasebiyle.

Ve raḥimin dahi dimāġa müşāreket-i ḳaviyye ile müşāreketi olur. Ve keẕālik merāḳḳ ve kebid ve ṭıḥāl ve ḥicāb ve külyeler ve ṭarafta vāḳiᶜ olan el ve ayak gibi aᶜḍālar ve arka nāḥiyesi cemīᶜan dimāġa müşārik olurlar.[31]

Ve evvel-be-evvel dimāġa müşārik olan ḳıḥfın üzerinde olan ḳıḥfı mücellil ġışādır, zīrā o ġışānın intisācı aᶜḍā-i dimāġda maᶜdūd olan ḥicābların şaẓiyye ve şuᶜbesinden olur ve lā-maḥāle iştirāki ḳavī olur. Ve eks̱er-i ḥālde ṣudāᶜ müşāreket ḥasebiyle aᶜḍā-i bāṭıneden dimāġa müşārik olan ᶜuḍvun māddesi heyecān edip fevḳe ḥareketinden ḥādis̱ olur.

Yedinci Faṣl Aṣnāf-ı Ṣudāᶜın Edillesi ve ᶜAlāmetlerinde Olan Ḳavl-i Küllī Beyānındadır

Ḍarbe ve saḳṭa ve keẕālik eşyā-ı ḥārre ve eşyā-ı bāridelere mülāḳāt ile ve keẕālik müceffif olan şemāyimi ve gerek ṭayyibe olan ẕefire ve şedīde revāyiḥ ile ve kulakta ve burunda rīḥin iḥtiḳānı ile ve bu mis̱lli esbāb-ı ḫāriciyye ile ṣudāᶜın ḥādis̱ olduğuna istidlāl olunur o nesnelerin vücūdu ile. Mes̱elā ṣudāᶜdan muḳaddem saḳṭa olup baᶜdehu ṣudāᶜ ᶜārıḍ olsa o ṣudāᶜ saḳṭa sebebi ile olduğuna istidlāl olunur; bāḳīleri dahi bu ḳıyās üzere olur. Ammā o esbābların vuḳūᶜundan ġaflet olunsa o esbābların ās̱ārına rücūᶜ olunur ve bizim gelecekte beyān edeceğimiz üzere onların āsārlarından istidlāle iştiġāl olunur:

Ḍaᶜf-ı dimāġdan ḥādis̱ olan baş ağrısına delālet eder, ednā sebeb ile ağrının heyecānı ve ḥareketi ve ḥavāssın küdūreti ve efᶜāl-i dimāġiyyede āfetin vücūdu.

Ve dimāġda olan ḥiss ḳuvvesinin ḳuvvetinden olan baş ağrısına delālet eder, ednā sebebden dimāġın sürᶜat-i infiᶜāli; mes̱elā ednā ṣavtı veyāḫūd ednā rāyiḥası olan meşmūmātın rīḥini dimāġ iḥsās edip münfaᶜil olmasından baş ağrısının sebebi ḥiss-i dimāġın ḳuvveti olduğuna istidlāl olunur, lākin mücerred ḳuvvet-i ḥiss ile ednā sebebden ṣudāᶜ ᶜārıḍ olmaz belki ḥiss-i dimāġda ḳuvvet ve ẕekā olup mecārī dahi naḳiyye ve dimāġın efᶜāli ġayr-i meʾūfe olur ise o zamān ednā sebebden dimāġ münfaᶜil olup baş ağrısı ḥādis̱ olur.

---

31 Aḥşāyı üç ᶜaded ġışā muḥīṭ olurlar: evvelkisi s̱erb, ikincisi ṣıfāḳ ve üçüncüsü merāḳḳtır, bunlara ḥicāb-ı ḥāciz derler, ālet-i ġıdā ile ālet-i teneffüs aralarını faṣl ederler.

Ammā esbāb-ı māddiyyeden olan baş ağrısının ᶜalāmetleri cemīᶜan başta s̱iḳal ve ağırlık olmak ve burun delikleri ruṭūbetli olmaktır. Ve eger mādde-i muṣaddiᶜa ḥādde olur ise başta s̱iḳal ile maᶜan ḥumret ve ḥarāret dahi olur ḫuṣūṣan mevādd-ı ġalīẓada bu ḥāletler ziyāde olur. Ve baᶜḍı kerre o başta ḍarebān dahi olur, ammā ruṭūbet-i munḫur mevādd-ı ġalīẓada ḳalīle olur. Ve bu mis̱lli ṣudāᶜda ḫayşūmun kuru olması dimāġda mādde olduğuna delālet edemez eger başta ağırlık mevcūd ise.

Ve ammā ṣafrāvī olan mevādda ḫāṣṣ olur lez̠ᶜ eylemek ve şedīden ḥurḳat ve naḫs eylemek. Ve bu ᶜalāmetler ṣafrāvī mevādda sāir ḥārre mevāddan eks̱er olur. Ve mevādd-ı ṣafrāvīde ḫayşūmda yübūset ve ᶜaṭaş ve seher ve ṣufret-i levn olur velākin başta s̱iḳal ḳalīl olur.

Ammā mevādd-ı bārideye baᶜḍı kerre bevl ve ağrının müzmin olması ve levn delālet eder eger māddenin imtilāsı toḫme ile olur ise, şehvetin suḳūṭu ve kesel olan ona delālet eder. Ve mevādd-ı raṭbe gerek ḥārr olsun ve gerek bārid olsun onun ᶜalāmeti sübāt olur. Ve mevādd-ı balġamī vü sevdāvīnin elemi şedīd olmaz. Ve mevādd-ı yābisede s̱iḳal ḳalīl olur ve seheri çok olur. Ve mādde-i bāridde iltihāb olmaz ve fikr-i fāsid çok olur ve levni kümūdetli olur.

Ve her ḫılṭa yüzün ve gözün levniyle istidlāl olunur ve ḳalīlen bu ᶜalāmet taḫallüf edip demeviyye olan mevādda yüz ve göz kırmızı olmaz ve ṣafrāvīde sarı olmaz. Ve o taḫallüf iki sebebin biri ile olur: Evvelki sebeb budur ki o mūz̠ī ve mültehib olan ḫılṭ ᶜumḳa ve derine mündefiᶜ olup onda muḥtebes olur, ẓāhir-i beşereye çıkmamakla levni ẓāhir olmaz. Ve ikinci sebeb budur ki ṣudāᶜı īcāb eden mādde-i bāride[32] olur ve vecaᶜ cez̠z̠āb olmakla eṭrāftan mevādd-ı ḥārreyi mevḍiᶜ-i vecaᶜa cez̠b eder ve lā-maḥāle o mecz̠ūb olan mevādd-ı ḥārre ḥarāreti ḥasebiyle yüzde ve gözde ẓāhir olur ve ağrıya sebeb olan mādde bārid olmakla ẓāhir-i beşerede levni görünüp ẓāhir olmaz. Ve bu mis̱lli vecaᶜ ḥasebiyle mevḍiᶜ-i vecaᶜa müncez̠ib olan ḫılṭ eks̱er-i ḥālde dem olur ve āḫer aḫlāṭın inciz̠ābı aḥyānen olur.

Ammā riyāḥtan olan baş ağrısının ᶜalāmeti budur ki onda s̱iḳal az olur ve temeddüdü yaᶜnī gerginliği çok olur ve baᶜḍı kerre naḫsı olur, sancar ve çok kerre teʾekkül gibi ḥālet iḥsās olunur.

---

32 "Mādde-i bāride"den murād balġam ve sevdādır.

Ammā ṣudāᶜ-ı buḫārīnin ᶜalāmeti budur ki başta aṣlā [234b] ağırlık olmaz. Ve baᶜḍı kerre ṣudāᶜın rīḥi ve buḫārı olduğuna kulakta olan tanīn ve devī delālet eder. Ve baᶜḍı kerre buḫārı olan ṣudāᶜda evdācın dürūru yaᶜnī evdāc damarlarından ruṭūbetin iltiḥābı ve tereşşuḥu olur. Ve rīḥi ve buḫārı olan baş ağrılarında baᶜḍı kerre dahi vecaᶜın bir mevḍiᶜinden āḫer mevḍiᶜine intiḳāli olur. Ve kaçan buḫār çok olsa şerāyīn damarlarının ḍarebānı ziyāde olur ve taḥayyülāt-ı fāsidesi olur ve sederi ve düvārı olur.

Ammā māddesi olmayıp sūᵓ-i mizāc-ı sāẕecden ḥādis̱ olan baş ağrılarının ᶜalāmetleri budur ki o ağrıyı īcāb eden keyfiyyetler iḥsās olunur, mes̱elā bilā-mādde olan sūᵓ-i mizāc-ı ḥārr baş ağrısı iḥdās̱ eylese başta keyfiyyet-i ḥarāret iḥsās olunur; keyfiyyāt-ı sāire dahi bu ḳıyās üzere olur. Ve başta s̱iḳal dahi olmaz. Ve ḫayāşimde yübūset olmak bilā-mādde olan sūᵓ-i mizāc ağrıya sebeb olduğuna delīl-i ḳavī ve münāsib ᶜalāmet olur.

Ve ḫāṣṣaten sūᵓ-i mizāc-ı ḥārr sebeb-i ṣudāᶜ olduğunun ᶜalāmeti budur ki gerek ᶜalīl olan kimse ve gerek āḫerler ᶜalīlin başına lems eylese o başta ḥarāret ve iltihāb iḥsās eder ve o ᶜalīlin gözünde ḥumret ẓāhir olur. Ve müberridāt istiᶜmālinden ve berdden intifāᶜ eder.

Ammā ṣudāᶜa sāẕec olan sūᵓ-i mizāc-ı bārid sebeb olduğunun ᶜalāmeti mizāc-ı ḥārr-ı sāẕecin ᶜalāmetlerinin aḍdādı olur, yüzünde neḥāfet-i hüzāl ve ḥumret-i levn olmaz ve ağrısı her ne ḳadar müzmin olur ise ifrāṭ üzere şedīde olmaz.

Ve yübūset-i sāẕecede olan ağrının ᶜalāmeti budur ki o ağrının ẓuhūrundan evvel o kimse kes̱īren istifrāġ eylemesi ve riyāḍāt ve seherinin kes̱reti ve açlığının ṭūl-i zamānı ve kerb ve hümūmu cemīᶜan bu meẕkūrlar mevcūd olan ṣudāᶜın sebebi yübūset olduğuna delālet eder. Ve bir ᶜalāmeti dahi budur ki ağrıya teḳaddüm eden ẕikr olunan eşyālardan biri zamān-ı vecaᶜda tekerrür eylese vecaᶜ şedīd olur.

Ve müşāreket ḥasebiyle olan ṣudāᶜın ᶜalāmetleri budur ki şirkī olan baş ağrısı dāim olmaz ve gāhīce ḥādis̱ olur ve gāhīce zāil olur ve bir vaḳt şedīd olur ve vaḳt-i āḫerde ḍaᶜīf olur. Ve bu iḫtilāf ᶜuḍv-ı müşārikte olan āfetin iḫtilāfı sebebiyle olur. Ve ṣudāᶜ şirkī olmayıp belki maraḍ-ı aṣlī olur ise efᶜāl-i dimāġın sāirlerinde dahi āfet olur, ẓulmet-i ᶜayn ve sübāt ve s̱iḳal-i dāim gibi. Aᶜḍā-i dimāġdan mā-ᶜadā ᶜuḍvlarda āfet olmaz, onların efᶜāli ṣaḥīḥa ve selīme olur.

Ve eger āfet dimāġın ḥicāblarında ise ve o āfet-i ḥicābī ḳaviyye ise onun ᶜalāmeti budur ki o ağrı gözlerinin uṣūlüne ulaşır. Ve eger āfet ḫāric-i ḳıḥfta olan ġışāda olur ise veyāḫūd mevḍiᶜ-i āḫerde ise ağrı gözlerinin uṣūlüne ulaşmaz. Ve başta olan deriye mess olunsa o messin vecaᶜı olur.

Ve miᶜde müşāreketiyle olan baş ağrısının ᶜalāmeti kerb ve ġas̱eyān ve şehvetin ḳılleti veyāḫūd buṭlānı ve haḍmın redāʾeti veyāḫūd ḳılleti veyāḫūd buṭlānı olur eger bu mis̱lli āfetler baş ağrısı ẓuhūr etmezden muḳaddem dahi bulunur ise.

Ve eger ṣudāᶜ-ı şirkīde miᶜdenin āfeti mirārın miᶜdeye inṣıbābından olur ise açlıktan ve aç iken olan uykuda ağrı müştedd olur. Ve baᶜḍı kerre ṣudāᶜ maraḍ-ı aṣlī olup miᶜdenin taᶜdād olunan efᶜālinden ḫalel ve āfet miᶜdede dimāġa müşāreket ile olur. Pes taḥarrī edip her birinin ḥāli tefaḫḫuṣ olunmak gerektir ki hangisinin maraḍı aṣlī olur ve hangisinin āfeti şirkī olur ẓāhir ve āşikār ola. Ve aṣlī olan maraḍ eks̱er-i ḥālde muḳaddem ẓuhūr eder ve muḳaddem āfeti olan aṣlī olmak ġālib olur.

Ve miᶜdede ḫāṣṣaten āfet olduğunun ᶜalāmetleri bunlardır: miᶜde haḍmının ḥāli muḫtelif olur ve kez̠ālik miᶜdenin ḥāli miᶜde ḫāliye ve mümteliʾe olmak ḥasebiyle muḫtelife olur, zīrā miᶜdenin elemine sebeb ṣafrā olur ise miᶜde ḫāliye oldukta ṣafrā ḥareket eder. Ve miᶜde āfeti ḫılṭ-ı bāridden olur ise miᶜde ḫāliye olduğu miḳdār elem sākin olur ve cūᶜı mādde-i bārideden ḥādis̱ olan elemi teskīn eder. Lākin baᶜḍı kerre cūᶜ sebebiyle mādde-i bāridenin buḫārı olur ve o buḫār ez̠ā ve elem iḥdās̱ eder. Ve bu ez̠āyı ṭaᶜām ekl eylemek eks̱er-i ḥālde sükūn-ı tāmm ile teskīn eylemez. Ve baᶜḍı kerre nādiren ṭaᶜām ekl eylemek mādde-i bāridenin ez̠āsını teskīn eder ve bu ṣūrette o ez̠ā ṣafrādan veyāḫūd mādde-i bārideden olduğu müştebih olur, zīrā ikisinden dahi ḥādis̱ olan elemi ekl-i ṭaᶜām teskīn eder ve ᶜalāmet-i mez̠kūr birine maḫṣūṣ olmaz, lākin vech-i āḫir beynehümāyı farḳ eder, zīrā mādde-i mūz̠iye ṣafrā olsa miᶜdede iltihāb olur ve ḥurḳat ve cüşā yaᶜnī geğirmek olur, āḫer mevādda bunlar olmaz. Ve cüşānın delāleti ne keyfiyyette olduğunu maḥallinde beyān eyleriz ve kez̠ālik miᶜde bābında miᶜdenin elemi mādde-i ḥārreden veyāḫūd mādde-i bārideden oldukları ve arasını fārıḳ ᶜalāmet-i sāire[leri] beyān eyleriz inşāallāhu taᶜālā.

Ve miᶜdede olan māddeye ḳayᵓ ile ḫurūc eden ruṭūbet dahi delālet eder ve miᶜdeye vārid olan mevāddın iḫtilāfına delālet eder ḥāl-i ṣudāᶜın iḫtilāfı.

Ve nāstan çok kimselerin miᶜdelerine edvār ile mirār munṣabbe olur ve vaḳt-i inṣıbābda o kimsenin ṣudāᶜı ḥareket eyledikte ṭaᶜām ekl eylese ağrısı sākin olur ve bu ḥāli delālet eder ki o kimsede olan baş ağrısı miᶜde müşā-reketi ile olur. Ve bu vech üzere miᶜde müşāreketinden olan ağrı yāfūḫun cüzᵓ-i muḳaddeminden ibtidā eder ve baᶜḍı kerre yāfūḫun vasaṭına māil olur ve sonra nüzūl eder.

Ve baş ağrısından kebid müşāreketiyle olan ağrı başın sağ cānibine māil olur ve ṭıḥāl müşāreketiyle olan ağrı başın sol cānibine māil olur. Ve merāḳḳ dedikleri ḥicāb müşāreketiyle olan ağrı cidden ḳuddāma ve ön ṭara-fa māil olur. Ve raḥim müşāreketiyle olan ağrı yāfūḫun vasaṭ-ı ḥaḳīḳīsinde olur. Ve raḥim müşāreketiyle olan ağrı ekṡer-i ḥālde vaḍᶜ-ı ḥaml eyledikten sonra veyāḫūd isḳāṭ-ı cenīn eyledikten sonra olur ve ṭamṡın iḥtibāsından ve ḳılletinden dahi olur.

Ammā ehl-i Hind daᶜvāsı üzere dūddan ḥādiṡ olan ṣudāᶜın ᶜalāmeti bu-dur ki dimāġda ekkāl-i şedīd iḥsās olunur ve [netin rāyiḥa olur] ḥareket olundukça ṣudāᶜ müştedd olur ve marīḍ sākin oldukça ağrı sākin olur. Ve böbrekler ve ṣulb yaᶜnī arkada olan ḫarezāt müşāreketleri ile olan ağrı başın ḫalfine ve ense cānibine māil olur. Ve aᶜḍā-i uḫrāda olan evcāᶜ müşāreketiyle ḥādiṡ olan baş ağrısı o evcāᶜın iştidādı ve heyecānı katında ḥādiṡ olur ve o vaḳtte ṣudāᶜın ḥudūṡu evcāᶜ-ı sāire müşāreketiyle olduğu-na delālet eder.

Ve ḥummayāt ve buḥrānātta baş ağrısının ᶜalāmeti ḥummānın ve buḥrā-nın heyecānlarında baş ağrısı dahi heyecān ve ḥareket eder ve onların sükūn ve inḳıṭāᶜında ve keẕālik ḍaᶜfları vaḳtinde ṣudāᶜ dahi sākin olur. Ve ḥum-mānın şiddeti vaḳtinde başı ağrıyan kimsenin bevli ebyaḍ olsa o baş ağrısı ḥummānın ᶜaraḍı olduğuna delālet eder, zīrā bevlin o ḥālinde ebyaḍ olması ṣafrānın fevḳe teveccüh eylemesine delālet eder ve lā-maḥāle fevḳe tevec-cüh eden ṣafrā-i hāyice taṣdīᶜ eder. Ve baᶜḍı kerre eşyā-ı mülaṭṭıf her ne ḳadar ḥārr olmayıp bārid ise dahi ḥummāya sebeb olur, zīrā laṭīf olan eşyā ebḫirenin dimāġa sālik olduğu mecārīleri taṭhīr edip teftīḥ eder. Meṡelā sikencebīn bārid iken baᶜḍı kerre mecārīleri teftīḥ etmekle başa müteveccih

olan mevādd dimāġa yol bulup taṣdīᶜ eder. Ve şaḳīḳa demekle maᶜrūf olan yarım baş ağrısının ḥāli dahi ẕikr olunan ağrılar ḳıyāsı üzeredir.

Ve kaçan baş ağrısının muᶜālecesi mirār için istiᶜmāl olunan tedbīr-i ġalīẓ ile olmak vācib iken o ġalīẓ tedbīr terk olunup tedbīr-i laṭīf ile muᶜālece olunsa onun maḍarratı olur. Ve kaçan bir ṣudāᶜın ağrısı müştedd olsa o iştidād ile ṣudāᶜ dahi tezāyüd eder, kendi vecaᶜı maraḍı artırır. Bu bābda īrād eylediğimiz cümleyi bil [235a] ve ḍabṭ eyle.

Sekizinci Faṣl Ṣudāᶜī Emrāḍda İnẕār Eden ᶜAlāmetlerin Beyānındadır

Marīḍin bevli ḫammār bevline müşābih olsa delālet eder ki o marīḍin o zamāndan muḳaddem ṣudāᶜı olup ḥālā ḥall olmuştur veyāḫūd ḥālā ṣudāᶜı vardır veyāḫūd gelecek zamānda ṣudāᶜ ᶜārıḍ olacaktır. Ve keẕālik bevlin ḥummayātta ve buḥrānda ebyaḍ olduğu dahi mevāddın başa intiḳāline delālet etmekle lā-maḥāle ṣudāᶜa delālet eder.

Dokuzuncu Faṣl Baş Ağrısının Tedbīr-i Küllīsi Beyānındadır

Senin maᶜlūmundur ki ṣudāᶜ muᶜālecede sāir emrāḍa üsve ve refīḳtir yaᶜnī bir ḳānūn taḥtında ṣudāᶜın ve sāir emrāḍın ᶜilāc-ı küllīleri mündericdir. O ḳānūn budur ki sāir emrāḍ gibi ṣudāᶜın muᶜālecesinde vācib olur ki evvelā sebebi ḳayᶜet oluna ve baᶜdehu aḍdād ile muᶜālece oluna. Ve bundan sonra izāle-i ṣudāᶜda ekl ü şürbün ḳılletinin menfaᶜati olur ve ḫuṣūṣan şarābdan ve kes̱ret-i nevmden kaçınmak ziyāde nāfiᶜdir. Ammā ṭaᶜām ve şarābı ifrāṭ üzere azaltmağın ve taḳlīl etmeğin ṣudāᶜ-ı ḥārrda maḍarratı olur. Ve ṣudāᶜ-ı ḥārr müzmin olur ise onda ekl ü şürbün ziyāde olduğu muḍırr olur. Ve tevdīᶜ gibi yaᶜnī deᶜat ve sükūn[et] gibi baş ağrısına nāfiᶜ bir şeyᵓ olmaz ve bāᶜis-i ḥareket olan cimāᶜ ve fikr mis̱lli muḥarrik nesneleri terk eylemek ziyāde menfaᶜatli olur.

Ve vācib olur ki māddeli olan baş ağrısının māddesini esfele ceẕb için ictihād ve ihtimām oluna, her ne ḳadar o ceẕb ḥārr olan ḥuḳne ile olur ise dahi terk olunmaya.

Ve yine vācib olur ki mādde-i ṣudāᶜı istifrāġ eden edviyeler edviye-i muḳavviye ile taḳviye oluna tā ki taḳviye ḥasebiyle mevādd-ı ṣudāᶜı o müstefriġāt miᶜdenin ve kebidin nevāḥīsinden dahi istifrāġ eyleye. Ve mādde-i ṣudāᶜı esfele cez̲b edip maṣdūᶜa bāᶜis-i selāmet olan muᶜālecātın ḳuvvetlisinden olur, maṣdūᶜun iki ayaklarını yatarken oğmak ve delk eylemek, zīrā ayakları delk eylemek münevvim olur, eks̲er-i ḥālde medlūk olan kimse uyur ve mādde o ḥālde esfele müncez̲ib olup ağrı az kalır.

Ve sen murād eylesen ki o kimsede aṭliye ve ḍımādāt istiᶜmāl eyleyesin, eger illet gerek ḥārre ve gerek bāride olsun müzmine olur ise sana vācib olur ki evvelā başını tırāş eyleyesin, zīrā tāze tırāş olunan başa ziyāde nüfūz̲ eder ve kez̲ālik istiᶜmāl olunan devānın ḳuvvetini tenfīz̲e muᶜīn olur ve o devā raḳīḳ olur ise onu seyelāndan menᶜ eder ve havānın ol devāyı iṭāresinden ḥıfẓ eder. O devānın üzerini ḳıṭᶜa-i ᶜacīn ile veyāḫūd bir ḳıṭᶜa ṣūf ile setr eylemek dahi vācib olur.

Filagriyūs Ḥakīm der ki cebhe damarını faṣd ve başın cānib-i esfeline miḥceme vaḍᶜ ve ilzām ve eṭrāfını delk yaᶜnī ellerini ve ayaklarını oğmak ve eṭrāfı ıssı su içine koymak ve ḳalīlen maṣdūᶜu yürütmek ve neffāḫa olan ve kez̲ālik mübaḫḫire ve haḍmı baṭīʾ olan aġdiyeleri terk eylemek ziyāde ṣudāᶜa nāfiᶜ olur. O kimselerin ṣudāᶜının zevālini taleb edip bir dahi ᶜavdet eylemesin diyenler bu muᶜāleceyi ederler. Ve ṣāḥib-i *Ḳānūn* der ki çok kerre vāḳiᶜ olmuştur ki maṣdūᶜun ayaklarına devām üzere ıssı suyu biz dökeriz ve ᶜalīl ẓann eder ki ke-enne ṣudāᶜ başından ayaklarına iner, lākin yine o ṣudāᶜ defᶜ olmaz.

Maᶜlūm buyurula ki ḥāmiḍ aġdiyeler ṣudāᶜı olan kimselere mülāyim olmaz. Ve eger ṣudāᶜ miᶜde müşāreketiyle olur ise aġdiye-i ḥāmiḍeden fem-i miᶜdeyi dibāġat edip māddeyi miᶜdeye inṣıbābdan menᶜ ve miᶜdeyi taḳviye edenleri o ṣudāᶜa mülāyim olur. Ve eger müzmin ṣudāᶜa ṣudāᶜın ez̲āsından mā-ᶜadā bir nesne dahi muṣāḥib ve ᶜārıḍ olur ise tedbīrinde onun muᶜālecesini dahi idḫāl eyle, zīrā o nesne her ne ḳadar ᶜaraḍ ise maraḍ-ı aṣlī olan ṣudāᶜın ziyāde olmasına sebeb olur. Ve maraḍın ziyāde olanlarında aṣl-ı maraḍa olan ᶜilācın teʾs̲īri ḳavī olmaz. Mes̲elā ṣudāᶜı olan kimsenin seheri olup o seher müştedd olsa ṣudāᶜın ziyāde olmasına sebeb olur ve vācib olur ki marīḍin başına seheri izāle eder edviye ile neṭūl oluna ve ona dühn-i ḳarᶜ

ve dühn-i ḫilāf ve dühn-i nīlūfer mis̱lli ile ve kāfūr ile muᶜaṭṭar olan elbān mis̱lli ile muᶜālece oluna ve belki ona muᶜālecede baᶜḍı kerre sen ḳalīlen taḫdīr ve tenvīm eylemeğe muḥtāc olursun.

Ve her ṣudāᶜ ki onda nezle ola, onun muᶜālecesinde müberrid ve muraṭṭıb edhān istiᶜmāliyle başı tebrīde ve terṭībe meyl eyleme belki istifrāġa ve eṭrāfı şedd eylemeğe ve eṭrāfı delke ve ıssı suya komaġa meşġūl ol.

Ve ḳuvveti bāṭın-ı reᵓse nāfiẕ olmak için ᶜalīlin başına devā vaḍᶜ eylemek murād eylesen yāfūḫ üzere ve muḳaddem-i dimāġda derz-i iklīlī üzere vaḍᶜ eyle. Baştan mevḍiᶜ-i āḫere devā vaḍᶜına sen muḥtāc olmazsın, zīrā devānın bāṭın-ı reᵓse nüfūẕu bu mevḍiᶜlerden ümīd olunur; muᵓahhar-ı dimāġı muḥīṭ olan kemikler ziyāde ṣalābetli olur, ondan devā bāṭına nüfūẕ eylemez ve tenfīẕde teşdīd ve iḳdām olunmakla nüfūẕ edenler dahi yāfūḫtan ve muḳaddem-i reᵓsten nüfūẕ edenler ḳadar nāfiᶜ olmaz. Ve bundan mā-ᶜadā muᵓaḫḫar-ı dimāġa vaḍᶜ olunan devā müberrid ise mebdeᵓ-i aᶜṣāba ḍararı olduğu ġaniyyün ᶜani'l-beyān olur.

Ve ḍarebānı olan ṣudāᶜ ḥārr ve bārid olan veremlere muṣāḥib olur. Ve ṣudāᶜ-ı ḍarebānī o baş ağrısıdır ki ağrı başta ke-enne nabḍ ḥareketi gibi ḥareket eder. Ve o ḍarebānı olan ṣudāᶜa muṣāḥib olan verem ḥārr olursa onda leyyin olan müberridātı istiᶜmāl eyle ve keẕālik nuḳresinden ḥacāmet eyle ve ṣudġlarına irsāl-i ᶜalaḳ eyle ve eṭrāfını rabṭ eyle. Ve eger verem bārid olur ise māddeyi dağıtıcı nesnelere meyl eyle ve muġas̱s̱ī olan, taḳviyesi ve ḳalīlen berdi olan devāları dahi ḫalṭ eyle, mes̱elā seẕāba ve naᶜnāᶜa dühn-i verd ḫalṭ eyle. Ve baᶜḍı kerre bu mis̱lli ṣudāᶜ ziyāde müştedd olur, ḥattā ṣıbyānda bir ġāyete bāliġ olur ki ṣıbyānın dürūz-ı reᵓsi ayrılır ve münfetıḳ olur ve onun muᶜālecesinde ihtimām edip nāᶜimen mesḥūḳ olan ᶜurūḳu yaᶜnī ᶜurūḳ-ı ṣufr dedikleri devāyı gül yağıyla ve sirke [ile] karıştırıp başı mā ve milḥ ile baᶜde'l-ġasl başında istiᶜmāl eyle. Ve eger sen muḥallil-i ḳavī olan seᶜūṭātı istiᶜmāl eder isen *Ḳānūn*'da yazıldığı üzere tedrīcle istiᶜmāl eyle ve sana vācib olur ki bu bābda mümkin oldukça muḫaddirāta meyl eylemeyesin, taḫdīr ile olan ṣudāᶜın müsekkinātı vücūhunu inşāallāhu taᶜālā biz bābında ẕikr eyleriz.

Ve maᶜlūm ola ki ḳayᵓ ṣudāᶜın muᶜālecātından olmaz belki ḳayᵓın ṣudāᶜa ziyāde ḍararı olur, lākin kaçan ṣudāᶜ miᶜde müşāreketiyle olsa o ṣudāᶜa ḳayᵓın bi'l-ᶜaraḍ menfaᶜati olur.

Ve muʾaḫḫar-ı reʾste olan ṣudāᶜ ḥummādan nāşī olmaz ise onun ᶜilācı evvelā matbūḫ ile bi-ḳadri'l-ḳuvve istifrāġ ve baᶜdehu faṣd olunmaktır. Ve ṣudāᶜ başta bir maḥallden maḥall-i āḫere intiḳāl edip ona berd iṣābet eyledikte sākin olsa ümīd budur ki ona faṣd lāzım olur veyāḫūd ḥacāmet olunmak lāyıḳ olur vecaᶜın devāmı ile fuḍūl başa müncez̠ibe olmasın için.

Onuncu Faṣl Şemste ve Ġayrıda İḥtirāk Sebebiyle Bilā-Mādde Ḥādis̠ Olan Ṣudāᶜın ve Kez̠ālik Mādde-i Ṣafrāvī vü Demevīden Ḥādis̠ Olan Ṣudāᶜın Muᶜālecātı Beyānındadır

Bu ṣudāᶜın muᶜālecātından ġaraḍ tebrīd-i reʾstir. Bu nevᶜ ṣudāᶜın ibtidāsında ḫāliṣ ve müberred yaᶜnī kar ile sovutulmuş olan gül yağından efḍal bir ᶜilāc olmaz. O yağ başa ṣabb-ı müʾekked ile ṣabb olunur. Onun dahi efḍali ḳarīben z̠ikr olunduğu üzere yāfūḫa ṣabb olunup ṣūf veyāḫūd ḳıṭᶜa-i ᶜacīn ile o yağ ḥabs olunur. Ve muʾaḫḫar-ı dimāġa o yağla ṭılā olunmaz. Ve eger yāfūḫ üzere konulan yalnız dühn-i verdin menfaᶜati olmaz ise dühn-i verde [235b] buḳūl ᶜuṣāreleri ḫalṭ olunur ve nebāt-ı bāride aṣnāfının ᶜuṣāreleri dahi ḫalṭ olunur. Ve baᶜḍı devā vardır o devā ile istiᶜāṭ ḳarīb olur ki cümleden menfaᶜatli ola, süt ve benefşe yağı ve gül yağı ki onlar müberred olalar yaᶜnī s̠elc üzere vaḍᶜ olunmakla onların bürūdet-i fiᶜiliyyesi ola. İşbu mis̠lli devā ile istiᶜāṭ eylemek ziyāde menfaᶜatli olur. Ve dühn-i verde sirke ḫalṭ olunsa devā ṣāliḥ olur, zīrā sirke devāyı tenfīz̠e muᶜīn olur, lākin *Ḳānūn*'da z̠ikr olunan şuḫūṣa riᶜāyet olunmak gerektir. Ve o maṣdūᶜlara su ile maḫlūṭ sirke saḳy eylemek suyu kes̠īr olur ise onda menfaᶜat kes̠īr olur.

Ve ḫāṣṣaten bu ṣudāᶜlar arasında şemsten iḥtirāḳ ḥasebiyle olan ṣudāᶜın ᶜilācı yine z̠ikr olunan ᶜilāclar olur,[33] lākin şemsī olan ṣudāᶜın ᶜilācında gerektir ki havāyı taᶜdīl ve teberrüdde ve ᶜalīli mesākin-i bārideye īvā ve iskān eylemekte edhānın küllīsinden ve aḍmide ve neṭūlāt ve merūḫātın gerek bi'ṭ-ṭabᶜ bāride ve gerek müs̠ellec olanlarını istiᶜmālde ziyāde iḥtiyāṭ ve ihtimām oluna. Ve kez̠ālik neşūḳāt ve ḳaṭūrāt ve şemūmāt dahi istiᶜmāl oluna. Ve bunları bundan aḳdem sen taᶜarrüf edip bildin.

33 Yaᶜnī iḥtirāḳ-ı şemsten ḥādis̠ olan ṣudāᶜ ᶜatīḳ olsa ona ᶜilāc olan devānın ve ᶜilāc eden ṭabībin şānları ᶜālī olur, zīrā muᶜḍile devā olmuş ve eylemiş olur.

Ve sana vācib olur ki bu ṣudāʿda ve ġayrıda ictināb eyleyesin māddeyi ʿunf ile taḥrīk eden ṣıyāḥ ve kes̱ret-i fikr ve cimāʿ ve cūʿ gibi nesnelerden.

Ve şemsten iḥtirāḳ ḥasebiyle olan ṣudāʿa evvel-i ẓuhūrunda ʿilāc olunur ise muʿālecesi sehl olur, lākin evvel-i ẓuhūrunda ihmāl ve imhāl olunsa ʿilācı mümteniʿ veyāḫūd ʿusretli olur dersem baʿīd olmaz veyāḫūd ona olan ʿilācın şānı ʿālī olur.

Ve şemste iḥtirāḳ ḥasebiyle olan ṣudāʿ şemsin tesḫīninden ḥādis̱ olduğu gibi baʿḍı kerre dahi şemste vāḳiʿ olan kimsede buḫār ḥādis̱ olur ve ebḫıre ve sāir sākine olan mevādd ḥareket eder ve onların ḥareketlerinden ṣudāʿ ḥādis̱ olur. Ve bu mis̱lli ṣudāʿın muʿālecātında istifrāġdan istiġnā olmaz, ẕikr olunduğu üzere istifrāġ olunur. Ve baʿḍı kerre şems ile teḍaḥḥīden yalnız ebḫıre ḥareket edip o teḍaḥḥī māddeyi taḥrīk eylemez ve ḥareket eden yalnız ebḫıreden ṣudāʿ ʿārıḍ olur. Ve o mis̱lli ṣudāʿda her ne ḳadar mādde-i mūẕiye olmaz ise lākin onun muʿālecesinde yine istifrāġ istiʿmāl olunur.

Eger bedende imtilā ḥads̱ olunup mevḍiʿ-i eleme māddenin inciẕābından ḫavf olunur ise ve senin bildiğin üzere eger ihmāl olunup o mis̱lli ḥālde istifrāġ olunmasa āfetin istiʿcālinden emīn olunmaz. Ġālib-i ḥālde imtilāsı olan mādde serīʿan ḥareket edip dimāġa ṣuʿūd eder ve lā-maḥāle tedbīr-i āḫer ile zāil olan ṣudāʿ serīʿan ʿavdet eder. Ve bu ḫavftan emīn olmak için istifrāġ lāzım olur.

Ve ṣudāʿ-ı ḥārrın cemīʿan envāʿında reʾs cidden mültehib olup ve süḫūneti cidden ziyāde ve ḥaddi tecāvüz eylese sevīḳ-i şaʿīr ile bezr-i ḳaṭūnā aḫẕ olunup ʿaṣa'r-rāʿī suyuyla yoğurulup ve tebrīd olunup[34] başa ḍımād olunur.

Ammā o ḥarāretli ṣudāʿ mādde-i demeviyyeden olur ise vācib olur ki faṣda mübāderet ve sürʿat oluna ve ḥācet olduğu miḳdār ve ḳuvvetin taḥammülü ḥasebiyle dem iḫrāc oluna. Ve eger sāʿidde olan damardan yaʿnī kol damarlarından faṣd kifāyet etmeyip istifrāġı maṭlūb olan mādde-i ṣudāʿ istifrāġ olunmasa ve ağrı ʿalā-ḥālihi bāḳī olsa ve bi'l-cümle damarlarda dürūr ve imtilā ẓāhir olsa ve yüzde ve gözde ve başta imtilā āşikāre görünse vācib olur ki mādde-i dimāġı istifrāġ eden damarlar faṣd oluna ve burnun iki cāniblerinde olan damarlar faṣd oluna ve cebhe damarı dahi faṣd oluna, zīrā cebhe damarını faṣd başta olan ağrıları çok kerre esāsından ve temelinden defʿ eder.

---

34 Yaʿnī s̱elce vaḍʿ olunmakla bi'l-fiʿl bārid kılınır.

Ve vācib olur ki baş damarlarını faṣdda ağrı mevḍiᶜinin cihetine mürāᶜāt oluna. Eger ağrı cānib-i muᵓaḫḫarda olur ise başın ḳuddāmı cihetini vely eden cānibde olan damar faṣd oluna ve ağrı āḫer maḥallde olur ise o maḥallin muḳābilinde olan damar faṣd oluna. Ve eger ağrı muḳābilinde faṣd olunmağa ṣāliḥ damar olmaz ise faṣd bedeline o muḳābil olan maḥall ḥacāmet olunur.

Erkāgānīs Ḥakīm dedi ki eger ẕikr olunan damarları faṣd müfīd olmaz ise vācib olur ki kāhil[35] üzere ḥacāmet olunup ondan dem-i keṡīr akıtıla ve baᶜdehu mevḍiᶜ-i ḥacāmet dökülmüş tuz ile mesḥ oluna ve bir ḳıṭᶜa ṣūf zeyt içine daldırılıp o mevḍiᶜ-i ḥacāmete ilzām ve ilzāḳ oluna ve ertesi gün o mevḍiᶜe cirāḥata vaḍᶜ olunan devā vaḍᶜ oluna. Ve bu muᶜālece yalnız ẕikr olunan ṣudāᶜa ḫāṣṣ olmaz belki bu muᶜālece cemīᶜan mevādd-ı ḫabīṡeden ḥādiṡ olan müzmin ṣudāᶜların küllīsine ᶜilāc olur hangi māddeden ḥādiṡ olur ise olsun. Ve bu demevī ṣudāᶜa ve emṡāline ṣāfinden faṣd çok kerre nāfiᶜ olur ve sāḳ üzere ḥacāmet dahi nāfiᶜdir. Bu ẕikr olunan muᶜālecāt yalnız māddesi dem olan baş ağrısının faṣd ile ᶜilācı idi.

Ve o baş ağrısının mādde-i demeviyyesine eger ṣafrā karıştığı iḥsās olunur ise bizim ṣudāᶜ-ı ṣafrāvī bābında ẕikr edeceğimiz ṭabīᶜatı telyīn edip ve māddeyi ilzāḳ eden müstefriġāt ile bi'l-cümle istifrāġda beᵓs yoktur. Pes o miṡlli ṣudāᶜı olanlar neyşūḳiyye[36] ve iccāṣıyye meraḳalarıyla ṭabīᶜatlarını telyīn edip māddelerini ilzāḳ ederler. Ve keẕālik mercimek ve māş meraḳalarını dahi bu menfaᶜatler için tenāvül ederler, lākin bu meẕkūrların cirmlerini ekl eylemezler ve meraḳalarını tenāvüle müdāvemet ederler ve o marīḍi yübūsete ve ġılẓate ve ḳabḍa māil dem-i bārid tevlīd eden aġdiye-i müberride ile taġdiye ederler, meṡelā aġdiye-i summāḳıyye vü rummāniyye vü ᶜadesiyye ki ḫall ile muḳaşşer mercimekten mürekkeb ola, işbu

35 "Kāhil" iki omuz arasına derler ve omuzun aᶜlāsına ve maġrizine derler.

36 Nüsḫa-i sulṭāniyyede "نيشوقيه" ve ṭabᶜ ile olan nüsḫada "نيسوقه" yazılmıştır. Ve Semerḳandī maraḍı için tertīb eylediği *Aġdiye Risālesi*'nde der ki "وان كان معه اي مع الصداع الحار سهر وقلة النوم فالسنبوسق المتخذ من القرع والخس والسلق والقطف والخيار ويحمض بماء حب الرمان او الانبربارس او الحصرم ويدهن بدهن اللوز والبختج" İntehā.
"Senbūsaḳ" lügat-ı Fārsīde "senbūse"den muᶜarrebdir, samsa dedikleri ṭaᶜām maᶜnāsına. Lā yaᶜlemu'l-ġaybe illallāh. *Ḳānūn*'da olan nüsḫaların aṣlı senbūḳiyye olmak ġālibdir.

aġdiye ile o marīḍ taġdiye olunur. Lākin ṭabīᶜatı yübūset üzere olmaktan ḫavf olunur ise o zamān bu mis̱lli aġdiye iṭᶜām olunmaz ve sen emrāḍ-ı reᵓs muᶜālecesinde telyīn-i ṭabīᶜata ziyāde muḥtāc olursun ve ẕikr olunan ḳavābıḍ-ı aġdiyeyi telyīne iḥtiyāc vaḳtinde istiᶜmāl eylediğinde terencebīn ve şīr-ḫışt mis̱lli ile ve sāir telyīni ve taḫliyesi olanlar ile o ḳavābıḍı taᶜdīl eylersin.

Ve vācib olur ki o istiᶜmāl eylediğin aġdiyelerin keymūsu ḥasen ola, miḳdārı ḳalīl ola, ondan imtilā olunca ḳadar tenāvül olunmaya. Ve kaçan o ṣudāᶜda neṭūlāt ve merūḫāt istiᶜmāl olunsa onlardan tebrīdi ve terṭībi kes̱īr ve şedīd olmayanlar istiᶜmāl oluna belki o müstaᶜmel olan neṭūl ve merūḫta min-vechin redᶜ ve min-vechin ḳabḍ ola, mā-ı rummān mis̱lli ve keẕālik fevākihten ve evrāḳ ve uṣūlden bāride-i ḳābıḍa olanların ᶜuṣārātı gibi ve sirke ile karnıyarık luᶜābı gibi ve ᶜaṣa'r-rāᶜī suyu gibi nesneler ile tenṭīl ve merḫ oluna.

Ammā mādde-i ṣafrāviyyeden ᶜārıḍ olan ṣudāᶜda demin dahi ednā ḥareketi iḥsās olunur ise onun ᶜilācı ḳalīlen evvelā istifrāġ olunur. Ve eger demde ḥareket olmaz ise evvelā helīlec ile istifrāġa bedᵓ olunur, eger ḥummāsı yok ise ve eger o ṣafrāvī ṣudāᶜda ḥummā mevcūde ise müẕlıḳ olan ve ḫuşūneti olmayıp ve ᶜunṣuru dahi şedīd olmayan devā ile istifrāġ olunur, şīr-ḫışt ve şarāb-ı fevākih ve miyāh-ı leblābla istifrāġ olunur. Ve baᶜḍı kerre şāhterecle ve keẕālik ḥuḳun-ı leyyine ile istifrāġ olunur.

Ve eger o ṣudāᶜın māddesi ṣafrā-i ġalīẓa olup ve miᶜdenin ṭabaḳātında o ṣafrā-i ġalīẓa müteşerribe olup ḳayᵓ ile istifrāġ ve iḫrāc olunmaz ise ve edviye-i müshile-i müẕlıḳa dahi ishāl eylemez ise o zamān sen yazıldığı nüsḫaya muvāfıḳ eyāric-i feyḳarā ile saḳmūnyā saḳy edip māddeyi istifrāġ edersin veyāḫūd müẕlıḳāt-ı müstefriġa terkībine eyāric-i feyḳarāyı saḳmūnyā ile ziyāde edersin veyāḫūd helīlec ṭabḫıyla aḳrabādīnde gördüğün üzere istifrāġ edersin. Ve istifrāġdan sonra tebrīd ve terṭībi olan eşyā ile [236a] mizācı tebdīl edersin, ammā bedenin mizācını aġdiye ve eşribe ile tebdīl edersin.

Fe-ammā reᵓsin mizācını sebeb eger yalnız reᵓste olur ise *Ḳānūn*'da yazılan muᶜālecāt ile tebdīl edersin ve keẕālik ḥārr ve yābis olan sūᵓ-i mizācın muᶜālecesiyle ve ḥarr ve yübsün ᶜumūm üzere esbābını izāle için istiᶜmāl olunan muᶜālecātı ile dahi reᵓsin mizācını tebdīl edersin.

Ṣudāᶜ-ı ḥārr için istiᶜmāl olunan leṭūḫāt-ı nāfiᶜadan olur aḳrāṣ-ı zaᶜferān. Ve bu ḳurṣun sehere dahi menfaᶜati olur ve nüsḫası budur: Zaᶜferān yedi mis̱ḳāl, mürr-i ṣāfī bir mis̱ḳāl ve nıṣf mis̱ḳāl ve şebb-i Yemānī sekiz mis̱ḳāl, ḳulḳuṭār beş mis̱ḳāl. Bu edviye aḫẕ olunup daḳḳ-ı nāᶜim ile daḳḳ olunup ve mazu suyuyla yoğurulup ḳurṣ kılınır. Kaçan istiᶜmāline ḥācet olsa o ḳurṣlardan biri gül suyuyla memzūc sirke içinde ḥall olunup ṣudġlarına ṭılā olunur. Ve ḥummayātta olan sudāᶜ-ı ḥārrı teksīr eder ebḫıreyi başa meyl ettiren edviye istiᶜmāli ve sirke ve gül kokumak ve istinşāḳ etmek ṣudāᶜdan ᶜāfiyete sebeb olur.

On Birinci Faṣl Bilā-Mādde Sūʾ-i Mizāc-ı Bārid İle Veyāḫūd Mādde-i Balġamiyye vü Sevdāviyye ile Olan Baş Ağrılarının ᶜİlācları Beyānındadır

Ẕikr olunan ağrılara cemīᶜan nāfiᶜ olur bi'l-fiᶜl müsaḫḫine olan ḫırḳalar ile ve cāvers-i[37] müsaḫḫin ile ve ıssı tuz ile başa kimād eylemek velākin darı ile kimād eylemek sāirlerden elṭaf olur ve baş ağrısının cümlesine nāfiᶜ olur ve ḫuṣūṣan sovuktan ḥādis̱ olan baş ağrısına nāfiᶜ olur başını açıp güneşin işrāḳında güneşte iḳāmet eylemek māddesi ḥall olunup ṣudāᶜı zāil olunca ḳadar o ağrı ṣāḥibinin bedeni māddeden ḫālī ve naḳiyy olur ise. Ve eger güneşte ḫāsiren oturmaktan mevāddın ḥareketi ḫavf olunur ise ona güneşte iḳāmet cāiz olmaz.

Ve maṣrūd olanlara yaᶜnī ebridesi olan kimseye vācib olur ki ġıdāsını taḳlīl eyleye ve ṭabīᶜatını ishāl eyleye o ishāl her ne ḳadar ḥuḳneler ile olur ise. Ve ḥarekāt-ı bedeniyye ve ḥarekāt-ı nefsāniyyeden ve [ḥarekāt-ı] fikriyyeden iḥtirāz üzere ola ve bārid eşribeden ictināb eyleye. Ve o mebrūda sovuk mevḍiᶜlerde olmak ve sovuk nesneler istiᶜmāl eylemek cāiz olmaz. Ve bürūdetten ṣudāᶜı olanların cümlesine tenḳıyeden sonra nāfiᶜ olur merūḫāt ve seᶜūṭāt ve neşūḳāt ve şemūmāt ve neṭūlāt ve aḍmide-i müsaḫḫine ki ẕikri mürūr eyledi. Pes baᶜde't-tenḳıye şeyʾ-i āḫer istiᶜmāline ḥācet mess eder ise bu meẕkūrlar istiᶜmāl olunur. Ve onlara nāfiᶜ olan nesnelerden olur o şarābı saḳy ki reyḥānī ve raḳīḳ olup bezr-i kerefs ve bezr-i rāziyānec ve havuç bezri ve kemmūn ve dūḳū ve fuṭrāsāliyūn

37 "Cāvers" darı.

ve bu mecrāya cārī olan büzūr ile taḳviye olunmuş ola, lākin bu muḳavviyāt ile taḳviye olunan şarāb o zamān saḳy olunur ki miᶜdede ḥarekete ve intişāra müstaᶜidd ḫılṭ olmadığı maᶜlūm ola. Eger miᶜdede ḫılṭ olup bu muḳavviyāttan intişār ḫavf olunur ise o mis̱lli şarāb saḳy olunmaz ve kez̠ālik ḥummāsı olana dahi saḳy olunmaz iştidāddan ḫavf olunduğu için. Ve kez̠ālik o ṣudāᶜa ḍımād-ı ḫardal ve sāir aḍmide-i muḫammize[38] ve ḫuṣūṣan aḍmide-i muḫammizenin terkībinde ḫardal ve s̱āfsiyā olanlar ziyāde menfaᶜatli olur. Ve remād sirke ile ṭılā olunsa ṣudāᶜ-ı bāride nāfiᶜ ve mücerreb devā olur. Ve kez̠ālik ᶜurūḳ-ı ṣufr levz-i mürr ile merūḫ kılınsa nāfiᶜdir. Ve bunların küllīsi baş tırāş olunduktan sonra olmak gerektir. Ve ṣudāᶜ-ı bāridi sarmısak ekli dahi ḳaṭᶜ eder.

Ammā ṣudāᶜ-ı bārid mādde-i balġamiyye ile ḥādis̱ olur ise onun ᶜilācı cemīᶜan bedenden balġamı istifrāġdır eger ḫılṭ cemīᶜ-i bedende ᶜale'l-iştirāk mevcūd ise. Ve baᶜde'l-istifrāġ ġıdā taḳlīl veyāḫūd telṭīf olunmaktır. Ve ṣudāᶜı īcāb etmeyen ebāzīr dahi istiᶜmāl olunur. Ve z̠ikri mürūr eden münḍicāt ve müstefriġāt dahi istiᶜmāl olunur, lākin eḳall ile bedᵓ olunup azar azar istiᶜmāl olunur ve sonra *Ḳānūn*'da mevṣūf olan muᶜālecāt-ı uḫrā istiᶜmāl olunur ve yine o evcāᶜı ve ağrıları teskīn eden edviyeler dahi istiᶜmāl olunur. Bārid ve raṭb olan emrāḍın cemīᶜisinde istiᶜmāl olunan edviyenin küllīsi ṣudāᶜ-ı balġamiyyede dahi istiᶜmāl olunur ve her haftada bir kerre tiryāḳāt-ı maᶜācīn istiᶜmāl olunur ise nāfiᶜ olur.

Ammā bārid olan ṣudāᶜ sevdāvī mādde ile ḥādis̱ olur ise onda dahi vācib olan *Ḳānūn*'da yazılan ile ᶜamel edip dem fāsid olur ise veyāḫūd demde ġalebe ve kes̱ret olur ise faṣd ile ibtidā edip ve baᶜde'l-inḍāci'l-muᶜtedil derecātı ḥasebiyle istifrāġ eylemektir ve baᶜdehu z̠ikr olunan ṭarīḳ üzere tebdīl-i mizāc edip dem-i laṭīf-i maḥmūd u raṭbı tevlīd eden aġdiye istiᶜmāl eylemektir. Bundan aḳdem bu bābda olan kelām tamāmen istīfā olundu. Ve bu bārid-i sevdāvī olan ṣudāᶜa cidden nāfiᶜ olan devālardan olur ḳaranfül. Ḥattā bu bābda Erkāgānis Ḥakīm'in z̠ikr eylediği muᶜālecātı biz kāhili faṣd bābında z̠ikr eyleriz.

Ve şimdiki ḥālde ṣudāᶜ-ı bāride nāfiᶜ olan aṭliyenin ṣıfatını īrād eyleyelim; o aṭliyenin istiᶜmālinin beyānı budur: Vācib olur ki evvelā baş tırāş

38 "Aḍmide-i muḫammize" şiddet verici ḍımādlar.

oluna ve sonra ferfiyūn ve būraḳ birer mis̱ḳāl, sez̠āb-ı berrī iki mis̱ḳāl, bezr-i ḥarmel bir mis̱ḳāl, ḫardal iki mis̱ḳāl aḫẕ olunup daḳḳ olunduktan sonra merzencūş suyu ile yoğurulup maṣdūᶜun başına ṭılā oluna.

Ṭılā-i āḫer: Bu ṭılā ẕikr olunan ṣudāᶜ-ı sevdāviyyeye nāfiᶜdir, fülfül bir mis̱ḳāl, zaᶜferān yağının s̱üflü [yaᶜnī tortu] bir mis̱ḳāl ve s̱ülüs̱ mis̱ḳāl ve ferfiyūn-ı ḥadīs̱ bir mis̱ḳāl, güğercin zibli iki mis̱ḳāl. Bu mecmūᶜ şedīden saḥḳ olunur, baᶜde ḫall-i s̱iḳḳīf ile yoğurulup maṣdūᶜun başından ağrı olan maḥalle ṭılā olunur.

Ṭılā-i āḫer: Ferfiyūn ve milḥ ve būraḳ ile ṭılā olunur.

Āḫer: Ferfiyūn ve mürr ve ṣabır ve ṣamġ-ı aᶜrābī ve cünd-i bīdester ve zaᶜferān ve afyūn ve anzerūt ve ḳusṭ ve kündür. İşbu mecmūᶜundan sez̠āb suyuyla ṭılā ittiḫāẕ olunur.

Āḫer: Bārid ve müzmin olan ḫūẕe ve şaḳīḳa ṣudāᶜlarına ceyyid olan aṭliyeden olur ḥacer-i Mısrī[39] ile ṭılā eylemek, zīrā bu ṭılānın menfaᶜati başı muḥīṭ olan bārid ağrıya ve kez̠ālik yarım baş ağrısına her ne ḳadar bu ağrılar müzmin ise dahi nefᶜi şedīd olur.

Āḫer: Fülfül-i ebyaḍ iki dirhem, zaᶜferān iki dirhem, ferfiyūn bir dirhem, yaban güğercininin zibli bir dirhem ve nıṣf dirhem Bu mecmūᶜ sirke ile ḥall olunup cebheye ṭılā olunur.

Āḫer: Ṣabır, mürr, ferfiyūn, cünd-i bīdester, eftīmūn, ḳusṭ, ᶜāḳırḳarḥā, fülfül aḫẕ olunup şarāb-ı ᶜatīḳ ile ṭılā olunur.

Āḫer: Güğercin zibli devāsı dahi ḳavī devā olur, o devā budur: Fülfül iki mis̱ḳāl ve zaᶜferānın ẕikr olunan ḳurṣu iki mis̱ḳāl ve ferfiyūn nıṣf mis̱ḳāl ve zibl-i ḥamām bir mis̱ḳāl ve nıṣf mis̱ḳāl.

Bu edviyeler miḳdār-ı ḥācet sirke ile istiᶜmāl olunur. Pes bu edviyeler kesr olunup terḳīḳ olunduktan sonra baᶜḍı kerre leben ile beyāḍ-ı beyḍ ile karıştırılıp istiᶜmāl olunur ve baᶜḍı kerre dahi ṣırfeten istiᶜmāl olunur velākin dereceleri muḫtelife olur.

Ṣıfat-ı Seᶜūṭāt: Bārid baş ağrısı seᶜūṭātının biri müfredātta mez̠kūr olan şūnīz yaᶜnī çörek otu seᶜūṭudur.

Ve biri dahi cünd-i bīdester ve misk ile mūmiyā seᶜūṭudur.

---

39 ”حجر قبطي يكون بمصر ويسمون هناك اونة وهو كثير الوجود فيها وهو حجر اخضركمد رخو سخيف وهو مجفف بقوة وفي الحار والبارد كالمعتدله سريع الانحلال“ İbn Kütbī.

Ve baʿḍı eṭıbbā zuʿm eylediler ki saʿter varaḳlarından yedi varaḳ ve ḫardal ḥabbelerinden yedi ḥabbe saḥḳ olunup dühn-i benefşec ile istiʿāṭ olunsa ṣudāʿ-ı bāride nāfiʿ olur.

Ve mücerreb olan seʿūṭāt-ı nāfiʿadan olur misk ve meyʿa ve ʿanber küllü vaḳtin bu mecmūʿla mercimek miḳdārı istiʿāṭ olunur.

Ve ṣudāʿ-ı bārid için istiʿāṭ olunan edviyeden olur şaḥm-ı ḥanẓal yağı veyāḫūd o dühn ki onda ḳıs̱s̱ā-i ḥımār ʿuṣāresi ḥall olundu. Ve bu seʿūṭlar başı tesḫīn edip bārid māddelerini dahi istifrāġ [236b] edip ṣudāʿı ḥall eder.

Ve bir ḳavm zuʿm eylediler ki ṣudāʿ-ı bāride bu seʿūtlardan dahi nāfiʿ ve ḳavī olur o seʿūṭ ki varaḳu'l-ḥācc[40] ʿuṣāresinden ittiḫāẕ olunur. Bu ʿuṣārede o varaḳ ʿaṣr olunur, su katılmaz ve aḫẕ olunan ʿuṣāresinden o ṣudāʿ ṣāḥibinin burnuna üç ḳaṭre seʿūṭ kılınır ve bir sāʿat sonra benefşe yağı taḳṭīr olunur ve ziyāde düsūmetli isfīdbācı ḥasv edip tenāvül eder.

Ve bu şāndan memdūh olur o seʿūṭ ki aşḳar öküzün merāresinden üç dirhem ve mūmiyā iki dirhem, misk bir dirhem, kāfūr nıṣf dirhem aḫẕ olunup seʿūṭ kılınır.

Seʿūṭ-ı āḫer: S̱āfsiyā bir ve nıṣf mis̱ḳāl, ʿasel-i muṣaffā bir buçuk mis̱ḳāl, pazı kökünün ʿuṣāresiyle cemʿ olunup darı miḳdārı seʿūṭ olunur mīlin ucu ile burna taḳṭīr olunmakla.

Āḫer: Ferfiyūn aḫẕ olunup o meʾḫūẕun iki s̱ülüs̱ü miḳdārı ḥuḍaḍ-ı Hindī dahi aḫẕ olunup ʿuṣāre-i sılḳ ile yoğurulup ve seʿūṭ kılınıp burna taḳṭīr olunur.

Āḫer: Buḫūr-ı meryem kurusu sekiz mis̱ḳāl, būraḳ dört mis̱ḳāl ve summāḳ dört mis̱ḳāl aḫẕ olunup nāʿimen daḳḳ olunup bir ünbūbe ile burna nefḫ olunur ve ʿalīl olan kimse başını kaldırıp ḳuvvet ile istinşāḳ eder.

Āḫer: Şūnīz dört mis̱ḳāl, ḳıs̱s̱āʾ-i ḥımār ʿuṣāresi iki mis̱ḳāl ve nüşādur iki mis̱ḳāl bu mecmūʿ dühn-i ḥınnā ve dühn-i ḳıs̱s̱āu'l-ḥımār ile maʿcūn kılınıp burnun dāḫiline ṭılā olunduktan sonra ʿalīl başını kaldırıp ḳuvvet ile o ṭılānın rāyiḥasını istinşāḳ eder ve o istinşāḳ fevrinde ve sāʿatinde başından şeyʾ-i kes̱īr nüzūl eder ve o vaḳtte ʿalīl ıssı su ile burnunu ġasl eylesin.

---

40 "Ḥācc"ʿāḳūl dedikleri şevktir ki Horasān'da terencebīn onun üzerine yağar ve ḫalbaḫ ẓann edenler ḫaṭā eylediler diye İbn Kütbī taṣrīḥ eyledi.

O edhān beyānındadır ki ṣudāᶜ-ı bāridi olanların başları onunla temrīḫ olunur, bārid baş ağrısından [ᶜalīl olanlara] ḥārre olan cemīᶜ-i edhān nāfiᶜ olur. Ve o dühnler dahi nāfiᶜ olur ki onda şibs̱ ve fūtenec ve merzencūş ve şīḥ ve nemmām ve seẕāb ve varaḳ-ı ġār ṭabḫ olunmuş ola. Ve *Ḳānūn*'da ẕikri geçenler dahi nāfiᶜ olur Ammā dühn-i belesān *Ḳānūn*'da onun ḥāli beyān olundu, bundan sonra ẕikr edeceğimiz edviyeler her ne ḳadar nefūḫ olmak üzere ẕikr olunur ise seᶜūṭ ve ḳaṭūr olmaya dahi ṣāliḥ olur:

Ṣıfat-ı Nefūḫ-ı Nāfiᶜ Mine'ṣ-Ṣudāᶜi'l-Müzmin: Ṣudāᶜ-ı müzmine bu nefūḫ nāfiᶜdir: Ḳıs̱s̱āᵓ-i ḥımār ᶜuṣāresi aḫẕ olunur veyāḫūd şūnīz ḳalīlen sāfīsyā ile aḫẕ ve saḥḳ olunup burna nefḫ olunur. Veyāḫūd buḫūr-ı meryem ve naṭrūn ve ḳıs̱s̱āᵓ-i ḥımārın ᶜuṣāresinden nefūḫ ittiḫāẕ olunur.

Fī ᶜİlāci'ṣ-Ṣudāᶜi'l-Yābis: O ṣudāᶜ-ı yābis ki mādde-i demeviyye vü ṣafrāviyye ile olur, bundan aḳdem biz onda tekellüm eyledik, ancak kelām bilā-mādde olan ṣudāᶜ-ı yābiste bāḳī kaldı. Yābis-i sāẕec olan ṣudāᶜın evvel-i emrde ᶜilācı ᶜalīle aġdiye-i muraṭṭıbeden olup keymūsu ceyyid ve ḫuṣūṣan ġıdāiyyeti kes̱īr olan yumurta sarısı ve semiz piliç meraḳası, ṭayāhīc ve ḳıbāc meraḳaları ve yağlı bulamaçlar ki edhān-ı raṭbe ile terbiye oluna, pes bu aġdiyeler ile tedbīr olunmaktır ve sonra o ᶜalīlin mizācına ḥarāret ve bürūdetten hangisi evfaḳ ise mizācını o muvāfıḳ olan keyfiyyet cihetine meyl ettirmektir.

Ve yābis-i sāẕec olan ṣudāᶜa menfaᶜati olur maḥmūd olan edhān ile seᶜūṭāt-ı muraṭṭıbe istiᶜmāli, mes̱elā bādem yağı ve kabak yağı ve ona mānend yağlar ile istiᶜāṭ eylemek.

Ve o edhāndan biri ḥarāret ve bürūdette taᶜdīle muḥtāc olur ise onu muᶜaddil olan edhāndan biri ile taᶜdīl olunur.

Ve baᶜḍı kerre yübūset ḥasebiyle dimāġda noḳṣān beyyin olup dimāġ ağrıya ḥāḍır ve müheyyā olur, o zamān vācib olur ki koyun ve buzağı sāḳlarının iliği ᶜiẓāmdan taṭhīr olunup onunla seᶜūṭāt istiᶜmāl oluna. Ve tavuk yağı ve dürrāc ve ṭayhūc ve tedrüc ve keçi zübdü ve baḳar zübdü ile [dahi] o seᶜūṭāt istiᶜmāl olunur.

Ve ṣudāᶜ-ı yābis-i meẕkūra nāfiᶜ olur fālūzec-i raḳīḳ ile ᶜalīlin başına ḍımād eylemek. Ve o fālūzecin ṣıfatı budur: Ḫınta ve şaᶜīr-i semīnden ḳadr-i ḥācet aḫẕ olunup sükker-i ebyaḍ ile ve bādem yağıyla veyāḫūd ḳarᶜ

dühnü ile fālūzec ittiḫāẕ olunup ḍımād olunur veyāḫūd o fālūzec-i raḳīḳ yāfūḫa ṣabb olunup ve seyelāndan menᶜ ve ḥabs için ᶜacīnden bir iklīl ittiḫāẕ olunup yāfūḫ üzere vaḍᶜ olunur.

Fī ᶜİlāci'ṣ-Ṣudāᶜi'l-Veremī: Veremden ḥādiṯ olan ṣudāᶜın cemīᶜan aṣnāfından her birini bu ikinci maḳāleden sonra olan maḳālede başka başka birer bābda ẕikr eyleriz.

Fī ᶜİlāci'ṣ-Ṣudāᶜi's-Südde: Südde ṣudāᶜlarının ᶜilācı senin bildiğin münḍicāt-ı sābıḳa ile evvelā inḍāc edip baᶜdehu mevādd-ı mūẕiyeleri istifrāġla şebyārāt[41] ḥubūbunu istiᶜmālle ve sonra neṭūlāt ve aḍmide ve şemūmāt ve ġarġarātla taḥlīl etmekle olur ve bāḳī kalan mevāddı tekrār inḍāc edip istifrāġ etmekle ve sonra taḥlīl etmekle olur. Ve ᶜillet zāile olunca ḳadar bu ẕikr olunan inḍāc ve istifrāġ ve taḥlīl tekrār olunur. Ve bundan aḳdem inḍāc ve istifrāġ ve taḥlīl ne keyfiyyette olduğu beyān olunup senin maᶜlūmun oldu.

Eger başın mizācı ḥiddet üzere olup ve südde dahi ġalīẓa olur ise onun ᶜilācı sana ṣuᶜūbetli olur. Ve vācib olur ki onda ḥārr olan müfettiḥātı istiᶜmāl edip süddeyi teftīḥ eyleyesin. Ve eger ṣudāᶜ heyecān ederse veyāḫūd ᶜilāc-ı ḥārrdan baş mutaḍarrır olur ise onun ḍararını irḫāsı olan ve ḳabḍı olmayan müberridātla tedārük edesin. Ve bundan sonra elem sākin oldukta südde fetḥ olunca ḳadar yine o müfettiḥāt-ı ḥārre istiᶜmālini iᶜāde edersin. Ve bunların tafṣīlen ẕikri mürūr etti.

Fī ᶜİlāci'ṣ-Ṣudāᶜi'l-Kāini Min Riyāḥin ve Ebḫıretin Muḥteḳanetin Fi'r-Reᵓsi bi-Sebebin Min Ḫāricin: Min beyni'r-riyāḥ ġalīẓ olan rīḥlerden ḥādiṯ olan ṣudāᶜ evvelā nefḫi ve buḫārı olan aġdiye eklinden ictinābla muᶜālece olunur, cevz ve hurmā ve ḫardal miṯlli mübaḫḫir ve mürevviḥ olanlar gerek bārid ve gerek ḥārr olsun tenāvül olunmak cāiz değildir ve ẕikri mürūr eden neṭūlāt ve ḍımādāt istiᶜmāl olunur. Ve *Ḳānūn*'da vaṣf olunan şemūmāt ve seᶜūṭāt dahi istiᶜmāl olunur. Ve ḫāṣṣaten cünd-i bīdester ve misk şemm olunur. Ve aç karnına ḥammāma girmeğin bu ṣudāᶜa menfaᶜati olur.

Ve bu rīh-i ġalīẓin mebdeᵓi miᶜdeden olur ise onun ᶜilācında ẕikri mürūr eden müstefriġāt istiᶜmāl olunur ve ḫuṣūṣan müstefriġāt nüsḫalarından o nüsḫa istiᶜmāl olunur ki onda dühn-i ḫırvaᶜ veyāḫūd onun bedeli olan zeyt-i ᶜatīḳ vāḳiᶜ ola. Ve o ṣudāᶜda kemmūnu veyāḫūd ᶜilel-i miᶜdede yazılan kem-

---

41 "حب الشبيار وهو حب الصبر النافع من اوجاع المعدة والرأس" Sedīdī.

mūnu mecrāsına cārī devālar isti῾māl olunur. Ve bunlardan sonra dühn-i ās ve lāden ile ve dühn-i sūsen ile ve serv ve es̱l ve su῾d ῾uṣāreleriyle ve tesḫīn ve ḳabḍı olan sāir edviye ile baş taḳviye olunur. Ve kez̠ālik bu devālar eṭrāfta dahi isti῾māl olunmakla mādde cānib-i ḫilāfa cez̠b olunur.

Ammā ebḫıreden ḥādis̱ olan ṣudā῾, eger ṣudā῾a sebeb olan ebḫıre başta tevellüd eylediyse o āfette mi῾dede nefḫ ve ḳarāḳır olmaz ve o ağrı vaḳt-i imtilāda artmaz, ḥāl-i ḫavāda ya῾nī mi῾de boş oldukta eksilmez ve kez̠ālik kes̱īrü't-tebaḫḫur olan aġdiye tenāvülünden artmaz ve ḳalīlü't-tebaḫḫur aġdiye tenāvülü ile eksilmez. Ve bu ṣudā῾ın ῾ilācı muġas̱s̱ī olup buḫārı dağıtıcı neṭūl-i ma῾rūfe ve başı ḳabḍ-ı yesīri olan edviye-i muḥallile ile taḳviye olur ve mülaṭṭıf meşmūmātla olur. Ve bu ḳadar tedbīr o ṣudā῾a kifāyet eder.

Ve eger o buḫār-ı muṣaddi῾ mi῾dede ise mi῾deyi taḳviye eden devālar ona nāfi῾ olur, maṣṭakī ve cülencebīn gibi. Ve bunlardan sonra kemmūnī mis̱lli edviye isti῾māli nāfi῾dir.

Ve [237a] kaçan o kimse ṭa῾ām ekl edip me᾿kūlü tebḫīr ve taṣdī῾a ibtidā eylese ona vācib olur ki o ṭa῾āmın üzerine karnıyarık lu῾ābı ve küzbere-i yābiseyi sükker ile tenāvül eyleye. Ve bezr-i ḳāṭūnā mi῾deyi tebrīd eylemekten ḫavf olunur ise küzbere-i yābise ile bezr-i kettān tohumu isti῾māl eder. Ve z̠ikri mürūr eylediği vech üzere ῾ilācdan veca῾ı teskīnden sonra baş taḳviye olunur, neṭūlāt u şemūmāt-ı mevṣūfeler ile ve ῾ale'l-ḫuṣūṣ merzencūş ile ve ba῾ḍı kerre yalnız merzencūş bu ṣudā῾dan tamāmen ḫalāṣa sebeb olur. Ve bu ṣudā῾da dahi māddeyi cānib-i ḫilāfa cez̠b isti῾māl olunur.

Ve kaçan mādde-i buḫāriyyede ziyāde ḥarāret olduğu ḥarārete delālet eden ῾alāmetlerden iḥsās olunur ise ferfiyūn mis̱lli tesḫīn-i şedīdi ve kes̱īri olan muḥallilāttan sen ziyāde ictināb eyle ve belki o zamān sen ibtidā edip evvelā mādde-i buḫāriyyeyi cānib-i ḫilāfa cez̠b eyle ve ġarġarātla tenḳıye eyle ve ba῾dehu mu῾tedile olan neṭūlü isti῾māl eyle.

Fī ῾İlāci'ṣ-Ṣudā῾i Min Rīḥin Nefezet İlā Dāḫili'r-Re᾿si Min Ḫāricin: Ve o ṣudā῾ ki ḫāricde olan rīḥ menāfiz̠den[42] dimāġa duḫūl edip ṣudā῾ iḥdās̱ eylese o rīḥ-i ḫāricīde te᾿emmül olunur. O rīḥ rīḥ-i ṣayfī veyāḫūd rīḥ-i şitāī ümīddir ta῾arrüf olunur ve sonra hangi mecrādan duḫūl eylediği te᾿emmül ile ta῾arrüf olunur.

42 Bu maḳāmda "menāfiz̠"den murād kulak ve burundur.

Eger dimāġa vāṣıl olan rīḥ ḥārre olup kulaktan girdiği maᶜlūm olur ise o kulağa müftir babadya yağı ve ḫīrī[43] yağı ve durak otu yağı miḳdār-ı ḳalīl gül yağıyla kesr-i ḳuvvet için mezc olunup damlatılır. Ve keẕālik rīḥ-i ḫāricī burundan dāḫil olur ise o devā burnuna damlatılır ve bizim ẕikr eylediğimiz rıfḳ ile muḥallil olan neṭūlāt ile tenṭīl olunur. Ve bu devālar ḥasebiyle sūᵓ-i mizāc-ı ḥārr ḥādis̱ olur ise o ᶜārıḍ olan sūᵓ-i mizāc-ı ḥārr rıfḳ ile muᶜālece olunup berdi eḳall devālar ile ibtidā olunur. Eger onun nefᶜi olmaz ise o devādan berdi ḳavī olan devālar ile muᶜālece olunur.

Ve ammā dimāġa giren rīḥ şitāī ve bārid olur ise dimāġa sālik kulak ve burun ṭarīḳlerinin hangisinden o rīḥ-i bārid dāḫil oldu ise o ṭarīḳlere edhān-ı ḥārre taḳṭīr olunur ve taḳṭīr olunan edhāna ḳunduz ḥayāsı ve misk idḫāl olunmak lāzımdır. Ve bu iki devānın miḳdārı bunlara iḥtiyāc ḥasebiyle olur ve ẕikri mürūr eden neṭūlāt ve ḍımādāt-ı ḥārre ve muḥallileler ile ᶜalā-ḥasebi'l-ḥācet tenṭīl ve taḍmīd olunur ve müneffiḫ ve müleyyin nesnelerden ictināb olunur.

Fī ᶜİlāci'ṣ-Ṣudāᶜi'l-Ḥādis̱i Min Ebḫıretin Rediyyetin Eṣābeti'r-Reᵓse Min Ḫāricin: Dimāġa ḫāricden dāḫil olan ebḫıre-i rediyyenin muᶜālecesi dahi ḫāricden dāḫil olan riyāḥın muᶜālecesi gibi olur. Ve eks̱er-i ḥālde ḫāricden dimāġa vāṣıl olan ebḫıre ḥārre olur ve ḳalīlen ḥameᵓī ve mütekerrice[44] olan mevāḍiᶜden ebḫıre-i bāride dahi dimāġa dāḫil olur. Ve bu ebḫıre-i ḥārre neṭūlāt-ı muᶜtedile ile taḥlīl olunur eger o ebḫıreden eşyā-ı kes̱īre dimāġda muḥtebese olup o kimsede seder ve düvār mis̱lli āfetler taḥayyül olunur ise. Ve keẕālik revāyiḥ-i ṭayyibe-i muᶜtedile teşmīm olunmakla dahi taḥlīl olunur, gül-āb ve gül yağı ve nīlūfer ve benefşe yağları koklatılır; eger başta ḥarāret-i şedīde iḥsās olunur ise kāfūr ve ṣandal teşmīm olunur. Ve o ᶜalīl ḥammāma idḫāl olunup mā-ı ḥārr ile ve ḫaṭmī ile başı ġasl ve tahmīm olunur.

Ammā dimāġda muḥtebese olan ebḫıre bāride olur ise o ᶜalīle misk ve ḳunduz ḫāyesi koklamak nāfiᶜ olur ve ona bu teşmīm kifāyet eder.

Eger dimāġda muḥtebese olan ebḫıre duḫāniyye olur ise şedīden terṭīb olunmağa muḥtāc olur, ẕikr ve taᶜdād olunan edhān ile ve muraṭṭıbātla

---

43 "Ḫīrī" şebboy dedikleridir ki ona "menṣ̱ūr" dahi derler.
44 "Ḥameᵓī" ṭīn-i esved ve "mütekerrice" fāsid maᶜnāsınadır.

terṭīb olunur ve o mis̱lli edhānla ʿalīlin burnu ġasl olunur bu ṭarīḳ ile ki ʿalīl o edhānı istinşāḳ-ı şedīd ile istinşāḳ edip farḳ cānibine dühnü cez̠b eder ve baʿdehu fevḳte muḥāfaẓa edip dühn-i müstenşaḳı nüzūlden menʿ eder. Ve dühnün ḳuvveti dimāġa vardıktan sonra fevḳ cānibinde ḥıfẓ ve ḥabs eylediği dühnün sebīlini taḫliye eder, ḥattā o dühn kendi kendiye seyelān eder.

Ḳānūn'un bu kelāmından fehm olunur ki istinşāḳ cāiz değildir belki kendi ḥāli üzere terk olunur. Ve bu vech ile dühnü istinşāḳ o ebḫıre-i duḫāniyye ḥall olunca ḳadar tekrīr ve tecdīd olunur. Ve kez̠ālik ʿalīlin burnu gül suyu ve kabak suyu ve ḫilāf suyuyla dahi minvāl-i mez̠kūr üzere ġasl olunur. Ve bu sular tebḫīr olunup o ʿalīl o buḫār üzere müddet-i kes̱īre ikbāb eder. Ve eger o ebḫıre-i duḫāniyyeden āfet ve sūʾ-i mizāc tevellüd eder ise eks̱er-i ḥālde kibrīt duḫānından ve zernīḫ duḫānından ve sāir bu mis̱lli duḫānların dimāġda iḥtibāsından sūʾ-i mizāc tevellüd eylediği gibi, dühn-i ḳarʿ ile kāfūr istiʿmāl olunur, zīrā kāfūr tebrīd eder ve dühn-i ḳarʿ terṭīb eder ve ḥārr ve yābis olan duḫānın maḍarratlarını ʿale'l-iştirāk defʿ ederler bi-iznillāhi taʿālā. Ve kez̠ālik kāfūr dühn-i ḫass ile yaʿnī marul dühnü ile ve benefşe dühnü ile dahi istiʿmāl olunur ve o ʿalīlin olduğu mevḍiʿe [ve mebītine] ḫilāf yaprağı ve reyāḥīn-i ṭayyibe döşenir.

Fī ʿİlāci'ṣ-Ṣudāʿi'l-Ḥādis̱i Mine'r-Revāyiḥi'ṭ-ṭayyibeti: Eger ṣudāʿ rāyiḥa-i ṭayyibeden ḥādis̱ olsa o ṭayyib rāyiḥa ḥārre ise ve ḍararı yübūseti ḥasebiyle olmayıp yalnız ḥarāretiyle ıḍrār eylerse ona rāyiḥa-i bāride ile ʿilāc olunur, mes̱elā rāyiḥa-i misk ve zaʿferāndan lāḥıḳ olan ḍarar kāfūr ve ṣandal koklatmakla muʿālece olunur. Ve kez̠ālik kāfūr şemminden ḥādis̱ olan ḍarar misk ve zaʿferān koklatmakla ʿilāc olunur.

Ve ammā ṭayyib rāyiḥanın ıḍrārında yübūset ve tecfīfin dahi medḫali olur ise o ṣūrette miskin ḍararını defʿin ʿilācında kāfūr şemm ettirmekle iktifā olunmaya belki mümkin olur ise edhān-ı raṭbe müberriden isʿāṭ ile miskin ḍararı tedārük oluna ve onunla muʿālece kāfiye olur. Ve eger yalnız edhān-ı raṭbe ile isʿāṭ kifāyet eylemez ise o zamān edhān-ı mez̠kūreye kāfūr dahi idḫāl olunur. Ve bunların ʿaksinde dahi bu ḳıyās üzere olur yaʿnī rāyiḥa-i muṣaddiʿa bāride olur ise veyāḫūd ḥārre olup terṭīb ile muḍırr olur ise. Her ne ḳadar bu mez̠kūr nādirü'l-vuḳūʿ ise dahi bulunduğu vaḳtte onlara dahi aḍdādı ile muʿālece olunup onlara misk ve zaʿferān teşmīm olunur

ve o edhān-ı yābise ile isᶜāt olunur ve kifāyet eylemez ise o edhāna misk ḫalṭ olunur.

Fī ᶜİlāci'ṣ-Ṣudāᶜi'l-Ḥādiṡi Mine'r-Revāyiḥi'l-Müntineti: Rāyiḥa-i müntineden ḥādiṡ olan ṣudāᶜın ᶜilācı rāyiḥa-i ṭayyibe teşmīmi ile olur, lākin keyfiyyetleri müḍādde olmak şarṭıyla yaᶜnī müntine olan rāyiḥanın ḥarāreti olur ise rāyiḥa-i ṭayyibede bürūdet ola, bāḳīler dahi bu ḳıyās üzere ola. Eger muṣaddiᶜa olan rāyiḥa-i müntinede tecfīf ve yübs olur ise iḥtiyāl olunup onun muḳābilinde istiᶜmāl olunan rāyiḥa-i ṭayyibenin ruṭūbeti olanları istiᶜmāl olunur, meṡelā zekiyyü'r-rāyiḥa olan nīlūfer ve benefşe istiᶜmāl olunur. Ve zekiyyü'r-rāyiḥa olan ḫilāfın dühnü için meziyyet vardır ḥarāret keyfiyyeti ile, eẕāsı olan gerek ṭayyibe ve gerek müntine olan rāyiḥalara muḳābil ve muḳāvim olur, sāir muḳāvimlerden menfaᶜati ekṡer olur.

Fī ᶜİlāci'ṣ-Ṣudāᶜi'l-Ḥādiṡi Mine'l-Ḥumār: Ḥumār ṣudāᶜının ᶜilācında evvel-i emrde vācib olur ki miᶜde tenḳıye oluna sikencebīn ile turp tohumunu saḳy edip ḳayᵓ ettirmekle veyāḫūd turp ᶜuṣāresi ve sikencebīni āb-ı fātir ile saḳy edip ḳayᵓ ettirmekle veyāḫūd aḳrabādīnde meẕkūr olup ve senin maᶜlūmun olan muḳayyiᵓāt-ı leyyine ve muḳayyiᵓāt-ı mütevassıṭa istiᶜmāl edip taḳyiᵓe ve tenḳıye ettirilir.

Eger o kimseyi ḳayᵓ ettirmek iḳtiḍā eylemez ise veyāḫūd ḳayᵓ iḳtiḍā edip lākin ettirilen ḳayᵓdan tamām istifrāġ ḥāṣıl olmayıp belki miᶜdede māddeden baḳiyye kalır ise o zamān eyāricle ishāl olunur, lākin o eyāric [237b] saḳmūnyā ile taḳviye olunur miᶜdede ziyāde mekṡ olmasın için.

Ve eger o kimsede ḥarāretli maraḍ olup müshilāt-ı ḥārre istiᶜmāli muḍırr olur ise o zamān ᶜalīlin ṭabᶜı helīlec-i Kābülī saḳy olunmakla ıṭlāḳ olunur veyāḫūd ıṭlāḳı olan şarāb-ı fevākih istiᶜmāl olunur.

Ve eger ᶜalīlin nefsi bunları kerīhe görüp istiᶜmāl eylemezse o ᶜalīlin ṭabᶜı mā-ı rummāneyn saḳy olunmakla ıṭlāḳ olunur, lākin bu şarṭ ile ki o saḳy olunan mā-ı rummāneyn şaḥmı ile [olup] saḳmūnyādan miḳdār-ı ḳalīl ile taḳviye olunup saḳmūnyānın ḥarāretinden ḫavf olunmaya.

Ẕikr olunan istifrāġlardan ḥāil ve ḥāciz olup hīç birini istiᶜmāl mümkin olmaz ise o zamān ᶜalīl miᶜdesinde mevcūd olan şarāb haḍm olunca ḳadar tenvīm olunmak lāzım olur. Ve şarābın haḍm olduğu ᶜalīlin bevli şarāb levninde olmakla ẓāhir olur. O ᶜalīlin ayakları milḥ ile ve benefşe dühnü ile

ovulur ve eṭrāflarına babadya neṭūlü ṣabb olunur ve sonra o ᶜalīl ḥammāma idḫāl olunup şedīdü't-tebrīd olmayan dühn-i verd ile başı istiġrāḳ ve istīᶜāb olunur ve mercimek ve koruk miṡlliler ile taġdiye olunur. Ve keẕālik ġıdā-i kernebiyyenin yaᶜnī lahana ile taġdiyenin o bābda ḫāṣṣası vardır, baştan buḫārı menᶜ eder.

Ve Cālīnūs dedi ki o ḫumārı olan ᶜalīli güğercin palazı ile taġdiyenin ṣudāᶜ-ı ḫumārīyi defᶜde ḫāṣṣıyyeti vardır. Şeyḫ-i Reᵓīs ᶜilletini beyān edip der ki zirā güğercin palazı dem-i raḳīḳ tevlīd etmekle şarābdan tevellüd eden buḫārı baştan menᶜ eder.

Ve vācib olur ki o ᶜalīle sen fākihe-i ḳābıḍa veresin ve içecek şarābı yalnız su kılasın ve āḫer şarāb kılmayasın. Lākin o ᶜalīlin miᶜdesi ḍaᶜīfe olup istirḫā-i miᶜdeden ḫavf olunur ise sovuk su şürbünü istikṡārdan menᶜ edersin ve ona ekşi enār suyunu ve rībās suyunu ve ḫāṣṣaten rībāsın rubbunu ve ağaç kavunu ekşisini ve ḫāṣṣaten o ekşinin rubbunu saḳy edersin ve ayva ve elma verirsin. Ve o ᶜalīle küzbere-i yābiseyi o veznde sükker ile sefūf edip istifāf ettirirsin. Ve bu miṡlli sefūflar ṣudāᶜ-ı ḫumārīsi olan ᶜalīle nāfiᶜdir. Ve bunlardan sonra o ᶜalīli uyutursun ve teskīn edersin yaᶜnī ḥareketten menᶜ edersin. Bu nevᶜ ṣudāᶜın ᶜilāc-ı aṣlīsi tenvīm ve teskīn olur, mā-ᶜadā ᶜilāclar bunlara muᶜīn olur. Pes bu muᶜālecāttan sonra yine ṣudāᶜ ḥareket üzere bāḳıye olur ise yine bu muᶜālecātı o günde ve ertesi günde tekrār edersin ve onun ġıdāsını müberrid ve muraṭṭıb olan aġdiyelerden kılarsın ve yumurta sarısı miṡlli ile ġıdāsını telṭīf edersin ve ᶜalīlin üzerine keṡīren mā-ı ḥārr ṣabb edersin. Ve bunlardan sonra yine sen o ᶜalīli uyutmağa iştiġāl eyle, ḳādir olduğun miḳdār tenvīm eyle. Eger o ᶜalīlde ġaṡeyān olup bu muᶜālecele ile ġaṡeyān defᶜ olunduktan sonra yine ṣudāᶜ bāḳī olur ise o muᶜālece olunan edviyenin içinden gül yağını iḫrāc edip bāḳīleriyle tekrār muᶜālece eyle, zīrā o zamānda gül yağının maḍarratı olur. Gül yağını istiᶜmāl başı taḳviye ve buḫārı baştan menᶜ etsin diye idi. Bu ġaraḍlar ḥāṣıl olduktan sonra ḥācet mündefiᶜ olur. Pes gül yağı edviyeden o ḥālde iḫrāc olundukta onun yerine babadya yağı ġarkan istiᶜmāl olunur yaᶜnī o yağ ile baş iḥāṭa üzere ṭılā olunur dimāġdan ebḫıreyi taḥlīl eylesin için. Eger dühn-i bābūnecle dahi ṣudāᶜ zāil olmaz ise sūsen yağı ġāyette mücerrebdir. Ve bunlardan sonra ḫumār ḫiffet bulup inḥıṭāṭ üzere olur ise o zamān sen ᶜalīli azar

azar yürütürsün veyāẖūd salıncakta sallarsın. Ve onun ġıdāsını o zamān semek-i raḍrāḍī ve ẖorūs ẖuṣyesi ve buḳūl-i bāride ile matbūẖ piliç eti kılarsın. Ve lāyıḳ odur ki o ᶜalīli bu meẕkūrlar ile taġaddī ᶜaḳabinde yürümekten menᶜ oluna belki zamān-ı taġaddīden üç sāᶜat sonra yürütüle. Ve'l-ḥāṣıl o maẖmūra evlā olan nevm ile veyāẖūd sükūn-ı ṭavīl ile haḍma muntaẓır olup miᶜdesini tecfīf edecek ḳadar tevaḳḳuf eylemektir, ondan sonra eger o kimse maḥrūr ise sikencebīn-i sükkerī istiᶜmāl eylemektir, eger o ᶜalīl merṭūb ise sikencebīn-i ᶜaselī istiᶜmāl eylemektir. Ve ondan sonra ayaklarına iḳbāl ve iltifāt edip taᶜab vermeyecek ḳadar meşy-i ẖafīf ile meşy edip veyāẖūd ġayr-i mütᶜib olan āẖer vech ile ayaklarını taḥrīk eder. Ve o ᶜalīl yalnız sirke ve mürrü ekl etmekten ictināb eder. Eger sirke tenāvül eylemeği muḳteḍā olur ise o zamān aṣnāf-ı ẖallden ḥāẕıḳ dedikleri sirkeden mā-ᶜadāsını ıḍṭıbāᶜ ṭarīḳi ile ekl eder yaᶜnī ekmek miṡlli bir nesneyi ġayr-i ḥāẕıḳ sirkeye bulaştırıp ekl eder. Ve o ᶜalīl ḳalīlen yürütülüp baᶜdehu ḥammām ve āb-zen istiᶜmāl ettirilir. Ve āẖirü'l-emr yine ācib olur ki neṭūlāt-ı muᶜtediletü't-taḥlīl ile yine tenṭīl olunur ve ẖafīf olan luḥūm ile sonra taġdiye olunur.

<u>Ṣıfatu Devāi'l-Ḥumār</u>: Bezr-i hindebā ve bezr-i kerefs ve münaḳḳā enberbāris ḥabbı ve summāḳ ve ᶜades-i muḳaşşer ve gül ve ṭabāşīr. Bu mecmūᶜu aẖẕ olunup veznleri berāber kılınır ve cemᶜ olunup mecmūᶜundan üç dirhem miḳdārı bir ḳīrāṭ kāfūr ile ve bir vuḳıyye mā-ı rummān veyāẖūd mā-ı rībās veyāẖūd ağaç kavunu ḥummāḍı veyāẖūd ağaç kavunu ḥummāḍının rubbuyla şürb olunur.

<u>Fī ᶜİlāci'ṣ-Ṣudāᶜi'l-Ḥādiṡi Mine'l-Cimāᶜi</u>: Cimāᶜdan ḥādiṡ olan ṣudāᶜın sebebi budur ki cimāᶜ ḥasebiyle yübūset-i dimāġ ḥāṣıl olur ve yübūsetten ṣudāᶜ ḥādiṡ olur. Ve onun ᶜilācı ṣudāᶜ-ı yābis bābında ẕikr olunan muᶜālecāttır ki o ᶜilāclar muraṭṭıbāt ile mizāc-ı ruṭūbete meyl ettirildikten sonra istiᶜmāl olunur. Yāhūd cimāᶜın ṣudāᶜ iḥdāṡ eylediği onun içindir ki bedende o kimsenin imtilāsı olur ve cimāᶜın dahi bedeniyye ve nefsiyye ḥareketlerinden mürekkeb olan ḥareketi o imtilā üzere olmakla mevādd-ı imtilāyı iṡāre ve taḥrīk eder ve ebẖıre-i ẖabīṡeyi neşr edip başa ṣuᶜūd eden buẖār ṣudāᶜ iḥdāṡ eder.

Pes bedeni mümtelī olup cimāᶜ eyledikten sonra ṣudāᶜ ᶜārıḍ olan kimselere vācib olur ki ᶜilācında faṣd ile başlaya ve sonra ishāl eyleye, eger ikisi

dahi vācib olur ise veyāḫūd birisi vācib olur ise.[45] Ve bundan sonra edhān-ı muḳavviye ile dimāġ taḳviye olunur, dühn-i verd ve dühn-i ās gibi dimāġı muḳavvī olan dühnler istiᶜmāl ve keẕālik o ḳavī sular istiᶜmāl olunur ki onda gül ve ās mis̱lli muḳavvī devālar ṭabḫ olunmuş ola. Ve o ᶜalīle haḍmı serīᶜ ve keymūsu ceyyid olan aġdiyeler iṭᶜām olunur ve cimāᶜ ondan menᶜ olunur. Ve eger cimāᶜı terk etmek mümkin olmaz ise aç karnına cimāᶜ etmekten menᶜ olunur.ḳ

Fī ᶜİlāci'ṣ-Ṣudāᶜi'l-Kāini ᶜAn Ḍarbetin ve Saḳṭatin ve Tedbīri Men Yaᶜriḍu Lehu Zaᶜzaᶜatu[46]'d-Dimāġi ve'ş-Şecceti: Ḍarbe ve saḳṭadan ḥādis̱ olan ṣudāᶜın muᶜālecesi bābında sana vācib olur ki senin maḳṣad-ı aḳṣān vecaᶜı teskīn etmek cānibine ola. Ve māddeyi mevḍiᶜ-i elemden tebᶜīde ihtimām oluna yā istifrāġla ve māddeyi ḫārice iḫrāc ile veyāḫūd mevḍiᶜ-i elemin cānib-i ḫilāfına māddeyi ceẕb etmekle. Ve eger ḍarbe ve saḳṭadan cirāḥat ḥādis̱ olduysa o cirāḥat müdmile olan edviye ile muᶜālece olunur idmāl eylesin için, lākin mevḍiᶜ-i cirāḥatte sūʾ-i mizāc oldukça idmāl mümkin değildir belki vācib olur ki o cirāḥatin nāḥiyesinin ve bulunduğu ᶜuḍvun mizācları taᶜdīl oluna ve baᶜdehu idmāl muᶜālecesi istiᶜmāl oluna.

Ve maᶜlūm ola ki bu āfetin ṣāḥibinde ḥummā ẓāhir olsa ve ᶜaḳlı dahi muḫteliṭ olsa ve teverrüme başlasa evvelā onun aᶜmālinden vācib olan budur ki ḳīfāl veyāḫūd ekḥal damarları faṣd olunur ve bununla teverrümden menᶜ olur. Ve eger o marīḍden imtilā olup aḫlāṭ ile bedeni dolu olur ise ḥarāretli ḥuḳneler ile istiᶜmāl [238a] olunmak vācib olur ḥattā şaḥm-ı ḥanẓal ile dahi iḥtiḳān olunur. Lākin ḥummāsı olur ise ancak ḥuḳne-i muᶜtedile istiᶜmāl olunur. Ve eger ḥuḳne istiᶜmālinden māniᶜ olur ise o vaḳtte ḥummāsı olmayanlar ḳūḳıyā ḥabbı mis̱lliler ile istifrāġ olunur. Ve eger ḥummā olmayıp lākin o ᶜalīlde ḥummādan eḳall bir nevᶜ ḥarāret var ise yine o ḥabb ile istifrāġ olunur ve istifrāġ o ḥarāret-i ḳalīle ḥasebiyle terk olunmaz, veremin ḍararından emn ḥāṣıl olsun için.

45 "Veyāḫūd birisi vācib olur ise" dediği onun içindir ki her ne ḳadar vācib olan ishāl ise yine faṣd ve ishāl eder, zīrā faṣdda istifrāġ-ı küllī vardır ḫuṣūṣan beden mümtelī ola. Bu bābda kelām kirāren mürūr eyledi ve bunda remz ile iktifā eyledi.

46 "Zaᶜzaᶜa" bir nesneyi taḥrīk etmektir. Burada "tezaᶜzuᶜ" maᶜnāsınadır yaᶜnī dimāġ maḥallinden ḥareket etmek maᶜnāsınadır.

Ve vācib olur ki o ʿalīle sen naẓar eyleyesin. Eger ḍarbe ve saḳṭadan cirāḥat ḥādis̱ olduysa evvelā o cirāḥat olan ʿuḍvun mizācını taʿdīl edip ve müdmilātla cirāḥata muʿālece eyleyesin. Ẕikri ḳarīben mürūr eylediği üzere cirāḥat bulunduğu maḥallin mizācı taʿdīl olmadıkça muʿālece ile o cirāḥat idmāl eylemez. Ve eger o ḥarāret-i ḳalīle dahi yok ise muḳavvī olan ḍımād ile mevḍiʿ-i cirāḥate ḍımād edersin. Ve vācib olur ki o ḍımādın suyu mā-ı ās ve mā-ı ḫilāf mis̱lli sular ola. Ve onun edhānı keẕālik ās ve sūsen ve verd dühnleri ola. Ve sāir aḫlāṭı yaʿnī eczāları o edviyeler ola ki onlar ḳābıḍ ve laṭīf ve yesīren muḥallil ola, gül ve iklīlü'l-melik ve ḳaṣabu'ẕ-ẕerīre ve babadya ve ṭīn-i Ermenī ve şebb-i Yemānī gibi devālar olup şarāb reyḥānıyla ḍımād oluna. Ve baʿḍı kerre bu eczāların içinde yalnız edhān ile ḍımāda ḳaṣd olunur. Ve o edhānı istiʿmāl eden kimse o edhānı müftiren mevḍiʿ-i cirāḥate ṣabb edip döker, zīrā o edhānın ḳalīlen bürūdetinden vecaʿ ḥādis̱ olur ve veremin ḥudūs̱u dahi ḫavf olunur. Ve o ʿalīle vācib olur ki ḥammām ve şarāb ve ġaḍabdan ve keẕālik mübaḫḫir ve müsaḫḫin olan aġdiyelerden ḥaẕer ve ictināb eyleye. Ve eger ḍarbe ve saḳṭa mevḍiʿi teverrüme ibtidā eder ise o zamān lāzımdır ki ḳabḍı ḳavī olup ve tebrīdi olan nar kabuğu ve cüllenār ve mercimek ve gül mis̱lli ḳavābıḍı istiʿmāl eyleye yaʿnī ḳavābıḍı ṭabḫ edip suyuyla başını ġasl ede ve kendi cirmini ḍımād eyleye. Ve bundan sonra o edviyeleri istiʿmāl eyleye ki onda ḳabḍ ve tebrīdden mā-ʿadā telṭīf dahi ola, mā-ı serv ve ṭarfā ve ayva ve günlük gibi.

Ve eger ḍarbe başta zaʿzaʿa iḥdās̱ eylediyse vācib olur ki sürʿat olunup su ile veyāḫūd bal suyuyla karabaş içireler, zīrā onunla zaʿzaʿanın maḍarratından [ʿalīl] emīn olunur bi-meşiyyetillāhi taʿālā.

Ve maʿlūm ola ki eger ağrı ve elem dimāġın ḥicābına vāṣıl olur ise onda ḫaṭar-ı ʿaẓīm olur. Ve eger ḍarbe ile dimāġdan kan çıkar ise vācib olur ki mümkin olur ise o ʿalīle tavuk beynisi saḳy olunup onun üzerine ekşi, nar suyu saḳy oluna. Ve kaçan bu ʿilācla veremi taḥlīl eylesen yaʿnī dimāġdan kanın ḫurūcu kesilse o zamān tavuk beynini teʾḫīr edersin, üçüncü günden sonra ve faṣddan sonra saḳy edersin.

Bu maḳāmda nüsḫa muḫteliftir. Baʿḍısında "Ve iẕā ḥallelte'l-vereme eḫḫarte min saḳyi'l-edmiġati ilā baʿdi's̱-s̱āli s̱i ve baʿdi'l-faṣdi eyḍan" vāḳiʿ olmuştur. Ve aṣl nüsḫada "eḫḫarte" bedeline "eks̱erte" vāḳiʿ olmuş-

tur. Bāḳī terkīb nüsḫa-i ūlā gibidir, lākin siyāḳ-ı kelāmın muḳteḍāsı üzere "eḫḫarte" nüsḫası evlā olmak görünür. Ve Semerḳandī'nin Esbāb ve ʿAlāmāt'ta "Ve yuʿṭā min edmiġati'd-decāci baʿde'l-yevmi'ṣ̱-ṣ̱āliṣ̱i" dediği dahi onu teʾyīd eder, Allāhu aʿlem.

Fī ʿİlāci'ṣ-Ṣudāʿi'l-Kāini ʿAn Ḍaʿfi'r-Reʾsi: Ḍaʿf-ı reʾsten ḥādiṣ̱ olan ṣudāʿın ʿilācı başta olan sūʾ-i mizāc tebdīl ve taʿdīl olunmakla olur. Ve reʾsin mizācı başı muḳavvī olan o aġdiye-i muʿaṭṭara tenāvülü ile olur ki onda telṭīf ve ḳabḍ ola. Ve ṣudāʿı muḥarrik olan esbābı terk ile dahi muʿālece olunur yaʿnī külliyyātta mürūr eylediği ḳavāʿid üzere ḍaʿf ṣudāʿın sebeb-i münfaʿilidir.

Ve baʿḍı kerre o sebeb-i münfaʿile muḳārin olan sebeb-i fāʿili gerek ḥārre ve gerek bāride aḫlāṭ-ı rediyyenin miʿdede ictimāʿı olur ve bu ṣūrette vācib olur ki o mevādd-ı müctemiʿayı müstefriġ olan edviye ile istifrāġ eyleyeler, zīrā mevādd-ı meẕkūre istifrāġ olunmadıkça mücerred taḳviye-i reʾs müfīde olmaz.

Ve vācib olur ki istifrāġ-ı mevāddan sonra o ʿalīli taġdiye edip ġıdāiyyeti her vech ile maḥmūd olan ve ondan ḳuvve-i muḥallile tevellüd edip ve haḍmı ḳabūl eden ġıdālar verile. Pes bu iki ḫaṣleti cāmiʿ ġıdā bulunmaz ise yaʿnī hem inhiḍāmı sühūlet ile ḳābil ve hem kendiden ḳuvve-i muḥallile mütevellid olup bu iki ḫaṣlet kendide mevcūd ġıdā bulunmaz ise o zamān o iki ḫaṣletten ʿalīlin hangisine iḥtiyācı ziyāde ise o eşedd-i iḥtiyācla muḥtāc olduğu ġıdā ile ʿalīli taġdiye evlā olur. Ve ʿalīli taġdiye vaḳtinin evlāsı istiḥmām ʿaḳabinde olan vaḳt olur. Ve onlara dahi vācibdir ki aġşiyelerini tecfīf eden aġdiyeler ile ṭaʿāmlarını ḥimāye edip ekl eyledikleri eṭʿime eṣ̱nāsında kuru hurmā ve zeytūn ve peynir idḫāl eyleyeler, zīrā bu aġdiyeler fem-i miʿdeyi taḳviye eder. Ve İbokrāt Ḥakīm bu ʿalīle muṭlaḳan şarāb şürbüne ruḫṣat verir, ammā Cālīnūs der ki o ʿalīl şarābdan su ile memzūcu veyāḫūd reyḥānı raḳīḳ olan şarābı veyāḫūd o iki ṣınıfı karıştırıp şürb eylesin diye min beyni'l-eşribeti o üç ṣınıfı iḫtiyār eder.

Fī ʿİlāci'ṣ-Ṣudāʿi'l-Kāini Min Ḳuvveti Ḥissi'r-Reʾsi: Ḥiss-i dimāġın ḳuvveti ḥasebiyle olan baş ağrısının ʿilācı budur ki dimāġın ḥissi teblīd olunur yaʿnī ḥissin ẕekāsı izāle olunur dimāġın ġıdāsı taġlīẓ olunmakla. Ve ʿalīle min beyni'l-aġdiye ḥınṭa ve şaʿīr ve laḥm-ı baḳardan mütteḫaẕe olan herā-

yis iṭʿām olunmakla eger ʿalīlin haḍmı ḳavī olur ise. Ve eger ḍaʿīfü'l-haḍm ise marul ve ferfaḫ ve laḥm-ı semekten mütteḫaze olan ġıdā ile taġdiye olunur. Ve baʿḍı muḫaddirāttan şarāb-ı ḫaşḫāş mis̱lli saḳy olunur ve baʿḍı kerre dahi şarāb-ı ḫaşḫāşla başına ṭılā olunur.

Fī ʿİlāci'ṣ-Ṣudāʿi'l-Kāini ʿAraḍan li'l-Ḥummayāti ve'l-Emrāḍi'l-Ḥāddeti: Ḥiddetli olan maraḍın ve ḥummānın ʿaraḍından olan ṣudāʿın kimisi maraḍın iştidādı vaḳtinde ve ḥummānın nevbeti vaḳtinde [ʿārıḍ] olup maraḍ ḫiffet buldukta zāil olur. Ve ṣudāʿın kimisi dahi zāil olmayıp maraḍın ḫiffetinden ve ḥummānın ḳalʿından sonra dahi bāḳī kalır. Ve ḥummayātta ʿārıḍ olan baş ağrısı marīḍde ḳalaḳ ve ıḍṭırāb iḥdās̱ eder, ḥattā o ṣudāʿ her ne ḳadar ḥummānın ʿaraḍı ise ḳalaḳı ve ıḍṭırābı ḥasebiyle ḥummāyı ziyāde eder. Ve o ṣudāʿa bevlin defʿaten ebyaḍ olması ve bevlin ḥımār bevli gibi olması delālet eder, lākin o marīḍin bevli ḥımār bevli gibi olması baʿḍı kerre o ṣudāʿ ḥālā mevcūd olduğuna delālet eder ve baʿḍı kerre ṣudāʿ muḳaddemā mevcūd olup ḥālā ḥall olduğuna delālet eder. Pes bu iki emrden birini taʿyīnde sāir edilleye iḥtiyāc olur.

Bu ṣudāʿın ʿilācında ṣavāb olan budur ki zeyt-i ünfāḳtan dühn-i verd ittiḫāẕ olunup o dühn ile veyāḫūd muʿtād üzere bulunan dühn-i verd ile ʿalīlin başı ṭılā olunup istiġrāḳ olunur. Ve keẕālik dühn-i verd ile sirkeden o marīḍe laḫlaḫa ittiḫāẕ olunur. Ve o devālar eyyām-ı şitāda ve ḥummānın leyyini ve ḫiffeti vaḳtinde müftir kılınır ve eyyām-ı ṣayfta ve ḥummānın şiddetinde müberriden istiʿmāl olunur. Ve o ṣudāʿ için arpa ve ḫaşḫāş ve benefşe ve gül ṭabḫ olunup matbūḫuyla tenṭīl olunmak nāfiʿ olur eger ḥummā buḫārının o ṣudāʿa sebeb olduğu ḥiddeti ḥasebiyle olur ise. Ve eger ḥiddeti ḥasebiyle olmayıp belki kes̱ret ḥasebiyle olur ise ẕikr olunan muʿālecāttan hīç biri ile ʿilāc olunmaz belki istifrāġ olunup rıfḳ ile taḥlīli olan devālar istiʿmāl olunur, mes̱elā o zeyt yağı istiʿmāl olunur ki onda nemmām ve aṣa'r-rāʿī veyāḫūd merzencūş ve ʿaṣa'r-rāʿī ṭabḫ olmuş ola, eger sen ebḫırenin taḥlīlini reʾy ve taṣvīb eder isen. Ve ḥattā baʿḍı ḳudemā reʾy eylediler ki o kes̱ret-i ebḫıreden ḥummāda başı ağrıyan kimseye bābūnecle ṭılā olunur diye. Ve eger şiddet-i vecaʿ ḥasebiyle [238b] muḫaddirāt ve münevvimāt istiʿmāline muḥtāc olur isen o edviyeleri dahi istiʿmāl edersin, lākin ḥaẕer üzere istiʿmāl edersin. Ve baʿḍı kerre mevāddın başa irtifāʿ ve ṣuʿūdunu

sevīḳ ve bezr-i ḳāṭūnā istiᶜmāli ibtidā-i maraḍda menᶜ eder. Ve bu sevīḳ ve bezr-i ḳāṭūnāyı marīḍe saḳy dahi edersen cāiz olur. Ve baᶜḍı kerre dahi mevāddın irtifāᶜı küzbere ve dühn-i verd ile dahi menᶜ olunur. Ve bu ᶜillette baᶜḍı kerre iḥticām dahi olunur.

Ve eger bu maraḍda marīḍin eṭrāfını şeddi istiᶜmāl edersen bağlarını ḥall edip çözdüğünde eṭrāfını ıssı su içine vaḍᶜ edersin. Ve cemīᶜan bu devālar ile o ṣudāᶜ zāil olmaz ise maṣdūᶜun başını tırāş edip babadya ve ḫaṭmī ve benefşe ve ḥasek ile muḫteliṭen taḍmīd edersin. Ve baᶜḍı kerre dahi ḥacāmete ve irsāl-i ᶜalaḳa muḥtāc olursun. Ve baᶜḍı kerre dahi ḥummā ve emrāḍ-ı ḥādde zāil olduktan sonra ṣudāᶜı bāḳī kalır, onun ᶜilācı o ᶜalīlin ġıdāsını tebrīd ve terṭīb ile ve başı gül yağı ve babadya yağıyla taḳviye etmekle ve her günde iki kerre akşam ve ṣabāḥ ᶜalīlin ellerine ve ayaklarına ıssı su dökmekle ve benefşe yağıyla eṭrāfını merḫ etmekle olur ve maraḍ mertebe-i inḥıṭāṭa vardığı ᶜalāmātından ẓāhir oldukta mülaṭṭıfāt ile dahi iᶜānet olunur.

<u>Fī ᶜİlāci'ṣ-Ṣudāᶜi'l-Buḥrāniyyi</u>: Buḥrānda olan ṣudāᶜın muᶜālecesinin beyānı budur ki ᶜalīle naẓar olunur, eger onda ġas̱eyān ve taḳallüb-i nefes ve ᶜalīlin şefehlerinde iḫtilāc ve baş dönmesi olur ise ve'l-ḥāṣıl māddenin fevḳ cānibine teveccühü ᶜalāmetleri olur ise ḳayᵓa iᶜānet olunup ona müsaḫḫin sikencebīn ve muḳayyiᵓāt-ı bāride saḳy olunur.

Ve eger ᶜalīlde ḳarāḳır olup ve iki yanında nefḫ olup bi'l-cümle mevāddın cānib-i esfele meylinin ᶜalāmetleri var ise onun ṭabīᶜatını telyīne muᶜīn olan devālar verilip şarāb-ı iccāṣ gibi ve cüllāb içinde neḳūᶜ kılınan iccāṣ gibi müz̠lıḳāt-ı ḫafīfeler verilir, velākin iccāṣ büyüsün iğne ile ġarz olunup mevāḍiᶜ-i müteᶜaddide s̱aḳb olunup baᶜdehu cüllāb içinde naḳᶜ olunur veyāḫūd o ᶜalīle telyīn için benefşe şarābı ve temr-i Hindī şarābı ve şīr-ḫışt ve bu mecrāya cārī olan müleyyināttan beş dirhem miḳdārı verilip ziyāde verilmez.

Ve eger ṣudāᶜ-ı buḥrānīsi olan ᶜalīlin böbrekleri nāḥiyelerinde ve ᶜaḍlāᶜ-ı ḫılf altında arkaya māil s̱iḳal iḥsās olunur ise ve bi'l-cümle mevāddın bevl yoluna meyli iḥsās olunur ise o ᶜalīle müdrir olan sikencebīn içine bezr-i biṭṭīḫ ve bezr-i ḫıyār münāṣafeten ilḳā olunup verilir ve ayva dahi yedirilir, [zīrā] bu devā hem idrār eder ve hem baştan buḫārı menᶜ eder.

Ve eger buḥrānı ṣudāᶜī olan ᶜalīlin gözüne şuᶜāᶜ mis̱lli nesneler görünüp ve gözü önünde ḥumret ve ṣufret mis̱lli ḫayālāt olup ve müddet-i ṭavīleden beri

burnu kanamamış olur ise o ʿalīl sirke ile ve sirke buḫārı ile aksırtılır ve burnuna muḫaşşināt nefḫ olunup burnu müteḫalḫil kılınır veyāḫūd ʾmüfāceʾeten şemsin şuʿāı onun gözü muḥāẕīsine ve muḳābiline kılınır eger mümkin olur ise. Ve bunlardan sonra nabḍa naẓar olunur. Eger nabḍı mevci olup ve cildi dahi mülāyim olur ise ter döktürücü muʿarrıḳāt istiʿmāl olunur gerek o istiʿmāl delk ile olsun gerek şürb ile ve gerek başa tenṭīl ile olsun. Ve vācib olur ki o muʿarrıḳ ile muʿtedilen tenṭīl oluna, ziyāde ḥārr veyāḫūd bārid olmaya.

Ve eger ṣudāʿ-ı buḥrānīsi olan ʿalīlin kulağı ardında veyāḫūd koltuklarında veyāḫūd ürbiyyelerinde yaʿnī uyluğunun kısık maḥallerinde lezʿe müşābih vecaʿ-ı iʿyāī olur ise mevḍiʿ-i vecaʿ üzerine ceẕẕāb olan naʿnaʿ ve kerefs ile semn-i ʿatīḳ mis̱lli nesneler ḍımād olunur ve baʿḍı kerre bilā-şarṭ o maḥallere meḥācim dahi vaḍʿ olunur, onun için bu vech ile başta olan mevādd o mevāḍiʿe nüzūl edip onda teverrüm eder.

<u>Fī ʿİlāci'ṣ-Ṣudāʿi'llezī Yedʿā En Yekūne bi-Sebebi'd-Dūdi</u>: Ẕikri mürūr eylediği üzere baʿḍı kerre dimāġda dūd tevellüd edip ondan ṣudāʿ ḥādis̱ olur diye ehl-i Hind daʿvā ederler idi. Ve bir ḳavm onların müddeʿālarını inkār edip dimāġda kurt tevellüd eylemez derler idi. Pes ehl-i Hind'in daʿvā eyledikleri ṣudāʿ vāḳiʿ ise o mis̱lli ṣudāʿın muʿālecesinde vācib olur ki evvelā bi'l-cümle beden ve ḫāṣṣaten dimāġ tenḳıye oluna ve sonra eyāric-i feyḳarādan miḳdār-ı ḳalīl ile istiʿāṭ olunup her üsbūʿda o seʿūṭ birkaç kerre tekrār oluna ve netn-i enf maraḍı bābında bizim ẕikr eylediğimiz edviyenin küllīsi istiʿmāl oluna ve baṭnda tevellüd eden kurtları ḳātil olan devāların dahi küllīsi istiʿmāl oluna, şeftali yaprağının ʿuṣāresi ve tūt ağacının kökü ʿuṣāresi ve ṣabır mis̱lli edviyeler gibi bi'l-cümle istiʿmāl oluna. Ve bunların ʿaḳabinde ve ardınca dimāğı tenḳıye eden seʿūṭāt senin bildiğin üzere cümlesi istiʿmāl oluna.

<u>Fī ʿİlāci'ṣ-Ṣudāʿi'l-Kāini bi-ʿAḳabi'n-Nevmi ve'n-Nuʿāsi</u>: Nevm ve nuʿās ardınca ḥādis̱ olan ṣudāʿın ʿilācı budur ki ḳarīben beyān olunduğu üzere cemīʿan beden ve reʾs tenḳıye oluna. Ve bu ṣudāʿdan nefʿi olur ṣudġlarını ve cebhesini remād ve ḫall ile ḍımād eylemek. Ve remādın yaʿnī külün efḍali incir ağacının külü olur.

<u>Fī Tedbīri Aṣnāfi'ṣ-Ṣudāʿi'l-Kāini bi'l-Müşāreketi</u>: Bu tedbīri beyāna kelām-ı cāmiʿ ile ibtidā edip biz deriz ki dimāġa müşāreketi olan aʿḍālardan

birine müşāreket ile baş ağrısı ḥādis̱ olur ise o ʿuḍv-ı müşārikin muʿālecesine iʿtinā olunup o ʿuḍvu istifrāġa ḫāṣṣ olan edviye ile o ʿuḍv istifrāġ oluna ve o ʿuḍvun mizācı tebdīl ve taʿdīl oluna. Ve bu tedbīr ile maʿan onun başı muḳavviyāt ile taḳviye oluna başa çıkan esbāb-ı ṣudāʿı ḳabūl eylemesin için. Ve o taḳviye ṣudāʿın zamān-ı ibtidāsında muḳavviyāt-ı bāride ile ola, gül yağı ve sirke gibi. Ve zamān-ı ibtidādan sonra olan ezminede eger mādde ḥārre ve keyfiyyet ḥādde olur ise yine dāimā muḳavviyāt-ı bāride ile baş taḳviye olunur. Ve eder mādde bāride ise zamān-ı ibtidāda ẕikr olunan muḳavviyāt-ı bārideyi istiʿmālden sonra zamān-ı ibtidānın mā-ʿadāsı olan ezminede muḳavviyāt-ı bārideden muḳavviyāt-ı ḥārreye intiḳāl olunup babadya yağı ve ās yağı ile taḳviye olunur veyāḫūd o dühn ile baş taḳviye olunur ki onda servin ṣamġı ḥall olunmuş ola veyāḫūd o dühn servin yaprağı ve ʿuṣāresi ile ve es̱l ile ittiḫāẕ olunmuş ola.

Pes ʿuḍv-ı müşāriki bu vech ile istifrāġdan sonra gerektir ki sen teʾemmül ve fikr eyleyesin ki müşāreket ḥasebiyle ʿārıḍ olan ṣudāʿ ḥālā ʿaraḍ olmak üzere bāḳī midir yoksa dimāġda o ʿaraḍ temekkün ve teşebbüs edip maraḍ-ı aṣlīye istiḥāle eylemiş midir, onu taʿarrüf edip bilesin ve keẕālik māddeyi ve keyfiyyeti dahi taʿarrüf edip bilesin ki mādde ḥārre ve keyfiyyet ḥārre midir yoksa ʿaks üzere midir bilesin ve baʿde't-taʿarrüf her birinin muʿālecesini bildiğin vech üzere kılasın.

Ammā o ṣudāʿ ki sāḳta olan āfet ḥasebiyle dimāġa ʿārıḍ ola, onun ṣāḥibi iḥsās eder ki sāḳından bir nesne başına çıkar. Ve o ṣudāʿda vācib olur ki eger o marīḍde imtilā var ise ṣāfin dedikleri damar faṣd oluna ve sāḳlar iḥticām oluna ve bedeni iṣṭumaḥīḳūn[47] ile tenḳıye oluna. Ve eger o marīḍde imtilā ẓāhir değilse iki sāḳları ürbiyyelerine varınca ḳadar şedd ve rabṭ oluna ve ayakları milḥ ile ḫīrī dühnü ile delk oluna. Ve eger ayaklarda o āfetin ibtidā eylediği maḥall bilinir ise o maḥall keyy oluna ve maḥall-i keyye müferriḥ devālar vaḍʿ olunup tefrīḥ ve taḳyīḥ oluna.

Ve ammā cemīʿ-i bedenden ve aʿḍālarının birinden ebḫıre teṣāʿud etmekle bi'l-müşāreket ḥādis̱ olan ṣudāʿın ʿilācı budur ki o ebḫıreyi tevlīd eden ḥummā mis̱lli maraḍın devrinden evvel ve nevbetinden muḳaddem

47 Kitāb-ı ḫāmiste ḥubūb yazıldığı mevḍiʿde "iṣṭumaḥīḳūn li'l-Kindī" ʿunvānı ile yazılıp ve menāfiʿi ve aḫlāṭı ẕikr olunur.

o ᶜalīle fākihe iṭᶜām olunur. Ve fākihe bulunmaz ise ona mā-ı bārid saḳy olunur her ne ḳadar [239a] ᶜale'r-rīḳ olur ise dahi ẕikr olunan iṭᶜām ve saḳy terk olunmaz. Ve fevākih arasından marīḍe ziyāde muvāfıḳ olan sefercel olur ve küzbere ile dahi bu bābda intifāᶜ olunur ve küzbere buḫārı ṣuᶜūddan menᶜ eder.

Ve kebid müşāreketiyle olan ṣudāᶜın ᶜilācı dahi bu minvāl üzere olur, lākin ṣudāᶜ-ı kebidīye maḫṣūṣ olur idrār ile ve kebidin üzerine ḍımād ile olan muᶜāleceler. Lākin ḍımād ile muᶜālece o zamān olur ki kebidden başa mādde ṣuᶜūd etmekle ṣudāᶜ ᶜārıḍ ola.

Ve min beyni aṣnāfi's-ṣudāᶜ miᶜdenin ve ᶜale'l-ḫuṣūṣ fem-i miᶜdenin ḍaᶜfı ḥasebiyle ḥādiṡ olan ṣudāᶜın ṣınıfı onun için ḥādiṡ olur ki miᶜde fāsid oldukta āḫer maḥallden vārid olan mevāddı ḳabūl eder ve onda olan keymūsāt dahi fāsid olup ṣudāᶜa sebeb olur. Ve bu vech ile ḥādiṡ olan ṣudāᶜ ḫavāda yaᶜnī açlıkta ḥareket eder. Ve onun ᶜilācı budur ki ġıdāsından birkaç loḳma koruk suyuna veyāḫūd rībās suyuna daldırıp yutturulur veyāḫūd loḳmaları rāyiḥası ṭayyibe olup ḳābıḍ olan fākihe rubūbuna ġams olunur ve ḫubzdan veyāḫūd buğday unundan bulamaç ṭabḫ olunup ḥabb-ı rummān-la ḥumūḍat üzere kılınır ve defeᶜātle muḥammaḍ olan bulamacın istiᶜmāli istikṡār olunsa fem-i miᶜdeyi taḳviye eder. Ve bu eṡnāda ġaṡeyān olur ise ḳayʾ ettirilip ve bu ḳayʾ ile ṣafrā iḫrāc olunur, ᶜalīl o zamān istirāḥat eder. Ve baᶜdehu bu āfet var iken bürūdet dahi olsa bu eşyālar rāyiḥası ṭayyibe ve mizācı ḥārre olan efāvīh ile istiᶜmāl olunur veyāḫūd efāvīhten cüllāb ittiḫāẕ olunup ẕikr olunan eṭᶜimenin loḳmaları o cüllāba ġams ve idḫāl olunup yedirilir. Ve eger ḥumūḍat miᶜdesini leẕᶜ edip ona muvāfıḳ olmaz ise onun miᶜdesine muvāfıḳ olan loḳması cüllāb-ı sāẕece veyāḫūd efāvīh ile mübezzer olan cüllāba ġams olunup iṭᶜām olunur eger efāvīhe iḥtiyāc olur ise. Ve bu miṡlli ṣudāᶜa mübtelā olana vācib olur ki mübāderet edip ṣudāᶜ aḫẕ eylemezden muḳaddem birkaç loḳma iltiḳām edip bulamaç ve ḥasv ile teḥassī eyleye.

Ve kaçan o yediğin ṭaᶜāmın fem-i miᶜdeden inḥidārını ve haḍmını iḥsās eylese o zamān ḫubz gibi ḳabḍı olan ġıdālardan birkaç loḳma rubb-ı fevākih ile tenāvül eder veyāḫūd fākihenin kendini tenāvül eder veyāḫūd ḫubz ile ḳasb yaᶜnī kuru hurmā tenāvül eder veyāḫūd zeytūn ile ḫubz istiᶜmāl eder.

Ammā ṣudāᶜın miᶜdede olan aḫlāṭ sebebiyle ᶜārıḍ olan ṣınıfının muᶜālecesi budur ki evvelā mübāderet edip miᶜde tenḳıye oluna baᶜdehu [tenḳıyeden sonra ve] tenḳıye eṡnāsında laṭīf ve maḥmūd, haḍmı ḫafīf, keymūsu ceyyid olan ġıdālar ile taġdiye oluna ve baᶜdehu miᶜdenin keyfiyyeti lāyıḳına meyl ettirile ve keyfiyyetini taᶜdīl eden edviyede haḍm ve taḥlīl ve ıṭlāḳ dahi ola.

Ammā ẕikr olunan evṣāf-ı erbaᶜayı cāmiᶜ ġıdā bulunmasa [bil ki] mevcūd olan ġıdānın birisi laṭīf ve ḫafīfü'l-haḍm olup ve bir ġayrısı ġıdā-i maḥbūb ve ceyyidü'l-keymūs olsa o ġıdā maḥmūd olup dem-i ceyyidi tevlīd eden ġıdā-i laṭīf olur, ḫafīfü'l-haḍm olan ġıdā üzere tercīh ve iḫtiyār olunur. Ve o ġıdā ile ᶜalīli taġdiye evḳātının efḍali ḥammāma duḫūlden sonra olan vaḳtidir. Ve o ᶜalīle vācib olur ki buḫārlarını taḳlīl ve taḫfīf eyleye.

Ve eger miᶜdede olan aḫlāṭ mirāriyye ise ona sen *Ḳānūn*'da ẕikri mürūr eden bizim taᶜlīm eylediğimiz muᶜālece ile ᶜilāc eyle ve dimāġı dühn-i verd ve dühn-i ās ile taḳviye eyle. Ve eger miᶜdede olan aḫlāṭ bāride-i balġamiyye olup ondan riyāḥ-ı şedīde ḥādiṡ olur ise ona aḳvā olan muġayyiʾāt eyle ve mülaṭṭıfātla ᶜilāc eyle. Eger onun ile zāil olmaz ise eyāric-i kibārı eftīmūn ṭabīḫi ile istiᶜmāl eyle.

Ve bu ᶜillette menfaᶜati olur ṣudġda iki şiryānı ḳaṭᶜ eylemek veyāḫūd iki ṣudġ üzere keyy-i ḫafīf ile keyy eylemek o vech ile ki o keyy başı iḥrāḳ eylemeye velākin şiryānları taḍyīḳ eyleye. Ve çok kerre olur ki şiryān mevḍiᶜinden sell olunup baᶜdehu ḳaṭᶜ olunur veyāḫūd keyy olunur. Ve sellin ṭarīḳi külliyyātta mufaṣṣalan beyān olundu. Ve keyyin aṣlaḥı ve evlāsı şiryānı açıp ve şiryānın kendisini bi'ẕ-ẕāt keyy eylemektir ve keyyin eṡeri cild üzere vāḳiᶜ olmaya. Ve gerektir ki şiryān keşf olmazdan muḳaddem ālet-i keyy yaᶜnī miselle[48] muḥmāt ola ve kızdırılıp ḥāḍır ve āmāde ola. Baᶜdehu şiryān keşf olunup sāᶜatince keyy oluna. Ve bu keyy o zamān ḥācet olur ki māddeyi başa ṣuᶜūddan menᶜ ve defᶜ eder nesne olmaya.

Ve ammā edviye ile defᶜ mümkin olur ise keyy eylemeğe cesāret olunmaz ve ḫuṣūṣan eyyām-ı ṣayfta edviye ile muᶜālece olunur. Ve vācib olur ki o ᶜalīl maḍġa ḥācet olan aġdiye ile taġdiye olunmaya belki onun ġıdāsı bulamaç gibi nesneler olup bilā-maḍġ ekl eyleye, on gün miḳdārı bulamaç ile taġdiye

48 "Miselle" çuvāl-dūzdur.

eyleye. Ve eger o muᶜālece eyyām-ı ṣayfta olur ise o ḫastanın ġıdāsı sovuk vaḳtte yaᶜnī akşam ve ṣabāḥ vaḳtinde verilir. Ve o ḫastaya vācib olur ki çok söylemeye, kes̱ret-i kelāmın ona maḍarratı vardır. Ve yine vācib olur ki onun şiryānları üzere ḳavābıḍ olan edviyeler vaḍᶜ ve ilṣāḳ oluna ve o ḳavābıḍda anzerūt ve zaᶜferān ola. Ve şiryān üzere vaḍᶜ olunacak ḳavābıḍı inşāallāhu'l-müteᶜāl aḳrabādīnde beyān eyleriz. Ve baᶜḍı kerre şerāyīn üzere kurşun veyāḫūd ağır ve sengīn çemşir mis̱lli ağaç vaḍᶜ olunup bir bez ile bağlanır, ḥareket-i nabḍiyye ile şiryān damarı ḥareket edip taṣdīᶜ eylemesin için.

Ve bu ṣudāᶜı defᶜ için olan keyyler altıdır, üç keyy ümm-i reʾs üzere olur yaᶜnī aṣl-ı reʾs üzere ve hāmeye olur ve ikisi ṣudġlara olur ve biri muʾaḫḫar-ı reʾste nuḳre üzere olur. Ve vācib olur ki o maṣdūᶜ ḫamrdan her ḥāl üzere ḥaẕer eyleye.

Ve eger ṣudāᶜın sebebi miᶜdeden başa ebḫırenin ṣuᶜūdu olur ise onun muᶜālecātı şürb-i mādan ḥādis̱ olan ṣudāᶜın muᶜālecātında bizim sana beyān eylediğimiz cemīᶜan muᶜāleceler olur, zīrā miᶜdeden buḫārın ṣuᶜūdu ḍaᶜf ḥasebiyle olur ve ḍaᶜf miᶜdenin ecved[-i ᶜilācı] ḳalīlen şarāb-ı reyḥānī saḳy olunmakla olur, lākin o şarāb-ı reyḥāniyye şürbüne iᶜtiyād eylediği su karıştırılıp miᶜdeyi o şarāb leẕᶜ eylemesin için memzūcen saḳy olunur.

Ammā aṣnāf-ı ṣudāᶜda külye ve merāḳḳ ve raḥim ve bunun ems̱āli aᶜḍālar müşāreketi ile ᶜārıḍ olan ṣudāᶜlar onların tedbīrinde bizim kitāb-ı s̱ālis̱ evāilinde yazdığımız muᶜālecāt sana kifāyet eder. Ve ḥummayātta ḥādis̱ olan ṣudāᶜın muᶜālecātını ḥummayāt bābında inşāallāhu taᶜālā beyān eyleriz.

Fī ᶜİlāci S̱ikali'r-Reʾsi: Başına ağırlık ve s̱iḳal ᶜārıḍ olan kimseye istifrāġ eylemek ve şebyār istiᶜmāl eylemek nāfiᶜ olur. Ve eger o s̱iḳal demevī olur ise onun ᶜilācı faṣd ile olur yaᶜnī bedenden demi istifrāġ eden damardan faṣd olunur ve sonra ᶜırḳ-ı cebheden dahi faṣd olunur ḫuṣūṣan s̱iḳal ḫalf cānibine māil ise ᶜırḳ-ı cebheyi faṣdın nefᶜi ziyāde olur. Ve keẕālik aᶜḍā-i reʾsten olup ḫuşeşā dedikleri kulak ardında yumru ve kemik üzerinde olan damarlar dahi faṣd olunur ve kulak ardında olan şiryānlar dahi faṣd olunur ḫuṣūṣan s̱iḳal baştan ḳuddām cānibinde olur ise o faṣdın menfaᶜati ziyāde olur. *Risāle-i Ebi'l-Faḍl'da der ki* ”العظمان اللذان خلف الاذنين النابتان من مؤخر الاذن وقصاص الشعر يقال لها الخشاوان ولاحدهما خشاء وخششاء“ *İntehā*

Fī ʿİlāci'ṣ-Ṣudāʿi'l-Maʿrūfi bi'l-Beyḍati ve'l-Ḫūzeti: Başı istīʿāb edip iʿtiyād üzere ʿārıḍ olan ṣudāʿa beyḍa ve ḫūẕe derler. Bu iki lafẓlardan her biri dahi miġfer maʿnāsına yaʿnī ḥarbde viḳāye için giydikleri demirden olan tāsa derler ki başa giyerler. [239b] O ṣudāʿ miġfer gibi başı iḥāṭa eylediğinden ona dahi beyḍa derler ve ḫūẕe dahi derler.

Ve bu ağrı başı müştemil ve s̱ābit olur müzmin maraḍdır, küllü sāʿatin ednā sebeb ile ṣuʿūbeti ḥareket eder, ednā ḥareketten ve şürb-i ḫamrdan ve mübaḫḫir olan mütenāvelāttan ve ṣavt-ı şedīdden heyecān ve ḥareket eder. Ve baʿḍı kerre ṣavt-ı mütevassıṭtan dahi hāyice olur, ḥattā o ṣudāʿın ṣāḥibi ṣavttan ve ḍiyādan ve nās ile muḫālaṭadan buġḍ üzere olup vaḥdete ve ẓulmete ve rāḥat ve istilḳāya muḥibb olur.

Ve o ṣudāʿın aṣḥābına mūẕī olan nesneler muḫtelif olur, kimine ẕikr olunan nesneler īẕā eder ve kimine dahi eşyā-ı āḫer īẕā eder. Ve o ḫasta ẓann eder ki küllü sāʿatin başına bir dārib miṭraḳa ile ḍarb eder veyāḫūd bir cāzib küllü sāʿatin başını ceẕb edip çeker veyāḫūd başını iki şaḳḳ edip parçalar ve eẕāsı gözlerinin uṣūlüne yaʿnī ḳaʿrına vāṣıl olur.

Cālīnūs dedi ki bu ʿilletin cālibi ve sebebi dimāġın ḍaʿfı olur ve ḥissin şiddeti olur ve redī olan ḫılṭı tevlīd eden sebebler olur veyāḫūd ḥārr ve bārid olan veremlerin biri olur ve çok kerre sevdāvī ve ṣulb olan veremler olur ve eks̱er-i ḥālde o ṣudāʿa sebeb olan verem dimāġ ḥicāblarının üzerinde ve vasaṭında olur, lākin kimisi dāḫil-i ḳıḥfta olur ve kimisi ḳıḥfın ḫāricinde olur.

Ve bundan aḳdem senin maʿlūmun oldu ki verem dāḫil-i ḳıḥfta olan ḥicābda olsa ağrı ʿayn cānibinde mümtedd olur ve eger verem ḫāric-i ḳıḥfta olan ġışāda olsa o maḥalle yed ile mess ve mesḥ olunsa ağrı iḥsās olunur ve o ḫasta o maḥall üzere el ile ʿunf ile yapışılmağı kerīh görür ve müteʾeẕẕī olur.

Ve eks̱er-i ḥālde beyḍa ʿilleti o kimseye ʿārıḍ olur ki ona muḳaddemā emrāḍ-ı sāire iṣābet edip dimāġın kendiye ve ḥicāb-ı dāḫiliyye vü ḫāriciyyelerine kemāl üzere ḍaʿf gelip ḥarekāt-ı bedenden ġıdāiyye ve buḫāriyye olan ednā ḥareketler ile ve keẕālik ednā ḥareket-i ḫāriciyye ile dimāġ müteʾeẕẕī olur ve dimāġ ẕikr olunan ḍaʿftan nāşī vārid olan fuḍūlü ḳabūl eder.

Ve baʿḍı eṭıbbā beyḍanın esbābını beyān eyledikte bu şuḫūṣa riʿāyet eylemeyip derler ki başın küllīsini müstevʿib olup beyḍa tesmiye olunan ṣudāʿ

gerek ise ḫāric-i ḳıḥfta olsun ve gerek dāḫil-i ḳıḥfta olsun o beyḍanın sebebi miᶜde veyāḫūd re᾿ste olan buḫārāt veyāḫūd mirār olur veyāḫūd nefs-i dimāġda veyāḫūd ḥicāblarında olan filiġamūnī olur ve verem-i filiġamūnī olduğu ṣūrette başta s̠iḳal ve ḍarebān olur ve baᶜḍı kerre beyḍanın sebebi dimāġda ve ḥicābda ḥumret olmakla olur ve o ṣūrette başta iltihāb ve lez̠ᶜ olur, lākin s̠iḳal ḳalīl olur veyāḫūd o beyḍa aḫlāṭ-ı sāireden ḥādis̠ olur. Eger ḥumret ᶜalāmetleri olmayıp ve başta s̠iḳal olup ve aḫlāṭ-ı bāride ᶜalāmeti mevcūde olur ise pes beyḍa aṣnāfının her birisi tedbīr-i münāsibi ile tedbīr olunur, lākin eṭıbbādan muḥaḳḳıḳīn katında beyḍa diye bizim z̠ikr eylediğimiz şuḫūṣ üzere olan ṣudāᶜa derler.

el-ᶜİlāc: Eger bilirsen ki demde kes̠ret vardır ve o ṣudāᶜı muḥarrik olan demdir, o zamān sen faṣd edersin, ammā aḫlāṭın bāride olduğunun delāili ve ᶜalāmetleri var ise ve müddet-i maraḍ ṭavīle olduysa ve maraḍın evvelinde rādiᶜāt istiᶜmāl etmiş olur isen ḥālā onda sen neṭūlātı istiᶜmāl eyle ki onun miyāhında olan edviyede taḥlīl-i yesīr ve tesḫīn ola ve ḳabḍ-ı yesīr ola, Mekke ayrığının çiçeği gibi ve babadya ve naᶜnāᶜ gibi ve sāir *Ḳānūn*'da bildiğin bunun ems̠āli edviyeler ola. Ve ḍaᶜīf neṭūlāt ile tenṭīle bed᾿ edip ḳavī ile tenṭīle tederrüc eyle ve o aḫlāṭ-ı bārideyi müstefriġāt ile istifrāġ eyle. Ve ḥabbu's-ṣabırı maṣṭakī ile istiᶜmāl eylemek cidden nāfiᶜdir. Ve bu ḥabbu's-ṣabırı üç gecede bir kerre istiᶜmāle taᶜahhüd ve iltizām eyle ve istifrāġātta ḳūḳıyāyı dahi istiᶜmāl eyle eger ḥabbu's-ṣabırdan ḳavī müstefriġa muḥtāc olur isen. Ve bunlardan sonra ḫıyārşenber ṭabīḫini dört mis̠ḳāl dühn-i ḫırvaᶜ ile istiᶜmāl eyle.

Ve maᶜlūm ola ki bu mez̠kūrlar ile istifrāġ eyledikten sonra sen nefs-i dimāġı ve hem ḥicāb[ları]ı müstaḳillen tenḳıyeye ḳavī olan bizim sana bildirdiğimiz edviye ile tenḳıyeye muḥtāc olursun. Ve o münaḳḳıyāttan olur misk ve ᶜanber şemūmātı ki ona kāfūr ḫalṭ oluna ve baᶜḍı kerre onlara ṣabır dahi ḫalṭ olunur o edviyelerde taḳviye olduğu gibi taḥlīl dahi olsun için. Ve o ᶜalīle sen ḍımādāt-ı ḥārreti ve ḍımādāt-ı muḫaddireyi ilzām eyle ve bundan aḳdem o ḍımādātı biz sana bildirdik. Ve kaçan maraḍ zamān-ı inḥıṭāṭa bāliġ olsa ḥammāmı ve aḍmide-i ḳaviyyeleri sen istiᶜmāl eyle. Ammā maraḍ mādām ki zamān-ı ibtidāda ola ve sen bilesin ki mevādd ḥārredir, tedbīr-i dimāġda yazılan muᶜālecāt ile tedbīr eyle ve ḫıyārşenber lübbünü bādem

yağıyla mütevātiren birkaç eyyām biri biri ardınca saḳy eyle ve baʿḍı kerre mūmiyāyı dühn-i benefşec ile istiʿāṭ dahi nāfiʿ olur.

Ve maʿlūm buyurula ki kaçan beyḍanın müddeti uzayıp ṭavīle olsa mizācı bürūdete istiḥāle eder her ne ḳadar sebeb-i ḥudūs̱u mevādd-ı ḥārre olur ise.

Ve maʿlūm ola ki beyḍa-i müzmineyi ancak tesḫīn ve taḥlīli ḳavī olan edviyeler ḳalʿ eder. Ve baʿḍı kerre ona aḳrāṣ-ı kevākib ve şelīs̱ā[49] ve devāü'l-misk ile ve bunlar mecrāsına cārī olanlar ile istiʿāṭ nāfiʿ olur. Ve bunlardan hangisi ile istiʿāṭ olunur ise kız sütü ile ḥall olunup baʿdehu istiʿāṭ olunur ḫuṣūṣan vecaʿ-ı şedīd ola ve seher ġālib ola, o zamān kız sütü ile istiʿāṭ olunmak ziyāde nāfiʿ olur. Ammā keyy olunmak ve cebhede olan şerāyīn faṣd yāhūd ḳaṭʿ olunmak pes beyḍada bu muʿāleceler ṣudāʿ-ı ʿatīḳte yazıldığı üzere olur. Ammā beyḍa aṣḥābının ġıdāsı mübaḫḫir olmayan bildiğin aġdiyelerdir, ḥattā tatlı bādem dühnü ile mercimek dahi iṭʿām olunur. Ve kez̠ālik buḳūl meraḳaları ile dahi taġdiye olunur. Eger ʿalīl mebrūd ise onlar ile taġdiyede beʾs yoktur buḫārı ḳalīl olmak ḥasebiyle.

Ve ammā aṣḥāb-ı beyḍanın aṭliyesi vācib olur ki o aṭliyeden maḳṣad-ı aḳṣā taḥlīl ve ḳalīlen taḫdīr dahi ola ve bu mürekkeb ile o aṭliyenin biri olur afyūn, dem-i ehaveyn, zaʿferān, ṣamġ. Bu edviyeler taḫdīre iḥtiyāc vaḳtinde ṣudġa ṭılā olunur.

Nüsḫa-i Uḫrā: Zaʿferān, mazu, aḳrāṣ-ı kevkeb. Pes bu edviyeler ile cebhe ṭılā olunup istīʿāb olunsa nāfiʿ olur. Bāḳīleri için dahi sen aḳrabādīne ve edviye-i müfredede olan levḥalara mürācaʿat eyle.

Fī Kelāmin Mücmelin Fi'ş-Şaḳīḳati: Şaḳīḳa dedikleri ağrı başın bir cānibinde olan ağrıdır ki heyecān eder. Ammā Cālīnūs taḥdīd edip der ki şaḳīḳa başta olan şüʾūndan şān-ı mütevassıṭta olan ağrıdır. Ve baʿḍı kerre şaḳīḳanın ḥudūs̱una sebeb olan dāḫil-i ḳıḥftan olur ve baʿḍı kerre ḳıḥfı ḫāricden mücellil olan ġışādan olur ve baʿḍı ḥālde ṣudġda olan ʿaḍalden olur.

Ve ammā ḫāricden olan şaḳīḳa baʿḍı kerre bir ḥadde bāliġ olur ki ağrının olduğu mevḍiʿe el ile mess ve mesḥ olunmağa marīḍ taḥammül eylemez. Ve şaḳīḳa olan maḥalle mevādd-ı mūlime ḫāricde olan evrideden veyāḫūd şerāyīnden vāṣıl olur veyāḫūd dimāġdan ve dimāġın ḥicāblarından vāṣıl

49 "Şelīs̱ā" maʿācīn yazıldığı mevḍiʿde *Ḳānūn*'da mez̠kūrdur.

olur. Ve dimāġdan ve ḥicāblarından vāṣıl olan mevādd eks̱er-i ḥālde dürūzdan vārid olur.

Ve baᶜḍı kerre şaḳīḳanın sebebi o buḫārāt olur ki cemīᶜ-i bedenden mündefiᶜa olur veyāḫūd şaḳīḳa hangi cānibde ise o cānibde olan aᶜḍānın birinden mündefiᶜa olur. Ve eks̱er-i ḥālde şaḳīḳanın ᶜurūḍu edvār ile olur ve ġālib-i ḥālde sebeb-i ḥudūs̱u aḫlāṭ olur. Ve sūᵓ-i mizāc-ı sāẕecden ḥādis̱ olan şaḳīḳanın ḳadri ve iᶜtibārı olmaz.

Ve aḫlāṭtan ḥādis̱ olan şaḳīḳa baᶜḍı kerre aḫlāṭ-ı ḥārreden olur ve baᶜḍı [240a] kerre dahi aḫlāṭ-ı bārideden ḥādis̱ olur ve baᶜḍı dahi riyāḥtan ve gāhīce buḫārdan olur. Ve bunların ᶜalāmetleri senin maᶜlūmun oldu ki mevādd-ı bārideden ḥādis̱ [olan] şaḳīḳada başa süḫūnet iṣābet eylese ağrı sākin olur ve bāride olan şaḳīḳada temeddüd olur. Ve şaḳīḳa-i ḥārrede melmeste süḫūnet olur ve ṣudġlarda ḍarebān olur ve müberridātla istirāḥat eder. Ve keẕālik bāride olan şaḳīḳada ağrı müştedd oldukta ke-enne üzerine bir şeyᵓ-i bārid vaḍᶜ olunmuş gibi iḥsās olunur, ammā şaḳīḳa-i ḥārre vaḳt-i iştidādında bir şeyᵓ-i ḥārr üzerine vaḍᶜ olunmuş gibi iḥsās olunur.

<u>Şaḳīḳanın ᶜilācı</u> budur ki beyḍa ᶜilācında taᶜlīm olunup bildiğin gibi o marīḍ faṣd olunur ve ᶜale'l-ḫuṣūṣ cebhe ve ṣudġ damarları faṣd olunur. Ve ishāl ve ḥuḳneler ve māddeyi cānib-i ḫilāfa ceẕb kemā-yakteḍīhi'l-ḥāl istiᶜmāl olunur ve bunların ḥudūdu *Ḳānūn*'da cemīᶜan beyān olundu.

Ve şaḳīḳa-yı ḥārreye bu devā nāfiᶜdir: ṣabır hindebā suyundan naḳᶜ olunup istiᶜmāl olunur. Bu neḳūᶜ ḳarābādīnde meẕkūrdur. Ve şerbet-i vāḥidesi bir vakıyye ile altı vakıyye arasındadır. Ve bu ḥārre şaḳīḳada cebhe ve burun damarlarını faṣd cidden nāfiᶜ olur.

Ve eger şaḳīḳa ile düvār dahi olur ise vācib olur ki faṣddan evvel beden tenḳıye oluna ve tenḳıyeden sonra mizāc tebdīl oluna.

Ve eger mādde ḥārre olur ise o ḫastanın iki ṣudġlarına afyūn ve luffāḥ kökünün kabuğu ve durak otu ve benc ve kāfūr mis̱lli muḫaddirāt vaḍᶜ oluna ve mevḍiᶜ-i vecaᶜ *Ḳānūn*'da ẕikr olunan senin maᶜlūmun olan müberridātla tebrīd oluna.

Ve baᶜḍı kerre küttābın kitābet eylediği mürekkeb ile ağrı olan cānibe ṭılā olunmağın menfaᶜati olur. Ve aṣḥāb-ı şaḳīḳanın cebhesine ṭılā olunacak edviyeden olur zaᶜferān.

Ve yine bu āfetten menfaᶜati olur seẕāb ve naᶜnāᶜ ve ḫubz ve dühn-i zeyt ile ṭılā olunmak. Ve keẕālik aḳrāṣ-ı Būlus ile ṭılā olunmağın dahi menfaᶜati olur ve o aḳrāṣ aḳrabādīnde meẕkūrdur.

Ve keẕālik lübb-i ġār ve varaḳ-ı seẕāb ki o iki devāların veznleri mütesāvī ola ve birinin nıṣfı vezni miḳdārı seẕāb suyu ile bu eczālar cemᶜ olunup ḍımād olunur, nāfiᶜdir.

Ve bundan dahi ziyāde nāfiᶜdir ẕerārīḥ yaᶜnī kuduz böceği ile ḳayrūṭī ittiḫāẕ olunup mevḍiᶜ-i eleme vaḍᶜ olunur ve kabartınca ḳadar terk olunur veyāḫūd tefsiyā dedikleri devādan ḳayrūṭī ittiḫāẕ olunup istiᶜmāl olunur. Ve bu ḍımād muḳarriḥtir, onda keyy menfaᶜati vardır.

Ve eger mādde-i bāride cidden şedīdetü'l-berd olur ise ferfiyūn ve ḫardal ve āḳırḳarḥā ve bu mis̱lli nesneler ile ḍımād olunur.

Ve ammā o şaḳīḳa ki müddeti uzayıp müzmine ola, lā-maḥāle o şaḳīḳa ᶜalā-külli ḥāl bāride olur, sebebi gerek ise ḥārr ve gerek ise bārid olsun, pes onun ᶜilācında ḳuvvet ile taḥlīl ve tesḫīne iḥtiyāc muḳarrerdir. Ve aḳrabādīnde biz o aṭliyeyi ẕikr eyleriz ki kimisi aṣnāf-ı ṣudāᶜ beyninde müşterektir ve kimisi şaḳīḳaya ḫāṣṣ olur. Ve sen evvelā bedeni istifrāġ ve tenḳıye edip baᶜdehu aṭliye istiᶜmāl eyledikten sonra vecaᶜ cānibinde olan ṣudġun ᶜaḍalini parmağın ile veyāḫūd ḫırḳa-i ḫaşine ile maraḍın devri vaḳtinde temrīḫ edip ovasın.

Ve bundan sonra vecaᶜ-ı ḍarebānī şedīde olup taḫdīre iḥtiyāc olur ise ṭılā eyleyesin. Ve baᶜḍı kerre mevḍiᶜ-i vecaᶜ olan cānibde ṣudġ üzere olan şiryānı afyūn ve anzerūt ve sāir ḳavābıḍ ile ṭılā eylemeğin menfaᶜati olur. Ve baᶜḍı kerre dahi o şiryān üzere ānük yaᶜnī kurşun yāhūd mühendem yaᶜnī sargılı ve ıṣlāḥ olunmuş ağaç bağlanır nabḍ-ı ḳavīden ve ḍarebāndan şiryānı menᶜ edip vecaᶜı teskīn eylesin için. Ve bunu bundan aḳdem *Ḳānūn*'da beyān eyledik.

Ve baᶜḍı müteʾaḫḫirīn şaḳīḳa-i müzmine için bir ᶜilāc ẕikr eyledi ki menfaᶜati mücerrebdir ve o ᶜilāc bir hatundan aḫẕ ve taᶜallüm olunmuştur. Ve o ᶜilāc budur: ḳıs̱s̱āʾ-i ḥımār ve efsentīn su ve zeyt içinde teherrī edince ḳadar ṭabḫ olunup suyu ve zeyti ile başından elem ve ağrı olan cānibe o neṭūl ḥārr iken tenṭīl olunur ve s̱üflü ile ḍımād olunur. Ve her kaçan bu devā bu vech üzere istiᶜmāl olunur ise şaḳīḳa sākin olur gerek ise o şaḳīḳa ḥummāya muḳārin olsun ve gerek ise ḥummāya muḳārin olmasın.

Ve şaḳīḳa için olan ḍımādlardan bir ḍımād menfaᶜatte ḫardal ḍımādına muᶜādil olmaz. Ve kaçan ᶜillet uzasa ve ṭavīle olsa s̱āfsiyā ve keber kökünün kabuğu ve ᶜunṣul ve ferfiyūn ḍımādıyla taḍmīd olunur, o eczālar saḥḳ olunup şarāb-ı reyḥān ile onlardan ḍımād ittiḫāẕ olunup istiᶜmāl olunur. Ve o ḍımād şaḳīḳa için menfaᶜati ᶜaẓīme bir ᶜilāc olur.

Ve yine şaḳīḳaya nāfiᶜ muᶜālecāttandır, evvelā ᶜalīli ḥammāma idḫāl edip zamān-ı kes̱īr mā-ı ḥārrın buḫārı üzere kebb eyledikten sonra dühn-i fustuḳ ile seᶜūṭ eylemek, zīrā bu muᶜālece ile vecaᶜ baştan ᶜunuḳa yaᶜnī ᶜalīlin boynuna nüzūl eder. Ve bundan sonra aḳrabādīnde ve kitāb-ı s̱ānī el-vāḥında muḥarrer olan o ağrının nüzūl eylediği maḥallden defᶜi bābında olan muᶜāleceleri iltiḳāt ve aḫẕ edip onunla ᶜamel eyle.

*Ve bu maḥallde aṣl nüsḫalarda "*وان ذلك يخدر الوجع الى العين*" vāḳiᶜ olmuştur, lākin nüsḫa-i sulṭāniyyenin kenārına "*الى العنق*" yazılıp nüsḫa olmak üzere işāret olunmuştur. Ve ẓāhir olan budur ki hāmişe yazılan nüsḫa ṣaḥīḥtir, zīrā ağrıyı baştan göze indirmek aḫaṣṣın ṣalāḥı için eşrefi ıḍrār eylemektir. Ve "Tefirrü min varṭatin ve teḳaᶜu fī-ekberihā" mes̱elinin mā-ṣadaḳıdır.*

el-Maḳāletü's-S̱ālis̱etü Kitāb-ı S̱ālis̱ten Fenn-i Evvelin Maḳālāt-ı Ḫamsinden Üçüncü Maḳāle Dahi Dimāġda Olan Vereme ve Mevḍiᶜ-i Veremin Teferruḳ-ı İttiṣāline Müteᶜalliḳa ve Fuṣūl-i ᶜAdīdeyi Muḥteviyedir

Faṣl-ı Evvel Ḳarānīṭus Beyānındadır

İki noktalı ḳāf ile "ḳarānīṭus" sersām-ı ḥārr maᶜnāsınadır. Ve o maraḍ ḥarāretli bir veremdir ki dimāġın iki ḥicāblarının birinde olur yā ḥicāb-ı raḳīḳte olur veyāḫūd ḥicāb-ı ġalīẓde olur ve baᶜḍı kerre dimāġın kendide dahi eṣaḥḥ-ı aḳvāl üzere verem ḥādis̱ olur, velākin nefs-i dimāġda ḥādis̱ olan vereme ḳarānīṭus ve sersām tesmiye olunmaz, o ismler ancak ḥicāblarda olan verem-i ḥārra maḫṣūṣ olur.

Ve baᶜḍı müteṭabbib ẓann ederler ki nefs-i dimāġda verem ḥādis̱ olmaz. Ve onların delīli budur ki her nesneler ki ziyāde mülāyim veyāḫūd ziyā-

de katı ola o nesneler temeddüd eylemez ve temeddüd eylemeyen cismler teverrüm dahi eylemez, pes dimāġ ziyāde mülāyim ve yumuşak olmakla, keẕālik kemikler ziyāde katı ve ṣalābetli olmakla onlarda temeddüd olmaz ve temeddüd olmayan nesnelerde teverrüm dahi olmaz.

Ve baᶜḍın bu kelāmı ḫaṭādır, zīrā dimāġ temeddüd eder leyyin ve lezic olmak ḥasebiyle ve kemiklerde dahi verem ḥādis̱ olur, ḥattā Cālīnūs dahi dimāġda ve kemikte verem ḥādis̱ olduğunu ikrār ve iᶜtirāf eyledi. Ve dişleri yazdığımız bābda bunun beyānı senin maᶜlūmun olur ki her bir cism ki taġaddī eyleye, lā-maḥāle o cism temeddüdü ḳabūl eder. Ve onun temeddüdü iki vechin biri ile olur yā nefs-i ġıdā ile olur ve bu temeddüd ḥasebiyle o cism büyür veyāḫūd onun temeddüdü faḍla ile olur ve o temeddüd ile verem ḥādis̱ olur. Ve dimāġın ve ᶜiẓāmın ġıdā ḥasebiyle temeddüd edip büyüdüğünde iştibāh yoktur ve keẕālik faḍla ḥasebiyle dahi onların teverrümünde iştibāh olmaz.

Velākin dimāġda olan veremler ḳarānīṭus ve sersām ismleriyle tesmiye olunmazlar ve ḳalīlen ıṭlāḳ olunduğu tecevvüz ve istiᶜāre ṭarīḳiyledir, [240b] zīrā sersām-ı ḥārr-ı ḥaḳīḳīye heẕeyān ve iḫtilāṭ-ı ᶜaḳl ve ḥarāret-i muḥrıḳa ᶜārıḍ olur ve ᶜavāmm-ı nās o ᶜavārıḍa sersām tesmiye ederler. Ve dimāġda olan verem-i ḥārrda dahi bu ᶜavārıḍ mevcūde olduğundan ona dahi sersām derler ve ḫavāṣṣ dahi ḳalīlen istiᶜāre ṭarīḳiyle o ismi nefs-i dimāġda olan verem-i ḥārra ıṭlāḳ ederler. Ve bunun naẓīri gibi olur sersām-ı bāride nisyān tesmiye olunması, zīrā sersām-ı bāride nisyān lāzım gelir ve lāzımın ismi verem-i bāride ıṭlāḳ olunur.

Ve sersāma bi-ḥasebi'l-lafẓ ve'l-imlāʾ müşābih bir lafẓ vardır ki başka bir maraḍın ismidir ve o lafẓ bersām lafẓıdır ki ẕātü'l-cenbe ıṭlāḳ olunur. Ve fenn-i lüġatte maᶜrifeti olmayanlar ẓann ederler ki sersām ve bersām ikisi dahi dimāġī olan verem-i ḥārra ıṭlāḳ olunur, lākin o verem şedīd olursa ona sersām derler ve eger ḫafīf olur ise ona bersām derler. Lākin onların bu ẓannı ḫaṭādır, zīrā lüġat-ı Fārsī'de "ser" baş maᶜnāsınadır ve "ber" göğüs maᶜnāsınadır ve "sām" verem ve maraḍ maᶜnāsınadır. "Sersām"ın maᶜnāsı baş veremi ve "bersām"ın maᶜnāsı göğüs veremi demektir. Pes başta olan vereme bersām tesmiyesi nice cāiz olur!

Lākin "ʿarḍ"a yaʿnī hezeyān ve iḫtilāṭ-ı ʿaḳl ve iḥtirāḳa ıṭlāḳ olunan sersāmın envāʿı ve aṣnāfı olur, kimisi ḥummayātta olur ve kimisi aḫlāṭ ḥasebiyle olur ve bunlarda iḥtirāḳ olur ve kimisi dahi bersāma müşāreket ile olur yaʿnī göğüste olan ḥicāb ve sāir ʿaḍalāt veremlerine müşāreket ile olur ve kimisi dahi mes̱āne ve raḥim ve miʿde müşāreketiyle olur. *Ve bunlar cemīʿan sersām-ı ḥaḳīḳīye ʿaraḍda muvāfıḳ olmakla muṣannifīnin sersāmı tavsīf ve taʿrīfleri iḫtilāf üzere bulunur.*

Ve fi'l-ḥaḳīḳa sersām ḥicāblarda olan vereme ıṭlāḳ olunur. Ve baʿḍı kerre ḥicāblarda olan verem-i ḥārra müşāreket ile cevher-i dimāġ dahi teverrüm eder ve ḥicābdan intiḳāl ile dahi cevher-i dimāġ teverrüm eder yaʿnī verem-i ḥicābın māddesi dimāġa teveccüh etmekle ḥicābın veremi zāil olur ve dimāġda verem ḥādis̱ olur. Ve bu ḥāllerde olan sersām ġāyet redāʾet üzere olur, yevm-i rābiʿde ḳatl eder, eger yevm-i rābiʿi tecāvüz eder ise necāt bulur. Ve sersāmdan helāk olanların eks̱eri nefes āfeti ile helāk olur.

Ve dimāġın eczālarının iḫtilāfı ḥasebiyle sersām dahi muḫtelif olur, ḥattā baʿḍı kerre verem dimāġın ki cüzʾüne şāmil olur ve baʿḍı kerre bi'l-cümle dimāġı istīʿāb eder. Ve bi'l-cümle dimāġı iḥāṭa eden verem-i ḥārrın eks̱er-i ḥālde ʿamūdu tecvīf-i evvel ile evsaṭ arasında ḳarār edip tecvīf-i evsaṭa māil olur. Ve o veremin mübdiʾi yaʿnī sebeb-i fāʿilīsi dem olur veyāḫūd o ṣafrā olur ki onun levni ṣufret-i ṣaḥīḥa veyāḫūd ḥumret-i ṣaḥīḥa olur veyāḫūd o veremin mübdiʾi ṣafrā-i muḥteriḳa olup sevdāya dārib ve māil olur. Lākin bu ḳısm-ı ahīr cidden redīdir ve müşābih olup benzer ki eks̱er-i ḥālde bu dimāġı müstevʿib olan verem-i ḥārr naḳī ve ḫāliṣ olan demden ḥādis̱ olmaz ve kez̠ālik ḫāliṣ olan ṣafrādan dahi ḥādis̱ olmaz belki dem-i mirārīden ḥādis̱ olur. Ve yine müşābih olur ki bu verem münḳaḍī ve zāile olmaz illā ʿaraḳ ve ruʿāf ile zāil olur [yaʿnī terlemek ve burnu kanamak ile zāil olur.]

Ve çok kerre başın taşrasında olan ḥicāb ve damarlar teverrüm eder, ḥattā damarların veremleri o ġāyete bāliġ olur ki dāḫilden ḫārice nüfūz̠ eylediği şüʾūn ve dürūz açılmağa ve münfetiḥ olmağa ḳarīb olur ve buna ʿārıḍ olan iḫtilāṭ-ı ʿaḳl bükā ile ḍaḥikten mürekkeb olup sāʿaten fe-sāʿat vāḳiʿ olur ve bu ḥāl ʿalāmet-i rediyye olur. Eger sersām z̠ātü'r-riyeden intiḳāl ile olur ise yaʿnī riyede olan veremin mevāddı dimāġa intiḳāl edip riyeden verem zāil olup ve dimāġda verem ḥādis̱ olur ise o sersām ḫılṭın kemāl-i ḥarāretine

delālet eder. Ve keẕālik ẕātü'r-riyenin veremi ġayr-i ḥaḳīḳī olan sersāma dahi intiḳāl eylerse yine ḫılṭın ifrāṭ-ı ḥarāretine delālet eder.

Ammā sersām ʿuḍv-ı müşārikten intiḳāl ṭarīḳiyle olmayıp müşārikte olan maraḍın ʿaraḍı olur ise, eger ʿaraḍ olan sersāmda nevāḥī-i reʾste ve riyede s̱iḳal dāim olup teşennüc ve ḳayʾ-ı zencārī ʿārıḍ olur ise o ʿalīl evvel sāʿatte helāk olur ve ʿalā-mehlin helāk olanların müddet-i mehlleri bir gün yāhūd iki gün olur, iki günü tecāvüz eylemez. Ve bu mühlet dahi ʿalīlin ḳuvveti ziyāde ḳavī olduğu vaḳtte olur

Ve ḳarānīṭusun ṣıḥḥat meʾmūl olanları o sersāmdır ki ḥummāsı vaḳtinde eylediği heẕeyānı ḥummāsı zāile olduktan sonra teẕekkür eyleyip ḫāṭırına getire. Ve o sersāma himūrīdūs ʿārıḍ olur ise yaʿnī maḳʿade damarlarından kan münfecir olup boşanır ise ʿalāmet-i maḥmūde olur.

Ve müsersem olan kimsenin yaʿnī sersāmı olanların gözleri şāḫıṣa olsa yaʿnī gözünü bir ṭarafa dikip o cānibe naẓar-ı dāim ile naẓar eylese ve hem mirār-ı aḥmer kusup ve ḳuvvetinde dahi ḍaʿf olsa o günden o ʿalīl helāk olur. Ve eger baṣarı şāḫıṣ ve ḳayʾı mirār-ı aḥmer olan müsersemin ḳuvveti ḳavī olur ise iki günden sonra helāk olur. Ve o kimse ki onun dimāġı nāḥiyelerinde verem vardır, onun bevli māī olsa o kimse vereminden necāt bulur ve ḫalāṣ olur.

Ve çok kerre bevāsīrin seyelānıyla sersām-ı ḥārr taḥallül eder. Ve baʿḍı sersām-ı ḥārr teberrüd edip līs̱erġusa intiḳāl eder. Ve baʿḍı kerre dahi sersāmdan ḫalāṣ bulup dıḳḳta veyāḫūd cünūnda vāḳiʿ olur. Ve çok kerre dahi ġayr-i ḥaḳīḳī olan sersām ḥaḳīḳī sersāma intiḳāl eder.

Ḳarānīṭusa mübtelā olan meşāyıḫ ve pīrler o ʿilletten necāt ve ḫalāṣ bulmazlar ve kurtulanları nādir ve ḳalīl olur.

Ve baʿḍı müteṭabbibīn zuʿm ederler ki ḳarānīṭusa müşābih olur bir maraḍ vardır ki onun ḥummāsı olmaz ve ḥummānın olmadığı delālet eder ki onun veremi dahi olmaz, lākin ḳalaḳ ve ıḍṭırābı ve vüs̱ūbu şedīd olur; o ʿilletin ṣāḥibinde ḳarār ve sükūnet olmaz ve dīvārlara ḍarb ve taʿn eder, ḍucreti ve ḍīḳ-ı nefesi ve ʿaṭaşı ziyāde olur, su içse boğazına durup yutamaz ve yine taşra atar ve o maraḍ bu ḥāletlerin ẓuhūru gününde eks̱eriyyā ṣāḥibini ḳatl eder ve baʿḍı kerre dört güne varınca ḳadar mütemādī olup baʿdehu ḳatl eder. Ve bu ʿilletten bir kimse necāt bulmaz belki o kimseye ʿārıḍ olur ki

onun yüzü ve lisānı kara ve siyāh olur ve gözleri ḫāmide olur yaᶜnī sönüp nūru gider ve onların ḥāli melhūfīnin ḥāli gibi olur. Ve bunlardan sonra onun ḥarekātı mülāyim ve nabḍı sāḳıṭ olup helāk olur ve çok kerre onların helāki iḫtināḳ ile olur. Ve onları sen görürsün ki bir kerre ᶜadv edip koşar ve baᶜdehu sāḳıṭ olup düşer ve ölür. Ve baᶜīd olmaz ki bu āfetin dimāġa ᶜurūḍu dimāġa müşārik olan bir ᶜuḍv-ı kerīm-i āḫer ḥasebiyle ola, meṡelā nefes için müteᶜayyin olan ᶜaḍale teşennüc-i ᶜaẓīm veyāḫūd fesād-ı āḫer ᶜārıḍ olur ve o fesād ḫunāḳ cānibine müteveccih olup dimāġa olup dimāġa vāṣıl olur ve bi'l-müşāreket dimāġa fesād ᶜārıḍ olur ve ᶜaḳl muḫteliṭ olur ve nevāḥī-i reᵓs ve ḥalḳ ve ṣadrı cefāf üzere olup ᶜaṭaş ziyāde olur.

Faṣl-ı S̱ānī Ḳarānīṭus Aṣnāfı Beyninde Müşterek Olan ᶜAlāmetlerdir ki Ẕikr ve Beyān Eyleriz

Sersām-ı ḥārr-ı ḥaḳīḳīnin aṣnāfı beyninde müşterek olan ᶜalāmetler bu meẕkūrlardır: ḥummāsı lāzıme vü yābisedir ki ekṡer-i ḥālde ẓahīre vaḳtinde o ḥummā müştedd olur ve o heẕeyān ki gāhīce ifrāṭ üzere vāḳiᶜ olur ve gāhīce keslān üzere olup tekellümü kerīh görünüp kelāmını ḳaṭᶜ eder ve ᶜaḳl dahi muḫteliṭ olur, ekṡer-i ḥālde o aḫlāṭ yevm-i rābiᶜe ḳarīb zamānda olur ve eṭrāfı ile ᶜabes edip oynar ve nefesi muḍṭarib olup [241a] muntaẓam olmaz, lākin nefesi ᶜaẓīm olur ve şerāsīflerinde fevḳ cānibine keṡīren temeddüd ve gerginlik olur ve aᶜḍāda o āfet ile iḫtilāc olur, aᶜḍā seğirir. Eger iḫtilāc o āfet iṣābet etmezden muḳaddem ᶜārıḍ olur ise sersāmı inẕār eder.

Ve baᶜḍı kerre sersāmda nevm muḍṭarib olur ve ıḍṭırābından taḫlīṣ ḳaṣd edip maᶜiyyetinde bulunanlar uyartmak için ṣayḥa ederler ve baᶜḍı kerre uyuturlar ve baᶜḍı kerre uykuyu terk ettirip seherde kılarlar. Ve ekṡer-i ḥālde ḫayālāt ve korkunç düşler ḥasebiyle uykuları müşevveş olur ve uykudan uyanmaları dahi müşevveş olup ṣayḥa ederek uyanırlar ve uyandıklarında veḳāhat ve cesāret olur ve ġaḍabları dahi müştedd olup muᶜtād ve maᶜhūd olan ġaḍablarından ziyāde olur. Şuᶜāᶜdan iᶜrāz edip aydınlığa buġḍ ederler ve lisānları ıḍṭırāb-ı şedīd ile muḍṭarib olur ve lisānları ḫuşūnetli olur ve lisānlarını ᶜaḍḍ edip ısırırlar ḥattā baᶜḍı kerre lisānları teverrüm eder. Ve çok kerre ṣavtları dahi munḳaṭıᶜ olur. Ve suya iştihāları olur, lākin ḳalīlen şürb ederler, şürb-i māı istikṡār eylemez ve suya iştihāları dahi keṡīr olmaz.

Ve baᶜḍı kerre berd-i ḫāricī mevcūd değil iken elleri ve ayakları bilā-mūcib sovur, ammā bevlleri zürḳata ve leṭāfete māil olur. Ve nabḍları ṣulb ve katı olur, verem ᶜuḍv-ı ᶜaṣabīde olmak ḥasebiyle. Ve nabḍ ṣaġīr olur, damarda ṣalābet ve ḳuvvette ḍaᶜf olup mādde ḳuvveti ḍaġṭ eylediği ḥasebiyle. Ve nabḍlarında ḳuvvetten bir şeyᵓ olur, lākin ḫaṭara ḳarīb oldukta ḳuvvet aṣlā bulunmaz. Ve onlarda olan yübūset nabḍı cemᶜ ve şedd edip inḳıbāḍ ve inbisāṭın āḫirleri esraᶜ olur. Ve nabḍlarında olan minşāriyyet mevciyyet-ten ḫālī olmaz, zīrā dimāġ-ı cevher raṭbdır ve ruṭūbetten nabḍa mevciyyet ḥādis̱ olur. Ve baᶜḍı kerre onların nabḍları ᶜarīḍ olur ve ḥācet katında ᶜaẓīm ve mütevātir olur ve eczā-i vaḍᶜda muḫtelif dahi olup mürteᶜiş olur. Ve bu vech ile olan iḫtilāf ve irtiᶜāş ġaşyı inẕār eder, lākin baᶜḍı kerre irtiᶜāştan bir nevᶜ nabḍ olur ki onu ᶜırḳın ṣalābeti ve ḳuvvetin ḳuvveti īcāb eder ve o nevᶜ irtiᶜāş ġaşy inẕār eylemez. Ve o müsersemlere baᶜḍı kerre nabḍ teşennücü ᶜārıḍ olup teşennüc maraḍının ᶜurūḍunu inẕār eder.

Ve kaçan sen emrāḍ-ı ḥāddenin ve ḥummayāt-ı ṣaᶜbenin ᶜalāmetlerini bilsen ve görsen ve o ᶜalāmet ṣāḥibinin ṭabīᶜatında iᶜtiḳāl olsa yaᶜnī onun ḳabḍı olsa o ᶜalāmetler sersāmı inẕār eder ve bu inẕār münẕirāt-ı ḳaviy-yeden olur, o kimsede sersām ḥādis̱ olur, taḫallüf eylemez ve ḳarānīṭus teḳaddüm eder ḳarīben vuḳūᶜu olan şeyi nisyān etmek üzerine ve bilā-illet maḥzūn olmak ve aḥlām-ı rediyye görmek ve ṣudāᶜı çok olmak ve s̱iḳal ve imtilāsı olmak üzerlerine yaᶜnī bu ᶜavārıḍlar ḳarānīṭus bulunduktan ve ḥādis̱ olduktan sonra bulunur, evvel bulunmaz. Ammā ḳarānīṭus ᶜārıḍ olmazdan muḳaddem yüz ṣaġīr olur ve seher ṭavīl olur ve nevm muḍṭarib olur. Bu ᶜalāmetler ḳarānīṭustan evvel olur.

Kaçan kim mādde dimāġa teveccüh edip damarlarında deverān ve teraḳ ruḳ ede yaᶜnī mādde cereyān edip gidip gelmeğe başlaya, ẕikr olunan seher ṭavīl olur ve nevm muḍṭarib [olur.] Ve bu mis̱lli āfetler müştedd olur. Ve o mevādd dimāġa ḳarībe oldukta ve mevāddı dimāġ teşerrüb eyledikte evvelā başın ense ṭarafında ḳafāda bir ağrı ẓuhūr eder ḫuṣūṣan mevādd-ı ṣafrāviy-yede bu ağrı müteḥaḳḳaḳ olur.

Ve dimāġ teverrüm edip sersām ḥādis̱ oldukta evvelā onların gözlerine yübs-i şedīd ᶜārıḍ olur ve sonra gözleri yaşarmağa başlar ve ḫuṣūṣan göz-lerinin birinde demᶜa ve çapak ziyāde olur. Ve çok kerre vāḳiᶜ olur ki göz

damarlarına kızıllık ʿārıḍ olup ḥumret-i şedīde ile ḥumret gelir. Ve baʿḍı kerre o ḥumret ʿaḳabinde burnundan ḳaṭarāt-ı dem damlar. Ve baʿḍı kerre gözünü ovarlar ve o ovmak ile [eks̱er] ebdānda hüdūʾ ve sükūna meyl olur, ancak eṭrāfında sükūn olmaz belki elleri ile yine ʿabes edip oynar ve s̱iyābının ziʾbirini yaʿnī havını iltiḳāt eder ve yolup kaldırır. Ve baʿḍı kerre o ʿalīl gözünü yumar ve gāhīce taḥdīḳ eder ve ṣayḥa dahi eder ve gāhīce dahi kelām-ı faṣīḥten kesel üzere olup lisānlarını taḥrīk etmeği murād eylemezler. Ve baʿḍı kerre dahi onlardan bevl teḳāṭur eder, gāhīce o teḳāṭuru fehm ederler ve gāh olur ki teḳāṭuru fehm eylemezler. Ve ḥummayātta bu vech üzere olan teḳāṭur-ı bevl sersām-ı ḥāḍıra yaʿnī o ḥālde sersām bulunduğuna delīl-i ḳavī olur. Ve onlar ebdānlarında olan ālām ve ekdārı iḥsās ve fehm eylemezler ve belki ağrısı olan ebdānlarına ʿunf üzere mess olunsa elemini bilmezler.

Ve sersāmların ʿalāmetleri beyānında biz tekellümü ziyāde edip deriz ki verem dimāġın cānib-i muḳaddeminde olsa taḥayyülü ifsād eder ve s̱iyābının ipliğini ve havlarını ve dīvārda olan saman çöpünü bulup iltiḳāt eder ve ḥīṭāndan bu mis̱lli nesneleri yolar. Ve o eşbāḥ ve eşḫāṣı taḥayyül eder ki onların vücūdu olmaz.

Ve eger o verem dimāġdan vasaṭa māil olur ise o verem fikri ifsād eder ve ʿamelinde iḫtilāṭ olur ve hez̠eyānı kes̱īr olur. Ve verem buṭūn-ı dimāġdan ḫalf-i reʾsi vely eden cānibde olur ise ḥālā gördüğünü ve işlediğini unutur, ḥattā nisyānı o ġāyete bāliġ olur ki bir nesneyi taleb edip ister, önüne iḥḍār olunup getirilse taleb eylediğini bilmez. Ve baʿḍı kerre bevl etmek için ḳārūreyi ister ve önüne getirirler ve istediğini bilmez. Ve kaçan verem dimāġın küllīsini müştemil olsa bu ʿalāyimin cümlesi ẓāhir olur.

Ve nefs-i dimāġ dahi müteverrim olsa yüzü ve gözü kırmızı olur ve gözü cuḥūẓ-ı şedīde ile cāḥıẓa ve mürtefiʿa olur. Ve mādde dem ise gözleri ḥamrāʾ olur ve mādde ṣafrā ise gözleri sarı olur eger o ṣafrā ṣafrā-i ṣırfe olur ise.

Ve müşāreket ile olan iḫtilāṭ-ı z̠ihn defʿaten ḥādis̱ olur ve ʿuḍv-ı āḫerin sūʾ-i ḥāline tābiʿ olup o ʿuḍvun nāibelerinin iştidādı ile iḫtilāṭ dahi müştedd olur ve ḫiffeti ile iḫtilāṭ dahi ḫafīf olur ve ziyādesiyle zāid ve noḳṣānıyla nāḳıṣ olur.

Ammā sersām-ı dimāğīden ḥādiṡ olan iḫtilāṭ ḳalīlen ḳalīlen tedrīc ile ḥādiṡ olup lāzım olur, iḫtilāṭtan münfekk olmaz.

Ve sersām-ı ḥaḳīḳīnin ᶜalāmetleri kendiden aḳdem ḥādiṡ olup sersām sonra ḥādiṡ olur, ammā ḥaḳīḳī olmayan sersām bulunmazdan muḳaddem āḫir-i ᶜuḍvda maraḍ ḥāṣıl olur baᶜdehu ᶜalāyim-i sersām ẓāhir olur. Ve ṣadrda olan ḥicāb-ı ḥāciz ve ṣadrın ᶜaḍalāt-ı sāireleri müşāreketiyle olan sersāmda olan sersāmın ve ẕātü'l-cenbin ᶜalāmetleri ẓāhir olur. O ᶜalāmetler bunlardır: İki cenbinde vecaᶜ-ı nāḫıs olur, teneffüs eyledikçe o vecaᶜ ẓāhir olur ve nefesinde ḍīḳ olur ve nabḍ-ı minşārī olur ve evvel-i ḥudūṡunda suᶜāl-i yābisi olur baᶜdehu ekṡer-i aḥvālde suᶜāl-i raṭba intiḳāl eder ve nefṡ olur ve ḥummā-ı lāzımesi olur ve ḥarāretin ekṡeri nevāḥī-i ṣadrda olur ve sersām-ı ḥaḳīḳīde ekṡer-i ḥarāret nevāḥī-i reᵓste olur ve şerāsīfte fevḳ cānibine temeddüdün iḥsās olunması ekṡer olur. Ve sersām-ı ḥaḳīḳīye maḫṣūṣ olur cümcüme üzere yaᶜnī kelle kemiği üzere vecaᶜ-ı ġayr-i şāmil iḥsās olunmak. Ve ẕikri mürūr eden ᶜalāmetler sersām-ı ḥaḳīḳīde keṡīreten ve ḳaviyyeten olmaz. Ve nefesi muḫtelif olur, merreten ḍaᶜīf ve mütevātir olur ve tāreten uḫrā nefesi ᶜaẓīm olur ve ġālib-i aḥvālde nefesi ṣaġīr-i ḍaᶜīf olur ve baᶜḍı kerre dahi nefes zefre gibi olur. "Zefre" o nefestir ki bir müddet ḥabs olunduktan sonra ḫurūc eder. Ammā ḥārr [241b] olan ḳarānīṭusta ancak nefes ᶜaẓīm olur.

Ve iki sersāmlar yaᶜnī sersām-ı ḥārr ve sersām-ı bārid iḫtilāf-ı ẕihnin ḳuvvetinde müşterek olurlar, velākin āḫer ᶜuḍva tebeᶜiyyet ile olan sersām sersām-ı ḥaḳīḳīden müfāraḳat eder o vech ile ki ᶜuḍv-ı āḫere tābiᶜ olan sersām o ᶜuḍvun ḥummāsına tābiᶜ olur, sersām ḥummānın ḳuvvetiyle ḳavī ve ḍaᶜfı ile ḍaᶜīf olur.

Ve ammā fem-i miᶜdede olan aḫlāṭ ile ᶜārıḍ olan sersām, o sersāmda fem-i miᶜdede lezᶜ iḥsās olunur ve onda ġaṡeyān ve ᶜaṭaş ve ağızın merāreti olur.

Ve āḫer ᶜuḍvların evrāmı ḥasebiyle olan sersām, o verem olan ᶜuḍvun aḥvālinden ẓāhir olanlar ile bilinir, zīrā o ᶜuḍvun aḥvāli āşikāre olmadıkça o ᶜuḍvun āfeti iḫtilāṭ-ı ᶜaḳla ve sersām-ı beyyine sebeb olmaz. Bu meẕkūrlar bilinsin ve ḍabṭ olunsun.

<u>Fī ᶜAlāmāti's-Sersāmi'l-Ḥakīkī li-Cemīᶜi Aṣnāfihi</u>: Biz deriz ki demden ḥādiṡ olan sersām-ı ḥaḳīḳīnin evvel ᶜalāmeti budur ki ᶜavārıḍ-ı müştere-

keden olan ʿalāmetlerin cümlesi ḍaḥik ile ʿārıḍ olur ve onda ḳaṭarāt-ı ruʿāf bulunur, nefesi ʿaẓīm olur, gözünde demʿa ve remaṣ olur ve seheri ġayr-i ḥaḳīḳīde olan seherler gibi ifrāṭ üzere olmaz ve lisānında ḫuşūnet olur ve lisānının levni evvelā sevāda māil ḥumret olup baʿdehu sevād-ı ḫāliṣ olur ve lisānı ağırlaşır ḥattā tekellümden keslān olur ve kırmızı şebaḥlar taḥayyül eder ve yüzünde olan damarlar aḥmer olur ve ʿaynı mümteliʾe olur ve min-ġayri ḥācetin ḳuʿūd ve ḳıyāmı kes̱īr ve mütevātir olur.

Ammā sersām-ı ḥaḳīḳī ṣafrā-i ṣaḥīḥadan ḥādis̱ olur ise seheri kes̱īr olur ve gözlerinde cefāf şedīd olur ve lisānında ḫuşūnet şedīd olur. Evvelā lisānı sarı olup baʿdehu esved olur. Ve ḥummāsı şedīd olur ve müddet-i ṭavīle gözlerini mesḥ eder ve sarı şeyler taḥayyül eder. Ve aḫlāḳına sebuʿiyyet ve s̱everān ve şiddet ve ḫuṣūmete ḥırṣ üzere olmak ʿārıḍ olur ve ke-enne o ʿalīl muḳābil ve muhārib heyʾeti üzere olur. Ve burunları ince olur ḫuṣūṣan ṭarafları ziyāde ince olur ve cebhelerinin fevḳ cānibine inciẕābı ve çekilmesi şedīd olur.

Ammā ṣafrā-i muḥteriḳadan ḥādis̱ olan sersām-ı ḥaḳīḳī redī ve mühlik olur. Ve onun ʿalāmet-i ūlāsı budur ki onun bi'l-cümle ʿavārıḍı cünūn ve ḍucret ile ʿārıḍa olur ve nefesi ʿaẓīm ve gözleri küdūretli olur ve ṣubārāya müşābih olur, ke-ennehu ṣubārānın kendisi olur.

Ve ammā bu sersāmın intiḳāllerinin ʿalāmetlerinden eger līs̱erġus intiḳālinin ʿalāmeti mevcūde olur ise ondan ṣıḥḥat meʾmūl olur; o ʿalāmetler bunlardır: Gözler çukurlanır ve dāimā yumuk olur, ağzının salyası seyelān eder, nabḍı baṭīʾ ve leyyin olur.

Ammā sersām şıḳāḳūlusa ve verem-i dimāġiyyeye intiḳāl eylese onda şıḳāḳulūs ʿalāmeti ẓāhir olup aḥyānen gözlerinin sevādı ġāib olup beyāḍı ẓāhir olur ve ıḍṭıcāʿdan imtināʿ ve ibā eder, lākin istilḳādan imtināʿı olmaz, karnı şişer ve şerāsīfi mümtedde olup uzar ve aʿḍāsının iḫtilācı [yaʿnī seğirmesi] ziyāde olur.

Ammā sersāmın dıḳḳa intiḳālinin ʿalāmeti gözleri çukurlanır ve ḥummāsı hādiye yaʿnī mülāyim olur ve bedeni ḳaḥl olup arıklanır ve nabḍı ṣaġīr ve ṣulb olur.

Ammā sersāmın teşennüce intiḳāli ʿalāmetlerini inşāallāhu taʿālā biz teşennüc bābında ẕikr eyleriz.

Faṣl-ı S̱ālis̱ Sersām Aṣnāfının Muʿālecātı Beyānındadır

Sersām-ı ḥaḳīḳīnin bi'l-cümle aṣnāfı beyninde müşterek olan ʿilāclar bunlardır: Ḳīfāl faṣd olunup dem-i ṣāliḥ ve cidden kes̱īr olan dem iḫrāc olunur. Vācib olur ki mübāderet olunup ʿalīl olan kimse iḫtilāṭ-ı ẕihne bedʾ eylediği gibi eger mānic-i ḳavī yok ise ẕikr olunan faṣd oluna ve o faṣdda iḥtiyāṭ üzere olup ʿalīlin ḥāli taʿarrüf ve tefaḫḫuṣ oluna ki onda ġaşy var mıdır ve yok mudur biline. Ve ġaşye ḳarīb ḥālet oldukta demʿ ḳaṭʿ oluna velākin maʿrifette iḥtiyāl olunmak gerektir, zīrā ifāḳat ve ġaşyın ḥālātı ve ʿalāmātı ḫafiyye olup biri birinden farḳ ve temyīz olunmakta ḥīleye muḥtāc olunur velākin nabḍ ile farḳ olunur. Kaçan nabḍda irtiʿāş ve inhifāz olup bilā-niẓām muḫtelif olsa ḥattā nabḍ-ı vāḥid ʿaẓīm ve nabḍ-ı āḫer ṣaġīr olsa ġaşyın ḳurbüne delālet eder.

Ve vācib olur ki maḥall-i faṣdın sargısı muḥkem ola, ḥattā ʿalīlin ḥarekātı ve ıḍṭırābātı ile çözülmeye, zīrā vaḳt-i ıḍṭırābında ʿıṣābenin çözüldüğünü bilmez ve demin seyelānı ġaşye müʾeddī olur. Ve keẕālik ʿıṣābe muḥkem bağlanmasa ʿalīlin kendisi ḫayāl-i fāsid sebebiyle ʿıṣābenin ḥall olunmasında ve demin cereyānında nefʿ mülāhaza edip ḥall eder, ammā ʿıṣābede istiḥkām oldukta ḥalli iḥtiyāl ile olup ve ṭarīḳ-i iḥtiyāli bilmediğinden ḥalle ḳādir olmaz.

Ve bu faṣddan sonra cebhe damarı dahi faṣd olunur eger ʿalīlin ḳuvveti ḳaviyye olup ḥāl dahi ʿırḳ-ı cebhe faṣdını iḳtiḍā eder ise ve maraḍ dahi ḳavī olur ise. Ve eger ʿalīlin ḳuvveti ḍaʿīfe olup ve faṣd-ı küllīye ḥālde müsāʿade olmaz ise ve el damarında dahi faṣda müsāde yok ise yaʿnī el damarından faṣd ile ʿalīl şedīdden ḳalaḳ ve ḍucrette olur ise o zamān cebhe damarını faṣd eyle ve ḥāl-i ibtidāda sirke ve gül yağıyla müberriden ve keẕālik sāir ʿuṣārāt-ı bāride ile başına ṭılā eyle. Ve ṣafrāvī sersāmda ʿulleyḳ yaprağıyla ḍımād eylemek ziyāde nāfiʿdir.

Ve onu havāsı muʿtedil ve zīnet ve tasvīrsiz bir beyt-i sāẕecde iskān eyle, zīrā zīnet ve ṣūrette onların vücūdu taḳdīri üzere o sersām taḥayyül ve teʾemmülde mūliʿ ve müksir olup eẕāya bāʿis olur, zīrā kes̱ret-i teʾemmül dimāġa ve ḥucublarına muḍırr olur. Ve vācib olur ki o ʿalīlin meskeninde ve ḳurbünde nīlūfer ve benefşec ve verd ve kāfūr ve *Ḳānūn*'da bizim taʿdād eylediğimiz mis̱lli meşmūmāt-ı bāride konula ve ona sen ẓarīf olan dostla-

rını ve sevgili[sini] ve ona şefḳatli olan yārānlarını onun ṣoḥbetinde eyleyip ona taḳrīb eyle. Ve keẕālik ḥayā edip utandığı kimseleri muṣāḥib eyle, zīrā ḥayā edip utandığı kimsenin yanında ḍārr olan tahlīt ve ıḍṭırābdan imtināᶜ eder.

Ve saᶜy ve ictihād edip tenvīm eyle, ne ḳadar o tenvīm cebīnine ve enfine afyūn taḳrīb etmekle olur ise, eger ḳuvveti ḳaviyye olup ve afyūn taḳrībi muḍırr olmaz ise. Eger ḳuvveti ḍaᶜīf olur ise afyūn taḳrībinden ḥaẕer eyle, zīrā helāk eder. Ve o ḍaᶜīfü'l-ḳuvve olanların tenvīminde şarāb-ı ḫaşḫāş saḳy edip başına marul ile ḍımād eyle ve bezr-i ḫaşḫāşı arpa suyuyla saḳy eyle.

Ve maᶜa-hāẕā ziyāde ṣavāb olan budur ki eger vaḳtin taḥammülü olup teʾḫīr muḍırr olmaz ise faṣdı teʾḫīr edip iki gün yāhūd üç gün miḳdārı ẕikr olunan tedbīr ile iktifā eyleyesin ve sonra faṣd eylediğinde demi iḫrācda mümkin olduğu ḳadar mübālaġa eyleyesin, ḥattā bedende bāḳī kalan dem ile ṭabīᶜat buḥrānātta müsāraᶜata ve maraḍ ile muhārebeye ḳādir ola ve ġıdāyı ḳafda yaᶜnī taṣarrufa ḳādir ola.

Ve bu vech üzere faṣd eyledikten sonra ṣavāb olan budur ki cidden leyyin olan ḥuḳne istiᶜmāl oluna, gül yağı mā-ı şaᶜīr ile veyāḫūd māʾ ve zeyt ile iḥtiḳān oluna ve leyyin olan ḥuḳnelerden olup ẕikr olunan ḥuḳne ḳavī olan ḥuḳneye muḥtāc olur isen onlardan ḳavī olanlar ile iḥtiḳān eyle, lākin ḥuḳne-i leyyine derecesinden ḫurūc eylemesin. Ve mevāddı min-külli vech esfele ceẕb eyle, ayaklara ve o miẟlli ṭaraf-ı esfele ceẕb eyle ve ayaklara mā-ı ḥārr ṣabb eyle ve belki şedd ve taᶜlīk-i meḥācim ile māddeyi dimāġdan ayağa ceẕb eyle. Ve bu ceẕb ḥummānın iştidādından muḳaddem ve muʾaḫḫar olan zamān-ı ibtidāda ve zamān-ı hübūṭta olmak evlā olur. Ve baᶜḍı kerre vācib olur ki ibtidā-i ᶜillette kāhiline miḥceme ilzām oluna.

Ve sen o ᶜalīlin [242a] ibtidā-i ᶜillette ġıdāsını ġāyette telṭīf etmekle tedbīr eyle yaᶜnī ġıdāsını sikencebīn-i sükkerīye ḥaṣr eyle ve bir gün yāhūd iki günden sonra sikencebīn ile mā-ı şaᶜīr-i raḳīḳa ġıdāsını nuḳl eyle ve baᶜdehu mā-ı şaᶜīr-i ġalīẓa nuḳl eyle ve emr-i ġıdāda ḳuvvete ve ᶜillete mürāᶜāt eyle. Kaçan ki ᶜilletin aᶜrāḍını şedīde görür isen ḥāl-i ibtidāda telṭīf-i ġıdāda mübālaġa eyle, lākin seᶜūṭ ḳuvvetinden ḫavf olunur ise mübālaġa cāiz olmaz, ḳuvveti muḥāfaẓa ve suḳūṭtan māniᶜ olacak ḳadar taġdiye olunur. Ve

ᶜalīli berdi şedīd olan mā-ı bārid şürbünden baᶜīd eyle, ᶜale'l-ḫuṣūṣ ḥicāb-ı ḥācizede ve aḥşāda verem olur ise mā-ı bāridden iḥtirāz ziyāde lāzımdır.

Ve kaçan sen görürsün ki maraḍ zamān-ı inḥıṭāṭta olur, tedrīcle ġıdāsını ziyāde eylersin ve ġıdāyı kabak ve sāir bārid sebze ve māş ve ḥubūb-ı bārideden kılarsın. Ve bu aġdiyeler isfīdbāc kılınıp iṭᶜām olunur veyāḫūd fevākih-i bāride-i ḥāmiḍe ile tahmīz olunup verilir. Ve yine inḥıṭāṭ vaḳtinde mā-ı bārid içinde veyāḫūd s̱elc ile cidden müberred cüllāb içinde neḳūᶜ olmuş ḫubz-ı semīd tenāvül eylemek ile intifāᶜ olunur.

Ve vācib olur ki zamān-ı ibtidāda ṣırfeten rādiᶜāt ile tedbīr oluna, lākin sersāmın ġāile-i ᶜaẓīmesi olan ṣınıfı ki onda ḫāric-i reˀste olan damarlar ḥicāba müşāreket ile teverrüm eyleye, o sersāmda iḥtiyāc olur ki ibtidā-i irḫāsı ḳalīl ve vecaᶜı müsekkin olan edviye ile bedˀ oluna. Ve zamān-ı ibtidādan sonra ḳavābıḍ verilir ve ḥuḳnelere iltica-i şedīd ile iltica olunur. Ve bunlardan sonra ḳabḍı olmayan neṭūlāt-ı müberride istiᶜmāl olunur ve o neṭūlde tenvīm için ḫaşḫāştan şeyˀ-i ḳalīl kılınır ve ḫaşḫāş muḳāvim olsun için ḳalīlen babadya dahi idḫāl olunur.

Ve kaçan bu muᶜālecātla ᶜillet nāḳıṣa olup lākin heẕeyānı bāḳī kalsa memeden onun başına lebeni ḥalb eyle. Eger ᶜalīlin ḳuvveti ḳaviyye ise keçi sütünü başına ḥalb eyle ve eger ḳuvveti ḍaᶜīfe ise leben-i nisāyı ḥalb eyle. Ve her ḥalbinden bir sāᶜat mürūrundan sonra neṭūlāt-ı muᶜtedile ile ġasl eyle ki o neṭūlde benefşe ve meyān kökü ve babadya ve sāir müberridāt vāḳiᶜ ola ve bunu aḳrabādīnde Bukrāt taᶜlīm eylemiştir.

Kaçan ᶜillet uzayıp bu muᶜālecātla zāil olmaz ise veyāḫūd ᶜillet s̱aḳīle-i sübātiyye ise ve ibtidā ḥaddini tecāvüz edip sükūnu ḥareketinden eks̱er ise onun muᶜālecātı tebrīdi şedīd olan müberridāttan ve ḫāṣṣaten ḫaşḫāştan tebᶜīd eyle ve ṣūret-i meẕkūrede yedinci günden sonra onun neṭūlüne nemmām ve fūtenec ve seẕāb ve naᶜnāᶜ ᶜuṣāresi ve iklīlü'l-melik idḫāl eyle ve başına kettān tohumunun luᶜābını zeyt ve mā ile vaḍᶜ eyle ve bedenini dāimā dühn-i müsaḫḫin ile taᶜrīḳ eyle.

Ve kaçan sen murād eylersin ki ṭūl-i müddet ile ḳuvvet bāḳıye olup ve yevm-i sābiᶜi ve mā-fevḳını tecāvüzden sonra ᶜalā-ḥālihā mevcūd ve maḥfūẓ ola, ona ḳalīlen şarāb-ı memzūc saḳy eyle. Ve çok kerre sersāmdan ḳayˀ ᶜārıḍ olup ondan intifāᶜ ederler. Ve baᶜḍılar onlara bārid raṭb

dühne su katıp saḳy ederler, o saḳyle ḳaẕf vaḳtleri sühūletli olur ve hem onları terṭīb eder.

Ve kaçan sersāmdan ᶜaḳlı olmayıp iḥsāsları ḳalīl olmakla bevl edemez ise mes̱āneleri dühn-i fātir ile ovulur ve o bābda menfaᶜati olan dühnün efḍali zeyt olur veyāḫūd babadya ṭabḫ olunup suyuyla mes̱āne tenṭīl olunur ve bevl edince ḳadar mes̱āne ġamz olunup ovulur. Ve bu tedbīre iᶜtinā ve ihtimām edip küllü vaḳtin ᶜamel eyle ve bevl edecek vaḳtlerde mes̱ānesini ġamza mübāvemet eyle. Ve bevli mücerred ġamz ile icābet eylemez ise ẕikr olunan neṭūlāt ile mes̱ānesini tenṭīl eyle. Ve eger onda ziyāde taḳallüb ve ıḍṭırāb olup taḳallübü ḥasebiyle mutaḍarrır olur ise ve ᶜale'l-ḫuṣūṣ faṣd olunup mevḍiᶜ-i faṣd mülteḥim olmadan iltiḥām olmağa māniᶜ olur ıḍṭırābı olur ise o sersām ṣāḥibini ıḍṭırāba māniᶜ ribāṭ ile şedd eyleyip bağla. Ve ᶜillet zamān-ı inḥıṭāṭa bāliġ olup müddet-i inḥıṭāṭta buᶜd ve imᶜān olur ise ve maraḍın çoğu gidip ve bāḳī kalan ḳalīl ise onlara nāḳıhların tedbīri gibi tedbīr eyle ve salıncakta taḥrīk edip riyāḍet ettir, rediyye ve ḥārre olan ehviyeden baᶜīd ve mücānib eyle ve şemsten ve sümūmdan dahi tebᶜīd eyle tā ki maraḍları nüks eylemeye. Ve eger ıssı su ile yıkamak murād eder isen ḫafīfü'l-ḥarāret mā-ı ᶜaẕb ile ġasl edip tenvīm eyle, zīrā onları tenvīmde menāfiᶜ-i kes̱īre vardır. Ve onlara ḫafīf olan luḥūmu iṭᶜām eyle. Cemīᶜan bu meẕkūrlar muᶜālecāt-ı külliyyeler idi. Verem hangi māddeden ḥādis̱ olur ise olsun bu tedbīrlerin cümlesine menfaᶜat-i şāmile olur idi.

Ammā o ᶜillet aṣnāfından her ṣınıfın ᶜilāc-ı maḫṣūṣları budur ki ṣafrāvī māddeden ḥādis̱ olan sersāma ᶜilācda ṣafrāyı ishāle ḥācet ziyāde olur ve faṣda ḥācet ḳalīl olur. Ve ṣafrāsı ẕikr olunan müẕlıḳāt-ı laṭīfe ve münaḳḳıyāt-ı dem saḳy olunmakla ishāl olunur. Ve o müshilin eczāsına şāhterec idḫāl eyle eger bilirsen ki ᶜalā-külli ḥāl ṭabīᶜat mücībe olur. Ve baᶜḍı kerre o müshilde saḳmūnyā dahi ḍamm edersin ṭabīᶜatı mücībe olacağını ᶜalīlin muᶜtādından bilir isen. Ve ṣafrāvīyi faṣd eylediğinde ġaşye ḳarīb olunca ḳadar kanını akıtmazsın, ġaşyden iḥtirāz eyleyerek faṣd-ı ṣāliḥ ile faṣd eylersin. Ve faṣddan sonra ishāl eylersin ve edviyesini bārid ve raṭb kılarsın. Ammā demevīnin aġdiyesi bāride olur ve ḳābıḍa olmak dahi cāiz olur. İshālden ve ḥuḳneden fāriġ olduğun zamān ḥıṣrımiyye ve rummāniyye ve seferceliyye ve tuffāḥiyye mis̱lli ḳābıḍa aġdiye verilmek cāiz olur.

Ammā ṣafrāvī olanlara bu mis̱lli ḳābıḍ ġıdālar ṣāliḥ olmaz. Ve ṣafrāviyyeye ḳarᶜiyye ve keşkiyyenin kabuğundan iḫrāc olunmuş arpadan mütteḫaẕ olanı verilir ve keẕālik isfīdbāciyye ve ḳaṭafiyye ve māşiyye verilir. Ve bunlar ḫall ve sükker ile veyāḫūd neyşūḳ veyāḫūd iccāṣ ile tahmīz olunur yaᶜnī onların ekşileri bu cins nesneler olur.

Ve maᶜlūm buyurula ki ṣafrāvī sersām ḳaṭafiyyeye ziyāde muḥtāc olur ve demevīnin taḥlīle iḥtiyācı eks̱er olur. Ve ṣafrāvīde tebrīdden iḥtirāzın demevīde olan senin tebrīdden iḥtirāzın miḳdārı olmasın; ṣafrāvīde tebrīdden iḥtirāz-ı küllī ile iḥtirāz eyleme ve mā-ı bāridden ḥaẕerin ziyāde olmasın. Ve ṣafrāvīde saᶜyin tenvīme eks̱er olsun ve münevvim olan neṭūlāt-ı muraṭṭıbe ve marul dühnünü ve kabak yağını ve bunlar mis̱lli edhānı istiᶜmālin kes̱īr olsun, onlar ile kes̱īren istiᶜāṭ eyle. Ve o ṣafrāvī ki onun ṣafrāsı muḥteriḳa ola, onda terṭībe ᶜināyet eks̱er olur ve onlarda sen müberrid ve muraṭṭıb ḥuḳneleri ḥasbemā-emken istiᶜmāl eyle.

<u>Fi'l-Filiġamūni'l-ᶜĀrıḍi li-Nefsi Cevheri'd-Dimāġi</u>: Filiġamūnī o veremdir ki onun māddesi dem-i ṣırf ola. Pes baᶜḍı kerre cevher-i dimāġda eks̱er-i ḥālde ᶜufūnetli demden filiġamūnī ḥādis̱ olur. Ve baᶜḍı kerre olur ki o verem kelle kemiklerinde olan şüʾūn dedikleri derzleri ayırır ve dimāġın taḥtında münbasıṭ olan cirm-i şebīkeyi müteḫalḫil eder ve ḳarīb olur ki o verem ḥasebiyle baş ayrılıp münşaḳḳ ola. Ve o verem ḥasebiyle ağrı şedīd olur ve gözler kırmızı olur ve cidden gözleri cāḥıẓa olur ve yanakları cidden kırmızı olur. Ve miᶜdenin müşāreketi ḥasebiyle baᶜḍı kerre onlara ḳayʾ ve ġas̱eyān ᶜārıḍ olur ve ḫilāf-ı muᶜtād üzere olan istilḳāya māil olur ve istilḳāsı niẓāmın ḫilāfı üzere olur. Bu vech ile dimāġa ᶜārıḍ olan filiġamūnī eks̱er-i ḥālde üçüncü gün ḳātil olur. Ve üçüncü günü tecāvüz ederse ṣıḥḥat meʾmūl olur.

Ve maᶜlūm buyurula ki bu ᶜillet cidden ṣuᶜūbetli değildir. Eger cidden ṣaᶜb olsa idi dimāġ mis̱lli ḳıvāmı raḳīḳ olup eşref olan ᶜuḍv ona taḥammül eylemezdi ve sāᶜatince helāk olurdu.

Ve dimāġī olan filiġamūnīnin muᶜālecātı sersām muᶜālecātı gibi olur. Ve lisānın taḥtında olan damarı faṣd eylemek bu āfete nāfiᶜ olur [242b] ve menfaᶜati şedīde olur, lākin taḥt-ı lisānda olan damar kolda olan müşterek yaᶜnī ekḥal damarından ve sāir damarlardan faṣd olunduktan sonra faṣd olunur.

Fi'l-Ḥumreti ve'l-Ḳūba'l-Ḥārreteyni Fi'd-Dimāġi: Ḥumret o veremdir ki ṣafrā-i ḫāliṣadan ḥādis̱ olur. "Ḳūbā" demregi maᶜnāsınadır, cevher-i dimāġın kendide ḥumret dedikleri verem ve ḳūbā ᶜārıḍ olur, onların ᶜurūḍundan vecaᶜ ve iltihāb-ı şedīd olur. Lākin yüzü bārid olur ḥarāret kāmine ve gizli olmak ḥasebiyle. Ve yüzü sarı ve ḫuṣūṣan gözünde ṣufret ziyāde olur māḍde-i münteşire ṣafrā olmak ḥasebiyle. Bu ḥālet ᶜārıḍa olduktan sonra defᶜaten ḥarāret ẓuhūr edip yüzü ve gözü kızarır, ammā agleb-i ḥāli berd ve ṣufrete māil olur ve ağzında yübūset-i şedīde olur ve bu ḥumrette sübāttan bir nesne olmaz. Ammā filiġamūnīde sübāt olur, lākin ḥumretin aᶜrāḍı hevlnāk ve korkunç ve ḥummāsı şedīde olur. Ve ᶜilācı ṣubārānın muᶜālecesi gibi olur. Ve eks̱er-i ḥālde yevm-i s̱ālis̱te ḳātil olur ve yevm-i s̱ālis̱i tecāvüz ederse necāt bulur.

Ve ṣıbyānın dimāġına ḥumret ᶜārıḍ olup yāfūḫu ve gözleri çukurlanır ve gözleri sararıp cemīᶜan bedeni yābis olur. Ve yumurta sarısı ve gül yağıyla müberriden ḍımād olunup küllü sāᶜatin tedbīl olunur ve bārid ve raṭb olan ᶜuṣārāt ve buḳūl ile başa ḍımād olunur ve ᶜale'l-ḫuṣūṣ kabak ve kavun kabuğuyla ve ḳıs̱s̱ā ile muᶜālece olunur.

Faṣl-ı Rābiᶜ Ṣubārā Beyānındadır

Sersām-ı ḥārr-ı ṣafrāvī ile baᶜḍı kerre ifrāṭ üzere cünūn ᶜārıḍ olur, ḥattā o müsersem mecnūn-ı muḍṭarib gibi hez̠eyān eder ve o sersām ile olan ifrāṭ-ı cünūna ṣubārā derler. Sāz̠ec olan ḳarānīṭusta dahi hez̠eyān ve iḫtilāṭ-ı ᶜaḳl olur velākin cünūn olmaz. Eger cünūn dahi olursa ona ṣubārā derler. Ve yine eṭıbbā derler ki ke-enne ṣubārā manya ile ḳarānīṭustan mürekkebdir, nitekim ḳarānīṭus o mālīḫūlyāya benzer ki o mālīḫūlyā verem ve ḥummādan mürekkeb olur ve çok kerre ḳarānīṭusun muḳaddeminden cünūn olur ve sonra onu verem ve ḥummā taᶜḳīb eder ve ḳarānīṭus o zamān ṣubārā olur ki onun ḥudūs̱u ḥamrā᾽-i nāṣıᶜa olan ṣafrā-i ṣırfeden veyāḫūd ṣafrā-i muḥteriḳadan olur, zīrā bu māddeler dimāġa evvel vuṣūlünde cünūn iḥdās̱ eder ve onunla maᶜan veyāḫūd ondan sonra verem dahi iḥdās̱ eder. Pes ḳarānīṭusta cünūn veremden ᶜārıḍ olur ve subārāda cünūn ve verem māddeden maᶜan ᶜārıḍ olur, eḥadühümā āḫere sebeb olmaz, lākin baᶜḍı kerre her birisi āḫerin ziyāde olmasına sebeb olur.

Ve kaçan ṣubārā ẓuhūra başlasa seheri ṭavīl olur ve nevmi muḍṭarib olur ve nevminde fezaᶜ eder ve sıçrar ve nefesi kebīr ve mütevātir olur ve nisyānı olup bir şeyden suᵓāl olunsa cevābı suᵓāle muvāfıḳ olmaz ve gözleri kırmızı olur ve hem gözleri muḍṭarib ve s̱aḳīl olur, ke-enne gözleri kurumuş ve ḳadīd olmuş şaḥmelere benzer ve baᶜḍı kerre ẕikri mürūr eylediği vech üzere gözlerinde ṣufret olur ve bu ṣūrette ḳafāsında temeddüd ve vecaᶜ iḥsās olunur buḫārın teṣāᶜudu ḥasebiyle. Ve keẕālik gözlerinin birinden bi-ġayri irādetin demᶜanın seyelānı olur. Ve kaçan maraḍ ḳarār ve istiḥkām eylese ḥummāda ṣalābet ve ṣuᶜūbet ve lisānda ḫuşūnet ve yübūset olur ve āḫir-i maraḍda cüfūnun ḥareketi sākine olur ḳuvvet ḍaᶜīfe olmak ḥasebiyle ve ḥarekāt-ı bedeniyyesi ḥattā cüfūnunun yaᶜnī göz kapaklarının ḥareketleri dahi ḍaᶜīfe olur, onda āsār-ı cünūndan heẕeyāndan mā-ᶜadā bir nesne kalmaz, onu dahi ᶜaczi ḥasebiyle ḳalīlen tekellüm eder. Ve eks̱er-i iḳbāli ziᵓbir-i s̱iyāb ve tibn-i ḥīṭān iltiḳātına māil olur yaᶜnī s̱iyāblarda olan havları ve dīvārlarda olan saman çöplerini yolmağa māil olur. Ve nabḍının ṣıġarı ve ḍaᶜfı ve ṣalābeti artar yübūset olmak ḥasebiyle.

Ve baᶜḍı kerre ṣubārā maḥḍ ve sāẕec olmayıp mürekkeb olur, o ṣubārāda ᶜalīlin ẕikrinde ve ḥarekātında ve kelāmında aḥvāli muḫtelife olur merreten muntaẓıme ve tāreten uḫrā o nesnelerinde intizām olmaz.

Ve ṣubārānın ᶜilācı ṣafrāvī olan sersāmın bi-ᶜaynihi ᶜilācı gibi olur, lākin ṣubārāda terṭībe riᶜāyet sersām-ı ṣafrāvī ᶜilācında olan tertībe ᶜināyetten kes̱īren ziyāde olur. Ve ṣubārāda vācib olur ki marīḍin eṭrāfını şedd ve raṭbda ihtimām oluna.

Faṣl-ı Ḫāmis Līs̱erġus Tesmiye Olunan Sersām-ı Bārid Beyānındadır

Ona nisyān dahi derler, bu maraḍı olan kimse unutkan olduğu için. Līs̱erġus o veremdir ki dāḫil-i ḳıḥfta balġamdan ḥādis̱ olur. Ve bu sersām-ı balġamīnin ekseri cevher-i dimāġın mecārīsinde olur, ḥicāb ve buṭūn ve cirm-i dimāġda olmaz, zīrā balġamın cemᶜ olup aġşiyeye nüfūẕu ve keẕālik cevher-i dimāġa nüfūẕu ḳalīl olur aġşiyede ṣalābet ve cevher-i dimāġda lüzūcet olmak ḥasebiyle, nitekim ẕātü'l-cenb maraḍında dahi eks̱er-i ḥālde sebeb-i fāᶜilī mādde-i ṣafrāviyye olur ve mādde-i balġamiyyenin ẕātü'l-cenbe sebeb olduğu nādir olur, zīrā ṣadrın aġşiyeleri ṣıfāḳī ve ṣulb olur, balġam

ona nüfūẕ eylemesi ḳalīl olur ve belki ḳalīlen nüfūẕ eder. Balġamın nüfūẕu dahi o balġama ṣafrā muḫālaṭa etmek ḥasebiyle olur ve mümkin olur ki sersām-ı bārid baʿḍı kerre dahi cevher-i dimāġın kendiye ve ḥicāblarına ʿārıḍ ola.

Ve līs̱erġusun maʿnāsı nisyān demektir. Ve bu ʿillete nisyān etmek lāzım olmakla lāzımı ile tesmiye olundu. Bu ʿilletin ḥaḳīḳati ẕikr olunan veremlerdir ki nisyān o vereme lāzım gelir. Ve bu ism ḥasebiyle eṭıbbādan ḳavm-i kes̱īr ḫaṭā edip ẓann eylediler ki nisyānın kendisi maraḍdır ve bilmediler ki aṣl-ı maraḍ veremdir ve nisyān onun lāzımıdır. Ve baʿḍı eṭıbbā dimāġda olan verem-i bāridin küllīsine līs̱erġus tesmiye eylediler gerek ise o verem balġamī olsun ve gerek ise sevdāvī olsun, lākin eks̱er-i eṭıbbā ve keẕālik eṭıbbādan muḥaḳḳıḳīn līs̱erġus ismini sevdāvī olan verem-i bārid-i dimāġīye ıṭlāḳ eylemeyip o ismi balġamī olan vereme tahsīs eylediler. Ve senin için iki nevʿe dahi ıṭlāḳ eylemek cāiz olur.

Ve bu ʿilletin māddesi seder ʿilletinin māddesine müşābih olur, lākin līs̱erġusta māddenin istiḥkāmı ziyāde olur. Ve bu ʿillet ḫılṭ-ı balġamīyi tevlīd edip tebhīri olan nesnelerden ḥādis̱ olur, onun için soğan tenāvülünü iks̱ār edenlere ʿārıḍ olur. Ve toḫmeden ve kes̱ret-i şürbden ve fevākihi kes̱ret üzere ekl edenlere dahi ʿārıḍ olur.

Ve līs̱erġusun ʿalāmetleri bunlardır: ṣudāʿ ḫafīf ve ḥummā leyyine olur, zīrā ʿufūnetli ḫılṭtan ḥādis̱ olan vereme ḥummā lāzım gelir, lākin veremin māddesi bāride olmakla ḥummā ḫafīfe olur. Līs̱erġus bu ḥummā ḥasebiyle sübāttan farḳ olunur. Sübātın ḥummāsı olmaz, līs̱erġusta ḥummā-ı leyyine olur. Ve līs̱erġusta olan ḥummā baʿḍı kerre iḥsās olunmaz ve o zamānda onunla s̱aḳīl olan sübāt mevcūde olur ḥattā ʿalīl gözünü açtığı gibi sāʿatince yine gözünü yumar.

Ve līs̱erġus maraḍı olan kimseye nisyān dahi ʿārıḍ olur ve nefsi müteḫalḫil olup cidden baṭīʾ olur ve nefesinin küllīsinde yesīren ḍīḳ olur ve büzāḳ dahi olur ve cüşāsı yaʿnī esnemesi ağzını açıp yumması çok olur. Ve baʿḍı kerre esnemek mis̱lli nesneler için ağzını açar ve oynatır, ağzını yummak ḫāṭırına gelmez, ağzı açık kalır. Ve unutmasa ve ağzını yummağı ḳaṣd ve irāde eylese tekāsülünden yummaz. Ve onda ınçkırık dahi olur miʿdenin şirketi ḥasebiyle. Ve lisānı ebyaḍ olur. Ve cevābdan ve göz ka-

paklarını taḥrīk eylemekten keslān üzere olur ve ʿaḳlında iḫtilāṭ olur. Ve berāzı eks̱er-i ḥālde raṭb olur, eger kuru dahi olur ise kuruluğu muʿtedil olur ve bevli ḥımār bevli gibi olur.

Ve baʿḍı kerre līs̱erġus aṣḥābına raʿşe ʿārıḍ olur ve eṭrāfı dahi terler ve onlar ḳarānīṭus aṣḥābının ḫilāfı üzere olurlar, zīrā līs̱erġus aṣḥābı firāşından aşağı münḥadir olur, ammā ḳarānīṭus aṣḥābı tesaʿʿud ederler yastık üzere ve ṭāḳāt-ı beyte ṣuʿūd ederler. Ve līs̱erġusta nabḍ ʿaẓīm ve mütefāvit ve baṭīʾ olur ve zelzelī yaʿnī mürtaʿiş ve mütemevvic olur ve ẕātü'r-riye nabḍına müşābih olur, lākin ʿarḍ ve ṭūlü eḳall olur ve buṭʾu ve tefāvütü ḳarānīṭustan eks̱er ve ezyed olur ve iḫtilāfı ḳarānīṭus iḫtilāfından eḳall olur, onun için ki [243a] ḳalbin līs̱erġustan teʾeẕẕīsi ḳarānīṭustan teʾeẕẕīsinden eḳall olur.

Ve sersām-ı bāridde "el-vāḳiʿ fi'l-vast" tesmiye olunan nabḍ kes̱īrü'l-vuḳūʿ olur, zīrā bārid olan sersāmda ḳuvve-i ḥayvāniyye eslem olur ve ḥummāsı eḳall olur ḳalbden baʿīd olmak ḥasebiyle. Ve sübātı eks̱er olur, ẕātü'r-riyede eḳall olur, zīrā sersām-ı bāridde mādde nefs-i dimāġda olur, ammā ẕātü'r-riyede mādde dimāġa riyeden müteṣāʿide olur ve lā-maḥāle dimāġda mütemekkine olan mādde müteṣāʿide olan māddeden sübātı ziyāde iḥdās̱ eder. Ve bu ẕikr olunan ʿalāmetler balġamī olan sersām-ı bāridin ʿalāmetleri idi.

Ve baʿḍı eṭıbbā ḳavli üzere sevdāvī olan verem-i dimāġiyye dahi sersām-ı bārid ve līs̱erġus tesmiye olunur idi. Bināen ʿaleyh sevdāvī veremin ʿalāmetlerini dahi bu maḥallde ẕikr lāzım geldi, o ʿalāmetler bunlardır: Sevdāvī olan sersāmda vecaʿ eşedd olur ve ḍucret ve heẕeyān olur ve göz açık ve mebhūte yaʿnī müteḥayyire olur. Ve sevdāvī līs̱erġus dimāġın cevherinde olur ise sübāt eşedd olur ve ḥarekāt ʿusretli olur ve vecaʿın reḥāvete meyli olur. Ve līs̱erġus ḥicābda ise vecaʿ eşedd olur ve ḥarekāt eḫaff olur ve onda nisyān ḥasebiyle ve ʿaḍale-i mübevvilenin ḍaʿfı ḥasebiyle iḥtibās-ı bevl kes̱īr olur.

Ve insānın līs̱erġusa ṣāir ve müstaʿidd olmasının ʿalāmeti başta kes̱ret-i iḫtilāc olur ve çok seğirir ve kesel ve s̱iḳal olur. Kaçan līs̱erġusta aʿrāḍ müştedde ve ʿaraḳ cidden kes̱īr olsa o ʿillet ḳātil olur çok terlemek ḳuvveti isḳāṭ eylemek ḥasebiyle. Ve kaçan nefeste vüsʿat ve cevdet olup aʿrāḍda inḥıṭāṭ olsa ʿalāmet ceyyide olur, meʾāli selāmete olur ḫuṣūṣan ki bu ʿalāmetler ile

kulak ardında verem ẓuhūr eyleye, zīrā dimāġ emrāḍının buḥrānı eks̱eriyyā kulak ardında verem iḥdās̱ıyla olur.

el-ʿİlāc: Eger māniʿ yok ise evvelā faṣd edip baʿdehu ḥarāretli ḥuḳneler istiʿmāl edersin ve mevāddı esfele cez̲b edersin. Ve bir yeleği bal ile ḫardala bulaştırıp onunla ʿalīli vech-i maʿhūd üzere kusturursun ve aydınlık odada iskān edersin ve sübātta istiġrāḳtan onu menʿ edersin inṭıbāḫa ibrām ve ilḥāḥ etmekle. Ve evvel-i emrde dühn-i verd ve ḫall ile māddeyi menʿ ve redʿ edersin ve iki gün mürūrunda dühn-i verd ile ḫalle cünd-i bīdester ḫalṭ edersin ve ḫalli ʿunṣul ḫalli kılarsın ve ona mā-ı bārid saḳy eylemezsin ve saḳy edersen dahi ḳalīlen saḳy edersin ve mā-ı bārid saḳyını her ḥālde menʿ edersin, lākin zamān-ı ibtidāda ve zamān-ı intihānın āḫirinde ḫāṣṣaten menʿ-i şedīd ile menʿ edersin.

Ve bu tedbīrlerden sonra bedeni zeyt ile ve naṭrūnla ve ısırgan tohumu ve māzeryūn tohumu ve büber ve ʿāḳırḳarḥā ve bunlara müşābih edviyeler ile temrīḫ edip ovarsın ve taḥlīli ḳavī olan neṭūlātla tenṭīl edersin. Ve kez̲ālik şemūmāt ve ʿaṭūsāt ve ġarāġır-ı mülaṭṭıfe ve *Ḳānūn*'da bildiğin edviye-i sāireleri istiʿmāl edersin. Ve eger ʿalīlin başı üzere ʿunṣul istiʿmāl eylersen ziyāde nāfiʿ olur ḫuṣūṣan istiʿmāl eylediğin ʿunṣul tāze ve raṭb ola. Ve kez̲ālik muḥammirāt-ı sāireyi dahi istiʿmāl edersin ve ḫardal leṭūḫunu dahi istiʿmāl edersin. Ve ʿalīlin eṭrāfını yaʿnī ellerini ve ayaklarını kızarıp müteʾellim olunca ḳadar delk ve ġamz edersin. Ve bu delk ve ġamzın menfaʿati ʿaẓīme olur.

Ve o ʿalīl sübātla müstaġraḳ oldukta tüylerini medd ve cez̲b edersin ve baʿḍı tüyünü dahi netf edip yolarsın ve ḳafāları nuḳresi üzere min-ġayri şarṭin nārdan meḥācim vaḍʿ edersin ve baʿḍı kerre istifrāġ-ı deme muḥtāc olduğunda şarṭ dahi edersin.

Ve o merzālardan birine ġıdā versen onun ġıdāsını mā-ı türmüs ve mā-ı ḥımmaṣ ve mā-ı keşk kılarsın ve onların bu vech üzere ġıdāsını verdikten sonra ellerini ve ayaklarını birkaç sāʿat ġamz eyle, zīrā o ġamz buḫārın fevḳe teṣāʿudunu menʿ eder.

Ve ʿillet uzayıp ishāl ḥācet olsa ve ḫuṣūṣan ʿalīlde raʿşe ẓuhūr eylese ona sen cünd-i bīdesterden bir mis̱ḳālin iki s̱ülüs̱ünü saḳmūnyādan miḳdār-ı ḳalīl ile yaʿnī bir dānıḳtan eḳall ile saḳy eyle. Ve eger ḥummāsının ifrāṭından ḫavf edersen saḳmūnyāyı terk edip yalnız cünd-i bīdesteri istiʿmāle

tedbīrini ḳaṣr eyle ve istifrāġdan tebdīl-i mizācla iktifā eyle yaᶜnī müstefriġ vermeyip mizācı tebdīl eden edviyeyi istiᶜmāl eyle.

Ve istifrāġātın evlāsı ḥuḳne ile olan istifrāġdır. Ve ḥuḳneden ġayrı müstefriġe muḥtāc olur isen eyāric-i feyḳarādan bir dirhem, şaḥm-ı ḥanẓal rubuᶜ dirhem, helīlecden s̱ülüs̱ dirhem, maṣṭakīden bir dānıḳ ile müshil terkīb edip saḳy eyle, eger ḥummā şedīdetü'l-ḥarāret olmayıp bu müshilin o ᶜalīli ishāl eylemesine iᶜtimādın var ise. Eger iᶜtimādın yok ise ona ḥamūle ḥaml eyle veyāḫūd şiyāf eyle tā ki iki sebeb cemᶜ olup yaᶜnī hem saḳy ve hem müshil ve hem taḥmīl-i ḥamūle ictimāᶜ edip ishāl eyleye. Ve o ᶜalīle tenbīh ve teklīf eyle ki ḥācetini ḳaḍāda tekellüf eyleye. Ve o ᶜalīle bevl ve berāzını nisyān ᶜārıḍ olur ise iki ḥāliblerini ve baṭnını o matbūḫla tenṭīl eyle ki onda bābūnec ve iklīlü'l-melik ve benefşec ve sūsen kökü ṭabḫ olmuş ola. Ve bevl eylesin için mes̱ānesini dahi ġamz eyle. Ve kaçan ᶜillet müntehiye olsa onda erācīḥ ve ḥaml ve istiᶜmāl eyle baᶜdehu riyāḍet-i yesīre istiᶜmāl eyle yaᶜnī salıncakta taḥrīk ve dābbeye ḥaml eyle. Ve bunlardan sonra yayan yürüt ve nāḳıhlarda eylediğin muᶜālecātla ᶜilāc eyle.

Faṣl-ı Sābiᶜ Kelle Kemiği İçinde Ḥādis̱ Olan Māiyyeti Bildirir

Baᶜḍı kerre ḳıḥfın dāḫilinde māiyyet müctemiᶜa olur ve ḫāric-i ḳıḥfta dahi māiyyet müctemiᶜa olur ve onun edillesini ve ᶜalāmetlerini ḳarīben beyān eyleriz inşāallāhu taᶜālā. Eger o māiyyet dāḫil-i ḳıḥfta olur ise onun maḥalli ġışā-i ṣulbün fevḳi olur ve o ġışā-i ṣulb üzerinde ictimāᶜ eden sunun ᶜalāmet-i ictimāᶜı budur ki dāḫil-i ḳıḥfta s̱iḳal iḥsās olunur ve gözü yummak ᶜusretli olur ve belki gāhīce müteᶜaẕẕir ve mümteniᶜ olur ve gözü ruṭūbetli olur ve dāima dümūᶜu akar ve cereyān eder. Ve bu mis̱lli olan āfet ḥīle ve ᶜilāc ḳabūl eylemez.

Faṣl-ı S̱āmin Ḫāric-i Ḳıḥfta Ḥādis̱ Olan Şişleri ve Ḫāric-i Ḳıḥfta Müctemiᶜ Olan Māiyyeti ve Ṣıbyānın ᶜUṭāsını Yaᶜnī Ṣabīlere ᶜĀrıḍ Olan Aksırıkları Beyān Eder

Ve başın taşrasında olan ġışā-i mücellile ḥārre ve bāride olan veremlerden her biri ᶜārıḍ olur. Ve baᶜḍı kerre dahi o ġışāda māiyyet müctemiᶜa olur ḫuṣūṣan ṣabīlerin ḫāric-i ḳıḥflarında māiyyetin ictimāᶜı ziyāde olur

ve aḥyānen kibārda dahi olur. Ve bu ᶜillet bir ᶜillettir ki ḳıḥf kemiği ile başın derisi arasında māiyyet cemᶜ olur veyāẖūd o māiyyet ẖāric-i ḳıḥfta olan iki ḥicāb arasında vāḳiᶜ olur. Ve ᶜalāmeti budur ki māiyyetin ẖāric-i ḳıḥfta ictimāᶜı maḥalli münẖafiḍ olur yaᶜnī çukur olur ve onda ağlamak ve uykusuzluk çok olur. Ve bu āfetin ṣıbyāna ᶜārıḍ olduğu eks̱er-i emrde ḳābilenin ẖaṭāsı ḥasebiyle olur, ṣıbyānın yāfūẖuna eli ile ġamz eder ve o maḥalli tefrīḳ eder ve ᶜurūḳun ağızlarını açar ve derinin altına māiyyetli dem cereyān edip müctemiᶜa olur ve baᶜḍı kerre cārī olan mādde aẖlāṭ-ı sāire olur. Ve kaçan başın derisinin levni levn-i cild üzere olup fevḳ cānibine nütūᵓu ve irtifāᶜı olsa velākin üzerine basıldıkta esfele mündefiᶜa olup çukurlansa delālet eder ki o mādde-i müctemiᶜa māiyyet olur ve eger cild-i reᵓsin levni müteġayyir olup ve lemsin ḥāli māiyyet ḥālinin ẖilāfı üzere olsa yaᶜnī ġamz olundukta inġımāza muṭāviᶜ olmasa ve basılmakla çukurlanmasa veyāẖūd onda vecaᶜ ve lez̠ᶜ iḥsās olunsa o mādde-i müctemiᶜa ẖāric-i ḳıḥfta ḥādis̱ olan verem olur.Pes ṣıbyānın başında bu māiyyet kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olur.

Ve muṭlaḳan māiyyeti olan reᵓsin aḥvāli taᶜarrüf ve tefaẖẖuṣ olunur ki o reᵓste olan māiyyet kes̱īre midir veyāẖūd ḳalīle midir ve o māiyyete ḳahr olunup [243b] ḳuvvet ile mess olunsa ẖāricden dāẖile mündefiᶜa olur mu veyāẖūd muḳāvemet edip indifāᶜı ḳabūl eylemez mi. Eger mādde kes̱īre olup ve defᶜi dahi ḳabūl eylemez ise muᶜālece terk olur ve eger mādde ḳalīle olup cild ile ḳıḥf arasında istimsāki ve ḳarārı olur ise ona sen şaḳḳ ile muᶜālece eyle yā ᶜarḍḍan şaḳḳ-ı vāḥid ile şaḳḳ eyle yāhūd iki şaḳḳ ile şaḳḳ eyle ki her biri āẖeri teḳāṭuᶜ eyleye veyāẖūd üç şaḳḳ ile şaḳḳ eyle ve her şaḳḳı āẖeri taḳṭīᶜ eyleye. Şaḳḳta bu iẖtilāf māddenin ḳılleti ve kes̱reti ḥasebiyle olur.

Ve bu şaḳḳ ile mādde istifrāġ ve iẖrāc olunduktan sonra mevḍiᶜ-i şaḳḳı şedd ve rabṭ eyle ve üç gün miḳdārı üzerine zeyt ve şarāb vaḍᶜ eyle baᶜdehu bağını çözüp iḥtiyāc kalır ise cirāḥatine merhem ve fetīl ile muᶜālece eyle. Eger fetīle ve merheme muḥtāc olmayıp ẖayṭ ve derz kifāyet eder ise dürūz-ı sevb ilṣāḳ olunduğu gibi dikip ilṣāḳ eyle. Ve onun iltiḥāmında baṭīᵓ olur ise yaᶜnī laḥmı geç biter ise eṭıbbā emr eylediler ki o zamān baş kemiği ẖafīfen cerd olunur yaᶜnī etin bitmemesi ᶜaẓmın saṭḥında olan nebāt-ı laḥ-

ma mâniᶜ eczā-i fāsidelerden ise. Ve ᶜaẓmın üzerinden o eczā-i fāsideleri rıfḳ ile kazınıp baş taṭhīr olunur ve māniᶜin zevāli ile tāze etler biter.

Ve ḫāric-i ḳıḥfta olan māiyyet cidden ḳalīl olur ise aḍmide ile o ḫılṭı taḥlīl eylemek sana kifāyet eder, ammā başta olan evrāmın ḥārr ve bāridini melmes ve levn ile taᶜarrüf edip bilirsin ve o vereme ilṣāḳ olunan nesnelere veremin muvāfaḳatı ve muḫālefetinden dahi bilirsin. Mes̱elā üzerine ḥārr nesne vaḍᶜ olunsa vereme o nesne muvāfıḳ olur ise māddenin ve veremin bārid olduğunu bilirsin ve bārid nesne vaḍᶜ olunsa vereme muvāfıḳ olması ile veremin ḥārr olduğunu bilirsin. Ve o veremlerde gerek ḥārr ve gerek bārid olsun ḳıḥfı ḍāġıṭ elem iḥsās olunur ve el ile lems olundukta dahi elem iṣābet eder, pes ḫāric-i ḳıḥfta olan bu evrāma sersām muᶜālecātının eḫaffı ile muᶜālece edersin ve maᶜa-hāẕā muᶜālecāt-ı ḳaviyyeler ile ᶜilāc eylesen dahi ḍararından emīn ve sālim olursun. Ve bu ᶜillete ḥacāmetin nefᶜi faṣdın nefᶜinden eks̱er olur.

Ammā ṣıbyāna ᶜārıḍ olan ᶜuṭās yaᶜnī aksırıklar ᶜilācında lāyıḳ olan budur ki o ᶜilleti olan ṣabīnin mürḍiᶜasına arpa suyu veyāḫūd arpa sevīḳının suyu saḳy olunur eger ṣabīde ishāl var ise. Ve yine ishāl olduğu taḳdīr üzere kavrulmuş ṭabāşīrden bir miḳdār saḳy olunur ve kavrulmuş semiz ot tohumu saḳy olunur. Ve bu ᶜillette ishāl-i redī olur, ẕikr olunan nesneler ile ishāl ḳaṭᶜ olunmak gerektir. Ve mürḍiᶜaya vācibdir ki ıssı su istiᶜmālinden iḥtirāz eyleye ve ṣabīnin yāfūḫuna müberrid benefşec vaḍᶜ eyleye.

Dokuzuncu Faṣl Sübāt-ı Seherī Beyānındadır

Baᶜḍı eṭıbbā bu ᶜillete şuḫūṣ ıṭlāḳ ederler, lākin bu ᶜillet şuḫūṣ değildir belki şuḫūṣ-ı cümūd tesmiye olunan ᶜilletten bir nevᶜdir; sübāta şuḫūṣ ıṭlāḳ olunmaz. Ve biz deriz ki sübāt-ı seherī dedikleri ᶜillet ᶜillet-i sersāmiyyedir ki sersām-ı ḥārr ve sersām-ı bāridden mürekkeb olur, zīrā sübāt ᶜilletinin veremi balġam ile ṣafrādan ḥādis̱tir. Ve onların heyecān ve ḥareketine sebeb olan o imtilādır ki onu nehem yaᶜnī ekl ve şürbü ve sekri iks̱ār tevlīd eder.

Ve bu iki ḫılṭ yaᶜnī balġam ile ṣafrā baᶜḍı kerre muᶜtedil olurlar ve baᶜḍı kerre dahi ṣafrā balġama veyāḫūd balġam ṣafrāya ġālibe olur. Eger balġam ṣafrāya ġālib olur ise ona sübāt-ı seherī derler ve eger ṣafrā balġama ġālib olur ise ona seher-i sübātī derler.

Ve baʿḍı kerre olur ki bi'ş-şaḫṣ müttehid olan maraḍ-ı meẕkūrun birinde bir vaḳtte balġam ṣafrā üzerine ġālib olup sübāt ve s̱iḳal ve taġmīḍ iḥdās̱ eder ve suʾāl olunsa ona cevāb vermek ağır gelir ve baʿde-mühletin cevāb verir ve çok fikr eyledikten sonra cevāba taṣaddī eder. Ve yine o maraḍda vaḳt-i uḫrāda ṣafrānın ḥükmü ġalebe edip o ṣafrā eraḳ yaʿnī uykusuzluk ve heẕeyān ve muttaṣılen taḥdīḳ yaʿnī naẓarı bir maḥalle muttaṣıleten dāim kılmağa sebeb olur. Ve biz o kimseyi sübātta istiġrāḳa māniʿ oluruz ve onu mütenebbih eyleriz, ḥāli üzere istiġrāḳta terk eylemeziz, zīrā ġalebe-i ṣafrādan ḥādis̱ olan sübāt ṣāḥibi tenbīh ile mütenebbih olur.

Ve balġam ġalebesinden ḥādis̱ olan sübāt s̱aḳīl olur ve tekellüf edip gözünü açsa göz kapaklarını imsāke ḳādir olmayıp kendi kendiye kapanır. Ve ṣafrādan olan sübātta ednā tenbīh ile mütenebbih olur ve heẕeyān eder ve ḥareketi ḳaṣd eder ve gözünü açar, ṭarf ve taġmīḍi olmaz yaʿnī gözünü açıp yummaz belki sersām aṣḥābında olduğu gibi ṭaraf-ı aʿlāsı münceẕib olup göz açık durur ve ġayr-i ṭabīʿī olan istilḳāyı iştihā eder ve yüzünde tehebbüc olur ve yüzü ḫuḍrete ve ḥumrete māil olur ve eks̱er-i aḥvālinde göz kapağı fevḳ cānibine münceẕib olur ve ġaṭṭ edip uykuda hırıldayan kimse gibi horlar ve gözünü açsa aṣḥāb-ı cümūd u şuḫūṣun fetḥi gibi açar yaʿnī fetḥi cefn-i aʿlāsının inciẕābıyla olur, ṭarf ve ġamz ile olmaz. Ve nuṭḳ eylese kelāmının niẓāmı olmaz ve içtiği su boğazından aşağı geçmez ve baʿḍı kerre burnundan çıkar. Ve keẕālik bulamaç ve aḥsā gibi izdirādı sühūletli olan eṭʿime dahi şeraḳ iḥdās̱ edip boğazından geçmez. Ve bu ʿalāmetler seher-i sübātīnin redāʾeti ʿalāmetleridir. Ve çok kerre bevl ve berāzın maʿan iḥtibāsı ʿārıḍ olur veyāḫūd ikisinden dahi ḳıllet olur ve ḍīḳ-ı nefes dahi ʿārıḍ olur. Ve aḥvālinden çok ḥāli iḫtināḳ-ı raḥim aḥvāline müşābih olur, lākin iḫtināḳ-ı raḥimde vech ḥāl-i ṣıḥḥīsi üzere bāḳī olur ve sübātta bildiğin vech üzere müteġayyir olur. Ve iḫtināḳ-ı raḥimin sāir aḥvāli bābında meẕkūr olur. Ve bu ʿalīle tekellüm için cebr olunur ve fehm için dahi cebr mümkin olur ve raḥiminde iḫtināḳ olanlara tekellüm ve fehm için cebr mümkin olmaz mādām ki iḫtināḳ bāḳī ola.

Ve bu ʿillet līs̱erġusa dahi ʿavārıḍda müşābih olur, lākin bunda yaʿnī seher-i sübātīde vech ẕikr olduğu üzere ḥāl-i ṣıḥḥat gibi olur, müteġayyir

olmaz, lākin līs̱erġusta müteġayyir olur. Ve bu ᶜillette seher ᶜārıḍ olur ve min-ġayri ṭarfin teftīḥ-i ᶜayn olur ve bunda ḥummā şedīd olur.

Ve bu ᶜilletin ḳarānīṭusa dahi müşābeheti olur, lākin ḳarānīṭustan farḳı budur ki bunda sübāt eks̱er ve hez̠eyān eḳall olur ve ḳarānīṭusta ᶜaks üzere olur.

Ammā bu ᶜilletin sāir müşābihlerinden nabḍ ḥasebiyle farḳı budur ki bunda sübātın nabḍı serīᶜ ve mütevātir olur verem ve ḥummevī aḫlāṭ ḥasebiyle ve bu vechten līs̱erġus aṣḥābının nabḍına muḫālif olur verem ve balġam ḥasebiyle. Mesbūtun nabḍı ᶜarīḍ ve ḳaṣīr olur ve ḳaṣīr olması ᶜarīḍ olmak ḥasebiyle olur ve bu vechten ḳarānīṭus nabḍına müfārıḳ ve muġāyir olur. Ve bunlardan mā-ᶜadā mesbūtun nabḍı līs̱erġus nabḍından aḳvā ve ḳarānīṭus nabḍından aḍᶜaf olur. Ve mesbūtun nabḍı mütemeddid ve müteşennic ve mütefāvit olmaz, iḫtināḳ-ı raḥimde bu nabḍlar olduğu gibi belki mesbūtta ḳuvvet sāḳıṭa olup nabḍ mütevātir olur.

<u>el-Muᶜālecāt</u>: Mesbūtun aṣnāfı beyninde müşterek olan muᶜālecesi senin maᶜlūmun olan faṣddır ve baᶜdehu iḥtiḳāndır. Ve iḥtiḳānın ḥiddeti ve līni mādde ḥasebiyle ziyāde ve noḳṣān kılınır. Ve māddenin keyfiyyeti z̠ikri mürūr eden ᶜalāmātla bilinir. Ve mesbūtta olan balġam ve ṣafrānın muᶜtedil olduğu veyāḫūd balġamın veyāḫūd ṣafrānın ġalebesi ᶜalāmāt-ı mez̠kūreden bilinir.

Ve ḳarānīṭus aṣḥābından ġıdā menᶜ olunduğu gibi mesbūttan dahi ġıdā menᶜ olunur ḫuṣūṣan [244a] iks̱ār-ı ṭaᶜāmdan ḥādis̱ olan sübātta ġıdādan menᶜ ziyāde mühimm olur. Ve sübātın iks̱ār-ı ṭaᶜāmdan ḥādis̱ olan ṣınıfın ᶜilācında ḳayᵓ dahi istiᶜmāl olunup miᶜdesi tenḳıye olunur.

Ve eger sebeb-i ḥudūs̱u sekr olur ise sekri munḳaṭıᶜ olunca ḳadar muᶜālece olunmaz ve inḳıṭāᶜdan sonra başı muraṭṭıb olan edviye ile muᶜālece olunur ve muᶜālece muraṭṭıbāt-ı reᵓse ḳaṣr olunur ve āḫirü'l-emr ḫumārın āḫir ᶜilācıyla muᶜālece olunur.

Ve aṣnāf-ı sübātın z̠ikri sābıḳ olan cemīᶜan neṭūlāt ve ḍımādāt ve ᶜaṭūsātta iştirākleri olur ve şürben ve iḫtināḳan istiᶜmāl olunan senin bildiğin müstefriġāt-ı laṭīfelerde dahi iştirākleri olur. Ve bu edviyeler sübātta ḳarānīṭusta emr olunduğu gibi olmaz ve kez̠ālik līs̱erġusta emr olunduğu gibi dahi olmaz belki sübātta istiᶜmāl olunan edviyelerin bürūdeti ḳarānīṭus edviye-

lerinin bürūdetinden noḳṣān olur. Ve keẕālik sübāt edviyelerinin süḫūneti līs̱ergus edviyelerinin süḫūnetinden noḳṣān olur ve belki sübātın edviyeleri bārid olan devālar ile ḥārr olan devālardan mürekkeb olur. Ve sübātın mevāddında bu ṣafrā ve balġamdan hangisi ġālib olur ise ġālibin ʿilācına muvāfıḳ olan eczālar ziyāde kılınır, mes̱elā ṣafrā ziyāde ise bārid devālar ziyāde kılınır ve balġam ziyāde ise ḥārr devālar ziyāde kılınır. Ve *Ḳānūn*'da bu devāların ẕikri mürūr eyledi ve ṣafrāya ne mis̱lli edviye ile ʿilāc olunur ve keẕālik balġama muʿālece hangi devālar ile olur cemīʿan beyān olundu.

Ve vācib olur ki sübātta eger ṣafrā ġālib olur ise onun neṭūlünde söğüt yaprağı ve benefşec ve sūsen kökü ve şaʿīr ile babadya ve iklīl-i melik ve durak otu idḫāl olunur. Ve baʿḍı kerre mesbūta şarāb-ı ḫaşḫāş saḳy olunur eger o ʿalīle balġam ġalebesinden ḫavf eylemez isen. Ve mesbūta şarāb-ı ḫaşḫāş saḳyından maṭlūb olan, mesbūtu tenvīm eylemektir. Ve eger sübāt māddesi olan ṣafrā ve balġam mütesāvīler olup birinde ġalebe yok ise bu edviyeler üzere şīḥ ve merzencūş ziyāde kılınır. Ve eger balġam ġālib ise varaḳ-ı ġār ve seẕāb ve fūdenc ve zūfāh ve cünd-i bīdester ve saʿter ziyāde kılınır ve aḍmide ve ḥuḳunda dahi ḥāl bu minvāl üzere olur. Ve bu *Ḳānūn*'un ve emr-i küllīnin taḥtında münderice olan edviye-i cüzʾiyyeleri senin için aḳrabādīnden aḫẕ ve iltiḳāt eylemek vardır.

Ammā bu maraḍın āḫirinde ve zamān-ı inḥıṭāṭında neṭūlāt-ı bārideden ictināb eyle ve bildiğin mülaṭṭıfāta iḳtiṣār eyle baʿdehu mā-ı ḥamīm yaʿnī ıssı su ile ġasl edip nāḳıhlara bildiğin mülaṭṭıfāt iḳtiṣār eyle baʿdehu mā-ı ḥamīm yaʿnī ıssı su ile ġasl edip nāḳıhlara eylediğin tedbīr gibi tedbīr eyle.

Onuncu Faṣl Şeccenin Yaʿnī Başa ʿĀrıḍ Olan Teferruḳ-ı İttiṣālin ve Baş Derisinin İnḳıṭāʿının ve Bu Mecrāya Cārī Olan Āfetlerin Beyānındadır

Başta vāḳiʿ olan teferruḳ-ı ittiṣāl ya deri ile laḥmın mecmūʿunda olur veyāḫūd ʿaẓmda dahi olup mūḍıḥa veyāḫūd hāşime veyāḫūd munaḳḳıle veyāḫūd simḥāḳ olur. Mūḍıḥa o şeccedir ki deri ve laḥm munḳaṭıʿ olup kemik ẓāhir olur. Ve hāşimede kemik dahi kırılıp pārelenir. Ve munaḳḳılede kemik kırıldığından mā-ʿadā onun bir ḳıṭʿası maḥallinden tahavvül edip ḫārice çıkar veyāḫūd ḫurde ḫurde olur. Ve simḥāḳ fi'l-aṣl

ḳıḥfı mücellil olan ġışānın ismidir. Pes aṣnāf-ı şicācdan simḥāḳ o şeccedir ki deri ve et kesilir ve o ġışā ḫāricden görünür. Ve simḥāḳ aṣnāfından bir ṣınıf vardır ki ona fuṭre derler, o ṣınıfta simḥāḳ berelenir ve teverrüm eder ve veremi semriyip mantar gibi ḫārice çıkar, onun için o şeccenin ismine fuṭre derler.

Ve şicācın iki ṣınıfı dahi vardır ki birine āmme ve āḫerine cāyife derler. Āmme o şeccedir ki ümmü'd-dimāġ olan ḥicāblara bāliġ ola. Ümmü'd-dimāġ cevher-i dimāġı muḥīṭ olan ḥicāb-ı ġalīẓ ve ḥicāb-ı raḳīḳlerdir. Ve recā olunur ki ṣāḥib-i *Ḳānūn*'un cāyifeden murādı dāmiġa ola. Ve dāmiġa o şeccedir ki ümmü'd-dimāġların dahi ittiṣāli müteferriḳ olup nefs-i dimāġ görüne. Ve cāyife o cirāḥattir ki cevfe ve baṭna vāṣıl ola. Pes bu taḳsīm başta olan şicācı taḳsīm olmakla cāyife-i müteᶜārefi īrād eylemek bu maḥalle münāsib olmaz, bināen ᶜaleyh cāyife ile dāmiġa murād olunmak müteᶜayyin olur. Ve dāmiġada ḫaṭar-ı ᶜaẓīm vardır, ḥattā dāmiġa ġālib-i ḥālde mühlik olmakla İmām Muhammed ḥaḍretleri aḳsām-ı şicācı ẕikr eyledikte onu ẕikr eylemedi. Ve ṣāḥib-i *Ḳānūn* der ki:

Kaçan şecce dimāġın ḥicābına ve ġışāsına vāṣıl olsa şecce cānibinde istirḫā ve muḳābilinde olan maḥallerde teşennüc ḥādis̱ olur. Ve eger şecce ümmü'd-dimāġda müntehiye olup dimāġa vāṣıl olmaz ise eslem olur ve eger ḳaṭᶜ ve teferruḳ-ı ittiṣāl dimāġa vāṣıl olur ise ḥummā ve ḳayʾ-ı mirār ḥādis̱ olup felāḥ bulan nādir olur. Ve bunlardan selāmete aḳreb olan iki baṭn-ı muḳaddemde olan şeccelerden fuṭre tesmiye olan şecceye māil olanlar olur, zīrā sürᶜat ile tedbīr ve tedārük olunsa şecce munḍamm olup bitişir, ammā baṭn-ı muʾaḫḫarlarda olan şeccelerin inḍımāmı aṣᶜab olur. Baṭn-ı evsaṭ üzerinde olan şeccelerin iltiyāmı baṭn-ı muʾaḫḫardan dahi aṣᶜab olur ve ḥālet-i ūlāsında ᶜavd ve rücūᶜu ziyāde baᶜīd olur, lākin şeccesi ḳalīle ve yesīre olup tedārükünde sürᶜat olunur ise o zamān ḥālet-i ūlāsına ᶜavdet eder.

Ammā şeccelerin ᶜilācı budur ki gerektir ki sürᶜat olunup evvelā veremin ḥudūs̱una mānīᶜ olan muᶜālecelerden reʾsin ve dimāġın taḥammül eyledikleri tedbīr[ler] istiᶜmāl oluna. Ve o muᶜālecātın tafṣīli maṭlūb olur ise cild ve laḥmda olan şeccelerin mufaṣṣalan ᶜilācını biz kitāb-ı rābiᶜde ḳurūḥ muᶜālecelerini ẕikr eylediğimiz maḥallde ẕikr ederiz, o maḥallden taleb oluna. Ve kemiğin inkisār ve inḳıṭāᶜını dahi bābu'l-kesri ve'l-cebrde ẕikr eyleriz.

Ve eṭıbbā için ḳıḥfta olan munaḳḳıle şeccesi ʿilācında iki mezheb vardır. Mezheb-i evvel budur ki onun ʿilācında o edviyeler istiʿmāl olunur ki onların keyfiyyeti hādiye ve sākine olur velākin vecaʿı ve elemi teskīni eks̱er ve eşedd olur. Mezheb-i s̱ānī budur ki o şeccede tecfīfi şedīd olan edviyeler istiʿmāl olunur, lākin bu edviyeleri istiʿmāl o kırılan kemik parçasında ḳıḥfa ittiṣāl var ise ḳaṭʿ ve iḫrāc olunduktan sonra ve eger kırılan parça külliyyen teferruḳ edip baṭnda kaldıysa ḫārice iḫrāc olunduktan sonra olur ve münkesir olan kemikler ḫāricden şeccenin üzerine edviye-i cez̠z̠ābe ve merāhim vaḍʿ olunmakla cez̠b olunur ve baʿde'l-cez̠b üzerine ḫall ve ʿaselden letūh vaḍʿ olunur. Ve ikinci mezhebde selāmet-i mezheb evvelde olan selāmetten eks̱erdir ve şedīdü't-tecfīf olan edviye istiʿmāli bu bābda ʿacīb değildir. Cālīnūs der ki ġışā ve ʿaẓmın mizācları yābislerdir, onların muʿāleceleri vetīre-i uḫrā üzere olur Allāhu aʿlem. [244b]

Dördüncü Maḳāle Başta Olan O Emrāḍ Beyānındadır ki Onun Eks̱er-i Maḍarratları Ḥiss ve Siyāset Fiʿllerinde Olur Yaʿnī Ḥavāss-ı Ḫamse-i Ẓāhire ve Ḥavāss-ı Ḫamse-i Bāṭıne Fiʿllerinde Olur. Ve Bu Maḳālenin Fuṣūlünden:

Faṣl-ı Evvel Sübāt Beyānındadır

Sübāt ifrāṭ üzere olan nevm-i s̱aḳīle ıṭlāḳ olunur. Eger ifrāṭ nevmin müddetinde ve keyfiyyetinde maʿan olur ise yaʿnī müddeti ṭavīl ve heyʾeti ziyāde ḳavī olup tenbīh ile mütenebbih olması ziyāde ṣuʿūbetli olur ise ona sübāt tesmiye olunur. Ve bu iki vech üzere ifrāṭı olmayan nevm-i s̱aḳīle sübāt tesmiye olunmaz.

Ve muṭlaḳan nevm aṣnāfının bir ṣınıfının miḳdārı ve keyfiyyeti ṭabīʿī olur ve bir ṣınıfı dahi s̱aḳīl olur ve bir ṣınf-ı āḫeri dahi sübāt-ı müstaġraḳ olur. Ve bi'l-cümle aḳsām-ı s̱elās̱eye şümūlü olan nevmin māhiyyeti ervāḥın ālāt-ı ḥiss ü ḥareketten mebdeʾine yaʿnī dimāġa rücūʿ eylemesidir o vech üzere ki ālāt-ı mez̠kūre efʿālini işlemekten muʿaṭṭal olur, ḥiss ve ḥareketten beḳā-i ḥayātta ḍarūrī olan teneffüs fiʿlinden mā-ʿadā efʿālini işlemeğe ḳādir olmaz. Ve ʿale'l-ıṭlāḳ nevm-i ṭabīʿīde rūḥ-ı ḥayvānī ġıdāyı haḍm ve

inḍāc için bāṭına münceẕib olur ve ona tebeᶜiyyet edip rūḥ-ı nefsānī dahi bāṭına rücūᶜ eder. Ekṡer-i ḥālde ecsām-ı laṭīfe-i mütemāziceden birisi ḥareket eylese āḫerleri dahi ona tebeᶜiyyet eder ḍarūret-i ḫalā ḥasebiyle.

Ve baᶜḍı nevmde dahi ervāḥın mebdeʾine rücūᶜu istirāḥat için olur, zīrā mebdeʾinde müteferriḳ olan eczāları ictimāᶜ eder ve taḥallül eden cüzʾleri tekmīl olur ve ḍaᶜfı taḳviye olunca ḳadar mebdeʾinde eğlenip o müddette ḥiss ve ḥareket āletleri muᶜaṭṭale kalır ve istirāḥat olan nevme ḳarīb olur.

O nevm ki marīḍe defᶜaten ve müşārefeten ᶜārıḍ olur, istiġrāḳ üzere uyur ve rāḥat eder. Ve o nevm ki marīḍin sükūnuna delālet eder, lākin o miṡlli nevm-i ṭavīl ü müstaġraḳ eṣıḥḥāya müşārefe eylese ḫayra delālet eylemez. Ve bu miṡlli nevmin müşārefesi devā ile mevādd-ı keṡīre istifrāġ edenlerde dahi olur ve o uyku nāfiᶜ olup istifrāġla zāile olan ḳuvveti istirdād eder.

Ve bir nevᶜ nevm dahi ᶜārıḍ olur ki ᶜale'l-ıṭlāḳ ṭabīᶜī olmaz belki rūḥta taḥallül ziyāde olur, mevcūd ve bāḳī kalan ervāḥ ḳalīle olur ve ḥiss ve ḥareket āletlerine münbasıṭ olmak müteyessir olmaz ve tekmīl-i ḳuvvet ve tetmīm-i kemmiyyet için mebdeʾine rücūᶜ eder. Ve bu nevm riyāḍet-i ḳaviyye ve taᶜabdan sonra vāḳiᶜ olur. Ve bu nevm ile mā-ḳablinde meẕkūr olan nevmin farḳı yaᶜnī riyāḍet-i ḳaviyyeden ve taᶜabdan sonra olan nevm miṡlliler ile edviye ḥasebiyle vāḳiᶜ istifrāġ-ı keṡīrden sonra vāḳiᶜ olan nevmin farḳı eṣıḥḥāda olan taḥallül-i ṭabīᶜīye bedel olsun için ṭabīᶜatın ġıdāyı taleb eylemesi ile dāim ve lāzım olan ishālden ve nezften sonra ṭabīᶜatın ġıdāyı taleb eylemesi arasında olan farḳ gibi olur, nitekim eṣıḥḥāda ṭabīᶜatın ġıdāyı talebi ṭabīᶜī ve dāimī olur; keẕālik taᶜabı olmayan nevmi ṭabīᶜatın talebi ṭabīᶜī ve dāimī olur ve nezf ve ishāle mülāzım olanların ġıdāyı talebi ᶜārıḍī ve ġayr-i ṭabīᶜī olduğu gibi, taᶜab ve riyāḍet ḥasebiyle olan nevmi talebi dahi ġayr-i ṭabīᶜī olur, zīrā taᶜabın ervāḥı taḥlīli taḥlīl-i ġayr-i ṭabīᶜī olur ve o taḥlīlde bedel mā-yeteḥalleli taḥṣīl için ṭabīᶜatın nevmi talebi dahi ġayr-i ṭabīᶜī olur.

ᶜAle'l-ıṭlāḳ ġayr-i ṭabīᶜī olan nevmin bir ṣınıfı dahi vardır ki berd-i ḫāricīden veyāḫūd müberridāt olan edviye istiᶜmālinden ḥādiṡ olur, zīrā ẕikr olunan berd cevher-i rūḥa münāfī ve münāfir olur, kaçan ebdāna berd iṣābet eylese rūḥ-ı nefsānī ālātından mebdeʾine rücūᶜ edip ḥiss ve ḥareket fiᶜlleri muᶜaṭṭale olur. Ve keẕālik muḫaddir istiᶜmālinden dahi nevm-i ġayr-i ṭabīᶜī

ḥādiṡ olur, zīrā muḫaddirāt ile rūḥ-ı nefsānīnin mizācı fāsid olur ve mebde'inden ḳuvve-i nefsāniyyeyi o mizācı fāsid olan ervāḥ istifāḍa eylemez.

Ve keẕālik ālātında dahi tebellüdü ḥasebiyle inbisāṭı olmayıp nevm-i ġayr-i ṭabīʿī ḥādiṡ olur ve ona ḫader tesmiye olunur.

Ve baʿḍı kerre dahi ġayr-i ṭabīʿī olan nevm murattıbāt istiʿmāliyle olur, zīrā baʿḍı muraṭṭıbāt ālāt-ı ḥiss ü ḥareketi terṭīb eder ve cevher-i rūḥu tekdīr eder ve rūḥun mesālik ve menāfiẕini sedd eder ve ʿaṣab ve ʿaḍalin cevherlerini südede mü'eddī olan irḫā ile irḫā eder ve bu nevm-i ġayr-i ṭabīʿī sekrānın nevmi olur. Ve bu nevme ḳarīb olur toḫme aṣḥābında ḥādiṡ olan nevm ve keẕālik fem-i miʿdede eṭʿimenin ṭūl-i mekṡi ḥasebiyle ḥādiṡ olan nevmler. Ve bunların sübātı ḳay' ile zāil olmaz. Ve sübātın ekṡer-i ḥālde sebebi bu iki sebebler olur yaʿnī seker ve eṭʿimenin fem-i miʿdede ṭūl-i mekṡi olur eger müstaḥkem olur ise.

Ve baʿḍı kerre nevme sebeb berd ve ruṭūbetin mecmūʿu olur, lākin sebeb-i muḳaddim berd olup ruṭūbet muʿīni olur, nitekim sehere baʿḍı kerre ḥarāret ile yübūsetin mecmūʿu sebeb olup sebeb-i muḳaddim ḥarāret olur ve yübūset ona muʿīn olur.

Ve bu meẕkūrlardan mā-ʿadā sübātın āḫer sebebleri vardır, onlardan birisi budur ki ḥummānın nevbetleri müştedde olmakla cemīʿan ṭabīʿat ʿillete munṣarıfe olur ve ṭabīʿat mādde taḥtında münḍaġıṭ ve mahsūr kalır. Ve rūḥ-ı nefsānī dahi ṭabīʿata tābiʿ olmakla o dahi mādde taḥtında ḥaṣr olup ālette inbisāṭı olmaz ve efʿāli muʿaṭṭale olup sübāt ḥādiṡ olur. Ve ḫuṣūṣan ḥummānın māddesi balġam olur ise sübāta o mādde sebeb-i ḳavī olur, zīrā balġam bārid ve raṭbdır ve ḥarāreti ʿufūnet-i ʿārıḍa ḥasebiyledir. Bārid ve raṭbda sübāt ziyāde olur.

Ve sübātın ikinci sebebi budur ki aḫlāṭ rediyye olup miʿde ve riye ʿilletlerinde ve aʿḍā-i sāir ʿilletlerinde iḫtilāṭlarından muḳaddem dimāġa buḫārāt tesaʿʿud edip sübāta sebeb olur. Ve miʿdede olan kurtlardan ve ḥabbu'l-karʿdan dahi sübāt olur.

Ve sübātın üçüncü sebebi nefs-i dimāġın ʿaẓm-ı ḳıḥfın taḥtında veyāḫūd cānibinde veyāḫūd ġışāsında inḍıġāṭ ve inʿiṣārdır. Ve bu ḥālāt ḳıḥfa iṣābet eden ḍarbeden ḥāṣıla olup sübāta mü'eddī olurlar. Ve buṭūn-ı dimāġın hangisinin ḳaṭʿı ve verem ḥasebiyle olan teferruḳu sübāta ziyāde ḳavī sebeb

olur ise ḍaġṭı dahi o minvāl üzere sebeb-i ḳavī olur. Ve sübāta buṭūn-ı s̱elās̱e āfātından hangisinin ḳuvvetli sebeb olduğu ḳarīben ẕikr olunur.

Ve dördüncü sebeb vecaᶜ-ı şedīddir gerek ise o vecaᶜ ṣudġun ᶜaḍalātına iṣābet eden ḍarb-ı şedīdden ḥādis̱ olsun veyāḫūd fem-i miᶜdede veyāḫūd raḥimde olan eẕāya müşāreket ḥasebiyle olsun, zīrā onlara müşāreket ile cevher-i dimāġ münkabıḍ olmakla rūḥ-ı ḥassāsın mesāliki meşdūde olup sübāt ḥādis̱ olur.

Ve sübātın beşinci sebebi ervāḥın şiddet-i ḍaᶜfı olur, taḥallül-i kes̱īr ḥasebiyle ālette inbisāṭı ᶜasīr olduğundan için. Kaçan ᶜillet-i sübāt ᶜārıḍ olsa ḥavāsstan evvelā bāṭıl olan ḥāsse-i baṣar ve ḥāsse-i semᶜdir, ona bināen maᶜlūm olur ki sübātta āfet muḳaddem-i dimāġda olmak gerektir, zīrā semᶜ ve baṣara ḥiss ifāde eden ᶜaṣabların menbiti muḳaddem-i dimāġdır ve muḳaddem-i dimāġın āfeti ile semᶜ ve baṣar muᶜaṭṭale olurlar ve taḥayyülün fesādı dahi onlara müşāreket eder, lākin ḥareket-i ḳuvveleri bāḳıye kalır, zīrā aᶜḍāya ḥareket ifāde eden ᶜaṣabların menbiti muᵓaḫḫar-ı dimāġ olur. Ve muḳaddem-i dimāġda āfet olmakla ḥarekete ḍarar-ı küllī gelmez, ḥattā teneffüs aᶜḍālarının ḥareketi ḥareket-i ṣıḥḥiyye gibi bāḳıye kalır. Pes sübātın ḥarekete ḍararı semᶜ ve baṣara ḍararı miḳdārınca olmaz, ammā cümūd ve şuḫūṣ dedikleri maraḍ bunun ᶜaksi üzere olup cümūdun ḥarekete ḍararı ḥisse ḍararından eks̱er olur. Ve yine vācib olur ki mesālik-i rūḥun sübātta süddeleri tāmme ve cidden kes̱īfe olmaya, teneffüse ḍararı iṣābet eylemesin için.

Ve sūᵓ-i mizācdan ḥādis̱ olan sübāt evvelā sūᵓ-i mizāc-ı bāridden ve s̱āniyen sūᵓ-i mizāc-ı raṭbdan ḥādis̱ olur. Ve baᶜḍı kerre ẕātü'l-cenb ve ẕātü'r-riye mis̱lli maraḍlar sübāta intiḳāl eder. Ve baᶜḍı nāsın aḫlāṭı müddet-i cülūsunda sākine olup ḥareket-i mūziyyesi olmaz ve o kimseye nuᶜās ġālib olup ıḍṭıcāᶜ eyledikte ḥarāret-i ġarīziyye bāṭına [245a] çekilip aḫlāṭ-ı sākineyi taḥrīk eder ve ondan dimāġa ebḫıre ṣuᶜūd edip ve aḫlāṭın s̱everānı ile nevm onu ġaşy ve iḥāṭa eylemez ve uykusunda istiġrāḳ olmayıp temelmül olur. Ve bu mis̱lli ḥālāt yābisü'l-mizāc olanlarda kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olur ve o kimselerde bu ḥālāt taḫallüf edip ġaşeyān-ı nevm kes̱īr olsa o kimsede maraḍ ḥudūs̱unu nevmin istiġrāḳı ve ġaşeyānı inẕār eder ve mā-ı rummān mis̱lli ᶜuṣārātın miᶜdede meks̱i ṭavīl olur ve buḫārātı ḥabs eder ve sehere māniᶜ olur.

Ve ġıdā tenāvül edip ıḍṭıcāᶜ edenlerin heyᵓet-i lāyıḳalarını bundan aḳdem biz beyān eyledik, lākin şimdiki ḥālde biz deriz ki arka üzere istilḳāyı iks̱ār eylemek arkaya vehn verip irḫā iḥdās̱ eder. Kes̱ret-i istilḳādan ḥādis̱ olan vehn ve istirḫānın ᶜilācı intiṣāb-ı kes̱īr olur yaᶜnī [dikili] ᶜamūd gibi istiḳāmet üzere çok eğlenmek o vehne ᶜilāc olur.

Ve şemste nevm ile başın mutaḍarrır olmasından ḫavf olunur. Ve ḳamerde nevm tenaḫḫuᶜ-ı demi mūris olur yaᶜnī kan tükürmeğe sebeb olur onun için ki şuᶜā-ı ḳamer aḫlāṭı taḥrīk eder.

Ve ḫarḫarenin sebebi ḳaṣabe-i riyenin ağzı munṭabıḳ olur yaᶜnī iki şukkaları ve cānibleri biri biri üzerine kapanır ve lüzūcetli ruṭūbetle şukkalar biri birine yapışır ve lā-maḥāle nefes ḫurūcu taleb edip temzīḳ eyledikte yaᶜnī şefeleri ḳahr ile ayırdıkta ḫarḫare ḥādis̱ olur.

el-ᶜAlāmāt: Cemīᶜan sübāt için ᶜalāmetler vardır:

Ḫāricden olan berd-i sāẕec sebebiyle ᶜārıḍ olan sübātın ᶜalāmetleri budur ki evvelā başa berd-i şedīd ḫāricden iṣābet edip sübāt ardınca ḥādis̱ olmaktır. Ve keẕālik dāḫilden iṣābet eden berdin es̱erinde ve ᶜaḳabinde sübātın ḥudūs̱u dahi berde ᶜalāmet olur. Ve yüzde ve göz kapaklarında tehebbüc olmamak ve yüzün levni ḫuḍrete māil olmak ve nabḍ mütemeddid ve ṣalābete māil ve tefāvütü şedīd olmak berd-i ḫāricīye delālet ederler. Ve eger sübāt afyūn ve benc ve aṣl-ı yebrūḥ ve bezr-i luffāḥ ve cevz-i mās̱il ve fuṭr yaᶜnī mantar ve miᶜdede tecebbün eden süt ve küzbere-i raṭbe ve bezr-i ḳaṭūnānın kes̱īri mis̱lli muḫaddirāt şürbünden ḥādis̱ olur ise onların her birinin ᶜalāmetlerini biz sümūm bābında inşāallāhu taᶜālā beyān eyleriz.

Ve kaçan mesbūt olan kimsede āḫer ᶜaraḍlardan raḥimin iḫtināḳı ve eṭrāfın ḫuḍret ve berdi ve lisānın veremi ve rāyiḥanın taġayyürü olsa ve nabḍ dahi sāḳıṭ ve nemlī olup onda tefāvüt olmasa belki nabḍ dūdī ve nemlī gibi mütevātir olsa veyāḫūd tefāvüt olur ise dahi onun tefāvütü bilā-niẓām ve lā-s̱ebāt olup tefāvütten tevātüre ve tevātürden tefāvüte intiḳāl eylese, bu aᶜrāḍlar ile maᶜlūm olur ki o mesbūr ẕikri ānifen mürūr eden semmiyyetli olan edviyelerin birini içmiş veyāḫūd içirilmiştir. Ve bu aᶜrāḍ ve ᶜalāmetlerin hangisi hangi semmi şürbe delālet eylediğinin taᶜyīn vechi üzere beyānı ve her birinin başka başka muᶜāleceleri sümūm bābında mufaṣṣalan beyān olunur.

Ve nāstan baᶜḍıdır o kimseler ki onlar dediler berd-i sāẕecden olan sübāt mādde-i raṭbdan ḥādis̱ sübāttan eḫaff ve eshel olur, lākin bu ḳavlin ṣıḥḥa-ti müteḥaḳḳaḳ ve müteᶜayyen değildir belki berd-i sāẕecin sübātı mādde-i raṭbın sübātından baᶜḍı kerre cidden ḳavī olur. Cevher-i dimāġa berd iṣābeti ile ḥādis̱ olan sübātın cemīᶜ aṣnāfına ve keẕālik şürb-i devādan ḥādis̱ olan sübātın aṣnāfına ẕikr ve fikrin fesādı tābiᶜ olur.

Ve kaçan sübāt sūʾ-i mizāc-ı raṭbdan ḥādis̱ olsa onun ᶜalāmeti budur ki o kimsede ᶜalāmet-i dem görülmez ve balġamın s̱iḳali dahi olmaz.

Ve sübāt mādde-i raṭbdan yaᶜnī balġamdan ḥādis̱ olsa onun ᶜalāmeti imtilā ve toḫmenin ve kes̱ret-i şürbün teḳaddümü ve nabḍın leyyin ve mevciyyeti ve ᶜarīḍ olması olur. Ve keẕālik sübātın balġamī olduğuna delālet eder sübātın istiġrāḳı ve s̱iḳal ve yüzün ve gözün ve lisānın elvānı ebyaḍ olması ve başta s̱iḳal ve göz kapaklarında tehebbüc olması ve melmesin sovuk olması ve tedbīr-i müteḳaddim yaᶜnī sübāt ᶜārıḍ olmazdan muḳaddem eṭᶜime ve eşribeden balġamı müvellid olanları tenāvül eylemesi ve sinn-i şeyḫūḫatta ve belde-i bāridede olması cemīᶜan bu ᶜalāmetler sübātın sebebi balġam olduğuna delālet eder.

Ve sübātın demden ḥādis̱ olduğuna delālet eder vidāc damarlarının intifāḫı ve gözlerin ve vecnelerin ve lisānın kırmızı olmaları ve başta ḥarāret iḥsās olunması ve bu mis̱lli nesneler ve senin maᶜlūmun olanların cümlesi sübātın demden ḥudūs̱una delālet eder.

Ve dem ile balġam veremde ictimāᶜ eyledikleri gibi müctemiᶜa olup ikisi maᶜan sübāta sebeb olur ise o sübātta ḳarānīṭus ᶜalāmeti ve līs̱erġus ᶜalāmeti veyāḫūd sübāt-ı seherī ᶜalāmeti ẓāhir olur.

Ve sübāt kaçan ḥummayātta teṣāᶜud eden buḫārlardan ḥādis̱ olur ise ve ḫuṣūṣan ẕātü'r-riye ve vecaᶜu'r-riye buḫārātından ḥādis̱ olur ise veyāḫūd miᶜde buḫārından ḥādis̱ olur ise bu mesbūtların ᶜalāmetlerinin beyānı budur ki miᶜde buḫārından ḥādis̱ olan sübāttan muḳaddem seder ve düvār ve tanīn ve ḫayālāt bulunur. Ve o sübāt açlıkta ḫiffet üzere olur ve vaḳt-i imtilāda ziyāde olur. Ve riye nāḥiyesinden ve ṣadrdan teṣāᶜud eden ebḫıre sebebiyle olur ise o sübāt ḥādis̱ olmazdan muḳaddem vecaᶜ-ı s̱aḳīl veyāḫūd nāḥiye-i ṣadrda vecaᶜ ve ḍīḳ-ı nefes ve öksürük ve ẕātü'l-cenb aᶜrāḍı ve ẕātü'r-riye aᶜrāḍı mevcūd olur.

Ve keẕālik sebeb-i sübāt olan ebḫıre kebidden teṣāʿud eden buḫārlar olur ise emrāḍ-ı kebidin delāili sübāttan aḳdem o mesbūtta mevcūde olur. Ve is̱bāt eden ebḫıre raḥimden müteṣāʿid ise emrāḍ-ı raḥimin delāili sübāya teḳaddüm eder.

Ve ḍarbenin hāme üzere ve ṣudġ üzere vuḳūʿundan sübāt ḥādis̱ olur ise o dahi delāili ile bilinir.

Ve sübāt ile sektenin farḳı budur ki mesbūt olan kimseye bir nesneyi tefhīm mümkin ve tenbīh ile mütenebbih olmağı ḳābil olur ve ḥarekātı iḥsā-sından ziyāde selīs olur. Ammā sükūtta ḥiss ve ḥareket cemīʿan muʿaṭṭal olur ve mesbūtun ḥiss ve ḥareketi maʿan muʿaṭṭale olmaz.

Ve ḍaʿf-ı ḳalb ḥasebiyle ġaşy ʿārıḍ olan kimsenin mesbūtla farḳı budur ki mesbūtun nabḍı aḳvā ve ṣaḥīḥ olan kimselerin nabḍına ziyāde müşābih olur ve ġaşy aṣḥābının nabḍı aḍʿaf ve aṣleb olur ve ġaşy tedrīcle az az vāḳiʿ olur ve ġaşy ṣāḥibinin levni ṣufrete ve mevtā levnine müteġayyir olur ve elleri ve ayakları sovuk olur. Ammā mesbūtun levni redāʾete müteġayyir olmaz belki ṣıḥḥatte olan levninden mesbūtun levni aḥsen olur.

Ve raḥiminde iḫtināḳ olan hatunlar ile mesbūtenin farḳı budur ki mümkindir ki mesbūt tekellüf ile tekellüm eyleye ve fehm-i ḫiṭāb eyleye. Ve raḥiminde iḫtināḳ olanların tekellüf ile fehmi mümkin olur velākin elbette tekellümü mümkin değildir. Ve mesbūtun ḥareketi ve ḫuṣūṣan boynunun ve başının ve ayaklarının ḥareketleri sühūletli olur. Ve iḫtināḳ-ı raḥimi olanların iḥsāsı ve göz kapaklarının açması sühūletli olur. Ve iḫtināḳ bir sebebdir ki defʿaten vāḳiʿ olur ve ġālib ḥükmünü icrā eder ve sonra münḳaḍī olup ṣıḥḥate teveccüh eder veyāḫūd ḳatl eder, çok uzatmaz. Ammā sübāt mümtedd olur ve istiġrāḳa duḫūlü tedrīcle olur ve nevm-i s̱aḳīl ile bidāye eder. Velākin sübātın dahi sebebi berd-i ḫāricīnin defʿaten iṣābeti olur ise veyāḫūd devā-i müberrid şürbü olur ise o sübātın ḥudūs̱u dahi defʿaten olur. Ve bu aḥkāmlar ḥükm-i ḳaṭʿī olduğu maʿlūm buyurula.

<u>Fī ʿİlāci's-Sübāti ve'n-Nevmi's-S̱aḳīli'l-Kāini Fi'l-Ḥummayāti</u>: Aʿḍā-i bedenden bir ʿuḍvda maraḍ olup o maraḍa ʿaraḍ olmak üzere sübāt ḥādis̱ olsa ve kendi maraḍ-ı aṣlī olmasa onun muʿālecesinin ṭarīḳi budur ki maraḍ-ı aṣlīsi olan maḥalli tenḳıye edecek faṣd ile ʿuḍv iftiṣād olunur ve tedbīr olunup o ʿuḍvdan maraḍ izāle ve dimāġ dahi taḳviye olunur ki ḥattā dimāġ

[245b] aʿḍā-i sāireden vārid olan mevādd-ı mūẕiyeyi ḳabūl eylemeyip ḳuvveti ḥasebiyle defʿ eyleye.

Ve mesbūtun nevmini defʿ için evvelā ḫall-i kes̱īr ile yalnız dühn-i verd istiʿmāl olunur ve taḳviye-i dimāġ dahi ḳaṣd olunur ise muḳavvī olan ʿuṣārāt-ı fevākih ile istiʿmāl olunur. Ve bunlardan sonra müberrid olan neṭūl ile tenṭīl olunur baʿdehu dimāġda muḥtebes mevādd kalır ise muḥallilāta intiḳāl olunur. Ve bunların küllīsi *Ḳānūn*'da senin maʿlūmun oldu.

Ve ḥummayātın ibtidā-i devrinde ʿārıḍ olan sübāt için vācib olur ki mübāderet olunup ʿalīlin eṭrāfı rabṭ oluna ve onda aksırtıcı muḥarrik-i ʿuṭās nesneler istiʿmāl oluna, sirkenin kendi ve sirkenin buḫārı ve buğu dāimā koklatıla ve başı dühn-i verd ve ḫall-i kes̱īr ile istiġrāḳ ve istīʿāb oluna veyāḫūd koruk ve enār ve sāir ḳavābıḍ nesnelerin miyāhı ile baş istiġrāḳ oluna. Ve muḫaddirāt şürbünden ḥādis̱ olan sübāt ʿilācında şürb eylediği muḫaddire ʿilāc olan devālar ile muʿālece olunur ve o muḫaddirin tiryāḳı istiʿmāl olunur. Ve her muḫaddirin tiryāḳını biz kitāb-ı ḫāmiste inşāallāhu taʿālā beyān eyleriz.

Ve berd-i ḫāricīden ḥādis̱ olan sübāt muʿālecesinde tiryāḳ ve mes̱rudīṭūs ve devāü'l-misk verilir ve seẕāb ve ḳunduz ḥayāsı ve ʿāḳırḳarḥā ile matbūḫ olan miyāh ile ʿalīlin başı tenṭīl olunur. Ve başı bān ve nārdīn dühnlerine cünd-i bīdester dahi katılıp temrīḫ olunur. Ve keẕālik dühn-i misk ve dühn-i ḳusṭa yine ḳunduz ḥayāsı ḫalṭ olunup mesbūtun başı temrīḫ olunur. Ve başına bu ḍımād dahi vaḍʿ olunur, o ḍımād iki cüzʾ ḳunduz ḥayāsı ve bir cüzʾ ada soğanı ve miḳdār-ı ḳalīl miskten ittiḫāẕ olunur. Ve ona dāimā misk koklatılır ve tesḫīn-i dimāġda ẕikr olunan edviyeler bilā-rıfḳ ʿunf ile istiʿmāl olunur.

Ve ġalebe-i demden ḥādis̱ olan sübātın muʿālecesinde vācib olur ki ḳīfālden faṣda mübāderet oluna ve sāḳ ḥacāmet oluna veyāḫūd ṣāfin faṣd oluna ve ḥuḳne-i leyyineler istiʿmāl oluna ve ġıdā telṭīf oluna ve mā-ı ḥımmaṣ istiʿmāl oluna.

Ve bilā-mādde sūʾ-i mizāc raṭb-ı sāẕecden ḥādis̱ olan sübāt muʿālecesinde vācib olur ki o ḍımādāt istiʿmāl oluna ki ḳunduz ḥayāsı ve Mekke ayrığının çiçeği ve ḳusṭ ve cevzü's-serv ve übhül ve ferfiyūn ve ʿāḳırḳarḥādan mütteḫaẕ ola ve ġıdāsı tecfīf oluna. Ve edhān ve neṭūlāttan ictināb oluna

ve onların istiᶜmālini mūcib olur ise istiᶜmālinde iḥtiyāṭ oluna, zīrā edhānın terṭībi baᶜḍı kerre edviyenin ḳuvvetine ġālib ve ᶜameline māniᶜ olur meger ki edviye şedīdü'l-ḳuvvet ola, o zamān dühnün terṭībi edviye ḳuvvetine ġālib olmaz. Ve vācib olur ki baş temrīḫ ve tahmīr oluna ve misk koklatıla.

Ammā sübāta sebeb olan sūᵓ-i mizāc raṭb-ı balġam ile olur ise vācib olur ki evvelā balġam ḥuḳne-i ḳaviyyeler ile istifrāġ oluna ve ᶜalīli kusturmak için iḥtiyāl oluna. Ve sübāta sebeb olan balġam ekṡer-i ḥālde miᶜde balġamları olur. Ve vācib olur ki muḳaṭṭıᶜātla miᶜde dahi balġamdan tenḳıye oluna, mücerred dimāġın tenḳıyesi ile iktifā olunmaya ve bu münaḳḳıyāt-ı miᶜdeyi inşāallāhu taᶜālā ẕikr eyleriz. Ve o mesbūtta ḳaviyye olan neṭūlāt-ı münḍice ve seᶜūṭāt ve ġarġarāt ve *Ḳānūn*'da mürūr eden sāir edviyeler dahi istiᶜmāl olunur. Ve sübātın muᶜālecātından olur mesbūta ġammı mūcib olur nesneler göstermek ve işittirmek, zīrā bu maraḍ miṡlli fikri ḍaᶜīf ve fehmi cāmid eden aᶜrāḍın küllīsine ġammın nefᶜi olur, zīrā ġamm nefsi taḥrīk eder ve ᶜalīli ṣalāḥa redd eder. Ve bu maraḍda müştehire olan muᶜālecāttan olur burun deliklerine ḳalḳand ile ṭılā eylemek ve yüzünü sirke ile mesḥ eylemek ve esfelde olan ᶜuḍvlarını şedd eylemek ve muᶜattisāt istiᶜmāl eylemek.

İkinci Faṣl Yaḳaẓa ve Seher Beyānındadır

Yaḳaẓa ḥayvānda bir ḥālettir ki rūḥ-ı nefsānī ḥiss ve ḥareket āletlerine dökülüp o āletleri istiᶜmāl eyledikte ḥālet-i meẕkūre ḥādiṡ olur. Ammā seher ẕikr olunan yaḳaẓa miḳdār-ı ṭabīᶜīden ifrāṭ üzere ziyāde olmasıdır. Ve seherin bi-ḥasebi'l-mizāc olan sebebi rūḥun nāriyyetinden ḥarāret ve yübūsetin ᶜārıḍ olmasıdır, zīrā bu mizācda olan ervāḥ dāimā ḫārice ḥareket eder ve rūḥun ḫārice ḥareketi nevme müḍādde olur, zīrā nevm rūḥun dāḫile ḥareketinden ᶜibārettir. Ve ḥareket seheri īcāb eylediği mūcibāt-ı sāireden eşedd ve aḳdem olur.

Ve baᶜḍı kerre seher būraḳiyyeti olan ruṭūbetin dimāġda iḥtibāsından dahi olur. Ve vecaᶜ ve ġamma müᵓeddī olan efkār ḥasebiyle dahi olur. Ve baᶜḍı kerre seher ḍavᵓ ve mebītin münevver olmasıyla ᶜārıḍ olur. Kaçan sehere müstaᶜidd olan kimse o miṡlli müstenīr maḥallerde iḳāmet eylese ona seher ᶜārıḍ olur. Ve sūᵓ-i haḍmdan ve imtilādan ve baḳla miṡlli müneffiḫ ve aḫlāṭ-ı müşevveşeyi müvellid ve aḥlām-ı müfziᶜayı mürāī olan aġdiye

isti^cmālinden ve tenāvülünden dahi ḥādiṡ olur. Ve ḥummayātta buḫārāt-ı lāẕiᶜa vü yābisenin dimāġa teṣāᶜudundan ve vecaᶜdan dahi seher ᶜārıḍ olur. Ve meşāyıḫa ᶜārıḍ olan seher meşāyıḫın aḫlāṭında būraḳiyyet ve mülūḥiyyet olup cevher-i dimāġın yübūseti ḥasebiyle olur ve baᶜḍı kerre dahi nāḥiye-i dimāġda sevdādan ḥādiṡ olan şişler ve sereṭān ḥasebiyle olur. Ve eṭıbbā dediler ki bir kimsenin seheri müştedd olup baᶜdehu o kimseye suᶜāl ᶜārıḍ olsa o kimse ölür. Ve biz bābu'n-nevmde lāyıḳ olanları bildirdik.

el-ᶜAlāmāt: Bilā-mādde sūʾ-i mizāc-ı yābisten ḥādiṡ olup ḥarārete dahi muḳārin olmayan seherin ᶜalāmeti ḥavāssın ve reʾsin ḫiffeti ve ᶜaynın ve munḫurların yaᶜnī burun deliklerinin kuru olması ve başta ḥarāret ve bürūdetten birinin iḥsās olunmaması olur. Ve bilā-mādde ḥarārete muḳārin olan yübūsetten ᶜārıḍ seherin ᶜalāmetleri ẕikr olunan ᶜalāmet-i yübūsetin iltihāb ve ḥurḳat ile vücūdu olur. Ve baᶜḍı kerre o ᶜalāmetler ᶜaṭaşa ve aṣl-ı ᶜaynda iḥtirāḳa dahi muḳārin olur.

Ve aḫlāṭ-ı būraḳiyyetten ḥādiṡ olan seherin ᶜalāmetleri burun deliklerinde yaşlık bulunmaz ve göz çapaklanmak ve cüzʾī ṡiḳal iḥsās olunmak ve uykudan sürᶜat ile tenebbüh ve vüṡūb edip belinlemek olur. Ve keẕālik seherin būraḳī olduğuna tedbīr-i müteḳaddim ve sinn ile dahi istidlāl olunur.

Ve sākin olduğu maḥallin münevver olduğundan ve ġıdā-i mütenāvelden ḥādiṡ olan seherin ᶜalāmetleri o şeylerin vücūdu olur.

Ve verem-i sevdāvī ḥasebiyle olan seherin ᶜalāmātı kirāren mürūr eden sevdā ᶜalāmetleri olur ve vecaᶜ-ı efkār-ı gāmme yaᶜnī ġammı mūris fikrler olur.

Ve ḥummayātta olan seherlerin ᶜalāmātı o esbābın vücūdu olur.

el-ᶜİlāc: Sebebi yübūset olan seherin muᶜālecesi budur ki o ᶜalīle muraṭṭıb ġıdālar iṭᶜām olunur ve ḫāṣṣaten ḥammām-ı muᶜtedil istiᶜmāl olunur. Eger baᶜde'l-istiḥmām o ᶜalīl uyumaz ise delālet eder ki o ᶜalīlin bedeni muᶜtedil değildir ve mizācı dahi ceyyid değildir, henüz o ᶜalīlde yübūsetin ġalebesi ve aḫlāṭ-ı rediyyenin izdihāmı vardır; ḥammām onu iṡāre ve taḥrīk etmekle nevme māniᶜ olmuşlardır. Pes vācib olur ki o kimse fikri ve taᶜabı ve cimāᶜı hecr ve terk eyleyip rāḥat ve sükūnu istiᶜmāl eyleye ve ẕikri mürūr eylediği üzere başını muraṭṭıb olan edhān ile devām üzere istiġrāḳ eyleye ve başına leben ḥalb eyleye ve neṭūlāt-ı sābıḳaları dahi istiᶜmāl eyleye ve

kez̲ālik edhān-ı mez̲kūreleri istinşāḳ ve istiᶜāṭ edip ve kulağına dahi taḳṭīr oluna. Ve ẖuṣūṣan bu vücūh ile istiᶜmāl olunan dühn-i nīlūfer olmak ziyāde menfaᶜatli olur ve ᶜale'l-ẖuṣūṣ o dühnü istiᶜāṭla istiᶜmāl sāir vücūh istiᶜmālinden enfaᶜ olur. Ve esfel-i ḳademi delk eylenek dahi nāfiᶜdir.

Ve seherin ḥarārete muḳārin olan yübūsetten ḥādis̲ olan ṣınıfının muᶜālecesinde z̲ikr olunan edviyeler üzere kabak cürādesi ve baḳlatu'l-ḥamḳā ve luᶜāb-ı bezr-i ḳāṭūnā ve ᶜaṣa'r-rāᶜī ve ḥayyu'l-ᶜālem ve bunlara müşābih devālar ziyāde istiᶜmāl olunur. Ve münevvimāttan lez̲īz̲ ve raḳīḳ olup izᶜācı ve īḳāᶜı dahi s̲aḳīl olmayıp [246a] mezci mütesāvī olan ġıdālar istiᶜmāl olunur. Ve bu mis̲lli ġıdānın münevvim olması ḳabīlinden olur, mā-ı cārīnin ẖarīr ve ṣavtı ve riyāḥ-ı hābbenin ẖafīf ve sadāsının münevvim olduğu.

Ve vecaᶜdan ᶜārıḍ olan seherin ᶜilācı teskīn eden tedbīrler olur ki aṣnāf-ı evcāᶜın her bir ṣınıfı müsekkin olan edviyeler bābında mez̲kūrdur.

Ve ḥummayāt ile olan sehere eks̲er-i ḥālde diyāḳūd yaᶜnī devā-i ẖaşẖāş saḳy olunmakla tenvīm olunur. Ve vācib olur ki o seherin ṣāḥibi yüzünü ġasl eyleye ve neṭūlāt istiᶜmāl eyleye ve dühn-i ẖaşẖāş ve dühn-i ẖass ile cebhesi ve ṣudġunu taġrīḳ eyleye. Ve ḥasvına yaᶜnī yediği bulamaca ẖaşẖāş-ı ebyaḍın bezri karıştırılır. Ve baᶜḍı kerre nüsẖası aḳrabādīnde mez̲kūre olan muẖaddirāt ile tütsü verilir. Ṣudāᶜ-ı ḥārr bābında z̲ikr olunan aḳrāṣ-ı zaᶜferān ẖaşẖāş ᶜuṣāresinde veyāẖūd ẖaşẖāş yāhūd marul ile ṭabẖ olunan gül suyu içinde o ḳurṣ ḥall olunup cebhesi üzere ṭılā olunsa nāfiᶜ olur.

Ve seher için mücerreb devālardandır ki selīẖa ve afyūn ve zaᶜferān aẖz̲ olunup gül yağıyla ḥall olunduktan sonra burna mesḥ olunur.

Ve yine sehere nāfiᶜ ve mücerreb devālardan olur ẖaşẖāş kabuğu ve aṣl-ı yebrūḥ ile iki ṣudġlara ṭılā eylemek ve onları şemm eylemek. Ve bu edviyelerden burçak ḥabbesi miḳdārı aẖz̲ olunsa nevm-i muᶜtedil ile tenvīm eder. Ve eger dimāġa teṣāᶜud eden ebẖire ġalīẓa olur ise cebhe iklīlü'l-melik ve babadya ve meybuẖtec ḍımād olunur, aṣḥāb-ı ḥummayātı ve ġayrıları tenvīm eder.

Seheri olan kimsenin eṭrāfını elem verici rabṭ ile rabṭ eylemek ve önüne sirāc vaḍᶜ eylemek ve ona ifāḍa-i ḥadīs̲ ve icāde-i kelām olan mevāḍiᶜe ḥuḍūr ile emr olunur ve baᶜdehu bağları ḥall olunup ve sirācı kaldırılır ve söz söyleyenlere defᶜaten sükūt ile emr olunur ve bu sanīᶜ ile o ᶜalīl tenvīm olunur.

Ve ruṭūbet-i būraḳiyye ve māliḥadan ḥādis̱ olan seher muᶜālecesinde vācibdir ki o ᶜalīl ḥirrīf ve māliḥ olan aġdiyelerden menᶜ oluna, semek-i raḍrāḍī ile taġdiye oluna ve luḥūm-ı laṭīfeden mütteḫaẕ olan ḳalīlü'l-milḥ şūrbāce iṭᶜām oluna ve ḥabbu'ş-şebyār ile istifrāġ oluna ve ᶜaẕbe olan edhān ile müftiren ᶜale'd-devām ᶜalīlin başı istiġrāḳ ve istīᶜāb oluna.

Ve ruṭūbet-i būraḳiyye ve māliḥa ḥasebiyle olan seher şeyḫūḫatta ᶜārıḍ olsa onun ᶜilācı güç olur, lākin lāyıḳ olan budur ki o sebebden seheri olan meşāyıḫ ancak bu neṭūlü istiᶜmāl eyleye, suda saᶜter ve babadya ve uḳḥuvānı ṭabḫ edip matbūḫuyla başını tenṭīl eyleye. Ve her gece bu neṭūlü istiᶜmāl eylese tenvīm-i ḥasen ile tenvīm eder ve āḫer edviyeye ḥācet kalmaz. Ve keẕālik dühn-i uḳḥuvān ve dühn-i īresā ve dühn-i zaᶜferān ile istinşāḳ eyleye.

Ve baᶜḍı kerre seher ifrāṭ üzere olup ḳuvvetinin taḥallülü ḫavf olunur ise bir ḳīrāṭ miḳdārı afyūndan tenvīm eylemek için saḳy olunur. Seherinde ẕikr olunan ifrāṭı olmayanların riyāḍetleri ve taᶜabları ve istiḥmāmları tenvīme kifāyet eder. İstihmām edip sonra taġaddī eylemezden muḳaddem müseddid olan eşribe şürb edip ardınca fi'l-ḥāl tenvīm eder ve nevmi iᶜtidāl üzere olur.

Üçüncü Faṣl Āfāt-ı Ẕihn Beyānındadır

Dimāġ efᶜāline iṣābet eden ḍararın aṣnāfı iki sebeb ile ḥādis̱ olur ve o aṣnāf üç ᶜalāmet ile bilinir:

Kaçan bir kimsenin ḥissi selīm olup nevm ve yaḳaẓada eşyānın şebaḥlarını taḥayyül-i ṣaḥīḥ ile taḥayyül eyledikten sonra o muhayyel zāil olup bir müddet ẕühūl vāḳiᶜ olsa, eger muḳaddemā taḥayyül eylediği şeyi mücedded-den görüp veyāḫūd vaṣfını işittikte taḥayyül-i sābıḳını ve ṣūret-i zāilesini tekrāren iḥḍāra ḳādir olmasa delālet eder ki onun āfeti muᵓaḫḫar-ı dimāġda olup ẕikrinde āfet vardır.

Ve eger bu vech ile onda āfet olmayıp velākin tekellümü lāyıḳ ve müstaḥsen olmayan nesneleri söyleyip ve meᵓmūl olmayan ve recā olunmayan meṭālibi recā ederse ve ṣanᶜatı lāyıḳ olmayan efᶜāli işlerse ve iḥtirāz olunmayacak nesnelerden iḥtirāz ederse ve reᵓy ve tedbīr olunması muᶜtād olan nesnelerde reᵓyden ᶜāciz olur ise bu meẕkūrlar fikrde āfet olduğuna delālet eder ve o āfet dimāġdan baṭn-ı evsaṭta olur.

Ammā ẕikri sābıḳ olan āfetler bulunmayıp ẕikr ve fikri kemā-kān mevcūd olsa velākin biraz maḥsūs olan eşyālar taḥayyül eylese ve s̱iyābdan ziʾbir iltiḳāt edip devşirse ve kāẕibe eşẖāṣ ve āteşler ve sular görse ve bu mis̱lli ẖilāf-ı vāḳiʿ ve ẖāricde olmayan eşyāʾ rüʾyet eylese veyāẖūd nevm ve yaḳaẓasında o kimsenin gördüğü eşẖāṣın eşbāḥını taḥayyülü ḍaʿīf olsa o dimāġın āfeti baṭn-ı muḳaddemde ve ḳuvve-i ẖayālde olur.

Bu ʿalāmetlerin iki türlüsü cemʿ olur ise verem iki baṭnda olduğuna ve üç türlüsü cemīʿan mevcūde olur ise verem üç baṭnı muḥīṭ olduğuna delālet eder.

Ve baʿḍı kerre ẕikrde āfet olup ona müşāreket ile fikre dahi āfet ve ḳuṣūr terettüb eder. Ve noḳṣān-ı fikrin āfet-i ẕikre müşāreketi gerek ise maʿan ḥādis̱ olsun ve gerek ise evvelen ẕikre āfet iṣābet edip baʿdehu fikre āfet iṣābet eylesin her ḥālde fikrin ẕikre müşāreketi ẕikrin fikre müşāreketinde eshel ve ehven olur yaʿnī āfet-i aṣliyye fikrde olup ẕikrin āfeti şirkī ve ʿaraḍī olduğundan eshel olur.

Ve āfāt-ı ẕihn noḳṣāna meyl ile olup onda teşevvüş olmasa o āfet bürūdet sebebi ile ḥādis̱ olduğuna delālet eder. Teşevvüş ve ıḍṭırāba meyli olan āfet-i ẕihn ḥarāretten ḥādis̱ olur. Ve baʿḍı eṭıbbā zuʿm eylediler ki āfet-i ẕihnin baʿḍı kerre noḳṣāna meyli cevher-i dimāġın kemmen noḳṣānı ḥasebiyle olur ve baʿḍın bu zuʿmları baʿīd olmaz. Ve bi'l-cümle ẕihn āfetlerinin mebdeʾ-i esbābı yā nefs-i dimāġdan olur veyā ʿuḍv-ı āẖerden olur ve baʿḍı kerre ḍarbe ve saḳṭa mis̱lli emr-i ẖāricī āfete sebeb olur.

el-Muʿālecāt: Āfet-i ẕihnin muʿālecātında vācib olur ki bizim *Ḳānūn*'da ẕikr eylediğimiz uṣūl ve ḳavāʿide taʿvīl ve iʿtimād oluna ve kitāb-ı s̱ānīde mersūm olan edviye-i reʾs levḥasından āfāt-ı ẕihne nāfiʿa olan edviyeler teʾemmül ve aẖẕ ve iltiḳāt oluna ve aġdiyelerden muḍırr olan ġıdālar teʾemmül olunup terk oluna.

Dördüncü Faṣl İhtilāt-ı Ẕihn ve Heẕeyān Beyānındadır

Āfāt-ı ẕihn beyninden ẕihnin iẖtilāṭı ve heẕeyān āfetlerinin sebebleri nefs-i dimāġdan olur ise o sebeb ẖālī olmaz ki yā mirre-i sevdā veyāẖūd mültehib olan dem-i ḥārr veyāẖūd mirre-i ṣafrā veyāẖūd ḥamrā olur yaʿnī o ẖılṭ-ı muḥtedd olur ki onun levni kırmızı olur veyāẖūd nefs-i dimāġda olan

sebeb bilā-mādde ḥarr-ı sāẕec veyāḫūd buḫār-ı ḥārr olur ve dimāġda ḥādis̱ olan buḫār mis̱lli sebeb ile ʿārıḍ iḫtilāṭ-ı ẕihn ve heẕeyānın meʾūneten ʿilācı ḫafīfe olur veyāḫūd sebeb-i iḫtilāṭ yübs-i dimāġ olur ki o yübs seher ve fikrin teḳaddümünden ve sāir müceffif-i dimāġdan ḥādis̱ olur.

Ve esbāb-ı iḫtilāṭın sebebi cemīʿan beden veyāḫūd ʿuḍv-ı āḫer olur ise o ʿuḍv-ı āḫer yā miʿde veyāhud fem-i miʿde veyāḫūd merāḳḳ veyāḫūd raḥim veyāḫūd ḥummayāt mis̱lli ʿilletlerde cemīʿ-i beden olur. Ve bu vücūhun küllīsinde o ʿuḍvlardan dimāġa keyfiyyet-i sāẕece vāṣıl olur, nitekim el veyāḫūd ayak parmaklarından biri teverrüm eylese keyfiyyet-i sāẕece ṣuʿūdu āşikāre olur veyāḫūd o ʿuḍvlardan dimāġa vāṣıl olan mirreden muḥtedd ve müteʿaffin balġamdan mürtefiʿ olan ḥarāretli buḫār olur.

Ve iḫtilāṭ-ı ʿaḳlın eslemi ḍaḥik ve sükūnet ile ʿārıḍ olan iḫtilāṭtır. Ve iḫtilāṭın ziyāde redīsi ḍucret ve ıḍṭırāb ve iḳdāmla olan iḫtilāṭtır.

el-ʿAlāmāt: Maʿlūm ola ki bir kimsenin ağrısı ziyāde şedīd olup onu o kimse iḥsās eylemeyip ağrısı olduğunu bilmese o kimsede iḫtilāṭ-ı ʿaḳl olduğuna delālet eder. Ve ḥummayātta ḳārūrenin ẕehebī olduğu dahi baʿḍı kerre iḫtilāṭa delālet eder. Ve sevdādan olan iḫtilāṭla ġamm ve sūʾ-i ẓann ve mālīḫūlyā ʿalāmetleri olur ki bābında onları biz ẕikr eyleriz. [246b]

Ve eger sevdā ṣafrāviyye olur ise o iḫtilāṭ ṣāḥibinde sebuʿiyyet ve iḳdām olur. Ve eger sevdā demeviyye olur ise o kimsede iḫtilāṭla ḍaḥik ve ṭarab olur ve çok terler.

Ammā sebebi ṣafrā olan iḫtilāṭta iltihāb ve ḥarāret ve ḍucret ve sūʾ-i ḫuluḳ ve ıḍṭırāb-ı şedīd ve nār ve şerāre-i nār taḥayyülü ve lisānda ḥurḳat olur. Keẕālik ṣufret-i levn ve iltihāb-ı reʾs olur. Ve cebhenin derisinde imtidād ve ġuʾūr-ı ʿayn ve karşısı olan cānibe ves̱be dahi olur.

Ve mirre-i ḥamrā sebebinden olan iḫtilāṭta bu ẕikr olunan aʿrāḍ baʿḍı kerre şedīde ve ṣaʿbe olur. Ve eks̱er-i ḥummayātta ve ḫuṣūṣan vebāiyye olan ḥummālarda ʿārıḍ olan iḫtilāṭ-ı ʿaḳl mirre-i ḥamrā sebebiyle olur. Ve ḥārr ve yābis sūʾ-i mizāc-ı sāẕec ḥasebiyle olan iḫtilāṭla s̱iḳal olmaz ve ḳavānīnde meẕkūr olan mevādd ʿalāmetleri dahi olmaz.

Ve muḥtedd ve müteʿaffin olan balġamdan ḥādis̱ iḫtilāṭ-ı ʿaḳl ile rezānet yaʿnī ağırlık olur ve elleri ile kaşlarını küllü vaḳtin refʿ eder ve başında ağırlık olur. Ve balġamın cevheri bārid olmak ḥasebiyle sübātları olur ve

o balġamdan ihtidād ve ḥarāret-i ᶜafine olmak ḥasebiyle iḫtilāṭ-ı ᶜaḳlları olur ve onlar tuttukları nesneleri salıvermezler. Ve baᶜḍı kerre onlar kendiyi devābb ve kuş sanırlar.

Ve cümle-i kelām budur ki eger iḫtilāṭ-ı ᶜaḳl ᶜārıḍ olup o iḫtilāṭ ḥarāret-i yābiseden ise sehere delālet eder. Ve ḥarāret-i raṭbeden ᶜārıḍ olup o ḥarāret ruṭūbet-i demden veyāḫūd ᶜufūnetli balġamdan olur ise ona sübāt delālet eder. Ve o iḫtilāṭ ki bir ᶜuḍvdan müteṣāᶜid olan buḫār ile ḥādis̱ olur, o ᶜuḍvun ḥālinden maᶜlūm olur ve buḫār cemīᶜan bedenden müteṣāᶜid olur ise bedenin ḥālinden maᶜlūm olur bi'l-cümle bedeni müştemil olan ḥummayātta olduğu gibi, pes vācib olur ki cemīᶜan bedenden dimāġa vārid olan eẕā keyfiyyet-i sāẕece midir veyāḫūd maᶜa'l-mādde midir taḥarrī ve taᶜarrüf oluna. Ve bunların bi'l-cümle ᶜalāmetleri bāb-ı ṣudāᶜda mürūr eyledi fe-teẕekker.

el-Muᶜālecāt: Ẕikr olunan iḫtilāṭ-ı ẕihnin sevdāvī olup mālīḫūlyā ile olanların ᶜilācı mālīḫūlyā bābında ẕikr olunur.

Ve dem sebebi ile olan iḫtilāṭın ᶜilāc ve tedbīrinde vācib olur ki mübāderet olunup faṣd oluna ve demi taᶜdīl ve tebrīd ve ḳıvām-ı ṭabīᶜīsine istirdād ve ıṣlāḥa sürᶜat oluna.

Ve ṣafrādan ve ḥamrādan olana mübāderet olunup istifrāġ ve tebdīl-i mizāc oluna ve o istifrāġ iḳtiḍāsı üzere yā cemīᶜ-i bedenden veyāḫūd yalnız baştan ola ve *Ḳānūn*'da meẕkūr olan tebrīdāt ve terṭībāt istiᶜmāl oluna ve başını tırāş edip aḍmideler istiᶜmāl oluna. Eger o āfet-i iḫtilāṭ ziyāde ve müştedd ve ḳavī olur ise manya tedbīri ile tedbīr oluna.

Ve ḥarāretli olan iḫtilāṭ-ı ẕihni ıṣlāḥ eder o ḳayrūṭī-i müberrid ki dühn-i verd ile sirkeden terkīb olunup yāfūḫuna vaḍᶜ oluna veyāḫūd o ḳayrūṭī dühn-i benefşec ile sütten ittiḫāẕ oluna, lākin süt ḳayrūṭī[si] ile ḥummā olmaz ise muᶜālece olunur veyāḫūd gül yağı ve ḫaşḫāş ile ḍımād olunup buḫārātın dimāġa inᶜitāfından iḥtirāz olunur.

Ve eger iḫtilāṭ āfetinde seher dahi olur ise cemīᶜan aṭliye ona ġayr-i nāfiᶜdir. Ve baᶜḍı kerre ḍımād olunmak dimāġda olan buḫārı ḥabs edip maḍarrat ziyāde olur ve istiᶜāt olunsa o dahi buḫārı dimāġa ceẕbe sebeb olur belki vācib olan budur ki seherī olan iḫtilāṭa ḥuḳne-i leyyine ile muᶜālece oluna.

Ve ʿuḍv-ı āḫer şirketiyle olan iḫtilāṭta başı taḳviye ve tebrīd eden edviyeler istiʿmāl olunur ve māddesi cānib-i ḫilāfa cez̠b olunur. Ve külliyye ve cüzʾiyye olan ḳavānīn-i māḍiyede cemīʿan bu mez̠kūrlar beyān olundu.

Ve eger iḫtilāṭla ḍaʿf ve ʿalāmāt-ı verem olmaz ise vācib olur ki o iḫtilāṭın ṣāḥibine laṭme-i şedīd ile ḍarb oluna. Ve baʿḍı kerre yalnız ḍarb olunmak kifāyet etmeyip savṭ mis̠lli ālet ile ḍarb olunur ve bu ḍarbe ile ʿaḳlı ves̠be edip yerine ʿavdet eder. Ve baʿḍı kerre keyye muḥtāc olup başına haçvārī keyy olunur eger z̠ikr olunan muʿālecātın nefʿi olmaz ise. Ve iḫtilāṭ-ı z̠ihne nāfiʿ olan edviyelerden olur ruʾūs ve ekāriʿ ṭabḫ olunup başına onun ṭabīḫi ṣabb olunmak ve bu ʿillete çok kerre menfaʿati olur. Birkaç eyyām fāşerāyı yalnız veyāḫūd s̠imār-ı āḫer veyāḫūd ḥalāvī içinde ihfā ve setr edip içirmek ve bu devā eks̠erine sebeb-i muʿāfāt olur.

Beşinci Faṣl Ruʿūnet ve Ḥumḳ Beyānındadır

İhtilāt-ı z̠ihnle ruʿūnet ve ḥumḳ ikisi dahi ʿaḳlın āfetleridir ve ikisinin dahi sebeb-i fāʿilīleri baʿḍı kerre buṭūn-ı dimāġdan baṭn-ı evsaṭa olur, lākin ikisi arasında farḳ budur ki iḫtilāṭ-ı z̠ihnde efʿāl-i fikriyye müteġayyire olur ve ruʿūnet ve ḥumḳta fikrde taġayyür olmaz belki noḳṣān veyāḫūd buṭlān olur. Ve bu ruʿūnet ve ḥumḳ ṣāḥibinin fikri ḫarefiyye ve ṣabeviyye olan fikrlere müşābih olur. Ve ḳarīben bu āfātın aḳsāmı üç ṣınıfa münḥaṣır olup taġayyür ve teşevvüş ve noḳṣān ve buṭlān olduġunun z̠ikri mürūr eyledi.

Ammā ruʿūnet ve ḥumḳun sebebi yā o bürūdet-i sāz̠ece veyāḫūd bürūdet ile yübsün mecmūʿu olur ki onlar buṭūn-ı dimāġdan baṭn-ı evsaṭı ṭūlü'l-eyyām ve müddet-i kes̠īre müştemil ve müstevʿib ola veyāḫūd bu āfetin sebebi maʿa'l-balġamiyye bürūdet olur. Ve o bürūdet ve balġamiyyet dimāġda olan evʿiyelerin tecāvīfinde olur ve ḥarāret fikrin sebeb-i fāʿilīsi olmakla noḳṣān-ı fikr mis̠lli maʿnālardan ʿibāret olan ruʿūnet ve ḥumḳa sebeb olmaz ve belki onun sebebi z̠ikr olunan vücūh-ı berde münḥaṣır olur.

Ve bu ʿillet dimāġı tesḫīn ve terṭīb ile muʿālece olunur eger sebebi olan bürūdet yübūsete muḳārin olur ise veyāḫūd dimāġda olan mevāddı taḥlīl ile olup edviye-i kibār ile istifrāġ olunur ve sikencebīn-i ʿunṣulī ve turp tohumu ile ḳayʾ ettirilir, sebebi olan bürūdet ile eger mādde dahi mevcūde ise.

Ve vācib olur ki ḳalbe tenbīh eylemekte ḫāṣṣıyyeti olan edviyeye teveccüh olunup devāü'l-misk ve meṡrudīṭūs ve müferriḥāt ve bu miṡlli ḳalbi taḳviye ve īḳāẓ eden nesneler isticmāl oluna. Ve bu miṡlli devāların vücūh-ı isticmāli ḳavānīnde ẕikr olundu. Bu mevḍicde taṭvīl-i kelām eylemek bize lāyıḳ ve vācib olmaz.

Ve vācib olur ki müdāvāt olunan ahmak aydınlık odada iskān olunup vaḳti ile uyutula ve vaḳtiyle uyandırıla ve ġıdāsı telṭīf ve taḳlīl oluna ve mizācı yübūsete ve demi leṭāfete ve ḳıllete ve cadālete ve süḫūnete meyl ettirile. Ve süḫūnet-i demi bir ḥālde kılına ki tebaḫḫur ve ġaleyānı şedīd olmayıp belki ḥārr ve laṭīf ola. Ve bu ẕikr olunan tedbīr ẕihni ẕekī ve ṣāfī eder.

Ve aġdiye ve eşribe ile imtilādan ziyāde ẕihne düşman yoktur ve yübūset dahi ẕihne ḍarar verir. Velākin yübūsetin ẕihne ḍararı noḳṣān ciheti ile olmaz, lākin dimāġda ervāḥın ḥareketi ifrāṭ üzere olup serīc olup ẕekāsı ġālib olmakla olur ve ona cerbeze tesmiye olunur, ẕihne muḍırr olan nesnelerdendir. Ve yübūsetin bir ḍararı dahi budur ki yābis olan dimāġda ervāḥ cidden ḳalīle olup ednā ḥareket ile taḥallül eder.

Altıncı Faṣl Ẕikrin Fesādı Beyānındadır

Fesād-ı ẕikr rucūnetin naẓīri olur, lākin fesād-ı ẕikr dimāġın muaḫḫarında olur ve rucūnet evsaṭta olur, zīrā fesād-ı ẕikr muaḫḫar-ı dimāġın efcālinden ẕikr ficlinin noḳṣānına veyāḫūd cemīcan buṭlānına ıṭlāḳ olunur.

Ve fesād-ı ẕikrin sebeb-i evvelīsi Cālīnūs katında berd-i sāẕec veyāḫūd yübūsete muḳārin berd olur. Ve bu iki mizācın biri dimāġa cārıḍ olsa eşyā-ı meriyyenin ve sāir maḥsūsātın ṣuveri onda münṭabica ve mürtesime olmaz, bināen caleyh ẕikri dahi olmaz veyāḫūd sebeb-i fesād berd maca'r-ruṭūbet olur ve o ruṭūbet ile her [ne] ḳadar ṣuveri münṭabica olur ise o ṣuveri ḥıfẓa ḳādir olmaz.

Ve eger sebeb-i fesād yübūset ile olur ise ona seher [247a] delālet eder ve o mizāc umūr-ı māḍiyeyi ḥıfẓa ḳādir olmaz ve umūr-ı ḥāliyye vü vaḳtiyyeyi ḥıfẓ eder.

Ve eger sebeb ruṭūbet olur ise ona sübāt delālet eder ve bu mizācda olan elbette umūr-ı māḍiyeyi ḥıfẓ eylemez ve umūr-ı ḥāliyye vü māziyyeden ziyāde ḥıfẓ eylemek memūl olur.

Ve eger sebeb berd-i sāẕec olur ise seder ve ḫader olur.

Ve baᶜḍı kerre fesāda sebeb ḥarāret ve yübūsetin mecmūᶜu olur ve onunla iḫtilāṭ-ı ẕihn bulunur. Ve o ḥarr ve yübsün mevḍūᶜu yā nefs-i dimāġın cüzʾü veyāḫūd baṭnı veyāḫūd evᶜiyeleri olur.

Ve gāhīce sebeb-i fesād ṣudġlarda olan iḫtilāṭ-ı rediyye veyāḫūd ṣudġun sūʾ-i mizācı olur, onun redāʾeti dimāġa vāṣıl olup ẕikri ifsād eder. Bu sebebi baᶜḍı müteḳaddimīn ẕikr eylemiştir ve bu sebeb mücerreb ve müşāhede olunmuştur.

Eks̱er-i ḥālde nisyānın ve fesād-ı ẕikrin sebebi berd ve ruṭūbetten olur ve baᶜḍı kerre dahi dimāġın evrāmından ale'l-ḫuṣūṣ bārid olan veremden ḥādis̱ olur. Maᶜlūm ola ki kaçan ṣaḥīḥ olan kimseye nisyān ᶜārıḍ olsa emrāḍ-ı dimāġiyyeden ṣarᶜ ve sekte ve līs̱erġus gibi bir ḳavī maraḍ iṣābetini inẕār eder.

el-ᶜAlāmāt: Bunların ᶜalāmetleri ẕikri sābıḳ ḳavānīnde meẕkūrdur, bu mevḍūᶜda onları tekrār eylemeziz.

el-Muᶜālecāt: Sebebi ḥarr ve yübs olan fesād-ı ẕikrin muᶜālecesi sühūletlidir ve mirāren o muᶜālece mürūr eyledi. Ammā yübs-i mücerredden olan fesādın muᶜālecesi budur: ᶜAlīl iᶜtidāli ve terṭībi olan aġdiye ile ġıdālandırılır ve riyāḍet dahi ettirilir, başı nāḥiyesi ḫırḳa-i ḫaşine ile delk ve ġamz olunmakla ellerini ve ayaklarını taḥrīk eylemek ile ḳuvvetli olmayan sāir riyāḍetler ile tervīḍ olunur. Ve o riyāḍetin miḳdārı ᶜalīli acıktırıp miḳdār-ı ġıdāsı ziyāde olacak ḳadar deᶜa ve sükūna ve nevme ve ḥammāma müʾeddī olacak ḳadar kılınır. Ve o ᶜalīl ẕikri sābıḳ olan ḍımādāt-ı müsaḫḫine ile taḍmīd olunur ve bilā-şarṭ başına meḥācim vaḍᶜ olunur ve edviye-i muḥammire istiᶜmāl olunur. Ve baᶜḍı kerre ḳafāsı üzere ardında iki maḥallden keyye dahi muḥtāc olur. Ve o ṭabīḫ dahi istiᶜmāl olunur ki onda babadya ve iklīlü'l-melik ve keçi paçası ve ayakları ṭabḫ olmuş ola. Ve edhāndan dühn-i sūsen ve nercis ve ḫīrī dühnleri istiᶜmāl olunur.

Ve fesād-ı ẕikrin sebebi bürūdet ve ruṭūbeti olan mādde olur ise ẕikri mürūr eden bildiğin devālar ile evvelā māddeyi inḍāc edip baᶜdehu istifrāġ eyle ve ᶜalīli münevver ve rūşen olan meskende iskān eyle ve o istifrāġātın eḫaffını istiᶜmāl eyle, eyāric ve şaḥm-ı ḥanẓal ve cünd-i bīdester istiᶜmāl edip tedrīcle eyāricāt-ı kibārı istiᶜmāl eyle. Bunlardan sonra sūʾ-i mizāc-ı

ḥārr ḥudūs̱undan emīn olur isen maᶜcūn-ı belādur istiᶜmāl eyle, zīrā maᶜcūn-ı muḳavviyāt ẕihnde cümlesinden aḳvādır ve ifāde-i ḥıfẓda menfaᶜati ġāyete bāliġadır. Ve keẕālik sāir müsahhināttan muḥammirāt ve ġarāġır ve şemūmāt mis̱llileri maᶜlūmun olduğu vech üzere istiᶜmāl eyle. Ve ruṭūbeti tecfīften istiᶜcāl etmeyip tedrīcle tecfīf eyle ve senin tecfīfin ruṭūbet-i aṣliyyeyi ifnā eylemesinden ḥaẕer ve ictināb eyle, zīrā ruṭūbetin fenāsı bürūdete müᵓeddī olur ve bürūdet dahi nisyāna müeddī olur.

Ve o ᶜalīle vācib olur ki sekerden ve rüzgārdan ve imtilādan iḥtirāz eyleye ve ḥārr ve bārid olan sulardan biri ile dahi iġtisāl eylemeye, zīrā mā-ı ḥārrın irḫāsı ve mā-ı bāridin taḫdīri ve rūḥ-ı ḥāssı ıḍrārı olur. Ve eger onda imtilā ḥādis̱ olur ise tedbīri telṭīf olunur.

Ve vācib olur ki müsekkite ve müs̱aḳḳıle ve muḫaddire ve mübaḫḫire olan aġdiyeden ictināb oluna.

Ve şarābdan imtilānın cidden ḍararı olur. Ve şarābın ḳalīli ᶜalā-ḳavlihim nefse neşāṭ verir, rūḥu taḳviye ve tezkiye eder ve ifrāṭ üzere su içmekten iġnā eder. Ve şürb-i mānın kes̱reti o mis̱lli ᶜalīle ziyāde ḍārr olmakla ondan iġnā eylemek menfaᶜat-i ᶜaẓīme olur ve kes̱ret-i ḳaylūleden dahi muġnī olur.

Ve fesād-ı ẕikri olanlara cemīᶜan kes̱ret-i nevm muḍırr olur ve ᶜale'l-ḫuṣūṣ imtilā üzere nevm ziyāde muḍırr olur. Ve keẕālik ifrāṭ-ı seher dahi rūḥu ḥall ve iḍᶜāf eder ve dimāġı ebḫıre ile doldurur. Ve bu ᶜillete eğir mürebbāsı ve dār-ı fülfül mürebbāsının menfaᶜati tecribe olunmuştur ve bu iki mürebbānın ḥıfẓı ziyāde eylediği müşāhede olunmuştur.

Ve bu devā dahi mücerrebdir, ṣanᶜatı budur: Kündür, suᶜd, fülfül-i ebyaḍ, zaᶜferān, mürr. Bu eczālar mütesāviyetü'l-meḳādīr aḫẕ olunup ᶜasel ile maᶜcūn kılınıp küllü yevmin birer dirhem ḳadar tenāvül olunur.

Bu devā dahi mücerrebdir: Fülfül-i ebyaḍ, zaᶜferān mütesāviyetü'l-meḳ ādīr aḫẕ olunup küllü yevmin birer dirhem istiᶜmāl olunur.

Ve bu dahi mücerrebdir: Fülfül, kemmūn iki cüzᵓ, sükker-i ṭaberzed üç cüzᵓ bu dahi maᶜcūn olunup küllü yevmin bir dirhem miḳdārı tenāvül olunur.

Ve bu devādan dahi bir mis̱ḳāl miḳdārı alınmak ᶜale'r-rīḳ saḳy olunmağın menfaᶜati müşāhede olunmuştur: Kündür üç rubuᶜ, fülfül bir rubuᶜ. Ve bir nüsḫa dahi budur: Kemmūn beş cüzᵓ, fülfül bir cüzᵓ ve vecc iki cüzᵓ, suᶜd iki cüzᵓ, helīlec-i esved iki cüzᵓ ve ᶜasel-i belādur bir cüzᵓ, ᶜasel-i naḥl ẕikr

olunan mecmūᶜ eczānın iki katı ola. Ve vācib olur ki kitāb-ı s̱ānī elvāḥından ᶜilel-i reᵓs edviyeleri resm olunan edviye-i müfrede levḥasına dahi mürā-caᶜat oluna. Ve bir beytte iskān oluna ki onda ṣuver ve temās̱īl ola.

Ammā o fesād-ı ẕikr ki evrām-ı dimāġ ḥasebiyle ᶜārıḍ ola, onun muᶜāle-cesi ḳarānīṭus ve līs̱erġus ve sübāt-ı seherī muᶜālecesi olur.

Yedinci Faṣl Fesād-ı Taḥayyül Beyānındadır

Fesād-ı taḥayyül sāir efᶜāl-i siyāsiyyenin bi-ᶜaynihā esbābıyla ᶜārıḍ olur ve ᶜalāmetleri dahi onların ᶜalāmātı olur velākin fesād-ı taḥayyülde āfet muḳaddem-i dimāġda olur. Ve fesād-ı taḥayyülden murād vücūdu olmayan nesneleri taḥayyül eylemektir veyāḫūd maᶜdūm olan nesneyi görmektir. Bu vech ile fesād-ı mirārın muḳaddem-i dimāġda ġalebesindendir veyāḫūd bilā-mādde sūᵓ-i mizāc-ı ḥārrın muḳaddem-i dimāġa ġalebesindendir.

Ve fesād-ı taḥayyül baᶜḍı kerre dahi taḥayyülün noḳṣānıyla olur, umūr-ı taḥayyüliyyeyi idrāk ve taḥayyülden ḳuvvet ḍaᶜīfe olur, aḥlām ve rüᵓyā-sı ḳalīleten vākıᶜa olur ve onu dahi nisyān edip unutur ve iḥsās eylediği maḥsūsātın ṣuveri ne keyfiyyette olduğunu unutur ve taḥayyül edemez.

Ve fesād-ı taḥayyülden bu nevᶜin sebebi bi-ᶜaynihi fesād-ı ẕikrin sebe-bi olur velākin fesād-ı ẕikrin eks̱er-i ḥālde ḥudūs̱u berd ve ruṭūbetten ve ḳalīlen yübūset ile olur. Ve bu nevᶜ fesād-ı taḥayyülün eks̱er-i ḥudūs̱u yü-būsetten ve ḳalīlen berd ve ruṭūbet ile olur.

Ve taḥayyülün āleti yaᶜnī muḳaddem-i dimāġ mülāyim ve yumuşak olur maḥsūsātın ṣuverinin intıbāᶜı sühūletli olsun için. Ve ẕikrin āleti yaᶜnī muᵓaḫḫar-ı dimāġ ṣulb ve katı olur, onda mersūm olan ṣuver serīᶜan zāile olmasın için.

Ve ẕikrin fesādı maḥsūsātın maᶜānīsinde olur ve terkībi ḥasebiyle olur. Ve fesād-ı taḥayyül maḥsūsātın temāsilinde ve ṣuverinde olur. Ve beynle-rinde bu vech ile farḳları ᶜilm-i ṭabīᶜīden maᶜlūm olur.

Bu ᶜabd-i faḳīr mütercim der ki maḳām āşikār olsun için onun aḥvālini ẕikr eylemekte beᵓs yoktur. Ḥavāss-ı ḫamse-i ẓāhire müteḥaḳḳaḳ olduğu gibi bāṭında dahi beş ᶜaded ḥavāss vardır ki ᶜinde'l-hukemā bu dahi müteḥaḳ-ḳaḳtır. Ve bāṭında olan ḥavāss yā kendisi müdrike olur veyāḫūd müdrike olan ḥāsseye muᶜīn olur. Ve müdrike olan iki ḳısmdır: Birisi maḥsūsātın

ṣuverini ve mis̱ālini idrāk eder veyāḫūd maʿānī-i cüzʾiyyeleri idrāk eder. Ve müdrikeye muʿīn olan dahi yā ḥıfẓda muʿīn olur veyāḫūd taṣarrufta muʿīn olur. Ve ḥıfẓda muʿīn olan dahi yā ṣuveri müdrik olan ḥāsseye muʿīn olur veyāḫūd maʿānī-i [247b] cüzʾiyyeyi müdrik olan ḥāsseye muʿīn olur.

Ve cemīʿan ḥavāss-ı bāṭıne beş ḥāsse olur. Ṣuver-i maḥsūsātı ḥiss eden ḳuvvet dimāġın baṭn-ı evvelinin muḳaddeminde olur, adına ḥiss-i müşterek derler. Ve ona muʿīn olan ḳuvvet ẕikr olunan baṭn-ı evvelin muʾaḫḫarında olur ve adına ḫayāl derler. Ve maʿānī-i cüzʾiyyeleri idrāk eden ḳuvvet baṭn-ı s̱ālis̱in muḳaddeminde olur ve ʿinde'l-baʿḍ baṭn-ı evsaṭın muʾaḫḫarında olur, o ḳuvvetin adına vāhime derler. Onun fiʿli budur ki mes̱elā Zeyd ile ʿadāveti olan kimse Zeyd'i görse Zeyd'in ṣūret-i maḥṣūṣası ḥiss-i müşterekte resm olduğu gibi Zeyd'de olan maʿnā-yı ʿadāvet dahi ḳuvvet-i vehmde mürtesime olur. Ve bu ḳuvve-i vehmin idrākātını ḥıfẓda muʿīn olan ḳuvvet baṭn-ı s̱ālis̱te ve baʿḍılar katında baṭn-ı s̱ālis̱in muʾaḫḫarında olur.

Ve ḳuvve-i müdrikelere taṣarrufta muʿīn olan ḥāsse-i ḫāmise vasaṭ-ı dimāġda olan dūde olur yaʿnī ẕikri teşrīḥ-i dimāġda mürūr eylediği üzere baṭn-ı evsaṭta taḥte'l-ezec ve fevḳa'l-ātiyeteyn dūde mis̱ālinde zerdler var idi, onların evāsıtında olanlar olur. Ve bu ḳuvveti gāhīce ʿaḳl istiʿmāl eder, o cihetten adına müfekkire derler ve gāhīce ʿaḳla muḫālif olan nesnelerde vāhime istiʿmāl eder, mes̱elā mevcūd olmayan ġūl mis̱lli nesnelerde taṣarruf eder, o cihetten adına müteḥayyile derler. Ve bu ḳuvvetin fiʿli taḥlīl ve terkīb olur, gāhīce ṣūreti ṣūretten veyāḫūd maʿnāyı maʿnādan ve ṣūreti maʿnādan ve maʿnāyı ṣūretten taḥlīl eder ve gāh olur ki ṣūreti ṣūret ile ve maʿnāyı maʿnā ile ve ṣūreti maʿnā ile ve maʿnāyı ṣūret ile terkīb eder.

İẕā ʿarifte hāẕā ṣāḥib-i Ḳānūn'un fesād-ı taḥayyülden murādı ḥiss-i müşterekte ve ḫayālde vāḳiʿ olan āfettir ve fesād-ı ẕikrden murādı vāhimede ve ḥāfıẓada ve mutaṣarrıfede olan āfettir. Biz yine tercümeye şürūʿ edelim:

Ve bu fesād bürūdet ve ruṭūbetten veyāḫūd yübūsetten ḥādis̱ olduğuna delālet eden edillenin cümlesinden aḳvā olan delīl nevm ve seher ḥāli ve gözün ve burnun raṭb veyāḫūd yābis olduğu ve lisānın levni ve ruṭūbeti veyāḫūd cefāfı olur. Ve eger ʿillet-i taḥayyülde fesād olup lākin o fesād taḥayyülün noḳṣānı ḥasebiyle olmasa o fesādın sevdādan veyāḫūd ṣafrādan veyāḫūd mizāc-ı ḥārr-ı müfredden ḥādis̱ olduğunu bundan aḳdem her

birinin meẕkūr olan edille ve ʿalāmetleri ile bilirsin. Ve bunların muʿālecātı ʿilel-i māziyenin muʿālecātı gibidir, lākin vācib olur ki muʿālecāt-ı sāire mebādī-i ḥissin nāḥiyesine olur ve delk ve meḥācim ḫāṣṣaten muḳaddem-i dimāġa olur ve sen bildiğin mūcibince ʿamel eyle.

Sekizinci Faṣl Manya ve Dāü'l-Kelb Beyānındadır

Manya o cünūna derler ki sebuʿun yaʿnī yırtıcı ḥayvānların fiʿline onun fiʿli müşābih olur ve müsādefe eylediği kimselere īẕā eder. Ve dāü'l-kelb manyadan o nevʿdir ki o nevʿin ṣāḥibinin ġaḍabı laʿib ve ʿabese muḫteliṭ olur ve keẕālik īẕāsı istiʿṭāf ile maḫlūṭ olur yaʿnī öperken ısırır, onun için ona dāü'l-kelb derler, zīrā kelbin ṭabʿı bu minvāl üzere olur.

Maʿlūm ola ki cünūn-ı sebuʿīye fāʿil olan mādde mālīḫūlyāyı fāʿil olan mādde cevherinden olur, zīrā cemīʿan bu iki āfetin fāʿili sevdāvī mevādd olur lākin o iki sevdānın ṣınıfları biri birlerine muġāyir olur. Cünūn-ı sebuʿīyi fāʿil olan sevdā ṣafrādan muḥteriḳ veyāḫūd ziyāde redī olan sevdā olur. Ve mālīḫūlyānın fāʿili olan sevdā sevdā-i ṭabīʿīnin kes̱reti veyāḫūd balġamdan ve dem-i ʿaẕbden muhteriḳ olan sevdā olur. Ve balġam-ı muḥteriḳten cünūn ḥādis̱ olmaz. Ve eks̱er-i ḥālde mālīḫūlyānın ḥuṣūlü evʿiye-i dimāġda sevdānın ḥuṣūlüyle olur ve manyanın ḥudūs̱u sevdānın muḳaddem-i dimāġın cevherinde olması ile olur, nitekim ḳarānīṭusta dahi sevdā cevher-i dimāġda olur. Ve mālīḫūlyāda sūʾ-i ẓann ve fikr-i fāsid ve ḫavf ve sükūn olup ıḍṭırāb şedīd olmaz. Ammā manyanın küllīsinde ıḍṭırāb-ı şedīd ve ves̱be ve ʿabes ve sebuʿiyyet olur ve naẓarı naẓar-ı insāna benzemez, yırtıcı ḥayvān bakışlı olur. Ve ḳarānīṭusta dahi cünūn olmakla manya ḳarānīṭusa müşābih olur lākin farḳları budur ki manyada eks̱er-i ḥālde ḥummā olmaz, ammā ḳarānīṭus ḥummādan ḫālī olmaz.

Ve dāü'l-kelb ẕikri mürūr eylediği üzere manyadan bir nevʿ olur. Ve dāü'l-kelbde muʿāşeret-i şedīde ve ülfet-i ekīde olup musāraʿası müāʿade ve muvāfaḳa ile olur yaʿnī dostluk ederken ṣarʿ ve īẕā eder. Dāü'l-kelbde sūʾ-i iʿtikād olmaz ve ke-enne manyayı īcāb eden mevādd-ı sevdāviyyenin küllīsi demeviyyeye aḳreb olur

Ve manyanın eks̱er-i ḥudūs̱u faṣl-ı ḫarīfte olur, zīrā o faṣlda aḫlāṭ-ı rediyye olur ve faṣl-ı rebīʿ ve faṣl-ı ṣayfta dahi kes̱īrü'l-vuḳūʿ olur. Ve rīḥ-i

şemālde cefāf olmakla o rīḥin hübūbunda manyanın heyecānı ve s̱everānı olur. Ve çok kerre manya aṣḥābına bevāsīr ve devālīden biri ʿārıḍ olup manya ʿilletini taḥlīl ve izāle eder. Ve manya ḥudūs̱unun ʿaḳabinde gāhīce istiskā ʿārıḍ olup ruṭūbeti ile o dahi manyayı defʿ eder.

Ve ʿale'l-ḫuṣūṣ manyanın sebebi kebidin ḥarāreti ve yübūseti ola. Ve çok kerre manya miʿde müşāreketiyle olur ve manyanın o ḳısmına kusmak şifā olur.

el-ʿAlāmāt: Manyanın iki türlü ʿalāmeti vardır. Bir türlüsü cemīʿan manya aṣnāfı beyninde müşterektir ve āḫer türlüsü başka başka ṣınıflarının ʿalāmetleridir. Cümle aṣnāfı beyninde müşterek olan ʿalāmetler bunlardır: Manya aṣḥābının efʿāl-i siyāsiyyesi ve efʿāl-i ḥarekiyyesi ẕikri mürūr eylediği vech üzere müteġayyire olur ve o kimselerde manyayı inẕār eden ʿalāmetlerden bulunur, ḥarāret-i dimāġıyla kābūsun ʿurūḍu gibi ve ayakların dem ile mümtelī olup kırmızı olması gibi ve hatunların memelerinde demin münʿaḳid olması gibi, zīrā ẕikr olunan bu üç ʿalāmetler demin fāsid olduğuna delālet eder ve manyayı inẕār eder.

Ve içlerinde ʿalāmet-i ūlā yaʿnī kābūs maʿa-ḥarāreti'd-dimāġ baʿḍı kerre ḥālā demin fesādına ve baʿḍı kerre dahi ḥārr-ı ġarīzīsi ḳavī olmayan ʿuḍvda demin gelecek zamānda fāsid olacağına delālet eder, zīrā ḥārr-ı ġarīzīsi ḳavī olmayan ʿuḍvun demi dimāġa mūẕī olan bir nevʿ fesād ile fāsid olur. Pes vācib olur ki dem tedbīr-i ceyyid ile tedbīr oluna.

Ve manyanın āḫirinde ʿalāmet-i ūlā yaʿnī kābūs maʿa-ḥarāreti'd-dimāġ ḥādis̱ olsa baʿḍı kerre manyanın inḥilāline delālet eder, devālīnin ʿurūḍu manya inḥilāline delālet eylediği gibi.

Ve çok kerre manya emrāḍ-ı ḥāddede ʿārıḍ olup buḥrāna delālet eder. Ve eger buḥrānın cevdetine ve ṣalāḥına delālet eder ʿalāmet-i uḫrā mevcūde ise o manyanın zamān-ı müstaḳbelde buḥrān-ı ceyyid iḥdās̱ına delālet eder.

Ve baʿḍı kerre manya ʿilleti olan kimsede ʿillet müştedde olur ve o iştidād manyanın buḥrānına delālet eder.

Ve bu ʿalāyimler aṣnāf-ı manya beyninde müşterek olan ʿalāmetler idi, ammā sevdā-i muḥteriḳadan ḥādis̱ olan manyanın ʿalāmeti budur ki o ʿillette cünūn-ı sebuʿī olur ve fikr-i fāsid olur ve sükūnu ve sükūtu bir müddet mütemādī olur baʿdehu ḥareket edip tekellüme ibtidā eyledikte teġāfül

eder yaʿnī gāhīce söyler ve aralıkta sükūt edip mütefekkir olur, bir kelāmın ardına düşmez ve kelāmının üzerine varılıp tekrār ettirilse ondan ḫalāṣ ve onu iskāt mümkin olmaz. Ve sevdāvī manyada beden şedīden naḥīf olur ve levni sevāda emyel olur ve aḥlāmı redī olur ve korkulu düşler görür. Ve baʿḍı kerre bir şeyʾ-i ḥāmiḍ ḳayʾ eder ki arz üzere vuḳūʿunda o ḳayʾın redāʾetinden düştüğü yerin [248a] toprağı ġaleyān eder. Ammā onun sevdāsı ṣafrādan muḥteriḳa olan sevdā olursa ondan ḥādis̱ olan manya aṣḥābının şerre intiḳāli serīʿ ve kez̠ālik şerrden sükūnu dahi serīʿ olur ve şerri z̠ikri ve ḥıḳdının miḳdārı ṣınf-ı evvel miḳdārı üzere olmaz ve sükūnu ḳalīl ve ḥareketi ve ḍucreti ve ıḍṭırābı kes̱īr olur.

el-Muʿālecāt: Manya aṣḥābında aḫlāṭın imtilāsı olur ise faṣd olunur. Bevl ile ve sāir ʿalāmet ile.bedende mirār olduğu bilinir ise naẓar olunur; eger mirār-ı maʿlūme sevdāviyye olan ṣafrā ise eftīmūn veyāḫūd helīlec ṭabīḫleriyle mādde istifrāġ olunur ve eger mādde ṣırf sevdā ise sekiz dirhem miḳdārı yalnız eftīmūn ve sikencebīn ve ḥacer-i lāciverd ile istifrāġ olunur.

Ve bundan sonra başa naẓar olunur, eger başta demevī ve sevdāvī imtilā var ise lisānın altında olan damardan faṣd ile mādde istifrāġ olunur ve kez̠ālik dāimā bu ḥabb ile istifrāġ olunur, o ḥabbın ṣıfatı budur: eyāric bir cüzʾ ve eftīmūn ve karabaş birer cüzʾ, saḳmūnyā nıṣf cüzʾ, helīlec bir cüzʾ. Bu edviyeler aḫẕ olunup ondan ḥabb-ı kibār ittiḫāẕ olunur. Ve istifrāġ-ı küllīden sonra yaʿnī cemīʿ-i bedenden leyālī-i müteferriḳada istifrāġ olunduktan sonra bu ḥabbdan iki dirhem miḳdārı her gece istiʿmāl oluna.

Ve yine bu ʿillete bu ḥabbın menfaʿati olur ve bunun nüsḫası: eftīmūn, besfāyec beşer dirhem, ḥacer-i Ermenī bir dirhem, milḥ-i Hindī, şaḥm-ı ḥanẓal dört dirhem, helīlec, emlec, ḥāşā, ḫarbaḳ-ı esved her birinden üçer dirhem, türbüd yirmi dirhem, sikencebīn-i ʿaselī ile bu eczālar maʿcūn kılınır ve sikencebīn ile saḳmūnyā dahi istiʿmāl ve ġarġara olunur. Ve ḥabbu'ş-şebyār istiʿmālinde ifrāṭ olunmaz belki bir müddet istiʿmāl olunur yaʿnī o ḥabb ile ḫiffet ḥāṣıl olduğu ḳadar istiʿmāl olunur ve kaçan sūʾ-i mizāc-ı ḥārre müʾeddī olduğu iḥsās olunsa ḥabbu'ş-şebyār istiʿmāli ḳaṭʿ olunur.

Ve bu ḥabblar ile dimāġın dahi istifrāġı tekmīl olduktan sonra neṭūlāt ve ġayr-i tedābir ile dimāġı tebrīd ve terṭīb olunur ve baʿḍı günde beş defʿa tenṭīle muḥtāc olunur ve kelle ve paça ṭabīḫi ile ʿalīlin başı tenṭīl olunur ve

başına süt ḥalb olunur ve kaymak ile ḍımād olunur. Ve senin ḳaṣdın terṭībe tebrīde ḳaṣdından eks̱er olsun, lākin terṭībi olan edviyenin küllīsi bārid olur, bürūdetsiz muraṭṭıb devā bulunmaz. Pes lāyıḳ olur ki ṣūret-i mez̠kūrede bārid devālar istiᶜmāl olundukta bābūnec ile maḫlūṭen istiᶜmāl oluna.

Ve baᶜḍı kerre tenvīm için diyāḳūd dahi istiᶜmāl olunur ve onlara terṭīb [eylesin] için tatlı enār suyu saḳy olunur. Eger telyīn ḳaṣd edersen mā-ı rummān-ı ḥulvü şarāb-ı iccāṣ ile veyāḫūd mā-ı şaᶜīr ile saḳy edersin. Ve kez̠ālik tenvīm için ḫaşḫāş ṭabīḫiyle tenṭīl eyle velākin aṣveb olan ḫaşḫāş ile miḳdār-ı ḳalīl babadya ṭabḫ olunmaktır. Ve başına leben ḥalb olunur. Ve o ᶜillete edhānın menfaᶜati olur.

Ve kaçan sen z̠ikr olunan neṭūlāt ve seᶜūṭāt-ı muraṭṭıbeyi ve edhānı istiᶜmāl eylesen der-ᶜaḳab ᶜalīli ᶜalā-ḥālihi tenvīme iḥtiyāl edip neṭūlāt-ı münevvimeyi istiᶜmāl eyle, ᶜale'l-ḫuṣūṣ dühn-i ḫass mis̱lli sübāta müʾeddī olan edhān istiᶜmāl eyle ve arpa suyu gibi muraṭṭıb olan eşribeyi saḳy eyle ve sikencebīn mecrāsına cārī olanları ve teltīf ve tecvīf ve taḳṭīᶜi olanları ona saḳy eyleme. Ve ṭabᶜında ṣalābet rüʾyet olunur ise onda ḥuḳne istiᶜmāl olunur, buḫār başına ṣuᶜūd eylemesin için.

Ve vācib olur ki onların içtikleri sulara yabanī rāziyāne kökü ve tohumu karıştırıla ve kermetü'l-beyḍā yaᶜnī fāşerā saḳy olunmak nāfiᶜdir ve her gün bir mis̱ḳāl fāşerā saḳy olunur, eger şürb eylemez ise ṭaᶜāmına dess olunup bilmeden yedirilir.

Ve ᶜalīlin ḥayā ve heybet eylediği kimseler karşısına iclās olunur. Ve faḫiz̠leri ve sāḳları dāimā bağlanır cānib-i esfele buḫār müncez̠ib olsun için. Eger kendi kendiyi ihlāk eder diye ḫavf olunur ise o manyası olan ᶜalīl rabṭ-ı şedīd ile muḥkem bağlanıp bir ḳafes içine o mecnūn vaḍᶜ olunup ürcūḥat gibi mürtefiᶜ bir miᶜlāḳtan asılır.

Ve vācib olur ki onların aġdiyeleri her ḥālde raṭb olan ġıdālar ola velākin neşā mis̱lli ruṭūbeti südde iḥdās̱ eden raṭb ġıdālar istiᶜmāl olunmaya, zīrā o mis̱lli müseddid olan ġıdā-i raṭbı istiᶜmāl cidden muḍırr olur. Ve o ᶜalīle kes̱īrü'l-idrār olan nesneler dahi verilmez, zīrā kes̱ret-i idrār dahi onlara muḍırr olur. Ve iḥtirāzı vācib olan sāir muᶜālecātı mālīḫūlyā muᶜālecātında iḥtirāzı lāyıḳ olanlardır ki inşāallāhu taᶜālā mālīḫūlyā bābında biz onları z̠ikr eyleriz.

Ve kaçan manya ʿilleti zamān-ı inḥıṭāṭa bāliġa olsa mā-ı kes̱īr ile mümtezic olan şarāb saḳy olunmakta beʾs-i ṭıbbī yoktur. Ve bu mis̱lli şarābı şürb eylemek ʿalīli terṭīb ve tenvīm eder. Ve müsaḫḫine olan eşyā-ı ḥārre istiʿmālinden iḥtirāz etmek sana lāyıḳ olur.

Dokuzuncu Faṣl Mālīḫūlyā Beyānındadır

Ẓunūnun ve fikrin mecrā-yı ṭabīʿīsinden fesāda ve ḫavfa ve redāʾete taġayyürüne mālīḫūlyā ıṭlāḳ olunur. Ve bu taġayyürün sebebi mizāc-ı sevdāvīdir ki o mizāc rūḥ-ı dimāġı dāḫilden vaḥşette kılar ve ẓulmeti ḥasebiyle ifzāʿ eder, nitekim ẓulmet-i ḫāriciyye ervāḥı vaḥşette kılıp ifzāʿ eylediği gibi. Ve ḫuṣūṣan mizāc-ı sevdāvīde olan bürūdet ve yübūset rūḥu iḍʿāf eder, nitekim mizāc-ı şarābda olan ḥarāret ve ruṭūbet rūḥa mülāyim ve muḳavvī olur.

Ve mālīḫūlyā ḍucret ve teves̱s̱üb ve şerāret ile terkīb olunsa mālīḫūlyādan o ʿillet intiḳāl eylemiş olur ve ona manya tesmiye olunur. Ve bu ʿillete mālīḫūlyā tesmiye olunduğu muḥteriḳa olan sevdā ḥasebiyle ḥudūs̱undan içindir.

Ve mālīḫūlyānın sebebi dimāġın nefsinde veyāḫūd dimāġın ḫāricinde olur: Ve nefs-i dimāġda olan sebeb yā bilā-mādde bārid ve yābis mizāc olur ve cevher-i dimāġa o mizāc vürūd edip s̱aḳīl eder ve nūrānī olan rūḥun o sebebden ẓulmete māil olur veyāḫūd dimāġda olan sebeb maʿa'l-mādde sūʾ-i mizāc olur ve o mādde baʿḍı kerre dimāġın ʿurūḳuna sāir maḥallden ṣāire ve vāride olur. Ve baʿḍı kerre ʿurūḳ-ı dimāġiyyede olan ġıdā sevdāya istiḥāle edip ve o istiḥāle bir kerre iḥtirāḳ ile olur ve āḫer kerre teʿakkür ile olur.

Ve eks̱er-i ḥālde ʿurūḳun iḫtilāṭı teʿakkür ile sevdāya istiḥāle eder veyāḫūd mādde-i mūẕiyeyi cevher-i dimāġ teşerrüb eder, o mādde damarlarda maḥbūse ve dimāġda müteberrī olmaz. Ve baʿḍı kerre mādde kemmiyyeti ve keyfiyyeti ḥasebiyle dimāġa īẕā edip buṭūna munṣabbe olur. Buṭūndan murād cevher-i dimāġı ḥāvī olan tecāvīf olur.

Ve mālīḫūlyā çok kerre ṣarʿdan intiḳāl eder, ammā sebeb dimāġda olmayıp ḫāric-i dimāġda olsa o sebeb hangi ʿuḍvda ise dimāġda āfet-i ḫūlyā ona müşāreket ile olur, zīrā o ʿuḍvdan dimāġa ḫılṭ ve buḫār-ı muẓlim teṣāʿudu mālīḫūlyā iḥdās̱ eder.

Ve dimāġın müşāreketi baᶜḍı kerre cemīᶜ-i bedene olur, bi'l-cümle bedene mizāc-ı sevdāvī ġalebe edip dimāġ dahi bedene müşāreket eder.

Veyāẖūd yalnız ṭıḥāle müşārik olur o vaḳtte ki ṭıḥālde sevdā muḥtebise olur ve tenḳıyesine ḳavī olmaz veyāẖūd ṭıḥālin ḳuvve-i cāzibesi ḍaᶜīfe olup demden sevdāyı tenḳıyeden ve cez̲beden ᶜāciz olur.

Veyāẖūd mālīẖūlyānın sebebi ḥarāret-i kebidin şiddeti olur.

Veyāẖūd o sebeb merāḳḳ olur. Ve merāḳḳ bir ġışādır ki aḥşā cemīᶜan onun cevfinde olur ve aḥşāyı muḥīṭ olan s̲erb ve ṣıfāḳ ġışālarının merāḳḳ fevḳinde olur. Ve bu üç ᶜaded ġışālar ālet-i teneffüs ile ālet-i ġıdā arasını fāsıl olur, onun için bu ġışālara ḥicāb-ı ḥāciz derler aġdiyenin ġaleyānı ile ḥādis̲ olan ebẖıre ve edẖınenin ḳalbe vuṣūlüne ḥāil ve ḥāciz olduğu için. Pes dimāġda mālīẖūlyā ᶜurūḍu merāḳḳ müşāreketi ile olduğunun vechi budur ki merāḳḳa vāṣıl olan ġıdānın fuḍūlü [248b] veyāẖūd emᶜāda ḥādis̲ olan ebẖıre menāfiz̲den nüfūz̲ ederek merāḳḳa vāṣıl olup onda z̲ikr olunan fuḍūl veyāẖūd ebẖıre terāküm ve ictimāᶜ eder. Ve o rediyyü'l-keyfiyyet ruṭūbetlerin ictimāᶜıyla merāḳḳın aẖlāṭ-ı sāiresi dahi muḥteriḳa olup baᶜḍı kerre merāḳḳta verem iḥdās̲ eder ve baᶜḍı kerre dahi verem iḥdās̲ eylemez ve iki taḳdīr üzere dahi aẖlāṭ-ı muḥteriḳadan ḥāṣıl olan sevdā-i ġayr-i ṭabīᶜī-nin muz̤lime ebẖıreleri dimāġa ṣuᶜūd edip dimāġda āfet iḥdās̲ eder. Ve bu vech ile ḥādis̲ olan dimāġın āfetine nefẖa-i merāḳḳıyye tesmiye olunur ve mālīẖūlyā-yı nāfiẖ ve mālīẖūlyā-yı merāḳıyā ismleri ile dahi tesmiye olunur. Ve bu vech üzere aẖlāṭ-ı merāḳḳın iḥtirāḳına sebeb Cālīnūs katında eks̲er-i ḥālde bābu'l-kebid tesmiye olunup muḳaᶜᶜar-ı kebidde olan damarın teverrümü olur ve o veremin ḥarāret-i ᶜufūniyyesi merāḳḳta cemᶜ olan aẖlāṭı iḥrāḳ eyleyip ẖūlyā-i merāḳıyā ᶜārıḍ olur. Ve Rūfus der ki aẖlāṭ-ı merāḳḳı iḥrāḳ eden ḥarāret kebidin ve emᶜānın ḥarāretidir ki ḥarāret-i kebid ü emᶜā kaçan müştedd olsa aẖlāṭ-ı merāḳḳ muḥteriḳ olup vech-i mez̲kūr üzere mālīẖūlyā merāḳḳı ḥādis̲ olur.

Ve bir ṭāife dahi mālīẖūlyānın sebebi miᶜde ile kebid ve emᶜā-i sāire arasında vāṣıl olup māsārīḳā tesmiye olunan ẖurde damarlara vākıᶜa olan süddeler olur diye z̲āhib olurlar, zīrā miᶜdede ve emᶜāda ḥāṣıl olan keylūs muḥtebes olup kebide ve ᶜurūḳa nüfūz̲ eylemeyip iḥtibās ile fāsid olup o āfete müᵓeddī olur.

Ve baʿḍılar dahi icmāl üzere derler ki bu āfet eks̱eriyyā ḥummā ve ʿaṭaşı ve ḳayʾ-ı mirārī olmayan verem sebebiyle ḥādis̱ olur ve veremde ṭūl-i müddet ġıdā bilā-ṭabḫ ʿalā-ḥālihi bāḳī kalıp bu āfet ḥādis̱ olur. Ve baʿḍı kerre māddenin sebeb-i tevellüdü miʿde mis̱lli ʿuḍv-ı āḫerde olup mebdeʾi dimāġ olur, mes̱elā miʿdede verem-i ḥārr olur, onun ḥarāret-i ʿafīnesi ve buḫārı aḫlāṭ-ı dimāġı iḥrāḳ edip o aḫlāṭ āfeti iḥdās̱ eder. Ve raḥimin veremi ve sāir dimāġa müşārik olan ʿuḍvların evrāmı dahi bu ḳıyās üzere mālīḫūlyā āfetini iḥdās̱ eder.

Ve ẕikr olunan esbāb beyninden bilā-mādde berd ve yübs olan sebeb dimāġda ḳalbe müşāreket ile ḥāṣıl olur ve baʿḍı kerre ḳalbe bilā-mādde veyāḫūd maʿa-māddetin berd ve yübs mizācı yaʿnī mizāc-ı sevdāvī ʿārıḍ olur. Ve ona müşāreket ile iki ṣūrette dahi dimāġa berd ve yübs mizācı bilā-māddetin ʿārıḍ olur, zīrā ḳalb rūḥ-ı ḥayvānīnin mebdeʾidir. Ve rūḥ-ı ḥayvānīnin dimāġda olan rūḥ-ı nefsānīye ittiṣāli olmakla ḳalbe ʿārıḍ olan sevdāvī mizāca dimāġ müşārik olur. Ve dimāġın berd ve yübsü baʿḍı kerre dimāġı tebrīd ve yübūsetli edici āḫer sebebler ile dahi ḥādis̱ olur, yalnız ḳalbe müşārekete ḫāṣṣ olmaz, lākin her ḥālde ḳalbe müşāreketin medḫali olmak lāzım ve belki esbāb-ı mürekkebenin muʿẓam-ı eczāsı ḳalbin mizāc-ı sevdāvīsi olur ve onun için bu maraḍın ʿilācında ʿilāc-ı dimāġla ʿilāc-ı ḳalb maḫlūṭ olmak lāzım olur.

Ve maʿlūm ola ki kaçan dem-i ḳalb raḳīḳ ve ṣāf ve cilālı ve müferriḥ olsa dimāġda olan fesāda muḳāvemet edip izāle eder. Ve bu ḥāl iḳtiḍā eder ki dimāġın fesādı ẓāhir olsa ḳalb dahi fāsid ola belki eks̱er-i ḥālde evvelā ḳalb fāsid olup dimāġın fesādı ona müşāreket ile olmak emr-i ʿacīb ve müstebʿad olmaz. Ve ibtidā-i ḥālde dimāġ fāsid olsa ḳalb dahi ona müşāreket ile fāsid olur ve o fesād ile rūḥ-ı ḥayvānī muẓlim ve mūḥiş olup rūḥ-ı nefsānīyi dahi muẓlim kılmakla mālīḫūlyā āfeti ḥāṣıl olur. Bu ṣūrette dahi her ne ḳadar ḫūlyānın sebebi dimāġda olur ise lākin istiḥkāmı ḳalbde olan sebeb ile olur ve dimāġın ona iʿāneti olur.

Ve baʿḍı kerre emrāḍ-ı māddiyenin āḫirinde ve ḫuṣūṣan mevādd-ı ḥārreden ḥādis̱ olan emrāḍın āḫirinde ḫūlyā ḥādis̱ olur ve o mālīḫūlyā marīḍin mevtine ʿalāmet olur. Ve o ḥālde olan insān mevti ve mevtāları çok ẕikr eder.

Ve'l-ḥāṣıl sevdānın aṣnāfı kes̱īr olur, baᶜḍı kerre kebidde tevellüd eder iki vechin biri ile. Eks̱eriyyā kebidde dem-i muhterik olup sevdā-i ġayr-i ṭabīᶜī olur ve ḳalīlen ḳuvvet-i mümeyyizede ḍaᶜf olup faḍlayı temyīz edemez ve defᶜe dahi ḳādir olmaz ve dem faḍla ile maḫlūṭ kalıp sevdā olur. Ve sevdā-i ġayr-i ṭabīᶜīnin bir ṣınıfı dahi ṭıḥālde tevellüd eder ve sebeb-i tevellüdü iki vechin biri olur: Evvelki vech budur ki dem kebidde muḥteriḳ olur ve ṭıḥāl dem-i muhterikin remādiyyetini cez̠b ve imtiṣāṣ edip ṭıḥālde o remādiyyet-i mūz̠iye sevdā olur. İkinci vech budur ki ṭıḥāle gelen ġıdāda mevcūd olan faḍlı ṭıḥāl mefraġına defᶜ eylemekten ᶜāciz olup o faḍla sevdā-i mūz̠iyeden olur.

Ve baᶜḍı kerre sevdā kebid ve ṭıḥālin mā-ᶜadāları olan ᶜuḍvlarda tevellüd eder yā o ᶜuḍv-ı āḫere vārid olan ġıdā muḥteriḳ olmakla veyāḫūd o vārid olan faḍlı defᶜden ᶜuḍv ᶜāciz olmakla olur, zīrā faḍl-ı ġıdā ile maḫlūṭan kalsa laṭīfi taḥallül eder ve kes̱īfi teᶜakkür edip sevdā olur. Ve ġıdānın faḍlı sevdā olduğunun sebebi budur ki baᶜḍı kerre o faḍla müberrid veyāḫūd müceffif bir nesne mülāsık olup onu ziyāde tebrīd ve taḥmīd veyāḫūd tecfīf etmekle sevdāya istiḥāle eder. Ve baᶜḍı kerre dahi müvellidāt-ı sevdā olan aġdiye tenāvülü sebeb olur.

Ve baᶜḍı eṭıbbā reᵓy ederler ki mālīḫūlyā cānn ḳavminden vākıᶜ olur, sebeb-i fāᶜilīsi cinndir derler. Ve biz fenn-i ṭıbbda ondan baḥs̱ eylemeziz, zīrā cinnden olduğu taḳdīr üzere ġıdāda cinn taṣarruf edip demi sevdāya iḥāle ederler. Ve mālīḫūlyānın sebeb-i ḳarībi sevdā olur ve eṭıbbānın aḳvāli tāmm olur, ammā o sevdānın sebeb-i fāᶜilīsi cinn olup veyāḫūd ġayr nesne olduğundan fenn-i ṭıbbda baḥs̱ olunmaz.

Ve mālīḫūlyānın esbābının ziyāde ḳavī sebebi ġammın ve ḫavfın ifrāṭı olur. Ve bilinmesi vācib olan nesnelerdendir ki mālīḫūlyāyı fāᶜil olan sevdā yā sevdā-i ṭabīᶜī olur veyāḫūd o balġam olur ki o balġam tekās̱üf ḥasebiyle veyāḫūd ednā iḥtirāḳ ile sevdāya istiḥāle eder velākin balġamdan istiḥāle eden sevdānın mālīḫūlyā iḥdās̱ı ḳalīl ve nādir olur veyāḫūd mālīḫūlyānın sebebi olan sevdā şiddet-i iḥtirāḳ yok iken mücerred inṭıbāḫ veyāḫūd tekās̱üf ile demden ḥādis̱ olan sevdā olur. Ammā ḫılṭ-ı ṣafrāvīnin iḥtirāḳı ġāyete bāliġ olsa onun sevdāsı yalnız mālīḫūlyā iḥdās̱ eylemez belki manya ile mālīḫūlyā maḫlūṭ olur.

Ve aṣnāf-ı sevdādan herhangi ṣınıf dimāġdan ẕikr olan mevḍiᶜde vāḳiᶜ olsa mālīḫūlyāyı iḥdās̱ eder lākin kimisi yalnız mālīḫūlyāyı ve kimisi ḫūlyā ile manyayı maᶜan iḥdās̱ eder. Ve mālīḫūlyānın eslemi ᶜaker-i demden ḥādis̱ ve ḫūlyāsı müferriḥ olandır.

Ve çok kerre mālīḫūlyā bevāsīr ve devālī ᶜurūḍu ile taḥallül eder ve bīḍ ve simāna yaᶜnī levni ve beşeresi ebyaḍ olup semiz olanlara mālīḫūlyā ᶜurūḍu ḳalīl olur. Ve buğday enli ve arık olanlarda kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olur ve ḳalbi cidden ḥārr olup dimāġı raṭb olanlarda dahi vuḳūᶜu cidden kes̱īr olur, zīrā ḳalbin ḥarāreti sevdāyı tevlīd eder ve dimāġın ruṭūbeti sevdāyı dimāġın ḳabūlüne sebeb olur.

Kaçan bir kimsenin lisānı els̱aġ olup kendisi ḥadīd ve bed-zebān ve naẓarı şedīd ve lisānı ḫafīf olup tīz tīz tekellüm eylese ve yüzü kırmızı ve sāir beşeresi buğday enli ve mehzūl ve ḫuṣūṣan göğüslerinde esved ve ġalīẓ tüyler olup damarları geniş ve dudakları ġalīẓ olsa pes bu ᶜalāmetler kendide mevcūd olanlar mālīḫūlyā iṣābetine ziyāde müstaᶜidd olurlar, zīrā bu ᶜalāmetlerin baᶜḍısı ḥarāret-i ḳalbe delālet eder ve baᶜḍısı ruṭūbet-i dimāġa delālet eder. Ve ẕikri ānifen mürūr eylediği üzere ḥārrü'l-ḳalb ve raṭbu'd-dimāġ olanlar o āfete müstaᶜidd olurlar. [249a] Bi-ḥasebi'z-ẓāhir balġamī olanlarda dahi vuḳūᶜu kes̱īr olur.

Ve mālīḫūlyā āfeti ricālde çok olur ve hatunlarda efḥaş olur. Ve sinn-i kühūlet ü şeyḫūhatta kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olur. Ve faṣl-ı şitāda az olur ve ṣayf ve ḫarīf faṣllarında çoğalır. Ve baᶜḍı kerre faṣl-ı rebīᶜde dahi kes̱īren ḥareket ve heyecān eder, zīrā rebīᶜ aḫlāṭı taḥrīk edip dem ile ḫalṭ eder.

Ve ᶜillet çok kerre edvār ile heyecān eder yaᶜnī sevdānın heyecānı devr ile olduğu ḥālde mālīḫūlyānın heyecānı dahi devr ile olur.

Ve mālīḫūlyāya müstaᶜidd olan kimselere kaçan ḫavf ve ġamm ve seher ᶜārıḍ olsa veyāḫūd o kimselerden seyelān-ı dem ve ḳayʾ-ı sevdā ve bu mis̱lli nesneler muᶜtād iken zamān-ı iᶜtiyādda muḥtebese olsa ona mālīḫūlyā serīᶜan iṣābet eder.

ᶜAlāmātü'l-Mālīḫūlyā ve Aṣnāfuhu: Mālīḫūlyānın ibtidā-i ḥudūs̱unun ᶜalāmeti ẓann-ı redī ve bilā-sebeb ḫavf ve sürᶜat-i ġaḍab ve ḫalvete muḥabbet ve aᶜḍāsında iḫtilāc olmak ve düvār ve devī olur ve ḫuṣūṣan merāḳıyā olan mālīḫūlyāda devī ve düvār ve sāirleri ziyāde olur.

Ve istiḥkāmında ʿalāmeti tefezzuʿ ve sūʾ-i ẓann ve ġamm ve vaḥşet ve kerb ve kelāmında heẕeyān ve şebaḳ olur, zīrā bu ʿillette riyāḥ-ı bāride olmakla mücāmaʿata iḳbāl ziyāde olur ve ḫavf dahi bi-cümleti aṣnāfihi o ʿilletin istiḥkāmına sebeb olur yaʿnī ḫūlyāsı müstaḥkem olan kimselerin kimisi vücūdu olmayan eşyādan ve kimisi mevcūd olanların ḫavf olunmayacaklarından ḫavf ederler ve ḫavf eyledikleri nesnelerin ḥadd ü ḥaṣrı olmaz ḥattā baʿḍıları başımıza semā sāḳıṭ olur diye ḫavf ederler ve kimisi beni yer yutar diye ḫavf eder ve kimisi dahi cinnden veyāḫūd sulṭāndan veyāḫūd luṣūṣtan ḫavf eder ve yanına bağlı ve maḳhūr sibāʿ idḫāl olunmaktan ittiḳā ve ḥaẕer eder. Ve baʿḍı kerre bu ḫavflarda umūr-ı māziyenin teʾs̱īri olur, mes̱elā baʿḍı kimselerin ḫasf ile helāk olduğunu müşāhede veyāḫūd istimāʿ eder ve mālīḫūlyāya o müşāhede muʿīn olur. Ve bunlar ile maʿan baʿḍı kerre ḥuḍūrunda mevcūd olmak üzere vücūdu olmayan nesneleri taḥayyül eder. Ve baʿḍı kerre kendilerini bey ve paşa olmak üzere taḥayyül ederler. Ve yine kendilerini sibāʿ ve şeyāṭīn ve ṭuyūr ve ālāt-ı ṣınāʿat taḥayyül ederler.

Ve kimisi ḍaḥik eder, ʿale'l-ḫuṣūṣ ḫūlyāsı dem sebebiyle olanların ḍaḥiki ġālib olur, o sebeb ile ḫūlyāsı olanların ḫūlyāsı leẕẕete ve feraḥa müteʿalliḳ olur. Ve kimine dahi bükā ġālib olur ḫuṣūṣan sevdā-yı maḥḍ ḥasebiyle olan ḫūlyā aṣḥābına bükā ziyāde ġālib olur. Kimisi mevte muḥabbet ve kimisi mevte buġḍ eder.

Ve bu āfet aṣnāfının arasında nefs-i dimāġda olanların ʿalāmeti ifrāṭ-ı fikr ve devām-ı vesvās ve şeyʾ-i vāḥide dāimā naẓar ve dāimā arḍa naẓar olur. Ve ona başın levni ve yüzün ve gözün levni ve baş tüylerinin sevādı ve kes̱āfeti ve seherin ve fikrin teḳaddümü ve şemse ve şems mis̱lli nesnelere taʿarruḍun yaʿnī muḳārenetin teḳaddümü ve dimāġiyye olan emrāḍ-ı sāirenin sebḳat ve teḳaddümü cemīʿan ʿalāmet olur.

Ve dimāġa müşārik olan aʿḍā-i sāirelerin āfetlerinin bizim ẕikr edeceğimiz ʿalāmātı mevcūde olmamak mālīḫūlyānın dimāġa maḫṣūṣ olduğuna ʿalāmettir. Ve mālīḫūlyā āfetinin dimāġa ʿurūḍu ʿuḍv-ı āḫer müşāreketiyle olduğu ḥads̱ olunup o ʿuḍv-ı āḫer muʿālece ve tenḳıye olundukta nefʿi ẓāhir olmamak dahi āfetin dimāġa ḫāṣṣ olduğuna delālet eder. Ve keẕālik aʿrāḍın cidden şiddeti dahi ʿillet dimāġa ḫāṣṣ olduğuna delālet eder.

Ammā āfet-i ḫūlyā cemīᶜan beden müşāreketiyle olduğuna bedenin sevādı ve helāseti yaᶜnī naḥīf olması ve ṭıḥāl ve miᶜdeden istifrāġı muᶜtād olanların iḥtibāsı ve idrār ile maḳᶜaddan ḫurūcla ve ṭams̱ ile istifrāġ olunacak nesnelerin iḥtibāsı ve bedende tüylerin kes̱reti ve tüylerin şiddet-i sevādı ve ṭams̱ın kes̱reti ve kitāb-ı s̱ānīde bildiğin müvellidāt-ı sevdā olan aġdiye tenāvülünün teḳaddümü ve ḥummayāt-ı müzmine vü muḫteliṭe ᶜaḳabinde ḫūlyā āfetinin vuḳūᶜu cemīᶜan bu meẕkūrlar dimāġa āfet-i ḫūlyānın ᶜurūḍu bi'l-cümle beden müşāreketiyle olduğuna delālet eder.

Ve ṭıḥāl müşāreketiyle dimāġa mālīḫūlyā ᶜurūḍunun ᶜalāmātı ḳıllet-i haḍm ve kes̱ret-i şehvet ve sol ṭarafta ḳarāḳırın kes̱reti ve ṭıḥālin intifāḫı olur. Ve bu ᶜalāmet-i intifāḫ o āfet ṣāḥiblerinden āfetleri bāḳī oldukça müfāraḳat eylemez. Ve nefḫa ḥasebiyle şebaḳları dahi ziyāde olur. Ve baᶜḍı kerre ṭıḥālī olan ḫūlyāda ḥummā-ı rubuᶜ olur. Ve baᶜḍı kerre ṭabīᶜat leyyine olur yaᶜnī berāz sühūletle elemsiz ḫurūc eder ve baᶜḍı kerre sevdā leẕᶜ eylemekle elem īcāb eder.

Miᶜdeden olan ḫūlyānın ᶜalāmeti emrāḍ-ı miᶜdede meẕkūr olan verem-i miᶜde ᶜalāmātının vücūdu imtilā ve toḫme oldukça āfetin ziyādeliği ve keẕālik haḍm katında dahi artması olur. Ve çok kerre dahi vāḳiᶜ olur ki ṭaᶜām yedikte istimrā-ı haḍm olunca ḳadar ḫūlyā artar, haḍm oldukta sākin olur ve baᶜḍılarında dahi haḍm vaḳtinde sākin olmayıp ḫūlyāsı zamān-ı cūᶜa varınca ḳadar ḥareket ve heyecān eder baᶜdehu sākin olur. Ve eger o ᶜillet ḥārr olur ise merāḳḳın ḥarāreti ve mirār kusmak ve ᶜaṭaş-ı ḥāil ona delālet eder. Ve mālīḫūlyā aṣḥābının eks̱eri maṭḥūldür.

Ve merāḳıyā ḫūlyānın ᶜalāmeti merāḳḳın ağır olması ve fevḳ cānibine ictizābı ve miᶜdenin dāimā tehevvuᶜu yaᶜnī müteᶜassır olması ve ḫubs̱-i nefs ve fesād-ı haḍm ve ekşi geğirmek ve ağzında olan büzāḳının ruṭūbeti ve ḳarḳara ve rīḥin ḫurūcu ve telehhüb ve vecaᶜ-ı miᶜde ve beyne'l-ketifeyn vecaᶜ olmak ḫuṣūṣan bu vecaᶜlar ṭaᶜāmdan sonra ᶜārıḍ olup tamāmen istimrā olunca ḳadar mütemādī olmak bi'l-cümle merāḳıyānın ᶜalāmetidir. Ve baᶜḍı kerre merāḳıyā aṣḥābı mirārī olan balġamı ḳaẕf eder ve baᶜḍı kerre dişi ağrıtacak miḳdār ḥumūḍatı olan ḫılṭ-ı ḥāmiḍ ḳaẕf eder. Ve bu aᶜrāḍlar ona ṭaᶜām tenāvülünden ve belki tenāvül eyledikten birkaç sāᶜatten sonra ᶜārıḍ olur ve onun berāzı balġamī ve mirārī olur ve cevdet-i haḍm ḥasebiyle ḫafīf olur ve haḍmın noḳṣānıyla berāz ziyāde olur.

Ve baʿḍı kerre mālīḫūlyā ile merāḳḳta verem ḥādis̱ olur, ikisi zamān-ı vāḥidde ḥādis̱ olur veyāḫūd veremin zamān-ı ḥudūs̱u ḫūlyānın ḥudūs̱undan muḳaddem olur. İki ḥālde dahi merāḳḳta vaḳt vaḳt-i iḫtilāc olur. Ve toḫme ḥālinde ʿillet ziyāde olur ve haḍm sürʿatli olur.

Ve biz deriz ki mālīḫūlyāda fāʿil olan sevdā demevī olur ise o ḫūlyā-da ḍaḥik ve feraḥ olur ve ona ġamm-ı şedīd mülāzeme eylemez. Ve fāʿil balġam olur ise o āfette kesel ve ḳıllet-i ḥareket ve kes̱ret-i sükūn olur. Eger fāʿili ṣafrā olur ise onda ıḍṭırāb ve nevʿ-i cünūn olup manya gibi olur. Ve eger fāʿil ṣırf sevdā olut ise onda fikr çok olur ve ʿādiyesi yaʿnī maḍarratı eḳall olur lākin taḥrīk olunsa ḍucret eder ve bir vech ile ḥıḳd eder ki onu ḳaṭʿā unutmaz.

el-Muʿālecāt: Mālīḫūlyānın istiḥkāmından evvel vācib olur ki ʿilācına sürʿat ve mübāderet oluna, zīrā o ʿillete ḳable'l-istiḥkām muʿālece sühūletli olur ve istiḥkāmdan sonra ʿilācı ṣuʿūbetli olur. Ve her ḥālde vācib olur ki o ʿalīl tefrīh ve taṭrīb oluna ve muʿtedil mevḍiʿlerde iskān oluna ve meskeni-nin havāsı terṭīb oluna ve meskenine reyāḥīn döşenip taṭyīb oluna. Ve vācib olur ki ona dāimā revāyiḥ-i ṭayyibe koklatıla ve cidden muraṭṭıb olan key-mūsu fāḍıl aġdiye iṭʿām oluna ve tedbīr olunup bedenini muḫaḍḍıb muvāfıḳ aġdiyeler ile ġıdālandırıla ve ḳable'l-ġıdāʾ ḥammāma idḫāl oluna ve ḥarā-reti şedīd olmayan mā-ı fātir başına ṣabb oluna. Ve ḥammāmdan çıktıktan sonra ḳalīlen ʿaṭaş ʿārıḍ olur ise ona miḳdār-ı ḳalīl su içirmede beʾs yoktur. Ve ḥıfẓ-ı ṣıḥḥat bābında ẕikr olunan bedene nāfiʿ ve muḫaḍḍıb delk dahi istiʿmāl [249b] olunur. Ve senin o kimseyi terṭībe ʿināyetin onu tesḫīne ʿinā-yetinden ḥasbemā-emken ziyāde ve eks̱er olsun.

Ve mālīḫūlyā ṣāḥibini cimāʿdan ve çok terlemekten ve baḳla ve pastırma ve mercimek ve lahana yemekten ve şarāb-ı ġalīẓ ve şarāb-ı ḥadīs̱ içmekten ve mümellaḥ ve ḥirrīf ve māliḥ olan meʾkūlāttan ve ḥumūḍatı şedīde olan-lardan ictināb ve iḥtirāz eylesinler. Ve onlara muvāfıḳ aġdiye ve düsūmetli ve ḥalāvetli nesnelerdir.

Ve o ʿalīli kaçan uyutmak ḳaṣd eylesen ḫaşḫāş ve babadya ve uḳḥuvān suları ile başını tenṭīl eyle, zīrā nevm onlara sāir muʿālecāttan evfaḳ olur. Ve o ʿalīle min-vechin ḫaşḫāşın maḍarratı olur, lākin ḫaşḫāşın tenvīmi ḥasebiyle ḥāṣıl olan menfaʿati o maḍarratı telāfī ve tedārük eder.

Ve bilā-mādde sūʾ-i mizāc-ı bārid ü yābisten ḥādis̱ olan mālīḫūlyānın muʿālecesinde lāyıḳ olur ki ḳalbi tesḫīne iştiġāl oluna ve müferriḥāt ve edviye-i misk ve tiryāḳ ve mes̱rudīṭūs ve bu mis̱lli maʿācīnler istiʿmāl oluna ve ruʿūnet bābında ẕikri mürūr eden sular ile başına muʿālece oluna.

Emrāḍ-ı ḥārreden sonra ve ʿaḳabinde ʿārıḍ olan mālīḫūlyā ziyāde ḳavī olur velākin muʿālece sühūletli olup mücerred tenṭīl ile zāil olur.

Ve mādde-i sevdāviyyeden ʿārıḍ olup mādde dimāġda mütemekkin olur ise onun ʿilācının uṣūlü üç aṣla rāciʿ olur:

Aṣl-ı evvel istifrāġ-ı māddedir. Ve o istifrāġ baʿḍı kerre ḥuḳne ile ve baʿḍı kerre ḳayʾ ile olur lākin miʿdesi ḍaʿīfe olanları ve merāḳḳı olanları bu maraḍda ḳayʾ ile istifrāġ cāiz olmaz.

Aṣl-ı s̱ānī o istifrāġla bile dāimā neṭūlāt ve edhān-ı ḥārre ile ʿalīl terṭīb olunmaktır. Ve onun neṭūlüne babadya ve durak otu ve iklīl-i melik ve sūsen kökü idḫāl olunur, zīrā bu edviyeler ḫalṭ olunmasa ẕikr olunan neṭūlāttan muḥallil-i sāẕec olanlar bilā-telyīn taḥlīli ḥasebiyle ḫılṭı taġlīẓ eder ve muraṭṭıb-ı sāẕec olanlar bilā-taḥlīl terṭībi ḥasebiyle ḫılṭı ġılẓat-i ṭabīʿīsinden iḫrāc eder. İmdi bu edviyeler ḫalṭ olunmakla taʿdīl olunurlar. Ve eger sevdā ḥarāretten baʿīd olur ise yaʿnī ẕikr olunan müsaḫḫinātın tesḫīnine muṭāviʿ olmayıp ʿiṣyān üzere olur ise o devālar üzere şīḥ ve defne varaḳı ve fūdenec ziyāde olunup muraṭṭıbātla maʿan istiʿmāl olunur ve bunların yübūsetinden ḫavf olunmaz. Ve dem-i maḥmūd tevlīd eden semek-i raḍrāḍī mis̱lli ve keẕālik ẕikri mürūr eden luḥūm-ı ḫafīfe olan aġdiye ile ġıdālandırılır ve aḥyānen şarāb-ı ebyaḍ-ı memzūc dahi verilir, şarāb-ı ʿatīḳ-i ḳavī verilmez.

Aṣl-ı s̱ālis̱ muḳavviyāt-ı ḳalb istiʿmālidir. Eger ḳalbin mizācının bürūdeti iḥsās olunsa ona müferriḥāt-ı ḥārre verilir. Ve ammā ḳalbin mizācında ḥarārete meyl iḥsās olunur ise ona müferriḥāt-ı muʿtedile verilir. Ve eger ḥarāret cidden şedīde olur ise onda müferriḥāt-ı bārideden bürūdeti ifrāṭ üzere olmayan müferriḥ istiʿmāl olunur. Ve ḳalbin ḥarāret ve bürūdeti nabḍ ile bilinir.

Ve bu ẕikr olunan uṣūl-i icmālīnin şimdi tafṣīline şürūʿ ve ibtidā eyleyelim:

Ammā istifrāġın tafṣīl üzere beyānı budur ki kaçan o ʿalīlin ʿurūḳu ʿalā-eyyi vechin kāne mümteliʾe olsa ve sevdā dahi demevī olsa ekḥal da-

marı faṣd olunur ve her ḥālde ᶜilāca faṣd ile şürūᶜ olunmak vācib olur, lākin faṣd ile ᶜalīle ḍaᶜf-ı şedīd ᶜārıḍ olacağı iḥsās olunur ise veyāẖūd o ᶜalīlde mevādd-ı ḳalīle ve o dahi dimāġa maẖṣūṣ olup aᶜḍā-i sāirede yok ise ve onun mizācına yübūset müstevliye ise faṣd ile muᶜālece olunmaz, terk olunur. Ve kaçan faṣd olundukta dem-i raḳīḳ ẖurūc eylese demin riḳḳati ile demin ṣalāḥına istidlāl olunup dem ḥabs olunmaz, zīrā çok vāḳiᶜ olur ki evvelā dem-i raḳīḳ-i ṣāliḥ çıkar baᶜdehu ġalīẓ sevdāvī fāsid ẖurūc eder. Onun için vācib olur ki faṣdın s̱uḳbesi geniş kılına tā ki kan süzülüp raḳīḳi çıkıp sevdāvīsi bāḳī kalmaya ve şerri ziyāde olmaya.

Ve sen ᶜalīlin başına naẓar eyle, kaçan başın hangi ṭarafı s̱aḳīl ise onu taᶜarrüf edip bil ve o s̱aḳīl yemīn ve yesārdan hangisinin ise o ṭarafta olan bāsilīḳi faṣd eyle. Ve baᶜḍı kerre s̱iḳal iki ṭarafta olmakla iki ṭarafta olan bāsilīḳler faṣdına ḥācet olur. Baᶜḍılar derler ki ᶜırḳ-ı cebhe faṣd olunsa mevāddı ziyāde taḥrīk eder yaᶜnī mūẕīnin ẖurūcu ziyāde olur.

Pes dem-i ẖāricden maᶜlūm olsa ki mūẕī olan ẖılṭ sevdāvī ve meyli bürūdete olur, o ẖılṭ eftīmūn ve ṣabır ve ẖarbaḳtan mütteẖaẕ ḥubūbla istifrāġ olunur ve evvelā inḍācla bedʾ olunup baᶜdehu edviye-i ẖafīfe ile istifrāġ olunur. O edviyenin içine eftīmūn ve şaḥm-ı ḥanẓal ve miḳdār-ı ḳalīl saḳmūnyā idẖāl olunur. Ve bundan sonra eftīmūn ve ġārīḳūn ṭabīẖiyle istifrāġ olunur. Ve eger bu istifrāġlar ile tenḳıye-i tāmme ḥāṣıl olmaz ise eyāricāt-ı kibār ile istifrāġ olunur. Eger bundan sonra iḥtiyāc bāḳī kalır ise ẖarbaḳ-ı esved istiᶜmāl olunur veyāẖūd ḥacer-i lāciverd ve ḥacer-i Ermenīnin kendileri veyāẖūd ḥabbları istiᶜmāl olunur lākin ẖarbaḳ-ı esved istiᶜmāli ẖavf ve iḥtirāz üzere olmak lāzımdır. Ammā iki ḥacerleri istiᶜmālde o ẖaṭar yoktur. Ve ẕikr olunan devāları mā-ı cübn ile müdāvemet üzere istiᶜmāl baᶜḍı kerre nefᶜ verir, lākin müdāvemet olundukta devānın miḳdārı taḳlīl olunur. Ve eger mā-ı cübn ile müdāvemet üzere istiᶜmāl nefᶜ vermez ise ẕikr ve tertīb olunan muᶜālecātı muᶜāvede eylersin ve ḥabb-ı laṭīf ü vasaṭ ile küllü üsbūᶜin bir kerre istifrāġ edersin. Ve ẕikr olunan mā-ı cübn ve ṭabīẖ-i eftīmūnla iṭrifīl-i eftīmūnī istiᶜmāl olunur. Ve iṭrifīli eftīmūnla bu ṣıfat üzere saḳy olunması tecribe olunmuştur ve nüsẖası budur: iṭrifīl üç dirhem, eftīmūn bir dirhem, eyāric nıṣf dirhem. Bu edviye ẕikr olunan vezn miḳdārı aẖẕ olunup saḳy olunur ve küllü şehrin birer kerre eyāricāt-ı kibār-ı

ḳaviyye ile ve ḥubūb-ı kibār ile ʿillet zāile olunca ḳadar istifrāġ olunur. Ve bu istifrāġlar gibi ḳayʾ ile dahi istifrāġ olunur.

Ve ḫuṣūṣan miʿdede bir āfet olsa ki onun ziyāde olması ile mālīḫūlyā ʿilleti ziyāde ola ve miʿdede ḍaʿf-ı şedīd olmaya ve vācib olur ki onun muḳayyiʾi o sular ola ki onda fūtenec ve kengerzid ve bezr-i fücl ṭabḫ olmuş ola ve turpun kendisine ḫarbaḳ ġarz olunup o ḥāl üzere birkaç eyyām terk olunur ḥattā ḫarbaḳın ḳuvveti çıka baʿdehu turp ʿaṣr olunup ʿuṣāresi sikencebīn ile tenāvül olunur veyāḫūd o muḳavvī turp sikencebīn içinde naḳʿ olunup yalnız turpun kendisi tenāvül olunur. Ve gerektir ki sikencebīnin miḳdārı üç istār[50] ola ve miḳdār-ı ʿuṣāre istār-ı vāḥid ola ve ḳuvvet ve ḍaʿf ḥasebiyle ziyāde ve noḳṣān kılınır. Ve eger ḍaʿftan ḫavf olunur ise ḫarbaḳtan ictināb olunur.

Ve kaçan istifrāġlar ile kemā-yenbaġī tenḳıye ḥāṣıl olur ise o zamān ḳalbi taḳviyeye ḳaṣd ve ʿināyet olunup muḳavviyāt-ı ḳalbden ġayre merretin ẕikri mürūr edenleri istiʿmāl ile ḳalb taḳviye olunur. Ve iṭrifīl-i eftīmūnīnin bu bābda nefʿi mücerrebdir.

Ve eger bu ʿillet müzmine olur ise ḫarbaḳ ile ḳayʾı istiʿmāl eyle ve ẕikri mürūr eden meḍūġāt yaʿnī çiynenecek nesneleri ve ġarġarāt-ı maʿrūfeyi ve keẕālik meşmūmāt-ı ṭayyibe ve misk ve ʿanber ve efāvīh ve ʿūd istiʿmāl eyle. Ve eger mādde mirār-ı ṣafrāviyyeye māil ise eftīmūn ṭabīḫi ve iṣṭumaḫīḳūn ḥabb-ı muʿtedilī ile istifrāġ olunur. Ve baʿḍı kerre bu devālar ve keẕālik ṣafrā istifrāġı bābında ẕikr olunan edviyeler ṣafrā-i muḥteriḳayı dahi istifrāġ eyler. Ve bu müzmin mālīḫūlyānın ʿilācında terṭībi ziyāde ve tesḫīni noḳṣān eyle velākin reʾy eylediğin miḳdār bābūnecden ve bābūnec ḳuvvetinde olan edviyeden onlara idḫāl [250a] olunmak gerektir. Ve neṭūlāt istiʿmālini murād edersen senin için ʿalīlin başını müberridāt-ı ṣırfe ile tenṭīl eylemek cāiz olmaz.

Ve baʿḍı ḳudemā bu miṣlli mevḍiʿde beher yevm miḳdār-ı ḳalīl ṣabır aḫẕını veyāḫūd efsentīn ṭabḫ olmuş sudan üç ūkıyye matbūḫ tecerruʿunu veyāḫūd efsentīn ʿuṣāresinden on ḳīrāṭ ʿuṣāreyi su ile ḥall edip tecerruʿ eylemeği istiḥsān eylediler. Ve keẕālik her gice ḫall-i ṣıḳḳīf ve ḫuṣūṣan ḫall-i ʿunṣul tecerruʿuna dahi ṡenā eylediler lākin ben bu ʿillette ḫallın ġāilesin-

50 “والذين اتفق الاطباء الحذاق إن الإستار أربعة مثاقيل” *Şifā*-i Hācī Paşa.

den ḫavf eylerim meger yakīnen maᶜlūm ola ki mādde ṣafrā-i muḥteriḳadan mütevellidedir ve mādde-i ḥārredir, bu ṣūrette ona ḫall enfaᶜ-i eşyāᵓ olur ve ḫuṣūṣan ḫall-i ᶜunṣulī veyāḫūd ḫall-i ᶜunṣulden mütteḫaẕ sikencebīn ve keẕālik o ḫall ki onda caᶜde veyāḫūd zerāvend kılınmış ola. Ve yine ḫall nāfiᶜ olur eger dimāġa o mālīḫūlyānın ᶜurūḍu ṭıḥāle müşāreket ile olup mādde ṭıḥālde olur ise.

Ve vācib olur ki onun meşemmi ve koklayacak nesneleri tīb-i muᶜtedil ü mürekkeb olup terkībinde kāfūr ve misk ve dühn-i benefsec ola ve dühn-i benefsec rāyiḥası kāfūr ve miskin yübūsetine ġālib olacak ḳadar teksīr oluna ve o terkībde sāir revāyiḥ-i ṭayyibe vü bāride dahi ola ḫuṣūṣan nīlūfer dahi ola.

Ve kaçan mālīḫūlyānın sebebi miᶜde ve aḥşā ve sāire veremleri olur ise veyāḫūd miᶜdenin ve aḥşānın mizācında olan ḥarāret muḥrıḳa olur ise o veremin ve ḥarāretin tedārükü görülür ve baş tebrīd ve taḳviye ve terṭīb olunur, ẕikr olunan ᶜuḍvdan munfaṣıla mevāddı ḳabūl eylemesin için.

Ve eger mālīḫūlyānın sebebi merāḳḳta olup māddenin riyāḥ ve ḳarāḳırı olur ise ve merāḳḳta dahi verem-i ḥārr olur ise sen muᶜālece edip veremi taḥlīl edersin o edviye-i lāyıḳa ile ki onun bābu'l-evrāmda ẕikri bize vācib olur. Ve başını taḳviye edip edhān-ı muḳavviyeye ve edhān-ı muḳavviye vü muraṭṭıbeye müstaġraḳ edersin ve şarṭ-ı meḥācim ile istifrāġ edersin. Ve bu mis̱lli ḥālde kebidi tesḫīn cāiz olmaz belki vācib olur ki kebid ḥārr olup ḥarāreti demi iḥrāḳ eder ise o mis̱lli kebid tebrīd oluna. Ve yine vācib olur ki ṭıḥāl dahi taḳviye oluna. Ve merāḳḳ üzere meḥācim ve keẕālik devā-i ḫardal mis̱lliler vaḍᶜ oluna, onun için ki ṭıḥāle bu meḥācim ve devā vaḍᶜ olundukta merāḳḳta olan vereme ṭıḥālden meded vāṣıl olmaz ve taḥlīli āsān olur.

Ve eger merāḳḳ bāridü'l-mizāc olup onda nefḫ mevcūd ise veremi ve lehībi yok ise minvāl-i meẕkūr üzere ona pelin matbūḫunu ve ᶜuṣāresini saḳy eyle ve ẕikr olunan neṭūlāt-ı ḥārre ile miᶜdesini tenṭīl ve ḍımādāt-ı meẕkūre ile taḍmīd eyle ve penc-engüşt bezrini ve bezr-i seẕābı ve sūsen kökünü ve şecere-i meryemi istiᶜmāl eyle. Ve aḍmide vaḍᶜ eyledikte üzerinde müddet-i ṭavīle mekṡ eyle. Ve kaçan aḍmideyi kaldırsan aḍmide mevḍiᶜine mā-ı ḥārre vaḍᶜ ve ġams olunmuş bir ḳıṭᶜa ḳuṭn vaḍᶜ eyle veyāḫūd bir ḳıṭᶜa atılmış yün veyāḫūd sünger vaḍᶜ eyle. Bu ᶜillete beyne'l-ketifeyn

ḍımād-ı ḫardal ve ẕerūr ve teys ḍımādları vaḍᶜ olunmak nāfiᶜdir ve o ḍımādlar aḳrabādīnde meẕkūrdur.

Ve merāḳḳ üzere vaḍᶜ olunan meḥācim bilā-şarṭ vaḍᶜ olunur lākin merāḳḳta verem ve vecaᶜ olur ise bilā-şarṭ dahi vaḍᶜ-ı meḥācim olunmaz, onlara muṭlaḳan meḥācim muḍırr olur.

Ve çok kerre mālīḫūlyā aṣḥābı bu edviyeleri saḳya muḥtāc olur: Bezr-i kerefs ve kemmūn ve enīsūn gibi ve o eşribeler gibi ki onda bu ẕikr olunan büzūr ve keẕālik seẕāb ve şibs̱ ṭabḫ olmuş ola ve belki bezr-i seẕāb ve penç-engüşt saḳyına muḥtāc olur.

Ve merāḳḳı müzmin dahi ḫarbaḳ-ı ebyaḍ ile ḳayᵓa muḥtāc olur. Ve mālīḫūlyā-ı merāḳḳī aṣḥābı kebidini ıṣlāḥa muḥtāc olur, sevdāyı tevlīd eylemesin [için.] Ve keẕālik mālīḫūlyā-i merāḳıyā aṣḥābı çok kerre müberrid eşyā ile intifāᶜ eder onun için ki eşyā-ı müberridede olan ruṭūbet sevdānın yübūsetine muzādde olur. Ve keẕālik mūẕī olan rīḥ ve buḫār tevellüdüne māniᶜ her ne ḳadar eşyā-ı bāride ᶜilāc ḥaḳīḳī ve māddeyi ḳāṭıᶜ değil ise lākin ẕikr olunan vech ile bi'l-ᶜaraḍ nāfiᶜ olur.

Ve maᶜlūm ola ki baᶜḍı müvelld-i balġam olan olan tedbīr-i muġalliẓ sevdāya muḳāvim olur, maḍarratını defᶜ eder. Ve tedbīr-i mülaṭṭıf iḥrāḳı sühūlet ile ḳabūl etmekle baᶜḍı kerre mālīḫūlyāya muᶜīn olur. Ve baᶜḍı kimseler balġam istifrāġ etmekten intifāᶜ eder; ona maġrūr olup maraḍım gitti diye ẓann eylemesin belki balġamın ḫurūcundan intifāᶜı bāṭında cemᶜ olan balġam-ı kes̱īrin aḫlāṭı ḍaġṭ ve taḍyīḳi eleminden ḫalāṣ olmakladır. Ve bu ᶜillete bi'ẕ-ẕāt nāfiᶜ olan nefs-i sevdāyı istifrāġ olur.

Ve mālīḫūlyā muᶜālecesinin ḳānūnu budur ki terṭībde mübālaġa olunup ve maᶜa-hāẕā sevdāyı istifrāġda taksīr eylememektir. Ve her bār ki mālīḫūlyā aṣḥābının buṭūnunda ġıdā fāsid olur ise onları sen ḳaẕf ve ḳayᵓa ḥaml eyle. Ve ḫuṣūṣan ᶜalīl ağzında ḥumūḍat iḥsās eder ise o vaḳtte kusturmağa ziyāde iḳdām eyle ve o vaḳtte şeyᵓ-i āḫer tenāvül eylemek ona ṭıbben ḥarām olur belki o ᶜalīl fem-i miᶜdeyi muḳavviye olan cüvārişenāt istiᶜmāl eylemek gerektir. Ve o kimseler miᶜdesinde ṭaᶜām-ı fāsid mevcūd iken üzerine ṭaᶜām idḫālinden ziyāde iḥtirāz eylesinler.

Ve mālīḫūlyā aṣḥābına vācib olur ki şevāġıldan hangi şuġl olur ise olsun birine meşġūl olup ḫalvette ferāġ üzere olmaya ve ihtişām eylediği kimse-

ler meclisinde beğenip istiḥsān eylediği kimsenin maḥḍarında cülūs eyleye ve ḳalīlen şarāb-ı ebyaḍ-ı memzūc şürb eyleye ve ṭarab verici egānī istimāᶜ eyleye. Ve onlara ḫalvet ve ferāġdan aḍarr bir nesne olmaz, zīrā ḫalvette ve ferāġda onlar mūris-i ġamm yāhūd mūcib-i ḫavf olur bir fikre meşġūl olup müşteᶜil ve mültehib olurlar ve maraḍları tezāyüd eder. Ammā ẕikr olunan meşāġıle şuġl ile fikr-i fāsid taḥayyülüne vaḳt kalmaz ve o mefsededen emīn olurlar, zīrā onların aᶜrāḍ-ı ᶜilletleri efkār-ı fāsidedir.

Ve mālīḫūlyā aṣḥābının muᶜālecelerinin aṣlı ve ḍābıṭı budur ki eger o ᶜillete sebeb seyelānı vācib olan ṭams̱ın ve ruṭūbet-i maḳᶜade ve bu mis̱l-li nesnelerin iḥtibāsı ise onlara muᶜālece olunup idrār olunur. Ve onlara suḳūṭ-ı şehvet ᶜārıḍ olur ise ᶜilletin redāʾetine ve cefāfın müstevlī olduğuna delālet eder. Ve bedenlerinde ḳurḥalar ẓuhūr eder ise ḳurb-ı mevte delālet eder. Ve onların hangisinin bedeninde sevdā ḥareket eyler ise o maraḍ ᶜilācı sevdāsı sākine olanlardan ziyāde ḳabūl eder ve sevdāsı ḥareket üzere olanların sevdāsı ḳayʾda ve berāzda ve bevlde ve levn-i cild ve behaḳ ve kelefte ve ḳurūḥta ve cerebde ve devālī ve dāü'l-fīl ve maḳᶜadeden sāil olanlarda ve bu mis̱lli nesnelerde ẓāhir olur. Ve bunlarda sevdānın ẓuhūru ile sevdānın ḥareketine istidlāl olunur ve ᶜalāmet-i ḫayr olur, zīrā sevdānın demden imtiyāzı ḳabūl edip muᶜālecenin imkānına delālet eder.

O ᶜillet aṣḥābına ishāl ve istifrāġdan sonra teşennüc ᶜārıḍ olsa vācib olur ki onlar mā-ı fātire oturtula ve cüllāb ve ḳalīl şarāb içinde naḳᶜ olmuş ḫubz iṭᶜām oluna ve mā-ı memzūc[51] dahi saḳy olunup baᶜdehu uyutulur ve baᶜ-de'l-intibāh ḥammāma idḫāl olunup ve ḥammāmdan çıktığı gibi ġıdāsı verilir. eş-Şāfī hüvallāhu taᶜālā.

Onuncu Faṣl Ḳuṭrub Dedikleri Maraḍ-ı Dimāġī Beyānındadır

Fi'l-aṣl ḳuṭrub bir nevᶜ ṣaġīr böcek adıdır ki dāimā ḥareket üzere olur, aṣlā istirāḥat eylemez, onun için Sībeveyhi telāmīzinden Muḥammed b. el-Mustenīr ḥaḍretlerine Ḳuṭrub tesmiye etmiştir, tahsīl-i ᶜilm için geceden ḳable-fetḥi'l-bāb geldiği için. Muhammedşāh-ı Ḳazvīnī *Şerh-i Mūcez*'de der ki o böcek gece lemeᶜān eder, onun için yebrūḥu'ṣ-ṣaneme dahi sirāc-ı

51 Yaᶜnī ḳalīl şarāb ile karıştırılmış su içirile.

ḳuṭrub tesmiye olundu, yebrūḥta dahi gecelerde lemeᶜān [250b] olduğu için. Ve ḳuṭrubda aḳvāl-i sāire çoktur ve eks̱erinde ḥareket maᶜnāsı mevcūddur. Ve bu maraḍda dahi ḥareket ᶜaraḍı olmakla ona ḳuṭrub tesmiye olundu. Pes ṣāḥib-i *Ḳānūn* der ki:

Ḳuṭrub ᶜilleti mālīḫūlyādan bir nevᶜdir eks̱eriyyā şubat ayında ᶜārıḍ olur. Ve ḳuṭrub aṣḥābı insān-ı ḥayydan firār eder ve mevtālara muḥabbet edip mekābirde mücāvir olur; fecᵓeten üzerine dāḫil olan aḥyāya sūᵓ-i ḳaṣd eder. Ve gündüz saklanır ve gece ẓuhūr eder ve nāstan firār ve ḫalveti iḫtiyār için bu fiᶜlleri işler. Ve bu aḥvāli ile bir maḥallde bir sāᶜat sākin olmaz belki tereddüd ve tebdīl-i mekān eder ve meşy-i muḫtelif ile meşy eder, gāh sağ cānibe ve gāh sol cānibe ve öne ve arda gider, teveccühü bir cānibe olmaz. Ve bu iḫtilāf-ı meşy ve tebdīl-i mekān bi'l-cümle nāstan iḥtirāz için olur.

Ve baᶜḍılarının ġafleti ġālibe ve feṭānetleri ḳalīle olup gördüğü ve müşāhede eylediği nesneleri bilmez, ḥaceri şecerden ve aḥyāyı emvāttan farḳ eylemez, bināen ᶜaleyh o mis̱lli ḳuṭrub aṣḥābı insāndan ᶜadem-i şuᶜūrlarına bināen firār eylemezler, dāimā sükūn üzere olurlar. Ve onlar dāimā ᶜabūs ve müteᵓessif ve mütehazzin heyᵓeti üzere olup levn-i beşereleri sarı ve lisānları kuru ve ᶜaṭşān ve sāḳlarında indimāli ḳabūl eylemeyen ḳurḥalar kes̱īr ve firāvān olur. Ve o ḳurḥaların sebeb-i ḥudūs̱u mevādd-ı sevdāviyyelerinin fesādı ve ayaklarının kes̱ret-i ḥarekete iᶜtiyādı olur, zīrā eks̱eriyyet ḥareket ile mevādd-ı fāside sāḳlarına nüzūl ve sāḳlar dahi mevādd-ı nāzileyi ḳabūl edip ḳurūḥ-ı ġayr-i mündemile ḥādis̱ olur. Ve ḫuṣūṣan onlar kes̱īrü'l-ᶜis̱ār olur yaᶜnī sürçmeleri çok olur ve sāḳlarını dahi ṣalābetli nesneler ile iṣṭıkāk ederler veyāḫūd kilāb ayaklarını kes̱īren ᶜaḍḍ edip ısırır ve bu aḥvāller mevāddın sāḳa mütevāliyeten nüzūlüne sebeb olur ve ḥādis̱ olan ḳurḥalar bürᵓü ḳabūl eylemez. Ve onların gözlerinde yaş olmaz ve gözler ḍaᶜīfe ve ġāire olur. Ve bu aᶜrāḍın ᶜurūḍuna sebeb ᶜaynın mizācının yübūseti olur

Ve ḳuṭrub bir düveybedir ki su üzere olur, bilā-niẓām ḥarekāt-ı muḫtelife ile ḥareket eder, küllü sāᶜatin suya dalıp hereb eder, der-ᶜaḳab sudan çıkıp ẓuhūr eder. Ve baᶜḍılar dediler ki ḳuṭrub ẕikr olunan düveybe-i māşiyeden başka bir düveybenin ismidir ki aṣlā istirāḥat eylemez. Ve baᶜḍılar dahi

dediler ki ḳuṭrub seʿālīnin[52] erkeğine ıṭlāḳ olunur. Ve baʿḍılar dahi ẕiʾb-i emʿaṭa[53] ıṭlāḳ eylediler. İki evvel maʿnālar maḳāma münāsibdir. Ve bu ʿilletin sebebi sevdā ve ṣafrā-i muḥteriḳadır.

el-Muʿālecāt: Bu ʿilletin muʿālecesi sebebi sevdā ve ṣafrā-i muḥteriḳa olan mālīḫūlyānın mıʿālecesidir. Ve vācib olur ki bu ʿilletin faṣdında mübālaġa oluna ve ġaşy ḳarīb olunca ḳadar dem-i kes̱īr iḫrāc oluna ve aġdiye-i maḥmūde ve ḥammāmāt-ı ṭayyibe-i raṭbe ile tedbīr oluna. Ve üç gün miḳdārı ona mā-ı cübn saḳy olunur. Ve bu tedbīrlerden sonra eyāric-i Erkāgānis ile istifrāġ olur ve baʿdehu tenvīminde iḥtiyāl olunur. Ve istifrāġdan sonra tiryāḳ ve tiryāḳ mecrāsına cārī olan maʿācīn ile ḳalbi taḳviye olunur. Ve maʿa-ẕālik o ʿalīl muraṭṭıbātla cidden terṭīb olunur ve neṭūlāt-ı münevvime ile tenṭīl olunur ẕikr olunan edviye ḥarāreti ile ḥarāret-i ḳaḍiyye vü riyāḍiyye cemʿ olmasın için. Ve o kimse muḳavviyāt-ı ḳalbi istiʿmāl edip ḳalbi tesḫīn eylemeğe muḥtāc olur ve bedeni cidden terṭīb etmeğe ve mizācını taʿdīl için tenvīme dahi ḥācet olur ve ʿilācının tamāmı tenvīm-i kes̱īr olur ve aḥyānen ona eftīmūn saḳy eylemek ile olur ṭabīʿatını teskīn edip fikrini ḳaṭʿ eylesin için. Ve ona bu devālar nefʿ vermez ise teʾdīb olunup başına ve yüzüne ḍarb ile īcāʿ ve īlām olunur ve yāfūḫu keyy olunur. Ve bununla aṣḥāb-ı ḳuṭrub ifāḳat bulur. Ve baʿde'l-ifāḳat ʿillet yine ʿavdet ederse yine ḍarb iʿāde olunur.

On Birinci Faṣl ʿAşḳ Beyānındadır

ʿAşḳ bir nevʿ maraḍ-ı vesvāsīdir ki mālīḫūlyāya müşābih olur. Ve onun sebebi budur ki insān fikretini ṣuver ve şemāilden baʿḍılarını istiḥsāna teslīṭ eder ve o sebebden ʿaşḳ maraḍını nefsine celb eder ve o vechle celbe o insānın şehveti muʿīn olur ve baʿḍı kerre iʿānet dahi olmaz.

---

52 "السعلات اخبث الغيلان وكذلك السعلاته ويقصر والجمع السعالى واستسعلت المرأة إذا كانت صاحبته بَذِيَّةً" Keẕā ḳāle'd-Demīrī fī-*Hayāti'l-Hayevān*. Ve Süheylī katında gündüz görünene "siʿlāt" ve gece görünene "ġūl" ıṭlāḳ olunur. Ve Kazvīnī der ki "Müteşeyṭıneden ġūle muġāyir bir şeyṭāna siʿlāt derler." Ve *Ḳāmūs* 'ta o şeyāṭīn insānı ekl eder diye taṣrīḥ eder. Ve siʿlātın eks̱er-i vücūdu feyāfīde ve geniş ṣaḥrālarda olur, eline eger insān girer ise kedinin fārı oynattığı gibi insān ile oynar. Ve baʿḍı kerre siʿlātı ẕiʾb aḫẕ edip iftirās eder ve siʿlāt ṣayḥa edip der ki "Ẕiʾb beni aḫẕ eyledi! Benim yanımda bin altın vardır, beni kurtaranın olsun" der. Nās işitirler ve siʿlāt olduğunu bilir kimse mühimm eylemez.

53 Ẕiʾb-i emʿaṭ tüyü yolunmuş kurda derler.

Ve ᶜ aşkın ᶜalāmeti gözü ġāire ve yābise olur ve bükā zamānından mā-ᶜa-dā ezminede gözünde demᶜ olmaz ve göz kapaklarında ᶜale'l-ittiṣāl ḥareket ve vaḳt-i ḍaḥikte olan ḥālet olur, ke-enne bir şeyᵓ-i leẕīẕe naẓar eder gibi veyāḫūd ḫaber-i sārr işitir gibi ve mizāh ve mülātafe eder gibi olup naẓarında onların heyᵓet-i naẓarları ḥādis̱ olur. Ve nefesini kes̱īren ḳaṭᶜ ve kes̱īren istirdād eder. Ve onun ṣuᶜadāsı çok olur yaᶜnī göğsünü çok çok geçirir. Ve ḥāli müteġayyire olup gāhīce güler ve feraḥ-nāk olur ve gāhīce ağlar ve ġam-nāk olur. Ve ġazeliyyāt istimāᶜında ve ᶜale'l-ḫuṣūṣ hecr ve firāḳı mutaḍammın ḳaṣāyid istimāᶜında ve naġamāt katında bükāsı çok olur. Ve gözleri ḥālinin ḫilāfı üzere sāir bedeni nem-nāk olur, zīrā gözlerinin muḳlesi ġāire ve ecfānı kebīre ve semīne olur. Ve demᶜası ẕikr olunduğu üzere vaḳt-i bükādan ġayrı evḳātta ḳalīle olur seheri için ve ecfānının reᵓs cānibine tezefzüfü ve irtiᶜādı ḥasebiyle tebhīri için.

Ve ᶜāşıḳın heyᵓeti niẓām üzere olmaz. Ve elbette nabḍı dahi muḫtelif, ġayr-i muntaẓam olur aṣḥāb-ı hümūmun nabḍı gibi. Ve ḫuṣūṣan maᶜşūḳ ẕikr olundukta nabḍının ve sāir ḥālinin taġayyürü ziyāde olur. Ve keẕālik baġteten maᶜşūḳuna mülāḳī oldukta nabḍı ve sāir ḥāli ziyāde müteġayyir olur. Ve ᶜāşıḳ maᶜşūḳunu bildirmese ve ᶜaşḳı kime idiğini ihfā eylese ẕikr olunan vechten maᶜşūḳu taᶜarrüf mümkin olur. Meẓanne olanlar birer birer üzerine idḫāl olunur, hangisinin duḫūlünde taġayyür ḥāṣıl olur ise maᶜşūḳu odur. Ve maraḍ-ı ᶜaşḳa muᶜālece ṭarafından maᶜşūḳu taᶜarrüf bir ṭarīḳ olmakla baᶜḍı kerre bu istidlāle ḥācet şedīd olur. Ve baᶜḍı kerre maᶜşūḳu getirmek mümkin olmaz, o vaḳtte taᶜarrüfe iḥtiyāl olunmak gerektir ve ḥīlesi budur ki ᶜāşıḳın nabḍına el vaḍᶜ olunup meẓanne olanların her birinin ismlerini mükerreren ẕikr edersin, her hangisinin tekerrür-i ẕikri ḥasebiyle nabḍa iḫtilāf ᶜārıḍ olsa mes̱elā evvelen nabḍ munḳaṭıᶜ gibi olup baᶜdehu muᶜāvede eylediği birkaç defᶜa iḥsās olunsa o ism ṣāḥibi maᶜşūḳu olduğu müteᶜayyin olur. Ve keẕālik eşkāli ve sikek ve mesākini ve ḥirfet ve ṣanᶜatları ve neseb ve büldānı dahi ẕikr olunup her birine o taᶜarrüf olunan ism muḍāf kılınır ve her birinde onun nabḍı ḥıfẓ olunur ḥattā o meẕkūrların birisi tekrār olundukça nabḍ her merrede müteġayyir olur ise o mükerrer olan ism maᶜa-evṣāfihi ḥıfẓ olunup ve onunla istidlāl olunur ki onun maᶜşūḳu o ismin ṣāḥibi olup sebeb-i ᶜaşḳı o evṣāf ve o ẕikr olunan ḥilye ve şekl ve şemāili olmuştur. Ṣāḥib-i *Ḳānūn* der ki:

Biz bunu tecribe eyledik ve bu vech ile istidlāl edip ʿāşıḳın maʿşūḳunu taʿarrüf eyledik ve bu taʿarrüften ona tedbīrde menfaʿat-i ʿaẓīme bulduk. Ve bu vech ile taʿarrüf eyledikten sonra beynehümāyı cemʿden mā-ʿadā muʿālecāt-ı sāire müfīd olmayıp ve ʿilāc ḥāṣıl olacak miḳdārı cemʿlerini şerīʿat-ı şerīfede müsāʿade ve mesāġ mevcūd ise cemʿ ile muʿālece eyle, zīrā biz maraḍ-ı ʿaşḳ kendiyi ıḍnā ve iḍʿāf edenlerde müşāhede ve muʿāyene eyledik ki onlar şiddet-i ʿaşḳ ḥasebiyle hüzāle vāṣıl olup belki onlara o dāʾ-i muʿḍil ḥasebiyle meblaġ-ı ẕübūlü tecāvüz ḥāṣıl olmakla onlara emrāḍ-ı müzmine-i ṣaʿbe ve ḥummayāt-ı ṭavīle-i muḫtelife ʿārıḍ olup helāk ve tevāları ḳuddāmlarına ḥāḍır olmuş idi. Ve o ʿāşıḳ maʿşūḳuna vuṣlatı iḥsās edip az vaḳtte ḍaʿfı ḳaviyye [251a] ve hüzāli semānete mübeddel olup selāmete ulaştı. Ve bu ḥālet-i ġarībeyi müşāhedede taʿaccüb edip bize ʿilm ḥāṣıl oldu ki evhām-ı nefsāniyyeye müdebbir olan ṭabīʿat-ı külliyye bi-cümletihā tābiʿ ve muṭāviʿ olur.

Bu ʿabd-i faḳīr der ki ʿāḳıla lāyıḳ olan budur ki nāire-i evhāmını ḳable'l-istiḥkām reşeḥāt-ı feyḍ-i ʿaḳl ile ḫāmide ve sākine edip şerāre-i evhām ve sāʿiye-i esḳām u evrāmdan dāimā selāmet üzere ola, zīrā evhām-ı nefsāniyye her ne ḳadar ṭabīʿat-ı ḥayvāniyyeye ḥākim ise ʿaḳl-ı insānī dahi vehm-i insānī üzere ḥākim ve ḥāsimdir, lā-maḥāle ʿaḳl-ı ṣaḥīḥini düstūru'l-ʿamel eyleyen kimse saʿādet-i dāreyne fāiz ve muẓaffer olur.

<u>el-Muʿālecāt</u>: Maraḍ-ı ʿaşḳa müdāvāt eden ṭabībe lāyıḳ olur ki onun aḥvālinde teʾemmül eyleye, o ʿalīlin ḥarāret-i ʿaşḳı lā-maḥāle aḫlāṭından birini iḥrāḳ eylemiştir, onu ẕikri ātī ʿalāmetler ile bile. Ve o ḫılṭ-ı muḥteriḳi istifrāġ eyleye baʿdehu o ʿalīli terṭīb ve tenvīme ve aġdiye-i maḥmūde ile taġdiyeye iştiġāl eyleye ve şuḫūṣ-ı maʿlūme üzere ḥammām-ı muraṭṭıb ile istiḥmām ettirip ve bir şuġl ile meşġūl eyleye ve münāzaʿāt ve muḫāṣamāta īḳāʿ eyleye, zīrā baʿḍı kerre o şuġl ḥasebiyle kendiyi idnāf ve temrīḍ eden ʿaşḳı nisyān eder veyāḫūd iḥtiyāl olunup vuṣlatı şerʿan helāl ve taʿaşşuka şāyān bir āḫer ṣāḥib-i cemāle taʿşīk kılınır. Ve maʿşūḳ-ı s̱āniye ʿaşḳı munṣarıf olmakla maʿşūḳ-ı evvele olan ifrāṭ-ı muḥabbet zāile olur ve maʿşūḳ-ı evvele olan ʿaşḳ zāil olduktan sonra ve maʿşūḳ-ı s̱ānīnin ʿaşḳı müstaḥkem olmazdan muḳaddem ʿaşḳ-ı s̱ānī dahi ʿaşḳ izāle olunur.[54]

---

54 "ʿAşḳ-ı s̱ānī dahi ʿaşḳ izāle olunur" demekle izāle olunur ʿaşḳ her ḥālde mez̠mūmdur gerek ḥelāle olsun ve gerek ḥarāma olsun.

Ve eger ᶜāşıḳ ᶜuḳalādan ise[55] ona vaᶜẓ ve naṣīḥat eylemek ve onun bu ṣanīᶜini suḫriyye ve istihzā eylemek ve bu miṡlli aḥvāl ve aᶜmāl vesvese ve bir nevᶜ cünūn olduğunu ona bildirmeğin menfaᶜat-i ᶜaẓīmesi vardır, zīrā bu bābda kelām nāfiᶜ ve nāciᶜ olduğu ẓāhir ve āşikārdır.

Ve keẕālik biraz ᶜacāyiz yaᶜnī kocamış hatunlar o ᶜāşıḳın ṣoḥbetine idḫāl olunup dāimā maᶜşūḳun beẕāẕetini ve müstekreh ve müstaḳẕer olduğunu vaṣf edip "Senin gibi bir ẓarīf ve pākīze ẕāt-ı şerīfin ᶜaşḳı onun gibi bir müdennes ve müstekreh olan kimseye munṣarıf olması lāyıḳ değildir!" diye dāimā tenfīr ederler ve maᶜşūḳun mesāvīsini rūz u şeb ẕikr ederler ve cefāsı keṡīr ve bī-vefā olduğunu ḥikāye ile tenfīr ederler. Ve bu miṡlli ᶜacāyizin tenfīrātı ile ᶜāşıḳ müteneffir olur. Ve āḫerlerden iġrā eden dahi olur ise onların iġrā ve terġībi müfīd olmaz. Ve yine nāfiᶜ olur ẕikr olunan ᶜacāyizin teşbīhāt-ı ḳabīḥa ile maᶜşūḳun ṣūretini ve yüzünde olan aᶜḍālarını ẕikr ve ḥikāye eylemek ve onları temsīlāt-ı şenīᶜa ile ẕikre idmān edip ikṡār ve isḥāb eylemek, zīrā bu bābda ᶜacāyiz ziyāde ḥāẕıḳlardır ve tenfīr ve tefrīḳ bābında ᶜāriflerdir, ricāl onların bildiklerini bilmezler. Lākin ricālden dahi muhannes olanlar bu miṡlli işlerde ve ḳayd ve tefrīḳ ṣanᶜatında ᶜacāyizden geri kalmazlar.

Ve keẕālik ẕikri mürūr eden ṣanᶜat yaᶜnī ᶜāşıḳın ᶜaşḳını maᶜşūḳ-ı evvelden maᶜşūḳ-ı āḫere ṣarf edip evvele olan ᶜaşḳı mensiyy olduktan sonra ve ṡāniye olan ᶜaşḳ müstaḥkem olmadan muḳaddem ṡānīden dahi ᶜaşḳı ḳaṭᶜ eylemek ᶜacāyize mümkin ve müyesser olur; o bābda onlar tavsiyeye muḥtāc olmazlar.

Ve şevāġıl-ı ᶜaşḳtan olur o ᶜāşıḳa cevārī-i keṡīre iştirā ettirip ikṡār-ı cimāᶜ ettirmek ve cāriyelerini gāh bī-gāh tecdīd eylemek ve o cevārī ile ᶜayş ve ṭarabda kılmak, lākin bu vech ile ᶜayş ve ṭarab baᶜḍı ᶜāşıḳlara bāᶜis-i tesliye olur ve baᶜḍı āḫerlerin şevḳ ve ġarāmını ziyāde eder.

Ve vācib olur ki o ᶜāşıḳ tecribe olunup cevārī ile ᶜayş ve ṭarabın nefᶜi olacak ᶜāşıḳlardan ise ẕikr olunan vech üzere tatīb oluna ve yine ᶜāşıḳı tesliye eder ṣayd ve şikāra ve laᶜib ve lehve müdāvemet ve kerāmāt-ı sulṭāniyyeye

---

55 "ᶜĀşıḳ ᶜuḳalādan ise" demekle Mecnūn-ı ᶜĀmirī ve Kays bin Mülevvaḥ miṡlli ᶜāşıḳlardan iḥtirāz eyledi, zīrā Leylā'ya olan ᶜaşḳları tesliyeyi bir vechle ḳābil olmadı. Sūre-i Fātiha'nın āḫirinde Şeyḫ-zāde'ye naẓar edenlere onların ᶜacāyib-i ḥālleri maᶜlūm olur.

vaḳt vaḳt nāil olmak ve keẕālik ġumūm-ı ʿaẓīme-i mütenevviʿa ile ġam-nāk olmak dahi bāʿis-i tesliye olur.

Ve baʿḍı kerre aṣḥāb-ı mālīḫūlyā ve manya ve ḳuṭrub tedbīrleriyle tedbīr olunur ve onlar eyāricāt-ı kibār ile istifrāġ olunup ẕikri mürūr eden muraṭṭıbāt ile terṭīb olunurlar. Ve bu tedbīr o vaḳtte olur ki ʿāşıḳın heyʾet ve şemāili ve ebdānlarının seḥaneleri o ʿilel aṣḥābının şemāil ve seḥanelerine müḍāhī ve müşābih ola. Ve iḫvān-ı eṭıbbāya lāyıḳtır ki onları terṭībe ziyāde mürāʿāt eyleyeler ve yübūset-i ʿaşḳı edviye-i muraṭṭıbe ile izāleye iştiġāl eyleyeler. Allāhu eş-Şāfī.

Fenn-i Evvelin Beşinci Maḳālesi Dimāġiyye Olan O Emrāḍın Beyānındadır ki Onun Āfātı Ḥareket-i İrādiyye Efʿālinden Olur ve O Maḳāle Dahi Fuṣūl-i ʿAdīdeyi Muḥtevīdir

Evvelki Faṣl Düvār Beyānındadır

Düvār bir ʿillettir ki onun ṣāḥibi bi'l-cümle eşyā-ı merʾiyyeyi dimāġını ve bedenini deverān eder ẓann eder ve ḳıyāma ḳudreti olmayıp düşer ve çok kerre aṣvātı istimāʿdan müteʾeẕẕī olup kerīh görür. Ve keṯīren sürʿat ile deverān eden kimseler ḳıyāma ve ḳuʿūda ve fetḥ-i baṣara ḳādir olmadıkları gibi bu ʿillet ṣāḥiblerine dahi o ḥāletler ʿārıḍ olur, zīrā deverān-ı serīʿ ile bi'l-ittiṣāl deverān eden kimselerin rūḥlarına deverān-ı reʾsi ve suḳūṭu mūcib olan ḥāletler gibi bu ʿillet ṣāḥibinin dimāġı buṭūnunda ve evridesinde ve şerāyīninde mevcūd olan ervāḥa dahi o ḥālet ʿārıḍ olur.

Ve düvār ile ṣarʿın farḳı budur ki baʿḍı kerre düvār bir müddet ṯābit olur, ammā ṣarʿ baġteten ḥādiṯ olup sākinen ṣāḥibi sāḳıṭ olur ve müfīḳ ve ṣāḥī olur yaʿnī ayılır ve kendiye gelir. Ammā seder o ʿillettir ki onun ṣāḥibi ḳıyām eylese gözü kararır, ʿaynı muẓlime olur ve suḳūṭa müheyyā ve müstaʿidd olur. Kaçan seder müştedd olsa ṣarʿa müşābih olur lākin ṣarʿda olan teşennüc gibi sederde teşennüc olmaz.

Ve insāna düvār baʿḍı kerre o sebebden ʿārıḍ olur ki insān bir müddet deverān eder, lā-maḥāle dimāġda olan ervāḥ dahi deverān eder, kaçan

deverāndan insān sākin oldukta rūḥun deverānı bāḳī kalıp ḥālet-i maʿhūde ʿārıḍ olur. Ve bunun naẓīri su ile dolu o fincānedir ki bir müddet taḥrīk ve idāre olunup kaçan fincāneyi taḥrīk terk olunsa fincāne sākine olur ve içinde olan sunun ḥareketi bir müddet bāḳıye olur. Ve kaçan rūḥ-ı bāṣıra deverān eylese insān taḥayyül eder ki eşyā-ı merʾiyye bi'l-cümle deverān üzere olurlar, onun için ki rüʾyet ve iḥsās eczā-i rūḥun eczā-i maḥsūsāta muḳābelesi ile ḥāṣıl olur. Ve kaçan ẕikr olunan muḳābele bir ḳarār üzere bāḳıye olsa maḥsūsātın sükūnu iḥsās olunur. Ve maḥsūsāt deverān üzere oldukta heyʾet-i deverān üzere muḳābele-i meẕkūre mütebeddile olmakla deverān iḥsās olunduğu gibi keẕālik deverān yalnız ervāḥta oldukta dahi yine muḳābele mütebeddile olup deverān iḥsās olunur. Muḳābelenin menşe-i tebeddülü maḥsūsāt veyāḫūd ervāḥ olduğunun iḥsās-ı deverānda tefāvütü olmaz.

Ve baʿḍı kerre [251b] düvāra sebeb deverān üzere olan mubṣarāta dāimā naẓar olur, zīrā devām ḥasebiyle heyʾet-i deverān rūḥ-ı bāṣırada mütemekkin ve mutavaṭṭın olur ve deverān üzere olan mubṣarāttan naẓar ḳaṭʿ olunduktan sonra her ne ḳadar naẓarını sākine olan maḥsūsāta kılar ise yine o sākini deverān üzere taḥayyül eder. Heyʾet-i deverānın rūḥ-ı bāṣırada ḳuvvet-i temekkünü ve şiddet-i rüsūḫ u teşebbüsü rūḥun heyʾet-i sükūnu ḳabūlüne māniʿ olup mubṣar-ı lāḥıḳı mubṣar-ı sābıḳ heyʾeti ve ḥāleti üzere ibṣār eder ve ona bināen ḥukemā ẕāhib oldu ki efāʿīl-i ḥissiyyenin küllīsi ālāt-ı cesedāniyyeye taʿalluḳ eder, o efʿālle ālāt münfaʿile olur. Ve o ālātın evveli ve ūlāsı rūḥ-ı ḥassāstır ve maḥsūsāt-ı ḳaviyyeden lā-maḥāle o rūḥta maḥsūsāta müteʿalliḳ ve müfāraḳatından sonra bir heyʾet bāḳıye kalır.[56]

Ve *Ḳānūn*'un tavḍīḥ-i kelāmı budur ki baʿḍı ḥukemā ẕāhib olurlar ki külliyyātı ve cüzʾiyyāt-ı mücerredeyi idrāk eden nefs-i nāṭıḳadır ve cüzʾiyyāt-ı māddeyi müdrik ḳuvā-yı cismāniyyedir, muḥaḳḳıḳūn ẕāhib oldular ki cüzʾiyyāt-ı māddeyi dahi müdrik olan ancak nefs-i nāṭıḳadır ve idrāki ḳuvāya nisbet ḳaṭʿı sikkīne nisbet gibidir. Lākin zümre-i muḥaḳḳıḳīn dahi

56 Āliyyeti sāirlerinden evlā ve aḳdemdir. Ve rūḥun ḳuvāya maṭiyye olduğu ḥasebiyle cesede taʿalluḳu vardır, rūḥ-ı bāṣıra gibi dahi cesedden cüzʾ değildir velākin onda şebaḥ-ı merʾī resm olunur. Ve biri cüzʾdür, meẟelā ruṭūbet-i celīdiyye gibi yaʿnī ālāt iki ḳısmdır, biri cesed-i insāndır.

iki fırḳa oldular: Bir fırḳası derler ki cüzʾiyāt-ı māddiyenin idrāki nefs-i nāṭıḳada olduğu gibi heyʾet eşbāḥının irtisāmı dahi nefs-i nāṭıḳada olur. Ve irtisāmı ālātında olur. Ve fırḳa-i uḫrā ẕāhib oldular ki cüzʾiyyāt-ı māddiyenin idrāki nefs-i nāṭıḳada ve irtisāmı ālātında olur. Pes cüzʾiyāt-ı māddiyede ḫāṣṣaten üç ḳavl oldu. Evvelde ve āḫirde olan ḳavllerin mūcebi ālātın efᶜāl-i ḥissiyyeden infiᶜāli ve vasaṭta olan ḳavlin muḳtezāsı ẕikr olunan infiᶜāli iᶜdām oldu. Ve tafṣīl olunan deverān ṭaraflarda olan iki ḳavlin ḳāillerinin medār-ı ḳavli ve sened-i maḳūlleri oldu. Ve bunun taḥḳīḳi ᶜilm-i ṭabīᶜata müfevvaḍdır. Ve ṣāḥib-i *Ḳānūn* der ki:

Her ne miḳdār bedende ḍaᶜf olsa efᶜāl-i ḥissiyyeden ālāt-ı cesedāniyyenin infiᶜāli o miḳdār eşedd ve esraᶜ olur, onun için merḍānın meblaġ-ı ḍaᶜftan ġāyete bāliġ olanlarında ednā ḥareket ile deverān ḥāṣıl olur.

Ve baᶜḍı kerre düvār esbāb-ı bedeniyye ile ᶜārıḍ ve gāhīce o sebeb dimāġda olan ᶜurūḳ ve ᶜaṣabda cevelānı olan buḫārāt olur ve gāhīce dahi ᶜurūḳ ve dimāġda ecnās-ı aḫlāṭın iḥtiḳān ve iḥtibāsından ḥādiṯ olur, zīrā o aḫlāṭ-ı muḥtebese ednā ḥareket ve ednā ḥarāret ile tebaḫḫur edip ḥāṣıl olan buḫār ḥareket eyledikte muḳāribi olan rūḥ-ı nefsāniyyeyi dahi taḥrīk eder, zīrā rūḥ-ı nefsānī o ᶜurūḳta inḍāc olunur ve onda tekavvüm edip cevher-i dimāġda ḳarār eder ve dimāġdan aᶜṣāba taḳsīm olunup cemīᶜan bedene aᶜṣāb ṭarīḳinden tevzīᶜ olunur.

Ve baᶜḍı kerre sebeb-i düvār emrāḍ-ı ḥārre-i müteḳaddimeden bāḳıye olan buḫārāt-ı keṯīre veyāḫūd emrāḍ-ı bārideden bāḳıye riyāḥ-ı ficcet olur ki o buḫār mevḍiᶜ-i āḫerden ḥarāreti ḥasebiyle dimāġa ṣuᶜūd edip onda muḥtebese olur ve keẕālik riyāḥ-ı ficcet ḳuvve-i münḍice vü muḥallile ile ḥareket edip ebḫıre gibi teṣāᶜud ve dimāġda muḥtebes olur, fe-lā-maḥāle iḥtibās ḥasebiyle ḥarāretli olan ebḫıre ve riyāḥ maḥbesinde deverān edip rūḥ-ı nefsāniyyeyi dahi deverān üzere kılar.

Ve baᶜḍı kerre dahi rūḥ-ı nefsānīnin dimāġda deverānı buḫār ve riyāḥ ḥasebiyle olmaz belki dimāġa sūʾ-i mizāc-ı muḫtelif bağteten vārid olup ondan rūḥ-ı nefsānī ḥareket-i muḍṭaribe ile ḥareket eder. Ve rūḥun o ḥareket-i muḍṭaribesi bir cirm-i ecnebī muḫālaṭası ve ḳasrı olmaz. Bunun naẓīri su ile āteştir ki ikisi cemᶜ olunsa mizāc-ı muḫtelif cemᶜ olup ondan ḥareket-i ıḍṭırābiyye müşāhede olunur.

Ve baʿḍı kerre rūḥ-ı dimāġīnin muḥarriki ḫāricden olan ḍarbe ve saḳṭa mis̱lli ve ḳıḥfı kāsir olan nesneler olur. Bu mis̱lli nesneler dimāġı ve rūḥ-ı sākineyi ḍaġṭ edip sıkar ve o inḍıġāṭa ḥarekāt-ı dāire-i muḫtelife vü mütemevvice tābiʿ olur. Ve bu ḥāletler suda müşāhede olunur. Kaçan suya bir şeyʾ-i s̱aḳīl ilḳā olunsa veyāḫūd sunun metnine ve ẓahrına bir nesne ile ḍarb-ı ʿanīf olunsa o sunun mevci istidāre eder. Bu mis̱lli ḥareket-i müstedīrenin ẓuhūruna ecrām-ı havāiyye ve havānın kendisi sudan eks̱er ve ziyāde maḥall ve müsteḥaḳ olur velākin onların leṭāfetleri ḥasebiyle merʾī olmadıklarından istidāreleri dahi merʾī olmaz. Ve havāda ḍarb ḥasebiyle istidāre müşāhede olunmadığından istidārenin havāda ʿadem-i ḥudūs̱una istidlāl olunmaz ki ona ḳıyāsen ervāḥ-ı dimāġiyye cirm-i havāyī olmakla rūḥ istidāreyi ḳābil olmaz diye istidārenin deverāna sebeb olması ibṭāl oluna.[57]

Ve baʿḍı kerre dahi ʿuḍv-ı āḫerden dimāġa buḫār teṣāʿud edip dimāġda iḥtibās eylemeksiz mücerred teṣāʿud ile rūḥ-ı nefsānīyi ebḫıre-i müteṣāʿide taḥrīk edip düvārı iḥdās̱ eder. Ve o ʿuḍv-ı āḫer yā miʿdenin kendi veyāḫūd miʿde vāsıṭasıyla merāre veyāḫūd mes̱āne ve raḥim ve ḥicābdır, zīrā bu aʿḍālara emrāḍ iṣābet eylese veyāḫūd o ʿuḍvların aḫlāṭı ḥareket eylese onların ebḫıreleri ʿaṣab ṭarīḳinden dimāġa ṣuʿūdunda dimāġda bilā-iḥtibās mücerred teṣāʿud ile düvārı iḥdās̱ eder. Ve eks̱er-i ḥālde o buḫār miʿdeden ṣuʿūd eder ve ondan sonra ḳābil-i fuḍūl olan raḥimden teṣāʿud eden buḫār eks̱er olur. Ve dimāġa buḫār ġāire ve ẓāhire olan evride ve şerāyīnler ṭarīḳlerinden dahi teṣāʿud eder. Ve buḫārın māddesi baʿḍı kerre ṣafrā ve baʿḍı kerre balġam olur. Ve balġamī olan düvār ṣarʿa müşābih olur.

Ve baʿḍı kerre düvār ve sederi ʿale'l-iştirāk iḥdās̱ eden mādde olmayıp belki dimāġa vāṣıla olan bir mūẕiye keyfiyyet olur ki o keyfiyyet ʿale'l-iştirāk seder ve düvārı iḥdās̱ eder. Baʿḍı nāsa açlıkta ʿārıḍ olan ve ʿale'l-ḫuṣūṣ cūʿa taḥammül edemeyenlere ʿārıḍ olan seder ve düvār bu ḳabīlden olur,

---

57 Yaʿnī düvārın sebebi rūḥ-ı dimāġīnin dimāġda deverānı olmak bāṭıldır, zīrā rūḥ havā gibi laṭīftir, suya ḳıyās olunmaz. Ve havā ḍarbe ile deverān eylemez, keẕālik rūḥ dahi deverān eylemez. Ve ne keyfiyyetle sebeb-i düvār olur diye vārid olan suʾāl-i muḳadderi defʿ edip der ki ḍarbe ile havā deverāna sudan eḥaḳḳtır, deverānın zīrā medārı leṭāfettir, pes havāda deverān olur velākin ẓāhir olmaz ve düvāra sebeb deverānın vücūdudur, ẓuhūru değildir.

zīrā açlıkta fem-i miᶜde müteʾeẕẕī olup keyfiyyet-i eẕāsı dimāġa vāṣıl oldukta rūḥu izᶜāc ve taḥrīk eder.

Ve baᶜḍı kerre dahi düvār ve seder buḥrān ṭarīḳiyle ᶜārıḍ olur.

Ve mütevātiren düvārın vuḳūᶜu sekteyi inẕār eder. Ve meşāyıḫta o düvārın sekteyi inẕārı ziyāde olur. Ve bir ᶜuḍvun devām üzere ḫaderinden sonra düvār ᶜārıḍ olsa o dahi sekteyi inẕār eder. Ve baᶜḍı kerre aṣḥāb-ı düvāra ṣudāᶜ ᶜārıḍ olup düvārı taḥlīl eder. Ve keẕālik maṣdūᶜa dahi düvār ᶜārıḍ olup ṣudāᶜı taḥlīl eder.

el-ᶜAlāmāt: Aṣnāf-ı düvārdan insānın bi-nefsihi deverānından veyāḫūd deverānı olan eşyāya naẓarından veyāḫūd eşyā-ı münevvere vü müstaḍiʾe ve eşyā-ı mürtefiᶜaya naẓarından ᶜārıḍ olan düvārlar ve keẕālik ḍarbe ve saḳṭadan olan düvār o esbābın teḳaddümünden maᶜlūm olur.

Ve dimāġda çok müddet muḥtebese olan buḫārāt ḥasebiyle ᶜārıḍ olan düvārın ᶜalāmeti ve keẕālik dimāġda tevellüd edip ᶜuḍv-ı āḫerden teṣāᶜudu olmayan buḫār ḥasebiyle olan düvārların ᶜalāmeti budur ki o düvār devām üzere olur ve ᶜuḍv-ı āḫerin maraḍına tābiᶜ olmaz.

Ve vaḳt-i imtilāda düvār ḥareket üzere olup açlıkta sükūn üzere olmaz belki cūᶜ ve şibaᶜda dāimā bir ḳarār üzere ḥareketi olur ve o ṣınıf düvāra baş ağrısı ve devī ve tanīn ve başta s̱iḳal olmak teḳaddüm [eder] ve gözünde ẓulmet-i s̱ābite vü dāime olur ve ḥavāssının efᶜāli ḳuṣūr üzere olur ḥattā ẕevḳ ve şemm ḳuvvelerinde dahi noḳṣān olur ve ẕikri teḳaddüm eden şiryānlarda ḍarebān-ı şedīd olur ve meşāmmında dahi s̱iḳal olur.

Gerek dimāġda ve gerek ᶜuḍv-ı āḫerde olup buḫārıyla düvār iḥdās̱ eden ḫılṭ eger ḫılṭ-ı balġamī olur ise onun ᶜalāmeti s̱iḳal ve cübn ve kes̱ret-i nevm ve ḳānūn-ı müteḳaddimde meẕkūr olan sāir balġam ᶜalāmetleri olur. Ve eger o ḫılṭ ṣafrā olur ise o düvārda seher ve iltihāb olur ve onda kes̱īr s̱iḳal [252a] olmadığı iḥsās olunur ve o ᶜalīl altın levninde biraz eşyā iḥsās ve taḥayyül eder. Ve eger o ḫılṭ dem olur ise onun damarları müntefiḫa olup kabarır, başı ve gözü ve yüzü kızarır aḥmer olur ve onlarda iḥtidād olur ve s̱iḳal ve iᶜyā ve nevm ve ḍarebān olur.

Ve eger o ḫılṭ sevdā olur ise o ᶜalīlde sevdānın s̱iḳali miḳdārınca s̱iḳal bulunur ve ẕikri mürūr eden sevdānın ᶜalāmāt-ı sāiresi mevcūd olur.

Ve eger sebeb-i düvār olan ḫılṭ miʿdeden olur ise o ʿalīlin şehveti yā bāṭıla veyāḫūd meʾūfe olur ve haḍm onda fāsid olur ve ḫafaḳān ve nefste fütūr ve miʿdesinin taḳallüb ve inʿiṣārı olur ve başında eẕānın meyli muḳaddem-i reʾse ve vasaṭına olur ve baʿīd olmaz ki muʾaḫḫar-ı reʾse dahi eẕānın meyli ola. Ve düvārın bu ṣınıfından olan vecaʿın ḥāli muḫtelife olur yaʿnī imtilā ve ḫavā ḥasebleriyle vecaʿın ḥāli muḫtelife olup bir kerre vecaʿ ziyāde ve āḫer kerre sākin olur. Ve o düvārda toḫme-i sābıḳa dahi olur ve miʿdesinde vecaʿ ve nefḫ dahi aḥyānen mevcūd olur,

Ve miʿdeye dimāġın ṭarīḳ-i müşāreketi ʿaṣab olur. Ve o düvārın ẓuhūrundan evvel ve iştidādının āḫirlerinde yāfūḫun ḫalfinde ve dimāġ ʿaṣablarının altıncı zevcinin bittiği maḥallde ve ḳafā nāḥiyesinde vecaʿ bulunur.

Ve eger dimāġın raḥime müşāreketiyle olur ise düvārın ḥudūs̱undan evvel iḫtināḳ-ı raḥim ve menīnin veyāḫūd ṭams̱ın iḥtibāsı veyāḫūd raḥimin teverrümü ḥādis̱ olur.

Ve mes̱āne müşāreketiyle olan düvārda dahi raḥim müşāreketiyle olan düvārların ʿalāmetlerinin neẓāyirleri bulunur.

Eger düvārın mebdeʾ-i sebebi aʿḍānın cemīʿisi veyāḫūd ḳalb veyāḫūd kebid olur ise o sebebin dimāġa nüfūẕu üzere evride ve şerāyīn ṭarīḳleri ile ḫalf-i üẕünden veyāḫūd ḳafā cihetinden olur. Ve düvārdan bu ṣınıfın ʿalāmeti raḳabede olan ʿurūḳun tevettürü yaʿnī gerginliği ve ḍarebānı ve muʿteddün bih ve muʿteber olacak ḳadar boynunda ve boynunun aʿṣābında ve sāir ʿaṣablarda vecaʿ olmamak olur.

Ve kaçan sebeb-i düvār şerāyīn ṭarīḳinden dimāġa vāṣıl olup lākin o damarların ẓāhirde ve bāṭında olanlarının hangisinden mevādd[ın] dimāġa sülūk[u] maʿlūm olmasa onun taʿarrüfünüm ve bilinmesinin ṭarīḳi budur ki ḫāricde olup merʾiyye olan şerāyīne naẓar olunur, eger onlarda ḳafā katında temeddüd iḥsās olunur ise ve keẕālik yed ile veyāḫūd ribāṭ-ı aʿcemī ile veyāḫūd kurşun ile veyāḫūd o damara ḳavābıḍ ile ṭılā olunmakla nabḍ menʿ olundukta şerāyīnde mevādd olduğu iḥsās olunur ise düvārı fāʿil olan mevādd dimāġa o şiryāndan vāṣıl olduğu müteʿayyin olur. Ve bu ṭarīḳ ile şerāyīn-i ẓāhirenin her birisi başka başka tecribe olunur ve o tecribeler ile ẓāhirde olan cemīʿ şerāyīnin birinde mevādd olmadığı taḥaḳḳuk eyledikten sonra o mevādd şerāyīn-i ġāire vü bāṭınede olduğuna ḥükm olunur.

Ve sebeb-i düvār sūʾ-i mizāc-ı muḫtelif olduğunun ʿalāmeti odur ki onda dimāġ ḫafīf olur ve ʿalāmāt-ı sābıḳalar mevcūde olmaz ve fecʾeten ona ḫāricden ḥarr-ı şedīd veyāḫūd berd-i şedīd veyāḫūd mütenāvelāt ḥasebiyle bāṭında ḥarr u berd-i şedīdlerin iṣābetleri ʿaḳabinde o düvār ʿārıḍ olur.

Ve sederi olan kimse su ile intifāʿ eylediği miḳdār şarābla intifāʿ eylemez. Ve seder ile düvārın zamānı mütemādī olsa ʿilletin bürūdetine delālet eder. Ve düvār-ı buḥrānīnin ʿalāmetleri ẓāhirdir.

el-Muʿālecāt: Aṣnāf-ı düvārdan insānın kendi deverānından veyāḫūd deverān eden şeyʾ-i āḫere naẓarından veyāḫūd mekān-ı aʿlādan esfele naẓarından ḥādis̱ olan düvārlara sükūn ve ḳarār ile muʿālece olunur. Ve eger serīʿan bununla defʿ olmazsa tenvīm olunur ve ḳavābıḍ-ı ḥāmiḍe tenāvül ettirilir. Ve ḳavābıḍ-ı ḥāmiḍenin içine loḳması bırakılır, mes̱elā ekmek doğranıp o loḳmalar iṭʿām olunur.

Ve düvārın bedende muḥtebese olan dem ve aḫlāṭ ḥasebiyle ḥādis̱ olan ṣınıfının ʿilācında ḳīfāl faṣd olunur ve sonra kulak ardında olan ʿurūḳ-ı sākine faṣd olunur, zīrā düvār-ı māddīnin faṣd efḍal-i ʿilācı olur. Ve baʿḍı kerre bu düvārda ve ḫuṣūṣan ṭuruḳlardan bir ṭarīḳ ile bi'l-cümle bedenden buḫārın dimāġa ṣuʿūdu ḥasebiyle ḥādis̱ olan düvārda keyy olunur. Ve nuḳre üzere ḥacāmet ve keẕālik reʾse ḥacāmet dahi nāfiʿdir.

Eger o dem ile sāir aḫlāṭ olur ise veyāḫūd düvārın sebeb-i fāʿilīsi yalnız aḫlāṭ-ı sāir olur ise istifrāġa sürʿat ve mübāderet olunur. Eger aḫlāṭ ḥārre ise eyāric ḥabbı ve naḳīʿ-i ṣabır ile muʿālece ve istifrāġ olunur. Eger aḫlāṭ mūẕiye-i muḫtelife olup ḥārr ve bārid ḫılṭlar muḫteliṭe ise ṭabīḫ-i helīlec ve ṭabīḫ-i eftīmūn ve iṣṭumaḫīḳūn ḥabbı ile istifrāġ olunur. Ve istifrāġdan sonra ḳanṭuriyūn ve ḥanẓal ḥuḳnesi istiʿmāl olunur ve baʿdehu başa ve nuḳreye iḥticām olunur. Ve bunlardan sonra o ġarġaralara ve ʿaṭūsāta ve şemūmāta iḳbāl olunur ki onda misk ve ḳunduz ḥayāsı ve çörek otu ve merzencūş ola.

Ve kaçan düvārın nevbeti heyecān ve ḥareket eylese esāfili delk etmekle istiʿānet olunur. Ve eger sebeb olan aḫlāṭ miʿde aḫlāṭı olur ise ḳayʾ istiʿmāl eyle, durak otu ve turp ṭabīḫine milḥ ve ʿasel katıp onunla ve sāir muḳayyiʾāt-ı muʿtedile ile ḳayʾ ettir. Ve bunlardan sonra eger ḳuvvet ḳaviyye ise ḳūḳıyā ḥabbı ile istifrāġ eyle ve eger ḳuvvet ḍaʿīfe ise eyāric ḥabbı ve naḳīʿ-i ṣabır ile istifrāġ eyle. Ve eger aḫlāṭ yalnız mirre olduğu maʿlūm olur

ise helīlec ile şāhterec ṭabīḫini istiʿmāl eyle. Ve aḫlāṭların hangisi sebeb olduğu bu bābda ve miʿde bābında mezḳūr olan ʿalāmetler ile bilinir.

Ve eger sebeb olan ḫılṭ ʿuḍv-ı āḫerden olur ise o ʿuḍvlardan her birine kendiye lāyıḳ muʿālece ile ʿilāc olunur. Ve o düvārın ibtidā-i ẓuhūrunda dühn-i verd ve ḳalīlen dühn-i bābūnec ile baş taḳviye olunur ve baʿdehu ḥammāma idḫāl olunur ve sonra yalnız babadya yağı istiʿmāl olunur.

Ve māddenin yalnız başta olduğu maʿlūm olur ise reʾs üzere ve nuḳre üzere ḥacāmet olunur ve kulak ardında olan damarlardan faṣd olunur ve şebyārāt ve ġarġarāt ve neṭūlāt ve şemūmāt ve ʿaṭūsāt ve seʿūṭāt ve ẕikr olunduğu üzere bunlara müşābih olanlar mevāddının iḳtiḍāsı üzere istiʿmāl olunur.

Eger reʾy olunup bilinse düvārın sebebi sūʾ-i mizāc-ı muḫteliftir, o sūʾ-i mizācın sebebi ʿalā-vechi't-taʿyīn sābıḳ ʿalāmetler ile bilinir ve ḍıddı ile muʿālece olunur yaʿnī sūʾ-i mizāc bürūdetten ise edviye-i ḥārre ile ve ḥarāretten ise edviye-i bāride ile muʿālece olunup mizāc-ı ṭabīʿīsine istirdād olunur.

Ve eger sebeb-i düvār ḍarbe ve saḳṭa ise evvel-i emrde o ḍarbeye ve saḳṭaya bābında yazılan muʿālecāt ile ʿilāc olunur ve bürʾ ḥāṣıl olup düvār bāḳī kalırsa düvārın ẕikr olunan muʿālecesi ile ʿilāc olunur.

Ve düvār aṣḥābına vācib olur ki sürʿat ve ʿacele üzere deverān eden nesnelere naẓardan ictināb eyleye ve mürtefiʿ maḥallerden dahi esfele naẓardan ictināb eyleye.

Ve miʿdenin ḫavāsı ḥasebiyle olan düvārı ve sederi fevākih-i ḳavābıḍ rubbuna ve ḳavābıḍ olan miyāha ġams olunan loḳmaları tenāvül teskīn eder ḫuṣūṣan koruk suyuna maġmūse olan loḳmayı tenāvül ziyāde teskīn eder.

İkinci Faṣl Lüviyy Beyānındadır

“لَوَى عَنِ الْأَمْر” “تَثَاقَلَ عَنْهُ” maʿnāsınadır.[58] *Nüsḫa-i sulṭāniyyede “fi'l-lüviyy ve hüve bīcīḳak” vāḳiʿ olmuştur.* Ve baʿḍı kerre bedene ve ʿaḍalāt ve ʿurūḳa tevātür-i imtilā ḥasebiyle iʿyā gibi bir ḥālet ʿārıḍa olup o sebebden

58 “Lüviyy” lāmın ḍammı iledir. Ḳānūn'un evāil-i kelāmı bu maḳāmda lüviyy teṡāḳul maʿnāsından meʾḫūẕ olmak iḳtiḍā eder ve āḫir-i kelāmına naẓar ile inʿiṭāf maʿnāsına dahi ḥaml mümkin olur.

damarlar temeddüd eder ve gerilir ve kes̱ret-i riyāḥ u buḫār ḥasebiyle o ḥālette esnemek ve gerinmek ziyāde olur ve yüz ve göz kırmızı olur. Ve o ḥālet televvī ve temeddüdü īcāb eder yaᶜnī aᶜḍālar [252b] uzayıp ve kısa olup dürülür. İnsānda kaçan bu ḥālet kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olsa imtilāya delālet eder.

Ve vācib olur ki demevī ve ṣafrāvī olan ḫılṭlar istifrāġ oluna ve mā-ı bārid istiᶜmāl oluna. Ve mā-ı bārid istiᶜmāli baᶜdı kerre ᶜale'l-fevr o ḥāleti defᶜ eder, māddenin ġaleyānını defᶜ etmekle. Ve eğirin bu bābda ḫāṣṣıyyet-i ᶜaẓīme ve menfaᶜat-i kes̱īresi vardır, şürb ve maḍġ ve istifāf olunsa o ḥāleti izāle eder rīḥi taḥlīli için. Ve şeker ile küzbere istiᶜmāli dahi vecc istiᶜmāli gibi nāfiᶜdir. Ve ḥammām ḫuddāmları o ḥāleti olanların boynunda vāḳiᶜ ᶜırḳ-ı sübāt dedikleri damarları sıkarlar ḥattā o kimseye ġaşy ᶜārıḍ olur velākin ᶜillet zāile olur, zīrā ᶜunf ile o damar sıkıldıkta lüviyyi īcāb eden mevādd taḥallül edip ᶜilleti izāle eder velākin dimāġa ṣuᶜūd eden rūḥ dahi münzeᶜic olmakla ġaşy ᶜārıḍ olur. Bu vech ile ḥammāmīlerin tedbīrlerinde ḫaṭar vardır. Ve vācib olur ki insānın taḥammülü miḳdārı sıkıp ellerini o damarlar üzere çok imsāk eylemeyeler.

Üçüncü Faṣl Kābūs Beyānındadır

Bu ᶜillete kābūs ıṭlāḳ olunduğu gibi cās̱ūm dahi derler ve nīdilān dahi tesmiye olunur.[59] Kābūs bir maraḍdır ki o maraḍda insān uykuya vardıkta iḥsās ve taḥayyül eder ki bir ağır nesne üzerine vāḳiᶜ olup kendiyi ᶜaṣr eder ve onun nefesini teḍayyuḳ edip dar olur ve ṣavtı ve ḥareketi munḳaṭıᶜlar olur ve mesāmmātı mesdūde olmakla muḫtenıḳ olup helāk olmağa ḳarīb olur. Ve kaçan o ağırlıktan tefaṣṣī edip ḫalāṣ olsa defᶜaten müntebih olur.

Ve bu ᶜillet ṣarᶜa veyāḫūd sekteye veyāḫūd manyaya işbu üç ᶜilletten birine muḳaddime olur eger kābūsun ḥudūs̱u mevādd tezāḥumu ḥasebiyle olur ise ve ġayr-i māddī olan sebebden ᶜārıḍ olmadı ise. Lākin eks̱er-i ḥālde sebebi demevī veyāḫūd balġamī veyāḫūd sevdāvī olan mevādd-ı ġalīẓanın buḫārı olur ki o buḫār insān uyuyup ḥareket-i yaḳaẓiyyesi munḳaṭıᶜa olup

59 Kābūsa "cās̱ūm" denildiği gibi "cüs̱ām" dahi derler ġurāb vezni üzere. Ve fi'l-*Ḳāmūs* "والنِّيدِلانُ بكسر النونِ وتَثْلِيثِ الدالِ وبفتح النونِ وضم الدالِ، والنِئْدُلاَنُ، مَهْموزَةً بكسر النونِ والدالِ وتُضَمُّ الدالُ والنَّيْدُلُ، بكسر النونِ وفتحها وضم الدالِ: الكابوسُ أو شيءٌ مثْلُهُ"

sükūna vardıkta o ḥareket ile taḥallül eden ebḫırenin sebeb-i taḥallülü zāil olmakla bāṭında cemᶜ olup defᶜaten ve baġteten dimāġa mürtefiᶜ olur. Ve kābūsun sebebi hangi ḫılṭın buḫārı ise o ḫılṭın levninde bir s̱aḳīl nesnenin üzerine vuḳūᶜu taḥayyül olunur. Ve ḳavānīn-i müteḳaddimede her ḫılṭın ᶜalāyimi beyān oldu.

Ve baᶜḍı kerre berd-i şedīdden dahi kābūs ḥādis̱ olur. Uykuda evvelā berd başa iṣābet edip dimāġı ᶜaṣr eder ve ḳabḍ ve teks̱īf eder ve onlar dahi bi-ᶜaynihā o taḥayyülāta bāᶜis olurlar. Ve bu esbāblar ile kābūs eger dimāġ ḥarāret ve sūᵓ-i mizāc ile ḍaᶜīf olur ise ḥādis̱ olur.

el-Muᶜālecāt: Kābūsun ᶜilācı faṣd ile olur ve hangi ḫılṭ sebeb ise onu iḫrāc ve ishāl ile olur. Eger mādde ḫılṭ-ı ġalīẓa ise bu ishāl ona nāfiᶜdir ve nüsḫası budur: ḫarbaḳ bir dirhem, saḳmūnyā s̱ülüs̱ dirhem, şaḥm-ı ḥanẓal rubuᶜ dirhem, enīsūn iki dānıḳ. Eger ḳuvvet ḳaviyye ise bu edviyelerden müshil ittiḫāẕ olunup saḳy olunur. Eger ḳuvvet ḍaᶜīfe ise ḥabb-ı lāciverd ile veyāḫūd ḥabb-ı iṣṭumaḥīḳūn-ı eftīmūnī ile veyāḫūd eyāricāt-ı kibār ile ᶜale'l-ḫuṣūṣ ḳıs̱s̱āu'l-ḥımār eyārici ve eyāric-i Rūfus ile ishāl olunur baᶜde-hu *Ḳānūn*'da senin bildiğin muḳavviyāt-ı reᵓs ile baş taḳviye olunur. Ve bu ᶜillete nāfiᶜ olur ᶜale'l-ittiṣāl fāvāniyā ḥabbı saḳy olunmak.

Ve kābūsun sebebi berd olup bu taḥayyülāt berd ile ᶜārıḍ olur ise vācib olur ki ḥārre-i müsaḫḫine ve edhān ve ḍımādāt-ı muḥammire ve bunların ems̱āli istiᶜmāl oluna. Ve bu muᶜālecelerde taṭvīl-i kelām olunmamak bize vācibdir, zīrā mirāren eylediğimiz tafṣīl bu maḥalldeki tafṣīlden muġnī olur.

Dördüncü Faṣl Ṣarᶜ Beyānındadır

Ṣarᶜ bir ᶜillettir ki rūḥ-ı nefsāniyyenin taᶜalluḳ eyledikleri ᶜuḍvları yaᶜnī ḥiss ve ḥareket āletlerini efᶜālinden menᶜ eder ve o ᶜilletin ṣāḥibi intiṣāb-ı tāmma ḳādir olmaz. Ve onun sebebi mecrā-yı rūḥta olan nā-tamām südde-ler olur. Ve ṣarᶜın eks̱eri buṭūn-ı dimāġda baṭn-ı muḳaddeme āfet iṣābetinden teşennüc-i küllīyi mūcib südde-i ġayr-i kāmilenin ḥudūs̱u ile olur, zīrā südde ḥasebiyle ḥiss ve ḥareket ḳuvvelerinin baṭn-ı muḳaddeme ve aᶜḍā-i sāireye nüfūẕuna o āfet māniᶜ olur ve südde kāmile olmamakla rūḥ bi'l-külliyye nüfūẕdan memnūᶜ ve aᶜḍā-i meẕkūreden munḳaṭıᶜ olmaz ve ona bināen insānın o ḥālette ḳāmeti muntasıbe olmak mümkin olmaz.

Ve bunun tavḍīḥ ve beyānı budur ki teşennüc bābında ẕikr eylediğimiz üzere üç sebebin biri ile ḥādis̱ olur, o sebebler imtilā ve yübs ve mūẕī ḥasebiyle olan ḳabḍ olur yaʿnī aʿṣāb-ı mūẕīden mebdeʾine ḳarār edip münkabıḍa olmakla olur. Ṣarʿda dahi teşennüc-i küllī yaʿnī cemīʿan aʿḍāda teşennüc olmakla ṣarʿ dahi esbāb-ı teşennüc ile ḥādis̱ olur, lākin ṣarʿın teşennücü yübūset sebebiyle olmaz, zīrā yübūsetten ḥādis̱ olan teşennüc tedrīcī ḥādis̱ olur ve ṣarʿın teşennücü defʿaten ḥādis̱ olur ve keẕālik dimāġın yübsü o ḳadara bāliġ olmaz ki o yübs ile dimāġ veyāḫūd beden müteşennicler olalar.

Pes müteʿayyin olur ki ṣarʿın teşennücü ẕikr olunan esbāb-ı teşennücden bāḳī kalan iki sebebin biri ile yā imtilā ile veyāḫūd dimāġın tekabbuḍu ile olur. Ve dimāġın tekabbuḍu buḫārın veyāḫūd lāẕiʿa olan keyfiyyetin veyāḫūd rediyyü'l-cevher olan ruṭūbetin īẕāsı ile olur. Ve imtilā dahi bir ḫılṭ ile olur ki o ḫılṭ baṭn-ı dimāġda veyāḫūd aʿṣāb-ı dimāġ uṣūlünde südde-i ġayr-i kāmileyi ve teşennücü iḥdās̱ eder veyāḫūd o ḫılṭta bir nevʿ ḥareket-i mevciyye veyāḫūd ḥarāret-i südediyyeden ḥādis̱ bir nevʿ ġaleyān olur ki onlar ḥiss ve ḥareket ḳuvvelerini nüfūẕ-ı tāmm ve ṭabīʿīden menʿ ederler her ne ḳadar nüfūẕun-mā bāḳī olup min-vech ḥiss ve ḥareket dahi mevcūde olur ise.

Feylesūf-ı ekber Aristālīs ẕāhib oldu ki baʿḍı kerre menāfiẕ-i rūḥta riyāḥ-ı ġalīẓa muḥtebese olup ṣarʿı iḥdās̱ eder diye bu vech ile olan riyāḥ-ı ġalīẓayı esbāb-ı ṣarʿdan ʿadd eyledi. Fi'l-ḥaḳīḳa ḫılṭ-ı sādd sebebi ile olan ṣarʿ teşennücü tekabbuḍ ile olan ṣarʿa ʿāid olur, zīrā süddenin eẕāsını defʿ için lā-maḥāle dimāġ münkabıḍ olur, zīrā aʿḍā mūziyātı ḳabḍ ile defʿ eylemek s̱ābit ve müteḥaḳḳaḳ bir aṣl-ı küllīdir, fem-i miʿdeye ʿārıḍ olan mūẕīyi füvāḳ ile fem-i miʿde defʿ eder ve miʿde dahi mūẕīsini keẕālik tehevvuʿla defʿ eder. Ve aʿḍā-i sāire dahi iḫtilācla mūziyātı defʿ eder. Ve füvāḳ ve tehevvuʿ ve iḫtilācdan her biri ḳabḍ ile ḥāṣıl olur. Fel-lā-maḥāle dimāġ dahi süddeyi defʿ için münkabıḍ olup ṣarʿ teşennücü ʿārıḍ olur. Ve kaçan dimāġ tekabbuḍ eylese ḥareket-i dimāġ muḫtelife olup yüzünde ve sāir aʿḍāda olan ʿaṣablar dahi münkabıḍa olur ve o aʿṣābın ḥareketleri muḫtelife olur ifāḳat bulunca ḳadar. Ve onun ifāḳati ḫılṭın ve rīḥin ve sāir teşennüce sebeb olan mūziyātın indifāʿıyla olur. Ve baʿḍı kerre dahi dimāġī olan teşennücün ṣarʿı defʿ olur velākin baʿḍı aʿḍāda teşennüc bāḳī kalır ḥattā baʿḍı maṣrūʿların

zamān-ı ifāḳatlarıda dahi eli veyāḫūd ayağı tutmaz olur. Onun sebebi budur ki dimāğı ḳabḍ eden esbāb bi'l-aṣālet aʿṣāba lāḥıḳ ve nāzil olup aʿṣābı dahi müstaḳillen ḳabḍ ve teşennüc eder. Mādām ki o sebeb müteşennec olan ʿuḍvda bāḳī oldukça ṣarʿın zevāli ile ʿuḍvun teşennücü zāil olmaz.

Ve dimāğı ḳabḍ eden mevāddın aʿḍāda olan aʿṣāba nüzūl ile ʿuḍvda teşennüc iḥdās̱ı üç ʿilletin biri ile olur:

Evvelki ʿillet budur ki aʿṣāb dimāġdan tevellüd etmekle cevherleri cins-i vāḥid olur, felā-maḥāle dimāğı ḳabḍ eden mevādd aʿṣāba nāzil oldukta aʿṣābı dahi ḳabḍ eder.

İkinci ʿillet budur ki dimāġ müteʾez̠z̠ī olup münkabıḍ oldukta dimāġın teʾez̠z̠īsinden ʿuḍvun ʿaṣabı bi'l-müşāreket müteʾez̠z̠ī ve münkabıḍ olur ve z̠ikri mürūr eylediği üzere şirket ḥasebiyle ʿārıḍ olan ʿaraḍ baʿḍı kerre cevher-i ʿuḍvda mütemekkin olup maraḍ-ı şirkī maraḍ-ı aṣlīye istiḥāle etmekle maraḍ-ı aṣlīnin zevāli ile maraḍ-ı şirkī zāil olmaz, pes ṣarʿ zāil olur, ʿuḍvda müstaḥkem olan teşennüc bāḳī kalır.

Üçüncü ʿillet budur ki aʿṣāb dimāġdan nābite olmakla dimāġ mevādd ile mümtelī oldukta [253a] uṣūl-i aʿṣābın elyāfı arasına o mevādd tedāḫul etmekle lā-maḥāle o uṣūlün ʿarḍı ziyāde olur ve ʿarḍın tezāyüdüne ṭūlün tenākusu tābiʿ olup teşennüc ḥāṣıl olur

Ve ṣarʿ istirḫā ile ḥādis̱ olmayıp teşennüce maḫṣūṣ olduğunun vechi budur ki ṣarʿın ḥudūs̱unda maṣlaḥat dimāġdan ez̠āyı defʿtir ve ḳarīben z̠ikri mürūr eylediği üzere ʿuḍvun ez̠āyı defʿi ancak inḳıbāḍ ile olur, istirḫā ile inbisāṭ ḥāṣıl olur ve yalnız inbisāṭla ez̠ā defʿ olunmaz.

Ve mādde ḥasebiyle olan teşennücler ḥummā ile intifāʿ eder ve bināen ʿaleyh ṣarʿ dahi teşennüc-i māddī olmakla ḥummā ile intifāʿ eder. Ve çok ṣarʿ mālīḫūlyāya intiḳāl eder.

Ve baʿḍı nās ẓann eylediler ki bilā-mādde baʿḍı kerre ṣarʿ ḥādis̱ olur. Eger o baʿḍ murād eylerse ki ṣarʿ baʿḍı kerre mücerred buḫār veyāḫūd keyfiyyet-i mücerrede dimāġa īṣāl ez̠ā edip dimāġda teşennüc ve taḳalluṣu iḥdās̱ eder, bu ṣūrette o ḳavl için maʿnā-yı ṣaḥīḥ olur ve eger murād ederse ki dimāġın kendi mizāc-ı sāz̠eci ṣarʿı iḥdās̱ eder, o ḳavlin vech-i ṣāliḥi ve mahmil-i ṣaḥīḥi olmaz, zīrā dimāġda olan mizāc-ı sāz̠ec ṣarʿa sebeb olsa ṣarʿ dāimī olup maṣrūʿda ifāḳat olmak mutaṣavver olmaz idi, zīrā bir ʿil-

lette devām olsa maʿlūlde dahi devām olmak lāzımdır. Belki ṣarʿın sebebi mizācdan mā-ʿadā bir sebebdir ki defʿaten dimāġa vārid olup dimāġı ḳabḍ ve ṣarʿı iḥdās̱ eder ve der-ʿaḳab ifāḳat gelir veyāẖūd ḳatl eder; ʿale'd-devām maṣrūʿ olmak mümkin değildir. Ve bu mis̱lli fiʿl dimāġda mütemekkin olan mizācın fiʿli olmaz belki o fiʿlin fāʿili o mūẕī keyfiyyetler olur ki defʿaten dimāġa vāṣıl ve vārid olup fi'l-ḥāl dimāġdan mündefiʿ olur ve fi'l-ḥāl vārid ve mündefiʿ olan sebeb lā-maḥāle ʿuḍv-ı āẖerden vārid olur, nefs-i dimāġda olan mizāc olmaz.

Ṣarʿ ve sekte aṣḥāblarının ağızlarında zebed olup köpürür lākin maṣrūʿun zebedi nefesinin ıḍṭırābı ḥasebiyle olur ve sükūtta zebed iẖtināḳ ḥasebiyle yāhūd teneffüsten istikrāhı ḥasebiyle olur.

Ve ṣarʿ ile teşennüc-i muṣṭalaḥın farḳı budur ki taḳalluṣ ve teşennüc evvelā dimāġa ʿārıḍ olur ise ona ṣarʿ derler ve eger evvelā ʿuḍv-ı āẖere ʿārıḍ olur ise ona teşennüc derler.

Ve ʿuṭāsta yaʿnī aksırıkta evvelā teşennüc dimāġa ʿārıḍ olduğundan eṭıbbā ṣarʿ ile ʿuṭāsı cins-i vāḥid kılıp ʿuṭāsı ṣarʿ-ı ẖafīf ve ṣarʿı ʿuṭās-ı kebīr ü ḳavī diye tefsīr ve taʿrīf ederler lākin ʿuṭāsī olan teşennüc mādde-yi ḳuddām cānibine defʿ eder, ḳuvvetin ḳaviyye ve mādde ḍaʿīfe olduğu için, ammā ṣarʿda ḳuvvet hangi cānibe sühūlet ile defʿe ḳaviyye olur ise o cihete defʿ eder.

Ve bu ḳavli tahsīl ve iktisāb eylemek vācibdir ki onu eṭıbbā ifāde eyle-diler ve dediler ki ṣarʿın mebdeʾ-i ẓuhūru dimāġ olmakla lāzımdır ki sebeb-i ṣarʿ dahi dimāġda mevcūd bir mādde ola ve o mādde ḥiss ve ḥareket me-cārīsinde muḥtebese olan veyāẖūd dimāġın iki baṭn-ı muḳaddemini baʿḍı imtilā ile mümtelī eyleyen buẖār olur ve gāhīce o mādde dem-i ġālib ü kes̱īr ve gāhīce balġam ve bir kerre sevdā ve dīger kerre ṣafrā olur. Lākin ṣafrā-nın o fiʿli cidden ḳalīl ve ṣafrādan sonra ziyāde ḳalīl olan dem-i sāẕecdir yaʿnī o dem-i ẖāliṣtir ki ona aẖlāṭ-ı sāire muẖāliṭ olmaya ve mizācı onların mizācına müşābih olmaya. Ammā o dem ki onun mizācı mizāc-ı sevdā veyāẖūd mizāc-ı balġam gibi olur, o demden ṣarʿın ḥudūs̱u kes̱īr olur lā-kin ṣarʿın ruṭūbet-i mücerrededen yaʿnī yalnız balġamdan veyāẖūd sevdāya māil balġamdan ḥudūs̱u sāirlerden eks̱er olur. Ve maṣrūʿu olanlar tetebbuʿ olunsa eks̱erinin ṣarʿına sebeb balġam olduğu bilinir, ḥattā İbokrāt dedi ki

maṣrūᶜ olan koyunların dimāġları şerh ve keşf olunsa eks̱erinde bir ruṭū-bet-i rediyye-i kerīhe vü müntine bulunur.

Ve dimāġī olan ṣarᶜın esbābının küllīsi ḍaᶜf-ı haḍma müstenid olur. Evvelā haḍm ḍaᶜīf olur, ondan bu mis̱lli esbāb tevellüd eder baᶜdehu o sebeb yā dimāġın cevherinde ve iliğinde olur ve bu nevᶜ sebeb ziyāde redī olur veyāḫūd o sebeb aġşiye-i dimāġda olur ve bu nevᶜ sebeb ziyāde ḫafīf olur. Sevdādan ḥādis̱ olan ṣarᶜ-ı ḳavī ziyāde redī olur.

Ṣarᶜın balġam ile ḥudūs̱u sevdādan ḥudūs̱undan eks̱er ve ezyeddir. Ve sevdāvī ṣarᶜ balġamī ṣarᶜdan erdeᵓ ve aḍarrdır, zīrā menāfiẕ-i rūḥu sevdānın seddi balġamın seddinden ḳavī ve muḥkem olur. Ve bundan bir ṣınıf ve baᶜḍılar katında ümmü's-ṣıbyān ismine maḫṣūṣ olur ve o ṣınıf cidden ḳātil olur. Ve kaçan ṣarᶜın nevbetleri tīz tīz gelip ittiṣāl üzere iṣābet eylese o ṣarᶜ ḳātil olur.

Ve ᶜuḍv-ı āḫerde olan esbābın ṣarᶜı iḥdās̱ı o ᶜuḍv-ı āḫerde mevcūde olan māddeden kemmiyyeti ḥasebiyle mūẕiye olan ebḫırenin dimāġa ᶜalā-sebī-li't-tasᶜīd mürtefiᶜa olup dimāġda cemᶜ ve tekās̱üf eylediğinden sonra te-kavvüm edip ẕāt-ı ḳıvām olan mādde-i ḥādis̱e ḳıvāmı ḥasebiyle ṣarᶜı īcāb etmekle olur veyāḫūd o tekās̱üf eden ebḫıreden rīḥ-i musāriᶜ tekevvün et-mekle olur.

Ve baᶜḍı kerre ᶜuḍv-ı āḫerde olan mevāddan teṣāᶜud eden buḫār kem-miyyeti ḥasebiyle mūẕī olmayıp belki īẕāsı ancak bi-ḥasebi'l-keyfiyyet ve o keyfiyyet yā icmād veyāḫūd iḥrāḳ ve semmiyyet keyfiyyetlerinden bir veyāḫūd redāᵓet-i cevher olur veyāḫūd ᶜuḍv-ı āḫer mevāddından buḫār teṣāᶜud eylemeyip ancak keyfiyyet-i sāẕece mürtefiᶜa ve vāride olur veyāḫūd o mürtefiᶜa olan ebḫıre kemmiyyeti ve keyfiyyeti ḥasebleriyle maᶜan īẕā eder. Ve kemmiyyetleri ile īẕā ve tasrīᶜ eden ebḫıre yā cemīᶜ-i bedenden veyāḫūd miᶜde ve ṭıḥāl ve merāḳḳ aᶜḍālarının birinden teṣāᶜud eder. Ve sāir aᶜḍādan dahi teṣāᶜudu olur.

Ve o buḫār-ı mūẕī ki onun hem cevheri ve hem keyfiyyeti rediyye ola, o dahi baᶜḍı kerre sāir ebḫıre gibi cemīᶜan aᶜḍā-i beden mevāddın-dan mürtefiᶜa olur ḥattā elde ve ayakta olan parmaklar mevāddından dahi ḥādis̱ olur. Ve onun sebebi budur ki menāfiẕ-i aᶜḍāda südde olmakla onda dem ve aḫlāṭ-ı sāire muḥtebes olur ve iḥtibās ile ḥarāret-i ġarīziyye on-

dan munḳaṭıᶜa olmakla ḥayātı gidip keyfiyyet-i rediyyeye istiḥāle eder ve ondan edvār ile veyāḫūd bilā-edvār mādde-i buḫāriyye veyāḫūd keyfiyyet-i semmiyye münbaᶜiṡ olur veyāḫūd o aᶜḍālar üzere sümūmun baᶜḍısı vāḳiᶜ olup ᶜaṣabda teʾs̱īr eder, ᶜaḳrebin lesᶜinden ᶜaṣab müteʾes̱s̱ir olduğu gibi. Ve ᶜaṣabdan o keyfiyyet-i semm dimāġa ᶜaṣab vāsıṭasıyla vāṣıl ve muttaṣıl olup ondan dimāġ müteʾez̲z̲ī ve münkabıḍ ve müteşennic olup ḥarekātı muḍṭaribe olur, nitekim miᶜde ḫāliye iken lez̲ᶜi olan meʾkūl ekl olundukta ḥareket-i ıḍṭırābiyye ḥasebiyle ınçkırık iḥdās̱ eder eger fem-i miᶜdenin ḥissi ḳavī olur ise. Ve füvāḳta dahi teşeyyuḫ olmak ḥasebiyle füvāḳ ṣarᶜa müşābih olur.

Ve z̲ikr olunan esbāblardan biri ile dimāġa teşennüc ᶜārıḍ olsa ona cemīᶜan beden tābiᶜ olup aᶜḍālarda teşennüc-i küllī ḥādis̱ olur.

Cālīnūs kendi nefsinden ḥikāye eder ki kaçan felāfilī[60] tenāvül eyleyip ve baᶜdehu şarāb ile felāfilī şürb eylese ona füvāḳ yaᶜnī ınçkırık ᶜārıḍ olur idi ḥiddetleri ḥasebleriyle. Ve biz dahi buna ḳarīb ḥāletler ġayrılarda müşāhede eyledik. Ve yine Cālīnūs ve ġayrılar ḥikāye eylediler ve onlardan sonra biz dahi müşāhede ve muᶜāyene eyledik ki çok vāḳiᶜ olur ki maṣrūᶜ olan kimse iḥsās eder ki eṣābiᶜ-i riclin ibhāmından rīḥ-i bārid gibi bir nesne mürtefiᶜ olup ḳalbe ve dimāġa teṣāᶜud eder ve kaçan o iki ᶜuḍv-ı reʾse vardıkta ṣarᶜ ḥādis̱ olur.

Ve Cālīnūs dedi ki kaçan ṣarᶜın nevbeti gelmezden muḳaddem maṣrūᶜun iki sāḳı ḳavī bağlar ile bağlansa o teṣāᶜud menᶜ olunur veyāḫūd ḫiffet üzere olur. Şeyḫ-i Reʾīs der ki biz dahi bu bābda umūr-ı ᶜacībe müşāhede eyledik. Ve baᶜḍılar ibhām üzere keyy eylediler. Ve mādde-i ṣarᶜ āḫer parmağından ṣuᶜūd edenler o āḫer parmak cihetinden keyy eylediler ve o keyy onların bāᶜis-i bürʾü oldu.

Miᶜdede ve emᶜāda olan dūdlardan ve ḥabbu'l-ḳarᶜdan olan ez̲ā dahi ṣarᶜ-dan maᶜdūd olur ve ṣarᶜ bābında [253b] mez̲kūr olur.

Ammā ṣarᶜ envāᶜından bir nevᶜ ṣarᶜ dahi vardır ki ġaşy ile mürekkeb olur. Ve eṭıbbāya ḳarīb oldu ki o nevᶜi ṣarᶜ bābından iḫrāc eyleyeler velākin fi'l-ḥaḳīḳa ṣarᶜ bābındandır.

---

60 "Felāfil" "fülfül"ün cemᶜidir. Murād fülfül-i ebyaḍ ve dār-ı fülfüldür. Ve bunlardan maᶜcūn yapılıp adına "felāfilī" tesmiye olundu.

Ve ṣarᶜdan bir nevᶜ dahi vardır ki o dahi ṣarᶜ ḳabīlindendir, o nevᶜin adına iḫtināḳu'r-raḥim derler. Kaçan hatunlarda vaḳtsiz iḥtibās-ı ṭams̱ ᶜārıḍ olsa yaᶜnī sinn-i iyāsa[61] varmazdan evvel mücerred terk-i cimāᶜla görüm görmese raḥiminde muḥtebes olan dem-i ṭams̱ı keyfiyyet-i semmiyyeye istiḥāle eder ve onun devrli ve devrsiz ḥarekāt ve tebhīrātı olup ebḫire-i semmiyyesi ḳalbe ve dimāġa vardıkta o hatunu ṣarᶜ aḫẕ eyler.

Ve keẕālik ricālde dahi evᶜiye-i menīde menīnin baᶜḍı kerre ictimāᶜı olur ve cemᶜ olan menīde kes̱ret olmak ḥasebiyle terāküm eder yaᶜnī biri biri üzerine munṭabıḳ olur ve teberrüd edip keyfiyyet-i semmiyyeye istiḥāle eder. Ve hatunlarda ᶜārıḍa olan ḥālet-i ṣarᶜiyye mis̱lli ḥālet ricālde dahi ᶜārıḍa olur. Ve baᶜḍı kerre müṣādif olup ḥāmil olan hatunlara dahi ṣarᶜ ᶜārıḍ olur. Kaçan vaḍᶜ-ı ḥaml eyleyip mevādd-ı rediyye-i ṭams̱iyyeyi istifrāġ eylese ona bir dahi ṣarᶜ ᶜārıḍ olmaz.

Ve bir nevᶜ ṣarᶜ dahi ḥikāye olundu ki o ṣarᶜ feḳār-ı ẓahrdan ibtidā eder. Ve bir āḫer nevᶜ dahi ḥikāye olundu ki onda ṣarᶜ ketiften ibtidā eder. Ve bunlardan mā-ᶜadā ġayri ṣarᶜ aṣnāfı ḥikāye olundu.

Ve miᶜde ve merāḳḳ müşāreketiyle ḥādis̱ olan ṣarᶜ toḫmeden ḥādis̱ olan südde sebebi ile olur, zīrā ᶜurūḳta kaçan südde olsa o ᶜuḍvlara ġıdā-i maḥmūd gelmez ve onlarda olan aḫlāṭ fāside olur ve südedin baᶜḍı ṣuverinde[62] o ᶜuḍvlara ġıdā-i maḥmūd vāṣıl olur velākin o ᶜuḍvlardan südde ḥasebiyle cereyān eylemeyip muḥtebes kalıp fāsid olur. Ve baᶜḍı kerre o ġıdā-i fāsid südde ḥasebiyle mecrāsına cereyān edemeyip miᶜdeye fāsiden munsabb olup miᶜdede olan aḫlāṭı dahi ifsād eder. Ve çok kerre dahi o munṣabbe olan fāside mādde ḳayʾı taḥrīk edip miᶜdede bulunan haḍm olmadık ġıdāyı ḳaẕf ettirir.

Ve ṣarᶜ gerek bilā-şirket ve gerek be-şirket olsun cümlesinin evvel-i ẓuhūru ve mebdeʾ-i ḳarībi dimāġdan veyāḫūd buṭūn-ı dimāġın baṭn-ı evvelinden olup āḫer baṭnlarda āfet baṭn-ı evvele maᶜiyyet ile olur, zīrā evvelā āfet semᶜ ve baṣarda ve yüzün ve göz kapağının ᶜaḍalātı ḥareketlerinde ẓāhir

61 Hatunlar elli beş yaşına vardıkta görüm görmez ve uşak doğurmaz olur, o sinne sinn-i iyās derler.

62 "Baᶜḍı ṣuver"den murād o ᶜuḍvlara sālik olan menāfiẕde südde olmayıp onlara ġıdā vāṣıl olur velākin maḫreclerinde südde olmakla muḥtebese kalır.

olur. Ve bu āfetler muḳaddem-i dimāġda nābit olan zevc-i evvelin efʿālinin āfeti olur. Ve buṭūn-ı sāirenin dahi āfetinde baṭn-ı evvele şirketine aʿḍā-i sāirenin ḥarekātlarında olan āfet-i maḥsūse ile ve keẕālik fehmin buṭlānı ve teneffüsün taḍarrur ve noḳṣānı ile istidlāl olunur.

Ve ṣarʿın eks̱erinde evvelā teşennüc ẓuhūr eder ve ṣarʿ sonra olur, zīrā ṣarʿ ve suḳūṭ teşennücün istiḥkāmı ile olur.

Ve kaçan ṣarʿa sebeb aḫlāṭ ise o aḫlāṭ dimāġdan mündefiʿa olsa ve riyāḥ ise o riyāḥ taḥallül eylese efʿāl-i ḥissiyyesi ḥālet-i ṣıḥḥīsine ʿavdet edip ifāḳat bulur. Ve baʿḍı maṣrūʿun dimāġından defʿ olunan mādde burnunun deliklerinde ve ḥalḳında iḥsās olunur.

Ve çok kerre dahi ṣarʿda teşennüc iḥsās olunmaz, onun için ki sebeb-i ṣarʿ olan mādde raḳīḳa ve redāʾet keyfiyyeti ḳalīle olur ve ṣarʿ fiʿlini māddenin imtilāsı yaʿnī kes̱ret-i kemmiyyeti ḥasebiyle işler. Ve bu mis̱lli ṣarʿda teşennüc ẓāhir olmaz.

Ve çok ṣıbyāna ṣarʿ iṣābet eder ve baʿḍı kerre vilādetleri fevrinde ve ʿaḳabinde maṣrūʿ olurlar, ṣıbyānın ruṭūbetleri ziyāde olmak ḥasebiyle. Ve baʿḍı kerre ṣarʿ ṣıbyāna sinn-i teraʿruʿdan sonra dahi ʿārıḍ olur yaʿnī aʿḍāları pekiştikten sonra ʿārıḍ olur. Ve eger ṣıbyāna ʿārıḍ olan ṣarʿın tedbīrinde iṣābet olunur ise onlardan ṣarʿ zāil olur ve eger iṣābet olunmazsa āfet-i ṣarʿ bāḳī kalır. Ve vācib olur ki ṣıbyān ṣarʿının tedbīrinde ihtimām olunup ḳable'l-inbāt yaʿnī ʿānesinde tüy bitmezden evvel izālesine saʿy oluna. Ve kaçan ṣıbyānın nāḥiye-i reʾsine ḳurūḥ ve evrām ʿārıḍa olup ve burun deliklerinden ruṭūbet seyelān eylese o ṣıbyān ṣarʿdan baʿīd olurlar ve dimāġ ḫilḳat-i aṣliyyesinde ruṭūbet üzere olur ve vācib olur ki o ruṭūbetden dimāġ tenḳıye oluna. Ve baʿḍı kerre cenīn iken dimāġ raḥimde tenakkī eder. Ve baʿḍı kerre tenakkī eylemeyip ruṭūbeti ile tevellüd eder. Kaçan o ṣabīnin baʿde'l-vilādet dimāġı tenḳıye olunmasa lā-maḥāle ona ṣarʿ ʿārıḍ olur.

Ve ṣıbyāna ʿārıḍ olan ṣarʿın ʿilācı sehl ve ḫafīf olur. Ve baʿde'l-bülūġ dahi zāil olur eger tedbīrde ḫaṭā olunup sūʾ-i tedbīr ṣarʿı taḳviye eylemedi ise veyāḫūd muʿālece terk olunmadı ise.

Ve baʿḍı kerre ṣarʿ şübbāna dahi ʿārıḍ olur. Eger yirmi beş seneden sonra şübbāna ʿārıḍ olup ve ḥudūs̱u dimāġda olan sebeb ile olur ise ḫuṣūṣan o sebeb dimāġın cevherinde olur ise ṣarʿ ona lāzıme olup ondan müfāraḳat ey-

lemez. Ve ona muʿālecenin fāidesi o miḳdār olur ki eẕāyı taḳlīl ve nevbet-i ṣarʿı tebʿīd eder. Ve İbokrāt dedi ki o mis̱lli ṣarʿ maṣrūʿda müddetü'l-ʿömr bāḳī kalır, ölmedikçe ṣarʿdan ḫalāṣ olmaz. Ammā ṣarʿ-ı südedīnin meşāyıḫa ʿurūḍu ḳalīl olur.

Ve ṣarʿı muḥarrik ve müheyyic olan esbāba baʿḍı kerre esbāb-ı ḫāriciyye muʿīn olur ve o esbāb-ı ḫāriciyye matʿam ve meşreb ve tohuma ve şemse kes̱īren taʿarruḍ ve bürūz ve sāir mevāddı reʾse ceẕb eden nesneler olur, zīrā o mis̱lli nesne mevāddı yemīn ve yesāra intişārdan menʿ eder ve cihet-i fevḳe ve reʾse ceẕb eder.

Ve kes̱ret-i cimāʿ dahi esbāb-ı ṣarʿdan olur. Ve keẕālik tenaʿʿum ve sükūn ve ḳıllet-i riyāḍet ṣarʿa sebeb olur. Ve imtilā üzere riyāḍet dahi ṣarʿı īcāb eder, zīrā o riyāḍet aḫlāṭı noḳṣān üzere taḥlīl edip tecāvīf olunla mümteliʾe olur. Ve yine ṣarʿın esbābındandır ḫavf-ı şedīd ve baġteten heddet[63] ve ṣayḥa vuḳūʿu. Ve keẕālik ṣāḥib-i miʿde olnlara yaʿnī ziyāde ekle iʿtiyādı olanların ṣıyāmları dahi sebeb-i ṣarʿ olur lākin bu mis̱lli esbāblar esbāb-ı baʿīdedir ki ṣarʿın esbāb-ı ḳarībelerine sebeb olurlar ve biz bu esbāb-ı baʿīdeyi başka bir bābda īrād eyleriz.

Ve denildi ki maṣrūʿ olan kimse keçi derisini ḥayvānından soyulduğu gibi giyip suya dalsa fi'l-ḥāl onu ṣarʿ aḫẕ eyler. Ve keẕālik keçinin boynuzu ile ve mürr ve ḥāşā ile tedaḫḫun eylese onu ṣarʿ aḫẕ eder. Ve çok kerre ḥummayāt-ı şedīde ve ḫuṣūṣan ṭavīle ve ḫāṣṣaten rubuʿ ṣarʿı taḥlīl eder. Ve rubuʿun taḥlīli sāir ḥummayāttan ziyāde olur zamān kes̱īr ve ṭavīl olup ve mevādd-ı sevdāviyyeleri inḍācı eks̱er olduğu için. Ve keẕālik nāfiḍ-i ḳavī dahi ṣarʿı taḥlīl eder, zīrā dimāġda olan fürceleri laḥc edip yaʿnī muḥkem doldurup eczā-i aṣliyye gibi olan fuḍūlü nefḍ-i ḳavī ile izʿāc eder ve o nāfiḍe tābiʿ olan ʿaraḳ onu nefḍ edip dimāġa tenḳıye ḥāṣıl olur ve ṣarʿ o vech ile taḥallül eder. Ve kes̱īren sekte fālice taḥallül eylediği gibi, keẕālik ṣarʿ dahi fālice taḥallül eder.

Ve baʿḍı eṭıbbā zuʿm eylediler ki balġamī ṣarʿda irtiʿāş ve ıḍṭırāb olur, zīrā balġamdan ḥādis̱ olan südde tāmme olmamakla ḥareket külliyyeten ḳaṭʿ olmaz ve südde-i nāḳıṣa mevcūde olmakla ḥareket-i irtiʿāşiyye vü ıḍṭırābiyye ṣarʿa muṣāḥib olur. Ammā ṣarʿ-ı sevdāvī bunun ḫilāfı üzere olup

63 “Hedde” binā yıkıldıkta ẓāhir olan ṣadādır.

südde onda tāmm olur ve onda ḥareket-i ıḍṭırābiyye munḳaṭıᶜa olup ḳalīle-ten bulunur.

Ve baᶜḍı āḫerler dahi zuᶜm eylediler ki o ṣarᶜa ki onda ıḍṭırāb eks̠er ola, ona lāyıḳ ve ḥarī olur ki onun ḫılṭ-ı fāᶜilīsinin miḳdārı ve mecārīde nüfūẕu eḳall ola. Ve bu ṭāife ṭāife-i ūlānın ḫilāfını zuᶜm eylediler, zīrā miḳdārı ve nüfūẕu eḳall olan mādde sevdādır [254a] ve bu maḳālleri sevdāda ıḍṭırāb eks̠er olmasını iḳtiḍā eder. Ve bu iki ṭāifenin dahi maḳālleri müteḥaḳḳaḳ değildir.

Ve Rūfus dedi ki kaçan maṣrūᶜun nevāḥī-i reᵓsinde baraṣ ẓāhir olsa fesād-ı ṣarᶜın inḥilāline ve bürᵓüne delālet eder ve çok kerre ṣarᶜ fālic ve mālīḫūlyāya inḥilāl ve intiḳāl eder.

<u>el-Müteheyyiᵓūne li'ṣ-Ṣarᶜi</u>: Merṭūb olanlar ṣarᶜa müstaᶜidd ve mütehey-yiᵓ olurlar. Ve ruṭūbet baᶜḍı kerre bi-ḥasebi's-sinn olur, eṭfālin ve ṣıbyānın merṭūb oldukları gibi ve baᶜḍı kerre dahi bi-ḥasebi't-tedbīr merṭūb olur, aṣḥāb-ı tuḫamın ve bilād-ı cenūbiyye sükkānının yaᶜnī rīḥ-i cenūbī kes̠īren hübūb eden diyār ahālīlerinin ruṭūbetleri gibi, zīrā tuḫam ve rīḥ-i cenūbī başı ruṭūbet ile doldurur. Ve ṣarᶜ ṣabīlerde ve hatunlarda ve demi ḳalīl olup damarları ḍayyiḳ olanlarda çok olur.

<u>el-ᶜAlāmāt</u>: Eṭıbbā derler ki aṣnāf-ı ṣarᶜın eks̠erine ᶜalāmet-i dālle olur maṣrūᶜların elsinelerinin sarı ve elsineleri altında olan damarları yeşil ol-ması. Ve ṣarᶜa teḳaddüm eder bedenleri mizācının taġayyürü ve başları-nın s̠iḳali, ᶜale'l-ḫuṣūṣ mutlaḳan ḥāl-i ġaḍabda veyāḫūd ġaḍab ile baṭnları müntefiḫ oldukta başlarının s̠iḳali. Ve yine ṣarᶜın hudūs̠üne teḳaddüm eder ḥareket-i lisānın ḍaᶜfı ve aḥlāmlarının redāᵓeti ve nisyān ve fezaᶜ ve ḫavf ve cübn ve ḥadīs̠ü'n-nefs ve ḍīḳ-ı ṣadr ve ġaḍab ve ḥiddet. Ve kaçan ṣarᶜa müstaᶜidd olanlarda bu meẕkūrlar kes̠īren ḥādis̠ olsa ṣarᶜa ᶜalāmet olutr.

Ve ṣarᶜın her ṣınıfı ᶜilāc ḳabūl eylemez. Ve ṣarᶜın mūẕīsi o ṣarᶜdır ki evvel nevbetinde hezz-i şedīdi ve ḳavī ıḍṭırāb-ı kes̠īri olur ve baᶜdehu sākin olup müddet-i sükūnu ṭavīl olur ve nefesinde ḍarar ve ḫarḫare olarak katı çok zamān sāḳıṭan sākin olur. Ve maṣrūᶜun bu ḥāleti māddesinin kes̠retine ve ḳuvvetinin ḍaᶜfına delālet eder.

Kaçan sen murād edersin ki ᶜillet-i ṣarᶜ dimāġda veyāḫūd aᶜḍā-i sāirede olduğunu taᶜarrüf ve taᶜyīn eyleyesin, tefekkür ve teᵓemmül eyle eger başta

s̱iḳal-i dāim ve düvār-ı dāim ve gözde ẓulmet-i dāime bulursan ve keẕālik lisānda ve ḥavāssta s̱iḳal ve ḥarekātlarında ıḍṭırāb ve yüzünde ṣufret bulup ʿaḳlında dahi iḫtilāṭ ve nisyān-ı dāim ve belādet ve ruʿūnet işbu āfetlerden birini bulursan ve bu ḥāletler ḫavā vaḳtinde ve ṭabīʿatın līni ve müstefriġāt ile olan istifrāġ vaḳtinde noḳṣān veyāḫūd ziyāde olmaz ise sen ḥükm eyle ki bu ʿillet-i ṣarʿ dimāġda s̱ābittir, ʿuḍv-ı āḫere müşāreket ile değildir.

Ve bu ʿalāmetler ile ʿilletin dimāġa maḫṣūṣ olduğu maʿlūm olduktan sonra o ʿilletin āfeti yalnız efʿāl-i dimāġa ḫāṣṣ olduğunu veyāḫūd bi'l-müşā-reket ʿuḍv-ı āḫerde dahi āfet olduğunu bilmek murād eylesen yine taḥarrī ve teʾemmül eyle ki eger ʿaṣabī olan ʿuḍvlarda ve ṭıḥāl ve kebidde ve eṭrāf ve mefāṣılın birinde āfet bulmaz isen ve ʿalīl dahi ʿuḍvlardan rīḥ mis̱lli bir nes-nenin reʾs ve dimāġa ṣuʿūdunu iḥsās eylemez ise senin katında müteḥaḳḳaḳ ve mütebeyyen olur ki ʿillet dimāġa maḫṣūṣ olduğu gibi āfet dahi dimāġa ḫāṣṣ olur.

Ve ṣarʿın sühūletli ve ziyāde āsān olduğunun ʿalāmeti budur ki eshel olan ṣarʿın aʿrāḍı dahi eslem olur ve onun ʿaḳlı sürʿatle ves̱be eder yaʿnī tīz tīz yerine gelir ve ifāḳati sāʿatinde kendiye maraḍının ḳaẕāretinden ḥacālet ʿārıḍ olur ve ʿaṭūsāt ve şemūmāt istiʿmāliyle ifāḳati serīʿ olur. Ve keẕālik ḳayʾı taḥrīk eden nesnelerin boğazına duḫūlü ile ifāḳat bulur ge-rek ise o muḳayyiʾ onu ḳayʾ ettirsin ve gerek ettirmesin.

Ammā ṣarʿın ʿalāmet-i ṣuʿūbeti budur ki nefesi ʿusretli olur ve ıḍṭırābı ṭavīl olur ve ıḍṭırābdan sonra sükūn ve ḫumūd dahi ziyāde uzun olur ve teşmīm ve taʿṭīs ile ifāḳatleri nādir ve ḳalīl olur. Ve bu ṣarʿın ṣuʿūbetinden ṣuʿūbeti ḳalīl olur o ṣarʿın ki onda ıḍṭırāb ṭavīl ve ḫumūd ḳaṣīr veyāḫūd ḫumūd ṭavīl ve ıḍṭırāb ḳaṣīr olur.

Ve dimāġda tevellüd eden riyāḥ-ı ġalīẓadan ḥādis̱ ṣarʿın ʿalāmeti budur ki bu ṣarʿın ṣāḥibinin dimāġında ve dimāġa ḳarīb olan maḥallerde s̱iḳal olmaz belki temeddüdü ve kulağında devīsi olur ve teşennücü şedīd olmaz.

Ve balġamdan olan ṣarʿın ʿalāmeti budur ki onda olan rīḳte yaʿnī ağ-zında olan ruṭūbette ḥarāret ve zebediyyet ve ġılẓat ve kes̱ret olur ve bev-linde zücāc-ı ẕāib gibi bir nesne olur. Ve o ṣarʿ ṣāḥibinde cübn ve fezaʿ ve kesel ve s̱iḳal ve nisyān kes̱īr olur. Ve ṣarʿın balġamī olduğu ḳayʾından dahi maʿlūm olur ve zebedin ve demin levninden dahi maʿlūm olur ve

sinninden ve beledinden ve tedābīr-i māḍiyeden dahi maᶜlūm olur. Ve baᶜḍı kerre deᶜa ve sükūn ve yüzün ve gözün levni ve ḳānūn-ı sābıḳta bildiğin balġam ᶜalāmetleri ṣarᶜın balġamī olduğuna delālet eder. Ve eger o ṣarᶜı mūcib olan balġam ficc ve bārid ise onda nisyān ve belādet ve reᵓs ve bedenin s̱iḳali ve sübāt sāirlerinden ziyāde olur ve ṣarᶜın irḫāsı ve iḍᶜāfı ziyāde olur. Ve bu nevᶜ ṣarᶜ cidden redī olur ammā balġam-ı māliḥ ḥasebiyle ḥādis̱ olan ṣarᶜda sübāt eḳall ve dimāġın bürūdeti eḫaff ve ḥarekātı eslem olur.

Ve sevdādan ḥādis̱ olan ṣarᶜın ᶜalāmeti onda ḳayᵓ-ı sevdā olur ve ḳayᵓ olunan sevdā yā dem-i esvede şebīh olur yāhūd ḥirrīf-i muhterıḳ[64] olur veyāḫūd ḥāmiḍ olup şiddeti ile düştüğü yerin toprağını kaynatır. Ve bu nevᶜ sevdāvī ṣarᶜ ṣāḥibinin tıbāᶜı iḫtilāṭ-ı ẕihne ve mālīḫūlyā ḥāletlerine māil olur ve vaḳt-i ifrāḳta[65] yaᶜnī korkutuldukta ᶜaḳlı ṣāf olmaz. Ve yine sevdāya istidlāl olunur yüzün ve gözün levninden ve munḫurānın ve lisānın kuruluğundan ve müvellid-i sevdā olan tedbīrin teḳaddümünden.

Ve eger mādde-i ṣarᶜ olan sevdā dem-i ṭabīᶜīnin ᶜakeri ve tortu[su] olur ise onun ṣarᶜı istirḫā ile ḳıllet-i kelām ve sükūnla olur ve onun ṣāḥibinin efkār-ı hādiye vü sākinesi kes̱īre olur

Ve eger sevdā ṣafrā-i muḥteriḳ cinsinden ve ḥirrīf ise o ṣarᶜda olan iḫtilāṭ-ı ẕihn cünūnī olur ve onun ṣāḥibinde kes̱ret-i kelām ve ṣıyāḥ olur ve ṣarᶜı muḍṭarib ve zevāli ḫafīf olur. Ve baᶜḍı kerre o ṣarᶜ ḥummā ile olur ve ᶜale'l-ḫuṣūṣ sevdā-i ṣafrāviyyesi raḳīḳ olur ise ḥummāsı eks̱er olur.

Ve eger mādde-i ṣarᶜ sevdā-i demevī olur ise onun aḥvāli ḍaḥik ile olur.

Ve mādde-i ṣarᶜ bu sevdāların hangi ṣınfı idiğini ḳayᵓdan taᶜarrüfe sen ḳādir olursun, zīrā ḳayᵓın s̱iḳali demin s̱iḳaline müşābih olur ise o mādde sevdā-i ṭabīᶜī olur ve nebīẕ s̱iḳaline müşābih olur ise mādde sevdā-i muḥteriḳadır. Ve eger o ḳayᵓda ḫuşūnet ve ᶜufūṣat olup boğazını taḫşīn eyledi ise māddenin berd ve yübsü ġāyete erdiğine delālet eder. Ve eger o mādde-i sevdāviyye raḳīḳ ve ḥāmiḍ olup rıġvesi olur ise o sevdā maḥall-i vuḳūᶜunu kaynatır. Ve baᶜḍı kerre dahi o sevdāda rıġve olmaz.

Ammā dem-i ṣāftan ve ḫāliṣten ḥādis̱ olan ṣarᶜın ᶜalāmetinin beyānı budur ki eger ṣarᶜı dem kes̱ret-i ġaleyān ve ḥareket-i heyecānla işleyip o fiᶜli

---

64 "Ḥirrīf-i muḥterıḳ" yaᶜnī ṣafrā-i muḥterıḳ demektir.

65 Ve "feraḳ" ke-feraḥ fezaᶜ. *Ḳāmūs*.

keṡret-i kemmiyyet ḥasebiyle işlemedi ise onun levnde ve remedde ve evdācda fiᶜl-i keṡīri olur. Ve keẕālik ṣarᶜdan muḳaddem iḫtināḳ-ı raḥim ḥālātı gibi bir ḥālet ẓāhir olmaz velākin onda ṡiḳal ve belādet ve istirḫā ve kesrīt-i rīḳ ve keṡret-i muḫāṭ ṣarᶜ-ı balġamīde ẓāhir olduğu ḳadar ẓāhir olur.

Velākin demevīde bu ᶜalāmetler ile maᶜan ḥarāret ve gözde ḥumret ve başta buḫār-ı demevī olur. Ve eger dem fiᶜlini kemmiyyeti ḥasebiyle işler ise bu ᶜalāmetler işler ise bu ᶜalāmātlar ile evdāc damarlarında dürūr olur ve [ṣarᶜ] ẓuhūrundan evvel iḫtināḳ ḥālātı gibi ḥālet ẓāhir olur. Ve ṣafrādan ḥādiṡ olan ṣarᶜın eẕāsı ve kerbi ziyāde şedīd olur ve teşennücü eḳall ve müddeti ziyāde kısa olur velākin ıḍṭırābı ziyāde şiddetli olur ve ona ḳayʾ ve iltihāb ve ᶜaḳlın şiddet-i iḫtilāṭı ve ᶜaynın ve levnin ṣufreti dahi delālet eder.

Ve miᶜde sebebinden ᶜārıḍ olan ṣarᶜa fem-i miᶜdenin [254b] iḫtilācı ve ḫuṣūṣan ġıdānın teʾeḫḫüründe olan iḫtilāc ve keẕālik zamān-ı ṣarᶜda olan riᶜde ve irtiᶜāş ve ihtizāz ve ṣıyāḥ ve ᶜale'l-ḫuṣūṣ ibtidā-i aḫẕda olan ṣıyāḥ delālet eder. Ve o miᶜadī olan ṣarᶜda berāzda inṭılāḳ ve bevlde dürūr ve meẕī ve menīnin ẓuhūru ve ḫafaḳān ve ṣudāᶜ-ı şedīd ve ṣarᶜın ḫiffeti ve ḳayʾ ile zevāli ve sāir fesād-ı miᶜde ᶜalāmetleri olur. Ve miᶜdenin telaṭṭuḫu ve neḳāsı zamānlarda ṣarᶜın ziyāde ve noḳṣān olması dahi ṣarᶜın miᶜadī olduğuna delālet eder. Ve miᶜadī ṣarᶜın tevātüren düvārı ḳātil olur. Ve miᶜdede olup bu bābda teʾṡīri ve fiᶜli olan her ḫılṭ dahi bu ḳabīlden olur eger o ḫılṭ fiᶜlini kemmiyyetinin keṡretiyle ve keẕālik buḫārının keṡretiyle işlerse. Ve bu meẕkūrlar ḫılṭ balġamī olduğunun ᶜalāmetleri idi ve baᶜḍı kerre ona aḫlāṭ-ı sāire dahi karışır.

Pes ṣarᶜın miᶜde aḫlāṭından olduğunun ᶜalāmeti budur ki miᶜadī olan ṣarᶜ imtilā ve toḫme zamānlarında ᶜārıḍ olur ve vaḳt-i cūᶜ u ḫavāda ṭaᶜāmı ṭabīᶜatın defᶜi ve istiṭlāḳının ḳuvveti zamānında ṣarᶜ ḫafīf olur ve toḫme-i müteᶜāḳıb yaᶜnī biri biri ardınca birkaç nevbet toḫme vuḳūᶜunda ᶜārıḍ olur. Ve bu meẕkūrlar ile maᶜan mādde ṣafrāviyye olur ise ᶜaṭaş ve lehīb ve leẕᶜ ve iḥtirāḳ olur. Ve eger o mevādd ile sevdā olur ise ekṡer-i aḥvālde şehveti keṡīr olur ve ağzında ᶜalīl ṭaᶜm-ı ḥāmiḍi iḥsās eder ve ondan fikr ve vesvās tevellüd eder. Ve miᶜde aḫlāṭından olan ṣarᶜda her ḥālde balġam ᶜalāmetleri sāirlerin ᶜalāmetlerinden ziyāde olur.

Ve eger miᶜde aḫlāṭının fiᶜli keṡret-i miḳdār ile olmayıp redāᵓet ḥasebiyle olur ise onun ᶜalāmeti budur ki o sebeb ile olan ṣarᶜ vaḳt-i ḫavāda ᶜārıḍ olur, zīrā o vaḳtte fem-i miᶜdeye fem-i miᶜde ḫālī iken mādde-i mūẕiye müṣādif olur ve ᶜādiyesini kesr ve teskīn eder ġıdā bulunmamakla fem-i miᶜdeyi o mādde müteᵓeẕẕī kılıp ṣarᶜa müᵓeddī olur. Ve kaçan miᶜdede maḥmūd ve muvāfıḳ ġıdāya müṣādif olsa ṣarᶜ munḳaṭıᶜ olur.

Ve eger miᶜdede olan ḫılṭ-ı mūẕī ṣafrā cinsinden olup ḥādde olursa bundan aḳdem ġayre merretin mürūr eden ᶜalāmet ve edille ile sen onu taᶜarrüf edip bilirsin.

Ve mādde-i ṣarᶜın mebdeᵓi merāḳḳ olur ise onun ᶜalāmātı budur ki onda cüşā-i ḥāmiḍ olup ekşi ekşi geğirir ve mūciᶜa olan nefḫ ve ḳarāḳır olur ki onların teskīni baṭīᵓ olur ve merāḳḳında iltihāb olur. Ve baᶜḍı kerre bunlar ile maᶜan beyne'l-ketifeyn ağrı ve vecaᶜ olur ki o vecaᶜ tenāvül-i ġıdā zamānından sonra müddet-i ḳalīle mürūr ettikte ẓuhūr eder ve mütemādī olup o ġıdā haḍm olmadıkça vecaᶜ sākin olmaz ve kaçan ṭaᶜām ekl eyledikte keẕālik vecaᶜ ᶜavdet eder. Ve'l-ḥāṣıl her taġaddīden zamān-ı yesīr mürūrunda vecaᶜ ḥādiṡ olur ve her haḍmda o vecaᶜ sākin olur. Ve ḫavā vaḳtinde ṣarᶜ o zamān ᶜārıḍ olur ki ṭabīᶜatta ḳabḍ ve ṣalābet ve ḫuṣūṣan merāḳḳta fevḳ cānibine temeddüd ve riᶜde ola. Ve eger ṭabīᶜat mülāyim olur ise ṣarᶜ bāṭıl olur ve bu nevᶜ maṣrūᶜa münhaḍım olmadık ṭaᶜāmı ḳayᵓ etmek ᶜārıḍ olur.

Ve māddenin mebdeᵓi merāḳḳ olan ṣarᶜın bir ṣınıfı dahi vardır ki ṣarᶜı fāᶜil olan buḫār-ı merāḳḳī ṣafrāvī olur. Ve onun ṣafrāvī olduğu iltihābdan ve levnden ve iḫtilāṭ-ı ᶜaḳldan ve ḍucret-i taᶜaba ve taᶜannüte meylinden maᶜlūm olur.

Ve bir ṣınıfının dahi buḫārı sevdāvī olur. O ṣınıfta mālīḫūlyādan bir şuᶜbe olur ve cübn ve ḥadīṡ-i nefs ve ḫavf olur mādde muẓlime olmak ḥasebiyle. Ve ona mevte muḥabbet veyāḫūd mevte buġḍ ve mālīḫūlyā bābında ẕikr olunan ᶜaraḍlar olur.

Ve ṣarᶜın sebebi ve mebdeᵓi kebidden veyāḫūd cemīᶜan bedenden olur ise ona levn-i beşere ve tüyler ve cildin yübūseti ve ᶜalīlin ḳahli ve reheli ve simen ve hüzāli ve demin īcāb eylediği keṡret-i teneddīsi yaᶜnī nem-nāk olması delālet eder. Ve keẕālik nabḍı ve bevli ve aġdiye-i müteḳaddime ve

tedbīr-i sālif delālet eder. Ve keẕālik miᶜdeden ve raḥimden istifrāġı muᶜtāde olan mevāddın ve ᶜırḳın iḥtibāsları dahi delālet eder.

Ve eger mādde-i kebid iḥtirāḳa māil demevī olur ise levnde ḥumret ve terinde mevciyyet ve ṣarᶜın ḍaḥik ile ẓuhūru delālet eder.

Ve kebidden veyāḫūd cemīᶜ-i bedenden ẓuhūr eden mādde ṣafrāvī veyāḫūd balġamī veyāḫūd sevdāvī olur ise onlar dahi ᶜalāmāt-ı sābıḳalarından maᶜlūm olur. Ve sebebi raḥimden olan mevādd olur ise lā-maḥāle onda ṭamsın iḥtibāsı ve menīnin ve raḥime āḫer aᶜḍādan munṣabbe olan mevāddın iḥtibāsı olur. Ve o nevᶜ ṣarᶜdan muḳaddem ᶜānede ve iki ernebiyyelerde ve arkanın nevāḥīlerinde ağrı ve raḥimde ağırlık ve s̱iḳal ẓuhūr eder.

Ve ṣarᶜın sebebi ṭıḥālden olur ise ᶜilletin sevdāvī olmasıyla bilinir ve cānib-i ṭıḥālde vecaᶜ iḥsās olunur. Ve ṭıḥālde nefḫa veyāḫūd ṣalābet olur ve ṭıḥāl cānibinde ḳarāḳır olur. Ve eks̱er-i ḥālde ṭıḥāli olan ṣarᶜ cemīᶜan beden müşāreketiyle olur.

Ve mādde-i semmiyyet ile ḥādis̱ olan ṣarᶜda o mādde ᶜaṣab vāsıṭasıyla baᶜḍı aᶜḍādan dimāġa tāliᶜ ve ṣāᶜid olmakla ᶜārıḍ olur. Ve o ᶜuḍvda olan mādde-i semmiyyetin mebdeʾi baᶜḍı kerre ḫāricden olur, ᶜuḍvdan ᶜaṣab olan mevḍiᶜi ᶜaḳreb ve rüteylā ve zünbūr sokması ona delālet olur. Veyāḫūd ᶜuḍvun mebdeʾ-i semmiyyeti dāḫilden olur ve bu ṣınıf ṣarᶜda ẓulmet-i ᶜaynı ve suḳūṭu yaᶜnī maṣrūᶜun ṣarᶜ iṣābeti ile düşmesini īcāb eden buḫārın başa ṣuᶜūdu iḥsās olunur. Ve mebdeʾ-i ṣuᶜūd olan ᶜuḍv baᶜḍı kerre ricl ve baᶜḍı kerre dahi yed veyāḫūd arkadan ve ᶜāneden biri veyāḫūd miᶜde ve raḥim mis̱lli aḥşādan biri olur.

Ve dīdān ḥasebiyle olan ṣarᶜın ᶜalāmeti seyelān-ı luᶜāb ve dīdānın ve ḥabbu'l-karᶜın berāz ile ḫurūcu olur.

<u>Fi'l-Esbābi'l-Muḥarriketi li'ṣ-Ṣarᶜi</u>: Ṣarᶜı taḥrīk eder havāsı ṣarᶜa muᶜīn olan mevāḍaᶜa intiḳāl eylemek ve ḥarāret-i müfriteye taᶜarruḍ eylemek gerek ise o ḥarāret güneşten ve gerek ise āteşten olsun. Ve bi'l-cümle berdin aṣnāfı ve keẕālik kes̱ret-i cimāᶜ ṣarᶜı taḥrīk eder. Ve baᶜḍı kerre dahi kes̱ret-i emṭār ve şemāl ve cenūb yelleri dahi taḥrīk eder, zīrā şemāl yelleri ve bilād-ı şimāliyyenin havāsı mevāddı ḥabs eder. Ve cenūb yelleri ve bilād-ı cenūbiyyenin havāsı aḫlāṭı taḥrīk edip terḳīḳ ve tehyīc eder, dimāġı ruṭūbet ile doldurur. Ve rīḥ-i şemāl ile ṣarᶜ müteḥarrek olduğu gibi faṣl-ı şitāda dahi

keṡīren ḥareket eder yaʿnī ḥareketine sebeb mevāddın iḥtibāsı olur ve ẖarīf-te fesād-ı iẖtilāṭ ḥasebiyle ḥareket eder. Ve ṣarʿ bilād-ı şimāliyyede ḳalīlen vāḳiʿ olur velākin ḳātil olur, zīrā bilād-ı şimāliyyede ṣarʿ sebeb-i ḍaʿīf ile ḥādiṡ olmaz ve ḥudūṡu ancak sebeb-i ḳavī ile olur ve sebebi ḳavī ile olan ṣarʿ ḳātil olur revāyiḥ gerek ṭayyibe ve gerek müntine olsun. Baʿḍı kerre bunların her birisi ṣarʿı taḥrīk eder.

Ve ḥareketin kendisi veyāẖūd ḥareket-i serīʿanın ve dāirenin mütālaʿası ve işrāfı ve irtifāʿı olan maḥallerden naẓar ve ıṭṭılāʿ ve ḥammāmda ṭūl-i mekṡ ve meʾkūl haḍm olmazdan muḳaddem ḥammāma girmek ve başına ıssı su dökmek ve tebẖīri olan dem tevlīd eden aġdiye tenāvülü ṣarʿı taḥrīk ederler gerek ise o ġıdānın ʿakeri olsun ve gerek ʿakeri olmayıp muẓlim olsun, meṡelā şarāb-ı ʿakir ve şarāb-ı ʿatīḳ[66] ve o şarāb-ı ḥadīṡ gibi ki ken-di bi-nefsihi taṣaffī eylemedi veyāẖūd misfāt ile taṣfiye olunmadı. Ve o şarāb-ı ṣırf dahi ṣarʿı taḥrīk eder ki onun dimāġa nikāyesi ve leẕʿi olur.

Ve kerefs tenāvülünün ṣarʿı taḥrīkte ẖāṣṣıyyeti vardır. Ve mercimek dem-i sevdāvī tevlīdine bināen ṣarʿı taḥrīk eder lākin keşk-i şaʿīre ẖalṭ olu-nan ʿadeste ṣarʿı taḥrīk olmaz. Ve baḳla dahi ʿades gibidir. Sarmısak ve soğan başı buẖār ile mümtelī etmekle onlar dahi ṣarʿı taḥrīk ederler. Ve soğanın cevheri ruṭūbet-i rediyyeye istiḥāle eylemek ḥasebiyle dahi ṣarʿı taḥrīk eder. Ve keẕālik süt ve ḥelvānın cemīʿan aṣnāfı ve düsūmetli aġdiye tenāvülleri dahi taḥrīk-i ṣarʿ eder. Ve o aġdiyenin küllīsi ki ġalīẓ ve neffāẖ ve ḳabbāḍ [255a] ve bārid veyāẖūd ḥādd ve ḥirrīf ola, onları dahi tenāvül ṣarʿı taḥrīk eder.

Ve aẖlāṭı taḥrīk ḥasebiyle heyḍa maraḍı dahi ve keẕālik toẖme ve sūʾ-i haḍm ve seher ve ālām-ı nefsāniyye-i ḳaviyyeden ġamm ve ġaḍab ve ẖavf ve ḳaviyye olan infiʿālāt-ı ḥissiyye-i ḳaviyye, meṡelā raʿd ve davul ṣavtları ve arslanın zeʾīrini[67] istimāʿ ve keẕālik celācil miṡlli nesnelerin ṣalṣalasını ve ṣadāsını ve kapı fetḥinde olan ṣarīr gibi ṣarrāre olan nesnelerin ṣarīrini istimāʿ dahi ṣarʿı taḥrīk eder. Ve envār-ı bāhireye naẓar dahi taḥrīk eder, baṣarı ẖaṭf ve izāle eden berīḳa ve ḳurṣ-ı şemsin nūruna naẓar gibi. Ve

---

66 Şarāb-ı ʿakirde ʿaker vardır lākin muẓlim değildir ve şarāb-ı ʿatīḳte ʿaker yoktur velākin muẓlimdir.

67 "Zeʾīr" arslan ṣavtıdır.

ḥarekāt-ı ḳaviyyesi olan muḥarrikin mülāmesesi dahi taḥrīk eder, rīḥ-i ᶜāṣı-fın mülāmesesi gibi. Ve baᶜḍı kerre imtilā üzere riyāḍet dahi ṣarᶜı taḥrīk eder gerek o riyāḍet ile māddeyi taḥlīl ḳaṣd olsun ve gerek olunmasın.

el-Edviyetü's-Sāriᶜatu: Ṣarᶜa müʾeddī olan edviyeleri ve keẕālik ṣarᶜı izāle ve keşf eden edviyeleri emrāḍ-ı reʾs cedāvilinde ᶜalāmetleri ile ẕikr eyledik, ḳınne ile mürr ve ḳurūn-ı māᶜiz ile tebaḫḫur gibi ve ergeç keçinin kebidini ekl ve rāyiḥasını şemm ve keẕālik mürriyyi burnuna idḫāl, bunlar muṣāraᶜata müteᶜalliḳ devālardandır.

el-Muᶜālecāt: Ṣıbyānın ṣarᶜı muᶜālecesinde vācib olur ki mürḍiᶜanın ġı-dāsı ıṣlāḥ oluna ve ona iṭᶜām olunan ġıdā ḥarāret-i laṭīfeye māil olup key-mūsu ceyyid ola. Ve mürḍiᶜa leben-i māī ve fāsid veyāḫūd leben-i ġalīẓ tevlīd eyleyen aġdiye tenāvülünden ictināb eyleye. Ve mürḍiᶜa kes̱ret-i cimāᶜdan ve ḥabelden menᶜ olunur.

Ve vācib olur ki ṣabīyi ifzāᶜ ve izᶜāc eden ṣavt-ı ṭabl u būḳ u raᶜd u celācil ve ṣayyāḥ olan ḥayvānātın ṣayḥaları gibi aṣvāt-ı ᶜaẓīmeye ṣabīnin müfāceʾesinden ṣabī ḥıfẓ oluna ve fecʾeten ciss-i ġalīẓ ile cissten ḥıfẓ oluna ve seherden ve ġaḍabdan ve ḫavftan ve berd-i şedīdden ve ḥarr-ı şedīd-den ve sūʾ-i haḍmdan ictināb ettirile. Ve ṭaᶜāmdan muḳaddem ona riyāḍet-i raḳīḳa teklīf oluna ve ṭaᶜām yedikten sonra riyāḍetten menᶜ oluna. Ve o ṣabī balġam-ı raḳīḳi müstefriġa olan edviye ile istifrāġa taḥammül eder ise o istifrāġ terk olunmaya. Ve aḥyānen mā-ı ᶜasel saḳy olunmakla ṣabīyi ḳayʾ ettirmeğin menfaᶜati olur. Ve ona cülencebīn-i sükkerī ve cülencebīn-i ᶜaselī dahi saḳy olunur ve seẕāb ve sāir mülaṭṭıfāt koklatılır, zīrā bizim ẕikr edeceğimiz şemūmāt baᶜḍı kerre ṣıbyānın ṣarᶜı muᶜālecesine kāfī olur.

Ṣaġīr ve kebīr cemīᶜan aṣḥāb-ı ṣarᶜın muᶜālecesinde gerektir ki onlara o aġdiye-i maḥmūde verile ki onda min-ġayri ifrāṭin terṭīb-i maḥmūd ola ve imtilādan ve sūʾ-i haḍmdan ictināb ettirile ve şibaᶜları tāmm olmadan ṭaᶜāmdan menᶜ oluna.

Ve defᶜaten ġıdāsını tenāvül etmek muᶜtādı olmayanların mā-dūn-ı şibaᶜ ġıdāsı üç ḳısm olunur: Bir ḳısmı ṣabāḥla ve bir ḳısmı öğle vaḳtinde ve üçüncü ḳısmı ikindiden sonra verilir. Ve mecmūᶜu o ḳadar olmak gerektir ki üç sehm cemᶜ olup defᶜaten verilse onunla şibaᶜ-ı tāmm ḥāṣıl olmaz. Ve o ᶜalīl üç vaḳtin her birinde riyāḍet-i laṭīfe istiᶜmāl eyledikten sonra ġıdāları

verile ve şürb-i ḫamrı istiks̱ār eylemeyeler, zīrā ḫamr dimāġı ruṭūbet ile şedīden doldurur. Ve eger ḫamr isticmāli onlara gerekli olur ise şarāb-ı catīḳ-i cafışı tervīḳ ve taṣfiye eyledikten sonra ḳalīlen şürb eyleyeler.

Ve aṣḥāb-ı ṣarca aḍarr-ı eşyā bacde'l-istiḥmām şürb olur. Ve fec'eten berdde vuḳūcları dahi aḍarr olur ve belki onlara vācib olur ki başlarını ḥıfẓ ve viḳāye eyleyeler ifrāṭ üzere olan ḥarr ve berdin mülāḳātından ve ḥammāmda çok eğlenmekten. Ve maṣrūca vācib olur ki luḥūm-ı ġalīẓa tenāvülünün küllīsinden ve ġıdāiyyeti ḳavī olanları ve keẕālik balığın cemīc-i aṣnāfını tenāvülden iḥtirāz eyleyeler ve belki dört ayaklı ḥayvānātın büyüklerinin luḥūmunu eklden iḥtirāz eyleyeler ve onlar luḥūmdan ferārīc ve derārīc ve ṭayāhīc ve caṣāfīr-i ehliyye vü cebeliyye ve ḳanābir ve şefānīn ve cidā ve ġızlān ve erānib luḥūmuna ḳaṣr eyleyeler.[68] Ve denildi ki yaban ḫınzīrının laḥmı onlara ziyāde menfacatli olur. Ve bacḍı kerre laḥm-ı mācīz dahi onlara memdūh olur tecfīfi olup terṭībi ḳalīl olmak ḥasebiyle.

Ve onlara ḥalāvāt ve düsūmāt mis̱lli aġdiye isticmāli meẕmūm olur. Ve gerektir ki onlar buḳūlden ve cemīc-i fevākihten ḥattā ḳaṭaftan ve baḳla-i Yemāniyyeden dahi iḥtirāz eyleye. Ve bunlardan iḥtirāz lāzım olduktan sonra mā-cadādan iḥtirāz vācib olur. Ve kerefste taḥrīk-i ṣarc olmakla ondan taḥarrüz ziyāde lāzımdır. Ve eger buḳūl isticmāl olunmak iḳtiḍā eder ise şāhterec ve hindebā isticmāl eylesinler. Ve eṭıbbā marul isticmāline dahi ruḫṣat verdiler. Ammā Şeyḫ-i Re'īs der ki maṣrūcun marul isticmāline kes̱īren ben s̱enā eylemem, keẕālik küzbere tenāvülüne dahi baştan buḫārı menc eylediği için muraḫḫaṣ kıldılar, onu dahi ben kerīh eylerim, istiks̱ārını istiḥsān eylemem lākin demeviyye ve ṣafrāviyye olan ṣarcda küzbere tenāvülüne ben dahi izin veririm, ammā sılḳ yacnī pazı dedikleri nebāt su ile ṭabḫ olunup meslūḳ olduktan sonra zeyt ve mürrī ile ve o mecrāya cārī olan nesneler ile ıṣlāḥ olunup ḳable'ṭ-ṭacām ekl olunsa ṭabcı telyīn eder ve telyīni için maṣrūca o vech ile sılḳ ekline izn verilir.

Ve cümle buḳūlden maṣrūca seẕābı şemm nāfic olur. Ve ṭacāmlarında durak otuyla seẕāb vāḳic olmak nāficdir. Ve vācib olur ki yaş yemişin küllī-

68 Yacnī piliç ve turaç ve sülün ve sühlī ve cebelī serçe ve kanarya ve yemāme ki güğercinden büyük olur, Fārsīde şefāne derler ve oğlak ve āhū ve tavşan etlerinden ġayrı et yememektir.

sinden ve ġalīẓ olan yemişlerden ictināb eyleyeler lākin ṭaʿām üzere baʿḍı ḳavābıḍdan cidden yesīren miḳdār-ı ḫafīf tenāvül olunmak fem-i miʿdeyi sedd ve ġıdāyı iḥdār ve ṭabīʿatı telyīn ve buḫārı menʿ eylediği için cāiz olur.

Ve yine vācib olur ki lift ve fücl ve kerneb ve cizr mecrāsına cārī olan aġdiye-i s̱aḳīleden ictināb eyleyeler. Ve keẕālik ḥirrīf ve mübahhir olan aġdiyeden ve ḫardal gibi mūẕī olan mütenāvelden iḥtirāz eyleyeler, zīrā ḫardal buḫārı başa çıkarır ve dimāġ o buḫārın ḥarāfeti ḥasebiyle tefezzuʿ eder.

Ve sekerden ve mehebb-i riyāḥtan yaʿnī rüzgārlı maḥallerden ve imtilādan ictināb eder, ḥārr ve bārid su ile iġtisālden ḥaẕer eder, zīrā mā-ı ḥārrda irḫā ve mā-ı bāridde taḫdīr olur, rūḥ-ı ḥāssa ḍarar olduğu için. Ve maṣrūʿa ṭaʿāmdan imtilā ʿārıḍ olsa ḳayʾ eder ve baʿdehu tedbīri yaʿnī ṭaʿāmını telṭīf eder.

Ve yine vācibdir ki müsbite yaʿnī sübāt iḥdās̱ eden ġıdādan ve aġdiye-i s̱aḳīle vü mübaḫḫireden iḥtirāz ede. Ammā şarābla imtilā maṣrūʿa cidden muḍırrdır, lākin şarābın ḳalīli eṭıbbā katında nefsi basṭ eder, rūḥu taḳviye ve tezkiye eder, çok su içmekten muġnī olur. Ve şürb-i māın kes̱reti ise aḍarr-ı eşyā olur. Ḳaylūle nevmini iks̱ār ve belki muṭlaḳan nevmi istiks̱ār eylemek muḍırrdır ḫuṣūṣan imtilā üzere uyku ziyāde muḍırrdır. Ve ifrāṭ-ı seher dahi rūḥu taḥlīl ve iḍʿāf eylediğinden ebḫıre ile dimāġı doldurur.

Ve ṣarʿ tedbīrinin evveli ve aḳdemi ṣarʿı muḥarrik olan nesnelerden iḥtirāz olur ve ḳarīben esbāb-ı muḥarrikeyi beyān eyledik. Maṣrūʿun ḥāline sākin olmak ḥareketinden evlādır. Ve ẕikri mürūr eden istifrāġ ve tenḳıye-i beden eyledikten sonra riyāḍete ḥācet olur ise vācib olur ki o riyāḍeti imtilā üzere eylemeye ve riyāḍeti iʿyā iḥdās̱ edecek ḳadara bāliġ olmaya ve baʿde'r-riyāḍet bir miḳdār istirāḥat eyleye. Ve ictihād eyleye ki vaḳt-i istirāḥatinde ve sāir ezminede başını muntaṣıb ve dikili tuta ve irsāl edip başını esfele sarkıtmaya ve kes̱ret ile başını taḥrīk eylemeye, zīrā başını kes̱ret ile taḥrīk eylemek mevāddı başına ceẕb eder. Ve vācib olur ki nıṣf-ı esfelini taḥrīk eylemek nıṣf-ı aʿlāsını taḥrīkten ziyāde ola. Ve mevāddı esfele ceẕb eden tedbīrlerden olur cemīʿan bedenini delk eylemek bu vech ile ki delke aʿlādan başlayıp tedrīcle teseffül ve tenezzül ederek sāḳta tekmīl eyleye. Ve delke bedʾi göğüsten ve göğüsü vely eden cānibden ola ve delki ḫırḳa-i ḫaşine ile olup göğsü kızarınca ḳadar delk eyleye ve baʿdehu tedrīcle tenez-

zül eyleyip [255b] sāḳta ḫatm eyleye ve her delk-i s̱ānī ūlādan eşedd ola. Ve bu ḥālātların cümlesinde baş muntaṣıb ola ve bundan sonra o ᶜalīle meşy teklīf oluna.

Ve vācib olur ki o ᶜalīl riyāḍet eylediği maḥallde tervīḥ oluna, ḳuvāları ḥālet-i ūlāsına gelip ıḍṭırābı sākin olunca ḳadar mevḍiᶜ-i riyāḍette istirāḥat ettirile baᶜdehu o maḥallden maḥall-i aṣlīsine naḳl oluna ve cemīᶜan mevāddı delk ile esfele cez̠bden sonra cāiz olur ki başını dahi delk edip ve tüylerini tarayalar, zīrā başı bu vaḳtte delk tesḫīn eder ve başın mizācını taġyīr ve tebdīl eder.

Ve bu ᶜillete nefᶜi olan tedbīrlerden olur başına meḥācim vaḍᶜı ve baş üzere keyy eylemek, zīrā bunlar başı tesḫīn eder. Pes bu tenḳıye ve ishāl ve irāḥadan birkaç gün sonra ᶜalīli ḥammāma idḫāl edip ve ᶜalīlin şerāsīfi taḥtına vaḍᶜ-ı meḥācim ve başını senin bildiğin müsaḫḫinātla tesḫīninde beʾs yoktur.

Ve ṣarᶜın nevbeti geldikte şaᶜrdan veyāḫūd şaᶜr mis̱lli nesnelerden ittiḫāẕ olunan bir küre ağzına ilḳām ve idḫāl olunur, o şaᶜrlar dişlerinin arasına girer, ağzından iḫrāc edemez ve ağzı meftūḥan kalır, ḥālet-i ıḍṭırābında ağzı meftūḥ olmak ḥasebiyle dişler mutaḍarrır olmaz.

Ve vācib olur ki istifrāġa bedʾ olunup mādde-i ṣarᶜ hangi aḫlāṭ ise onu müstefriġ olan edviye ile istifrāġ oluna baᶜdehu başın tenḳıyesi ḳaṣd oluna, cāzib olan ġarġaralar ile baş tenḳıye oluna. Ve eger ṣarᶜ edvār ile olup aḫlāṭın kes̱retiyle devr dahi mütekessir olur ise rebīᶜ geldikte istiẓhār olunup onda olan aḫlāṭtan hangisi ġālib ise o ḫılṭ istifrāġ olunur. İstiẓhārın tefsīri mürūr eylediği üzere bahār geldikte müstefriġāt istiᶜmāl olunmağa derler. Ve eger faṣda māniᶜ bir nesne yok ise faṣd olunur, zīrā rebīᶜde o ᶜalīli faṣd ḫuṣūṣan ayaklarından faṣd ona nefᶜ verir eger dimāġı tebrīd eylemeyip ve bizim ẕikr edeceğimiz vaṣf üzere olur ise. Ve kaçan ṣarᶜın nevbeti ḳarīb olsa mümkin olur ise bir rīşe dühn-i sūsen ile yağlanıp ḥalḳına idḫāl olunmakla kusturulur. ᶜAle'l-ḫuṣūṣ miᶜdenin müşāreketi olur ise bu ḳayʾın menfaᶜati ziyāde olur, zīrā o ḳayʾ ile miᶜdede olan ruṭūbet ḫurūc edip fi'l-ḥāl ḳayʾın menfaᶜati ẓuhūr eder lākin kes̱ret-i ḳayʾın dimāġī olan ṣarᶜa maḍarratı olur.

Ve maṣrūᶜa ḥāl-i ṣarᶜda ve ḥāl-i ṣaḥvda bu vecūrāt nāfiᶜ olur: ḥıltīt ve cünd-i bīdester ki sikencebīn-i ᶜaselī ile istiᶜmāl oluna. Ve bu nefūḫātın dahi

nefᶜi olur: şaḥm-ı ḥanẓal ve ḳıs̱s̱āʾ-i ḥımārın kendi ve ᶜuṣāresi ve nüşādur ve şūnīz ve nānḫāh ve kündüs ve ḫarbaḳ-ı ebyaḍ ve fülfül ve zencebīl ve mürr ve ferfiyūn ve cünd-i bīdester ve usṭuḫūdūs ve bu mezḳūrlar müteferriḳa ve mürekkebe nefḫ olunur. Ve gerek ḥıltīt ve zift ve ḳaṭrān dahi nefūḫāt-ı nāfiᶜadır. Ve maṣrūᶜa nāfiᶜ olan baḫūrāt fāvāniyādır. Ve meşmūmāt-ı nāfiᶜa sez̲ābdır ṣarᶜ aḫẕ eyledikte. Ve kez̲ālik ifāḳati vaḳtinde sez̲ābı şemm etmek nāfiᶜdir. Ḥuneyn nām ṭabībin muḫtārıdır ki s̱āfsiyā arpa unuyla ve ḫall-i ḫamr ile maᶜcūn kılınıp ondan neffāḫāt ittiḫāẕ olunur ve dāimā şemm olunur.

Ve maṣrūᶜa nāfiᶜ eşribeler bunlardır: sikencebīn-i ᶜunṣulī bi'l-ḫāṣṣa nāfiᶜdir, küllü yevmin saḳy olunur. Ve bunun gibidir pelin şarābı ve zūfā ṭabīḫi ki saᶜter ile ṭabḫ oluna. Ve kez̲ālik efsentīn ve saᶜterden mütteḫaẕ sikencebīn istiᶜmāli nāfiᶜdir. Ve sikencebīn-i ᶜunṣulī faṣl-ı şitāda ıssı su ile ve faṣl-ı ṣayfta mā-ı bārid ile istiᶜmāl olunur. Ve denildiği üzere merūḫāt-ı ceyyideden olur erkek deve sāḳının iliği ki o ilik dühn-i verd ile ṣudġlar ve şüʾūn üzere ve feḳār-ı ẓahra ve ṣadra merḫ olunur. Ammā fāvāniyā taᶜlīk etmeğin ṣarᶜa menfaᶜati olduğunu ḳudemā tecribe eylediler. Ve bu mücerreb olan fāvāniyā taᶜlīkinin menfaᶜati olduğu ḥıfẓ ve ḍabṭ olunmak gerektir lākin müşābih olur ki onların tecribe ile eyledikleri menfaᶜat Rūmī fāvāniyānın tāzesine ve raṭbına ḫāṣṣtır.

Ve maṣrūᶜa bu devāların her dāim saḳyı vācib olur: ġārīḳūn, sīsāliyūs, isḳurdiyūn, zerāvend-i müdaḥrecin aṣlı ve fāvāniyā mis̱lli edviyeler beher yevm su ile saḳy olunur ve ṣarᶜa muvāfıḳ devā olur. Bulunduğu maḥallde ᶜalīlin her günde iki defᶜa yaᶜnī ġudveten ve gece yatacak vaḳtte teyādrīṭūstan bi-nefsihi şürb eylemesi ve bunu baᶜḍı ᶜulemā-yı ṭıbb reʾy eylediler ve tecribe dahi onu teʾyīd eyledi. Ve teyādrīṭūs *Ḳānūn*'un kitāb-ı ḫāmisinde eyāricāt bābında mez̲kūrdur. Ve baᶜḍılar dahi yine günde iki kerre zebedü'l-baḥr saḳyını istiḥsān eylediler. Ve caᶜde ve ḥınnā saḳyını istiḥbāb eylediler menfaᶜatleri ḥasebiyle caᶜdede ḫāṣṣıyyet olmak ile.

Ve bu ṣıfat üzere olan isḳīl devāsı dahi ṣarᶜa nāfiᶜdir, o devānın ṣıfatı budur: Ada soğanı aḫẕ olunup bir toprak ẓarf içine sirke koduktan sonra o isḳīl dahi o ẓarf içine ilḳā olunup ağzı bir sidād ile sedd olunduktan sonra üzerine bir kalın deri çekilip bağlanır ve o ḥāl üzere kırk gün ḳadar terk olunur. O kırk günün ibtidāsı Şiᶜrā'nın tulūᶜunun yirmi gün muḳaddeminden

iᶜtibār olunur ve o ẓarf güneşte iḳāme olunup rīḥ-i cenūba müteᶜarrıḍ kılınır ve her vaḳtte ḳalīlen ḳalīlen o ẓarf çevrilir, ona ḥarrın vuṣūlü ᶜale's-seviyye olup eczāsı müteşābih olsun için. Ve müddet-i meẕkūre mürūrundan sonra küpün ağzı açılır ve sen o ada soğanını bulursun ki matbūḫ ve müteherrā olmuştur. Baᶜdehu o ada soğanını iḫrāc edip ᶜaṣr ile ᶜuṣāresini aḫẕ edersin ve ᶜasel ile o ᶜuṣāreyi ḫalṭ edip küllü yevmin birer milᶜaḳa saḳy edersin. Ve ᶜalīle ᶜucāleten istiᶜmāli mühimm olup mürūr-ı vaḳt-i meẕkūra taḥammül olunmaz ise isḳīl su ve sirke içinde ṭabḫ olunur, o matbūḫtan sikencebīn-i ᶜunṣulī ittiḫāẕ olunur ve ṣarᶜ için edviye-i ceyyideden olur.

Bu ẕikr olunan devā, sīsāliyūs üç miṯḳāl ve ḥabbu'l-ġār üç miṯḳāl ve zerāvend-i müdaḥrec iki miṯḳāl ve fāvāniyānın aṣlı iki miṯḳāl ve cünd-i bīdester ve aḳrāṣ-ı isḳīl birer miṯḳāl, bu mecmūᶜ miḳdārlarınca aḫẕ olunup köpüğü alınmış ᶜasel ile maᶜcūn kılınıp küllü yevmin sikencebīn ile istiᶜmāl olunur.

Ve maṣrūᶜlara intiḳāl dahi nāfiᶜdir, zīrā havāsı mizācına muvāfıḳ bir belde bulunca ḳadar bir beldeden bir belde-i uḫrāya ve ondan dahi dīger beldeye naḳl onlara esnānda intiḳāl gibidir, nitekim sinn-i ṣıbādan şebāba intiḳālde menfaᶜat ḥāṣıl olup ve havāsı keṯīf ve muraṭṭıb olan beldeden havāsı mülaṭṭıf ve müceffif olan beldeye intiḳāl eylemekte dahi maṣrūᶜlara menfaᶜat vardır. Ve maṣrūᶜa iltivā ᶜārıḍ olup baᶜḍı aᶜḍāsında teşennüc olur ise o ᶜuḍv-ı müteşennic dühn ile ve mā-ı fātir ile ve ġamz-ı ḳavī ile tesviye olunur.

Ve kaçan ṣarᶜ dimāġī olur ise ona evlā olan ḫarbaḳ ve ḫarbaḳ mecrāsına cārī olanlar ile ve şaḥm-ı ḥanẓal ve saḳmūnyā ve eyāric ve ġārīḳūn ṭabīḫi ile istifrāġ edip beher sene kerreten baᶜde merretin mükerreren ishāl eylemektir. Ve faṣd hangi ḫılṭ için iḳtiḍā eder ise yaᶜnī aḫlāṭtan biri ġalebe edip demin dahi o ḫılṭ-ı ġālibe muḫālaṭası olur ise vācib olur ki o ḫılṭ için olan istifrāġāt ile iktifā ve iḳtiṣār olunmayıp faṣd oluna ḥattā ḳīfālin ikisinin dahi faṣdı iḳtiḍā eder ise ikisini dahi faṣd eyleyeler, ardınca taḥte'l-lisān olan damarı dahi faṣd edeler. Ve baᶜḍı kerre her üsbūᶜda ḳafā üzere ḥacāmet olunup mādde dimāġdan ceẕb olunur eger dimāġın mizācından ve ḍaᶜfından ḥacāmet-i meẕkūreye māniᶜ bir nesne bulunmaz ise. Ve baᶜḍı kerre dahi tekṯīr-i faṣda ḥācet olur. Ve kaçan bu faṣdlar olunsa vācib olur ki o ᶜalīl bir hafta istirāḥatte kılınıp baᶜdehu meşrūbāt-ı müshile ile ishāl oluna ve ḳavī ḥuḳneler ile ḳanṭuriyūn ve şaḥm-ı ḥanẓal [256a] ve ḫırvaᶜ ve bu miṯlli

ḥuḳneler ile iḥtiḳān oluna. Ve bundan sonra dahi bir müddet istirāḥat edip baᶜdehu kāhil katından ve baştan ve nuḳreden iḥticām oluna ve sāḳ üzere dahi ḥacāmet oluna. Ve yine ᶜalīl istirāḥat ettirilip baᶜdehu yine ishāl oluna. Ve bu ḥāl üzere irāḥāt ve ishālāt istimrār üzere oluna beden tenḳıye olunca ḳadar. Ve baᶜde't-tenḳıye yalnız başı tenḳıye edin. Bundan aḳdem senin bildiğin ġarāġır ve ᶜaṭūsāt ile baş dahi tenḳıye oluna ve evvelā şelīs̱ā[69] ve baᶜdehu şābānek[70] ve mā-ı merzencūş ile seᶜūṭ eyleseler nāfiᶜ olur.

Ve vācib olur ki ṣarᶜın nevbetinde miᶜde tenḳıye olunmuş buluna ve mümkin olur ise ṭaᶜāmdan evvel ḳayᵓ ettirilip miᶜdede mevcūd olan iḫrāc oluna ve baᶜdehu iṭᶜām oluna ḫuṣūṣan miᶜdede olan semek māliḥ ve ġayr-i māliḥ semek olur ise onu iḫrāc ziyāde nāfiᶜ ve menfaᶜatli olur. Ve bunların küllīsinden sonra dimāġın mizācı muḳavviyāt-ı müsaḫḫine ile tebdīl olunur, ḍımād-ı ḫardal ve senin bildiğin ḍımād-ı ḫardal mecrāsına cārī olanlar ile taᶜdīl olunur ve sez̠āb dahi şemm olunur.

Ve vācib olur ki müsaḫḫināt u mübeddilāt-ı mizāc defᶜaten ḥaml olunmaya belki tedrīcle istiᶜmāl oluna. Ve müsaḫḫinātın istiᶜmālinden efᶜāl-i dimāġa ḍarar olur ise istirāḥatte kılınır ve müsaḫḫināt terk olunur.

Ve aṣnāf-ı ṣarᶜdan sebebi balġam olan ṣarᶜın müstefriġlerinin efḍali eyāric ve şaḥm-ı ḥanẓal ve eyāric-i Hürmüstür. Ve eyāric-i Hürmüsten küllü yevmin ṣabāḥla nıṣf dirhem ve ᶜaşiyyeten dahi nıṣf dirhem şürbünün nefᶜ-i ᶜaẓīmi olur. Ve eger balġam ile imtilā-i küllī olur ise bizim vaṣf ettiğimiz üzere faṣd nāfiᶜ olur. Ve kez̠ālik türbüd ve ġārīḳūn ve usṭuḫūdūs ve eyāric-i Rūfus ile istifrāġ ḫāṣṣaten nāfiᶜ olur.

Ammā māddesi sevdā olan ṣarᶜda ṭabīḫ-i eftīmūn ve ḫarbaḳ ve ḥacer-i lāciverd ve ḥacer-i Ermenī ve usṭuḫūdūs ve bespāyec ve helīlec ile ishāl olunur ve erkek deve inciğinin iliği ve dühn-i verd ile feḳārāt ve aḍlāᶜ-ı ṣadr temrīḫ olunur.

Ammā ṣafrāvī olan ṣarᶜda vācib olur ki onda iᶜtinā tebrīd ve terṭībe ola, ᶜale'l-ḫuṣūṣ tebrīd ve terṭībi iḥtiḳān ile ola. Ve o ṣafrā ṣafrā-i muḥteriḳa ise o mādde sevdāvī ḥükmündedir yāhūd sevdāvī ve ṣafrāvī arasında olur.

---

69 "Şelīs̱ā" maᶜācīndendir.

70 "Şābānek" bürnūf dedikleri devādır; tafṣīli İbn Kütbī müfredātında ve Ḥalīmī lüġatinde mez̠kūrdur.

Ve ümmü's-ṣıbyān tesmiye olunan ṣarᶜ ḳarīb olur ki baᶜḍı eṭıbbā katında ṣafrāvī ola, onun için o ṣarᶜın ᶜilācında biz emr eyleriz ki āb-zen ve seᶜūṭāt-ı bāride-i raṭbe istiᶜmāl oluna ve ᶜalīlin başına süt ṣabb oluna ve bedeni ḳuvvet ile terṭīb eden muraṭṭıbāt istiᶜmāl oluna. Ve eger o ṣarᶜ ṣıbyānda olur ise mürḍiᶜaya sütünü tebrīd eden edviye saḳy olunur ve emr olunur ki o mürḍiᶜa mevāḍiᶜ-i bāridede sākine ola ve meskeni serdābī ola. Ve benzer ki ümm-i ṣıbyān ṣarᶜına ṣafrāvī ṣarᶜ ḥükmünü verenler katında ümmü's-ṣıbyān ṣarᶜ-ı ṣubārā ve ṣarᶜ-ı manya olur velākin bu ismler eṭıbbā-i muhaḳḳıḳīn katında maᶜrūf ve meşhūr değillerdir.

Ve kaçan maṣrūᶜun baᶜḍı aᶜḍāsına iltivā ve teşennüc ᶜārıḍ olur ise dühn ve mā-ı fātir ile o mültevī olan ᶜuḍv delk olunur ve ġamz-ı celīl ile ġamz olunur.

Ve kaçan ṣarᶜ miᶜadī olsa ona ziyāde muvāfıḳ olan müstefriġ şaḥm-ı ḥanẓal ve usṭuḫūdūs olur ve senede birkaç kerre bu müstefriġler ile miᶜde tenḳıye olunur. Ve miᶜdeyi tenḳıyeden sonra vācib olur ki miᶜdenin taḳviyesine dahi taᶜahhüd oluna ve miᶜdeye īrād olunan etᶜımenin haḍmı serīᶜ ve keymūsu ceyyid ola ve miᶜdeye o aġdiyeyi īrād dahi bizim vaṣf edeceğimiz gibi ola ve cevdet-i haḍmı tahsīlde ictihād oluna ve miᶜde zamān-ı ṭavīl ḫāliyeten terk oluna ve baᶜdehu ġıdā verile. Ve miᶜdenin ḫālī olmasından ᶜale'l-cūᶜ heyecān eden āfet ve aᶜrāḍ ṣudāᶜ baḥs̱inde ẕikr olunan nesneler ile tedārük oluna.

Ammā o ṣarᶜ ki dimāġa ᶜuḍv-ı āḫerden bir şeyʾin ṣuᶜūdu ile ola, o ᶜuḍv fevḳ cānibinden ribāṭ-ı ḳavī ile nevbet gelmezden muḳaddemce rabṭ olunur ve baᶜḍan olur ki o rabṭ ile nevbet mündefiᶜ olur. Ve dimāġa ṣuᶜūd eden maᶜrūf olan müstefriġātla mādde istifrāġ olunur eger devānın ḳuvveti o ᶜuḍva vāṣıl olur ise, ammā o ᶜuḍva buᶜduna bināen ḳuvvet vāṣıl olmaz ise ṣarᶜın sükūnu vaḳtinde edviye-i muḳarrıḥa ile o ᶜuḍv taḳrīḥ ve taṣdīd olunup ḳayḥı istifrāġ ve isāle olur veyāḫūd o ᶜuḍvun māddesi s̱āfsiyā ve ferfiyūn ve bu mis̱lli edviyeler ile ṭılā olunup iḥrāḳ olunur. Ve māddeyi iḥrāḳ eden edviye kitāb-ı s̱ānīde ẕikr olunan levḥalardan maᶜlūm olur.

Ve baᶜḍı kerre o nevᶜ ṣarᶜ bir dereceye varır ki onda ẕerārīḥ ve kebīkec ve belādur ve cervü'l-bāzī istiᶜmāline ḥācet olur. Ve eger ᶜuḍvu şarṭa muḥtāc olursan şarṭ eyle. Ammā o şeyʾ-i ṣāᶜidin ṣuᶜūdu cemīᶜan bedenden

olur ise baᶜḍı ᶜulemā dediler ki eger ḫaṭarı ᶜaẓīm olmasa iki sübāt damarlarını o ṣarᶜda faṣddan enfaᶜ bir nesne olmaz; o faṣd ile bürᵓ-i tāmm ḥāṣıl olur velākin onu faṣdda ḫaṭar-ı ᶜaẓīm vardır, zīrā sübāt damarları şiryānīdir, demi munḳaṭıᶜ olmaz ve baᶜḍı tedbīr ile demi ḳaṭᶜ olunsa dahi o faṣd dimāġı tebrīd eder ve rūḥu dimāġdan ḳaṭᶜ eder ve bunlara sekte tābiᶜ ve müteferriᶜ olur.

Ve muṣannif der ki iki sübāt damarlarının faṣdında ẕikr olunan ḫaṭarlar olmakla faṣdı mümkin olmaz ise lākin başa ṣuᶜūdu olan şiryānları ḳaṭᶜda sübāt faṣdının ḫaṭarı miṡlli ḫaṭarı olmayanların birisi ḳaṭᶜ yaᶜnī faṣd olunsa nefᶜ-i keṡīr onda ᶜaẓīm olmak baᶜīd olmaz.

Beşinci Faṣl Sekte Beyānındadır

Sekte bi'l-cümle bedende olan aᶜḍā ḥiss ve ḥareketten külliyyen muᶜaṭṭale olmağa derler. Ve aᶜḍāya o taᶜaṭṭul dimāġın buṭūnunda vāḳiᶜ olan ḥiss ve ḥareket ervāḥının mecārīlerinde südde olmakla dimāġdan o aᶜḍālara ervāḥ vāṣıl olmayıp ḥiss ve ḥareketten kalmakla olur. Ve sekte ḥasebiyle eger ālāt-ı ḥareket dahi muᶜaṭṭale ve teneffüs dahi muᶜaṭṭal veyāḫūd ālet ḍaᶜīf olup teneffüs sühūletli olmaz ise ve belki nefesinde muḫtenıḳ olanlar gibi zebed olup ẕā-feterāt veyāḫūd ġaṭīṭ olur ise o sekte ṣuᶜūbetli olur ve delālet eder ki ḳuvve-i muḥarrike aᶜḍā-i nefesi taḥrīkten ᶜāciz olmuştur.

Ve bunlardan dahi ṣuᶜūbetlisi olan o sektedir ki onda nefes ve zebed ve ġaṭīṭ bunların birisi dahi olmaya. Eger teneffüste āfet-i ᶜaẓīm olmayıp ve cevr ile boğazına ṣabb olunan nesne bāṭına gidip ve burnundan ḫurūc eylemez ise bu nevᶜ sekte her ne miḳdār ẕikri müteḳaddim olan sektelerden erceᵓ olur ise[71] lākin bunda dahi ḫaṭar-ı ᶜaẓīm olur. Ve İbokrāt dedi ki eger sekte ḳaviyye olur ise ṣāḥibi için bürᵓ recā olunmaz ve eger ḍaᶜīfe ise onun bürᵓi ve ṣıḥḥati ṣuᶜūbetli olur.

Ve dimāġda olan mecārī-i rūḥun insidādı iki vechin biriyle olur: yā inṭıbāḳ ile olur veyā imtilā ile olur. Ve inṭıbāḳ ile olan o vech ile olur ki dimāġa dimāġı mūlim ve mūẕī olan bir nesne vāṣıl olur, o mūẕīden dimāġ ḥareket-i inḳıbāḍiyye ile münkabıḍ olup dimāġ sıkışmak ile arasında olan

71 "Erceᵓ olur ise" demek o ṣarᶜdan bürᵓ ziyāde meᵓmūl olur ise demektir.

tecāvīf ve mecārīnin tākları biri birine mülāsık olup tecvīf zāil ve rūḥ dahi cereyāndan ᶜāṭıl olur veyāḫūd dimāġa vāṣıl olan māddede keyfiyyet-i ḳābıḍa olup dimāġı ḳabḍ ve teks̱īf edip fesād-ı meẕkūr ve inṭıbāḳ ḥāṣıl olur, berd-i şedīd keyfiyyeti dimāġa vāṣıl oldukta bu nevᶜ inṭıbāḳ ve sekte ḥādis̱ olur. Ve dimāġın imtilā ḥasebiyle insidādı bu iki vech ile olur:

Vech-i evvel budur ki imtilā dimāġı tevrīm eder. Mādde dimāġı imtilā ḥasebiyle ifsād edip temdīdiyle sedd eder. Ve bu sedd ile ḥādis̱ olan sekte ṣuᶜūbetli olur gerek ise mādde-i imtilā ḥārre olsun gerek ise bāride [256b] olsun.

Vech-i s̱ānī budur ki dimāġı mādde-i imtilā tevrīm eylemez ve eks̱eriyyā vāki olan sekteler bu ṣınıftan olur. Ve sektenin bu ṣınıfının süddesi yā dimāġın kendide olur yāhūd ḳurbünde olup mecārī-i rūḥu imtilā ile sedd eder veyāḫūd dimāġdan ḫāric olan mecārī-i rūḥta olup dimāġda ve ḳurb-ı dimāġda olan sudde-i imtilāī ḫılṭ-ı demevīnin dimāġa defᶜaten inṣıbābıyla veyāḫūd balġamīnin inṣıbābıyla olur. Ḫılṭ-ı balġamīnin inṣıbābı kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olur. Ve dimāġa sālik olup dimāġdan ḫāric ve baᶜīd olan mecārīnin insidādı şiryānların ve ᶜurūḳ-ı sākinelerin kes̱ret-i dem ḥasebiyle şiddet-i imtilāsından olur, zīrā o damarlar mecārī-i rūḥ olmakla rūḥun nüfūẕuna ve dimāġa vuṣūlüne imtilā-i şedīd ḥāil olur. Ve ervāḥ cereyāndan kaldıkta az vaḳtte iḫtināḳ ᶜārıḍ olur ve ẕikri mürūr eylediği üzere ᶜunuḳta olan sübāt damarları şedd oldukta ᶜārıḍ olan ḥālet bu insidād ile dahi ᶜārıḍ olur ve ālet-i ḥiss ü ḥareket efᶜālini işlemekten muᶜaṭṭal kalır.

Ve sektenin aṣnāfı ve esbābı ancak bu meẕkūrlar olur lākin baᶜḍı kerre fālic-i ᶜāmme yaᶜnī iki şıḳḳa şāmil olan fālice dahi sekte ıṭlāḳ ederler. Ve maᶜa-hāẕā fālic-i ᶜāmmda başta olan aᶜḍālar selīm olur. Ve baᶜḍı kerre bir ṭarafta vāḳiᶜ olan istirḫāya dahi sekte ıṭlāḳ edip o ᶜuḍvun sektesidir derler. Ve bu ıṭlāḳ ve taᶜbīr İbokrāt'ın kelāmında vāḳiᶜ olmuştur.

Ve baᶜḍı evḳātta vāḳiᶜ olur ki insāna sekte iṣābet eder ve o meskūt meyyitten farḳ olunmaz ve onda teneffüs dahi iḥsās olunmaz ve ḥayāta delālet eder bir ᶜalāmet dahi olmaz ve baᶜdehu sektesi zāil olup selāmet üzere vāfir müddet taᶜayyüş eder. Ve biz bu ḥāl üzere olan çok kimseleri gördük ki onlara nefesten bir nesne ẓuhūr eylemezdi ve nabḍları tamām

suḳūṭ ile sāḳıṭlar idi baᶜdehu ṣıḥḥat bulup taᶜayyüş eylediler. Ve benzer ki bunun vechi budur ki o ḥālet üzere olan meskūtların ḥārr-ı ġarīzīsinin tervīhe iḥtiyācı şedīd değildir ve buḫār-ı duḫānīlerini tard ve defᶜe ve teneffüs-i ᶜaẓīme ve nefesi kes̱īre iḥtiyācı yoktur. O meskūta berd ᶜārıḍ olmakla bu iḥtiyāc mürtefiᶜ olur. Bu sebebden eṭıbbā katında maḥbūb olur ki mevtini ve ḥayātını temyīz mümkin olmayan mevtā defn olunmaya, ḥāli mütebeyyin olunca ḳadar defni teʾḫīr oluna. Ve onun ḥāli ancak yetmiş iki sāᶜatte mütebeyyin olur.

Ve eks̱er-i ḥālde sekte fālic maraḍına intiḳāl eder ve ona münḥall olur onun için ki sektenin māddesini cemīᶜan bedenden defᶜden ṭabīᶜat ᶜāciz olur ve o vaḳtte māddeyi bir cānibe defᶜ edip fālic ḥādis̱ olur.

Ve sektede olan südde buṭūn-ı dimāġdan yalnız baṭn-ı muʾaḫḫara maḫṣūṣ olmaz, zīrā südde yalnız baṭn-ı muʾaḫḫarda olsa sekte ᶜārıḍa olan kimsenin muḳaddem-i reʾsinde ve yüzünde olan ḥiss bāṭıl olmazdı.

Fāḍıl İbokrāt dedi ki bir kimsenin ḥāl-i ṣıḥḥatinde baġteten başına ağrı ḥādis̱ olup baᶜdehu meskūt olur ise o kimse ḳable's-sābiᶜ[72] yaᶜnī ḳable'l-yevmi's-sābiᶜ helāk olur meger ona ḥummā ᶜārıḍ ola, o zamān ümīd olunur ki ḥummā ile faḍla taḥallül edip sekte zāile ola.

Ve maᶜlūm ola ki sekte beldesi ve sinni ve tedbīri raṭb olanlara ᶜārıḍ olur ḫuṣūṣan o merṭūbların ruṭūbetleri maᶜiyyetinde bürūdet dahi ola. Ve eger mizācı ḥārr ve yābis olana sekte iṣābet eder ise onun emri ve ḥāl ü şānı ṣuᶜūbetli olur, zīrā sekte maraḍının mizācı ile mizāc-ı ḥārr u yābis olan kimsenin mizācları müḍādde olurlar ve maraḍ müḍāddeyne ᶜārıḍ olmak cidden sebebin ḳuvveti ile olur ve mizāca baᶜīd ve ḳavī olan sebebi marīḍin taḥammülü olmaz. Ve ḥarāretten sekte nādiren vāḳiᶜ olur.

Fālic maraḍı olan kimsenin māddesi bir şıḳḳtan yayılıp iki cānibine münbasıṭ olsa o mādde-i fālice sekte iḥdās̱ eder. Ve kaçan sektenin māddesi münkabıḍa olup iki cānibde olan mevādd-ı münbasıṭa cānib-i vāḥidde müctemiᶜa olsa o mādde fālici iḥdās̱ eder.

---

72 "es-Sāᶜatü ḳable's-sābiᶜ" iki iḥtimāl vardır: Biri ḳable's-sābiᶜa murād olunmak ve iḥtimāl "āḫiru ḳable''l-yevmi's-sābiᶜ" murād olunmaktır lākin s̱ānī evlādır. Sābiᶜin mez̠kūr olması ve ḥummā ile taḥallülü ona ḳarīne olur, zīrā az vaḳtte ḥummā iṣābet edip mādde taḥallül eylemek baᶜīddir.

Ve sektenin ve sekte sebebinin eks̱eri iki baṭn-ı muʾaḫḫarda olur. Ve eger sekte ile ḥummā olur ise o baṭnlarda ʿale'l-ekṣer verem olduğuna delālet eder. Ve baʿḍı kerre olur ki dem-i sevdāviyyesi kes̱īr olan eşḫāṣ faṣd-ı kes̱īre muḥtāc olup dimāʿ-ı kes̱īrlerini faṣd ile iḫrāc edip intifāʿ ederler velākin yine ʿuḳbālarında yaʿnī o kimseler āḫir-i emrlerinde yine sekte ve sekte mis̱lli emrāḍda vāḳiʿ olur.

el-İstiʿdādu li's-Sekteti'd-Dāireti: Edviye-i ḥādde tenāvülü sekte ḥudūs̱unu taʿcīl eder onun için ki bedende olan sekte mevāddının tevānī ve tekāsül üzere olanlarını ḥarekete taʿcīl eder. Ve düvār bābında düvār sekteyi münẕir olduğu maḥalleri bildirdik, o mevḍiʿden taʿarrüf eyle.

el-ʿAlāmāt: Sekte ile sübātın üç vech ile farḳı vardır:

Vech-i evvel meskūtun ġaṭīṭi olur ve nefesinde āfet olur; mesbūtta bu ḥāletler olmaz.

Vech-i s̱ānī mesbūt nevm-i s̱aḳīl ile ibtidā edip tedrīcle sübāta varır, ammā meskūtta sekte defʿaten olur.

Vech-i s̱ālis̱ sekte ʿārıḍ olan kimsede eks̱er-i ḥālde sekteden muḳaddem ṣudāʿ ve evdāc damarlarının intifāḫı ve düvār ve seder ve ẓulmet-i baṣar cemīʿan bedende iḫtilāc ve nevm vaḳtinde ṣarīf-i esnān[73] ve s̱iḳal ve kesel olur. Ve eks̱er-i ḥālde bevlinin zencāriyyeti ve sevādı olur ve bevlde nüşārī ve nuḫālī rüsūb olur.

Ammā eẕā ve ḍarbe ve saḳṭadan veyāḫūd ʿuḍv-ı āḫere müşāreketten ḥādis̱ olan sektenin ʿalāmetlerini kirāren beyān olunan uṣūlden sen taʿarrüf eyle. Ammā verem ḥasebiyle sekte ḥummādan ḫālī olmaz, ḥummā o nevʿ sekteye delālet eder. Ve keẕālik verem ʿalāmetlerinin teḳaddümü dahi delālet eder. Ve mādde-i demden olan sekteye ẕikri kes̱īren mürūr eden ʿalāmāt-ı dem dahi delālet eder ve yüzü ve gözü cidden kırmızı olur ve evdāc ve boynunda olan sāir damarlarda temeddüd ve imtilā olur. Ve çok zamāndan beri faṣd olunmamak dahi delālet eder. Ve sektenin ʿurūḍundan muḳaddem demi müvellid olan aġdiye tenāvülü dahi delālet eder.

Ammā sektenin māddesi balġam olduğuna seḥane ve gözün levni ve ḫayāşīmde yaşlık olmak ve bu mis̱lli ʿalāmāt balġamın vücūduna delālet

73 "Ṣarīf-i esnān" dişlerini biri birine ḍarbe ve ıṣṭıkāktan ḥādis̱ olan ṣadādır.

eder. Ve eṭıbbānın ḳavli üzere pīr ve şeyḫ olanlara düvār-ı lāzım[74] veyāḫūd düvār-ı mütekerrir ʿārıḍ olsa sekteyi cidden inẕār eder.

el-Muʿālecāt: Sebeb-i ḫāricden ʿārıḍ olanın ʿilācı o sebeb-i bādīnin tedbīriyle olur. Ve ʿuḍv-ı āḫere müşāreket ile olan sektenin ʿilācı o ʿuḍv-ı müşārike *Ḳānūn*'da senin bildiğin muʿālece ile olur.

Ve demden olan sektenin muʿālecesi ve tedbīri sektenin iṣābeti vaḳtinde faṣd edip dem-i kes̱īr isāle ve iḫrāc etmekle olur, zīrā dem-i kes̱īrin ḫurūcuyla fi'l-ḥāl ifāḳat gelir. Ve faṣddan sonra bildiğin ḥuḳneler ile iḥtiḳān olunur. O ḥuḳne ile mevādd baştan esfele müncez̠ibe olur ve tedbīri yaʿnī meʾkūlātı telṭīf olunur ve ġıdāsı cüllāb ve mā-ı şaʿīr-i raḳīḳ ve māu'l-cübne ḳaṣr olunur. Ve dimāġı taḳviye eden şemūmāt koklatılır velākin dimāġ bildiğin müsaḫḫinātla tesḫīn olunmaz.

Ve ammā mādde-i balġamdan ḥādis̱ olan sektenin muʿālecesi budur ki eger balġam ile ʿalāmāt-ı dem mevcūde ise yine faṣd olunur baʿdehu ḥuḳun-ı ḳaviyye ile iḥtiḳān olunur ve şiyāfāt-ı ḳaviyye ile taḥmīl olunur. Ve o şiyāfātta ṣumūġ ve baḳar merāresi dāḫil olunmak lāzımdır. Baʿdehu müshil saḳy olunur. Eger müshil nüfūẕ edip boğazından geçer ise meskūta saḳyda iʿtimād olunan ḥubūbdan olur ferfiyūn ḥabbı. Ve bunlardan sonra meskūtun başına kimādāt-ı müsaḫḫine vaḍʿ olunmağa [257a] ikbāb ve ıṣrār olunur. Ve o mā-ı matbūḫla tenṭīle ikbāb olunur ki onda durak otu ve şīḥ ve merzencūş ve ağaç kavunu yaprağı ve fūtenec ve ḥāşā ve zūfā ve iklilü'l-melik ve saʿter ve ḳaysūm mis̱lli ḥaşāyiş-i müsaḫḫine ṭabḫ olunmuş ola. Ve kez̠ālik o edhānla başı tesḫīn olunur ki onlarda z̠ikr olunan ḥaşāyiş ḳuvveti ola. Dühn-i sez̠ābla dahi başı ṭılā olunur ki o dühnün içine ʿāḳırkarhā ve cünd-i bīdester ve cāvşīr ve ḳınne fetḳ ve idḫāl olunmuş ola. Ve o meskūtun cemīʿan bedeni kibrīt ile maḫlūṭ olan zeyt ile yağlanır. Ve eger başına vaḍʿ olunan kimādāt ḳaranfül ve besbāye ve ḥāl [ve] [cevz-i] bevvā ve veccden yaʿnī eğirden mütteḫaẕ olur ise emr-i ṣavāb ve ʿilāc-ı rāst olur. Ve ayakları dahi müsaḫḫin ve ḥārr olan dühn ile ve mā-ı ḥārr ile delk olunur. Ve ḫarezāt-ı ẓahrı meyʿa ve zanbaḳ ile temrīḫ olunur. Ve aṣl-ı nuḫāʿ

74 "Düvār-ı lāzım" o düvārdır ki aṣlā münfekk olmaz. "Düvār-ı mütekerrir" o düvārdır ki iṣābet eder ve zāil olur ve yine iṣābet eder ve yine zāil olur, bu vech üzere gelir ve gider.

üzere yaᶜnī nuḫāᶜın bittiği maḥalle ḫardal ve sekbīnec ve cünd-i bīdester ve ferfiyūn vaḍᶜ olunur.

Ve meskūta ceyyid olan edhāndandır ḳıs̱s̱āʾ-i ḥımār dühnü ve sez̠āb ve isḳīl dühnleri ki onlar zeyt-i ᶜatīḳ ile ittiḫāz̠ olunmuş ola. Ve onun ittiḫāz̠ı iki vech ile olur: Eger o edviyeler tāze olur ise zeyt-i ᶜatīḳin içinde kırk gün ḳadar naḳᶜ kılınır veyāḫūd zeyt-i ᶜatīḳ içinde o edviye ṭabḫ olunur, mes̱elā zeytten bir ḳısṭ miḳdārı aḫz̠ ve isḳīlden iki vakıyye aḫz̠ olunup isḳīl teherrī edince ḳadar ṭabḫ olunur. Ve kez̠ālik ᶜākırkarhā dühnü dahi bu iki vech üzere olur, tarīsi inkāᶜ ṭarīḳi ile ve ᶜatīḳi ṭabḫ ṭarīḳi ile olur.

Ve meskūtta hangi dühn istiᶜmāl olunsa gerektir ki o dühn şemᶜ ile taḫs̱īr oluna yaᶜnī katı kılına, ṭılā olundukta o dühnler akıp seyelān eylemesin için. Ve lāyıḳ olur ki temrīḫe evvelā merūḫātın aḍᶜafı ile ibtidā oluna. Eger onunla necāḥ ḥāṣıl olur ise fe-bihā ve eger necāḥ ḥāṣıl olmayıp defᶜaten uḫrā merūh istiᶜmāline ḥācet kalır ise o zamān merūḫ-ı ḳavī istiᶜmāl olunup ḳavīnin istiᶜmāli tederrüc ile ola. Ve ḥuḳne mis̱lli müstefriġāt ile istifrāġdan sonra burnuna kündüs taḳrīb eylemekte ve seᶜūṭāt-ı ḳaviyyede ve edhān-ı ḳaviyye istiᶜmālinde beʾs yoktur. Ve yine ḥadīdi kızdırıp başı muḥāz̠īsine vaḍᶜ etmekte ve senin bildiğin ḍımādāt-ı muḥallile istiᶜmāl etmekte dahi beʾs yoktur. Ve bir yeleği dühn-i sūsen veyāḫūd zeyt ile yağlayıp meskūtun boğazına idḫāl eylemek ile taḳyiʾe mümkin olur ise ḳayʾ ettireler, nāfiᶜ-dir ḫuṣūṣan fem-i miᶜdede imtilā olduğu ḥads̱ olur ise nefᶜi ziyāde olur ve kez̠ālik sekteye toḫme teḳaddüm eyledi ise yine nefᶜi şedīden ziyāde olur. Ve meskūta ḳayʾdan fāide-i uḫrā ḥāṣıl olur o fāide budur ki sektesi bāride veyāḫūd raṭbe olanların başlarını tehevvuᶜ ve tekellüf ile ḳayʾ tesḫīn eder.

Ve vācib olur ki meskūtun riyāḥı edviye-i müsehhile ile iḫrāc oluna, zīrā riyāḥı iḫrācla ᶜalīle ḫiffet gelir. Ve baᶜḍı kerre z̠ikri sābıḳ ṣaᶜrdan küre idḫā-line sürᶜat olunur dişleri biri birini ifsād eylemesin için. Ve kaçan meskūt miḳdār-ı yesīr tenḳıye olunsa vācib olur ki ona mā-ı sez̠āb ile matbūḫ olan dühn-i ḫırvaᶜ mā-ı uṣūl ile beher yevm iki dirhem saḳy oluna, onu saḳyda tederrüc olunup iki dirhemden bedʾ olunup azar azar ziyāde olunarak be-her yevm beşer dirhem saḳy oluna ve baᶜde'l-istifrāġ mümkin olursa tiryāḳ ve mes̱rudīṭūstan ve kez̠ālik enḳardiyā ve şelīs̱ā ve sencerīnā ve bu mis̱l-li mürekkeb devālardan bunduḳa miḳdārı vecūr ile boğazına akıtıla. Ve

besāyıṭtan yaʿnī edviye-i müfredelerden dahi cünd-i bīdesterden bir mis̱ḳāl miḳdārı mā-ı ʿasel ile ve sikencebīn-i ʿaselī ile saḳy oluna ve bāḳılāt miḳdārı sekbīnec saḳy oluna ve onların şarābları mā-ı ʿasel-i sāẕec ola. Ve ḥācet mess eder ise efāviyā ile mürebbā mā-ı ʿasel şürb eyleye.

Ve kaçan ʿalīlde ḫiffet müşāhede olunur ise ona ġarġarāt ve ʿaṭūsāt verilir. Ve ḳafāsı ve nuḳresi üzere bi-şarṭ ve bilā-şarṭ bi-ḥasebi'l-iḳtiḍā meḥācim vaḍʿ olunur ve erācīḥte yaʿnī salıncakta kılınmak ile ʿalīle riyāḍet ettirilir. Ve üç haftadan sonra istiḥmām ettirilip ḥammām gününde edhān-ı müsaḫḫine ile temrīḫ olunur.

Teḳayyiʾ ve tenḳıye-i külliyyeden sonra ġarġarāt onlara nāfiʿadan olur ḥāşā ve fūtenec ve saʿter ve zūfā ve bu mis̱lli edviyelerin ṭabīḫi ki sirke ile ṭabḫ olunup ʿasel dahi ḫalṭ olunmuş ola ve keẕālik māu's-sılḳ ile dahi ġarġara olunur ki onda ʿākırkarhā ve mevīzec ve ḥāşā ve summāḳ ṭabḫ olmuş ola. Ve bu meẕkūrlardan aḳvā olur felāfil ve dārü'l-fülfül ve zencebīl ve mevīzec ve būraḳ ve verd ve summāḳ aḫẕ olunup daḳḳ oluna ve mey-puḫtec ile maʿcūn kılınıp andan şiyāfāt ittiḫāẕ oluna. Ve istiʿmāli maḍġ olunmak ile olur veyāḫūd ṭabīḫ-i zūfā maʿa'l-maṣṭakī ile o şiyāftan ġarġara olunmak ile olur. Bu meẕkūrlara menfaʿatte ḳarīb olur fülfül ve dār-ı fülfül ve ḫardal ve fūtenec aḫẕ olunup şiyāf-ı sābıḳ gibi maʿcūn kılındıktan sonra minvāl-i muḥarrer üzere istiʿmāl olunsa. Ve meskūta nāfiʿ meḍūġāttan olur fūtenec ve mevīzec ve fülfül ve merzencūş ve ḫardal mis̱lli nesneler. Bu nesneler mecmūʿaten ve münferideten istiʿmāl olunur. Ve mecmūʿaten istiʿmālinde onun terkībine verd ve summāḳ ḫalṭ olunmak lāzım olur ve eğirin dahi bu bābda menfaʿati olup teʾs̱īri ḳavī olur. Ve aṣḥāb-ı sekteye ervāḥı muḳavviye olan edhān-ı ḥārre ile tedhīnin nefʿi olur, zīrā bu dühnler aʿṣābda olan ervāḥı taḳviye ederler ve cevher-i aʿṣābı dahi taḳviye edip bilā-ʿunf aʿṣābda olan fuḍūlu dahi taḥlīl ederler. Edhān-ı ḥārre sūsendir ve baʿdehu merzencūş dühnü ve babadya ve şibs̱ ve iẕḫir dühnleridir. Ve ḫuṣūṣan bu dühnler ile başı tedhīnde nefʿ ziyādedir ve emr-i reʾste taʿdīl ve iʿtimād bu dühnleredir ve ḫuṣūṣan o edhān-ı ḥārre zūfā ve saʿter ve fūtenec ve ḥāşā mis̱lli edviyeden aḫẕ olunmuş ola.

Ve sekte aṣḥābının taġdiyesi aṣḥāb-ı ṣarʿın taġdiyesinden elṭaf kılınır. Ve aṣveb olan meskūtun ṣabāḥla ġıdāsı yalnız ḫubza ḳaṣr oluna ve ḫubz ile

kuru incir onlara ġıdā-i ceyyid olur. Ve ṭaᶜām üzere şürb eylemek onlara aḍarr-ı eşyādandır. Ve kaçan onların ḥarāret-i ġarīziyyeleri inᶜāş olunmak murād olunsa ṭaᶜāmdan muḳaddem riyāḍet-i ḫafīfe edip aᶜḍā-i müsterḫiyelerini ḥareket-i ḫafīfe ile taḥrīk eylemekte beᵓs yoktur. Ve kaçan ṭaᶜām tenāvül eyleseler sürᶜat ile onlar uyumayalar belki yedikleri ṭaᶜām fem-i miᶜdeden ḳaᶜr-ı miᶜdeye nüzūl edip haḍm olunca ḳadar uykuya ṣabr eyleyeler. Ve onları seherde dahi kılmayalar, zīrā dimāġda seher iᶜyā iḥdāṡ eder ve aġdiyesinden buḫārāt-ı ġayr-i münhazimelerini[75] taḥlīl eden seher haḍma māniᶜ olmak ḥasebiyle. Ve bir ḳavm onlara müstehab kıldılar onlar şaᶜīri mercimek ile tenāvül eylemeği. Ve zebīb ve bādem ve kuru incir onlara muvāfıḳ enḳālden olur, gāh u bī-gāh onu çerez edinirler. Ve şarāb-ı ḥadīṡ keṡret-i fuḍūlü ḥasebiyle onlara muvāfıḳ olmaz. Ve keẕālik şarāb-ı ᶜatīḳ dahi muvāfıḳ olmaz, şarāb-ı ᶜatīḳ serīᶜan dimāġa nüfūẕ ve dimāġı serīᶜan doldurduğu için. Ve sekte aṣḥābına muvāfıḳ olan şarāb beyniyye olan şarābdır ki o şarāb ne ḥadīṡ olur ve ne ᶜatīḳ olur, beynehümāda mütevassıṭadır.

Ve meskūta kaçan ḥummā[76] iṣābet eylese onun emrinde yetmiş iki sāᶜat miḳdārı tevaḳḳuf olunur, zīrā onun ḥummāsının buḥrān ḥasebiyle olmak iḥtimāli vardır ve buḥrānda olan imhāl yetmiş iki sāᶜate bāliġ olmak gerektir. Ve o vaḳtin mürūrundan sonra ẓāhir olur ki o ḥummā verem ve ᶜufūnet ḥasebiyledir, buḥrān ile değildir, o zamān meskūtun helāki ẓāhir olur.

Ve maᶜlūm buyurula ki sekte ve fālic maraḍlarında o maraḍlar ḥasebiyle mecārī ziyāde teḍayyuḳ edip dar olur ve ḳarīb olur ki onlara verilen müshil o maraḍların fāili olan mevāddı mecārīnin darlığından iḫrāca ḳādir olmaya. Ve ṭabībe vācib [257b] olur ki muᶜālecede ᶜunf eylemeye, naẓarını nāᶜim edip mevādd-ı fāᶜili tedrīcle ve rıfḳ ile iḫrāc eyleye.

75 "Buḫārāt-ı ġayr-i münhaḍıme" lā-maḥāle mevridini īlām ve īẕā eder.

76 *Ḳānūn*'un ḥummādan murādı ġaşye müᵓeddī olan ḥummādır ve ona binaen bāḳī kelāmı muntaẓam olur.

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNDAN FENN-İ S̱ĀNĪ AʿṢĀBIN EMRĀḌI VE MUʿĀLECĀTI BEYĀNINDA KELĀM-I MÜCMEL OLUP BİR MAḲĀLEYE MÜNḤAṢIR VE FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR

Evvelki Faṣl Sinirlerin Maraḍları Beyānındadır

Sen ʿaṣabın menşeʾini ve aʿḍāya ʿaṣabın tevezzuʿunu ve eşkālini ve ṭabʿlarını ve teşrīḥini bundan aḳdem taʿarrüf eyleyip bildin ve ammā emrāḍının beyānı budur ki aʿṣāba emrāḍ-ı mizāciyye vü āliyye ve inḥilālü'l-ferdi'l-müşterek[77] işbu ecnās-ı emrāḍdan üç cins dahi ʿārıḍ olur ve o emrāḍ ḥasebiyle aʿṣābın efʿāl-i ṭabīʿiyye vü ḥissiyye vü muḥarrikesinden āfet ẓāhir olur.

Ve ḥarekāt-ı ʿanīfenin aʿṣāba ʿilel iḥdās̱ında medḫal-i ʿaẓīmi olur ve sāir esbābdan ḳavī sebeb olur, zīrā aʿṣāb ḥareketü'l-ātīdir. Ve efʿālin ʿanīf olması lā-maḥāle āleti istiʿmālde iştidād eylemek ile olur. Ve iştidād ile istiʿmāl ʿaṣaba vehn verip maraḍa müʾeddī olur. Ve ḥareket-i ʿanīfe ḥabli temdīd ve ağır nesneleri refʿ ile olur ve sāir ḳuvvet temdīdi ve ʿaṣrı ve ḳabḍı olanlar ile olur. Ve aʿṣābın aḥvāline istidlāl ḥiss ve ḥareket efʿālinden aḫẕ olunur ve ʿaṣabın melmesinin līni veyāḫūd melmesinin ṣalābeti ile aḥvāli bilinir. Ve dimāġın ve feḳārın müşāreketiyle dahi aʿṣābın aḥvāli bilinir. Ve evcāʿdan ve ʿaṣaba maḫṣūṣ mevāddan dahi bilinir. Ve aḥvāl-i dimāġa delālet eden ʿalāmātın eks̱eri efʿālin taḍarruru ve melmesin keyfiyyeti ile olur.

Kaçan emrāḍ-ı ʿaṣabdan bir maraḍda işkāl olunsa o maraḍ raṭb mıdır veyāḫūd yābis midir bilinmese onun ṭarīḳ-i taʿarrüfü budur ki evvel-i ʿurūḍunda ne keyfiyyet üzere ʿārıḍ olduğunda teʾemmül olunur. Eger defʿaten ʿārıḍ oldu ise ruṭūbetinde iştibāh olunmaz. Ve keẕālik o işkāl olunan ʿaṣab tedhīn olunur, eger sürʿat ile ʿaṣab dühnü neşf edip içer ise maraḍın yābis olduğunda şekk olunmaz. Eger o ʿuḍvda ḥarāret-i ġarībe yok ise mizāc-ı ʿaṣabı tebdīl eden esbābın cümlesinden efḍal olan

---

77 İnḥilālü'l-ferdi'l-müşterek" o teferruḳ-ı ittiṣāldir ki aʿḍā-i müteşābiheye ʿārıḍ olur, ʿaṣabın teferruḳu gibi ve aʿḍā-i müteşābiheye ʿārıḍ olmaksız evvelā aʿḍāya ʿārıḍ olur, mefāṣılın ḫurūcunda olduğu gibi; ʿaṣab dahi baʿḍı kerre mevḍiʿinden ḫurūc eder.

baᶜde't-tenḳıye riyāḍet ettirmek olur.[78] Velākin her ᶜuḍvun bir gūne riyāḍeti olur, bābında taᶜarrüf olunduğu üzere. Ve vācib olur ki mübeddilāt-ı mizācdan ve riyāḍāttan erfaḳ ile başlayıp tedrīcle muᶜtedil-i ḳavīye intiḳāl oluna.

Ve aᶜṣābı tenḳıyede ve mizācı tebdīlde olan ᶜilāc bu vech iledir ki emrāḍ-ı aᶜṣābdan eks̱er-i ḥālde istifrāġa ve ᶜaṣabdan mevāddı cemīᶜan iḫrāca muḥtāc olan maraḍ māddesi bāride olan maraḍlardır. Ve mevādd-ı bāridenin müstefriġātı şaḥm-ı ḥanẓal ve ḫarbaḳ mis̱lli ḳavī edviyelerdir. Ve ḫuṣūṣan ḫarbaḳ-ı ebyaḍ ile kusturmak mevāddı ziyāde iḫrāc eder. Ve kez̠ālik ferfiyūn ve üşşec yaᶜnī uşşaḳ[79] ve sekbīnec ve sāir ṣumūġ-i ḳaviyye ve eyāricāt-ı kibār mevādd-ı bārideyi iḫrāc eden edviye-i ḳaviyyeden olur. Ve mevādd-ı bārideyi istifrāġ-ı laṭīf ile ḥammām-ı yābis ve riyāḍet-i muᶜtedile istifrāġ eder. Ve aᶜṣābın mizācını istibdāl edenler bābu'd-dimāġda z̠ikr olunan mübeddilāt-ı mizācdır ve ḫuṣūṣan onların beyninden dühn veyāḫūd dühniyyeti olan edviyelerin tebdīl-i mizācda es̱eri eks̱er olur.

Ve ᶜaṣab maraḍında şuḥūm istiᶜmāl olunur ise istiᶜmāle elyaḳ olan şuḥūm-ı sibāᶜ ve edhān-ı ḥārrenin tortuları, mes̱elā zeytin ve dühn-i kettānın tortusu olur, zīrā bunlar aᶜṣāb maraḍlarına muvāfıḳ ve ᶜaṣabda olan ṣalābete mülāyim olur ve ḳusṭ ve ḥandeḳūḳā dühnlerinin aᶜṣāba iḫtiṣāṣı ziyāde olur. Ve bunlardan sonra neṭūlāt ve ᶜuṣārāt bi-ḥasebi'l-emzice istiᶜmāl olunur velākin neṭūlāt ve ᶜuṣārāt ᶜaṣabın tebdīl-i mizācı için istiᶜmāl olunur ise cidden ḳaviyye olmak vācib olur. Ve onların tenfīz̠i için mesāmmātı teftīḥte mübālaġa ile tedbīr olunmak vācib olur.

Sinirlerin Mizāclarını Işlāḥ Beyānındadır: Ve mizāc-ı ᶜaṣabı ıṣlāḥta eks̱er-i ḥālde ḥācet edviye-i ḥārreye olur, ḍımād-ı ḫardal u s̱āfsiyā ve ḍımād-ı zift mis̱lli ve kez̠ālik evcā-ı mefāṣılda bizim vaṣf edeceğimiz üzere o zeyt dahi ᶜaṣabın mizācını tebdīl eder ki onun içinde tilki veyāḫūd sırtlan ṭabḫ olmuş ola. Ve ᶜaṣabında sūʾ-i mizāc olanlar ṣanevber ṣamġından cidden intifāᶜ ederler.

78 Eger ᶜuḍvda ḥarāret olur ise dühnü ḥarāret taḥlīl edip yübūset-i ᶜaṣab ile intişāf maᶜlūm olmaz.

79 "Üşşec", "uşşaḳ", "vuşşaḳ", "lizāḳu'z̠-z̠eheb" cümlesi bir maᶜnāyadır, çadır uşağı dedikleri ṣamġdır.

Ve maᶜlūm ola ki aᶜṣābın muᶜālecātında muᵓaḫḫar-ı dimāġ cānibine faṣd olunup o cānibe tedbīr olunur lākin meᵓūf olan ᶜaṣab yüzde olan ᶜaṣablardan ise muᵓaḫḫar-ı dimāġa ṣarf-ı ᶜināyet eylemek iḳtiḍā etmez. Pes muᵓaḫḫar-ı dimāġ cānibine ṣarf-ı ᶜināyet olunduktan sonra ᶜuḍv-ı meᵓūfun muḥarriki olan ᶜaṣabın mebdeᵓine ᶜināyet olunur.

Ve aᶜṣāba bir niçe edviyenin menfaᶜati ve bir niçesinin maḍarratı olur, onların baᶜḍılarını biz elvāḥlarda beyān eyledik. Ve aᶜṣāba edviyenin iḫtiṣāṣı menfaᶜati ve maḍarratı aᶜṣāba maḫṣūṣ baᶜḍı ḥālet ve maraḍ vaḳtinde ẓuhūr etmekle iᶜtibār olunur, mes̱elā devā ᶜaṣabın temeddüdüne veyāḫūd istirḫāsına nāfiᶜ olur ise ona aᶜṣāba nāfiᶜ devādır deriz ve keẕālik o maraḍlara muḍırr olur ise ona aᶜṣāba muḍırrdır deriz, zīrā temeddüd ve istirḫā aᶜṣāba maḫṣūṣ bir nevᶜ āfettir.[80]

Meşrūbāt ve müsaḳḳıyāttan aᶜṣābı taḳviye eden vecc mürebbāsı ve cünd-i bīdester ve ṣanevber ḥabbının lübbü ve pişmiş tavşanın beynisi ve usṭuḫūdūstur. Bunların aᶜṣābda ḫāṣṣıyyeti vardır ve miḳdār-ı şerbetleri küllü yevmin bir dirhem miḳdārı olur. Ve bunlardan ḥabb ittiḫāẕ olunmakla istiᶜmāl olunur veyāḫūd şarāb-ı ᶜasel ile istiᶜmāl olunur.

Ve meᵓūfu'l-aᶜṣāb olanlara suların evfaḳı mā-ı maṭar olur. Ve riyāḍet-i muᶜtedilenin ve edhān-ı ḥārrenin dahi menfaᶜati olur. Ve aᶜṣāba muḍırr olanlardan biri cimāᶜ-ı müfrat u kes̱īr ve imtilā üzere olan nevmdir ve mā-ı bāridi meslūcen veyāḫūd kes̱īren şürbdür ve sükkerdir ve şarāb-ı kes̱īri şürbdür, zīrā şarābın leẕᶜi şedīd olduğundan mā-ᶜadā şarāb ḫılliyyete istiḥāle edip aᶜṣābı tebrīd eder. Ve keẕālik her ḥāmiḍ olan ve nāfiḫ ve bi-ḳuvvetin müberrid olan eşyālar aᶜṣāba muḍırr olur. Ve faṣd-ı kes̱īr dahi muḍırrdır.

Biz murād ederiz ki bu maḳālede ᶜaṣab maraḍlarından mizācī ve südedī olan maraḍları ẕikr edevüz, ammā aᶜṣābın evrāmlarını ve ḳurḥalarını bu kitāb-ı s̱ālis̱i taᶜḳīb eden kitāb-ı rābiᶜe teᵓḫīr eyleriz.

Ve maᶜlūm ola ki mā-ı bārid aᶜṣāba muḍırr olur, zīrā ᶜaṣab mā-ı bāridin tebrīdi ḥasebiyle cevherine tedāḫul eden ruṭūbātı haḍmdan ᶜāciz olur ve o ruṭūbāt ḫılṭ-ı ḫāma münḳalib olup ona münāsib emrāḍa mādde-i fāᶜile olur.

80 Ḥummā-ı ġıbbda teskīn-i ḥarāret için müberridātın istiᶜmālinin her ne ḳadar aᶜṣāba dahi nefᶜi olur ise ona edviye-i ᶜaṣabiyye denmez o āfet cemīᶜan bedene şāmil olduğu için.

Ve maᶜlūm ola ki aᶜṣābı ġārīḳūn muḳavvī ve müsaḫḫin ve münaḳḳī olur ve ġārīḳūnun bu ḥālātı bundan aḳdem senin maᶜlūmun oldu.

İkinci Faṣl Fālic ve İstirḫā Beyānındadır

Baᶜḍı kerre fālic ḳavl-i muṭlaḳ ile istiᶜmāl olunur ve baᶜḍı kerre dahi ḳavl-i maḫṣūṣ-ı muhakkak ile istiᶜmāl olunur. Ammā mezheb-i muṭlaḳ üzere istiᶜmāl olunan, lafẓ-ı fālic istirḫānın delālet eylediği maᶜnāya delālet eder, nitekim istirḫā ᶜuḍv-ı vāḥidde olan āfete ve şıḳḳ-ı vāḥide ṭūlen ᶜumūmī olan āfete ıṭlāḳ olunduğu gibi keẕālik fālic dahi ḳavl-i muṭlaḳ ile o iki nevᶜ āfetten her birine ıṭlāḳ olunur.

Ammā fālic-i maḫṣūṣ o istirḫādır ki bedenin ṭūlen şıḳḳ-ı vāḥidine iṣābet eder, o dahi iki ṣınıf olur: Birinde istirḫā raḳabeden bedʾ edip şıḳḳ-ı vāḥidde ḳademe varınca ḳadar şümūlü olur ve bu ṣınıfta başı ve yüzü ṣaḥīḥ olur. Ve ṣınf-ı āḫerde istirḫā baştan ibtidā edip mine'l-ḳarni ile'l-ḳadem [258a] şıḳḳ-ı vāḥidi ṭūlen müstevᶜib olur. Ve lüġat-i ᶜArab'da yazılan "fālic" tefsīrinden anlaşılır ki [fālic bu maᶜnāya yaᶜnī] ṣınf-ı s̱āniye ḫāṣṣ ola.[81]

Ve kaçan fālic ḳavl-i muṭlaḳ ile aḫẕ olunup muṭlaḳan istirḫā maᶜnāsında istiᶜmāl olunsa istirḫā iki şıḳḳa cemīᶜan ᶜāmm olup lākin baş selāmet üzere istirḫā dahi fālicin aṣnāfından olur lākin bu ṣūrette baş selīm olmasa sekte olur, ḳavl-i muṭlaḳ ile dahi ona fālic ıṭlāḳ ve istiᶜmāl olunmaz. Ve keẕālik yalnız bir parmakta olan istirḫāya dahi ḳavl-i muṭlaḳ ile fālic denilir.

Ve senin maᶜlūmundur ki fālic āfeti iṣābet eylediği ᶜuḍvda ḥiss ve ḥareket bāṭıl olur ve onların buṭlānı ḥiss ve ḥareket ḳuvvelerini ḥāmil olan ervāḥ muḥtebes olup aᶜḍāya ᶜadem-i nüfūẕu ḥasebiyle olur veyāḫūd ervāḥ-ı meẕkūre aᶜḍāya nüfūẕ eder velākin ᶜuḍvun mizācı fāsid olmakla o iki ḳuvvelerin onda teʾs̱īri olmaz ve ᶜuḍv o ḳuvvelerin fiᶜlini ḳabūl eylemez, bināen ᶜaleyh ḥiss ve ḥareket bāṭıl olur.

Pes mizāc-ı ᶜuḍvun fesādı yā ḥarāretten veyāḫūd bürūdetten veyāḫūd ruṭūbet ve yübūsetin birinden olur. Ve lāyıḳ olan budur ki mizāc-ı ḥārr-ı fāsid ḳuvve-i ḥāsseyi teʾs̱īrden menᶜ eylemeye, lākin ḥarāret ġāyete bāliġ olur

81 Kâle'l-Cevherî: "وقد فُلِجَ الرجل فهو مفلوج قال ابن دريد: لأنه ذهب نِصفُه ثم قال: وفَلَجْتُ الشئ بينهم بالكسر أَفْلِجُهُ فَلْجاً، إذا قسمته ثم قال: وفَلَجْتُ الشئ فلجيْن أي شَقَقْتُه نِصفين ولا مثال ذالك قال في الفائق فإن الفالج قد يشير في لغتهم الى شق وتنصيف"

ise o vaḳtte o mizāc-ı fāsid-i ḥārr ḥissten ʿuḍvu menʿ eder. Ve bu daʿvāya şehādet eder ki ẕübūl aṣḥābında ve keẕālik medkūklarda ḥarāret ḥasebiyle fesād-ı mizāc mevcūd iken yine ḥiss ve ḥareketleri bāṭıl olmaz.

Ve yübūsetten ʿārıḍ olan fesād-ı mizāc dahi ḥükmde mizāc-ı ḥārr-ı fāsid ḥükmü gibi olur veyāḫūd ona ḳarīb olur belki ʿuḍvu ḥiss ve ḥareketten menʿ eden bürūdet ve ruṭūbetle olan mizāc-ı fāsiddir. Ve bürūdet ve yübūsetin bu teʾs̱īri baʿīd değildir, zīrā bürūdet rūḥun ḍıddı olmakla rūḥu taḫdīr eder. Ve keẕālik ʿuḍvu ruṭūbet belādete müheyyā ve müstaʿidd kılmak baʿīd değildir, onun için bilā-mādde ʿuḍva iṣābet-i bürūdet ü ruṭūbet ḥiss ve ḥareket buṭlā-nı esbābından ʿadd olur, lākin bu vech ile olan fālicin muʿālecesi sühūletli olur ve tesḫīn ile zāil olur.

Ve ẓann olunan budur ki bürūdet ü ruṭūbet-i sāẕecler ile ḥādis̱ olan fālic eks̱er bedene veyāḫūd şıḳḳ-ı vāḥide ʿāmm olmaz belki o sebeb ile ʿārıḍ olan fālic ʿuḍv-ı vāḥide ʿārıḍ olur. Ve keẕālik ẓann olunan budur ki eks̱er ebdā-na ʿāmm olan fālicin sebebi rūḥun iḥtibāsı olur ve rūḥun iḥtibāsı mecārī-i rūḥun insidād ile ve keẕālik aʿḍāya sālik olan mecārīnin ve mesāmmāt ve menāfiẕin seyf mis̱lli ālet ile ve sāir vech ile olan teferruḳ-ı ittiṣāli olur. Ve insidād dahi vücūhla ʿārıḍ olur, yā mesāmmātın ve menāfiẕin inḳıbāḍı olup tecāvīf kalmamakla olur veyāḫūd o mesāliklerde südde olup ʿuḍva rūḥun vuṣūlüne olan sebīl mesdūd olmakla olur veyāḫūd ikisi cemīʿan bulunmak-la olur. Verem ḥasebiyle olan fālicin sebebi bu iki emri cāmiʿ olur.

Pes fālic ve istirḫānın sebeb-i fāʿilīsi rūḥun aʿḍādan inḳıṭāʿı olur. Ve inḳıṭāʿ-ı rūḥ yā mesāmmın ḳabḍından yāhūd imtilāsından veyāḫūd verem-den veyāḫūd inḥilāl-i ferdden ʿārıḍ olur. Ve mesāmmātın inḳıbāḍı ḫāricden bir rābıṭı izālesi mümkin olan rabṭ ile olur ve ḥiss ve ḥareketin buṭlānı ve ʿuḍvun istirḫāsı bu ṣūrette emr-i ʿaraḍī olur, ribāṭı ḥall olup yaʿnī bağı çö-züldükte o āfet o āfet zāil olur.

Ve mesāmmātın inḳıbāḍı baʿḍı kerre dahi ḍarbe ve saḳṭa ile olan inḍıġāṭ-ı şedīdden olur ve feḳārāt-ı ẓahr münkesire olup cihet-i yümnāya yāhūd yüs-rāya fıḳra-i münkesirenin meylinden ʿārıḍ olan inḍıġāṭ ile dahi mecārīde insidād olur. Eger fıḳra-i münkesire cihet-i yümnāya yāhūd yüsrāya māil olmayıp ancak meyli ḳuddāma veyāḫūd ḫalfe olur ise ondan istirḫā ve fālic ʿārıḍ olmaz belki ondan ʿārıḍ olan āfet eks̱er-i ḥālde temeddüd olur.

Baʿḍı kerre cevher-i ʿuḍvda ġılaẓ ve kes̱āfet olduğundan mesāmm münkabıḍ olur.

Ammā imtilā ile olan insidād raṭb ve seyyāl olan mevāddan olur, zīrā o mevādd aʿṣābda müctemiʿa olup elyāfının aralarına duḫūl edip mecārī-i rūḥu külliyyen sedd eder veyāḫūd aʿṣābın mebādīsinde veyāḫūd şuʿbelerinde o mevādd-ı seyyāle südde iḥdās̱ edip ʿale't-teḳādīr ʿuḍva ḥiss ve ḥareket īṣāl eden ervāḥın nüfūẕu mümkin olmaz.

Ve ammā verem ḥasebiyle olan insidād aʿṣābın menābitinde veyāḫūd şuʿbelerinde verem olup menāfiẕ-i rūḥu sedd etmekle olur.

Ve ammā ḳaṭʿ ve teferruḳ-ı ittiṣāl eger ʿaṣabın ṭūlünde olur ise o ḳaṭʿ aʿḍānın ḥiss ve ḥareketine māniʿ olmaz. Ve eger ḳaṭʿ ʿarḍan olur ise o ḳaṭʿ ʿaṣabın vāṣıl olduğu ʿuḍvdan ḥiss ve ḥareketi menʿ eder.

Ve maʿlūm ola ki dimāġın buṭūn-ı s̱elās̱esinden her baṭnı ẕikri mürūr eylediği üzere iki ḳısma münḳasımdır. Mes̱elā baṭn-ı evvelin cihet-i yümnāsı bir ḳısmdır ve yüsrāsı dahi ḳısm-ı āḫerdir. Ve kaçan o iki ḳısmdan birine āfet iṣābet eylese āḫerine o āfet sārī olmaz; bāḳī baṭnlar dahi baṭn-ı evvel gibidir. Pes bu minvāl üzere dimāġın buṭūn-ı s̱elās̱esinden her biri iki ḳısm olduğu gibi nuḫāʿ dahi iki ḳısma münḥaṣır olur. Nuḫāʿın sağ ṭarafı bir ḳısm olur ve sol ṭarafı başka ḳısm olur, lākin nuḫāʿın bu vech üzere inḳısāmı ḫafīdir, buṭūnun inḳısāmı gibi ḥisse ẓāhir olmaz. Ve nuḫāʿın inḳısāmına delālet eder, nuḫāʿ baṭn-ı muʾaḫḫar-ı dimāġın iki ḳısmından nābit olduğu.

Ve baʿīd olmaz ki her ne ḳadar nuḫāʿın inḳısāmı bi-ḥasebi'l-ḥiss ẓāhir olmaz ise menbitinde olan aḥkāmı ṭabīʿat-ı nuḫāʿda dahi icrā edip nuḫāʿın sağ ṭarafına āfet iṣābet eylese o āfeti sol ṭarafa iṣābetten menʿ eyleye ve keẕālik sol ṭarafına āfet iṣābet eylese sağına sirāyetten menʿ eyleye. Ve bu taḳrīrden ḫāṭırda vāḳiʿ olan ḫalecān mündefiʿ olur. O ḫalecānın taḳrīri bu olur ki aʿḍāya ḥiss ve ḥareketi īṣāl eden aʿṣāb-ı nuḫāʿiyyedir, ḥiss ve ḥareketin buṭlānı lā-maḥāle nuḫāʿın istirḫāsı ile olur ve nuḫāʿa istirḫā ʿārıḍ oldukta nuḫāʿ şeyʾ-i vāḥid olmakla yümnāsında ve yüsrāsında nābit olan aʿṣāb cemīʿan müsterḫiye olup fālic cemīʿ-i bedene ʿāmm olur. Ve fālicin bir şıḳḳa ḫāṣṣ olan eks̱er-i aṣnāfının vech-i ẓāhiri olmaz. Ve bilā-vechin maʿḳūlin bu ṣınıfın kes̱ret-i vuḳūʿu emr-i ʿacīb olur lākin nuḫāʿın inḳısāmı

mülāhaza olundukta bu isticcāb zāil olur, zīrā nuḫāca müteveccih olan āfeti ṭabīcatın külliyyen defci mümkin olmasa o iki ḳısmın hangisi aḍcaf veyāḫūd māddeyi hangisi aḳbel olur ise ṭabīcat āfeti o ḳısma defc eder ve ḳısm-ı āḫe-ri āfetten ḥıfẓ eder ve bināen caleyh fālic bir şıḳḳa maḫṣūṣ olur. Ve ṭabīcat bundan ziyāde daḳīḳ olunan nesneleri bi-izni ḫālıḳıhā farḳ ve temyīz eder ve bu temyīzi onlara nisbet ile emr-i vāḍıḥ olur.

Ve macl ūm ola ki çok olur ki mevādd-ı raṭbe bedenden eṭrāfa münde-fica olur bedene ḥarāret müstevliye ve ġālibe olmak ḥasebiyle veyāḫūd o mevādd-ı raṭbe ḫavf ve fezac ve ġaḍab ve leẕẕet ve ġammdan birinin muġāfaḍaten ve müfāceᵓeten vuḳūcu ḥasebiyle müfāceᵓeten ḥareket et-mekle olur.

Ve maclūm ola ki eger āfet ve fālici fācil olan mādde buṭūn-ı dimāġın bir baṭnının bir şıḳḳında olur ise bedenin şıḳḳ-ı vāḥidine ve vechin şıḳḳına cāmm olur. Ve keẕālik mādde şıḳḳ-ı vāḥide sālik olan mecārīde olur ise yine o şıḳḳta ve şıḳḳ-ı vechte cumūmen fālic olur. Ve eger mādde-i meẕkūre buṭūn-ı dimāġın birinin iki şıḳḳında veyāḫūd bedenin iki şıḳḳının mecārī-sinde olur ise o māddenin āfeti sekte olur. Ve eger mādde ve āfet nuḫācın menbitinde olur ise bedenin küllīsi meflūc olur lākin acḍā-i vechte selāmet olur ve maca-hāẕā başın cildesine ḫader cārıḍ olur ve ona ḥiss nüfūẕ eyle-mez, zīrā başta olan cildeye ḥiss getiren caṣab raḳabeden gelir ve ṣūret-i meẕkūrede raḳabeden nābit olan acṣāb meᵓūf olur. Ve eger mādde menbit [258b] nuḫācın bir şıḳḳında olur ise bedenden o şıḳḳa fālicin cumūmu olur velākin yine vech sālim olur.

Ve eger nuḫāc menbitinden bi'l-cümle müsterḫī veyāḫūd nuḫācın şıḳḳ-ı vāḥidi müsterḫī olduğu ḥālde nüzūl eylese o müsterḫıyen nāzil olan nuḫāc-dan nābit olan caṣab hangi cuḍva vāṣıl olur ise o cuḍv meflūc olur. Ve eger müsterḫıyen menbitinden nāzil olan nuḫāc olmayıp sebca-i ezvācın biri müsterḫiyen nāzil olur ise o caṣabın cüllü ve eks̱eri müsterḫī ise muḥarrik olduğu cuḍvun cüllü ve mucẓamının ḥareketi bāṭıl olur. Ve eger nıṣfı müs-terḫī ise muḥarrik olduğu cuḍvun nıṣfının ḥareketi bāṭıl olur. Ve nıṣfından noḳṣān olan eczāsı müsterḫī olur ise cuḍvun dahi ḥareketinin buṭlānı nıṣfın-dan nāḳıṣ olur. Bu vücūhta āfetin mādde ḥasebiyle veyāḫūd inḥilāl-i ferd ile veyāḫūd verem ile curūḍu cale's-seviyye olur.

Ve fālic aṣnāfından bir ṣınıf dahi vardır ki o ṣınıf ḳūlıncın buḥrānı olur ve çok kerre fālicin bu ṣınıfında ḥiss bāṭıl olmaz belki ʿalā-ḥālihi bāḳī kalır, zīrā bu ṣınıfta mādde-i müfellice aʿṣāb-ı ḥarekette olur ve aʿṣāb-ı ḥiss-i selīme kalır.

Eṭıbbā-yı aḳdemīn ẕikr eylediler ki sinīn-i māḍiyeden birinde ḳūlınc-ı ʿāmm vāḳiʿ olup eks̱er-i nās ondan helāk oldular. Ve onlardan necāt bulanlar fālic-i müzmine intiḳāl ile necāt buldular. Ve ẓann olunur ki o necāt bulanların ṭabīʿatları ḳūlıncın mevāddını emʿādan ḫārice defʿ eyledi ve o mevādd-ı medfūʿa dāḫil-i ʿurūḳa ġılẓati ḥasebiyle nüfūẕ edemeyip aʿḍāya teşebbüs eyledi ve aʿṣābın menāfiẕini laḥc edip fālici iḥdās̱ eyledi. Ve ḳūlınc buḥrānı ḥasebiyle olan fālicin eks̱erinde ḥiss bāḳī olur.

Ve baʿḍı fālic dahi emrāḍ-ı ḥāddenin buḥrānı ḥasebiyle olur. Emrāḍ-ı ḥāddenin mevāddı aʿṣāba intiḳāl edip fālic ʿārıḍ olur lākin emrāḍ-ı ḥādde mevāddının aʿṣāba intiḳāli o zamān olur ki min ciheti's-sinn veyāḫūd min cihetin uḫrā ṭabīʿatta ḍaʿf olup emrāḍ-ı ḥārre buḥrānında mevāddı cemīʿan istifrāġ etmeğe ḳādir olmaz ve nevāḥī-i dimāġda mevāddan baḳiyye kalır, o baḳiyye-i mevādd ḥasebiyle zamān-ı intihādan sonra ṣudāʿ ve s̱iḳal-i reʾs mis̱lli mūẕī bāḳī kalıp ṭabīʿat o bāḳī kalan mūẕī mevāddı istifrāġ-ı tāmma ḳādire olmamakla defʿ-i naḳl ile aʿṣāba defʿ edip fālici ve fālic mis̱llileri iḥdās̱ eder.

Fālicin eks̱er-i ʿurūḍu vaḳt-i berdde ve şiddet-i şitāda olur ve baʿḍı kerre dahi vaḳt-i rebīʿde ve imtilānın ḥareketi vaḳtinde olur ve baʿḍı kerre bilād-ı cenūbiyye sükkānından elli yaşını tecāvüz edenlere ve o mis̱llilere iṣābet eder, zīrā cenūbī mizāc onların başını ruṭūbet ile doldurup başlarından o ruṭūbet nevāzil ṭarīḳi ile nüzūl etmekle fālic ʿārıḍ olur.

Ve meflūcun nabḍı ḍaʿīf ve baṭīʾ ve mütefāvit olur ve ʿillet ḳuvveti inhāk ve iḍʿāf eylese nabḍ ḍaʿīf ve mütevātir olur ve o nabḍın bilā-niẓām feterātı olur.

Ve meflūcun bevli ʿale'l-eks̱er ebyaḍ olur ve baʿḍı kerre cidden kırmızı olur, zīrā o ḥālette kebid ḍaʿīf olmakla demi māiyyetten temyīze ḳādir olmaz veyāḫūd ʿurūḳta ḍaʿf olmakla demi ceẕbe ḳādir olmayıp dem māiyyet ile bevl ṭarīḳine munṣabb olur veyāḫūd kebidde ve ʿurūḳta vecaʿ veyāḫūd onlara ḳarīb olan aʿḍāda maraḍ olmakla bevle ḥumret ʿārıḍ olur.

Ve fālicde bir ḥālet dahi baʿḍı kerre ʿārıḍ olur ki meflūcun selīm olan ṭarafı müşteʿil ve mültehib olur, āteş içinde olan nesnenin iltihābına şıḳḳ-ı selīmin iltihābı bāliġ olur ve meflūc olan ṭarafı s̱elc ile müberred olan nesnenin bürūdeti gibi bārid olur ve iki şıḳḳın nabḍları muẖtelif olur ve şıḳḳ-ı bāridin nabḍı sāḳıṭ olur bürūdetin īcāb eylediği suḳūṭ ḥasebiyle. Ve bürūdet baʿḍı kerre şıḳḳ-ı bārid cānibinde olan ʿaynın ṣıġarına müʾeddī olur.

Ve müsterẖī ve meflūc olan ʿuḍvların levni aʿḍā-i sāire levni gibi olup sarı olmaz ise ve ḍumūru yaʿnī neḥāfeti olmaz ise o fālicde ṣıḥḥat ẖilāfı üzere olanlardan ziyāde meʾmūl olur.

Ve baʿḍı kerre sekte ve ṣarʿ ve ḳūlınc, bu meẕkūrların her birinden intiḳāl ṭarīḳiyle dahi fālic ʿārıḍ olur. Ve keẕālik iẖtināḳ-ı raḥimden ve ḥummayāt-ı müzmineden buḥrān ṭarīḳiyle fālic ʿārıḍ olur.

Ve feḳārāt-ı ẓahrın zevālinden ʿārıḍ olan fālic eks̱er-i ḥālde ḳātildir, ammā ṣademātından ḥādis̱ olan fālicde eger aʿṣāb daḳḳ-ı şedīd ile daḳḳ olunmayıp ve ezilmedi ise baʿḍı kerre o fālicden berāʾet ve ṣıḥḥat ḥāṣıl olur. Ve eger aʿṣābda daḳḳ ifrāṭ üzere bulunur ise ondan bürʾ recā olunmaz. Ve fālic ṣademāt ile ʿārıḍ olup o fālicden bürʾ recā olunsa onun tedbīrinde faṣd ile ibtidā olunur. Ve bundan aḳdem sektenin māddesi ne keyfiyyette munkabıza olup fālici iḥdās̱ eder ve fālicin māddesi ne keyfiyyet ile basṭ olunup ondan sekte ʿārıḍ olduğunu biz beyān eyledik.

el-ʿAlāmāt: Fālicin ḥudūs̱u iltivā-i ʿaṣab ile veyāẖūd saḳṭa ve ḍarbe ile veyāẖūd seyf mis̱lli āletin ḳaṭʿı ile olur ise sebebin vuḳūʿu ve muʿāyenesi ona delālet eder. Ve baʿḍı kerre ḳaṭʿ ṣūretinde sebeb-i ẖafī olur, ʿaṣab ġāirde ve derinde olmak ḥasebiyle ʿaṣabın inḳıṭāʿı iḥsās olunmaz. Ve o ṣūrette ʿaṣabın inḳıṭāʿı fālicin defʿaten ḥudūs̱u ve tedābīr ve muʿālecāttan ʿadem-i intifāʿı ile maʿlūm olur. Ve ʿilācı ḳābil olan fālicin sebebi ḳaṭʿ olmaz belki ḳābil-i muʿālecāt olan fālic veremden ve verem mis̱lli sebeblerden olan fālic olur.

Ve eger sebeb-i fālic verem-i ḥārr olur ise ona temeddüd ve vecaʿ ve ḥummā delālet eder.

Ve eger verem-i ṣulb sebeb oldu ise o ṣalābet melmesten maʿlūm olur ve ʿaṣabda dahi ʿuḳdeler iḥsās olunur ve fālic ʿārıḍ olmazdan muḳaddem vecaʿ mevcūd olur, zīrā eks̱er-i ḥālde ṣalābet ḍarbeden veyāẖūd iltivā veyāẖūd ḥārr olan veremden sonra olur ve bunlardan lā-maḥāle vecaʿ ḥādis̱ olur.

Ammā verem-i rıḫvdan ḥādis̱ olan fālice istidlāl eylemek müşkil ve meşaḳḳatli olur yaʿnī ʿalāmet-i maḫṣūṣası olmamakla ḳaṭʿā maʿlūm olmaz lākin her ḥālde rıḫvdan ḥādis̱ fālic vecaʿ-ı yesīrden ve ḫaderden ve ḥummā-ı leyyineden ve ḥarekāt ve aġdiye ḥasebiyle vecaʿın ziyāde ve noḳṣān olmasından ḫālī olmaz ve ḥudūs̱u dahi defʿaten olmaz. Ve bu ḥālāt-ı meẕkūre ḥasebiyle meflūc olan kimse kaçan ḥareket murād eylese iḥsās eder ki taḥrīki murād olunan ʿuḍvdan bi-ʿaynihi bir māniʿ vardır ki o ʿuḍvu ḥareketten menʿ eder.

Ammā ruṭūbet-i fāşiye vü münteşire ḥasebiyle ḥādis̱ olan fālicin ʿalāmeti budur ki o meflūc fālici olan şıḳḳının bi'l-cümle aʿḍāsında o sebeb-i fāşı iḥsās eder.

Ve aʿṣābın ġılẓati ḥasebiyle ʿārıḍ olan fālicin ʿalāmeti budur ki ʿuḍv-ı meflūc ḳabḍ olunduktan sonra meflūc olan kimse o ʿuḍvu bi-nefsihi basṭ murād eylese ʿusret ile münbasıṭ ola ve keẕālik kendinin basṭı mümkin olmayıp āḫer kimse o ʿuḍv-ı maḳbūḍu basṭ murād eylese yine sühūlet ile münbasıṭ olmaya ve istirḫā dahi olmaya ve fālic-i muṭlaḳta aʿḍā-i meflūce mülāyim olduğu gibi o ġılẓat sebebinden meflūc olan ʿuḍv mülāyim olmaya.

Ve fālicin māddesi dem ile maḫlūṭ olur ise ona evdāc damarları ve sāir damarlar ve göz ve nabḍın mümteliʾe olması ve ẕikri mütekerrir olan delāil-i sāire delālet eder.

Ve eger fālicin sebebi ruṭūbet-i mücerrede olur ise ʿuḍvun ebyaḍ olduğu ve terehhül, ona delālet eder.

Ve fālicin ḥudūs̱u ḳūlınc yāhūd ḥummayāt-ı ḥādde ʿaḳabinde olur ise ona ḳūlınc-ı müteḳaddim ve ḥummayāt-ı müteḳaddime delālet eder.

Ve eger fālicin sebebi sūʾ-i mizāc-ı müfred-i bārid veyāḫūd müfred-i raṭb olur ise o fālic defʿaten ḥādis̱ olmaz ve onda fālicin aṣnāf-ı sāiresinin ʿalāmātı mevcūde olmaz. Ve sebebi ruṭūbet-i müfrede olduğuna lems ile ḥükm olunur ve keẕālik ʿuḍvda muʾaḫḫar olan sebebler ile ḥükm olunur yaʿnī ʿuḍvda yābis olan devā istiʿmālinin menfaʿati olup raṭb olan devānın nefʿi olmaz ise onunla fālice sebeb müfred-i raṭb olduğu bilinir.

Eṭıbbā dediler ki kaçan ṣabīnin bevlinin levni yeşil olsa o [259a] bevl fālicin veyāḫūd teşennücün ḥudūs̱unu inẕār eder.

el-Muᶜālecāt: Vācib olur ki emrāḍ-ı aᶜṣābdan beş ᶜaded maraḍda yaᶜnī ḫader ve teşennüc ve raᶜşe ve fālic ve iḫtilācda senin ḳaṣdın muᵓaḫḫar-ı reᵓse ola ve ᶜacele edip bu maraḍların evāilinde edviye-i ḳaviyye istiᶜmāl eylemeyesin belki o edviye istiᶜmālini yevm-i rābiᶜe veyāḫūd yevm-i sābiᶜe teᵓḫīr eyleyesin. Eger ᶜillet ḳaviyye olur ise o ḳavī edviyeleri on dördüncü güne ḳadar teᵓḫīr eyle. Ammā ḥāl-i ibtidāda ẕikr olunan eyyāmdan muḳaddem müleyyin ve münḍic ve müshil olan edviyelerin mülaṭṭıfātına iḳtiṣār eyle. Ve ḥāl-i ibtidāda ḥuḳun istiᶜmāl eylemede beᵓs yoktur. Ve bu tedbīrlerden sonra müstefriġāt-ı ḳaviyye ile istifrāġ eyle.

Ve ammā meflūcīnin ġıdāları tedbīrleri budur ki ᶜilletin evvel-i ẓuhūrunda iki yāhūd üç gün miḳdārı ġıdāsı mā-ı şaᶜīr ve māu'l-ᶜasel mis̱lliye ḳaṣr olunur. Ve eger ḳuvveti ḳaviyye olup taḥammül ederse on dört gün miḳdārı mā-ı şaᶜīr ve mā-ı ᶜasel ile iktifā olunur. Ve eger muṭīḳa olmaz ise üçüncü günden sonra ṭuyūrdan ḫafīfü'l-laḥm olan laḥm-ı ṭayr ile taġdiye olunur. Ve sen ictihād ve iḳdām eyle ᶜalīli acıktırıp aġdiye-i yābise ile taġaddī eylemekte ve baᶜdehu çok zamān susuz koyup şedīden taᶜṭīş eylemekte ḥabb-ı ṣanevber-i kibārın lübbü ile yaᶜnī kabuğundan iḫrāc olunmuş çam fıstığı ile intiḳāl eylemek yaᶜni çerezlenmek bi'l-ḫāṣṣa meflūca nefᶜ verir.

Ve maᶜlūm ola ki meflūca su içmek şarāb içmekten ḫayrlıdır, zīrā şarāb mevāddı aᶜṣāba tenfīẕ eder ve maraḍı teks̱īr eder. Ve keẕālik şarāb-ı kes̱īr bedende teḫammuḍ edip sirkeye istiḥāle eder ve sirke sinirlere naẓar ile aḍarr-ı eşyādan olur.

Ammā iltivādan ve inḍıġāṭtan ḥādis̱ olan fālicin ᶜilācı bundan sonra iltivā ve inḍıġāṭ bābında bizim sana taᶜrīf ve taḥdīd edeceğimiz muᶜālecelerdir.

Ḍarbe ve saḳṭadan olan ḥādis̱ olan fālicin muᶜālecesi ṣuᶜūbetli olur ve ᶜalā-eyyi ḥāl onun muᶜālecesinde ḍarbe ve saḳṭanın es̱erlerinde taḥarrī ve teᵓemmül olunur ve naẓar olunur ki ḍarbe ve saḳṭa fālice sebeb olan iltivādan ve veremden mevāddı ᶜuḍv-ı meflūca ceẕbden hangisini iḥdās̱ etmekle fālic ḥāṣıl oldu ve teᵓemmülden sonra ḥādis̱ olan hangisi ise o sebebleri defᶜden vācib olan muᶜālece ile ᶜilāc olunur. Ve vācib olur ki bu ṣūretlerin küllīsinde dahi mevḍiᶜ-i ḍarbeye ve keẕālik āfeti olan ᶜuḍvun ᶜaṣabının mebdeᵓine edviye vaḍᶜ oluna, ammā meflūc olan ᶜuḍvun kendi üzere edviye vaḍᶜının menfaᶜati olmaz. Ve lāzım olur ki emrāḍ-ı ᶜaṣabiyyede devā aᶜṣābın

menābiti üzere vaḍᶜ oluna gerek ise o devādan maḳṣūd ᶜaṣabda olan veremi defᶜ olsun ve gerek ise devā ile irḫā veyāḫūd ᶜaṣabı tesḫīn ve mizācını taᶜdīl ḳaṣd olunsun her ḥālde edviye menābit-i aᶜṣāba vaḍᶜ olunmasa onun fāide-i muᶜteddun-bihāsı olmaz. Ve baᶜḍı kerre dahi ᶜuḍv-ı madrūbun ve müteverrim olup veremi inḥilāle bedᵓ eden ᶜuḍvun mevḍiᶜ-i ḳarībine meḥācim vaḍᶜına iḥtiyāc olur onun için ki meḥācim-i mevḍūᶜa mevḍiᶜ-i āfetten demi cihet-i uḫrāya veyāḫūd ẓāhir-i bedene cez̠b eder.

Ve kaçan ᶜillet fālic-i ḥaḳīḳī olsa yaᶜnī nıṣf-ı bedeni āfet müstevᶜib olup ve sebebi istirḫā olsa onda dahi bu z̠ikr olunan ᶜilāc-ı müşterek ile muᶜālece olunduktan sonra vācib olur ki mevādd-ı müfellice z̠ikri mürūr edip mevādd-ı raḳīḳayı istifrāġ eden müstefriġāt ile bizim resmimiz ve z̠ikr ü taḥdīd ettiğimiz vech üzere bilā-ziyāde velā-noḳṣān istifrāġ oluna.

Ve bu bābda olan edviye-i müstefriġanın ziyāde menfaᶜatlisi ferfiyūn ḥabbı ve ḥabb-ı bīmāristānī ve ḥabb-ı şeyṭarec ve ḥabb-ı müntin ve eyāric-i Hürmüs[82] olur. Ve kez̠ālik ḫarbaḳ[-ı ebyaḍ] ile yalnız veyāḫūd turp ᶜuṣāresine ḫarbaḳ-ı ebyaḍın ḳuvvetini iḫrāc eyledikten sonra o ᶜuṣāre ile meflūcu teḳayyiᵓ edip kusturmağın dahi menfaᶜati ziyāde olur. Ve cemīᶜan muḳayyiᵓāt-ı sāire ile teḳayyiᵓin menfaᶜati olur.

Ve baᶜḍı kerre meflūcun muᶜālecesinde tedrīc olunup biraz eyyām tiryāḳtan birer dānıḳ saḳy olunur baᶜdehu azar azar bir dirheme varınca ḳadar tedrīcle ziyāde olunur ve miḳdār-ı dirhemden tecāvüz olunmaz. Ve baᶜḍı kerre tiryāḳa simsim-i muḳaşşer ve sükker dahi ḫalṭ olunur. Ve baᶜḍı kerre sekbīnec bi-ḥālihi ve cāvşīr bi-ḥālihi ve cünd-i bīdester bi-ḥālihi şarāb-ı ᶜasel ile tenāvül ettirilir. Ve şerbet-i vāḥidesi bāḳılāt miḳdārıdır, bunlar bu bābda ziyāde nāfiᶜdir.

Ve vācib olur ki bu ᶜalīle ḥuḳun-ı ḳaviyye ile iḥtiḳān oluna ve şiyāfāt-ı ḳaviyye taḥmīl oluna ve mevāddları cānib-i esfele imāle oluna. Ve feḳārāt-ı ẓahrı edhān-ı ḳaviyye ile temrīḫ oluna. Ve o ᶜillete nāfi olur ġayr-i merre z̠ikr olunan edhān u ḍımādāt-ı muḥammireden merūḫāt-ı ḥārre istiᶜmāli nāfiᶜdir ḫuṣūṣan ḥissi bāṭıl kılan fālice nefᶜi kes̠īr olur. Sūsen kökü ḥakk-i

82 *Ḳānūn*'un kitāb-ı ḫāmisinde yazıldığı üzere "Hürmüs" bir nebīnin ismidir lākin baᶜḍı muḥāḍarātta mez̠kūrdur ki "hürmüs" ḥakīm ve ᶜaẓīm maᶜnāsınadır, İdrīs'e nübüvvet ve ḥikmet ve mülk ve salṭanat cemīᶜan ona verildiği için.

merūḫī ile yaᶜnī oğuşturarak taḥkīk olunup maḥkūku istiᶜmāl olunsa taḫmī-ri ceyyide edviyeden olur. Ve ᶜaḍalāt ruᵓūsuna min-ġayri şarṭin meḥācim vaḍᶜının dahi nefᶜi olur eger vaḍᶜ-ı meḥācim baᶜde'l-istifrāġ olur ise ve men-faᶜati ᶜaḍalātı tesḫīni ḥasebiyle olur ve baᶜḍı kerre şarṭ-ı ḳalīle dahi muḥtāc olur. Ve vācib olur ki ᶜaḍalāta vaḍᶜ olunan meḥācimin ruᵓūsu ḍayyiḳa ola ve nār-ı kes̱īre ile vaḍᶜ ve ilṣāḳ olunup maṣṣ-ı şedīd-i ᶜanīf ile maṣṣ olunduk-tan sonra sürᶜat ile ḳalᶜ oluna. Ve meḥācim vaḍᶜ olunmak iḳtiḍā eyledikte vācib olur ki mevāḍiᶜ-i kes̱īre-i müteferriḳaya vaḍᶜ oluna eger istirḫā kes̱īr ve müteferriḳ olur ise. Ve eger istirḫāda kes̱ret yok ise mevḍiᶜ-i istirḫāya meḥācim-i müteᶜaddide-i müctemiᶜa vaḍᶜ oluna. Ve meḥācim vaḍᶜından sonra mevḍiᶜ-i meḥācim üzere zift ve ṣanevberin ṣamġı istiᶜmāl oluna. Ve ḍımādāt-ı muḥammireden daḳīḳ şeylem ḍımādı ve sūsen ᶜasel ile istiᶜmāl oluna. Ve bu ᶜillete ḍımād-ı ḫardal nāfiᶜdir.

Ve ẕikr olunan ḍımādāt her kaçan ḍaᶜīf olup ḳuvveti az olsa vācib olur ki tecdīd ve tebdīl oluna. Ẓāhir-i beşereye o aḍmide demi iḫrāc edip ᶜuḍvu kızartıp ᶜuḍvda dem-i neffāḫāt ẓuhūr edince ḳadar şeyṭarec ḍımādı yaᶜnī zirkele ḍımādının fālic ᶜilletine nefᶜi ᶜaẓīmi vardır. Ve eṭıbbānın eks̱eri ka-tında zirkele ḍımādının istiᶜmāli ḫardal ve s̱āfsiyā istiᶜmāline ḥācet komaz. Ve zift ḍımādının dahi menfaᶜati olur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ naṭrūn ve kibrīt ile is-tiᶜmāl oluna. Ve ᶜuḍv-ı meflūcu zeyt ile ve naṭrūn ve miyāh-ı kibrītiyye ve mā-ı baḥr ile delk eylemek dahi nāfiᶜdir. Ve neṭūlāt-ı mülaṭṭıfe istiᶜmāli dahi nāfiᶜdir.

Ve ḥiss ḍaᶜīf olduğu zamān istiᶜmāl olunan ḍımād-ı ḳavīnin ᶜuḍva nikā-yesi olur velākin ḥissin ḍaᶜfı ḥasebiyle iḥsās olunmaz ve o nikāye āfet-i şedīdeye ve taḳrīḥaya müᵓeddī olur. Pes vācib olur ki ḍımādāt-ı ḳaviyye-nin bu ḥālātından taḥarrüz ve taḥaẕẕür oluna ve ḍımādın es̱erinin ḥālinde teᵓemmül oluna. Eger o ḍımādın nefḫi ve taḥmīri cildi mütecāviz olmaz ise ḍımād tecdīd ve iᶜāde olunur ve eger cildi mütecāviz olduysa terk olunur ve ḍımād tecdīd ve iᶜāde olunmaz. Ve cildi mütecāviz olmadığının ṭarīḳ-i taᶜarrüfü budur ki ḍımāda iṣbaᶜ vaḍᶜ olunup ġamz-ı laṭīf ile ġamz olunur. Eger mevzi-i iṣbaᶜ beyāḍ olur ise o ḍımādın es̱eri olan ḥumret cildi müte-cāviz olmadığı bilinir. Ve eger iṣbaᶜ ile ġamz olundukta mevḍiᶜ-i ġamzda taḥammür s̱ābit olup ve ḥarāret ẓāhire olur ise maᶜlūm olur ki ḍımādın es̱eri

cildi tecāvüz eylemiştir. Pes vācib olur ki küllü vaḳtin ḍımād refᶜ olunup ḍımād teʾs̱īrinin bu ṭarīḳ ile miḳdārı tefaḥḥuṣ oluna ve cildi tecāvüz eylemedi ise ḍımād tecdīd ve iᶜāde oluna ve eger cildi taᶜaddī ve tecāvüz eyledi ise taḍmīdden ferāġat oluna.

Ve maᶜlūm ola ki meflūcun burnuna kündüs nefḫ eylemek ve keẕālik kündüs mecrāsına cārī olan edviyeyi nefḫ eylemek cidden nāfiᶜdir, zīrā o mis̱lli edviyenin burna nefḫi dimāġı tenḳıye eder ve ᶜilletin mevāddını cihet-i ᶜilletten ṣarf eder.

Ve şarāb-ı ᶜatīḳi ḳalīlen istiᶜmāl cemīᶜan emrāḍ-ı ᶜaṣabdan cidden nāfiᶜdir. Ve şarābı kes̱ret üzere istiᶜmāl aᶜṣāba aḍarr-ı eşyā olur. Ve müreb-bā-ı vecc nāfiᶜdir. Ve keẕālik eyārici eyāric miḳdārı cünd-i bīdester ile ḫalṭ eyledikten sonra tedrīcle saḳy eylemek dahi nāfiᶜdir, bir dirhemden bedʾ edip azar azar ziyāde ederek altı dirhemden ziyāde artırmak gerektir. Ve keẕālik māu'l-uṣūl ile dühn-i ḫırvaᶜ [259b] saḳy olunmak cidden nāfiᶜdir.

Ve nāstan baᶜḍıları fālic ᶜilletine küllü yevmin bir mis̱ḳāl eyārice bir mis̱ḳāl fülfül saḳy eylediler ve onunla o ᶜillete şifā ḥāṣıl oldu.

Ve vācib olur ki bu edviyeleri şürb eden kimseler su içmeyeler ḥattā miᶜdede o devā bāḳī olup teʾs̱īri ziyāde ola. Ve baᶜḍı kerre olur ki meşrūb olan devānın ᶜameli yevm-i vāḥid-i kāmil mürūrunda olur ve su içilse o devā su ile miᶜdeden ḳable'l-ᶜamel seyelān eder ve menfaᶜati olmaz.

Ve baᶜḍı kerre meflūca gece ile birer mis̱ḳāl fülfül ile cünd-i bīdester saḳy ederler. Ve meflūcīne tiryāḳ ve mes̱rudīṭūs ve şelīs̱ā ve ḫuṣūṣan anḳardiyā gibi nāfiᶜ devā olmaz. Şürben ve ḍımāden ḥıltīt istiᶜmāli dahi şedīden nāfiᶜ olur ḫuṣūṣan beher yevm iki defᶜa istiᶜmāl oluna. Ve rete yaᶜnī bunduḳ-ı Hindīnin dahi nefᶜi ᶜacīb olur.

Ve kaçan ᶜuḍv bürʾe iḳbāl ve teveccüh eylese vācib olur ki o ᶜuḍv tervīḍ olunup bir kerre ᶜuḍv ḳabḍ oluna ve baᶜdehu basṭ oluna. Ve bu ḳabḍ ve basṭ defeᶜātle tekrār oluna ḥattā o ᶜuḍva riyāḍet-i meẕkūre ile ᶜāfiyet-i kāmilesi ᶜavdet eyleye.

Ve baᶜḍı kerre dahi meflūcīn ḥummā ile intifāᶜ ederler. Ve ṣayḥa etmek ile ve ḳırāʾet-i cehriyye ile dahi intifāᶜ ederler. Ve onlar istifrāġla intifāᶜ eyledikten sonra ḥammām-ı yābisi ṭavīlen istiᶜmāl ederler veyāḫūd mā-ı

ḥamᵓeti[83] istiᶜmāl ederler. Ve āḫir-i emrde yaᶜnī istifrāġāt tekmīl olup ve taḥlīl vācib olduğu maḥallde onlarda yalnız vācib olan muḥallilāt-ı sāẕece istiᶜmāl olunmaya belki o istiᶜmāl olunan muḥallilātta ḳabḍ-ı yesīr dahi ola, onun için vācib olur ki onlarda istiᶜmāl olunan muhḥallilāt-ı enīsūn ve meyᶜa ve cünd-i bīdester ve iẕḫir ve bunlara benzer edviye-i ḥārre-i ḳābıḍa ola.

Ammā ḳūlıncdan sonra ḥādiṡ olan fālice aḳrabādīnde meẕkūr olan cevz-i Rūmī nāfiᶜdir. Ve onlara ḳuvveti şedīde ve eczā-i terkībinde keṡret olmayan edhānın dahi menfaᶜati olur, dühn-i sūsen ve dühn-i nārdīn ve dühn-i ḫırvaᶜ ve dühn-i nercis ve dühn-i zanbaḳ miṡlli edhānlar nāfiᶜdir. Ve cevz-i Rūmī dühnü ve ṣamġ-ı bellūṭ ile mütteḫaẕ dühn-i nercis tecribe olunup menfaᶜati olduğu bu iki dühnün ḫāṣṣıyyetleri ḥasebiyle müşāhede olundu ve bunlardan çok kimseler intifāᶜ eylediler. Bu yağlarda tebrīd ve taḳviye vardır, māddeyi ᶜuḍvdan menᶜ eder.

Ve kaçan muᶜālece ḥārr olan edviyeler ile olsa mādde-i ᶜilletin raḳīḳi ᶜuḍva münbasıṭa olur, ammā ᶜilāc edviye-i bāride ile olup ᶜuḍv tebrīd olsa o edviye ᶜuḍvu taḳviye eder māddenin ḥacmi ṣaġīr olur ve mütelāşī olur yaᶜnī lāşī olur. O sebebden vācib olur ki onları tesḫīnde mübālaġa olunmaya lākin istiᶜmāl olunan edviyeler bābūnec ve iklīl-i melik ve merzencūş ve naᶜnāᶜ ve fūtenec ile taḳviye olunmağa muḥtāc olur. Ve o edviyelere ednā tebrīdi olan devālar dahi ḫalṭ olunmağa muḥtāc olur sūs rubbu gibi[84] ve bezr-i hindebā gibi ve bu miṡlli devālar ḫalṭ olunur ve bu vech üzere o eşyālar istiᶜmāl olunursa nāfiᶜ olur. Ammā ḳaṭᶜ ḥasebiyle olan fālic muᶜālece ḳabūl eylemez.

Ve mizāc-ı bāridden ḥādiṡ olan fālice müsaḫḫināt-ı maᶜrūfe ile muᶜālece olunur. Ve eger o mizāc-ı bārid mā-ı keṡīr şürb eylemekten ḥādiṡ olup fālici iḥdāṡ eyledi ise onun ᶜilācı ḥammām-ı yābis istiᶜmāl etmekle olur. Ve maᶜlūm ola ki fālic ile ḥummā cemᶜ olsa muᶜālecede fālicin teᵓḫīri vācib olur, o vaḳtte cülencebīn ile sikencebīn ona devā-i ḥasen olur.

---

83 "Mā-ı ḥamᵓet" çökekli ve siyāh çamuru olan sulardır.
84 "Sūs rubbu" beyan rubbu demektir.

Üçüncü Faṣl Teşennüc Beyānındadır

Teşennüc sinirlere müteᶜalliḳ bir ᶜillettir ki o ᶜillet ḥasebiyle ᶜaḍalātın sinirleri mebādīsine yaᶜnī bittiği maḥalle ḥareket eder ve o ḥareket ile sinirler inbisāṭa ᶜiṣyān ederler. Ve o müteşennec olan sinirlerin baᶜḍısı ᶜalā-ḥālihi bāḳī kalıp inbisāṭı ḳābil olmaz ve baᶜḍı āḫeri inbisāṭa ᶜavdeti sühūletli olur. Esnemekte ve ınçkırıkta ḥādis̱ olan teşennücün inbisāṭa ᶜavdeti sühūletli olur.

Ve teşennücün sebebi yā mādde olur veyāḫūd ḥarāret ve yübūset gibi ġayr-i māddī olan keyfiyyetler olur. Ve mādde-i teşennüc eks̱er-i ḥālde balġamiyye olur ve baᶜḍı kerre dahi sevdāviyye ve baᶜḍan demeviyye dahi olur. Ve māddenin teşennüc iḥdās̱ı ᶜaḍalātın teverrümünden olur, zīrā ᶜaḍalde verem olsa aᶜṣābın līfleri teferruḳ edip elyāf-ı aᶜṣāb arasına müverrim olan mādde taḥallül eder ve ᶜaṣabın ᶜaraḍı ziyāde olup ṭūlü noḳṣān olur ve ṭūlün noḳṣānından ᶜuḍv münkabıḍ olur.

Ve māddī olan teşennücün küllīsi ḫālī olmaz ki onun māddesi munṣabb olduğu ᶜaḍalātın küllīsini yā şetmle olur, bu ṣūrette ᶜaḍalātta verem olmaz veyāḫūd ᶜaḍalin mevḍiᶜ-i vāḥidinde olur. Ve mādde olmayan mevḍiᶜ dahi mādde olan mevḍiᶜe tābiᶜ [olup] o ᶜaḍalde mevcūd olan aᶜṣāb cemīᶜan mebādīsine müncez̠ib olur ve bu ṣūret ᶜaḍal teverrüm eyledikte bulunur gerek ise o verem ḍarbe ve gerek ise saḳṭa ile ḥādis̱ olsun ve gerek esbāb-ı veremden sāir sebeb ile olsun.

Ve baᶜīd olmaz ki kes̱īfe ve nāfiḫa olan riyāḥtan dahi teşennüc ḥādis̱ ola. Ben ẓann ederim ki eks̱er-i ḥālde ᶜārıḍ olan teşennücler z̠ikr olunan riyāḥ ḥasebiyle olur ve ᶜale'l-fevr riyāḥ taḥallül edip teşennüc zāil olur.

Ve māddī olan teşennüc eks̱eriyyā māddesinin ᶜuḍv-ı āḫerden intiḳāli ile ḥādis̱ olur. Ḫavānīḳ ve z̠ātü'l-cenb ve sersām maraḍlarından sonra ḥādis̱ olan teşennüc o maraḍların mevāddı aᶜṣāba intiḳāl eylemesi ile olur. Ve yübūset ile olan teşennücün ḥudūs̱u ruṭūbetin zevāli ile olur, zīrā ruṭūbet taḥallül eyledikte ᶜārıḍ olan yübūset ile ᶜaṣab ve ᶜaḍal hem ṭūlen ve hem ᶜarḍan tenākus edip büzülür ve onun ḥāli āteşe taḳrīb olunan seyre yaᶜnī deriye müşābih olur. Ve evtārın aḥvāli senin maᶜlūmundur ki evtārın [ḥāli] faṣl-ı ṣayfta kısa olup ve şitāda uzamak olur teceffüf ve teraṭṭub ḥasebiyle. Ve sinirlerin ḥāli dahi veter gibi olup ṣayf ve şitāda uzar ve kısalır. Ve bilā-mādde ḥādis̱ olan

teşennücün baʿḍısı her ne ḳadar māddeye nisbet olunmaz ise lākin bir şeyʾ-i müẕīden nefād edip o müẕīyi refʿ ve nefḍ için ʿaṣab cemʿ olur.

Ve ʿaṣabın nefādına sebeb olan nesne baʿḍı kerre o vecaʿ olur ki o vecaʿ ekṡer-i ḥālde ḫılṭ-ı lāẕiʿ ü ḥārr ile ḥādiṡ olur. Ve baʿḍı kerre dahi o teşennüc keyfiyyet-i semmiyyenin dimāġ ve ʿaṣaba teʾeẕẕīsinden ḥādiṡ olur, ʿaṣa-bı ʿaḳreb lesʿ eyledikte olduğu gibi. Ve baʿḍı kerre semmiyyeti olmayan keyfiyyet dahi sebeb olur, berd-i şedīdden ḥādiṡ olan teşennüc gibi, zīrā ʿaṣab ve ʿaḍal kaçan şedīden müberred olsalar tekāṡüf edip cemʿ olur ve başı cānibine çekilip teşennüc ḥādiṡ olur, nitekim fālic ve istirḫā ʿuḍvun aʿṣābının mebādīsi ḥasebiyle aʿḍāda muḫtelif olduğu gibi keẕālik teşennüc dahi aʿṣābın mebādīsi iʿtibārı ile ʿuḍvda muḫtelif olur.

İstirḫā ve teşennücde ḳıyās şeyʾ-i vāḥid üzere olur eger o āfetler boğazdan aşağı olur ise ve ḳuddāmda ve ḫalfta ve cihāt-ı sāirede olur ise. Ammā o fevḳa'r-raḳabe olur ise fevḳa'r-raḳabe olan teşennüc raṭb-i imtilāīnin sebeb-i ẕātīsi ruṭūbet olur. Ve bürūdet dahi ruṭūbete iḥdāṡ-ı imtilāda muʿīn olur, ic-mād ve taġlīẓ edip inbisāṭa māniʿ olduğu için. Veyāḫūd fevḳa'r-raḳabe olan teşennücün sebeb-i ẕātīsi yübūset olup ona ḥarāret muʿīn olur, zīrā ḥarāret ruṭūbeti mübālaġa ile taḥlīl eder.

Ve teşennücü fāʿil olan māddenin fiʿli ʿuḍvu teşennüce ḫāṣṣ olup istirḫā-yı fāʿil olmadığı mücerred mevāddın ġılẓati ḥasebiyle olur, zīrā o mevādd aʿṣābın elyāfına sereyān ṭarīḳiyle müdāhale eylemez belki müdāhalesi für-celere müzāhame ṭarīḳi ile olur ve lā-maḥāle o müzāhameden ḥādiṡ olan ʿillet ancak teşennüc olur, istirḫā olmaz.

Ve teşennüc bir ʿuḍvun ṣarʿı olur, nitekim ṣarʿ cemīʿan bedenin teşen-nücü olur. Ve ṣarʿ ile teşennüc beyninde niseb-i erbaʿadan ʿumūm ve ḫuṣūṣ olur yaʿnī ʿumūm ve ḫuṣūṣ-ı muṭlaḳ olur, zīrā ṣarʿda cemīʿan bedende olan aʿṣāb müteşennice olur. Bir ʿuḍvda olan teşennüce ḳavl-i muṭlaḳ ile ṣarʿ [260a] denmez, ammā teşennüc cemīʿan bedende olan teşennüce ve bir ʿuḍva ḫāṣṣ olan teşennüce ḳavl-i muṭlaḳ ile tesmiye olunur. Pes ṣarʿ ḫāṣṣ-ı muṭlaḳ ve teşennüc ʿāmm-ı muṭlaḳ olur ve keẕālik beynehümāda āḫer vech ile dahi farḳ olunur, zīrā ṣarʿ sürʿat ile münḥall olur ve hem ṣarʿ baʿḍı kerre edvār ile olur, Ammā teşennüc-i ʿörfīde bu ḥāletler meʾḫūẕe olmaz. Ve se-nin maʿlūmun olan vücūh-ı uḫrā ile dahi beynehümā farḳ olunur.

Ve süt emen ṭıfla ʿārıḍ olan teşennüc dahi teşennüc-i raṭbdır, zīrā raḍīʿin evtārı memeye mücāveretiyle ve mass eylediği süt ile teraṭṭub eder. Ve evtārın ruṭūbeti kaçan tecemmüd eylese teşennüc ḥādis̱ olur. Ve baʿḍı kerre teşennüc-i raṭb sükārāya ve raḍīʿ olmayan ṣıbyāna dahi ʿārıḍ olur ruṭūbetleri ḥasebiyle. Velākin eks̱er-i ḥālde ṣıbyāna teşennücün ʿurūḍu ḥummayāt-ı ḥārrede ve buṭūnlarının iʿtiḳālinde ve seherlerinde ve kes̱ret ile bükā eylediklerinde ḥādis̱ olur.

Ve ṣıbyān ḥummayāt-ı ẖafīfede dahi müteşennic olurlar. Ve'l-ḥāṣıl dimāġları ve ʿaṣabları ve ʿaḍallerinin ḳuvālarında ḍaʿf olmakla onların teşennücde vuḳūʿları sühūletli olur. Ve keẕālik teşennücün onlardan müfāraḳati dahi sühūletli olur ṣıbyānın kebidinde ve ḳalbinde olan ḳuvālarda ḳuvvet eks̱er olduğu için ve hem ṣıbyānın aẖlāṭı şedīde ve ġalīẓa olmayıp nuḍc ve taḥallüle ʿiṣyānı olduğu için. Ve keẕālik teşennüc-i yābisten ṣıbyāna serīʿan ʿāfiyet ḥāṣıl olur mizācları ve ġıdāları raṭb olmak ḥasebiyle. Ammā bāliġlerde bu iki emr yaʿnī teşennücün ʿurūḍu ve müfāraḳ ati sehl olmaz.

Ve baʿḍı kerre ṣıbyāna ḥummayāt-ı ḥādde ʿaḳībinde teşennüc-i redī ḥādis̱ olur ki onun ʿalāmātını inşāallāhu taʿālā biz ẕikr eyleriz. O vech ile ḥādis̱ olan teşennücden ṣıbyān nādiren ẖalāṣ olur. Ve yedi yaşını tecāvüz eden ṣabīler cidden ṣuʿūbetli olan ḥummā ḥasebiyle müteşennice olur, ḥummā-ı ẖafīfe ḥasebiyle onlara teşennüc ʿārıḍ olmaz.

Ve baʿḍı kerre teşennüc ẖavf ḥasebiyle ʿārıḍ olur ve onun vechi budur ki ʿuḍvu bāsıt olan ervāḥ ẖavf ḥasebiyle defʿaten bāṭına ġāire ve münceẕibe olur ve ona tebeʿan ʿaḍaller dahi mebādīsine ḥareket edip o ḥālde aʿḍā ʿalā-heyʾetihā mütecemmide olurlar. Ve baʿḍı kerre dahi ʿuḍv-ı münkabıḍa iʿtimād ve istinād ḥasebiyle dahi teşennüc ḥādis̱ olur, zīrā münkabıḍa olan ʿuḍv şedīden iʿtimād olundukta ona mādde munṣabbe olup o ʿuḍvda muḥtebese olur. Ve ʿuḍv heyʾet-i inḳıbāḍ üzere münhedim iken mevādd-ı muḥtebese cümūd edip teşennüc ʿārıḍ olur.

Ve baʿḍı kerre bu minvāl üzere ḍarbeden ve ağır yük yüklenmekten ve katı firāş ve mihād üzere uyumaktan dahi teşennüc ḥādis̱ olur. Velākin vech-i ahīrde[85] teşennüc bi-nefsihi zāil olup muʿāleceye ḥācet kalmaz.

---

85 "Vech-i ahīr"den murād katı firāş ve mihād üzere uyumaktır.

Ve baᶜḍı kerre bu mis̱lli teşennüc ẖader ḥasebiyle olur, ᶜuḍva munṣabbe olan mevāddın imtilā ḥasebiyle ᶜuḍvu muḥarrik olan rūḥa tezāḥum edip rūḥu o ᶜuḍvda nüfūẕdan menᶜ eylemesiyle ḥādis̱ olur, zīrā ᶜuḍvu taḥrīk eden ervāḥ olmakla ervāḥın inᶜidāmı ile ᶜuḍvun inbisāṭı ve ḥareketi dahi münᶜadim olur. Ve kaçan ḳuvvet ᶜavdet edip mevāddı tefrīḳ eyledikte yine rūḥ ᶜuḍva nüfūẕ edip inbisāṭ ve ḥareket ᶜavdet eder.

Baᶜḍı kerre dahi ḥāl-i nevmde münkabıḍ olan ᶜuḍv vaḳt-i intibāhta müteşennic olup imtidādı serīᶜan müteyessir olmaz, onun için rūḥ nevm vaḳtinde bāṭına meyl etmekle ᶜuḍvu basṭta tekāsül eder.

Ve teşennüc-i yābisin bunlardan mā-ᶜadā dahi esbāb-ı müteᶜaddidesi vardır. Baᶜḍı kerre teşennüc-i yābis müshil devā şürbü ᶜaḳabinde ḥādis̱ olur. Ve bu teşennüc cidden redīdir. Ve keẕālik istifrāġdan sonra ḥādis̱ olan teşennüc dahi redīdir.

Ve teşennüc-i yābis ḥummayāt-ı muḥrıḳa ᶜaḳabinde ve ẖuṣūṣan sersām maraḍında olan ḥummayātın ᶜaḳabinde olur ve ḥarekāt-ı bedeniyye ve seher ve ġamm ve ẖavf mis̱lli ḥarekāt-ı nefsāniyye ᶜaḳiblerinde olur. Ve bu nevᶜ teşennüc-i yābisten taẖalluṣ ḳalīl olur.

Ve baᶜḍı teşennüc dahi vardır ki ḥummayātta olur ve maᶜa-ẕālik cidden redī olmaz. O teşennüc-i yābis ᶜaṣabda ve ᶜaḍalde olan mevāddı ḥummānın isālesinden olur ve onun maḍarratı ziyāde olmaz ẖuṣūṣan beden mümtelī oldukta redāᵓeti eḳall olur.

Ve baᶜḍı kerre dahi ḥummayātta teşennücün ᶜurūḍu fem-i miᶜdeye müşāreket ile olur ve onu ḳayᵓ eylemek izāle eder. Ve ḥummayāttan bunlar gibi ᶜārıḍ olan teşennücler ẖaṭarlı ve ṣaᶜb ve redī değildir belki ṣaᶜb ve redī olan o teşennücdür ki aᶜṣābı ve ᶜaḍalātı tecfīf ve dimāġı şeyy ve ṭabẖ eden ḥummā-ı muḥrıḳa ve sersām-ı ḥārre ḥummayātında vāḳiᶜ ola. Ve ḥummā-ı müzminede dahi olan teşennüc ṣuᶜūbetli ve redī olur, zīrā ḥummā ezmānı ḥasebiyle sinirleri ve ᶜaḍalleri ve belki dimāġı dahi tecfīf eder ve ruṭūbāt-ı ġarīziyyelerini ifnā edip teşennüc iḥdās̱ eder.

Ve teşennüc-i yābisten bir nevᶜ dahi vardır ki serīᶜan ḥādis̱ ve serīᶜan bāṭıl olur. Bunun sebebi budur ki dimāġa bi-ḥasebi'ḍ-ḍaᶜf yübūset ᶜārıḍa olur ve dimāġa müşāreket ile ᶜaṣablara dahi yübūset ᶜārıḍ olur ve serīᶜan yübūset ḥasebiyle aᶜṣāb münkabıḍa olur. Kaçan ṭabīᶜat ᶜināyet edip dimāġa

ruṭūbet-i kāfiye ifāde eylese aᶜṣāb dahi terṭīb edip aᶜḍā inbisāṭa bi-tekellüfin mutīᶜa olur. Ve bu mis̱lli teşennüc berd-i şedīd ile dahi ᶜārıḍ olur. Ve mūẕī olan teşennüc yübūset ile olan teşennüc olur.

Ve teşennüc-i yābis envāᶜındandır o teşennüc ki onda ruṭūbet bir nevᶜ cümūd ile müncemid olup ḥacmi ḳalīl olur ve cidden mütekāsif olur ve ᶜuḍv dahi tekās̱üf ḥasebiyle müteşennic olur. Ve bu teşennüc berd-i şedīd iṣābet edenlerde ve afyūn gibi muḫaddir devā şürb edenlerde ḥādis̱ olur. Ammā mūẕīnin eẕāsından ḥādis̱ olan teşennüc ḫarbaḳ şürb eden kimsenin teşennücüdür, zīrā ḫarbaḳ baᶜde'l-ishāl yübūset ḥasebiyle şāribinde teşennüc iḥdās̱ eder. Ve baᶜḍı kerre ḳable'l-ishāl dahi ṭabīᶜata müḍādde olduğu ḥasebiyle teşennüc iḥdās̱ eder, zīrā ḫarbaḳın semmiyyetinin şiddet-i īẕāsından ᶜaṣab münkabıḍ ve müteşennic olur. Ve ḫılṭ-ı zencārī ḳayᵓ edenlerin teşennücü dahi bu ḳabīlden olur. O ḫılṭ-ı zencārī fem-i miᶜdeye nikāye etmekle teşennüc iḥdās̱ eder.

Ve yine bu ḳabīldendir fem-i miᶜdenin ḳuvvet-i ḥissi ḥasebiyle fem-i miᶜdeye munṣabb olan mirārdan ḥādis̱ olan teşennüc ve emrāḍ-ı raḥim ve emrāḍ-ı mes̱āne ve bunların ems̱āline dimāġın müşāreketi ile ḥādis̱ olan teşennücler ve ᶜaḳreb ve rüteylā ve ḥayye mis̱llilerin ᶜaṣab üzere vāḳiᶜ olan lesᶜalarından ḥādis̱ olan teşennücler ve aᶜṣāba iṣābet eden ḳaṭᶜ ile ve ākile maraḍı ile ve miᶜdede ve raḥimde ve sāir aᶜḍā-i ᶜaṣabiyyelerde olan ᶜilel ile ḥādis̱ olan teşennücler dahi bi'l-cümle ẕikr olunan teşennüc ḳabīlinden olur. Ve deydān ḥasebiyle olan teşennüc dahi o teşennüclere ḳarīb olur. Ve teşennüc-i redīdendir şefeye ve göz kapaklarına ve lisāna maḫṣūṣ olan teşennücler. Bu teşennücler ile maᶜlūm olur ki sebeb-i teşennüc nefs-i dimāġda olur.

Ve kaçan beden teşennüc ile ḳuddāma meyl eylese teşennüc ᶜaḍalāt-ı müteḳaddimede olduğuna delālet eder. Ve eger bedenin meyli ḫalf cānibine ise teşennüc ᶜaḍalāt-ı ḫalfta olduğuna delālet eder. Ve eger bedenin meyli iki cānibe dahi olursa ᶜillet iki cānibde olduğuna delālet eder. Fālicde olan teşennüc iki cānibe dahi māil olur.

Ve baᶜḍı kerre teşennüc müştedd olur ḥattā ᶜunuḳ mültevī olup boynu bükülür ve dişleri ıṣṭıkāk edip biri birine sürtülür. Ve teşennücden helāk olan kimselerin baᶜde-helākihi bedeni ḥārr olur, zīrā teşennüc ḫanıḳ ile ih-

lāk eder. Ve ḫanıḳın sebebi budur ki ᶜaḍal-i teneffüs teşennüc eder ve ḥarekete ḳudreti gider. Ve cirāḥat ile olan teşennüc eks̱er-i ḥālde ḳattāl olur ve eks̱eriyyā mevte ᶜalāmet olur.

el-ᶜAlāmāt: Teşennüc aṣḥābının nabḍı mütemeddid ve vaḍᶜda muḫtelif olup gāhīce ṣuᶜūd eder ve gāhīce nüzūl eder. Ve ṣuᶜūd ve nüzūlü rāmīnin sihāmı ḳavsından boşandığı gibi defᶜaten olur. Ve nabḍı fıḳra fıḳra olup her fıḳranın ḥareketi fıḳra-i uḫrāya sürᶜat ve buṭʾta muḫālif olur. Ve damarların ḥarāreti aᶜḍā-i sāirenin ḥarāretinden ziyāde olur. Ve damarlar müctemiᶜa olur velākin ictimāᶜı nāfiḍde olan damarın ictimāᶜı gibi olmaz ve münḍaġıṭ gibi dahi olmaz. Ve kez̠ālik ṭūl-i maraḍ ḥasebiyle damarların ṣalābeti ve ictimāᶜı gibi olmaz ve aḥşāların vecaᶜında damara ᶜārıḍ olan ictimāᶜ gibi dahi olmaz belki müteşennicīnin ictimāᶜ-ı ᶜurūḳu muṣrānın yaᶜnī o bağarsıkların ictimāᶜı gibi [260b] olur ki iki ṭaraflarından temdīd olunur. Ve teşennücün evcāᶜdan meʾḫūz̠ olan ᶜalāmetlerini ḳarīben biz z̠ikr eyleriz.

Ammā imtilādan ḥādis̱ olan teşennücün ᶜalāmeti budur ki o teşennüc defᶜaten ḥādis̱ olur ve ᶜuḍv-ı müteşennicin üzerine dühn vaḍᶜ olunsa serīᶜan dühnü ᶜuḍv teşerrüb eylemez meger ki ḳarībü'l-ᶜahdde o ᶜuḍva ḥarāret ᶜārıḍa olmuş ola.

Ve yübūsetten ḥādis̱ olan teşennücün ᶜalāmeti budur ki onda teşennüc tedrīcle ḥādis̱ olur.

Ve emrāḍ-ı istifrāġiyyenin cemīᶜan ecnāsının birinden sonra ḥādis̱ olur. Ve edviye ile olan istifrāġdan ve heyḍadan ve istifrāġ-ı ṭabīᶜīden sonra dahi ḥādis̱ olur.

Ve ammā mūz̠īnin ez̠āsı ile ᶜārıḍ olan teşennücün ᶜalāmeti senin bildiğin sebeb-i ḫāricīler olur ve afyūn ve ḫarbaḳ mis̱lli edviyenin şürbü olur.

Ve ez̠ā miᶜdede olup ona evvelā dimāġ müşāreket ve s̱āniyen dimāġ vāsıṭasıyla ᶜaṣab dahi müşāreket edip teşennüc ḥādis̱ olduysa o teşennücün ᶜalāmeti budur ki onun ḥudūs̱undan muḳaddem miᶜdede ġas̱y ve kerb ve inᶜiṣār iḥsās olunur. Ve baᶜḍı kerre bu āfetler zāile olmayıp müddet-i teşennücde dahi mevcūde olur.

Ve baᶜḍı kerre o teşennüc ḫılṭ-ı kürrās̱ī veyāḫūd zencārī ḳayʾından sonra vāḳiᶜ olur. Ve bunun gibidir fem-i miᶜdenin ḳuvvet-i ḥissi ḥasebiyle olan

teşennüc. Ve her kaçan fem-i miᶜdeye munṣabbe olur ise fem-i miᶜdenin ḳuvvet-i ḥissi ile teşennüc iḥdās̱ eder velākin o teşennücün ḥudūs̱undan muḳaddem fem-i miᶜdede ez̠ā ve lez̠ᶜ iḥsās olunur.

Ve bu mis̱lli teşennüc raḥim ve mes̱āne mis̱lli ᶜuḍvların emrāḍında dahi ᶜārıḍ olur eger o emrāḍlar ḳaviyye olurlar ise. Ve teşennücün ᶜurūḍundan muḳaddem o aᶜḍāda şedīd olan elem ve vecaᶜ ve āfet-i vāḍıḥa ḥādis̱ olur. Ammā bu mez̠kūrlardan mā-ᶜadā olan teşennücler ḫālī değildir ki onlarda yā elem bulunmaz veyāḫūd o elem bulunur ki teşennücden ḥādis̱ olur. Ve ḳısm-ı s̱ālis̱ yaᶜnī evvelā elem bulunup o elem teşennüce sebeb olmak cāiz olmaz. Ve veremden ḥādis̱ olan teşennücü bundan aḳdem bizim z̠ikr eylediğimiz ᶜalāmetlerle sen bilirsin.

Ve teşennücün ḥudūs̱una delālet eden edilleden olur evvelā nabḍın ṣaġīr ve mütefāvit olup ve baᶜdehu ḳarīben z̠ikr eylediğimiz nabḍa intiḳāl eylediği. Ve çok kerre yüz kızarır ve gözlerine ḥavel ṭārī olup şaşı olur ve meyelān eder ve teneffüsünde inḳıṭāᶜ ve inbihār olur. Ve baᶜḍı kerre onlara bilā-sebeb ḍaḥik ᶜārıḍ olur ve ṭabīᶜatı ḳabḍ üzere olur ve ḫurūc eden berāzı dahi kuru olur. Ve çok kerre bevli muḥtebes olur ve bevlin ᶜadem-i iḥtibāsı dahi kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olur. Ve ḫurūc eden bevl demin māiyyeti gibi olur ve o bevlde neffāḫāt olur. Ve baᶜḍı kerre ṣudāᶜ ve füvāḳ ve seher ve raᶜşe ve mafṣal-ı ᶜunuḳun taḥtında beyne'l-ketifeyn ᶜārıḍ olan vecaᶜ ve ḳaṭan ve ᶜuṣᶜuṣ mafṣallarında ve kez̠ālik esfellerinde dahi ᶜārıḍ olan vecaᶜ teşennücün ḥummā ḥasebiyle ᶜārıḍ olduğuna delālet eder.

Ve ḥummayātta ᶜārıḍ olan gözün ᶜiveci ve eṭrāfında ẓuhūr eden ḥumret ve ḥavel ve dişlerin ṣarīri ve lisānın sevādı ve cilde-i reᵓsin imtidādı ve bevlin evvelā aḥmer olup sonra mevādd başa ṣuᶜūd etmekle ebyaḍ olması ve ṣudġların ve baş damarlarının ḍarebānı teşennücü inẕār eder. Ve bu āfetler ile baṭna yā cefāf veyāḫūd teşennüc ᶜārıḍ olur.

Ve İbokrāt dedi ki evvelā teşennüc ᶜārıḍ olup baᶜdehu ḥummā ᶜārıḍa olmak ḫayrlıdır evvelā ḥummā ᶜārıḍ olup baᶜdehu teşennüc ᶜārıḍ olmaktan. İbokrāt'ın bu kelāmının maᶜnāsı demektir ki teşennüc-i raṭb üzere ḥummā ṭārī olsa ḥummānın ḥarāreti ruṭūbeti taḥlīl edip teşennücü yā taḳlīl veyāḫūd külliyyen izāle eder, ammā ḥummā ḥasebiyle ḥādis̱ olan teşennüc teşennüc-i yābis olmakla ᶜilāc ḳabūlü nādir ve ḳalīl olur.

Ve baᶜḍı kerre teşennücden evvel es̱nā-i nevmde tefezzuᶜ ve levnde tebeddülāt ᶜārıḍ olup levni ḥumrete ve ḫuḍrete ve kümūdete tahavvül eder. Ve ḥummā nevbetinde ṭabīᶜatta ḳabḍ ve bevl ḳayḥı ve ḳuşaᶜrīret olur. Eger bu mez̠kūrlar ile başta ter dahi olur ise ve kez̠ālik göze ẓulmet teşennücden muḳaddem ᶜārıḍ olur ise o ᶜavārıḍ delālet eder ki o kimseye sebebi aḥşāda dübeyle olan teşennüc ᶜārıḍ olur. Ve ḥummā ile maᶜan teşennüc olup lākin ruṭūbātı iḥrāḳ veyāḫūd tefşiye edecek miḳdār ḥummāda ḳuvvet ve ṭūl-i müddet dahi olmasa o teşennüc kāmileten yābis olan teşennüc gibi ḫaṭarlı olmaz.

Ve teşennüc-i raṭbın ᶜalāmāt-ı rediyyesinden olur riyāḥın aᶜḍāda kes̱reti ḫuṣūṣan kes̱ret-i riyāḥla baṭnda intifāḫ dahi ola ve ḫuṣūṣan o riyāḥ ve intifāḫ ᶜilletin zamān-ı ibtidāsında ola.

Teşennüc ve temeddüdde bevl-i ḥāddin ẓuhūru redīdir, delālet eder ki o āfetlerin sebebi ḥarāret-i sāz̠ece vü sāriyedir. Ve teşennücle aḥşāda ḍarebān veyāḫūd iḫtilāc olur ise redāʾetine delīl olur, zīrā ḍarebān iki emrin birine delālet eder: Evvelkisi aḥşāda ḍarebānı taᶜzīm eden veremdir. Ve ikincisi aḥşāda neḥāfet olmakla aḥşāda kes̱ret ile dārib olan ᶜırḳtan nabḍ-ı ᶜaẓīmin ẓuhūrudur.

Ve ḫavānīḳte nabḍ teşennücünün ẓuhūru delālet eder ki ḫavānīḳin mevāddı aᶜṣāba intiḳāl edip teşennüc iḥdās̱ eylemek üzeredir, ammā z̠ātü'l-cenbin mevāddı aᶜṣāba intiḳāline ḍīḳ-ı nefesin şiddeti ve ḥummānın cidden şedīde olmadığı delālet eder.

Ammā sersām mevāddının aᶜṣāba intiḳālinin delīli budur ki o intiḳālde ᶜalīlin ṭarfı kes̱īr olur yaᶜnī gözlerini çok açıp ve yumup ve dişlerinde ṣarīr çok olur ve sonra gözleri şaşı olur ve raḳabesine iᶜvicāc gelip boynu bükülür ve sonra teşennücü fāş olup sāir maḥallerinde dahi ẓāhir olur.

el-Muᶜālecāt: Ḍarbeden ḥādis̱ olan teşennücātta vācib olur ki keşk-i şaᶜīr ve bābūnec ve ḫaṭmī ve boy tohumunun unu mis̱llilerden mütteḫaẕe olan neṭūlāt istiᶜmāl oluna. Ve maḥall-i istiᶜmālini ḳānūnlarda biz beyān eyledik.

Ve ez̠ādan ḥādis̱ olan teşennücde eger o ez̠ā bir semmiyyetli nesne şürbünden olur ise sümūm bābında senin bildiğin nesneler ile muᶜālece olunur.

Ve eger ḥummādan ḥādis̱ oldu ise dimāġ ve aᶜṣāb ve ᶜaḍalāt şedīdetü't-terṭīb olan merūḫāt ile şedīden terṭīb olunur ve bārid olan beyte mülāzemet olunur.

Ve eger teşennüc vecaᶜdan ḥādis̱ oldu ise vecaᶜ teskīn olunur o vecaᶜ taᶜarrüf olunup sebebi ḳaṭᶜ olunmakla.

Ve eger teşennüc semmiyyetli ḥayvānın lesᶜasından ḥādis̱ oldu ise bābu'l-lüsūᶜda bizim beyān eylediğimiz edviyeler ile muᶜālece olunur.

Ve eger sebebi verem ise bizim evrām-ı ᶜaṣab bābında yazdığımız edviyeler ile muᶜālece olunur.

Ve eger yübūsetten ḥādis̱ oldu ise onun ᶜilācı ṣuᶜūbetli olur ve muᶜālecesi āb-zen istiᶜmāli ve sonra dühn-i raṭb ile temrīḫ olunup defeᶜātle onların tekrīri olur eger ḥummāsı lāzıme ve ġayr-i fātire değil ise. Ve bi'l-cümle mefāṣılını āb-zene idḫāl ve baᶜdehu temrīḫte taᶜahhüd olunur eger mümkin değil ise.

Āb-zen o sudan ittiḫāẕ olunur ki onda varaḳ-ı ḫilāf ve keşk ve benefşec ve nīlūfer ve ḳarᶜ ve ḫıyār ṭabḫ olunmuş ola veyāḫūd onun āb-zeni yalnız ḳarᶜ ᶜuṣāresinden veyāḫūd ḳıs̱s̱ā ᶜuṣāresinden veyāḫūd onun āb-zeni o mā-ı verdden ittiḫāẕ olunur ki onda ẕikr olunan edviyelerin biri ṭabḫ olunmuş ola veyāḫūd āb-zen biṭṭīḫ-i Hindī suyundan veyāḫūd māu'l-ḫilāftan ve o mis̱lli suların birinden ittiḫāẕ olunur.

Ve müteşennicūn için ẕikr olunan ᶜuṣārāttan ve edhāndan müdessime-i muraṭṭıbe olan süllāḳāt ile ḥuḳneler ittiḫāẕ olunsa şedīdü'n-nefᶜ olur. Ve mefāṣıl üzere ve menābit-i aᶜṣāb üzere edhān istiᶜmāl olunup o mevāḍiᶜ edhān ile istīᶜāb olunur. Merreten-baᶜde-uḫrā istīᶜāb ve taġrīḳ oluna. Ve emr-i dimāġa cidden ᶜināyet olunup terṭīb-i dimāġda bizim taᶜlīmimiz gibi terṭīb-i dimāġ dahi olunsa ziyāde nefᶜi olur.

Ve ḥummāsı olmayan teşennüc aṣḥābına leben-i ḥalībden şeyᵓ-i ṣāliḥ saḳy olunsa nefᶜi olur, ammā mā-ı ḳarᶜ ve mā-ı şaᶜīr ve māu'l-biṭṭīḫi'l-Hindī ve cüllāb her ḥālde saḳy olunsa nāfiᶜdir gerek teşennüc ile [261a] ḥummā olsun ve gerek ḥummāsı olmasın. Ve bu devāları tenfīẕ için bunlara şarāb-ı ebyaḍ-ı raḳīḳten miḳdār-ı ḳalīl ḫalṭ olunsa tedbīr-i ṣāliḥ olur. Ve o devāların sularına dahi şarābdan bir şeyᵓ ḫalṭ olunup memzūcen istiᶜmāl olunur. Ve vācib olur ki bu muᶜālecāta müdāvemet olunup ᶜalīl ḥareket ettirilmeye ve riyāḍete dahi mülāzemet ettirilmeye. Ve bedenini bi-külliyyetihi dühn-i müftire ġams eylemek mümkin olur ise ġams oluna. Ve ona edhān u ᶜuṣārāt-ı muraṭṭıbeler ile seᶜūṭ oluna. Ve bundan aḳdem senin bildiğin muraṭṭıbāt-ı reᵓs ile başı terṭīb oluna. Ve vācib olur ki bezr-i ḳāṭūnā ve

dühn-i verd isti^cmālinde s̱ebāt üzere olalar. Ve terencebīn saḳyı onlara nāfi^cdir ḫuṣūṣan teşennüc-i ṣıbyāna ziyāde nāfi^cdir. Ve eger terencebīn ṣıbyāna saḳy mümkin olmaz ise mürḍi^casına saḳy olunur.

Ve teşennücü raṭb olan kimsenin ḳuvveti ḍa^cīfe olur ise anlardan luḥūm ḳaṭ^c olunmaz velākin vācib olur ki onlara ^caṣāfīr ve ḳanābir ve ḳıbāc ve ṭayāhīc laḥmları mis̱lli luḥūm-ı yābise iṭ^cām oluna. Ve eger teşennüc-i raṭb aṣḥābının ḳuvveti ḳaviyye ise onun ġıdāsı ḫubz ile ^casel ve mā-ı ḥımmaṣ ile şibs̱ ve ḫardal kılınır ve keẕālik mürrī ile dahi taġdiye olunur ve her hangisi iṭ^cām olunursa mütenāveline fülfül katılır.

Ammā teşennüc-i yābis aṣḥābının ġıdāsı muraṭṭıb ve müleyyin aġdiye olur, mā-ı şa^cīr ve dühn-i levz ve sükker-i fāiḳten mütteḫaẕ olan ḥasv mis̱lli düsūmetli ve müleyyin aḥsālar ile taġdiye olunur. Ve kuzu ve oğlak etinden mütteḫaẕ olan mā-ı laḥm ile dahi taġdiye olunur, lākin o mā-ı laḥma laḥmın eẕāsını kāsire olan buḳūl ḫalṭ olunur eger ^calīlde ḥarāret var ise. Ve o ġıdāyı tenfīẕ eylesin için ḳalīlü'l-mikdār ona şarāb ḫalṭ olunsa ṣavābdan ba^cīd olmaz ḫuṣūṣan ^calīlde ifrāṭ üzere ḥarāret olmaya. Ve bu mis̱llidir ^calīlin içtiği suya şarāb karıştırılmak.

Ve bu meẕkūrlar teşennücün aġdiyeye müte^calliḳ tedābīri idi ve ammā ^cilācının beyānı budur ki ona vācib olur ki ḳavī istifrāġāt eyleye ve ḳavī tenḳıyeler isti^cmāl eyleye. Biz onları ^caṣabdan ḫalṭ-ı ġalīẓi müshilāt ile ve ḥuḳun ile istifrāġ bābında ẕikr eyledik. Ve eger sen o ^cillette ^calāmāt-ı demi vāḍıḥ ve yakīnen gördün ve bildin ise evvelā faṣd eyle ve ḫuṣūṣan ki ruṭūbet-i imtilā şarāb-ı kes̱īr şürbünden nāşiye ola, o vaḳt evvelā faṣd olunmak ziyāde mühimm olur velākin iḫrācı lāzım gelen miḳdārdan dem noḳṣān iḫrāc olunur bir miḳdār dem bāḳī kalıp teşennüce muḳāvemet eylesin için ve ḥarekāt-ı teşennücü ile müteḥallil olsun için.

Ve teşennüc-i raṭbın mu^cālecātından olur mā-ı ḥam^ɔette münġamis olup dalmak. Ve bizim evcā^c-ı mefāṣılda ẕikr edeceğimiz vech üzere içinde tilki ve sırtlan ṭabḫ olan zeyt içinde oturtmak nāfi^cdir. Ve sırtlan şaḥmıyla ve dühn-i sūsen ile ḥummāsı olmayanlar temrīḫ olunur. Ve keẕālik köpek eniklerinin ṭabīḫi ile temrīḫ olunur. Ve o suda dahi iclās olunur ki onda ḳaysūm ve varaḳ-ı su^cd ve ḳaṣabu'ẕ-ẕerīre ve defne yaprağı ṭabḫ olmuş ola. Ve ona o leṭūḫ dahi nāfi^cdir ki o leṭūḫ şevketü'l-Yehūdiyye kökünden

ve şevketü'l-beyḍā bezrinden ve şevketü'l-Mıṣriyye bezrinden ve ḳanṭu-riyūn-ı daḳīḳ ᶜuṣāresinden müfredeten ve mürekkebeten mütteḫaẕ ola.

Ve maᶜlūm ola ki āb-zende ve āb-zen mis̱llilerde müteşennicin ṭūl-i ḳıyāmı ḳuvveti irḫāsı sebebiyle muḍırr olur, bināen ᶜaleyh ṭūl-i meks̱ bedeline teksīr-i ᶜaded iḳāme olunur, meselā āb-zende beher yevm iki sāᶜat meks̱ iḳtiḍā eylese bir defᶜa cülūsta iki sāᶜat meks̱ ettirilmez belki her gün iki defᶜa āb-zene idḫāl olunup her bir defᶜasında birer sāᶜat meks̱ ettirilir.

Ve teşennücden bir ṣınf vardır ki bedene ᶜāmm olur ve ona ṭāṭānis tesmiye olunur. Eğer o teşennüc ve keẕālik temeddüd āfetleri mādde sebebi ile ḥādis̱ olur ise o iki āfet ṣāḥiblerini bārid olan suya defᶜaten ilḳā eylemek nāfiᶜ olur fāḍıl İbokrāt'ın beyān eylediği üzere, zīrā mā-ı bārid ile bedenin ẓāhiri tekās̱üf eder ve ḥārr-ı ġarīzī bedenin bāṭınında muḥtebes olup ve ḳuvvetlenip teşennüc ve temeddüde sebeb olan mevāddı taḥlīl eder. Velākin her bedende bu menfaᶜat selīmen ᶜani'l-ḫaṭar ḥāṣıla olmaz belki bu menfaᶜat şābb-ı ḳavī vü laḥīm olup ḳurḥası olmayan bedende ve eyyām-ı ṣayfta ḥāṣıla olur. Ve bir ḳavm bu tedbīr ile ᶜāfiyete eriştiler.

Ve sen müteşennicūnun veterinin āḫeri mümtedd olduğu mevḍiᶜde bilā-şarṭ meḥācim istiᶜmāl eyle eger teşennüc ḫafīf ise. Ve eger teşennücde ḫiffet olmaz ise şarṭa ḥācet yoktur, zīrā ᶜadem-i ḫiffet ṣūretinde şarṭ olunmasa vaḍᶜ-ı meḥācim ile mevādd müncezibe olmakla teşennüc mütezāyid olur. Ve meḥācimin maḥall-i vaḍᶜları raḳabe ve feḳār-ı ẓahrın yemīn ve yesārı ve ṣadrda olan ᶜaḍaller olur. Ve eger teşennücde bevl ṭarīḳinden demin ḫurūcu ḫavf olunur ise o zamān mes̱ānenin ḳuddāmına ve külye mevḍiᶜi üzere dahi meḥācim vaḍᶜ olunur; mā-ᶜadā vaḳtlerde o iki mevḍiᶜe miḥceme vaḍᶜ olunmaz. Ve lāyıḳ olur ki meḥācim kes̱ret üzere vaḍᶜ olunmaya ve defᶜaten dahi vaḍᶜ olunmaya. Ve miḥceme vaḍᶜ olunan mevāḍiᶜler muḥāfaẓa olunup tebrīd olunmaya, zīrā mevḍiᶜ-i miḥcemenin tebrīdi ile bi'l-cümle beden müteberrid olup muḍırr olur.

Ve yine teşennücün ᶜilācındandır mevḍiᶜ-i teşennüc rıfḳ ile tesviye olunmak.

Ve teşennücün ᶜilāc-ı ṭabīᶜīsinden olur ḥummā-ı ḥādde ᶜārıḍa olmak, onun için İbokrāt dedi ki evvelā teşennüc ve baᶜdehu ḥummā ᶜārıḍ olmak, evvelā ḥummā ḥādis̱ olup baᶜdehu teşennüc ᶜārıḍ olmaktan ḫayrlı olur.

Ve ḥummā-ı rubuᶜun ḥudūs̱unun dahi teşennüce menfaᶜati olur, zīrā rubuᶜun nāfiḍinde olan zaᶜzaᶜa mevāddı aᶜṣābdan nefḍ eder ve rubuᶜun kes̱ret-i ᶜaraḳı ile dahi mevādd taḥallül eder. Ve ḥummā-ı rubuᶜu olan kimseye teşennücün ḥudūs̱u ḳalīl olur, zīrā rubuᶜ-ı teşennücden emān olur.

Ve teşennücün mücerreb muᶜālecāt-ı ᶜacībesindendir müteşennic olan ᶜuḍv üzere elye yaᶜnī değirmi kuyruğu olan ḥayvānın kuyruğu vaḍᶜ olunup netn ve ᶜufūnet ᶜārıḍa oldukta tecdīd eylemek.

Ve cemīᶜan bedene ᶜāmm olan teşennücün muᶜālecāt-ı nāfiᶜasındandır dimāġın tenḳıyesini ḳaṣd edip ᶜaṭūsāt istiᶜmāl eylemek, zīrā ᶜaṭūsāt-ı münaḳḳıyenin o teşennüce menfaᶜat-i ᶜaẓīme[si] olur.

Ve mücerreb muᶜāleceden olur rıḫv olan ṣūf-ı kes̱īrden ḳılāde ittiḫāẕ olunup üzerine vaḳt vaḳt dühn-i ḥārr saçmak. Ve ḥammām-ı yābisin menfaᶜat-i ᶜaẓīmesi olur. Ve taş kızdırılıp üzerine şarāb saçıldıktan sonra buḫārı üzere ᶜalīli kebb eylemek dahi nāfiᶜdir. Ve ᶜalīl üzerini s̱iyāb ile örtüp terletmek dahi nāfiᶜdir. Ve onlara ḍımād-ı ceyyiddir o merhem ki meyᶜa-i sāile ve ferfiyūn ve cünd-i bīdester ve şemᶜ-i aṣfer ve dühn-i sūsenden ittiḫāẕ oluna. Ve aḳrabādīnde meẕkūr olan merāhim dahi nāfiᶜdir. Ve şuḥūm ve ġayr-i meẕkūrlar dahi nāfiᶜdir. Ve şīrūġan dühnünün tortusu ile teşennücü temrīḫ dahi nāfiᶜdir. Ve bezr-i kettān dühnü ile ve boy tohmu luᶜābı ile dahi temrīḫin menfaᶜati vardır.

Onlara menfaᶜatli kimāddan olur meḫāric-i aᶜṣāb üzere milḥ-i müsaḫḫan ile tekmīd eylemek. Ve onlara ḥummā celb edip mevādd ḥummā ḥasebiyle taḥallül eylesin için cünd-i bīdester ve ḥıltīt ᶜasel ile maᶜcūn olunup cevze miḳdārı saḳy olunur ve saḳy olunduğu mekānda ḥummāyı celb edip teşennücü taḥlīl eder. Ve keẕālik mā-ı ᶜasel ile dühn-i ḫırvaᶜ ve ḥıltīt ve ḥabb-ı belesān ṭabīḫi nāfiᶜdir.

Ve teşennüce cidden menfaᶜati olur tiryāḳ ve maᶜācīn-i kibārı saḳy eylemek. Ve müdirrāt istiᶜmālinin dahi menfaᶜati olur.

Ve bu devānın menfaᶜati dahi mücerrebdir, nüsḫası budur: fuṭrun kökünden yirmi dirhem aḫẕ olunup iki rıṭl su içinde s̱ülüs̱ü bāḳī kalınca ḳadar ṭabḫ olunup o maṭbūḫtan fātiren dört evāḳī matbūḫ iki dirhem dühn-i levz ile şürb olunur. Ve bu devānın menfaᶜati ziyāde olur ḫuṣūṣan teşennüc ḫalf cānibine māil olur ise nefᶜi ezyed ve eks̱er olur. Ve baᶜḍı kerre aṣl-ı fuṭr

bedeline ḥabb-ı belesāndan on dirhem [261b] ṭabḫ olunup miḳdār-ı şerbet-i vāḥidesi üç evāḳī olur. Ve fūtenec-i berrī dahi ṭabḫta ve şerbeti miḳdārında ḥabb-ı belesān gibi olur.

Ve teşennüce menfaᶜati şedīde olan edviyedendir cāvşīri saḳy eylemek. Eger ᶜalīl olan kimse ḳavī olur ise bir mis̱ḳāl cāvşīr saḳy olunur ve eger ḳuvveti vasaṭu'l-ḥāl ise dirhem-i vāḥid saḳy olunur ve eger ḍaᶜīfü'l-ḳuvve ise rubuᶜ dirhem cāvşīr saḳy olunur. Ve ṣūret-i ahīrde miᶜdeye mürāᶜāt olunup miᶜdeyi ḍaᶜīf kılıcı nesnelerden muḥāfaẓa lāzım olur, zīrā ᶜan-aṣl miᶜde ḍaᶜīf olduğundan mā-ᶜadā cāvşīr dahi miᶜdeyi ziyāde ḍaᶜīf eder.

Ve teşennücü olan kimseye burçak ḥabbesi ḳadar ḥıltīt dört buçuk evāḳī ᶜasel ile saḳy olunur. Ve kez̠ālik uşşaḳ dahi ḥıltīt gibi saḳy olunur. Ve baᶜḍı kerre bu devāların küllīsi zūfā ṭabīḫi ile dahi saḳy olunur ve encudān ṭabīḫi ile dahi saḳy olunur.

Ve teşennüc muᶜālecātında cünd-i bīdesterin nefᶜi eks̱er ve maḍarratı eḳall olur. Ve cünd-i bīdesterin şerbet-i vāḥidesi iki milᶜaḳa miḳdārı olur velākin defᶜaten istiᶜmāl olunmaz, defeᶜāt-ı kes̱īrede azar azar istiᶜmāl olunur. Ve eger cünd-i bīdester baᶜde'ṭ-ṭaᶜām saḳy olunur ise ᶜalā-külli ḥāl onun maḍarratı eḳall-i ḳalīl ve nefᶜi celīl olup onda ḫaṭar olmaz.

Ve teşennücün muᶜālecātından olur ḫırvaᶜ ve sez̠āb ve ḳusṭ maᶜa-cünd-i bīdester ve ᶜāḳırḳarḥā dühnleri gibi edhān-ı ḳaviyyenin biriyle temrīḫ eylemek, zīrā bu vech üzere mevḍiᶜ-i teşennücü temrīḫ ziyāde ve cidden nāfiᶜ olur. Ve kez̠ālik erinmiş kuyruk ve dühn-i nercis dahi nāfiᶜdir.

Ve o dühn dahi nāfiᶜdir ki onun ṣıfatı budur, nüsḫası: nārdīn dühnünden ḳısṭ-ı vāḥid ve dühn-i ḥuḍaḍ. Kez̠ālik bir ḳısṭ şemᶜ, iki evkıyye caᶜde ve ḥamāmā ve meyᶜa ve maṣṭakī, bunların her birinden birer evkıyye, fülfül ve ferfiyūnun her birinden dört mis̱ḳāl, sünbül bir ūḳıyye, dühn-i belesān bir ūḳıyye bu mez̠kūrlar cemᶜ olup istiᶜmāl olunur.

Ve yine cidden nāfiᶜ olur müteşennic olan ᶜuḍv üzere ferfiyūn ḍımādı istiᶜmāl olunmak.

Ve eger teşennüc mürḍiᶜalara ᶜārıḍ olur ise onlara kifāyet eder mafṣalları üzere ᶜasel ile zaᶜferān ve aṣl-ı sūsen ve enīsūn maᶜcūn kılınıp ḍımād olunmak, lākin bu eczāların eks̱eri aṣl-ı sūsen ve baᶜdehu eks̱er olan enīsūn olup zaᶜferāndan miḳdār-ı yesīr olmak üzere. Ve onların aᶜḍāları müdāve-

met üzere o ṭabīḫ içre konulur ki onda bābūnec ve iklīlü'l-melik ve ḥulbe ṭabḫ olunmuş ola. Ve baᶜḍı kerre aᶜḍāda vaḍᶜ olunan suda yalnız babadya yağı vaḍᶜ olunur.

Ve teşennüc-i raṭb aṣḥābına baᶜḍı kerre miḳdār-ı ḳalīl şarāb dahi nāfiᶜ-dir, o şarāb ruṭūbet-i müşenneceyi taḥlīl ve ḥummā gibi ḥall eder, ammā şarābın miḳdār-ı kes̱īri teşennüc bābında aḍarr-ı eşyā ve ḳavī sebeb olur. Ve vācib olur ki şarāb saḳy olundukta şarāb-i ᶜatīḳten miḳdār-ı ḳalīl saḳy oluna, o miḳdār-ı ḳalīl ᶜalīle ṭaᶜām tenāvül eyledikten sonra saḳy oluna.

Ve maᶜlūm ola ki kaçan teşennüc yüzden mā-ᶜadā cemīᶜan bedene ᶜāmm olsa eṭıbbā ḍımād ile muᶜālece eylediklerinde feḳārāt-ı ᶜunuḳu ḳaṣd ederler. Eger teşennüc cemīᶜ-i bedende olduğu gibi yüzde dahi olur ise o ḍımādāt ile feḳārāt-ı ᶜunuḳu ḳaṣd eyledikleri gibi dimāġı dahi ḳaṣd ederler.

Ve eger teşennüc miᶜde müşāreketi ile olup ve onun bundan aḳdem ẕikr olunan ᶜalāmetleri bilinir ise o ᶜalīli kusturmağa mübāderet eyle, zīrā baᶜḍı kerre mirre-i ḥārre ve ḫılṭ-ı ᶜafin ḳayᵓ edip sāᶜatinde bürᵓ ḥāṣıl olur.

Dördüncü Faṣl Küzāz ve Temeddüd Beyānındadır

Temeddüd bir maraḍdır ki ᶜuḍv-ı ālīye yaᶜnī besāyıṭtan mürekkeb olan ᶜuḍva ᶜārıḍ olup o ᶜuḍvun ḳuvve-i muḥarrikesi ḳabḍ olunmak şānından iken ḳabḍdan menᶜ eder ᶜaḍalde ve ᶜaṣabda āfet olmak ḥasebiyle.

Ammā küzāz lafẓı maᶜānī-i muḫtelifede istiᶜmāl olunur. Baᶜḍı kerre küzāz ile o temeddüdü murād ederler ki ᶜaḍalāt-ı terḳuvetten ibtidā edip ḳuddām cānibine veyāḫūd ḫalf cānibine veyāḫūd iki cāniblere maᶜan temeddüd eder. Ve baᶜḍı kerre dahi her temeddüde küzāz ıṭlāḳ olunup onları elfāẓ-ı müterādifeden ᶜadd ederler. Ve baᶜḍı kerre dahi teşennücün kendiye küzāz ıṭlāḳ ederler. Ve baᶜḍı kerre dahi ḫāṣṣaten ᶜunuḳta olan teşennüce küzāz ıṭlāḳ ederler. Ve baᶜḍı kerre dahi süḫūnetten olan temeddüde ve iki ṭaraftan yaᶜnī ḳuddām ve ḫalften olan temeddüdde istiᶜmāl ederler. Ve baᶜḍı kerre küzāz ismini berd-i mücemmidden ḥādis̱ olan temeddüdde ḫāṣṣ kılarlar. Ve fi'l-ḥaḳīḳa temeddüd teşennücün ḍıddı olur velākin teşennüc nevᶜi-nin cinsinin temeddüd nevᶜ-i āḫeri olup ikisinden her biri cins-i vāḥidin birer nevᶜi olur, insānla feres iki ḍıddlar olup cins-i ḥayvāndan her biri birer nevᶜ oldukları gibi.

Ve temeddüd ile teşennücün ʿārıḍ olmaları sebeb-i vāḥide müstened olur her ne miḳdār kendileri biri birlerine ḍıdd olurlar ise, zīrā sebeb-i vāḥid-i mezkūr ile ʿaṣab ḳuddāma veyāẖūd ẖalfe yalnız bu iki cihetten birine müncezib olur ise o incizāba teşennüc tesmiye olunur. Ve eger o sebeb ile ʿaṣabın incizābı maʿan iki cāniblere [maʿan] olur ise o iki teşennücden temeddüd ḥāṣıl olur ve ona ʿörfen teşennüc ıṭlāḳ olunur her ne ḳadar teşennüc müteḍāʿıf ise. Ve vācib olur ki bu teşennüc-i müteḍāʿıf teşennüc-i basīṭten ḥiddetli ve buḥrānı sürʿatli ola. Ve vācib değildir ki bu teḍāʿuf her bār iki teşennücden ḥāṣıl ola belki iki temeddüdden dahi teḍāʿuf ḥādiṡ olur. Ve ekṡer-i ḥālde teşennüc vecaʿ-ı şedīdden ẖālī olmaz.

Ve küzāzın esbābı min-vechin teşennücün esbābına müteşābih olur ve min-vechin muẖālif olur. Ammā vech-i müşābehet budur ki küzāz baʿḍı kerre imtilādan olur ve yübūsetten dahi olur. Ve ʿuḍv-ı ʿaṣabīye lāḥıḳ olan ezādan dahi olur. Ve evrāmdan dahi küzāz ḥādiṡ olur, nitekim teşennüc bu vechle ḥādiṡ olduğu gibi.

Ve ammā vech-i muẖālefet budur ki teşennücün rīḥten ḥudūṡu nādir olur ve küzāzın riyāḥ-ı mümidde sebebiyle ḥudūṡu ekṡer olur ve belki iki teşennücden mürekkeb olan küzāzın ekṡeri riyāḥın bedene istīlāsından olur. Ve bu vech ile olan temeddüd ʿillet-i ṣaʿbe olur. Ve ʿuḍv-ı vāḥidde rīḥ ḥasebiyle olan teşennüc-i müfred dahi o teşennüc-i mürekkeb gibi ṣuʿūbetli olmaz, zīrā rīḥī olan teşennüc-i müfredde rīḥ cümle bedene müstevlī olmaz. Lākin teşennüc-i müfredde dahi baʿḍı kerre rīḥin ġalebesi olup o dahi ẖaṭarlı olur ve mevte dahi ʿalāmet olur. Ve müfred-i rīḥī teşennüc-i rīḥin ġalebesinde mevte ʿalāmet oldukta muḍāʿaf-ı rīḥīnin mevte delāletinden eşedd ve şiddeti dahi ezyed olur. Ve vech-i āẖerden dahi küzāzın sebebi teşennüc sebebine muẖālif olur, o vech budur ki teşennüc-i māddīnin sebebi ʿaṣabdan bir mevḍiʿde bir heyʾet üzere vāḳiʿ olur ki o ʿuḍvu inbisāṭtan menʿ eder, zīrā o heyʾette ʿaṣabın līfleri ʿarḍan temeddüd edip aṣl cānibine ḳabḍ olup ʿuḍv müteşennic olur. Ammā küzāz-ı māddīde māddenin ʿaṣab üzere vuḳūʿu bunun ẖilāfı üzere olur, zīrā māddenin ʿaṣab üzere küzāz-ı māddīde vuḳūʿu iki vech üzere olur:

Vech-i evvel budur ki küzāz iḥdāṡ eden mādde aʿṣābın elyāfı arasına taḥallül edip girer ve cāmide olup donduktan sonra ṣalābet üzere kalıp ʿuḍvun inbisāṭtan inḳıbāḍa rücūʿu ʿusretli olur.

Ve vech-i s̱ānī budur ki mādde ʿaṣab üzere defʿaten vākıʿa olur ve elyāf arasına taḥallül eylemez lākin her līfin fürcelerine girer ve līfin ṭūlde olan mesāmmlarını doldurur bir ḥāl üzere ki līfin ṭūlü ne artar ve ne eksilir ve mevāddın nisbeti līfin nisbeti gibi olur. Ve mevāddın bu vech üzere līfleri doldurması līfin ṭūlünü muḥāfaẓa edip inḳıbāḍa māniʿ olur. Ammā teşennücü fāʿil olan māddenin vaḍʿı muẖtelif olur, zīrā mevāddın elyāfına nüfūẕu müteşābih olmaz ve keẕālik kes̱ret üzere nüfūẕu dahi olmaz ve ẓann olunur ki küzāzda māddenin elyāfa nüfūẕu istirẖāda māddenin elyāfa nüfūẕu gibi olur [262a] lākin istirẖāda mādde raḳīḳa olmakla elyāfı irẖā eder ve müsterhā olan ʿaṣab ʿuḍvu taḥrīke ḳādir olmaz. Ammā teşennücde mevādd cāmide ve ṣulbe olur, ʿuḍvun inbisāṭını ḥıfẓ edip inʿiṭāfına ve inḳıbāḍına māniʿ olur.

Ve gāhīce küzāzın māddesi ʿaḍal ve veter ve ʿaṣabdan birinin vasaṭında olmaz belki mebdeʾinde olur. Ve ʿaṣab ve veter o mevādd-ı mūẕīnin eẕāsından çekinip ḥafr olur yaʿnī ṭūlü noḳṣān olur ve inḳıbāḍa ʿuḍv ḳādir olamaz ve gāhīce dahi o maḳāmda verem olmakla küzāz ḥādis̱ olur.

Ve baʿḍı kerre dahi mevādd es̱nā-i elyāfta bir vech üzere vākıʿa olur ki kaçan ʿuḍv ḳabḍ olunsa elyāf mevādd ile münḍaġıt olup sıkışır ve o inḍıġāṭtan vecaʿ ḥādis̱ olur.

Ve baʿḍı kerre dahi īcāʿ ve īẕā eden mevādd ve keyfiyyāt-ı mücerrede ʿaḍalin veyāẖūd veterlerin mebādīsinde olup ʿaḍal ve veter ṭūlen o eẕādan hereb eder ve kaçar. ʿUnfle olan ḳayʾ ve istifrāġ-ı kes̱īrden sonra ḥādis̱ olan küzāzdan bir nevʿ vardır ki bu ḳabīlden olur ve benzer ki ʿaṣabın ve veterin bu vech üzere olan ḳayʾda teʾeẕẕīsi miʿde müşāreketiyle olur.

Ve kaçan sebeb-i küzāz yübūset olur ise onun vechi bu olur ki ruṭūbātın inḥilāli ḥasebiyle ʿaḍalin ʿarḍı noḳṣān üzere olur ve ʿarḍın noḳṣānından lā-maḥāle ʿaḍalin ṭūlü ziyāde olur ve menāfiẕi ḳabḍ olunup ḳuvve-i muḥarrikeye menfeẕi mesdūd olmakla ḍaʿf gelip ʿuḍvu ḳabḍa ḳādir olmaz. Ve yübūsetten ḥādis̱ olan ṣalābet dahi ʿuḍvun ḳabḍ olmamasına muʿīn olur.

Ammā teşennüc-i yābiste mevāddın inḥilāli inşivā ṭarīḳi ile olur yaʿnī āteş üzere kebāb olan laḥmın ve derinin ruṭūbetinin inḥilāli gibi olup ṭūlen ve ʿarḍan ʿaṣab ve veter noḳṣān üzere olur, zīrā teşennüc-i yābis küzāz-ı yābisten ziyāde redī olur. Ve istirẖā baʿḍı kerre ḳaṭʿ ḥasebiyle olduğu gibi

kez̠ālik temeddüd dahi baʿḍı kerre cirāḥat ḥasebiyle olur, zīrā cirāḥat ʿārıḍ oldukta ʿuḍvun inḳıbāḍından ʿaḍal müteʾez̠z̠ī olur.

Ve küzāzın baʿḍı nevʿi ḳavī olur sebebi ve māddesi ḳavī olmak ḥasebiyle.

Ve ḫader-i imtilāī ile teşennüc vāḳiʿ olduğu gibi o minvāl üzere küzāz dahi vāḳiʿ olur, zīrā ḫader-i imtilāī ile mesālik-i rūḥ mesdūde oldukta ʿuḍv ḳabḍ üzere olur ise rūḥun ʿadem-i nüfūz̠undan ʿuḍvun ḥareketinin imtināʿı ḥasebiyle ʿalā-ḥālihi ʿuḍv ḳabḍ üzere bāḳī olur ve inbisāṭı olmayıp teşennüc ḥādis̠ olur. Ve eger o vaḳtte ʿuḍv münbasıṭ bulunur ise z̠ikr olunan sebebden ʿuḍv ʿalā-ḥālihi mütemeddiden ve münbasıṭan bāḳī kalıp temeddüd āfeti ʿārıḍ olur. Kaçan südde teftīḥ olup ervāḥ cereyāna bedʾ eylese teşennüc ve temeddüdden her biri zāil olur. Bu vech ile olan temeddüd ve teşennüc eks̠er-i ḥālde uykudan henüz uyandıkta vāḳiʿ olur, zīrā ḥāl-i nevmde ervāḥ bāṭına münce̠zibe olur ve uyandıkta tedrīcle ẓāhire rücūʿ eder. Ve ʿaḍalāt-ı ẓāhireye ʿuḍvu taḥrīke ṣāliḥ olacak ḳadar rūḥ gelmezden muḳaddem ʿuḍv maḳbūḍ ise teşennüc ḥāli üzere ve mebsūt ise temeddüd ḥāli üzere bāḳī kalır, kaçan ḳuvvet ʿalā-kemālihā ẓāhire ʿavdet eyledikte teşennüc ve küzāzdan her biri zāil olur.

Baʿḍı kerre ʿaḍalāta meşaḳḳatli ve ġayr-i ṭabīʿī bir heyʾet ʿārıḍa olup ḳuvve-i muḥarrike ʿaḍalde ḳalīle ve ḍaʿīfe olur veyāḫūd şiddet-i vecaʿ ile ḳuvvet ḳalīle olup taḥrīk eylemeği ḳuvvet taḥammül eylemez ve ʿuḍv bulunduğu ḥāl üzere kalır; maḳbūḍ ise teşennüc üzere ve mebsūt ise temeddüd üzere bāḳī kalır. Ve bu ḥāletler ḥabel ile temdīd olunanlarda ve şeyʾ-i s̠aḳīli kaldıranlarda ve arkasına ağır yük yüklenenlerde ve katı yer üzere uyuyup ʿaḍalleri yere mümāss olanlarda vāḳiʿ olur. Ve kez̠ālik ʿaḍal üzere vāḳiʿ olan ḍarbeden ve saḳṭadan dahi ḥādis̠ olur eger ʿaḍali onların her biri raḍḍ edip ezdi ise. Ve ḳaṭʿdan ve ḥarḳ-ı nārdan dahi ḥādis̠ olur eger ʿaḍal o sebebler ile mütevecciʿ olup bi-ḥasebi'l-vecaʿ inḳıbāḍdan ʿāciz olur ise.

Ve baʿḍı kerre küzāz ile ʿaḍalāt-ı aʿṣāba mevādd munṣabbe olur veyāḫūd o küzāzı olan aʿḍāda mütevellide olan riyāḥ-ı ġalīẓa olur veyāḫūd āḫer maḥallden ṣāir ve müntaḳıl rīḥ olur, nitekim yüze ve aʿḍā-i veche maḫṣūṣ olan teşennüc redī olur, kez̠ālik aʿḍā-i veche ḫāṣṣ olan temeddüd dahi redī olur ki göz kapağına ve lisāna ve şefelere ve yanaklara ʿārıḍ olan temeddüd redī olur.

Ve bir nevᶜ küzāz-ı yābis ü redī vāḳiᶜ olur ki o küzāz ḥummayāt-ı lāzımeden sonra ḳalaḳ ve ıḍṭırāb ve bükā ve heẕeyānla vāḳiᶜ olur. O mekzūzun benzi sarı ve ağzı ve dudakları kuru ve lisānı kara ve ṭabīᶜatı muᶜteḳıl ve cildi müstaṣḥaf yaᶜnī ḫuşūnetli ve mütemeddid olur. Ve bu nevᶜ küzāz redī olur.

Ve ḍarbe sebebiyle ḥādis̱ olan küzāza ınçkırık ve maġṣ [yaᶜnī ince bağarsıklarda olan sancı] ve iḫtilāṭ-ı ẕihn ve ᶜaḳlın ẕehābı ve zevāli tābiᶜ ve muṣāḥib olur ise o küzāz ḳattāl olur, zīrā o ᶜalāmetlere muḳārin olan küzāzda ᶜaḍale cefāf gelir ve ruṭūbāt-ı ᶜaḍali ḥarāret kaynatır; o ġaleyān ᶜuḍvu ṭūlen temdīd eder ve o ᶜuḍvu cefāf-ı bāliġ ile ḥıfẓ eden cefāf dahi küzāzı ᶜalā-ḥālihi ḥıfẓ eder.

Ve çok kerre ṣıbyāna dahi küzāz ᶜārıḍ olur velākin onların küzāzı sühūletli olur, zīrā teşennüc bābında ẕikr olunanın ḳıyāsı üzere ṣıbyānın ṣıġarı ḥasebiyle küzāzı āsān olur.

Ve çok kerre küzāzdan muḳaddem bedene iḫtilāc ve s̱iḳal ve keẕālik s̱iḳal-i kelām ve ᶜaḍalāta ve feḳār nāḥiyesine ᶜuṣᶜuṣa varınca ḳadar ṣalābet ᶜārıḍ olur ve belᶜi ᶜasīr olur. Ve o iḥtikāk dahi ᶜārıḍ olur ki kaşıdığında leẕẕet ḥādis̱ olmaz. Ve kaçan bevlinde midde ve ḳayḥ olup ḥabsinde ḳuşaᶜrīret ve gözünde ġışāve ve başında ve boynunda ter olsa bu ᶜalāmetler delālet eder ki ḳarībü'z-zamānda o kimsenin iki cānibinde imtidād ḥādis̱ olur, zīrā bevlinde bu mis̱lli midde olanların eks̱er-i ḥālinde esfel cānibinden tenḳıye-i tāmme ḥāṣıl olmaz belki mevāddan bir şeyᵓ mes̱āne ile dimāġ beynine ṣuᶜūd edip īẕā eder ve küzāz iḥdās̱ eder.

Ve kaçan küzāz-ı ᶜāmm ᶜārıḍ olmağa başlasa ᶜalīlin ağzı kapanır ve yüzü kızıl olur ve ağrısı müştedd olur ve bir ḥāle varır ki içtiği su boğazından geçmez ve ṭarfı kes̱īr olur yaᶜnī gözünü açıp yumması çok olur ve gözünde dümūᶜ ve yaş olur.

Ve teşennücle temeddüdün ibtidā ẓuhūrlarının farḳı budur ki ikisi dahi ᶜaḍaleden ẓuhūr eder lākin teşennüc ᶜaḍalenin ḥareketi ile bedᵓ eder ve temeddüd sükūnuyla ᶜaḍaleden ibtidā eder. Ve teşennücde ẕikr olunan intiḳāl ḳıyāsı üzere temeddüd dahi ḫavānīḳten ve ẕātü'l-cenbden ve sersāmdan intiḳāl ṭarīḳi ile ḥādis̱ olur. Ve bilād-ı cenūbiyyede bi-ḥasebi'l-imtilāᵓ kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olur aḫlāṭın o bilādda ḥareketi ve ḫuṣūṣan balġamī olanların

aḫlāṭının kes̱ret-i ḥareketi için. Ve baʿḍı kerre temeddüd bilād-ı cenūbiyyede dahi ḥādis̱ olur fuḍūlün o bilādda iḥtiḳān ve iḥtibāsı ḥasebiyle. ʿAle'l-ḫuṣūṣ nisvānın aʿṣābında ḍaʿf olmakla onlarda temeddüd ziyāde olur.

el-ʿAlāmāt: Muṭlaḳan temeddüdün[86] ʿalāmeti budur ki ʿuḍv inḳıbāḍa muḥibb ve māil olmaz. Ve ḳuddām cānibine olan küzāz ve temeddüdde ʿalīl olan şaḫṣ boğulan kimseler gibi olup yüzünde ve gözünde iḫtināḳ es̱eri olur ve yüzünde olan ʿaḍallerin temeddüdü ḥasebiyle o şaḫṣın yüzü ḍāḥik olan kimsenin yüzüne müşābih olmakla o kimse ḍāḥik olmak üzere taḫayyül olunur. Ve başı ḳuddām cānibine münceẕib olup bāriz ve āşikār olur. Ve boynu mümtedd olup iltifāta ḳādir olmaz yaʿnī iki ṭaraftan birine taḥvīl olmaz. Ve ʿaḍal-i baṭnda dahi baʿḍı kerre imtidād olup ḳuvve-i dāfiʿada dahi ḍaʿf olmakla tebevvüle iktidārı olmaz. Ve baʿḍı kerre dahi mes̱āne ʿaḍali dāimā mütemeddid olup münkabıḍa olmaktan imtināʿ ve ʿiṣyān üzere olmakla min-ġayri irādetin bevl eder. Ve baʿḍı kerre dahi şiddet-i inḍiġāṭ ile damar tefeccür etmekle dem bevl [262b] eder. Ve baʿḍı kerre dahi temeddüdü ḳuddāma olanlara ınçkırık dahi ʿārıḍ olur.

Ve eger temeddüd ve küzāz ḫalf cānibine olur ise onun ʿalāmeti budur ki baş ve omuzlar ve ʿaḍal ḫalf cānibine münceẕib olur, zīrā ḫalfin ʿaḍallerinin imtidādından ʿaḍalāt-ı baṭnda dahi bi'l-müşāreket temeddüd olur ve ʿaḍalāt-ı baṭnın temeddüdünden ẕikr olunan ʿavārıḍ ʿārıḍa olur. Ve maḳʿadede olan ʿaḍal dahi temeddüd etmekle miʿā-i müstaḳīmde olan s̱üflü imsāke ḳādir olmaz. Ve emʿā-i diḳāḳtan dahi s̱üfl istinzāl olunmaz ve diḳāḳın s̱üflü maḥallinde muḥtebesen bāḳī kalır ve ḫalf cānibine olan temeddüd ile ḳuddāma olan temeddüdler bu ʿavārıḍda şerīk olurlar yaʿnī ikisinde dahi iḫtināḳ ve seher ve vecaʿ ve bevlin māiyyeti ve bevlde kes̱ret-i riyāḥla nefāḫat-ı kes̱īre ve esirrede suḳūṭ olur yaʿnī göbeği düşer.

Ammā temeddüd-i raṭb ve temeddüd-i yābis ve temeddüd-i veremī ve eẕādan ḥādis̱ olan temeddüd işbu meẕkūrların ʿalāmetleri teşennüc bābında ẕikr olunan ʿalāmāt ḳıyāsı üzere olur. Ve eks̱er-i ḥālde temeddüd-i bārid aṣḥābına ḳūlınc ʿārıḍ olur bürūdet ḥasebiyle.

---

86 "Muṭlaḳan temeddüd"den murād temeddüd gerek ise ḳuddāma ve gerek ise ḫalfe ve gerek ise hem ḳuddāma ve hem ḫalfe olsun demektir.

el-Muᶜālecāt: Temeddüdün ᶜilācı bi-ᶜaynihi teşennüc ᶜilācı olur ve temeddüdde istiᶜmāl olunan meḥācim teşennücde müstaᶜmel olan meḥācimden ekṡer ve ezyed olmak lāzım olur, zīrā ḥarāret keṡret-i meḥācim ile istirdād ve istircāᶜ olunur ve ḥarāret ile mādde-i temeddüd taḥallül eder. Ve temeddüd için vaḍᶜ olan meḥācimde şarṭ olunmak lāzımdır ḫuṣūṣan feḳ ārāta ve ᶜunuḳa ve şerāsīfe müteᶜalliḳa olan ᶜaḍalāt ve aᶜṣāb üzere vaḍᶜ olunan meḥācimde şarṭ olunmak ziyāde lāzım olur.

Ve kaçan şiddet-i vecaᶜ ile veyāḫūd ᶜilāc için istiᶜmāl olunan edviye ile mekzūz terlese vācib olur ki o ter sovuyunca ḳadar terk olunmaya belki ıslanmış bir ḳıṭᶜa ṣūf ile o ter neşf ve aḫẕ oluna. Ve baᶜḍı kerre zeyt-i müsaḫḫan içinde mekzūz oturtulur, zeyt-i müsaḫḫan ḳuvvet ile taḥlīl eylediği için. Ve cāvşīr dahi saḳy olunur ḳuvvet ve ḍaᶜfına ᶜalīlin iᶜtibār olunup ḍaᶜīfe dirhemden eḳall ve aḳviyāya dirhem miḳdārına varınca ḳadar saḳy olunur. Ve ḥıltīt dahi bu minvāl üzere saḳy olunur.

Ve küzāzın muᶜālecesine müsāraᶜat muᶜālece-i teşennüce müsāraᶜatından ziyāde olur, zīrā küzāz ḳātil ve ḫānıḳ ve mūẕīdir.

Ve küzāz ve teşennücün muᶜālecātında eṭıbbānın ẕikr eyledikleri devālardan olup cidden nāfiᶜ olur turak otunun sülāḳası ṭabḫ olunup ḥāl-i ṭabḫta içine sırtlan ve kelb ve tilki yavruları tarh olunup teherrī edince ḳadar ṭabḫ olunduktan sonra o matbūḫa ᶜalīl iki defᶜa girdirip mekṡ ettirilmek.

Ve keẕālik küzāza nāfiᶜ olur ḥımār-ı vaḥşī şaḥmıyla ᶜalīli temrīḫ eylemek ve geyik şaḥmıyla ve arslan ve ayı ve sırtlan şaḥmları ile müfredeten veyāḫūd edviye-i sāire ile mürekkeben temrīḫ dahi nāfiᶜdir. Ve dühn-i seẕāb ve cünd-i bīdester ve ḳanṭuriyūn ile iḥtiḳān eylemek ve ḥamūlāt-ı lāẕiᶜayı ve ḥāddeyi taḥammül eylemek dahi nāfiᶜdir būraḳiyyeti ḥasebiyle. Ve keẕālik şaḥm-ı ḫanẓal miṡlliler dahi nāfiᶜdir. Ve eger bu edviyeler ifrāṭ üzere iḥrāḳ eder ise o muḥrıḳ iḥtiḳāndan sonra eşek sütüyle ve semn ile ve kuyruk yağıyla müfredeten veyāḫūd ẕikr olunan şuḥūmun biri ile terkīb olunduğu ḥālde āḫer kerre iḥtiḳān dahi olunur.

Ve temeddüd-i bārid-i raṭba enfaᶜ eşyā cünd-i bīdester olur ve bu devāya teᶜāhüd eylemek gerektir.

Ve aṣḥāb-ı küzāza gerektir ki ṭaᶜām tenāvül eylediklerinde loḳmalarını tasgīr ve taḍᶜīf eyleyeler ve ḥasv-ı raḳīḳi vecūr ile boğazlarına isāle ede-

ler. Ve loḳmayı ibtilāᶜdan ḥaẕer edeler, zīrā onlara loḳmayı belᶜ eylemek ṣuᶜūbetli olmakla yutmak ṣadedinde oldukları loḳma burunları deliklerine kaçar, o sebebden muḍṭarib olup ᶜilletleri artar.

Ve mekzūza saḳy olunacak devāları ve aᶜḍālarına ve maḳᶜadelerine sürünecekleri ve dühn-i ḥınnā gibi olan merūẖāt-ı sāireleri ve seᶜūṭāt ve ᶜaṭūsātları cemīᶜan aḳrabādīnde biz ẕikr eyledik. Ve onlara ᶜaṭūsātların ẖayrlısı o meyᶜadır ki mūmiyāī ola ve baᶜḍı edhānla maẖlūṭ ola. Ve küzāz-ı ruṭūbī aṣḥābına ṭabīᶜī olan ḥummā ẖayr[lı] ᶜilāc olur.

Beşinci Faṣl Laḳve Beyānındadır

Laḳve[87] bir ᶜillettir ki yüzde olan aᶜḍā-i āliyeye ᶜārıḍ olur ve onda yüzün bir şıḳḳı cihet-i ġayr-i ṭabīᶜiye münceẕib olur ve yüzün heyᵓet-i ṭabīᶜiyyesi müteġayyire olur ve iki dudakların iltiḳāları cevdet üzere olmaz. Ve keẕālik laḳve olan ṭarafta göz kapaklarının dahi cevdet-i iltiḳāları zāile olur ve yüzün ᶜaḍaleleri dahi müteşennic olur. Ve o ᶜaḍalelerin ve aᶜṣāblarının menābiti teşrīḥ bābında senin maᶜlūmun oldu.

Ve istirẖā sebebi ile ḥādiṯ olan laḳvede eger istirẖā ḳavī olursa yüzün müsterẖī olan şıḳḳı ḳuvvet ile müncezib ve māil olur. Ve o şıḳḳın ḳuvvet-i inciẕābından şıḳḳ-ı āẖer dahi müncezib ve müsterẖī olup o şıḳḳ-ı āẖerin dahi heyᵓeti müteġayyire olur. Ve eger müsterẖī olan şıḳḳın istirẖāsı ḍaᶜīf olur ise o istirẖā kendiye ẖāṣṣ olup şıḳḳ-ı āẖere sārī olmaz.

Bu maḳāmda nüsẖa-i sulṭāniyyede bir ẖilāf meẕkūrdur ki o ẖilāf ṭabᶜ ile olan nüsẖalarda mezkūr değildir, ᶜibāreti budur: "وعند بعضهم إن الاسترخاء في الجانب السليم وهو جذب الاعوج وليس بمعتمد ومنهم قولس" *Yaᶜnī "Yüzün iki cānibinden selīm olan cānib meᵓūf olan şıḳḳı kendiye cezb ve şıḳḳ-ı meᵓūfu ıṣlāḥ ḳaṣd eylediğinden ve şıḳḳ-ı meᵓūfun istirẖāsı cānibine istirẖā ve onda cezb için tecemmuᶜ eder ve o tecemmuᶜda cānib-i ṣaḥīḥte iᶜvicāc ḥādiṯ olup şıḳḳ-ı selīm muᶜvecc ve şıḳḳ-ı meᵓūf selīm görünür diye eṭıbbādan bir cemāᶜat ve Ḳoles dahi ẕāhib oldular velākin bu ḳavl muᶜtemed değildir."*

87 "Laḳve" ᶜuḳāb dedikleri kuşun ismidir. Bu maraḍ aṣḥābı o kuşa müşābih olmakla ismi istiᶜāre olundu. Vech-i müşābehet budur ki o kuşun şıdḳları yaᶜnī avurdu vāsiᶜdir ve minḳārı eğridir ve her naẓar edenler o kuşu gördüklerinde başını bir ṭarafa māil görürler. Bu vechler cemīᶜan bu maraḍ aṣḥābında mevcūde olmakla laḳve ismi ona istiᶜāre olundu.

Bu ʿabd-i faḳīr-i mütercim der ki bu ḳavl her ne ḳadar İbn Sīnā ve eks̱er-i muṣannifīn katında merdūd ise lākin füḥūl-i eṭıbbānın ḳavli olmakla bu ḳavli ṣıḥḥate taḳrīb eder bir vechten lāzımdır; o vechi bilmek bir muḳaddime temhīdine muḥtāc olur. Ve o muḳaddime budur ki şıḳḳ-ı meʾūfta māddenin s̱üflü ḥasebiyle olan istirḫā ve meyl dört vechten ḫālī olmaz, zīrā şıḳḳ-ı meʾūfun meyli yā cānib-i vaḥşīsine olur veyāḫūd cānib-i insīsine olur ve ʿalā-kele't-taḳdīreyn o meyl ve istirḫā yā ḳuvvet ile olur veyāḫūd ḍaʿf ile olur. Ve eger şıḳḳ-ı meʾūfun istirḫāsı vaḥşī cānibine olup ve istirḫā ḳavī olur ise o şıḳḳ-ı meʾūf şıḳḳ-ı selīmi şıḳḳ-ı selīmin cānib-i insīsine iki şıḳḳın cildeleri vāḥid-i muttaṣıl olduklarından cez̠b edip şıḳḳ-ı selīm şıḳḳ-ı meʾūf üzere maḥmūl olur. Ve eger bu ṣūrette şıḳḳ-ı meʾūfun meyl ve istirḫāsı ḍaʿīf olursa istirḫā yalnız şıḳḳ-ı meʾūfta olup şıḳḳ-ı selīmde istirḫādan bir nesne olmaz ve şıḳḳ-ı selīm şıḳḳ-ı meʾūf üzere ḥıml ve s̱iḳal olmaz. Ve eger şıḳḳ-ı meʾūfun istirḫāsı cānib-i cānib-i insīye olup lākin o istirḫāda ḍaʿf olur ise istirḫā yine yalnız şıḳḳ-ı meʾūfta olup şıḳḳ-ı selīm ḥāli üzere bāḳī kalır ve şıḳḳ-ı meʾūf şıḳḳ-ı selīm üzere ḥıml ve s̱iḳal olmaz.[88]

Ve bu üç ṣūrette z̠ikr olunan ḳavle mecāl ve şıḳḳ-ı selīmin tecemmuʿ edip şıḳḳ-ı meʾūfu cez̠bine mesāġ olmaz. Ve eger şıḳḳ-ı meʾūfun istirḫāsı cānib-i insīsine olup ve istirḫāda ḳuvvet dahi olur ise şıḳḳ-ı meʾūf şıḳḳ-ı selīm üzere rükūb eder ve şıḳḳ-ı selīm cānib-i vaḥşīye meyl eder. Bu ṣūrette Ḳoles'in ḳavl-i mez̠kūruna mesāġ olur, zīrā mümkin olur ki şıḳḳ-ı selīmin cānib-i vaḥşīye istirḫā edip onda tecemmuʿu şıḳḳ-ı meʾūfu cez̠b ve ıṣlāḥ için olup o tecemmuʿdan şıḳḳ-ı selīme iʿvicāc ḥādis̱ ola.[89]

Lākin eks̱er-i ʿulemā bu ḳavl-i teşrīḥe muvāfıḳ değildir diye redd ederler, zīrā cez̠b līf-i ṭavīl ile olur ve beynehümāda elyāf-ı mez̠kūre ise fenn-i teşrīḥte mez̠kūr değildir.

---

88 Bu vücūh-ı erbaʿa *Şerḥ-i Esbāb u ʿAlāmāt*'ta Nefīsī'nin kelāmından intiḥāl olunmuştur.

89 Bu vech-i rābiʿ ile vech-i evvelin farḳı ve vech-i evvelde Koles'in ḳavline mecāl olmayıp vech-i rābiʿde mecāl olduğunun vechi budur ki vech-i evvelde şıḳḳ-ı selīm maḥmūldür ve maḥmūl ḥāmili cez̠b mutaṣavver değildir ve ṣūret-i rābiʿde şıḳḳ-ı selīm ḥāmildir ve onda cez̠b iḥtimāli mümkindir, ammā vasaṭta olan iki ṣūrette ḍaʿf olup ḥāmil ve maḥmūl olmamakla onda cez̠b aṣlā taṣavvur olunmaz.

Felneşraᶜ ile't-tercemeti: Ve istirḫā ile ḥādis̱ olan laḳvenin esbābı istirḫā bābında ẕikr olunan istirḫā esbābıyla [263a] olur.

Ve eks̱er-i ḥālde laḳvenin vuḳūᶜu teşennücle olur. Laḳve-i istirḫāī nādireten vāḳıᶜa olur. Ve laḳve-i teşennücīnin beyānı budur ki kaçan vechin şıḳḳ-ı vāḥidi esbāb-ı teşennücden biri ile müteşennic olsa şıḳḳ-ı s̱ānīyi dahi ceẕb eder. Ve teşennücī olan laḳvenin esbābı bi-ᶜaynihā teşennücün esbābı ve teşennüc bābında ẕikr olunan sebebler olur.

Ve teşennüc-i yābisten ᶜārıḍ olan laḳve ḥummayāt-ı ḥāddede gerek ḳayᵓ ile ve gerek iḫtilāfla yaᶜnī ishālle ve ruᶜāf ile olan istifrāġlarda olur. Ve bu teşennüc-i yābisten olan laḳve ḳātil ve redī olur.

Ve baᶜḍı eṭıbbā dediler ki laḳvede yüzün iki şıḳḳından marīḍ olan şıḳḳı selīm görünür ve selīm olan şıḳḳı marīḍ görünür ve fi'l-ḥaḳīḳa mādde hangi cānibde ise o cānib marīḍ olur velākin mādde olmayan cānib cānib-i marīḍi kendiye ceẕb edip ve onu ıṣlāḥ ve tesviye eylemeği ḳaṣd edip tecemmuᶜ etmekle selīm iken tecemmuᶜu ḥasebiyle ona iᶜvicāc ᶜārıḍ olur ve o şıḳḳ-ı selīm muᶜvecc görünür. Eks̱er-i emrde[90] ve teşrīḥe naẓar ile bu ḳavl sedīd olmaz. Ve vechin bāb-ı teşrīḥinde ẕikr olunan ᶜaḍalātının evḍāᶜı bu ḳavli külliyyen tezyīf eder.

Ve keẕālik selīm görünen ṭarafın ḥissi bāṭıl olmaz ve marīḍ görünen şıḳḳın ḥissi bāṭıl olur. Ve bu ḥālet dahi şehādet eder ki ḳavl-i meẕkūr bāṭıldır, zīrā ḥaḳīḳaten maraḍ hangi şıḳḳta olur ise o şıḳḳın ḥissi bāṭıl olmak vācib olur ve ḥaḳīḳaten selīm olan cānibin ḥissi dahi selīm olmak vācib olur.

Ve çok kimselerin raḳabesine verem ᶜārıḍ olup onda bir nevᶜ ḫunāḳ ḥādis̱ olur ve o ḫunāḳ ile laḳve ḥādis̱e olur. Ve keẕālik o verem ile fālic dahi ᶜārıḍ olup iki elleri meflūc olur, zīrā elleri taḥrīk eden ᶜaḍaller ḳuvve-i muḥarrikeyi feḳārāt-ı ᶜunuḳtan nābit ᶜaṣabdan istifāḍa ve istifāde eder. Bināen ᶜaleyh raḳabe veremi ḫunāḳ ve laḳveyi iḥdās̱ eylediği gibi iki ellerde fālic olmasını dahi īcāb eder.

Ve bir laḳve ki altı ay ḳadar mütemādī ola, o laḳveden ṣıḥḥat meᵓmūl olunmaz.

---

90 *Ḳānūn*'un "eks̱er-i emrde" dediğinin vechi budur ki ẕikr olunan dört iḥtimāl bu maḳāmda dahi cereyān edip teşrīḥ müsāᶜid olsa dört vechten birinde olur.

Ve maʿlūm ola ki laḳve baʿḍı kerre fālic inẕār eder ve belki çok kerre sekteyi inẕār eder. Ve lāzım olur ki laḳve ʿurūḍunda teʾemmül oluna, o laḳvede ṣarʿ ve sekte muḳaddemātından bir nesne var mıdır biline. Ve eger muḳaddemāt-ı meẕkūre mevcūde ise istifrāġ-ı ḳavīye mübāderet oluna. Ve baʿḍılar zuʿm ettiler ki ṣāḥib-i laḳveden üç güne varınca ḳadar mevf-i müfāceʾe ḫavf olunur ve üç günü selāmet ile geçer ise necāt bulur. Ve benzer ki o ḳāilin ḳavli üzere üç gün miḳdārı mevt-i müfāciʾden ḫavf olunduğu sekte-i ḳaviyyeyi inẕārından ola.

el-ʿAlāmāt: Laḳvenin ʿalāmetleri budur ki melḳuvvun nefḫası ve büṣāḳı bir cānibden ḫurūc eder ve ağzının bir ṭarafı rīḥi ve rīḳi imsāk edemez, dāimā o ṭarafından rīḥ ve rīḳi ḫurūc eder

Ve çok kerre melḳuvve ṣudāʿ dahi ʿārıḍ olur ḫuṣūṣan teşennücü olan laḳvede ṣudāʿ eks̱er olur. Ve melḳuvvun yüzünün maraḍ ve āfet hangi şıḳḳında olduğu onunla maʿlūm olur ki iki şıḳḳın birisi yed ile medd olunup vaḍʿ-ı aṣlīsi üzere kılınır. Eger o şıḳḳın aṣl-ı vaḍʿına gelmesinden şıḳḳ-ı āḫer bi-nefsihi ḥālet-i ūlāsına müsteridde olur ise delālet eder ki āfet medd ve yed ile tesviye olan cānibde olur.

Ammā istirḫādan ḥādis̱ olan laḳvenin ʿalāmeti budur ki meʾūf olan şıḳḳın ḥareketi ḍaʿīfe ve ḥavāssta küdūret olur ve cild ve ʿaḍalde mülāyemet olup temeddüd iḥsās olunmaz ve şıḳḳ-ı meʾūfun göz kapaklarından cefn-i esfel münḥadir ve esfele nāzile olur ve ḥanek üzere olup o ʿayna muḥāẕī olan ġışānın nıṣfı miḳdārı raṭb ve rehel olduğu ḥālde müsterḫī rüʾyet olunur. Ve bu vech ile o nıṣf-ı ġışāyı rüʾyet o vaḳtte ẓāhir olur ki lisān üzere yed ile ġamz olunup ḥanek üzere olan ġışāda teʾemmül olunur. Ve o teʾemmül ile müsterḫī görünen ġışā ḥanek üzere olan ġışā olduğu ve olmadığı ẓāhir olur. Onun için ki lisānın ṣıfāḳı şeʾnden yaʿnī kelle kemiğinin derzinden ḫurūc edip ḥaneki ṭūlen ḳaṭʿ eden ṣıfāḳa şerīk olup mümtezic olur ve lā-maḥāle ṣıfāḳ-ı lisān ġamz olunup ceẕb olundukta üzerinde olan ṣıfāḳtan gözün muḥāẕīsinde olan mevḍiʿi dahi münceẕib olup o münceẕib olan ḥanekin ṣıfākı idiği ve istirḫāsı olduğu maʿlūm olur.

Ve bu taḳrīr nüsḫa-i sulṭāniyyenin taḳrīridir. Ve terkībinde vāḳiʿ olan "min ṭarīḳi'ş-şeʾn" kelimesi ṭabʿ ile olan nüsḫalarda "min ṭarīḳi'l-lisān"

vāḳiʿ olmuştur.''[91] *Onu dahi vech-i ṣaḥīḥ üzere taḳrīr edip meʾālini tercümede ẕikr olunan nüsḫa meʾāline ircāʿ eylemek ehl olanlara āsāndır.*

Ve laḳve-i istirḫāīde cilde nevāḥī raḳabeden mütebāʿiden māile olup mevḍiʿine reddi ṣuʿūbetli olur.

Ve teşennücden ḥādiṡ olan laḳvede ḥavāss ekṡer-i ḥālde küdūretli olmaz ve cildesi bir vech ile mütemeddide olur ki o meʾūf olan şıḳḳ-ı vechte bükümler bāṭıl olup açılır ve yüzde olan ʿaḍale ṣulb olur. Ve ekṡer-i ḥālde büṣāḳı ve rīḳi ḳalīl olur ve ekṡer-i ḥālde cildin meyli raḳabe cānibine olur ve o cānibden istirdādı ṣuʿūbetli olur.

Ve teşennücī olan laḳvenin raṭb ve yābis olduğu senin bildiğin ʿalāmetler ile maʿlūm olur. Ve laḳve ʿalāmetlerindendir yüzün kemiklerinde vecaʿ olmak ve cildesinde ḫader olmak ve iḫtilācı keṡīr olmak.

el-Muʿālecāt: Vācib olan budur ki yevm-i rābiʿa veyāḫūd sābiʿa varınca ḳadar taḥarrük eylemeye ve ġıdāsı mülaṭṭıfāt olup mā-ı ḥımmaṣ zeyt ile ve bu leṭāfette olan aġdiyeler ile taġdiye olunur. Ve ʿasel ve firāḫ yaʿnī kuş yavrusu cefāfı miḳdārı cefāfī olan aġdiye ile taġdiye olunmakla tecfīf olunmaz yaʿnī ednā cefāfı olan aġdiyeden iḥtirāz lāzım olur.

Eger ʿalīlin ṭabīʿatında yübūset var ise şedīdeten leyyin olan ḥuḳne ile yevm-i ṡānīde iḥtiḳān olunup ṭabīʿatı taḥrīk olunur ve ona telyīni ziyāde olan ḥuḳne ziyāde muvāfıḳ olur. Ve zamān-ı ibtidāda ġarāġıra mübāderet eylemek ḍararlı olur, zīrā zamān-ı ibtidāda olan ġarġara uzakta olup ʿillet iḥdāṡında medḫali olmayan mevādd-ı ġarībeyi maḥall-i āfete cezb eder ve ʿilletin sebebi mütezāyide olur. Ve maḥall-i ʿillete ḳarīb olan mevādd-ı ficceyi nuḍcu olmamakla taḥlīle dahi ḳādir olmaz ve o zamānda ġarġara bir fāideyi müfīd olmaz.

Ve laḳve-i teşennücī edviye-i ḳaviyye ile istifrāġa eḥaḳḳtır. O laḳvede edviye-i ḍaʿīfe ile istifrāġ muvāfıḳ olmaz belki mirreyi inḍāca kifāyet eden edviye ile istifrāġ olunur. Ve ḥiddetli devāya istiʿcāl mevāddı tecfīf ve taġlīẓ eder ve ʿaṣabı kurutur ve onda devānın teʾṡīri olmaz. Pes ʿacele üzere devā-i ḥādd istiʿmāl olunmamak vācib olur.

---

91 Fi'l-aṣl nüsḫa-i sulṭāniyyede dahi "min tarīḳi'l-lisān" taḥrīr olunmuş lākin üslūb fenninden ḫabīr olanlar taṣḥīḥ edip "min tarīḳi'ş-şeʾn" yazmışlardır.

Ve vācib olur ki laḳveye fālic ve teşennücün muᶜālecesi ile muᶜālece oluna ve onların bāblarında bildiğin devālardan münāsib olanlar ile bu āfe-te dahi muᶜālece oluna. Ve tecribe olunmuştur ki ṣāḥib-i laḳveye eyāric-i Hürmüsten bir ay muttaṣılen beher yevm iki dirhem miḳdārı saḳy olunsa es̱er-i ḳavī ile teʾs̱īr eder.

Ve yine mücerrebdir ki zencebīl ile eğiri ᶜasel ile maᶜcūn edip beher gün akşamda ve ṣabāḥta cevze ḳadar saḳy olunmak nāfiᶜdir. Ve vācib olur ki onlardan mā-ı ᶜasel kesilmeye.

Ve eṭıbbā-i Hind'in baᶜḍıları ẕikr ederler ki laḳve ᶜilācının eblağı elem olan ᶜuḍv ve baş vaḥşī ḥayvānın matbūḫ olan laḥmı ile ḫabṣ ve ḫalṭ oluna yaᶜnī yakı gibi o ᶜuḍvlara vaḍᶜ oluna. Ve ẓann olunur ki ḫabṣ olunmağa vuḥūştan evlā olan tavşan ve sırtlan ve tilki ve veᶜūl yaᶜnī erkek [263b] yaban keçisi ve geyik ve yaban eşeği mis̱llilerdir. Ammā ẓıbā mis̱lliler laḥ-mında tesḫīn olmayanlar her ne ḳadar var ise o mis̱lli vuḥūş laḥmından ḫabṣı muvāfıḳ olmaz.

Ve vācib olur ki eger o laḳve raṭb olur ise ᶜilletin mebdeʾi olan ṭaraf heyʾet-i ṭabīᶜīsine redd olunup rabṭ olunur. Ve eger laḳve teşennücī ise o müteşennic olan şıḳḳı telyīn ile bedʾ olunup sonra taḥlīl olunur. Ve eger dem ᶜalāmeti var ise taḥte'l-lisān olan damar faṣd olunur, feḳārāt-ı ᶜunuḳtan fıḳra-i ūlā üzere bilā-şarṭ miḥceme vaḍᶜ olunur.

Ve reyb ve şekk yoktur ki laḳveyi fāᶜil olan mādde ᶜaṣabın mebādīsinde s̱ābitedir ve ᶜaḍalde dahi mevcūdedir, onun için sevgili olur ki feḳārāt-ı ᶜunuḳ üzere edviye-i muḥammire vaḍᶜ oluna. Ve ḥanekten ᶜaḍal-i veche elyāf-ı kes̱īre gelmekle fekk üzere dahi edviye-i muḥammire vaḍᶜ olunmak maḥbūb olur.

Ammā göz kapağının ᶜaḍali ᶜaḍal-i vech cümlesinden olunmakla ẕikr olunan mevḍiᶜe edviye-i muḥammire vaḍᶜının ona menfaᶜati olmaz. Ve onun tedbīri budur ki dimāğın cüzʾ-i muḳaddemi tenḳıye olunur ve keẕālik ẕikr olunan feḳārāta ve çene kemiği üzere yābis nesneler ile kimād olunup o maḥaller delk olunur ve baş dahi delk olunur ve ḫuṣūṣan cūᶜ vaḳtinde delkin menfaᶜati ziyāde olur.

Ve ṣāḥib-i laḳveye nāfiᶜ olanlardandır dāimā yüzünü sirke ile ġasl ey-lemek. Ve ẕikr olunan mevāḍiᶜe sirke sürmek ve ᶜale'l-ḫuṣūṣ ġasūl kılınan

sirkede mülaṭṭıfāt ṭabḫ oldu ise veyāḫūd o sirke içinde ḫardal saḥḳ olundu ise teʾs̱īri ʿacīb olur.

Ve yine o laḳvenin ʿilācında vācib olur ki şīḥ ve ḳaysūm ve ḥarmel ve ġār ve bunlar gibi olanlar ṭabḫ olunup ʿalīl o ṭabīḫin buḫārı üzere kebb ve imāle oluna. Ve o vaḳtte o ṭabīḫin altına ṭarfā ve es̱l īḳād olunur. Ve eger bu edviyelerin nefʿ ve teʾs̱īri olmaz ise kulak ardında olan damar üzere keyy olunur. Ve vācib olur ki tekellüf olunup ġarġara sāir edviyeden ziyāde kılına. Ve onda meḍūġāt dahi istiʿmāl olunur ḫuṣūṣan vecc ve cevz-i bevvā ve ʿāḳırḳarḥā çiynettirilir ve helīlec-i esved dahi cümle-i meḍūġātından kılınır. Ve vācib olur ki meḍūġ elem olan cānibde imsāk oluna.

Ve o melḳuvvun mekānı karanlık odada kılınır ve kürkī ve bāşaḳ ve ẕiʾb ve şebbūṭ[92] merāreleri ve keẕālik şehdānec ve merzencūş ve sılḳ ʿuṣāreleriyle, maʿa-dühni's-sūsen sekbīnec ile ve hatun sütünde maḥlūl mercimek miḳdārı ferfiyūn ile, pes bu meẕkūrların biri ile istiʿāṭ olunur. Ve emrāz-ı reʾs ḳānūnunda meẕkūr olan min külli vech münaḳḳıyāt-ı reʾs ile dahi muʿālece olunur. Rete yaʿnī bunduḳ-ı Hindī dahi o ʿillete nāfiʿ ve mücerreb ʿaṭūsāttan olur ḫuṣūṣan retenin ḳışr-ı aʿlāsı ziyāde menfaʿatli olur. Ve āẕān-ı fār ve ḳıs̱s̱ā-i ḥımār ve ʿarṭanīs̱ā dahi nāfiʿ olan ʿaṭūsāttan olur. Ve baʿḍı kerre bu ʿaṭūsāt müsaḫḫın ve muʿaṭṭıs olan devālar ile dahi ḫalṭ olunur, cünd-i bīdester ve şūnīz gibi.

Ve seʿūṭātın efdali āẕānu'l-fār suyudur. Ve kaçan o sudan iki dirhem miḳdārına bir dānıḳ sekbīnec ve nıṣf dirhem zeyt katılıp istiʿāṭ olunsa nefʿi olur ve belki beş güne varınca ḳadar ʿalīl ṣıḥḥat bulur. Ve o ʿalīle emr olunur ki dāimā mirʾāta naẓar eyleye ḥattā iʿvicācını görüp tesviyesinde tekellüf eyleye. Ve muvāfıḳ olur ki āyīne-i ṣīniyyeye naẓar eyleye, zīrā āyīne-i ṣīniyye şebaḥı müşevveş gösterir.

Ve ṣıbyāna rebīʿin āḫirinde laḳve gelse iṭrifīl-i aṣġarı istiʿmāl eylemek ona yedi güne varınca ḳadar şifā olur ve ġıdāsı mā-ı ḥımmaṣ kılınır.

---

92 "Kürkī" turna, "bāşaḳ" atmaca dedikleri kuşlardır, "ẕiʾb" sibāʿdandır, Türkī'de kurt derler, "şebbūṭ" bir nevʿ balıktır.

Altıncı Faṣl Raʿşe ve Raʿşenin Aṣnāfı ve ʿİlācātı Beyānındadır

Ṣāḥib-i *Ḳānūn*'un raʿşe beyānında īrād eylediği ḥadd ve taʿrīf ziyāde tavḍīḥe ve muḳaddemāt ile temhīde muḥtācdır. O muḳaddemāt budur ki bi'l-cümle bedene veyāḫūd bedenin baʿḍı ʿuḍvlarına mevādd-ı s̱aḳīle vü ġalīẓa munṣabbe olup mevādd-ı s̱aḳīle kendi meyli cānibine ʿuḍvu ḳasr ile taḥrīk eder. Ve keẕālik ʿuḍvda iki ḳuvvet vardır: Biri ḳuvvet-i muḥarrike ve biri ḳuvvet-i māsikedir. Ve bu ḳuvvetler fiʿllerini irāde ile işlerler. Bu iki ḳuvvetten birinin fiʿli ile ʿuḍv münfaʿil olmaktan ḫālī olmaz, gāhīce ḳuvve-i muḥarrikeden münfaʿil olup ʿuḍv bi'l-irāde ḥareket eder ve gāhīce ḳuvvet-i māsikeden münfaʿil olup ʿuḍv bi'l-irāde sākin olur. Lākin ḳāsir-i ḳavī o iki ḳuvveti teʾs̱īrden menʿ eder ise ʿuḍv onlardan müteʾes̱s̱ir olmayıp ḳāsire tābiʿ olur. Ve baʿḍı kerre ḳāsir ziyāde ḳavī olmaz ve irādiyye olan o iki ḳuvvette ona muḳāvemette min-vechin ʿacz ve min-vechin ḳuvvet olur ve ona bināen bir kerre ḳuvveti ḥasebiyle ḳāsirin ʿuḍvu taḥrīk eylediği cānibin ḫilāfına ʿuḍvu taḥrīk eder ve merreten uḫrā muḳāvemetten ʿāciz olup mevādd-ı ḳāsire meyli cihetine ʿuḍvu ḳasren taḥrīk eyler. Ḳuvvet-i māsike-i irādiyye dahi bu ḳıyās üzere bir defʿa ḳāsire muḳāvemet eder ve defʿa-i uḫrāda muḳāvemetten ʿācize ve fātire olur. Pes ṣūret-i meẕkūrede mevādd-ı s̱aḳīle merreten ʿuḍvu s̱iḳali ve meyli cānibine taḥrīk edip ẕikr olunan iki ḳuvvet cemīʿan teʾs̱īrden ve mevādd-ı ḳāsire muḳāvemetten ʿācize olurlar ve merreten uḫrā o iki ḳuvvetten biri teḳavvī edip ḳāsire muḳāvemet eder.

Eger ḳuvve-i muḥarrike ḳāsire muḳāvemet eder ise raʿşe iki nevʿ ḥareketten yaʿnī ḥareket-i irādiyye ve ḥareket-i ḳaṣriyyeden mürekkebe olur. Ve eger ḳuvvet-i māsike muḳāvemet eder ise raʿşe ḥareket-i ḳasriyye ile sükūn-ı irādiyyeden mürekkebe olur. Ve raʿşe iki ḥareketin mecmūʿunun ve bir ḥareket ve bir sükūnun mecmūʿunun ismi olur.

Muṣannif raḥmetullāhi ʿaleyh ẕikr olunan tafṣīli "Ḫayrü'l-kelām māḳalle ve delle" feḥvāsınca eḳall-i elfāẓ ile edā edip buyurdular: "الاتصال مقاومة للثقل المعاوق المداخل بتحريكه لتحريك الارادة فتخلط حركة اراديه بحركاة غير اراديه او ثبات ارادي بتحريكاة غير ارادية" *Yaʿnī raʿşe aʿḍā-i mürekkebeye müteʿalliḳ bir āfettir ki o āfetin ḥudūs̱u ʿaḍalāt-ı ʿuḍvu muḥarrik olan ḳuvve-i muḥarrikenin o ʿaḍalātta olup ḥarekāt-ı irādiyyeyi muʿāvıḳ ve ġayr-i irādiyye-*

yi muḥarrik olan mevādd-ı s̱aḳīleye ᶜale'l-ittiṣāl muḳāvemetten ᶜaczi için olup o ḳuvve-i muḥarrike ḥareket-i irādiyyesini ḥareket-i ġayr-i irādiyyeye veyāẖūd s̱ebāt-ı irādiyyesini ḥareket-i ġayr-i irādiyyeye mezc ve ẖalṭ eder.

Fe'lnerciᶜ ile't-tercemeti: Ve raᶜşe ᶜilleti ḳuvve-i muḥarrikede bir āfettir, nitekim ẖader ḳuvve-i ḥassāsede āfet olduğu gibi. Ve onun sebebi yā ḳuvvette olur veyāẖūd ālette olur veyāẖūd hem ḳuvvette ve hem ālette olur. Ve kaçan bir kimseye ẖavf ᶜārıḍ olsa veyāẖūd ona korkunç ve müfẓiᶜ nesne vāṣıl olsa mevḍiᶜ-i ᶜāliyeden esfele naẓar gibi ve yüksek dīvār üzere yürümek ve muḥteşem kimse ile söyleşmek gibi ve bu mis̱lli ḳuvā-yı nefsāniyyeyi ḳabḍ eden nesneler gibi ve ḳuvve-i ḥareketin niẓāmını müşevviş olan ġamm ve ḥüzn ve feraḥ gibi pes bu meẕkūrların iᶜtirāḍından raᶜşe ḥādis̱ olur. Ve baᶜḍı kerre ġaḍab dahi raᶜşe iḥdās̱ eder, zīrā ġaḍab rūḥun hareketinde iẖtilāf iḥdās̱ eder ve o iẖtilāf ile raᶜşe ḥādis̱ olur.

Ve ḳuvvete vehn vermekle raᶜşe iḥdās̱ eden sebeblerin biri cimāᶜdır, eger imtilā ve şibaᶜ üzere olur ise. Ammā ālet sebebiyle olan raᶜşe o vech ile olur ki sinir baᶜḍı istirẖā ile müsterẖī olup o istirẖā fālic iḥdās̱ı mertebesine bāliġ olmaz lākin ḳuvve-i māsikesine ẖalel getirir ve ᶜuḍvu taḥrīk eden ḳāsir-i ḍaᶜīfe dahi muḳāvemete ḳādir olmaz ve temāsük ḳuvvesi zāile olur. Ve bu nevᶜ āfet şürb-i kes̱īr ve sekr-i mütevātir katında ve sovuk suyu çok [264a] içmekten ve vaḳtsiz içtikte ḥādis̱ olur.

Ve ālet sebebiyle olan raᶜşe baᶜḍı kerre dahi aᶜṣābda süddeler olmak ile olur. Ve südde-i ᶜaṣabiyyenin sebebi kes̱ret-i imtilā olur ki o imtilā toẖme ve terk-i riyāḍet gibi esbāb-ı maᶜlūmeden ḥādis̱ olur. Ve o südde ḥasebiyle ḳuvvet ᶜaṣaba nüfūẕ-ı tāmm ile nāfiẕe olmaz ve ᶜaṣabı sedd eden [mādde mecārīden] münḳaliᶜa olan mevādd-ı mütereddide olur, bir kerre ᶜaṣaba nüfūẕ için kendiyi ḍarb eder ve bir kerre nüfūẕdan imtināᶜ eder veyāẖūd o sādd olan sebeb münḳaliᶜa ve münfaᶜile olmayıp bir ḳarār üzere olur, tereddüd eylemez.

Ve baᶜḍı kerre ālet ḥasebiyle olan raᶜşe āletin cefāfından olur. Ve cefāf ḥasebiyle müstersil olan muṭāvaᶜat ile ᶜaṭf için muṭāviᶜ olmaz yaᶜnī ᶜaṣabın cefāfı ġāyete bāliġa oldukta ᶜaṣab münᶜaṭıf yaᶜnī münkabıḍ olmaz ve keẕālik sühūlet ile münbasıṭ olmaz, nitekim seyr yaᶜnī kayış cāff oldukta münkabıḍ ve münbasıṭ olduğu gibi rūḥ dahi vech-i lāyıḳ üzere o ᶜaṣaba nāfiẕ olmaz.

Pes bu sebeblerden ʿuḍv taḥrīk murād olundukta irādeye muvāfıḳ ḥareket eylemeyip ḥareket-i ıḍṭırābiyye ḥādis̱ olur. *Bu ʿibāreti bi-ʿaynihā Semerḳandī īrād edip ve Nefīsī bu vech üzere tefsīr eylemiştir.*

Ammā raʿşenin ʿale'l-iştirāk ḳuvvet ve ālet āfetlerinden ḥudūs̱u bu vech ile olur ki ālete bir nevʿ ḍarar iṣābet eder ki āletin taḍarruru ḳuvveti ıḍrār eder, mes̱elā ālete berd-i şedīd iṣābet edip āletin teberrüd-i şedīdinden ḳuvvet dahi mutaḍarrır olur. Ve o berd yā ḫāricden veyāḫūd ḥayvānın lesʿinden veyāḫūd ḫılṭ-ı bārid ḥasebiyle iṣābet eder veyāḫūd ālete ḥarr-ı şedīd iṣābetinden ḳuvvet dahi mutaḍarrır olup ikisinden raʿşe ḥādis̱ olur, iḥtirāḳ mis̱lli nesnelerden ḥādis̱ olan ḥarāret gibi, zīrā o mis̱lli nesnelerin ḥarāretiyle ʿaṣaba āfet ʿārıḍ olduğu gibi ḳuvvete dahi āfet ʿārıḍ olur ve baʿḍı kerre dahi ḳuvvete kendiye maḫṣūṣ sebeb ile. Ve kez̠ālik ʿaṣaba dahi kendiye maḫṣūṣ sebeb ile āfet ʿārıḍ olup iki āfetin mecmūʿundan raʿşe ḥāṣıla olur.

Ve raʿşe baʿḍı kerre cemīʿ-i bedende ve baʿḍı kerre dahi iki yedde ve baʿḍı kerre yalnız başta olur, āfet ve mādde baʿḍı ʿaḍale maḫṣūṣ ve baʿḍı āḫerde āfet olmadığından.

Ve baʿḍı kerre raʿşe yalnız iki ellerde olur ve iki ayaklarda olmaz, onun için ki raʿşenin sebebi olan āfet nuḫāʿın aṣlında olmaz belki şuʿabında olur. Ve meʾūf olan şuʿab yede vāṣıl olan şuʿbe olur, ayağa vāṣıl olan şuʿbe sālim olur veyāḫūd āfet nuḫāʿın aṣlında olur lākin o āfeti nuḫāʿ nefḍ edip silker ve yed aṣl-ı nuḫāʿa ḳarīb olmakla o āfeti aṣl-ı nuḫāʿ yede tarh ve ilḳā eder ve ṭabīʿat dahi aṣl-ı nuḫāʿda olan āfeti cemīʿan eczā-i nuḫāʿa nüfūz̠dan menʿ edip nuḫāʿı muḥāfaẓa eder veyāḫūd aṣl-ı nuḫāʿda olan āfet ayak aṣablarına ve aḳṣā-yı nuḫāʿ vāṣıl olup o ʿaṣablar dahi meʾūf olur velākin ayaklarda olan ervāḥ ḳuvvetli ve teʾs̱īri şiddetli olmakla o münfaʿil ve meʾūf olan ʿaṣabı istiʿmāl edip fiʿline ḫalel ve teʾs̱īrine noḳṣān gelmez ve belki āfet ziyāde ḳavī olmadıkça onu ḳuvvet ḳahr edip ke'l-evvel meʾūf olan āleti istiʿmāl eder. Ve cānib-i esfel aʿḍā-i āliyeyi ḥāmil olmakla o cānibin ervāḥı kes̱īre ve ḳuvveti şedīde olur ve ednā sebeb-i ḍārrdan mutaḍarrır olmaz ve yedin ḳuvveti riclin ḳuvvetine bāliġa olmaz.

Ve raʿşeyi iḥdās̱ eden sebeb eks̱er-i ḥālde o berd olur ki ʿaṣabı ve rūḥu maʿan irḫā eder o ruṭūbet-i bālle olur ki aʿṣābı ıslatır lākin fālic iḥdās̱ edecek miḳdār ıslatamaz belki raʿşe iḥdās̱ eder.

İbokrāt dedi ki ḥummā-ı muḥrıḳası olan kimsenin raᶜşesi olsa maḥmūmun iḫtilāṭ-ı ẕihni raᶜşeyi taḥlīl eder. Velākin Cālīnūs bu ḳavle rāḍī olmaz, lākin İbokrāt'ın ḳavl-i meẕkūru bī-vech değildir.

Ve maᶜlūm ola ki raᶜşenin ziyāde ṣuᶜūbetlisi şitāda bedᵓ eden olur. *Ve baᶜḍı nüsḫada "yesārdan bedᵓ eden olur" diye vāḳiᶜ olmuştur.* Ve meşāyıḫta olan raᶜşe ᶜilācla zāil olmaz.

el-ᶜAlāmāt: Raᶜşenin ᶜalāmātı ānifen ẕikr olunan esbābdır ve onlar ẓāhir olmakla iᶜāde-i ẕikre ḥācet yoktur.

el-Muᶜālecāt: Emrāḍ-ı sāire muᶜālecātında ẕikr olunan muᶜālecātla raᶜşeye dahi ᶜilāc olunur. Südedi teftīḥ ve istirḫāyı ibṭāl ve mevāddı istifrāġ eden edviyeler istiᶜmāl olunur ve iḥtiyāc olur ise ᶜaṣabı taḳviye ve terṭīb ve ḳuvveti inᶜāş eden devālar dahi istiᶜmāl olunur. Ve inᶜāşa iḥtiyāc maraḍ ḥasebiyle ḳuvvete ḍaᶜf ᶜārıḍ olur ise olur.

Eger fecᵓeten berd iṣābetinden veyāḫūd meşrūbdan berd iṣābetinden raᶜşe ḥādiṡ oldu ise tesḫīn ile ᶜilāc olunur. Ve eger iḳtiḍā ederse ḳānūnda yazıldığı üzere delk ve nefḍ olunur. Deryā ve ḥamᵓet suları ile mürtaᶜiş istiḥmām olunur. Ve naṭrūnī ve zernīḫī ve ḳafrī[93] ve kibrītī miyāh dahi nāfiᶜdir.

Ve eger raᶜşenin sebebi mā-ı bārid oldu ise naṭrūn ve ḫardal ile kimād olunur ve dühn-i ḳusṭ ile yağlanır. Ve eger sebeb ḫamr-ı keṡīr şürbü ise istifrāġ olunur ve kıssā-i ḥımār dühnü ve o mecrāya cārī olanlar istiᶜmāl olunur ve dühn-i ḳatt[94] ile dāimā temrīḫ olunur, ḥandeḳūḳā dühnünün bu bābda ḫāṣṣa-i ᶜacībesi vardır. Ve keẕālik yalnız raṭbe ile dahi ḍımād olunur.

Ve eger raᶜşe ᶜuḍvun mevāddı teşerrübünden oldu ise veyāḫūd ᶜilletin mevāddı ġalīẓa ise veyāḫūd ᶜillette rüsūḫ ve istiḥkām var ise o zamān fıḳra-i ūlā[95] üzere miḥceme vaḍᶜ olunur ve dühn-i müsaḫḫanden āb-zen ittiḫāẕ olunup ᶜalīl o āb-zende iclās olunur. Ve fālic ve teşennücde ve küzāzda ẕikr olunan ḥayvān meraḳası içre dahi iclās olunur ve āhirü'l-emr ona cünd-i bīdester bal şerbetiyle saḳy olunur ve eyāricāt dahi saḳy olunur ve seẕāb ve

---

93 "Ḳafrī"den murād ḳafru'l-Yehūd dedikleridir; deryā altında ve Buḥayre-i Yehūd arāḍīsinde ḥafr ile dahi çıkar, mūmiyā ḥükmündedir.

94 "Ḳatt" yoncanın kurusu ki ona fışfışa dahi derler.

95 "Fıḳra-i ūlā" muṭlaḳ ẕikr olunmakla nuḫāᶜın mebdeᵓi ve raḳabenin fıḳra-i ūlāsı murād olunur.

isḳulafendriyūndan maṣnūᶜ olan ḥabb dahi saḳy olunur. Ve ernebin dimāġı dahi saḳy olunsa cidden intifāᶜ ederler.

Ve yine mürtaᶜişe menfaᶜati olur şarāb-ı ᶜasel ile ḥabb-ı ḫaṭmī ve varaḳ-ı dāmūniyūn[96] ile ṭabḫ olunan su yarım vakıyye saḳy olunur ise. Ve su ile ġāfeṡ ᶜuṣāresini saḳy dahi nāfiᶜdir. Ve keẕālik mürtaᶜiş istirḫāda istiᶜmāl olunan ᶜilācāt ile muᶜālece olunurlar.

Ve eger raᶜşe yalnız başta olur ise usṭuḫūdūstan bir dirhem veyāḫūd iki dirhem yalnız istiᶜmāl olunur veyāḫūd eyāricāt-ı feyḳarā ile muḥabbeben veyāḫūd şarāb-ı ᶜasel ile istiᶜmāl olunur. Usṭuḫūdūs vücūh-ı meẕkūreden biri ile istiᶜmāl olunmağın menfaᶜati tecribe olunmuştur. Ve bir dirhemden iki buçuk dirheme varınca ḳadar her on günde bir kerre ḥabb-ı ḳūḳıyā şürbü dahi tecribe olunmuştur. Ve vācib olur ki onları istiᶜmāl eden mürtaᶜişin ġıdāsı haḍmı serīᶜ olan aġdiye ola. Ve onlara şarāb muḍırr olur ve keẕālik mā-ı bārid dahi muḍırrdır. Ve suların eslemi ve ḍararı onlara eḳall olanları yağmur suyu olur. Keẕālik emrāḍ-ı ᶜaṣabiyyenin küllīsinde yağmur suyunun maḍarratı eḳall olur. Ve mürtaᶜişler keṡret-i faṣd ile mutaḍarrır olurlar.

Yedinci Faṣl Ḫader Beyānındadır

Kütübde lafẓ-ı ḫader istiᶜmāl-i muḫtelif ile istiᶜmāl olunur. Baᶜḍı kerre ḫader raᶜşe maᶜnāsına istiᶜmāl olunup elfāẓ-ı müterādifeden kılarlar, ammā biz ve keẕālik nāstan çok kimseler elfāẓ-ı müterādifeden kılmayıp bu taᶜrīf ile taᶜrīf ve taḥdīd eyleriz, o taᶜrīf budur ki ḫader ᶜuḍv-ı ālīde yaᶜnī aᶜḍā-i müteşābiheden mürekkeb olan ᶜuḍvda bir ᶜillettir ki o ᶜillet ḥiss-i lemsīde buṭlān veyāḫūd noḳṣān āfeti iḥdāṡ eder. Eger o ᶜillet ḍaᶜīfe olur ise ona raᶜşe maṣḥūb olur, eger ᶜillet ḳaviyye ise o āfet istirḫā ile olur, zīrā ḳuvve-i ḥāsse

---

96 Varaḳ-ı dāmūniyūn nüsḫa-i sulṭāniyyede bu minvāl üzere dāl ile ve ṭabᶜ ile olan nüsḫada bilā-dāl āmūniyūn vāḳıᶜ olmuştur. Ve mevcūd olan kütüb-i ṭıbbiyye tetebbuᶜ olunup o varaḳı birinde bulmadık lākin *Muᶜālecāt-ı Buḳrāṭiyye*'de raᶜşe bābında bir ḥuḳne-i ḥādde terkībinin eczālarından olmak varaḳ-ı behlec diye bir nebt ẕikr edip der ki varaḳ-ı behlec bir ḥaşīşedir ki müzze demekle maᶜrūftur, bilād-ı bāridede olur ve onu Ekrād istiᶜmāl eder ve zuᶜm ederler ki o ḥaşīşeyi şemm ve ḫubz ile ekl raᶜşeyi izāle eder ve ona ziyāde iᶜtinā ederler. Baᶜīd olmaz ki varaḳ-ı dāmūniyūn murād o ḥaşīşe ola ve dāmūniyūn o varaḳı istiᶜmāl eden ḳavme ıṭlāḳ oluna.

ᶜaṣaba nüfūẕdan o [264b] zamān menᶜ olunur ki ondan ḳuvve-i muḥarrike menᶜ oluna. Ve ḳuvve-i muḥarrikenin menᶜ olunması raᶜşe ve istirḫā olan ᶜuḍvlarda olur ve ona bināen ḫaderde yā raᶜşe veyāḫūd istirḫā bulunmak lāzım olur her ne ḳadar onların vücūdu vaḳt vaḳt ve baᶜḍı eḥānīnde olur ise, zīrā baᶜḍı kerre ḫader olur ve onda ᶜusr-i ḥareket olmaz. Ḳuvve-i ḥāsse ve ḳuvve-i muḥarrike ᶜaṣabları biri birinin ġayrı başka başka ᶜaṣablar olmakla bundan aḳdem bunları defeᶜāt ile biz tavḍīḥ eyledik.[97]

Ve ḫaderin sebebi baᶜḍı kerre ḳuvvetin ḍaᶜfı cihetinden olur, ḫadere müᵓeddī olan ḥummayāt-ı ḳaviyye vü ḥāddeden ḥādis̱ olan ḫader gibi ve muḳaddime-i ġaşy ve ḳurb-ı mevtte ḥādis̱ olan ḫader gibi.

Ve baᶜḍı kerre ḫader ālet cihetinden ḥādis̱ olur. Ālet-i ḥissin mizācı şiddet-i berd iṣābetiyle ve devā şürbüyle ve ᶜaḳreb-i māī mis̱lli ḥayvānın lesᶜi ile ve erḳā tesmiye olunan raᶜᶜāde[98] dedikleri semekeye mess ile ve afyūn mis̱lli devā şürbüyle fāsid olup ḥissi zāil olur. Ve afyūn mis̱lli nesneleri şürb rūḥu taġlīẓ eder ve rūḥ ḳuvveti ḥāmil olmakla ḳuvvete ḍaᶜf ṭārī olur.

Ve baᶜḍı kerre dahi ḥarr-ı şedīd ile ālet-i ḥiss yaᶜnī ᶜaṣabın ve ḳuvvetin mizācı fāsid olduğundan ḫader ḥādis̱ olur ḥayye lesᶜasından ve şiddet üzere ḥarāret-i müfritası olan ḥammāmda ṭūl-i meks̱ten ve ḥummayāt-ı muḥrıḳadan ᶜaṣabın mizācı fāsid olduğu gibi veyāḫūd raᶜşenin ḥudūs̱u cevher-i ᶜaṣab ġalīẓ olup rūḥun onda nüfūẕ-ı ḥasen ile nāfiẕ olduğundan olur.

Ve ayakta olan sinirlerde yedde olan sinire ḳıyās ile ġılẓat olmakla ayağa yedden ziyāde ve eks̱er ḫader ᶜārıḍ olur.

Veyāḫūd ḫader südde ḥasebiyle ᶜārıḍ olur. O südde dahi dem ve balġam ve sevdādan her biri ile olur ve mümkin olur ki ṣafrādan dahi südde ḥādis̱ ola. Ve verem ve ḫurācdan birinin ḍaġṭı ile dahi ḫadere müᵓeddī olan südde-den olur. Ve ribāṭın ḍaġṭ-ı şedīdiyle dahi südde olur. Ve ᶜuḍvun o evḍāᶜıyla dahi südde olur ki o vaḍᶜ ᶜaṣabın iltivāsına veyāḫūd inᶜiṣārına veyāḫūd ᶜuḍva dem-i kes̱īr ve aḫlāṭ-ı sāire inṣıbābına müᵓeddī olur, zīrā bu inṣıbāb

97 Bundan fehm olunur ki baᶜḍı ᶜuḍvda olan ᶜaṣab-ı vāḥid ḳuvve-i ḥissi ve ḳuvve-i muḥarrikeyi ḥāmil olan rūḥların cemīᶜan mecrāsı olur, o ṣūrette ḫadere raᶜşe ve istirḫādan biri lāzım olur. Ve baᶜḍı kerre dahi her bir ḳuvvenin mecrāsı başka ᶜaṣab olur, o ṣūrette ḫadere raᶜşe ve istirḫādan bir nesne maṣḥūb olmak lāzım olmaz.

98 "الرعاد سمكة تحدث الخدر اذا وقعت في شبكة الصياد ارتعدت يده وخدرت" İbn Kütbī.

ile mesālik-i ervāḥ münsedde olup ḫader ḥāṣıl olur. Ve bi-ḥasebi'l-vaḍᶜ ᶜuḍva munṣabbe olan aḫlāṭ ekṡer-i ḥālde dem olur. Ve kaçan vaḍᶜ taġyīr olunup ᶜaṣabın iltivāsı zāil ve dem maḥalline ᶜavdet eylese ḫaderden bürᵓ ve ṣıḥḥat ḥāṣıl olup ḥiss rücūᶜ eder.

Ve baᶜḍı kerre ḫader yübs ve cefāftan ḥādiṡ olur, zīrā yübs mesālik-i rūḥu sedd eder, ᶜaṣabın elyāfı müctemiᶜ ve munṭabıḳa olduğu için. Ve bu sebeb ile ᶜārıḍ olan ḫader redī olur.

Ve baᶜḍı kerre bilā-mādde bi-ḥasebi'l-mizāc sinire ruṭūbet ᶜārıḍa olup sinirler müsterḫī olduğundan sinirlerde olan mesālik-i ervāḥ mesdūde olmakla ḫader ḥādiṡ olur. Ve kaçan esbāb-ı ḫader nefs-i dimāġda olup külliyyen o sebeb dimāğı müştemil olur ise ḫader cemīᶜ-i bedene sārī olur ve o ḫader o günde ᶜalīli ḳatl eder.

Ve baᶜḍı kerre ḫaderin sebebi nuḫāᶜda olur; o dahi baᶜḍı kerre fıḳra-i vāḥideden ibtidā eder ve baᶜḍı kerre ᶜaṣabın şuᶜbesinde olur.

Ve ḫader-i bārid idmān üzere vāḳiᶜ olup müddetinde ṭūl olsa istirḫāya müᵓeddī olur. Ve ḫader-i ġālib sekteyi veyāḫūd ṣarᶜı ve teşennüc ve küzāzı ve fālic-i ᶜāmmı inẕār eder. Ve her ᶜuḍvun ḫaderi dāim ve müştedd olsa o ᶜuḍvun fālic veyāḫūd teşennücüne intiẓār olunur.

Ve yüzde olan ḫader laḳveyi inẕār eder. Ve çok kerre ẕātü'r-riye ve ẕātü'l-cenb ve sersām-ı bāridi ḫader vely ve taᶜḳīb eder.

Ve maᶜlūm ola ki bir ᶜuḍvda ḫader olup istifrāġla o ḫader zāil olmayıp ve istifrāġı düvār taᶜḳīb eylese o ḫader sekteyi inẕār eder.

el-ᶜAlāmāt: Ḫaderin ᶜalāmātı ḫaderin bi-ᶜaynihā esbābının vücūdu olur ve o esbābdan ḫadere istidlāl olunur. Ve ḫaderin ziyāde ve noḳṣān olduğu esbābın ziyāde ve noḳṣānı olduğundan olur.

el-ᶜİlāc: Ḫaderin ᶜilācı raᶜşe bābında yazılan ᶜilāclar olur lākin eğer ḫader dem-i ġālibden ḥādiṡ oldu ise dem-i ġālibde olduğuna imtilā-i ᶜurūḳ ve intifāḫ-ı evdāc ve ṡiḳal-i beden ve nevm ve ḥumret-i vech ve ḥumret-i ᶜayn miṡlli edille-i dālle ḳāim oldu ve delālet eyledi ise lāyıḳ olur ki faṣd-ı bāliġ ile faṣd oluna, zīrā bu minvāl üzere olan ḫaderi ẕikr olunan faṣd yalnız izāle eder ve āḫer ᶜilācdan iġnā eder. Baᶜḍı kerre faṣd ıṣlāḥ-ı tedbīr ve tecfīf-i ġıdā ile nāfiᶜ olur.

Ve kaçan bir ʿuḍvda sebeb-i sābıḳ veyāḫūd sebeb-i bādī ile ḫader ẓāhir olsa berd gibi veyāḫūd berd mis̱lli sebebler gibi nesneler var ise o vaḳtte sen ʿaṣabın mebdeʾinde teʾemmül ve tefekkür eyle. Ve vācib olur ki senin muʿālecen yalnız mevḍiʿ-i ḫadere olmaya belki o ʿuḍva sālik olan ʿaṣabın mebdeʾine ʿilāc oluna.

Ve ḫadere nāfiʿ olan muʿālecāttan olur ḫaderi olan ʿuḍvu dāimā taḥrīk edip riyāḍet eylemek. Ve maʿlūm ola ki ḥuḳne içine ḳırṭım vaḍʿ olunsa siniri tesḫīn eder.

Sekizinci Faṣl İḫtilāc Beyānındadır Yaʿnī ʿUḍv Seğrimesini Bildirir

Ve iḫtilāc ʿaḍalātın ḥarekāt-ı ġayr-i irādiyyesine derler ki o ḥarekāta tebeʿan baʿḍı kerre cilde dahi ḥareket eder. Ve sebebi baʿḍı kerre neffāḫ olan riyāḥ-ı ġalīẓa olur, zīrā ṭabīʿat o riyāḥ-ı ġalīẓayı taḥlīl eder ve riyāḥ dahi ḥāl-i taḥallülde ʿaḍalleri taḥrīk edip iḫtilāc īrās̱ eder.

Ve iḫtilāc laḥm ile ʿaṣabdan terkīb olunan ʿaḍalde olup yalnız laḥmda veyāḫūd yalnız ʿaṣabda olmadığına delīl budur ki dimāġ gibi rıḫv olan veyāḫūd kemik gibi ṣulb olan ʿuḍvlarda iḫtilāc olmaz. Ve bundan istinbāṭ olunur ki iḫtilācın maʿrūzu bir maḥall olmak gerektir ki rıḫv olmaya ve keẕālik ṣulb dahi olmaya, beynehümāda vasaṭu'l-ḥāl ola. Ve o vasaṭ lā-maḥāle ʿaḍal olur, zīrā yalnız laḥm laḥm rıḫvdır ve yalnız ʿasan ṣulbdür ve ikisinden mürekkeb olan ʿuḍv ṣalābet ve reḫāvette muʿtedil ve vasaṭtır ve eks̱er-i ḥālde iḫtilāc bu mis̱lli muʿtedile ʿārıḍ olur.

Ve esbāb-ı iḫtilāc ḳuvve-i müberride ve mādde-i raṭbe olur. Ve çok kerre iḫtilāc aʿrāḍ-ı nefsāniyyeden ʿārıḍ olur, ʿale'l-ḫuṣūṣ ferahtan ʿurūḍu eks̱er olur. Keẕālik ġaḍabdan ve ems̱ālinden dahi ʿārıḍ olur, zīrā keyfiyyāt-ı nefsāniyyede rūḥ ḥareket ve mevādd riyāḥa istiḥāle eder ve o ḥālde lā-maḥāle ʿaḍalde ḥareket-i ġayr-i irādiyye ḥādis̱e olur.

Ve maʿlūm ola ki kaçan iḫtilāc bedeni istīʿāb eylese sekte ve küzāzdan birini inẕār eder. Ve eğer merāḳḳta iḫtilāc olup dāim olsa mālīḫūlyāyı ve ṣarʿı inẕār eder. Ve veche iḫtilāc ʿārıḍ olup dāim olsa laḳveyi inẕār eder. Ve şerāsīf ḳurbünde olan iḫtilāc baʿḍı kerre ḥicābda verem olduğuna delālet eder, zīrā o maḥallde iḫtilāc ẕikr olunan vereme tābiʿ olur ve tābiʿin vücūdu baʿḍı kerre metbūʿun vücūduna delālet eder.

ᶜİlācu'l-İẖtilāci'l-Mütevātir: Tevātür ve devām üzere olmayan iẖtilāc muᶜāleceye muḥtāc olmaz, ammā tevātür-i iẖtilācın ᶜilācı budur ki [o ᶜalīle] kimādāt-ı müsaẖẖine ile kimād olunur. Eğer o kimād ile ᶜillet mündefiᶜa olur ise maṭlūb ḥāṣıl olur ve eğer [ᶜillet] mündefiᶜa olmaz ise edhān-ı muḥallile istiᶜmāl olunur: Evvelā ḍaᶜīfü't-taḥlīl ve'l-ḳuvve olan dühn ile başlanıp tedrīcle ḳavīye intiḳāl olunur. Ve edhānla dahi zāile olmaz ise müshil saḳy olunup ve baᶜde's-saḳy ᶜuḍv-ı meᵓūfu tesẖīn eden edviye-i müsaẖẖine ile ᶜuḍv temrīẖ olunur. Ve bu tesẖīnde cünd-i bīdester ile zanbaḳ istiᶜmālinin ẖāṣṣıyyeti ᶜaẓīm olur. Ve ona buzlu su içmek ve ẖamr-ı kes̱īr içmek ve nefẖ ve tebrīdi olan nesneleri tenāvül eylemek muḍırr olur. Ve bunun muᶜālecātı neẓāyirinin muᶜālece-i mez̠kūrlarına [265a] ḳarīb olur.

Bu z̠ikr olunanlar emrāḍ-ı [ᶜaṣabdan] ḥiss ü ḥarekete ve ᶜaṣabın evḍāᶜı-na müteᶜalliḳ olan maraḍlar idi. Ve ᶜaṣabın evrāmlarını ve ittiṣāllerinin teferruḳunu biz kitāb-ı rābiᶜe teᵓẖīr edip bu kitāb-ı s̱ālis̱te emrāḍ-ı ᶜaṣabı bu maḥallde ẖatm eyleriz. İnşāallāhu taᶜālā o bāḳīleri kitāb-ı ātīde beyān edip evvelen ve āẖiren Allāh taᶜālāya ḥamd eyleriz. Felillāhi'l-āhiretü ve'l-ūlā.

ḲĀNUN’UN KÜTÜB-İ ḪAMSESİNDEN KİTĀB-I S̱ĀLİS̱İN FENN-İ S̱ĀLİS̱İ EMRĀḌ-I ʿAYNDA OLAN KELĀM-I MÜCMEL VE EMRĀḌ-I ʿAYNIN MUʿĀLECĀTI BEYĀNINDADIR

Bu fenn-i s̱ālis̱ dört maḳāleyi müştemil olup maḳāle-i ūlā aḥvāl-i ʿaynın evāili ve remed beyānındadır. O maḳāle-i ūlā dahi biraz fuṣūlü müştemildir.

Evvelki Faṣl ʿAynın Teşrīḥi Beyānındadır

Ben derim ki ḳuvve-i ebṣārı ḥāmil olan rūḥ-ı bāṣıra ʿayna mücevvefe olan iki ʿaṣabe ṭarīḳinden gelir ki o ʿaṣabeler dimāğdan gelip ʿaynı ḥāvī olan kāselere nüfūẕ eder. Ve o ʿaṣabeleri aʿḍā-i müteşābihe teşrīḥinden aʿṣāb teşrīḥini ẕikr eylediğimiz bābda sen bildin.[99] Ve kaçan o ʿaṣabeler ve o ʿaṣabelere muṣāḥib olan ġışālar ḥacāca yaʿnī kaşların menbiti olan ʿaẓm ḥacrelerine münḥadir ve nāzil oldukta onların her birinin ṭarafları açılır. O vech ile ki ḥadeḳada olan üç ruṭūbeti ẕikri ātī vech üzere muḥīṭa olup onlar ile ʿaṣabların ve ġışāların münbasıṭa olan ṭarafları mümteliʾe olur. Ve o ruṭūbetlerin vasaṭları olan ruṭūbete celīdiyye derler.

Celīdiyye bir ruṭūbettir ki berede ve celīde gibi yaʿnī semādan nüzūl eden dolu gibi müstedīredir lākin cihet-i ḳuddāmı tedrīcle teferṭuḥ etmekle mebdeʾinde olan istidāreyi ḳuddāmının teferṭuḥu izāle eder.

Ve o ruṭūbet-i celīdiyyenin cihet-i ḳuddāmda teferṭuḥunun ḥikmeti ve fāidesi budur ki merʾīnin şebaḥı ruṭūbet-i celīdiyyenin ḳuddāmında mürtesim olur ve o ruṭūbetin ḳuddāmında teferṭuḥ olmayıp mebdeʾi müstedīr olsa şebaḥta vefret olmaz ve ebṣārda dahi tāmm olmaz ve maḥall-i müferṭaḥta resm olan şebaḥta vefret ve ebṣārda kes̱ret olur. Ve bir fāidesi dahi budur ki ecsām-ı ṣağīre-i merʾiyyelerin ṣūretlerine maḥall-i müferṭaḥta mekān bulunur, ammā celīdiyye tāmmü’l-istidāre olsa defʿaten merʾiyye olan ecsām-ı ṣığār-ı müteʿaddideden birinin ṣūreti naḳş oldukta āḫerlere naḳş olacak maḥall kalmaz.

---

99 Gözde üç ruṭūbet vardır: Evvelkisi zücāciyye ve ikincisi celīdiyye ve üçüncüsü beyḍiyyedir. Ve gözlerin ṭabaḳātı yedi ṭabaḳadır: Evvelkisi şebekiyye ve ikincisi ʿankebūtiyye ve üçüncüsü meşīmiyye ve dördüncüsü ʿinebiyye ve beşincisi ṣafīḳiyye ve altıncısı ḳarniyye ve yedincisi mülteḥimedir. Her birinin māhiyyetleri tercümeden maʿlūm olur.

Teferṭuḥ bir şekldir ki muḍallaᶜ ve müstedīr heyᵓetleri arasında bir heyᵓeti olur, ne ziyāde yassı ve ne ziyāde değirmidir, beynehümāda bir şekldir.

Ve o ruṭūbet-i celīdiyyenin cānib-i muᵓaḫḫarı müstedıḳḳ ve incedir, zīrā ruṭūbet-i celīdiyye taḥtında olan ruṭūbet-i zücāciyyenin içine girer ve ruṭūbet-i zücāciyye celīdiyyenin ince olan cānibini iltiḳām eder. Ve celīdiyyenin mülteḳam olan ṭarafı miḳdār-ı yesīr ince olsa iltiḳām tāmm olmaz. Ve celīdiyyeyi iltiḳām eden ruṭūbet-i zücāciyye enli ve s̱iḫanı ince kılındı cevdet üzere celīdiyye müstedıḳḳını iltiḳām eylesin için

Ve celīdiyye zücāciyye ile ruṭūbet-i beyḍiyye arasında mütevassıṭ kılındı yaᶜnī ruṭūbet-i zücāciyyenin fevḳinde ve ruṭūbet-i beyḍiyyenin taḥtında kılındı, zīrā ᶜaynın üç ruṭūbetinin celīdiyye maḥall-i şebaḥ olmakla eşrefi ve efḍali olur ve efḍal olan nesnenin maḥalli ve mevḍiᶜi ḥırz-ı ḳavī olmak gerektir. Pes vasaṭın aḥrāzı iki ṭarafın aḥrāzından ḳavī ve metīn olmakla celīdiyye vasaṭta kılındı.

Ve bu mez̠kūr ruṭūbet-i celīdiyye idi, ammā ruṭūbet-i zücāciyye dimāġdan celīdiyyeye ġıdā olmak üzere gelir ve zücāciyyeye dem-i ṣırf tedrīcle istiḥāle eder. Ve o ruṭūbet ẕāib olan zücāca benzer ve zücāc-ı ẕāibin levninde ḥumrete māil ṣafā olur. Ammā ṣafā üzere olduğu onun içindir ki ṣāfī olan celīdiyyeye ġıdā olur ve lā-maḥāle ġıdā muġtedīye müşābih olmak lāyıḳ olur. Ammā zücāciyyede ḥumret ḳalīle olduğu onun içindir ki zücāciyye demden istiḥāle eder ve celīdiyyeye ġıdā olur. Ve lāyıḳ olur ki ġıdā olan ruṭūbet dem-i ṣırf levniyle muġtedī olan celīdiyye levni arasında levnde vasaṭ üzere olup onda min-vechin dem ḥumreti ve min-vechin celīdiyyenin ṣafveti olup min külli vech celīdiyyeye istiḥāle eylemeye, zīrā o istiḥāle taġaddīden sonra olur.

Ve zücāciyyenin celīdiyye taḥtında olduğu onun içindir ki zücāciyye cirm-i şebīke[100] vāsıṭasıyla dimāġdan münbaᶜis̱e olur, pes vācib olur ki o ruṭūbet-i zücāciyye onların ṭarafında ve celīdiyye taḥtında ola. Ve zücāciyye celīdenin nıṣf-ı muᵓaḫḫarına ve celīdiyyede olan aᶜẓam-ı devāire yaᶜnī mevḍiᶜ-i iklīle varınca ḳadar şebekenin ṣayda taᶜalluḳu gibi taᶜalluḳ edip o miḳdārını iltiḳām eder.

---

100 Bu şebīkeden murād Allāhu aᶜlem dimāġın taḥtında münferiş olup ᶜurūḳtan müntesic, ġıdā ile memlüvv olan cirm-i şebīkedir.

Ve celīdiyyenin fevḳinde bir āẖer ruṭūbet dahi vardır ki o āẖer ruṭūbete beyḍiyye derler ve o beyḍiyye celīdiyyenin faḍlı gibi olmakla o dahi celīdiyye gibi ṣāf olur, zīrā celīdiyyenin kendi ṣāf idi ve ṣāf olan ruṭūbetin faḍlı dahi ṣāf olur.

Ve ruṭūbet-i beyḍiyye celīdiyyenin ḳuddāmında olduğunun iki türlü sebebi vardır. O sebebin birine sebeb-i müteḳaddim ve birine sebeb-i tamāmī derler. Sebeb-i müteḳaddim odur ki ḳarīben ẕikri mürūr eylediği üzere beyḍiyye celīdiyyenin faḍlı olur. Ve lāyıḳ olan budur ki bir şeyʾin faḍlı o şeyʾin cihet-i ḳuddāmında ola. Ve sebeb-i tamāmī odur ki yine ẕikri mürūr eylediği üzere merʾiyyātın eşbāḥı celīdiyyede mürtesem ve müntaḳaş olur ve celīdiyye ile merʾiyyāt beyninde beyḍiyye ḥāile ve celīdiyyenin ḳuddāmında beyḍiyye cünne ve kalkan mes̱ābesinde vaḍᶜ olundu ki ḍiyā defᶜaten celīdiyyeye vāṣıl olmakla celīdiyyeyi ıḍrār eylemeye ve tedrīcle taᶜdīl olunarak beyḍiyyeye mürūr ve nüfūẕ edip o ḍiyā [celīdiyyeye] muᶜtedileten vāṣıl ola ve tamāmen eşbāḥ celīdiyyede müntaḳışe olup rüʾyet ḥāṣıl ola.

[Şürūᶜ fi'ṭ-Ṭabaḳāt:] Ve bundan sonra deriz ki dimāğdan ᶜayn kāselerine vārid olup münbasıṭa olan ᶜaṣabe-i mücevvefenin ṭaraf-ı inbisāṭı celīdiyyeyi ve zücāciyyeyi muḥīṭ olur lākin celīdiyyeyi ᶜaṣabenin iḥāṭası zücāciyye içinde mülteḳam olan mevḍiᶜe varınca ḳadar olur ve o mevḍiᶜ zücāciyyenin nihāyeti ve iklīl tesmiye olunan merʾī dāiredir ve ᶜaṣabenin o münbasıṭ olan ṭarafı o ruṭūbetlerin miḳdār-ı meẕkūruna şebekenin ṣayda taᶜalluḳu gibi taᶜalluḳ etmekle ᶜaṣabenin o miḳdārına ṭabaḳa-i şebekiyye tesmiye ederler.

Ve ᶜaṣabenin nihāyeti olan mevḍiᶜ-i meẕkūrdan örümcek ağı gibi örülmüş bir ṣıfāḳ-ı laṭīf nābit ve mütevellid olup ẕikri ātī ṭabaḳa-i meşīmiyyeden nāzil olan ẖayṭlar ile terekküb edip celīdiyye ile beyḍiyye arasına tavassut eder. O tavassut ḥasebiyle celīdiyye-i laṭīfe beyḍiyyenin kes̱āfetinden müteʾeẕẕiye olmaz. Ve celīdiyyenin ġıdāsı ᶜankebūtiyye ṭarīḳinden cihet-i ḳuddāmdan vāṣıl olur ve ᶜankebūtiyye her ne ḳadar ṣafīḳ ise lākin laṭīf ve şeffāf olmakla ḍavʾın celīdiyyeye vuṣūlüne māniᶜ olmaz ve ebṣāra ẖalel gelmez. Ve ẕikr olunan iki ṭabaḳa [265b] yaᶜnī ṭabaḳa-i şebekiyye ve ṭabaḳa-i ᶜankebūtiyye ᶜaṣabe-i mücevvefelerin ṭarafı veyāẖūd

ṭarafından nābit idi. Ve bāḳī ṭabaḳalar o ʿaṣabe ile nāzil olan ġışālardan[101] ḥāṣıl ve müntesice olur, zīrā dimāġın ġışā-i raḳīḳinden nāzil olan şaẓiyye ve şuʿbe dahi meşīme[102] gibi ʿurūḳa müntesice ve ġıdāya menfeẕ olur, zīrā fi'l-ḥaḳīḳa ġıdānın menfeẕ ve mecrāsı ġışā-i raḳīḳin nesc eylediği ʿurūḳ-ı meşīmiyye olur ve o ʿurūḳun cümle mevāḍiʿi ẕikr olunan ġıdā-i ʿayna mecrā olmaz belki o ʿurūḳ-ı meşīmiyyenin ġıdā muʾaḫḫarında olur. Ve o muʾaḫḫar olan mevḍiʿ ġıdā ile mümtelī olup ʿaynı saḳy eder. Ve o ʿurūḳun mecrā-yı ġıdā olan mevḍiʿ-i muʾaḫḫarından bir ṣıfāḳ-ı laṭīf ü şeffāf müntesice olup ona ṭabaḳa-i meşīmiyye tesmiye olunur. Ve o ġışā-i raḳīḳten ṭabaḳa-i meşīmiyyeyi ṭabaḳa-i ḳuddāma tecāvüz eden maḥaller ġalīẓ olur ve onda ġıdā olmaz. Ve o ġalīẓ olan eczā-i ġışādan ẕātü'l-levn bir ṣıfāḳ-ı ġalīẓ müntesic olur ve levni ebyaḍ ile esved arasında bir levn olur ki ona āsmāncūnī derler, gök renginde olur. Ve o ṣıfāḳın levni beyāḍ ve sevādı cemʿ eylediğinin sebebi budur ki o ṣıfāḳ sevādı ḥasebiyle baṣarı cemʿ edip teferruḳtan menʿ eder ve ʿayna kelāl gelip ẓulmete ilticā için ʿayn iṭbāḳ olunsa iṭbāḳ ile ḥāṣıl olan ẓulmeti o ṣıfāḳın levn-i ebyaḍı taʿdīl edip ẓulmet-i ṣırfeden baṣar müteʾeẕẕī olmaz ve keẕālik ẓulmet ve ḍavʾı terkībe muḥtāc oldukta o ṣıfāḳ ile intifāʿ eder, o ṣıfāḳın levni beyāḍ ve sevāddan mürekkeb olan āsmāncūnī olduğundan için.

Ve bu ṣıfāḳın fāide-i uḫrāsı budur ki bu ṣıfāḳ üç ruṭūbet-i ʿayndan cümlenin fevḳinde olan ruṭūbet-i beyḍiyyenin üzerinde olur ve o ṣıfāḳın üzerinden dahi ḳarniyye dedikleri ṣulb ve katı olan bir ṭabaḳa olur. Ve ṣalābet ve reḫāvette muʿtedil olan ṣıfāḳ şedīden rıḫv olan ruṭūbet ile şedīden katı ve ṣalābetli olan ṭabaḳa-i ḳarniyye arasına vaḍʿ olundu, ruṭūbet-i rıḫveyi ḳarniyyeden muḥāfaẓa için.

Ve keẕālik o ṣıfāḳın ẕikr olunan fevāidinden mā-ʿadā bir fāidesi dahi budur ki onun fevḳinde olan ḳarniyyenin ġıdāsı o ṣıfāḳın cüzʾ-i muʾaḫḫarı olan

---

101 O ʿaṣabeler ile maʿan üç ġışā nāzil olur: Evvelki ġışā dimāġın ḥicāb-ı raḳīḳinden ve ikinci ġışā dimāġın ḥicāb-ı ġalīẓinden ve üçüncü ġışā ḫāric-i ḳıḥfta olan ḥicābdan nāzil olur. Ġışā-i raḳīḳten ṭabaḳa-i meşīmiyye ve ṭabaḳa-i ʿinebiyye ḥāṣıl olur. Ve ġışā-i ġalīẓden ṭabaḳa-i ṣafīḳiyye ve ṭabaḳa-i ḳarniyye ḥāṣıl olur. Ve ḫāric-i ḳıḥfın ġışāsından ṭabaḳa-i mülteḥime ḥādis̱ olur.

102 "Meşīme" cenīnin viʿāıdır ki ʿurūḳtan müntesic olur ve lüġat-i aṣlīsi arslan yatağıdır.

ṭabaḳa-i meşīmiyyeden ḳarniyyeye o ṣıfāḳ ṭarīḳinden olur, zīrā meşīmiyye ṭabaḳası ẕikr olunduğu üzere o ṣıfāḳın cüzʾ-i muʾaḫḫarıdır ve ṣıfāḳ cüzʾ-i muḳaddemidir. Ve ġıdā fi'l-ḥaḳīḳa cüzʾ-i muʾaḫḫardadır ve ṣıfāḳ kalın ve ġalīẓdir, onda ġıdā olmaz velākin ḳarniyyenin ġıdāsı ondan mürūr eder.

Ve ẕikr olunan ṣıfāḳ bi'l-cümle ruṭūbetleri beyḍiyye üzerinden setr eder velākin iḥāṭası tāmm olmaz belki o ṣıfāḳın ḳuddām ṭarafında vasaṭta bir s̱uḳbe bāḳıye kalır, ḍavʾ ve merʾiyyātın eşbāḥı ruṭūbet-i celīdiyyeye o s̱uḳbeden nüfūẕ eylesin için, zīrā ṣıfāḳ ruṭūbetleri fevḳinden tamāmen setr eylese ḍavʾ ve eşbāḥın nüfūẕuna māniʿ ve ebṣāra ḍārr olur. Ve o s̱uḳbe üzüm salkımının ḥabbeleri s̱efārīḳten yaʿnī ʿalāḳalarından ḳaṭʿ olundukta ḥabbe-i ʿinebde bāḳī kalan s̱uḳbe mis̱ālinde olur. Ve her kaçan o s̱uḳbe fāsid olsa ebṣār dahi fāsid olur. Ve bu s̱uḳbenin bāṭınında ḫaml vardır, ṣıfāḳta her ne ḳadar ṣalābet var ise, lākin ḫaml ḥasebiyle o ṣıfāḳın s̱uḳbesi ve beyḍiyyeye mümāss olan bāṭının eczāları cism-i müteḫalḫil gibi leyyin ve yumuşak olur taḥtında olan ruṭūbete katılığı ile eẕā eylemesin için. Ve ḥabbe-i ʿineb gibi o ṣıfāḳta s̱uḳbe olmakla ona ṭabaḳa-i ʿinebiyye derler. O ṭabaḳanın ziyāde ṣulb olan maḥalli cihet-i fevḳte olan eczāları olur, onun için ki o ṭabaḳa-i ʿinebiyyenin fevḳinde olan ṭabaḳa-i ḳarniyye şedīden ṣulb olur. Ve ona mülāḳī ve mümāss olan ʿinebiyyenin ciheti ḳavī ve ṣalābetli olmasa ondan ʿinebiyyenin o maḥalli müteʾeẕẕī olur. Ve s̱uḳbe mevḍiʿi dahi ṣulb olur, zīrā o mevḍiʿ ṣulb olmasa s̱uḳbe muḥāfaẓa olunmaz. Ve ẕikr olunan menfaʿat için yaʿnī ḍavʾ ve eşbāḥın nüfūẕu için o s̱uḳbe ruṭūbet ve ervāḥla memlüvve olur ve rūḥla s̱uḳbenin memlüvve olduğuna mevt ḳarīb oldukta s̱uḳbe muḥāẕī olan maḥallin ḍumūru yaʿnī çekilmesi ve çökmesi ile istidlāl olunur.

Ve ṭabaḳāt-ı ʿayndan bu maḥalle ḳadar ẕikr olunanlardan ṭabaḳa-i şebekiyye ʿaṣabe-i mücevvefenin ṭaraf-ı münbasıṭı idi ve ṭaraf-ı ʿankebūtiyye o ʿaṣabenin nihāyetinden nesc-i ʿankebūt gibi nābit olup ruṭūbāt-ı celīdiyyenin ʿaṣabeden ḫāric olan maḥallini dīvār gibi eṭrāfından muḥīṭ ve üzerinden setr edip celīdiyye ile beyḍiyye beyninde mütevassıṭ olan ġışā idi ve ṭabaḳa-i meşīmiyye ẕikr olunan ʿaṣabe ile kāse-i ʿayna nāzil olan ḥicāb-ı raḳīḳin cüzʾ-i muʾaḫḫarından müntesic ruṭūbet-i beyḍiyyeyi cihet-i fevḳten setr eden ṣıfāḳ-ı laṭīf ü şeffāf idi ve ṭabaḳa-i ʿinebiyye ẕikr olunan ḥicāb-ı

raḳīḳin cüzʾ-i muḳaddeminin nesc edip meşīmiyye üzerinde ʿinebiyye tesmiye olunan ṣıfāḳ-ı mes̱ḳūb idi ve bu dört ṭabaḳanın ikisi ʿaṣabeden ve ikisi ʿaṣabe ile nāzil olan ḥicāb-ı raḳīḳten ḥāṣıl idi. Ve o ʿaṣabe ile ḥicāb-ı evvel-i mez̲kūr nāzil olduğu gibi bir ḥicāb-ı s̱ānī dahi nüzūl eder ki o ḥicāb-ı s̱ānī ġāyet ile ṣīṭī ve ṣafīḳ olur, ḥāvī olduğu ruṭūbātı ve ṭabaḳātı muḥāfaẓa eylesin için. Ve o ḥicāb-ı s̱ānīnin dahi muʾaḫḫarının nesc eylediği ṣıfāḳa ve ġışāya ṭabaḳa-i ṣulbe vü ṣafīḳiyye derler ve muḳaddeminin nescine ṭabaḳa-i ḳarniyye derler onun için ki o ṭabaḳa cerd ve naḥt olunup[103] terḳīḳ olunan boynuz şeklinde ve levninde[104] olur ve cemīʿan ḥadeḳayı yaʿnī z̲ikri mürūr eden üç ruṭūbet ve beş ṭabaḳayı muḥīṭ olur.

Ve ḳarniyyenin ziyāde ṣalābetli olan mevāḍiʿi ḳuddāmda olan maḥalli olur ve her ne ḳadar mübālaġa ile ṣafīḳ ise yine şeffāf olup ḍavʾın ve eşbāḥın nüfūz̲una māniʿ olmaz. Ve bu ṭabaḳa-i ḳarniyye bir ṭabaḳa sayılır. Ve fi'l-ḥaḳīḳa o ṭabaḳa-i vāḥide dört ṭabaḳadan mürekkebe gibi olur ḳuşūr-ı mürekkebe gibi yaʿnī kat kat olup birkaç ṭāḳtan terkīb olunan kabuklar gibi. Ve ḳarniyyenin bu vech ile terkībi onun içindir ki z̲ikr olunan dört kattan biri meʾūf olsa onun āfeti sāir katlara ve ḳarniyyenin taḥtında olan ṭabaḳāt ve ruṭūbāta ve s̱uḳbeye muḥāẕī olan maḥalle tecāvüz eylemez ve āfet ʿāmm olmaz.

Ve ʿaṣabe ile ʿayn kāsesine nāzil olan ḥicāb-ı s̱ānīden ṭabaḳa-i ṣafīḳiyye ve ṭabaḳa-i ḳarniyye olduğu gibi, z̲ikr olunan ʿaṣabe ile üçüncü bir ḥicāb dahi nāzil olup gözde olan ʿaḍalāta muḫteliṭ olur. Ve o ḥicāb muḳle-i ʿaynı muḥīṭ olup ḳarniyye ile o ḥicābın düsūmetli laḥm-ı ebyaḍ ile maḥşüvv olur ve düsūmeti ḥasebiyle o ḥaşv gözü ve göz kapağını telyīn edip cefāftan menʿ eder. Ve o ḥicāb-ı s̱ālis̱ten nesc olunan ġışā ile o ġışānın içinde olan ḥaşvin mecmūʿuna ṭabaḳa-i mülteḥime derler. Pes mecmūʿ-ı ḥadeḳa yedi ṭabaḳa ve üç ruṭūbetten mürekkeb oldu. Üç ruṭūbet zücāciyye ve celīdiyye ve beyḍiyyedir ve yedi ṭabaḳa şebekiyye ve ʿankebūtiyye ve meşīmiyye ve ʿinebiyye ve ṣafīḳiyye ve ḳarniyye ve mülteḥimedir. Ve ḥadeḳayı taḥrīk eden ʿaḍalātı kitāb-ı evvelde z̲ikr eylediğimiz teşrīḥ-i ʿaḍal bābında beyān eyledik.

---

103 Yonulmuş ve oyulmuş maʿnāsınadır.

104 Yaʿnī levni ebyaḍ olur; āḫer kütübden taṣrīḥ olunmuştur.

Ammā kirpiklerin beyānı budur ki ʿayna viḳāye gibi olup ḫāricden ʿayna ṭayerān eden ḳaẕāyı ve baştan nüzūl eden eẕāyı ʿayndan menʿ eder ve göze nüfūẕ eden ḍavʾı mevāddı ḥasebiyle taʿdīl eder. Ve kirpiklerin menbiti olan ġışā ġuḍrūfa müşābih kılındı o menbit-i ḳavī üzere kirpiklerin intiṣābı ḥasen olsun için, zīrā menbit ḍaʿīf olsa kirpikler muztacaʿ olup istiḳāmet üzere olmazlar. Ve o maḥall ġuḍrūf gibi ḳavī olmakla gözü açan ʿaḍale cefni ḥīn-i fetḥte ona istinād edip cefni [266a] taḥrīki sühūletli olur. Sāir ʿuḍvları taḥrīk eden ʿaḍale mefāṣıl kemiklerine istinād edip taḥrīki sühūletli olduğu gibi, cefni fātiḥ olan ʿaḍalin dahi o ġuḍrūfa istinād ile taḥrīki āsān olur.

Ve cefn-i aʿlā beş cüzʾden mürekkebdir: Evvelki cüzʾü cilde, ikinci cüzʾü birinci kat ġışā ve üçüncü cüzʾü şaḥme, dördüncü cüzʾü ʿaḍale-i meẕkūra ve beşinci cüzʾü ikinci kat ġışādır. Şaḥme ile ʿaḍale iki kat ġışānın arasında ḥaşv gibidir.

Ammā cefn-i esfelde bu beş eczānın içinden ʿaḍalden mā-ʿadāsı mevcūddur. Ve ḥareket eden cefn-i aʿlā olup cefn-i esfel dāimü's-sükūn olmakla ʿaḍale-i muḥarrikeye ḥācet yoktur. Ve cefn-i aʿlādan o ʿaḍalenin mebdeʾi cānibini şaḳḳ ziyāde ḫaṭarlıdır ve mā-ʿadā maḥaller şaḳḳa iḥtiyāc katında şaḳḳ ve baṭṭ olunsa onda ḫaṭar olmaz.

İkinci Faṣl Aḥvāl-i ʿAynı Taʿarrüf ve Emziceleri ve Emrāḍ-ı ʿAynda Olan Aḳvāl-i Külliyyeler Beyānındadır

Ve ʿaynın aḥvāli dokuz ʿalāmet ile maʿlūm olur: Evvelkisi melmes, ikincisi ḥareket-i ʿayn, üçüncüsü levn, dördüncüsü şekl, beşincisi miḳdār, altıncısı ʿaynın fiʿl-i ḫāṣṣı, yedincisi ʿayndan sāil olan ruṭūbet, sekizincisi ʿaynın infiʿālātı ve dokuzuncusu ʿaynın ʿurūḳudur. Cemīʿan ʿaynın aḥvāline bu ẕikr olunan dokuz ʿalāmet delālet eder, o dokuz vücūh ile ʿaynın aḥvāli taʿarrüf olunur.

Ammā melmes ile taʿarrüfün ṭarīḳi budur ki el ile ʿayna mess olunur, ḥarāret [ve] bürūdetten, keẕālik yübūset ve cefāf ve līnet ve ruṭūbetten hangisi iḥsās olunur ise ʿaynın mizācı o maḥsūs olan keyfiyyet üzere idiği bilinir.

Ve ammā ʿaynın ḥareketinden ʿaynın mizācının taʿarrüfü bu vech iledir ki ʿaynın ḥareketinde teʾemmül olunur, eğer ʿaynın ḥareketi ḫafīfe olursa ḥarāret ve yübūsetten birine delālet eder ve o iki keyfiyyetten birini taʿyīn melmesin inḍımāmıyla olur. Ve eğer ḥareket ʿaynda teʾemmül olunduk-

ta ḥareketin s̱iḳali ve ağırlığı iḥsās olunur ise bürūdet ve ruṭūbete delālet eder. Ve ʿurūḳ-ı ʿayneynde aḥvāl-i ʿaynı taʿarrüf ʿurūḳ-ı ʿaynın ġılẓatinde ve riḳḳatinde teʾemmül ile olur. Eğer damarları ġalīẓ ve vāsiʿ ise ḥarārete delālet eder ve eğer ʿaynın damarları daḳīḳ ve ḫafī ise bürūdete delālet eder. Ve keẕā-lik yine ʿurūḳ-ı ʿayn teʾemmül olunur; eğer ʿurūḳ ruṭūbetten ḫāliye ve boş ise yübūseti maʿlūm olur, eğer aḫlāṭ ile dolu ise mevāddın kes̱retine delālet eder.

Ammā ʿaynın aḥvālini ʿaynın levninden taʿarrüf onun içindir ki elvānın her birisi mevādd elvānından birine müşābih olur, pes müşābehet hangi māddeye olur ise ʿaynın levni o māddenin ġalebesine delālet eder. Mes̱elā aḥmer olur ise deme ve aṣfer ṣafrāya ve levn-i reṣāṣī balġama ve kümūdet sevdāya delālet eder.

Ammā aḥvāl-i ʿaynın eşkāl-i ʿayndan taʿarrüfü ʿaynın şeklinin ḥüsnü ḫilḳat-i aṣliyyede ʿaynın ḳuvvet üzere olduğuna ve şekl-i ʿaynın ḳubḥu ḫilḳat-i aṣliyyede ḍaʿf üzere olduğuna delālet eder.

Ammā ʿaynın büyük veyāḫūd küçük olduğunun delālet eylediği aḥvāl reʾsin ṣıġar ve kiberinde beyān eylediğimiz ḳıyās üzere olur.

Ammā ʿaynın aḥvālini ʿaynın fiʿl-i ḫāṣṣı ile bilmek bu vech iledir ki o ʿayn ḫafī olan merʾiyyātı görür ise ḳarīb ve baʿīd olan merʾiyyātı dahi rüʾyet edip mubṣarāt-ı ḳaviyyeden ʿayna vārid olan eşyādan mutaḍarrır olmaz ise ʿaynın mizācında iʿtidāl ve ḳuvvet mevcūde olur. Ammā ebṣārı ḍaʿīf olup ẕikr olu-nan efʿālin ḫilāfı üzere olur ise o ʿaynın mizācı veyāḫūd ḫilḳati fesād üzere olur. Ve eger ʿayn ḳarīb olan merʾiyyātı her ne ḳadar daḳīḳ ve ḫafī olur ise dahi rüʾyetten münʿaṣıre olmayıp ve tamām üzere bilā-ḳuṣūr rüʾyet edip lākin baʿīd olan mubṣarātı idrākte ḳuṣūr üzere olur ise o ʿaynın rūḥ-ı bāṣırası raḳīḳ ve ṣāf ve ṣaḥīḥü'l-mizāc olup lākin ḳalīl olduğuna delālet eder.

Ve eṭıbbānın zuʿmüne göre gözden şuʿāʿ ḫāric olup merʾiyyāta vuṣūlün-de rüʾyet ḥāṣıl olur ve o şuʿāʿ ervāḥ cinsinden olur. Ve onların zuʿmü üzere ẕikr olunan ʿaynın rūḥunda ḳıllet olduğuna delālet ẓāhirdir. Ve kaçan rūḥ-ı bāṣıra ziyāde raḳīḳ ve ḳalīl olsa ḫārice ḫurūcunda o ervāḥ münteşire olup kemā-yenbaġī merʾiyyātı iḥtivāya vefā eylemez, onun için baʿīdi idrākte ḳuṣūr eder. Ve eger ʿayn eşyā-ı baʿīdeyi bilā-ḳuṣūr idrāk edip lākin eşyā-ı daḳīḳa taḳrīb olundukta rüʾyet edemeyip ḳāṣıra olur ise ve bir miḳdār ʿayna baʿīd olan maḥalle o nesne naḳl olunmakla rüʾyet ḥāṣıla olur ise o ʿaynın er-

vāḥı kes̱īre velākin küdūret üzere olduğuna delīl olur ve o ʿaynın ervāḥı ṣāf ve laṭīf olmadığı bilinir belki kendisi ve mizācı raṭbdır.

Ve eṭıbbā şuʿāʿa ve şuʿāʿ ervāḥ cinsinden olduğuna ẕāhib olmakla derler ki keder olan şuʿā-ı rūḥī ʿayndan ḫurūc eyledikte küdūreti ḥasebiyle ḳarīb olan eşyā-ı daḳīḳayı idrāk eylemez ve kaçan baʿīd olan merʾī cānibine ḥareket eylese ḥareketin ḥarāretiyle ervāḥ taṣfiye olunur ve merʾīye o muṣaffā olan ervāḥ vāṣıl oldukta lā-maḥāle idrākte ḳuṣūr eylemez. Ammā ʿayn ḳarībi ve baʿīdi idrākte ḳuṣūr üzere olur ise delālet eder ki o ʿaynın rūḥu hem ḳalīl ve hem kederdir. Ve ʿayndan seyelān eden ruṭūbetin aḥvāl-i ʿayna delāleti eger ruṭūbet-i sāile cāffe olup onun aṣlā remaṣı olmaz ise mizāc-ı ʿaynın yübūsetine delālet eder. Ve eger ifrāṭ üzere remaṣ olur ise mizāc-ı ʿaynın cidden ruṭūbetine delālet eder.

Ve aḥvāl-i ʿayna ʿaynın infiʿālātının delāleti eger o ʿayn ḥarrdan müteʾeẕẕiye olup bürūdet ile şifā bulur ise o ʿaynda sūʾ-i mizāc ḥārr olduğuna delālet eder ve eger ʿayn berdden müteʾeẕẕī ve ḥarāret ile müteşeffiye olursa o ʿaynda sūʾ-i mizāc bārid olduğuna delālet eder.

Ve maʿlūm ola ki bu ẕikr olunan aḥvāl-i ʿaynın her birinde vasaṭ ve iki ṭaraflar vardır. Ṭaraf-ı ʿālīsine ifrāṭ ve ṭaraf-ı sāfiline tefrīṭ derler. Bi'l-cümle ifrāṭ ve tefrīṭten vasaṭ evlādır[105] lākin cevdet-i ebṣārın ṭaraf-ı ʿālīsi vasaṭtan evlādır.

Ve ʿayna cemīʿan emrāḍ-ı māddiyye ve emrāḍ-ı sāẕece ve emrāḍ-ı terkībiyye ve ʿāliye ve müştereke ʿārıḍ olur. Ve ʿaynın ḥāl-i ṭarf ve ḥāl-i taġmīḍ ü teftīḥinde ve levn ve demʿde heyʾetinin taġayyürü ḥasebiyle ʿaynın emrāḍı için biraz aḥkām vardır ki o aḥkām emrāḍ-ı ḥāddeye müteʿalliḳtir, o aḥkāmı bilmek murād edenler emrāḍ-ı ḥādde ẕikr olunduğu maḥallden taleb eylesinler.

Ve emrāḍın ʿayna ʿurūḍu bi'l-aṣāle olur ve baʿḍı kerre dahi ʿuḍv-ı āḫere müşāreket ḥasebiyle olur. Ve müşāriklerinin aḳrebi dimāġ olur ve başa ḥicāb-ı ḫāriciyye vü dāḫiliyyeye dahi müşāreket olur. Ve bunlardan sonra akreb müşāriki miʿde olur. Ve ʿayna ḥicāb-ı ḫāric müşāreketiyle ḥādis̱ olan emrāḍın küllīsi eslem ve ehven olur.

105 Bu ḥükm-i eks̱erīyi şāʿir bir beytte ẕikr eylemiştir: "وخير الامور اوسطها-كلا طرفي قصد الامور ذميم"

Üçüncü Faṣl Aḫvāl-i ʿAynın Alāmātı Beyānındadır

Dimāġ müşāreketiyle olan emrāḍ-ı ʿaynın ʿalāmeti budur ki ẕikri mürūr eden āfet-i dimāġ ʿalāmetlerinin baʿḍısı onda mevcūd olur. Ve eger dimāġa müşāreketi bāṭında olan ḥicāblar vāsıṭalarıyla olur ise göz elemi gözün ġavrından ibtidā eder. Ve onun māddesi ḥārre olsa o maraḍda ʿuṭās ve ḥikke-i enf ḥādiṡ olur. Ve eger mādde bāride ise onun seyelān-ı bāridesi iḥsās olunur. Ve dimāġa ʿaynın mizāc-ı müfred yaʿnī ġayr-i māddī olan sūʾ-i mizācla müşāreketi ḳalīl olur. Ve eger emrāḍ-ı ʿayn ḥicāb-ı ḫāric müşāreketiyle olur ise ve mādde ʿayna ḥicāb-ı ḫāricden gelir ise evvelā cebhede ve ḫāricde olan damarlarda temeddüd ve gerginlik iḥsās olunur ve göz kapağı cānibinde maḍarrat ekṡer olur.

Ve eger maraḍ-ı ʿayn miʿde müşāreketiyle olur ise dimāġın miʿdeye müşāreketinin bābında beyān olunan ʿalāmetler mevcūde olur. Ve eger miʿde müşāreketiyle marīḍ olan ʿaynda ḫayālāt olur ise o ḫayālāt açlıkta noḳṣān ve imtilāda ziyāde olur.

Ve ammā ʿaynın kendide ḥādiṡ olup ʿaynda [266b] bi'l-aṣālet maraḍ iḥdāṡ eden mevāddın ʿalāmetleri budur ki eger o mādde demevī olur ise ona ṡiḳal ve ḥumret ve demʿ ve intifāḫ ve göz damarlarının dürūru ve ṣudġlarda ḍarebān ve gözlerin iltiṣāḳı ve ḥarāret-i melmes ve remaṣ delālet eder ve ḫuṣūṣan ki başta ʿalāmāt-ı dem mevcūde ola.

Ammā balġama ṡiḳal-i şedīd ve levnin ḥumret-i ḫafīfe ile reṣāṣiyyete meyli ve iltizāḳ ve remaṣ ve tehebbüc ve ḳıllet-i dümūʿ delālet eder.

Ammā ṣafrāya naḫs ve iltihāb ve levnin sarıya māil ḥumreti ki o ḥumret ḳalīl olup dem ḥumretine muġāyir ve riḳḳat ve ḥiddet üzeredir. Ve keẕālik iltizāḳ-ı ecfān ve ḥarāret-i melmes delālet eder.

Ve ammā sevdāya ṡiḳal ve kümūdet-i levn ve ḳıllet-i iltiṣāḳ delālet eder.

Ammā bilā-mādde mizāc-ı sāẕecin ʿalāmetleri budur ki o vech ile marīḍ olan ʿaynda ṡiḳal ve cefāf olmaz. Ve sāir mizāc-ı sāẕecin ẕikri mürūr eden ʿalāmetleri dahi ʿaynın sūʾ-i mizācına delālet eder. Ammā ʿaynın emrāḍ-ı āliyye ve emrāḍ-ı müşterekesinin bir bāb-ı müstaḳillde ẕikri gelir inşāallāhu taʿālā.

Dördüncü Faṣl Muʿālecāt-ı ʿAynın Ḳavāʿid-i Külliyeleri Beyānındadır

ʿAynın muʿālecātı ʿaynın emrāḍına muḳābil olur. Ve emrāḍ-ı ʿayn mizāciyye-i māddiyye ve mizāciyye-i sāẕece ve emrāḍ-ı terkīb ve [emrāḍ-ı] teferruḳ-ı ittiṣāl olduğu gibi ʿaynın ʿilācı dahi istifrāġī olur. Ve bu istifrāġīde tedbīr-i evrām dahi dāḫil olur veyāḫūd ʿilāc-ı ʿayn tebdīl-i mizāc veyāḫūd ıṣlāḥ-ı heyʾet olur. Cuḥūẓ-ı ʿaynın ʿilācı ıṣlāḥ-ı heyʾet ile olur veyāḫūd ʿilāc-ı ʿayn idmāl ve ilḥāmla olur.

Ve ʿayndan mevāddı istifrāġ baʿḍı kerre ʿayndan mevāddı ṣarf etmek ile olur ve baʿḍı [kerre] taḥallüb ṭarīḳi ile ʿayndan mevādd istifrāġ olunur. Ve mevāddın ʿayndan ṣarfın ṭarīḳi budur ki eger beden mümtelī ise evvelā bedenden mevādd istifrāġ olunur ve sonra dimāġı münaḳḳī olan edviyeler ile dimāġdan dahi mevādd istifrāġ olunup dimāġ tenḳıye olunur. Ve baʿḍı mevādd enf ṭarīḳinden ve ṭabaḳāt-ı ʿaynın ṭabaḳa-i ḳarniyye ʿurūḳunun mūḳlarda olan maḥallerinden naḳl ve istifrāġ olunur.

Ammā ʿayndan mevāddı taḥlīb ṭarīḳiyle istifrāġın ṭarīḳi budur ki o ʿaynda edviye-i müdemmiʿa yaʿnī gözden yaş akıtıcı devālar istiʿmāl olunur veyāḫūd mizāc-ı ʿaynı taʿdīl ve tebdīl eden edviye-i ḫāṣṣa istiʿmāl olunur.

Ammā ʿaynda vāḳiʿ teferruḳ-ı ittiṣāl o edviye ile muʿālece olunur ki onda ḳalīlen tecfīf olup ve leẕʿ olmaya ve remedde ve sāir ʿilel-i ʿaynda bizim kelāmımızdan sen o edviyeleri fehm edip bilirsin.

Ve maʿlūm buyurulmak vācibdir ki emrāḍ-ı ʿaynın māddī olanlarında ġıdā taḳlīl oluna ve ḫılṭ-ı maḥmūdu müvellid olan ġıdā istiʿmāl oluna ve mübaḫḫır ve seyyiʾü'l-haḍm olan aġdiyeden ictināb oluna. Ve eger ʿaynın māddesi ʿuḍv-ı āḫerden gelir ise sen o ʿuḍvun muʿālecesini ḳaṣd edersin. *Ve baʿḍı nüsḫada "kaṣd" bedeline "faṣd" vāḳiʿ olmuştur.*

Ve eger mādde başın ḥicāb-ı ḫāricinden müteveccih ise ḥacāmet istiʿmāl edersin ve cebhede dahi edviye-i rādiʿa istiʿmāl edersin. Ve istiʿmāl olunacak revādiʿden olur mevādd-ı ḥārrede ḳışr-ı biṭṭīḫ ve mevādd-ı bāridede ḳalḳadīs. Ve ʿayn için faṣd olunacak damarlar ḳīfāl miṡlli damarlar olur. Ve bunlardan sonra faṣdı ʿayna menfaʿatli olan damarlar başın nevāḥīsinde olan damarlardır. Ammā nevāḥī-i reʾste olan damarlardan ḳuddāmda olanları, mevāddı ʿayndan naḳle menfaʿatli olur ve ḫalfte olan-

ları, mevāddı cez̠be menfaᶜatli olur yaᶜnī ḳuddāmdan faṣd ᶜayna mevādd inṣıbābına māniᶜ olur ve ḫalften faṣd mevāddın munṣabbe olanlarını cez̠b edip iḫrāc eder. Pes faṣd-ı evvel dāfiᶜ ve faṣd-ı s̠ānī rāfiᶜ olur. ed-Defᶜu eshelü mine'r-refᶜi.

Ve maᶜlūm ola ki mevādd-ı ᶜaynın ᶜuḍv-ı āḫere naḳl olunmağa muḥtāc olanlarının naḳl olunması ziyāde ṣavāblı olan maḥall burun delikleridir, eger munḫurān mevāddın ᶜuḍv-ı āḫerden ᶜayna inṣıbābı ṭarīḳinde değil ise. Ve mevāddı munḫurāna naḳl ancak ᶜaṭūsāt ve neşūḳāt ile olur ve onları biz evcāᶜ-ı reᵓste z̠ikr eyledik.

Ve edviye-i ᶜaynın baᶜḍıları ᶜaynın mizācını tebdīl etmekle ᶜayna menfaᶜati olur. Ve mizāc-ı ᶜaynı mübeddil dahi yā ᶜaynı tebrīd etmekle tebdīl eder, ᶜinebü's̠-s̠aᶜleb ve ᶜaṣa'r-rāᶜī ᶜuṣāreleri ve mā-ı hindebā ve mā-ı ḫass ve mā-ı verd ve bunların ᶜuṣāreleri ve bezr-i ḳaṭūnā luᶜābı gibi veyāḫūd tesḫīn etmekle ᶜaynın mizācını taᶜdīl ve tebdīl eder, misk ve fülfül ve vecc ve māmīrān ve bunlar mis̠lli olan edviye-i sāire gibi veyāḫūd tecfīf ile ᶜaynın mizācını tebdīl eder, tūtiyā ve is̠mid ve iḳlīmiyā gibi. Ve müceffifāt cümlesinden maᶜdūd olur ḳābız olan edviyeler, şiyāf-ı māmīs̠ā, ṣabır ve fīl-zehrec ve zaᶜferān ve verd gibi veyāḫūd mizāc-ı ᶜaynı mübeddil olan edviye ᶜaynın mizācını telyīn etmekle tebdīl eder, süt ve bādem ḥukākesi ve yumurta akı ve luᶜāb-ı müleyyine gibi veyāḫūd edviye-i mübeddiletü'l-mizāc mündıcāt olur, ᶜurūḳ-ı ṣufr ve mā-ı ḥulbe ve zaᶜferān ve meybuḫtec ve ḫuṣūṣan içinde ḫubz naḳᶜ olunmuş meybuḫtec gibi veyāḫūd edviye-i muḥallile olur, anzerūt ve mā-ı rāziyānec gibi. Ve edviyenin baᶜḍısı dahi muḫaddir olmakla ᶜayna nāfiᶜ olur, luffāḥ ve ḫaşḫāş ve afyūn ᶜuṣāreleri gibi.

Ve maᶜlūm ola ki göz ağrısı ṣudāᶜla olur ise evvelā ṣudāᶜa muᶜālece olunur ve ṣudāᶜı izāle eylemedikçe muᶜālece-i ᶜayna mübāşeret olunmaz. Ve kaçan istifrāġ ve tenḳıye ve ṣavāb olan tedbīrler olundukta onların birisinden gözde olan maraḍa fāide ḥāṣıl olmasa maᶜlūm olur ki ᶜaynda mizāc-ı ḥārr vardır veyāḫūd mizāc-ı bārid vardır veyā bir mādde-i ḫabīs̠e vardır ki ṭabaḳāt-ı ᶜayna duḫūl edip berkişmiştir ve ᶜayna vārid olan aġdiyeyi o mādde-i ḫabīs̠e ifsād eylemek üzeredir veyāḫūd onun dimāġından bir mevḍiᶜde ḍaᶜf vardır ki dāimā o mevḍiᶜden ᶜayna nevāzil nüzūl eder.

Beşinci Faṣl ᶜAynın Ḥıfẓ-ı Ṣıḥḥati ve ᶜAyna Muḍırr Olan Eşyānın Beyānındadır

Gözünün ṣıḥḥatini muḥāfaẓa ḳaṣd edenlere vācib olur ki gözünü ġubārdan ve duḫāndan ve ḥarr ve berdde iᶜtidālden ḫāric nesnelerden ve riyāḥ-ı muᶜaccice yaᶜnī ᶜāṣıfe ve muṣavviteden ve riyāḥ-ı bārideden ve sümūmiyyeti olan riyāḥtan muḥāfaẓa eyleye. Ve dāimā bir nesneye naẓarını ḳaṣr edip ve āḫere naẓardan ibā ve imtināᶜ eylemeye. Ve vācib olur ki kes̱ret-i bükādan ziyāde ictināb eyleye ve eşyā-yı daḳīḳaya naẓarını taḳlīl eyleye. Ve daḳīḳ olan eşyāya riyāḍet-i ᶜayn için aḥyānen naẓar eyleye. Ve ḳafāsı üzere nevmi taṭvīl eylemeye.

Ve maᶜlūm ola ki cimāᶜı iks̱ār eylemek göze aḍarr-ı eşyādan olur. Ve keẕālik kes̱ret-i sükker ü eṭᶜimeden mümtelī olmak yaᶜnī çok yemek ve imtilā üzere uyumak ve cemīᶜan aġdiye ve eşribelerin ġalīẓ olanları ve buḫārı reʾse ṣāᶜid olan mubaḫḫırāt ᶜayna aḍarr-ı eşyā olur. Ve mubaḫḫırāt-ı meẕkūreden olur, kürrās̱ ve ḥandeḳūḳā ve sāir ifrāṭ üzere müceffif olan nesneler. Ve ᶜayna muḍırr olanlardandır milḥ-i kes̱īr ve kes̱ret üzere riyāḥı tevlīd eden aġdiye, kerneb ve ᶜades gibi ve edviye-i müfrede bābında ẕikr olunup ᶜayna muḍırrdır diye yazılan nesneler gibi.

Ve maᶜlūm ola ki kes̱ret-i nevm ve kes̱ret-i seher ikisi dahi ᶜayna ziyāde muḍırr olur. Ve nevm ve seherden muᶜtedil olanlar ᶜayna muvāfıḳ ve mülāyim olur.

Bu ẕikr olunan eşyā ᶜayna muḍırr olan şeyler idi, ammā ᶜayna istiᶜmāli nāfiᶜ olup ᶜaynın ḳuvvetini ḥāfıẓ olan eşyālar is̱mid ile tūtiyādan ittiḫāẕ olunan şeylerdir, tūtiyā aṣnāfı gibi ki onlar mā-ı merzencūş ve mā-ı rāziyānec ile mürebbādır. Ve küllü vaḳtin mā-ı rāziyānec ile iktiḥālin nefᶜi ᶜaẓīmi ve nefᶜ-i ᶜacībi olur. Ve keẕālik rummān-ı ḥulvün berūdı[106] ve keẕālik o mā-ı rummāneyn berūdu ki şaḥmı ile muᶜtaṣar olup tennūrda ᶜasel ile inḍāc oluna, inşāallāhu taᶜālā mevḍiᶜinde ḥaḳīḳati üzere ona sen vāḳıf olursun.

Ve göze cilā verip ḥiddetlendiren nesnelerden olur mā-ı ṣāfī içinde ġavṣ edip suyun içinde gözünü açmak.

---

106 "Berūd" ᶜaynı tebrīd için ittiḫāẕ ve terkīb olunan devālara ıṭlāḳ olunur.

Ve ammā göze muḍırr olan umūr iki ḳısmdır: [267a] Biri efʿāl ve ḥarekāt olur ve biri dahi aġdiye olur. Ve aġdiyede taṣarrufun maḍarratı aġdiye maḍarratından dāḫil olur.[107] Ammā efʿāl ve ḥarekāt ḥasebiyle muḍırr olanlar o fiʿllerdir ki cefāfa müʾeddī olur, cimāʿ-ı kes̱īr ve muḍī olan nesnelere naẓarın taṭvīl eylemek ve daḳīḳ olan ḫaṭṭı çok okumak. Eger ḫaṭṭ-ı daḳīḳi ḳırāʾeti mütevassıṭ olur ise o ḳırāʾet ʿayna riyāḍet olup nāfiʿ olur. Ve bu minvāl üzeredir her aʿmāl-i daḳīḳa. Ve yine ʿayna muḍırr olur imtilā üzere uyumak ve akşam ṭaʿāmı yedikten sonra uyumak

Ve baṣarına ḍaʿfın ʿurūḍu bedʾ eyleyen kimselere vācib olur ki baʿde't-taʿaşşī ve ḳable'l-haḍm uyumaya belki ṭaʿām haḍm olunca ḳadar uykuya ṣabr eyleye. Ve ʿayna her imtilā muḍırr olur. Ve ṭabīʿatı tecfīf edenlerin ve eşyā-ı māliḥa vü ḥırrīfe mis̱lli demi muʿakkir olanların dahi küllīsi muḍırr olur. Ve sükker dahi ʿayna aḍarr-ı eşyādandır.

Ammā ḳayʾ iki vech iʿtibārı ile hem muḍırr ve hem nāfiʿdir, zīrā ḳayʾ ḳayʾın miʿdeyi tenḳıyesi ḥasebiyle nāfiʿdir, ammā mevādd-ı dimāġı taḥrīk edip ʿayna ḥareket eden mevāddı defʿi cihetinden muḍırr olur. Pes kaçan ḳayʾ eylemek iḳtiḍā eylese lāyıḳ olan budur ki ṭaʿām tenāvülünden sonra rıfḳ üzere ḳayʾ eyleye. İstiḥmām ve nevm-i müfraṭ dahi muḍırr olur. Ve nevm-i kes̱īr ve faṣd-ı kes̱īr ve ḫuṣūṣan mütevātiren ve mütevāliyen ḥacāmet dahı ḍārr olur.

Ammā aġdiyelerden muḍırr olanlar māliḥa ve ḥırrīfe ve mübaḫḫıre ve fem-i miʿdeye muḍırr olanlar ve kürrās̱ ve baṣal ve s̱ūm ve bārid vecc yemek ve zeytūn-ı naḍīc ve kerneb ve şibs̱ ve ʿades bu mez̠kūrlar cemīʿan ʿayna muḍırr olur.

Ammā ʿayna aġdiyede muḍırr olan taṣarruflar budur ki ġıdānın tenāvülü bir ḥāl üzere ola ki o ḥāl haḍmı ifsād eylemeye ve riyāḥı teksīr eylemeye. Biz o ḥālet-i ekli mevḍiʿinde beyān eyleriz. Ve biz o ḥālete vuḳūf tahsīl eyledik, sen dahi bu kitāb-ı s̱ālis̱in maḳālātında tahsīl-i vuḳūf eylersin inşāallāhu taʿālā.

---

107 Yaʿnī maḍarrat-ı aġdiye iki ḳısmdır. Birisi maḍarrat cevher-i aġdiyede ve āḫeri istiʿmālinde olur. Mes̱elā aġdiye-i ṣāliḥaların tertībinde ve ṭabḫında ve ezmine-i tenāvülünde maḍarrat olur.

Altıncı Faṣl Remed ve Tekeddür Beyānındadır

Remed iki ḳısm üzere olur: Birisi remed-i ḥaḳīḳī ve āḫeri bir āfettir ki remede müşābih olur, remed-i ḥaḳīḳī olmaz ve o müşābehete tekeddür ve taḫaṣṣür ve ḫaṣr dahi derler. Ve o tekeddür ʿaynda bir tesaḫḫun ve teraṭṭubdur ki esbāb-ı ḫāriciyye o süḫūnet ve ruṭūbeti ʿaynda iṯāre edip ve ʿaynı kızartır, o esbāb-ı ḫāriciyye şems gibi ve ṣudāʿ iḥtirāḳı ve ḥummā-ı yevm iḥtirāḳı gibi nesnelerdir. Ve keẕālik berd dahi ḳabḍı ḥasebiyle ve ḍarbe ʿaynı tehyīci ḥasebiyle ve riyāḥ-ı ʿāṣıfe ṣafḳı ḥasebiyle evvelen ẕikr olunan esbāblar gibi süḫūnet ü ruṭūbet-i ʿaynı iṯāre eder. Ve bu iṯāreler ḫafīfe ve esbāb-ı meẕkūreye maṣḥūbe olup esbābın vücūduna muttaṣıl olur, reyṯ ve teʾeḫḫür edip baʿde-zamānin olmaz. Ve ona ʿilāc olunmasa dahi sebebin zevāli ile o āfet dahi ekṯer-i ḥālde zāil olur. Ve remedin bu nevʿine ṭareksīs ismiyle ehl-i Yūnān tesmiye ederler.[108] Ve bu vāḳiʿ olan esbāb-ı ḫāriciyyeye esbāb-ı bedeniyye dahi ẓuhūr edip muʿāvin olsa veyāḫūd esbāb-ı bādiye-i uḫrā evvelā vāḳiʿ olan esbāb-ı ḫāriciyye vü bādiyeyi taḳviye edip esbābı müteḍāʿıfe vü müteʿāḍıde olsa o vaḳtte mümkin olur ki o āfet ʿaynda verem-i ẓāhir-i ḥaḳīḳīye intiḳāl eyleye, ḥummā-ı yevmin ḥummā-ı uḫrāya intiḳāli gibi. Ve kaçan o tekeddür verem-i ḥaḳīḳīye intiḳāl eylese zamān-ı ibtidāsında Yūnānīler o vereme aḳrīkimā derler.

Ṭabʿ ile olan nüshalarda "ṭareksīs" (طارکسیس) bedeline "kāraṭsīs" (کارطسیس); ve "aḳrīkimā" (اقریکما) bedeline "laḳvikimā" (لقویکما) vāḳiʿ olmuştur.

Ve remedin bir nevʿi dahi vardır ki cereb-i ʿayna tābiʿ olur. Onun sebebi ʿaynı ḫadşe olur yaʿnī ʿaynda cereb olup ʿaynı taḫdīş etmekle ʿārıḍ olur. Ve bu nevʿ remed ẕikri mürūr eden tekeddür mecrāsına cārī olur. Ve onun muʿālecesine cereb-i ʿayn ḥakk olunup cereb izāle olunduktan sonra mübāşeret olunur.

Ammā remed-i ḥaḳīḳīnin bi'l-cümle aṣnāfının māhiyyeti budur ki remed ṭabaḳa-i mülteḥimede bir nevʿ veremdir ve o verem iki ṣınf üzere [olur:]

108 Yaʿnī ʿayn sebeb-i vāḥid-i ḫāricīden mütekeddir olduktan sonra yine ḫāricden sebeb-i āḫer dahi vārid olsa tekeddür ziyāde olup remede intiḳāl eylemek cāiz olur.

Bir ṣınıfı verem-i basīṭtir, onda ʿurūḳ-ı ʿaynın dürūr ve seyelānından ve vecaʿdan mā-ʿadā nesne olmaz ve verem o ḥaddi tecāvüz eylemez.

Ve ṣınf-ı uḫrā ʿaẓīm olur ve ẕikr olunan ḥaddi ve mertebeyi tecāvüz edip beyāḍ-ı ʿayn büyüyüp ḥadeḳa-i ʿaynı setr eder ve ona keymūsīs tesmiye ederler; bizim katımızda verdīnec demekle maʿrūf olur.

Ve çok kerre remed ṣıbyāna kes̱ret-i mevāddları ve gözlerinin ḍaʿfı sebebiyle ʿārıḍ olur. Ve remedin ʿurūḍu mevādd-ı ḥārre ḥasebiyle olmaz belki baʿḍı kerre mevādd-ı balġamiyye vü sevdāviyye ile dahi ʿārıḍ olur, zīrā remed-i ḥaḳīḳī ḥadeḳada ve belki mülteḥimede olan vereme ıṭlāḳ olunur.

Ve muṭlaḳan verem dem ve ṣafrā ve balġam ve sevdā ve riyāḥ işbu beş nevʿ mevāddın her biri ile ḥādis̱ olur. Felā-maḥāle remed-i ḥaḳīḳī dahi mevādd-ı ḫams-ı meẕkūreden her biriyle ḥādis̱ olmak cāiz olur. Ve ẕikr olunan mevādd baʿḍı kerre ʿaynın kendide tevellüd eder ve baʿḍı kerre dahi āḫer ʿuḍvdan nezle ṭarīḳiyle ʿayna gelir ve onın nüzūlü ḳıḥfın ḫāricinde ḳıḥfı mücellil olan ġışā ṭarīḳinden olur veyāḫūd dāḫil-i ḳıḥfta dimāġı muḥīṭ olan ḥicāb ve keẕālik nevāḥī-i ḥicāb ṭarīḳinden nüzūl eder. Ve bi'l-cümle o mevādd dimāġ ve dimāġın nevāḥīsinden münbaʿis̱ olup ẕikr olunan ṭuruḳun birinden ʿayna munṣabbe olur, zīrā her kaçan dimāġda mevādd kes̱īre olup dimāġ mümtelī olsa o mevādd taşıp ʿaynı dahi doldurup ʿaynda remed ḥādis̱ olur meger ki ʿayn cidden ḳaviyye olup mevādd-ı ṣāireyi ḳabūl eylemeye ve ʿaynın dāfiʿa-i ḳaviyyesi onu defʿ eyleye.

Ve baʿḍı kerre ʿayna şerāyīn fuḍūlünü defʿ edip remed iḥdās̱ eder gerek o şerāyīn dāḫiliyye ve gerek ḫāriciyye olsun ikisi dahi fuḍūlu kes̱ret üzere oldukta ʿayna defʿ ederler. Ve baʿḍı kerre mevādd ʿayna dimāġdan ve reʾsten ṣāire olmaz belki remedi iḥdās̱ eden mevādd reʾs ve dimāġdan mā-ʿadā ʿuḍvlardan ʿayna ṣāire olur ḫuṣūṣan ʿaynlara sūʾ-i mizāc ḥasebiyle ḍaʿf gelip her vārid olan mevāddı ḳabūl eyleye.

Ve aṣnāf-ı remedin baʿḍı ṣınıfında devr ve nevbet olup mādde tevellüdünün ve inṣıbābının devri ve nevbeti ḥasebiyle remed dahi nāibe ve dāire olur.

Ve remed ağrılarının iştidādı gözde ḫılṭ leẕẕāʿ olup ṭabaḳāt-ı ʿaynı ekl ve ifnā etmekle olur veyāḫūd ḫılṭ kes̱īr olup ʿaynı temdīd etmekle olur ve buḫār ile dahi olur. Ve bu sebeblerin tefāvütüyle ağrı dahi mütefāvit olur. Pes ʿaynın mevāddı ḳarīben senin bildiğin üzere yā bedenden veyāḫūd

reˀsten veyāḫūd göze sālik olup göze mādde-i rediyye vü bāride īṣāl eden damardan olur.

Ve baᶜḍı kerre ᶜaynı ağrıtan mevādd ᶜaynın kendide tevellüd eden mādde olur. Ve gözde mādde tevellüdünün vechi budur ki ᶜaynda muḥtebese olan aḫlāṭ mizāc-ı ᶜaynın fesādı veyāḫūd remed-i ṭavīl ḥasebiyle fāside olup cemīᶜan ᶜaynın ruṭūbeti mevādd-ı rediyyeye istiḥāle eder. Ve ᶜaynı cāḥıẓa ve mürtefiᶜa olanların ᶜaynında remedin ᶜiẓam ve nütūˀu ziyāde olur, zīrā o mis̱lli ᶜaynın ruṭūbeti ziyāde ve mesāmmlarının ittisāᶜı olur. Ve remed aṣnāfında dümūᶜ-ı bāride çok olur, ruṭūbeti ġayr-i münhaḍım olmak ḥasebiyle. Ve iḫtilāf-ı ṭabīᶜī ile remed münḥall olur yaᶜnī müsterāḥa gidip ve gelmekte kes̱ret olmak ile remed zāil olur.

Ve maᶜlūm ola ki [remedin] redāˀeti keyfiyyet-i mevāddın redāˀeti ile olur. Ve remedin ᶜiẓamı mevāddın kemmiyyetinde kes̱ret olmakla olur.

Ve maᶜlūm ola ki bilād-ı cenūbiyyede remedin ᶜurūḍu çok olur lākin sürᶜat ile zāil olur. Ve kes̱ret-i ᶜurūḍun sebebi budur ki o bilādın ahālīlerimde ruṭūbet ḥasebiyle seyelān-ı mevādd ve ebḫire kes̱īr olur velākin yine ruṭūbet ile ebdānlarının mesāmmları müteḫalḫil [267b] ve ṭabīᶜatlarında inṭılāḳ ve mülāyemet olmakla mevāddları her ne miḳdār kes̱īre olur ise indifāᶜı ve taḥallülü serīᶜ olur. Ve eger o bilād ahālīsine fecˀeten berd iṣābet eylese onların remedleri ṣuᶜūbetli olur, zīrā eks̱er-i ḥālde onların ḫılṭları s̱everān [üzere] olur. Ve s̱āire olan aḫlāṭ-ı kes̱īreye fecˀeten berd iṣābet eylese s̱everānı olan olan aḫlāṭ-ı kes̱īreyi ḳabḍ edip s̱everāndan ve indifāᶜdan māniᶜ olup bürˀünde ṣuᶜūbet olur.

Ammā bilād-ı bāridede ve ezmine-i bāridede remed ḳalīl olur velākin maᶜa-ḳılletin vāḳiᶜ oldukta indifāᶜı ṣuᶜūbetli olur. Ve ḳılleti onun içindir ki bürūdet ḥasebiyle o bilād-ı bāride ahālīsine ve ezmine-i bāridede mevādd müncemide olup mevāddın s̱everānı ḳalīl olur ve ᶜayna ṣāire mevāddın ḳılleti ḥasebiyle remed dahi ḳalīlen ḥādis̱ olur. Ve o remedin ṣuᶜūbet-i inḥilāli onun içindir ki kaçan ᶜayna bir ṭarīḳ ile mevādd munṣabbe olup remed iḥdās̱ eylese o mevādd bürūdet-i ḳābıḍa ile muḥtebese olup taḥlīli ṣuᶜūbetli olur ve mecāriye bürūdet ḥasebiyle istiṣḥāf ve inṭıbāḳ ᶜārıḍ olup temdīd-i şedīd ile temdīd eder ve temdīdi ṭabaḳāt-ı ᶜaynda olan ṣıfāḳ ve ağşiyeyi pāreleyip ittiṣālini tefrīḳe ḳarīb olur.

Ve kaçan şitā şemālī olup onun ardınca gelen şitā cenūbī ve maṭīr olsa ve onun ardınca gelen ṣayf şedīdü'l-ḥarāret olsa onda remed kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olur. Ve kez̠ālik şitā cenūbī ve defīᵓ yaᶜnī ıssı olup onda ebdān aḫlāṭla mümteliᵓe olsa ve ardınca gelen rebīᶜ-i şemālī olup o bedeni mālī olan ḫılṭı ḥaḳn ve ḥabs eylese yine remed kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olur.

Ṣayf-ı şemālīde remed kes̱īr olur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ o ṣayf-ı şemālī şitā-i cenūbīden sonra ola. Ve kez̠ālik o ṣayfta dahi remed kes̱īr olur ki onun rebīᶜ-i cenūbī vü şitāsı şemālī olup cefāf üzere ola yaᶜnī maṭīr olmaya.

Ve bilād-ı şimāliyye ahālīlerinden ebdānı ṣulb olanlarda ve bilād-ı cenūbiyye ahālīlerinden ebdānı müteḫalḫil olanlarda dahi remed kes̱īr olur. Ve bilād-ı ḥārrenin remed iḥdās̱ı kes̱īr olduğu gibi kez̠ālik cidden ḥārr olan ḥammām dahi remedi iḥdās̱ eder, ḳarīb olur ki ona dāḫil olan insāna remed iṣābet eyleye.

Ve maᶜlūm ola ki ᶜaynında remed ve taġayyür olan kimseye ṣavāb olan muᶜālecāt ile ᶜilāc olunup mübālaġa üzere tenḳıye olunduktan sonra remedi zāil olmasa o remedin sebebi mādde-i rediyyenin ᶜaynında iḥtiḳānı ve iḥtibāsı olduğu veyāḫūd reᵓs ve dimāġın birinden mevāddın nüzūl eylediği ẓāhir olur; bundan aḳdem dahi biz onu beyān eyledik.

el-ᶜAlāmāt: Maᶜlūm ola ki göze ᶜārıḍ olan vecaᶜ iki ḳısm üzere olur: Biri lez̠z̠āᶜa ve biri mümidde olur. Lez̠z̠āᶜiyye olan olan vecaᶜ māddenin fesādına ve keyfiyyeti ḥiddet üzere olduğuna delālet eder. Ve vecaᶜ-ı mümidde kes̱ret-i mevādda veyāḫūd rīḥe delālet eder.

Ve aṣnāf-ı remedin zamān-ı intihāya sürᶜat üzere bāliġ olanları esyelī yaᶜnī gözünün ruṭūbeti kes̱ret ile akan ve lez̠ᶜi ḥiddetli olan ṣınıf olur. Ammā zamān-ı intihāya bülūġu baṭīᵓ ve geç olan ṣınıfta seyelān olmayıp yübūset olur ve remaṣ yaᶜnī gözün çapağı māddenin nuḍcuna veyāḫūd māddenin ġılẓatine delālet eder ve sürᶜat üzere remaṣın ḥudūs̱u olup s̱iḳal-i reᵓsten mā-ᶜadā olan aᶜrāḍ-ı ḫafīfe olduğu māddenin ġılẓatine delālet eder. Ve o remed ki onun mevāddında nuḍc olup ve zamān-ı ibtidāda ᶜaynda ḫiffet-i ḳalīle olsa ve inḥilāli dahi serīᶜ olsa o remed maḥmūd olur.

Ammā remed ḥasebiyle gözde ḥabbe mis̱ālinde ḥādis̱ olan āfetlerin eger ḥabbesi ṣıġār olur ise onun ḫayra delāleti eḳall olur, zīrā ḥabbın ṣıġarı nuḍcun baṭīᵓ olduğuna delālet eder. Ve kaçan göz kapakları iltiṣāḳa ve yapış-

mağa başlasa nuḍcun ḳarīb olduğuna delālet eder. Ve mādām ki gözden su gibi ruṭūbet seyelān eder, o seyelān nuḍcun buᶜduna delālet eder.

Ve bu meẕkūrlardan sonra biz deriz ki ammā aṣnāf-ı remedin tekeddür tesmiye olunan ṣınıfı ᶜaynın ḫiffeti ile maᶜlūm olur. Ve keẕālik tekeddürün bādī olan esbāb-ı meẕkūreleri teḳaddümü ile ve remedin fıḳdānıyla dahi maᶜlūm olur.

Ve ammā ḥaḳīḳī remedden reˀse müşāreket ile ḥādiṡ olana baş ağrısı ve baş ağırlığı delālet eder.

Ve nezleden olan remede eger o nezlenin ṭarīḳi ḫāric-i ḳıḥfta olan ġışā-i mücellil olur ise cebhenin temeddüdü ve ḫāricde olan ᶜurūḳun dürūru ve göz kapaklarına intifāḫın sürᶜat-i ᶜurūḍu ve cebhenin ḥumreti ve ḍarebān delālet eder.

Ve eger ᶜayna nüzūl dāḫilde olan ḥicāb ṭarīḳinden olur ise ona ẕikr olunan ᶜalāmetlerin biri olmayıp ᶜuṭās ve ḥanek ve enfin ḥikkesi delālet eder.

Ve eger remed müşāreket-i miᶜde ile olur ise ona tehevvuᶜ ve kerb-i miᶜde ve miᶜde mevāddının ẕikri geçen ᶜalāmetleri delālet eder.

Ammā remed demevī olur ise ᶜaynın levni ve ᶜurūḳ-ı ᶜaynın dürūru ve ṣudġların ḍarebānı ve nevāḥī-i dimāġda olan demin sāir ᶜalāmetleri ve keẕālik dümūᶜun ḳılleti ve ᶜinde'n-nevm ḥādiṡ olan remaṣ ve iltizāḳ-ı ecfān ona delālet eder.

Ammā remed-i ṣafrāvīye naḫs-ı şedīd ve vecaᶜ-ı şedīd-i muḥteriḳ ü mültehib ve ḳalīl ḥumret ve demᶜa-i raḳīḳa ve o demᶜanın aḥyānen taḳrīḥi yaᶜnī ḳurḥa iḥdāṡı delālet eder. Ve aḥyānen remed-i ṣafrāvī demᶜadan ḫālī olur, remed-i demevīnin ḫālī olduğu gibi. Ve remed-i ṣafrāvī ᶜinde'n-nevm mültezıḳ olmaz.

Ve ṣafrāvī remed cinsinden olur ḥumret tesmiye olunan o verem ki ᶜayna ᶜārıḍ olur. Ve o ḥumret ve remed ḫurācāt-ı ḫabīṡedendir ve baᶜḍı kerre ᶜaynı keyy ve taḳrīḥ eder ve ḳurḥasının debīb ve saᶜyı olur yaᶜnī ḳurḥa büyür ve mevḍiᶜ-i ṣaḥīḥe sirāyet eder.

Ve remed-i ṣafrāvīnin bir ṣınıfı dahi kuru olup onda ḥikke olur ve ḥumreti ḳalīle ve remaṣı dahi ḳalīl olur yaᶜnī gözünde çapak az olur ve onda olan verem ẓuhūr-ı muᶜteber ile ẓāhir olmaz ve o remed mādde-i ḳalīleden ḥādiṡ olur.

Ve ammā remed-i balġamīye s̱iḳal-i şedīd ve ḥarāret-i ḳalīle ve ḥumret-i ḫafīfe delālet eder, zīrā o remedde levn-i ġālib beyāḍ olur ve nevm katında ʿaynda remaṣ ve iltiṣāḳ olur ve tehebbüc-i ʿayn dahi vāḳiʿ olur ve yüzün levni dahi ʿaynın levni gibi olur.

Ve eger balġamī olan remedin mebdeʾi miʿde olur ise ona tehevvuʿ delālet eder. Ve baʿḍı kerre balġamī olan remedde mülteḥime mürtefiʿa olur ve remedin ʿiẓamı ḥasebiyle sevād-ı ʿayn üzere meyl eder lākin onda şedīden ḥumret ẓāhir olmaz ve dümūʿ dahi olmaz belki remaṣ olur.

Ve remed-i sevdāvīnin ʿalāmeti ʿaynın kümūdeti ve cefāfı ve remedin izmānı yaʿnī zamānının ṭūlü ve iltiṣāḳın ḳılleti olur.

Ve remed-i rīḥīnin ʿalāmeti bilā-s̱iḳal velā-seyelān temeddüd olur ve baʿḍı kerre o temeddüd ḥumrete müʾeddī olur.

el-Muʿālecāt: Tekeddüre ve remed-i ḫafīften tekeddür mecrāsına cārī olanlara baʿḍı kerre esbābını ḳaṭʿ kifāyet eder. Onların sebebleri müteʿayyen olup imtilā-i dem mis̱lli nesneler olur ise imtilānın mevāddı istifrāġ olunur. Ve baʿḍı kerre ʿayna süt ve yumurta akı taḳṭīr olunup ḥareket-i mādde teskīn olunmak dahi kifāyet eder ve istifrāġa dahi ḥācet olmaz.

Ve eger tekeddür ḍarbeden ḥādis̱ oldu ise o ʿayna güğercin yeleğinin kanı veyāḫūd güğercinin kendi kanı damlatılır. Ve baʿḍı kerre sünger veyāḫūd yün maṭbūḫ olan nesne içine ġams olunduktan sonra ʿaynın üzerine onunla kimād olunmak dahi kifāyet eder.

Ve nüsḫaların kiminde "maġmūse" ve kiminde "memsūḫa" vāḳiʿ olmuştur. "Memsūḫa" nüsḫasına göre lāzımdır ki o süngerin veyāḫūd ṣūfun ḳıvāmı zāil ve heyʾeti müteġayyir olunca ḳadar ṭabḫ oluna veyāḫūd o sünger ve ṣūf [268a] gül yağına ve ʿades ṭabīḫine ġams olunup kimād olunur veyāḫūd o ʿayna hatunların sütü memesinden sağılıp ʿalā-ḥarāretihi ʿayna taḳṭīr olunur. Ve bunlar ile muʿālece müfīde olmaz ise boy tohumunun ṭabīḫiyle ve şiyāf-ı ebyaḍ ile muʿālece olunur.

Ve eger tekeddürün sebebi berd ise o tekeddür remed mertebesine varmadı ise ve veremi dahi yok ise ve beden ve reʾs mümtelīler değil ise o remede ḥammām menfaʿatli olur. Ve tekeddüre babadya ṭabīḫiyle tekmīd nāfiʿ olur. Ve ṭaʿām yedikten üç sāʿat sonra şarāb-ı laṭīf şürb edip üzerine uyumak tekeddüre ʿilāc-ı nāfiʿ olur gerek ise o tekeddür güneşten

olsun veyāẖūd sovuktan ve ġayrı sebebden olsun bi'l-cümle tekeddüre nāfiᶜdir.

Ve cereb ḥasebiyle olan remed-i ẖafīfin muᶜālecesinde evvelā cereb-i ᶜayn kazınıp ḥakk olunur baᶜdehu remede muᶜālece olunur. Ve baᶜḍı kerre cerebi ḥakk eylemek kifāyet edip remed zāil olur ve remed için muᶜālece olunmağa ḥācet kalmaz. Ve eger cereb ḥasebiyle ḥādis̱ olan remed ᶜaẓīm olup o remed-i ᶜaẓīm mevcūd iken cerebi ḥakk mümkin olmaz ise ẖuşūnet-i remed terḳīḳ ve telyīn ve ḥikke ṣāliḥ olunca ḳadar tenḳıye olunur ve baᶜdehu ḥakk olunduktan sonra remedin muᶜālecesi olunur.

Yedinci Faṣl Aṣnāf-ı Remedin ᶜİlāc-ı Müşterekleri ve ᶜAyna Nevāzil İnṣıbābının Dahi Muᶜāleceleri Beyānındadır

Ben derim ki māddiyye olan remedin ve sāir emrāḍ-ı ᶜaynın tedbīrlerinde ḳānūn-ı müşterek budur ki o mis̱lli ᶜillet olanların ġıdāları taẖfīf ve taḳlīl olunur ve onlara ẖılṭ-ı maḥmūd tevlīd eden ġıdālar iṭᶜām olunur ve mübaẖẖır ve seyyiʾü'l-haḍm ġıdādan ve cimāᶜdan ve ḥareketten ve tedhīn-i reʾsten ve şarābdan ve ḥāmiḍ ve māliḥ ve ḥırrīf olan agdiye tenāvülünden ictināb ettirilir ve ṭabᶜı ᶜale'd-devām telyīn olunur. Ve ḳīfālden faṣd bi'l-cümle göz ağrısına nāfiᶜ olur.

Ve aṣḥāb-ı remede vācib olur ki şeyʾ-i ebyaḍa ve şuᶜāᶜa naẓar eylemeye ve belki vācibdir ki oturduğu odanın bisāṭ ve firāşı ve kendi üzerinde olan s̱iyābı dahi esvedü'l-levn yāhūd aẖḍar ola. Ve yüzüne bir ẖırḳa-i sevdā taᶜlīḳ ede o vech üzere ki onun siyāhı ᶜalīlin ᶜaynına ẓāhir ola. Ve ẕikr olunan āfet aṣḥābının ḥāl-i maraḍda esved ve ḥāl-i ṣıḥḥatte āsmāncūnī istiᶜmāli evfaḳ olur. Ve yine vācib olur ki onun mebīti yaᶜnī süknāsı ẓulmete nāẓır ola ve ona nevm isticlāb oluna, zīrā aṣḥāb-ı remede nevm ᶜilāc-ı ceyyid olur.

Ve vācibdir ki başının tüyleri uzayınca ḳadar terk ve ihmāl olunmaya, zīrā o tüyler remede cidden muḍırr olur meger ki onun başında olan tüyleri irsāl eylemek ᶜādet-i ḳadīmesinden ola; o mis̱lli kimselere başında tüy olmak nāfiᶜdir, zīrā başta olan ruṭūbātı ġıdā olmak üzere kendiye ceẕb eder ve başta nevāzil mevāddı ḳalīl olur.

Ve eger ᶜalīlin bedeni naḳy olup remedi fāᶜil olan ᶜurūḳtan nāşī dem-i ġalīẓ cinsinden ise ve ẖuṣūṣan remed intihāya vardı ise ḥammāma duẖūl ve

keẕālik şürb-i şarāb ona evfaḳ olur, zīrā ḥammām mevāddı terḳīḳ eder ve şarāb mevāddı ʿuḍvdan izʿāc edip iḫrāc eder. Ve istifrāġdan sonra ḥammām remed muʿālecātının efḍali olur ḫuṣūṣan remedi olan ʿaynın vecaʿını müsekkin kimādāttan biri ile ʿaynın vecaʿı teskīn olunduktan sonra ḥammām istiʿmāli ziyāde nāfiʿdir.

Ve remedin ve bi'l-cümle emrāḍ-ı ʿaynın māddī olanları tedbīrlerinin biri dahi budur ki vaḳt-i ıḍṭicāʿda ʿalīlin başı yastığı terfīʿ olunur ve başı münḥadir ve esfele suḳūṭtan ziyāde ḥaẕer olunur. Ve onun başı tedhīn olunmaz belki dühnü onun başından tebʿīd eylemek vācibdir; tedhīn remede ziyāde muḍırrdır. Ve kulağına dühn taḳṭīr olunmak remede ziyāde ve cidden muḍırrdır her ne ḳadar o dühn muḳaṭṭar gül yağı olur ise dahi.

Ve baʿḍı kerre remed büyüyüp ṭabaḳāt-ı ʿaynı taḍyīḳ eder, o miẟlli remedde mevādd eger ʿayna ʿuḍv-ı āḫerden gelir ise mādde o ʿuḍv-ı āḫerden istifrāġ olunup ḥuḳne ile veyāḫūd faṣd ile o ʿuḍvun cihet-i ḫilāfına mādde ceẕb olunur. Ve baʿḍı kerre ḳīfāli faṣd kifāyet etmeyip ṣudġda olan veyāḫūd kulakta olan şiryānları faṣda ḥācet olur, zīrā ʿayna mādde o şiryānlardan munṣabbe olur ve faṣd olundukta mevāddın ʿayna sālik olan ṭarīḳi munḳaṭıʿa olur eger ṭarīḳ-i şiryān ẓāhir olur ise. Ve o şiryān sell ve ḳaṭʿ olunmak murād olunsa vācib olur ki ʿalīlin başı ḥalḳ ve tırāş olunur. Ve teʾemmül olunur ki selli ve ḳaṭʿı cāiz olan şerāyīn-i ṣıġārdan hangisi biri birlerine ḳıyāsla aʿẓam ve enbaḍ ve esḫandır taʿarrüf olunup bilindikte o ṣıġārın aʿẓam ve enbaḍ ve esḫanı ḳaṭʿ olunup istīṣāl ve ihlākinde mübālaġa olunur. Ve bu vech ile ḳaṭʿ olunması cāiz olan şiryān şerāyīn-i ṣıġārın aʿẓamı ve enbaḍı ve esḫanı olur. Ammā şiryān-ı kibārın ḳaṭʿı cāiz olmaz. Ve baʿḍı kerre ṣudġ üzere olan şiryān dahi ḳaṭʿ olunur. Ve vācib olur ki ḳaṭʿ olunması murād olunan şiryān evvelā ḥazm olunup [yaʿnī] bağlanıp baʿdehu ḳaṭʿ oluna ve ḳaṭʿ olunacak maḥalle ḳarīb mevḍiʿden şiryān ḫayṭ-ı ibrīşim ile ṭavīlen ve şedīden bağlanıp ḳaṭʿ oluna ve meşdūd olunan maḥall şeddi ile terk oluna. Ve kaçan mevḍiʿ-i şedd taʿaffün eylese cāiz olur ki şeddi ḥall oluna. Ve bu vech ile ḳaṭʿa muḥtāc olan şiryān mevādd-ı remedin mecrāsı, şiryānī şuʿbelerinin ve ṣıġārının aʿẓamı olanlardır.

Ammā o şuʿabın ṣıġārı mecrā-yı mevādd olduğu müteḥaḳḳaḳ olur ise o şiryān ḳaṭʿ olunmaz belki şarṭ-ı ʿamīḳ ile şarṭ olunup içinde olan mevādd

istifrāġ olunmak kifāyet eder. Ve nuḳre üzere ḥacāmetin ve irsāl-i ᶜalaḳın menfaᶜati şiryānı ḳaṭᶜın menfaᶜatine ḳarīb olur.

Ve bu muᶜālecāt bi'l-cümle müfīd olmaz ise māḳtan yaᶜnī göz pınarı dedikleri maḥallden ve ᶜırḳ-ı cebheden faṣd olunur lākin nuḳre üzere ḥacāmetin menfaᶜati ġāyete bāliġa olur yaᶜnī o ḥacāmet ile eks̱er-i ḥālde āfet mündefiᶜa olur, māḳı faṣda ḥācet kalmaz.

Ve kaçan göz ağrısı mütemādī ve müzmin olsa o şiyāf istiᶜmāl olunur ki onun terkībinde nuḥās-ı muḥraḳ ve zāc-ı muḥraḳ ola. Ve baᶜḍı kerre yalnız ṣabır ile iktiḥāl kifāyet eder.

Ve kaçan remed uzayıp muᶜālecātın birinden intifāᶜ eylemese maᶜlūm olur ki ṭabaḳāt-ı ᶜaynda mādde-i rediyye vardır, ona vāṣıl olan ġıdāyı ifsād eder ve o mis̱lli mevāddı istifrāġ için maġsūl olan tūtiyāyı ḳaṣd edip isfīdāc ve ẕehebī ve maġsūl-i iḳlīmiyā ve neşā ve ṣamġdan miḳdār-ı ḳalīl mis̱lli müleyyināt ile maẖlūṭan istiᶜmāl olunur. Ve baᶜḍı kerre yāfūẖu keyye ḥācet olur, zīrā keyy nezleyi ḥabs eder. Ve remede sebeb ᶜale'd-devām nezlenin ᶜayna nüzūlü ise keyyin remed-i müzmine menfaᶜati ẓāhire olur.

Ve kaçan remedin menşe-i mevāddı ḥicāb-ı bāṭıniyyeden olur ise onun ᶜilācı ṣuᶜūbetli olur ve ᶜilācının medārı istifrāġāt-ı ḳaviyye olur. Ve başı taḳviyede ve bu bābda şānı olup maᶜrūf olan ḍımādāt istiᶜmāl olunur, sünbül ve verd ve aḳāḳıyā ve küzbere suyu mis̱llilerden mütteẖaz olan ḍımādlar gibi. Ve küzbere-i raṭbın kendi ile ve keẕālik küzbere-i yābise ḳalīletü'l-mikdār zaᶜferānla ḍımād olunur. Ve o ḍımādāt bir sāᶜat veyāẖūd iki sāᶜat ᶜuḍvun üzerinde terk olunup baᶜdehu defᶜ olunur. Ve baᶜḍı kerre muġarriyāt ve mevādd-ı ḥāddeyi muᶜaddil olan edviyeler dahi istiᶜmāl olunur. Ve elbān muᶜaddilāt-ı meẕkūre cümlesinden olur. Ve o muᶜaddilāt ᶜayna taḳṭīr olundukta o ḳaṭūr ᶜaynda ṭūl-i müddet terk olunmak ᶜayna ṣāliḥ ve muvāfıḳ olmaz belki vācib olur ki o ḳaṭūr ᶜayndan irāḳa ve izāle [268b] olunup küllü vaḳtin tecdīd oluna. Ve yine muᶜaddilāt cümlesinden olur yumurtanın beyāḍı. Ve yumurta beyāḍı istiᶜmāl olundukta küllü vaḳtin tecdīd olunmak vācib değildir, bir kerre beyāḍ-ı [beyḍ] göze vaḍᶜ olunup terk olunur. Ve kaçan gözü ıḍrārı ẖavf olundukta refᶜ olunur, küllü vaḳtin tecdīde ḥācet kalmaz, zīrā beyāḍ-ı beyḍ lebenden cāmiddir ve bāṭın-ı ᶜayna nüfūẕ edip ıḍrārı geç olur ve müddet-i ıṣlāḥında mevḍiᶜ-i ᶜilleti ıṣlāḥa ḳādir olur lākin

lebende ḥālāvet ziyāde olur. Ve beyḍin ʿaynı cemʿ ve temlīsi ve telyīni vardır ki ona bināen mesāmmātı sedd eylemez ve onda leḥac olmaz. Ve ḥulbe ṭabīḫinin taḥlīl ve inḍācı ve hem ʿayna iḥdāṡ-ı melāseti olur ve ḫuşūnet-i ʿayn ile ʿārıḍ olan vecaʿ-ı ʿaynı defʿ ve teskīn eder. Ve dühn-i verd dahi muʿaddilāt-ı ʿayndan olur.

Ve'l-ḥāṣıl gözde müstaʿmel olan edviye ve ḫuṣūsan remedde müstaʿmel olan o edviyedir ki onun ḫuşūneti olmaya ve merāret ve ḥumūḍat ve ḥarāfet miṡlli keyfiyyet-i ṭaʿmı dahi olmaya.

Ve vācib olur ki ʿaynda istiʿmāl olunan edviye ceyyiden saḥḳ oluna tā ki o edviyenin ḫuşūneti zāile olup ʿaynı mutaḍarrır eylemeye. Ve ṭaʿmı olmayıp mesīḫa olan edviye ile iktifā olunmak, mümkin oldukça ṭaʿmı olan edviye istiʿmāl olunmamak vācib olur.

Ve baʿḍı kerre göz ağrısına seʿūṭāt-ı sılḳıyye[109] ve o mecrāya cārī olan seʿūṭāt istiʿmāl olunup baʿḍı mevādd onunla iḫrāc ve enften istifrāġ olunur, eger o seʿūṭātın ʿuḍv-ı āḫerin mevāddını ʿayna cezbinden ḫavf olunmaz ise. Ve baʿḍı kerre göz ağrısı için ġarġara dahi istiʿmāl olunur.

Ve yine ʿayna muʿālecāt-ı nāfiʿadan olur mā-ı fātir ile meblūle olan sünger yāhūd ṣūf ile kimād olunmak. Ve çok kerre bu kimādı bir kerre ve iki veyāḫūd üç kerre istiʿmāl eylemeğin fāide-i keṡīresi olur. Ve baʿḍı kerre dahi bu kimādın teʾṡīri defeʿāt-ı keṡīre ile istiʿmāle muḥtāc olur remedin ḳuvvet ve ḍaʿfı ḥasebiyle. Ve eger kimād iklīlü'l-melik ve ḥulbe ṭabīḫi ile istiʿmāl olunur ise o kimādın menfaʿati ekṡer ve eblaġ olur.

Ve baʿḍı kerre cebhe üzere edviye-i rādiʿa ile ṭılā olunur ve ḫuṣūṣan bu ṭılā o remedde keṡīren istiʿmāl olunur ki onun mevāddı ḫāric-i ḳıḥfı mücellil ġışādan sālik ola. Ve o ṭılā olunacak revādiʿ ḫāṣṣaten kavun kabuğu gibi ve mā-ı ʿaṣa'r-rāʿī ve māmīṡā şiyāfı ve fīl-zehrec ve ṣabır ve verd ve zaʿferān ve anzerūt ve keẕālik ʿavsec ve sevīḳu'ş-şaʿīr ve ʿinebü's-saʿleb ve sefercel gibi. Ve eger ʿayna munṣabbe olan faḍla şedīdetü'l-ḥiddet olur ise onda ḳabḍı şedīd olan leṭūḫāt istiʿmāl olunur, ʿafṣ ve cüllenār ve ḥasek gibi. Bu edviyeler mecārī-i nevāzile ḍımād olunsa teʾṡīr-i ʿaẓīmi olur. Ve bu muʿāleceler eger mādde ḥārre ise nāfiʿ olur ve eger bāride ise müceffif ve ḳābıḍ ve ʿuḍvu muḳavvī ve müsaḫḫin olan edviye istiʿmāl olunur, zanbaḳ

---

109 "السلق اذا يسعط بعصارته مع العسل تقى الرأس" İbn Kütbī.

ve kerneb ve būraḳtan mütteḫaz leṭūḫla telṭīḫ olunmakla. *Nüsḫa-i sulṭāniy-yede "kerneb" bedeline "kibrīt" vāḳiᶜ olmuştur.*[110]

Ve vācib olur ki dāimā remaṣtan ᶜayn tenḳıye oluna ᶜayna süt damlatmakla, zīrā süt ᶜaynı ġasl eder veyāḫūd beyāḍ-ı beyḍ ile ᶜayn tenḳıye oluna lākin bununla tenḳıye ᶜayna rıfḳ ile mess ve mesḥe muḥtāc olur.

Ve vācib olur ki remed şedīd olur ise faṣd olunup kanı ġaşy gelince ḳadar akıtıla, zīrā keṡīren kan akıtılsa sāᶜatince bürᵓ gelir. Ve mümkin oldukça şiyāfāt istiᶜmāli üç gün miḳdārı teᵓḫīr olunur. Ve o üç günde ḳarīben ẕikr olunan tedbīrler ile iktifā olunur istifrāġlar gibi ve mevāddı eṭrāfa cezb gibi. Ve karanlık maḥallde iskān ve elbise-i sūd ilbāsı gibi tedbīrler olunur. Ve bunlardan sonra ṣavāb görülen nesneler dahi istiᶜmāl olunur ise beᵓs yoktur. Ve çok kerre remed bu eşyā ve bu tedbīrler ile taḥallül edip sağalır ve āḫer ᶜilāca ḥācet kalmaz. Ammā ṭabīᶜatı telyīn eylemek her ḥālde emr-i vācib olur belki ishāl olunmak dahi emr-i vācibdir, zīrā baᶜde'l-faṣd deme ḫılṭ istīlā ve ġalebe eder, lā-maḥāle o ḫılṭ ishālle iḫrāc olunmak lābüdd olur.[111] Ve ḳable't-tenḳıye tekmīd olunmak ve ḥammāma girmekte ḫayr olmaz. Ve çok kerre ḳable't-tenḳıye kimād ve ḥammām mevāddı cezb edip ṭabaḳāt-ı ᶜayna taḳṭīr eder.

Ve vācib olur ki remed zamān-ı ibtidāda ḳuvvet ile tekṡīf ve şedīden ḳabḍ keyfiyyetleri olan edviye ile muᶜālece olunmaya, zīrā o miṡlli edviyeler ṭabaḳāt-ı ᶜaynı ḳabḍ ve tekṡīf edip mevāddı taḥallülden menᶜ eder ve vecaᶜı dahi şedīd eder, ᶜale'l-ḫuṣūṣ ᶜan-aṣl vecaᶜ şedīd olur ise bu ḍararlar kat-ender-kat tezāyüd eder. Ve keẕālik ibtidā-i remedde ḍaᶜīfü't-teᵓṡīr olan ḳābıḍ edviyeler dahi istiᶜmāl olunmaz, zīrā ḳabḍı ḍaᶜīf olan devā mevāddı ᶜuḍva seyelāndan menᶜ ve redᶜ eylemez lākin ṭabaḳa-i ẓāhireyi tekṡīf edip mevāddı onda ḥabs etmekle muḍırr olur. Bi-ḥasebi'l-ittifāḳ bu miṡlli devālar istiᶜmāl olunmuş olur ise onun tedārükü ve ḍararının defᶜi bu vech ile olur ki dāimā mā-ı ḥārre ile ᶜayna kimād olunur.

Ve remedin ᶜilācında şiyāf-ı ebyaḍ iklīlü'l-melik suyunda ḥall olunup istiᶜmāl olunsa ve muᶜālece bu şiyāfa ḳaṣr olunsa emr-i ṣavāb olur, zīrā

110 Muᶜālecāt-ı ᶜaynda bundan sonra dahi kibrīt istiᶜmāl olunduğu ẕikr olunur.

111 Zīrā faṣd ile dem istifrāġ oldukta deme noḳṣān terettüb eder ve nāḳıṣ olan deme aḫlāṭ-ı sāire ġālib olur ve lā-maḥāle deme ġālib olan ḫılṭı ishāle ḥācet olur.

şiyāf-ı ebyaḍdan ḳavī edviyeyi başta imtilā var iken istiᶜmāl eylemek ekṡeriyyā muḍırr olur.

Ve ibtidā-i remedde muḥallil edviye istiᶜmālinden şedīden ḥaẕer ve ictināb eyleyeler. Ve evvelen ẕikr olunan edviye-i ḳābıḍa istiᶜmālinden sonra ve ḫuṣūṣan o ḳavābıḍa muḫaddirāt ḫalṭ olunmuş olur ise ᶜayna mā-ı sükker ve mā-ı ᶜasel taḳṭīrine ḥācet olur. Ve eger taḳṭīrden sonra taḳṭīr ḥasebiyle ᶜillet heyecān eder ise tekṡīfi olmayan müberridātla ᶜaynın heyecān ve ḥarāretini tebrīd eyle.

Ve vācib olur ki bu edviye istiᶜmāl olunmazdan evvel bizim ẕikr eylediğimiz üzere ᶜināyet ve ḳaṣd olunup rıfḳ ile remaṣı tenḳıye oluna. Ve ᶜayna tenḳıye için īẕā olunmaya, zīrā tenḳıye-i remaṣ ile ᶜaynın vecaᶜı ḫafīf olur ve ᶜayna cilā gelip edviyenin ᶜamelde temkīni ziyāde olur. Ve vecaᶜın iştidādından çok kerre luffāḥ ᶜuṣāresi ve ḫass ve ḫaşḫāş ve bir miḳdār summāḳ miṡlli muḫaddirāt istiᶜmāline ḥācet olur. Ve kaçan vecaᶜ müştedd olsa o miṡlli muḫaddirāt ile vecaᶜın iştidādını sen defᶜ eyle. Ve bunlardan bir şeyᵓ bi-ḥasebi'ḍ-ḍarūre istiᶜmāl olunsa ḥaẕer üzere istiᶜmāl oluna ve mümkin oldukça beyāḍ-ı beyḍ ṭabīḫ-i ḫaşḫāşla ḥall olunup yaᶜnī ḫaşḫāş kaynatılmış su içinde beyāḍ-ı beyḍ ḍarb olunup çalındıktan sonra istiᶜmāl edip ᶜilācı ona ḳaṣr eylemek evlā olur.

Ve baᶜḍı kerre vācib olur ki o muḫaddirāt içine ḥulbe ḫalṭ oluna, zīrā ḥulbe taḥlīli ḥasebiyle teskīn-i vecaᶜa muᶜīn olduktan mā-ᶜadā muḥaddirātın āfetini dahi taḥlīl ve izāle eder. Ammā mādde-i remed raḳīḳa ve ekkāle olursa benim katımda afyūn ve muḫaddirāt istiᶜmālinde beᵓs olmaz, zīrā onlar bir şifādır ki onları vecaᶜ taᶜḳīb eylemez. Ve her ne ḳadar afyūn ve muḫaddirāt başara muḍırr olmakla şeyᵓ-i mekrūh u redī olduğuna iᶜtiḳād vācib ise lākin māddesi ekkāle olup temdīdi olmayan vecaᶜa ᶜācilen şifā olur.

Ve vecaᶜ-ı leẕẕāᶜın ᶜilācı tağriye ve tebrīd ve telṭīf olur.

Ve vecaᶜ-ı temeddüdīnin ᶜilācı ᶜaynı irḫā olur ve mevḍiᶜinde ẕikr edeceğimiz edviyeler ile taḥlīl olur ve mevāddı mevzi-i āḫere naḳl olur.

Ve kaçan ᶜillet müzmine olsa māḳlar ve keẕālik kulak ardında olan şiryān faṣd olunur.

Bizim bundan aḳdem ẕikr eylediğimiz üzere vācib olur ki remed ve sāir nevāzil aṣḥābı başını tedhīnden ve dühnü kulağına taḳṭīrden ziyāde ictināb eyleyeler.

Muᶜālecāt-ı remedin icmālen beyānı budur ki evrām-ı sāire gibi remedde evvelā revādiᶜ ve s̱āniyen muḥallil devālar istiᶜmāl olunur lākin ᶜuḍv-ı ᶜaynın nefsi ḥasebiyle remede muᶜālece ziyāde rıfḳ olunmak vācibdir. Bu mevāddı ḳamᶜ ve redᶜ [269a] ve telṭīf ve taḥlīl ve tecliye için ᶜunf ile ᶜayna mess olunmaya, zīrā ᶜunf ile mess olundukta elem ziyāde olup ḫuşūnet-i ᶜayna dahi müʾeddī olur. Ve o mis̱lli efᶜāli olan edviyelerden muᶜtedil olan devālar istiᶜmāl oluna. Rādiᶜ devānın ḳabḍı muᶜtedil ve muḥallil devānın leẕᶜi ḫafīf ve ḫafī ola belki evlā olan o edviye-i muḥallilerde bilā-leẕᶜ tecfīf ola ve taḥlīlinin ᶜunfü kesr oluna, muḥallile beyāḍ-ı beyḍ katılmakla ve iktiḥāl olunan şiyāf-ı meḥakkī üzere hatun sütü ḥalb olunmakla.

Ve kaçan gözden mevādd istifrāġ olunup vecaᶜ ziyāde ᶜanīf olmasa o zamān yevmī tesmiye olunan şiyāfı yumurta sarısıyla ḫalṭ edip istiᶜmāl eyle. Ve baᶜīd olmaz ki o şiyāf istiᶜmāl oldunduğu günde ṣıḥḥat ve bürʾ ḥāṣıl ola ve o şiyāfı istiᶜmāl eylediği günün gecesi ḥammāma dāḫil ola. Ve mevāddan ᶜaynda bāḳī kalan mādde için şiyāf-ı sünbülī tesmiye olunan şiyāf istiᶜmāl oluna. Ve baᶜḍı kerre vaḳt īcāb eder ki şiyāf-ı iṣṭafṭīḳāndan miḳdār-ı yesīr ona yevm-i evvelde teşmīm olunup ve yevm-i s̱ānīde ziyāde oluna ve ondan bürʾ ḥāṣıl olmak meʾmūl olur. *Ve bu maḳāmda Ḳānūn'un ᶜibāreti budur:* "وربما أوجب الوقت أن يشممه من شياف اصطفيطيقان في اليوم الاول فتزيده في اليوم الثاني فيكون معه البرء" *İntehā.*

Siyāḳ-ı kelāmdan fehm olunan budur ki o şiyāftan rāyiḥa gibi ḫafīfī ve ḳalīl olan bir cüzʾ ile yevm-i evvelde ᶜayn ṭılā olunup ve yevm-i s̱ānīde ziyāde olunur demektir. Ve baᶜḍı nüsḫada "أن يشممه" bedeline "أن يشمنه" vāḳiᶜ olmuştur, ẓāhiren budur ki "يشممه" nüsḫası ṣaḥīḥtir.[112]

112 Ve fi'l-*Ḳāmūs*: "وثَمَنُ الشيء، محرَّكةً: ما اسْتُحِقَّ به ذلك الشَّيْءُ" İntehā. Pes nüsḫa-i s̱āniyede olan şīn s̱ā'dan muḥarref olup "أن يثمنه" olsa ve maᶜnā vaḳt ẕikr olunan şiyāftan ᶜuḍvun istiḥḳāḳı ve taḥammülü miḳdārı istiᶜmāl olunur ve yevm-i s̱ānīde ziyāde kılınır demek olsa vechi olur. Ve bu tekellüfü irtikāb eylediğimiz nüsḫa-i s̱āniyeyi ehl kimseler taṣḥīḥ eylemiştir. Ve şīnin s̱āya müşābeheti vardır, her ḥālde meʾālleri vāḥiddir.

Ve kaçan remed-i müteḳādim mevāddı taḥlīl olunmakta ʿiṣyān eylese ḳıs̱s̱ā-i ḥımār ʿuṣāresi mis̱llileri istiʿmāle sen muḥtāc olursun.

Sekizinci Faṣl Demevī ve Ṣafrāvī Olan Remedin Muʿālecātı Beyānındadır

Demevī ve ṣafrāvī olan iki nevʿ remedin ʿilāc-ı müşterekleri budur ki onların ʿilācında faṣd ve istifrāġ istiʿmāl olunur.

Eger dem dem-i ḥārr-ı ṣafrāvī olur ise veyāẖūd remedin sebeb-i māddīsi yalnız ṣafr[ā] olur ise ona faṣd ile ve helīlec maṭbūẖuyla istifrāġ nāfiʿ olur. Ve baʿḍı kerre helīlece türbüd dahi ẖalṭ olunur.

Ve eger māddede ednā ġılẓat olup o mādde ḥucub-ı dimāġda müteşerreb olduğunu bilir isen müstefriġ olan helīlec-i türbüdīyi eyāric-i feyḳarā ile taḳviye eyle. Ve bu mis̱lli remedde baʿḍı kerre naḳīʿ-i ṣabıra iḳtiṣār dahi kifāyet eder. Ve eger o remedde ḥarāret olur ise o ḥarāreti teskīne nāfiʿ olan hindebā suyu ve yağmur suyu olur.

Bu remedlerin cümlesinde vācib olur ki evvelā ʿayn tebrīd oluna müberridāt olan ʿuṣāreler ile ḍımād olunmakla, lisān-ı ḥamel ve varaḳ-ı ẖilāf ʿuṣāreleri ve luʿābāt gibi. Ve keẕālik bu ʿuṣāreler ʿayna taḳṭīr olunup ʿayn tebrīd olunur. Ve bunlardan sonra eşek sütü ile beyāḍ-ı beyḍ istiʿmāl olunur ve beyāḍ-ı beyḍ müfreden dahi istiʿmāl olunur.

Ve bunlardan sonra şiyāf-ı ebyaḍ ve bizim revādiʿde ẕikr edeceğimiz şiyāfāt-ı sāire dahi istiʿmāl olunur. Ammā o şiyāfātın istiʿmāli o mertebeye vāṣıl olmaya ki onunla ṭabaḳāt-ı ʿaynda tekās̱üf ḥādis̱ olup mevādd muḥtebese ve vecaʿ şedīd ola.

Ve kaçan ẕikr olunan istifrāġāt ve rādiʿāt ve cāẕib olan devālarla mevādd inṣıbābdan redʿ ve menʿ olunsa tedrīc ile münḍicātı istiʿmāl eyle, evvelā münḍicātı rādiʿāt ile ẖalṭ eyle baʿdehu ṣırf münḍic istiʿmāl eyle. Ve evvel istiʿmālde münḍicātı gül suyuyla terḳīḳ edip maẖlūṭan istiʿmāl eyle. Ve sütte ḳuvve-i inḍāc vardır, bezr-i ḳāṭūnāda redʿ olduğu gibi bir nevʿ inḍāc dahi vardır. Ve ayva çekirdeği luʿābında inḍāc bezr-i ḳāṭūnādan eks̱erdir. Ve boy toẖmu suyunun inḍācı ceyyiddir ve ağrıları müsekkin olur.

Ve remedde rādiʿ istiʿmāl olunduktan sonra münḍicāta evvelā boy toẖmu suyuyla başlanır; bunda ceẕb yoktur. Ve bundan ġalīẓ bir münḍic istiʿmāli

iḳtiḍā eyledikte luʿābāt istiʿmāl olunur veyāḫūd ḥulbeden bārid bir münḍic istiʿmāl olunmak iḳtiḍā eylese ʿuṣārāt istiʿmāl olunur. Lisān-ı Yūnānī üzere aṭāṭā ve lüġat-i Fārsīde üşek[113] tesmiye olunan şecer ʿuṣāresi remed-i ḥārrın ibtidāsında ve zamān-ı intihāsında mücerrebdir; o remede iki ḥālinde dahi bi'l-ḫāṣṣa menfaʿat-i ḳaviyyesi olur. Ve baʿḍı kerre ẕikr olunan ʿuṣārāt ʿaḳd olunup ḥıfẓ olunur ve ḥīn-i iḳtiḍāda istiʿmāl olunur. Ve kaçan bunların istiʿmālinden tecāvüz olunup bundan ḳavīye tederrüc olunsa iklīl-i melik ṭabīḫi ki onda anzerūt-ı ebyaḍ ḥall oluna ve ḫuṣūṣan hatun sütü ile veyāḫūd eşek sütüyle o ṭabīḫ terbiye olunmuş ola, pes bu vaṣf üzere olan ṭabīḫ istiʿmāl olunur.

Ve kaçan ʿillet zamān-ı inḥıṭāṭa bāliġ olsa muḥallilāttan aḳvā olan edviye istiʿmāl olunur, mā-ı ḥulbe ile anzerūt veyāḫūd mā-ı rāziyānec istiʿmāl olunur ve zaʿferān ve mürr-i ṣāfī suda ṭabḫ olunup maṭbūḫuyla kimād olunur. Ve sen onda ḥammām istiʿmāl edersin eger dimāġı mevāddan naḳī ise. Ve ṭaʿāmdan birkaç sāʿat sonra ona şarāb-ı ḳavī ṣırf ve ʿatīḳten miḳdār-ı ḳalīl saḳy edersin. Ve bundan sonra eger mā-ı ḥārr ile istiḥmām veyāḫūd mā-ı ḥārr ile kimād olunur ise ziyāde nāfiʿ olur. Ve remedin zamān-ı inḥıṭāṭında aḳrābādīnde ẕikr ve vaṣf olunan şiyāfātı istiʿmāl eyle.

Ve eger remedin māddesi demeviyye ise faṣddan sonra ḥacāmet dahi eyle ve dāimā eṭrāfını ellerin ve ayakların delk ve şedd eyle ve senin sāir emrāḍda delk ve şeddinden remed-i demevīde olan delk ve şeddin ekẟer olsun. Ve demevīde evvel-i emrde ẕikri mürūr eden ʿuṣārātı istiʿmāl edip baʿdehu o ʿuṣārāta lübāb-ı ḫubzu ḫalṭ eyledikten sonra o ḫubzu meybuḫtecde neḳūʿ edip maḫlūṭan istiʿmāl eyle. Ve eger vecaʿ müştedd olur ise o ḫubza afyūndan miḳdār-ı ḳalīl dahi ḫalṭ olunur.

Ve eger mādde-i remed ṣafrāviyye olur ise onu faṣd edip ṣafrāyı müstefriġāt ile istifrāġ eyle ve mā-ı ʿaẕble istiḥmām eyle. Ve baʿzı kerre reʾs ve ʿayn üzere mā-ı bārid ṣabbı dahi nāfiʿ olur. Ve baʿzı kerre dahi mā-ı bāride miḳdār-ı ḳalīl sirke ḫalṭ olunup yüzünü o maḫlūṭ ile ġasl eylemek nāfiʿ olur.

Ve vācib olur ki remed-i ṣafrāvīde yevm-i evvelde bilā-ifrāṭ edviye-i ḳābıḍa istiʿmāline cürʾet ve cesāret oluna. Ve şiyāfāt-ı ḳābıḍa ʿuṣārātta ḥall olunup istiʿmāl oluna.

113 "Şükk" dik-ber-diktir ki sıçan otudur. Ḥalīmī.

Ve remed-i ṣafrāvī cümlesinden ḥumret tesmiye olunan remedde müsḥilāt ve ḥuḳun istiᶜmāl olunduktan sonra vācib olur ki ᶜaynın üzerine bu ḍımād vaḍᶜ oluna, onun ṣanᶜatı budur: Nar kabuğu saḥḳ olunup meybuḫtec ile veyāḫūd ᶜasel ile ṭabḫ olunup ḍımād kılınır ve dāimā o ᶜayna ıssı sünger ile tekmīd olunur. Ve burçak otu ve buğday unu bal şarābıyla veyāḫūd sūsen kökü daḳīḳi ile ittiḫāẕ olunan ḍımād ile dāima taḍmīd olunur ise nefᶜi olur.

Ve vācib olur ki süt ile ᶜaynı ġasle müdāvemet oluna ve ᶜatnı tebrīd ve terṭībe müdāvemet oluna lākin müberridāta iḳtiṣār bürᵓü ibṭāᵓ ve teblīd eder. Ve kaçan ᶜillet taḥallül edip ve ḥumret bāḳıye kalsa pişmiş yumurta sarısı ve zaᶜferān ve ᶜasel ve sāir aḳrabādīnde meẕkūr olan ḥumret edviyeleri ile saḥḳ olunup ᶜayna ḍımād olunur.

Dokuzuncu Faṣl Remed-i Bārid Muᶜālecātı Beyānındadır

Mevādd-ı bārideden ḥādiṡ olan remed ᶜilācında ḫılṭ-ı bārid istifrāġ olunur ve o istifrāġ gerek şürble ve gerek iḥtiḳān ve ġarġara ile olsun o muᶜālece ve istifrāġın [269b] kirāren ve mirāren istiᶜmāline ḥācet olur, bir kerre istiᶜmāl kifāyet eylemez. Ve evvelā onda istiᶜmāl olunan o rādiᶜāttır ki onda tebrīd şedīd olmaya ve telṭīfi ḳalīl ola, mürr ve anzerūt gibi. Ve eger şiyāf-ı sünbülü baᶜzı miyāh-ı muᶜtedile ile istiᶜmāl edersen devā-i ṣāliḥ olur. Ve remed-i bāridde ḥadeḳa ṭabaḳātında āfet olmaz ise suda zaᶜferān ve ḳalḳadīs ve ᶜasel ṭabḫ olunup o su ile iktiḥāl olunur.

Ve vācib olur ki ibtidā-i remedde ḳalḳadīs ile cebhe telṭīḫ oluna ḫuṣūṣan ki ᶜayna mevādd-ı bāride ḫāric-i ḳıḥfta olan ġışā ṭarīḳinden nāzil ola. Ve beᵓs yoktur ki ḳalḳadīs idāfe ve ḥall olunan su ile yüz ġasl oluna. Ve eger zamān-ı ibtidāda ecfān tiryāḳ ile kibrīt ve zernīḫ ile laṭḫa olunsa ceyyid olur ve terk-i şürb dahi nāfiᶜdir. Ve bu devā mücerrebdir: Varaḳ-ı ḫırvaᶜ daḳḳ olunup varaḳ-ı ḫaṭmī ve şibṡ ile şarāb içinde ṭabḫ olunup istiᶜmāl olunur. Ve biz aḳrabādīnde remed-i bāride istiᶜmāline ṣāliḥ olan aḳrāṣı ẕikr eyleriz. Remed-i bāridi olan ᶜayna mā-ı ḥulbe ve luᶜāb-ı bezr-i kettān taḳṭīr olunsa nefᶜi olur.

Ve bunlardan sonra menfaᶜatli olan bu meẕkūrlardır: Şiyāf-ı aḥmer-i leyyin şiyāf-ı aḥmer-i ekber ve şiyāf-ı lāmüzdciyānā ve anzerūt ve evrāḳ-ı keber ᶜuṣāresinde ḥall olunur. Ve yalnız evrāḳ-ı keber ile ḍımād dahi nā-

fiᶜdir. Ve mevādd-ı bārideden ḥādis̱ olan remedin küllīsine ḥammām ve şarāb-ı ebyaḍ-ı ṣırfı istiᶜmāl ve tedbīr-i laṭīf nāfiᶜdir.

Onuncu Faṣl Verdīnecin Muᶜālecātı Beyānındadır

Ve remed-i ᶜaẓīm verdīnec olsa onun ᶜilācı istifrāġ ve faṣd ve ḥacāmet olur. Ve baᶜzı kerre sell-i şiryāna dahi ḥācet olur. Ve eger remed ḥārr olup verdīnec oldu ise cemīᶜ-i vücūhtan ve ḫuṣūṣan baş damarlarından istifrāġ ve ḥacāmet dahi olunduktan sonra vācib olur ki rādiᶜāttan şiyāf-ı ebyaḍ ve leyyine-i bāride olan ᶜuṣārāt istiᶜmāl oluna. Ve ḫāric-i ᶜayna olunacak aḍmidelerden zaᶜferān ve varaḳ-ı küzbere ve iklīlü'l-melik ṣufret-i beyḍ ile ḫāricden ḍımād olunur Ve ḫubz rubb-ı ᶜinebde neḳūᶜ kılınıp ḍımād olunur. Ve gāhīce bu ḍımādlara muḥaddir katılmağa ḥācet olur. Ve verdīnec için ẕikr olunan ḍımādlar ile ᶜayna ṭılā olunur. Ve keẕālik māmīs̱ā ve ḥuḍaḍ yaᶜnī ḥavlān ve ṣabır ile dahi ṭılā olunur. Ve verdīnec için mücerreb devālardandır ayı şaḥmı ile yumurta sarısı merhem gibi bir ḫırḳa üzerine yayıp ᶜayna vaḍᶜ olur. Ve ᶜineb ᶜaḳīdi ile gül dahi bunun gibidir yaᶜnī merhem gibi kılınır ve baᶜdehu ṣufretü'l-beyḍ ile tesḫīn olunup ᶜayna vaḍᶜ olunur. Ve kaçan verdīnecde vecaᶜ müştedd olsa leben ve ᶜuṣāre-i küzbere ile zaᶜferān saḥḳ olunup ᶜayna taḳṭīr olunur.

Ve verdīnec muᶜālecātında müsteḥabb olan budur ki ḫāric-i ᶜuḍva muᶜālece oluna ve dāḫile müteᶜalliḳ muᶜālecāt terk oluna. Eger ḥāl ve vaḳtinde iḥtimāl var ise üç gün miḳdārı ᶜayna leben taḳṭīr oluna. Ve keḥḥāllerin verdīnec-i müvecciᶜa vü muḳarriḥe tecribe eyledikleri ᶜilāclardandır anzerūt ve zaᶜferān ve şiyāf-ı māmīs̱ā ve afyūn ile iktiḥāl eylemek. Ve eger verdīnec ġalīẓ ve bārid olan remedden sonra ᶜārıḍ olur ise bi'ḍ-ḍarūre eyāricātla istifrāġ olunur ve luᶜābāt-ı leyyine kerneb ᶜuṣāresi ve kerneb sülāḳasıyla istiᶜmāl olunur. Ve baᶜḍı kerre o luᶜābāta ᶜinebü's-s̱aᶜleb suyu katılmağa ḥācet olur. Ve baᶜḍı kerre dahi mürr ve zaᶜferān mezcine ḥācet olur.

On Birinci Faṣl Remed-i Rīḥī Muᶜālecātı Beyānındadır

Māddesi rīḥ olan remed neṭūl ve kimādāt ve ḥammāmāt ile ᶜilāc olunur. Ve cāversle remed-i rīḥīye olan kimād sāir kimādāttan enfaᶜ olur. Ve ḫaṭarlı nesnelere cürʾet ve cesāret eden ṭabīb remed-i rīḥīden vecaᶜın şiddeti

vaḳtinde muḫaddirāt isti'māl ederler. Ve onların isti'māl eyledikleri muḫaddir her ne ḳadar vaḳt-i isti'mālde veca'ı teskīn ederse ba'de-sā'atin veca'ı taḥrīk eder ve evvelen olan veca'dan eşedd veca' iḥdāṡ eder, zīrā muḫaddirāt rīḥi taḥallülden men' eder.

On İkinci Faṣl Remedde İsti'māl Olunan Edviyede Ḳalīlen Tekellüm Eylediğimiz Kelāmdır

Şiyāf-ı ebyaḍ muġarrī vü müberrid ve veca'ı müsekkin ve ḫılṭ-ı leẕẕā'ı muṣlıḥtır. Ve ba'ḍı kerre ona afyūn ḫalṭ olunur ve o maḫlūṭ veca'ı cidden teskīn eder lākin ba'ḍı kerre baṣara muḍırr olur ve taḫdīr ve tefcīci ḥasebiyle 'illeti taṭvīl eder.

Ve ḳurṣ-ı verdī şiyāf-ı ebyaḍ mecrāsına cārī olur, zīrā bu ḳurṣun iltihāb ve veca' teskīninde menfa'ati 'aẓīm olur. Ve ḳurṣ-ı verdīnin iki ṣınıfı vardır: Biri ṣaġīr ve biri kebīrdir. Ve aḳrabādīnde sen biraz aḳrāṣ ve şiyāfāt bulursun ki bu ḳabīlden olur. Ve cedvel-i 'aynda edviye-i müfrede-i rādi'adan mürdāsenc ve keṡīrā ve ḥavlān ve iṡmid ve aḳāḳıyā ve māmīṡā ve ṣandal ve 'afṣ ve ṭīn-i maḫtūm ve 'uṣārāt-ı sāire ve ṣamġ misilli müfred devāları bulursun. Ve mevādd-ı ġalīẓaya maḫṣūṣ müfred devālardan olur mürr ve za'ferān ve kündür ve sünbül ve cünd-i bīdester ve nuḥās-ı aḥmerden miḳdār-ı ḳalīl ve ḫāṣṣaten ṣabır ve ḥamāmā ve ḳarn-ı iyyel-i muḥraḳ miṡlliler. Ammā bunların veznini taḳdīr ve ebred ve esḫanını biribirlerine ḫalṭ ḥads-i ṣınā'ī ile cüziyyātta ḥāsıl olur. Ammā sāir tecribe olunan muḫteliṭāt onları biz aḳrabādīnde ẕikr eyleriz.

Ve mücerreb olan rādi'āttan ve mādde-i ġalīẓa ḥasebiyle şiddet-i veca'ı müsekkin ve 'aynı muḫaddir devālardan olur şedādü'l-esākife[114] 'asel-i ḫāliṣ ve mā-ı ḥulbe ile aḫẕ olunup mīl ile mūḳlara vaḍ' olunmak.

Ammā cümle-i mürekkebāttan şiyāf-ı iṣṭafṭīḳān ve şiyāf-ı aḥmer-i leyyin ve şiyāf-ı şāẕenec-i ekber ve aḳrāṣu'l-büzūr miṡlliler bāliġu'n-nef' ceyyid devā olur. Ve mevādd-ı remedin keṡret ve ḳılleti ḥasebiyle edviyede taṣarruf ṭabībe müfavvaḍ olur.

114 "Şedād" zāc-ı esveddir demişler.

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱İN FENN-İ S̱ĀLİS̱İNİN İKİNCİ MAḲĀLESİ MUḲLE EMRĀḌININ ᶜİLEL-İ BĀḲİYELERİ BEYĀNINDADIR VE O ᶜİLELİN EKS̱ERİ TERKĪBİYYE VE İTTİṢĀLİYYE OLUR O MAḲĀLE DAHİ FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR.

Evvelki Faṣl Nüfāḫāt Beyānındadır

Ẕikri mürūr eylediği üzere ṭabaḳa-i ḳarniyye vāḥide sayılır idi velākin o ṭabaḳa-i vāḥidenin dört katı ve ṭāḳı vardır ve onların ḳışrlarında nüfāḫāt-ı māiyye ḥādis̱ olur, onun için ki o ṭabaḳanın ḳışre mis̱ālinde olan katların aralarında māiyyet cemᶜ olur ve ondan māiyyetli kabarcıklar ḥādis̱ olur ki ona nüfāḫāt derler. Ve lā-maḥāle onun maḥalli muḫtelif olur katların taᶜaddüdü ḥasebiyle; onun aġveri ve derinde olanı ziyāde redī olur.

Ve māiyyetin ziyādesi ve noḳṣānı ḥasebiyle nüfāḫāt ᶜiẓam ve ṣıġarda muḫtelife olur ve levn ve ḳıvāmda dahi muḫtelife olur [270a] ve ᶜuẕūbet ve ḥiddette dahi muḫtelife olur ve ekkāli ve ġayr-i ekkāli dahi olur.

Ve ḳışre-i ūlāda olan nüfāḫāt esvedü'l-levn rüʾyet olunur onun için ki ḳışre-i ūlāda olan nefḫ ve māiyyet ᶜinebiyyeyi yaᶜnī gözün siyāhını rüʾyetten ᶜāyıḳ ve mānīᶜ olmaz Ve ᶜinebiyye siyāhını rüʾyet ḥasebiyle fevḳinde olan nüfāḫāt dahi esvedü'l-levn rüʾyet olunur. Ve kaçan nüfāḫāt ṭāḳ-ı rābiᶜde olsa sevād-ı ᶜaynı rüʾyetten şuᶜāᶜdan o nāfiḫin buᶜdu ḥasebiyle mānīᶜ olup ᶜinebiyye rüʾyet olunmaz ve rüʾyet olunan ancak mevādd ve mevḍiᶜ-i mevāddın kendi levnleri olur. Ve ḳışrların ve mevāddın elvānı ebyaḍ olmakla nüfāḫātın levni dahi ebyaḍ görünür. Ve nüfāḫātın māiyye ve ḥādde olup kebīr olanları redī olur, zīrā o mis̱lli kebīre olan nüfāḫāt temdīdi ve teʾkīli ḥasebiyle elem verir ve ağrısı bu iki sebebden olur. Ve o nüfāḫātın ġavrı ziyāde olanlarının temdīdi dahi ziyāde olur ve onda teʾekkülün intişārı dahi ziyāde olur. Ve o nüfāḫāttan s̱uḳbe-i ᶜinebiyyeye muḳābil ve muḥāẕīsinde olanlar ebṣāra muḍırr olur ḫuṣūṣan o muḥāẕī olan nüfāḫāt mevāḍiᶜini ekl eyleye ve ḳurḥa iḥdās̱ eyleye.

el-Muᶜālecāt: Nüfāḫāt mādām ki ṣaġīre ola, onun muᶜālecesi edviye-i müceffife ile olur ve ṭīn-i Ṣāmūs devāsı mis̱lli devālar olur. Ve ṭīn-i Ṣāmūs devāsının ṣanᶜatı budur ki maḳlā ṭīn-i Ṣāmūstan üç vuḳıyye ve tūtiyā bir

vuḳıyye ve maġsūl-i iḳlīmiyā iki vuḳıyye ve kuḥl-i maġsūl iki vuḳıyye ve tūbāl-i nuḥās-ı maġsūl ᶜalā-iḫtilāfi'n-nüsḫateyn dört vuḳıyye veyāḫūd bir vuḳıyye,[115] afyūn üç vuḳıyye, ṣamġ dört vuḳıyye. Pes bu edviyeler miḳdār-ı mez̠kūr aḫẕ olunup yağmur suyuyla saḥḳ olunduktan sonra şiyāf ittiḫāẕ olunur ve boy toḫmu suyuyla istiᶜmāl olunur. Ve kaçan nüfāḫāt büyüyüp kebīr olsa onda ḥadīd istiᶜmāl olunur.

İkinci Faṣl ᶜAynda Ḥādis̠ Olan Ḳurḥalar Beyānındadır

ᶜAynın ḳurḥaları eks̠er-i ḥālde ḥādde ve muḥteriḳa olan aḫlāṭtan ḥādis̠ olur. Ve ᶜaynın ḳurūḥu yedi nevᶜ üzerine olur, dördü ḳarniyyenin saṭḥında ḥādis̠ olur. Cālīnūs o dörde ḳurūḥ tesmiye eder ve Cālīnūs'tan muḳaddem olan eṭıbbānın baᶜḍıları o dörde ḫuşūnet tesmiye ederler:

Evvelkisi ḳurḥadır ki sevād-ı ᶜayn üzere duḫāna müşābih görünür ve münteşir olup maḥall-i kes̠īri aḫẕ eder ve ona ḫafā tesmiye ederler ve ona ḳatām dahi derler.

Ve ikinci ṣınıfı evvelkiden derinde olur ve şedīden ebyaḍ olup ḥacmi aṣġar ve küçürek olup ona seḥāb derler.

Ve üçüncü ṣınıfı iklīldir, sevād-ı ᶜaynın iklīli üzerinde olur ve baᶜḍı kerre mülteḥimede olan beyāḍın bir miḳdārını dahi aḫẕ eder. Ve o ḳurḥanın ḥadeḳa üzere olanı ebyaḍ ve mülteḥime üzere olanı aḥmer görünür.

Ve dördüncü ṣınıfına iḥtirāḳī tesmiye olunur ve ṣūfī dahi tesmiye olunur. Ve o ḳurḥa ẓāhir-i ḥadeḳada ṣūfe-i ṣaġīre gibi görünür.

Ve bu mez̠kūrlar saṭḥ-ı ḳarniyyede olan ḳurḥa ve ḫuşūnet idi, ammā yedi ḳurḥanın bāḳī kalan üç nevᶜ ġāirenin ve derin ḳurḥanın evvelkisi lūtūḳūnu'l-ᶜamīḳu'l-ġavr tesmiye olunur. O ṣınıf bir ᶜamīḳ ḳurḥadır ve ḍayyiḳa venıḳbedir.[116]

Ve ikinci ṣınıfına lūlūmā tesmiye olunur. Lūlūmā "ḫāfir"[117] maᶜnāsına olur. Ve bu ḳurḥanın ᶜumḳu eḳall ve mevḍiᶜi vāsiᶜ olur.

---

115 Yaᶜnī devā-i ṭīn-i Şāmūs iki ṣınıf üzeredir, bir ṣınıfında tūbāl dört vuḳiyye ve bir ṣınıfında bir vuḳiyye olur demektir.

116 اَلنِّقْبَةُ [en-niḳbet] (nūn'un kesriyle) Peçe tutunmak. Vankulu.

117 "Ḥāfir" feres mis̠llilerin tırnağıdır.

Ve üçüncü ḳurḥa-i ġāireye iḳʿūmā tesmiye olunur. Ve bu dahi iḥtirāḳī olur. Ve bu ṣınıf ḳurḥa-i vesiḫadır, ḫuşkrīşeti olur. O ḳurḥayı tenḳıye ḫaṭarlı olur, zīrā o ḳurḥada aġşiyenin teʾekkülü olur ve ḳurḥa tenḳıye olundukta ruṭūbet-i ʿayn seyelān edip fāside olur. Ve ʿayna ḳurḥa yā remedden sonra ḥādis̱ olur veyāḫūd bes̱re ḥudūs̱undan sonra ḥādis̱ olur veyāḫūd ḍarbeden ḥādis̱ olur. Ve çok kerre ḳurḥanın mebdeʾi dāḫilden olup ḫārice münfecire ve sāile olur ve baʿḍı kerre ʿaks üzere olur yaʿnī mebdeʾi ḫāricden olup dāḫile münfecire olur.

el-ʿAlāmāt: Muḳlede olan ḳurḥanın ʿalāmeti budur ki ḥadeḳa üzere noḳṭa-i beyḍā veyāḫūd mülteḥime üzere noḳṭa-i ḥamrā ẓāhir ve merʾī olur; vecaʿ-ı şedīd ve ḍarebān olur. Ve o ḳurḥadan rifāde[118] ile aḫẕ olunan midde beyāḍ olur ise ṣuʿūbetli ağrıya ve ḍarebān-ı ḳavīye delālet eder. Ve eger o midde ṣafrā veyāḫūd kemide veyāḫūd raḳīḳa ise ḍarebān ve vecaʿda ḫiffet olduğuna delālet eder. Ve eger midde ḥamrā olur ise vecaʿ cidden ḫafīf olur. Ve eger middenin levni ġabrā olur ise vecaʿ şedīd olur.

el-Muʿālecāt: Ḳurḥa sağ gözünde ise sol ṭaraf üzere uyur ve sol gözünde ise sağ ṭarafına yatıp uyur. Ve vācib olur ki evvelā tedbīrī telṭīf oluna yaʿnī laṭīf olan aġdiye ile taġdiye oluna. Ve kaçan ḳurḥası münfecire olup deşilse onun tedbīri yaʿnī ġıdāsı ḥumlāna ve eṭrāfa yaʿnī paçaya ve pilice naḳl olunur, zīrā naḳl olunmayıp tedbīr-i laṭīf ile iktifā olunsa ḳuvvet ḍaʿīfe olup ḳurḥa mündemile olmaz ve fuḍūl-i bedeni kes̱īr olur.

Ve vācib olur ki o ʿalīl temellī ve taḳallüb ve ṣayḥa ve ʿaṭse eylemeye; ḥasbemā-emken onlardan bir ʿārıḍ olsa defʿ eyleye. Mādde nuḍc bulmadıkça ḥammāma dāḫil olmaya ve dāḫil oldukta ḥammāmda ṭūl-i mekṡ eylemeye.

Ve ḳurūḥ-ı ʿayn muʿālecesinde ʿumde ve maḳṣad-ı aḳṣā mevāddı esfele cāẕib olan istifrāġāt ile tenḳıye-i reʾs olur, onun için ḳurūḥ-ı ʿayn muʿālecesinde sāḳ üzere ḥacāmet ve faṣd-ı ṣāfin ve ḥārr ve raḳīḳ olan eṭbiḫa ve neḳūʿāttan mevāddı müstefriġāt ile ishālin kes̱īren nefʿi olur.

Ve müteḳarriḥa olan ʿaynda remed dahi olur ise evvelā remed muʿālece olunur, bāb-ı remedde ẕikr olunan istifrāġlar ile ve o edviyeler ile ki on-

118 "Rifāde" kāse maʿnāsınadır. Bu maḳāmda bir ālettir ki onunla bu mis̱lli ʿilletlerde midde aḫẕ olunur.

larda hem vecaᶜı teskīn ve hem ḳurūḥu idmāl ola, neşāstecī ve kündürī ve isfīdācī şiyāflar gibi ve ᶜayna leben taḳṭīri gibi.

Ve eger o ᶜaynda seyelān dahi olur ise seyelānı menᶜ ḳuvvesi olan edviyeler dahi ona ḫalṭ olunur. Ve o ᶜilletin muᶜālecesinde iḫtiyār olunan devā lāyıḳ olur ki müceffif ola lākin leẕẕāᶜ olmaya. Ve kaçan ḥarāret-i ᶜayn müştedde olsa ona şiyāf-ı sāẕec-i leyyin ve şiyāf-ı kündürī cidden nāfiᶜ olur. Ve şiyāf-ı seḳābinūn ve ḳūbiyūs menfaᶜatli şiyāflardır. Ve eger bu ᶜillette seyelān olur ise şiyāf-ı diyūrs ve emālūn ve bendī istiᶜmāl olunur. Ve eger seyelān eden māddede ḥiddet olur ise sārmābūn şiyāfı istiᶜmāl olunur.[119]

Ve eger seyelānda ḥiddet olmaz ise o şiyāflar istiᶜmāl olunur ki onun terkībinde mürr ve nārdīn ola.

Ve eger ḳurūḥta vesaḫ olur ise şarāb-ı ᶜasel ile tenḳıye olunur veyāḫūd mā-ı ḥulbe ile şiyāfāt-ı meẕkūre istiᶜmāl olunup vesaḫ tenḳıye olunur veyāḫūd bezr-i kettān veyāḫūd hatun sütü ile tenḳıye olunur. Ve eger ḳurḥanın teʾekkülü şedīd olursa ṭarḥamāṭīᶜūn istiᶜmāline ıḍṭırār ve ḥācet olur.

Ve kaçan ḳurḥayı sen tenḳıye eylesen leẕᶜi olmayan müceffifāta sen teveccüh ve iḳbāl eyle, kündür şiyāfını veyāḫūd kündürün kendiyi ve neşāstec ve isfīdāc ve reṣāṣ-ı muḥraḳ-ı maġsūl ve şiyāf-ı ebyaḍ ve ḫāṣṣaten şiyāf-ı ābār miṡllileri istiᶜmāl eyle ve ṣadefin remād-ı maġsūlünü beyāḍ-ı beyḍ ile veyāḫūd ṣadef-i kebīrin remād-ı maġsūlünü kendi vezninde şāẕenecle istiᶜmāl eyle.

Nüsḫa-i Şiyāf-ı Lūmāyes: Bu şiyāf cidden ḳavī olur: iḳlīmiyā on altı miṡḳāl, isfīdāc-ı maġsūl neşā ve afyūn ve keṡīrā her birinden ikişer miṡḳāl aḫẕ olunup daḳḳ olunur ve yağmur suyuyla lett olunup beyāḍ-ı beyḍle maᶜcūn kılınıp vaḳt-i ḥācette istiᶜmāl olunur.

Nüsḫa-i uḫrā: Buna dahi şiyāf-ı lūmāyes derler, bu nüsḫa nüsḫa-i ūlādan ḳavī olur: Muḥrıḳ ve maġsūl-i iḳlīmiyā ve isfīdāc-ı [270b] maġsūl sekizer miṡḳāl, mürr altı miṡḳāl, maġsūl ve muḥraḳ kuḥl bir miṡḳāl, nişāsta ve reṣāṣ-ı muḥraḳ u maġsūl ve ṭalḳ her birinden dört miṡḳāl, keṡīrā sekiz miṡḳāl; su ile saḥḳ olunup beyāḍ-ı beyḍle maᶜcūn kılınır.

---

119 Bu bābda ẕikr olunan esāmī-i şiyāfāt nüsḫa-i sulṭāniyye muᶜtemed olmakla onda muḥarrer olunan resm üzere taḥrīr olundu; ṭabᶜ ile olan nüsḫalar bu resm üzere değildir.

Üçüncü Faṣl Ṭabaḳa-i Ḳarniyyenin Ḫarḳı Yaᶜnī Yarılması Beyānındadır

Baᶜḍı kerre onun ḫarḳı ᶜaynda ḥādis̱ olan ḳurḥanın ḳarniyyeye nüfūẕundan olur ve baᶜḍı kerre dahi ḫāricden ḍarbe ve ṣadme mis̱lli ḫārıḳ nesnelerden olur. Ve ḍarbe mis̱llilerden ḥādis̱ olan ḳarniyye ḫarḳında ṭabaḳa-i ᶜinebiyye ẓāhir olur.

Ve eger ᶜinebiyyeden ẓāhir olan miḳdār yesīr olur ise o ḫarḳa nemlī ve keẕālik mūr-ı sürḫ ve ẕübābī tesmiye olunur ve bu tesmiye o ẓāhirin ṣıġarı ve kiberi ḥasebiyle olur. Ve eger ᶜinebeden ẓāhir olan bu miḳdārdan ziyāde olup cüz-i ẓāhir üzüm dānesi miḳdārı olur ise o ḫarḳa ᶜinebiyye derler. Ve üzüm dānesinden ziyāde olur ise ona tuffāḥī tesmiye olunur. Ve eger ᶜinebiyye cidden ḫurūc edip iki göz kapakları arasına ḥāile olup gözün kapanmasına mānіᶜ olur ise ona mismārī tesmiye olunur. Ve eger ᶜinebiyye beyāḍ olur ise onun bürʾü ve ṣıḥḥati olmaz. Ve maᶜlūm ola ki eger ḳarniyye ṭūlen yarılır ise onda beyāḍ rüʾyet olunmaz velākin ḫarḳın kendi görünür ve ᶜayndan nāẓır tesmiye olunan maḥall muṭavvel gibi görünür.

Ve deyilir ki ḫurūḳ-ı ᶜaynı ẕikr olunan beyāndan vāḍıḥ beyān-ı āḫer ile beyān mümkin olur ve o vāḍıḥ beyān budur ki ẕikri mürūr eylediği üzere ḳarniyye her ne ḳadar ṭabaḳa-i vāḥide ise lākin ḳuşūr-ı müteḍāᶜıf gibi biri biri üzere ḳarniyyenin dört katı vardır. Pes ḳarniyyeye ᶜārıḍ olan ḫarḳ baᶜḍı kerre o katların ve ḳuşūrun cümlesine ᶜārıḍ olur, bu ṣūrette nütūʾ ve irtifāᶜ ᶜinebiyyenin cevherinde olur.

Ve baᶜḍı kerre dahi yırtık ve teferruḳ-ı ittiṣāl o katların baᶜḍısında olup baᶜḍı āḫer sālim olur ve bu ṣūrette ᶜinebiyyede nütūʾ ve irtifāᶜ olmaz, nātī olan ḳarniyyenin kendi ve yırtılan cüzʾü olur. Ve bu ḥālet ḳuşūrdan biri müteʾekkil olmakla ᶜārıḍ olur ve bu vechle olan nütūʾ nüfāḫāta müşābih olur. Velākin nüfāḫāt ve nüfāṭāttan bu nütūʾ-i ḫarḳīnin farḳı budur ki nüfāḫātta beyāḍ-ı ᶜayn üzere ḥumret olur ve demᶜa ve ḍarebān olur ve mīl idḫāl olunsa tenekküs ve rücūᶜ edip çukurlanır. Ammā bu nütūʾ-i ḫarḳīde bu aḥvālin birisi olmaz. Ammā ḳarniyyenin cemīᶜan ḳışrları ve katları münḫarıḳ olsa ᶜinebiyyenin küllīsi veyāḫūd baᶜḍısı görünür.

Ve bu ḫarḳın aṣnāf-ı erbaᶜası vardır:

Evvelkisi ṣaġīr olup yā ẕübābī veyāḫūd nemlī olur.[120] Ve bu dahi ṣaġīr oldukta nüfāḫāt ve nüfāṭāta müşābih olur lākin farḳları budur ki bu nevᶜ ḫarḳtan olan nütūᵓ-i ᶜinebiyye elvānı üzere yā esved veyāḫūd azraḳ yāhūd eşhel olur. Ve eger o nütūᵓun levni ẕikr olunan elvān-ı ᶜinebiyyenin ġayrı levn olur ise o nütūᵓ nüfāḫa olur. Ve bu nütūᵓ-ı ḫarḳīnin aṣlını ṭırāz gibi yaᶜnī damga ve ᶜalāmet gibi bir şeyᵓ-i ebyaḍ dolanır. O görünen ebyaḍ ḳarniyye ḫarḳının kenārları olur. O ḫarḳ kaçan mündemile olsa levn-i ebyaḍ üzere olur. Ve bu meẕkūrları ḥiss taḥḳīḳ eder.

Ve bu ḫarḳın ikinci nevᶜi bizim bundan aḳdem ᶜinebī tesmiye eylediğimizdir.

Ve ḫarḳın üçüncü ṣınıfı ḥabbe-i ᶜinebden kebīr olur, göz kapakları biri birine munṭabıḳ olmaz. Ve o ḫarḳ-ı kebīre tuffāḫī ve mismārī derler.

Ve ḫurūḳ-ı ᶜaynın dördüncü ṣınıfı tuffāḫī cinsinden olur velākin bu ṣınf-ı rābiᶜ müveṯṯaḳ ve mülteḥim olur. Ḳarniyyeden ḫāric olan ḫarḳtan taşra çıkan ᶜinebiyye ḫāricde müstaḥkem ve bağlı gibi olur durur ve ona fülkī tesmiye ederler, fülke-i miġzele müşābih olduğu için, zīrā fülke-i miġzele yaᶜnī iğe ne gūne muttaṣıl olur ise bu ᶜinebiyye-i ḫārice dahi ḳarniyyeye o minvāl üzere muttaṣıl olur.

el-Muᶜālecāt: Mādām ki ḫurūḳ-ı ᶜayn zamān-ı tezeyyüdde ola ve bir ṭaraftan tekevvün eyleye, onun muᶜālecesi o vaḳtte ḳurūḥ ve büṯūrun muᶜālecesi gibidir. Ve bizim ẕikr eylediğimiz üzere o muᶜāleceler mevāddı müstefriġ olan her ne ise onunla bedenden māddeyi iḫrāc ve tenḳıye-i bedendir gerek o müstefriġ faṣd ve gerek ishāl olsun. Ve istifrāġdan sonra suyu tatlı olan ḥammām istiᶜmāl olunur ḫuṣūṣan mizācda dahi ḥiddet ola lākin ḥammāma duḫūlünde ḥammāmın havāsında mekṯi keṯīr olmaya ve āb-zenin ıssı veyāḫūd sovuk suyuna başını idḫāl edip ṭūl-i müddet mekṯ eylemeye. Ve başında edhān istiᶜmāl eylemeye, zīrā edhānın baᶜḍısı māddeyi ᶜayna irsāl eder, eger dimāġda müctemiᶜa mādde var ise taḥlīl edip ᶜayna döker ve dimāġda yok ise ᶜuḍv-ı āḫerden māddeyi dimāġa ceẕb eder ve dimāġdan

120 Yaᶜnī "neml" kara karıncaya derler; "mūr-ı sürḫ" kırmızı karıncadır; "ẕübāb" sinektir. Pes evvel ẓāhir olan ziyāde küçük olur ise nemlī ve ondan büyüğüne mūr-ı sürḫ ve ondan büyüğüne ẕübābī derler. *Ḳānūn*'un bu işāretinde baᶜḍı muṣannifīn ġaflet edip bu üç ismi elfāẓ-ı müterādifeden saydılar, mūr-ı sürḫü cīm ile resm edip cīm taᶜrīb için kıldılar ve ser-i mū maᶜnāsına kılıp karınca başı diye tefsīr eylediler.

meʾūfe olan ʿayna nāzile olur. Ve edhānın baʿḍ-ı āḫeri mesāmmātı teksīf etmekle mevād-ı reʾsi taḥallülden menʿ eder, bi'ḍ-ḍarūre muḥtebese olan mevādd dimāġın eṭrāfına seyelān edip ʿayna nāzile olur.

Ve vācib olur ki o ʿalīlin aġdiyesi keymūsu laṭīf olan ġıdālar ola, o ġıdā iʿtidāl üzere bārid-i raṭb ola. Ve bedenin sāir tedbīri dahi bārid-i raṭb-ı muʿtedil olan nesneler ola yaʿnī havāsı ve şarābı ve sāir ḍarūriyāt-ı sitteden istiʿmāl eylediği nesneler iʿtidāl üzere bedeni terṭīb ve tebrīdi müʾeddī ola.

Ve mādām ki āfet-i ʿayn bes̱re ola, ona ḳable't-teḳarruḥ münḍic devā verilip ve ḳurūḥ ʿilācıyla muʿālece olunur. Ve kaçan teḳarruḥ eylese onun üzerine aḍmide-i ḳābıḍa vü cāliye vaḍʿ olunur; ayva bal ile ṭabḫ olunup ḍımād olunur, bezr-i rummān[121] ve zeytūn ve yumurta sarısı ve zaʿferān veyāḫūd rummān-ı müzz miḳdār-ı ḳalīl sirke veyāḫūd koruk suyuyla kaynatılıp müherrā olduktan sonra ḍımād ittiḫāẕ olunur. Ve eger ḳuvvetin iḥtimāli olur ise o maṭbūḫ göze taḳṭīr dahi olunur. Ve o gözde ẓuhūr eden bes̱re teḳarruḥ eyledikten sonra ḫarḳa[122] müʾeddī olup ḳarniyye müteḫarriḳ olur ise ḫarḳ ʿilācıyla muʿālece olunur.

Eger o ḫarḳ nemlī olur ise māyiʿāt-ı ḳābıḍa ile ona muʿālece olunur ve mā ve ḫall ve ḫamr ve ʿafṣ ile ona kimād olunur veyāḫūd su ile gül ṭabḫ olunup maṭbūḫuyla kimād olunur ve şiyāfāt-ı ḳābıḍa ile iktiḥāl olunur.

Ve ḫarḳ-ı nemlīye nāfiʿ olan devālardan olur zeytūn yaprağının ʿuṣāresi veʿaṣa'r-rāʿī ʿuṣāresi ve edviye-i müfrede-i ḳābıḍadan ona menfaʿatli olan sünbül ve verd ve reṣāṣ-ı muḫraḳ ve ḳaymūliyā ve ṭīn-i maḫtūm, isfīdāc mis̱lli devālardır.

Ve ekḥāl-i nāfiʿa ʿafṣ iki cüzʾ, kuḥl-i maʿrūf on cüzʾ. Bunlar terkīb olunup kuḥl kılınır.

Ve menfaʿatli şiyāflar şiyāf-ı ḥanūn ve aġzedīnūn ve nārūṭiyūn ve māmilyās ve şiyāf-ı ʿArabī olur. Ve nemlīden ḳavī olanlara menfaʿatli berdīṭūliyaʿlis şiyāfıdır. Ve o ḳavī nemlesi olan ʿayna şiyāf-ı ʿaṣab taḳṭīr olunup müstelḳıyen uyursa o dahi menfaʿatli olur.

Ve bu ʿillete ḳavī şiyāf olan şiyāflardan biri dahi budur, nüsḫa: İçinde nuḥās tenḳıye olunan ocağın içinde olan mesbekin yaʿnī bakır sebīke kı-

---

121 "Bezr-i rummān" nar çekirdeğidir.
122 "Ḫarḳ" yırtmak ve ayırmaktır.

lınan beytin ve ocağın remādı ki ona "remādü'l-mesbekillez̠ī yaḫluṣu fī-hi'n-nuḥās" derler, zaᶜferān, neşā, kes̠īrā işbu edviye tavuk yumurtası yumurtlandığı günde aḫẕ olunup beyāḍı ile maᶜcūn kılınıp ondan şiyāf ittiḫāẕ ederler. Ve baᶜḍı kerre dahi o terkībe ḥacer-i Yemānī idḫāl olunur.

Nüsḫa-i uḫrā: Bu nüsḫadan ittiḫāẕ olunan şiyāfa şiyāf-ı nārdīnūn derler, envāᶜ-ı bes̠relere nāfiᶜdir; maġsūl ve muḥraḳ kuḥl dört mis̠ḳāl, muḥraḳ ve maġsūl isfīdāc altı mis̠ḳāl, ḥavlān-ı Hindī on altı mis̠ḳāl, sünbül sekiz mis̠ḳāl, caᶜde iki mis̠ḳāl, aḳāḳıyā-i aṣfer yirmi mis̠ḳāl, cünd-i bīdester [271a] altı mis̠ḳāl, ṣabır altı mis̠ḳāl, ṣamġ yirmi mis̠ḳāl. Bu edviyeler aḫẕ olunup mā-ı maṭar ile saḥḳ olunduktan sonra şiyāf ittiḫāẕ olunur.

Ve maᶜlūm ola ki ḳarniyyenin ḳurḥası nütūᵓa ve kabarmağa başlasa vācib olur ki refādeye ve istilḳāya müdāvemet oluna. Ve eger [o ḳurḥa] mismārī olur ise ona ᶜilāc olmaz. Ve baᶜḍı eṭıbbā mūre-serecāttan nātī olanları ḳaṭᶜ ederler, manẓar-ı ᶜayn ḳabīḥ olmayıp ᶜalā-ḥüsnihā bāḳī olsun için. Lākin aṣveb olan o nütūᵓ ḳaṭᶜ ve taḥrīk olunmamaktır, zīrā baᶜzı kerre o taḥrīk ile mādde ḥareket edip ᶜayn-ı uḫrāya ṣabb olunur ve āfet ona intiḳāl eder.

Dördüncü Faṣl Göze ᶜĀrıḍ Olan Bes̠reler Beyānındadır

Ḳarniyye üzere ᶜārıḍa olan bes̠re beyāḍa māile olur ve mülteḥime üzere olan bes̠re ḥumrete māileolur.

el-Muᶜālecāt: Onun muᶜālecātı faṣd ve ᶜayna bizim ṭarfe bābında ẕikr edeceğimiz üzere dem taḳṭīr eder ve beyāḍ-ı beyḍ ḫamr ile ve dühn-i verd ile ḍarb olunduktan sonra ona bir ḳıṭᶜa ṣūf ġams olunup onunla ḍımād olunmaktır ve süt içinde mürrün bezri naḳᶜ olunduktan sonra o süt göze damlatılmaktır ve şiyāf-ı ābār ve şiyāf-ı ḥanāḳıyūn istiᶜmālidir.

Beşinci Faṣl Şıfāḳ Taḥtında ve Altında Müctemiᶜa Olan Midde Beyānındadır

Bu midde bir middedir ki ḳarniyyenin taḥtında muḥtebese olur yā ᶜumḳunda veyāḫūd ḳurbünde olur ve ḳarniyye ẓugre[123] ve denese müşābih

123 Ṭabᶜ ile olan nüsḫada "ẓuġre" bedeline "ẓufre" vāḳıᶜ olmuştur; "ẓuġr" denes ve vesaḫ maᶜnāsına, "ẓufre" göze ᶜārıḍ olan ẕikri ātī maraḍdır ve lüġatte tırnak maᶜnāsınadır. [Lügatlerde "ẓuġr"un kök ve türevlerinde kir anlamı bulunamadı!]

olur. Kaçan ḳarniyye ḳışrelerinin birinde teʾekkül olsa ona ḳalaḳṭāmā tesmiye olunur.

el-Muʿālecāt: Ḳoles der ki o āfet şarāb-ı ʿasel ve ʿuṣāre-i ḥulbe ve şiyāf-ı kündür ile muʿālece olunur veyāḫūd remedi olmadığı ṣūrette o mādde iklīlü'l-melik ve bezr-i kettān luʿābı raṭb ve maṭbūḫ turp istiʿmāliyle taḳyīḥ olunup baʿdehu şiyāf-ı mürr ve şāhterec ile o ḳayḥ tenḳıye olunur. Ve eger o ʿaynda ḳurḥa yok ise bu şiyāf istiʿmāl olunur ki nüsḫası budur: ḳalḳadīs, zaʿferān birer vuḳıyye, mürr-i ṣāfī bir buçuk dirhem, ʿasel bir rıṭl. Ve keẕālik o ʿillette ẓufre için ittiḫāẕ olunan devā-i mıġnāṭīs dahi istiʿmāl olunur. Ve nüfāḫāt bābında ẕikr eylediğimiz ṭīn-i Şāmūs devāsı dahi istiʿmāl olunur.

Altıncı Faṣl Göze ʿĀrız Olan Sereṭān Beyānındadır

Sereṭānın eks̱eri ṣıfāḳ-ı ḳarniyyede ḥādis̱ olur.

el-ʿAlāmāt: Bu ʿillette vecaʿ-ı şedīd ve ʿurūḳ-ı ʿaynda temeddüd olur ve naḫs dahi ḳavī olur ḥattā naḫs ṣudġa vāṣıl olur ḫuṣūṣan o ʿillet ṣāḥibi hareket eyledikte naḫs ziyāde olur. Ve ʿaynın ṣıfāḳ-ı ṭıbāḳında ṣufreti ve demʿası olur yaʿnī gözü yaşarır ve şehvet-i ṭaʿāmın suḳūṭu ve ḥārr olan nesnelerden müteʾeẕẕī olur. Pes sereṭānın bürʾ ve ṣıḥḥati ṭamaʿ olunmaz velākin eleminin ḫiffeti ve teskīni ümīd olunur. Ve ʿayna ʿārıḍ olan sereṭānın vecaʿı aʿḍā-i sāirede olan sereṭān vecaʿından ziyāde olur ve sereṭān-ı ʿayn vecaʿına muʿādil aʿḍā-i sāire sereṭānının birinde vecaʿ olmaz. Ve o ʿalīl edviye-i ḥārre istiʿmāliyle müteʾeẕẕī olur ve ṭāḳattan ḫāric vecaʿ iḥdās̱ ve is̱āre eder.

el-Muʿālecāt: Eger muʿāleceyi terk eylemek mümkin olmaz ise ʿilletin maḍarratını taḫfīf ve teskīnini ḳaṣd edip cemīʿan bedenini ve baş nevāḥīsini tenḳıye eylesin ve aḫlāṭ-ı ʿakeriyyeyi iḫrāc eylesin ve keymūsu ceyyide olup tesḫīni olmayan ḥınṭa mis̱lli aġdiye istiʿmāl eylesin. Ve o ʿalīle şürb-i leben nāfiʿ olur.

Ve vācib olur ki sereṭān-ı ʿaynda yumurtanın beyāḍı iklīlü'l-melik ve bir miḳdār zaʿferānla istiʿmāl oluna. Ve şiyāf-ı ebyaḍ ve keẕālik her şiyāf ki neşādan ve isfīdāc ve ṣamġ ve afyūn mis̱llilerden mütteḫaẕ ola, onların cümlesi nāfiʿdir. Ve o şiyāfāt dahi nāfiʿdir ki onda müleyyināt-ı sāire ve muḫaddirāt vāḳiʿ ola. Ve şiyāfāt-ı semerdīyūn ve şiyāf-ı Meʾmūn dahi

isti^cmāl olunur. Ve o ḳayrūṭī dahi isti^cmāl olunur ki yumurta sarısı ile gül yağından ittiḫāẕ oluna.

Yedinci Faṣl Ġarb ve Mūḳ Veremi Beyānındadır

Ba^cḍı kerre mūḳ-ı ^caynda ya^cnī göz pınarında ḫurāc olup o ḥādiṡ olan ḫurācda ṣalābet olur ve ona mess edip taḥrīk eylesen müteḥarrik olur ve münfecire olmaz belki ġuded cinsinden olur ve ^cādiyyesinin ya^cnī maḍarratının ekṡeri mūḳta nütū^ɔ ve irtifā^c görünmek olur ya^cnī maḍarratı ḳubḥ-ı manẓardır, sāir maḍarrat-ı mu^cteberesi yoktur. Ve ba^cḍı kerre o mūḳta olan āfet ruṭūbet-i keṡīrenin ictimā^cından olup şiddeti ḥasebiyle veca^c ḥādiṡ olur ve remedi dahi olur. Ba^cḍı kerre ḫurāc-ı beṡrī dahi ^cārıḍ olur ve münfecire olup deşilir. Ve kaçan o beṡre münfecire olsa ekṡer-i ḥālde nāṣūr olur.

Bu maḳāmda Ḳānūn'un muṣaḥḥaḥa olan nüsḫada ^cibāreti budur: "ويصاب الغمور ويوجع غمره" İntehā. "Ġumūr" mā-ı keṡīr ma^cnāsına" ve "yuṣābu" yecīu ma^cnāsına ve "ġamr" şiddet ma^cnāsınadır. Ḥāṣılı ma^cnā "Mūḳa mā-ı keṡīr gelip cem^c olur ve ruṭūbet-i müctemi^canın ḥiddeti ḥasebiyle ondan veca^c ḥāṣıl olur" demektir. Bu maḳāmı bu vech ile ḥalle ḳādir olmayanlar nüsḫayı taḥrīfe ḥaml edip bī-vech nesnelere ẕāhib olurlar ve derler ki ḥaḳḳ-ı ^cibāret "ويغاب بالغمز"dır, taḥrīf olunmuştur." İntehā. Fi'l-ḥaḳīḳa nüsḫada taḥrīf var ise aṣl ^cibāret "ويصاب القمور" olmak evlādır, zīrā "ḳumūr" ẕikri ātī bir maraḍdır ki ṡelce naẓardan ḥādiṡ olur, göz kamaşmasına derler.

Ve ḫurāc-ı evvel ile ḫurāc-ı ṡānī-i beṡrī bu ^calāmetlerde müşterek olur ya^cnī o iki ḫurācdan hangisine mess olunsa elin altında ḥareket eder, el ile basılsa ġāyib olur ve ḥāli üzere terk olunsa nātī ve mürtefi^c olur. Ve ba^cḍı kerre bu beṡrenin cevheri derinde olup irtifā^cı ve nütū^ɔu olmaz, ḫāricden iḥsās olunmaz velākin o beṡreye ḥikke delālet eder. Ve ba^cḍı kerre dahi mūḳ üzere yed ile ziyāde ġamz olunsa o beṡreye yed iṣābet edip ḥāsse-i lems onu iḥsās eder.

Bu ẕikr olunan āfet verem-i mūḳ idi, ammā ġarbın beyānı budur ki ġarb o nāṣūra derler ki ^caynın mūḳ-ı insīsinde ḥādiṡ olur ve ekṡer-i ḥālde ġarb mūḳta ḫurāc ve beṡrden sonra ^cārıḍ olur, zīrā ḫurāc ve beṡre münfecir oldukta mūḳta nāṣūr ḥādiṡ olur. O ḫurāce münfecir olmazdan muḳaddem aḫ-

telūs tesmiye olunur. Ve mūḳun ḫurāc ve bes̱resi münfecire olduktan sonra nāṣūr ḥādis̱ olduğunun vechi budur ki ʿuḍv-ı mūḳun cevheri raḳīḳ olmakla o cevherin bāṭınında o ḫurāc ḥasebiyle bir ünā[124] yaʿnī bir menfeẕ olur ki o menfeẕ cevbe mis̱ālindedir, onun bir ṭarafı burun kemiğine ulaşır ve āḫer ṭarafı muḳle cānibine olur. Ve kaçan mūḳa ʿārıḍ olan ḫurāc münfecire olup mevādd seyelān eylese lā-maḥāle o cevbede bir buʿd yaʿnī bir boş maḥall kalır ve o maḥall mülteḥim olmaz ve o maḥalle mevādd-ı sāile dāimā seyelān edip nāṣūr olur ve ona ṣıḥḥat ve bürʾ olmaz, zīrā o mevḍiʿ ʿuḍv-ı raṭb mevḍiʿidir ve dāimā ḥareket üzeredir. Ve ḥareket ḥasebiyle maḥall-i āfet dāimā raṭb olur ve mevāddı kesilmeyip nāṣūrdan ḫalāṣ mümkin olmaz.

Ve ẕikr olunan ḫurācın inficārı baʿḍı kerre ḫārice olur ve baʿḍı kerre dāḫile olur ve yemīn ve yesāra olur. Ve baʿḍı kerre inficārı hem ḫārice ve hem dāḫile olur veyāḫūd hem yemīne ve hem yesāra olur. Ve baʿḍı kerre inficārı enf cānibinde olup enfe seyelān eder. Ve baʿḍı kerre ḫubs̱-i ṣadīdi kemiğe ulaşıp kemiği ifsād edip karartır ve baʿdehu teʾekkül iḥdās̱ eder ve göz kapaklarında olan ġuḍrūfları ifsād edip gözü midde ile doldurur ve kaçan göze el ile ġamz olunup basılsa gözden ḍarūrī ḫārice çıkar.

el-Muʿālecāt: Ġarb verem-i müzmin olur ve tāze iken eḫaff olur ve tāze iken ona sühūletli edviye ile ʿilāc olunur, o edviyeyi biz ẕikr eyleriz inşāallāhu taʿālā.

Ammā ġarb eskiyip müzmin olsa onun ʿilāc-ı ḥaḳīḳīsi keyy olur ki o keyyi dahi biz vaṣf eyleriz. [271b] Ve o müzmin ġarba keyy mecrāsına cārī edviyeler ile dahi ʿilāc olunur, o devā dīk-ber-dīk[125] mis̱lli devālardır. Ve ṭarīḳ-i istiʿmāli budur ki evvelā nāṣūr bir ḫırḳa ile ḥakk olunur baʿdehu dīk-ber-dīkten bir fetīle ittiḫāẕ olunup deliğine doldurulur. Baʿḍılar zuʿm eylediler ki kaçan nāṣūr taṭhīr olunup laḥm-ı meyyit ondan aḫẕ olunduktan

---

124 "وأُنَا كَهُنَا أَو كَحَتَّى أَو بكسر النُّونِ المُشَدَّدَةِ: بِئْرٌ بالمدينةِ لِبَنِي قُرَيْظَةَ وواد بطريقِ حاجّ مِصر" *Ḳāmūs*. "el-Cevb" cīmin fetḥi ve vāvın sükūnu ile yırtmak, ḫarḳ maʿnāsına. Keẕā ẕekerehu el-Vānī fī-tercemetihi. Bu maḳāmda "cevbe"den murād boş maḥall ve meydān demektir.

125 "Dīk-ber-dīk bir devādır ki ʿāmme taḥrīf edip dilberdik derler ve sıçan otu dahi derler; tīz dārūlardandır, çömleği çömlek üzerine koyup taṣʿīd olunmuştur, bu sebebden dīk-ber-dīk derler." Ḥalīmī. "Dīk-ber-dīk ismün Fārsiyyün li'd-devāi'l-ḥārri el-mürekkebü'l-maʿmūlü li-ḳalʿi'n-nevāṣīr" İbn Kütbī.

sonra ḫarnūb-i Nebaṭīnin suyuyla bir ḳuṭna ıslatılıp ġarba vaḍᶜ olunsa nefᶜ-i şedīd ile nāfiᶜ olur.

Ve keyyin mā-ᶜadāsı edviye ile tedāvī murād olunsa o tedāvīnin efḍali budur ki o nāṣūr ᶜaṣr olunup içinde olan mādde iḫrāc olunur ve ona şarāb-ı ḳābıḍ taḳṭīr olunmakla nāṣūr ġasl olunur. Eger mādde ḳalīle olup ᶜaṣr-ı evvelde taşraya muᶜteber olacak ḳadar bir nesne çıkmadıysa ġasl-i evvelden sonra ᶜıṣābe ile sarılıp miḳdār-ı muᶜteber midde cemᶜ olunca ḳadar iki veyāḫūd üç gün terk olunur baᶜdehu yine ᶜaṣr olunup midde iḫrāc olunduktan sonra tekrāren nāṣūr şarāb-ı ḳābıḍ-ı meẕkūr ile ġasl olunur. Baᶜdehu şiyāf-ı ġarb tesmiye olunan şiyāf ki onu Muḥammed bin Zekeriyyā kendiye ᶜazv ve nisbet eylemiştir, o şiyāf nāṣūra taḳṭīr olunur o vech ile ki şiyāf-ı meẕkūrdan bir ḳaṭre taḳṭīr olunduktan sonra bir sāᶜat mürūrunda bir ḳaṭre dahi taḳṭīr olunur ve her iki taḳṭīr arasında bir sāᶜat fāṣıla gerektir.

Ve ġarbın efḍal-i tedbīri budur ki bir mīl ile o nāṣūrun ġavrı ve derinliği yoḳlanır ve derinliği miḳdār ḳuṭneden maṣnūᶜa bir fetīle edviye ile telṭīḫ olunup mīl ile idḫāl olunur. O devānın devā-i seyyāl veyāḫūd ẕerūrāttan olması berāberdir. Ve kaçan o ᶜaynda devā istiᶜmāl olunsa vācib olur ki bir sargıyla sarılıp o ᶜalīl sükūnet üzere ola, ḫareketten ḥaẕer ve ictināb oluna. Ve bu bābda mücerreb şiyāftan olur zernīḫ-i aḥmer, zāc, ẕerārīḥ, kils, nūşādur, şibs̱. İşbu devālar veznleri berāber aḫẕ olunup cemᶜ olunur ve bevl-i ṣabī ile berāber saḥḳ olunup baᶜde't-tecfīf istiᶜmāl olunur.

Ve baᶜḍı kerre verem-i ġarbe evvel ḥālinde münfecire olmazdan muḳaddem bu ᶜilāc nāfiᶜ olur; o ᶜilāc-ı nāfiᶜ budur ki o veremin üzerine zāc vaḍᶜ olunur, uşşaḳ ve mīvīzec vaḍᶜ olunur. Ve keẕālik cevzü'z-zenc[126] dahi vaḍᶜ olunur. Ve taḥlīli ḳavī olan edviye-i sāire dahi vaḍᶜ olunur.

Ve kaçan seẕāb-ı bostānīnin varaḳı mā-ı remād ile saḥḳ olunup aḫtelūs üzere yaᶜnī mūḳta ẓuhūr eden münfecire olmadık bes̱re üzere büyüklüğü ġāyete bāliġ olmazdan muḳaddem veyāḫūd min-ġayri inficārin ġāyete bāliġ olduktan sonra vaḍᶜ olunsa o veremi idmāl eder ve laḥmını dahi ıṣlāḥ eder, lākin evvel vaḍᶜında leẕᶜi olur sonra leẕᶜ eylemez.

126 "Cevzü'z-zenc"den murād cevz-i Hindīdir, zīrā bilād-ı Zenc'in baᶜḍısı Hind aᶜmālindendir.

Ve kaçan o verem münfecir olup ġarb olsa maʿlūm olmak gerektir ki onun muʿālecesinde ḳānūn olan evvelā ġarb tenḳıye olunup baʿdehu muʿālece oluna. Ve ġarbı tenḳıye eden münaḳḳıyāttan biri budur ki kamışın iç ḳışresi aḫẕ olunur lākin kamışın köküne ḳarīb maḥallin cevfinde olan ḳışre aḫẕ olunsa evlā olur, zīrā cevfinde olan sāir ḳışrelerinin ḥacmi olmaz, ġāyette raḳīḳ olur. Pes o ḳışre-i meʾḫūẕe bal ile telṭīḫ olunup ġarba ilzām ve ilṣāḳ olunur, lā-maḥāle o ġarb onunla tenḳıye olur, baʿdehu sünger bal suyuyla ıslatılıp mevḍiʿ-i ġarb ġasl olunur. Ve baʿḍı kerre ona itbāʿ olunup ẕikr olunan kamış ḳışresiyle o nāṣūr üzere īdāʿ olunur yaʿnī ḳışre yābisen nāṣūr üzere vaḍʿ olunup devā-i müceffif āḫere ḫalṭ olunmaz.

Ve bu tercümenin Ḳānūn'da ẕikr olunan aṣlı budur: "فاذا صار غربا فاعلم ان القانون فيه ان ينقى اولا ثم يعالج ومما ينقيه ثم يغسل الموضع باسفنج مغموس في ماء العسل وربما اتبع ذالك ايداعه غرقئ القصب يابسا وحده بلا دواء آخر مجفف فيكفى" *İntehā.*

"قصب" ḳāfla kamış maʿnāsınadır. ʿAyn ile "عصب" yazılan nüsḫalar taḥrīftir. "غرقئ" āḫirinde hemze iledir lākin o hemze ṣāḥib-i Ḳāmūs katında zāid ve Cevherīye göre aṣliyyedir. Her ḥālde yumurtanın dāḫilinde olan ġışā-i raḳīḳtir. Bu maḳāmda [murād] kamışın iç yüzünde olan ġışā-i raḳīḳ tir. "ايدع" zaʿferān ve baḳḳam ağacı ve demü'l-aḫaveyn ve ṣamġ-ı aḥmerdir ki Suḳuṭrā cezīresinden meclūb olur ve cirāḥat için istiʿmāl olunur ve bunlardan mā-ʿadā dahi maʿānīsi vardır.

Ve ṣāḥib-i Ḳānūn bu maḳāmda nāṣūr için istiʿmāl olunan ḳaṣabın dāḫilinde olan ḳışreye dahi "eydaʿ" ıṭlāḳ edip "وربما اتبع ذالك ايداعه" dedi,[127] *yaʿnī sünger ile ġaslin ardınca o ġarbde ġırḳī-i ḳaṣab eydaʿ ṭarīḳi ile yābisen istiʿmāl olunur demek olur.*

Felneşraʿ ile't-tercemeti: Ve ġarb için mücerreb devā olur māmīs̱ā şiyāfı ve zaʿferān mā-ı ṭaraḫşeḳūḳ ile istiʿmāl olunmak. Ve gerektir ki bu şiyāfı istiʿmāl eden kimse vaḳt vaḳt tebdīl ve tecdīd-i devā eylemekten zāil olmaya.

Ve yine mücerrebdir ḥalezūn bi-cevfihi[128] yaʿnī içinde olan laḥmiyyeti ve esḳāṭ-ı sāiresi ile cemīʿan saḥḳ ve mürr ve ṣabır ile ḫalṭ olunup is-

---

127 "وربما اتبع ذالك ايداعه" ilh. Bu terkībin ḥāṣıl-ı maʿnāsı: ġırḳī-i ḳaṣab olan eydaʿ ile ġarb yābisen īdāʿ olunmak istiʿmāl-i evvele tābiʿ kılınır.

128 Ṭabʿ ile olan nüsḫalarda "bi-cevfihi" yazılmamıştır. [Roma matbu nüsḫada "mesḥūḳuhu"]

tiᶜmāl olunmak. Ve o verem bes̱re olup velākin henüz cemᶜ-i midde eylemese onda ẕikr olunan devā ile intifāᶜ olunur ve ḳurḥa oldukta dahi intifāᶜ olunur.

Ve keẕālik yine mücerrebāttandır vedᶜ-i muḥraḳ ve zaᶜferān ve ṭaraḫ-şeḳūḳ-ı yābis mā-ı summāḳ-ı müşemmes[129] ile istiᶜmāl olunmak ve seẕāb varaḳı mā-ı rummānla ġarb üzere vaḍᶜ olunsa nefᶜi ᶜacīb olur. Ve ġarb bu devā ile ṣıḥḥat bulduktan sonra onun es̱eri kalmamak bu devānın ḫavāṣṣındandır lākin leẕᶜi olur. Ve vācib olur ki o leẕᶜe iltifāt olunmayıp fevāidini ṭaleb terk olunmaya

Ve ḫurācı müfeccire olan edviyeden olur ḫubzdan mürr toḫumuyla ḍımād ittiḫāẕ olunup veyāḫūd kündürden hatun sütüyle veyāḫūd zaᶜferān mā-ı circīr ile veyāḫūd mürr ile mürrün s̱ülüs̱ vezni ṣamġ-ı aᶜrābīden ḍımād ittiḫāẕ olunup baḳar merāresiyle maᶜcūn kılındıktan sonra ġarb üzere ilṣāḳ olunur ve bürʾ ḥāṣıl olunca ḳadar o ḍımād üzerinde terk olunur, aṣlā taḥrīk olunmaz.

Ve ġarb edviyesinden olur o fetīle ki kevr[130] ve uşşaḳ ile maᶜḳūd olan zencārdan ittiḫāẕ oluna.

Ve Hind zuᶜm eder ki māş maḍġ olunup istiᶜmāl olunsa ġarbı sağaltır. Ve baᶜḍılar dahi zuᶜm eder ki yalnız mürr dahi ġarb üzere vaḍᶜ olunsa nāfiᶜ-dir. Ve bu ṣıfat üzere olan ẕerūr dahi mücerreb devā olur.

Nüsḫa-i ẕerūr: ᶜUrūḳ-ı ṣufr bir cüzʾ, nānḫāh bir cüzʾün iki s̱ülüs̱ü. Bunlar saḥḳ olunup ġarb üzere ekilirse bi-iẕnillāh nāfiᶜ olur.

Ẕerūr-ı āḫer: Bürāde-i nuḥās ve şebb ve nūşādur bu eczālar terkīb olunup ġarba ẕerūr kılınır.

Āḫeri: Ġarba nefᶜ-i bāliġi olan edviyedendir zāc ve ṣabır ve muḥraḳ kündür ḳuşūru ve māmīs̱ā. Bu edviyeler veznleri berāber aḫẕ olunup māḳ üzere vaḍᶜ olunur. Ve keẕālik ṣabır ḳuşār-ı kündür ile vaḍᶜ olunur. Ve aḳrabādīnde meẕkūr olan edviye dahi teʾemmül olunur ve ḫuṣūṣan devā-i ḥādde-i aḫḍarī teʾemmülü ziyāde olur. Ve elvāḥ-ı müfrede eczāları dahi teʾemmül olunur yaᶜnī onlardan ġarb istiᶜmāline muvāfıḳ olanlar aḫẕ ve iltiḳāṭ olur.

---

129 "Müşemmes" güneşlenmiş maᶜnāsınadır.
130 "Kevr" muḳl-i Yehūddur ki ona muḳl-i azraḳ dahi derler.

Ve kaçan ẕikr olunan edviye müfīd olmayıp ġarbın ʿiẓamı ġāyete bāliġa olsa o ġarbı şaḳḳ edip bāṭınını kemiğe varınca ḳadar açıp naẓar olunur, eger onda laḥm-ı meyyit mevcūd ise onu aḫẕe ḥācet olur. Ve baʿde'l-aḫẕ onun tedbīri üç vech üzere olur: Eger kemik ṣaḥīḥ olup üzeri karardı ise o ʿaẓmın sevādı ḥakk olunup kemik taṭhīr olunur ve edviye-i müdmile ile şaḳḳ doldurulup şedd olunur ve baʿdehu bir müddet terk olunur. Ve eger o ġarb şedīd olup bununla muʿālece müfīd [272a] olmayacağı maʿlūm ise o mis̱lli ġarb keyye muḥtāc olur. Ve baʿḍı kerre keyyin ġavra nüfūẕu ziyāde olsun için laḥm-ı meyyit nāfiẕen s̱aḳb olunur, zīrā bu vech ile [nāfiẕen] s̱aḳb olunmasa[131] ẕikri mürūr eden cevbenin ġavrına varıp keyy ile o ġavr taṭhīr olmaz ve hem ḫavf olunur ki keyyin es̱eri ʿayna varıp mülteḥimeyi teẕvīb ve tesyīl eyleye eger s̱uḳbenin meyli ʿayn cānibine olur ise.

Ve eger s̱uḳbenin meyli ẓāhirden burun cānibine olur ise keyyden maṭlūb olan fāide yine ḥāṣıla olmaz belki maḍarratı olur. Ammā maḥall-i ġarb olan mūḳ bir maḥallden s̱aḳb veyāḫūd üç maḥallden küçük s̱uḳbeler ile s̱aḳb olunup ʿayn ve enf cāniblerine meyl olmaksız cevbe feḍāsına nāfiẕen s̱aḳb olunsa ve dem ağız ve burun nāḥiyelerine akıtılıp bu vech ile tenḳıyeden sonra keyy bāliġ olunsa o keyyin nefʿ-i bāliġi olur. Ve gerektir ki o keyyde dahi muḳle muḥāfaẓa oluna belki vācib budur ki ḳable'l-keyy muḳle ḍabṭ-ı bāliġ ile ḍabṭ olunduktan sonra keyy oluna ve maḥall-i keyye edviye ekilip üzerine ʿıṣābe ile bağlana. Ve baʿḍı kerre ẕikr olunan s̱uḳbe istiʿmāl olmaksız bilā-s̱aḳb keyy-i mücerred dahi kifāyet eder. Ve mümkin oldukça bilā-s̱aḳb keyye ḳaṣr olunmak evlā olur ve maḥall-i keyy edviye-i reʾsiyye ile muʿālece olunmak ʿilāc-ı ceyyid olur.

Ve vācib olur ki kaçan keyy olunup ve maḥall-i keyye devā ekilse gözün kendi üzerine mā-ı müberred ile ıslanmış sünger vaḍʿ oluna veyāḫūd ʿacīn-i daḳīḳ s̱elc ile tebrīd olunup vaḍʿ oluna. Ve dāimā o ʿacīn-i müberred tebdīl ve tecdīdden ḫālī olunmaz, teseḫḫun eyledikçe ʿacīn-i müberred-i āḫer vaḍʿ edersin.

---

131 "Nāfiẕen s̱aḳb olunmasa" demek ile iki vech murād olunur: Aṣlā s̱aḳb olunmasa veyāḫūd s̱aḳb olunsa velākin o s̱uḳbenin cevbeye nüfūẕu olmasa belki s̱uḳbenin meyli muḳle cānibine olsa demektir. Pes bu muḳaddimeyi teẕekkür lābüddür tā ki tercümenin fehmi āsān ola.

Sekizinci Faṣl Mūḳun Laḥmı Ziyāde ve Noḳṣān Olması Beyānındadır

Baᶜḍı kerre mūḳun laḥmı ziyāde olur ve ziyāde olması o ḳadara bāliġ olur ki baṣara māniᶜ olur. Ve laḥm-ı mūḳ cidden noḳṣān dahi olur ve laḥm-ı mūḳ ḫafī olup demᶜayı dahi seyelāndan menᶜ edemez. Eks̱er-i ḥālde noḳṣān-ı mūḳun sebebi eṭıbbānın ẓufreyi ḳaṭᶜda ḫaṭāsı olur.

Ammā mūḳun ziyādeliği edviye-i şeteriyye ile ᶜilāc olunup laḥm-ı zāide o edviye vaḍᶜ olunur, lākin mūḳun laḥmı külliyyen izāle ve istihlāk olunsa demᶜa maraḍının ḥudūs̱undan ḫavf olunur.

Ammā noḳṣān-ı laḥmın muᶜālecesi eger o noḳṣān ḳaṭᶜla ḥādis̱ oldu ise ona ᶜilāc olmaz. Eger ḳaṭᶜdan mā-ᶜadā sebeb-i āḫer ile ᶜārıḍ oldu ise baᶜḍı kerre mümkin olur ki laḥmı münbite olan edviye-i ḳābıḍa vü müceffife ile ona ᶜilāc oluna, māmīs̱ā ve zaᶜferān ve ṣabır gibi devālar şarābla istiᶜmāl olunur. Ve keẕālik ṣabır ve benc şarābla ve yalnız ṣabır ile devā ittiḫāẕ olunup istiᶜmāl olunur. Kaçan ṣabır yalnız mūḳ üzere ẕerūr kılınsa nāfiᶜ olur. Ve şarābın kendi dahi nāfiᶜdir ḫuṣūṣan o şarāb içinde şeyᵓ-i ḳābıḍ ṭabḫ olunsa nefᶜi ziyāde olur.

Dokuzuncu Faṣl ᶜAyna ᶜĀrıḍ Olan Beyāḍ Beyānındadır

Maᶜlūm ola ki ᶜayna ᶜārıḍ olan beyāḍ baᶜḍı kerre raḳīḳ olup saṭḥ-ı ḫāric üzere ḥādis̱ olur ve ona ġamām tesmiye olunur. Ve baᶜḍı kerre dahi o beyāḍ ġalīẓ olur, ona beyāḍ derler, muṭlaḳan ẕikr olunur, ḳayd-ı āḫeri olmaz. Pes beyāḍın iki ḳısmı dahi ᶜaynda ᶜārıḍ olan ḳurḥa veyāḫūd bes̱re münfecire olup mündemile olmakla ᶜārıḍ olur yaᶜnī baḳiyye-i mevāddın indimāli beyāḍ olur.

el-Muᶜālecāt: Ammā beyāḍın raḳīḳ olup ebdān-ı nāᶜimede ḥādis̱ olanları ᶜilācında vācib olur ki o mādde-i raḳīḳe ᶜale'd-devām miyāh-ı ḥārre ile tebḫīr oluna ve miyāh-ı ḥārre ile istiḥmām dahi ettirilip baᶜdehu ona bir şeyᵓ-i yesīr laḥsen iṭᶜām oluna.

Ve baᶜḍı kerre o nevᶜ beyāḍa şaḳāyıḳu'n-nuᶜmān ᶜuṣāresi ve ḳanṭuriyūn-i daḳīḳ ᶜuṣāresi nāfiᶜ olur.

Ve keẕālik ᶜurūḳ-ı ṣufrdan bir cüzᵓ ve nānḫāh s̱ülüs̱ān cüzᵓ aḫẕ olunup ẕerūr ittiḫāẕ olunur. Ve bu meẕkūrdan ḳavī olur anzerūt, sükker-i ṭaberzed, zebedü'l-baḥr, zerāvend būraḳ ile iktiḥāl eylemek.

Ve bu beyāḍ-ı raḳīḳa nāfiᶜ olur isṭarīmāḫūn kuḥlü ve ābār kuḥlünün ḳavīsi ve iṣṭafṭīḳān ve ṭarḫamāṭīḳūn devāları.

Bu meẕkūrlar beyāḍ-ı daḳīḳin devāları idi, ammā beyāḍ-ı ġalīẓin müzmin olup aᶜḍā-i ġalīẓada ḥādis̱ olanlarının ᶜilācı budur ki o mis̱lli beyāḍ telyīn olunur ẕikri mürūr eden tebḫīrāt ve istiḥmāmāt ile ve iktiḥāl olunacak şiyāfāt-ı meẕkūre mā-ı veccde veyāḫūd maḥlūl olan milḥ-i enderānī suyunda müdāfe yaᶜnī meblūle olduğu ḥālde istiᶜmāl oluna ve o ekḥāli ḥammāmda istiᶜmāl eyleye. Ve eger ona ḥammāmāt nāfiᶜ olmaz ise ḳaṭrān ile nuḥās-ı muḥraḳtan şiyāf ittiḫāẕ olunup iktiḥāl oluna. Ve keẕālik geyik boynuzu şiyāfı ile veyāḫūd yalnız ḍabb baᶜrı ile veyāḫūd baᶜr-ı ḍabba mesḥūḳūniyā ve nuḥās-ı muḥraḳ veyāḫūd maḥlūl olan milḥ-i enderānī iḍāfe ile iktiḥāl oluna.

Ve bunlardan aḳvā olur ḫaṭāṭīf ḫurᵓu şehd ile veyāḫūd ᶜasel ile kuḥl kılınmak ve sāmm-ı abraṣ[132] zibli ile akşam ve ṣabāḥ iktiḥāl olunsa ḳavī kuḥl olur. Ve ḥalezūn envāᶜından olan şünc-i muḥraḳ ve sereṭān-ı baḥrī ve ḳılīmiya'ẕ-ẕeheb ile terkīb olunsa kuḥl muᶜtedil olur.

Ve eger o beyāḍda taḳᶜīr ve çukurluk olur ise māmīrān ve uşşaḳ ve baᶜr-ı ḍabb ve mürr mütesāviyetü'l-eczā terkīb olunup istiᶜmāl olunur; ẓufre bābında ẕikr olunacak devā-i mıġnāṭīs dahi istiᶜmāl olunur. Ve baᶜḍı kerre dahi o beyāḍın levnini izāle eden ṣıbġ yaᶜnī beyāḍı boyayan edviye dahi istiᶜmāl olunur, mes̱elā nar çiçeğinin tesāḳuṭ eden ṣaġīrleri aḫẕ olunup aḳāḳıyā ve ḳalḳadīs ve ṣamġ bu eczāların her birinden birer ūḳıyye, is̱mid ve mazunun yeşili üçer dirhem aḫẕ olunup ṣu ile idāfe olunduktan sonra istiᶜmāl olunur. Eger nar çiçeği bulunmazsa bedeline ḳışrı yāhūd aḳmāᶜı veyāḫūd narın ḥabbeleri arasında olan ġışā-i şaḥmīleri istiᶜmāl olunur.

Ve keẕālik edviye-i ṣābiġadandır ᶜafṣ, aḳāḳıyā her birinden ikişer dirhem, ḳalḳadīs bir dirhem, bunlar aḫẕ olunup ṣābiġ devā kılınır.

Ve ekḥāl-i ṣābiġadandır bu vaṣf üzere olan kuḥl, nüsḫa: muḥraḳ maġsūl reṣāṣ, zaᶜferān, ṣamġ her birinden ikişer mis̱ḳāl, nuḥās-ı sebīke kılınan beytin

132 "Sāmm-ı abraṣ" kelerin büyüğüdür.

remādı ki yağmur suyuyla ġasl olunmuş ola iki mis̱ḳāl, maġsūl tūbāl-i nuḥās yaʿnī bakır bürādesi nıṣf mis̱ḳāl. Bu eczāları terkīb edip bundan aḳdem maʿlūmun olduğu vech üzere istiʿmāl eyle.

Āḫer: Bu nüsḫanın cevdeti ġāyete bāliġdir: ḳulḳuṭār, ʿafṣ-ı aḫḍar her birinden dört mis̱ḳāl su ile ḥall olunup defeʿāt-ı kes̱īre ile istiʿmāl olunur.

Āḫer: ʿAfṣ, aḳāḳıyā birer cüzʾ, ḳalḳand nıṣf cüzʾ aḫẕ olunup şaḳāyıḳu'n-nuʿmān ṣuyuyla saḥḳ olunur.

Onuncu Faṣl Sebel Beyānındadır

Sebel bir ġışāve yaʿnī bir perdedir, mülteḥime ve ḳarniyye saṭḥ-ı ẓāhirlerinde olan ʿurūḳun intifāḫından ḥādis̱ olur. O iki saṭḥın müntefiḫa ʿurūḳlarının arasında duḫān gibi bir ġışā müntesice olup ona ġıṭā ve ġışāve denir.

Ve o ʿurūḳun intifāḫının sebebi budur ki reʾs mevādd ile mümtelī olur ve o mevādd ḫāric-i reʾsi mücellil ġışā ṭarīḳinden veyāḫūd bāṭın-ı reʾste olup dimāġı ḥāvī olan ġışālar ṭarīḳinden ʿayna nüzūl eder. Ve ʿaynda ḍaʿf olur ise o mevādd-ı nāzileyi defʿ edemeyip ḳabūl etmekle ʿaynın ẕikr olunan ʿurūḳuna o mevādd nüfūẕ edip intifāḫ-ı ʿurūḳ ḥādis̱ olur. Pes sebelden ʿārıḍ olan āfet bunlardır: ḥikke ve demʿa ve ġışāve ve ḍavʾ-ı şems ve ḍavʾ-ı sirācdan teʾeẕẕī. Ve baʿḍı kerre sebeli olan ʿayna ṣıġar yaʿnī küçük olmak ve ḥadeḳanın cirmi noḳṣān olmak ʿārıḍ olur. Ve sebel bir maraḍdır ki onda tevārüs̱ ve taʿaddī vardır.

el-ʿAlāmāt: Ḥicāb-ı ḫāric ḥasebiyle olan sebelin ʿalāmātı ẕikri [272b] mürūr eden ʿalāmetlerdir. Ve ʿurūḳ-ı ḫāricenin dürūru ve ḥumret-i vech ve ṣudġlarda ḍarebān-ı şedīd ve keẕālik ḳarniyyede ḍarebān-ı şedīd gibi ʿalāmetlerdir. Ammā ḥicāb-ı dāḫil ḥasebiyle ʿārıḍ olan sebelin ʿalāmātı senin *Ḳānūn*'da maʿlūmun olan ʿalāmetlerdir ki o ʿalāmetler bunun ḫilāfı üzeredir.

el-Muʿālecāt: Nevāzil-i ʿayn aṣḥābına hecri ve terki vācib olan nesnelerin sebel ṣāḥiblerine dahi terki vācib olur. Gözünde nezlesi olanların muʿālecesinde biz onları beyān eyledik, bu maḳāmda iʿāde eylemeziz. Ve sebel muʿālecelerinde bundan aḳdem bizim ẕikr eylediğimiz istifrāġāt ve münaḳḳıyāt dahi istiʿmāl olunur. Ve baş üzere edhān istiʿmālinden ve aḍmideden dahi ictināb olunur. Ve seʿūṭāt dahi kerīh ʿadd olundu lākin sebelde seʿūṭāt istiʿmālinde benim katımda beʾs yoktur eger reʾs mevāddan naḳī ve

ṭāhir ise. Ve Cālīnūs ᶜalīli şarāb içip baᶜdehu uyumakta muraẖẖaṣ kıldı eger ᶜalīlin başı ve ebdān-ı sāiresi naḳiyye ise. Ve benzer ki bu vechler ile muᶜāleceler sebel-i ẖafīfe muvāfıḳ olur.

Ammā sebel ḳavī oldukta bunlar ile ᶜilāc müfīd olmaz belki laḳṭ[133] istiᶜmāl olunmağa ḥācet olur. Ve laḳṭ istiᶜmālinin aḥsen-i ṭuruḳu budur ki ẕikr olunan ᶜaynın müntefiẖa olan ᶜurūḳu taḥtından ẖuyūṭ-ı kes̱īre tenfīẕ olunup geçirilir baᶜdehu o ẖuyūṭ fevḳ cānibine ceẕb olunup reʾsinde ḥiddet olan miḳrāṣ ile sebel laḳṭ olunur bir vech ile ki sebelden ᶜaynda bir nesne bāḳī kalmaz, zīrā sebelden bir cüzʾ bāḳī kalsa ḥālet-i ūlāsından ziyāde ḥādis̱ olur. Ve sebeli tenḳıyeden sonra ẕikri ẓufre bābında ātī olan menᶜ-i iltiṣāḳ tedbīri istiᶜmāl olunur.

Ve laḳṭın teʾs̱īrinden ᶜaynda vecaᶜ ḥādis̱ olursa o vecaᶜa yumurta sarısıyla ᶜale'd-devām muᶜālece olunur. Ve o vecaᶜın şifāsı yumurta sarısıyla olur bi-iẕnillāhi taᶜālā. Ve bunlardan sonra şiyāf-ı aḥmer ve şiyāf-ı aẖḍar istiᶜmāl olunur baḳıyye-i sebeli taḥlīl ve ᶜaynı külliyyen tenḳıye ve taṭhīr eylesin için

Ve laḳṭ istiᶜmālinin efḍal-i evḳātı faṣl-ı rebīᶜ ve faṣl-ı ẖarīf olur. Ve istiᶜmāli evvelā bedeni ve reʾsi tenḳıye edip baᶜdehu laḳṭ olunmakla olur, zīrā ḳable'l-istifrāġ ve't-tenḳıye olan laḳṭın vecaᶜı bedenin mevāddını ᶜayna ceẕb eder.

Sebele nāfiᶜ olan edviye eks̱er-i ḥālde ḥadīs̱ ve tāze olan sebele nāfiᶜ olur. Ve sebele nefᶜi mücerreb olan edviyeden olur decāce yumurtası decāceden munfaṣıl olduğu gibi aẖẕ olunup tāze ve ṭarī iken kabuğu sirke içinde on gün miḳdārı kaynatılır baᶜdehu taṣfiye olunup bir kinn[134] içinde kurutulur ve vaḳt-i ḥācette saḥḳ olunup iktiḥāl olunur.

Ve yine mücerrebāttan olur remādī dedikleri şiyāfa bir mis̱li merḳaşīs̱ā iḍāfe edip göze çekmek.

---

133 Bi-ḥasebi'l-lüġa "laḳṭ" bir nesneyi kaldırmağa derler. Arḍdan kaldırılan sünbüle-i sāḳıṭaya dahi iki fetḥa ile "leḳaṭ" derler. "لِكُلِّ سَاقِطَةٍ لاَقِطَةٌ" ḍurūb-ı ems̱āldendendir, ḥıfẓ-ı lisān için istiᶜmāl olunur. Keẕālik muᶜtaḳ olan ᶜabd "lāḳıṭ" ve muᶜtaḳın muᶜtaḳına "māḳıṭ" ve muᶜtaḳın muᶜtaḳının muᶜtaḳına "sāḳıṭ" derler, ḥattā kelām-ı ᶜArabda vāḳiᶜ olan "سَاقِطُ بْنُ مَاقِطِ بْنِ لاَقِطٍ" bu maᶜnālara maḥmūldür. Ve bu maḳāmda laḳṭ ile murād ġışāveyi kaldırmaktır.

134 "Kinn" kap maᶜnāsınadır.

Ve yine mücerrebdir nuḥās-ı Ḳıbrısī bürādesi bevl içinde bir gün ḳadar terk ve terbiye olunduktan sonra o bürāde saḥḳ olunup istiᶜmāl olunur.

Mürekkebāttan şiyāf-ı iṣṭafṭīḳān ve aḥmer-i leyyin ve aḥmer-i ḥādd şiyāfları ve şiyāf-ı aḫḍar ve ṭarḫamāṭīḳūn ve şiyāf-ı rūsaḫtec ve devā-i mıġnāṭīs nāfiᶜdir ve cemīᶜan bunlar aḳrabādīnde ẕikr olunur. Ve şibs̱ ve cüllenār şiyāfı dahi nāfiᶜdir.

Ve kaçan sebel ᶜilletine cereb-i ᶜayn muḳārin olsa ona şiyāf-ı summāḳın menfaᶜati tecribe olunmuştur ve o şiyāf yalnız summāḳtan ittiḫāẕ olunur. Ve baᶜḍı kerre miḳdār-ı ḳalīl ṣamġ ve anzerūt dāḫil kılınıp iktiḥāl olunur ve bu şiyāf sebeli ḳaṭᶜ ve cerebi izāle eder.

On Birinci Faṣl Ẓufre Beyānındadır

Sāḥib-i *Ḳānūn* der ki ben derim ki ẓufre bir ziyādedir ki mülteḥimeden veyāḫūd ᶜaynı muḥīṭ olan ġışādan ḥādis̱ olur ve eks̱er-i emrde o zāide mūḳ-tan ibtidā edip ḳarniyyeyi setr eder ve ḳarniyye üzere nüfūẕ eder ḥattā baᶜḍı kerre ḳarniyyenin s̱uḳbesini örter.

Ve ẓufre aṣnāfının bir ṣınıfı ṣalābetli ve ṣınıf-ı āḫeri leyyin olur ve min ciheti'l-levn muḫtelife olup kimi sarı ve kimi aḥmer ve kimi dahi kemi-dü'l-levn olur.

Ve ẓufrenin bir ṣınıfı mülteḥimeye mücāveret-i iltiṣāḳ ile mücāvir olur yaᶜnī her birinin ᶜalā-vechi'l-ittiṣāl başka başka cirmi vardır, lākin eczāları ᶜalā-vechi'l-ittiḥād tedāḫul eylememiştir belki ittiṣālleri vardır. Ve bu ṣınıf ẓufre mülteḥimeden sürᶜat ile münkeşiṭ olur yaᶜnī soyulur ve ednā taᶜalluḳ ile ittiṣāli zāil olup ayrılır.

Ve ẓufrenin ṣınf-ı āḫerinin mücāvereti ittiḥād ṭarīḳiyle olur. Ve bu ṣınıf senin maᶜlūmun olan vech üzere keşṭ ve selḫe muḥtāc olur.

el-Muᶜālecāt: Bunun ᶜilācının efḍali ḥadīd ile keşṭ olur ḫuṣūṣan ṣınf-ı leyyinin keşṭi ve ḥadīd ile mülteḥimeden soyulup ayrılması ziyāde efḍal olur.

Ammā ṣınf-ı ṣulbün kāşiṭine vācib olur ki ᶜamelinde ziyāde rıfḳ eyleye, zīrā rıfḳ olunmasa ḍararı müʾeddī olur.

Ve keşṭ olunmağın ṭarīḳi budur ki ṣınnārāt[135] ile ẓufre işāle olunur yaʿnī kaldırılır. Eger ẓufre muṭāvaʿat edip ṣınnāreye taʿalluḳ eder ise ẓufreyi ḳarḍ ve ḳaṭʿ sühūlet üzere olur. Ve eger ṣınnāre ile işāle olunmaktan imtināʿ ederse o ẓufrenin altından bir mevḍiʿden veyāḫūd iki mevḍiʿden ibre ile veyāḫūd ibre misllli bir rīşe-i laṭīfe ile birer şaʿre veyāḫūd ḫayṭ-ı ibrīsem tenfīẕ olunup onunla keşṭ olunur. Ve bu ʿamel müfīd olmaz ise ḥiddetli olmayan ḥadīd ile selḫ-i laṭīfe ḥācet olur.[136] Ve vācib olur ki o ẓufre istīṣāl yaʿnī cemīʿan istihlāk oluna, mümkin olduğu miḳdār ẓufreden bir nesne bāḳī kalmaya velākin mūḳun laḥmına taʿarruḍ olunmaya. Eger mūḳa taʿarruḍ olunur ise demʿa dedikleri āfet ʿārıḍ olur. Ve ẓufre ḥacmiyle mūḳun laḥmları levnlerinden farḳ olunur.

Ve kaçan ẓufre ḳaṭʿ olunsa kemmūn maḍġ olunup milḥle göze taḳṭīr olunur. Ve onların ʿaynının leẕʿi yumurta sarısı ve dühn-i levz ve dühn-i verd ve dühn-i benefşec ile tedārük ve telāfī olunur. Ve eger ẕikr olunan kemmūn-ı memḍūġ maʿa'l-milḥ taḳṭīr olunmasa mülteḥime cefne yaʿnī göz kapağına mülteṣıḳ olup yapışır, onun için ẓufre-i ʿaynı keşṭ olunan kimseye vācib olur ki o marīḍ ḥadeḳa-i ʿaynı küllü vaḳtin taḳlīb ve bir ṭaraftan ṭaraf-ı āḫere taḥrīk eyleye ḥareket iltiṣāḳa mānīʿ olsun için. Ve vaḳt-i keşṭten üç gün mürūrunda şiyāfāt-ı ḥādde istiʿmāl olunur ẓufreden kalan baḳiyyeyi istihlāk eylesin için.

Ve ẓufre üzere istiʿmāl olunacak edviyeye ʿināyet keṯīr olmaz eger ẓufre ġalīẓ olursa, zīrā ġalīẓ olan ẓufreyi edviyenin taḥlīli ümīd olunmadığından mā-ʿadā o ġalīẓ ẓufreye ʿilāc olsun için istiʿmāl olunan edviye-i ḥāddenin cilāsı ve taʿfīni şedīd olmakla ḥadeḳa-i ʿaynı nikāyeden ḫālī olmaz.

Ve ẓufre için tecribe olunan ekḥālden olur ṭarḫamāṭīḳūn ve ḳulḳuṭārīn şiyāfları ve ḳayṣar şiyāfı ve bāsilīḳūn-ı ḥādd ve rūşenāyī ve dīnārcūn şiyāfları. Ve bu şiyāflar cemīʿan aḳrabādīnde meẕkūr olur.

Ve yine ẓufre için tecribe olunmuştur nuḥās-ı muḥraḳ ve ḳalḳadīs ve merāretü't-teys. Bu eczālar mütesāviyeten aḫẕ olunup şiyāf ittiḫāẕ olunur veyāḫūd ḳalḳadīs ve milḥ-i derānī birer cüzʾ, ṣamġ nıṣf cüzʾ aḫẕ olunup

---

135 اَلصِّنَّارَةُ [eṣ-ṣinnāret] (ṣād'ın kesri ve nūn'un teşdīdiyle) İğ başıdır, reʾs-i miġzel maʿnāsına. Vankulu.

136 Bilā-işāletin ḥadīd ile yüzülür.

ḫamr ile şiyāf ittiḫāẕ olunur veyāḫūd nuḥās-ı muḥraḳ ve ḳalḳand ve aṣl-ı keberin ḳışrı ve nūşādur ve merāretü't-tüyūs veyāḫūd merāretü'l-baḳar aḫẕ olunup bal ile şiyāf ittiḫāẕ olunur veyāḫūd yalnız ᶜasel māᶜiz merāresiyle şiyāf kılınır veyāḫūd mıġnāṭīs ve cengār ve maġre ve uşşaḳ ikişer cüzᵓ, zaᶜ-ferān bir cüzᵓ. Pes bu edviye minvāl-i meẕkūr üzere cemᶜ olunup kaç vuḳıyye cemᶜ oldu ise vuḳıyye başına bir ḳūṭūlī ᶜasel katılır.

Ve yine ẓufreye nāfiᶜdir ḳalḳand ile nūşādurdan kuḥl ittiḫāẕ olunur ve bu kuḥl ᶜacīb kuḥl olur.

Ve ẓufre için mücerrebāttan olur ve teᵓs̱īri keşṭ teᵓs̱īrine ḳarīb olur o kuḥl [273a] budur ki ṣırlı olan saksı aḫẕ olunup üzerinden yeşil ṣırrı ḥakk olunur ve saḥḳ-ı nāᶜim ile saḥḳ olunup kabak çekirdeği yağıyla ḫalṭ olunduktan sonra yine maḫlūṭan saḥḳ olunur ve ber-mīl deri içine idḫāl olunur yaᶜnī mīle bir ḳıṭᶜa deri sarılıp o mesḥūḳa bulaştırılıp onunla ẓufre ḥakk olunur, bürᵓ ḥāṣıl olunca ḳadar günde mirāren bu minvāl üzere ḥakk olunur, zīrā ẓufreyi bu minvāl üzere ḥakk terḳīḳ eder ve āḫıru'l-emr izāle eder.

Ve vācib olur ki o ᶜalīl edviye istiᶜmālinden muḳaddem mā-ı ḥārrın buḫārı üzere mükibb ola, gözü tesaḫḫun edip yüzü kızarınca ḳadar buḫāra meyl üzere ola ve ḥammāma dāḫil ola.

Ve ẓufre-i ḫafīfeye nāfiᶜ olur kündür saḥḳ olunup mā-ı ḥārr içinde bir sāᶜat miḳdārı naḳᶜ olunduktan sonra taṣfiye olunup iktiḥāl oluna.

On İkinci Faṣl Ṭarfe Beyānındadır

Ṭarfe ᶜaynda ṭarī ve tāze dem-i aḥmerden bir noḳṭa-i ḥādis̱edir veyāḫūd dem-i ᶜatīḳ-i māitten[137] levni ekheb[138] veyāḫūd esved olur, ḍarbe mis̱lli nes-nelerden ᶜurūḳ münfecire olup demin ᶜayna seyelānından ḥādis̱ olur. Ve imtilā ve verem ḥasebiyle dahi münfecire ᶜurūḳun seyelānından dahi ṭarfe ḥādis̱ olur. Ve urūḳu fetḳ eden esbāb cümlesindendir ṣayḥa eylemek ve ḥareket-i ᶜanife ile ile ḥareket eylemek. Ve baᶜḍı kerre demin ġaleyānın-dan dahi ᶜurūḳ münfetıḳa olur. Ve baᶜḍı kerre dahi ḍarbeden ḥādis̱ olan

137 "Dem-i ᶜatīḳ-i māit" kan eskiyip rengi solması ola.

138 اَلْكُهْبَةُ [el-kühbet] (kāf'ın ḍammıyla ve hā'nın sükūnuyla) Bir levndir ki ak olup karaya māᵓil ola, toz rengi gibi, gerd renk maᶜnāsına. Baᶜḍılar eyitti: كُهْبَةٌ [kühbet] şol levndir ki ḫāliṣ kırmızı olmaya. Vankulu.

ṭarfe ḥasebiyle ḥadeḳada inḫırāḳ ḥādis̱ olur yaᶜnī gözde yarıklık olur. Ve o inḫırāḳ mülteḥimede olur ise eslem olur.

el-Muᶜālecāt: Ṭarfesi olan ᶜayna ḥımār kanı veyāḫūd şefānīn ve fevāḫit[139] ve verāşīn kanları taḳṭīr olunur ḫuṣūṣan ẕikr olunan ṭuyūrun taḥt-ı rīşinde yaᶜnī yeleği kökünün ucunda olan kanı taḳṭīr ziyādesiyle nāfiᶜdir.

Ve ṭarfenin zamān-ı ibtidāsında dimā-ı meẕkūreye ṭīn-i ḳaymūliyā ve ṭīn-i Ermenī mis̱lli rādiᶜāttan bir nesne ḫalṭ olunur. Ammā ṭarfenin evāḫirinde o demlere muḥallilāt ḫalṭ olunur ḥattā zernīḫ ile ṭīn-i maḫtūm dahi ḫalṭ olunmak cāiz olur. Ve baᶜḍı kerre hatun sütü ile ve tuzlu sular ile kündür istiᶜmāl olunur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ o sütte ve suda milḥ-i enderānī ve nūşādur-ı maḥlūl ola ve ḫuṣūṣan onlara kündür dahi vaḍᶜ oluna ve ᶜatīḳ olan ṭarfeye taḳṭīr oluna, o vaḳt nefᶜi ziyāde olur. Ve dīnārcūn şiyāfı ṭarfeye cidden nāfiᶜ olur.

Ve o devā dahi nāfiᶜ olur ki ḥacer-i fülfül,[140] anzerūt mütesāviyetü'l-eczā aḫẕ olunup ikisinin mecmūᶜu ḳadar zernīḫ ile ḫalṭ olunup devā ittiḫāẕ oluna. Ve baᶜḍı kerre ona milḥ-i enderānī dahi ḫalṭ olunup şiyāf ittiḫāẕ olunur. Ve baᶜḍı kerre dahi ḳalā ḫamr ile veyāḫūd ḫall ile ġasl olunup ḫāricden ḍımād olunur. Ve keẕālik güğercin tersi ḫall ve ḫamrdan biri ile ḍımād olunur. Çekirdeği iḫrāc olunan zebīb ile dahi vaḥdehu veyāḫūd ḫall ile veyāḫūd eṭıbbānın dedikleri aḫlāṭ-ı sāire ile ḍımād olunur ḫuṣūṣan o ṭarfede verem dahi ola. Ve keẕālik tāze peynir miḳdār-ı ḳalīl tuz ile ve turp kabuğu ve iklīlü'l-melik dem-i aḫaveyn ile veyāḫūd aṣl-ı sūsen, zaᶜferān, ᶜades, dühn-i verd yumurta sarısı ile dahi ḍımād olunur. Ve suda zūfā ve saᶜter ṭabḫ olunup buḫārına ikbāb olunur ve kendiler ile ᶜayna kimād olunur. Ve sirke içinde ṭabḫ olunan remād dahi bu minvāl üzeredir veyāḫūd lübān naḳīᶜi ṣabır ile veyāḫūd ᶜaṣfer-i berrī suyu ile veyāḫūd zaᶜferān naḳīᶜi ile veyāḫūd babadya ve iklīlü'l-melik maṭbūḫuyla veyāḫūd babadya ve iklīlü'l-melik ᶜuṣāreleriyle veyāḫūd lahana yaprağı sülāḳasıyla kimād olunur veyāḫūd lahana yaprağı ṭabḫ ve daḳḳ olunup ḍımād olunur.

---

139 "Fevāḫit" üveyik dedikleri kuşlardır. Mā-ᶜadā ẕikr olunanlar güğercin envāᶜındandır.

140 "Hacer-i fülfül" diye nüsḫalarda muḥarrer olan ġālib-i iḥtimāl muḥarreftir Allāhu aᶜlem, aṣl nüsḫa ḥabb-ı ḳılḳıl olmak gerektir ki ᶜavāmm ona bir noḳṭalı fā ile ḥabb-ı fülfül derler, zīrā ḥacer-i fülfül müfredātta bulunmamıştır.

Ve ḳavī müzmin olan ṭarfeye ḫardal daḳḳ olunup iki vezni incirin laḥmı ile ḫalṭ olunup ḍımād olunur veyāḫūd süt ile maḥlūl olan zernīḫ ile ḍımād olunur. *Baʿḍı nüsḫada "maḥlūl" bedeline "maḥkūk" vāḳiʿ olmuştur.* Veyāḫūd remād şarābla ṭabḫ olunup ḍımād olunur veyāḫūd nānḫāh ve zūfā sığır sütüyle istiʿmāl olunur.

Ve eger ṭarfeden mülteḥimeye ḫarḳ vāḳiʿ oldu ise kemmūn ve milḥ maḍġ olunup o devāları maḍġ edenin rīḳı mülteḥimede olan ḫarḳa yaʿnī yırtığa taḳṭīr olunur. Ve varaḳ-ı ḫilāf ile ḍımād olunsa cidden nāfiʿ olur.

On Üçüncü Faṣl Demʿa Beyānındadır

Demʿa o ʿillet-i ʿayndır ki o ʿilleti olan göze daimā ruṭūbet-i māiyye ile raṭb olur ve baʿḍı kerre demʿa seyelān eder. Ve bu ʿilletin baʿḍısı anadan doğma ve māder-zād olur. Ve baʿḍı kimseye sonradan dahi ʿārıḍ olur ve ʿārıḍ olan dahi iki ḳısm olur: Biri ḥāl-i ṣıḥḥatte olup demʿa-i lāzıme olur ve āḫeri maraḍa tābiʿa olup maraḍın zevāli ile zāile olur, ḥummayātta olduğu gibi.

Ve demʿa-i ʿārıḍanın sebebi ḳuvve-i māsikenin ḍaʿfı veyāḫūd hāḍıme-i munḍıcenin ḍaʿfı olur veyāḫūd mūḳun miḳdār-ı ṭabīʿīden noḳṣānı olur ve devā-i ḥādd istiʿmālinden dahi olur ve ẓufrenin ḳaṭʿı ʿaḳibinde dahi ʿārıḍ olur.

Ve bu ruṭūbātın mebdeʾi dimāġdır, iki ṭarīḳin birinden ʿayna seyelān eder ki o ṭarīḳin ẕikri kirāren mürūr eyledi, pes bu demʿa ʿilletinden anadan doğma olanlar ve keẕālik ẓufre ḳaṭʿından olanlar için mūḳun laḥmiyyeti külliyyeten istihlāk olundu ise bürʾ recā ve ümīd olunmaz.

Ve demʿin seyelānını mūcib ʿillet-i maḫṣūṣa olmayıp lākin ḥummā ḥasebiyle beyāḫūd emrāḍ-ı ḥādde-i dimāġiyye ile veyāḫūd ḥummā-ı yevmden ḥummā-ı seheriyye ile baʿḍı kerre demʿa ʿilleti ʿārıḍa olur. Ve ḥummā-ı ʿafiniyyede kes̱īr olur. Ve temeddüd maraḍında dahi demʿa kes̱īrü'l-vuḳūʿ olur. Bu meẕkūrların küllīsi demʿa-i ʿārıḍa aṣnāfıdır, cemīʿan maraḍa tābiʿdir, maraḍın zevāli ile demʿanın zevāli serīʿ olur.

el-ʿİlāc: Bu ʿilletin muʿālecesinde ḳānūn budur ki ḳabḍı muʿtedile olan edviye istiʿmāl oluna. Ammā ẓufrenin ḳaṭʿı ʿaḳibinde ḥādis̱ olanlara veyāḫūd devā-i ekkāl istiʿmāl olunduktan sonra ʿārıḍ olanlara ẕerūr-ı aṣfer ve aḳrāṣ-ı zaʿferān istiʿmāliyle ʿilāc olunur. Ve keẕālik şiyāf-ı ṣabır ve şiyāfu'z-zaʿ-

ferān benci istiᶜmāl olunur ve māḳa kündür ile veyāḫūd kündür duḫānıyla ve ḫuṣūṣan ṣabır, māmīs̱ā, zaᶜferān ile kuḥl kılınır. Ve eger māḳ külliyyen fenā bulup istīṣāl ve istihlāk olundu ise o müstehlek istirdād olunmaz ve ᶜilācla helāk olan laḥmiyyet geri gelmez. Ve mā-ᶜadā demᶜanın muᶜālecesi tūtiyā veyāḫūd tūtiyāyī olan devālar ile ᶜale'l-ḫuṣūṣ bābu'l-beyāḍda ẕikr olunan kuḥl-i tūtiyāyī ile ve şiyāfāt-ı lezicenin cümlesi ile ve şiyāf-ı ebyaḍ-ı anzerūtī ve şiyāf-ı ıṣṭafṭīḳān ve sāir aḳrabādīnde meẕkūr olan şiyāflar ile ᶜilāc olunur.

Ve bu bābda muᶜālece olunan mücerreb devālardandır: ekşi enār suyundan edviye-i sāire ile mütteḫaẕ olunan devā. Ve o devānın ṣıfatı budur: Ekşi nar suyundan bir rıṭl nıṣfı kalınca ḳadar ṭabḫ olunup baᶜdehu üzerine ṣabır-ı Seḳūṭarī ve ḥuḍaḍ ve fīl-zehrec ve zaᶜferān ve şiyāf-ı māmīs̱ādan birer mis̱ḳāl, misk iki dānıḳ ilḳā olunup ağzı mesdūd zücāc içinde kırk gün ḳadar güneşte terk olunur.

Ve yine demᶜa için mücerreb devālardan olur ᶜale'r-rīḳ ḥammāma duḫūl ve ḥammāmda meks̱ edip mā ve ḫalli göze kes̱īren taḳṭīr eylemek. Ammā anadan doğma olan demᶜadan ḳābil-i ᶜilāc olanlarının muᶜālecesi ᶜusretli olur.

On Dördünci Faṣl Ḥavel Beyānındadır

Lisān-ı Türkīde ḥavel gözün şaşı olmasıdır. Ve ḥavelin esbāb-ı müteᶜaddidesi vardır. Baᶜḍı kerre muḳle-i ᶜaynı muḥarrik olan ᶜaḍalātın baᶜḍılarının [273b] istirḫāsı olup muḳle cihet-i istirḫānın ḫilāfı ve ḍıddı olan cihete meyl eylemek ile ḥādis̱ olur. Ve baᶜḍı kerre dahi ẕikr olunan ᶜaḍallerin baᶜḍılarında teşennüc olup muḳle cihet-i teşennüce meyl eylemek ile ḥādis̱ olur. Ve her hangisinden olur ise baᶜḍı kerre ruṭūbetten ve baᶜḍı kerre yübūsetten olur.

Emrāḍ-ı ḥāddede ᶜārıḍ olan ḥavel yübūsetten olur. Teşennüc-i ᶜaḍal ḥasebi ile olan ḥavel ᶜaynı muḥarrik olan ᶜaḍalin teşennücünden olur, zīrā ᶜaynda ḥavel ve āfet iḥdās̱ eden teşennüc o muḥarrik-i ᶜayn olan ᶜaḍalin teşennücü olur. Ammā ᶜaynı imsāk eden ᶜaḍaleden[141] ᶜayna bir āfet ᶜārıḍ olmaz belki dāimā nāfiᶜdir.

141 "ᶜAynı imsāk eden ᶜaḍale"den murād ᶜaṣabe-i mücevvefeyi iṭāfe eden ᶜaḍaldir ve *Ḳānūn*'da ẕikri gelir.

Ve çok kerre ḥavel ᶜilel-i dimāġiyye ḥasebiyle ᶜārıḍ olur, ṣarᶜ ve ḳarānīṭus ve seder mis̱lli emrāḍ ile olur, zīrā o emrāḍ ile iḥtirāḳ ve yübs ᶜārıḍ olur ve lā-maḥāle iḥtirāḳ ve yübs ḥavele müᵓeddī olur. Ve imtilā ḥasebiyle dahi ḥavel ḥādis̱ olur.

Ve maᶜlūm buyurula ki aḥvelin şeyᵓ-i vāḥidi iki görmesi maᶜrūftur velākin her aḥvelde o ḥālet olmaz. Eger muḳle-i ᶜayn maḥall-i ṭabīᶜīsinden münezziᶜ olup fevḳ cānibine veyāḫūd süfle ḥareket ve meyl eyledi ise o aḥvel bir nesneyi iki görür, ammā sağ cānibine veyāḫūd sol cānibine ḫurūc eyledi ise o aḥvelde ḥālet-i mezkūre olmaz belki her nesneyi ᶜadedince görür ve onda ḍarar muᶜteber olmaz.

el-Muᶜālecāt: Bu āfetin anadan doğma olanlarına bürᵓ olmaz lākin zamān-ı ṭufūliyyette beden cidden raṭb iken muᶜālece olunur ise bürᵓ meᵓmūl olur ḫuṣūṣan ḥavel doğduktan sonra ᶜārıḍ olup tedārükü ve ᶜilācı ṭıfl iken ve ruṭūbeti kes̱īre iken görüle, o zamān ümīd-i ṣıḥḥat ziyāde olur. Ve o mis̱lli ṭıflın ḥavelinin muᶜālecesi budur ki o ṭıflın mehdi tesviye ve taᶜdīl olunur ve ṭıflın ḥaveli cihetinin ḫilāfına bir sirāc vaḍᶜ olunur. Ve o ṭıfl berīḳ-ı sirāca naẓar için dāimā tekellüf edip muḳlesini o cānibe meyl ettirir ve ruṭūbet ḥasebiyle muḳle dahi ᶜiṣyān eylemeyip mevḍiᶜ-i aṣlīsinde ḳarār edip bürᵓ ḥāṣıl olur.

Ve keẕālik aḥmerü'l-levn püskül mis̱lli bir nesne ḥavelin ḫilāfı cihetine asılır ve yine cihet-i ḫilāfta olan ṣudġa veyāḫūd üẕüne aḥmerü'l-levn ve sāir ṭıflın meyl eylediği bir nesne ilṣāḳ olunur. Bu mis̱lli nesneleri ṭıfl teᵓemmül ve tabaṣṣur etmek için ednā külfet ile ᶜaynını cihet-i ḥavelden taḥrīk eder. Ve baᶜḍı kerre o tekellüf bürᵓe sebeb olur ve demi irsāl dahi naẓarı müstaḳīm eder.

Ammā o ḥavel ki kebīre ve meşāyıḫa ᶜārıḍ olup sebebi istirḫā veyāḫūd teşennüc-i raṭb ola, onun muᶜālecesinde vācib olur ki ẕikri mürūr eden istifrāġāt ve eyāricāt-ı kibār mis̱lli tenḳıye-i dimāġ istiᶜmāl oluna ve tedbīri telṭīf oluna ve ḥammām-ı muḥallil istiᶜmāl oluna. Ve ḥavele nāfiᶜ edviyeden olur zeytūn varaḳı ᶜuṣāresiyle seᶜūṭ istiᶜmāli.

Ve ḥavelin ᶜurūḍu teşennüc-i yübsī ḥasebiyle olur ise vācib olur ki onda neṭūlāt-ı muraṭṭıbe istiᶜmāl oluna. Ve eger ḥummāsı olmaz ise cidden muraṭṭıb olan edhānla eşek sütü istiᶜmāl oluna. Ve'l-ḥāṣıl onların tedbīri mu-

raṭṭıbāt ile olur ve gözlerine şefānīn demi dahi taḳṭīr olunur. Ve beyāḍ-ı beyḍ ve dühn-i verd miḳdār-ı ḳalīl şarābla ḍımād olunup üzeri bağlanır, birkaç gün bu ḍımād ile mirāren ᶜamel olunur.

On Beşinci Faṣl Cuḥūẓ-ı ᶜAyn Beyānındadır

Gözün fevḳe çıkıp nütūᵓ üzere olmasına cuḥūẓ-ı ᶜayn derler. Bu āfetin dahi esbāb-ı müteᶜaddidesi vardır. Baᶜḍı kerre muḳlenin yaᶜnī bunduḳa-i ᶜaynın intifāḫı ḥasebiyle olur. Ve intifāḫ dahi s̱iḳal ve imtilādan olur. Ve baᶜḍı kerre dahi cuḥūẓa sebeb bir ḍāġıṭın ḍaġṭ edip cihet-i ḫārice iḫrācıyla olur. Ve baᶜḍı kerre dahi ᶜaynın ribāṭı ve bağlarının ve o ribāṭı ḥıfẓ eden ᶜaḍalātın müsterḫıye olmasıyla olur.

Kaçan cuḥūẓa sebeb intifāḫ ve s̱iḳal ve imtilā olup mevāddı gerek ḫılṭıyye ve gerek rīḥiyye olsun ᶜaynın kendide olur ise o mevādd ḫāliye değildir ki tevellüdü yā ᶜaynda olur veyāḫūd dimāġ müşāreketi ile veyāḫūd cemīᶜan beden müşāreketiyle olur.

Hatunlarda iḥtibās-ı ṭams̱ katında ᶜārıḍ olan cuḥūẓ cemīᶜan beden müşāreketiyle olur. Ve ḫāric cānibine şiddet-i inḍıġāṭla olan cuḥūẓ ḳabīlindendir ḫanıḳ katında ve ṣudāᶜ-ı şedīd katında ve baᶜde'l-ḳayᵓ ve baᶜde'ṣ-ṣıyāḥ Ve baᶜdehu vecaᶜi'l-vilāde ḥādis̱ olan cuḥūẓlar.

Kaçan hatunların ṭalaḳı yaᶜnī vilādet ağrılarında tezaḥḥur ve renne ziyāde olsa ᶜaynları cāḥıẓa olur. Ve baᶜḍı kerre o hatunda dem-i nifāstan baḳıyye kalıp ᶜayna seyelān eder ve ondan dahi cuḥūẓ ḥādis̱ olur. Cuḥūẓ cenīnin fesād-ı mizācından ve mevt ve taᶜaffününden dahi ḥādis̱ olur.

Ve istirḫā-i ᶜaḍale ile olan cuḥūẓ teşrīḥte ẕikri mürūr eden ᶜaṣabe-i mücevvefeyi muḥīṭ olan ᶜaḍalātın istirḫāsıyla olur, zīrā o ᶜaḍale müsterḫıye oldukta muḳleyi ḥıfẓa ḳādir olmaz ve muḳle ḫārice çıkar. Eger ᶜaḍalde faḳaṭ istirḫā olup inhitāk[142] olmaz ise o ᶜaynda yalnız cuḥūẓ olur ve baṣar ṣaḥīḥ olur, eger ᶜaḍalde intihāk dahi olur ise baṣar bāṭıl olur.

Ve ḫavānīḳ mis̱lli ve evrām-ı ḥucub-ı dimāġ ve ẕātü'r-riye mis̱lli maraḍlarda iki göze dahi maᶜan cuḥūẓ ᶜārıḍ olur. Ve bu maraḍlarda ᶜārıḍ olan cuḥūẓ dahi baᶜḍı kerre inḍıġāṭ ve baᶜḍı kerre ᶜaynın mevādd ile imtilāsı olur. Ve eks̱er-i ḥālde o cuḥūẓda merᵓiyyede düsūmet ve ḳarniyyede verem olur.

142 "İnhitāk" inḫırāḳ maᶜnāsınadır, yırtıklık demektir.

el-ᶜAlāmāt: Ḥadeḳada müctemiᶜa olan mevāddan ᶜārıḍ cuḥūẓda ᶜiẓam ve inḍıġāṭta olan cuḥūẓa mādde iᶜānet eder ise onda dahi ᶜiẓam olur ve baᶜḍı kerre onun ᶜiẓamı olmaz. Ve iki ḥālde dahi cuḥūẓ-ı inḍıġāṭīnin ense ṭarafında temeddüd iḥsās olunur. Ve cuḥūẓ-ı inḍıġāṭī sebebinin vuḳūᶜundan dahi [maᶜlūm] olur. Ammā ᶜaḍalenin istirḫāsı ile olan cuḥūẓda ḥadeḳa ᶜaẓīm olmaz, bāṭında temeddüd-i şedīd iḥsās olunmaz velākin ḥadeḳa ḳaliᶜa gibi olur yaᶜnī maḥallinden ḫurūc eder.

el-Muᶜālecāt: Cuḥūẓda ḫafīf olanların muᶜālecesinde ḥadeḳayı bāṭına defᶜ eden ᶜaṣāyib ve bağ kifāyet eder, muḥkem bağlanıp müstalḳıyen tenvīm olunur ve ġıdāsı taḫfīf ve ḥareketi taḳlīl ve ᶜaynı tağmīḍ olunmağa müdāvemet olunur ve edviyeden meᶜūnet ḥācet olur ise summāḳ şiyāfı istiᶜmāl olunur.

Ammā ḳavī olan cuḥūẓda eger mādde var ise tenḳıyeye ḥācet olur, mevādd bedenden ve reᵓsten maᶜlūmun olan müshilāt ve faṣd ve aḫdeᶜayn[143] damarlarından ḥacāmet ve ḥuḳun-ı ḥādde ile istifrāġ olunur. Ve'l-ḥāṣıl cuḥūẓun cümlesine ishāl enfaᶜ eşyādan olur ve ḳafā üzere meḥācim vaḍᶜı dahi enfaᶜ olur. Ve vācib olur ki zamān-ı ibtidāda bir ḳıṭᶜa ṣūf sirke ile ıslatılıp ḍımād kılına ve mā-ı bārid-i ᶜaẕb ile veyāḫūd mā-ı bārid-i māliḥ ile yüzü ġasl oluna ḫuṣūṣan ki o su içinde ḳuşūr-ı rummān ve ᶜulleyḳ mis̱lli ḳābıḍāt ṭabḫ olunmuş ola ve ḫaşḫāş ve hindebā ve ᶜaṣa'r-rāᶜī mis̱lli edviye dahi ṭabḫ olmuş ola.

Ve eger o cuḥūẓ imtilā ḥasebiyle değil ise bāḳī aṣnāfına cemīᶜan bu ẕikr eylediğimiz tedbīr nāfiᶜ olup ve cuḥūẓun her vaḳtine muvāfıḳ olur. Eger cuḥūẓ imtilā ḥasebiyle oldu ise zamān-ı ibtidādan sonra vācib olur ki mādde taḥlīl oluna.

Ve eger cuḥūẓ istirḫādan ᶜārıḍ oldu ise onun ᶜilācı eyāricāt-ı kibār ve ġarāġır ve şemūmāt ve baḫūrāt-ı maᶜrūfe olur.

Ve bunlardan sonra o ḳābıḍlar istiᶜmāl olunur ki onun şeddi ola yaᶜnī o ḳābıḍlar gevşek olan ribāṭı şedd edip [274a] bağlaya.

Ammā vilādet ḥasebiyle olan cuḥūẓ eger dem-i nüfesānın ḳıllet-i seyelānıyla veyāḫūd cenīnin fesādından ᶜārıḍ ise onun ᶜilācı ṭams̱ı idrār ve cenīni iḫrāc olur.

---

143 "وفي العنق الاخدعان وهما عرقان في موضع الحجامة" Min risāleti Ebi'l-Faḍl ve sāiri'l-lüġat.

Eger yalnız inḍıġāṭtan cuḥūẓ ḥādis̱ ise edviye-i ḳābıḍa istiᶜmāl olunur.

Ve nütūᵓ ve cuḥūẓa nāfiᶜ edviyeden olur verd ve kündür ile istiᶜmāl olunan bāḳılā unu ve beyāḍ-ı beyḍ ile ḍımād olunmak. Ve kez̠ālik temrin muḥraḳ çekirdeğiyle sünbül istiᶜmāli devā-i ceyyid olur.

On Altıncı Faṣl Gözün Ġuᵓūru ve Ṣıġarı Yaᶜnī Çukurlanması ve Küçük Olması Beyānındadır

Bu āfet ḥummayātta ve ḫuṣūṣan seherī olan ḥummālarda olur. Ve istifrāġāt ᶜaḳibinde ve eraḳ ve ġamm ve hemmde olur. Ammā eraḳ yaᶜnī seheriyye olan ġuᵓūr ve ṣıġar nuᶜāsiyye olur yaᶜnī o āfetin ṣāḥibi tapuklar ve göz kapağı s̱aḳīl ve ḥareketi ᶜasīr olur, ammā ḥadeḳada bu ᶜusret olmaz. Ve sebeb-i ġuᵓūr ġamm olur ise o zamān ḥadeḳa sākine olur.

Ve ḥikāye olundu ki nāstan baᶜḍıları iki şıḳḳına iḫtilāf ᶜārıḍ olup bir cānibi şedīden bārid ve cānib-i āḫeri şedīden ḥārr oldu. Ve cānib-i bāridinde olan ᶜaynına ġuᵓūr ve ṣıġar ᶜārıḍ oldu. *Ve baᶜḍı nüsḫada "فاعلم ذالك بجملته" vāḳiᶜ olmuştur. Allāhu aᶜlem murādı.* Biz bu āfetin esbābını beyānla iktifā edip icmāl eyledik ve sana maᶜlūm olur ki onun ᶜilācı esbāb-ı mez̠kūreyi izāle olur.

On Yedinci Faṣl ᶜAynın Zürḳatı Beyānındadır

ᶜAynın azraḳ olduğu ᶜaynın ṭabaḳātında olan esbābla olur yāhūd ruṭūbāt-ı ᶜaynda olan esbābla olur. Ve ruṭūbātta olan sebeb budur ki celīdiyye ruṭūbetinin miḳdārı kes̱īr ve ruṭūbet-i beyḍiyye ṣāf olup ve beyḍiyyenin vaḍᶜı ḫārice ḳarīb olur ise veyāḫūd beyḍiyyenin miḳdārı muᶜtedile veyāḫūd ḳalīle olur ise bu esbābla ᶜayn azraḳu'l-levn olur eger ṭabaḳāt-ı ᶜaynda o esbāba münāziᶜ ve zürḳate māniᶜ bir nesne olmaz ise.

Ve eger ruṭūbet-i ᶜayn küdūret üzere veyāḫūd ruṭūbet-i celīdiyye ḳalīle ve beyḍiyye kes̱īre olup kes̱īrü'l-miḳdār olan sunun terāküm-i eczādan nāşī ḥādis̱ olan ẓulmeti gibi beyḍiyyede dahi ẓulmet olur ise veyāḫūd celīdiyye ġāire olur ise o ᶜayn keḥlā[144] olur. Ammā ᶜaynın levnini muḳteḍī sebeb

144 "Keḥlā" ḥadeḳası sevdā olan ᶜaynın vaṣfıdır. Bu maḳāmda murād olunan bu maᶜnādır. Baᶜḍı kerre mevḍiᶜ-i kuḥl sürme çekilmiş kimse gözü gibi ḫılkatte siyāh olan gözde istiᶜmāl olunur.

ṭabaḳāttan ʿinebiyyede olur ise eger o ʿinebiyye ṭabaḳasının levni esved olur ise ʿayn keḥlā olur.

Eger ʿinebiyye zerḳā olur ise ʿayn dahi zerḳā olur. Ve ʿinebiyye ṭabaḳasının zerḳā olduğu ʿadem-i nuḍc ḥasebiyle olur, nebātātın o sebebden zerḳā olduğu gibi, zīrā nebātātın evvel-i ẓuhūrunda ḥisse levn-i ṭabīʿīsi ẓāhir olmaz belki beyāḍa māil olur. Kaçan nuḍc eylese levn-i ḫuḍret ʿārıḍ olur ve bu sebebden eṭfālin gözü zerḳā ve şehlā olur. Ve bu zürḳat ruṭūbet-i ʿaynın mübālaġa üzere olduğundan olur yaʿnī kes̠īrü'l-miḳdār olan ruṭūbeti ṭabīʿat evvel-i emrde inḍāc edemeyip ṣıbġı ẓāhir olmaz ve nuḍc ettikte inḍācı miḳdārınca ṣıbġı merʾī olur.

Ve ʿinebiyyenin zerḳā olduğu ruṭūbetin nuḍcu kemāle eriştikten sonra taḥallül eylediğinden dahi olur, zīrā ṣıbġ ruṭūbete tābiʿ olur, ruṭūbetin noḳṣānıyla ṣıbġ dahi nāḳıṣ olup zürḳat ḥādis̠ olur. Bunun naẓīri yine nebātātın evāḫir-i ḥāli olur ki kaçan nebātātın ruṭūbeti nuḍcu müntehī olsa vaḳt vaḳt o ruṭūbet taḥallül eder ve ruṭūbetin taḥallülü ḥasebiyle ṣıbġ dahi tenāḳuṣ edip ağarmağa başlar. Ve bu vechle olan zürḳat yübūset-i ġālibden ḥādis̠ olur. Ve bu sebebden ḫastaların ve meşāyıḫın ʿuyūnu şehlā olur, zīrā meşāyıḫta ruṭūbet-i ġarībe kes̠īre olur ve ruṭūbet-i ġarīziyye taḥallül edip ḳalīlü'l-miḳdār olup ḳılleti şühūlete müʾeddī olur veyāḫūd ʿinebiyyenin zürḳat levn-i ḫalḳīsi olur.

Ve baʿḍı kerre ʿinebiyyenin cüzʾ-i māddīsi olan ruṭūbetin ṣafāsı ḥasebiyle ʿinebiyye azraḳ olur. Ve baʿḍı kerre dahi ʿinebiyyenin zürḳatı evvel-i ḫilḳatte cüzʾ-i māddīsinin levni azraḳ olduğundan olmaz lākin evvel-i ḫilḳatte ʿinebiyye levn-i āḫer üzere olup ḳable'l-vilādet iki āfetin biri yaʿnī ruṭūbet-i ġālibe ve yübūset-i bāliġadan biri ʿārıḍ olmakla ʿinebiyyenin mādde-i ḫalḳīsinin levni zürḳate taḥavvül eder. Ve ikisi beyninde farḳ bu olur ki ʿinebiyyenin mādde-i ḫilḳatinin levni azraḳ olur ise o baṣarda āfet olmaz, ebṣārı cevdet üzere olur. Ve eger levn-i ḫalḳīsi azraḳ olmayıp ḳable'l-vilādet ẕikr olunan iki āfetin birinden zürḳat ḥādis̠ oldu ise o mis̠lli baṣarda āfet olup ebṣārında cevdet olmaz. Pes zürḳat iki ṣınıf olur: Biri zürḳat-i ṭabīʿī ve biri zürḳat-i ʿaraḍī olur.

Ve kuḥlet esbābıyla esbāb-ı zürḳat cemʿ olur ise şühlet ʿārıḍ olur, zīrā şühlet kuḥlet ile zürḳat arasında bir levndir ve o iki nevʿ esbābın ictimāʿından şühlet ʿārıḍ olur.

Enbāduḳlus ẓann eyledi ki baᶜḍı ᶜuyūnda nāriyyet olur ve nāriyyet şüh-leti iḳtiḍā eder. Lākin bu ẓann fāsiddir onun için ki gözde nāriyyet olsa ruṭūbet-i ᶜaynı nāriyyet ifnā etmekle baṣar mutaḍarrır olurdu, zīrā baṣarın cevdeti ruṭūbet ile olur ve ᶜayn-ı şehlāda o taḳdīr üzere ruṭūbet noḳṣān üzere olmakla baṣarda cevdet olmazdı, bu ise ḫilāf-ı vāḳiᶜdir.

Ve ᶜayn-ı keḥlānın ebṣārı ᶜayn-ı zerḳānın ebṣārından baᶜḍı kerre ḳāṣır ve nāḳıṣ olur eger zerḳānın zürḳati āfet ḥasebiyle olmaz ise. Ve sebebi budur ki baᶜḍı kerre küḥūlet ruṭūbet-i beyḍiyyenin küdūreti ḥasebiyle olup onda şefīf olmaz.Ve o mis̱lli ruṭūbete şefīf olan elvānın kāmilen eşbāḥı nüfūẕ etmemekle eşbāḥı ruṭūbet-i kedire beyān edemeyip ebṣār nāḳıṣ olur ve ẕikr olunan ᶜadem-i nüfūẕ beynehümāda olan müḍādde ḥasebiyle olur. Ve keẕā-lik ḳarīben maᶜlūmun olduğu üzere küḥūlet-i ᶜayn ruṭūbet-i beyḍiyyenin kes̱retinden olur ise ᶜayn taḥdīḳa icābet eylemeyip ḳuddāma ḥareket-i muᶜ-teberesi olmamakla dahi ᶜayn-ı zerḳānın baᶜḍısından keḥlā ebṣārda ḳāṣır ve nāḳıṣ olur.

Ve ᶜayn-ı zerḳānın sebeb-i zürḳati ruṭūbet-i beyḍiyyenin ḳılleti olur ise o zerḳā gecede ve ẓulmette ebṣārı gündüzden ziyāde olur, zīrā nehār mādde-i ruṭūbet-i ḳalīleyi taḥrīk eder ve ḥareket ḥasebiyle eşbāḥı o müteḥarrik olan ruṭūbet tebyīn etmeğe ḳādir olmaz, ẓulmetten ḍavᵓa çıkan kimsenin ᶜaynı eşbāḥı tebyīn edemediği gibi keẕālik ruṭūbeti ḳalīl olan ᶜayn dahi ḍavᵓ-i nehārda eşbāḥı tebyīn eylemez.

Ammā kes̱ret-i ruṭūbet ḥasebiyle keḥlā olan ᶜayn gece az görür, baṣarı gecelerde eḳall olur, zīrā leylen ebṣārın cevdeti taḥdīḳ ve māddeyi ḫārice taḥrīk ile olur. Ve mādde-i ruṭūbet kes̱īre oldukta onun taḥrīki ᶜasīr ve mādde-i ḳalīleyi taḥrīkten ṣuᶜūbetli olur. Ammā ṭabaḳa-i ᶜayn ḥasebiyle olan küḥūlet baṣarı cemᶜ-i şedīd ile cemᶜ eder ve lā-maḥāle ebṣār cevdet üzere olur.

el-Muᶜālecāt: Zürḳata nāfiᶜ olan ekḥāl-i mücerrebedendir benc-i mücef-fef su içinde ᶜasel gibi olunca ḳadar ṭabḫ olunur baᶜdehu onunla iktiḥāl olu-nur. Veyāḫūd is̱mid-i Iṣfahānī üç dirhem, inci bir dirhem, misk, kāfūr birer dānıḳ, duḫān-ı sirācu'z-zeyt yāhūd duḫān-ı zībaḳ iki dirhem, zaᶜferān bir dirhem. Bu eczālar cemīᶜan saḥḳ ve cemᶜ olunup iktiḥāl olunur. Ve zaᶜferā-nın kendi dahi istiᶜmāl olunur.

Ve dühn-i zaᶜferānı istiᶜmāl ḥadeḳayı tesvīd eder. Keẕālik ᶜinebü'ṡ-ṡaᶜleb ᶜuṣāresi dahi ḥadeḳayı tesvīd eder. Veyāḫūd ḥasek ᶜuṣāresi iki dirhem, ᶜafṣ-ı mesḥūḳ bir dirhem, ağacında erişmiş ve siyāhlanmış zeytūn çekirdeğinin dühnü ve ġayr-i muḳaşşer simsim [274b] dühnü her birinden bir dirhem aḫẕ olunup nār-ı leyyinede siyāh olunca ḳadar ṭabḫ olunup iktiḥāl olunur.

Ve yine mücerrebāttan olur o devā ki bu vaṣf üzeredir: Bunduḳ iḥrāḳ olunup zeyt ile ḫalṭ olunur baᶜdehu azraḳu'l-ᶜayn olan ṣabīnin yāfūḫu onunla temrīḫ olunur. Ve keẕālik tāze ve raṭb ḫanẓale içine bir mīl idḫāl olunup o mīl ile iktiḥāl olunur. Ḥattā dediler ki o miṡlli mīl ile kedinin gözüne iktiḥāl olunsa her ne ḳadar kedinin zürḳat-i ᶜaynı ṭabīᶜī ve ḳavī zürḳat ise dahi o iktiḥāl ile sevāda istiḥāl eder. Tesvīd-i ᶜaynda cevzin ḳuşūru dahi ḫanẓale-i raṭb gibidir. *Baᶜḍı nüsḫada "cevz" bedeline "cillevz"*[145] *vāḳiᶜ olmuştur.*

Veyāḫūd aḳāḳıyā bir cüzᵓ ve südüs cüzᵓ ᶜafṣ aḫẕ ve cemᶜ olunup şaḳāyıḳ-ı nuᶜmān suyu ve ᶜuṣāresiyle dahi ḳaṭūr ittiḫāẕ olunur. Ve keẕālik benc ᶜuṣāresi ve ḳuşūr-ı rummān ᶜuṣāresiyle dahi ḳaṭūr ittiḫāẕ olunur.

Ve bu miṡlli müdāvāt ile azraḳu'l-ᶜayn ṣabīnin zürḳat-i ḫalḳīsi zāil olmak mümkin olduğundan Muḥammed bin Zekeriyyā ᶜaleyhi raḥmetü'l-Mevlā dedi ki azraḳu'l-ᶜayn olan raḍīᶜin zürḳati ona Zencī veyāḫūd Ḥabeşī mürḍiᶜa ittiḫāẕ olunmakla zāyile olur. Ve Cālīnūs tecribe-i ṣādıḳa ile bunun ṣıḥḥati müteḥaḳḳaḳ olmuştur diye şehādet eylediğini Muḥammed bin Zekeriyyā ḥikāyet eder. Allāhu aᶜlemu bi-ḥaḳīḳatihi.

---

145 Meşhūr olan "cillevz" bunduḳ maᶜnāsınadır. Ve ḥabbu'ṣ-ṣanevber maᶜnāsına dahi istiᶜmāl olunur.

MAḲĀLE-İ S̱ĀLİS̱E ECFĀNIN VE ECFĀN ḤAVĀLĪSİNDE OLANLARIN BEYĀNINDADIR O DAHİ BİRAZ FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR

Evvelki Faṣl Ecfānda Ḥādis̱ Olan Ḳaml Beyānındadır

Ḳamlın sebeb-i māddīsi ʿufūnetli bir ruṭūbettir ki onu ṭabīʿat nāḥiye-i cilde defʿ eder ve o ruṭūbet-i medfūʿadan ḳaml tevellüdünün sebeb-i fāʿilī-si ġayr-i ṭabīʿī olan ḥarāret olur. Ve ḳaml eks̱er-i ḥālde o kimsede olur ki fünūn-ı eṭʿime ve elvān-ı aġdiye ile tenaʿʿum muʿtādı ola, ḳalīlü'r-riyāḍet olup naẓīf olmaya ve ḥammām istiʿmāl eylemeye.

el-Muʿālecāt: Onun muʿālecesinde bedeni ve reʾsi tenḳıye ile ibtidā olunur ve nāḥiye-i ʿayn dahi senin bildiğin münaḳḳıyāt ile tenḳıye olunur, ʿale'l-ḫuṣūṣ o ġarāġır ile tenḳıye olunur ki sirke ile ḫardaldan mütteḥaẕ ola ve baʿdehu o cefn ġasl olunur, deniz suyuyla ve miyāh-ı māliḥa vü kibrītiyye ile tenṭīl olunur. Ve cefnin şüfresi yaʿnī kirpiğin bittiği maḥalli bir cüzʾ şebb ve nıṣf cüzʾ mīvīzec ile telṭīḫ olunur. Ve baʿdı kerre o leṭūḫa ṣabır ve būraḳ her birinden nıṣf cüzʾ ziyāde olunur. Ve aḥsen olan bu eczālar ḫall-i ʿunṣul ile maʿcūn kılınmaktır. Ve būraḳ ile mīvīzec ḳamla devā-i ceyyid olur.

İkinci Faṣl Sülāḳ Beyānındadır

Sülāḳ göz kapağına ʿārıḍ olan ġılẓate derler, ehl-i Yūnān ona enbūsīmā tesmiye ederler. Ṣāḥib-i *Ḳānūn* der ki ben derim ki sülāḳ ecfānda ḥādis̱ olan bir nevʿ ġılẓattir ki ġalīẓa ve rediyye ve ekkāle ve būraḳıyye olan mevāddan ḥādis̱ olur; o mevāddın inṣıbābı ile ecfānın eṭrāfı muḥammere olur ve kıza-rır ve ehdābı münteşire olup dağılır ve cefnin eşfārı teḳarruḥuna sebeb olur ve ona fesād-ı ʿayn tebeʿiyyet eder ve eks̱er-i ḥālde ʿaḳīb-i remedde olur. Ve onun ḥadīs̱i olur ve ʿatīḳi olur; ʿatīḳi redī olur.

el-Muʿālecāt: Ḥadīs̱ yaʿnī tāze olan sülāḳa bu ḍımād nāfiʿdir: Merci-mek gül suyuyla ṭabḫ olunup ḍımād olunur veyāḫūd semiz otu ve hindebā dühn-i verd ve beyāḍ-ı beyḍ ile ḍımād kılınıp gecelerde istiʿmāl olunur baʿdehu ḥammāma idḫāl olunur. Veyāḫūd ʿades-i muḳaşşer ve summāḳ ve şaḥm-ı rummān ve verd aḫẕ olunup meybuḫtec ile maʿcūn kılınıp leylen

isti^cmāl olunur ve ṣabāḥ ile istiḥmām olunur. Ve ḥammāma idmān sülāḳ mu^cālecātının enfa^cındandır.

Ammā sülāḳın ^catīḳ ve müzmin olanları mu^cālecātında vācib olur ki sāḳ üzere ḥacāmet oluna ve ^cırḳ-ı cebhe faṣd oluna ve ^cale'd-devām ḥammām isti^cmāl oluna.

Ammā edviye-i mevḍi^ciyyeden biri budur ki nuḥās-ı muḥraḳ nıṣf dirhem, zāc üç dirhem, za^cferān, fülfül birer dirhem aḫẕ olunup şarāb-ı ^cafıṣ ile saḥḳ olunur ḥattā ^casel-i raḳīḳ gibi olur ve ḫāric-i cefne ṭılā olunur.

Ve remed ^caḳibinde olan sülāḳ için bu ṣan^cat üzere olan şiyāf mücerrebdir, nüsḫası budur: Zācu'l-ḥibrül-muḥraḳ,[146] za^cferān, sünbül birer cüzʾ, şāẕenec, on cüzʾ, bunlardan şiyāf edip cefne kuḥl kılınır. *Ve ba^cḍı nüsḫada "يكتحل" bedeline "يحك به الجفن" vāḳi^c olmuştur.*

Üçüncü Faṣl Cesāu'l-Ecfān Beyānındadır

Ba^cḍı kerre göz kapağında cesā[147] ^cārıḍ olur ve cefnin ḥareketi ^cusretli olur, göz açık olsa yummakta ^cusret ve keẕālik göz yumuk olsa açmakta ^cusret olur. Ve cefnde veca^c ve ḥumret dahi olur ve ruṭūbeti olmaz. Ve çok kerre olur ki uykudan uyandıkta cefn infitāḥa icābet eylemez, biraz vaḳt yumuk olur. Ve eks̱er-i ḥālde remaṣ-ı yābis ü ṣulb[148] tefārīḳından ḫālī olmaz ve onda bi-nefsihi seyelān olmaz ve onun seyelānı bi'l-^caraḍ olur, zīrā o āfet yübsten ve yübūsete māil ḫılṭ-ı lezicden ^cārıḍ olur, o sebebler ile ^cārıḍ olan maraḍda seyelān olmaz, lākin veca^cı ve ḥumreti olur.

Ammā o āfet ki onda cefne munṣabbe olur mādde olmaya ve belki bilā-mādde cefnde ḥikke ola, ona yübūset-i ^cayn tesmiye olunur ve çok kerre o cefnde mizāc-ı ḥārr ve mevādd-ı kes̱īre dahi olur ve o mevāddı istifrāġa ḥācet olur.

el-Mu^cālecāt: Cesāu'l-ecfān mu^cālecesi budur ki mā-ı fātir ile ıslatılan sünger ile ḍımāda müdāvemet olunur. Ve gerektir ki suyu tatlı olan ḥammāmda istiḥmām eyleye ve ḥammām mu^ctedil ola ve beyāḍ-ı beyḍi dühn-i verd ile ḍarb edip uyurken gözü üzere vaḍ^c ede ve başını ta^crīḳa müdāvemet

---

146 "Zācu'l-ḥibr" suḥayre dedikleridir ki müfredāt-ı *Ḳānūn*'da ẕikri mürūr eyledi.

147 "جَسا كدَعا جسوًّا صَلُبَ وجاساهٔ عاداهٔ" *Ḳāmūs*.

148 Ya^cnī müteferriḳ mevāḍi^cde kuru çapaklar olur.

edip muraṭṭıbāt istiᶜmāl eyleye. Ve muraṭṭıb edhān ve neṭūlāt ve seᶜūṭātı dühn-i benefşec ve dühn-i nīlūfer ve ġayrılar ile terṭībi istiᶜmāl eyleye.

Eger o ᶜalīlin āfeti mādde-i ṣafrāviyye ile olduğuna delālet eder delīl var ise leblābla istishāl[149] olunur, leblābın o bābda ḫāṣṣıyyeti vardır.

Ve eger ẓann olunur ise ki cefnde mādde-i ġalīẓa vü müceffife vardır ve o mādde-i müceffifeyi taḥallül eylemeğe ḥācet olur, o vaḳt ḥulbe luᶜābı ve bezr-i kettān luᶜābı süt ile aḫẕ olunup ᶜayna vaḍᶜ olunur ve o luᶜāblar cesāyı izāle ve ḫılṭ-ı redīyi istifrāġ eder. Ve bu ᶜillet için mücerreb devālardan olur tavuk yağı ve karnıyarık luᶜābı ve bal mūmu ve gül yağı. Bu meẕkūrlar dāimā o ᶜayn üzere vaḍᶜ olunur ve aḥyānen yaş getiren cālibü'd-dümūᶜ edviye dahi vaḍᶜ olunur [275a] İrasṭırāṭis şiyāfı gibi devā vaḍᶜ olunur, zīrā cesā-i māddī vü müzmine ekḥāl-i müdemmiᶜa istiᶜmāli nāfiᶜ olur ve o ekḥāl mādde-i ġalīẓayı taḥlīl edip isāle eder ve ruṭūbāt-ı raḳīḳayı maḥall-i āḫerden ceẕb eder ve raḳīḳi taḥlīl ile ġalīẓ dahi taḥallül eder.

Dördüncü Faṣl Ġılaẓ-ı Ecfān Beyānındadır Yaᶜnī Göz Kapaklarının Ġalīẓ Olduğunu ve ᶜİlācını Bildirir

Bu ᶜillet cerebü'l-ᶜayna tābiᶜ olur ve baᶜḍı kerre cefn üzere edviye-i bāride ile ṭılā olunmaktan dahi ᶜārıḍ olur.

Bu ᶜilletin ᶜilācı o ekḥāldir ki lājiverd ve ḥacer-i Ermenī ve nevā't-temrü'l-muḥraḳ ve nārdīnden mütteḫaẕ ola ve devām üzere ḥammām istiᶜmāli ve şürb-i nebīẕden ictināb olur. Ve çok kimseler mīl ile ve şiyāf-ı aḥmer ile cefni ḥakk ederler, ammā sükker ile cefni ḥakk eylemek çok kerre mevāddı tehyīc edip cereb iḥdās̱ eder.

Beşinci Faṣl Tehebbüc-i Ecfān Beyānındadır

Tehebbüc:[150] Mevādd-ı raḳīḳa ve buḫārāttan göz kapakları müntefiḫ gibi olur, ona tehebbüc derler. Ve haḍmın ḍaᶜfından ve seyyiᵓ olmasından olur. Seherde ve ḥummayāt-ı seheriyyede ᶜārıḍ olur. Ve baᶜḍı kerre istisḳā evāilinde sūᵓ-i ḳunyede dahi ᶜārıḍ olur; ẕātü'r-riye ve līs̱erġus mis̱lli evrām-ı

149 "İstishāl" ishāl ṭaleb etmektir.

150 "اَلتَّهَبُّجُ" tānın fetḥiyle ve bānın ḍammı ve teşdīdi ile şişmek; yuḳālu: هَبَّجَهُ تَهْبِيجًا فَتَهَبَّجَ أَيْ وَرَّمَهُ تَوْبرِيمًا فَتَوَرَّمَ Vankulu.

raṭbeden dahi ᶜārıḍ olur. Kaçan nāḳıhīnde tehebbüc-i ecfān ᶜārıḍ olsa nüksü inẕār eder ve ḫuṣūṣan ecfānın ḥavālīsinde olan aᶜḍālarda ḍumūr olup ecfānda tehebbüc olsa o mis̱lli tehebbüc nüksü ḳaviyyen inẕār eder.

Ve bu ᶜilletin ᶜilācı, sebebini ḳaṭᶜ yaᶜnī mevādd-ı raḳīḳayı ecfāna inṣıbābdan ve buḫārātı ṣuᶜūddan kesip ve tekmīd eylemektir.

Altıncı Faṣl Ecfānın S̱iḳali Beyānındadır

S̱iḳal-i ecfān baᶜḍı kerre tehebbüc ḥasebiyle olur ve tehebbüc esbābı ile olur ve baᶜḍı kerre ḳuvvetin ḍaᶜfı ve suḳūṭu ile olur, zīrā ḳuvvet ḍaᶜīfe olsa cefni taḥrīk eylemek ona ağır olur. Dıḳḳta olan s̱iḳal-i ecfān ḍaᶜf-ı ḳuvvet ile olur. Ve baᶜḍı ecfānın s̱iḳali ġılẓatten ve şırnāḳtan nāşī olur. Ve baᶜḍı s̱iḳal-i ecfān nevāib-i ḥummayāt evāilinde olur.

Yedinci Faṣl İltiṣāḳ-ı Cefneyn Beyānındadır

Baᶜḍı kerre cefne iltiṣāḳ ᶜārıḍ yaᶜnī muḳleye yapışmaklık ᶜilleti ᶜārıḍa olur. Cefn yā mülteḥimeye veyāḫūd ḳarniyyeye veyāḫūd ikisine maᶜan mülteṣıḳ olur. Ve baᶜḍı kerre iltiṣāḳ mūḳun iki cānibinin birinde olur ve baᶜḍı kerre dahi vasaṭta olur. Ve iltiṣāḳın şümūlü dahi olup vasaṭı cāniblerine istīᶜāb eder.

Ve iltiṣāḳın esbāb-ı ᶜadīdesi vardır, ḳurḥa sebebiyle ᶜārıḍ olur veyāḫūd evvelā ḥādis̱ olan sebeli ve ẓufreyi kehhāl laḳṭ ve keşṭ eyledikte ḫaṭāen iḥdās̱ eylediği ḫarḳ ḥasebiyle veyāḫūd cereb-i cefni ḥakk edip ḥakk olunan maḥalli kemmūn ve milḥle keyy eylemekten dahi ḥādis̱ olur veyāḫūd bizim ẕikr eylediğimiz üzere mübālaġa eylemeyip ve baᶜde'l-key küllü vaḳtin mürāᶜātı vācib olan şurūṭa mürāᶜāt eylememekten dahi iltiṣāḳ ḥādis̱ olur.

Sekizinci Faṣl Sedbe ve Muᶜālecesi Beyānındadır

Bu maraḍ bir āfettir ki muḳlede bes̱re gibi bir laḥmiyyet ᶜārıḍ olur. Eger o laḥmiyyet mūḳ katında olursa onun ᶜilācında ziyāde ṣavāb olan budur ki o maḥall keyy olunup baᶜdehu ġarb muᶜālecesi ile ᶜilāc olunur veyāḫūd bāsilīḳūn devāsı ve devā-i benefşecī iktiḥāl olunur ve ẓufre edviyesi ve

ḫuṣūṣan şiyāf-ı zernīḫī isti'māl olunur. Eger bu 'illet 'aynın beyāḍ ve sevādında olur ise onun 'ilācı ẓufre 'ilācı olur.

Bu ẕikr olunan tercüme ṭab' ile olan nüsḫanın mefhūmu idi lākin o nüsḫa ḫilāf-ı ẓāhirdir, zīrā maḳāle 'ilel-i ecfān beyānındadır, ṭabaḳāt 'illetini o maḳālede īrād münāsib değildir. Ve hem sedbe nāmında 'illet ma'rūfe değildir, nüsḫa-i muṣaḥḥaḥada başka faṣlda īrād olunmayıp "et-tedbīr ve'l-'ilāc" diye iltiṣāḳ 'illetine mu'ālece olmak üzere ẕikr olunmuştur, lākin bu dahi ḫilāf-ı ẓāhirdir, zīrā āḫir-i faṣlda "onun 'ilācı ẓufre 'ilācı gibi olur" dediği bundan ābīdir. Bu miṡlli maḥallerin kemā-yenbaġī taṣḥīḥ olunması birkaç nüsḫa mütercim yanında bulunmasına tevaḳḳuf eder.

Dokuzuncu Faṣl İnḳılāb-ı Cefn Beyānındadır ve Ona Şetere Dahi Tesmiye Ederler

Bu 'illetin üç ṣınıfı vardır:

Evvelkisi budur ki cefn münḳalib olur ve inḳılāb sebebinden o cefn beyāḍ-ı 'aynı setr eylemez. Bu ṣınıf ba'ḍı kerre ḫalḳī ve ba'ḍı kerre dahi cefn ḳaṭ' olunmakla olur. Ve bu miṡlli 'ayna 'ayn-ı ernebiyye tesmiye olunur.

Ve ṣınf-ı ṡānī ṣınf-ı vasaṭtır. Bu ṣınıf beyāḍ-ı 'aynın ba'ḍısını setr ve taġṭıye eylemez. Ve bu ṣınıfa ḳıṣaru'l-cefn derler. Ve ṣınf-ı evvelin sebebi ṣınf-ı ṡāniye sebeb olur velākin ẕikr olunan sebeb ṣınf-ı evvelde keṡīr ve ṣınf-ı ṡānīde ḳalīl olur.

Ve üçüncü ṣınıf o inḳılābdır ki onda cefn-i a'lā cefn-i esfele munṭabıḳa olmaz. Ve onun sebebi cefnin inṭıbāḳına māni' ġudde[151] olmakla veyāḫūd ḳurḥa-i müteḳaddimeden bāḳıye laḥm-ı zāid olmakla veyāḫūd o laḥm-ı zāid cefnde müceddeden ḥādiṡ olmakla olur veyāḫūd 'adem-i inṭıbāḳ cefn üzere mündemile olan ḳurḥadan cefnin teşennücü ile olur.

Bu esbāblardan hangisi mevcūd olur ise cefnde a'lāyı esfel üzere inṭıbāḳa māni' olur. Ve ba'ḍı kerre inḳılāb aṣnāfının küllīsi cefni iṭbāḳ eden 'aḍale teşennücü ḥasebiyle olur.

<u>el-Mu'ālecāt</u>: O şetere ki ḳıṣaru'l-cefn tesmiye olunur idi, onun 'ilācı budur ki o cefnin cildesi şaḳḳ olunur velākin ḫayṭ ile o şaḳḳ dikilmez. Ve cefn bu sebeb ile uzar ve mündemil olur üzerinde laḥm-ı cildī nebāt etmekle. Ve

151 "Ġudde" bez dedikleri ma'rūf nesnedir.

bu ʿilāc beyāḍ-ı ʿaynı külliyyen ve cüzʾiyyen setr eylemeyen ṣınf-ı evvelin ve ṣınf-ı s̱ānīnin ʿilācı olur.

Ammā ġudde ve laḥm-ı zāid ḥasebiyle olan ṣınıfın ʿilācı budur ki o ġudde veyāḫūd laḥm-ı zāid ḥadīd ile aḫẕ olunur. Ve keẕālik ḳurḥa-i mündemileden es̱er bāḳī kalmakla cefn ḳaṣīr oldu ise onun ʿilācı cefni ḥadīd ile fetḳ edip idmāl etmekle olur.

Ve şetere teşennüc ḥasebiyle ḥādis̱ oldu ise ʿilācı yübsī ve ruṭūbī olan iki nevʿ teşennücün ʿilācı olur. Ve bu ẕikr olunan şetere muʿālecātı ṭabʿ ile [olan] nüsḫalarda mevcūde değildir.

Onuncu Faṣl Berede Beyānındadır

Berede bāṭın-ı cefnde taġallüẓ ve taḥaccür eylemiş bir nevʿ ruṭūbettir ve beyāḍa meyli olup beredeye yaʿnī gökten inen doluya benzer.

el-Muʿālecāt: O berede üzere vesaḫ-ı kevārīrden[152] ve ġayrıdan leṭūḫ istiʿmāl olunur. Ve baʿḍı kerre onun üzerine dühn-i verd ve ṣamġ-ı buṭm ve anzerūt ziyāde kılınır veyāḫūd uşşaḳ ḫall ile saḥḳ olunur, ṭılā olunur. Ve bārzed[153] yaʿnī kasnı veyāḫūd ḥıltīt ile ṭılā olunur veyāḫūd bābu'ş-şaʿīrde ẕikri ātī olan ūrīyāsiyūsla ṭılā olunur.

On Birinci Faṣl Şaʿīre Beyānındadır

Şaʿīre bir verem-i müstaṭīldir ki cefnin ṭarafında ẓāhir olur, şeklde arpaya benzer ve eks̱er-i ḥālde māddesi dem-i ġālib olur.

el-Muʿālecāt: Onun muʿālecesi faṣd ve istifrāġla olur. Senin bildiğin üzere eyāric ile istifrāġ olunur ve baʿdehu sekbīnecden bir şeyʾ aḫẕ olunup su ile ḥall olunduktan sonra şaʿīreye laṭḫ olunur ve cidden nāfiʿ ʿilāc olur. Ve erimiş şaḥm ile kimādın dahi nefʿi olur. Ve daḳīḳ-i şaʿīr ve ḳınne yāhūd ḫubz-ı müsaḫḫan ile kimād olunur ve ḫubz-ı müsaḫḫan tīz tīz değiştirilir veyāḫūd dünb[154]-i ẕübābla kimād olunur yaʿnī sinek oturduğu kuyruk ile

152 "Kevārīr"den murād beytü'n-naḥldir.
153 "Bārzed" Fārīsīdir, ḳınneye ıṭlāḳ olunur; "ḳınne" kasnı maʿnāsınadır.
154 "Dünb" dāl-ı mühmele ile Fārsīdir ve ẕāl-ı muʿceme ile ʿArabīdir, kuyruk maʿnāsınadır. Nüsḫada dāl-ı mühmele vāḳiʿ olmuştur. Ve "dünb"ün "ẕübāb"a iḍāfeti ednā mülābese içindir. Ṭabʿ ile olan nüsḫada "zeytü'ẕ-ẕübāb" vāḳiʿ olmuştur, ġalaṭ-ı fāḥiştir.

ḍımād olunur, zīrā sineğin murdārı ziyāde muḥallildir ḥattā taḥlīlde āṭrīlāle ġālibdir. *Ḳānūn*'un ʿibāreti budur: [155]"الكماد بدنب الذباب والذباب المقطوف الرأس" Veyāḫūd şaʿīr ṭabḫ olunan [275b] su ile veyāḫūd güvecin kanı, vereşān kanı ile ve dem-i şifnīn ile kimād olunur veyāḫūd ḳalīlü'l-miḳdār būraḳ ve kes̱īrü'l-miḳdār ḳınne aḫẕ ve cemʿ olunduktan sonra şaʿīre üzere vaḍʿ olunur. Ve ṭılā-i ūrīyāsiyūsla ṭılā dahi nāfiʿdir.

Nüsḫa-i ṭılā-i ūrīyāsiyūs: Kündür, mürr birer cüzʾ, lāden rubuʿ cüzʾ, şemʿ-i şeb, būraḳ-ı Ermenī nıṣf cüzʾ, dühn-i sūsenin ʿakeri ile bu eczā cemʿ olunup ṭılā olunur.

On İkinci Faṣl Şırnāḳ Beyānındadır

Şırnāḳ cefn-i aʿlāda bir ziyādedir ki mādde-i şaḥmiyyeden ḥādis̱ olur. Ve cefn-i aʿlānın o ziyāde ḥasebiyle infitāḥı s̱aḳīl olur ve cefni müsterḫī eder. Ve o mādde cefnde mütelaḥḥic yaʿnī fürcelere girmiş ve pekişmiş olur, silʿa ḥareketi gibi ḥareket eylemez. Ve şırnāḳın eks̱er-i ʿurūḍu ṣıbyāna ve merṭū-bīne olur ve demʿası ve remedi kes̱īr olanlarda olur.

Ve şırnāḳ ʿalāmetlerinin birisi budur ki o intifāḫ üzere iki parmak ile muttaṣılan basılsa baʿdehu parmaklar tefrīḳ olundukta iki parmakların arası mürtefiʿ ve nātī olur, mevāddın o maḥalle cemʿ olunduğundan.

<u>el-Muʿālecāt</u>: Şırnāḳın muʿālecesi yed ile [olur.] Ve ṣıfatı budur ki o ʿalīl iclās olunup ve başı aḫẕ ve imsāk olunup ve ense cānibine ceẕb olunur ve ʿalīl olan gözü üstünden vasaṭ-ı ḥācibden cebhe cildesi medd olunur, o medd sebebiyle cefni yaʿnī gözünün kapağı mürtefiʿ olur. Ve ʿilāc eden kimse mürtefiʿ olan göz kapağını sebbābe ve vusṭā parmaklarının arasında kılıp aḫẕ eder ve ḳalīlen o cefn üzere ġamz edip parmağı ile basar ve o ġamz ile mevādd munḍağıṭa olup ẕikr olunan sebbābe ve vusṭā parmakla-rının arasında müctemiʿa olur. Ve ʿalīlin başını aḫẕ ve imsāk eden kimse o zamān ʿalīl olan gözün üzerinde olan kaşın vasaṭından ceẕb eder ve o ceẕb ile iki parmak arasında nātī olan maḥallin nütūʾu ve irtifāʿı ziyāde ẓāhir olur. Ve muʿālic olan kimse o nütūʾu olan maḥallin cildesini raḳīḳan şaḳḳ eder ve şaḳḳı derin eylemez, zīrā o maḥalli şaḳḳta iḥtiyāṭ şaḳḳın raḳīḳ ve

---

155 "مقطوف الرأس" [maḳṭūfu'r-reʾs] başı kesilip ṭard olunan sinek demektir.

ġayr-i ġāir olması ile olur. Ve eger o şaḳḳ-ı raḳīḳ kifāyet eylemez ise baᶜdehu şaḳḳ-ı āḫer-i raḳīḳ ile şaḳḳ eylemek defᶜaten ᶜamīḳan ve ġāiren şaḳḳ eylemekten evlā ve aḥvaṭ olur.

Ve eger evvelki teşrīḥ ve şaḳḳ ile şırnāḳ yaᶜnī mādde-i şaḥmiyye ẓāhir ve āşikār olur ise teşrīḥ-i āḫere ḥācet kalmaz. Ve eger şaḳḳ-ı evvel ile şırnāḳ ẓāhir olmaz ise bir dahi şaḳḳ-ı āḫer ile şaḳḳ olunur, şırnāḳ ẓāhir olunca ḳadar teşrīḥ tekrār olunur.

Ve şırnāḳın ẓuhūrunda şırnāḳa naẓar olunur, eger şırnāḳ müteberrī ise yaᶜnī cefne muttaṣıl değil ise o zamān ᶜilāc eden kimse eline bir ḳıṭᶜa kettān ḫırḳası leff edip şırnāḳı aḫẕ-ı vāḥid ile aḫẕ edip yemneten ve yesreten meyl ettirdikten sonra ḳalᶜ eder. Eger o aḫẕ ve ḳalᶜdan baḳıyye kalır ise o baḳıyyeyi ekl ve ifnā eylesin için üzerine milḥ ekilir.

Ve eger baᶜde't-teşrīḥ ve'n-naẓar şırnāḳ müteberrī olmayıp ġılāf içinde olduğu ve cefne şedd ve iltiṣāḳ üzere olduğu ẓāhir olur ise müteberrī olduğu miḳdār aḫẕ olunup iltiṣāḳı olan eczālarına taᶜarruḍ olunmaz belki mültaṣıḳ olan eczā-i şırnāḳın üzerine tuz ekilip onun taḥlīli milḥe iḥāle olunur. Ve bu ᶜamelden sonra bir ḳıṭᶜa ḫırḳa sirke ile ıslatılıp üzerine vaḍᶜ olunur.

Ve kaçan yevm-i s̱ānīnin ṣabāḥı oldukta eger remed ḥudūs̱undan emn var ise sen ona edviye-i mülaṣṣıḳa ile muᶜālece eyle ve o edviyeye ḥaḍaḍı ve şiyāf-ı māmīs̱āyı ve zaᶜferānı idḫāl eyle.

Ve baᶜḍı kerre dahi müteberrī olmayıp cefne mülteṣıḳ olan şırnāḳın keşṭ ve selḫine taᶜarruḍ olunur. Ve selḫinin ṭarīḳi budur ki o şırnāḳ ṣanāyir ile birkaç şaᶜre onun taḥtında tenfīẕ olunup yemneten ve yesreten taḥrīk olunur, mülteṣıḳ olan şırnāḳ müteberrī olmasın için. Ve baᶜḍı kerre dahi o vech ile şırnāḳı taḥrīk esfel-i rīşe ile olup tenfīẕ-i şaᶜrāta ḥācet kalmaz.

Ve vācib olur ki şırnāḳı iẓhār için cefnin cildesi baṭṭ ve teşrīḥ olundukta iḥtiyāṭ olunup şaḳḳ-ı mezkūr ẕikri mürūr eylediği üzere raḳīḳan şaḳḳ oluna ve ġavrı aḫẕ eylemeye, zīrā cefni baṭṭ eden kimse cefni ziyāde temdīd edip baṭṭta imᶜān ve ġavrı aḫẕ eylese ḥattā ālet-i baṭṭı ḍarbe-i vāḥide ile ḍarb etmekle cildeyi ve taḥt-ı cildede olan ġışāyı ḳaṭᶜ edip taḥt-ı ġışāda olan şaḥm mevḍiᶜ-i ḳaṭᶜın eṭrāfına vaḍᶜ eylediği ẕikri sābıḳ iki parmaklarını ziyāde bastıkta mevḍiᶜ-i ḳaṭᶜda ṭulūᶜ ve ḫurūc eder olsa o mis̱lli baṭṭ vecaᶜ-ı şedīdi ve verem-i ḥāddi iḥdās̱ eder ve şırnāḳtan bir baḳıyye-i muᶜavvaḳa dahi bāḳıye kalıp şır-

nāḳtan o baḳıyye ziyāde şerrli ve maḍarratlı olur. Ve vech-i meẕkūr üzere iḥtiyāṭ olunmasa baʿḍı kerre ʿaynı müşeyyil ve refʿ eden ʿaḍaleden bir şeyʾ-i ṣāliḥ ḳaṭʿ olunur ve cefn infitāḥta ḍaʿīf olur. Ve ammā şırnāḳın tāzesi ve ḍaʿīfi çok kerre edviye-i muḥallile ile ṣıḥḥat bulur, ʿamel-i yede muḥtāc olmaz.

On Üçüncü Faṣl Tūs̱e Beyānındadır

Bu ʿillet bir laḥm-ı rıḫvdır ki göz kapağının iç ṭarafında ḥādis̱ olur ve o laḥmdan dāimā dem seyelān eder ki levni aḥmer ve esved ve aḫḍar olur. Onun ʿilācı müceffifāt-ı ekkāle ve şiyāfāt-ı ḥādde ile cefni mevādd-ı meẕkūreden tenḳıye olur. Ve ẕikr olunan edviye tūs̱eyi[156] ekl ve ifnā eyledikten sonra üzerine menbit-i laḥm olan o ẕerūrāt ve şiyāfāt istiʿmāl olunur ki onlar ḳurūḥ-ı ecfānda ẕikr olundu. Ve'l-ḥāṣıl tūs̱enin ʿilācı, ḳavī olan ḥikke ve cerebin ʿilācı olur.

On Dördüncü Faṣl Taḥaccür Beyānındadır

Taḥaccür bir nevʿ verem-i ṣaġīrdir ki idmā ve taḥaccür eder. Baʿḍı kerre yed ile ʿamel edip edviye-i ḳurūḥ istiʿmāl olunsa ondan necāt ve ḫalāṣ olur.

On Beşinci Faṣl Cefnin Ḳurūḥu ve İnḫırāḳı Beyānındadır

Onun ʿilācında bu ḍımād istiʿmāl olunur: ʿAdes-i muḳaşşer ve ḳuşūr-ı rummān ve fustuḳ bu eczālar sirke ile ṭabḫ olunup üzerine ḍımād olunur. Ve kaçan ḫuşkrīşet sāḳıṭa olup teʾekkül bāṭıl olsa üzerine yumurta sarısı zaʿferānla vaḍʿ olunup idmāl olunur. Eger murād edersen kündür şiyāfı ve şiyāf-ı aḥmer-i leyyin ile şiyāf-ı ābārı ve ıṣṭafṭīḳān şiyāfını istiʿmāl eyle. Ammā cefnin inḫırāḳı iltiḥāmı ve ittiṣāli ḳabūl etmekle o inḫırāḳa cülūdun inḫırāḳı bābında ẕikri ātī olan edviyeler ile ʿilāc olunur.

On Altıncı Faṣl Cereb-i Ecfān Beyānındadır

Ḥiddetli dem ḥasebiyle tekevvün eden māliḥ ve būraḳī mevāddan veyāḫūd ḥādd olan ḫılṭ-ı āḫerden cefne evvelā ḥikke ʿārıḍ olup baʿdehu

156 "Tūt-tūs̱" iki ve üç noḳṭa ile ikisi dahi lüġattir ve maʿrūf meyvedir. Bu ʿilletin tūt-ı Şāmīye müşābeheti olduğundan tūs̱e tesmiye olundu.

cereb ẓāhir olur ve eks̱er-i ḥālde ḳurūḥ-ı ᶜayn ᶜaḳibinde olur. Cefnde evvelā ḥikke-i yesīre ẓuhūr eder, ardınca ẖuşūnet ẓuhūr edip cefn kızarır baᶜdehu tīnī ḳurḥa[157] olur baᶜdehu ṣalābetli ḥabbeleri ẓuhūr eder. Ve bu ḥabbeler cefnin teverrümü ve şiḳāḳı iştidādında olur.

el-Muᶜālecāt: Kaçan cerebe remed muḳārin olsa evvelā remed muᶜālecesi olunur baᶜdehu cereb muᶜālecesine iḳbāl olunur ve emr-i cereb ihmāl olunmaz. Ve bunun gibi olur cereb ᶜillet-i āẖere muḳārin olsa evvelā ᶜillet-i āẖere devā olunur baᶜdehu cerebe müdāvāt olunup cerebin muᶜālecesi ihmāl olunmaz. Ve vācib olur ki her iki muḳārin olan maraḍlardan şedīd olana ihtimām ziyāde kılına.

Ve kaçan sen cerebi olan cefnde teḳarruḥ ve verem görsen onun muᶜālecesinde edviye-i ḥādde istiᶜmālinden ḥaẕer eyle ve evvelā cefnin ḥakk olunması mümkin olacak miḳdārı ṣalāḥa müʾeddī olan edviyeyi rıfḳ ile istiᶜmāl edip baᶜdehu ḥādde olan edviyeyi istiᶜmāl eyle, zīrā evvelā edviye-i ḥādde mis̱lliler istiᶜmāl olunsa elem-i şedīde müʾeddī olur.

Ve cereb envāᶜından nevᶜ-i s̱ānī ve nevᶜ-i s̱ālis̱te yaᶜnī tīnī ḳurḥası olan ve muḥabbeb olan cereblerde [276a] ḥakke iḥtiyāc olur; ḥadīd ile ḥakk olunur veyāẖūd edviyeden miḥākk ittiẖāẕ olunup ḥakk olunur, mes̱elā zebedü'l-baḥrden ve ᶜale'l-ẖuṣūṣ zebedü'l-baḥr envāᶜından maᶜrūf olan nevᶜi ḥacer-i Ḳayşūr ile veyāẖūd incir yaprağıyla miḥākk ittiẖāẕ olunsa nefᶜi ziyāde olur. Veyāẖūd şāẕenec ve zaᶜferān ve merḳaşīs̱ādan şiyāf kılınıp onunla ḥakk olunur.

Ve envāᶜ-ı cerebden yalnız edviye kifāyet eden ancak nevᶜ-i evvel olur yaᶜnī ẖuşūnet-i mücerrede olan nevᶜidir.

Kaçan cereb derece-i s̱āniye vü s̱ālis̱eye bāliġ olsa onun ᶜilācı devām üzere istifrāġdır ve faṣddır, her ne ḳadar beher şehr iki defᶜa faṣd iḳtiḍā eder ise o faṣd işlenir. Ve faṣd-ı küllīden sonra māḳ dahi faṣd olunur. Ve devām üzere istiḥmām olunup tuzdan ve tütünden ve ṣayḥadan ictināb olunur ve kaftanında olan göğüs düğmelerini şiddet üzere şedd etmekten ve gönleği yakasını taḍyīḳ etmekten iḥtirāz olunur. Ve ġaḍabdan ve ḥaredden[158] ve

---

157 "Tīnī ḳurḥa" ḳurḥadan bir nevᶜdir.

158 "والحرد هو الغضب لكن يستعمل اذا كان معه قصد الغضب عليه ولذلك يقال حَرَدَ حَرْدَ الاسد" der-lüġat li-Rāġıb el-Iṣfahānī.

keṡret-i kelāmdan ve istilḳā eyledikte baş yastığı alçak ve esfel olmaktan ve secdeyi taṭvīl etmekten iḥtirāz olunur. Ve keẕālik mevāddı fevḳe taṣʿīd edip ve veche ceẕb eden nesnelerden tevaḳḳī ve ictināb olunur. Ve zamān-ı ibtidāda şiyāf-ı aḥmer-i leyyin nāfiʿ olur baʿdehu şiyāf-ı aḫḍar-ı leyyin nāfiʿ olur. Ve eger ʿillette bir miḳdār ḳuvvet ziyāde olur ise şiyāf-ı aḥmer-i ḥādd ve şiyāf-ı aḫḍar-i ḥādd istiʿmāl olunur. Ve ṭarḫamāṭīḳūn ve kuḥl-i İrasṭırāṭis ve şiyāf-ı zaʿferān istiʿmāl olunur. Ve baʿḍı kerre keçi merāresi ve ḫınzīr merāresi ve nūşādur ve nuḥās-ı muḥraḳ ve ḳalḳadīs ile mürekkeben ve müfreden muʿālece olunur. Ve bāsīliḳūn ve şiyāf-ı remādī ceyyiddir. Ve devā-i İrasṭırāṭis cidden nāfiʿdir.

Bu ṣıfat üzere olan devā dahi nāfiʿdir, nüsḫası budur: Bir cüzʾ kehrübā ile iki cüzʾ ḳuşūru'n-nuḥās aḫẕ olunup bal ile maʿcūn kılındıktan sonra istiʿmāl olunur veyāḫūd nuḥās-ı muḥraḳtan on altı miṡḳāl ve fülfülden sekiz miṡḳāl, iḳlīmiyādan dört miṡḳāl, mürrden iki miṡḳāl, zaʿferān iki miṡḳāl, zencār beş miṡḳāl, ṣamġ yirmi miṡḳāl aḫẕ olunup daḳḳ ve mā-ı maṭar ile bildiğin vech üzere cemʿ olunur.

On Yedinci Faṣl İntifāḫ Beyānındadır

İntifāḫ bir veremdir ki bārid olur ve ḥikkesi olur ve ġālib-i ḥālde māddesi rīḥ olur ve baʿḍı kerre faḍla-i balġamiyye-i raḳīḳa olur ve faḍla-i māiyyet ve faḍla-i sevdāviyyet dahi olur.

el-ʿAlāmāt: İntifāḫ-ı rīḥī baġteten ʿārıḍ olur ve meyli māḳ nāḥiyesine olur ve maḥallinde ʿaḍḍa-i ẕübāb gibi ḥālet olur. Ve faṣl-ı ṣayfta meşāyıḫa ʿārıḍ olur ve onda ṡiḳal olmaz.

Ammā balġamī intifāḫın ʿalāmeti o intifāḫ-ı ebred ü eṡḳal olur ve parmak ile o intifāḫa ġamz olunsa eṡeri bir sāʿat ḳadar bāḳī kalır.

Ve māī intifāḫta ġamzın eṡeri bāḳī kalmaz, ġamz olunan parmak refʿ olundukta eṡer zāil olur ve onda vecaʿ olmaz.

Ve sevdāvī intifāḫ ekṡer-i ḥālde cefne ve ʿayna ʿāmm olur ve onda ṣalābet ve temeddüd olup o temeddüd kaşlara ve vecnelere bāliġ olur ve vecaʿ-ı muʿteberi olmaz ve levni kemid olur ve ekṡeriyyā remedden ve cüderīden sonra ḥādiṡ olur.

el-Muᶜālecāt: Vācib olur ki ᶜilāca ibtidā olunup beden istifrāġ ve reˀs tenḳıye oluna. Ve balġama meyli olan intifāẖ muᶜālecesinde ẖaṭmī ile ḍımād oluna. Ve bu ḍımāddan ḳavī olur ẖırvaᶜ yaprağı durak otuyla maẖlūṭan daḳḳ olunup ḍımād olunmak. Ve keẕālik sünger sirke ve mā-ı ḥārr ile ıslatılıp kimād olunur. Ve keẕālik ṣabır ve fīl-zehrec ve māmīs̱ā şiyāfı ve fūfel ve zaᶜferān ve ᶜinebü's̱-s̱aᶜleb suyuyla leṭūẖ kılınıp istiᶜmāl olunur.

On Sekizinci Faṣl Ṭarf Beyānındadır

Bu ᶜilletin ṣāḥibi gözünü tīz tīz açar ve yumar. Ve kes̱ret-i ṭarf göze ḳaẕā-i ẖafīf iṣābetinden olur ve bes̱reden dahi olur ve aṣḥāb-ı temeddüde çok olur ve bi'l-fiᶜl temeddüdü olmayıp lākin temeddüde müstaᶜidd olanlarda dahi olur. Ve kes̱ret-i ṭarf temeddüdü ve teşennücü inẕār eder.

On Dokuzuncu Faṣl Kirpiklerin İntis̱ārı Beyānındadır

Kirpiklerin intis̱ārı[159] yaᶜnī dağılması iki sebebin biriyle olur; o iki sebebin biri māddedir ve āẖeri maḥalli ve menbit-i şaᶜrdır. Ve mādde sebebiyle olan intis̱ār yā māddenin ve ruṭūbetinin ḳılleti ile olur.

Emrāḍ-ı ṣaᶜbe vü ḥādde evāẖırında olan kirpiklerin döküldüğü ḳıllet-i mādde ile olur veyāẖūd eşfārın mevāddına ve ruṭūbetine fāsid şeyler karışmakla mevādd fāsid olup eşᶜārı isḳāṭ eder, dā-i s̱aᶜlebde olan intis̱ār-ı eşᶜār bu ḳabīlden olur, zīrā dā-i s̱aᶜlebde cefnin bāṭınında ruṭūbet-i ḥādde veyāẖūd māliḥa ve būraḳıyyeden biri olur ve bāṭında olmakla ẓāhir-i cefnde fesādı olmaz velākin kirpikler müntes̱ire olur Ammā intis̱ār-ı şaᶜrın sebebi mevḍiᶜle olduğu o mevḍiᶜde āfet ẓāhire olmakla olur, mes̱elā cefnde ṣalābet ve ġılaẓ olmakla şaᶜrın mādde-i tevellüdü olan verem ebẖıre-i duẖāniyyenin menfeẕ ve mecrāsı mesdūd olmakla eşfār bilā-ġıdā bāḳıye kalıp müntes̱ire olur veyāẖūd cefnde olan verem yāhūd teˀekkül ile şaᶜr sāḳıṭ olur ve ona ḥumret ve leẕᶜ-i şedīd delālet eder.

el-Muᶜālecāt: Eger şaᶜrın suḳūṭuna sebeb mevḍiᶜin āfeti olur ise o āfet ne gūne āfet ise onun bābında ẕikr olunan muᶜālece ile ᶜilāc olunur.

---

159 اَلِإنْتِشَارُ [el-intis̱ār] (hemzenin kesriyle) Saçılmak; yuḳālu: نَثَرْتُهُ فَانْتَشَرَ Vankulu.

Eger intis̱āra sebeb māddenin ḳılleti olur ise mādde-i kāmineyi inʿāş eden ve keẕālik tevlīd-i mevādd eden aġdiye ve edviye ile taġdiye ve tedāvī olunur. Ve mādde-i şaʿrı ecfāna ve eşfāra cāẕib olan bizim aḳrabādīnde ẕikr edeceğimiz edviyeler ve edviye-i müfrede elvāḥında dahi ẕikr eylediğimiz edviye istiʿmāl olunur.

Ve ruṭūbet-i fāside sebebiyle olan intis̱ār-ı eşʿār muʿālecesinde [tenḳıye-i reʾse ve] tenḳıye-i ʿuḍva iştiġāl olunup baʿdehu şaʿrın muʿālecesi görülür. Ve şaʿrı münbit muʿālecāttan olur müfred kuḥllerden ḥacer-i Ermenī ve lāji-verddden kuḥl istiʿmāli ve ekḥāl-i mürekkenbeden nevāt[160]-ı temr ile lādenden aḳrabādīnde ẕikr olunuğu üzere kuḥl ittiẖāẕ edip istiʿmāl eylemek. Ve büsrün nevātı yaʿnī ẖurmā koruğunun muḥraḳ çekirdeği üç dirhem, nārdīn[161] iki dirhem aẖẕ olunup kuḥl ittiẖāẕ olunur. Ve bu ʿillete menfaʿati olan ekḥāldendir sünbül-i esved[162] kuḥl gibi saḥḳ olunup mīl ile istiʿmāl olunmak. Ve keẕālik ẖurʾ-i fār[163] iḥrāḳ olunup veyāẖūd ḳable'l-iḥrāḳ bal ile istiʿmāl olunur ẖuṣūṣan sülāḳī olan intis̱ār-ı eşʿāra ziyāde nefʿi olur. Kürūmun menbiti[164] olan arḍın türābı iḳlīṭī tesmiye olunan zaʿferān-ı Rūmī ile vezni mütesāvī aẖẕ olunup iktiḥāl olunur.

Ve intis̱ār ile ḥikke ve cereb ve ḥumret ve teʾekkül olur ise baş enār cemīʿan eczāsı ile [ẖall içinde] ṭabẖ olunur ve baʿde't-teherrī mevḍiʿ-i āfete vaḍʿ olunur. Ve bi'l-cümle lāẕūḳātın[165] o bābda nefʿi vardır. Ve keẕālik ẕikr olunan evṣāfı müstecmiʿ intis̱āra iḳlīmiyā ve ḳulḳuṭār ve zāc mütesāviye-tü'l-evzān aẖẕ olunup baʿde's-saḥḳ istiʿmāl olunmağın menfaʿati olur. Ve yine mücerreb devādır ẖurʾ-i erneb-i muḥraḳ sekiz dirhem, baʿr-ı teys üç dirhem aẖẕ ve baʿde's-saḥḳ iktiḥāl olunur. Ve keẕālik ẕübābın reʾsi ḳaṭʿ olunup baʿde't-tecfīf iktiḥāl olunur veyāẖūd bunduḳ iḥrāḳ ve baʿde's-saḥḳ keçi şaḥmıyla veyāẖūd ayı şaḥmıyla maʿcūn olunup o mevḍiʿe ṭılā olunur

---

160 "Nevāt" çekirdektir.

161 "Nārdīn" muṭlaḳ ẕikr olunsa sünbül-i Hindī murād olunur ve baʿḍılar katında muṭlaḳ ẕikr olunsa sünbül-i Rūmī murād olunur.

162 "واكثر السنبل الجبلي سود طيبة الرايحة كالتي لجني" İbn Kütbī.

163 "Ḫurʾ-i fār" sıçan murdārı.

164 "Menbit-i kürūm" teğek bittiği yer.

165 "Lāzūḳāt" "lezūk"un cemʿidir, verem mis̱lli nesnelerin üzerine yapıştırılan devā-ya lezūḳ derler.

ve o ṭılā kirpikleri inbāt eder ve siyāh eder. Ve keẕālik kuḥl-i meşvī ve fülfülden birer cüzʾ, muḥraḳ ve maġsūl reṣāṣtan dört cüzʾ, zaʿferān dört cüzʾ, nārdīn üç cüzʾ, ḫurmā çekirdeğinin muḥraḳı iki cüzʾ aḫẕ olunup kuḥl ittiḫāẕ olunur.

Yirminci Faṣl Ecfānda Olan Zāyid Tüyler ve Münḳalib Tüyler Beyānındadır

Şaʿr-ı münḳalib kirpik bittiği mevḍiʿde biter, lākin o tüyde ʿivec olmakla gözün içine dāḫil olur ve tüyün ucu göze batar ve naḫs edip cefn ḥareket eyledikçe īẕā eder, onun için ʿayna mevādd-ı kes̱īre seyelān edip sebel ve ḥikke ve ḥumret ve demʿa [276b] ve beyāḍ ḥudūs̱una sebeb olur. Ve şaʿr-ı zāid dahi menbit-i şaʿrda nebāt-ı ġayr-i ṭabīʿī ile nābit olup yā evvelen ẕikr olunan şaʿr gibi bāṭın-ı ʿayna münḳalib olur veyāḫūd istiḳāmet üzere olmayıp ḫāricden cānib-i esfele sālik ve ebṣāra ḥāil ve māniʿ olur. Ve bu taḳrīrden ẓāhir olur ki beynehümāda ʿumūm ve ḫuṣūṣ-ı muṭlaḳ vardır.

Bu faṣlda bu āfetlerin māhiyyetlerini[166] ṣāḥib-i *Ḳānūn* beyāna taṣaddī eylemeyip muʿālecātına taṣaddī eyledi ve dedi ki bi'l-cümle bu mis̱lli eşʿārın muʿālecesi beş nevʿ muʿālecenin biriyle olur: ilzāḳ ile ve keyy ile ve naẓm bil-ibre ile ve cefn ḳaṭʿ ve taḳṣīr olunmakla ve nebāta māniʿ ẕikr olunan tüyleri netf etmekle ʿilāc olunur.

Ammā ilzāḳ ile muʿālecenin ṭarīḳi budur ki o şaʿr işāle olunur yaʿnī sāir kirpikler gibi kaldırılıp istiḳāmet üzere kılınır ve ʿiveci tesviye olunur. Maṣṭakī ve rātīnec ve dıbḳ ve uşşaḳ ve buṭūn-ı ṣadeften iḫrāc olunan ġırā[167] ve ṣabır ve anzerūt ve kes̱īrā ve beyāḍ-ı beyḍle maḥlūl olan kündür ile ṭılā olunmak ile. Ve ilzāḳ-ı ceyyid olur o şaʿr-ı münḳalib dühn-i ṣīnī ile ilzāḳ olunmak. Ve bundan dahi ecved olur o şaʿrı ġırā-i cübn ile ilṣāḳ eylemek. Bu ġırāyı inşāallāhu taʿālā aḳrabādīnde ẕikr eyleriz.

Ammā o şaʿr-ı münḳalibe ibre ile yaʿnī iğne ile muʿālecenin ṭarīḳi budur ki ġayr-i ṭabīʿī nābit olan şaʿrın menbiti cānibine bāṭın cihetinden iğne sokulup cānib-i āherden iğne ucu iḫrāc olunur ve iğnenin deliğine o münḳalib olan tüy geçirilip ḫārice iḫrāc olunur ve ḫāricde tüy şedd olunur. Eger şaʿr-ı

166 Ve bu māhiyyetler *Şerḥ-i Mūcez*'de Nefīsī'nin taḳrīrinden aḫẕ olunmuştur.

167 "Ġıra's-semek" balık tutkalı.

münḳalibi iğne deliğine idḫāl eylemek ᶜusretli olur ise hatunların başları tüyünden bir tel aḫẕ olunup iki uçları maᶜan ẕikr olunan iğne deliğine idḫāl olunup iğne ile maᶜan o telin iki ṭarafı ḫāric-i cefne iḫrāc olunur ve o cefnin dāḫilinde ẕikr olunan telin vasaṭı ḥalḳa gibi bāḳī kalır ve şaᶜr-ı münḳalib o ḥalḳanın içine idḫāl olunup ḫārice ceẕb olunup şedd olunur. Ve ᶜamel-i evvel ile o tüyü taşra iḫrāc edemeyip s̱āniyen bir dahi iğneyi tenfīẕī ḥācet olur ise vācib olur ki s̱āniyen iğne sokuldukta evvelki s̱uḳbeden sokulmaya belki münḳalib olan şaᶜr yanında başka bir maḥallden tenfīẕ oluna, s̱uḳbe büyümeyip şaᶜr-ı münḳalibi ḫāricde muḥāfaẓa āsān olsun için.

Ammā şaᶜr-ı münḳalibin olduğu cefni ḳaṭᶜ ve taḳṣīr ile muᶜālecesinin ṭarīḳi budur ki o şaᶜrın cefninden menbiti olan maḥall ḳaṭᶜ olunur. Ve baᶜḍı eṭıbbā dediler ki cefnin ṭarafında olup iccāne[168] demekle maᶜrūf olan maḥall şaḳḳ olunur ve baᶜdehu idmāl olunur. Ve idmāl ḥasebiyle o maḥallde laḥm-ı zāid bitip o şaᶜr-ı münḳalibi müceddeden nābit olan laḥm-ı zāid tesviye eder ve istiḳāmet üzere ḥıfẓ edip inḳılābına mānıᶜ olur.

Ve ammā şaᶜr-ı münḳalibe keyy ile muᶜālecenin ṭarīḳi budur ki bir ibre-i muᶜaḳḳafetü'r-reʾs yaᶜnī eğri başlı bir iğne āteşte kızdırılır ve cefn medd olunur ve onunla şaᶜr-ı münḳalibin mevḍiᶜine basılıp keyy olunur, o maḥallde bir dahi şaᶜr nābit olmaz. Ve baᶜḍı kerre merreten ev merreteyn tekrāra ḥācet olur. Ve cemīᶜan ṭuruḳ-ı keyyden ẕikr olan keyy ṭarīḳi aḥsendir.

Ammā netf-i şaᶜr ile olan muᶜālece budur ki o mis̱lli tüyler yolunur baᶜdehu mevḍiᶜi üzere nebāt-ı şaᶜra mānıᶜ olan edviye vaḍᶜ olunur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ cefn üzere bizim edviye-i müfrede bābında ẕikr eylediğimiz devālar ve keẕālik şaᶜr-ı zāid bābında ḳarīben ẕikr edeceğimiz devālar vaḍᶜ olunur. İşbu ẕikr olunan tedāvī şaᶜr-ı münḳalib tedāvīsi idi.

Ammā gözü setr ve ebṣāra muḍırr olan zāid şaᶜrın devāları budur ki ẕikr olunan şaᶜr-ı zāid ecfān-ı ᶜaynda cemᶜ olan ruṭūbet-i ᶜafineden ḥādis̱ olmakla vācib olur ki evvelā beden ve reʾs ve ᶜayn senin bildiğin müstefriġātla istifrāġ oluna baᶜdehu cefni münaḳḳī olan ekḥāl-i ḥādde istiᶜmāl oluna, bāsilīḳūn ve rūşenāyī ve aḥmer-i ḥādd ve aḫḍar-ı ḥādd şiyāfları ve şiyāf-ı

168 "el-İccānet" hemzenin kesri ve cīmin teşdīdi ile kersān dedikleri büyük kāse ki leğene şebīhtir, lākin bu maḳāmda murād kirpiği tevlīd eden mevādd cemᶜ olacak maḥalldir ki cefn-i aᶜlānın ṭarafında olur.

helīlecī gibi nesneler istiᶜmāl oluna ḫuṣūṣan o ᶜaynda demᶜadan veyāḫūd aḫlāṭ ārıḍalarından yaᶜnī aḫlāṭ ḥasebiyle ᶜārıḍa olan emrāḍdan biri mevcūd ise helīlecī olan şiyāf istiᶜmāli ziyāde nāfiᶜ olur. Ve bu muᶜālece ile şaᶜr-ı zāidin maḍarratı defᶜ olmaz ise netfle muᶜālece olunur ve o tüyler yolunup mevḍiᶜi kirpi kanıyla ve merāresiyle ve kemālāvun[169] merāresiyle ve nesr ve māᶜiz merāreleri ṭılā olunur. Ve baᶜḍı kerre ẕikr olunan dem ve merāyire cünd-i bīdester ḫalṭ olunup fülūs-ı semek gibi ondan şiyāf ittiḫāẕ olunur ve vaḳt-i iḥtiyācda o şiyāf insānın ağzı suyuyla ḥall olunduktan sonra nıṣf-ı sāᶜat ṣabr olunup istiᶜmāl olunur.

Ve yine muᶜālecāt-ı ceyyideden olur ḳunfuẕ merāresi ve kemālāvun merāresi ve ḳunfuẕ ḥayāsı. Bunların vezni mütesāviyeten aḫẕ olunup güğercin kanıyla cemᶜ olunup aḳrāṣ kılınır.

Ve bu bābda vaṣf olunan devālardandır ḳurād demi yaᶜnī kene dedikleri kurdun kanı ḫuṣūṣan kelbin ḳurādının kanı ve ḍıfdıᶜ kanı[170]; lākin bunları tecribe taḥḳīḳ eylememiştir ve zuᶜm eyledikleri üzere o kanlar kaṭrān ile ḫalṭ olunmak gerektir.

Ve yine menfaᶜati bu bābda vaṣf olunan devālardandır: Teys[171] merāresi remād ile veyāḫūd nūşādur ile yāhūd pırasa ᶜuṣāresi ile ḫuṣūṣan bir miḳlā yaᶜnī tābe gibi bir şeyᵓ içine konulup āteş üzerinde biri birine mümtezic olup ve kuruyunca ḳadar imsāk oluna. Eger ẕikr olunan remād ṣadef remādı olur ise efḍal olur. Ve paslanmış demirin süḥālesi insānın ağzı suyuyla o bābda ziyāde nāfiᶜdir velākin vecaᶜı olur.

Ve mücerreb olan devālardandır: Araḍa yaᶜnī ağaç kurdu nūşādur ile istiᶜmāl olunmak ḫuṣūṣan ḥımār tırnağı ḥurāḳası ve ḫall-i s̱iḳḳīf ile maḫlūṭ ola. Ve keẕālik zebedü'l-baḥr mā-ı esfiyūş[172] ile mücerrebdir. Kaçan bunlar istiᶜmāl olunsa mevḍiᶜ-i şaᶜrı taḫdīr ve tebrīd edip o mevḍiᶜde bir dahi şaᶜr nābit olmaz.

---

169 Ṭabᶜ ile olan nüsḫalarda "كمالاون" bedeline "حامالاون" vāḳiᶜ olmuştur. "حامالاون" Yūnān lisānıdır, ḥırbā dedikleri maᶜrūf ḥayvāna derler.

170 "Nesr" akbaba; "māᶜiz" keçi; "ḳunfuẕ" kirpi; "ḍıfdıᶜ" kurbağa; "ḳurād" kenedir.

171 "Teys" ergeç keçidir.

172 "Esfiyūş" lüġat-i Fārsīdir, karnıyarığa derler ki ᶜArabca ona bezr-i ḳaṭūnā derler.

Yirmi Birinci Faṣl İltiṣāḳ-ı Eşfār Beyānındadır

Cefnin bāṭını ḥadeḳaya mültaṣıḳ olduğu gibi şüfreler yaʿnī kirpik bittiği maḥallerin fevḳānīsi taḥtānī şüfreye mültaṣıḳa olur ve bu iltiṣāḳ eks̱er-i ḥālde remedden sonra olur. Onun muʿālecesinde vācib olur ki anzerūt, sükker-i ṭaberzed birer cüzʾ, zebedü'l-baḥr rubuʿ cüzʾ aḫẕ olunup saḥḳ olunduktan sonra eşfāra iltiṣāḳı olan maḥalle ẕerūr kılınır.

FENN-İ S̱ĀLİS̱ MAḲĀLĀTINDAN MAḲĀLE-İ RĀBİʿA ḲUVVET-İ BĀṢIRANIN AḪVĀLİ BEYĀNINDADIR O MAḲĀLE-İ RĀBİʿA DAHİ FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR

O maḳāle-i rābiʿa dahi Ve o ʿilelin eks̱eri terkībiyye ve ittiṣāliyye olur. O maḳāle dahi fuṣūlü müştemildir.

Evvelki Faṣl Ḍaʿf-ı Baṣar Beyānındadır

Baṣarın ḍaʿf ve āfeti sebebi baʿḍı kerre ʿumūmen bedenin mizācı taġayyür edip yübūsetin veyāḫūd ruṭūbetin bilā-mādde veyāḫūd maʿa-māddetin ġalebesi olur veyāḫūd bi'l-cümle bedenden veyāḫūd miʿdeden buḫārāt mürtefiʿa olup cefne ṣuʿūdu sebebiyle olur veyāḫūd bi-mādde veyā bilā-mādde ḍaʿf-ı baṣara bered sebeb olur veyāḫūd māddeye ve ġayr-i māddeye ḥarāret ġalebesinden olur veyāḫūd ḍaʿf-ı baṣarın sebebi budur ki dimāġın kendide maʿrūf olan emrāḍ-ı dimāġiyyenin biri olur [277a] ve ona ḍaʿf-ı baṣar tābiʿ olur, o maraḍ-ı dimāġī gerek dimāġın cevherinde olsun veyāḫūd baṭn-ı muḳaddemin küllīsinde olsun, ḍarbe-i ḍāġıṭa ḥasebiyle ḥādis̱ olan ʿadem-i ebṣārda olduğu gibi veyāḫūd o maraḍ-ı dimāġī baṭn-ı muḳaddemin cüzʾ-i muḳaddeminde olsun.

Ve ḍaʿf-ı baṣarın eks̱eri ruṭūbet-i ġālibeden veyāḫūd yübūset-i ġālibeden olur. Ve yübūsetten olan ʿaḳīb-i emrāḍda ve ḥarekāt-ı müfriṭa-i bedeniyye vü nefsāniyye ve istifrāġāt-ı müfriṭada olur, zīrā bu sebeblerden mevādda cefāf ʿārıḍ olup ḳuvvet-i bāṣıra sāḳıṭa olur veyāḫūd ḍaʿf-ı baṣar rūḥ-ı bāṣıraya maḫṣūṣ bir emr ḥasebiyle olur, mes̱elā ʿaṣabe-i mücevvefe ve ruṭūbāt-ı ʿayn ve ṭabaḳāt-ı ʿayn ve bunların ḥavālīsinde ḍaʿf-ı baṣarı müʾeddī olur nesneler olmakla olur.

Ve rūḥ-ı bāṣıraya baʿḍı kerre riḳḳat ve leṭāfet ve baʿḍı kerre ġılẓat ve kes̱āfet ʿārıḍa olur ve baʿḍan ḳıllet dahi ʿārıḍa olur. Ammā rūḥa kes̱ret ʿārıḍ olduğu aḥsen-i eşyā olur. Ve rūḥa riḳḳat ʿārıḍa olduğu eks̱er-i ḥālde yübūset ḥasebiyle olur.

Baʿḍı kerre güneş mis̱lli işrāḳı olan nesnelere naẓardan rūḥ müteferrıḳ olup şiddet-i teferruḳ ḥasebiyle rūḥa riḳḳat ʿārıḍ olur. Ve baʿḍı kerre dahi riḳḳat-i rūḥun sebebi bu olur ki rūḥ muḥteḳan ve muḥtebes olmakla eczāları

cemᶜ olup ve sıkışır ve o tecemmuᶜ ḥasebiyle taḥallül eder. Pes taḥallülden teraḳḳuḳ lāzım olup rūḥun iḥtibāsı evvelā tekā s̱ife ve s̱āniyen cidden teraḳḳuḳa müʾeddī olur. Ve bu nevᶜ teraḳḳuḳ ẓulmette ṭūl-i müddet iḳāmet edenlere ᶜārıḍ olup baṣarlarının ḍaᶜfına müʾeddī olur.

Ammā rūḥun ġılẓati ruṭūbet ile olur ve baᶜḍı kerre dahi rūḥ tecemmuᶜ eylemekten olur eger rūḥun ictimāᶜı rūḥun iştiᶜāl ve taḥallülüne müʾeddī olmaz ise, zīrā iştiᶜāle müʾeddī olan ictimāᶜ rūḥun riḳḳatine sebeb olur ve iştiᶜāle müʾeddī olmayan ictimāᶜ ġılẓate sebeb olur.

Ve baᶜḍı kerre rūḥun ġılẓat ve leṭāfetinin sebebleri aṣl-ı ḫilḳatte olur. Keẕālik ḳıllet dahi baᶜḍı eşḫāṣta ḫilḳatte olur. Ve baᶜḍı kerre şiddet-i yübsten ve istifrāġātın kes̱retinden ve muḳaddem-i dimāġın cidden ḍaᶜfından ve emrāḍın şuᶜūbetinden olur ve rūḥ taḥallül eylese mevt ḳarīb olur.

Ve rūḥun ḳılleti ṭabaḳāt-ı ᶜaynın ḍaᶜfı ḥasebiyle dahi olur. Onların ḍaᶜfından ervāḥ dahi ḍaᶜīf olur velākin ḫāricde olan ṭabaḳātın ḍaᶜfından bu ḥālet ᶜārıḍa olur, ġāire olan ṭabaḳāt ḍaᶜf-ı baṣara müʾeddī olmaz. Ve o sebeb baᶜḍı kerre ṭabaḳanın cevherinde ve baᶜḍı kerre dahi ṭabaḳada olan menāfiẕ-i rūḥ ḥasebiyle olur. Ve ṭabaḳanın cevherinde olan sebeb mizāc-ı redī ile olur. Ve ṭabaḳātın mizāc-ı redīsi buḫārın onda iḥtibāsından veyāḫūd faḍla-i ruṭūbetin ona muḫālaṭasından olur veyāḫūd ṭabaḳāta cefāf ve yübs ve teḳaşşüf[173] ve teḫaşşüf[174] ᶜārıḍ olmakla olur ḫuṣūṣan ᶜinebiyye ve ḳarniyye ṭabaḳalarına bu āfetler ᶜārıḍ olsa ḍaᶜf-ı baṣarī ziyāde olur yāhūd ṭabaḳātın saṭḥında ḳurūḥ-ı sābıḳadan bāḳıye kalan ās̱ār ḥasebiyle olur gerek ise ās̱ār ẓāhire ve gerek ise ās̱ār bāṭıne olsun veyāḫūd remed-i kes̱īrin muḳāsātıyla ṭabaḳātın işfāfının zevāli veyāḫūd levn-i ġarībin müdāḫalesi ile olur, yereḳānda ḳarniyyeye ᶜārıḍa olan ṣufret gibi ve ṭarfe maraḍında ᶜārıḍa olan ḥumret gibi veyāḫūd ṭabaḳanın levn-i ṭabīᶜīsi münseliḫ olmakla olur, mes̱elā ṭabaḳa-i ḳarniyyeye insilāḫ-ı levn ᶜārıḍ olup şefīfi ziyāde olur ve ḍavʾ-ı ḫāricī ḳarniyyenin işfāfı ḥasebiyle rūḥ-ı bāṣırayı ziyāde tefrīḳ edip ḍaᶜf-ı baṣara müʾeddī olur. Ve baᶜḍı kerre dahi ḳarniyyeye ᶜārıḍ olan işfāf için havā ve ḍavʾın ᶜaynda temekkünü ve fiᶜli ziyāde olup ruṭūbāt-ı ᶜaynı

---

173 اَلْقَشَفُ [el-ḳaşef] (fethateynle) Yüzün levni güneşten veyāḫūd faḳrdan taġyīr olmak. Vankulu.

174 "et-Teḫaşşüf" cāme-i kuhne pūşīden.

tecfīf etmekle ḍaᶜf-ı baṣara müʾeddī olur veyāḫūd ḍaᶜf-ı baṣara ṭabaḳātta olan sebeb ṭabaḳāta teʾekkül ḥasebiyle ᶜārıḍ olan ṭabaḳātın teraḳḳuḳu olur, zīrā ṭabaḳāt miḳdār-ı ṭabīᶜīden raḳīḳ oldukta o ṭabaḳaya ḍavʾın nüfūẕu tedrīcle olmaz belki defᶜaten nüfūẕ edip ruṭūbet-i celīdiyyeye saṭvet ve ᶜunf ile eşbāḥı taḥmīl eder ve lā-maḥāle eşbāḥ-ı celīdiyyede vech-i lāyıḳ üzere mürtesim ve mütebeyyin olmaz veyāḫūd ṭabaḳāt üzere ġışā-i ġarīb nebātı ḍaᶜf-ı baṣara sebeb olur ẓufrede olduğu gibi veyāḫūd ṭabaḳātta olan intifāḫ-ı ᶜurūḳ ve ġılaẓ sebeb olur sebelde olduğu gibi.

Ammā ᶜaynın s̱uḳbesi ve ṭabaḳātın menāfiẕi bu vech ile ḍaᶜf-ı baṣara sebeb olur ki onların bāblarında bizim ẕikr edeceğimiz esbābla onların tecvīfleri miḳdār-ı ṭabīᶜīden ḍayyiḳ olur veyāḫūd o tecāvīf miḳdār-ı ṭabīᶜīden vüsᶜatli ve geniş olur veyāḫūd südde-i kāmile ile veyāḫūd südde-i nāḳıṣa ile mesdūd olur nüzūl-i mā katında olduğu gibi. Biz bunları başka başka birer bābda ẕikr eyleriz.

Ammā ruṭūbet-i ᶜayn ḥasebiyle ḍaᶜf-ı baṣarın esbābı budur ki celīdiyye iᶜtidāl üzere olan ḳıvām-ı ṭabīᶜīsinden müteġayyir olup yā ḳıvāmı ġalīẓ veyāḫūd ḳıvāmı riḳḳati ziyāde olur ve ḫāricden vārid olan ḍavʾı ve elvān-ı bāhire-i zāhireyi taḥammül eylemez belki onlardan müteʾeẕẕī olur.

Ammā ruṭūbet-i beyḍiyye eger cidden kes̱īre veyāḫūd ḳalīle olur ise işfāfının ḳılletine sebeb olur. Ve baᶜḍı kerre dahi beyḍiyyenin ḳıllet-i işfāfı ruṭūbet-i sāirenin ve ebḫırenin beyḍiyyeye muḫālaṭası ḥasebiyle beyḍiyye müteġayyire olmakla olur, zīrā ḫāricde olan ebḫıre ve edḫıne o ruṭūbete īẕā eder, dāḫiliyye olan buḫār ve duḫānın īẕāsı bi-ṭarīḳi'l-evlā olur ve cemīᶜan nāfiḫa ve mübaḫḫıre olan ḥubūb-ı baṣarı s̱aḳīl eder.

Ammā ruṭūbet-i zücāciyye baṣara evvelā ve bi'ẕ-ẕāt muḍırre olmaz belki bi'l-ᶜaraḍ ve bi'l-vāsıṭa baṣara muḍırr olur, zīrā zücāciyyenin āfeti ile celīdiyye bi'ẕ-ẕāt mutaḍarrır olur. Celīdiyye vāṣıṭasıyla baṣar dahi mutaḍarrır olur, zīrā ẕikri mürūr ettiği üzere zücāciyye celīdiyyenin ġıdāsı olur ve kaçan zücāciyye meʾūfe olsa celīdiyyenin ġıdāsı meʾūf olmakla kendi dahi meʾūf olur.

Ammā ḍaᶜf-ı baṣara ᶜaṣab sebeb olduğu ᶜaṣabe südde veyāḫūd verem veyāḫūd inhitāk[175] ᶜārıḍ olmakla olur.

175 "İnhitāk" parçalanmak ve dağılmak.

el-ᶜAlāmāt: Cemīᶜan beden müşāreketiyle ᶜārıḍ olan ḍaᶜf-ı başarın ᶜalāmeti cemīᶜan bedenin taġayyür-i mizācı için sana bundan aḳdem bizim bildirdiğimiz ᶜalāmetler olur.

Ve müşāreket-i dimāġla olan ḍaᶜf-ı başarın ᶜalāmeti āfet-i dimāġ ᶜalāmetinin vücūdu ile maᶜlūm olur ve cemīᶜan ḥavāssın meᵓūfe olduğu ḍaᶜf-ı başarın dimāġ müşāreketiyle olduğuna delīl-i ḳavī ve şāhid-i ᶜadl olur.

Ve baş üzere ḍarbe ḥasebiyle dimāġdan cüzᵓ-i muḳaddem cidden münḍaġıṭa olsa onun āfetinin eks̱er-i ḥālde başara iḫtiṣāṣı ve irtibāṭı olur. Ve keẕālik şemme dahi o āfetin iḫtiṣāṣı kes̱īr olur lākin semᶜe iḫtiṣāṣı olmaz. Baᶜḍı kerre o ṣūrette semᶜ ᶜalā-ḥālihi bāḳī kalıp selāmet üzere olur, ammā ᶜayn meftūḥaten bāḳī kalıp gözü yummak mümkin olmaz ve göz kapağı açık olur velākin rüᵓyet zāile olur.

Ve ḍaᶜf-ı başara sebeb rūḥun riḳḳat ve ḳılleti olduğunun ᶜalāmet-i maḫṣūṣası budur ki ᶜayna ḳarīb olan nesneyi o mis̱lli ᶜayn tamām rüᵓyet ile ᶜalā-vechi'l-istiḳṣā rüᵓyet eder ve baᶜīdde olan merᵓiyyātı rüᵓyet tamām üzere olmaz ve istiḳṣā etmek ona müyesser olmaz.

Ve rūḥun raḳīḳ ve kes̱īr olduğunun ᶜalāmet-i ḫāṣṣası budur ki ḳurb ve buᶜdda [277b] olan merᵓiyyātı kemā-yenbaġī tamāmen rüᵓyet eder ve istiḳṣā-i rüᵓyet şedīd olur. Velākin riḳḳati ifrāṭ üzere olur ise onun cirm-i münīr üzere naẓarı s̱ābit olmaz belki o münīrin sāṭıᶜ ve mürtefiᶜ olan ḍavᵓı başarı ve rūḥu taḥrīk ve tefrīḳ edip s̱übūt-ı naẓarı izāle eder. Eger rūḥ ġalīẓ ve kes̱īr olur ise o rūḥ ṣāḥibi baᶜīde olan merᵓiyyātı teᵓemmülde istiḳṣādan ᶜāciz olmaz yaᶜnī devām üzere ve teᵓemmül eyleyerek naẓar eylese kemāl üzere rüᵓyet eder, ammā ḳarīb olan nesneyi istiḳṣāya ḳādir olmaz.

Ve şuᶜāᶜa ḳāil olan ḥukemā katında yaᶜnī külliyyātta ẕikri mürūr eylediği üzere rüᵓyet şekl-i maḫrūṭī üzere gözden şuᶜāᶜ ḫurūc edip merᵓiyyāta o şeklin ḳāᶜidesi vuṣūl ile ḥāṣıl olur diye ẕāhib olan ḥukemā katında ẕikr olunan ᶜalāmetlerin vech-i meẕkūr üzere delāletlerine bāᶜis̱ budur ki rūḥ-ı ġalīẓden baᶜīd olan merᵓiyyāta müteveccih olan rūḥ mesāfe-i baᶜīdeye ḥareket-i zāidesi ḥasebiyle telaṭṭuf edip ḳıvāmı muᶜtedil olur ve merᵓiyyāta muᶜtedileten vāṣıl olup rüᵓyet kemāl üzere ḥāṣıla olur. Ammā raḳīḳ olan rūḥ mesāfe-i baᶜīdede müteḥallil olup müteferriḳ olur. Ve merᵓiyyāta vāṣıl olan ḳalīl ve müteferriḳ olmakla rüᵓyette noḳṣān üzere olur.

Ammā ḥukemādan ʿayndan eşiʿʿa ḫurūcunu inkār edip rāʾī ile merʾiyyāt arasında olan havā-i müşiff merʾīnin şebaḥını ʿayna teʾdiye etmekle rüʾyet ḥāṣıl olur diye ẕāhib olan ṭāife katında vücūh-ı meẕkūre üzere rüʾyetin tāmm ve kāmil ve nāḳıṣ ve ḳāṣır olduğunun sebebi aṣḥāb-ı şuʿāʿın ẕikr eyledikleri sebebin ġayrı sebebiyle olur. Ve o sebeb-i āḫer budur ki merʾiyyāt-ı baʿīdeyi tabaṣṣur ve rüʾyet ḳaṣd eden ʿaynın celīdiyyesi ḥareketi ziyāde olur ve bu ḥareket-i zāide ile celīdiyyede muḥtebes olan rūḥ-ı ġalīẓ teraḳruḳ[176] eder ve rūḥ-ı raḳīḳ taḥallül eder. Ve rūḥ hem raḳīḳ ve hem ḳalīl olur ise onun taḥallülü ziyāde olur ve ẕikr olunduğu üzere aḥkām-ı rüʾyet bu esbāba teferruʿ eder.

Ve bu iki ferīḳın ḳavllerinden hangisi ṣavāb idiğini taḥḳīḳ ḥukemāya müfevvaḍdır, eṭıbbānın lāzıme-i ḥāli değildir.

Ammā ḍaʿf-ı baṣarın sebebi ancak ṭabaḳātta ve ruṭūbāt-ı ġāirede olan esbāb ile olduğunun taʿarrüfü ṣuʿūbetli olur, bināen ʿaleyh o esbābları taʿarrüf için ṭabaḳātın levnine ve intifāḫ ve temeddüdü ve teḫaşşüf ve ẕübūlü ve ṣaġīre olan ʿaynın ṣıġarına ve ʿaynın saṭḥında teraḳruḳ edip ḳavs-ı ḳuzaḥ [yaʿnī] eleğim sağmal gibi elvānı ve lemeʿānı olan ruṭūbete naẓar olunup teʾemmül olunur ve onlardan ṭabaḳāt u ruṭūbāt-ı ʿaynda olan ḍaʿf-ı baṣarın esbābına tenebbüh olunur. Ve keẕālik o tenebbüh için ʿaynda olan o yübūset ve küdūrete naẓar olunur ki ḫāricden ona naẓar ile onlar görünür velākin baʿḍı kerre ḥāil ve ḥāciz olup o yübūset ve küdūretten ʿaynda merʾī olan insān-ı ʿayn dedikleri nāẓırın şebaḥı nāẓıra merʾī olmaz. Ve bu ʿalāmātın kimisi ṭabaḳa-i ḳarniyyenin ve kimisi ruṭūbet-i beyḍiyyenin ḥāline delālet eder. Ve bu teraḳruḳ eden ve yübūset ve kümūdeti olan ʿaynın aṣḥābı dāimā iki gözü muḳābilinde ḍabāb[177] gibi nesne görür.

Ve eger sen ʿalīlin ʿaynında olan küdūreti ancak s̱uḳbe ḥiẕāsında rüʾyet edip ḳarniyye eczāsının sāiri selīm olsa delālet eder ki küdūret beyḍiyyede olur ve beyḍiyyede ṣafvet yoktur. Eger küdūret eczā-i ḳarniyyeyi iḥāṭa edip ʿāmm olur ise o küdūret ḳarniyyenin kendide olduğunda şekk olunmaz

176 اَلتَّرَقْرُقُ [et-teraḳruḳ] (ʿalā-vezni اَلتَّزَلْزُل [et-tezelzul]) Yaldıramak; yukālu: تَرَقْرَقَ الشَّيْءُ إِذَا لَمَعَ Vankulu.

177 اَلضَّبَابَةُ [eḍ-ḍabābet] (ḍād'ın fethiyle) Bir buluttur ki yer yüzüne inip yeri tütün gibi kaplar ki ona duman derler. اَلضَّبَابُ [eḍ-ḍabāb] (kezālik ḍād'ın fethiyle) ضَبَابَةٌ [ḍabābet]in cemʿi. Vankulu.

lākin şekk bu vech ile olur ki o küdūret yalnız ḳarniyyede midir yoksa ḳarniyye ile beyḍiyye cemīᶜan küdūret üzere midir hangisinde olduğu yaḳīnen maᶜlūm olmaz.

Ve baᶜḍı kerre ruṭūbet-i beyḍiyyeye yübūset ᶜārıḍa olup baᶜḍı eczāları o yübūset ḥasebiyle cemᶜ olup işfāfı zāile olur ve ona bināen ḥiẕāsında küvve-i vāḥide veyāẖūd müteᶜaddid küvveler ve pencereler görür ve keẕālik bu misllli eşyā-ı maᶜdūmeyi rüʾyet eder ḳarniyyesinde ḳurūḥtan bāḳī kalann āsār-ı ẖafiyyesi olan kimseler, zīrā o misllli ẖayālāt o āsār ṣāḥibine dahi ẓāhir olur. Ve baᶜḍı kerre o vechlerden rüʾyet olunan ẖayālāt nüzūl-i mā ḥasebiyle olan ẖayālāt ẓann olunup ẖaṭā olunur, maᶜa-hāẕā nüzūl-i mādan ᶜārıḍ değildir ve ᶜayna mā nüzūl eylememiştir, pes teʾemmül ve taḥarrī eylemek gerektir. Ammā s̱uḳbe-i ᶜaynın ḍīḳı ve siᶜası ve ᶜayna mānın nüzūlünde olan kelāmı ve ᶜaṣabenin aḥvāli beyānını bāblarına teʾẖīr eyleriz.

Ve maᶜlūm ola ki her fesād ki yübūsetten ᶜārıḍ ola, o fesād açlıkta ziyāde olur ve keẕālik riyāḍet-i muḥallile ve istifrāġāt katında ve vaḳt-i ḥācizede yaᶜnī kaba kuşlukta dahi müştedde olur. Ve her fesād ki ruṭūbet sebebiyle ᶜārıḍ ola, bunun ḍıddı üzere olur.

el-Muᶜālecāt: Eger ḍaᶜf-ı baṣarın sebebi yübūset olur ise mā-ı cübn ile ve muraṭṭıbāt-ı sāire ve henüz ḥalb olunan lebeni şürb ile ve başına muraṭṭıb dühnler [sürmek] ile intifāᶜ olunur ẖuṣūṣan o ḍaᶜf-ı baṣar nāḳıhlarda olur ise edhān-ı meẕkūreyi vech-i mübeyyen üzere istiᶜmāl ziyāde nāfiᶜ olur. Ve baṣarda olan ḍaᶜf-ı yübūsīye nevm ve rāḥat ve seᶜūṭāt-ı muraṭṭıbe ẖuṣūṣan dühn-i nīlūfer ile istiᶜāṭ nāfiᶜ olur. Ammā ṭabaḳada olan esbāb-ı yübūset ile ḥādis̱ ḍaᶜf-ı baṣarın muᶜālecesi ṣuᶜūbetli olur.

Eger ḍaᶜf-ı baṣar ruṭūbetten ḥādis̱ olur ise onun muᶜālecesi evvelā müstefriġāt baᶜdehu muḥallilāt istiᶜmāli olur. Ammā ḳayʾ rıfḳ ve sühūlet ile olur ise menfaᶜati olur, huṣūṣan meşāyıẖta menfaᶜati ziyāde olur. Ammā ḳayʾ-ı ᶜanīf cidden muḍırr olur, ammā ġarāġır ve muẖavviṭāt[178] ve seᶜūṭāt menfaᶜatli olur.

Ve ḍaᶜf-ı başara nāfiᶜ olan istifrāġāttan olur naḳīᶜ-i ṣabır ile dühn-i ẖırvaᶜ şürbü ve ıṭrīfil gibi baştan buẖārı defᶜ eden devālar istiᶜmāli, ᶜale'l-ẖuṣūṣ nevm katında istiᶜmāli ziyāde nāfiᶜ olur. Ve riyāḍāt-ı eṭrāf ile ᶜale'l-ẖuṣūṣ esfelde olan eṭrāfı yaᶜnī ayaklarını taḥrīk ve irtiyāḍ ile intifāᶜ olunur. Ve

178 "Muẖavviṭāt" semek için istiᶜmāl olunan edviyedir.

vācib olur ki ayakları dahi delk oluna. Ve eger sebeb-i ḍaᶜf ġılaẓ olur ise levḥ-i ᶜaynda meẕkūr olan ᶜaynı mücellī edviyeler istiᶜmāl olunur.

Ve vācib olur ki kaçan edviye-i ḥādde istiᶜmāl olunsa onunla maᶜan edviye-i ḳābıḍa dahi istiᶜmāl oluna.

Ve yine bu ᶜillete nāfiᶜ olan eşyādan olur o tūtiyā ki maġsūl ola ve mā-ı merzencūşla veyāḫūd mā-ı rāziyānec veyāḫūd mā-ı bādrūcla ve ferāsiyūn ᶜuṣāresiyle o tūtiyā mürebbā ola. Ve ḥuḍaḍ ile devām üzere iktiḥāl olunmak ᶜayna cidden nāfiᶜ olur ve ḳuvvet-i ᶜaynı ṭūl-i zamān muḥāfaẓa eder.

Ve helīlec ḥukākesi mā-ı verd ile iktiḥāl olunsa ḥarāret ve ḥikkeye muḳārin olup ruṭūbet-i raḳīḳadan ḥādis̱ ḍaᶜf-ı baṣara ziyāde nāfiᶜ olur. Ve bu mis̱lli olan ḍaᶜf-ı baṣara nāfiᶜa olan ekḥālden olur ḳabc ve zürraḳ[179] ve şebbūṭ ve reḫame ve s̱evr ve dübb ve erneb ve teys ve kürkī ve ḫuṭṭāf ve ᶜaṣāfīr ve s̱aᶜleb ve ẕiᵓb ve sinnevr ve kelb-i Selūḳī ve kebş-i cebelī[180] ve bu mis̱llilerin merāreleri ile müfredeten iktiḥāl eylemek ve ḥubārā yaᶜnī toy dedikleri kuşun merāresinin bu bābda nefᶜ-i ᶜaẓīmi vardır. Ve baᶜḍı kerre dahi meẕkūr olan merāreler edhān-ı nāfiᶜa ile terkīb olunup mürekkeben istiᶜmāl olunur ve ona nāfiᶜa olan edhāndandır ḫırvaᶜ ve nercis ve ḥabbu'l-ġār ve fücl ve ḥulbe ve sūsen [278a] ve merzencūş ve bābūnec ve uḳḥuvān dühnleri. Ve keẕālik bādrūc suyuyla iktiḥāl dahi nāfiᶜdir.

Ve yine edviye-i muᶜtedile-i ceyyideden olur iki cevz[181] ve otuz ᶜaded helīlec-i aṣfer çekirdeği iḥrāḳ olunup saḥḳ olunur ve üzerine bir mis̱ḳāl fülfül-i ġayr-i muḥraḳ ilḳā olunup iktiḥāl olunur.

Ve yine edviye-i nāfiᶜadandır mayahoş enār ᶜuṣāresi aḫẕ olunup nıṣfı kalınca ḳadar ṭabḫ olunur baᶜdehu refᶜ olunup o bāḳī kalanın nıṣf vezni miḳdār ᶜasel ile ḫalṭ olunup teşmīs olunduktan sonra istiᶜmāl olunur.

---

179 "Zürraḳ" ke-sükker ṭāir-i ṣayyād. *Ḳāmūs*.

180 Eṣaḥḥ olan budur ki "ḥacel" çil dedikleri kekliktir. Ve "zürraḳ" beyāḍ doğandır, bāzī-i ebyaḍ maᶜnāsına. "Şebbūṭ" bir nevᶜ balıktır. Ve "reḫame" enūḳ dedikleri kuştur ki alaca olur, ḫilḳatinde kerkese şebīhtir. "S̱evr" öküzdür. "Dübb" ayı. "Erneb" tavşan. "Teys" ergeç keçi. "Kürkī" leğlek. "Ḫuṭṭāf" kırlaguç. "ᶜAṣāfīr" serçe. "S̱aᶜleb" tilki. "Ẕiᵓb" kurt. "Sinnevr" kedi. "Selūḳ" Yemen'de bir ḳaryenin veyāḫūd Lān dedikleri şehrin ismidir ki ona dürūᶜ ve kilāb nisbet olunur, dirᶜ-i Selūḳī ve kelb-i Selūḳī denir. "Kebş" koç koyun.

181 Cevzetān kabuğu ile maᶜan iḥrāḳ olunmak lāzım olduğunu Nefīsī taṣrīḥ eder. Ve ṭabᶜ ile olan nüsḫada "nevātu helīlec" sāḳıṭtır.

Ve keẕālik mā-ı rummāneyn aḫẕ olunup iki ay miḳdārı ḳayẓda yaʿnī eyyām-ı ṣayfın şiddet-i ḥarāretinde terk olunduktan sonra taṣfiye olunur ve her rıṭlına üç dirhem ṣabır ve dār-ı fülfül ve nūşādur ḫalṭ ve ilḳā olunur. Ve baʿḍı kerre nūşādur terk olunur. Ve ʿale't-taḳdīreyn o maḫlūṭ bi'l-cümle nāʿimen saḥḳ olunur ve ḥıfẓ olunup istiʿmāl olunur ve her ne ḳadar eskise o ḳadar nāfiʿ olur.

Ve ḍaʿf-ı baṣara nāfiʿ olan edviyedendir vecc, māmīrān, ekḥāl saḥḳı gibi saḥḳ olunup istiʿmāl olunmak. Soğan suyu bal ile ḫalṭ olunup kuḥlen istiʿmāl olunsa nāfiʿ olur.

Ve şiyāf-ı merārāt merārāt-ı aḳvādır. Ve merārātın aḳvāsı bāzī ve nesr merāresidir veyāḫūd bakırdan bir ṣalāye yaʿnī edviye saḥḳ edecek bir destgāh ve keẕālik bakırdan bir destece dahi ittiḫāẕ olunup o ṣalāye üzere birkaç ḳaṭre sirke ve bir ḳaṭre süt ve bir ḳaṭre bal taḳṭīr olunduktan sonra o ṣalāye üzere ẕikr olunan fihr[182] ile onlar siyāh olunca ḳadar saḥḳ olunup baʿdehu o mesḥūḳ-ı esved ile iktiḥāl olunur.

Ve maʿlūm ola ki dāimā ṭabḫ olunmuş şalġam ekli gözü ḥiddetli eder ḥattā ḳadīm olan ḍaʿf-ı baṣarı dahi izāle eder, laḥm-ı efāʿī tiryāḳta ṭabḫ olunduğu gibi. Ve bizim cüẕām bābında ṭabḫını vaṣf eylediğimiz gibi ṭabḫ edip tenāvülüne ḳādir olan kimse o vech üzere ṭabḫ edip tenāvül eylese ḥıfẓ-ı bāliġ ile ṣıḥḥat-i ʿaynını muḥāfaẓa eder.

Ve meşāyıḫın ḍaʿf-ı baṣarına ve kes̱ret-i cimāʿdan ḍaʿf-ı baṣarı olanlara ve o mis̱llilere edviye-i ceyyideden olur tūtiyā-yı ġayr-i maġsūl ve şarāb ḥācet miḳdārı ve dühn-i belesān. Tūtiyādan ḥasbe mā-yettefaḳ ziyādece bu meẕkūrlar aḫẕ olunup tūtiyā saḥḳ olunur ve mesḥūḳunun üzerine dühn-i belesān ilḳā olunur baʿdehu şarāb dahi ilḳā olunup lāyıḳı üzere o mecmūʿ saḥḳ olunup refʿ olunur.

Ve bir devā dahi vardır ki onun nefʿi cidden ʿaẓīm olur ḥattā o devāyı istiʿmāl eden kimse için ḳurṣ-ı şemse dāimā [naẓar] etmek mümkin olur ve o naẓardan ona aṣlā ḍarar gelmez ve onun nüsḫası budur: ḥacer-i yāsefīs ve ḥacer-i mıġnāṭīs ve ḥacer-i eḥāṭīs yaʿnī şebb-i ebyaḍ ve şādenec ve bābūnec ve fūtenec ve kündüs ʿuṣāresi bu meẕkūrların her birinden birer cüzʾ ve nesr merāresi ve efʿī merāresi bu ikinin her birinden birer cüzʾ aḫẕ olunup

182 "Fihr"den murād ẕikr olunan bakır destecedir.

kuḥl ittiḫāẕ olunur. Ve başta muşṭ istiᶜmāli dahi nāfiᶜdir ḫuṣūṣan meşāyıḫa maşṭın[183] istiᶜmāli ziyāde nāfiᶜ olur. Ve vācib olur ki küllü yevmin muşṭu birkaç defᶜa istiᶜmāl eyleye, zīrā maşṭ buḫārı ᶜayndan taḥrīk edip fevḳ cānibine ceẕb eder.

Ve mā-ı ṣāfī içre dalıp mümkin miḳdārı gözünü su içinde açmak ᶜaynın ṣıḥḥatini ḥıfẓ eden nesnelerdendir; onunla göz ḳuvvetlenir ve ḫuṣūṣan şābbların ᶜaynını taḳviye eder ve ṣıḥḥatini ḥıfẓı ziyāde olur.

Ve miᶜde buḫārātı ve ruṭūbātından ve maḍarratlarından şikāyet eden kimseye vācib olur ki ḳable'ṭ-ṭaᶜām efsentīn ṭabīḫi ve sikencebīn-i ᶜunṣulī ve sāir müleyyināt istiᶜmāl edip miᶜdede olan fuḍūlü ḳaṭᶜ eyleye. Bunları bu vech ile istiᶜmāl ᶜayna nāfiᶜdir ḫuṣūṣan ẕikr olunan müştekīlere ziyāde nāfiᶜ olur.

İkinci Faṣl Başara Ḍārr Olan Umūrun Beyānındadır

Baṣara ḍārr olan umūr üç ṣınıf üzere olur: efᶜāl ve ḥarekāt ve aġdiyenin aḥvāl-i taṣarrufudur.

Ammā efᶜāl ve ḥarekāt onlardan müceffef olan nesnelerin küllīsi baṣarı ıḍrār eder, cimāᶜ-ı kes̱īr ve berīḳ ve işrāḳī olan nesnelere kes̱ret-i naẓar ve ifrāṭ üzere daḳīḳ olan ḫaṭṭı ḳırāᵓet eylemek gibi. Ammā ḫaṭṭ ifrāṭ üzere daḳīḳ olmasa ona naẓar ᶜayna riyāḍet olup nāfiᶜ olur. Ve her aᶜmāl-i daḳīḳa dahi ḫaṭṭ gibidir, ifrāṭı muḍırr ve iᶜtidāli nāfiᶜdir.

Ve imtilā üzere nevm ve akşam ṭaᶜāmı yiyip uyumak dahi efᶜāl-i muḍırradandır belki baṣarında ḍaᶜf olan kimselere vācib olur ki ṭaᶜām münhaḍım olunca ḳadar nevme ṣabr eyleye. Ve her imtilā ve keẕālik ṭabīᶜatı tecfīf eden nesneler dahi muḍırrdır. Māliḥ ve ḥırrīf mis̱lli muᶜakkir-i dem olan ve müskirāt cemīᶜan ᶜayna muḍırrdır.

Ammā ḳayᵓ min-vechin nāfiᶜ ve min-vechin āḫer muḍırrdır, zīrā ḳayᵓ miᶜdeyi tenḳıye eylediğinden baṣara nāfiᶜdir ve mevāddı dimāġdan taḥrīk ve ᶜayna defᶜi ḥasebiyle baṣara muḍırrdır. Ve eger o kimsenin ḳayᵓı iḳtiḍā edip ona ḳayᵓ eylemek lāzım olur ise ṭaᶜāmdan sonra rıfḳ üzere ḳayᵓ eylesin.

183 "Maşṭ" baş taramak.

Ve ḍaᶜf-ı baṣarı olana istiḥmām ve ifrāṭ üzere uyumak ve bükā-i şedīd ve kes̱ret-i faṣd ve ḫuṣūṣan ḥacāmet-i mütevāliye ḍārr olur. Ve aġdiyeden dahi māliḥa ve ḥırrīfe ve mübaḫḫire ve fem-i miᶜdeyi īẕā eden ġıdāların küllīsi ve ġalīẓ, kedir şarāb cemīᶜan muḍırr olur. Ve kürrās̱ ve baṣal ve eklen bādrūc ve naḍīc olan zeytūn ve şibs̱ ve kerneb ve ᶜades dahi muḍırr olur.

Üçüncü Faṣl ᶜAşā Beyānındadır

Baṣarı leylen muᶜaṭṭal olup nehāren rüʾyeti olan ᶜaynın āfetine ᶜaşā derler. Bu maraḍda āḫir-i nehārda baṣar ḍaᶜfa bedʾ edip tedrīcle ḍaᶜīf olarak leylen muᶜaṭṭal olur. Bunun sebebi ruṭūbāt-ı ᶜaynın miḳdār-ı ṭabīᶜinden ziyāde teraṭṭubu ve ġılẓati veyāḫūd rūḥ-ı bāṣıranın teraṭṭubu ve ġılẓati olur.

Ve ᶜaşānın eks̱er-i ḥālde ᶜurūḍu keḥlā olan ᶜayna olur ve zürḳāya kes̱īren ᶜārıḍ olmaz. Ve ᶜaşā o ᶜayna dahi ᶜārıḍ olur ki onun ḥadeḳası ṣaġīr ola veyāḫūd ᶜaynında elvān ve teᶜārīc-i kes̱īre ola, zīrā bu vaṣflar o ᶜaynın ḫilḳat-i aṣliyyede ḳıllet-i rūḥuna delālet eder.

Ve baᶜḍı kerre bu āfetin sebebi ᶜaynın nefsinde olur. Ve baᶜḍı kerre dahi miᶜde ve dimāġ müşāreketiyle olur. Ve müşāreket ḥasebiyle olduğu bundan aḳdem ẕikr olunan ᶜalāmet ile senin maᶜlūmun olur.

<u>el-Muᶜālecāt</u>: Bu āfeti olan kimsenin mevāddında kes̱ret olur ise ḳīfāl ve māḳlar faṣd olunur ve maᶜrūf olan müstefriġāt-ı sāire dahi mükerreren istiᶜmāl olunur. Ve baᶜḍı kerre saḳmūnyā ve cünd-i bīdester ile istifrāġ olunup o istifrāġın menfaᶜati olur. Ve ḳable'ṭ-ṭaᶜām zūfānun şarābı saḳy olunur veyāḫūd zūfā ve seẕāb-ı yābisten sefūf ittiḫāẕ olunup istiᶜmāl olunur. Ve ṭaᶜām tamāmen haḍm olduktan sonra şarāb-ı ᶜatīḳten miḳdār-ı ḳalīl istiᶜmāl olunur.

Ve bu bābda mücerreb olan edviyedendir keçinin kebidi cemre üzere kebāb olundukta bıçak ile o kebāba ġarz olunur ve o kebāb olan kebidden seyelān eden ruṭūbet aḫẕ olunup üzerine milḥ-i Hindī ve dār-ı fülfül ekilip iktiḥāl olunur. Ve baᶜḍı kerre dahi āteş üzerinde kebid kebāb kılınır iken ẕikr olunan edviye kebāb üzerine ekilip buḫārına ᶜalīl olan ᶜayn kebb ve imāle olunur. Ve o kebid piştikten sonra ᶜalīle iṭᶜām olunur. Ve bunların cümlesi nāfiᶜdir.

Ve baᶜḍı kerre māᶜiz kebidi parça parça ᶜarīḍan ḳaṭᶜ olunup ondan şiyāf kılınır. Ve dār-ı fülfülden dahi şiyāf kılınıp dār-ı fülfül şiyāfı kebidin iki

şiyāfı arasına vaḍᶜ olunur o vechle ki [dār-ı] fülfül şiyāfının altı ve üstü kebid şiyāfı ḳıṭᶜaları olur baᶜdehu tennūrda şeyy olunur velākin şeyy ve ṭabḫında mübālaġa [278b] olunmaz. Baᶜdehu tennūrdan iḫrāc olunup ondan māiyyeti aḫẕ olunup iktiḥāl olunur. Ve bu ᶜamel ve menfaᶜatte ernebin kebidi kebid-i māᶜiz gibidir.

Ve yine bu miṡllidir dār-ı fülfül şiyāfı. Ve yine o şiyāf dahi nāfiᶜdir, onun nüsḫası budur: Dār-ı fülfül ve fülfül ve ḳınbīl[184] mütesāviyetü'l-eczā aḫẕ olunup iktiḥāl olunur.

Ve merārāt dahi ᶜaşāya nāfiᶜdir, ᶜale'l-ḫuṣūṣ cebeliyye tüyūsun ve cebeliyye kibāşın merārları ziyāde nāfiᶜdir.

Ve keẕālik dühn-i belesān içine afyūndan miḳdār-ı ḳalīl kılınıp iktiḥāl olunmak dahi nāfiᶜ olur.

Ve felāfil-i s̱elāse yaᶜnī fülfül-i esved ve fülfül-i ebyaḍ ve dār-ı fülfül aḫẕ ve ġubār gibi olunca ḳadar saḥḳ olunduktan sonra iktiḥāl olunmak cidden nāfiᶜ olur. Ve şebb-i Mıṣrī dahi onun gibidir. Ve ᶜasel ile iktiḥāl dahi nāfiᶜdir. Ve rāziyānec suyuyla iktiḥāl edip suyu gözünde muḥāfaẓa için gözünü müddet-i ṭavīle yummak cidden nāfiᶜdir.

Ve ondan ḳavī olur o ᶜasel ile iktiḥāl ki onda şebb ve nūşādurdan bir ḳuvvet ola. Ve mizācı ḥārr olan ḥayvānın kanıyla iktiḥāl dahi nāfiᶜ olur. Ve ḳıs̱s̱ā-i ḥımār ᶜuṣāresinin keyfiyyeti baḳlatu'l-ḥamḳā ile kesr olunup iktiḥāl olunsa nāfiᶜ olur.

Ve şiyāf-ı ḳalā ve şiyāf-ı zencār dahi nāfiᶜdir. Ve verel ve isḳanḳūrā zibli dahi nāfiᶜdir. Ve keẕālik keçi yavrusunun merāresi bir cüzᵓ ve fülfül iki cüzᵓ, üşec üç cüzᵓ aḫẕ olunup ᶜasel ile ᶜacīn kılınıp istiᶜmāl olunur. Ve māniᶜ yoksa iki māḳ damarlarından bildiğin üzere faṣd olunmak nāfiᶜdir.

Dördüncü Faṣl Ceher Beyānındadır

Ceher bir āfettir ki ḍavᵓ-ı nehārda o āfeti olan ᶜayn gündüz görmez. Ve onun sebebi rūḥun riḳḳati ve cidden ḳılleti olur. Ve kaçan rūḥ-ı bāṣıra raḳīḳ ve cidden ḳalīl olsa ḍavᵓ-ı nehārda o rūḥ dağılır ve rüᵓyete ḳādir olmaz ve

184 "Ḳinbīl" meşhūr olan ḳinbīl "ṭulūl"dendir, "menn"in eşrefidir, Yemen'de olur. Baᶜḍılar derler ki ḳinbīl ṭīn-i Cülūd dedikleridir. Tafṣīli İbn Kütbī müfredātında meẕkūrdur.

gece cemᶜ olup rüʾyet eder. Ve baᶜḍı kerre dahi ceherin sebebi ḳalīl olmakla gece gördüğü gibi gündüz ẓıllda ve şuᶜāᶜ-ı şems olmayan maḥallde dahi görür lākin ḍavʾ olan maḥallde görmez.

el-Muᶜālecāt: Aᶜşā olan kimseye vācib olur ki terṭībi ve taġlīẓ-i demi ziyāde eyleye. Taġlīẓ ve terṭīb ne gūne edviye ile ḥāṣıl olduğu bundan aḳdem senin maᶜlūmun oldu, tekrāra ḥācet kalmadı.

Beşinci Faṣl H̱ayālāt Beyānındadır

H̱ayālāt emām-ı ᶜaynda iḥsās olunan biraz elvān olur ve iḥsāsı o vech ile olur ki ke-enne o mülevvenāt cevvde beṯṯ ve neṯr olunmuştur. Ve o ẖayālātın sebebi budur ki gözde olan ruṭūbet-i celīdiyye ile mubṣar arasında işfāfı olmayan bir şeyʾin tavassuṭ eylemesi olur. Ve o şeyʾ-i mütevassıṭ baᶜḍı kerre bir şeyʾ olur ki o miṯlli nesne bi-ḥasebi'l-muᶜtād idrāk olunagelmemiştir. Ve ḳuvvet-i baṣarı olan kimseler ẕekā-i ḥissi ḥasebiyle onu ẖilāf-ı ᶜādet idrāk ve iḥsās ederler. Ve baᶜḍı kerre o şeyʾ-i mütevassıṭı iᶜtidāl üzere baṣarının ḳuvveti olanlar dahi rüʾyet eder, onu idrāk baṣar ġāyet-i ẕekāda olmağa ḥācet olmaz belki onu iḥsās mecrā-yı ᶜādet üzere olur.

Ḳısm-ı evvelin maḥṣūl-i maᶜnāsı budur ki cevv-i havāda ṭayerān eden ẖafī şeyler vardır, baṣara ḳarīb olan cevvde dahi o miṯlli ẖafī nesneler olur ve o ẖafiyyātı baṣarında ḳuvvet-i bāliġa ve ẕekā-i ḥissi ġāyete varanlar ancak idrāk eder; mütevassıṭu'l-ḥāl ve ḍaᶜīfü'l-iḥsās olanlara onu iḥsās müyesser olmaz. Lākin o ẖafiyyāt ḳaviyyü'l-baṣar olanların ᶜaynı ḳurbünde olmakla iḥsāsını o kimse taḥḳīḳ edemeyip ona ẖayāl gibi gāhīce ẓuhūr ve gāhīce ondan ġaybet eder. Ve keẕālik dāẖil-i ᶜaynda dahi ebẖıre-i ḳalīle olur, zīrā insānın mizāc ve ṭabᶜı muḳteḍāsı üzere ᶜaynında ve sāir aᶜḍālarında lā-maḥāle ebẖıre-i mütelevvine bulunur ve ẕekā-i ḥissi ġāyete bāliġ olanlar o ebẖıre-i ẖafiyyeyi bilā-taḥḳīḳ b-ṭarīḳi't-taẖayyül idrāk eder ve muᶜtedilü'l-ḳuvve olanlara o rüʾyet-i ẖayāliyye ᶜārıḍa olmaz. Ve bu ḳısmın baṣara ẕikr olunan ẖayālāttan ġayrı maḍarratı keṯīre olmaz.

Ammā ḳısm-ı āẖer ki onu mütevassıṭu'l-iḥsās olanlar idrāk ederler, o miṯlli ẖayālātı fāᶜil olan sebeb baᶜḍı kerre ṭabaḳātta ve baᶜḍı kerre dahi ruṭūbātta olur. Ammā ṭabaḳātta olan sebeb ḳarniyye üzere cidden ẖafiyye olan eṯerlerdir ki müteḳādim olan cüderī ve remed ve büṯūr miṯlli nesnelerden

bāḳıyedir. O ās̱ār ziyāde ḫafiyye olduğuna bināen ḫāricden naẓar edenlere ẓāhir olmaz velākin bāṭından ḫayāl mis̱ālinde rüʾyet ve taḫayyül olunur. Ve o ās̱ār taḥtında olan maḥsūsu setr edip ḫāricden iḥsās olunmaz. Ve keẕālik o ās̱ār taḥtında havā-i şāffı setr edip o havā-i şāff ḫāricde olan mubṣarāttan biraz eczāyı iḥsās eylemez ki o eczānın şebaḥının mevḳiʿi ẕikr olunan ās̱ā-rın taḥtında olmak lāyıḳ olur ve ās̱ār o mevḳiʿin işfāfını ibṭāl etmekle ẕikr olunan aʿrāḍ ʿārıḍa olur.

Bu meʾāli ʿibāret-i *Ḳānūn*'dan istifāde emr-i ṣaʿbdır, o ʿibāret budur: ”واللذي يكون في الطبقات فهو ان يكون على الطبقة القرنية آثار خفية جدا قد بقيت عن الجدري او عن رمد وبثور او غير ذلك فلا تظهر للعين من خارج ويظهر للعين من باطن من حيث لا يشف المكان اللذي هو فيه فيخفي تحته من المحسوس ومن الهواء الشاف اجزاء ترى كثيرة بمقدار ما لو كانت موجودة من خارج لكان يكون ذلك الجزء الصغير قسط شبحها من الثقبة العنبية“

Ammā ikinci ḳısmdan ḫayālāt esbābının ruṭūbāt-ı ʿaynda olan ṣınıfı dahi iki ḳısm üzere olur:

Evvelkisi, o sebeb ruṭūbāt-ı ʿayna ḫāricden vārid olmaz belki cevher-i ruṭūbetin kendi istiḥāle edip o sebeb ḥādis̱ olur. Ve ikincisi, o sebeb ruṭū-bet-i ʿayna ḫāricden vāriddir.

Ve ḳısm-ı evvel dahi ḫālī olmaz ki yā ruṭūbet-i ʿaynın baʿḍı eczāsına sūʾ-i mizāc ʿārıḍ olmakla o eczāların levni müteġayyir ve şefīfi zāil olur ve ona sūʾ-i mizāc bürūdetten veyāḫūd ruṭūbetten ḥādis̱ olur veyāḫūd o miḳdār eczāsına ḥarāret ʿārıḍa olup ancak ruṭūbāt-ı ʿayndan o ḥarāret maʿrūḍunu taġliye edip kaynatmakla havāiyyetini is̱āre eder. Ve kaçan havāiyyet raḳīḳ ve şefīf olan nesneye muḫālaṭa ve müdāḫale eylese levnini leben gibi eb-yaḍ-ı ġayr-i müşiff eder veyāḫūd o eczā-i ruṭūbete sūʾ-i mizāc mükes̱s̱ife ve cidden cemmāʿa olan yübūset ḥasebiyle ʿārıḍ olur.

Ammā ḳısm-ı s̱ānī yaʿnī sebebin ruṭūbet-i ʿayna ḫāricden muḫālaṭası beyānı budur ki o muḫāliṭ olan şeyʾ ḫāricī ve baʿḍı kerre ʿaraḍī olup maʿrūḍu olan eczā-i ruṭūbette mütemekkin ve mütemādī olmaz, cemīʿan bedenden ṣuʿūd eden ebḫıre gibi ve miʿde ve dimāġ buḫārātı gibi, zīrā o ebḫıre ziyāde laṭīf oldukta muḫālaṭa eder ve laṭīf olan ebḫıre lā-maḥāle s̱ābite olmayıp taḥallül eder. Ve bu mis̱lli ebḫıre buḥrānātta ve ḳayʾ ve ġaḍab ʿaḳiblerinde dahi ḥādis̱ olup ruṭūbet-i ʿayna vech-i mezkūr üzere müdāḫale eder veyāḫūd

[ruṭūbet-i ᶜayna müdāḫale eden] o şeyᵓ-i ḫāricī ᶜārıḍī olmaz belki maᶜrūḍu olan ruṭūbet-i ᶜayn eczāsında mütemekkin olur. Ve bu vechle olan müdāḫale ᶜayna nüzūl-i mā iṣābetini inẕār eder.

Pes bu meẕkūr olan esbābla ḥādis̱ olan ḫayālātın kimisi miḳdārında muḫtelif olup ṣaġīr ve kebīr olurlar ve kimisi muḫtelifü'l-ḳıvām olup kes̱īf ve raḳīḳ-i ḫafī olurlar. Ve evḍāᶜında dahi muḫtelif olup müteḫalḫilü'l-eczā yāhūd mütekās̱if-i ḍiyāyī vü seḥābī olur. Ve baᶜḍı kerre dahi eşkālinde muḫtelif olup ḥabbe ve baḳḳa ve ẕübāb eşkālinde ve baᶜḍı kerre dahi ḫayṭ-ı ṭavīl ve şaᶜr-ı ṭavīl eşkālinde olur.

el-ᶜAlāmāt: Bu ḫayālāttan ẕekā-i ḥiss ḥasebiyle ᶜārıḍ olanların [279a] ᶜalāmetleri budur ki o vech ile ᶜārıḍ olan ḫayālāt ḫafī olur, nehc-i vāḥid ve şekl-i vāḫid üzere olmaz ve insāna ṣıḥḥat-i baṣarı müddetinde ᶜārıḍ olur ve ondan insāna bir ḫalel gelmez.

Ve ḳarniyye sebebiyle ᶜārıḍ olan ḫayālāta ẕikr olunan esbābın vücūdu delālet eder ve o ḫayāl artıp ve eksilmez, bir ḳarār üzere dāim olur; baṣarda ve ġayrıda dahi ḍarara müᵓeddī olmaz.

Ve beyḍiyye sebebiyle ḥādis̱ olan ḫayāl ᶜalāmeti budur ki o ḫayālātın müddeti ṭavīle olur ve ᶜāfet-i ᶜaẓīmeye müᵓeddī olmaz ve remed-i ḥārr ᶜaḳibinde ḥādis̱ olur veyāḫūd müberrid veyāḫūd müsaḫḫin sebeblerin ᶜaḳibinde olur. Ve beyḍiyye sebebiyle ḫayālātın ḥudūs̱u ḥadsle dahi maᶜlūm olur ḫuṣūṣan ḳarniyye s̱aḳīle ve berrāḳ ve ṣāf olup vechen mine'l-vücūh beyḍiyyede ḫuşūnet olmasa o vaḳt beyḍiyye sebebiyle ḥādis̱ olan ḫayālātın o sebebden ḥādis̱ olduğu ziyāde ḥads olunur, zīrā ḳarniyye bu ḥāl üzere iken ḫayālāt bir ḳarār üzere olduğu ve artıp ve eksilmediği ve ḍarar-ı ᶜaẓīme dahi müᵓeddī olmadığı o ḫayālātın beyḍiyye sebebiyle olduğunu ḥadse ziyāde bāᶜis̱ olur.

Ammā ebḫire-i miᶜdiyye vü bedeniyyeden ḫayālātın ḥudūs̱u mübaḫḫırāt tenāvülünde ve haḍm ve imtilā ve ḥarekāt zamānlarında o ḫayālātın heyecānından maᶜlūm olur. Ve o ḫayālāt düvār ve sedere muḳārin olur ve bir ḥāl üzere ber-ḳarār olmayıp artar ve eksilir ve bir ᶜayna maḫṣūṣ olmaz, iki ᶜaynda dahi olur. Ve o ḫayālāt ġas̱eyāna muḳārin olur ise delālet-i meẕkūre ṣaḥīḥa ve s̱ābite olur.

Ve ḳayʾ vaktinde, kez̠ālik eyāric istiᶜmāli ile istifrāġ katında ve telṭīf-i ġıdā ve haḍma ᶜināyet katında dahi ḫayālāt ziyāde ve noḳṣān olduğu, ḫayālātın buḫārī olduğuna ᶜalāmāt-ı ṣaḥīḥa olur.

Beyḍiyyenin ve ġayrıların yübūsetinden ḥādis̠ olan ḫayālāt ᶜalāmetleri ḍaᶜf-ı baṣar bābında senin maᶜlūmun oldu.

Ṣaḥīḥ ve sālim olan ᶜaynın ḫayālātı altı ay miḳdārı maᶜa'ṣ-ṣıḥḥat mütemādī olsa onda emn olur, ḫavf olunmaz. Ammā nüzūl-i mā muḳaddimesi [olan] ḫayālāt ṣāḥibesi olan ᶜayn tedrīc üzere tekeddür eder, nüzūl-i māya müʾeddī olunca ḳadar vaḳt vaḳt küdūreti artar ḥattā defᶜaten ona mā nāzil olur. Ve ḫayālātın ẓuhūru ibtidāsından mānın nüzūlü altı ayı mütecāviz olmaz ve olanlar dahi ḳalīl ve nādirü'l-vuḳūᶜ olur. Ve sen görürsün ki ḫayālāt gāhīce zāile ve gāhīce ᶜāide olur ve ziyāde ve noḳṣān olur. Ammā o mis̠lli ḫayālāt muḳaddime-i nüzūl-i mā olmadığını taḥḳīḳ eyle. Ve kez̠ālik ḫayālāt s̠ābite olup lākin baṣarı iḍᶜāfı müstemirr olmaz ise yaḳīnen bil ki o ḫayālāt muḳaddime-i nüzūl-i mā değildir.

el-Muᶜālecātu li-İbtidāi Nüzūli'l-Māi ve'l-Ḥayālāt: ᶜİlācına evvelā iḳbāl olunan ḫayālāt nüzūl-i māı münẕire olan ḫayālāttır, evvel-be-evvel onun tedbīrine müsāraᶜat ve ihtimām gerektir.

Ammā ḫayālāt-ı sāireden yübūsetten ᶜārıḍa olan ḫayālāta eks̠er-i aḥvālde senin maᶜlūmun olan muraṭṭıbātı istiᶜmāl nāfiᶜdir.

Ve eger sebeb-i ḫayālāt ruṭūbet veyāḫūd yübūsetin mā-ᶜadāsı olan sāir nesneler olur ise cilāsı olan ekḥāl istiᶜmāli ona nefᶜ verir.

Ammā nüzūl-i mā muḳaddimesi olan ḫayālāt muᶜālecesinde vācib olur ki ᶜilāca ibtidā olunup evvelā beden ve ḫuṣūṣan miᶜde tenḳıye oluna ve sonra başı tenḳıyeye iḳbāl oluna; ġarġarāt ve seᶜūṭāt ve meḍūġāt istiᶜmāliyle baş tenḳıye oluna. Ammā ᶜaṭūsāt istiᶜmāli irḫāsı ve inḳāsı ḥasebiyle ondan tenḳıye-i nāfiᶜa recā olunur. Ve ᶜaṭūsāt mevāddı ḥareket-i ᶜanīfe ile muḥarrik olduğu ḥasebiyle nüzūle müstaᶜidd olan suyu taḥrīkinden ḫavf olunur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ ᶜaṣabe önünde ve ḳurbünde vāḳıf olan māı taḥrīkten ḫavf olunur.

Ve maᶜlūm ola ki bu bābda eyāric-i feyḳarā kes̠īrü'n-nefᶜdir. Ve kez̠ālik ḥabbu'z̠-z̠eheb ve edviyeden terkībine ḳanṭuriyūn ve ḳıs̠s̠ā ve mürr dāḫil olan devālar dahi nāfiᶜdir. Ve reʾsin muᶜālecātı ve tenḳıyesinde muᶜtemed olan ediyeleri bābında sen taᶜarrüf edip bildin.

Ve vācib olur ki eyāric-i feyḳarā ile ve ḥabbu'ẓ-ẓeheb ile tenḳıye ᶜalā-ṭarīḳi'ş-şebyār olup istiᶜmāli cidden mütevātir ola. Ve edviye-i mülaṭṭıfe ve cellāt ekḥāl ṭarīḳi ile ḳable't-tenḳıye istiᶜmāl olunmayıp o mis̱lli ekḥāl baᶜde't-tenḳıye istiᶜmāl olunur. Ve mānın nüzūlü ibtidāsında kulak ardında olan şiryānı faṣd nāfiᶜdir.

Ve lāyıḳ olur ki evvelā edviye-i leyyine ile bedᵓ oluna, bal ile rāziyānec ve zeyt istiᶜmāl oluna. Ve dedikleri üzere merzencūş şemmi dahi nāfiᶜdir. Ve merzencūş dühnü ile neşūḳ dahi nāfiᶜdir. Ve denildi ki ṣudġayna irsāl-i ᶜalaḳ nüzūl-i mā ibtidāsında nāfiᶜdir. Ve bezr-i ketem ile iktiḥāl dahi istiḥsān olunup denildi ki māı izāle ve taḥlīlde ġāyete bāliġdir.

Bu edviye-i leyyine istiᶜmālinden sonra sekbīnec ve ems̱ālinden mürekkebe olan edviyeler tedrīcle istiᶜmāl olunur. O istiᶜmāl olunacak mürekkeb devādan birinin nüsḫası budur:

Nüsḫa: Sekbīnec üç cüzᵓ, ḫarbaḳ-ı ebyaḍ ve ḥıltīt onar onar, ᶜasel sekiz ḳūṭūlī.

Ve yine mücerreb olan devālardandır: Ḫuṭṭāfın başı iḥrāḳ olunup ḥurāḳası ᶜasel ile iktiḥāl olunmak. Ve bundan dahi aḳvā olur şiyāf-ı merārāt-ı māristānī ile iktiḥāl olunmak. Ve keẕālik iṣṭafṭīḳān ve ḍaᶜf-ı baṣar bābında ẕikr olunan merārāt dahi nāfiᶜdir. Ve bunlardan dahi aḳvā olur şiyāf-ı merārāt-ı māristānī ve keẕālik kuḥl-i ūmīlāvüs ve aḳrabādīnde meẕkūr olan o kuḥl ki sülaḥfāt merāresiyle ittiḫāẕ olunur. Ve keẕālik ūrīnāsiyūs devāsı mā-ı rāziyānecle ve merzencūş şiyāfı ve sārūs ve mürr ve ḥaremūn. Ve mürr ve ḥaremūn" bedeline "merḥūyūn" nüsḫadır. Ve dühn-i belesān şiyāfları dahi nāfiᶜdir. Ve ibtidā-i mādde bu ṣıfat üzere olan devā dahi nāfiᶜdir.

Nüsḫa: Ṣaḥīḥü'l-beden ve şābb olan s̱evrin merāresi aḫẕ ve bir bakır kap içine vaḍᶜ olunup on günden iki haftaya varınca ḳadar o ḥāl üzere terk olunur. Ve mürr-i mesḥūḳ ve zaᶜferān-ı mesḥūḳ ve sülaḥfāt-ı berriyye merāresi ve dühn-i belesān bunların her birinden ikişer dirhem aḫẕ olunup merāre-i s̱evr-i meẕkūre ile bi'l-cümle ḫalṭ ve cemᶜ olunduktan sonra onunla iktiḥāl olunur.

Nüsḫa-i uḫrā: Ḫarbaḳtan bir cüzᵓ ve ḥıltīt bir cüzᵓ, sekbīnec bir cüzᵓün ḫumusu ve ᶜöşrü yaᶜnī bir cüzᵓün on bölükten üç bölüğü. İşbu eczālardan şiyāf ittiḫāẕ olunup iktiḥāl olunur.

Nüsẖa-i uẖrā: Ḫarbaḳ-ı ebyaḍ ve fülfül bir cüzʾ, uşşaḳ s̱ülüs̱ cüzʾ. Bu eczālar turp ʿuṣāresiyle şiyāf kılınıp istiʿmāl olunur.

Ve vācib olur ki ʿalīl semekten ve mübaẖẖir olan aġdiyeden ve suyu ve şarābı kes̱īren şürbden ve mütevātiren faṣd ve ḥacāmetten ictināb eyleye. Ve bunda faṣd ve ḥacāmet teʾẖīr olunmak gerektir. Demin şiddet-i ḥarāreti ve kes̱ret-i kemmiyyeti müteḥaḳḳaḳ olup faṣd ve ḥacāmete eger ḥācet ziyāde olur ise o zamān teʾẖīr olunmaz velākin tevātür ve tetābuʿ dahi cāiz olmaz.

Altıncı Faṣl İntişār Beyānındadır

Ḥadeḳa-i ʿaynda olan s̱uḳbe-i ʿinebiyyenin miḳdār-ı ṭabīʿīden eks̱er geniş olmasına intişār[185] tesmiye olunur. Bu intişār ṣudāʿ ʿaḳibinde ḥādis̱ olur ve ḍarbe ve ṣadme mis̱lli esbāb-ı bādiye ile ʿārıḍ olur. Ve baʿḍı kerre dahi nefs-i ḥadeḳada olan esbāb ile ʿārıḍ olur. Ve ḥadeḳada olan olan sebeb yā ruṭūbet-i beyḍiyye veyāẖūd ṭabaḳa-i ʿinebiyyede olur.

Kaçan ruṭūbet-i beyḍiyye teraṭṭub ve tekes̱s̱ür eylese ʿinebiyyeye müzāḥim olup ʿinebiyyeyi taḥrīk eder ve ḥareket sebebiyle ʿinebiyye münteşire ve müttesiʿa olur. Ve kaçan beyḍiyyeye yübūset ʿārıḍa olsa o dahi intişārı īcāb eder velākin bi'ẕ-ẕāt īcāb eylemez belki īcābı bi'l-ʿaraḍ olur o vech ile ki kaçan beyḍiyyeye cefāf ʿārıḍ olsa ona tābiʿ olup ʿinebiyye dahi cāff ve yābis olur.

Ve kaçan ʿinebiyyeye yübūset ʿārıḍa olsa ʿinebiyye s̱uḳbesinin ḥavālīsi eṭrāfa çekilip [279b] temeddüd eder. Ve o mis̱lli temeddüd ile s̱uḳbeye vüsʿat gelip genişir Ve bunun naẓīri o cildedir ki onun vasaṭında s̱uḳbe vardır ve ona yübūset gelip temeddüd eylemiştir.

Ve kaçan bu mis̱lli derinin temeddüdü s̱uḳbe ḥavālīsinden eṭrāf cihetlerine olsa lā-maḥāle onun s̱uḳbesine vüsʿat gelir belki bu yübūset ile ʿinebiyye s̱uḳbesinin intişār ve siʿası beyḍiyyenin ḍaġṭ ve zaḥm ile s̱uḳbenin intişār [ve] siʿasından ziyāde olur.

Ve baʿḍı kerre ʿinebiyye intişārının sebebi ile o ruṭūbet olur ki ʿinebiyyenin cevherine tedāẖul edip ʿinebiyyenin s̱iẖanını ve ʿumḳunu taġlīẓ ve teks̱īr eder ve ʿinebiyye cevheri eczāları s̱iẖanına ve ġılaẓa temeddüd ve inciẕābla lā-maḥāle s̱uḳbeye vüsʿat ve intişār gelir.

---

185 Bu "intişār" şīn-i muʿceme ile; ẕikri mürūr eden "intis̱ār-ı ecfān" s̱ā-i müs̱ellese iledir.

Ve baᶜḍı kerre ṭabaḳa-i ᶜinebiyyeye verem ᶜārıḍ olup temdīd eder ve mürūr eden vech üzere temdīdden intişār ᶜārıḍ olur.

Ve baᶜḍı kerre dahi s̱uḳbenin siᶜası ḫalḳī ve cibillī olur. Ve ᶜalā-küll-li't-teḳādīr s̱uḳbenin vech-i lāyıḳtan ziyāde olması muḍırr olur, zīrā s̱uḳbesi vāsiᶜa olan baṣar eşyāyı miḳdārından aṣġar rüᵓyet eder.

Ve baᶜḍı kerre s̱uḳbenin siᶜası iklīle bāliġa olunca ḳadar ziyāde olur ve baṣardan muᶜteddün bih bir nesne kalmaz ve eşyādan bir şeyᵓ görmez s̱uḳbe-i vāsiᶜada rūḥ-ı bāṣıra müteferriḳa ve müteḥallile olmak ḥasebiyle.

Ve ḍarbe ve ṣadmeden olan intişār min küllin vech ḳaṭᶜā ᶜilācı ḳābil olmaz. Ve ᶜaṣabe-i mücevvefe sebebi ile olan intişārın bürᵓü ᶜasīr olur.

el-ᶜAlāmāt: İntişārın eks̱er-i aṣnāfının ᶜalāmātı ḍaᶜf-ı baṣar bābında ẕikr olundu. Ammā ᶜaṣabe-i mücevvefenin s̱uḳbe intişārına müᵓeddī olan ittisāᶜı-nın ᶜalāmeti o ittisāᶜ şeyᵓen-fe-şeyᵓ tedrīcle ᶜārıḍ olup baġteten olmamaktır. Ve ṭabaḳa-i şebekiyyenin ittiṣāli teferruḳundan ḥādis̱ olan ittisāᶜ baġteten ḥādis̱ olur.

el-Muᶜālecāt: İntişārdan ḫalḳī ve ṭabīᶜī olanlar için bürᵓ ve ᶜilāc olmaz. Ve yübūset ḥasebiyle olanlara ᶜaynı muraṭṭıb olan ẕikri sābıḳ edviyeler ile terṭīb nāfiᶜ olur. Ve ruṭūbetten olanlara bedende mevādd kes̱īr ise faṣd nāfiᶜ olur. Ve ᶜuḍvdan mevāddı istifrāġ için māḳayn ᶜırḳından dahi faṣd nāfiᶜdir. Ve ṣudġayn ᶜırḳını faṣd ve sell dahi nāfiᶜdir. Ve senin sābıḳan bildiğin is-tifrāġlar dahi nāfiᶜdir. Ve mā-ı māliḥi ve mā-ı mümallaḥı başına ṣabb ve ᶜale'l-ḫuṣūṣ sirke ile karıştırıp ṣabb eylemek nāfiᶜdir.

Ve lāyıḳ olan budur ki müshilāt istiᶜmāliyle istifrāġı iks̱ār eylemeye, zīrā iks̱ār-ı meẕkūr ḳuvveti ḍaᶜīfe eder ve ona bināen maṭlūb olan istifrāġ ḥāṣıl olmaz belki ona lāyıḳ olan budur ki her onar günde bir dirhem veyāḫūd bir buçuk dirhem ḥabb-ı ḳūḳıyā ile iktifā eyleye, onun istifrāġına kifāyet eder. Ve onun ġıdāsı şīrec ile mā-ı ḥımmaṣ olur. Ve intişārı olan ᶜaynın uḫrāsı olan ᶜayna tūtiyā çekilir intişār ona sirāyet eylemesin için. Ve ḫayālāt ve nüzūl-i mā bāblarında ẕikr olunan ekḥāl dahi istiᶜmāl olunmak vācib olur. Ve ḳafā üzere ḥacāmet etmek mevāddı fevḳ cānibine ceẕb eylediği için nāfiᶜ olur.

Ve ḍarbe ᶜaḳibinde ḥādis̱ olan intişārın ᶜilācı tekellüf ve ṣuᶜūbet ile olur ve o ᶜilāc budur ki evvelā faṣd ve sonra baş üzere ḥacāmet olunur ve sonra

müberridāt isti῾māl olunur. Ve muḳaşşer bāḳılā unu veyāḫūd şa῾īr unu varaḳ-ı ḫilāf suyuyla veyāḫūd hindebā suyuyla ıslatılıp ḍımād olunur veyāḫūd bir ḳıṭ῾a ṣūfe dühn-i verd ve şarāb-ı ḳalīl ile maḍrūb olan ṣufret-i beyḍde ıslatılıp ḍımād olunur.

Ve intişārı olan ῾aynda şefānīn ve firāḫ demleri taḳṭīr olunur. Ve üçüncü günde leben taḳṭīr olunur ve ḳavī ekḥāl ile iktiḥāl olunur. Ve bi'l-cümle intişāra eks̱er-i ḥālde verem-i ḥārr cinsine olan ῾ilāclar ile ῾ilāc olunur. Üçüncü günden sonra bu şiyāf isti῾māl olunur: Kündür ve za῾ferān ve mürr her birinden birer cüzʾ, zernīḫ nıṣf cüzʾ. Bu edviyeler aḫẕ olunup şiyāf ittiḫāẕ olunur.

Amūriyāsfīs dedikleri ῾illete ya῾nī intişār-ı ῾ayna bu devā dahi nāfi῾dir, nüsḫası budur: Cedy ve kürkī[186] merāreleri ikişer mis̱ḳāl, za῾ferān bir dirhem, fülfül yüz yetmiş ῾aded, rubbu's-sūs beş mis̱ḳāl ve bir mis̱ḳālin s̱ülüs̱ānı, üşşec iki mis̱ḳāl, miḳdār-ı kifāye ῾asel ile kuḥl kılınıp isti῾māl olunur. Ve o edviyenin saḥḳı rāziyānec ile ve ḫalṭı ῾asel ile olur.

Ve ḍarbeden s̱ādis̱ olana bu devādan nıṣf mis̱ḳāl turp ῾uṣāresi ile saḥḳ olunur, kuruyunca ḳadar ve yābisen isti῾māl olunur. Ve yine merāretü't-teys bir mis̱ḳāl, ḍabbın veyāḫūd verelin ba῾r-ı yābisi bir buçuk mis̱ḳāl, naṭrūn bir mis̱ḳāl, fülfül ve merāre-i kürkī ikişer mis̱ḳāl, za῾ferān bir mis̱ḳāl, uşşaḳ nıṣf mis̱ḳāl, ḫarbaḳ-ı ebyaḍ bir mis̱ḳāl. Bunlar dahi mā-ı rāziyānecle saḥḳ olunup ῾asel ile ḫalṭ olunur.

Ammā şebekiyyenin inḫırāḳından ve teferruḳundan ḥādis̱ olan intişār için ῾ilāc olmaz. Ve ba῾ḍı kerre bunda dahi tekellüf olunup ḳafā üzere ḥacāmete müdāvemet olunur ve edviye-i ḳābıḍa-i yābise ile iktiḥāl olunur.

Yedinci Faṣl Ḍīḳ-ı Ḥadeḳa Beyānındadır

S̱uḳbe-i ῾inebiyyenin mu῾tāddan dar ve aḍyaḳ olmasına ḍīḳ-ı ḥadeḳa derler. Eger bu ḍīḳ ṭabī῾ī olur ise maḥmūd olur, eger maraḍ ḥasebiyle olur ise redīdir ve redāʾeti intişār redāʾetinden eks̱erdir. Ve ba῾ḍı kerre ḍīḳ-ı ḥadeḳa insidād mertebesine bāliġa olur.

186 Ṭab῾ ile olan nüsḫada "ev merāretü'l-kürkiyyi" vāḳi῾ olmuştur, ona göre iki merāre ma῾an terkībde idḫāl olunmaz.

Ve esbāb-ı ḍīḳ baʿḍı kerre yübūset olur, ḳarniyye yübūseti ile taḥaşşüf ve tecemmuʿ edip s̱uḳbe münḳabıḍ olur ve inḳıbāḍ ḍīḳı veyāḫūd süddeyi iḥdās̱ eder.

Ve baʿḍı kerre ḍīḳ-ı ḥadeḳaya sebeb ḳarniyyeye ruṭūbet ʿārıḍa olup o ruṭūbet intişārın ʿaksi üzere ḳarniyye cevherini eṭrāfından vasaṭa ve s̱uḳbe cānibine temdīd edip s̱uḳbe dar olur. Bunun naẓīri menāḫildir[187] ki ıslatılsa s̱uḳbeleri ḍayyiḳ olur.

Ve baʿḍı kerre dahi ḍīḳ-ı ḥadeḳaya sebeb beyḍiyyeye ʿārıḍ olan yübs-i şedīd olur. Ve o yübūset ile beyḍiyye miḳdārı ḳalīl olup ona dahi ṭabaḳası ḍumūra muvāfıḳ ve cuḥūẓa muḫālif, ictimāʿa müsāʿid olur ve bu minvāl üzere olan ḍīḳ-ı ḥadeḳa eks̱er-i ḥālde yübūset ḥasebiyle olur.

el-ʿAlāmāt: Bunun ʿalāmātını ḍaʿf-ı ʿayn bābında biz ẕikr eyledik.

el-Muʿālecāt: Yübūset ile ʿārıḍ olan ḍīḳa muraṭṭıbātla muʿālece olunur. Mes̱elā muraṭṭıb olan ḳaṭūrāt ve seʿūṭāt ve neṭūlāt ki ʿuṣārāt-ı raṭbeden ve ġayrıdan senin bildiğin üzere ittiḫāẕ ve istiʿmāl olunur. Ve ona nāfiʿ ve ġayr-i ḍārr olan aġdiye-i lebeniyye ve desime olan aġdiye olur. Ve baʿḍı kerre mādde-i raṭbeyi ʿayna ceẕb eylesin için ḥārr olan devādan bir şeyʾ istiʿmāline ḥācet olur ve vācib olur ki o devā reʾste ve yüzde istiʿmāl oluna. Ve delk-i mütetābiʿ ile delk oluna lākin zamān-ı delk ḳaṣīr ola. Ve bunun küllīsi ruṭūbetli māddeyi ʿayna ceẕb eylesin için işlenir, zīrā muraṭṭıbāt-ı ṣırfa istiʿmāli baʿḍı kerre muḍırr olur. Ve kaçan sen ceẕẕāb olan ekḥāl istiʿmāl eylesen muraṭṭıbāt istiʿmālini iʿāde eyle. Ve ekḥāl-i raṭb o ekḥāldir ki onları ḍaʿf-ı başar ve nüzūl-i mā ve ḫayālāt bāblarında biz ẕikr eyledik. Ve o muraṭṭıbātın biri dahi bu ṣıfat üzere olan eşyāf olur.

Nüsḫa: Zencār, uşşaḳ birer cüzʾ, zaʿferān bir cüzʾ ve s̱ülüs̱ cüzʾ, ṣabır beş cüzʾ, misk nıṣf cüzʾ. Bu eczālardan şiyāf ittiḫāẕ olunup istiʿmāl olunur.

Nüsḫa-i uḫrā: Zencār dört mis̱ḳāl, uşşaḳ iki mis̱ḳāl, zibl-i verel üç mis̱ḳāl, ṣamġ bir mis̱ḳāl. Bu eczālar ʿasel ile şiyāf kılınıp istiʿmāl olunur.

Nüsḫa-i uḫrā: Fülfül, uşşaḳ her birinden ikişer cüzʾ, dühn-i belesān dokuz cüzʾ, zaʿferān [280a] bir cüzʾ. Bu eczālar aḫẕ olunup evvelā uşşaḳ mā-ı rāziyānecde ḥall olunup üzerine dühn-i belesān ilḳā olunup ʿasel ile maʿcūn kılınır ve cidden ceyyid olur.

---

187 "Menāḫil" "munḫul"ün cemʿidir, un eledikleri eleğe derler.

Ve ben o ḍīḳ-ı ḥadeḳası olanlara muʿālece eyledim ki onun ḍīḳı ḳarniyyede evvelā ḳurḥa olup mündemile olmuş idi ve ḳurḥası ġāire değil idi ve indimālden sonra ona ḍīḳ ʿārıḍ olmuş idi. Ve ben o kimselere mücelliyāt ve mülaṭṭıfāt ve muḥallilāt ile muʿālece eyledim. Ve istiʿmāl eylediğim muḥallilātın taḥlīli derece-i s̱āniyede idi. Ve o muḥallil ʿasel ile ʿaḳd olunan rāziyānec-i raṭb ʿuṣāresi idi. Ve benim ʿilāc eylediğim o kimsenin bürʾ-i tāmm ile ḍīḳı ṣıḥḥate münḳalib oldu, ḥattā evvelki rüʾyeti ʿavdet eyledi.

Sekizinci Faṣl Nüzūl-i Mā Beyānındadır

Bu āfet südde ḥasebiyle ʿārıḍ olur bir maraḍ-ı şedīddir ve māhiyyeti budur: Mā dedikleri bir ruṭūbet-i ġarībedir, s̱uḳbe-i ʿinebiyyede vāḳıfe olur, ruṭūbet-i beyḍiyye ile ṣıfāḳ-ı ḳarnī arasında olur. Ve o ruṭūbet eşbāḥı baṣara nüfūẕdan menʿ eder. Ve o ruṭūbet kemm ve keyfte baʿḍı kerre muḫtelif olur ve onun kemmde iḫtilāfı bu vech iledir ki o ruṭūbet-i ġarībe gāhīce s̱uḳbeye ḳıyāsla kes̱īre olup s̱uḳbeyi tamāmen sedd eder ve südde ḥasebiyle baṣar rüʾyetten kalır, merʾiyyāttan bir nesneyi görmez. Ve baʿḍı kerre o ruṭūbet s̱uḳbeye ḳıyās ile ḳalīl olur ve s̱uḳbeyi kāmilen sedd eylemez belki bir ṭarafını sedd eder ve ṭaraf-ı āḫer açık kalır ve merʾiyyāttan südde ḥiẕāsında olanları görmez ve mekşūf olan ṭaraf ḥiẕāsında olan mubṣarı rüʾyet eder.

Ve südde-i nāḳıṣası olan ʿayn baʿḍı kerre mubṣarın nıṣfını ve baʿḍı kerre cüzʾünü görür, mā-ʿadāyı görmez lākin ḥadeḳayı naḳl eder ise görmediği ṭarafı görür ve gördüğünü görmez. Ve baʿḍı kerre bi-tamāmihi merʾīyi görür eger o merʾī bi-tamāmihi s̱uḳbeden mekşūf olan cānibin muḥāẕīsinde olur ise.

Ve südde-i nāḳıṣayı īcāb eden ruṭūbet lüzūcetli olmakla ne maḥalle iṣābet eylese ona teşebbüs̱ eder, gāhīce fevḳe ve gāhīce s̱uḳbenin taḥtına ve yemneten ve yesreten iṣābet eylediği maḥallde s̱ābit olup muḥāẕīsinde olan merʾīyi baṣar rüʾyet eylemez.

Baʿḍı kerre dahi o ruṭūbet s̱ukbenin ḥāḳḳ-ı vasaṭında olup merkez-i dāire gibi olur ve eṭrāf-ı mekşūfe dāire şeklinde kalır. Bu minvāl üzere olan ʿayn merʾiyyātın cevānibini rüʾyet eder ve merʾīnin vasaṭını görmez belki vasaṭında küvve ve hüvve[188] gibi nesne görür yaʿnī o kimse vasaṭ-ı merʾīde ebṣāra māniʿ bir ẓulmet vardır diye taḫayyül eder.

188 "Küvve" delik ve "hüvve" çukur maʿnāsınadır.

Ammā o ruṭūbet-i ġarībenin keyfte iḫtilāfı baᶜḍı kerre ḳıvāmda olup o ruṭūbet gāhīce raḳīḳ, ṣāf ve gāhīce dahi cidden ġalīẓ olur. Raḳīḳ ve ṣāf olan, ḍavᵓı ve şemsi setr eylemez. Ve baᶜḍı kerre iḫtilāf keyfiyyet-i levnde olur, kimisinin levni havāyī ve kimisi ebyaḍ-ı caṣṣī, baᶜḍısı dahi ebyaḍ-ı lüᵓlüᵓī [yaᶜnī inci levninde] olur ve baᶜḍısı dahi ebyaḍ olup ẕürḳata ve fīrūzeciyye-te ve ẕehebiyyete meyli olur ve baᶜḍısı aṣfer ve baᶜḍısı esved veyāḫūd aġber olur. Min ciheti'l-levn ᶜilācı ḳabūl eden mā havāyī ve ebyaḍ-ı lüᵓlüᵓī olan mādır ve ḳalīlen ẕürḳate veyāḫūd fīrūzeciyyete māil olan ve baᶜḍı nüsḫada ġubrete māil olan mā dahi ᶜilācı ḳabūl eder. Ammā levni caṣṣī ve aḫḍar ve ekder ve şedīdü's-sevād ve aṣfer olanlar ḳadḥ ve ᶜilāc ḳabūl eylemez.

Ve mā-ı ġalīẓ aṣnāfından bir ṣınıfı cidden ṣulb olur ḥattā suluktan ve cins-i ruṭūbetten ḫurūc eder, onun için ᶜilāc olmaz.[189] Ve ḳıvām cihetinden ᶜilācı ziyāde ḳabūl eden raḳīḳ olandır o vech ile ki ziyāde münevver olan gölgede taḥarrī ve teᵓemmül edip parmağını üzerine ğamz eyleyip bassan sen o ruṭūbeti bulursun ki sürᶜat ile teferruk eder ve sürᶜat ile tecemmuᶜ eder. Ve bu ḳıvāmda raḳīḳ olan sunun ḳadḥle zevāli recā olunur. Lākin ẕikr olunan imtiḥāna müdāvemet olunsa ve her zamān o su üzere parmak basılsa sunun ḳıvāmını taᶜarrüf için, lā-maḥāle onun ḳadḥi müşevveş olur, zīrā ḳadḥ[190] beyne'l-keḥḥālīn maᶜrūfe olan ālet ile suyu aḫẕdır. Ve dāimā imtiḥān için mā-ı raḳīḳ üzere parmak basıldıkta mā-ı raḳīḳ teferruḳ eder ve onu ālet ile aḫẕ müyesser olmaz. Onun için baᶜḍılar mānın ḳıvāmını vech-i

---

189 Ḳadḥı ḳābil olmayan aṣnāf-ı māın esāmīleri bunlardır: türābī, ᶜaynu'l-cerād, nefṭī, aṣheb, maṭfūr, fīrūzecī, muᶜaḳḳaddır. Ve ḳābil olanların esāmīleri ṣāfī, muᶜallaḳ, mündemic, seᵓīl, cenāḥu'n-naḥl ve lisāndır.

190 "واعلم ان صورة القدح انه يجب ان يكون القادح حسن البصر زكي الناظر حاد النور عارف بطبقات العين ورطوبتها وطبقة العين ويعرف جميع اجزائها ويعرف صورة خروج النور وامتناعه ويستفرغ بدن العليل بما يجب ان يستفرغ به ويضع المحاجم على الساقين وعلى الاخدعين حتى يجذب الفضول الى اسافل الاعضاء ويميلها عن العين والدماغ ويجب ايضا ان لا يرتعد يد القادح ولا يكون طبعه في الجبن وخؤر النفس طبعا تحرب به الدوار ويجزع عند حصول المهت في العين فاذا كان بهذه الصورة جاء الى الماق المؤخر عند ما يحتد فان هناك اخر الطبقة الملتحمة فيدخل الالة برفق فان فتحه برأس المبضع ثم ادخل كان اوفق وآمن من الخطر ويمر بالالة برفق لا يمر به الي غور العين فيخرق العنكبوتية ولا يشيل يده الى فوق فتخرق العنبية او القرنية فيبطل ولكنه يدفع الالة برفق وهو ينظر اليها حتى اذا ساوى بالالة الحدقة وثقبة الناظر وهو يرى الماء والالة كبه الى اسفل برفق حتى ينكشف له الحدقة ويبين ثقبة الناظر وهو يرى الماء والالة كبيته واستخيرت العليل فذكر انه يبصر حميع الاشيا يخرج الالة برفق وان سالت شيئ من الرطوبات اذا لم يسرف في الخروج فلا بأس بل سيلانها اذا كانت قليلة دليل جيد محمود والطبيعة تعوض بدل ما يسيل مع حسن التدبير" *Muᶜālecāt-ı Buḳrāṭiyye* li-Ahmed eṭ-Ṭaberānī

āḫer ile imtiḥān eder, o imtiḥān budur: O ʿaynın üzerine bir ḳıṭʿa penbe vaḍʿ ederler ve penbeyi nefḫ-i şedīd ile nefḫ edip baʿdehu penbeyi ḥadeḳanın üzerinden izāle ederler ve sürʿat üzere o suya naẓar ederler. Eger o suda ḥareket görürler ise o mā ḳadḥi ḳābil olur. Ve yine bunun ile dahi tecribe olunur ki ʿaynın birisi taġmīḍ olunsa ʿayn-ı uḫrā müttesiʿa olur ise o dahi ḳadḥi ḳābil olur. Ammā saḳṭa veyāḫūd maraḍ-ı dimāġīden sonra vāḳiʿ olan nüzūl-i mānın bürʾü ʿasīr olur.

el-ʿAlāmāt: Nüzūl-i māı inẕār eden ʿalāmāt bundan aḳdem ẕikri mürūr eden ḫayālāttır ki o ḫayālātı īcāb eder esbāb-ı āḫerler olmaya. Ve onun aḥvālini ḫayālāt bābında biz şerḥ ve beyān eyledik.

Ve nüzūl-i māı inẕār eden ḫayālātla ʿaynda küdūret-i maḥsūse olur ve ḫuṣūṣan o küdūret ʿayn-ı vāḥidde olur ise nüzūl-i māya delālet ve inẕārı ḳuvvetli olur ve o ʿayn ḍiyālı nesneler taḫayyül eder, vuḳūʿu olmayan müteʿaddid sirāc ve ḳandīl gibi münevver eşyālar rüʾyet eder.

Ve bu miṡlli ḫayālāt iki sebebin birinde olur: Evvelkisi nüzūl-i mā ile, ikincisi bāṭın-ı ʿaynda südde ḥudūsüyle olur. Beynehümāyı tefrīḳ eden fārıḳ budur ki nüzūl-i māda iki ʿayndan biri ġamḍ olunsa ʿayn-ı uḫrā müttesiʿa olur ve süddesi olan ʿaynda eḥadüḥümānın ġamḍı uḫrānın ittisāʿına müʾeddī olmaz. Pes ḫayālātı olan ʿayn bu ṭarīḳ ile imtiḥān olunur. Eger eḥadüḥümānın ġamḍı uḫrānın ittisāʿına müʾeddī olur ise o ḫayālāt nüzūl-i mā sebebiyle ḥādiṡ olduğuna ḥükm olunur. Ve eger eḥadühümānın ġamḍı uḫrānın ittisāʿına müʾeddī olmaz ise ḫayālāt südde ḥasebiyle olduğuna ḥükm olunur, zīrā eḥadühümānın ġamḍı uḫrānın ittisāʿına müʾeddī olduğunun vechi budur ki eḥadühümā ġamḍ olundukta o ʿaynın rūḥu ʿayn-ı uḫrāya bi-ḳuvvetin mündefiʿa olup ʿaynı tevsīʿ eder ve süddesi olan ʿaynda südde rūḥun indifāʿına māniʿ olmakla ittisāʿ ḥāṣıl olmaz. Ve bu vech ile farḳ ekṡer-i emrde olur. Ve baʿḍı kerre nüzūl eden mā şedīden ġalīẓ olmakla eḥadühümā ġamḍ olmakla uḫrā müttesiʿa olmaz her ne ḳadar südde olmaz ise. Ammā intişār-ı ʿayn maraḍının dahi iki ʿaynın birini ġamḍ āḫerin ittisāʿına müʾeddī olmaz, süddesi olan ʿaynların birini ġamḍ āḫerin ittisāʿına müʾeddī olmadığı gibi.

el-Muʿālecāt: Ṣāḥib-i *Ḳānūn* der ki ʿaḳl ve kiyāset ricālinden taḥṣīle müdāvim ve muvāẓıb olanlardan bir kimse gördüm ki onun ʿaynına mā nüzūl eyledi ve kendi nefsine o kimse muʿālece edip ṣıḥḥat buldu ve muʿālecesi

bu idi ki o kimse istifrāġāt ve ḥımye eyledi, ġıdāyı taḳlīl ve emrāḳtan ve muraṭṭıbāttan ictināb eyledi ve ġıdāsını meşviyyāta ve ḳaliyyelere ḳaṣr eyledi ve muḥallile ve mülaṭṭıfe olan ekḥāl istiᶜmāl eyledi. Ve bu tedbīr ile ona baṣarı ᶜavd-i ṣāliḥ ile ᶜavd eyledi.

Ve fi'l-ḥaḳīḳa nüzūl-i mānın evvel-i ḥudūs̱unda tedārükü görülüp muᶜālece olunsa ona ᶜilācın nefᶜi olur. Ve kaçan istiḥkām bulsa ona ḳadḥten[191] ġayrı muᶜālecenin nefᶜi olmaz.

Ve nüzūl-i mā aṣḥābına vācib olur ki imtilādan ve şürbden ve cimāᶜdan ictināb üzere ola ve ġıdāsını nıṣf-ı nehārda vecbeten[192] tenāvül ede, balık ve meyve ve ġalīẓ luḥūm tenāvülünden ziyāde ḥaẕer eyleye. Ve o ᶜalīle miᶜdesini tenḳıye ḥasebiyle ḳayᵓ nāfiᶜ olur ve ḫuṣūṣ-ı ᶜillete [280b] naẓar olunsa muḍırr olur.

Ve ḫayālāt bābında nüzūl-i mānın ᶜilāc-ı devāīsini biz sana taᶜrīf ve ḳānūnunu dahi beyān eyledik. Bu maḳāmda dahi mücerrebāttan biraz edviye dahi beyān eyleyelim: Mücerreb devāların biri budur ki ḥabbu'l-ġāru'l-muḳaşşer on cüzᵓ, ṣamġ bir cüzᵓ aḫẕ olunup mürāhıḳ olmayan ṣabīnin bevli ile saḥḳ olunur eger nüzūl-i mā için istiᶜmāl olunur ise. Ve eger ḍaᶜf-ı baṣar için istiᶜmāl olunur ise o devālar mā-ı sāẕecle saḥḳ olunur. Aṭyūs-ı Āmidī dahi ᶜasel ve merāre-i efᶜī ile ḫalṭ ve maᶜcūn kılınıp iktiḥāl olundukta cidden nefᶜi olur [dedi.]

Şeyḫ-i Reᵓīs der ki ṭāife-i muḥaṣṣılīnden bir ḳavm efᶜī merāresini tecribe eylediler ve o istiᶜmāl eyledikleri merāre-i efᶜī sümūm-ı sāire efᶜālini işlemedi. Ve bu tecribe beyne'l-eṭıbbā müştehir olduğu üzere merāre-i efᶜī sümūmdan maᶜdūd olup iḥtirāzı vācib olduğuna mādde-i naḳḍ olur.

Mücerreb-i āḫer-i ceyyid: Ḳayḳīdes[193] nām cezīreye nisbet olunan ḥabbın ᶜuṣāresi, kemāẕeryūs, büssed birer mis̱ḳāl aḫẕ olunup mā-ı rāziyānecle maᶜcūn kılınır.

---

191 "القدح اخذ الماء بآلة يعرفه اصحاب اعمال اليد من الكحالين" *Şerḥü Mūcez* li-Sedīdī.

192 "Vecbeten" ey defᶜaten.

193 "ومن جزاير بحر عمان جزيرة بها شجرة تحمل ثمرا كاللوز في صفته وقدره ويأكل بقشره وهو احلى من االشهد ويقوم مقام كل دواء ومن اكله من الرجال والنساء يزداد نضرة وشبابا ولا بينهم ابدا وان كان اكله وهو ظاعن في السن وقد ذهبت قوته وابيض شعره عاد في الحال الى قوت الشباب واسود شعره وذكر ان بعض ملوك الهند ذرعه في ارضه فاورق ولم يثمر ونضارته" Min tārīḫi *Ḫarīde-ti 'l-ᶜAcāyib*.

Ammā ḳadḥle tedbīrin ṭarīḳı budur ki ḳadḥten muḳaddem vācib olur ki beden ve reʾs tenḳıye oluna ve eger iḥtiyāc var ise faṣd dahi istiʿmāl oluna. Ve maḳdūḥ olan kimse maṣdūʿ olmaya, zīrā ṣudāʿ mevcūd iken ḳadḥ ṭabaḳāt-ı ʿaynda verem iḥdās̱ eder. Ve ḳadḥ olunan kimsede öksürük dahi olmaya ve şedīdü'ḍ-ḍacer ve serīʿü'l-ġaḍab dahi olmaya, zīrā şiddet-i ḍacer ve sürʿat-i ġaḍab mevāddı ʿavde taḥrīk eder.

Ve vācib olur ki şarāb ve cimāʿ ve ḥammāmı hecr ve terk eyleye. Ve bu şarṭlara riʿāyet olunduktan sonra ḳadḥi istiʿmāl ancak nüzūl eden mānın taḳarrüründen sonra olur yaʿnī nüzūle müteheyyiʾ ve müstaʿidd olan su bi-tamāmihi nüzūl edip ardı kesildikten sonra ve nüzūl eden sunun ḳıvāmına ḳalīlen ġılẓat geldikten sonra olur. Sunun o ḥāline istikmāl tesmiye olunur.

Ve vaḳt-i ġılẓate ḳadḥi teʾḫīrin vechi budur ki kaçan miḳdaḥ ʿayna vaḍʿ olundukta suyu o miḳdaḥ esfel-i ʿayna taḥrīk eder ve ġılẓat-i ḳalīlesi ḥasebiyle o mā taḳarrür edip aḫẕ olunur. Ve kaçan ḳadḥ istiʿmāl olunmak murād olunsa o ṣāḥib-i māya ḳadḥten muḳaddem semek-i ṭarī ve sāir nüzūl eden suyu ağırlaştırıcı ve terṭīb edici ġıdālar verilir. Ve maḍarrat-ı māı muḳavvī olan nesneler dahi istiʿmāl olunup baʿdehu ḳadḥ olunur. Ve bi'l-cümle nüzūl eden mā cidden raḳīḳ veyāḫūd ġalīẓ olur ise ḳadḥe muṭāviʿ olmaz.

Ve kaçan ḳadḥ murād olunsa ḳable'l-ḳadḥ ʿalīle vācib olur ki dāimā mūḳ-ı insī ṭarafından burnuna naẓar eyleye ve ẕikr olunan naẓardan ḥādis̱ ʿaynın şekli ve heyʾeti muḥāfaẓa oluna. Ve o ʿalīl medḫal-i ḍavʾ olan küvve ve pencere ve sāir ḍavʾ-ı kes̱īr ḥiẕāsında iḳāmet olunmaya. Ve baʿdehu ḳadḥe mübāşeret olunup evvelā ve ibtidāen miḳdaḥa ile s̱aḳb olunur ve iki ṭabaḳa[194] arasında miḳdaḥa ʿinebiyye s̱uḳbesi ḥiẕāsına varınca ḳadar imrār olunur. O ḥiẕāya vardıkta miḳdaḥa feḍā ve cevbe mis̱lli bir ḫālī maḥalle varır.

Ve ehl-i ṣınāʿattan baʿḍıları kaçan miḳdaḥayı o maḥalle vāṣıl oldukta iḫrāc ederler ve onun s̱uḳbesine mihettin ẕenebini idḫāl ederler yaʿnī suyu aḫẕ edecek ālet ki ona mihett derler ve ẕenebine iḳlīd derler. Miḳdaḥa iḫrāc olunduğu maḥallden iḳlīd s̱uḳbe-i ʿinebiyyeye varınca ḳadar idḫāl olunur, zīrā iḳlīdde ḥiddet yoktur. Evvel-i emrde iḳlīd idḫāl olunmakla mihettin ḥiddetini taḥammüle ʿayn müstaʿidd ve müteheyyiʾ olur ve tedrīcle mihettin

194 "İki ṭabaḳa"dan murād beyḍiyye ile ṣıfāḳıyyedir.

eẕāsına iʿtiyād gelir. Ve sonra ẕeneb-i mihett yaʿnī iḳlīd iḫrāc olunup mihettin kendi idḫāl olunur o maḥalle varınca ḳadar ki mihette taḥdīd olunup üzerine nişān vaḍʿ olunmuştur. Ve kaçan mihett ḥadd-i meẕkūra varınca ḳadar ʿayna idḫāl olundukta o mā-ı nāzil cānib-i ʿulve müntefiḍ olmaktan ḫālī olmaz ḥattā külliyyen mā zāil ve ʿayn münceliye olur, ammā ḳarniyye ve ʿinebiyye ṭabaḳalarının taḥtında olan mā münkebisen[195] bāḳī kalır. Ve fevḳte olan mā müntefiḍ olmakla her ne ḳadar ʿayn münceliye oldu ise mihett iḫrāc olunmaz ve maḥallinde bir miḳdār imsāk ve ilzām olunur, o zamānda mihett mekbūs olan suya dahi mülāzım olup onu dahi iḫrāc eder. Ve baʿdehu mihett ʿayndan refʿ ve işāle olunup ʿayna naẓar olunur. Eger su ʿayna yine ʿavdet eder ise ẕikr olunan tedbīr tekrār ve iʿāde olunur, suyun nüzūlünden emn gelince ḳadar iʿāde ve tekrār terk olunmaz. Eger mihettin suyu ḥaṭṭ eylediği cānibe su icābet eylemeyip belki suyun meyli cānib-i āḫere olur ise o mihett suyu suyun meyli cānibine isāle eder ve o cānib-i āḫerde suyu tebdīd ve tefrīḳ eder. Ve eyyām-ı muʿālecede su yine ʿavdet eder ise mihett tekrār ʿayna idḫāl olunur velākin s̱uḳbe-i ūlādan idḫāl olunur, başka maḥallde s̱uḳbe iḥdās̱ olunmaz, zīrā s̱uḳbe-i ūlā bāḳıye kalır, mülteḥime olmaz. Ve eger iḥdās̱ olunan s̱uḳbeye dem seyelān eder ise kebs olunup dem iḫrāc olunur, zīrā iḫrāc olunmasa s̱uḳbede dem müncemid olur ve ona bir nesne ʿilāc olmaz.

Ve kaçan minvāl-i muḥarrer üzere ḳadḥ tamām [oldukta ḳadḥ] olunan ʿayn üzere yumurta sarısını dühn-i benefşec çalkayıp bir parça penbe ile vaḍʿ eyle.

Ve vācib olur ki ʿalīl olan ʿayn şedd olundukta ʿayn-ı ṣaḥīḥ dahi şedd oluna, zīrā ʿayn-ı ṣaḥīḥ şedd olunmasa lā-maḥāle ḥareket eder ve ʿayn-ı ṣaḥīḥanın ḥareketine müsāʿade edip ʿalīle olan ʿayn dahi ḥareket eder.

Ve vācib olur ki üç gün miḳdārı maḳdūḥ olan kimse maḥall-i muẓlimde ḳafā üzere ināme oluna. Ve baʿḍı kerre ẕikr olunan ḍımād muʿāvedāt-ı kes̱īreye ve bir hafta miḳdārı heyʾet-i istilḳāyı muḥāfaẓaya ḥācet olur. Ve bunlara iḥtiyāc ʿaynda verem veyāḫūd başta ṣudāʿ ve bu mis̱lli ʿavārıḍ olur ise olur velākin verem oldukta ḳavī ribāṭlar ḥall olunup gevşetilir. Ve'l-ḥāṣıl evlā ve elyaḳ olan budur ki baʿde'l-ḳadḥ ḳadḥin vecaʿı teskīn olunca ḳadar

195 "Münkebisen" mestūren maʿnāsınadır.

ᶜalīl vaḍᶜ ve nuṣbesi üzere terk olunur ve ribāṭı ancak üç günde bir kerre ḥall olunur ve devāsı ḥall-i ribāṭ olduğu günde tecdīd olunur. Ve cāizdir ki ribāṭ ḥall oldukta mā-ı verd ve mā-ı ḫilāf ile veyāḫūd mā-ı ḳarᶜ yāhūd ᶜaṣa'r-rāᶜī suyuyla ve bu mis̱lli sular ile kimād oluna.

Ve ḳadḥ bābında nās için ṭuruḳ-i āḫer vardır, ḥattā baᶜḍı nās ḳarniyyeyi cānib-i esfelden fetḳ edip nāzil olan suyu o maḥallden iḫrāc eder. Ve bunda ḫaṭar-ı ᶜaẓīm vardır, zīrā baᶜḍı kerre nüzūl eden mā ġalīẓ olur ve lā-maḥāle ġalīẓ olan mā iḫrāc olundukta ᶜaynın ruṭūbet-i beyḍiyyesi dahi ḫurūc eder; ḥafaẓanallāhu taᶜālā iyyānā ve iyyāküm min külli sūʾin.

Dokuzuncu Faṣl Buṭlān-ı Baṣar Beyānındadır

Baṣarın buṭlānı baᶜḍı kerre ḍaᶜf-ı baṣar esbābından olur; ḍaᶜf-ı baṣar esbābının ifrāṭı buṭlān-ı baṣara müʾeddī olur ve o esbāba ḍaᶜf-ı baṣar bābında naẓar olunsun. Lākin müşāreket-i dimāġ ve ġayr-i müşāreket ile olan buṭlān-ı baṣarı o bābda yazıldığına bināen terk edip bu maḳāmda biz deriz ki buṭlān-ı baṣar baᶜḍı kerre ḥādis̱ olur lākin ᶜaynın ẓāhirde olan eczāları cevāhiri cemīᶜan ṣaḥīḥ ve sālim olur ve baᶜḍı kerre dahi buṭlān-ı baṣarı olan ᶜaynın āfet-i muḫarriḳası[196] veyāḫūd āfet-i müseyyilesi ve bunlar mis̱lli āfet iḥsās olunur. Velākin bizim kelāmımız ḳısm-ı evveldedir, her ne ḳadar cevher-i ᶜaynın eczā-i ẓāhireleri selīm ise, zīrā ḳısm-ı evvelde ᶜavāmm-ı nāsa ve cumhūr-ı enāma naẓaran onun āfeti iḥsās olunmaz ve ḫavāṣṣ onda olan āfeti iḥsās eder. Pes o mis̱lli ᶜaynın s̱uḳbesi yā ḥāl-i ṣıḥḥatte olduğu üzere olur veyāḫūd ḥāl-i ṣıḥḥatte [281a] olan s̱uḳbesi gibi olmaz. Ve eger ḥāl-i ṣıḥḥatteki gibi olur ise o s̱uḳbede südde-i māiyye olur veyāḫūd südde-i ᶜaṣabe-i mücevvefede olur, s̱uḳbede olmaz. Ve ᶜaṣabede olan südde dahi enābīb-i ᶜaṣabeden bir ünbūba tecvīfinde bir bir şeyʾ vāḳıf olmak ile olur veyāḫūd ᶜaṣabede cefāf ve istirḫā ḥasebiyle inṭıbāḳ ᶜārıḍ olmakla veyāḫūd ᶜaṣabede ve ᶜaḍalāt-ı ᶜaṣabede verem olmakla ᶜaṣabe münḍaġıṭa olup munṭabıḳa ve mesdūde olur.

Ve bizim sālifü'z-zamānda beyān eylediğimiz üzere dimāġa ᶜārıḍ olan ḍuġṭaya tebeᶜan dahi ᶜaṣabe münḍaġıṭa olup munṭabıḳa ve mesdūde olur

196 "Muḫarriḳa" ᶜaynı yırtıcı; "müseyyile" yaşı akıtıcı demektir.

veyāẖūd ʿaṣabe intihāk ve teferruḳ olup rūḥ-ı bāṣıra taḥallül etmekle baṣara buṭlān ʿārıḍ olur veyāẖūd celīdiyye s̱uḳbe-i ʿinebiyye muḥāẕātından zāile olmakla veyāẖūd celīdiyyenin mizācı fāside olup rüʾyete ṣalāḥiyyeti olmamakla olur. Ve bunun celīdiyyeye ʿurūḍu eks̱er-i ḥālde cidden ruṭūbetin veyāẖūd cidden yübūsetin ʿurūḍu ile olur. Ve kaçan celīdiyyeye yübūset ġālibe ve ʿārıḍa olsa celīdiyye ẕātına müncez̠ibe olup müctemiʿa ve müstaḥṣıfe olur ve merʾiyyātın eşbāḥını ḳabūl eylemeyip baṣara buṭlān ʿārıḍ olur. Ve bu vech ile olan ʿillete ve āfete ʿulḳūm tesmiye olunur ve ona devā olmaz. Ve bu vech ile olan āfetten ʿayn müteẖaşşife veyāẖūd şehlā olur.

Ve bu maḳāma gelince ḳadar ẕikr olunan vücūh-ı s̱uḳbe-i ʿinebiyye ḥāl-i ṣıḥḥat s̱uḳbesi gibi iḥsās olunan ḳısmın aṣnāfı idi, ammā s̱uḳbe-i ʿinebiyyede āfet iḥsās olunup ʿavāmm-ı nās onu rüʾyet ederler ise onun aṣnāfı budur ki ʿaynın s̱uḳbesine ittisāʿ veyāẖūd teḍayyuḳ ve inṭıbāḳ ʿārıḍ olur ve o āfetler ġāyete bāliġa ve nihāyete vāṣıla olmakla ʿavāmm dahi onu iḥsās ederler.

el-ʿAlāmāt: Mānın ʿalāmeti yaʿnī s̱uḳbede südde-i māiyye olduğunun ʿalāmeti ve ittisāʿ ve ḍīḳ gibi nesneler olduğunun ʿalāmetleri kendi bāblarında ẕikr olundu.

Ammā ʿaṣabe-i mücevvefe ḥasebiyle olan sebebin ʿalāmeti bābu'l-māda ẕikr olunan ʿalāmetlerden bi-ṭarīḳi'l-icmāl istifāḍa ve iḥāṭa olunmak sühūletli olur. Fe-ammā tafṣīli üzere umūr-ı ʿalāmātı iḥāṭa ṣuʿūbetli olur ve ʿilm-i beşer onu iḥāṭaya muḳārib olmak maẓnūn olmaz. Ve kaçan sebeb-i mez̠kūr ile baṣara buṭlān ʿārıḍ olsa o ʿaynda ḍarebān ve ḥumret olur ve ʿaṣabede verem-i ḥārr vardır diye ḥads olunur. Ve eger o ʿaynda s̱iḳal ve ḥarāret var ise ʿaṣabede verem-i bārid vardır diye ḥads olunur Ve eger s̱iḳal şedīd olup ʿaynda cidden ruṭūbet olur ise mādde raṭb olduğuna delālet eder. Ve eger ʿayn yābise olur ise māddenin sevdāviyye olduğuna delālet eder.

Ve kaçan başa ḍarbe veyāẖūd saḳṭa iṣābet eylese gerek ise o ḍarbe ve saḳṭadan ʿayna ʿale'l-fevr cuḥūẓ ʿārıḍ olsun gerek olmasın her ḥālde ʿayna baʿde-zamānin ġuʾūr ve buṭlān ʿārıḍ olsa ḥads olunur ki ʿaṣabe münhetike ve müteferriḳa olmuştur.

Onuncu Faṣl ʿAynın Şuʿāʿa Buġḍu Beyānındadır Yaʿnī ʿAyn Aydınlıktan Müteʾeẕẕī Olduğunun Beyānındadır

Bu āfet rūḥun tesaḫḫununa ve iştiʿāline ve terakḳuḳuna delālet eder ve ekṡer-i ḥālde ḳarānīṭus maraḍının ḥudūsünü inẕār eder lākin cereb-i ecfān sebebiyle o āfet ʿārıḍ olsa ḳarānīṭus maraḍını o zamān inẕār eylemez. Ve bu āfetin ʿilācı cerebü'l-ecfān bābında ẕikr olunan ʿilāc olur.

On Birinci Faṣl Ḳumūr Beyānındadır

Ḳumūr[197] ṡelce keṡret-i naẓardan gözün taḥayyürüne derler. Muṣannif der ki baʿḍı kerre ḍavʾ-ı ġālibden ve beyāḍ-ı ġālibden ḳumūr ḥādiṡ olur. Ṡelce idāme-i naẓardan kimse eşyāyı görmez olur veyāḫūd eşyā-yı ḳarībeyi görür, baʿīdeyi görmez rūḥa o sebebden ḍaʿf geldiği ḥasebiyle. Ve kaçan mülevven ve renk-āmīz nesnelere naẓar eylese taḥayyül eder ki o eşyā-ı mülevvenin üzerinde levn-i ebyaḍ vardır.

el-Muʿālecāt: O āfet ṣāḥibine yeşile ve āsmāncūnī levni olanlara idāme-i naẓar eyle diye emr olunur ve gözü karşısına esvedü'l-levn nesneler taʿlīḳ olunur. Ve ṡelce naẓardan nāẓıra ṡelcin beyāḍlığından maḍarrat iṣābet eylediği gibi ṡelcin bürūdetinden dahi mutaḍarrır olur ise suda ḥınṭa ṭabḫ olunup maṭbūḫu fātiren ʿayna taḳṭīr olunur. Ve baʿḍı kerre ʿasel ile ve ṡūm ʿuṣāresiyle iktiḥāl olunur. Ve baʿḍı kerre dahi ḥacer-i reḥā kızdırılıp üzerine nebīẕ[198] taḳṭīr olunur ve buḫārına o ʿalīl olan ʿayn fetḥ olunur veyāḫūd nebīẕ-i ṣulb[199] ile o ʿayna kimād olunur veyāḫūd zūfā ve iklīlü'l-melik gibi olan muḥallile ve mülaṭṭıfe olan maʿrūf ḥaşāyiş ile maṭbūḫ suyun buḫārına ʿayn-ı ʿalīl kebb ve imāle olunur.

---

197 "Ḳumūr" göz kamaşıp ḫīrelenir ve bir şeyʾ rüʾyet edemez.

198 "النبيذ اسم عربي بمعنى منبوذ وهو عبارة عن نقيع مشتد مسكر حاد" İbn Kütbī.

199 "Nebīẕ-i ṣulb"den murād ḳıvāmı olup katı olan nebīẕdir.

FENN-İ RĀBİᶜ EMRĀḌ-I ÜẔÜNDE OLAN KELĀM-I MÜCMEL VE MUᶜĀLECĀT BEYĀNINDADIR VE ONUN FUṢŪLÜ MÜŞTEMİL BİR MAḲĀLESİ VARDIR

Evvelki Faṣl Üẕünün Teşrīḥi Beyānındadır

Üẕün bir ᶜuḍvdur ki semᶜ için ḫalḳ olunmuştur ve vārid olan ṣavtı cemᶜ edip ṭanīni īcāb eylesin için ona bir ṣadef-i muᶜvecc vaḍᶜ olunmuştur ki onun için bir s̱uḳbe ḫalḳ olunmuştur ki o s̱uḳbe ᶜaẓm-ı ḥacerīyi[200] aḫẕ eder. Ve o s̱uḳbe mülevleb[201] olur yaᶜnī mīl-i iktiḥāl gibi o s̱uḳbenin evveli ve bidāyesi vüsᶜatli olup tedrīcle teḍayyuḳ edip ince olur. Ve o s̱uḳbe ẕāt-ı teᶜārīc olur. Eger teᶜārīci olmasa s̱uḳbenin mesāfesi ḳalīle ve ḳaṣīre olur idi. Ve teᶜārīc ḥasebiyle mesāfe ṭavīle olur. Ve o vech ile mesāfe ṭavīle olmasa ḥarr ve berd semᶜe fecᵓeten ve defᶜaten vāṣıla olur ve ṭūl-i mesāfe ile bāṭına vārid olacak ḥarr ve berd taᶜdīl olunup bāṭına muᶜaddilen vārid olur. Ve ẕikr olunan s̱uḳbe bir cevbeye ve feḍāya müntehī olur ki o feḍāda sākin ve rākid havā olur ve o feḍānın saṭḥ-ı insīsinde ᶜaṣab-ı sāmiᶜin līfi mefrūş ve mebsūṭ olur. Ve nefs-i dimāġda nābit olan ezvāc ᶜaṣabdan zevc-i ḫāmisin ᶜaṣab-ı sāmiᶜ mefrūş bir şuᶜbesidir ki ziyāde ṣulb olur, havānın ḳarᶜından ve keyfiyyetinden müteᵓes̱s̱ir ve münfaᶜil olup aḍᶜaf ve evhen olmasın için. Ve kaçan mevc-i ṣavtī ᶜaẓm-ı ḥacerī s̱uḳbesinden nüfūẕ edip o ᶜaṣabe-i mefrūşa ḳarᶜ ve ḍarb eyledikte ᶜaṣab o ṣavtı idrāk eder, o ᶜaṣabın aḥvāl-i semᶜe ḳıyāsı ruṭūbet-i celīdiyyenin aḥvāl-i rüᵓyete ḳıyāsı üzere olur. Ve ᶜaṣab-ı mefrūştan mā-ᶜadā üẕünün eczā-i sāireleri celīdiyyeden mā-ᶜadā ᶜaynın ec-

200 Teşrīḥ-i ᶜiẓāmda yazıldığı üzere ḳıḥfın dört cidārı ve bir ḳāᶜidesi vardır; o dört cidāra ḳabāil-i erbaᶜa derler, sağda ve solda olan cidārlara ḥacereteyn derler, ḥacer gibi ṣalābetli olduğundan. Ve o ḥacereteyn üzerlerinde kulaklar müdeᶜadır, s̱uḳbe o ᶜaẓm-ı ḥacerīlerde olur.

201 "اَلْمُلَوَّبُ [el-mulevveb] ṭīb sürülen nesne, mülaṭṭaḥ bi'ṭ-ṭīb maᶜnāsına. Ve ammā مِرْوَدٌ [mirved]e yaᶜnī sürme mīline مُلَوْلَبٌ [mulevleb] derler, مُلَوَّبٌ [mulevveb] demezler." Vankulu.
"اَلْمُلَوَّبُ [el-mulevveb] der hem-sīçīde. Ḳāle el-Ezherī: "لا ادري اعربي هو ام معرب غير ان اهل العراق أولعوا باستعمال اللولب" *Kāmil*-i ᶜAlāī.
"el-Melāb" bi'l-fetḥi envāᶜ-ı ṭībden bir nevᶜdir. Aḫterī.
"Sīçīde" sükūt-ı yāeyn-i taḥtāniyeyn ve kesr-i cīm-i Fārsī ile bi-maᶜnā sāḫte ve ārāste, keẕā fi'l-cemᶜ. *Ferheng*-i Şuᶜūrī.
"Der hem-sīçīde" tamāmen yapılmış ve bezenmiş kapı demek olur Allāhu aᶜlem.

zā-i sāireleri gibi olur, onlar celīdiyyeyi iṭāfe ve celīdiyyeye ḫıdmet ederler veyāḫūd viḳāye olurlar ve fiᶜline muᶜīn olurlar. Ve ṣımāḫ-ı üẕün yaᶜnī kulak deliği ᶜaynın s̱uḳbe-i ᶜinebiyyesi mis̱ālinde olur.

Ve üẕün ġuḍrūfī ḫalḳ olundu, zīrā [281b] o ālette taḳᶜīr ve taᶜrīc olmak iḳtiḍā eder ve taḳᶜīr ve taᶜrīci ġuḍrūf muḥāfaẓa eder. Ve cevher-i üẕün laḥmī veyāḫūd ġışāī olsa taḳᶜīr ve taᶜrīcin eşkāli ve heyᵓātı bir ḳarār üzere kalmaz ve o eşkālin menāfiᶜi dāim olmaz. Ve eger cevher-i üẕün ᶜaẓm-ı ḫāliṣ olsa her bir ḳarᶜadan ve ḍarbeden kendi müteᵓeẕẕī olur ve āḫerleri dahi īẕā eder.[202] Pes üẕün ġuḍrūfī kılındı ki eşkāl-i meẕkūre muḥāfaẓa olunup inᶜiṭāfı dahi leyyin ola.

Ve iki üẕün reᵓsin iki cānibinde kılındı, cihet-i ḳuddāmında kılınmadı onun için ki cihet-i ḳuddāma ᶜayn eḥaḳḳ olur, zīrā kitāb-ı s̱ālis̱in evvelinde tafṣīl olunduğu üzere ᶜayn aᶜḍā-i sāirenin ṭalīᶜası ve cāsūsu olur ve cāsūsun mevḍiᶜi cihet-i ḳuddām olur. Ve ḳuddām-ı dimāġ cihet-i ebṣāra müteᶜayyin oldukta semᶜ āḫer mevḍiᶜde olmak lāyıḳ olur.

Ve kulaklar ḳıṣāṣ-ı şaᶜr yaᶜnī tüy bittiği mevḍiᶜin taḥtında ve ittiṣālinde kılındı onun için ki ḳıṣāṣın fevḳinde olsa baş tüyü ile ve ḳıṣāṣın taḥtında mekān-ı mütebāᶜidde olsa s̱iyāb-ı melbūse ile mestūre olup semᶜe muḫill ve muḍırr olur.

Ve ᶜuḍv-ı üẕüne aṣnāf-ı emrāḍ ᶜārıḍ olur ve baᶜḍı kerre dahi vecaᶜ-ı ḳātil ᶜārıḍ olur. Ve maraḍ-ı üẕünden baᶜḍı kerre ḥummayāt-ı ṣaᶜbe ᶜārıḍa olur.

İkinci Faṣl Kulakların Ḥıfẓ-ı Ṣıḥḥati Beyānındadır

Vācib olur ki kulağa iᶜtinā olunup ḥarr ve berd ve riyāḥ ve ḥayvānāt ve miyāh mis̱lli eşyā-ı ġarībe duḫūlünden ziyāde muḥāfaẓa oluna ve evsāḫtan dahi muḥāfaẓa olunur. Ve gāh u bīgāh taṭhīr-i ṣımāḫ oluna. Ve bundan sonra vācib olur ki haftada bir kerre acı bādem dühnü kulağa taḳṭīr olunmağa müdāvemet oluna. Bu bābda acı bādem yağının nefᶜ-i ᶜacībi olur.

Ve vācib olur ki kulakta verem ve büs̱ūr ve ḳurūḥ tevellüdüne māniᶜ olan nesnelere mürāᶜāt oluna, zīrā bu āfetler üẕünü ifsād eder. Ve eger kulakta bes̱re ḥudūs̱undan ḫavf olunur ise o kulakta māmīs̱ā şiyāfı sirke ile ḳaṭūren

202 Yaᶜnī havānın üẕüne ḍarb ve ḳarᶜından müteᵓeẕẕī olur.

istiᶜmāl olunur. Ve her haftada bir kerre kulağa māmīs̱ā şiyāfı taḳṭīrinde nevāzilin kulağa nüzūlünden emān olur. Ve ḥāsse-i semᶜe ve sāir ḥavāssa toẖme ve imtilā ve ᶜale'l-ẖuṣūṣ imtilā üzere nevm muḍırr olur. Ve vācib olur ki bu mez̲kūrlardan ictināb oluna.

Üçüncü Faṣl Āfāt-ı Semᶜ Beyānındadır

Ve semᶜin āfātı efᶜāl-i sāirenin āfetleri gibidir, zīrā her fiᶜlin āfeti yā buṭlān olur ve semᶜin buṭlānı ona naẓīr olur veyāẖūd her fiᶜlin āfeti noḳṣān-ı fiᶜl olur ve semᶜin noḳṣānı dahi ona naẓīr olur, zīrā baᶜḍı semᶜe noḳṣān terettüb edip mesmūᶜātı istiḳṣā eylemez ve ṣavt-ı ḳarībi işitir, baᶜīdi işitmez. Ve sāir fiᶜllerde olan tağayyürün fiᶜl-i semᶜinden olan ṭanīn ve devī ve ṣafīr naẓīri olur, bu mesmūᶜātın aṣl müteḥaḳḳaḳı yoktur, min-vechin ona tağayyür ıṭlāḳ olunur.

Ve maᶜlūm ola ki āfet-i semᶜ baᶜḍı kerre aṣliyye olur, vilādī olan ṣamem ve ṭareş ve vaḳr gibi. Ve baᶜḍı kerre dahi ᶜārıḍī olur, vilādetinde semᶜi selīm olup baᶜdehu o āfetler ḥādis̱e olur

Ṣamemin maᶜnāsı ṭareşe muğāyir olur, zīrā ṣamem āfetinde ṣımāẖın bāṭını aṣamm olur yaᶜnī aṣl-ı ẖilḳatte bāṭında z̲ikr olunan tecvīf olmaz ve ᶜaybe[203] yaᶜnī heybe gibi havā-i rākidi müştemil olan cevbesi olmaz. Ve semᶜ o cevbede rākid olan havānın temevvücü ve mevcinin ṭabl gibi mefrūş olan ᶜaṣaba ḳarᶜı ile ḥādis̱ olur. Kaçan cevbe olmasa havā ve temevvüc ve ḳarᶜ ve ḍarb olmamakla semᶜ bāṭıl olur. Ammā ṭareş ve vaḳrda āfet külliyyen buṭlān mertebesine bāliğ olmaz. Ve baᶜīd olmaz ki ḳarᶜ muṭlaḳan buṭlān-ı semᶜ maᶜnāsına olup z̲ikr olunan cevbenin ve havā-i rākidin fıḳdānı ve inᶜidāmı ile olan ṣamemden ve kez̲ālik cevbe ve havā-i rākid mevcūd iken ᶜaṣabda ḳuvvet olmamaktan ḥādis̱ olan buṭlāna ᶜāmm ola. Ammā ṭareş noḳṣān-ı semᶜ maᶜnāsına ola. Ve yine baᶜīd olmaz ki "vaḳr" noḳṣān-ı semᶜ ve "ṭareş" buṭlān-ı semᶜ maᶜnāsına ola. Ve ṭareş eks̱er-i evḳātta ḳayʾdan sonra olur, o ṭareşin zevāli serīᶜ olur.

Ve fıḳdān-ı semᶜ baᶜḍı kerre ṭabīᶜī ve vilādī olur, onun ᶜilācı olmaz. Ammā vaḳr ve ṭareşin aṣnāf-ı sāiresi dahi baᶜḍı aḥyānda vilādī ve ṭabīᶜī olup

---

203 اَلْعَيْبَةُ [el-ᶜaybet] (ᶜayn'ın fethi ve yā'nın sükūnuyla) Şol nesnedir ki ona esbāb korlar. Ve fi'l-hadīs̱i: "اَلْأَنْصَارُ كَرِشِى وَعَيْبَتِي" Vankulu.

ona dahi ʿilāc olmaz. Ve baʿḍı kerre ʿārıḍī ve ḥādiṡ olur velākin ṭūl-i müddet bāḳī kalıp müzmin olur ise o dahi yeʾse ḳarībdir, ona dahi ʿilācın teʾs̱īri ṣuʿū-betli olur. Ammā ḳarībü'l-ʿahdde ḥādiṡ olan ṭareş muʿāleceyi ḳabūl eder.

Ve āfet-i semʿin sebebleri budur ki baʿḍı kerre o āfet ʿuḍv-ı āḫere müşā-reket ile olur, meṡelā dimāġa müşāreket ile veyāḫūd ḳarīb-i dimāġ olan ʿuḍvun birine müşāreket ile olur. Ve dişlerin evvel-i nebātında ḥādiṡ olan āfet-i semʿ bu ḳabīlden olur. Ve keẕālik vecaʿ-ı esnāna müşāreket ile dahi āfet-i semʿ ḥādiṡ olur.

Ve baʿḍı kerre āfet-i semʿin sebebi üẕünün kendide bir āfet olur yā ʿaṣa-be-i semʿde veyāḫūd s̱uḳbede āfet olur.

Ammā ʿaṣab-ı semʿde olan āfet baʿḍı kerre müteşābihetü'l-eczā olan em-rāḍın esbābıyla olur. Ve baʿḍı kerre aʿḍā-i āliye emrāḍı ve inḥilāl-i ferd esbābıyla ferden ʿārıḍ olur.

Ammā kerre müteşābihetü'l-eczā olan emrāḍla olan āfet-i semʿ sūʾ-i mizāc-ı müfred ve sūʾ-i mizāc-ı mürekkeb aṣnāfı ile ḥādiṡ olan āfet-i semʿ olur ve ekṡer-i ḥālde ona sūʾ-i mizāc-ı bārid sebeb olur. Müfred ve mü-rekkeb sūʾ-i emziceden her biri baʿḍı kerre maʿa-māddetin ve baʿḍı kerre dahi bilā-mādde olur. Ve maʿa'l-mādde olanın dahi māddesi sevdāviyye veyāḫūd ṣafrāviyye veyāḫūd māddesi balġam-ı ficc veyāḫūd rīḥiyye olur. Ve çok kerre ishāl-i mirārī muḥtebes olmakla ʿaḳibinde ṣamem ʿārıḍ olur. Ve mirārī olmayan ishālin iḥtibāsında dahi ṣamem teʿāḳub eylemek baʿīd olmaz.

Ammā ʿaṣab-ı ḥāsseye maraḍ-ı ālī ḥudūs̱undan ʿārıḍ olan āfet-i semʿ o ʿaṣabede südde ʿārıḍ olmakla olur Ve o süddeyi ḫılṭ veyāḫūd midde veyāḫūd verem īcāb eder ve onun veremi yā dübeyle veyāḫūd verem-i ḥārr veyāḫūd verem-i ṣulb olur veyāḫūd o süddeyi bir ġışāve īcāb eder ki vesaḫtan ḥādiṡ olur veyāḫūd ʿaṣabda rehel veyāḫūd nefḫa veyāḫūd inḥilāl-i ferd olur. Ve baʿḍı kerre dahi ʿaṣabda ḳurḥa ve teʾekkül olduğundan olur.

Ammā mecrā sebebiyle olan āfet-i semʿin sebebi bedenī südde veyāḫūd ḫāricī olan südde olur. Bedenī olan südde siğil ve verem ve laḥm-ı zāid ve dūd ve keṡret-i vesaḫ ve keṡret-i ḫılṭ ve ṣımlāḫ[204] yaʿnī çirk ve verem-i mün-

---

204 اَلصِّمْلاَخُ [eṣ-ṣımlāḫ] ve اَلصُّمْلُوخُ [eṣ-ṣumlūḫ] (ṣād'ın evvelde kesri ve s̱ānīde ḍam-mıyla) Kulakta olan çirk, وَسَخُ الْأُذُنِ maʿnāsına. Vankulu.

fecirden munfaṣıl olan midde ve dūd gibi nesnelerdir. Ve ḫāricī olan südde reml ve ḥaṣāt ve çekirdek ki ḫāricden bāṭın-ı üẕüne duḫūl eder. Ve keẕālik kulaktan ḫurūc eden demin baᶜḍı eczāsı seyelān eyledikte baᶜḍı āḫeri kulak içinde tecemmüd edip südde olur.

Ve semᶜ āfeti baᶜḍı kerre defᶜaten ve baᶜḍı kerre dahi tedrīcle ḥādiṯ olur ve gāhīce ᶜalā-sebīli'l-buḥrān olur ve gāhīce dahi emrāḍ-ı ḥādde āḫirlerinde bi-ḥasebi'l-intiḳāl semᶜ meɔūf olur. Ve baᶜḍı kerre dahi ḥummā zevālinden sonra başta ṯiḳal ve ağırlık bāḳī kaldığından olur.

Ve buḥrān ḥasebiyle olan āfet-i semᶜ dahi ḥarekāt-ı buḥrāniyyeye tābiᶜ olup ḥarekātın ᶜaraḍı olur ve ḥarekātın zevāliyle āfet-i semᶜ dahi zāil olur veyāḫūd nefs-i buḥrāna tābiᶜ olur ve buḥrāndan sonra bāḳī kalıp ᶜaraḍ ṯābit olur. Ve beynehümāda farḳ budur ki ṣınf-ı evvelde ṭabīᶜat-ı külliyye vaḳt-i buḥrānda mevāddı taḥrīk eder ve üẕüne mücāvereti olan mevādd-ı müteḥarrike mücāvereti ḥasebiyle üẕüne seyelān eder ve onda ḳarār eylemez belki buḥrāndan sonra zāil olur. Ammā ḍaᶜf-ı ṯānīde ṭabīᶜat ḳaṣd edip mevāddı üẕüne defᶜ eder ve üẕünde o mevāddı iṯbāt ve iḥkām eder ve bināen ᶜaleyh buḥrān zāil olduktan sonra āfet-i semᶜ bāḳī kalır ve zevāli maraḍ-ı aṣlī gibi müstaḳill tedbīr ile olur. Ve çok kerre ḳayɔ ve ruᶜāf bu miṯlli āfet-i semᶜ [282a] ᶜaraḍını inẕār eder ve baᶜḍı kerre bu āfeti ishāl izāle ve ibṭāl eder.

<u>el-ᶜAlāmāt</u>: Müşāreket-i dimāġla ḥādiṯ olan āfet semᶜe ḥavāss-ı sāirenin küdūreti delālet eder ve ḳuvā-yı muḥarrikenin dahi ḍaᶜfı delālet eder. Ve āfet-i semᶜin dimāġ müşāreketiyle olduğuna ziyāde ḳavī delīl olur āfet-i semᶜ ile lisānda dahi āfet olduğu ḫuṣūṣan sersām ve iḫtilāṭ-ı ᶜaḳl ve sāir āfāt-ı dimāġiyye vü mizāciyyelerin birinin ardınca olan āfāt-ı semᶜ müşāreket-i dimāġla olduğuna edell-i delīl ve şāhid-i ḳavī olur.

Ammā āfet-i semᶜin sebebi ᶜaṣab-ı ḥāsse-i ḫāṣṣ olur ise ona dimāġın ve ṯuḳbe-i üẕünün ve menāfiẕ-i ᶜaṣabın selāmeti ile istidlāl olunur. *Ve baᶜḍı nüsḫada "menāfiẕ-i ᶜaṣab" bedeline "menāfiẕ-i semᶜ" vāḳiᶜ olmuştur.* Ve keẕālik āfet-i semᶜ ḥudūṯundan muḳaddem ālet-i semᶜin ṣıḥḥatini muḥāfaẓaya müdāvemet olunduğu dahi āfetin ᶜaṣabda olduğuna yaᶜnī ᶜaṣab ile ḳāime olan ḳuvve-i ḥāssenin ᶜademine istidlāl olunur.

Ve eger āfet-i semᶜin sebebş nefs-i ᶜaṣabda olan dübeyle ve verem-i ḥārr olur ise o ḥummā delālet eder ki onda ḳuşaᶜrīret ve nāfiḍ olur ve ona

bu mis̱lli ḥummā lāzım olur ve onda iḫtilāṭ-ı ʿaḳl ve hez̠eyān olur. Ve onda ḫaṭar-ı ʿaẓīm vardır lākin teḳayyuḥ ve tefettuḥ eder ise ḫaṭarı az olur. Ve eger z̠ikr olunan verem ve dübeyle nefs-i ʿaṣabda olmaz ise o mis̱lli āfet-i semʿde ḥummā olmak vācib ve lāzım olmaz velākin ḥummā-ı yevm mis̱lli ḥummāsı olmak cāiz olur. Ve onda temeddüd ve vecaʿ ve ḍarebān ve s̱iḳal olur ve s̱iḳal ve vecaʿ ʿalāmet-i müştereke olur. Ve remedden ve māddeden ḥādis̱ olan āfet-i semʿin bi'l-cümle aḳsāmında s̱iḳal bulunur; o mādde ve verem hangi mevḍiʿde olur ise olsun elbette üz̠ünde s̱iḳali ve vecaʿı olur.

Ve eger āfet-i semʿin sebebi riyāḥ olur ise ona ṭanīn ve devī delālet eder ve onda s̱iḳal olmaz.

Ve eger sebeb ḳurḥa ve bes̱re olur ise ona ḥikke ve vecaʿ delālet eder.

Ve sebeb südde olur ise eks̱er-i ḥālde onda s̱iḳal olmaz ve baʿḍı kerre süddede dahi s̱iḳal olur. Ve kaçan āfet-i semʿ bulunup s̱iḳal olmasa ve sūʾ-i mizāc ẓāhir dahi olmasa o āfet süddeden olduğu maʿlūm olur. Ve o süddeye tedbīr-i müteḳaddim delālet eder. Ve o südde reml mis̱lli nesne olur ise ona ḍarebān delālet eder. Ve eger südde dem-i cāmid olursa demin kulaktan seyelān-ı sābıḳı ona delālet eder.

Ve eger āfet-i semʿ sūʾ-i mizāc-ı müfredden olur ise bilā-s̱iḳal ve bilā-temeddüd ʿumḳta olan vecaʿ delālet eder.

Ve eger sebeb sūʾ-i mizāc-ı bārid olur ise bāridāt istiʿmālinden müteʾez̠ī olur. Kez̠ālik nehārın ebred-i evḳātında dahi vecaʿı iştidād bulur

Ve eger sebeb olan sūʾ-i mizāc müfred-i ḥārr olur ise mizāc-ı bāridin ʿaksi üzere olup eşyā-ı ḥārre istiʿmālinden ve nehārın eḥarr-ı evḳātında müteʾez̠z̠ī olur ve onda iltihāb ve lez̠ʿ iḥsās olunur.

Ve eger sūʾ-i mizāc māddeye muḳārin ise her nevʿ sūʾ-i mizācın z̠ikr olunan ʿalāmetleriyle maʿan s̱iḳal olur ve ḫuṣūṣan secde eyledikte s̱iḳal ziyāde iḥsās olunur.

Ve eger āfet-i semʿ yübūsetten olur ise onun ẓuhūr ve ḥudūs̱u seherden ve ṣavmdan sonra olur ve yüzde ve gözde ḍumūr olup göz çekilip küçük olur.

Ve sebeb-i āfet dūd olur ise üz̠ün-i meʾūfede dağdağa olur ve aḥyānen o üz̠ünden dūd ḫurūc eder.

el-Muᶜālecāt: Evvelā biz deriz ki kulağa her ne ki taḳṭīr olunur, vācib olur ki o nesne ḥārr ve bārid olmaya belki fātiren taḳṭīr oluna. Ve bu kelām ḳavl-i küllīdir, ḳaṭūrun cümlesinde cereyān eder.

Ammā āfet-i semᶜ muᶜālecātının mufaṣṣalan beyānı budur ki mevādd-ı mirārīden ḥādis̱ āfette mirār ishāl olunur, zīrā çün vāḳiᶜ olur ki mirār ḥasebiyle semᶜinde āfet olanlara defᶜ-i ṭabīᶜī ẓuhūr edip mirārı ḫurūc etmekle ṣamemi zāil olur. Ve kez̠ālik mirār ḥasebiyle iḫtilāfı olanların ishāli ḥabs olmakla ona ṣamem ᶜārıḍ olur. Ve bunlar delālet eder ki mirārī edviye ile ishāl dahi āfet-i semᶜ-i mez̠kūra nāfiᶜdir.

Ve āfet-i semᶜ ile ḥarāret olur ise ona müberridāt ile muᶜālece olunur, o müberridāt gerek edhāndan ve gerek edviye-i sāireden olsun. Ve yine o āfet-i semᶜin muᶜālecesinde rummāne-i vāḥidenin baṭnı ḳışrından iḫrāc olunup ᶜaṣr olunduktan sonra ᶜaṣīri yine ḳışrına iᶜāde olunur ve o ᶜaṣīre bir miḳdār sirke ve kündür ve dühn-i verd ḫalṭ olunup o maḫlūṭ kabuk içinde ṭabḫ olunur ḳıvām ḥāṣıl olunca ḳadar, baᶜdehu üz̠üne taḳṭīr olunur veyāḫūd o üz̠ün-i meʾūfeye marul suyu veyāḫūd mā-ı ᶜinebü's̱-s̱aᶜleb taḳṭīr olunur.

Ammā berdden ve mādde-i bārideden ḥādis̱ olan āfete cemīᶜan edhān-ı ḥārre istiᶜmāli nāfiᶜ olur ve cünd-i bīdester teftīḳ ve taḫlīṭ olunan edhān dahi nāfiᶜ olur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ edhān-ı ḥārreden dühn-i belesān ve dühn-i ḳusṭ ve acı bādem yağı ve efsentīn ᶜuṣāresi ve babadya yağı şaḥm-ı baḳar ile ziyāde nāfiᶜ olur. Ve kez̠ālik merāru's̱-s̱evr veyāḫūd dühn-i ḥall yaᶜnī şīrūġan şaḥm-ı ḥanẓal ile veyāḫūd uṣūl-i ḥanẓal ile ṭabḫ olunup istiᶜmāl olunsa nefᶜi olur. Ve mürr-i ṣāfī bevlü's̱-s̱evr ile ḥall olunup ḳaṭūr kılınsa nāfiᶜdir. Ve ḳus̱s̱ā-i ḥımār ᶜuṣāresi dahi nāfiᶜdir. Ve bu mez̠kūrlar o vaḳt istiᶜmāl olunur ki mevādd-ı bāride bedende ve nevāḥī-i reʾste kes̱īre ola, o vaḳtte evvelā istifrāġ-ı ᶜāmm ile beden ve istifrāġ-ı ḫāṣṣ ile nevāḥī-i reʾs tenḳıye oluna ve baᶜdehu edviye istiᶜmāl oluna. Ve kez̠ālik senin maᶜlūmun olan neṭūlāt ve ḫuṣūṣan o neṭūlāttan varaḳ-ı dehmest ve ḥabb-ı dehmest istiᶜmāli ziyāde nāfiᶜdir. Ve riyāḍetin dahi menfaᶜati şedīdedir. Ve o meʾūf olan üz̠üne şedīden ṣayḥa eylemek ve boru ile kulak içine şedīden taṣvīt eylemek. Ve maṭbūḫāt-ı muḥallilenin buḫārını ḳamᶜ dedikleri boruyla kulağına idḫāl eylemek nāfiᶜdir. Ve bunların cümlesinden nāfiᶜdir sez̠āb ᶜuṣāresi ᶜasel ile veyāḫūd cünd-i bīdester ve durak otu yağı ve keçi bevli ve merāresi ḫuṣūṣan ḳaṣnı ile nāfiᶜdir.

Ve bu bābda mücerreb devālardandır cünd-i bīdester üç dirhem, naṭrūn ve ḫarbaḳ birer buçuk dirhem. Bunlardan aḳrāṣ ittiḫāẕ olunup vaḳt-i ḥācet-te ḳaṭūren isticmāl olunur. Nüsḫa-i uḫrāda ḫarbaḳ bir dirhemin üç rubucu, naṭrūn s̱ülüs̱ dirhemdir.

Nüsḫa-i uḫrā: kündüs, zcferān, cünd-i bīdester birer cüz', ḫarbaḳ ve bū-raḳ her birinden dört cüz'. Bu eczālar şarābla ḥall olunup isticmāl olunur veyāḫūd ṣabır, cünd-i bīdester ve şaḥm-ı ḥanẓal ve ferfiyūn aḫẕ olunup merāre-i baḳar ile ḥall olunup isticmāl olunur.

Ve yine mücerreb devālardandır turp yağı ve mevīzec yağı. Bu iki ya-ğın āfet-i semce menfacati şedīde olur. cUṣāre-i efsentīn veyāḫūd ṭabīḫ-i ef-sentīn veyāḫūd turp cuṣāresi milḥle nāficdir, cale'l-ḫuṣūṣ üẕünde belle veyā südde ola, ona menfacati ziyāde olur.

Ve bu āfette mücerreb devā olur ḫardal ile incirden fetīle ittiḫāẕ olunup kulağa idḫāl olunmak. Ve bacḍı kerre o fetīleye naṭrūn dahi vaḍc olunur. Ve deniz suyunu ḥārren kulağa taḳṭīr eylemek nāfic olur. Ve ḫarbaḳ-ı esved ve merārāt dahi nāficdir, cale'l-ḫuṣūṣ canz merāresi ziyāde nāficdir dühn-i verd ile isticmāl olunur ise. Bacḍılar zucm ederler ki şīrūġan ile übhül bir miġrefe içinde siyāh olunca ḳadar ṭabḫ olunup kaynatılsa ḳaṭūr ceyyid olup ṣameme nāfic olur.

Ve yine edviye-i nāficadan olur durak otu yağı ve defne ve sūsen yağları veyāḫūd cünd-i bīdester ile nārdīn veyāḫūd pelin rıġvesi veyāḫūd seẕāb caṣīri. Bi'l-cümle bu edviyeler ṣameme nāficdir.

Ve āfet-i semcin sebebi yübs olur ise onun mucālecesi ḥammāma mülā-zemet ve muraṭṭıb aġdiye ve eşribe [282b] tenāvülü ve dühn-i muctedil ve mā-ı fātir başa ṣabb olunmak ve nīlūfer dühnü ve ḫilāf ve kabak çekirdeği dühnleri isticmāl olunur.

Ve südde sebebiyle āfet-i semce südde bābında ẕikr olunan mucālecāt ile cilāc olunur. Ve keẕālik ona şehdānec ḥabbı cuṣāresi ve ḥanẓal-i raṭb cuṣāre-sinin menfacat-i ceyyidesi olur.

Ve evrām ḥasebiyle ḥādis̱ olan āfet-i semce evrām bābında ẕikr olunan verem-i ḥārr ve verem-i bārid mucāleceleriyle cilāc olunur.

Ve ṭareş baġteten vāḳic olur ise ona içinde pelin ṭabḫ olmuş su ile mucā-lecenin nefci olur veyāḫūd pelin cuṣāresinde öküz merāresi ve şebbūṭ de-

dikleri balık merāresi ve kaplumbağa merāresi ḫalṭ olunup isti'māl olunur veyāḫūd merāretü's-s̱evr dühn ile ya'nī zeyt ile veyāḫūd ḫarbaḳ ḫall ile ve selḫ-i ḥayye ḫall ile isti'māl olunur.

Ve baş ağrısı 'aḳibinde ḥādis̱ olana mā-ı fücl ve dühn-i verd nāfi'dir. Ve cünd-i bīdester ve ḥabb-ı ġār dühn-i verd ile nāfi'dir.

Ve sersām 'aḳibinde ḥādis̱ olana 'ilāc olundukta evvelā istifrāġla bidāye olunur ve eyāric-i feyḳarā ile istifrāġ olunur. Ba'dehu üẕün-i me'ūfeye cünd-i bīdester dühn-i ḳusṭ içinde taḳṭīr olunur veyāḫūd bilā-cünd yalnız dühn-i ḳusṭ veyāḫūd tatlı bādem yağı taḳṭīr olunur. Ve turp suyu ve gül yağı ve cünd-i bīdester ġār ile ve dühn-i verd ile nāfi'dir.

Ve südde ve ḫılṭ ve rīḥin birinden 'ārıḍ olan āfet-i sem'e menfa'ati mücerrebe ḥubūbdandır bu ḥabb ki onun ṣıfatı budur: Türbüd yirmi dirhem, ḥanẓal on dirhem, anzerūt iki dirhem ve nıṣf dirhem, kes̱īrā yedi dirhem, helīlec on dirhem. Bu vezn üzere edviye-i meẕkūre aḫẕ olunup ondan ḥabbu'ş-şebyār ittiḫāẕ olunur. Ve şerbet-i vāḥidesi bir dirhem miḳdārı olur.

Muṣannif der ki baştan kelāmı i'āde edenler gibi ben derim ki cemī'an kulakta olan āfet ya'nī s̱iḳal-i sem' ve evcā'-ı üẕün ve riyāḥ ve devī ve ṭanīn bu āfetlerin māddesi bāride ve berdden ḥādis̱ olanlarına edviye-i müşterekeden olur. Evvelā re'si tenḳıye edip ba'dehu üẕün-i me'ūfeye ḫall ve 'asel ile būraḳ ve zeyt ve şarābla mirārāt taḳṭīr eylemek veyāḫūd o edviyeyi acı bādem yağıyla taḳṭīr eylemek veyāḫūd pırasa ve soğan suyunu 'asel ile taḳṭīr eylemek veyāḫūd hatun sütünü taḳṭīr eylemek ve bābu'l-evcā'-da benim ẕikr eylediğim edviye-i müşterekeyi isti'māl eylemek, akşam ve ṣabāḥ ḳatrāndan ikişer ḳatre taḳṭīr eylemek ve ḫarbaḳ-ı ebyaḍ ve ḫarbaḳ-ı esved ba'ḍı edhānla ḫuṣūṣan dühn-i sūsen ile ve pelin suyuyla ve turp kabuğunun suyuyla taḳṭīr olunur. Ve keẕālik o dühn taḳṭīr olunur ki onda selḫü'l-ḥayye veyāḫūd ḥabbu'l-ġār veyāḫūd ferfiyūn ṭabḫ olunmuş ola veyāḫūd cünd-i bīdester dühn ile ya'nī zeyt ile taḳṭīr olunur veyāḫūd dühn-i belesān veyāḫūd nefṭ taḳṭīr olunur veyāḫūd 'ilk-i enbāṭtan bir ūḳıyye ve ḫīrī dühnünden iki ūḳıyye, acı bādem yağı nıṣf ūḳıyye. Bu mecmū' aḫẕ olunup maḫlūṭan kaynattıktan sonra akşam ve ṣabāḥ üçer ḳaṭre isti'māl olunur. Ve keẕālik 'asel-i lübnā ya'nī mey'a-i sāile dühn-i ḫīrī ile ve ḥanẓal yaprağının

suyu ve ʿuṣāre-i lūf ve hezār-ceşān bu bābda ceyyid ve ḳavī devālar olur. Ve evcāʿ bābında ẕikr eylediğimiz edviye-i müşterekenin dahi nefʿi olur.

Ve bu miṡlli āfet ṣıbyāna ʿārıḍ olur ise onlar içinde seẕāb ve merzencūş ṭabḫ olunmuş dühn-i dāẕī ile intifāʿ ederler veyāḫūd milḥ-i enderānī ile saʿter maḍġ eden kimsenin yalnız büṣāḳıyla intifāʿ ederler.

Ve nāfiʿ olan kimādāttandır bābūnec ve şibṡ ve varaḳ-ı ġār ve merzencūş ve ḥabaḳ-ı yābis ve ʿāḳırḳarḥā ṭabḫ olunup suyuyla kimād eylemek. Bu maṭbūḫ ile boyuna ve kulak altına kimād dahi olunur. Ve keẕālik bābu'r-reʾste ẕikr olunan neṭūlāt ile ẕikr olunan maḥaller tenṭīl olunur. Ve o maṭbūḫların ṣāfīsi bir bülbüle yaʿnī kilindir dedikleri şarāb kabı içine vaḍʿ olunup üẕüne taḳrīb ve muḥāẕī kılınır buḫārı üẕüne dāḫil olsun için.

Ve ṭarşe için istifrāġ ḳaṣd olunsa gerektir ki o istifrāġın ʿadedi keṡīr ve miḳdārı yaʿnī ḫārice ḫurūc eden ruṭūbetin kemmiyyeti ḳalīle ola, zīrā bu vech üzere olan istifrāġda ḳuvvet muḥāfaẓa olunur. Ve nuḍca dahi muvāfāt ve muvāṣale olur.

Ammā evrām sebebiyle ḥādiṡ olan āfet-i semʿe evrām-ı ḥārre ve evrām-ı bāridenin senin bildiğin ʿilāclaryla muʿālece olunur.

Dördüncü Faṣl Vecaʿ-ı Üẕün Beyānındadır

Kulak ağrısının sebebi sūʾ-i mizāc veyāḫūd verem ve beṡre veyāḫūd teferruḳ-ı ittiṣāl olur. Ve sūʾ-i mizāc dahi bilā-mādde sūʾ-i mizāc-ı ḥārr olur, havā-i ḥārrdan ve rīḥ-i ḥārrdan ḥādiṡ olan vecaʿ-ı üẕün gibi, ʿale'l-ḫuṣūṣ berdden ḫurūc ve ḫulūṣ edip defʿaten havā-i ḥārre ve rīḥ-i ḥārre vuḳūʿ ve teṣādüf edenlere kulak ağrısı keṡīrü'l-vuḳūʿ olur. Ve mā-ı ḥārr ile iġtisāl edip kulağına ıssı su duḫūl edenlerin ve ṭabīʿatına ḳuvvet-i ḥārre ġalebe eden miyāh-ı sāire ile iġtisāl edenlere ʿārıḍ olan kulak ağrısı bilā-mādde sūʾ-i mizāc-ı ḥārr ḥasebiyle olur.[205]

Ve baʿḍı kerre dahi vecaʿ-ı üẕüne sebeb maʿa-māddetin demeviyyetin veyāḫūd maʿa-māddetin ṣafrāviyyetin sūʾ-i mizāc-ı ḥārr olur veyāḫūd vecaʿ-ı üẕüne sebeb olan sūʾ-i mizāc bilā-māddetin bāridetin havā-i bārid ve rīḥ-i bārid ḥasebiyle ʿārıḍ olan sūʾ-i mizāc olur, ʿale'l-ḫuṣūṣ ḥarrdan ḫurūc

205 Bu iki ıssı su beyninde farḳ budur ki ṣūret-i ūlāda sunun ḥarāreti āteş ve güneş miṡlli ḥārr-ı ḥāricīye mülāḳāt ile olur ve ṣūret-i ṡāniyede ṭabīʿī ve ḫalḳī olur.

edip defᶜaten havā ve riyāḥ-ı bāridelere teṣādüf edenlerde o sūʾ-i mizāc-ı bārid ḥādiṡ olduğu keṡīrü'l-vuḳūᶜ olur. Ve keẕālik mā-ı bārid ve ṭabīᶜatına bürūdet ġālibe olan mā ile iġtisāl dahi sūʾ-i mizāc-ı bārid-i müfrede sebeb olur. Veyāḫūd vecaᶜ-ı üẕünün sebebi maᶜa'l-mādde sūʾ-i mizāc-ı bārid olur. O mādde dahi rīḥiyye ve bāride veyāḫūd ḫılṭiyye-i leḥice olur.

Ve büṡūr ve evrām sebebiyle dahi [vecaᶜ-ı] üẕün ḥādiṡ olur.

Ve teferruḳ-ı ittiṣāl ile dahi olur. Rīḥ-i mümeddid ᶜārıḍ oldukta ittiṣāli teferruḳ edip vecaᶜ ᶜārıḍ olur. Ve ḳurūḥ ve ḫurācātla dahi ittiṣāl teferruḳ edip vecaᶜa müʾeddī olur.

Ve evcāᶜ-ı üẕün cümlesindendir o vecaᶜ ki müferriḳ-i ittiṣāl olan rīḥ üẕünde tevellüd eder veyāḫūd su veyāḫūd ḥayvān kulak deliğine duḫūl eder veyāḫūd kulakta dūd tevellüd eder ve bu meẕkūrlardan vecaᶜ ḥādiṡ olur. Ve ḍarbe ve saḳṭa ᶜaḳiblerinde dahi vecaᶜ ᶜārıḍ olur.

Ve kulak ağrılarının ziyāde şedīdi ve ṣuᶜūbetlisi bāṭın-ı üẕünün ᶜumḳunda olan verem-i ġāiṣten ᶜārıḍ olan vecaᶜ-ı üẕündür. Ve o miṡlli vecaᶜda ḥummā lāzım olur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ verem iḫtilāṭ-ı ᶜaḳlla ola.

Ammā üẕünün eczā-i ḫāriciyyesinden olan ġuḍrūfun evrāmı ile vecaᶜ-ı üẕün ᶜārıḍ olur ise o vecaᶜda şiddet ve keẕālik ḫaṭarında dahi şiddet olmaz. Ammā evvelen ẕikr olunan vecaᶜ yaᶜnī bāṭın-ı üẕüne ġāiṣ olan vecaᶜ-ı sekte gibi baᶜḍı kerre baġteten ḳatl eder ve bu nevᶜ vecaᶜ şābbı şeyḫten ziyāde ḳatl eder ve ḳatli esraᶜ olur ve baᶜḍı kerre yevm-i sābiᶜde ḳatl eder. Ammā ekṡer-i meşāyıḫta bu verem bāṭın-ı üẕünde tefettuḥ eder velākin ḳable't-tefettuḥ şübbānı vecaᶜın ḳatli keṡīr olur. Kaçan verem-i ġāiṣ müteḳayyiḥ olup ᶜalāmāt-ı maḥmūde ẓāhire olsa ḫalās recā olunur.

Ve vecaᶜ-ı üẕün baᶜḍı kerre ḥikke ile ve baᶜḍı kerre dahi bilā-ḥikke olur. Biz ḥikke-i üẕün için mevḍiᶜinde bir bāb ẕikr eyledik.

el-ᶜAlāmāt: Vecau'l-üẕün ᶜalāmātı ṭareş bābında ẕikr olunan ᶜalāmāt gibidir.

el-Muᶜālecāt: Üẕüne edviye taḳṭīri bābında ẕikr olunan ḳānūn muḥāfaẓa olunmak vācib olur, o ḳānūn budur ki şedīdü'l-ḥarr ve şedīdü'l-berd ḳaṭūr olmaya belki fātiren taḳṭīr oluna.

Ve eger vecaᶜ-ı üẕüne sebeb bedende ve reʾste olan imtilā olur ise vācib olur ki nāḥiye-i beden mevādd-ı imtilā cinsinden istifrāġ ve tenḳıye oluna.

Ve eger mevādd-ı imtilā ḥārre olur ise yaᶜnī dem olur ise faṣd ile ve sāir mādde-i [283a] ḥārre mevādd-ı ḥārreden reᵓsi münaḳḳī olan senin bildiğin münaḳḳıyāt ile istifrāġ olunur. Ve eger ḫılṭ lüzūcetli ve ḫılt leḥic olursa maᶜrūfe olan şebyārāt ḥabblarıyla ve ġarāġır ile tenḳıye olunur. Ammā o ḫılṭ leḥic olup nāḥıye-i üẕünde müstekin olur ise vācib olur ki ishālden sonra ebḫıre-i müleyyine ve ḳaṭūrāt-ı müleyyine istiᶜmāl olunup merreten uḫrā ᶜuḍvdan müstefriġ olan edviye bir dahi istiᶜmāl oluna.

Ve eger vecaᶜ-ı üẕüne sebeb ḥarāret-i müfriṭe olur ise vācib olur ki ḥarāreti teskīn eden muṭfiyāt-ı maᶜrūfe dimāġ bābında ẕikr olunduğu üzere istiᶜmāl oluna. Ve kulağa müftiren dühn-i verd ve beyāḍ-ı beyḍ taḳṭīr oluna. Ve eger vecaᶜ şedīd olur ise ẕikr olunan ḳaṭūra kāfūr ḍamm olunur. Ve baᶜḍı kerre kāfūr ile benefşec yağının irḫāsı ḥasebiyle vecaᶜı teskīni dühn-i verdin teskīninden ziyāde olur. Ve keẕālik evcāᶜ-ı ᶜaynı müsekkine olan şiyāfāt dahi beyāḍ-ı beyḍ miṡlli ile kulağa taḳṭīr olunur ve bu bābda beyāḍ-ı beyḍin menfaᶜati ᶜacībdir. Veyāḫūd leben, ᶜinebü'ṡ-ṡaᶜleb suyu ve küsfüre suyu ile taḳṭīr olunur. Ve lebenin ḫayrlısı o lebendir ki ḍarᶜdan ḥalb olunduğu gibi ḳable't-taġayyür istiᶜmāl oluna yaᶜnī dūġ ve māst ve meḫīḍ ve cübn ve bu miṡllilere her ne ḳadar lebenin şümūlü var ise o miṡllilere leben-i ḥalīb denmez, ẕikr olunan menfaᶜat onlarda mevcūde olmaz. Leben-i ḥalīb taḳṭīrinin vecaᶜ-ı üẕüne cidden menfaᶜati olur. Ve keẕālik ḫarāṭīn[206] dühn-i verdde kaynatılıp üẕüne taḳṭīr olunur veyāḥūd ḥalezūn dahi dühn-i verdde kaynatılıp taḳṭīr olunur veyāḫūd dühn [-i verd] üç miṡli ḫamr sirkesi içinde ṭabḫ olunup üç miṡli gidip biri kalınca ḳadar kaynadıktan sonra ḳaṭūren istiᶜmāl olunur, vecaᶜ-ı ḥārrdan ve ḍarebāndan o dühn cidden nāfiᶜ olur. Ve keẕālik kabak çekirdeği dühnü ve nīlūfer ve ḫilāf dühnleri ve bunların emṡāli olan dühnler dahi nāfiᶜ olur. Ve keẕālik kabağın cirminin ve yaprağunun ᶜuṣāresi miṡlli ᶜuṣārāt dahi nāfiᶜ olur. Ve ḫāricden olan ḍımādāt-ı müberride dahi nāfiᶜdir. Ve baᶜḍılar ẕikr eylediler ki mā-ı leblāb bu miṡlli ḥālde cidden devā-i ceyyiddir. Ve şehdānec-i raṭbın ᶜuṣāresi nāfiᶜdir.

Ve kaçan ḍarebān ve vecaᶜ müştedd olsa ve ondan teşennüc ḫavf olunsa onun ᶜilācında mürḫiyāt istiᶜmāli lāzım ve lābüdd olur velākin istiᶜmāl olunan mürḫü ᶜatīḳ semn-i baḳar gibi müsaḫḫin olmamak gerektir. [Ve baᶜḍı

206 Solucana ḫarāṭīn derler.

kerre] dahi bir ḳumḳuma içine mā-ı ḥārr vaḍᶜ olunup ağzına bir ünbūbe idḫāl olunup mevḍiᶜ-i duḫūlü sargı ile sarılır buḫār ḍāyiᶜ olmasın için, ünbūbenin ağzı vecaᶜı olan kulağa idḫāl olunur. Ve mā-ı ḥārrın bāṭın-ı üẕüne nüfūẕ eden buḫārı vecaᶜ-ı üẕünün ḫaṭbına[207] ve muᶜālecesine kifāyet eder. Ve baᶜḍı kerre āḫer muᶜāleceden ve muḫaddirāt istiᶜmālinden iġnā eder, ᶜale'l-ḫuṣūṣ o ḳumḳumaya vaḍᶜ olunan mā-ı müsaḫḫan rıfḳ ile irḫā eden edviye ile maṭbūḫ ola ve ḫuṣūṣan o maṭbūḫa muḫaddirāt dahi ḫalṭ olmuş ola. Ve kaçan vecaᶜ-ı üẕün muḫaddirāt istiᶜmāline muḥtāc olur ise eslem olan muḫaddir māmīs̱ā şiyāfıdır. Ve afyūndan bir şemme o şiyāfa ḫalṭ olunup saḥḳ olunur sonra hatun sütüyle karıştırılıp üẕüne taḳṭīr olunur.

Ve kulak ağrısının sebebi kulağa suyun duḫūlü olur ise onun ᶜilācı bābında ẕikri ātī muᶜālecāt olur. Ve eger sebeb-i vecaᶜ ᶜumḳta mütemekkine olan bürūdet olur ise veyāḫūd berd-i ḫāricī olur ise vācib olur ki onun ḳaṭūru edhān-ı ḥārre ola. Ve edhān-ı ḥārre bu dühnlerdir: dühn-i seẕāb ve dühn-i şibs̱, dühn-i sünbül-i Rūmī, dühn-i ġār, dühn-i uḳḥuvān, dühnü'l-belesān, dühnü'l-ḫırvaᶜ ve sāir bu meẕkūrlar gibi olan dühnlerdir. Veyāḫūd vecaᶜ-ı bāridi olan üẕünde bu ḳaṭūrlar istiᶜmāl olunur: Zeyt içinde s̱ūm ṭabḫ olunup baᶜde't-taṣfiye istiᶜmāl olunur veyāḫūd fülfül ve cünd-i bīdester ve ferfiyūn ile zeyt istiᶜmāl olunur veyāḫūd miḳdār-ı dānıḳ ġāliye dühn-i bānın bir mis̱ḳāli içine konup taḳṭīr olunur yāhūd ᶜıṭriyyeti olan edhān-ı ḥārreden biri taḳṭīr olunur. Ve baᶜḍı kerre o vecaᶜ ṣāḥibi şarāb-ı ṣırf u ḳavī şürb edip yatıp uyur ve uyanır, aṣlā taḳallüb eylemez, bir ṭaraftan ṭaraf-ı āḫere taḥavvül eylemez.

Ve eger vecaᶜ-ı üẕüne sebeb riyāḥ-ı bāride olur ise devī ve ṭanīn bābında ẕikr edeceğimiz ᶜilāc ve keẕālik sebebi ḫılṭ-ı leḥic ve sebebi berd olanların muᶜālecātıyla ᶜilāc olunur. Ve riyāḥ-ı bārideden ḥādis̱ vecaᶜ-ı üẕüne muvāfıḳ ᶜilāc olur. Miḥceme mā-ı ḥārr ile doldurulup kulağın ḥavālīsine yapıştırılmak ve kulağa seẕāb ve ḥamāmā ᶜasel ile taḳṭīr olunmak yāhūd ḳaysūm ve merzencūş dühn-i sūsen içinde taḳṭīr olur veyāḫūd cünd-i bīdester, ḳaysūm ve merzencūş ile dühn-i sūsen içinde ṭabḫ ve taṣfiye olunduktan sonra istiᶜmāl olunur veyāḫūd naṭrūn ḫall ile ve dühn-i verd ile veyāḫūd lūf ᶜuṣāresi ile istiᶜmāl olunur. Ve bunlardan aḳvā edviyeye ḥācet olur ise ferfiyūn ve cünd-i bīdester mis̱lli devālar dühn-i ḳusṭ ile veyāḫūd ḳusṭ-ı baḥrī

207 Yaᶜnī ḥāl ve şānına yeter, āḫer nesneye iḥtiyāc kalmaz.

ve zerāvend istiᶜmāl olunur. Ve baᶜḍı kerre müsaẖẖın cāvers ve müsaẖẖin libd[208] ile kimādın dahi menfaᶜati olur.

Ve eger vecaᶜ-ı üẕüne sebeb büs̱ūr olur ise büs̱ūr-ı üẕün bābında ẕikr olunan ᶜilācla muᶜālece olunur.

Ve kulakta mütevellid dūd vecaᶜa sebeb olur ise o dahi bābında meẕkūr olan edviye ile müdāvāt olunur.

Keẕālik kulağa mā ve ḥaṣāt duḥūlünden ḥādis̱ olan ağrıya dahi bāblarında ẕikri gelecek edviyeler ile ᶜilāc olunur.

Ve eger sebeb-i vecaᶜ verem-i ḥārr ve ġāiṣ olur ise o sebeble olan vecaᶜda ẖaṭar vardır, teḳayyuḥ edince ḳadar ondan ẖavf olunur, zīrā bātın-ı üẕün dimāġa ḳarīb olur ve vecaᶜdan dimāġ müteʾeẕẕī olur. Pes o veremden faṣd ve ishālden sonra evvelā müleyyināt ve müberridāt istiᶜmāl olunur üçüncü güne varınca ḳadar, merreten baᶜde uẖrā leben istiᶜmāl olunur. Ve keẕālik evāil-i vaḳtinde dühn-i verd ẖall ile ṭabẖ olunur. Baᶜdehu ḥulbe ve bezr-i kettān luᶜābları ve bezr-i mürr luᶜābı leben içinde istiᶜmāl olunur. Ve bu vaḳt mis̱llide mā-ı leblābın dahi menfaᶜati olur. Ve bu ṣınıf vecaᶜda simsim-i medḳūḳ mücerrebdir. Ve bunlardan sonra dāimā ḥarāretin-māsı olan zeyt ile kimād olunur. Ve vācib olur ki o istiᶜmāl olunan zeyt ᶜaẕb ola ve fātir ola. Bir mīlin daḳīḳ olan ṭarafına o zeyte maġmūs ḳuṭne leff olunup kulağa merreten baᶜde uẖrā idẖāl oluna. Ve ẖāricden dahi müleyyināt-ı münḍice olan edviye ile ḍımād oluna.

Ve eger vecaᶜ ve verem şedīdü'l-ḳuvve olmaz ise ve zamān-ı ibtidāyı dahi mütecāviz ise vācib olur ki o üẕüne şaḥm-ı s̱aᶜleb taḳṭīr oluna veyāẖūd şaḥm-ı verel taḳṭī oluna veyāẖūd bāsilīḳūn dühn-i verd ve dühn-i ḥınnādan biriyle taḳṭīr oluna veyāẖūd şaḥm-ı baṭṭ ve şaḥm-ı reẖameden biriyle taḳṭīr oluna veyāẖūd şahm-ı decāc ve şaḥm-ı baṭṭın birinden mütteẖaẕ olan merhem idẖāl oluna.

Ve eger verem şedīdü'l-ḥarāret değil ise onda o devā istiᶜmāl olunur ki müẕāb olan şaḥm-ı ᶜanz kendi vezninde ᶜasele ve keẕālik kendi vezninde meybuẖtec ve zūfāya ẖalṭ olunup terkīb olunduktan sonra o devā-i mürekkeb kulağa idẖāl oluna. Ve bunlardan teʾs̱īri ve inḍācı ḳavī olur mertek ve isfīdāc birer ūḳıyye, kündür ve ġubār-ı reḥā ve rātiyānec üçer vuḳıyye, zeyt

208 "Libd" keçedir.

bir rıṭl ve şaḥm-ı ḫınzīr veyāḫūd şaḥm-ı māᶜiz-i ṭarī iki rıṭl, bezr-i kettān miḳdār-ı kifāye. Bu devālar aḫẕ olunup onlardan merhem ittiḫāẕ oluna. Ve baᶜḍı kerre muḫaddirāt istiᶜmāline dahi iḥtiyāc olunur. Ve o muḫaddirāt bizim ḳarīben ẕikr edeceğimiz vech üzere istiᶜmāl olunur.

Ve kaçan verem middeye istiḥāle eylese bezr-i kettān luᶜābı dühn-i verd ve dühn-i bābūnec ile ve bābında sāir ẕikr edeceğimiz ile istiᶜmāl olunur.

Ve eger verem ḫāric-i üẕünde ise onun ḫaṭarı ᶜaẓīm ḳalīl olur ve ona daḳīḳ-i şaᶜīr ceyyid olur. Ve daḳīḳ-i bāḳılādan mütteḫaẕ ḍımād ceyyid olur. Ve bāḳılā daḳīḳından mütteḫaẕ olan ḍımādın nüsḫası budur: daḳīḳ-ı bāḳılā ve [bābūnec] ve benefşec ve daḳīḳ-ı [283b] şaᶜīr ve ḫaṭmī ve iklīlü'l-melik. Bu edviyeler daḳḳ olunup elekten geçirildikten sonra mā-ı fātir ile ve dühn-i benefşec ile idāfe oluna. Ve baᶜḍı kerre ᶜinebü's-s̱aᶜleb ve dühn-i ḥall yaᶜnī şīrūġan ve daḳīḳ-ı ḥınṭa bu edviyeden mütteḫaẕ olan ḍımād ile iktifā olunur.

Ammā büs̱ūr-i üẕün muᶜālecesine incir ḥınṭa ile ṭabḫ olunup maṭbūḫu kulağa taḳṭīr olunmak veyāḫūd ondan fetīle ittiḫāẕ edip kulağa idḫāl olunmak kifāyet eder. Ve ağrısı teskīninde bundan aḳdem ẕikr ve vaṣf ettiğimiz ünbūbeyi kulağa idḫāl kifāyet eder. Ve ünbūbe ẕikri ᶜaḳibinde ẕikr ve vaṣf eylediğimiz vech üzere muḫaddir istiᶜmāli taḫdīrde kifāyet eder.

Ve evcāᶜ-ı üẕün aṣnāfına nāfiᶜ olan ve ḫuṣūṣan berde meyli olanlara nāfiᶜ edviye-i müşterekedendir o zeyt-i ünfāḳ ki yaᶜnī naḍīc olmayan zeytūndan muᶜtaṣar zeyt ki onun içinde ḫanāfis veyāḫūd ḫarāṭīn veyāḫūd su destīlerinin altında bulunan dūd ṭabḫ olunmuş ola. Ve keẕālik balık merāresi zeyt-i ünfāḳ ile veyāḫūd şahm-ı verel veyāḫūd s̱aᶜleb ve reḫame ve kürkī bunların her birinin şaḥm-ı edviye-i müşterekeden olur. Ve keẕālik dühn-i ᶜaḳārib cidden nāfiᶜ olur. Ve ṭarī olan merzencūşun suyu ve kavak ağacının ḳuşūru sülāḳası veyāḫūd ḫarāṭīnin sülāḳası şaḥm-ı baṭṭ ile ṭabḫ ve taṣfiye olunan maṭbūḫ mürr ile ḫalṭ olunup istiᶜmāl olunur.

Ve üẕün berd-i şedīde māile ise dühn-i ḫīrī içinde merāre-i s̱evr merārenin taḥallülü ẓann olunca ḳadar ṭabḫ olunur ve baᶜdehu ḳaṭūren istiᶜmāl olunur ve teʾs̱īri ᶜacīb olur. Ve baᶜḍı kerre üẕünün evcāᶜ-ı şedīdesine ᶜilāc-da muḫaddirāt istiᶜmāline ḥācet olur, süt ile felūniyā ve keẕālik aḳrāṣ-ı zaᶜferān ve aḳrāṣ-ı kevkeb mis̱lliler istiᶜmāl olunur veyāḫūd afyūn ve cünd-i bīdester ve zaᶜferān bu devālar hatun sütüyle istiᶜmāl olunur.

Ve vācib olur ki bu muḫaddirātı istiʿmāl ġaşy ḫavf olunca ḳadar teḫīr oluna,ḫuṣūṣan mevādd-ı āfet bāride olur ise teʾḫīrin vücūbu müʾekked olur, zīrā muḫaddirātın mevādd-ı bārideye cidden ḍararı vardır, āfet ġaşye müʾeddī olmadıkça cidden muḍırr olan devāyı istiʿmāl cāiz olmaz. Ve eger muḫaddirāt istiʿmālinden ḍarar ḥādis̱ olur ise o muḫaddirāttan sonra yalnız cünd-i bīdester istiʿmāl olunur. Ve baʿḍı kerre cünd-i bīdester saḥḳ-ı belīġ ile saḥḳ olunur baʿdehu üzerine afyūn ilḳā olunup saḥḳ olunur. Ve o maḫlūṭtan şarāb-ı ṣırf ile aḳrāṣ ittiḫāẕ olunup istiʿmāl olunur.

Ve eger üẕünde cidden mūlime ḳurḥa olur ise süt ile ḥuḍaḍ ve afyūn istiʿmāl olunur veyāḫūd yirmi ʿaded muḳaşşer bādem, būraḳ, afyūn, kündür birer buçuk dirhem, zaʿferān altı dirhem, ḳaṣnı, mürr birer buçuk dirhem. Bu meẕkūrlar aḫẕ olunup sirke ile saḥḳ olunup kurutulur ve ʿinde'l-ḥācet dühn-i verd ile ıslatılıp ḳaṭūren istiʿmāl olunur.

Ve eger o üẕünde midde olur ise ẕikr olunan edviyenin cemʿi ḫamr ile olur, sirke bedeline ḫamr istiʿmāl olunur veyāḫūd ʿasel veyāḫūd sikencebīn ile sirke istibdāl olunur.

Beşinci Faṣl Devī ve Ṭanīn ve Ṣafīr Beyānındadır

Ve bu aḥvāl birer nevʿ ṣavtlardır ki insān o aṣvātı ḫāricten sebeb yok iken işitmekten ḫālī olmaz. Ve bu aṣvātın semʿe ḳıyāsı min-ġayri sebebin ḫāricī ḫayālāt-ı mubṣaranın ve ẓulmetin ʿayna ḳıyāsı üzeredir. Ve bu aʿrāḍda havānın ḥareketi olur, zīrā onlar cemīʿan aṣvāt ḳabīlindendir. Ve aṣvātın sebebi havānın temevvücü ile ve temevvüc ḥareket ile olur. Ve ẕikr olunan devī ve ṭanīn ve ṣafīr[209] ıṭlāḳ olunan aṣvātın ḥudūs̱u havā-i dāḫilin ḥareketiyle olur, zīrā o aṣvāt ḫāricde olan havānın ḥareketi yok iken ḥādis̱ oldu-

209 Devī ve ṭanīn ve ṣafīr kulakta ẓāhir olan ṣavt-ı ḫafīf. Riyāḥa ve arı ve ṭāir ṣavtına ve devīsine müşābih olur ise ona "devī" derler. Sinek ṣavtına ve ṭaşt ṣavtına benzer ise ona "ṭanīn" derler. Ve kuş sıklığına benzer ise ona "ṣafīr" derler. Ve Ṭaberānī taḫrīc eyledi ki Resūlullāh ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem buyurdu: "إِذَا طَنَّتْ أُذُنُ أَحَدِكُمْ فَلْيَذْكُرْنِي فَلْيَقُلْ ذَكَرَ اللّٰهُ مَنْ ذَكَرَنِي بِخَيْرٍ" Münāvī der ki "üẕün" o vaḳtte ṭanīn eder ki Resūlullāh ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥaḍretleri o kimseyi meleʾ-i aʿlāda ẕikr eder ve rūḥa onun ḫaberi ʿālem-i ervāḥtan vāṣıl olup ṭanīni iḥdās̱ [eder.] Ve eṭıbbānın ẕikr eyledikleri sebeb buna muḫālif olmaz, zīrā rūḥa ḫaber vāṣıl oldukta havāyı s̱uḳbeyi taḥrīk ile ṭanīn iḥdās̱ eylesin. Ve ẓāhiren bu aṣvāt eṣıḥḥāda olur ise ḥadīs̱in mā-ṣadaḳı olur.

ğu delālet eder ki o aṣvātın ḥudūs̱una sebeb bāṭın-ı üẕünde olan havānın ḥareketi olur. Ve bāṭın-ı üẕünde olan havā o buḫārdır ki tecāvīfe munṣabbe olur. Ve o ebḫırenin temevvücü baʿḍı kerre ziyāde ḫafī olur ve tecāvīfe maṣbūbe olan buḫār o ḫafī temevvücden ḫālī olmaz. Ve baʿḍı kerre dahi havā-i buḫārīnin temevvücü ḫafī temevvücden ziyāde olur ve o ḫafī olan temevvücü baʿḍı ebdānın semʿ-i ḥāssesi iḥsās eder yaʿnī ondan ḥādis̱ olan ṣavtı işitir ve baʿḍı āḫer ebdānın ḥāssesi o temevvüc-i ḫafīnin ṣavtını iḥsās ve idrāk eylemez. Ve onun sebebi budur ki baʿḍı eşḫāṣın ḥāsse-i semʿi ziyāde ẕekiyye olur, ḫafī olan ḥareket-i havāyı idrāk eder ve baʿḍı āḫerin ḥāssesi muʿtedile olur, ifrāṭ-ı ẕekāsı olmaz, onun için ziyāde ḫafī olanları idrāk eylemez; bunun naẓīri bizim bāb-ı ḫayālātta ẕikr eylediğimiz muḫayyelāt olur veyāḫūd o ḫafī temevvücü baʿḍı eşḫāṣın iḥsāsı ḥāssesinin cidden ḍaʿfı olduğundan olur, zīrā ḍaʿīf olan ḳuvvet ednā sebeble müteʾes̱s̱ir olur; bunun naẓīri o ḍaʿīfü'l-mizāc olan mebrūd kimsedir ki ednā berdden münfaʿil ve müteʾes̱s̱ir olur ve keẕālik ḥarāret-i mizāc ḥasebiyle ḍaʿīf olanlar ednā ḥarāretten müteʾes̱s̱ir olurlar. Ve ḍaʿfın aṣnāfı cemīʿan sūʾ-i mizāc aṣnāfıdır ki kitāb-ı evvelde mufaṣṣalan o aṣnāf senin maʿlūmun oldu.

Ammā bāṭın-ı üẕünde olan havā-i buḫārīnin temevvücü ḫafī olmayıp temevvüc o ḳadara bāliġ olsa ki o miḳdār temevvücden ḥādis̱ olan ṣavtı ḥissi zekī olmayanlar ve keẕālik ḳuvveti ḍaʿīfe olmayanlar dahi iḥsās eder olsa o mis̱lli ṣavt baʿḍı eşḫāṣta iḥsās olunduğu onun içindir ki o şaḫṣın bāṭın-ı üẕününde olan havā-i buḫārīyi ṭabīʿī ḥareketinden ziyāde muḥarrik olur ve şaḫṣ-ı āḫerde o muḥarrik olmaz ve muḥarrik olan üẕünde o aṣvātın biri ḥādis̱ olur.

Ve havā-i bāṭını muḥarrik olan sebeb nāḥiye-i reʾste mütevellide ve müteḥarrike olan riyāḥ olur veyāḫūd reʾste mütevellide olan ṣadīdin sevḳi ve o nāḥiyede mütevellide olan ḳayḥın ġaleyānı veyāḫūd mecārī-i üẕünde mütevellid dūdun ḥareketi olur.

Ve esbāb-ı meẕkūrenin ḥudūs̱una sebeb-i sābıḳ budur ki ḥummānın evāil-i nevbeti ıḍṭırābı gibi bedende ıḍṭırāb olur ve o ıḍṭırābla aḫlāṭ-ı bedenin küllīsi ġaleyān edip ẕikr olunan esbāb-ı vāṣıla ḥādis̱ olur veyāḫūd sebeb-i sābıḳ ifrāṭ üzere bedende olan imtilā olur veyāḫūd yalnız reʾsin imtilāsı olur.

Sekr-i keṡīr ʿaḳibinde ḥādiṡ olan devīnin ve naẓīrlerinin sebeb-i sābıḳı reʾse maḫṣūṣ imtilā olur veyāḫūd sebeb-i sābıḳ dimāġ cānibinde olan ḥareket-i müfriṭa ve ıḍṭırāb olur, ḳayʾ-ı ʿanīf arasında ve ṣadme ve ḍarbe ʿaḳiblerinde ḥādiṡ olan aṣvāt-ı meẕkūrenin sebebi bu ḳabīlden olur. Ve baʿḍı kerre sebeb-i sābıḳ bu ıḍṭırābların birisi dahi olmaz belki mevāddı lüzūcetli olmakla azar azar riyāḥa taḥallül eder ve bu vech ile olan devām üzere olur.

Ve baʿḍı kerre dahi sebeb-i sābıḳ cūʿ ve ḫavā olur. Kaçan cūʿ ve ḫavā şedīd olsa bedende mebṡūṡe olan ruṭūbāt-ı sākine muḍṭaribe olur, zīrā ṭabīʿat taṣarruf edecek ġıdā bulmadıkça ruṭūbāt-ı mebṡūṡeye iḳbāl eder ve o ruṭūbātı taḥlīl ve taḥrīk eder.

Ve baʿḍı edviye vardır ki onu tenāvülden aḫlāṭ ve riyāḥ nevāḥī-i dimāġda muḥtebese olur, o miṡlli devā tenāvülü dahi ṭanīne ve naẓīrlerine sebeb-i sābıḳ olur.

Ve devī-i üẕünün sebebi baʿḍı kerre üẕünün kendide olur ve baʿḍı kerre dahi miʿde ve aʿḍā-i sāire müşāreketi ile olur, zīrā miʿde ve emṡāli riyāḥı üẕüne irsāl eder, o dahi bāṭın-ı üẕünde olan ebḫire-i havāiyyeyi taḥrīk edip o aṣvāt ḥādiṡe olur.

<u>el-ʿAlāmāt</u>: Bu aṣvāttan vāṣıl ve dāim yaʿnī ʿale'l-ittiṣāl olanların sebebi başın kendide müstekin olur. Ammā vāṣıl ve dāim olmayıp imtilā ve ḫavā ve ḥareket ve sükūn ve ḥarr ve berdin iştidādı ve ʿadem-i iştidādı ḥasebiyle gāhīce sākine ve gāhīce heyecān ve ḥareket üzere olurlar ise onların ḥudūṡu müşāreket ile olur ve o [284a] aṣvātın heyʾetleri müşāreket-i maḫṣūṣaya delālet eder.

Eger o mesmūʿ şol ṣavta müşābih olursa ki o ṣavt bir suyun āteşte kaynayıp fevḳ cānibine kabarıp kalktıkta ondan ẓuhūr eder ve o ṣavt bi'l-cümle beden müşāreketi veyāḫūd miʿde müşāreketi ile olduğuna delālet eder.

Ve eger o mesmūʿ, şecerin rüzgār estikte ẓāhir olan ṣavtı gibi ve bir nesnenin kendi nefsinde deverānından ve ḥareket-i vaḍʿiyyesinden ẓāhir olan ṣavt gibi olursa yaʿnī değirmen ṣavtı gibi olur ise başta riyāḥın istiknān ve iḥtibāsından ḥādiṡ olduğuna delālet eder.

Ve eger o ʿillet ṣāḥibinde ḥummā ve vecaʿ olup ḳuşaʿrīrete müʾeddī olur ise ḳayḥın ictimāʿına delālet eder.

Ve eger o mesmūᶜ olan ṣavtın tekevvünü vāḥiden baᶜde vāḥidin tedrīcle olup muttaṣıl ve ḫafī olur ise onun sebebi lüzūcetli ḫılṭ olduğuna delālet eder.

Ammā ẕekā-i ḥissten ḥādis̱ olan devīnin ve neẓāyirinin ᶜalāmātı budur ki onda rīḥ ve imtilā esbābı olmaz ve semᶜi dahi bāḳī olur[210] ve cūᶜ ve ḫavāda āfetin ḥarekātı ve heyecānı olur.

Ve yübūsetten olana ḥummayāt ve istifrāġāt ᶜaḳibinde olduğu delālet eder.

Ve ḍaᶜf-ı ḳuvvetten ḥādis̱ olana ifrāṭāt-ı māḍiye delālet eder.[211] Mes̱elā ṭabl ve būḳ ve sāir ṣıyāḥ-ı şedīde vü müzᶜice istimāᶜının teḳaddümü ḍaᶜftan āfet-i meẕkūrenin ḥudūs̱una delālet eder.

Ve mizāc ḥarāretinden ḥudūs̱una āfet-i meẕkūrenin defᶜaten ᶜārıḍ olduğu ve iltihābın vücūdu delālet eder. Ve bunların ḫilāfı yaᶜnī tedrīcle ᶜurūḍu ve iltihābın ᶜademi bürūdet olduğuna delālet eder.

el-Muᶜālecāt: Cemīᶜan bu āfet aṣḥābına vācib olur ki güneşten ve ḥammāmdan ve ḥareket-i ᶜanīfeden ve ḳayᵓ ve ṣıyāḥ ve imtilādan ictināb eyleyeler ve ṭabīᶜatlarını dahi telyīn eyleyeler.

Ve müşāreket ile olanlara muᶜālece ᶜuḍv-ı müşārik muᶜālecesine ḳaṣd olunmak ile olur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ miᶜde tenḳıyesine ḳaṣd ziyāde olur ve dimāġın ve üẕünün taḳviyesine dahi ḳaṣd olunur. Ammā dimāġ dühn-i ās mis̱lli ile ve üẕün dühn-i levz ile taḳviye olunur.

Ve bu āfetin muᶜālecesinde mizāc-ı evvelīye yaᶜnī ṣıḥḥī olan mizāca naẓar olunup ḳavānīn-i maᶜlūme üzere o mizācın meᶜūnetine ḳaṣd olunur yaᶜnī mizāc-ı ᶜārıḍīyi taᶜdīl edip ḳadīmī mizāca istirdād eden tedbīrler işlenir.

Ve imtilādan olanların senin bildiğin telṭīf tedbīr ile ile bedeni ve reᵓsi tenḳıye olunur.

Ammā buḥrāndan olanlara ᶜilāc edip mevāddı taḥrīk eylemek cāiz olmaz belki ḥummānın zevāli ile o ᶜārıḍalar dahi zāile olur.

Ammā ḥissin sürᶜat-i ẕekāsından olanlar için muḫaddirāt istiᶜmāliyle baᶜḍı nās emr ederler. Ẕikri mürūr eylediği üzere dühn-i verd sirke ile ṭabḫ ve miḳdār-ı ḳalīl afyūn ḫalṭ olunup istiᶜmāl etmekle veyāḫūd devā-i

210 "Ve semᶜi dahi bāḳī olur" dediğinin maᶜnāsı budur ki semᶜinde ḍaᶜf olmaz ve ṣavt-ı ḫafī-i meẕkūru istimāᶜ ḍaᶜf ḥasebiyle olmaz.

211 Zīrā ifrāṭāt-ı müteḳaddime ḳuvveti iḍᶜāf eder ve o ḳuvvet-i ḍaᶜīfe ednā sebebden müteᵓes̱s̱ire olur.

neẕkūrun dühn-i benc ile memzūc olanları gibi olan devā istiᶜmāliyle veyāẖūd cünd-i bīdester ile ve dühn ile mesḥūḳ olan şevkerān mis̱llileri istiᶜmāl ile emr ederler. Ve emr eylediklerinin cümlesinin aṣlaḥı budur ki ḥabbu'ṣ-ṣanevber ve cünd-i bīdester dühn ile yaᶜnī dühn-i zeyt ile aẖẕ ve sirke ile saḥḳ olunup kulağa taḳṭīr olunur.

Ammā ḳayḥtan yaᶜnī irinden sonra ḥādis̱ olana verem ve ḳayḥ ᶜilācıyla muᶜālece olunur.

Ammā ẖastalıktan kalkıp nāḳıh olanlarda ve mizācı yābis olanlarda ḥādis̱ olan ṭanīn ve neẓāyiri eger sebebleri yübūset olur ise tağdiye ve edhānla terṭīb olunur lākin o ġıdā ve o dühn ile ki muᶜtedile olup bi-ḥasebi'l-ḥācet yā berde veyāẖūd ḥarre māil ola.

Ve eger sebeb ḍaᶜf olur ise ḍaᶜfı mūcib olan mizāc-ı ᶜārız taᶜdīl olunur, ẕikri mürūr eden ḳaṭūrātla taᶜdīl olunur.

Ve sersām maraḍında üẕüne vārid olan mādde-i mündefiᶜa veyāẖūd ẖılṭ-ı ġalīẓ-i lezic sebebiyle ḥādis̱ oldu ise vecaᶜ-ı üẕün ve ṭareş bābında ẕikr olunan muᶜālecātla ᶜilāc olunur.

Ve sersām maraḍından sonra olanlara ve ẖāṣṣaten ḥummāyı taᶜḳīb eden devī ve ṭanīn muᶜālecesine maẖṣūṣ devā olur, pelin ᶜuṣāresi ve dühn-i verd ile veyāẖūd dühn-i sūsen sirke ile ẕikr olunan ṣınıfa bunlar muᶜālecāt-ı ṣāliḥa olurlar.

Lüzūcetli ve bārid ẖılṭ ḥasebiyle ḥādis̱ olanlara ᶜilāc-ı maẖṣūṣ bu şāna ṣāliḥ ve mücerreb olan ḳurṣ olur ve o ḳurṣun nüsẖası budur: ẖarbaḳ-ı ebyaḍ üç dirhem, zaᶜferān beş dirhem, naṭrūn on dirhem. Bu meẕkūrlardan ḳurṣ ittiẖāẕ olunup vaḳt-i ḥācette istiᶜmāl olunur.

Ve āfet-i meẕkūre aṣnāfına muᶜālece-i müştereke vü mücerrebeden olur, ḍaᶜf ve südde ve ẖılṭ sebebiyle ḥādis̱ olanlara şümūlü olan devālardan olur: ḳaranfül, bezr-i kürrās̱ her birinden nıṣf dirhem, misk bir dānıḳ. Bu eczālar aẖẕ olunup merzencūş ve seẕāb sularıyla veyāẖūd şarābla üẕüne taḳṭīr olunur. Ve keẕālik ṣanevber yaprağının ṭabīẖi ve şimşād[212] yaprağının ṭabīẖi ve ġār yaprağının ṭabīẖi dahi taḳṭīr olunur. Ve bunların cümlesinde ᶜaşādan yaᶜnī akşam ṭaᶜāmından ictināb vācib olur.

212 "Şimşād" çemşir dedikleri ağaçtır. Baᶜḍı diyārda enīsūna ve rāziyānece dahi ıṭlāḳ olunur. Dāl ile ve rā ikisi dahi lüġattir.

Ve baʿḍı ʿulemā dediler ki ṣafīre yaʿnī kulakta sıklık gibi istimāʿ olunan āfete devā-i fūtenecden enfaʿ bir devā olmaz ve o devā bāb-ı ḥıfẓda ẕikr ve vaṣf olunmuştur.

Ve Allāhu taʿālānın ḫalḳ eylediği devālardan bu ʿillete cümleden enfaʿ devādır: zūfā ve varaḳ-ı ṣanevber ve ḥabbu'l-ġārdan mütteḫaẕ ḳaṭūr dahi nāfiʿ devādır. Ve ṭareş ve vecaʿ bābında ẕikr olunan muʿālecāt-ı müştere-kede ve ḫuṣūṣan bārid olan muʿālecātta dahi teʾemmül olunsun, bu bābda menfaʿati olanlar istiʿmāl olunsun.

Altıncı Faṣl Üẕünde Olan Midde ve Ḳayḥ ve Ḳurūḥ Āfetlerinin Muʿālecesi Beyānındadır

O āfetlere muʿālece olunmazdan muḳaddem vācib olur ki telṭīf-i ġıdā oluna ve ḫılṭ-ı ṭayyib ü ʿaẕb ü maḥmūdu tevlīd eden buḳūl ve luḥūmdan aġdiye iṭʿām oluna ve keyfiyyet-i muʿtedileye meyli olan tedbīr oluna. Ve eger mizāc mā-ı şaʿīr ve ona müşābih aġdiye tenāvülünü iḳtiḍā eder ise on-lar ile taġdiye ettirile ve riyāḍet-i ḫafīfe ile tervīḍ oluna ve seʿūṭāt ve ġarāġır ile mādde ağıza ve burna meyl ettirile.

Ve ḳurūḥ-ı üẕünün kimisi ḥisse ẓāhir olur ve kimisi dahi derinde ve ʿamīḳ olup ḥisse ẓāhir olmaz. Ammā ḥisse ẓāhir olan ḳurḥa sirke ve su ile ġasl olunur veyāḫūd sikencebīn ve su ile ġasl olunur veyāḫūd ʿasel ve su ile veyāḫūd ḫamr ile veyāḫūd ʿasel ve verd ve ās ṭabīḫiyle ġasl olunur ve sonra zāc-ı muḥraḳ miṯlli müceffif devā kulağa nefḫ olunur.

Ve ṣadīdiyye ve ḳayḥiyye olanlara şehdānec dühnü nāfiʿdir. Ve evlā olan budur ki onların mevāddı inṣıbābdan redʿ ve menʿ olunmaya inṣıbāb ifrāṭ üze-re olmadıkça belki vācib olan budur ki onlar mā-ı mürr ve dühn-i şehdānecle ġasl ve tecliye oluna. Ve keẕālik zeytūn yaprağı ʿuṣāresi ḳaṭūren istiʿmāl oluna.

Ve ammā kulakta olan ḳurḥa-i ʿamīḳa iki ḳısm olur: Biri tāze ve ṭarī olur ve āḫeri ʿatīḳ ve müzmin olur. Ve ḳarībü'l-ʿahdde ẓuhūr edip ṭarī ve tāze olan ḳurḥa-i ʿamīḳanın muʿālecesi sirke ile māmīṯā şiyāfı veyāḫūd şiyāf-ı verd ve mürr, ṣabır ile ʿasel içinde veyāḫūd ḫamr içinde üẕüne vaḍʿ olunur. Ve koruk suyunu taḳṭīr dahi ḳurūḥ-ı ʿamīḳaya nāfiʿ olur, ʿale'l-ḫuṣūṣ ona ʿasel dahi karıştırıla. Ḫilāf varaḳının ʿaṣīri veyāḫūd o varaḳın ṭabīḫi taḳṭīr olunur veyāḫūd muḥraḳ şebb-i Yemānī ve mürr birer dirhem ʿasel ile saḥḳ

olunup bir ṣūf ile iḥtimāl olunur yaʿnī kulağa idḫāl olunur veyāḫūd dem-i aḫaveyn, zebedü'l-baḥr, anzerūt, bevraḳ-ı Ermenī, mürr-i lübān ve māmīs̱ā şiyāfı eczāları mütesāvī aḫẕ olunup bir mīle leff olunan ʿasele maġmūseten fetīle üzerine o edviye ẕerr olunup o mīl kulağa idḫāl olunur.

Ve eger o ḳurḥa-i ʿamīḳada vecaʿ dahi olur ise ḫabes̱-i ḥadīd kes̱īrā ile saḥḳ ve müceffifāttan müsekkin-i vecaʿ olan edviyeden biriyle [284b] ḫalṭ olunup istiʿmāl olunmakla ʿilāc olunur. Ve dühn-i verd ve mürr ve ṣabır ve zaʿferān mis̱lli devālar istiʿmāl olunur. *Tabʿ ile olan nüsḫada "dühn-i verd" bedeline "dühn-i levz" vāḳiʿ olmuştur.* Ve baʿḍı kerre o devāya miḳdār-ı ḳalīl afyūn ḫalṭ olunmağa ḥācet olur ve devā-i rāsī[213] istiʿmāli dahi nāfiʿ-dir. Ve aḳrabādīnde ẕikr olunan mürekkeb devāları istiʿmāl dahi nāfiʿdir, aḳrāṣ-ı enderūn dahi nāfiʿdir. Ve helīlec çekirdeği ve ʿafṣ aḫẕ ve iḥrāḳ olunup dühn-i ḫīrī ve dühn-i bezr dürdü ile cemʿ olunup istiʿmāl olunmak nāfiʿdir. Merhem-i isfīdāc bāsilīḳūn merhemi ile maḫlūṭan istiʿmāl olunmak dahi nāfiʿdir, kulağa taḳṭīr olunmakla istiʿmāl olunur.

Bu ẕikr olunan edviye ʿamīḳa-i ḥadīs̱e olan ḳurūḥ-ı üẕünün devāları idi, ammā ḳurḥa-i ʿamīḳa müzmine olur ise cidden o ḳurḥa rediyye olur ve baʿḍı kerre ʿiẓām-ı üẕün keşf olunmağa muḥtāc olur. Ve o ḳurḥa-i müzmine delālet eder üẕün mecrāsının ittisāʿı ve müntin ṣadīdin kes̱reti.

Ve o ḳurḥa-i müzmine muʿālecesinde bu edviyelere ḥācet olur: ḳatrān ʿasel ile maḫlūṭan istiʿmāl olunur ve ġurāb ve sülaḥfāt merāreleri hatun sütüyle istiʿmāl olunur yāhūd ḳardemānā ve naṭrūn çekirdeği iḫrāc olunmuş incir ile cemʿ olunup ondan fetīle ittiḫāẕ olunur. Ve üẕün vesaḫtan tenḳıye ve taṭhīr olunduktan sonra üẕüne o fetīle idḫāl olunur ve sāir edviye dahi üẕün taṭhīr olunduktan sonra istiʿmāl olunur. Ve bu bābda ḳavī edviyeden olur tūbāl-i nuḥās, zernīḫ, ʿasel ḫall ile ve ḫabes̱-i ḥadīs ṣadāsı[214] ve ḫabes̱-i ḥadīdin kendi dahi ġubār gibi saḥḳ olundukta ḫall-i ḫamr ile ʿasel ḳıvāmında olunca ḳadar tekrār-be-tekrār ḳalā-i mütevātir ile ḳalā olunduktan sonra kulağa taḳṭīr olunur.[215] Ve baʿḍı kerre dahi merhem-i zencār is-

---

213 Karābādīnde meẕkūr reʾsi tenḳıyeye müteʿalliḳ devālara devā-i reʾsī derler.

214 Yaʿnī pası.

215 Ẕikri ātī olan kelāmın muḳteḍāsı bir ṭabaḳ üzere ḫabes̱-i ḥadīd mükerreren kavrulup baʿdehu saḥḳ olunur. Bu maḳāmdan mütebādir olunan saḥḳ olunduktan sonra kavrulmaktır; ḳable's-saḥḳ kavrulmak evlā ẓann olunur, zīrā saḥḳı nāʿim olur.

tiᶜmāline ḥācet olur ve bu iḥtiyāc ḳurḥa-i müzmine vü mütevessiḫa olduğu vaḳtte olur. Ve bu bābda teʾs̱īri mütevassıṭ olur şebb-i muḥraḳ ve mis̱li ᶜasel ile istiᶜmāl olunmak. Ve baᶜḍı kerre onda temr[216] ziyāde olunur. Ve bundan sonra ḳavī devā olur bu ṣıfat üzere olan terkīb:

Nüsḫa: Zencār-ı ḳuşūru'n-nuḥās[217] dörder dirhem, ᶜuṣāretü'l-kürrās̱ bir ūḳıyye, ᶜasel-i māẕiyy bir ūḳıyye. *Ḳāmūs*'ta "الماذيُّ العسل الأبيض أو الجديد أو خالصهُ أو جيده" diye tefsīr olunmuştur. Ve kaçan ḳayḥ cidden kes̱īr olsa bir fetīle ittiḫāẕ olunup ve merāre-i s̱evre ġams olunup üẕüne idḫāl olunur veyāḫūd o üẕüne bevl-i ṣabī taḳṭīr olunur. Ve bu bābda edviyenin aḳvāsı ḫabes̱-i ḥadīd-i maġsūl bir ṭabaḳ üzere kirāren kavrulup baᶜdehu sirke ile ṭabḫ olunup istiᶜmāl olunur. Ve eger ḳayḥ-ı müzmin ile vecaᶜ dahi olur ise üẕüne nebīẕ-i ṣulb dühn-i verd ile veyāḫūd mā-ı kürrās̱la ve semek-i māliḥ suyuyla ṣabb olunur. Ve baᶜḍı kerre vecaᶜ ḥasebiyle ṣabır ve afyūn ve zaᶜferān ᶜasel ile yoğurulup kulağa vaḍᶜ olunmağa ḥācet olur.

Ve kaçan sen görürsün ki edviye-i māniᶜa vü müceffife istiᶜmāli ḥasebiyle ruṭūbet kulakta muḥtebese olur, o zamān kulağa dühn-i verd ṣabb olunur ḫuşkrīşeti düşürsün için. Ve baᶜdehu münbit-i laḥm olan devā vaḍᶜ olunur.

Ve bi'l-cümle vācib olur ki ṣadīd ḥabs olunmaya belki tevellüdden menᶜ oluna ve ṣadīdi tevlīd eden ḳurḥa tecfīf oluna. Muᶜālic ve muḫtāl olan eṭıbbādan çok kimse üẕün-i müteḳayyiḥayı ḫırḳa ile maḥşuvve[218] edip seyelāndan menᶜ ederler ve ᶜalīli üẕün-i müteḳayyiḥ cānibine ıḍṭıcāᶜ edip uyumaktan menᶜ ederler onun için ki kulakta ḫırḳa ile mesdūde olmasa ve keẕālik kulak üzere ıḍṭıcāᶜ olunsa kulak s̱uḳbesinden ḳayḥ akar ve kes̱reti zāil olup lākin tamāmen istifrāġ ḥāṣıl olmaz ve āfet bāḳī kalıp bürʾ ḥāṣıl olmaz. Ammā kulak mesdūde ve ıḍṭıcāᶜ dahi cānib-i āḫere olsa ḳayḥa maḫrec olmamakla kulakta cemᶜ olur ve tezāḥum eder ve kulak dibinde olan laḥm-ı

---

216 Ẓāhir budur ki "temr"den murādı "temr-i heyrūn"dur ki maᶜcūnlarda çok istiᶜmāl olunur.

217 Cālīnūs'un ẕikr eylediği üzere ecsād-ı münṭabiᶜanın dahi ḳuşūru olur. O ecsāddan teḳaşşur edene yaᶜnī kavlayıp dökülene ḳışre derler. Mesāmīrden aḫẕ olunan ḳuşūr ḥadīd ve nuḥāstan aḫẕ olunan ḳuşūrdan ḫayrlı olur ve ḳuşūr-ı nuḥās ḳuşūr-ı ḥadīdden ḫayrlı olur. Hākeẕā ẕekere İbn Kütbī.

218 Kulağa ḫırḳa sokmaktır.

rıẖva munṣabb olup bi'l-āẖere kulak dibini tevrīm eder. Ve baᶜde'n-nuḍc baṭṭ ve şaḳḳ olunup mevāddı kāmileten iẖrāc ve istifrāġ olunur. Ve bu istifrāġla kulakta midde seyelān āfetinden bürᵓ ḥāṣıl olur.

Yedinci Faṣl Kulakta Kan Münfecir Olduğunun Beyānındadır

Baᶜḍı kerre kulaktan kan akması ruᶜāf gibi buḥrānī olur ve baᶜḍı kerre dahi imtilā ile ᶜırḳın inşiḳāḳı ve inḳıṭāᶜı ve ağzının infitāḥıyla olur ve ḍarbeden ve ṣadmeden dahi olur.

el-Muᶜālecāt: Buḥrān ḥasebi ile kulaktan demin seyelānı mādām ki ḍaᶜf ve ġaşye müᵓeddī olmadıkça ḥabs olunmaz.

Ammā inficār-ı demden buḥrānı olmayanlar ḳābıḍāt veyāẖūd kāviyāt veyāẖūd müberridāt ile ḳaṭᶜ olunur.

Ammā ḳābıḍ olanlar su ile veyāẖūd sirke ile maṭbūẖ ᶜafṣın ṭabīẖi ve ᶜavsec ṭabīẖi mis̱llilerdir. Ve baᶜḍı kerre ᶜavsec ṭabīẖinde mürr ẖamr-ı ᶜatīḳ veyāẖūd sirke ile ziyāde kılınır. Kez̠ālik māmīs̱ā şiyāfı ve ḥuḍaḍ ve maṣṭakī ağacının yaprağı ṭabīẖi veyāẖūd sirke içinde ṭabẖ olunan rummānenin ᶜaṣīri. Bu mez̠kūrlar bi'l-cümle ḳābıḍ devālardır.

Ammā müberridāt ᶜaṣa'r-rāᶜī ᶜuṣāresi ve lisānu'l-ḥamel ẖamr ile ve şiyāf-ı māmīs̱ā ve afyūn mis̱llilerdir. Ve kāviyāt bādrūc ᶜuṣāresidir.

Ve ᶜacīb devālardandır erneb infeẖası ẖall ile ve kürrās̱ ᶜuṣāresi ẖall ile, bunların inficār-ı demi ḳaṭᶜda es̱er-i ᶜacībi olur. Ve yine dem inficārını ḳaṭᶜda mücerreb devālardandır: Bir öküzün iki külyesi ve şaḥmından dahi bir miḳdār aẖẕ olunup tuzlanır ve nıṣf şeyye ile şeyy olunup yaᶜnī āteşte burtulup onun suyu kulağa taḳṭīr olunur.

Sekizinci Faṣl Kulakta Olan Vesaẖ Yaᶜnī Kīr ve Vesaẖtan Kulakta Ḥādis̱ Olan Südde Beyānındadır

Bu āfete ẖafīf ᶜilāc budur ki cebelī olan acı bādem yağı kulağa taḳṭīr olunur ẖuṣūṣan gece taḳṭīr olunmak evlā olur. Ve ḥammāma idẖāl olunur ve ḥammāmın ḥārre olan arḍına o üz̠ün vaḍᶜ olunur vesaẖ eriyince ḳadar. Ve baᶜḍı kerre o üz̠üne zāc nefẖ olunmağın nefᶜi olur.

Ve kez̠ālik bu terkīb dahi nāfiᶜdir: ḳardemānā bir mis̱ḳāl, būraḳ-ı Ermenī yarım mis̱ḳāl; beyāḍ incir ile bunlar maᶜcūn kılınıp ondan fetīle

ittiḫāẕ olunur veyāḫūd ona keçi merāresi dühn ile veyāḫūd ferāsiyūn-ı mesḥūḳ ve mā-ı ferāsiyūn veyāḫūd būraḳ sirke ile iẕābe olunup ġaleyānı sākin olunca ḳadar terk olunur ve dühn-i verd ile temrīḫ olunur ve kulağa taḳṭīr olunur.

Ve menzūᶜu'l-ḥabb olan incir ile būraḳ karıştırılıp ondan ḥabb-ı ṣıġār ittiḫāẕ olunup kulağa vaḍᶜ olunur ve vaḍᶜı gününden üçüncü günden sonra iḫrāc olunur. Ve o ḥabb ile maᶜan vesaḫ-ı kes̱īr ḫurūc edip üẕüne ḫiffet-i beyyine ᶜārıḍa olur. Ve baᶜḍı kerre o kulağa ḳardemānā ile encüre[219] vaḍᶜ olunur.

Ve aḳvā olan devālardan olur: Varaḳ-ı ḥanẓal ᶜuṣāresi kulağa taḳṭīr olunmak veyāḫūd būraḳ ve zernīḫ ᶜale's-seviyye aḫẕ ve bal ile maᶜcūn kılındıktan sonra sirke ile eritilip üẕüne taḳṭīr olunup bir sāᶜat ḳadar ṣabr eyledikten sonra o mevḍiᶜ mā-ı ᶜasel ve mā-ı ḥārrdan biriyle ġasl olunmak. Ve istifrāġ olunmadıkça fetāil-i ḳaviyye istiᶜmāl olunmaz. Ve fetāil-i ḳaviyyeden olur o fetīle ki zeyte ve babadya yağına ve dühn-i nārdīne ġams oluna.

Ve bir ḳavm zuᶜm eylediler ki ṭareşe kāfūr şedīdü'n-nefᶜ olur. Ve benzer ki onun nefᶜi mirārī olan ṭareşe ola. Ve zeyt-i ᶜaḳāribin ṣameme nefᶜi çok kerre tecribe olunmuştur.

Süded-i vesaḫıyyeye nāfiᶜ olan edviyeden olur o fetīle ki ḥurf ve būraḳtan ittiḫāẕ olunup üç gün miḳdārı kulağa ilzām oluna ve sonra iḫrāc oluna. O fetīle ḫurūcuyla vesaḫ-ı kes̱īr dahi ḫurūc eder. Ve ᶜasel ile ittiḫāẕ olunan fetīlede dahi bu menfaᶜat olur bi-iẕnillāhi taᶜālā.

Dokuzuncu Faṣl Kulağa ᶜĀrıḍ Olan Südde Beyānındadır

Kulakta baᶜḍı kerre ḫalḳī südde olur, s̱uḳbe üzere ḫilḳat-i aṣliyyede bir ġışā ḫalḳ olunmakla. Ve baᶜḍı kerre dahi sonradan ᶜārıḍa olup vesaḫ veyāḫūd dem-i cāmid ḥasebiyle südde olur. Ve laḥm-ı zāid ve s̱üʾlūl yaᶜnī siğil bitmekle südde ḥādis̱ olur veyāḫūd ḥaṣāt ve nevāt ve ḥayvān girip s̱uḳbede olmakla olur. Ve baᶜḍı kerre dahi [285a] lüzūcetli ḫılṭ munṣabb olup s̱uḳbeyi veyāḫūd ᶜaṣab-ı ḥiss mecrālarını sedd etmekle südde olur, o ṣūrette insān iḥsās eder ki dāimā üẕünü mesdūdedir. Ve ḫılṭ-ı lezic inṣıbābıyla olan südde eks̱eriyyā rīḥ-i şedīd ḥudūs̱undan sonra olur.

219 "Encüre" ısırgandır.

el-Muᶜālecāt: Ammā aṣl-ı ḫilḳatte s̱uḳbede ġışā-i ṣıfāḳīden veyāḫūd laḥm-ı zāidden südde olup mecrāyı sedd eyledi ise o süddenin ġavrda ve ᶜumḳta olanlarına ᶜilāc ziyāde ṣuᶜūbetli olur ve ẓāhirde olanlarına muᶜālece sühūletli olur.

Ammā bāṭında ve ġavrda olanlara ālet-i daḳīḳa ittiḫāẕ olunup o süddeyi ḳaṭᶜda iḥtiyāl olunur baᶜdehu bizim ẕikr edeceğimiz üzere maḥall-i ḳaṭᶜ idmālden menᶜ olunur.

Ammā ẓāhirde olan süddelerde vācib olur ki nāṣūr-ı enf onunla taḳvīr[220] olunup sikkīn-i şevkī tesmiye olunan ālet ile o ẓāhirde olan südde şaḳḳ olunup ona bir fetīle ilṣāḳ olunur ki o fetīle üzere ḳulḳuṭār mis̱lli nebāt-ı laḥma mānīᶜ edviye ekilmiş ola.

Ve ammā sebeb olan südde üẕüne nüşūb yaᶜnī dāḫil-i üẕüne duḫūl eyledi ise o üẕüne verd ve sūsen ve ḫīrī dühnlerinden biri taḳṭīr olunur. Ve eger o nāşib ḥayvān olup nüşūbundan sonra kulak içinde helāk olup bāḳī kaldı ise o ḥayvānın cüs̱s̱esini fesḫ edici ve dağıtıcı dühnler taḳṭīr olunup infisāḫından sonra kulağa rıfḳ ile münaḳḳī olan devālar taḳṭīr olunur.

Ve eger südde laḥm-ı zāid veyāḫūd siğil olur ise vācib olur ki mā-ı ḥārr ve naṭrūn ile ġasl olunup baᶜdehu o üẕüne nuḥās-ı muḥraḳ ve zernīḫ-i aḥmer sirke ile nāᶜimen cidden saḥḳ olunduktan sonra taḳṭīr olunur. Ve bu taḳṭīr olunan devā ile lā-maḥāle o südde olan laḥm muḥteraḳ olur ve sonra ḳurḥa ᶜilācıyla muᶜālece olunur. Ve ẕikr olunur ki o mis̱lli üẕüne ḫınzīr merāresinin devām üzere ṣabbı idmān olunmak cidden nāfiᶜ olur.

Ve ammā kulakta ḫılṭ-ı lezic olup o sebebden insān kulağında devām üzere südde taḫayyülünün muᶜālecesinde dühn-i sūsen taḳṭīri nāfiᶜ olur. Ve keẕālik s̱evrin merāresinin sılḳ ᶜuṣāresiyle taḳṭīri dahi nāfiᶜdir. Şehdānec ve ḥanẓal ᶜuṣārelerinin kulak süddelerinde ḫāṣṣıyyeti vardır.

Ve eger südde vesaḫiyye olur ise südde-i vesaḫiyye bābında meẕkūre edviye ile ᶜilāc olunur. Vesaḫiyye ve ġayr-i vesaḫiyye olan süddelere nāfiᶜ edviyelerden olur o fetīle ki ḥurf ve būraḳtan ittiḫāẕ olunup üç gün miḳdārı üẕüne ilṣāḳ ve ilzām oluna ve üç günden sonra iḫrāc oluna.

Ve bu fetīleden aḳvā olduğundan mā-ᶜadā ᶜaṣabe-i ḥissi dahi tenḳıye eder ḫarbaḳ aḳrāṣı. Ve onun nüsḫası budur: ḫarbaḳ-ı ebyaḍ iki mis̱ḳāl,

220 "Taḳvīr" oymak maᶜnāsınadır.

naṭrūn on altı mis̱ḳāl, zaᶜferān üç mis̱ḳāl. Bu edviyeler daḳḳ olunup sirke ile saḥḳ olunduktan sonra ondan ḳurṣ ittiḫāẕ olunur ve vaḳt-i iḥtiyācda yine sirke ile ḥall olunup kulağa taḳṭīr olunur, ᶜacīb ve cidden nāfiᶜ devā olur.

Ammā ḫilḳat-i aṣliyyesinde üẕününde s̱uḳbe olmasa veyāḫūd dāḫil-i üẕününde ḫılḳiyye südde olsa ᶜamel-i yed ile tecribe olunup keşṭ ve taṭrīḳ olunur yaᶜnī s̱uḳbede olan süddeler ḥadīd ile selḫ olunarak yol açılır. Ve eger bāṭında olan ṣımāḫa yaᶜnī cevbeye varınca ḳadar yol açılır ise nefᶜi olur ve baᶜḍı kerre dahi nefᶜi olmaz.

Onuncu Faṣl Üẕüne ᶜĀrıḍ Olan Raḍḍ ve Ḍarbe Beyānındadır

"Raḍḍ" Vankulu lüġatında "nīm-kūft" ile tefsīr olunmuştur yaᶜnī kulak ezilir ve ḳıvāmı nıṣfiyyet üzere zāil olur. Fāḍıl İbuḳrāṭ ẕāhib olur ki raḍḍ ve ḍarbe iṣābet eden kulağa muᶜālece olunmaz. Ammā İbuḳrāṭ'tan sonra olup muᶜālece olunmasını reʾy edenler bu devā-i mürekkeb ile muᶜālece ederler: Aḳāḳıyā, mürr, ṣabır, kündür aḫẕ olunup ḫall ile ve beyāḍ-ı beyḍ ile onlardan leṭūḫ ittiḫāẕ olunur veyāḫūd etmek içiyle ᶜaselden leṭūḫ ittiḫāẕ olunur.

On Birinci Faṣl Ḥikke-i Üẕün Beyānındadır

Mā-ı efsentīn dühn ile kulağa taḳṭīr olunur.

On İkinci Faṣl Üẕüne Su Duḫūlü Beyānındadır

İstiḥmām ve iġtisāl eden kimse kulağını muḥāfaẓa eylemese baᶜḍı kerre kulağına su dāḫil olur ve īẕā edip kulağı dibini tevrīm ve vecaᶜ-ı şedīd iḥdās̱ eder.

<u>el-Muᶜālecāt</u>: Bu āfete ᶜilāc-ı nāfiᶜdir, kulağına bir ünbūbe[221] idḫāl olunup maṣṣ-ı şedīd ile maṣṣ olunur ve defᶜaten o ünbūba ceẕb olunur ve sonra o kulağa tatlı bādem yağı ṣabb olunur. Ve baᶜḍı kerre o kulağa dāḫil olan suyu öksürük ve aksırık dahi iḫrāc eder. Ve baᶜḍı kerre durak otunun bir ağacı veyāḫūd berdiyy[222] dedikleri ḥaṣīr otunun bir şuḳḳası her hangisi olur ise bir şibr aḫẕ olunup o ᶜūdun bir ṭarafından s̱ülüs̱ānı miḳdārına

221 "اَلْأُنْبُوبَةُ [el-unbūbet] kamışın iki boğumunun arası, أُفْعُولَةٌ [ufᶜūlet] vezni üzere." Vankulu.

222 "اَلْبَرْدِيُّ [el-berdiyy] (bā'nın fethi ve yā'nın teşdīdiyle) ḥaṣīr otu dedikleri ottur, damlara ve dīvārlara korlar." Vankulu.

ḳuṭne leff olunur ve o ḳuṭne üzerine ġams olunur. Ve o ᶜūdun ḳuṭnesiz olan ṭaraf-ı āḫeri kulağa girdiği miḳdār kulağa idḫāl olunup ᶜūdun ḳuṭneli ṭarafı işᶜāl ve īḳād olunur. Ve ḥarāret dāḫil-i üẕüne teᵓs̱īr edince ḳadar o meşᶜal kulakta meks̱ olunur. Ve ḥarāret-i nār bāṭın-ı üẕüne teᵓs̱īrinden sonra defᶜaten o ᶜūd ceẕb olunur. Ve kulakta olan su defᶜaten ceẕb olunan ᶜūd ile maᶜan ḫurūc eder.

Ve yine bu ᶜillete nāfiᶜdir, ᶜale'l-ḫuṣūṣ evāil-i duḫūlünde ziyāde nāfiᶜ olur rāḥa miḳdārı yaᶜnī bir avuç miḳdār su aḫẕ edip o su ile ᶜalīl olan kulağını doldurır ve o cānibe münḳalib olup ḥacl yaᶜnī bir ayak üzere seker ve o mişye ile kulağında [olan] su bi'l-cümle çıkar.

Ve keẕālik kulakta olan su zerrāḳa ile dahi istiḫrāc olunur bu ṭarīḳ ile ki evvelā zerrāḳanın başı kulağa idḫāl olunur ve ᶜamūdu ceẕb olunmakla mā münceẕib olur.

Ve eger kulağa duḫūl eden su ḳalīl olur ise kulağa edhān ṣabbı ve mirāren ve mütetābiᶜan elbān-ı fātire ṣabbı kifāyet eder ḫuṣūṣan ᶜillet zāile olup ağrısı bāḳī kalır ise onların menfaᶜati ziyāde olur.

Ve eger duḫūl-i mādan vecaᶜ-ı şedīd ḥādis̱ olur ise ḫaşḫāş ḳuşūru ve iklīl-i melik ve bābūnec ve benefşec ve ḫaṭmī ve bezr-i kettān ve daḳīḳ-ı şaᶜīr hatun sütüyle kulağa ḍımād olunur, cidden nāfiᶜ olur.

On Üçüncü Faṣl Kulağa Ḫāricden Ḥayvān Duḫūlü ve Kulakta Kurt Tevellüdü Beyānındadır

Kulağa hāmme yaᶜnī hümūm ve elem verici ḥayvānın kulağa duḫūlü şiddet-i vecaᶜdan ve ḫadş[223] ve ḥikkeden tefaṭṭun ve ḥads olunur ve ḥareketinden o ḥayvānın miḳdārına yaᶜnī büyük ve küçük olduğuna tefaṭṭun olunur. Ammā kulakta kurt tevellüdüne kulakta ẓāhir olan dağdağa[224] delālet eder.

el-Muᶜālecāt: Bunların cümlesine nāfiᶜ devā olur kulağa ḳaṭrān taḳṭīr olunmak, zīrā ġaṭrān fi'l-hāl kulakta ḥayvānın ḥareketini teskīn eder ve ḥayvānı az vaḳtte ḳatl eder ḫuṣūṣan küçük olanları vaḥyen ḳatl eder. Ve

223 "اَلْخُدُوشُ [el-ḫudūş] (ḍammeteynle) Tırmalamak; yukālu: خَدَشَ وَجْهَهُ يَخْدِشُهُ مِنَ الْبَابِ الثَّانِي" Vankulu.

224 "اَلدَّغْدَغَةُ [ed-dağdağat] (ᶜalā-vezni اَلزَّلْزَلَة [ez-zelzelet]) Teşevvüş ve ıḍṭırāb maᶜnāsına." Vankulu.

ḳıṣṣā-i ḥımār ᶜuṣāresini taḳṭīr dahi bunun gibi nāfiᶜdir gerek yalnız ve gerek saḳmūnyā ile taḳṭīr olunsun. Ve keẕālik kibrīt ve zerāvend-i ṭavīl ve ḳalḳadīs ve meyᶜa dahi nāfiᶜdir.

Ve ona veyyid devā olur laḥm-ı baḳarı şeyy edip ondan seyelān-ı ruṭūbeti üẕüne taḳṭīr eylemek. Ve yine nāfiᶜ olur kulağa zeyt vaḍᶜ olunup şemste oturmak.

Ve kulağa giren ḥayvāna ve ḫuṣūṣan dūda nāfiᶜ olur ᶜuṣārāttan aṣl-ı keber ᶜuṣāresi ve fırṣād[225] kökünün ᶜuṣāresi ve ḥavk ᶜuṣāresi ve iccāṣ ve ḥavk yapraklarının ᶜuṣāresi ve efsentīn veyāḫūd ḳanṭuriyūn veyāḫūd ferāsiyūn ᶜuṣāreleri veyāḫūd buṭm-ı aḫḍar[226] ağacı yaprağının ᶜuṣāresi veyāḫūd şimşād varaḳı veyāḫūd ṣanevber varaḳı ḫuṣūṣan bu varaḳların ḫall-i ḫamr ile ṭabīḫi, ḳıṣṣā-i ḫımār ve ḫarbaḳ-ı ebyaḍ ᶜuṣāreleri veyāḫūd ṭabīḫi veyāḫūd eftīmūn veyā saḳmūnyā ile fūtenec ᶜuṣāresi veyāḫūd şīḥ ᶜuṣāresi veyāḫūd mermāḥūz ᶜuṣāresi veyāḫūd bu meẕkūrlardan biri ile mā-ı ᶜasel ve keẕālik ᶜuṣāre-i fücl ve ᶜuṣāre-i [285b] baṣal ᶜale'l-ḫuṣūṣ bu ᶜuṣāre telḫ piyaz yaᶜnī acı soğan ᶜuṣāresi ola veyāḫūd bezr-i baṣal mā-ı ᶜasel ile veyāḫūd merārātın baᶜḍısı ve ḫuṣūṣan merār bir rummānın içinde şaḥm ile tesḫīn olunsa ziyāde nāfiᶜ olur. Ve keẕālik keber-i ṭarī ḥabbının ṭabīḫi veyāḫūd ᶜuṣāresi veyāḫūd ᶜuṣāre-i türmüs veyāḫūd mā-ı fātir ile ṣabır veyāḫūd ḳusṭ-ı mesḥūḳ veyāḫūd ᶜāḳırḳarḥā. Bu meẕkūrlar cemīᶜan dūda ziyāde nāfiᶜ ve ḳavī olur.

Ve bu ṣıfat üzere olan devā dūd için mücerrebāttan olur, nüsḫa ṣıfatı budur: Şarāb iki dirhem, ᶜasel üç dirhem, dühn-i verd bir dirhem, iki ᶜaded yumurtanın beyāḍı ile ḫalṭ olunup teftīr olunur ve ona bir ḳıṭᶜa ṣūfe ġams olunup kulak onunla doldurulur ve o kulağa ittikā ve istinād eder velākin uyumaz. Baᶜdehu o ṣūfeyi defᶜaten çıkarır ve onunla dūd-ı keṡīr ḫurūc eder. Ve baᶜḍı kerre dūdun īẕāsına nāfiᶜ olur marul ᶜuṣāresini veyāḫūd ᶜavsec veyā pelin ᶜuṣārelerini veyāḫūd ṭabīḫlerini kulağa ṣabb eylemek veyāḫūd aṣl-ı keberin liḥāsının saḥīḳini veyāḫūd mermāḥūz suyunu veyāḫūd merzencūş suyunu veyāḫūd bevl-i muᶜattaḳı ṣabb eylemek nāfiᶜdir.

---

225 "Fırṣād" kırmızı tūt ve "ḥavk" ḥā-i mühmele ile bādrūca derler.

226 "Buṭm" sakız ağacı. Meyvesine "ḥabbetü'l-ḫaḍrā" derler. Vanī der ki "اَلْبُطْمُ [el-buṭm] (bā'nın ḍammı ve ṭā'nın sükūnuyla) meneviş dedikleri yeşil dāne ki ağaçta biter ki ona çitlemik dahi derler, اَلْحَبَّةُ الْخَضْرَاءُ maᶜnāsına."

On Dördüncü Faṣl Aṣl-ı Üẕünde Yaʿnī Kulak Dibinde Olan Veremler Beyānındadır

Bu verem laḥm-ı rıḫvda ve ḫuṣūṣan laḥm-ı rıḫvın aṣnāfından laḥm-ı ġudedī cinsinden ḥādiṯ olan evrāmdan olur ve o vereme bārīṭūs derler, beẕālik benātu'l-üẕün dahi derler. Ve aḥyānen o veremin vecaʿı bir ḳadre bāliġ olur ki mütevecciʿi ḳatl eder. Ve bu miṯlli vecaʿa ekṯer-i ḥālde iḫtilāṭ-ı ʿaḳl teḳaddüm eder.

Ve aṣl-ı üẕünde olan vecaʿ ile ṣımāḫ-ı üẕünde olan veremin vecaʿı şübbānı meşāyıḫtan ziyāde ḳatl eder, zīrā o iki maḥallerin vecaʿı meşāyıḫta mülāyim olur, ammā şābbların mizācı esḫan olur ve mādde-i mūlimelerinin ḥiddeti ziyāde ve īcāʿı ekṯer ve imhāli eḳall olur mevāddı cemʿ ve teḳayyuḥ edince ḳadar.

Aṣl-ı üẕünün taḥtında buḥrān ḥasebiyle olan verem eslem olur eger buḥrānın ʿalāmāt-ı ṣāliḥası ve ḥasenesi var ise, ammā buḥrānın nuḍca delālet eder ʿalāmātı mevcūde olmaz ise veyāḫūd o verem vaḳt-i buḥrāndan muḳaddem ḥādiṯ oldu ise redī olur.

Ve bi'l-cümle bu veremler baʿḍı kerre māddeten ḥārre-i ṣafrāviyye veyāḫūd ḥārre-i demeviyyeden olur ve sevdā ve balġamdan dahi olur.

Ve evrām-ı meẕkūreden demevī olanlara ḥumret ve ṯiḳal ve ḥisste müdāfaʿa ve mecārīde ḍīḳ olduğu delālet eder.

Ve ṣafrāvī vereme ve dem-i raḳīḳten ḥādiṯ olanlara māşerāya[227] mensūb olup ṯiḳal ve ḍīḳ-ı mecārī olmaksız ḥādiṯ olan vecaʿ-ı leẕẕāʿ delālet eder velākin iltihābı şedīd olur.

Ve balġamī olan vereme terebbül ve līn delālet eder yaʿnī ḥacmi kebīr ve yumuşak olur ve ḥumreti dahi ḳalīl olur.

Sevdāvī vereme ṣalābet ve ḳıllet-i vecaʿ delālet eder.

Ve eger vereme munṣabbe olan mādde ʿuḍv-ı reʾīsin yaʿnī dimāġın faḍla-i medfūʿası olur ise ve bā-ḫuṣūṣ o faḍla dimāġ emrāḍının buḥrānında munṣabbe oldu ise līṯerġus buḥrānında ekṯer-i ḥālde munṣabbe olduğu gibi onun ʿilācında iʿtinā mevāddı vereme ceẕbe ve māddenin tezeyyüdüne [sebeb] olur. O miṯlli veremin mevāddını redʿ ve menʿ edici devālar istiʿmāl olunmaz.

---

227 "Māşerā" bir nevʿ maraḍdır.

Ve ẕikr olunan veremin mevāddı faḍla-i dimāġ olduğuna delālet eden ᶜalāmātı biz kitāb-ı küllīde beyān eyledik. Kaçan o ᶜalāmāt ile mādde-i verem ᶜuḍv-ı reᵓīs faḍlası olduğu ẓāhir oldukta o veremin evāilinde ḳabḍı ve redᶜi olan edviye istiᶜmāl olunmaz ve baᶜdehu istiᶜmāl olunan edviyeler rādiᶜ devā ile terkīb olunmaz. Ve zamān-ı inḥıṭāṭta dahi muḥallil-i ṣırf devā verilmez her ne ḳadar ḳānūn olan vereme muᶜālece bu vech üzere ise, lākin ᶜuḍv-ı reᵓīs faḍlasından ḥādiṡ olan veremde o ḳānūna iᶜtibār olunmaz belki bu nevᶜ veremde vācib olur ki ḫuṣūṣan bu nevᶜ verem ḥummayātta ve evcāᶜ-ı reᵓste ḥādiṡ oldukta māddeyi ᶜuḍv-ı reᵓīsten vereme ceẕb eylemeğe iᶜānet oluna ve o ceẕbe müᵓeddī her mümkin olan ḥīle ile iḥtiyāl oluna, her ne ḳadar o ḥīle vaḍᶜ-ı meḥācim olur ise de işlene.

Eger mevādda inciẕābı serīᶜ mādde yok ise vācib olur ki faṣda iḥtiyāc olur ise faṣd edip mevādd taḳlīl oluna. Ve eger mevāddın taḥallübü ve inciẕābı ziyāde ise ṭabīᶜata iḥāle olunup iḥtiyāl ile ceẕb olunmaz, zīrā iḥtiyāl olunsa vecaᶜ şedīd ve ḥummā müteḍāᶜıf olur belki o maḳāmda vecaᶜ-ı şedīd mevcūd ise vācib olur ki mürḫiyāt ve müsekkināt-ı evcāᶜdan ḥārr-ı raṭb olan edviyeye iḳtiṣār oluna. Ve eger o verem vecaᶜ-ı şedīd ile ibtidā eder ise mā-ı ḳarāḥla tekmīd ile iktifā olunur.

Ve eger ibtidā-i ḥudūṡunda verem ḫafīf olur ise milḥ ḍımād eylemek ile veyāḫūd uḳḥuvān devāsı ile ve diyāḫaylūn ve māmīṡā merhemiyle iḳtiṣār olunur.

Ve eger vecaᶜın ḥiffeti şedīde olmayıp veremde reᵓs ẓuhūr eder ise onun ᶜilācında o edviye istiᶜmāl olunur ki onda taġriye ve tehşīş ve inḍāc ola, şarāb-ı ᶜasel ile müstaᶜmel olan daḳīḳ-ı ḥınṭa ve kettān gibi ve mā-ı ḥulbe ve ḫaṭmī ve bābūnec gibi.

Ve eger verem taḥallül eylemeyip belki teḳayyuḥ edeceği ḥads olunur ise vācib olur ki ondan ḳayḥ iḫrāc oluna, mümkin olur ise māddeyi telṭīf edip luṭf ve rıfḳ ile iḫrāc oluna ve mümkin değil ise ᶜunfle iḫrāc oluna, her ne ḳadar mevāddı iḫrācda şarṭa ve maṣṣa ḥācet olur ise işlene.

Ve veremden ḳayḥı iḫrāc eden muᶜālecedendir: Evvelā şarṭ ve baṭṭ olunup ismīlūn devāsını istiᶜmāl eylemek. Ve bu vereme muvāfıḳ devā olur ceẕb ve taḥlīli ve ḫāṣṣıyyeti ḥasebiyle ivezze veyāḫūd decāc şahmı ile baᶜr-ı ġanem. Ve keẕālik muvāfıḳ olur nūre ve kaᶜk ve ġayr-i mümallaḥ olan şaḥm-ı baḳar istiᶜmāli.

Ve eger verem müzmin olur ise ṣadef ve vedᶜ remādlarını ᶜasel ile veyāḫūd şaḥm-ı ᶜatīḳ ile istiᶜmāl eylemek. Ve keẕālik incir, deniz suyuyla ṭabḫ ve istiᶜmāl olunur. Ve uşşaḳ dahi yalnız istiᶜmāl veyāḫūd devā-i āḫer ile istiᶜmāl olunur. Keẕālik zift-i raṭb ve muḳl kevāyir vesaḫıyla ve meyᶜa-i sāile ve iyyelin muḫḫu yaᶜnī geyik kemiğinin iliği ile istiᶜmāl olunur.

Ve kaçan o verem ḫanāzīr olup tebettüt eylese yaᶜnī ᶜuḳdeler ḥāṣıl olup müteferriḳ olsa bu ᶜanāṣırdan yaᶜnī bu eczālardan merhem ittiḫāẕ olunur, nüsḫa ṣıfatı budur ki ᶜilk-i buṭm, zift, ḥabb-ı dehmest, mevīzec, ṣamġ-ı kemmūn, fülfül, aṣl-ı lūf, ḳınne, küzbere, şuḥūm-ı ḳardemānā, aṣl-ı keber ḳuşūrunun remādı, ᶜāḳırḳarḥā, baᶜr-ı ġanem, baᶜr-ı māᶜiz ve beyne'ş-şuḥūm ḫāṣṣıyyeti olur ḫınzīr ve māᶜiz ve tüyūs-ı cebelī şaḥmları, ᶜale'l-ḫuṣūṣ o veremin māddesi sevdāvī olur ise enfaᶜ olur.

Ve yine nāfiᶜdir tavuk beynisi ve ḳıbāc ve baḳar beynileri ve baḳar iliği ve ḫuṣūṣan baḳar-ı vaḥşī iliği ve edhān istiᶜmāli dahi nāfiᶜdir. Süḫūnetli māddesi olan evrāma dühn-i verd ve dühn-i benefşec ve māddesi bārid olan vereme sūsen ve şibs̱ ve bābūnec ve ḫırvaᶜ dühnleri nāfiᶜdir. Ve bu veremin taḥallülü ᶜusretli olursa rātiyānec merhemi nāfiᶜ olur.

On Beşinci Faṣl Aṣvāt-ı ᶜAẓīmeden Üẕünün Herebi Beyānındadır

Üẕünün [aṣvāt-ı] ᶜanīfeden hereb ve firār eylediğinin sebebi dimāġda olan ḳuvā-yı nefsāniyyede veyāḫūd semᶜe ġāiṣa olan ḳuvvette ḍaᶜfın vücūdu olur. Ve sana vācib olur ki o mis̱lli āfete senin bildiğin dimāġı muḳavvī olan edviye ile muᶜālece eyleyesin.

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNUNDAN FENN-İ H̱ĀMİS EMRĀḌ-I ENF VE MUᶜĀLECĀTINDA OLAN KELĀM-I MÜCMEL BEYĀNINDADIR

Ve fenn-i ẖāmis iki maḳāleyi müştemil olur: Evvelkisi şemm ve şemmin āfātı beyānındadır. Maḳāle-i s̱āniye seyelānāt-ı enf beyānında olur. Maḳā-le-i ūlā fuṣūlü müştemildir.

[Fenn-i H̱āmisin Maḳāle-i Ūlāsı Şemm ve Şemmin Āfātı Beyānındadır]

Evvelki Faṣl [286a] Teşrīḥ-i Enf Beyānındadır

Biz deriz ki enfin teşrīḥinin mufaṣṣalan teşrīḥi ᶜiẓāmının ve ġaḍārīfinin ve ᶜaḍalātının ve mecrālarının teşrīḥiyle olur. Üç evvelki cüzᵓlerinin teş-rīḥlerini kitāb-ı evvelde aᶜḍā-i müteşābihe teşrīḥi bābında biz ẕikr eyledik, ammā enfin mecārīleri teşrīḥi budur ki enfin iki ᶜaded mecrā-i maᶜlūmesi vardır, o mecrālar miṣfāt dedikleri kemiğe nāfiẕ ve sālik olurlar. Ve miṣfāt dimāġdan nāzile olan iki s̱edyin ḥalemelerine müşābih zāideler taḥtına mevḍūᶜadır. Ve miṣfāttan mecārīnin ittiṣālinde olan mevḍiᶜde bir s̱uḳbe vardır, o s̱uḳbe muḥāẕīsinde dimāġı muḥīṭ olan ġışāda dahi bir s̱uḳbe olur, enften dāẖil olan riyāḥ dimāġa o s̱uḳbe ṭarīḳinden vāṣıl olur. Burunda olan iki mecrādan ẕikr olunan minvāl üzere dimāġa ṭarīḳ olduğu gibi keẕālik ḥalḳa yaᶜnī boğaza dahi ṭarīḳ olur.

Ammā ālet-i şemmin teşrīḥi budur ki ḥiss-i şemm ḳuvveti ẕikr olunan o iki zāidelerde olur ki onlar s̱edyānda olan iki ḥalemelere benzer ve muḳad-dem-i dimāġda olurlar. O zāideler buṭūn-ı dimāġın iki baṭn-ı muḳaddemin-den müstemidd[228] olurlar. Ve ẕikri sābıḳ s̱uḳbeden dimāġın fuḍūlü teṣaffī eder ve dimāġa erāyiḥ gibi nesneler o ṭarīkten vāṣıl olur ve o zāideler istin-şāḳ-ı havā ile meşmūmātı şemm ve idrāk eder. Ve dimāġın kendi teneffüs eder ve o teneffüs ile dimāġda olan ḥārr-ı ġarīzīyi dimāġ ḥıfẓ eder ve ḥārr-ı ġarīzīsi ᶜırḳ-ı nābıḍ ḥārr-ı ġarīzīsi gibi az olur ve çoğalır ṣıyāḥ katında ve havānın ve rūḥun fevḳe iẖtināḳı katında ḥarāret-i ġarīzī ziyāde olur.

---

228 Yaᶜnī ḳuvve-i şāmmeye meded ẕikr olunan iki baṭndan gelir.

Ve burnun aḳṣāsında ve nihāyetinde iki mecrā dahi olup iki māḳa yaᶜnī göz pınarlarına sālik olur onun için iktiḥāl olundukta kuḥlün ṭaᶜmını ağızda olan ḳuvve-i ẕāiḳa idrāk eder, ẕikr olunan ṭarīḳten kuḥlün eczā-i laṭīfesi lisāna vāṣıl olmakla.

Ammā şemmin keyfiyyeti bāb-ı ḳuvāda ẕikr olundu.

Ve ammā rāyiḥanın kendi havāda bir keyfiyyet olur ki ẕü'r-rāyiḥaya muḳārenet ile o keyfiyyet havāda ḥādiṡ olur ve istinşāḳ ile ḥāsse-i şemme o havā vāṣıl oldukta o keyfiyyet idrāk olunur veyāḫūd o rāyiḥa ẕü'r-rāyiḥanın buḫārı olur, kaçan ẕü'r-rāyiḥadan buḫār taḥallül eylese havā-i müstenşaḳ o buḫārı meşāmma maᶜan tenfīẕ eder ve ḳuvve-i şāmme dahi onu idrāk eder. Ve bu taḥḳīḳ feylesūfa gerekli olur. Ve eṭıbbāya gerektir ki şemm havādan bir nevᶜ istiḥāle ile olur ki o havā ālet-i şemme rāyiḥayı edā eder ve onun teᵓdiyesine ẕü'r-rāyiḥada olan buḫārın süṭūᶜu muᶜīn olur diye iᶜtiḳād eyleye.

Ve biz enfin teşrīḥini ve menfaᶜatini ve munḫurlarda yaᶜnī burun delikle-rinde olan ᶜaḍalleri bundan aḳdem ẕikr eyledik, el-ān bize lāzım olan ancak emrāḍ-ı enfi ve esbābını ve ᶜalāmāt ve muᶜālecātını ẕikr oldu.

İkinci Faṣl Enfte İstiᶜmāl Olunan Edviyenin Ṭarīḳini Bildirir

Burun emrāḍına olan muᶜāleceler gāhīce ṭarīḳ-i enfe ḫāṣṣ olmaz, ġarāġır ve başta istiᶜmāl olunan aṭliye gibi. Ve baᶜḍısı ṭarīḳ-i enfe ḫāṣṣ olur, baḫūrāt ve şemūmāt ve ᶜaṭūsāt gibi. Ve ᶜaṭūsāt bir nevᶜ ecsām-ı raṭbedir ki enfe taḳṭīr olunur. Ve ṭarīḳ-i enfe ḫāṣṣ olan devāların biri dahi neşūḳāt olur. Ve neşūḳāt bir nevᶜ ecsām-ı raṭbedir ki burna onun inciẕābı havāyı ictiẕāb ve istinşāḳla olur. Ve ṭarīḳ-i enfe ḫāṣṣ olan devāların biri dahi nefūḫāt olur. Ve nefūḫ o edviye-i yābisedir ki enfe nefḫ için müheyyā kılınmıştır ve vācib olur ki nefūḫ ünbūbe ile nefḫ oluna.

Ve istiᶜāṭı murād olunan kimseye emr olunur ki ağzını su ile doldura ve istilḳā eyleyip başını ḫalf cānibine neks eyleye ve o ḥāl üzere burnuna seᶜūṭ taḳṭīr oluna. Ve vācib olur ki burna vaḍᶜ olunan devā istinşāḳ-ı küllī ile teneşşuḳ oluna ḥattā o devā-i menşūḳ fiᶜlini icrā eyleye.

Ve çok kerre olur ki enfe taḳṭīr veyāḫūd nefḫ olunan edviye-i ḥādde reᵓs-te şedīden leẕᶜ iḥdāṡ eder baᶜdehu bi-nefsihi sākin olur. Ve baᶜḍı kerre dahi leẕᶜi teskīn eden devāya ḥācet olur. Ve ziyāde ṣavāb olan budur ki devā-i

ḥādd u ḥırrīf ile istiᶜāṭ olundukta baş üzere ıssı su ile ıslatılmış ḫırḳa-i meblūle vaḍᶜ oluna ve istiᶜāṭtan muḳaddem başına ᶜalā-vechi'l-istīᶜāb leben ḥalb oluna veyāḫūd dühn ṣabb oluna, kabak çekirdeği dühnü ve dühn-i verd ve dühn-i ḫilāf ᶜalā-vechi'l-istiġrāḳ ve'l-iḥāṭa ṭılā oluna. Ve kaçan istiᶜāṭ olunan devā fiᶜlini işledikte burna edhān-ı bāride ile leben taḳṭīr oluna, bu vech ile lebeni taḳṭīr nāfiᶜ olur.

Üçüncü Faṣl Āfet-i Şemm Beyānındadır

Sāir efᶜāle āfet iṣābet eylediği gibi fiᶜl-i şemme dahi āfet iṣābet eder ve āfet-i şemm buṭlān olur veyāḫūd ḍaᶜf ve noḳṣān olur veyāḫūd fesād ve taġayyür olur.

Ve buṭlān ve ḍaᶜf dahi ikişer vech üzere olur: Vech-i ūlā budur ki gerek buṭlān ve gerek ḍaᶜf rāyiḥa-i ṭayyibe ve rāyiḥa-i müntinenin her biri ḥaḳḳında olur. Ve ikinci vechi onların birini idrākte ḥiss-i şemmde buṭlān veyāḫūd ḍaᶜf olur, āḫeri idrākte buṭlān ve ḍaᶜf olmaz, meṯelā rāyiḥa-i ṭayyibe ḥaḳḳında ḍaᶜf ve buṭlān müntineyi idrāki tāmm olur veyāḫūd müntine ḥaḳḳında ḍaᶜf ve buṭlān olur, ṭayyibeyi idrāki tāmm olur.

Ve şemmin fesād ve taġayyürü dahi iki vech üzere olur: Vech-i evvel budur ki ḫāricde rāyiḥa-i ḫabīṯe mevcūde değil iken şemminde ḫabīṯ rāyiḥa bulunur. Ve ikinci vechi rāyiḥa-i kerīheyi o kimse istiṭābe eder, meṯelā ḳāzūrātın rāyiḥa-i kerīhesini rāyiḥa-i ṭayyibe ᶜadd eder ve ṭayyib olan rāyiḥayı kerīh görür.

Ve bu āfetlerin sebebi sūᵓ-i mizāc-ı müfred veyāḫūd ḫılṭ-ı redī olur ki o ḫılṭ muḳaddem-i dimāġda olan iki baṭnda ḥāṣıl olur yāhūd ḳuvve-i şāmmenin āleti olan ṯedy ḥalemelerine müşābih zāidelerde olur veyāḫūd āfet-i şemm ᶜaẓm-ı müşāşīde yaᶜnī miṣfātta südde olmakla olur. Ve o südde dahi ḫılṭtan veyāḫūd verem ve sereṭān ve bespāyec[229] veremlerinin birinden ve laḥm-ı zāid nebātından olur veyāḫūd ẕikr olunan āfet-i şemm ᶜaẓm-ı müşāşī fevḳinde olan dimāġı muḥīṭ ḥicābda südde olmakla olur.

---

229 "Bespāyec" Fārsīden muᶜarrebdir, aṣlında "bes-pāye" idi, keṯīrü'l-ercül maᶜnāsınadır. İrbiyān derler deryāda bir balık vardır, keṯīrü'l-ercül olur. Bu ᶜillet o balığın şeklinde olduğundan bespāyec tesmiye ederler ve irbiyān dahi tesmiye eder[ler].

Ve sūʾ-i mizāc-ı müfredden ḥādis̱ olan āfet eks̱er-i ḥālde isticmāl-i edviyeden ve ḳaṭūrāt taḳṭīrinden olur, zīrā isticmāl olunan edviye ve ḳaṭūrāt mizācı tesḫīn eder veyāḫūd tebrīd ve taḥdīr eder ve onlardan sūʾ-i mizāc-ı müfred ḥādis̱ olup āfet-i şemme müʾeddī veyāḫūd ẕikr olunan tesḫīn-i mizāc ve tebrīd ve taḥdīr keyfiyyeti müfriṭa olan havādan dahi cārıḍ olur.

Ve bacḍı kerre dahi āfet-i şemm ḍarbe ve saḳṭadan olur, caẓm-ı müşāşīye onlardan āfet erişmekle.

el-cAlāmāt: Kaçan bir kimse revāyiḥi idrāk edemeyip muctād üzere burnundan fuḍūl seyelān eylese miṣfātta südde olmadığına delālet eder.

Ve eger burnunda nefesin nüfūẕu mümtenic olup ġunne ile tekellüm eylese ḫayşūmun kendide südde olduğuna delālet [eder.]

Ve seyelān-ı fuḍūl munḳaṭıc olup dimāġda sūʾ-i mizāc ve fuḍūlde dahi ḳıllet olmadığı maclūm olsa ve mā-dūnu yacnī alt tarafı meftūḥ olsa onlar delālet eder ki miṣfātın fevḳinde südde-i ġāire vardır.

Ve eger fuḍūlün seyelānı ve muctād üzere cereyānı olup ve taḥte'l-ḫayşūm ve ḥavālīsinde südde olmasa delālet eder ki āfet dimāġın kendide olur.

Ve dimāġın mizācı ve efcāli ve aḥvāli ẕikri mürūr eden senin bildiğin calāmetler ile olur. Ve bu calāmetler buṭlān-ı şemm ve noḳṣān-ı şemmin ikisinde dahi cereyān eder, zīrā o calāmāt ḳavī olursa buṭlāna ve ḍacīf olur ise ḍacfa delālet eder.

Ammā ḫāricde olmayan cufūnetli rāyiḥa şemminde ḥādis̱ olup netni istinşāḳ eder gibi ḥālet ẓāhir olur ise onun sebebi mevāḍicin birinde ḫılṭ-ı redī olduğuna dellet eder. Ve o ḫılṭ-ı redīnin maḥall-i mucayyenine ẕikri sābıḳ calāmetlerin ems̱āli delālet eder.

Ve emrāḍ-ı ḥāddede muctāde ve machūde olmayan revāyiḥ istişmām olunsa ve o mis̱lli revāyiḥi olan [286b] ẕü'r-rāyiḥa dahi mevcūde olmasa mes̱elā ḥuḍūrunda misk ve ṭīn ve semin olmayan kimsenin meşāmmında rāyiḥa-i misk ve ṭīn-i meblūl ve semn rāyiḥası ḥādis̱ olsa ve o maraḍ-ı ḥāddede calāmāt-ı rediyye dahi mevcūde olsa mevt muṭill ve müteveccih[230] olduğuna delālet eder.

230 Muḥammed-i Ḳazvīnī der ki mevtin muṭill ve müşrif olduğuna delāleti onun içindir ki ervāḥta bu keyfiyyetler vardır, iḥtirāḳ ile ẓāhir olur. Kaçan marīḍde bu ḥāl ẓāhire olsa ervāḥın iḥtirāḳına delālet eder.

el-Muʿālecāt: Āfet-i şemmin sebebi sūʾ-i mizāc olur ise ḍıdd ile muʿālece olunur ve muḳaddem-i dimāġ ḳaṣd olunup keyfiyyeti keyfiyyet-i mizāca müḍādde olan neṭūlāt ve şemūmāt ve neşūḳāt ve aṭliye ve aḍmideler muʿālecāt-ı reʾste yazıldığı üzere istiʿmāl olunur. Ve sūʾ-i mizācın āfete sebeb olduğu eks̱er-i ḥālde bu ṭarīḳ ile olur ki dimāġın iki baṭn-ı muḳaddemi bi-külliyyetihimā bārid olur veyāẖūd bürūdet ḥalemetānın kendide olur. Ve bu iki vech ile olan āfetin ʿilācı ve enfaʿ edviyesi o seʿūṭāṭ olur ki edhān-ı ḥārreden ittiẖāẕ olunur bu vech ile: ferfiyūn ve cünd-i bīdester ve misk edhān-ı ḥārre-i meẕkūre içinde ḥall olunup seʿūṭ kılınır.

Sebebi buṭūn-ı dimāġda ẖılṭ olan āfet-i şemmin ʿilācı evvelā ẖılṭ-ı meẕkūr āfet-i şemmin sebebi olduğuna ʿilel-i dimāġ bābında ẕikr olunan ʿalāmetler ile istidlāl olunduktan sonra eger ẖılṭ cümle bedende ġālib ise bedenden istifrāġ olunur ve dimāġa maẖṣūṣ ise dimāġdan istifrāġ olunur. O müstefriġāt: şebyārāt ve ġarāġır ve seʿūṭāt ve neşūḳāt ve şemūmāt-ı mülaṭṭıfeler ve bunlara benzer senin bildiğin devālardır. Ve eger faṣd-ı ʿurūḳa ḥācet olur ise ʿurūḳ faṣd olunur. Bu muʿālecātın cümlesinde ʿilāc-ı dimāġda yazılan uṣūl-i ḳānūna mürācaʿat olunur.

Ve eger āfet-i şemmin sebebi miṣfāt demekle maʿrūf olan kemikte olur ise muʿālecetü'r-reʾs bābında meẕkūr olan neṭūlāt istiʿmāl olunur. O neṭūlāt tenṭīl olunup neṭūlātın buẖārına dahi ʿalīl meyl ettirilir buẖārı dimāġa tenfīẕ için. Ve o neṭūl içinde fülfül ve kündüs ve cāvşīr ḥall olunup istinşāḳ olunur. Bunlardan sonra vācib olur ki reʾse meḥācim ilzām ve eşyā-ı müfettiḥa-i ḥāddeden mütteẖaẕ ġarāġır iltizām oluna.

Ve tecribe olunan edviyedendir: Şūnīz birkaç gün sirke içinde nuḳūʿ kılınıp baʿdehu nāʿimen saḥḳ olunduktan sonra zeyt ile ẖalṭ olunup burna taḳṭīr oluna ve o muḳaṭṭarı ʿalīl fevḳ cānibine mehmā-emken istinşāḳ eyleye. Ve baʿḍı kerre dahi şūnīz ġubār gibi saḥḳ olunup zeyt-i ʿatīḳ ile ẖalṭ olunduktan sonra tekrār bir dahi saḥḳ olunur ḥattā es̱eri kalmaz.

Ve mücerreb olup eṭıbbānın dahi ẕikr eyledikleri devālardan olur: Zernīẖ-i aḥmer ve fūtenec aẖẕ olunup cidden muḥkem saḥḳ olunur ve cemel-i aʿrābī bevline ġamr olunup[231] şemse konulur ve günde iki kerre ẓarfı ile ẖaḍẖaḍa ve taḥrīk olunur. Ve kaçan devā bevli neşf ve şürb eylese ana

231 Yaʿnī zernīẖi setr edecek miḳdār bevl içine konulur.

bevl-i cedīd iʿāde olunur. Ve ondan bir dirhem miḳdārı enfe tebḫīr olunur ve baʿdehu burun dühn-i verde iġrāḳ olunur.

Südde-i rīḥiyye için medḥ olunan devālardan olur cebelī olan acı bādem yağıyla istiʿāṭ olunmak ve ḥarmel veyāḫūd fülfül-i ebyaḍ medḳūḳan enfe nefḫ olunmak. Ve baʿḍı eṭıbbā ẕikr eylediler ki retenin ḳışrı kuruyup ve saḥḳ olunup mesḥūḳu burna nefḫ olunsa nāfiʿ devā olur.

Eger āfet-i şemmin sebebi bāsūr olur ise bevāsīr ʿilācıyla muʿālece olunur.

Ammā rāyiḥa-i ṭayyibeyi iḥsās ve müntineyi ʿadem-i iḥsās işbu āfetin ʿilācı o kimse rāyiḥa-i miski ʿale'd-devām istişmām eylemektir ve o āfetten kurtulunca ḳadar miski şemme müdāvemet etmek gerektir.

Dördüncü Faṣl Ruʿāf Yaʿnī Burun Kanamak Beyānındadır

Ruʿāf baʿḍı kerre ḍaīf olup ḳaṭarāt-ı maʿdūde teḳāṭur etmekle olur. Ve baʿḍı kerre dahi hāyice olur. Ve heyecānın sebebi ṭaʿne ve ḫafer veyāḫūd dem ḳuvvet ile ġaleyān eylemek ile olur. Ve baʿḍı kerre dahi demin inficārı dimāġın ʿurūḳ ve şerāyīninden müntesice olan şebekesinden olur. Ve eks̱er-i ḥālde şebeke inficārı ḳābil-i ʿilāc olmaz. Ve bu inficārın eks̱eri ṣudāʿdan ve iltihābdan ve maraḍ-ı ḥāddeden ve ḍarbe ve saḳṭa ʿaḳibinde olur ve o inficāra tābiʿ olur efʿāl-i dimāġın fesādı, lā-maḥāle bu fesād ʿārıḍ ve inficāra tābiʿ olur. Ve baʿḍı kerre ruʿāfın sebebi ḥādde-i müteṣaʿʿide olan buḫārāt olur. Ve şerāyīnden münfecir olan dem evride deminden riḳḳat ve ḥumret ve ḥarāret ile temeyyüz eder.[232] Ve keẕālik ruʿāf baʿḍı kerre edvār ile ʿāid olur ve baʿḍı kerre dahi defʿaten vāḳiʿ olur.

Ve ruʿāf baʿḍı kerre nāfiʿ ve baʿḍı kerre ḍārr olur. Ve reʾsinde imtilā olan kimsenin ruʿāfından sonra başına ḫiffet ʿārıḍ olsa ve levni şedīden aḥmer iken muʿtedilü'l-levn olsa ve seḥanesi müntefiḥa iken seḥane dahi muʿtedile olsa o ruʿāf nāfiʿ ruʿāf olur ve ḫuṣūṣan bu vech ile olan ruʿāf emrāḍ-ı ḥāddede ve evrām-ı bāṭınede ve ʿale'l-ḫuṣūṣ o evrāmın demevī olanlarında

---

232 Yaʿnī şiryānın demi aşḳar ve verīdin demi aḥmer-i ḳānī olur. Ve dem-i şiryān dem-i verīdden eḥarr olur, zīrā maṭıyye-i ervāḥtır ve ervāḥ eḥarr-ı aʿḍādır. Ve dem-i şiryān raḳīḳ olur, zīrā ervāḥ ondan tekevvün eder ve dem-i verīdden aʿḍā tekevvün eder.

ve ṣafrāvīlerinde ziyāde nāfiᶜ olur. Ve dimāġda olan vereme ruᶜāfın menfaᶜati ekṡer olur baᶜdehu kebid veremine ve baᶜdehu ḥicāb[233] veremine ve baᶜdehu riye veremine ruᶜāfın menfaᶜati ekṡer olur. Ve ẕātü'l-cenbde ruᶜāfın menfaᶜati ẕātü'r-riyede olan menfaᶜatten ziyāde olur.

Ve emrāḍ-ı ḥāddede çok kerre ruᶜāftan buḥrān-ı kebīr olur ḫuṣūṣan cüderī ve ḥasbe miṡllilerin buḥrān-ı kebīri ruᶜāf olur.

Ve kaçan ruᶜāf ifrāṭ üzere seyelān eylese onun ᶜaḳibinde beşereye ġayr-i muᶜtād olan ṣufret veyāḫūd reṣāṣıyyet veyāḫūd kümūdet ᶜārıḍ olur veyāḫūd ona ḥaddi mütecāviz ẕübūl ᶜārıḍ olup eṭrāfına bürūdet ġalebe eder.

Ve eger ifrāṭ üzere seyelān eden ruᶜāf ḳaṭᶜ olunsa ᶜāḳıbetinden ḥaẕer olunur. Ve kaçan ruᶜāf ᶜaḳibinde levni ṣufrete müteġayyir olsa mirār-ı aṣferin ġalebesine delālet eder ve demin ḫurūcundan onun taḍarruru eḳall olur. Ve levnin reṣāṣıyyete taġayyürü balġamın ġalebesine delālet eder. Ve levnin kümūdete taġayyürü mirār-ı esvedin ġaşebesine delālet eder.[234] Bu iki mirārdan ḥādiṡ olan ruᶜāf ᶜaḳibinde levne kümūdet ve reṣāṣıyyet ᶜārıḍ olsa o ruᶜāfların ḍararı şedīd olur. Ve bi'l-cümle ifrāṭ üzere olan ruᶜāf ḍaᶜf-ı kebidin ve istisḳā miṡllilerin maraḍlarından ḫaṭar üzere olurlar.

Ve ruᶜāfa eşedd-i istiᶜdādı olan ebdān mirār-ı ṣafrāvī olup raḳīḳu'd-dem olan ebdāndır ve o miṡlli beden ruᶜāf-ı muᶜtedilden intifāᶜ eder.

Ve ruᶜāfın ḥudūṡuna biraz delāil vardır, iki ᶜayna tebārīḳ lāyiḥa olması gibi ve ḫuṭūṭ-ı ebyaḍ u aṣfer ü aḥmer görünmesi gibi. ᶜAle'l-ḫuṣūṣ ṣudāᶜ ᶜaḳibinde bu meẕkūrların delāletleri şedīde ve ḳaviyye olur. Emrāḍ-ı ḥāddede ve emrāḍ-ı ḥādde buḥrānlarında bizim betān eylediğimiz sāir ᶜalāmetler dahi ruᶜāfa delīl olur. Ve ruᶜāftan ve aḥvāl-i ruᶜāftan emrāḍ-ı ḥādde aḥvāline ve emrāḍ-ı ḥādde buḥrānātına istidlāl olunur ve biz onları maḥallinde beyān eyledik.

el-Muᶜālecāt: Buḥrānda ḥādiṡ olan ruᶜāfa ve buḥrān ruᶜāfına müşābih olanlara yaᶜnī defᶜ-i ṭabīᶜī ile ẓuhūr eden ruᶜāfa ḳuvvetin cidden suḳūṭu ḫavf olunmadıkça muᶜālece terk olunmak evlā olur. Ve baᶜḍı kerre seyelān eden ruᶜāf dört rıṭla bāliḳ olur. Ve kaçan ḳuvvetin cidden suḳūṭu ḫavf olunsa eger

233 "Ḥicāb"dan murād ṣadrda olan ḥicāblar ve ġışālardır.
234 Ġayr-i ṭabīᶜī olan ṣafrāya mirre-i ṣafrā derler ve ġayr-i ṭabīᶜī olan sevdāya mirre-i sevdā derler. İmdi mirre sevdāda ve ṣafrāda istiᶜmāl olunur lākin ṣafrāda istiᶜmāl ekṡerdir.

o ruᶜāf ifrāṭ-ı şedīd üzere seyelān edip edviye ile ḳaṭᶜı ḳābil olmaz ise o dem ḥabs olunur yaᶜnī sedd olunmakla ḥabs olunur. Ve eger ifrāṭ-ı seyelān yok ise edviye-i ḥābise ile ḳaṭᶜ olunur. Ammā beden mirārī olup istiᶜdādından ruᶜāf ḥādiṡ oldu ise vācib olur ki o kimsenin mirārını istifrāġa müdāvemet olunup aġdiye ve eşribenin istiᶜmāliyle o bedenin demi taᶜdīl oluna.

Ve cemīᶜan ḥābisāt-ı ruᶜāftan faṣd efḍal olur eger ruᶜāfın [287a] cānibine müvāẕī ve müşārik maḥallden ḍayyiḳan faṣd olunur ise ᶜale'l-ḫuṣūṣ ġaşy vāḳiᶜ olur ise faṣdın ḍayyiḳ olması ziyāde efḍal olur.

Ve ruᶜāfı ḥābis olan devālar ḳabḍı şedīde veyāḫūd tebrīdi ve taġlīẓi ve tecmīdi şedīd olan devālardır. Ve keẕālik şedīdü't-taġriye veyāḫūd ḥādde ve kāviye olan devālardır. Ve baᶜḍılar dahi bi'l-ḫāṣṣa ḥabs-i ruᶜāf eder. Bu meẕkūrlar müfreden ve gāhīce ṡünāī ve ṡülāṡī ve sāir terākīb ile mürekkeben ruᶜāfı ḥābis olur.

Ammā ḳavābıḍ liḥyetü't-teys ve aḳāḳıyā ve cüllenār ve verd ve ᶜades ve ᶜafṣ miṡlli ve ᶜavsec yaprağı ve kümmeṡrā yaprağı ᶜuṣāreleri ve sefercel ve ᶜaṣa'r-rāᶜī miṡllilerdir.

Ammā müberridāt afyūn ve kāfūr ve bezr-i benc ve caṣṣ ve bezr-i ḫass ve bezr-i ḫassın ᶜuṣāresi ve ḫilāf ve belaḥ-ı[235] naḫlin suyu ve ḳāḳulī ve lisān-ı ḥamel. Bu meẕkūrların cemīᶜisi ġayr-i maṭbūḫ tebrīd eder.

Ammā muġarriyāt ġubār-ı reḥā ve diḳāḳ-ı kündür.

Ve kāviyāt olan zācāt ve ḳulḳuṭār miṡllilerdir. Ve vācib olur ki bu miṡlli kāviyāt istiᶜmāl olundukta iḥtiyāṭ oluna, zīrā çok kerre kāviyāt-ı meẕkūre ḫuşkrīşet iḥdāṡ eder ve kaçan ḫuşkrīşeti sāḳıṭa oldukta evvelā olan āfetten şerrli āfet iḥdāṡ eder. Ammā bi'l-ḫāṣṣa ruᶜāfı ḥābis olan devālar revṡ-i ḥımār ve bādrūc ve mā-ı naᶜnāᶜ miṡllilerdir.

<u>Ruᶜāf-ı Ḫafīfin ᶜİlācı Budur:</u> Ḫafīf olan ruᶜāfa baᶜḍı kerre seᶜūṭāt ile muᶜālece olunur, o seᶜūṭāt bunlardır: Belaḥ-ı naḫlin suyu ve aḳāḳıyā her birinden nıṣf ūḳıyye, kāfūr bir ḥabbe. Bunlardan ittiḫāẕ olunan seᶜūṭ ᶜale'd-devām enfe taḳṭīr olunur.

Seᶜūt-ı uḫrā: Mā-ı belaḥ ve ᶜuṣāre-i kürrāṡ.

Āḫer: Mā-ı māliḥ-i mürr ve māu'l-küzbere. Lākin māu'l-māliḥü'l-mürr kulağa taḳṭīr olunur.

---

235 "Belaḥ" "اسم لثمرة النخل في اخضراره وتدوره وتفرق بعضه عن بعض" İbn Kütbī.

Āḫer: Ḳāḳulī ᶜuṣāresi ġayr-i maṭbūḫ istiᶜāṭ olunur.

Āḫer: Mā-ı ḳıs̱s̱ā kāfūr ile.

Āḫer: Bādrūc kāfūr ile yāhūd lisān-ı ḥamel ᶜuṣāresi ṭīn-i maḫtūm ve kāfūr ile yāhūd ᶜaṣa'r-rāᶜī ᶜuṣāresi ṭīn-i maḫtūm ve kāfūr ile.

Bu bābda bāliġu'l-menfaᶜa olan edviyeden olur ḥımārın ṭarī ve tāze revs̱i. Ve eger demin kes̱reti iḥsās olunur ise sirke ile maḫlūṭ zencār azar azar burna taḳṭīr olunur.

Āḫer: Nāᶜimen saḥḳ olunan cüllenār lisān-ı ḥamel suyuyla istiᶜāṭ olunur.

Āḫer: Afyūn su içinde ıslatılıp istiᶜāṭ olunur.

Ve vācib olur ki ruᶜāfı olan kimse şedīdü'l-berd olan suyu dökünmeye, zīrā şedīdü'l-berd olan su demi ᶜaḳd eder ve dimāġın ġışālarında demi dondurur. Ruᶜāf için nefᶜi ġāyete bāliġ biraz seᶜūṭāt vardır ki biz onu aḳrābādīnde ẕikr eyleriz.

<u>Beyānu'l-Fetāili'n-Nāfiᶜati li'r-Ruᶜāf:</u> Bir fetīle aḫẕ olunup ḫubza ġams olunup üzerine zāc ekilip burna sokulur.

Āḫer: Ḳurrayṣ yaprağının ᶜuṣāresi ve ḳulḳuṭār ve tavşan yünü ve ḥımārın sirḳīn-i yābisi veyāḫūd sirḳīn-i raṭbı ve kürrās̱ ᶜuṣāresi ve kündür aḫẕ olunup onlardan fetīle ittiḫāẕ olunur.

Āḫer: Ḥavlān-ı Hindī-i muḥraḳ ve mā-ı bādrūc. Bunlardan fetīle ittiḫāẕ olunur.

Āḫer: Ġubār-ı reḥā ve diḳāḳ-ı kündür ve ṣabır. Bunlardan sirke ve beyāḍ-ı beyḍle fetīle yapılır.

Āḫer: Zāc, ḳırṭās-ı muḥraḳ, ḳuşār-ı kündür mā-ı bādrūcla fetīle kılınır.

Āḫer: Bir fetīle gül suyuyla ıslatılır, ḳulḳuṭār ve ṣabıra o fetīle-i meblūle ġams olunur veyāḫūd mā-ı kürrās̱la bir fetīle ittiḫāẕ olunup üzerine naᶜnāᶜ-i mesḥūḳ ekilir veyāḫūd isfencle zift-i müẕābdan fetīle ittiḫāẕ olunup sirke ile ġams olunur yāhūd sirāc-ı ḳuṭrubdan veyāḫūd nesc-i ᶜankebūttan ḳulḳuṭār ile ve ḳalīlü'l-miḳdār zencār ile fetīle ittiḫāẕ olunur. Menḳūş tavşan yünü beyāḍ-ı beyḍle maᶜcūn kılınan kündür ve ṣabıra ġams olunup ondan fetīle ittiḫāẕ olunur.

Āḫer: Zāc-ı muḥraḳ iki cüzᵓ, afyūn bir cüzᵓ sirke ile cemᶜ olunup ondan fetīle ittiḫāẕ olunur veyāḫūd ḳuşūr-ı beyḍ-i muḥraḳ ḥibr ve ᶜafṣ ile fetīle kılınır.

Ammā Nefūḫāt: Ḥavlān-ı Hindī-i muḥraḳtır.

Āḫer: Ḍafādıᶜ-ı muḥraḳa burna üfürülür.

Āḫer: Ġubār-ı reḥā yāhūd türāb-ı ḫazef-i ebyaḍ yāhūd nūre.

Āḫer: Ḳuşār-ı kündür, ḳırṭās-ı zāc mütesāviyetü'l-eczā aḫẕ olunup enfe nefḫ olunur.

Āḫer: Şecere-i dülb ḳuşūru saḥḳ olunur. Ve vācib olur ki dülbün ḳuşārı destbān ile bir misḥ üzere cemᶜ oluna yaᶜnī dülbün kabuğu ağaçtan bir ālet ile ḥakk olunup üzerinin ziᵓbiri yaᶜnī havı bir palās üzere cemᶜ oluna ve cededden maṣnūᶜa yaᶜnī ṣalābetli yerin toprağından yapılmış bir kūze içine o ḳuşār-ı mecmūᶜa cededden meᵓḫūẕ bir miḳdār türāb ile maᶜan vaḍᶜ oluna. Eger onlara bir miḳdār türāb-ı faḫḫār yaᶜnī saksının kendi toprağı dahi ḫalṭ olunur ise evlā olur. Pes o kūzenin ağzı bağlanıp ẓılla yaᶜnī gölgeli maḥalle ilḳā olunur ve kuruyunca ḳadar gölgede terk olunur ve kuruduktan sonra vaḳt-i iḥtiyācda hebā gibi olunca ḳadar saḥḳ olunup burna nefḫ olunur ve nefḫ olunduğu mekānda ruᶜāfı ḳaṭᶜ eder. Veyā yumurta kabuğu saḥḳ olunup nefūḫ kılınır.

Āḫer: Ḳaṣabu'ẕ-ẕerīre ve nesrīn gülü ve bezr-i verd ve ḳaranfül her birinden birer dirhem, mürr, ᶜafṣ her birinden yarımşar dirhem, misk, kāfurun her birinden miḳdār-ı ḳalīl aḫẕ olunup eyyām-ı mütetābiᶜada nefḫ olunur ve her nefḫ olundukça burunda o nefūḫu bir sāᶜat ḳadar imsāk eder ve onun eczāsından ağzına nüzūl edenleri tükürüp ağzından iḫrāc eder.

Ve vācib olan budur ki nefḫ bir ünbūbe ile ola ki ḥattā ruᶜāfın dürūrunu menᶜ eyleye.

Ammā Ruᶜāf İçin İstiᶜmāl Olunan Aṭliye ve Ṣabūbāt: O aṭliyeden biri budur ki ḫilāf ağacının yaprağı ᶜuṣāresi ve kerm ve ās yaprakları ᶜuṣāresi ve gül suyu. Bunlar cemᶜ ve tebrīd olunup ḫırḳa-i kettānla cebheye ilṣāḳ ve ilzām olunur. Ve keẕālik maᶜrūf olan edviye-i bāride vü ḳābıḍa vü muḫaddirenin cümlesinden dahi aṭliye ittiḫāẕ olunur. ᶜUṣārāt-ı müberride vü muḳabbiḍa içinde ḥall olunduktan sonra istiᶜmāl olunur. Ve o ᶜuṣārāt bunlardır: eṭrāf-ı ḫilāf ᶜuṣāresi ve ᶜavsec ve ḳuḍbān-ı kerm ve varaḳ-ı kümmes̱rā ve sefercel ve ᶜaṣa'r-rāᶜī ᶜuṣāreleri. Pes bu ᶜuṣārelerden biriyle o edviye ḥall olunup ṭılā ve ḍımād istiᶜmāl olunur.

Amma'l-Meşmūmāt: Ḥımārın tāze ve ṭarī olan revs̱i.

Amma'l-Ḥaşāyā: Burna sokulup enfi sedd eden ḥaşvlar rīş-i ḳaṣab[236] ve ruʾūs-i mekānis[237] ve ḳuṭn-ı berdiyy[238] ve sāir nebātātın ḳuṭnu olur.

Ammā ruʿāftan ḥarāret-i şedīde ḥasebiyle ġaleyān-ı demden veyāḫūd şerāyīnin inficārından ḥādis̱ olup ḳaṭʿında ṣuʿūbet olanların muʿālecesi ruʿāfın ḫurūc eylediği munḫur cānibinde olan ḳīfālden faṣd olunur ve o faṣd cidden ḍayyiḳ kılınır veyāḫūd muʾaḫḫar-ı reʾsten şarṭ-ı ḫafīf ile ḥacāmet olunur. Ve maḫrec-i ruʿāf olan munḫur cānibinden s̱edy üzere dahi bilā-şarṭ ḥacāmet olunur. Ve baʿḍı kerre ḳīfālden faṣd olundukta ġaşye varınca ḳadar dem iḫrāc olunur. Ve keẕālik ḫalf cānibinden ketif ʿurūḳundan faṣd olunup ḥācet olur ise ġaşye varınca ḳadar dem iḫrāc olunur. Bu faṣdın nefʿ-i bāliği olur, zīrā demi başa ṣuʿūddan menʿ eder onun için ki demin ḫurūcu ġaşye müʾeddī olsa dem sākin olur. Ve bu vech ile olan faṣd şedīdü'l-ḥāfir olan ruʿāfta olur belki şiddet-i ruʿāf iḥsās olunup ḥafr fehm olunsa vācib olur ki mübāderet ve müsāraʿat olunup ḳable-suḳūṭi'l-ḳuvve ẕikr olunan faṣda mübāşeret oluna.

Ammā ruʿāfta şiddet-i ḥafr olmasa belki ḳaṭarātla ḫurūc eder ise veyāḫūd ruʿāfın ḫurūc ve seyelānı nevāib ile olur ise vācib olur ki faṣd ḳalīl olup mirrāt mütevāliyātla dem iḫrāc oluna. Ve kaçan fasd ile demi iḫrāc kifāyet miḳdārına erişe, demi tebrīd ve taḫs̱īr etmekle demi taġlīẓe iḳbāl ve iḳdām oluna. Ve bu bābda ʿunnāb [287b] istiʿmāl olunur demin ġalebesini teskīn eylediği için, her ne ḳadar ḥarr ve berdde muʿtedil olmakla onunla dem tebrīd olunmaz ise.

Ve dem-i ruʿāf ġalebe ve heyecān eyledikte meḥācim vaḍʿı faṣddan muġnī olmaz, zīrā vaḍʿ-ı meḥācim dem-i ġālibe muḳāvim ve müdāfiʿ olmaz belki dem ġālib oldukta vācib olur ki evvelā dem faṣd etmekle taḳlīl oluna baʿdehu miḥceme vaḍʿ oluna. Ve ruʿāf cānib-i yemīnden akar ise miḥceme kebid üzere vaḍʿ olunmak ve yesārī olan ruʿāfta miḥceme ṭıḥāl üzere vaḍʿ olunmak ruʿāfın ecell-i muʿālecātından olur. Ve ruʿāf cemīʿan yemīn [ve] yesārda olur ise kebid ve ṭıḥālin ikisine dahi miḥceme vaḍʿ olunur.

---

236 "Rīş-i ḳaṣab" kamışın saçağı ve yaprağı maʿnāsına.

237 "Ruʾūs-ı mekānis" süpürge maʿnāsına. Ve maḫleṣa dedikleri nebte dahi miknese derler, onun bir ṣınıfının başı olur, İbn Kütbī müfredātında muṣarraḥtır.

238 Ve "berdiyy" o nebttir ki, ondan ḫaṣīr örerler.

Ve vācib olur ki merᶜūfun eṭrāfı ḥattā ricālin ḫuṣyeleri ve nisvānı memeleri şedd olunup bağlana ve kulakları şedd edip bağlamak ruᶜāfa cidden nāfiᶜ olur.

Ve vācib olur ki mā-ı bārid ile kes̱īren neṭūl oluna. Ve baᶜḍı kerre merᶜūf s̱elcle müberred olan su içine iclās olunmağa ḥācet olur, aᶜḍāsında ḫuḍret ᶜārıḍ olunca ḳadar mā-ı müs̱ellecde imsāk olunur. Ve baᶜḍı kerre dahi başı sönmüş kireçle[239] veyāḫūd sirkede meblūl olan caṣṣ ile ḍımād olunmağa muḥtāc olur veyāḫūd başına mā-ı bārid-i müs̱ellec ṣabb eylemek ile başını taḫdīre ḥācet olur. Ve baᶜḍı kerre dahi fetāil-i ḳaviyye istiᶜmālinden lābüdd ve lāzım olup zencārī fetīle istiᶜmāl olunur. Ve mā-ı bādrūc kāfūr ile ve mūmiyā-i ḫāliṣ ile bir dirhem ḳadar seᶜūṭ olunur. Bu mez̠kūrlar işlemez ise lā-eḳall ağzında mā-ı bārid-i mes̱lūcu imsāk ettirile.

Ve maᶜlūm ola ki baᶜḍı merᶜūf kendiden yirmi rıṭl ve baᶜḍı āḫeri yirmi beş rıṭl dem çıkınca ḳadar sağ kalır, bu miḳdārı tecāvüz ederse helāk olur. Ve baᶜḍı merᶜūfa ġaşy ᶜārıḍ olup onun ġaşyını ruᶜāfı ḳaṭᶜ eder.

Ve aġdiyeden ruᶜāfı ḳaṭᶜ edenler, summāḳ ve ḫall ve ḥıṣrımdan biriyle ᶜadesiyye tenāvülü olur ve buna benzer her ne ki var ise ḳaṭᶜ-ı ruᶜāfa muᶜīn olur. Ve cübn-i raṭb yaᶜnī tāze peynir merᶜūfīne mülāyim ġıdā olur. Ve kez̠ālik elbān taġallüẓ edince ḳadar ṭabḫ olunsa onun dahi tenāvülü nāfiᶜ ve mülāyimdir. Ve demi mirārī olmakla ruᶜāfa müstaᶜidd olanlara beyḍ-i meslūḳ mülāyim ġıdā olur. Ve baᶜḍı kerre dahi ḥavāmıḍ taḳṭīᶜ ve telṭīfi ḥasebiyle merᶜūfīne muḍırr ġıdā olur.

Erbāb-ı tecribeden bir cemāᶜat zuᶜm eylediler ki ruᶜāfı olanlara tavuk beynisi efḍal-i aġdiyeden olur belki ruᶜāfı ṣadme ve ḍarbe ve saḳṭa ḥasebiyle olanlara efḍal edviyeden olur velākin vācib olur ki onunla taġaddī iks̱ār ve merreten baᶜde uḫrā tevālī ve tekrār oluna.

Ammā şarāb taḳviyesi ḥasebiyle nāfiᶜ ve demi tehyīc ve taḥrīk etmekle ḍārr olur, pes şarābı istiᶜmāle taḳviyesi ḥasebiyle merᶜūf muḥtāc olsa ona şarābdan miḳdār-ı ḳalīl memzūcen saḳy eyle. Ammā ıḍṭırār olmayıp ruᶜāf isḳāṭ-ı ḳuvvete nāhiz ve ḳarīb değil ise o vaḳt merᶜūfa şarāb saḳy olunmaz.

Ve vācib olur ki emr-i ruᶜāfa ve ᶜilācına riᶜāyet oluna ve demin miᶜdeye nüzūlü menᶜ oluna, zīrā miᶜdeye nāzil olan dem miᶜdeyi nefḫ eder ve nabḍı

239 "Caṣṣ-ı meyyit" sönmüş kireç.

ḍaʿīf ve ġaşyı taḥrīk eder eger demden bir nesne miʿdeye nüzūl eyledi ise. Mādām ki miʿdede bāḳıye olur ise ḳayʾ ile iḫrāc olunur. Ve demin miʿdeye nüzūlü iḥsās olunduğu sāʿat ḳayʾa sürʿat ve mübāderet olunur. Ve kaçan o vaḳt mürūr edip tenḳıye olunmasa vācib olur ki ona iḥtiḳān oluna, onu iḥtiḳān sürʿat ile iḫrāc eder ve miʿdede beḳāsına māniʿ olur.

Fī Tedbīri'l-Müraʿʿif: Baʿḍı emrāḍda terʿīf-i enf taṣvīb olunur ʿale'l-ḫuṣūṣ emrāḍ-ı dimāġiyyede burnu tedbīr ve ʿamel ile kanatmak ziyāde taṣvīb olunur. Onun için ḳudemā enfi ʿaḳr eder bir ʿālet-i terʿīf ittiḫāẕ edip yanlarında taşırlar, ʿāḳıbetü'l-emr burundan demin seyelānına ve terʿīfine ḥācet olan emrāḍda o ālet-i ʿāḳıre ile terʿīf ederler.

Ve terʿīf için ẕikr olunan tedbīrlerden olur leyyin ve mülāyim olan nebātın ḫuşūnetli ṭarafı ile enfe dağdaġa vermek ḫuṣūṣan o nebāt izḫir ḳaḍībi ve dalı üzere nābit ola, izḫir çiçeği gibi. Ve keẕālik enfe ʿankebūt ve fiḳāḥ-ı izḫirden ve fūtenec-i berrīden mütteḫaẕ şiyāfla ve kündüs ve mīvīzec ve ferfiyūn mis̱lli edviye-i ḥārre baḳar merāresiyle maʿcūn kılınıp burna bunlar ile dağdaġa verilip terʿīf olunur.

Beşinci Faṣl Zükām ve Nezle Beyānındadır

Bu iki ʿillet dimāġdan nüzūlde müşterek olurlar lākin baʿḍı nās nezle ismini boğaza nüzūle ve zükām ismini enfe nüzūle ḫāṣṣ kılarlar. Ve baʿḍı nās dahi dimāġdan nāzil olanlara hangi maḥalle nüzūl ederse eylesin cümlesine nezle tesmiye ederler ve zükām ismini burna nüzūle taḫṣīṣ ederler eger burna nüzūl eden mādde tuzlu ve nüzūlü mütevātir ve şemme māniʿ olup o mādde cemīʿan ʿayna ve cilde-i veche ve sāir aʿḍā-i vechin muḳaddemine munṣabbe olur ise.

Ve baʿḍı kerre nezle müntefiḍa olup ḥalḳa ve riyeye ve merīye ve miʿdeye saçılır ve baʿḍı kerre o ʿuḍvları taḳrīḥ eder ve çok kerre şehvet-i külliyyeyi taḥrīk eder ve baʿḍı kerre ebʿad-ı aʿḍāda olan ʿaṣabe dahi müntefiḍ ve münteşir olur. Ve ẕikr olunan intifāḍlardan ḫavānīḳ ve ẕātü'r-riye ve ẕātü'l-cenb ve ḫāṣṣaten sill ḥādis̱ olur ʿale'l-ḫuṣūṣ nezle ḥārre ve ḥādde ola ondan sill ḥudūs̱u eks̱er olur. Ve keẕālik nezlenin intişārından evcāʿ-ı miʿde ve ishāl ve saḥc ḥādis̱ olur eger mādde māliḥa veyāḫūd ḥāmiḍa ise. Ve nezleden ḳūlınc dahi tevellüd eder ʿale'l-ḫuṣūṣ o nāzile olan balġam muḫāṭı ḫām olur ise.

Ve bi'l-cümle nevāzilin esbābı mizāca ḫāṣṣ olan ḥarāret olur yāhūd ḥarāret-i ḫāriciyyenin dimāġa teʾs̱īrinden olur sümūm ve şems iṣābetinden veyāḫūd misk ve zaʿferān ve baṣal gibi müsaḫḫināt istişmāmından olur veyāḫūd mizāca maḫṣūṣa bürūdetten veyāḫūd ḫāricden vārid olan bürūdetten olur, berd-i havā ve rīḥ-i şemāl iṣābetinden olur ḫuṣūṣan havā-i bāridde ve rīḥ-i şemālde başın açanlara nezle ziyāde iṣābet eder ḫuṣūṣan ḥammām ve riyāḍet ve ġaḍab ve fikr ve bu mis̱llilerin biri ile dimāġ müteḫalḫil oldukta havā-i bārid ve rīḥ-i şemālin teʾs̱īri ziyāde olur.

Ve baʿḍı kerre dahi faṣd ile taḫalḫul ḥādis̱ olup bedeni ḥarr ve berdi ḳabūle müheyyā ve müstaʿidd eder ve ona bināen nezle ḥādis̱ olur, bā-ḫuṣūṣ faṣd ile demi iḫrāc iks̱ār olunsa.

Ve kez̠ālik ḫāricden iṣābet eden sūʾ-i mizāc-ı ḥārr ile dahi nezle ḥādis̱ olur. Ve denilir ki meşāyıḫta olduğu gibi kaçan berd mizāc-ı müstaḥkem olsa o mizāc māddeyi inḍāc eylemez meger ki o mizācı taʿdīl eyleyip mizācın ṣıḥḥati ve ḥarāret-i ġarīziyyesi ġāyete ve kemāle eriştirile. Meşāyıḫın ve sāir dimāġı ḍaʿīf olan kimselerin dimāġ-ı bāridlerine kaçan ġıdā vāṣıl olsa o ġıdā münhaḍım olmaz belki faḍla olup z̠ikr olunan aʿḍālara ġayr-i münhaḍım nüzūl eder. Ve berd sebebiyle ʿārıḍ olan nezle ḥarāretten ḥādis̱ olan nezleden eks̱er olur.

Ve mizāc-ı ḥārr aṣḥābının zükāmı fāʿil olan esbāb-ı ḫāriciyyeyi ḳabūle olan istiʿdādı mizāc-ı bārid aṣḥābının istiʿdād-ı mez̠kūrundan eks̱er ve eşedd olur. Ve emzice-i ḥārre aṣḥābı esbāb-ı bedeniyye ile nezle ʿurūḍundan emīn olurlar ve onların emni mizāc-ı bārid aṣḥābının emn-i mez̠kūrundan eks̱er olur, zīrā dimāġ-ı bārid vāṣıl olan ġıdāyı inḍāc eylemez ve dimāġa miʿdeden ve sāir aʿḍādan vārid ve ṣāʿid olan buḫārı dimāġ-ı bārid taḥlīl eylemez belki o ebḫıre irtikām ve ictimāʿ edip münkesire olur ve ḳarʿadan inbīḳe ṣuʿūd eden ebḫıre inbīḳten ḳarʿaya neks eylediği gibi o buḫārāt dahi dimāġdan neks edip aʿḍā-i sāireye nüzūl eder ve ona bināen mizāc-ı bāridi olan dimāġ ṣāḥiblerinde nezle kes̱īre ve dāime olur.

Ve nezlenin kimi ġalīẓa ve kimmi dahi raḳīḳa ve māiyye ve kimi dahi ḥādde ve mürre ve māliḥa olur veyāḫūd o mādde-i nāzilenin ṭaʿmı rediyye ve ḥārre-i lez̠z̠āʿa vü bāride olur. Ve nezle-i bārideyi ḥummā inḍāc eder, ammā nezle-i ḥārre ḥummādan intifāʿ eylemez.

Nevāzilin kendi ve nevāzilden ḥādiṡ olan emrāḍ-ı sāire rīḥ-i şemāl estikte ᶜale'l-ḫuṣūṣ riyāḥ-ı cenūbiyyeden sonra [288a] hübūb eden riyāḥ-ı şemāliyyede keṡīrü'l-vuḳūᶜ olur. Ve keẕālik faṣl-ı şitāda ḫuṣūṣan ḳalīlü'l-maṭar olan ṣayf-ı cenūbīden ve ḫarīf-i cenūbī-i maṭīrden sonra vāḳiᶜ olan şitāda dahi nevāzil ve emrāḍ-ı nezliyye ziyāde keṡīre olur. Ve bilād-ı cenūbiyyede dahi keṡīrü'l-vuḳūᶜ olur, zīrā o diyār sükkānının ruʾūsları mümtelī olur.

Ḥakīm İboḳrāt dedi ki ekṡer-i ḥālde nevāzil iṣābet eden kimseye ṭuḥāl iṣābet eylemez. Ve Cālīnūs, Buḳrāṭ'ın kelāmına taᶜlīl edip der ki zīrā bir kimsenin bir ᶜuḍvunda maraḍ olsa ᶜuḍv-ı āḫeri āfetten selīm olur. Ve ṣāḥib-i *Ḳānūn*, Buḳrāṭ'ın kelāmına başka taᶜlīl edip der ki nevāzilin iṣābeti mevāddın riḳḳatine delālet eder ve mevādd-ı raḳīḳadan ṭuḥāl ᶜārıḍ olmaz, zīrā ṭuḥāl ᶜilleti ḫılṭ-ı sevdāvīden ve mevādd-ı ġalīẓadan ḥādiṡ olur ve aḫlāṭ-ı ġalīẓa dimāġa ṣuᶜūd edip nevāzil iḥdāṡ eylemez.[240]

Ve kaçan nezlesi olan kimsede ṣudāᶜ dahi olsa nezlesi ziyāde olur, zīrā ṣudāᶜ ceẕẕābdır, miᶜdeden ve sāir mevāḍiᶜden mevāddı dimāġa ceẕb eder ve dimāġda ḳuvvet olmamakla mevādd-ı meczūbu taḥlīl edemeyip nezle keṡīre olur.

el-ᶜAlāmāt: Ḥādde olan nezle zükāmiyye olur ise onun ᶜalāmeti yüzün ve gözün ḥumreti ve sāile olan ruṭūbetin leẕᶜi ve riḳḳati ve melmesin ḥarāreti olur. Ve baᶜḍı kerre dahi o nezlede ḥummā olur ve nezle o ḥummādan intifāᶜ eylemez. Ve eger nezle-i ḥādde vü ḥārre ḥalḳiyye olur ise yaᶜnī boğaza dahi iṣābet eylediyse onun ᶜalāmeti boğaza nüzūl eden māddenin ḥiddeti ve iḥrāḳının şiddeti ve mevāddın riḳḳati ve tenaḫḫuᶜ katında yaᶜnī nuḫāmesini ve ağzı suyunu iḫrāc eyledikte iltihābın iḥsāsı olur. Ve baᶜḍı kerre dahi ona delālet eder nefṡinin yaᶜnī tükürdüğü ruṭūbetin ṣufret ve ḥumrete meyli. Ve baᶜḍı kerre ḥalḳī olan nezlede dahi südde ve ġunne ve ḥurḳatli dağdağa olur.

---

240 Ṣāḥib-i *Ḳānūn*'un ᶜillet-i uḫrāya ᶜudūlü Cālīnūs'u redde işārettir, zīrā müteġāyirü'l-cihet olan iki ᶜuḍvda ictimāᶜ-ı ᶜilel keṡīrü'l-vuḳūᶜdur lākin Cālīnūs'un ḳavli ḥükm-i ekṡerdir, zīrā müteġāyirü'l-cihet olan ᶜuḍvların māddeleri ḳıvāmda ve sāir keyfiyyette mütteḥid olur ise ya ᶜulvü veyāḫūd süflü ṭālib olur. ᶜUlvü ṭālib süfle ve süflü ṭālib ᶜulve nüzūl eylemez. Ve eger cihetleri mütteḥid ise māddeler ᶜuḍva nüzūle yol buldukta āḫer ṭarīḳe sülūk eylemez ve mevāddın muḫtelifü'l-ḳıvām olduğu nādirü'l-vuḳūᶜ olur.

Ve nezle-i bāridenin ʿalāmeti eger nezle burunda olur ise seyelān eden ruṭūbetin bürūdeti ve temeddüd-i cebhe ile enfin dağdağası ve süddenin ve ġunnenin şiddeti olur. Ve baʿḍı kerre dahi ẕikr olunan nezleye māddenin ġılẓatı delālet eder. Ve eger nezle-i bāride ḥalḳa dahi nāzile ise onun delīli ve ʿalāmeti nuḫāʿanın bürūdeti ve ebyaḍ olduğu ve ḥummā ile intifāʿı olur eger ḥummāya muḳārin olur ise.

el-Muʿālecāt: Nezle ʿilācından ancak ġaraḍ nezle mevāddını taḳlīl ve nezlenin sebeb-i fāʿilīsine ḍıdd ile muḳābele ve seyelānı ḳaṭʿ veyāḫūd sāili taʿdīl yāhūd cihet-i uḫrāya ṣarf olur. Ve keẕālik nezle muʿālecesinden ġaraḍ nezle sebebiyle gelecek zamānda ʿārıḍ olacak enfte ḫaşem ve munḫurlarda ḳurūḥ ve ḥalḳta ḫuşūnet ve suʿāl ve riyede ve riye ḥavālīsinde ḳurūḥ ve verem miṡlli ʿavārıḍ-ı ātiyenin ḥudūṡuna māniʿ edviye ve tedābīr ile taḳdime olur. Ve bunların cümlesi ṭaʿām ve şarābdan taḫm ve imtilāyı terke muḥtāc olur.

Ve ʿuṭās yaʿnī aksırık nezlenin ve zükāmın evvel-i ḥudūṡunda muḍırr olur, zīrā ʿuṭās dimāġda ḥāṣıla olan aḫlāṭı inḍāca māniʿ olur onun için ki nuḍc sükūnet ile olur ve aksırık aḫlāṭı taḥrīk eder ve mevāddı aʿzā-i uḫrādan dimāġa ceẕb eder ve lā-maḥāle nuḍca māniʿ olur. Ammā aksırık nezlenin āḫirlerinde ve mevāddının nuḍcunda ziyāde nāfiʿ olur, zīrā aksırık ancak nuḍcu olan mevāddı taḥlīl eder.

Nezle ve zükām āfetlerine mübtelā olanlara vācib olur ki mümtelīü'l-baṭn beytūtet eylemeye. Eger gecelerde mümtelīü'l-baṭn olup o vech ile uyur ise reʾsi mümtelī olur ve muʿtād ve müstaʿidd olduğu nezle ḥādiṡ olu ve mevcūd olan nezlesi dahi müştedde olur.

Ve yine nezle muʿtādı olan kimseye vācib olur ki dāimā başını tesḫīn eyleye ve berdden tebʿīd eyleye ve rīḥ-i şemālden ve ḫuṣūṣan cenūbdan sonra hübūb eden şemāl rūzgārından başını ḥıfẓ eyleye, zīrā cenūb rūzgārı başını gevşek ve müteḫalḫil edip ruṭūbet ile dimāġı doldurur. Ve şemāl rūzgārı dimāġı ḳabḍ ve ʿaṣr eder ve lā-maḥāle ʿuṣāresi nezle olur.

Ve nevāzile müstaʿidd olanlar karlı su içmekten ve gündüz uyku uyumaktan ictināb ederler, mümkin oldukça aç ve susuz ve uykusuz olurlar. Bu meẕkūrlar nezle ʿilācının aṣlı ve esāsı olur.

Ve ishālle ve demi iḫrācla dahi nezleye faṣd ve ishāle ḥācet olur ise ʿilāc olunur. Ve ikisine maʿan ḥācet olur ise evvelā faṣd olunur baʿdehu ishālle

ʿilāc olunur. Ve nevāzilde faṣda istiʿcāl olunmaz lākin mevādd ve imtilā şedīd olup beden o imtilāyı taḥammül eylememek ḫavf olunur ise bu mis̱lli ḳalīlü'l-vuḳūʿ nevāzilde faṣd istiʿcāl olunur.

Ve suʿāle muḳārin olmayan nezlede terk-i faṣd ziyāde lāyıḳ ve evlā olur. Ve eger nezlede suʿāl olup onda nefs̱ ḳalīl olur ise faṣd olunmak lāzım olur lākin dem-i ḳalīl iḫrāc olunup ḳaṭʿ olunur. Tekrār faṣda ḥācet olur ise ʿudde olsun için biraz dem ibḳā olunur. Ve sāẕec olan şarāb-ı ḫaşḫāş istiʿmāl olunur eger o nezlenin seheri var ise. Eger nezle bilā-seher ise şarāb-ı ḫaşḫāş sükker ile istiʿmāl olunur.

Ve nezlede ḥuḳne istiʿmāl olunur, zīrā mā-ı şaʿīr gibi o ḥuḳne fuḍūlü ceẕb eder ve ṭarīḳ-i ḫurūcu telyīn edip mā-ı şaʿīrin nezle mevāddını tenfīẕi gibi ḥuḳne dahi mecāriye mevāddı tenfīẕ edip iḫrāc eder.

Ve eger nezlenin evvel-i ḥudūs̱unda naḫs olur ise delālet eder ki mādde cenbe māildir, pes mübāderet olunup faṣd olunur. Ve tedḫīnātın ḍarrı olup ḥummāya müʾeddī olur. Ve ṣadrında ḫuşūnet var ise ḥabbu's-suʿāl nāfiʿ olur, mevādd-ı reʾse o ḥabbın nefʿi olmaz.

Ve vācib olur ki nezle aṣḥābı ʿaṭaşa ve susuzluğa ṣabr eyleye ve ʿaṭaşını şarāb-ı ḫaşḫāş mezc olunan su ile defʿ eyleye. Eger taḳviye dahi ḳaṣd olunur ise mā-ı şaʿīr ve sevīḳ dahi o mā-ı memzūc ile mezc ve ḫalṭ oluna. Ve nezle ile ḥummā dahi olur ise o ʿillet ṣāḥibi istiḥmām eylemesin.

Ve ṣayfen ve şitāen nevāzili dāim olan kimseye ḥabb-ı ḳūḳıyā istiʿmāli ʿudedin nāfiʿidir ve onun ṣāliḥi olur.

Ve nezlesi olanlara nıṣf-ı esfelini taḥrīk cidden nāfiʿ olur mevāddı esfele ceẕb eylediğinden için. Ve vaṣfı teḳaddüm eden tekmīdāt ve tebḫīrāt dahi anlardan sonra istiʿmāl olunur velākin imtilā üzere istiʿmāl olunmamak şarṭıyla.

Ve nezle muʿtādı olan kimse ḳable-ḥudūs̱ihā mübāderet edip ḥammāmda terlemek ile nezlenin ḥudūs̱unu menʿ eder. Ve her ḥālde ʿalīle vācib olur ki başını neks üzere kıla ve visādesinin lüṭūʾu[241] ola ve nevminde istilḳā eylemeye. Ammā nesle māddesini noḳṣān üzere kılmak bedeni tenḳıye eylemek ile ḥāṣıl olur. Ve tenḳıye, mevādd-ı ḥārrede faṣd ile ve mevādd-ı

241 اَللُّطُوءُ [el-luṭūʾ] (ḍammeteynle) yere yapışmak; yukālu: لَطَأَ بِالْأَرْضِ وَلَطِئَ أَيْضًا بِالْكَسْرِ لُطُوءًا أَيْ لَصِقَ بِهَا Vankulu.

ḥārreyi iḫrāc eden ishāl ve mevāddı esfele cez̠b eden ḥuḳne ile olur ve mevādd-ı bāridede eşribeden ve ḥuḳnelerden ḫılṭ-ı balġamīyi taḳlīl başından ishāl eden edviye-i müshilelerdir.

Ve'l-ḥāṣıl nezle ʿilācında vācib olan mümkin oldukça ekli ve şürb-i māyı taḳlīl yāhūd bir gün bir gece külliyyen ekl ü şürbü terk etmektir, pes bununla nezle zāil olur.

Ammā sebeb-i fāʿile-i muḳābilenin beyānı budur ki eger nezlenin sebeb-i fāʿili ḥarāret ise lāzım olur ki ictihād olunup reʾs bi'l-ḳuvve müberrid olan edviye ve sāir tedbīr ile tebrīd oluna, ḥammām-ı ʿaz̠be her ṣabāḥ duḫūl ve māı eṭrāfına ṣabb ve başına ve eṭrāfına ve sürresine ve ḥalḳaya yaʿnī ḥalḳa-i dübüre ve mez̠ākīrine ve [mez̠ākīri] eṭrāfına dühn-i benefşecle mesḥ ve şaʿīr ve ḫaşḫāş ve benefsec ve bābūnec işbu edviyeden mütteḫaz̠ neṭūlü istiʿmāl ve başı üzere ḳaviyyeten bürūdet-i fiʿliyyesi olan müberridātı ṣabb olur. Ve o aġdiye ile taġaddī eder ki ḫiffete ve bürūdete ve ruṭūbete meyli ola. Ve küllü yevmin cülencebīn istiʿmāl eyleye.

Ve bārid olan nezlede vācib olur ki onun evvel-i ẓuhūrunda daġdaġa ve ʿuṭās iḥsās olduğu gibi başını tesḫīn için ictihād oluna. Ve ḫırḳa-i müsaḫḫine ile kimād olunup ḥarāretin dimāġa vuṣūlü iḥsās olunca ḳadar [288b] kimād imsāk oluna. Ve baʿḍı kerre milḥle ve cāvers ile kimāda ḥācet olur ve ḥarāretine taḥammül olunacak ḳadar ıssı olan su ile dahi kimād olunur. Ve neṭūlāt-ı münḍice vü muḥallile istiʿmāl olunur. Ve edhān-ı ḥārre ile eṭrāf temrīḫ olunur, düh-i şibs̠ ve dühn-i bābūnec e dühn-i merzencūş istiʿmāl olunur. Ve bunlardan aḳvā olur sez̠āb ve bān ve ġār ve sūsen dühnleri. Bu dühnler ile z̠eker ve z̠ekerin ḥavālīsi ve ḥalḳa-i dübür ve sürre ve eṭrāf cemīʿan bu mevāḍiʿe o dühnler ile mesḥ olunur. Ve ṣābūn-ı Ḳosṭanṭīnī ile baş ġasl olunur. Ammā dühn istiʿmāl olundukta sana lāzımdır ki mümkin oldukça başına dühn ile mess eylemeyesin meger ki ḥācet müştedde ola, tebrīd-i s̠ābite veyāḫūd tesḫīn-i s̠ābite ḥācet olmakla. Bu ṣūretlerde dahi başta dühn istiʿmāli baʿde'l-istifrāġ olmak gerektir.

Ve kez̠ālik nezle-i bāride ʿilācında baş üzere ve cebhe üzere ḫardal ve ḳusṭ ve onlar mis̠lliler ile leṭūḫ ittiḫāz̠ olunup istiʿmāl olunur ve mā-ı ṣābūn mis̠lli ile ġasl olunur. Ve o ʿalīl aġdiyeden ḫafīf ve laṭīf ve süḫūnetli ve mü-

ceffif olup ṣadrı telyīn eden ġıdālara meyl ettirilir. Ve baᶜḍı kerre edviye-i muḥammire ki onda güğercin tersi ve ḫardal ve tīn ve fūtenec ve s̱āfis̱yā vāḳiᶜ ola, onu dahi istiᶜmāle ḥācet olur belki keyy dahi istiᶜmāl olunur. Ve'l-ḥāṣıl başı tesḫīn ve tecfīf ḥālā mevcūde olan nezleye nāfiᶜ ve gelecek zamānda nezleyi ḥudūs̱ten māniᶜ olur.

Ve bu nezlede yaᶜnī sovuktan ᶜārıḍa olan nezlede vācib olur ki ḳable-nuḍci'l-mevādd ḥammāma dāḫil olunmaya belki tekmīdāt-ı yābise istiᶜmāl oluna. Ve nezle-i bārideye misk şemm eylemek ve ġāyet ḥarārete bāliġ dühne maġmūse olan bir ḳıṭᶜa ḳuṭneye üẕünü ilḳām eylemek nāfiᶜdir.

Ammā nezlenin seyelānını ḳaṭᶜ bāride ve mücemmide olan ġarāġır ile olur, mā-ı bārid ve mā-ı verd ve mā-ı ᶜades ve mā-ı küzbere ve ḳuşūr-ı ḫaşḫāş ṭabḫ olunan mā ve mā-ı rummān gibi miyāh ile ġarġara olunur, lākin nezle-i sāile eger bāride olur ise bu sular ile ḥārren ġarġara olunur. Ve nezle-i sāile ḥārre olur ise bu sular ile bāriden ġarġara olunur. Ve keẕālik şarāb içinde mürr saḥḳ olunup onunla ḥalḳ telṭīḫ olunmakla seyelān ḳaṭᶜ olunur ᶜale'l-ḫuṣūṣ seyelān eden mevādd-ı bāride ola. Ve keẕālik afyūn ve meyᶜa ve kündür ve zaᶜferān mis̱lliden benādıḳ ittiḫāẕ olunup māiyyetini yutmayıp ağzında imsāk etmekle dahi seyelān ḳaṭᶜ olunur. Ve ḳaṭᶜ-ı seyelānda ḫāṣṣıyyeti olan eşribe dahi istiᶜmāl olunur. Mevādd-ı ḥārre seyelānı şarāb-ı ḫaşḫāş-ı sāẕecle ve seyelān-ı bārid şarāb-ı kerneb ve şarāb-ı ḫaşḫāş istiᶜmāl olunmakla ḳaṭᶜ olunur lākin kerneb ve ḫaşḫāş şarābı içinde mürr ve o mis̱lli nesneler vaḍᶜ olunan sülāḳa ile şürb olunur ve onlar aḳrabādīnde meẕkūrdur. Lāyıḳ budur ki şarāb-ı ḫaşḫāş ancak evāil-i nezlede saḳy oluna, mevāddı ṣadra nüzūlden menᶜ eylesin için.

Ammā nezle muḥtebes olup nefs̱ ile iḫrāca ḥācet olur ise o vaḳtte şarāb-ı ḫaşḫāş şürbü devā-i ṣāliḥ olmaz. Ve baḫūrāt-ı ḥābiseyi istiᶜmāl edip ḫayşūma buḫārını īlāc ve tenfīẕ için teḥannük yaᶜnī baḫūrātın buḫārını ḥanekinde imsāk eylemek cidden nāfiᶜdir. Nezle-i ḥārre vü bāride için cemīᶜan nāfiᶜ olan baḫūrāt senderūs ve yalnız bāride için şūnīzdir, baḫūren ve şemūmen istiᶜmāl olunur ve ḳusṭ dahi şūnīz gibi istiᶜmāl olunur. Ve şūnīz kavrulup bir kettān ḫırḳası içinde ṣurre edip şemm olunsa cidden nāfiᶜ olur. Ve bunun

gibidir ḳasem ki ona ḳavfā[242] tesmiye olunur. Ve keẕālik ḫamrın ve ᶜaselin buḫārları ki ḥacer-i reḥā kızdırılıp üzerine ḫamr veyāḫūd bal taḳṭīr olunmakla ḥāṣıl ola.

Ve bu bābda nāfiᶜ olur kündür ve ᶜūd-ı ḫām[243] ve senderūs ve ḳusṭ ve lübnā yaᶜnī meyᶜa-i sāile ve ᶜūd baḫūrān istiᶜmāl olunmak. Ammā ṭarfānın ve verdin istiᶜmāli mevādd-ı ḥārreyi ḳaṭᶜda nāfiᶜdir. Ve keẕālik ṭaberzed ve baḳlī ve şaᶜīr-i münaḳḳaᶜ ve meḫīḍ-i baḳar içinde istiᶜmāl olunmak bi'l-ḫāṣṣa nāfiᶜdir. Sükker ve kāfūr ve sirke içinde neḳūᶜ olunan nuḫāle nezle-i ḥārre için tebḫīr olunur. Ve keẕālik ḥacer-i reḥā ġasl ve tanẓīf olunduktan sonra kızdırılıp üzerine ṣabb olunan sirkenin buḫārı dahi nāfiᶜdir.

Ammā nezle mevāddının ḳıvāmını taᶜdīl leᶜūḳāt mis̱llileri istiᶜmāl ile ve kes̱īrā ve ḥabb-ı seferceli ağzında aḫẕ etmekle olur, zīrā bunların ġılẓati nāzilenin raḳīḳine muḫāliṭ olup taᶜdīl olunur, onlarda hem ġılẓat ve hem lüzūcet iḥdās̱ edip ᶜumḳa nüzūl eylemez ve nefs̱i dahi teshīl eder. Ve nezle eger ġalīẓ ise muraḳḳıḳātla taᶜdīl olunup ġılaẓı ve luḥūcu ile eẕāsı defᶜ olunur. Ve eger nezle bāride ise ḳable'n-nuḍc ḥammāma duḫūl ṣāliḥ ve muvāfıḳ olmaz. Ve eger nezle ḥārre ise ḳable'n-nuḍc duḫūl-i ḥammāmda ona kes̱īren beᵓs olmaz belki ondan ᶜalīl intifāᶜ eder.

Ammā mevādd-ı nāzileyi nüzūlü cānibinin ḫilāfına ceẕb mes̱elā ḥalḳa nüzūl eden mevāddı enfe ceẕb mis̱llidir ve o ceẕb muᶜaṭṭısāt ve bi'l-cümle munḫurānı yaᶜnī burun deliklerini leẕᶜ eden edviye istiᶜmāli ile olur. Ve keẕālik esfele nüzūl eden bi'l-cümle nezlelerde nuḳre üzere ḥacāmet istiᶜmāl olunur. Ve reyāḥīn-i cāẕibeden mütteḫaẕ olan neṭūlāt ile esfele nāzile olan mevādd burun deliklerine ceẕb olunur o neṭūlāt üzere meşāmmını kebb etmekle.

---

242 قال ابن كتبي في مفرداته قوفى اسم يوناني يسمي به الصنوبر لعطريته ولذا يقولون معجون قوفى لعطريته ولكونه يبخر به في الهياكل فاعلمه İntehā. Ammā "ḳasem" demekle maᶜrūf devā olmamakla İbn Kütbī'nin bu kelāmı ḳarīnesi ile ẓann olunur ki "ḳasem" "ḳaḍam"dan lüġat ola. "Ḳaḍam-ı Ḳureyş" ṣanevber-i ṣaġīr üns̱āsının ḥabbına ıṭlāḳ olunur.

243 "ᶜŪd" iki ḳısmdır, biri muṭarrā ve biri ḫāmdır; onun için bu terkībde ᶜūd iki kerre ẕikr olundu. Evvelden murād ḫām ve ikinciden murād muṭarrādır. ᶜŪdun taṭriyesi *Kāmil*-i ᶜAlāī'de mezkūrdur.

Ammā teḳaddüm yaʿnī nezle iṣābet etmezden muḳaddem ʿuḍvu nezle iṣābetinden muḥāfaẓa için olan tedbīr budur ki ḥalḳ ve riye āfetten muḥāfaẓa olunur. Ve eks̱er-i ḥālde o ʿuḍvların muḥāfaẓası aġdiye ile olur.

Ve ṣadrında ḥarāret var ise ṣadrı dühn-i benefşecle temrīẖ olunur ve mā-ı şaʿīr benefşec-i mürebbā ve rummān-ı ḥulv māı ile tenāvül olunur. Ve neşā ve daḳīḳ-ı şaʿīr ve bāḳılādan leben-i ḥalīb ile mütteẖaẕ olan aḥsā iṭʿām olunur eger ḥummāsı yok ise. Ve ḥummāsı olana leben muḍırr olur. Ve leyyine ve bāride olan leʿūḳāt ve eşribe-i zūfāiyye-i bāride dahi istiʿmāl olunur.

Ammā nezle-i bāridede teḳaddüm-i ṣadr dühn-i benefşec ve dühn-i bānla temrīẖ olunur ve ḥārre ve müleyyine olan aḥsā tenāvül olunur, ʿasel ile ıṭriye tenāvülü ve ḥınṭa nuẖālesi suyunu bādem yağıyla ve ʿasel ile tenāvülü ve ẖubzu meybuẖtecle tenāvülü gibi ve ḥārre ve müleyyin leʿūḳāt dahi istiʿmāl olunur. Ve ḥārre ve müleyyine olan eşribe-i zūfāiyye ve zūfānın kendi dahi ıṣṭırāk ile istiʿmāl olunur. Ve ıssı su içmek nevāzilde nāfiʿdir, zīrā mevāddı inḍāc eder ve ġāilesini defʿ eder aʿḍā-i teneffüse nüzūl edenler naḍīcen nüzūl nüzūl etmekle ve aʿḍā-i teneffüsü telyīn etmekle. Ve şürb-i nebīẕ nezle aṣḥābına muvāfıḳ olmaz. Ve baʿḍı kerre ibtidā-i nezlede nebīẕ şürbü muvāfıḳ olur, ammā mādde-i nāzilenin nuḍcundan sonra nebīẕin muʿtedili nezleye muvāfıḳ olur. Nezlesi ḥārr olan kimse şarāb istiʿmāl eylese gerektir ki o şarāb su ile memzūc ola. Ve zehūmātı olan eṭʿimeyi tenāvül mevāddın nuḍcuna māniʿ olur eger nezle zamān-ı ibtidāda olur ise. [289a]

Fenn-i H̱āmisin Maḳāle-i S̱āniyesi Enfin Bāḳī Aḥvāli Beyānındadır O Dahi Fuṣūlü Müştemildir

Evvelki Faṣl Enfte Olan Netn ve Rāyiḥa-i Kerīhe Beyānındadır

O netne sebeb ṣadr nevāḥīsinden ve riye ve miʿdeden ṣuʿūd edip enfe vāṣıl olan ʿufūnetli buẖārāt olur veyāẖūd ẖayşūm kemiğinde olan ʿufūnetli ẖılṭ olur, zīrā o ʿufūnetli ẖılṭ ḥādd olur ise ẖayşūmu taḳrīḥ eder ve her ḥālde ondan netn rīḥ olur. Ve baʿḍı kerre rīḥ fevḳe teʾeddī edip zāidetān ve dimāġa vāṣıl olup netni iḥsās olunur veyāẖūd netn-i enfin sebebi baṭnda ʿufūnetli olan ẖılṭ olur veyāẖūd dimāġın küllīsinde veyāẖūd dimāġın

muḳaddeminde veyāḫūd dimāġdan enfi vely eden cānibde olan ḫılṭ-ı ᶜafine sebeb olur veyāḫūd netn-i enfe sebeb ḫayşūm kemiğinin kendiye ᶜufūnet ve fesād ᶜārıḍ olmakla olur ve netn-i enfin bu ṣınıfının muᶜālecesi ᶜusretli olur veyāḫūd burunda ᶜufūnetli bāsūr olmakla olur.

el-Muᶜālecāt: Eger netne sebeb fāᶜili olan ḫılṭ-ı redī ḫayşūmda ve ḳaᶜr-ı ḫayşūmda olmayıp miᶜdede ve dimāġda olur ise vācib olur ki onun muᶜālecesinde o ḫılṭ-ı redīden miᶜde ve dimāġ cümle-i muᶜāleceden muḳaddem tenḳıye oluna, ondan sonra edviye-i mevḍiᶜiyye yaᶜnī enfin kendiye olacak devālar ile ᶜilāc oluna, fetāil ve seᶜūṭāt ve ᶜaṭūsāt ve nefūḫāt bunların emsāliyle enfe muᶜālece oluna. Bu bābda mücerreb olan fetāil istiᶜmāli bu vech üzere olur ki fetīleden muḳaddem enf şarābla ġasl olunur baᶜdehu fetīle iḥtimāl olunur. Ve iḥtimāl olunacak fetīle bunlardır:

Fetīle: Mürr, ḥamāmā, aḳāḳıyā. Bu edviyeden ᶜasel ile fetīle ittiḫāẕ oluna veyāḫūd ḥamāmā, mürr, verd bunlardan dühn-i nārdīn ile fetīle kılınır. Bu edviyelerden veznlerinin iḫtilāfı ḥasebiyle fetāil-i kes̱īre ittiḫāẕ olunur, o edviyeler bunlardır: suᶜd, sünbül, verd-i nesrīn, ẕerīre, ḥamāmā, ḳaranfül, ās, ṣabır, verd, bir miḳdār milḥ. Bu edviyeden mecmūᶜaten ve müteferriḳaten fetāil ittiḫāẕ olunur veyāḫūd bir fetīle müs̱elles̱-i raḳīḳ ile ıslatılıp bu ẕürūr üzerine ekildikten sonra istiᶜmāl olunur. O ekilecek ẕürūr budur, ṣıfatı budur: ḳaranfül, suᶜd, rāmik, lāden mütesāviyetü'l-eczā aḫẕ olunup ẕerūr ittiḫāẕ olunur.

Fetīle-i Uḫrā: Ḳaṣabu'ẕ-ẕerīre, ās, nesrīn, verd, ḳaranfül birer dirhem, mürr, ᶜafṣ her birinden nıṣf dirhem, misk dört ḥabbe, kāfūr dört ḥabbe, ḳılīmiyā, milḥ-i enderānī dörder ḳīrāṭ. Bu edviye fetīle kılınıp istiᶜmāl olunur.

Ve seᶜūṭāttan bu seᶜūṭlar istiᶜmāl olunur: ᶜUṣāre-i fūtenec seᶜūṭ kılınır. Ve efḍal-i seᶜūṭ ḥımārın bevli olur, onunla istiᶜāṭ ziyāde nāfiᶜ olur, teḫallüfü olmaz. Ve yine ceyyid ve mücerreb seᶜūṭ olur tiryāḳta vāḳiᶜ enderūḫūrūn şarābda ḥall olunup enfe taḳṭīr olunmak; bi-iẕnillāhi taᶜālā netn-i enften bunun ile berāᵓet ḥāṣıl olur. Ve dār-ı şīşeᶜān ṭabīḫi şarāb-ı reyḥānī ile birkaç eyyām istinşāḳ olunur ve cidden ceyyid olur.

Ammā Leṭūḫāt: Enfin bāṭınına ḳulḳuṭār leṭūḫ kılınır.

Leṭūḫāt-ı uḫrā: Yāsemīn yaprağı mā ile saḥḳ olunup onunla enf telṭīḫ olunur. Ve devā-i Aḳrīṭūn ile dahi telṭīḫ olunur, o devā budur: mürr dört

dirhem ve s̱ülüs̱ān dirhem, selīḫa bir dirhem ve südüs dirhem, ḥamāmā bir dirhem ve südüs dirhem balla maᶜcūn kılınır.

Ammā Nefūḫāt: Enfe fūtencin kendi nefḫ olunur veyāḫūd ḫarbaḳ-ı ebyaḍ ve ṣadef-i muḥraḳ nefḫ olunur. Ve āḫir-i fetāilde ẕikr olunan devā dahi nefḫ olunur; keẕālik ᶜūd, belesān dahi nefḫ olunur.

Ammā Neşūḳāttan mücerreb olan dār-ı şīşeᶜān ṭabīḫi su ile veyāḫūd ḫamr ile birkaç eyyām neşūḳ kılınır.

Ve netn-i enf muᶜālecesinde tecribe olunan devālardan olur o iki keyye ki biri yāfūḫun sağında ve keyye-i uḫrā solunda olur, iki kulak ḥiẕālarında iki ṣudġa māil maḥallden keyy olunur veyāḫūd vasaṭ-ı reᵓsten bir keyy ile tekviye olunur. Bu keyyler bi'l-cümle netn-i enfe ve ᶜale'l-ḫuṣūṣ netnin sebebi dimāġın veyāḫūd muḳaddem[-i dimāġın] ᶜufūneti olur ise o keyyetānın ziyāde nefᶜi olur.

İkinci Faṣl Burunda Ḥādis Olan Ḳurḥalar Beyānındadır

Baᶜḍı kerre burunda ḳurūḥ tevellüd eder ve o ḳurḥaların esbābı yā ḥādde veyāḫūd rediyye olan buḫārāt olur veyāḫūd ḥiddetli nevāzil olur. Ve o ḳurūḥ-ı enfin baᶜḍısı müntine ve ᶜafine olur ve kimisi dahi ḫuşkrīşāt olur ve kimi ḳurūḥ-ı bes̱riyye olur ve baᶜḍısı dahi ḳurūḥ-ı sāẕece olur. Ve o ḳurḥalar ḳurḥa-i ẓāhire ve ḳurḥa-i bāṭıne olur.

el-Muᶜālecāt: Burun kulaktan erṭab ve ᶜayndan eybes olur, ona bināen vācib olur ki emrāḍ-ı enfin muᶜālecesi emrāḍ-ı üẕün ile emrāḍ-ı ᶜayn muᶜālecelerinin beyninde ola. Ve ḳurūḥ-ı enfte müstaᶜmele olan müceffifāt ḳurūḥ-ı üẕünü müceffif edviyelerden tecfīfte eḳall ve ḳurūḥ-ı ᶜayn müceffifātı tecfīfinden eks̱er ola, zīrā ḳurūḥ-ı üẕün keyfiyyeti tecfīfte ġāyete bāliġ devāya muḥtāc olur ve ḳurūḥ-ı ᶜayn merātib-i tecfīften mertebesi ġāyete bāliġ olan müceffif devālara muḥtāc olur. Bundan sonra biz deriz ki ḳurūḥ-ı enfe sebeb mādde-i sāile veyāḫūd ebḫıre-i ṣāᶜide olur ise o mevādd ve ebḫıreyi istifrāġla ve meyli ṭarafından senin bildiğin vech üzere cānib-i āḫere ceẕble muᶜālece olunur ve senin onun muᶜālecesinde evvelā iḥtiyācın senin bildiğin edviye ile reᵓsi tecfīfe ve taḳviyeye olur sonra munḫurāna ḳaṣd ve ᶜināyet olunur.

Ve maᶜlūm ola ki bevāsīr-i enf ve irbiyān için istiᶜmāl olunan edviyelerin küllīsi ḳurūḥ-ı enfte dahi istiᶜmāl olunur ve o edviyeleri ḳarīben biz ẕikr eyleriz.

Kaçan ḳurūḥ ḳaviyye olur ise o edviye ᶜalā-ḥāliḥā istiᶜmāl olunur. Ve eger ḫafīfe olur ise o edviye luᶜābāt ile ve luᶜāba müşābih nesneler ile leyyin olunca ḳadar kaynatılıp istiᶜmāl olunur, bi'l-cümle ḳurūḥ-ı ḫafīfelere menfaᶜatli devā olur.

Ve eger ḳurūḥ-ı enf yābise olur ise bir mesūḥla[244] muᶜālece olunur ki o mesūḥ bu edviyelerden terkīb olunur: şemᶜ bir cüzᶜ, sāḳ-ı baḳarın iliği nıṣf cüzᵓ. Bu iki devālar ḫalṭ olunup dühn-i nīlūfer içinde veyāḫūd şīrūġan içinde iẕābe olunup mesūḥ ittiḫāẕ olunur.

Şeyḫ-i Reᵓīs der ki benim katımda mesūḥun aṣlı dühn-i verddir ḫuṣūṣan ki dühn-i verd zeyt-i ünfāḳtan[245] mütteḫaẕ ola.

Ve keẕālik dühn-i benefşecden keṡīrā ile veyāḫūd bezr-i ḳaṭūnā ve ḫaṭmī rıġvesinden miḳdār-ı ḳalīl rıġve ile mesūḫ ittiḫāẕ olunup istiᶜmāl olunur. Ve keẕālik bir fetīle zūfā ve şaḥm-ı baṭṭ ve şemᶜ-i aṣfer ve şaḥm-ı iyyel[246] ve şaḥm-ı decāc ve ᶜasel içine ġams olunup istiᶜmāl olunur veyāḫūd şemᶜ ve dühn yaᶜnī zeyt ve helīlec-i aṣfer ve ᶜafṣ mesūḥ kılınır. Ve baᶜḍı kerre ḳurūḥ-ı enfe ḳīfāl faṣd ve nuḳre üzere ḥacāmet ve müshilāt dahi istiᶜmāl olunduktan sonra enften dahi iftiṣād nāfiᶜ olur.

Ammā ḳurūḥ raṭb olup ona mādde-i ḥırrīfe vü rediyye vü müntineden biri munṣabbe olur ise onun [ᶜilācı] ṣaᶜb olur. Ve vācib olur ki onun ᶜilācında istifrāġ ve faṣd oluna. Ve baᶜḍı kerre eyāricāt-ı kibār ile istishāle iḥtiyāc olur.

Ve vācib olur ki naṭrūn ve ṣābūn ve ḫuṣūṣan Esᶜalisādis ṣābūnu ile ve ṣābūn-ı Ḳosṭanṭīnī ile ḳurūḥu ġasle müdāvemet oluna. Ve baᶜde't-tanẓīf şedīdü't-tecfīf olan edviye istiᶜmāl oluna.

Ve yine ḥādde ve ḥırrīf māddesi olan ḳurūḥ-ı enf muᶜālecātından olur ḳuşūr-ı nuḥās ve ḳalḳadīs ve zernīḫ-i aḥmer ve ḫarbaḳ aḫẕ ve saḥḳ olunup merāre-i s̱evr içinde ḥumret ḥāṣıl olunca ḳadar birkaç eyyām neḳūᶜ

244 "Mesūḥ" mā yümseḥu bihi maᶜnāsınadır.
245 Erişmedik zeytūna "ünfāḳ" derler
246 İyyel yaᶜnī geyik yağı.

kılındıktan sonra istiᶜmāl olunur. Ve baᶜḍı kerre ẕikr olunan edviye üzere ḥamāmā ve mürr ve fūtenec ve ferāsiyūn ve zaᶜferān ve şebb ve ᶜafṣ ziyāde olunur.

Ve devā-i Rūfes bu bābda mücerrebdir, o devānın ṣıfatı budur: şebb, suᶜd, ᶜafṣ, mürr, zaᶜferān, zernīḫ [289b] bu edviyeler istiᶜmāl olunur.

Ve vecaᶜı şedīd olan ḳurḥa-i enfin muᶜālecesi maġsūl ve muḥraḳ üsrüb ve isfīdāc ve mürdāsenc aḫẕ olunup dühn-i verd ve şemᶜle onlardan merhem ittiḫāẕ olunup istiᶜmāl olunmakla olur.

Ammā bes̱reli olan ḳurḥanın ᶜilācı dühn-i verd ve dühn-i ās ve mürdāsenc ve mā-ı verd ve sirkeden miḳdār-ı ḳalīl aḫẕ ve istiᶜmāl olunur.

Ve ḳurūḥ-ı ẓāhireye bu merhem ile muᶜālece olunur: isfīdāc bir rıṭl, mürdāsenc üç ūḳıyye, ḫabes̱-i reṣāṣ-ı muḥraḳ üç ūḳıyye, ḫamr ile ve dühn-i ās ile ḫalṭ olunup istiᶜmāl olunur

Ve ḳurūḥ-ı enfin cemīᶜan aṣnāfına edviye-i müşterekeden olur rummān-ı ḥāmiḍ suyu bakır kap içinde nıṣfı miḳdārı zāil olunca ḳadar ṭabḫ olunup baᶜdehu bir fetīle olunla telṭīḫ ve istiᶜmāl olunur.

Ve ḳurūḥ-ı enfte istiᶜmāl olunan muᶜālecātındandır aḳrāṣ-ı enderūnla muᶜālece. Gāhīce o aḳrāṣ şarābla ḥall olunur ve gāhīce ḫall ve mā ile ḥall olunup reʾy-i ṭabīb üzere ᶜamel olunur.

Ve merāhim-i ceyyidedendir: Ḫabes̱-i üsrüb ve şarāb-ı ᶜatīḳ ve dühn-i ās aḫẕ ve saḥḳ olunup nār-ı leyyine-i müsaḫḫane ile cemᶜ olunur ve ġılẓat gelince ḳadar taḥrīk olunup baᶜdehu inzāl olunup bir bakır kapta ḥıfẓ olunur. Ve üsrüb-i muḥraḳ ḫabes̱-i üsrüb ḥükmündedir. Ve lāyıḳ olur ki ᶜuṣāre-i sılḳ yalnız veyāḫūd edviye-i sāire ile istiᶜmāl oluna, cidden nāfiᶜ devā olur.

Üçüncü Faṣl Burunda Ḥilve[247] Tesmiye Olunan Ḳurūḥ-ı Enfin ᶜİlācı Beyānındadır

Bu ḳurḥanın zamān-ı ibtidāsında yalnız dühn-i verd yāhūd şemᶜ ve

247 اَلْحِلْوُ [el-ḥilv] (bi'l-kesr) خف صغير نسيج به Kezā fi'l-*Ḳāmūs*. "Ḥilve" ismi ile muḥarrere bir ḳurḥaya kütüb-i ṭıbbda müṣādif olunmamıştır. Ġālib-i ḥāl budur ki *Muᶜālecāt-ı Buḳrāṭiyye*'de bu faṣl mevḍiᶜinde bir ḳurḥa īrād edip der ki الباب الثاني في البثور التي يخرج ويستحجر فيها حتى يصير بصورة الثأليل Ẓāhir budur ki o müteḥaccir olan faḍl ḫuff-ı mensūcun bih şeklinde olmakla ona ḥilve tesmiye oluna. "Ḥilv" nessāclar vaḳt-i nescde ayaklarına giydikleri ḫuff-ı ṣaġīrdir.

şaḥm-ı decāc ile ve dühn-i verd ile ʿilāc olunur. Bunlardan aḳvā olur merhem-i isfīdāc ʿale'l-ḫuṣūṣ sefercel ḥabbı luʿābıyla maḫlūṭ olan merhem-i isfīdāc ziyāde ḳavī olur. Ve eger ziyāde tecfīf murād olunsa o devāya ḫabes̱-i fıḍḍa dahi kılınır ve baʿḍı kerre yalnız ḫabes̱-i fıḍḍa dahi kifāyet eder.

Ve kaçan o ʿillet yesīren müştedde olsa bu merhem istiʿmāl olunur: isfīdāc birer rıṭl, mürdāsenc üç ūḳıyye, ḫabes̱-i reṣāṣ üç ūḳıyye, ḫamr ile mesḥūḳ olan reṣāṣ-ı muḥraḳ u maġsūl dört ūḳıyye. Bu edviyelerden dühn-i ās ve ḫall ile merhem ittiḫāẕ olunur.

Ammā o ḳurḥa müzmine ve cidden müştedde olur ise bu ṣıfat üzere bir merhem ittiḫāẕ olunur, nüsḫa: mürdāsenc dört dirhem, seẕāb-ı raṭb dört dirhem, şebb iki dirhem. Bu devālardan dahi dühn-i ās ve ḫall ile merhem ittiḫāẕ olunur. Ve bu merhemden ḳavī olur zāc ve ḳalḳand ve mürr her birinden yedi cüzʾ ve ḳalḳadīs altı cüzʾ, şebb-i Yemānī, ʿafṣ, tūbālü'n-nuḥās her birinden dört cüzʾ ve nıṣf cüzʾ, ḫall bir rıṭl ve sekiz ūḳıyye. Bu meẕkūrlar inā-i nuḥās içinde ʿasel ḳıvāmında olunca ḳadar ṭabḫ olunup ondan leṭūḫ ittiḫāẕ olunur.

Dördüncü Faṣl Ḫayşūmda Olan Süddeler Beyānındadır

O südde bir şeyʾdir ki dāḫil-i ḫayşūmda o şeyʾ muḥtebes olur ḥattā ḥalḳtan enfe ve enften ḥalḳa nüfūẕ eden eşyāyı nüfūẕdan māniʿ olur. Ve o südde gāhīce ḫılṭ-ı leḥic ü lezic olur ve gāhīce laḥm-ı nābit ve gāhīce ḫuşkrīşe olur.

el-ʿAlāmāt: Bu südde ġunneye sebeb-i fāil olur ḥattā nefḫanın faḍlasını teserrīden ve yayılmaktan menʿ edip ḫayşūmda ṭanīni fāʿil olur.

el-Muʿālecāt: Acı mercimek bir dirhem, cünd-i bīdester yarım dirhem, afyūn bir ḳīrāṭ ve zaʿferān, nisk birer ḳīrāṭ, mürr nıṣf dirhem. Bu edviyeler aḫẕ olunup ondan ḥabb ittiḫāẕ olunur, merzencūş-ı raṭb suyuyla vaḳt-i ḥācette istiʿāṭ olunur. Ve kes̱īren burna maḫṣūṣ mīl ile enfi ḫarṭa ve kazımağa dahi muḥtāc olur. Eger enfin cerdi mümkin olur ise tenḳıye ḥāṣıl olunca ḳadar cerd ve ʿamel terk olunmaz. Ve baʿḍı kerre cerd ile şeyʾ-i kes̱īr ḫurūc eder ve ḫāric olan şeyʾ o ḳadara bāliġ olur ki ondan taʿaccüb olunur ve ḳarīb olur ki nıṣf rıṭla bāliġ ola. Ve bu muʿāleceden ġınā ḥāṣıl olmaz ise bābu'l-bevāsīrde meẕkūr olan ʿilācla muʿālece olunur.

Beşinci Faṣl Ḫunānın Muᶜālecesi Beyānındadır

Bu faṣl ṭabᶜ ile olan nüsḫalarda yazılmamıştır. Ḳāmūs'ta der ki الخنخنة أن لا يبين في كلامه فيخنخن في خياشيمه *İntehā. Pes bundan ẓāhir budur ki "ḫunān"-la ṣāḥib-i Ḳānūn'un murādı kelāmını burnundan söyleyip ḥurūfātı meḫāricinden iḫrāca ḳādir olmamağa derler.*

Ve ḫunānın muᶜālecātından olur ṣıfatı ātī olan devā ile istiᶜāṭ ve ġarāġır istiᶜmāl eylemek, o devānın ṣıfatı budur: ᶜAfṣ aḫẕ olunup üzerini örtecek ḳadar tatlı enār suyu ile ṭabḫ olunur ᶜafṣ o suyu içince ḳadar, sonra o ᶜafṣ tecfīf olunup ona nıṣfı ḳadar kündür ve anzerūt ḫalṭ olunup yine ᶜafṣ ṭabīḫiyle merreten uḫrā maᶜcūn kılınıp seᶜūṭan veyāḫūd ġayrı vech üzere eyyāmen istiᶜmāl olunur.

Ve yine bu ḫunān āfetinin muᶜālecātından olur şemᶜ ve dühn ile tenkār[248] vaḍᶜ olunur ve berāʾet ḥāṣıl olunca ḳadar istiᶜmāl olunur.

Altıncı Faṣl Raḍḍ-ı Enf Muᶜālecātı Beyānındadır

Bu ᶜilletin muᶜālecesinin efḍali ve elyaḳı burnu dāḫilden ḥaşv ile doldurulup ḫāricden tesviye ve taᶜdīl eylemek ile olur. O ḥaşvdan küllü vaḳtin miḳdār-ı ḳalīl iḫrāc olunur ḥattā raḍḍa bürʾ gelip enf müstevī oldukta enfte ḥaşvdan bir nesne bāḳī ḳalmaz.

Ammā enf-i merḍūḍa nāfiᶜ olan edviyeleri istiᶜmālde vācib olur ki o edviyeler enften mevḍiᶜ-i kesre vaḍᶜ oluna. Ve nāfiᶜ olan edviye bunlardır: ṣabır, māş, mürr, zaᶜferān, rāmik, sükk, ṭīn-i Ermenī, ṭīn-i Rūmī, ḫaṭmī, lāden. Bu edviyeler mā-ı es̱l ile o mevḍiᶜe ṭılā olunur. Ve biz bu muᶜālecātı bābu'l-kesr ve'l-cebrde muᶜāvede ve tekrār eyleriz.

Yedinci Faṣl Bevāsīr-i Enf ve İrbiyān Muᶜālecātı Beyānındadır

Ammā bevāsīr luḥūm-ı zāidedir ki enfte nābit olur. Baᶜḍı kerre o luḥūm rıḫve-i beyḍā olur ve vecaᶜı olmaz; bevāsīrden bu nevᶜin ᶜilācı sehl olur. Ve baᶜḍı kerre o laḥm ḥamrā ve kümūdetli olur ve vecaᶜı şedīd olur; bu ṣınıfın ᶜilācı ṣuᶜūbetli olur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ o laḥmdan ṣadīd-i müntin seyelān ederse

248 "Tenkār" emlāḥ-ı būraḳıyye-i maṣnūᶜadandır, bevlden ittiḫāẕ olunur; ṣanᶜatı İbn Kütbī müfredātında ẕikr olunmuştur.

ṣuᶜūbeti ziyāde olur. Ve o bāsūrun kimisi sereṭāniyyü'ş-şekl olup şekl-i enfi ifsād eder ve temdīdi şedīd olmakla vecaᶜı dahi olur. O bāsūr-ı sereṭānī kemidü'l-levn olan bāsūr olur, onun tevellüdü cidden redī olur ve ġavr-ı keṡīri olur ve ona müdārātla ᶜilāc olunur, ḳaṭᶜ ve cerd ile ᶜunf ve ḳahr olunmaz.

Ve baᶜḍı kerre denir ki sereṭān-ı enf ile bāsūr-ı redīᵓ başka başka āfetlerdir ve beynehümāda farḳ budur ki eger enfte nābit olan laḥm-ı zāidin nebātı ᶜilel-i reᵓs ve nevāzil āfetlerinden sonra ḥādiṡ oldu ise o āfet-i laḥm bāsūr olur ve eger onların ᶜaḳibinde olmayıp belki ṣafā-i enften ve seyelān olmadığından ḥādiṡ oldu ise o laḥm sereṭān olur ve ᶜale'l-ḫuṣūṣ o laḥm-ı zāidin enfte ẓuhūru dimāġda ᶜilel-i sevdāviyye ḥādiṡ olmazdan muḳaddem ola o zamān laḥmın sereṭānī olması müteḥaḳḳıḳ olur.

Ve sereṭānī āfet evvel-i ẓuhūrunda noḫūd ve fındık kadar olur sonra büyür, kebīr olur ve ḥaneke ṣalābet iḥdāṡ eder. Ve ekṡer-i emrde sereṭānda ṣadīd olmaz ve boğaza ruṭūbet seyelān eylemez belki yābis ṣulb olur. Ve baᶜḍı kerre bevāsīr uzar ḥattā bevāsīr muᶜallaḳa olur. Ve baᶜḍı kerre uzunluğu o ḳadara bāliġ olur ki enften veyāḫūd ḥanekten ḫurūc eder.

Ve irbiyān dedikleri keṡīrü'l-ercül balık heyᵓetinde olan ᶜillete nāfiᶜ olan edviyeler bevāsīr-i enfe dahi nāfiᶜ olur. Ve baᶜḍı kerre o edviyelerin ḳuvvetini kesre ḥācet olur yaᶜnī irbiyān edviyeleri bevāsīrde istiᶜmāl olundukta bevāsīr ḫafīf olur ise o edviyelere ḳuvvetini kesr eder edviye ḫalṭ olunur.

el-Muᶜālecāt: Ẕikr olunan bāsūr aḳsāmının ḳısm-ı evveli muᶜālecesi yaᶜnī rıḫv-ı beyḍā ve bilā-vecaᶜ olan ḳısmın muᶜālecesi budur ki sikkīn-i daḳīḳ ile o laḥmiyyet ḳaṭᶜ olunur baᶜdehu micred ile bāsūr nāᶜimen cerd olunur.

Ve ḳısm-ı ṡānīde yaᶜnī ḥamrā ve kemid olan ḳısmda bizim ẕikr edeceğimiz edviye [290a] ile veyāḫūd nār ile keyy olunur. Ve nār ile keyy olundukta ṣıġār ve diḳāḳ mekāvīler[249] ile keyy olunur veyāḫūd ṣınf-ı ṡānīde bāsūr mecārid ile ḳaṭᶜ olunur. Ammā o mecārid ki enften bāsūr olan bi'l-cümle zevāidi ve fuḍūlü iḫrāc eder ve mevāridin ecvedi ünbūbī olanlardır. Bundan sonra munḫurāna sirke ve su ṣabb olunur. Ve bundan sonra nefes cevdet üzere olup südde zāil olur ise ġaraḍ ḥāṣıl olur. Ve eger zāil olmaz ise maᶜlūm olur ki ᶜumḳta baḳiyye vardır, bu ṣūrette minşār-ı[250] ḫayṭī istiᶜmāl olunur.

---

249 "Mekāvī" ālet-i keyy demektir.
250 "Minşār" desteredir.

<u>Ṣıfat-ı minşār-ı ḫayṭī:</u> Tüyden veyāḫūd ibrīsemden bir ḫayṭ aḫẕ olunup mevāḍiᶜ-i müteᶜaddidde düğümler iḥdās̱ olunur ḥattā minşār gibi ẕü'l-esnān kılınır ve üsrübden başı muᶜaḳḳaf bir iğne ittiḫāẕ olunup o ḫayṭ-ı minşārī o iğne s̱uḳbesine idḫāl olunur ve iğne ile o ḫayṭ-ı minşārī burun deliğinden bāsūra sokulup ḥanekten ucu iḫrāc olunur. Ve o ḫayṭın bir ucu burun deliğinden ve āḫer ucu ḥanekin ḫāricinde olur ve o ḫayṭla bāsūrun baḳıyye-i laḥmiyyeti minşār ile tahta biçildiği gibi biçilir iki ṭaraftan o ḫayṭ çekilmek ile. Baᶜdehu reṣāṣtan veyāḫūd rīşeden bir ünbūbe ittiḫāẕ olunup o ünbūbeye bir ḫırḳa leff olunur ve o ḫırḳa üzerine edviye-i bāsūriyye yaᶜnī ḳırṭās devāsı ve enderūn devāsı ve sāir bizim bundan sonra ẕikr edeceğimiz devālar ẕerūr kılınır. Ve o ünbūbe burna idḫāl olunur, mevḍi-i nefes meftūḥ kalsın için. Ve mibred gibi bir micred yapılıp ünbūbī olsa yaᶜnī mücevvef olsa o micred ile burun bāsūrdan tenḳıye olunmak mümkin olur. Ve kaçan cerd ve ḳaṭᶜ ālātı ve edviye-i ekkāle bāsūrda istiᶜmāl olunsa vācib olur ki o kimse taᶜṭīs oluna ḥattā o ᶜaṭse burunda olan ᶜufūneti ve nüşāreleri burundan iḫrāc eyleye.

Ammā bāsūrda istiᶜmāl olunan devāların ḫafīf olanları bunlardır: enār kabuğu su ile saḥḳ olunup maᶜcūn kılınır ve o maᶜcūndan bir fetīle ittiḫāẕ olunup ᶜale'd-devām istiᶜmāl olunur; bu fetīle mücerrebdir yaᶜnī nefᶜi olur velākīn baṭīᵓdir, müddet-i kes̱īrde nefᶜi olur.

Ve keẕālik üşnān-ı aḫḍar-ı sāẕecden bir fetīle veyāḫūd şaḥm-ı ḥanẓalden sāẕecen bir fetīle veyāḫūd serv cevzesinden bir miḳdār incir ile fetīleler ittiḫāẕ olunup biraz eyyām istiᶜmāl olunur veyāḫūd bir fetīle yapılıp ḥabaḳ ᶜuṣāresi içinde ġams olunur ve yalnız o fetīle-i maġmūse istiᶜmāl olunur veyāḫūd o fetīle-i maġmūse üzerine ḥabaḳın kurusu ekildikten sonra istiᶜmāl olunur veyāḫūd fetīle ḫamra ġams olunup üzerine saḥḳ olunmuş ḥabaḳ ẕerr olunur veyāḫūd mā-ı rummāneynin ᶜaḳīdi maᶜa'l-ḳışr ve'ş-şaḥm daḳḳ olunduktan sonra ḫamra maġmūse olan fetīle üzere ẕerr olunur veyāḫūd ᶜasel ve verdden fetīle ittiḫāẕ olunur ve fetīle beher yevm kirāren tecdīd olunur veyāḫūd zernīḫ ve ḳalḳand ḫall ile saḥḳ olunup tecfīf olunduktan sonra nefūḫan istiᶜmāl olunur.

Ammā bevāsīr-i enfin müzmin olanlarına muᶜālece o fetāil ve ẕerūrāt ve merāhimdir ki onlar bu edviyeden ittiḫāẕ olunur: şebb, mürr, nuḥās-ı muḥraḳ, ḳuşūr-ı rummān, sūsen-i ebyāḍın aṣlı, ḳalḳand, ḳulḳuṭār, zāc, naṭrūn.

Bu edviyelerden ẕikr olunan fetāil ve neẓāyirleri ḫamr ile veyāḫūd mā-ı ḥabaḳ veyāḫūd rummānın şaḥmı ve ḳışrı ile mütteḫaẕ olan mā-ı rummā-neyn ile fetāil ittiḫāẕ olunup istiᶜmāl olunur. Veyāḫūd nefūḫāt istiᶜmāl olunur eger bu devālardan ḫalāṣ olmaz ise. Ānifen meẕkūr olan sulardan fetīle ittiḫāẕ olunup üzerine bu ẕerūrdan miḳdār-ı kes̱īr ẕerr olunur ve o ẕerūr budur: ḳalḳadīs, ḳulḳuṭār, ḳalā, zencār, zāc, şebb. Bu edviye mütesāviye-tü'l-eczā aḫẕ olunup ẕerūr ittiḫāẕ olunur. Ve aṣveb olan evvelā şarṭ olunup baᶜdehu bunlar istiᶜmāl olunmaktır. Ve bunlardan necāt ve nefᶜ olmaz ise ḳalḳandiyūn istiᶜmāl olunur.

Ve baᶜḍılar dediler ki bevāsīr-i enfe her ne ḳadar o bevāsīr sereṭānī olur ise dahi bezr-i lūf şifā olur. Ve kaçan aṣnāf-ı lūftan lūfu'l-ḥayye tesmiye olunan lūfun ṭarafında olan ᶜunḳūd yaᶜnī salkım ᶜaṣr olunup ᶜaṣīri bir ḳıṭᶜa ṣūfe içirilse ve o ṣūfe munḫurāna idḫāl olunsa laḥm-ı zāidi ve sereṭān-ı enfi izāle eder.

Ammā irbiyān[251] *yaᶜnī o verem-i enf ki dūd heyˀetinde olup kes̱īrü'l-ercül olan balığa müşābih olur, bu kelime menḳūṣadır, Ḳāmūs'ta* ربا *māddesin-de ẕikr eder. Nüsaḫ-ı Ḳānūn'dan nüsḫa-i sulṭāniyyede ve keẕālik Muᶜāle-cāt-ı Buḳrātiyye'de rā'dan sonra bā ve āḫiri yā resm olunmuştur (*إربيان*) ve Ḳānūn-ı maṭbūᶜda rā'dan sonra nūn ve āḫiri bir noḳṭalı bā resm olunmuş-tur (*إرنبان*); taḥrīf ve taṣḥīf olduğu īrād olunan vech-i tesmiyeden ẓāhirdir.*

Pes bu ᶜillette ᶜamel-i yed ile muᶜālece aṣveb olur velākin evvelā beden-de ve reˀste olan imtilā nefḍ olunduktan sonra yed ile ᶜamel olunur. Ve eger o ᶜillet ḫafīfe olur ise edviye-i ḳurūḥtan ḳavī olan devālar istiᶜmāl olunur, mes̱elā bu nefūḫ istiᶜmāl olunur ki şebb, mürr birer cüzˀ, ḳulḳuṭār, ᶜafṣ ya-rımşar cüzˀ aḫẕ olunup enfe nefḫ olunur veyāḫūd o devādan fetīle ittiḫāẕ olunup istiᶜmāl olunur.

Ve bu devāyı Cālīnūs iḫtiyār eylemiştir, o devā budur: tatlı ve ekşi enār-lar aḫẕ olunup kabuğu ve şaḥmıyla maᶜan ᶜaṣr olunur ve o ᶜaṣīr yesīren ṭabḫ

---

251 Cālīnūs'un bu vereme irbiyān tesmiyesinin iki vechi vardır. Vech-i evvel budur ki bu verem rıḫvdır, nitekim balık rıḫv olduğu gibi. Ve vech-i s̱ānī budur ki bu veremde burnun içinde ve ernebe dedikleri burun ucunda kırmızı damarlar olur, ẕikr olunan balıkta o mis̱lli ercül-i kes̱īre olduğu gibi ḥattā o damarlar ṣulb ve aḫḍar olsa ona sereṭān tesmiye ederler. Ve irbiyāna ḥaẕẕāḳ eṭıbbānın kimisi bāsūr fi'l-enf ve kimisi nāṣūru'l-enf tesmiye ederler, ikisi dahi ḫaṭādır, vech-i ḫaṭā *Muᶜālece-i Buḳrāṭiyye*'de mesṭūrdur.

olunup bir kurşun kap içinde ḥıfẓ olunur. Ve ᶜaṣr olunan ḥulv ve ḥāmiḍ enārın s̱üflü daḳḳ olunup ᶜacīn gibi kılınır. Ve ᶜuṣāre-i maṭbūḫa-i mezḳū-reden o s̱üflü telyīn edince ḳadar o s̱üfle ᶜuṣāreden miḳdār-ı kifāye saḳy olunur. O s̱üflden şiyāfāt-ı müteṭāvile ittiḫāẕ olunup enfe idḫāl olunur ve onda ᶜalā-ḥālihi o şiyāf terk olunur. Ve baᶜḍı evḳātta tervīḥ için o şiyāf iḫrāc olunup o vaḳt istirāḥatta dahi maḥfūẓ olan mā-ı rummāneyn ile burna ve ḥaneke ṭılā olunur ve bu tedbīre müdāvemet olunur. Pes bu devā ḳurūḥ ve bevāsīre nāfiᶜ olur ve elem-i muᶜteberi olmaz.

Ve baᶜḍı kerre Cālīnūs'un iḫtiyār eylediği devā-i mezḳūr üç nevᶜ rum-māndan ittiḫāẕ olunur: ᶜAfıṣ ve ḥāmiḍa ve ḥulve. Eger bāsūr ṣulb olur ise ḥāmiḍ ve ḥulv ve ᶜafıṣtan ziyāde kılınır. Ve eger bāsūr kes̱īrü'r-ruṭūbet olur ise rummān-ı ᶜafıṣ āḫerlerinden ziyāde kılınır. Ve Cālīnūs'tan sonra bir ḳavm dediler ki bu devāya baᶜḍı kerre ḳulḳuṭār ve nūşādur ve zencār ziyāde kılınır.

Ve bu ᶜilleti ḳalᶜ eden devālardan olur devāü'l-emḳar demekle maᶜrūf olan devā. *Ṭabᶜ ile olan nüsḫada "ve hüve'ṣ-ṣabıru'l-esved" diye tefsīr olunmuş-tur.* Ve edviye-i ekkālenin küllīsi bu ᶜillette enfe nefḫ olunur.

Ve kaçan bu nefūḫla verem ḥādis̱ olur ise enf icmām ve tervīḥ olunur, şiddeti sākine oldukta şemᶜ ve dühn ve ᶜasel istiᶜmāl olunur sonra yine o devā nefḫ olunur sonra icmām ve istirvāḥ olunur ḥattā o bāsūr suḳūṭ edince ḳadar nefḫ baᶜdehu icmām tekrār olunur.

Ve bu ᶜillette Nebaṭī ḫarnūbun raṭbı mücerrebdir. Pes bu ḫarnūb bir ṣūf içine konulup burna idḫāl olunsa irbiyānı ekl eder, siğilleri ekl eylediği gibi. Kez̠ālik cevz-i serv dahi nāfiᶜdir.

Ve yine tecribe olunan devālardandır zāc-ı aḫḍar kuḥl gibi saḥḳ olunup akşam sabāḥ nefḫ oluna, bi-iẕnillāhi taᶜālā bürʾ ḥāṣıl olur.

Ve irbiyān kaçan ḳaṭᶜ olunsa demini ḥabs için sovuk su ile ṭīn ittiḫāẕ olunur ḥattā o ṭīn sakızlandırılır baᶜdehu yine o ṭīn tekrāren tebrīd olunup bürūdeti ġāyete eriştikte enfe ṭılā olunur, nāfiᶜdir.

Sekizinci Faṣl ᶜUṭās Beyānındadır

ᶜUṭās bir ḥarekettir ki dimāġ cānibinden gelir ve o ḥareket havā-i müsten-şıḳtan istiᶜānet ile ḫılṭī ve ġayr-i ḫılṭī olan mūẕiyāt-ı dimāġı burun ve ağız ṭarīḳ-lerinden iḫrāc eder. Ve dimāġın ᶜuṭāsı riye ve ḥavālī-i riyenin suᶜāli gibi olur.

Ve baʿḍılar ẓann eylediler ki dimāġ mūẕiyātı iḫrāc için o zamān ʿuṭās iḥdās̱ eder ki ḫılṭ-ı mūẕī havāiyyete istiḥāle eyleye, zīrā ʿuṭās ile ḫāric olan ancak havā olur ve havāya [290b] müstaḥīl olmayan mūẕī ʿuṭāsla ḫurūc eylemez. Ve bu baʿḍının ẓann eylediği istiḥāle emr-i vācib değildir belki mūẕiyāt iḫrācını dimāġ ḳaṣd eyledikte havāyı ḫılṭ-ı mūẕī cānibine cez̠b eder ve ʿale'l-ittiṣāl bedeni o cez̠b eylediği havā ile mümtelī eder.

Ve kaçan ʿunfle ṣadr ve ḥicābın ʿaḍalātı cemīʿan ḥareket eyledikte bedeni mümtelī eden havā tezaʿzuʿ ve ḥareket eder ve dāḫilinden ḫārice o havā müntefiḍ olup silkinir ve ṣadrda mekān-ı baʿīdde olan havālar dahi münḥafir ve mündefiʿ olur. Ve bu vech ile havānın indifāʿı ḫılṭ-ı mūẕīnin ḫurūcuna meʿūnet olur her ne ḳadar o ḫılṭ-ı mūẕī havāya müsteḥīl olmadı ise. Ve o meʿūnet ile ḳuvvet-i dāfiʿa dimāġda müteḳavviye olup mūẕiyātı iḫrāc eder.

Ve nezle ve zükām evvelinde ʿuṭās cidden ḍārr olur, zīrā mevādd-ı nezleden nuḍcu maṭlūb olan māddeyi inḍācda sükūndan lābüdd ve lāzım olur.

Ve baʿḍı kerre ʿuṭās ḥummayāt ve ḥummayāt mis̱lli emrāḍ-ı sāirede kes̱ret ve vefret üzere olur ḥattā kes̱ret-i ʿuṭāsla ḳuvvet sāḳıṭa ve reʾs mümtelī olur.

Ve baʿḍı kerre dahi kes̱ret-i ʿuṭās şedīden ruʿāfı tehyīc ve taḥrīk eder. Ve vācib olur ki o ruʿāfı ḥabste ʿacele ve ʿuṭāsı defʿe sürʿat oluna velākin füvāḳ-ı māddīyi kes̱ret-i ʿuṭās taḥlīl eder zaʿzaʿası ḥasebiyle. Ve ʿuṭās baʿḍı kerre dahi nevāib-i ḥummayāt evāilinde vāḳiʿ olur.

Ve ḥukemā-ı Hind zuʿm eder ki ʿāṭısın evḍāʿının evfaḳı ve efḍali başı cihet-i ḳuddāma ve ṣadrı ḥiẕāsına olup iki cānibe mültefit ve müntekis olmaya. Bu vaḍʿ üzere olanların ʿuṭāsında ġāile olmaz velākin Hind'in bu zuʿmu ṣavāb ʿadd olunmadı.

Ve başı taḫfīfe teʾdiyesi için ʿuṭās enfaʿ-ı eşyā olur mevādd-ı reʾs ḳalīle ise. Her ne miḳdār o mādde-i ḳalīle naḍīc olmaz ise dahi ʿuṭās onu nefḍ edip iḫrāc eder. Ve o mādde-i ḳalīle rīḥiyye olur ise veyāḫūd mādde rīḥiyye olup kes̱īre olur ise yine ʿuṭās onları nefḍ ve iḫrāc eder.

Ve başta olan imtilā-i buḫārīye ʿuṭās enfaʿ-ı eşyā olur. Ve mevādd-ı ġalīẓadan naḍīce olanları dahi ʿuṭās nefḍ eder.

Ve kaçan mevādd-ı reʾs ġalīẓa ve kes̱īre olup ʿuṭās ḥādis̱ olur ise o ʿaṭse dimāġın ḳuvvetine delālet eder, onun için mevti ḳarīb olup ḳuvveti sāḳıṭa olanlarda ʿuṭās olmaz. Ve bir ʿalīlde muʿaṭṭısāt istiʿmāl olunup ʿaṭse eylese onun bürʾ ve ṣıḥḥati elbette recā olunmaz.

Ve ʿuṭās fuḍūl-i muḥtebeseyi nefḍe muʿīn olur ve vilādeti teshīl ve meşī-meyi iḫrāc eder ve s̱iḳal-i reʾsi teskīn ve taḫfīf eder velākin reʾsinde ġayr-i naḍīc māddesi olan kimse intiḍāc için sükūna muḥtāc olsa ʿuṭās ona muḍırr olur. Ve bir ʿuṭās dahi muḍırr olur ki o ʿaṭse dimāġı tesḫīn edip dimāġ ḥavālīsinde olan mevāddın süḫūnet-i ḥādis̱e ḥasebiyle dimāġa incizābından ḫavf oluna. Ve kez̠ālik ṣadrında mādde-i kes̱īre veyāḫūd ficce olanlara dahi ʿuṭās ḍārr olur.

Dokuzuncu Faṣl ʿUṭāsı Menʿ Eden Edviye Beyānındadır

Dühn-i verd-i ṭayyib ile istiʿāṭ ʿuṭāsa māniʿ olur. Ve dühn-i ḫilāf ʿuṭāsı şedīden teskīn eder. Ve baʿḍı kerre burnu ḥaşv-ı ḥārr ile doldurmak ve başı ıssı su ile taḥmīm ve tesḫīn eylemek ve kulaklara dühn-i ḥārr ṣabb eylemek ve ḳafāsı altına ıssı yüz yastığı vaḍʿ edip istilḳā eylemek ve tuffāḥ ve sevīḳ istişmām eylemek ve isfence-i baḥrī istişmām eylemek cemīʿan bu mez̠kūrlar ʿuṭāsı ḳāṭıʿdır. Ve baʿḍı kerre fikr ve āḫer nesneye iştiġāl dahi ʿuṭāsı ḳaṭʿ eder.

Ammā ṣıbyānın ʿaṭselerinin ʿilācı budur ki bir böbrek ṣaḥīḥan ve tāmmen aḫẕ olunup āteş üzere şeyy olunur ve nuḍc-ı tāmm olmazdan muḳaddem refʿ ve sāile olan ruṭūbeti istinşāḳ veyāḫūd istiʿāṭ ettirilir.

Ve ʿuṭās gelip teveccüh eyledikte şiddet-i ṣabr ile muḳāvemet eylemek dahi ḳaṭʿ eder. ʿUṭāstan ḍaʿīf olanlara muṣābere ʿilāc-ı kāfī ve tedbīr-i vāfī olur.

Ve yine māniʿ-i uṭāstır ʿunuḳu ve üz̠ünü delk eylemek. Ve kez̠ālik eṭrāfı ve ḥaneki delk ve taġrın[252] şiddeti ve ḳuvveti yaʿnī inficār-ı ruṭūbetin ḳuvveti ve esnemek ve fevḳ cānibine ḥiddet ile naẓar ve taḳallüb ve temelmül ve edhān-ı muraṭṭıbe ile ʿaḍalātı temrīḫ ʿale'l-ḫuṣūṣ çene kemikleri üzere olan ʿaḍalleri o dühnle temrīḫ ve nevminde istiġrāḳ edip tedrīc üzere uyanmak ve ġubār ve duḫāndan iḥtirāz üzere olmak dahi ḥābis-i ʿuṭās olur.

Onuncu Faṣl Muʿaṭṭısāt Beyānındadır

Edviye-i muʿaṭṭıse bunlardır: ḫarbaḳ-ı ebyaḍ, cünd-i bīdester, kündüs, fülfül, ḫardal. Müfreden veyāḫūd mürekkeben bu edviyeler aḫẕ olunup bi-

252 تَغَرَ الْعِرْقُ انْفَجَرَ *Ḳāmūs.*

rer rīşe ile enfe ilṣāḳ olunur. Veyāḫūd ᶜāḳırḳarḥā, sünbül, s̱īl-i müdaḫḫan[253], sez̠āb-ı berrī, ṣabır, onlar ile enf telṭīḫ olunur.

Ammā ḫafīf olan muᶜaṭṭısāt bunlardır: Afyūn ve eftīmūn istişmāmı. Ammā bādrūc ḳuḍbānı ve zerāvend ve verd be-zeġabe[254] maḥrūrīni taᶜṭīs eder. Muᶜaṭṭis devā ile enfin bāṭınını telṭīḫ eylemek o devāyı burna nefḫten aṣveb olur.

On Birinci Faṣl Burunda Vāḳiᶜ Olan Eşyānın Muᶜālecesi Beyānındadır

Burnunda ḳaz̠ā vāḳiᶜ olan kimsede edviye-i muᶜaṭṭıse istiᶜmāl olunmakla ḳaz̠āsı iḫrāc olunur. Ve selīm olan munḫuru vaḳt-i ᶜuṭāsta aḫẕ olunmakla munḫur-ı āḫerin ḳaz̠āsı ḫurūc eder ve bunun z̠ikri mürūr eyledi.

On İkinci Faṣl Cefāf-ı Enf Beyānındadır

Enfin kuru olması baᶜḍı kerre ḥarāretten ve baᶜḍı kerre yübūset-i şedīdeden ve gāhīce enfte olan ḫılṭ-ı lezicin cefāfından olur ve bunların her birinin muᶜālecesi ẓāhirdir. Ve enfaᶜ-ı muᶜālecātı bāride-i raṭbe olan edhān ve ᶜuṣārāt olur. Ve ḫılṭ var ise evvelā ḫılṭı edhān ve ᶜuṣārāt ile telyīn edip baᶜdehu o ḫılṭı iḫrāc olur.

On Üçüncü Faṣl Enfin Ḥikkesi Beyānındadır

Enfin ḥikkesi baᶜḍı kerre ḥiddetli buḫārdan veyāḫūd seyelānı ḳavī olan nezleden olur ne ḳadar o nezle bārid dahi olur ise. Ve baᶜḍı kerre dahi büs̱ūrdan olur. Ve ruᶜāfın ḥareketinden dahi ḥikke olur. Ḥareket-i ruᶜāf ile olan ḥikke buḥrāna delālet eder ve cüderī ve ḥasbeye dahi delālet eder, tafṣīli inşāallāhu taᶜālā mevḍiᶜinde taḥrīr olunur. Ve bunların her birinin ᶜilācı senin bildiğin ḳānūndan sühūlet üzere aḫẕ olunur. el-Ḥamdü lillāhi ᶜale'l-itmāmi ᶜadede mā-yüktebü bi'l-aḳlāmi. Uṣallī ᶜalā-nebiyyinā Muḥammedin ᶜaleyhi'ṣ-ṣalātu ve's-selām. [291a]

---

253 "S̱īl-i müdaḫḫan" ayrıktan ittiḫāẕ olunan dūde yaᶜnī duman.
254 "Zeġab-ı verd" gülün ortasında olan ḥaşvlardır.

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱İN FENN-İ SĀDİSİ FEM VE LİSĀN EMRĀḌINDA VE MUʿĀLECĀTINDA OLAN KELĀM-I MÜCMELDİR

Bir maḳāleye ḥaṣr olunup fuṣūlü müştemil kılındı.

Evvelki Faṣl Teşrīḥ-i Fem ve Teşrīḥ-i Lisān Beyānındadır

Biz deriz ki fem ġıdāyı cevf-i esfele īṣāle gerekli bir ʿuḍv-ı ḍarūrīdir. Ve havāyı cevf-i aʿlāya īṣālde burun mis̱lli aʿḍā-i sāire dahi feme müşāriktir. Ve fem, miʿdede müctemiʿa olan fuḍūlü ḳaẕfte nāfiʿdir, esfelden o fuḍūl-i müctemiʿayı defʿ ʿusretli oldukta ağızdan defʿ olunur. Ve insānda olan aʿḍā-i kelāma ve ḥayvānāt-ı sāirede aʿḍā-i taṣvīte fem viʿā-i küllīdir.

Ve lisān, femden bir ʿuḍvdur ve bir ālettir.ki maḍġ olunan memḍūġāt onunla taḳlīb ve onunla ṣavt taḳṭīʿ ve ḥurūf iḫrāc olunur ve meẕūḳātı ẕevḳ ona müstened olur. Ve lisānın saṭḥ-ı esfelinde olan cilde merī cildesine ve bāṭın-ı miʿdeye muttaṣıl olur. Ve niṭʿin cildesi yaʿnī yukarı damakta olan cilde derz-i sehmī[255] katında iki bölünür ve yine ribāṭāt ile biri birine bağlanıp beynehümāda müşāreket ve ittiṣāl ḥāṣıl olur. Ve sen külliyyātta lisānı taḥrīk eden ʿaḍalātı ve ḥisse ālet olan ʿaḍalātı bildin.

Min ciheti'l-ḳadr cevdet-i kelāma ḳıyās ile elsinenin efḍali budur ki ṭūl ve ʿarḍda muʿtedil ve eselesi müstedıḳḳ ola yaʿnī lisānın dip ṭarafından ön ṭarafı ince olur, o ince ṭarafa esele derler. Ve esele her ne ḳadar müstedıḳḳ ve ince olur ise kelām ve ṣavt ceyyid olur. Ve kaçan lisān cidden ʿaẓīm ve ʿarīḍ veyāḫūd ṣaġīr olup müteşennic gibi olur ise onun ṣāḥibi kelāma ḳadīr olmaz.

Ve lisānın cevheri rıḫv ve ebyaḍ bir laḥmdır, ʿurūḳ-ı ṣıġār-ı demevī ona müdāḫale edip iktināf eylemiştir, o sebebden demin ḥumreti ḥasebiyle cirm-i lisān ebyaḍ iken aḥmer rüʾyet olunur.

Ve lisāna müdāḫale eden ʿurūḳun kimi evride ve kimi şiryānāt olur. Ve teşrīḥ-i aʿṣābda ẕikr eylediğimiz aʿṣāb-ı erbaʿadan muʾ[ātiye] şuʿbeleri dahi

255 Derz-i sehmī ṭūl-i reʾsi iki nıṣfa tanṣīf eder; nihāyeti derz-i iklīlīye muttaṣıl olur. İki derzin mecmūʿuna seffūdī ve sehm gibi müstaḳīm olana sehmī ve beynehümāda muttaṣıl olduğu ḳavs gibi olana iklīlī derler.

lisāna müdāḫil olur. Ve lisān her ne ḳadar cirm-i ṣaġīr ise onda olan aʿṣāb ve evride ve şiryānāt müteʿāref ve mütevaḳḳaʿdan eks̱er ve ziyāde olur.

Ve lisānın taḥtında iki füvvehe vardır, s̱uḳbe gibidir, ona mīl idḫāl olunsa duḫūl eder, luʿāb yaʿnī ağızın suyu o füvveheden aka, onlar menbaʿa'l-luʿāb olurlar. O iki menbaʿa müntehī olan mecrāların mebdeʾi aṣl-ı lisānda olan laḥm-ı ġudedī olur ve o laḥm-ı ġudedīye müvellidü'l-luʿāb tesmiye olunur ve menbeʿāna sākibeyi'l-luʿāb tesmiye olunur. O menbeʿānın meskūbu olan luʿāb lisānın ruṭūbetini ḥıfẓ eder.

Ve lisān üzere cārī ve mefrūş olan ġışā femi müstevʿib olan ġışāya muttaṣıldır. Ve cemīʿn ağızın ve lisānın ġışāları merī ve miʿdeye muttaṣıl olur.

Ve taḥt-ı lisānda aḫḍaru'l-levn iki büyük damar vardır, ona ṣuredān tesmiye ederler.

İkinci Faṣl Emrāḍ-ı Lisān Beyānındadır

Baʿḍı kerre lisāna emrāḍ iṣābet edip lisānın ḥarekātında āfet iḥdās̱ eder ve o āfet üç ṣınıf üzere olur: Buṭlān ve ḍaʿf u noḳṣān ve taġayyür olur.

Ve lisāna baʿḍı kerre emrāḍ iṣābet edip o emrāḍ ḥiss-i lāmis ve ḥiss-i ẕāiḳte āfet iḥdās̱ eder, o āfet dahi kemā fi'l-evvel üç ḳısm üzere buṭlān-ı fiʿl ve noḳṣān-ı fiʿl ve taġayyür-i fiʿl olur.

Ve baʿḍı kerre o iki ḥissin birisi meʾūf olup āḫeri selīm olur. O iki hiss ḳuvvelerinin hangisi ḍaʿīfe ise iṣābet eden maraḍ onda āfet iḥdās̱ eylemeğe ḳādir olur, ammā ḳuvvet-i ḳaviyyede āfet iḥdās̱ına ḳudreti vefā eylemez. Mes̱elā lisānda olan iki ḥiss ḳuvvelerinde ḥiss-i lemste ḍaʿf olup ḳuvvet-i ẕevḳte ḳuvvet olsa emrāḍ-ı ḍaʿīfe o ḳuvve-i lemste āfet iḥdās̱ eder, ammā ḳuvve-i ẕāyiḳada āfet iḥdās̱ edemez. Ve ʿaksi üzere olur ise o emrāḍ-ı meẕkūrenin āfet iḥdās̱ı dahi ʿaks üzere oluğ ḳuvve-i ẕāikada āfet iḥdās̱ eder, lāmise ḳuvvesinde āfet olmaz.

Ve lisān emrāḍı gāhīce sūʾ-i mizāc ve gāhīce emrāḍ-ı āliyye olur, mes̱elā lisān ziyāde büyük ve ʿaẓīm veyāḫūd ṣaġīr veyāḫūd şekli ve vaḍʿı fāsid olur, münbasıṭ veyāḫūd münḳabıḍ olamaz.

Ve lisān emrāḍı baʿḍı kerre inḥilāl-i ferd ve baʿḍı kerre dahi maraḍ-ı mürekkeb olur, evrām aṣnāfından biri ʿārıḍ olmakla. Ve baʿḍı kerre āfet lisāna ḫāṣṣ olur. Ve baʿḍı kerre dahi dimāġ müşāreketi ile olur. Ve dimāġa

müşāreket ile olan āfet lisāna lāzım gelir ki vecneteyne ve şefeteyne dahi ekṡer-i ḥālde müşāreket üzere ola.

Ve baʿḍı kerre dahi āfet-i lisāna ḥavāss-ı sāire dahi müşārik olur, zīrā ḥavāssa ḥissi īṣāl eden ʿaṣab şuʿbelerinin āfet uṣūlüne iṣābet eder, āfet yalnız lisāna ḥiss ḳuvvesini īṣāl eden şuʿbeye ḫāṣṣ olmaz, lā-maḥāle o aṣl meʾūftan şuʿab ṭarīḳinden ḥiss istifāde eden ḥavāss āfette şerīk olurlar. Eger yalnız lisāna īṣāl-i ḥiss eden şuʿbeye āfet ḫāṣṣ olur ise āfet dahi lisāna ḫāṣṣ olup ḥavāss-ı sāirede āfet olmaz. Ve çok kerre lisān miʿde müşāreketiyle ve ḳalīlen riye ve ṣadr müşāreketiyle müteʾellim olur.

Ve lisānın mizācına lisānın elvān-ı erbaʿasından istidlāl olunur yaʿnī ebyaḍ ve aṣfer ve aḥmer ve esved olduğundan istidlāl olunur.

Ve keẕālik lisānın mizācına lemsinden ve ġālib olan ṭaʿmından dahi istidlāl olunur, ḥumūḍata ve ḥalāvete ve tefeh[e] merārete ve ʿufūnetten mütevellide beşāʿate şebīh ṭuʿūm iḥsāsı ile ve ʿufūṣat maʿa'l-ḳabḍ iḥsāsıyla dahi lisānın mizācına istidlāl olunur. Ve ṭaʿm ve levnden mizāc-ı lisāna istidlāl baʿḍı kerre aʿḍā-i uḫrāya taʿaddī eder, zīrā lisānın ḥumreti ve ʿale'l-ḫuṣūṣ ḫuşūnete muḳārin ḥumreti baʿḍı kerre nevāḥī-i reʾste ve miʿde ve kebidde verem olduğuna delālet eder. Ve lisānın beyāḍı dahi baʿḍı kerre miʿdenin ve kebidin bürūdetine ve reʾsin balġamiyye olduğuna delālet eder. Ve baʿḍı kerre dahi lisānın ebyaḍ olduğu yereḳāna delālet eder, her ne ḳadar yereḳānı olan kimsenin levn-i bedeni ebyaḍın ḫilāfı üzere olur ise.

Ve ṭaʿm-ı ġālibi o ṭaʿmda olan ḫılṭın ġalebesine delālet eder, o ḫılṭ gerek ise miʿdede ve gerek ise reʾste yāhūd bi'l-cümle bedende olsun.

Ve baʿḍı kerre lisān ruṭūbet ve yübūseti cihetlerinden dahi mizācına delālet eder. Ve lisānın yübūseti iki cihet ile iḥsās olunur: Evvelkisi saṭḥ-ı lisānın ṣafāsı ve melāseti olur, bu cihetten iḥsās olunan yübūset yübūset-i ḥaḳīḳiyye olur. Ve ikincisi lisānın yübūseti ondan ġıreviyyetli ve lüzūcetli ḫılṭın seyelānıyla ve lisān üzere o ḫılṭı şiddet-i ḥarāret tecfīf eylemesi ile bilinir velākin bu delīl cevher-i lisānda yübūset olduğuna delālet eylemez belki delāleti lisān üzere ruṭūbet-i lezice ictimāʿ eylediğinde olur. Ve lisān üzere o ruṭūbet-i lezicenin ictimāʿı nezle veyāḫūd ġalīẓa ve ṡeḫine olan ebḫıre ḥasebiyle olur.

Ve eṭıbbā cefāf-ı fem ḥasebiyle aḥvāl-i marīḍi taʿarrüf ḳaṣd eyledikle-rinde cefāfın ḥaḳīḳīsini ve ʿārıḍīsini farḳ ve temyīz eylemediklerinden ġalaṭ ederler yaʿnī mizāc-ı lisān raṭb iken yābis ẓann ederler, yübūset-i ʿārıḍiyye ʿalāmetini görüp yübūset-i ḥaḳīḳiyyeye onunla istidlāl edeler. Pes beyne-hümāda farḳ budur ki eger o mis̱lli lisānda ḫuşūnet olur ise yübūset-i lisāna delālet eder, eger melāset olur ise ruṭūbet-i lisāna ve cefāfın ḥarāret ḥase-biyle ʿārıḍ olduğuna delālet eder.

Ve lisānın mizācına baʿḍı kerre lisānın tekellüm katında ḥareketinden dahi istidlāl olunur ve ḍumūrundan ve ġılẓat ve ḫiffetinden dahi istidlāl olunur. Ḥattā lisān küllü vaḳtin noḳṣān üzere olup ʿinde't-tekellüm ḥareket s̱aḳīl olmak üzere ise lisān demden veyāḫūd ruṭūbet-i sāireden mümtelī ol-duğuna delālet eder.

Ve lisānın ḥāline baʿḍı kerre lisānda ʿārıḍa olan evrām ve büs̱ūrdan dahi istidlāl olunur. Ve bundan aḳdem mürūr eden uṣūl-i külliyyeleri ve bundan sonra ẕikri ātī uṣūl-i cüzʾiyyeleri ḍabṭ ve iḥāṭadan sonra bu maḥallde ẕikr olunan [291b] meʾḫaẕdan senin için vücūh-ı istidlālātı ḍabṭ eylemek müm-kin olur.

Ve lisān baʿḍı kerre bi-infirādihi ve baʿḍı kerre dahi dimāġ veyāḫūd miʿ-de müşāreketiyle müteʾellim olur.

Ve menāfiʿ-i lisānı fāʿil olan ʿaṣab aʿṣāb-ı müteʿaddideden mürekkebdir. Lisān efʿālini o aʿṣābın ittiḥād ve ittiṣālleri ḥasebiyle işler ve bi'l-cümle lisān fiʿlini istiḳāmet üzere işlemekten o aʿṣābın ittiḥād ve terāfuḳuna ve biri birle-riyle teʿāvün ve teẓāhürlerine muḥtāc olur, bināen ʿaleyh baʿḍı kerre o aʿṣāb cemīʿan muʾātiye olup fiʿllerini işlemekte istiḳāmet üzere olurlar, içlerinde ʿāyıḳ ve ṣārif olmaz, pes o aʿṣāb ṣāḥibinin kelāmı faṣīḥ ve ṣaḥīḥ olur. Ammā o aʿṣābın baʿḍısı muʿāvıḳ ve fiʿlinde ḫalel olur ise o mis̱lli lisānda temteme ve temteme mis̱lli ḥālet olup kelām-ı ṣaḥīḥ tekellümünden ʿāciz olur.

Ve baʿḍı kerre ʿaṣab-ı lisān ḳuvveti eczā-i terkībinden ḫāric ʿaṣab-ı āḫer-den ṭaleb ve ibtiġā eder ve onlardan ḳuvvet aḫẕ edince ḳadar ḥareketten muḥtebese olup lisān ḥareketten kalır ve kelāmında temteme mis̱lli nesne-ler ḥādis̱ olur.

el-Muʿālecāt: Reʾs ve miʿde müşāreketiyle olan lisān emrāḍının ʿilācı reʾs ve miʿdeyi muṣlıḥ devālar ile olur ve o edviye-i muṣlıḥaları bāblarında

sen bildin. Ammā ḫāṣṣaten lisānda olan emrāḍın muᶜālecesi ishālle istifrāġ eder eşribe olur. Ve eşribe-i müshile ile olan muᶜālece, muḳayyiʾāt ve mübeddil-i mizāc olan edviye istiᶜmālinden enfaᶜ olur. Veyāḫūd lisānın muᶜālece-i maḫṣūṣası edviye-i ḳābıḍa veyāḫūd edviye-i muḥallile-i muḳaṭṭıᶜa vü mülaṭṭıfe istiᶜmāli ile olur, eger o edviye şürb olundukta ḳuvveti lisāna teʾeddī edip vāṣıla olur ise. Ve bu mis̱lli eşribe şürbünde evfaḳ ve elyaḳ olan, ṭaᶜām tenāvülünden sonra şürb olunmaktır. Ve baᶜḍı kerre maḍmaḍāt ve delūkāt ve ġarāġırāt ve edhān ile muᶜālece olunur. O edviye istiᶜmāl olundukta ağızda bir müddet imsāk olunmak gerektir.

Ve ḥubūbāt ile dahi muᶜālece olunur, o dahi ağızda imsāk olunmakla istiᶜmāl olunur. Ve o ḥubūbāt ḳarīben ẕikr olunan ḳuvāları ḥāmil olan ᶜaḳāḳīr-i münāsibe ve edviye-i muvāfıḳadan ittiḫāẕ olunur. Ve evlā ve ecved olan o ḥubūbāt müferṭaḥu'ş-şekl olmaktır.

Ve vācib olur ki fem ve lisān muᶜāleceleri için edviye istiᶜmāllerinde ḥalḳ muḥāfaẓa oluna, eger o edviyeler ḥalḳ ve riyeye muḍırr olur ise.

Üçüncü Faṣl Fesād-ı Ẕevḳ Beyānındadır

Fesād-ı ẕevḳ dahi üç nevᶜ üzeredir, buṭlān ve ḍaᶜf u noḳṣān ve taġayyür olur. Ve üç vechin her birisi maraḍ-ı şirkī veyāḫūd maraḍ-ı aṣlī olur. Yalnız zevḳe maḫṣūṣ olan āfet sūʾ-i mizācdan veyāḫūd maraḍ-ı ālīden tevellüd eder veyāḫūd ikisinin mecmūᶜundan ḥāṣıl olur. Ve bizim bundan aḳdem işāret eylediğimiz ᶜalāmetler ile onlara istidlāl olunur.

el-Muᶜālecāt: Fesād-ı ẕevḳ eger müşāreket ḥasebiyle olur ise onun muᶜālecesi aḥvāl-i dimāġı taᶜarrüf edip senin bildiğin muṣlıḥātla dimāġı ıṣlāḥ etmektir. Ve şirketi miᶜdeye ise onu dahi taᶜarrüf ve baᶜdehu ıṣlāḥ eylemektir.

Ve eger āfet ẕevḳ şirkī olmayıp ancak lisāna ḫāṣṣ ise lisāna muᶜāleceye iştiġāl olunur. Eger lisāna maḫṣūṣ maraḍın sebebi imtilā ve ḫılṭ-ı redī olur ise vācib olur ki o ḫılṭ ḥārr ise eyāric-i feyḳarā mis̱lli ile ve ḥabb-ı ḳūḳıyā ile ve saḳmūnyā ve şaḥm-ı ḥanẓal ve milḥ-i Nebaṭīden mütteḫaẕ ḥubūbla istifrāġ oluna. Ve eger o sebeb ḫılṭ-ı ġalīẓ ise eyāricāt ile istifrāġ oluna ve istirḫā-i lisān bābında ẕikr olunan ġarāġır istiᶜmāl oluna; o āfetin ṣāḥibine baṣal ve s̱ūm ve ḫardal ve sirke gibi aġdiye-i ḥırrīfe iṭᶜām oluna.

Dördüncü Faṣl İstirḫā-i Lisān ve S̱iḳal-i Lisān ve Kelāmda Olan İḫtilāl Beyānındadır

İstirḫā-i lisān bundan aḳdem ẕikr olunan istirḫā cümlesinden biridir ve senin maᶜlūmun olan esbābdan ḥādis̱ olur. Ve baᶜḍı kerre dahi ruṭūbet-i māiyye-i demeviyyeden olur. Ve baᶜḍı kerre sebeb-i evveli dimāġda ve baᶜḍı kerre dahi sebeb lisānı muḥarrik olan ᶜaṣabede olur veyāḫūd o ᶜaṣabe-nin bir şuᶜbesinde olur.

Ve sen istirḫā-i lisāndan dimāġ şirketiyle olanları ve min ġayri şirketin olanları cemīᶜan bilirsin ḥiss ve ḥareketi dimāġdan istifāde eden aᶜḍā-i sāi-relerin ḥālleriyle yaᶜnī o aᶜḍā-i uḫrā selīm olur ise istirḫā-i lisānın maraḍ-ı aṣlī olduğu maᶜlūm olur. Ve eger aᶜḍā-i sāirede dahi istirḫā olur ise istirḫā-i lisānın dimāġ şirketiyle olduğu āşikāre olur.

Ve ḥumret-i lisān ve keẕālik lisānın ḥarāreti mādde-i istirḫānın demevī olduğuna delālet eder. Ve mādde raḳīḳa ve māiyye olduğuna luᶜāb-ı raḳīḳin kes̱reten seyelānı ve muḥallilāt istiᶜmālinden ᶜalīlin ᶜadem-i intifāᶜı ve ḳavābıḍ istiᶜmālinden intifāᶜı delālet eder.

Ve baᶜḍı kerre istirḫā bir ḥadde bāliġ olur ki kelām külliyyen münᶜadim veyāḫūd müteᶜassir veyāḫūd müteġayyir olur. Ve müteġayyir olan ḳabīlden olur feʾfāʾ[256] ile temtām mis̱lliler. Ve ṣıbyānın baᶜḍıları ṭūl-i müddet kelām-dan ᶜāciz olurlar. Ve mütaᶜtiᶜīnden baᶜḍıları emrāḍ-ı ḥādde iṣābet etmekle lisānları münṭalıḳ olurlar.

Taᶜtaᶜaya müʾeddī ve uṣūl-i ᶜaṣabede muḥtebese olan ruṭūbetin ẕevebānı ve taḥallülü ile ve bunun ems̱āli sebeblerden için ḥāl-i ṣabāvette els̱aġ olan-ların baᶜḍıları şābb oldukta ruṭūbeti zāile ve muᶜtedile olup faṣīḥü'l-lisān olurlar.

el-Muᶜālecāt: Bu ᶜilletlerde vācib olur ki evvelā eyāric-i ṣaġīr ile baᶜdehu eyāricāt-ı kibār ile beden tenḳıye oluna baᶜdehu nāḥiye-i reʾs reʾse maḫṣūṣ

256 اَلْفَأْفَاءُ [el-feʾfāʾ] (ᶜalā-vezni فَعْلَالٌ [faᶜlāl] bi-fethi'l-fāʾi) Şol kimsedir ki tekellü-münde fā'yı çok getire; yukālu: رَجُلٌ فَأْفَاءٌ أَيْ يَتَرَدَّدُ فِي الْفَاءِ إِذَا تَكَلَّمَ Keẕā ẕekerehu Muḥammed el-Vanī. "Teʾtāʾ", "yeʾyāʾ" dahi tā'da ve yā'da terdīd edenlere ıṭlāḳ olunur. Ve tā'da terdīd edene "temtām" ve tereddüde "temteme" derler. Ammā "taᶜtaṭa" muṭlaḳan kelāmda tereddüde veyāḫūd ḥaṣr olmağa derler ve ᶜāciz ol-mağa dahi derler. Ammā "elsaġ" o kimsedir ki rā'yı ġayn veyāḫūd lām okur veyāḫūd sīn'i tā okur.

olan edviye ile ḳaṣd oluna. Ve eger mādde-i ruṭūbet ile demde ġalebe ẓann olunur ise ʿurūḳ-ı lisān faṣd olunur ve çene üzere ḥacāmet olunur baʿdehu lisāniyye olan ġarāġır ile ve delūkāt ile muʿālece olunur. Baʿde'l-istifrāġ taḥrīk-i lisāna müdāvemet olunur. Ve ẕikr olunan iki evvelki muʿālece edviyelerine emrāḍ-ı reʾs tedbīrinde sen vāḳıf oldun.

Ammā edviye-i mevḍiʿiyyeden istiʿmāli kes̱īrü'l-vuḳūʿ olanlar bunlardır: Muḥallilāt ve muḳaṭṭıʿāt ve mülaṭṭıfāt ile lisānı delk etmekle olur. Ve onların miyāhı ile dahi taġarġur ve tamaḍmuḍ etmekle olur ve o edviyeler bunlardır: saʿter, ḥāşā, ḫardal, ʿāḳırḳarḥā, aṣl-ı keberin ḳuşūru. Bunlar ile ẕikr olunan maḍmaḍa ve ġarġara işlenir belki ḫardal ve kündüş mis̱lliler ile maḍmaḍa ve ġarġara olunur. Ve bu edviyeler mürrī veyāḫūd ḫall-i ʿunṣulī ile istiʿmāl olunur. Ve baʿḍı kerre dahi o edviyeler ile nüşādur ve lübān, ruḫbīn veyāḫūd maṣl[257] ile lisānından luʿāb seyelān edince ḳadar istiʿmāl olunup intifāʿ olunur. Ve kaçan sikencebīn-i ʿunṣulī ile ġarġara ve maḍmaḍa olunsa cidden nefʿi olur. Ve lisānın istirḫāsına ve s̱iḳaline vecc devā-i ceyyid olur.

Ve kaçan istirḫā müştedd olup kelāmdan ʿacz ve imtināʿ ʿārıḍ olsa ferfiyūn ve kündüsten bir şeyʾ aḫẕ olunur ve onunla lisānın kendi ve lisānın aṣlı ʿale'd-devām delk olunur. Bu devālar ve bunların ems̱āli devālar raḳabe üzere vaḍʿ olunur; ẕikri ātī nüsḫada meẕkūre edviyeden ḥubūb ittiḫāẕ olunup o edviyeyi sürʿat-i inḥilālden māniʿ olan edviye-i uḫrā ile edviye-i ḥubūb-ı ūlā yoğurulup maʿcūn kılınur. Mes̱elā lāden ve ʿanber ve rātiyānec ve ṣumūġ-ı lezice-i sāire ile yoğurulur.

Ve ḥabb-ı meẕkūrun nüsḫası budur: ʿilkü'l-enbāṭ iki dirhem, ḥıltīt bir dirhem. Bunlardan noḫūd gibi ḥabblar ittiḫāẕ olunup taḥt-ı lisāna vaḍʿ ve imsāk olunur ve lisānın istirḫā ve delʿinden nāfiʿ olur.

Ve bu bābda mücerreb olan devānın biri dahi budur ki nüşādur, fülfül, ʿāḳırḳarḥā, ḫardal, būraḳ, zencebīl, mevīzec, saʿter, şūnīz, merzencūş-ı yābis, milḥ-i nefṭī daḳḳ olunup elekten geçirilir ve mā-ı ḥārr ile mütevāliyen ve mütetābiʿaten birkaç eyyām o devālar ile ġarġara olunur.

Ve bu şānda ehl-i Hind'in ẕikr eyledikleri cüvārişlerdendir bu nüsḫa cüvārişi gibi, ṣıfat-ı nüsḫa: kemmūn-ı esved-i Kirmānī, ḳırfe, milḥ-i Hindī

257 "Ruḫbīn" leben-i maṭbūḫun suyudur. Ve "maṣl" ṭabḫ ile ʿaḳd olunan lebenin suyudur. Keẕā ẕekerehümā İbn Kütbī.

yarım mis̱ḳāl, dār-ı fülfül [292a] yüz ᶜaded, fülfül iki yüz ᶜaded, sükker sekiz istār ki her biri altı dirhem ve nıṣf dirhemdir. Ve *muṣannifin bu kelāmı āḫir-i kitāb-ı Ḳānūn'da ẕikri ātī olan istārdan iḥtirāzdır. Pes bu edviyelerden sefūf ittiḫāẕ olunup küllü vaḳtin istifāf olunur.*

Ve kaçan muḥallilāt istiᶜmālinden nefᶜ müşāhede olunmaz ise ve ruṭūbetin raḳīḳa ve seyyāle olduğu dahi ḥads olunur ise muḥallilāt-ı ḳābıḍa ile istiᶜānet edersin ve verd ile maḫlūṭ dār-ı şīşeᶜān gibi ve idḫir fiḳāḥı ile ṭabāşīr gibi nesnelerden istiᶜānet edersin. Ve eks̱er-i evḳātta ḥavāmıḍ ve ḳavābiḍ ile lisānı tedlīk eylemek dahi nāfiᶜdir, zīrā bu edviye ile delk-i lisān lisānı şedd eder ve rīḳi taḥlīl ve isāle eder, edviyenin ḥumūḍatı ḥasebiyle. Ve o ḥavāmıḍ maṣl ve ḥıṣrım ve sāir fevākihin korukları gibi nesnelerdir.

Ve geç söyleyen ṣabīnin muᶜālecesinde vācib olur ki devām üzere lisānı taḥrīk oluna ve lisānı delk ve luᶜābı isāle oluna; bu tedbīrin o āfete nefᶜi olur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ delkinde ᶜasel ve milḥ-i enderānī istiᶜmāl oluna. Ve ruṭūbet-i lisānda yazılan ᶜilācın küllīsi ile bu bābda dahi muᶜālece olunur. Ve o geç tekellüm eden ṣabīye kelām için cebr olunur ve mecbūren tekellüm eyleyerek lisānları münṭalıḳ olup tekellümü sühūlet üzere olur.

Beşinci Faṣl Lisānın Teşennücü Beyānındadır

Lisānın teşennücü lüzūcetli ruṭūbetten ḥādis̱ olur, zīrā ruṭūbet lisānın ᶜaḍalini ᶜarḍan temdīd eder ve ᶜaḍalin temdīdi ile teşennüc ḥādis̱ olur. Ve baᶜḍı kerre dahi sevdā-i münḳabıḍadan ḥādis̱ olur. Ve baᶜḍı kerre dahi emrāḍ-ı ḥāddede ᶜārıḍ olur onun için ki emrāḍ-ı ḥāddede ᶜaḍal şiddet-i ḥarāretten pişer ve kavrulur ve ᶜaḍalin kavrulmasından lisāna dahi teşennüc ᶜārıḍ olur. Ve baᶜḍı kerre emrāḍ-ı ḥāddede ḍarar kelāmda olur yaᶜnī lisānda teşennüc olmaz velākin tekellümüne ḍarar iṣābet eder. Ve laḳvede baᶜḍı kerre lisān ibrāz olunsa onda iᶜvicāc ẓāhir olur ve bundan aḳdem biz bunları beyān eyledik.

el-Muᶜālecāt: Teşennüc-i lisān muᶜālecesinin ḳānūn ve ḳavāᶜidi işbu kitāb-ı s̱ālis̱in fenn-i evveli fuṣūlünden teşennüc-i küllī muᶜālecesi faṣlında ẕikr olunan ḳānūn ve ḳavāᶜidden baᶜīd değildir, ammā ᶜale'l-vechi'l-aḫaṣṣ lisān teşennücü muᶜālecesinin beyānı budur ki aṣl-ı ᶜunuḳ üzere bābūnec

ve iklīlü'l-melik ve raṭbe merzencūş ve şibs̱ ile kimād olunur, bu edviye ile müfreden ve mürekkeben ẕikr olunan maḥalle kimād nāfiᶜdir. Ve bunların dühnleriyle ġarāġır dahi nāfiᶜdir. Ve fātiren o edhān ile iḥtişā eylemek yaᶜnī ağzını o edhānla doldurup bir müddet ağzında o ḥaşvi imsāk eylemek ve ḥarāretli dühnler ve ḥalāvāt-ı muḥallile ve ḥulbe mis̱lli büzūr ve ona müşābih nesneler ile ḫabīṣ ṭabḫ ve ittiḫāẕ olunup istiᶜmāl eylemek. Eger teşennüc-i lisān ḥummayātta ᶜārıḍ oldu ise istiᶜmāl olunan edhān dühn-i benefşec ve dühn-i ḳarᶜ ve dühn-i ḫilāf olmak ve fātiren istiᶜmāl olunmak enfaᶜdır. Ve vācib olur ki ẕikr olunan mevāḍiᶜ mā-ı fātir ve ᶜuṣārāṭ-ı raṭbe-i müfettere ile tenṭīl oluna.

Altıncı Faṣl Lisānın Miḳdār-ı Ḫılḳī Vü Ṭabīᶜīden Ziyādeliği Beyānındadır

Lisānın vech-i meẕkūr üzere ᶜaẓīm olması ġalebe-i demden ve baᶜḍı kerre dahi irḫā ve tehebbücü olan ruṭūbet-i balġamiyyenin kes̱retinden olur. Ve baᶜḍı kerre lisānın ᶜiẓamı o ḳadara bāliġ olur ki ağzına sığmayıp ḫāric-i feme çıkar ve lisānın bu nevᶜ ᶜiẓamını biz bāb-ı teverrümde müfreden ẕikr eyleriz.

el-Muᶜālecāt: Ammā lisānın veremi ve ᶜiẓamı demden ve mādde-i ḥār-reden olur ise ona delk ile muᶜālece olunur. Ve delk muḳaṭṭıᶜāt-ı ḥāmiḍa vü ḳābıḍa olup rībās ve ḥummāḍu'l-ütrücc mis̱lli devālar ile olmak evfaḳ olur.

Ve eger ᶜiẓam-ı lisān ruṭūbetten olur ise lisān nüşādur ve milḥ sirkeye ve maṣla ḫalṭ olunup o maḫlūṭ ile delk olunur ve onun delki istifrāġāttan sonra olur. Veyāḫūd zencebīl ve fülfül ve dār-ı fülfül ve milḥ-i enderānī aḫẕ olunup ceyyiden daḳḳ olunur ve lisān onlar ile delk olunur. Ve bu muᶜāleceler ile lisān ḥacm-i ṭabīᶜīsine ᶜavdet eder ve femden ḫāric olan dāḫil-i feme girer, delᶜi zāil olur.

Ve istirḫā lisān-ı ṣıbyāna ᶜārıḍ olsa onların muᶜālecāt-ı mühimmesine kifāyet eder ḥımye ettirilmek ve serçe ve palazları iṭᶜām eylemek.

Ve ᶜiẓam-ı lisānı olan bir kimse muᶜālece ḳaṣdı ile taḥt-ı lisāndan iḥticām eyledi ve mibḍaġ yaᶜnī ālet-i şarṭ olan ḥadīdi ġışā-i lisāna muttaṣıl ᶜaṣabın līfine ḍarb etmekle lisān müsterḫī oldu.

Yedinci Faṣl Lisānın Ḳışarı Beyānındadır

Baᶜḍı kerre lisāna ḳışar, lisānın taḥtında olan ribāṭ lisānın reᵓsine veyāḫūd eṭrāfına muttaṣıle olup inbisāṭ-ı lisāna māniᶜa olduğundan ḥāṣıl olur ve baᶜḍı kerre dahi lisān müteşennic olup ḳışar teşennücden ḥādiṡ olur.

el-Muᶜālecāt: Ḳışar-ı lisān teşennüc ḥasebiyle ḥādiṡ olur ise onun muᶜālecesi teşennücü izāle ile olur ve bundan aḳdem teşennüc muᶜālecesinde biz tekellüm eyledik.

Ve ḳışar-ı lisān ribāṭın ḳaṣīr olmasıyla olur ise onun ᶜilācı o ḳaṣīr olan ribāṭ ucu ve ṭarafı cānibinden ḳalīlen ḳaṭᶜ olunur ve demini ḳaṭᶜ için zāc-ı mesḥūḳla ḳaṭᶜın maḍarratı tedārük ve telāfī olunur. Ve ribāṭın cānib-i reᵓsinden o miḳdār ḳaṭᶜ olunur ki o ḳaṭᶜla lisān münbasıṭ ola. Ve ḥanek-i aᶜlāya lisān īṣāl murād olunsa baᶜde'l-ḳaᶜṭ lisānda bāḳī kalan ribāṭ māniᶜ olmaya ve keẕālik lisānın ḫārice iḫrāc olunmasına dahi māniᶜ olmaya.

Ve eger dem-i keṡīr infşcārından ḫavf olunup lisānı ḳābıḍ olan ribāṭ ẕikr olunan minvāl üzere ḥadīd ile ḳaṭᶜ olunmaktan ictināb ve iḥtirāz olunur ise bir ḫayṭ-ı ḫārim iğne ile ribāṭın taḥtından geçirilip min-ġayri ḳaṭᶜin ribāṭ ḫarm[258] olunup cirm-i lisāna ribāṭın ittiṣāli faṣl olunur, māniᶜ-i inbisāṭ olmasın için. Ve o ribāṭ lisāna müceddeden iltiṣāḳ eylemesin için ᶜuḍva edviye-i ḥādde-i kāviye vaḍᶜ olunur. Ve o ribāṭ rıfḳ üzere ḳaṭᶜ olunup ḥīn-i ḳaṭᶜda taḥt-ı lisānda olan damar muḥāfaẓa ve muᶜāhede olunsa ḥattā ālet-i ḳaṭᶜdan mutaḍarrır olmasa o vech ile ḳaṭᶜ-ı ribāṭ dem-i müfriṭ seyelānına müᵓeddī olmaz.

Sekizinci Faṣl Evrām-ı Lisān Beyānındadır

Lisāna ᶜārıḍ olan verem baᶜḍı kerre ḥārr ve baᶜḍı kerre dahi verem-i balġamī veyāḫūd verem-i rīḥī yāhūd verem-i ṣulb ve sereṭān olur. Ve bābu'l-evrāmda olan kelāmımıza mürācaᶜat olunsa bu aḳsāmdan her birinin ᶜalāmātı cemīᶜan ẓāhir olur.

Ve baᶜḍı kerre dahi sümūm şürbünden lisān müteverrim olur, fuṭr[259] ve afyūn miṡlliler gibi.

---

258 Fi'l-*Ḳāmūs* خَرَمَ فُلاَنًا إِذَا شَقَّ وَتَرَةَ أَنْفِهِ İntehā. Bu maḳāmda murād ribāṭın lisāndan infiṣāli olur.

259 "Fuṭr" bir cins mantardır ki büyük olup beyāḍ olur. Keẕā ḳāle el-Vanī fī-terceme-ti'ṣ-*Ṣıḥāḥ*. Bunda murād semmiyyetli mantardır.

el-Muᶜālecāt: Ammā evrām-ı ḥārre evvelā faṣd ve isḥālle muᶜālece olunur, evrām-ı lisāna bu ᶜilāc ḳayᵓla muᶜāleceden ḫayrlı olur. Ve baᶜḍı kerre dahi taḥt-ı lisānda olan damar faṣd olunup ibtidā-i veremde bu faṣddan sonra ağzında ᶜuṣāre-i hindebā ve ᶜuṣāre-i ḫass ve ᶜuṣāre-i ᶜinebü'ṡ-ṡaᶜleb ḫāṣṣaten ve leben-i ḥāmiḍ ve mā-ı verd ve maṭbūḫ-ı verd ve ᶜaṣa'r-rāᶜī ᶜuṣāresi ve ḳuşūru'r-rummān ᶜuṣāresi işbu edviyeleri ağzında imsāke ḥācet olur. Ve raṭb ḫavḫ ile yaᶜnī tāze şeftali ile lisān delk olunur. Ve ḫavḫla lisānı delkin verem-i lisānda menfaᶜat-i ᶜaẓīmesi vardır.

Ammā verem bu muᶜālecāt ile taḥallül ve teḳayyuḥ eylemese āḫirinde münḍic ve muḥallil olan edviye ile ġarġaraya ḥācet olur. Ve ᶜasel ile maḫlūṭ leben ve sūsen kökünün ṭabīḫi ve tīn ve ḥulbe ṭabīḫi ve zebīb ve rāziyānec ṭabīḫi ile ġarġaraya ḥācet olur.

Ve keẕālik fem-i miᶜdeden mevādd-ı ġalīẓi ishāl için eyāric-i feyḳarā şürbüne dahi ḥācet olur. Ve münḍic ve muḥallil aġdiyeler ile taġdiye olunur. Kernebī ve ḳaṭafī olan aġdiye dühn-i ḥall yaᶜnī şīrūġan ile iṭᶜām olunur. Ve eger verem tefettüḥ ederse femde ḳavābıḍ istiᶜmāl olunur, summāḳ ve ās ve ᶜades ve zeytūn varaḳı ṭabīḫleri ve şarāb-ı ᶜafıṣ istiᶜmāl olunur. Ve ona bu merhem dahi nāfiᶜdir:

Nüsḫa-i merhem: ᶜİnebü'ṡ-ṡaᶜleb ᶜuṣāresi, dühn-i verd, ᶜades-i muḳaşşer, verd. Bu edviyelerden merhem ittiḫāẕ olunur

Ve bu vereme [292b] ve keẕālik müntehāya bāliġ olan verem-i ḥārra uṣūl-i rāziyānec iḥrāḳ olunup vereme ilṣāḳ olunmak ile ᶜilāc olunur. Ve bu veremde ve keẕālik ġılẓati olan evrām-ı ḥārrenin baᶜḍısında bu devā ile istiᶜāṭ olunur ve o seᶜūṭ budur: zaᶜferān, eyāric-i feyḳarā her birinden birer cüzᵓ ve kāfūr ve misk her birinden birer cüzᵓün ṡülüṡü ve sükker-i ṭaberzed bir cüzᵓ ve nıṣf cüzᵓ. Bu mecmūᶜdan iki dānıḳ miḳdārı aḫẕ olunup leben-i cāriyede yaᶜnī kız doğuran hatunun sütünde o meᵓḫūẕ olan iki dānıḳ devā ḥall olunup istiᶜāṭ olunur.

Ve Cālīnūs dedi ki bir kimsenin lisānına bir verem-i ᶜaẓīm ᶜārıḍ oldu ve o kimsenin sinni altmış seneye bāliġ olup faṣdın vakt ve zamānı mürūr etmiş idi, bināen ᶜaleyh o kimsede faṣdı terk eyledim ve ona ḳūfī tesmiye olunan devāyı verdim ve vaḳt-i ᶜaşāda lisānını edviye-i bārideden ġılāf ve ḍımād içinde kılmak murād eyledim. Eṭıbbādan biri benim bu ᶜilācımı inkār

ve bana muḫālefet eyledi. Ve o ṭabīb o gece rüʾyāsında gördü ki o kimsenin ağzında ʿuṣāre-i ḫass yaʿnī marul imsāk olunmak nāfiʿ olur. Ona bināen yine meşveretim ile o devā ile ʿilāc eyleyip bürʾ-i tāmm ile o ʿalīl bürʾ buldu.

Ammā verem-i lisān ṣulb yaʿnī katı olur ise gerektir ki onun tedbīri telṭīf oluna ve ceyyid aġdiye ile taġdiye oluna ve aḫlāṭ-ı ġalīẓaları ẕikri mürūr eden eyāricāt-ı kibār ile istifrāġ oluna ve ġarāġır[-ı mülaṭṭıfe istiʿmāl oluna ve ağzında] ḥulbe naḳīʿi ve ḥulbe ṭabīḫi incir ile ve keẕālik ḥabbu'l-ġārın zebīb-i naḳī ile ṭabīḫ ve naḳīʿi imsāk oluna. Ve ağzında keẕālik hatun sütü ve eşek ve keçi sütü imsāk oluna. Ve keẕālik temr ve tīn nebīẕ-i ḥelvā ile veyāḫūd rubb-ı ʿineb ile veyāḫūd ḫıyārşenber balı ile ṭabḫ olunup ağzında maṭbūḫu imsāk oluna ve eyāric-i ṣaġīr ve ḫıyārşenber ile telyīn-i ṭabīʿata müdāvemet oluna.

Dokuzuncu Faṣl İḫtilāl-i Kelām Beyānındadır

İstirḫāu'l-lisān bābında kelāmda vāḳiʿ olan ḫalellerin baʿḍıları ḥaḳḳında biz tekellüm eyledik, şimdiki ḥālde biz deriz ki āfāt-ı kelāmdan gerek ḫares ve gerek ġayrı āfetlerin esbābı baʿḍı kerre dimāġda ve lisāna gelip taḥrīk eden ʿaṣabın mecrāsında ve maḫrecinde ḥādis̱ olan āfet olur ve baʿḍı kerre dahi lisāna cāī olan şuʿbe-i ʿaṣabın ʿaḍalinde ve keẕālik o şuʿbe-i ʿaṣabın kendilerde ʿārıḍ olan āfet olur. Ve o maḥallerin āfetleri teşennüc veyāḫūd temeddüd veyāḫūd taṣallüb veyāḫūd istirḫā veyāḫūd ribāṭının kısalığı veyāḫūd ḫurācāt mündemilelerinin taʿaḳḳudu veyāḫūd verem-i ṣulb olur. Ve baʿḍı kerre kelāmda vāḳiʿ olan ḫalele sebeb ruṭūbetten olur ve gāhīce yübūsetten dahi olur velākin ruṭūbetten ḥudūs̱u yübūsetten ḥudūs̱una ḳıyāsla eks̱er olur. Ve gāhīce kelāmın ḫaleli lisāna ve lisānın nevāḥīsine ʿārıḍ olan evrām ve ḳurūḥ sebebiyle olur. Ve baʿḍı kerre dahi sersām ʿaḳibinde kelāma ḫalel ʿārıḍ olur, dimāġdan aʿṣāba faḍlın indifāʿı ḥasebiyle. Ve ḥummayāt-ı ḥārrede dahi şiddet-i tecfīf ḥasebiyle ḥādis̱ olur. Ve bu maraḍlarda olan kelāmın ḫaleli ile maʿan az kerre lisānda ḍumūr ve teşennüc olur. Ve bu ẕikr olunan kelāmda ḫaleller ʿaraḍī olan ḫalellerdi.

Baʿḍı kerre dahi kelāmın ḫaleli ḥancerenin ʿaḍalinde temeddüd ve istirḫā olmakla olur. Ve baʿḍı kerre evvel-i emrde insāna taṣvīt müteʿaẕẕir olur onun için ki ṣadrının ve ḥancerelerinin ʿaḍalātını taḥrīkte o kimse ʿunf eder.

Ve o ᶜaḍaller ᶜunfu taḥammül eylemeyip ḥarekete ᶜiṣyān eder ve kaçan evvel-i lafẓada teneffüs eylese baᶜdehu kelāmı istirsāl eder. Bu mis̱lli insāna vācib olur ki nefes-i ᶜaẓīm ile ve ṣadrı ᶜaẓīmen taḥrīk ile kelāma ibtidā eylemeye belki o mis̱lli kimse kelāma hevīnen şürūᶜ ve sühūlet ve mülāyemet üzere ibtidā eyleye. İbtidā-i kelāmda sühūlete müdāvemet eyleyen kimseye bi'l-cümle kelām sehl ve āsān olur.

Ve kelāmda olan vücūh-ı iḫtilālden bu maḳāmda ẕikr olunanların bāḳīlerinin ẕikri bāblarında mürūr eyledi, iᶜāde ve tekrār olunmağa iḥtiyāc yoktur.

Ve sersāmdan sonra olan āfet-i kelāma taḥte'l-lisān mevcūd olan iki damarları faṣd cidden nāfiᶜ olur.

Onuncu Faṣl Ḍıfdıᶜ Beyānındadır

Ḍıfdıᶜ[260] ġuddeye müşābih ṣulb bir nesnedir, taḥt-ı lisānda olur ve levni saṭḥ-ı lisān levniyle ḍıfdıᶜ olan damarın levninden mürekkeb ve kurbağa levnine müşābih bir levndir. O ġudde mis̱lli ḍıfdıᶜın sebeb-i ḥudūs̱u ruṭūbet-i ġalīẓa vü lezice olur.

el-Muᶜālecāt: Edviye-i ekkāle vü muḳaṭṭıᶜa vü muḥallile ve keẕālik müceffif olan nüşādur ve ḫall ve milḥ, işbu edviye o maḥalle vaḍᶜ ve tecribe olunur ve zencār ve zācla dahi delk olunur. Eger onların fāidesi ve nefᶜi olur ise ġaraḍ ḥāṣıl olur. Ve eger onların nefᶜi olmaz ise edviye-i ḥādde istiᶜmāl olunur, o edviye-i ḥādde anḳrabādīnde ẕikr olunan devā-i ebīrūn ve devā-i isfāriyūn ve devāu'l-beyḍi'r-raṭb mis̱lliler istiᶜmāl olunur ve taḥt-ı lisāndan faṣd olunur ve ḳulāᶜ edviyesinin aḳvāsı istiᶜmāl olunur. Bunlar dahi nāfiᶜ olmazsa yed ile ᶜamele iḥtiyāc olur.

Ve muᶜālecāt-ı ḍıfdıᶜ edviye-i memdūḥalarından olur saᶜter-i Fārsī ve enār kabuğı ve milḥ aḫẕ olunup ḍıfdıᶜı olan ṣabīnin lisānı onlar ile delk olunur, bi-iẕnillāhi taᶜālā onunla bürʾ-i tāmm ḥāṣıl olur.

Ve yine ḍıfdıᶜa nāfiᶜ mücerreb devālardandır zāc-ı muḥraḳ ve sūrincān beyāḍ-ı beyḍ ile cemᶜ olunup taḥt-ı lisāna vaḍᶜ olunur ve cidden nāfiᶜ olur.

---

260 اَلضِّفْدِعُ [eḍ-ḍifḍiᶜ] ḍād'ın ve dāl'ın kesri ile خِنْصِرٌ [ḫinṣir] vezni üzere kurbağadır ki māī olan ḥayvānāttandır. Vankulu.

On Birinci Faṣl Ḥurḳat-i Lisān Beyānındadır

Lisān ḥurḳatı fem-i miʿdenin ve dimāġın ḥarāreti sebebiyle ʿārıḍ olur, eger o ḥarāret ḥummāya müʾeddī olmak mertebesine bāliġ olmaz ise. Veyāḫūd eşyā-ı ḫırrīfe vü māliḥa vü mürre ve şedīden muʿaṭṭış olan sāir nesneler tenāvülünden dahi lisāna ḥurḳat ʿārıḍ olur. Ve baʿḍı kerre bu sebeblerden aʿẓam olan sebeb ile ḥādiṡ olur, ḥummayāt-ı ḥādde ve evrām-ı bāṭıne gibi sebebler ile ʿārıḍa olur.

Ve Muʿālecātı: Fi'l-cümle budur ki lisānında ḥurḳat olan ḫuṣūṣan ḥurḳat-i lisānı maraḍ-ı āḫerde olan kimseye vācib olur ki ḳafāsı üzere uyumaya ve faġr-ı feme müdāvim olmaya yaʿnī devām üzere ağzını açık komaya ve büzūr-ı erbaʿadan yaʿnī kavun ve karpuz ve ḳıṡṡā ve ḳarʿ çekirdeklerinden ve terencebīn ve neşādan ve bunlara müşābih olan ḥubūb ittiḫāẕ edip tenāvülüne mülāzemet eyleye ve iccāṣ çekirdeğini ve temr-i hindī ve sükker-i Ḥicāzī ve elʿibe-i maʿlūme ve ʿuṣārāt-i müberride-i muraṭṭıbeyi ağzında imsāk eyleye. Eger lisānında ḫılṭ-ı lezic olur ise dühn ile lisānını mesḥ eyleye. Ve bunlardan sonra mülāzemet edip edhān ile ve mūm ve revġanān ve elʿibe ve ʿuṣārāt ve şuḥūm-ı ṭayr ile lisānı tedhīn ve maḍmaḍa eyleye. Ve baʿḍı nās nane ile lisānı delk etmekle ḥurḳat-i lisāna muʿālece ederler.

On İkinci Faṣl Şuḳūḳ-ı Lisān Muʿālecesi Beyānındadır

Bezr-i ḳaṭūnāyı ağzında imsāk ve ruṭūbetini tecerruʿ etmekle teşaḳḳuḳ-ı lisāna muʿālece olunur. Ve paça ve nīm-birişt yumurta dahi nāfiʿdir. Ve ḥurḳat-i lisāna menfaʿati tecribe olunan devālardan olur ḳıṡṡāyı ḳaṭʿ edip ḳıṭʿalarını biri biriyle delk edip ḥādiṡ olan köpüğü ile ve keẕālik sebistān ile şıḳāḳ-ı lisāna muʿālece eylemek.

On Üçüncü Faṣl Delʿ-i Lisān Yaʿnī Lisānın Femden Ḫārice Ḫurūcu Beyānındadır

Lisānın ağızdan taşra çıkması baʿḍı kerre lisāna verem-i ʿaẓīm iṣābet etmekle olur. Ve baʿḍı kerre verem yok iken ḫavānīḳta lisān ṭaşra çıkar, zīrā

ḫunāḳla mecrā-yı nefes dar olur, ṭabīʿat veyāḫūd irāde lisānı femden iḫrācla mecrā-yınefesigeniştirir.[261]

Ṣāḥib-i Ḳānūn bu maraḍın muʿālecesini ẓuhūruna bināen beyān eylemedi, zīrā onun muʿālecesi verem veyāḫūd ḫunāḳ muʿāleceleri ile olduğu ẕikr eylediği iki nevʿ esbābdan [293a] *maʿlūm olur.*

On Dördüncü Faṣl Büs̱ūr-ı Fem Beyānındadır

Ağızda bes̱re ḥudūs̱unun sebebi eks̱er-i ḥālde miʿde ve reʾs nevāḥīlerinde olan ḥarārāt ve buḫārāt olur. Ve baʿḍı kerre ḥummayātta dahi femde büs̱ūr ḥādis̱ olur. Ve dediler ki ḥummayāt-ı ḥāddede feme büs̱ūr ʿārıḍa olsa ikinci günde ʿalīl helāk olur.

Ve edviye-i müfrededen büs̱ūr-ı feme evvel-i emrde [yaʿnī zamān-ı ibtidāda] nāfiʿ olan tebrīd ve tecfīf ḳaṣd olundukta bu devālardır: helīlec ve ʿafṣ ve verdin bezri ve neşā ve s̱emeretü'ṭ-ṭarfā ve şiyāf-ı māmīs̱ā ve cüllenār ve kes̱īrā ve ṣandaleyn ve verd ve ṭabāşīr ve summāḳ ve ʿades ve ṭīn-i Ermenī ve aḳmāʿ-ı rummān ve cüft-i bellūṭ ve ḳaymūliyā ve fūfel. Ve ʿuṣārāt-ı bāride bi'l-cümle bu müfredāttan hangisi istiʿmāl olunsa nāfiʿdir. Ve ʿuṣārāt-ı bāride bunlardır: ḫass ve ʿinebü's̱-s̱aʿleb ve ʿaṣa'r-rāʿī ve baḳlatu'l-ḥamḳā ve kermin eṭrāfı. Bu meẕkūrun bi'l-cümle ʿuṣāreleri ʿuṣāre-i bāridedir.

Ve ağzında bes̱resi olan ṣıbyānın eks̱erine sükker-i ṭaberzed ile kāfūr istiʿmāliyle ʿāfiyet olur.

Ve femde olan büs̱ūra muʿālece zamān-ı intihāda edviye-i ḥārre ile olur ve o edviye-i ḥārre bunlardır: māmīrān, dār-ı şīşeʿān, ḫāṣṣaten ḳuşūr-ı cevz-i bevvā, suʿd, zaʿferān, cevzü's-serv ve lisānu's̱-s̱evr, ʿāḳırḳarḥā, ḳaranfül, misk, fūdenec. Cemīʿan bu devālar edviye-i ḥārredir. Bu bābda kelbin ḫurʾu yaʿnī necāseti dahi devā-i nāfiʿdir lākin müstaḳẕer ve müstekrehtir. Ve baʿḍı kerre büs̱ūr-ı fem teḳarruḥ eder, o zamān zernīḫ istiʿmāline iḥtiyāc olur.

Ve büs̱ūr-ı ġalīẓa için mücerreb devālardandır bu edviyenin maṭbūḫu, ṣıfat-ı maṭbūḫ: dār-ı şīşeʿān bir ūḳıyye, ʿurūḳ-ı ṣufr yarım ūḳıyye, māmīrān rubuʿ ūḳıyye, ṣabır iki dirhem, zaʿferān bir mis̱ḳāl.

261 يعني حركت اللسان الى الخارج انما يكون بحركت عضل اللسان اراديته وقيل هذ الحركة للعضل طبيعته وليس بارادية واليه اشار بقوله فتدلعه الطبيعة او الارادة ويحتمل ان يراداان محرك اللسان طبيعة في بعض الاحوال واراده في بعض آخر

Nüsḫa-i uḫrā: ḳaranfül, cevz-i bevvā, dār-ı şīşeᶜān. Bu edviyeler veznde mütesāvī [veyāḫūd müteḳārib] oldukları ḥālde aḫẕ olunup su ile ṭabḫ olunduktan sonra suyu istiᶜmāl olunur.

Kaçan büs̱ūr-ı fem teḳayyuḥ eylese o ᶜalīle bu edviyelerden mütteḫaẕe olan luᶜābāt taḳrīb oluna, o edviye bunlardır: bezr-i kettān, bezr-i mürr,[262] şāhisferem, bezr-i ḫaṭmī. İşbu edviyenin luᶜābātı veyāḫūd kendileri istiᶜmāl olunur.

Ve daḳīḳ-ı şaᶜīr ile eşek sütü yalnız veyāḫūd devā-i āḫer inḍımāmı ile istiᶜmāl olunur.

Ve baᶜḍı kerre dahi bezr-i kettān maᶜa't-tīn ve semn ve daḳīḳ-ı ḥınṭa ve naᶜnaᶜ ve ḥulbe ṭabīḫini istiᶜmāle ḥācet olur.

Ve eṭıbbādan baᶜḍı muḥaṣṣılīn der ki büs̱ūr-ı fem muᶜālecātından dühn-i iẕḫiri fātiren femde imsāktan nefᶜi bāliġ bir devā olmaz.

On Beşinci Faṣl Ḳulāᶜ ve Ağızda Ẓuhūr Eden Sāir Ḳurūḥ-ı Ḫabīs̱e Beyānında Olur

Ḳulāᶜ bir nevᶜ ḳurḥadır ki ağızın ve lisānın cildelerinde ḥādis̱ olup münteşir ve müttesiᶜ olup yayılır ve genişir; tedbīr olunmasa vaḳt vaḳt artar. Ve ḳulāᶜın eks̱er-i ḥudūs̱u ṣıbyānda olur onun için ki emdikleri süt redī ve miᶜdelerinin haḍmı seyyiʾ ve redī olur.

Ve aḫlāṭ-ı erbaᶜanın her birinden ḳulāᶜ ḥādis̱ olur. Ve ḳulāᶜın levni mādde-i ḳulāᶜ hangi ḫılṭ olduğuna delālet eder. Eger levn-i ḳulāᶜ ebyaḍ olur ise mādde balġamī ve müvellidi eks̱er-i ḥālde balġam-ı māliḥ olduğuna delālet eder. Ve aṣferü'l-levn olan ḳulāᶜ ṣafrāvī olur ve telehhübü cümleden eks̱er olur. Ve ḳulāᶜ-ı esved sevdāvī olur. Ve aḥmer-i nāṣıᶜ demevī olur. Ve aṣnāf-ı ḳulāᶜın cümlesinden aḫbes̱i esved olan sevdāvī ḳulāᶜdır.

Ve ḳulāᶜın bir ṣınıfında teʾekkül şedīd olur ve ṣınf-ı āḫerinin teʾekkülü sākin olur. Ve bir kerre ḳulāᶜ verem ile olur ve merreten uḫrā ḳulāᶜ verem ile olmayıp münferid olur.

Ve saṭḥ-ı femde ẓuhūr eden ḳurḥaların küllīsi serīᶜan münbasıṭ olur, zīrā o ḳurḥalar ḥarāretinden münfekk olmaz, ona ḥarāret lāzıme olur ve cilde-i

---

262 وجميع بزر اصناف المرو تنضج الاورام الصلبة والدماميل والجراحات İbn Kütbī.

fem leyyine olmakla ve ḥarāret-i lāzıme ile ᶜale'd-devām mecẕūbe olan mevāddı serīᶜan ḳabūl edip münteşir olur.

Ve Cālīnūs'un ᶜādeti budur ki femde ẓuhūr eden ḳurūḥa mādām ki taᶜaffün eylemeyip ve saṭḥtan ᶜumḳa tecāvüz eylemedikçe o ḳurḥaya ḳulāᶜ tesmiye eder ve kaçan ḳurḥa taᶜaffün ve taᶜammuḳ edip ġavra ġāiṣa ve ġāire olsa ona ḳurūḥ-ı ḫabeẟe tesmiye eder ve ḳulāᶜ ıṭlāḳ eylemez. Ve ḳurūḥ-ı ḫabīẟe edviye-i kāviyeye muḥtāc olur; ḳulāᶜın edviye-i kāviyeye iḥtiyācı olmaz. Ve keẟret-i emṭārda ḳulāᶜ keẟīrü'l-vuḳūᶜ olur ve keẕālik ḥummayāt-ı vebāiyyede dahi ḳulāᶜ çok vāḳiᶜ olur.

el-Muᶜālecāt: Ḳulāᶜ muᶜālecesinde evvelā vācib olur ki ḳulāᶜı fāᶜil olan ḫılṭ-ı ġālib faṣd oluna; o ḫılṭ cemīᶜan bedende ġālib ise bi'l-cümle bedenden istifrāġ oluna baᶜdehu taḥt-ı ẕeḳanda yaᶜnī çene altında olan damardan ᶜale'l-ḫuṣūṣ çehārek demekle maᶜrūf damardan dahi istifrāġ oluna; māddiyye ve ḥārre olan cemīᶜan emrāḍ-ı feme çehārekten faṣd nāfiᶜdir. Ve bunlardan sonra ẕikri mürūr eden edviye-i beẟriyye istiᶜmāl oluna bu vech üzere ki eger ḳulāᶜ ḳavī ve ruṭūbeti keẟīr olup ḳulāᶜda midde ve ṣadīd olur ise onun muᶜālecesinde edviye-i ḳaviyye istiᶜmāl oluna. Bu meẕkūrlardan muᶜtedil olanlara edviye-i muᶜtedile ile muᶜālece oluna ve ḍaᶜīf olan ḳulāᶜa edviye-i ḍaᶜīfe ile muᶜālece oluna.

Ve kaçan ḳurūḥ ᶜiẓama bāliġa olur ise cidden ḳaviyye olan edviye istiᶜmāline ḥācet olur ḳalḳandiyūn,[263] miḳdār-ı keẟīr aḳāḳıyā ile istiᶜmāl olunur.

Ve vācib olur ki edhān istiᶜmālinden ḥattā zeytten dahi ḳulāᶜ muᶜālecesinde ictināb oluna. Ammā edviyeden istiᶜmāl olunmağa evfaḳ olan devālar bizim bāb-ı evvelde ẕikr eylediğimiz büẟūriyye-i ḥārre vü bāride olan devālar olur.

Ḳulāᶜ aṣnāfından aḥmer-i demevī olan ṣınf-ı ḳulāᶜın evfaḳ edviyesi vaḳt-i evvelde ḳabḍ-ı yesīr ile tebrīdi olan devālar olur. Ve ḳulāᶜ vaḳt-i ibtidāyı tecāvüz eyledikte muḥallil devālar istiᶜmāl olunur.

Ve ḳulāᶜın ṣuḳret ve ṣufrete meyli olan ṣınıfında tebrīdi ziyāde olan devā istiᶜmāl olunmak vācib olur.

---

263 Feldefiyūn

Ve aṣnāf-ı ḳulāᶜdan levni aḥmer-i demevī ve aşḳar ve aṣfer olanlardan mā-ᶜadā aṣnāfın muᶜālecesi zamān-ı ibtidāda ve evvel-i muᶜālecede iᶜtidāl üzere müceffif ve cālī olan devālar olur ve baᶜdehu ḳuvvet ile müceffif ve muḥallil olan devālar istiᶜmāl olunur. Ve bu muᶜālecātın cümlesinde muḳteḍā-yı sinne mürāᶜāt olunur.

Ammā ṣıbyānın ḳulāᶜında istiᶜmāl olunan devālar vācib olur ki sāirlerden aḍᶜaf ola ve sütü ıṣlāḥa māil ola. Ammā kibārda olan ḳulāᶜ edviyesi aḳvā olmak vācib olur. Ve ṣıbyānın ḳulāᶜına baᶜḍı kerre ḳulāᶜa nāfiᶜ olan aġdiye ile taġdiye nāfiᶜdir. Eger o ṭıfl henüz raḍīᶜ olup taġdiye-i meẕkūre mümkin olmaz ise mürḍiᶜasına ẕikr olan ġıdālar iṭᶜām olunur.

Ammā ḳulāᶜ-ı ḥādde ṣāliḥa olan edviye ᶜulleyḳ yaprağını maḍġ ile ve sirke ile mercimek tenāvülü ile olur. Ve sefercel ile ilik ḫalṭ edip istiᶜmāl eylemek ᶜale'l-ḫuṣūṣ muḫḫ-ı iyyel ve muḫḫ-ı ᶜicl vech-i muḥarrer üzere nāfiᶜ olur. Keẕālik tuffāḥ-ı ḳābıḍ ve ḳābıḍ olan kümmes̱rā[264] ve zuᶜrūr ve sefercel ve ᶜunnāb ve eṭrāf-ı kerm ve bostānī ḫubbāz-ı cāff[265] ve daḳīḳ-ı ᶜades ve daḳīḳ-ı erüzz. Bunlar cemīᶜan nāfiᶜdir. Ve bunlardan aḳvā olur ᶜafṣ ve ṭabāşīr ve verd ve aḳāḳıyā mis̱llilerden ẕerūr ittiḫāẕ olunup istiᶜmāl olunmak. Māmīrān ḳavābıḍ-ı sāire ile istiᶜmāl olunsa nefᶜ-i ᶜacībi olur. Ve keẕālik ḳulāᶜda kāfūrun dahi menfaᶜati şedīde olur.

Ammā iki bārid ḳulāᶜ yaᶜnī sevdāvī ve balġamī olanlara sen cevālī ve müceffife olan devālar ile iᶜānet eyle ᶜale'l-ḫuṣūṣ o cevālī ve müceffife ile balġamī ḳulāᶜa iᶜānet ehemm ve elzem olur. Ve keẕālik balġamī ve sevdāvī olan ḳulāᶜda muḥallilāt-ı ḳaviyyü't-tecfīf ve't-taḥlīl ile dahi iᶜānet olunur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ sevdāvī ḳulāᶜa bu muḥallil ve müceffif-i ḳaviyyeler ile iᶜānet ziyāde ehemm olur. Ḳavī muḥallil ve müceffif edviye kirsenne daḳīḳi ve ᶜafṣ maᶜa'l-ᶜasel olur. Ve raḳḳ merāresinin menfaᶜat-i [293b] bāliġası vardır ᶜale'l-ḫuṣūṣ ḫall ile ḫalṭ olunup ṣıbyān ḳulāᶜında istiᶜmāl olunsa ziyāde nefᶜ-i bāliġi olur.

Ve ḳulāᶜ ḳurūḥ-ı ḫabīs̱eye istiḥāle eylese zāc sirke ile istiᶜmāl olunur. Ve balġamī ile sevdāvī ekkāl ve redī olsalar zencār ile ḳulḳuṭār veyāḫūd meybuḫtec ile ᶜafṣ, şebb, cüllenār veznleri berāber ve mütesāvī istiᶜmāl olu-

264 Armut.
265 Kuru ebegümeci.

nur. Ve keẕālik aḳrāṣ-ı mūsās ve kuḥl-i ṭarḫamāṭīḳūn, ʿuṣāre-i ḥıṣrım gibi ʿuṣārāt-ı ḳābıḍa ile istiʿmāl olunur.

Ve edviye-i müşterekeden olur şebb-i mesḥūḳ ve ʿafṣ-ı mesḥūḳlar ki ġubār mis̱lli olunca ḳadar saḥḳ olunduktan sonra fem-i meʾūfa o edviye ile nāʿimen delk olunsa aṣnāf-ı ḳulāʿın her ṣınıfına ve ḳurḥa-i ḫabīs̱esine nāfiʿdir ḫuṣūṣan ʿafṣ ḫall ve milḥ ile ṭabḫ olunup ṣıbyānın ḳulāʿına maḍmaḍa olunsa nefʿ-i bāliġi olur.

Ve māẕeryūn remādının ḳulāʿ-ı redīde ḫāṣṣıyyet-i ʿacībesi olur ve bu devā aṣnāf-ı ḳulāʿ beyninde müşterek olur.

Ve keẕālik bostān-efrūz ve mā-ı nuḥāsī ve dürdī-i muḥraḳ dahi edviye-i müşterekeden olur.

Ammā ḳulāʿ-ı sevdāvī-i esvede menzūʿu'l-ʿacem zebīb ve enīsūn balla yoğurulup ṭılā olunur, nāfiʿdir. Eger o ḳulāʿda verem dahi olur ise bu merhem istiʿmāl olunur: bādrūc suyu bir sükerrece, gül yağı bir sükerrece, ʿades nıṣf sükerrece, zaʿferān iki mis̱ḳāl. Bu meẕkūrlardan merhem ittiḫāẕ olunur.

On Altıncı Faṣl Luʿāb ve Büzāḳın Kes̱reti ve Nevm Katında Seyelānı Beyānındadır

Bu āfet baʿḍı kerre ḥarāretin ve ruṭūbetin kes̱retinden ḥādis̱ olur, ʿale'l-ḫuṣūṣ bu keyfiyyetlerin yaʿnī ḥarāret ve ruṭūbetin miʿdede ziyāde olduğundan olur ve baʿḍı kerre yalnız ḥarāretinin istīlāsından olur, ṣāimlerde olduğu gibi. Ḳalīlen taġaddī eden veyāḫūd taġaddī eylemeyen ʿalīle gerektir ki ġıdā tenāvül edince ḳadar büzāḳını iḫrāc eylete tā ki seyelān-ı büṣāḳı hādī ve sākin ola.

<u>el-Muʿālecāt</u>: Seyelān-ı büzāḳın sebebi ḥarāret ise vācib olur ki evvelā bāsilīḳ faṣd oluna ve rubūb-ı ḥāmiḍa ve fevākih-i ḳābıḍa-i bāride ve mā-ı kes̱īr ile memzūc nebīẕ-i ġayr-i ʿatīḳ istiʿmāl oluna ve ġıdāsı semek ve sāir luḥūm-i ḫafīfe cedy ve ṭayr laḥmları ola. Ve sülāḳāt-ı ḳābıḍa ile maḍmaḍaya müdāvemet ettirile yaʿnī ʿades ʿades ve summāḳ mis̱llilerden sülāḳa ittiḫāẕ olunup ʿale'd-devām maḍmaḍa ettirile.

Eger seyelān-ı büzāḳ berd ve balġamdan ise senin bildiğin muḳayyiʾāt ile küllü üsbūʿin iki veyāḫūd üç defʿa ḳayʾ ettirile. Bu devā küllü üsbūʿin merreten saḳy oluna, nüsḫa: eyāric-i feyḳarā iki dirhem, milḥ-i Hindī iki

dānıḳ, enīsūn, nānḫāh her birinden birer dānıḳ. Bu edviyeler sikencebīn-i ᶜaselī veyāḫūd sikencebīn-i büzūrī ile saḳy oluna. Ve bunlardan sonra tiryāḳ ve cüvārişāt-ı ḥārre saḳy oluna. Ammā onların ġıdāları efāvīh ve ḫardal ve s̱ūm ile ferārīc-i muṭaycene olur. Ve ᶜaşāları mürrī-i Nebaṭī ile kaᶜk olur. Ve üzerine mā-ı ḥārr saḳy olunur ve yatarken misvāk istiᶜmāl eder.

Ve muᶜālecāt-ı müştereke-i ceyyideden olur küllü yevmin bir dirhem ḳadar milḥ-i cerīş hindebā-i ṭarī ile istiᶜmāl olunmak baᶜdehu ıṭrīfil-i ṣaġīr istiᶜmāl olunmak ve misvāk-i ṭavīl istiᶜmāline müdāvemet olunmak. Ve şeyy olunmuş fāreyi tecribe eyledim ve menfaᶜatini ᶜale'l-ḫuṣūṣ ṣıbyāna nefᶜini müşāhede eyledim.

On Yedinci Faṣl Meᵓkūlāttan Feme ᶜĀrıḍ Olan Kerīh Rāyiḥaların Ḳaṭᶜ ve İzālesi Beyānındadır

Bu nevᶜ rāyiḥayı femden izāle eder sez̠āb maḍġ eylemek ve ᶜulleyḳ yaprağını maḍġ eylemek ve bunları maḍġ eyledikten sonra ḫall-i ᶜunṣul ile maḍmaḍa eylemek. Ve suᶜd ve zürünbādı feminde istiᶜmāl eylemek.

On Sekizinci Faṣl Femden Nezf Eden Dem Beyānındadır

Eger ağızdan ḫurūc eden dem cevher-i femden ve cilde-i femden olur ise büs̱ūr bābında z̠ikr olunan ḳavābıḍ ile sen ona ᶜilāc eyle. Ḳuḍbān-ı kermin ṭabīḫi ve kez̠ālik ᶜasālīci için menfaᶜat-i ᶜaẓīme vardır. Ve eger o dem cevher ve cildeden olmayıp menşeᵓi mevḍiᶜ-i āḫer olur ise onun her birini birer bābda başka başka beyān edip ebvāb-ı müteᶜaddide ifrād eyledik.

On Dokuzuncu Faṣl Beḫar Beyānındadır

Beḫar ḫā'nın ḥarekesi ile ağızda ve sāir maḥallde olan rāyiḥa-i müntinedir. Ve bu maḥallde murād ağızda tevellüd eden müntine rāyiḥadır.

Beḫarın sebebi diş etlerinde olan ᶜufūnet olur veyāḫūd diş etlerine ᶜārıḍ olan istirḫādan olur veyāḫūd dişlerin kökünde veyā kendide ᶜufūnet olduğundan olur veyāḫūd beḫarın mebdeᵓi femin cildesi olur, zīrā baᶜḍı kerre cilde-i feme mizāc-ı redī ᶜārıḍ olup ruṭūbāt-ı femi tağyīr eder ve bu mizācın eks̱eri ḥārr olur. Ve baᶜḍı kerre dahi beḫarın mebdeᵓi fem-i miᶜde olur, ḫılṭ-ı

ṣafrāvī veyāḫūd ḫılṭ-ı balġamī fem-i miʿdede taʿaffün eder, ʿufūnetlerinin rāyiḥa-i müntinesi ağzında ẓāhir olutr. Ve baʿḍı kerre dahi beḫarın mebdeʾi riyenin nevāḥīsi olur, sill maraḍında olan beḫar bu ḳabīldendir.

el-Muʿālecāt: Ammā li s̱e ve ʿumūrdan olan beḫar muʿālecesinde vācib olur ki dāimā dişlerin tenḳıyesine iʿtinā oluna, sirke ve su ile ġasline müdāvemet oluna. Eger bu ġasller ile tenḳıye ḥāṣıl olur ise maṭlūb ḥāṣıl olur. Eger ẕikr olunan ġasl ile tenḳıye ḥāṣıl olmayıp belki femde faḍl-ı ʿufūnet olur ise vācib olur ki ġaslden sonra ṭarfā s̱emeresini ve ʿāḳırḳarḥā ve seẕāb ve sāẕec ve ʿūd ve maṣṭakī ve ütrücc ḳuşūru ve ḳaranfül maḍġ eyleye. Ve lis̱ātı üzere ṣabır ve mürr ve bunlar mis̱lli edviye vaḍʿ eyleye ve ḫall-i ʿunṣul ile maḍmaḍa eyleye ve enīsūn ile ve ṭılā[266] ile veyāḫūd nebīẕ-i ḥulv ile ağzını ve lis̱ātını delk eyleye.

Ve bunlardan aḳvā devāya ḥācet olur ise mīvīzec maḍġ edip ağzının suyunu tüküre. Bu dahi fāide etmeyip ʿufūneti ẓuhūr-ı beyyin ile ẓāhir olur ise zāc-ı muḥraḳ bir cüzʾ ve sūsen kökü ve zaʿferān her birinden nıṣf cüzʾ bu devālar aḫẕ olunup ʿasel ile [yoğurulur ve] ḳurṣ kılınır, vaḳt-i ḥācette istiʿmāl olunduktan sonra ḫall ile ṣırfen veyāḫūd mā-ı verd ile memzūcen maḍmaḍa olunur.

Veyāḫūd bundan aḳvā dahi edviye istiʿmāl olunur, o aḳvā devā budur: ḳırṭās-ı muḥraḳ üç dirhem, zernīḫ iki buçuk dirhem, misk, summāḳ, zencebīl, fülfül-i muḥraḳ, aḳrāṣ-ı ḳalḳandīḳūn ikişer dirhem. İşbu edviye aḫẕ olunup ondan delūk veyāḫūd leṣūḳ ittiḫāẕ olunur ve üzerine ḫırḳa-i kettān vaḍʿ olunur. Ve yalnız ḳalā dahi nāfiʿdir, eger ʿufūnetin üzerine vaḍʿ olunsa ʿufūnetini ḳalʿ ve isḳāṭ eder ve laḥm-ı ceyyid inbāt eder.

Bu devā dahi muʿālece-i beḫarda nāfiʿdir ve mücerrebdir: Aḳāḳıyā, zernīḫ-i aḥmer, zernīḫ-i aṣfer, nūre, şebb. Bu edviyelerden sirke ile aḳrāṣ ittiḫāẕ olunur, vaḳt-i ḥācette mā-ı ʿasel veyāḫūd ṭabīḫ-i übhül ile istiʿmāl olunur.

Ve eger beḫarı īcāb eden ʿufūnet sinnin kendide olur ise onun devāsı sinn-i müteʿaffineden maḥall-i ʿufūneti ḥakk eylemektir eger ʿufūnet sinnin ṭarafında ise. Ve eger ʿufūnet kökü cānibinde ise mibred ile maḥall-i ʿufūnetin bürādesi iḫrāc olunur veyāḫūd o sinn ḳalʿ olunur.

266 "Ṭılā" munaṣṣaf dedikleri bādedir ki bāẕaḳ derler.

Ve eger o beḫar ile lis̱ede istirḫā olup mübaḫḫar olan ʿufūnetin sebebi istirḫā ise onun ʿilācı istirḫā-i lis̱ede ẕikr olunan edviye ile lis̱e-i müsterḫiyeyi şedd olur.

Ve eger ḫılṭ-ı mübaḫḫer ṣafrā olup miʿdede taʿaffün eyledi ise veyāḫūd o ḫılṭ-ı müteʿaffin cilde-i femde ise ona ʿale'r-rīḳ mişmiş-i raṭb tenāvülünden enfaʿ bir nesne olmaz. Ve bıṭṭīḫ ve ḫıyār ve ḫavḫ bunlardan her birisi dahi mişmiş menfaʿatinde olur. Ve bu meẕkūrlar ḥāḍır ve mevcūd değil ise mişmişin ve ḫavḫın kurusu neḳūʿ kılınıp istiʿmāl olunur, ʿale'l-ḫuṣūṣ mişmişin kurusundan ittiḫāẕ olunan neḳūʿun nefʿi ḫavḫ-ı ḳadīd neḳūʿundan eks̱er olur.

Ve beḫara nāfiʿ olan edviyeden olur sükker ile sevīḳ ve mā-ı s̱elc istiʿmāl ve terkībinde ṣabır olan ḥubūbun aḳrabādīnde ẕikr olunduğu üzere istiʿmāli. Ve keẕālik ġassāl ve müberrid olup ṣafrāya istiḥāle eylemeyen edviyeler istiʿmāli dahi nāfiʿ olur.

Ve beḫarın sebebi ḫıṭ-ı balġamī olur ise evvelā ḳayʾ istiʿmāl [294a] olunur ve fem-i miʿdeyi münaḳḳī olan bābu'l-miʿdede ẕikri ātī eyāricler istiʿmāl olunur, ıṭrīfil-i ṣaġīr ve zencebīl mürebbāsı ve ḫāṣṣaten ṣaḥnāt istiʿmāl olunur ve ġıdāsı muṭaycenāt kılınır ve mā-ı kes̱īr şürbünü taḳlīl eder ve fevākih ve buḳūl-ı raṭbı hecr ve terk eder ve misvākını zeytūn ve erāk gibi eşcār-ı mürre ḳıṭʿalarından ittiḫāẕ eder.

Bu ʿillete nāfiʿ edviyeden olur varaḳ-ı ās, bir mis̱li menzūʿu'l-ʿacem zebīb ile terkīb olunup her gün ʿale'ṣ-ṣabāḥ cevze ḳadar aḫẕ olunmak veyāḫūd cevz-i serv ve übhül zebīb ile aḫẕ olunmak. Ve o ʿillete ḥabbu'ṣ-ṣanevber [yaʿnī ṣanevber kozası] ve ḥabb-ı fūfel dahi nāfiʿdir.

Nüsḫa-i ḥabb-ı fūfel: fūfel, ḳaranfül, ḫavlencān her birinden yarımşar dirhem, misk, kāfūr her birinden birer dānıḳ, ʿāḳırḳarḥā bir dirhem, ṣabır üç dirhem, ḫardal bir dirhem ṭılā ile yaʿnī ʿaṣīr-i ʿineb nıṣfı kalınca ḳadar ṭabḫ olunup ondan ittiḫāẕ olunan sükker ile o edviyeden ḥabb ittiḫāẕ olunur.

Ve bu bābda istiʿmāl olunan edviye-i müfrededendir: kündür, ʿūd-ı Hindī, ḳaranfül, ḳırfe, kebābe, maṣṭakī, ḳuşūr-ı ütrücc, kāfūr, ṣandal ve verd-i besbāse, cevz-i bevvā, aṣl-ı idḫir, ermāl,[267] üşne, aẓfāru'ṭ-ṭīb, ḳāḳule, fe-

267 Bu maḳāmda "ermāl" lām ile vāḳiʿdir, ammā *Ḳānūn*'un müfredātında kāf vāḳiʿ olmuştur. Her ḥālde ʿıṭriyyetli bir nevʿ devā-i Hindī murād olunmuştur.

lencmüşk ve varaḳ-ı ütrücc, sünbül, nār-müşk, zencebīl. İşbu edviyeleri her biri müfreden ve keẕālik senin elvāḥta bulduğun bu bāba münāsib edviyeler cemīᶜan beḫara nāfiᶜdir.

Ve edviye maᶜcūn kılınmak iḳtiḍā eyledikte bu miyāh misẖlliler ile yoğurulur, o miyāh budur: meybih, meysevsen, ᶜuṣāretü'l-ütrücc ve senin sāir maᶜlūmun olanlardır.

Yirminci Faṣl Fem Meftūḥan Bāḳī Kalmak Beyānındadır

Maᶜlūm ola ki femin açık kaldığının esbābı teneffüs-i ᶜaẓīme şiddet-i ḥācetten olur. Nefes-i ᶜaẓīme ḥācet bāṭında şiddet-i iltihāb olmakla veyāḫūd ḫunāḳ misẖlli nesne ile mecārī-i nefes ḍayyiḳ olmakla olur. Ve baᶜḍı kerre ᶜaḍal-i femde ḍaᶜf olur ve uyudukta ḍaᶜf ḥasebiyle o ᶜaḍal fiᶜlini işlemeğe ḳādir olmaz ve ağzı uykuda açık kalır. Ve femin meftūḥan bāḳī kalması emrāḍ-ı ḥāddede redī olur. Ve elvān-ı lisānı tafṣīl üzere beyānın maḥalli mevāḍiᶜ-i āḫer ve emrāḍ-ı ḥādde yazıldığı bāblardır, bu tafṣīli ṭaleb eden kimseler o mevāḍiᶜi tefaḥḥuṣ eylesinler.

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNUNDAN FENN-İ SĀBİᶜ EMRĀḌ-I ESNĀN VE MUᶜĀLECĀTI BEYĀNINDA OLAN KELĀM-I MÜCMEL BEYĀNINDA OLUP FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR

Evvelki Faṣl Esnān Yaᶜnī Dişler Beyānındadır

Bundan aḳdem esnānın teşrīḥinde ve menāfiᶜinden biz tekellüm eyledik, vācib olur ki o mevāḍiᶜde yazılan teᵓemmül ve teẕekkür oluna.

Ve maᶜlūm ola ki esnān o ᶜiẓām cümlesindendir ki onun için ḳuvve-i ḥāsse olur, zīrā dimāġdan esnāna leyyin bir ᶜaṣab inip ḳuvve-i ḥiss getirir, bināen ᶜaleyh esnān müteᵓellim ve mütevecciᶜ olsa esnāna ᶜārıḍ olan ḍarebān ve iḫtilāc iḥsās olunur. Ve baᶜḍı kerre esnānın ḥikkesi ve daġdaġası dahi iḥsās olunur. Ve baᶜḍı kerre dahi esnāna istirḫā ve ḳalaḳ ve inḳılāᶜ ve nütūᵓ dahi ᶜārıḍ olur. Ve keẕālik esnāna taġayyür-i levn ᶜārıḍ olur, o taġayyür gāhīce esnānın cevherinde olur ve gāhīce dahi esnān üzerinde terkīb olunan ṭulyānda olur. "Ṭulyān" o kīr ve pāstır ki diş üzere müctemiᶜ olur. Ve keẕālik esnāna teᵓekkül ve taᶜaffün ve tekessür ᶜārıḍ olur ve evcāᶜ-ı şedīde ve ḥikke ve ḍares ᶜārıḍ olur. Ḍares evcāᶜ-ı esnāndan bir ṣınıftır. Ve baᶜḍı kerre dahi esnāna ḥulv ve ḥāmiḍi maḍġdan ᶜacz ᶜārıḍ olur ve gāhīce ḥārr ve bāridden mutaḍarrır olup ḥārr ve bāridden birine veyāḫūd ikisine dahi mülāḳī olmaġa ṣabrı ḳalīl olur. Ve baᶜḍı kerre dahi miḳdār-ı ṭabīᶜīsine dahi taġayyür gelip uzar ve ᶜaẓīm olur veyāḫūd münseḥıḳ olup aşınır ve küçük olur.

Ve baᶜḍı kerre dahi dişlere verem ᶜārıḍ olur ve esnānın teverrümünden için taᶜaccüb olunmaz; ġıdā ile temeddüd edip nāmī olan nesnede baᶜīd olmaz ki faḍl-ı ġıdā ile temeddüd edip teverrüm eyleye. Ve eger esnāna mevādd-ı faḍliyye nüfūẕ eylemese esnān aḫḍar ve esved olmazdı. Ve dişlerin gāhīce aḫḍaru'l-levn ve gāhīce esvedü'l-levn olduğu mevāddın nüfūẕundan olur.

Ve esnān dāimā nümüvv ve ziyādeyi ḳābil ḫalḳ olundu, münseḥıḳ olup zāile olan eczā bedeline ḳāim olur nesne ḥāṣıl ve nābit olsun için. Ḥattā sinn-i sāḳıṭa veyāḫūd maḳlūᶜa muḥāẕīsinde olan sinn-i āḫer münseḥıḳ olmamakla vaḳt vaḳt uzar ve ṭūlü esnān-ı sāireden ziyāde olur.

Ve maᶜlūm ola ki esnānın mizācına lis̱eden yaᶜnī dişlerin menbiti olan laḥmlardan ve dişlerin elvānından istidlāl olunur. Ve elvānı ṣafrā ise mirārī olduğuna ve beyḍā ise balġamī olduğuna ve ḥamrā ise demevī olduğuna ve esved veyāḫūd sevāda māil olup kemid olur ise sevdāvī olduğuna istidlāl olunur.

İkinci Faṣl Dişlerin Ṣıḥḥatini Muḥāfaẓa Beyānındadır

Dişlerin selāmetlerine muḥabbet eden kimselere vācib olur ki sekiz ᶜaded ḫaṣlete mürāᶜāt eyleye:

Evvelkisi budur ki miᶜdesinde ṭaᶜām ve şarāb mütevātiren ve müteᶜāḳıben fāsid olmaktan ḥaẕer eyleye. Ve miᶜdede ṭaᶜāmın fesādı baᶜḍı kerre ṭaᶜāmın cevherinden olup fesāda istiḥālesi serīᶜ olur, leben ve semek-i memlūḥ ve ṣaḥnāt mis̱lli eṭᶜime gibi. Ve baᶜḍı kerre eṭᶜimenin cevherinde fesād olmaz velākin tenāvülünde sūʾ-i tedbīr olmakla fesāda müʾeddī olur ve sūʾ-i tedbīri maḥallinde sen bildin.

Ve ikincisi ḳayʾ için ilḥāḥ ve ibrām eylemeye, ᶜale'l-ḫuṣūṣ kusacağı ḳayʾ-ı ḥāmiḍ ola, o mis̱lli ḳayʾa ibrām ve ilḥāḥtan ḥaẕer eylemek ziyāde vācib olur.

Ve üçüncüsü her ᶜilki maḍġdan ᶜale'l-ḫuṣūṣ nāṭıf veyāḫūd tīn-i ᶜalik gibi ve tatlı ve sakızlı olan nesneleri maḍġdan ḥaẕer eyleye.

Ve dördüncüsü eşyā-yı ṣulbeyi dişleriyle kesrden ḥaẕer eyleye.

Ve beşincisi muḍarrisāttan yaᶜnī ḍarese müʾeddī olan şeylerden ḥaẕer eyleye.

Ve altıncısı şedīden ḥārr ve şedīden bārid olanların her birinden ḥaẕer eyleye ve ḫuṣūṣan ḥārrı bārid üzere ve bāridi ḥārr üzere istiᶜmālden ziyāde ḥaẕer eyleye.

Ve yedincisi dişleri min ġayri ᶜunfin tenḳıyeye ve ḫılāllamağa müdāvemet eyleye o vech üzere ki beyne'l-esnān duḫūl eden nesneleri rıfḳ ile iḫrāc ve esnānı tenḳıye ede velākin dişlerin menbiti olan lis̱āt ve dişlerin arasında olan ᶜumūr o tenḳıyeden mutaḍarrır olmaya ve dişlerin dahi ḥareketlerine müʾeddī olmaya.

Ve sekizincisi bi'l-ḫāṣṣa dişleri muḍarris olan eşyādan iḥtirāz eyleye, mes̱elā kürrās̱ mis̱lli nesneleri tenāvülden ictināb üzere ola, zīrā kürrās̱ın

dişlere ve diş etlerine ve müfredātta meẕkūr olan sāir maḥallere ḍararı şedīd olur.

Ve vācib olur ki onun sivāk isticmāli ictidāl üzere ola. Ve sivāk isticmāli esnānın revnaḳını ve mā ve behāsını izālete mü'eddī olmaya, zīrā o vech üzere sivāk isticmāli baştan inen nevāzili ve micdeden ṣucūd eden ebḫıreyi ḳabūle esnānı müheyyā ve müstacidd edip ḫaṭara sebeb olur. Ammā isticmāl-i [294b] misvāk ictidāl üzere oldukta esnāna cilā verir ve esnānı ve cumūru ḳuvvetlendirir, ḥafrı yacnī diş etlerinin hüzāl ve ḍumūrunu menc eder ve ağız kokusunu ṭayyib eder. Ḫaşeb-i misvākın efḍali ḳabḍ ve merāreti olan ḫaşeblerdir.

Ve vācib olur ki cind'n-nevm tedhīn-i esnāna tacahhüd oluna. Ve tebrīde ḥācet olur ise o dühnü dühn-i verd kıla. Ve dişleri tesḫīne ḥācet olur ise esnānı dühn-i bān veyāḫūd dühn-i nārdīn ile tedhīn eyleye. Ve bacḍı kerre ikisini macan ḫalṭ ve isticmāle ḥācet olur ve evlā olan budur ki o dühnleri ḳable'l-isticmāl esnānda berd-i ṣarīḥ olur ise evvelā esnānını casel ile delk eyleye. Ve eger berde māil olur ise veyāḫūd ḳalīl ḥarāret olur ise sükker ile delk eyleye. Ve sükker ve caselden her birinde birkaç dürlü ḫılāl-i maḥmūde ve keyfiyyet-i memdūḥa müctemica olur, cilā ve tağriye ve tesmīn ve tenḳıyeyi her biri cāmicdir velākin bu keyfiyyātta caselden sükker dūndur. Ve "tağriye" ve "tesmīn" bedeline "tağdiye" ve "tesḫīn" nüsḫa olmak üzere işāret olunmuştur. Ammā ṭaberzed saḥḳ olunup casel ile ḫalṭ olunup isticmāl olunsa esnāna cilā verir ve esnānı tenḳıye ve liẟeyi şedd eder. Pes bu vech üzere esnān sükker ve caselden biriyle delk olunduktan sonra dühn-i meẕkūr ile caḳibince tedhīn olunur.

Ve ṣıḥḥat-i esnānı muḥāfaẓa eden devāların biri dahi budur ki yetūcun kökü şarāb içinde ṭabḫ olunup beher şehr o şarāb ile iki defca maḍmaḍa eyleye. Bunun menfacati ġāyete bāliġdir ki buna muctādı olan kimsede vecac-ı esnān cārıḍ olmaz. Ve keẕālik tavşanın re's-i muḥraḳıyla istinānda dahi bu menfacat vardır. Ve yine bu nefc ḥāṣıl olur milḥ casel ile maccūn kılınıp istinān olunsa, gerek milḥ muḥraḳ olsun ve gerek ġayr-i muḥraḳ olsun, ammā aṣveb olan milḥ muḥraḳ olmaktır.

Ve vācib olur ki o senūndan bunduḳa ittiḫāẕ olunup bir ḫırḳa içine bunduḳa vaḍc olunmakla istinān oluna ve esnān delk oluna. Ve keẕālik türmüs

veyāḫūd şebb-i Yemānī ile mürrden bir şeyʾ mezc olunup delk olunmak ḫıfẓ-ı ṣıḥḥat eder, ʿale'l-ḫuṣūṣ şebb-i muḥrak ḫall ile ḫalṭ olunduktan sonra delk olunsa nefʿi ziyāde olur. Ve kaçan bu edviyeler ile esnān dibāġat olunsa vācib olur ki o dibāġattan sonra esnān ʿasel ile veyāḫūd sükker ile delk oluna, ondan sonra bizim vaṣf eylediğimiz üzere edhān istiʿmāl oluna.[268]

Ve eger esnān nevāzile ʿurḍa olup eks̱eriyyā ona nevāzil nüzūl eylemek muʿtād ise vācib olur ki femde eşyā-ı ḳābıḍanın ṭabīḫi imsāk-i ṭavīle ile imsāk oluna ve muḥraḳ olan şebb ve milḥ devām üzere ẕerūr kılına.

Üçüncü Faṣl ʿİlāc-ı Esnān ve Edviye-i Sinniyyede Olan Ḳavl-i Küllī Beyānındadır

Edviye-i sinniyyenin kimisi sinni muḥāfaẓa için istiʿmāl olunur ve kimisi dahi emrāḍ-ı esnāna muʿālece için istiʿmāl olunur. Ve esnānın cevheri yābis olmakla mizāc-ı esnān müteġayyir oldukta eks̱er-i ḥālde vācib olur ki esnān taʿdīl ve mizāc-ı aṣlīsine redd için istiʿmāl olunan edviye müceffife ola. Ve baʿḍı kerre edviye-i ḥārre veyāḫūd edviye-i bāride istiʿmāline dahi iḥtiyāc olur, mes̱elā esnānın mizāc-ı aṣlīsinden yaʿnī yübūsetten ḫurūcuna ḥarāret ʿārıḍa olur, o vaḳtte esnāna edviye-i bārid ile muʿālece olunup esnān mizāc-ı aṣlīsine redd olunur. Ve baʿḍı kerre esnānın taġayyür-i mizācına sebeb bürūdet olur ve edviye-i ḥārre istiʿmāli ile mizāc-ı esnān taʿdīl olunur.

Velākin meṣāliḥ-i esnāna münāsebet-i şedīde ve muvāfaḳat-ı külliyyesi olan edviyeler o müceffif olan devālardır ki onların iki keyfiyyet-i fāʿileleri yaʿnī ḥarāret ve bürūdetleri muʿtedile ola. Devā-i sinnīnin küllīsi devā-i sinnī olduğu eclden müceffif olmak vācib olur. Ve baʿḍı kerre müceffif olmayan devā ile sinnin ṭabīʿī olmayan ʿavārıḍına ʿilāc olunur ve o ʿilāc sinne sinn olduğu ḥasebiyle ʿilāc değildir belki emr-i ʿārıḍa maʿrūḍ olduğu ḥasebiyledir. Ve bundan sonra biz deriz ki müceffif olan edviye o edviyelerdir ki ḥārr ve yābis ola.

Edviye-i esnānın efḍali, tecfīfī ve neşāfeti ve cilāyī ve esnāna mündefiʿa olan fuḍūlü ber-vech-i iʿtidāl taḥlīli cāmiʿa ve esnāna taḥallüb eden mevād-

268 Yaʿnī evvelā dibāġat baʿdehu ġasl ve baʿdehu tedhīn oluna. Bu tedhīn evvelā ẕikr eylediği tedhīn olur, ke-enne muṣannif evvelen eylediği ḳuṣūru s̱āniyen tedārük eyledi.

dı taḥallübden mâniᶜa olan edviyeler olur. Ammā müceffifāt bir nevᶜ edviyedir ki onda bürūdet olur veyāẖūd bürūdete meyl olur lākin ḥışrım ve ḥummāḍ-ı ütrücc gibi ḍaresi mūcib ḥumūḍatı ve ᶜufūṣatı olmaz, o vech üzere olan müceffifāt bunlardır: sükk, kāfūr, ṣandal, verd, bezr-i verd, cüllenār, dem-i aẖaveyn, s̱emeretü'ṭ-ṭarfā, ᶜafṣ, kehrübā, lüʾlüʾ, fūfel, daḳīḳ-ı şaᶜīr, liḥā-i şecerü't-tūt ve varaḳu'ṭ-ṭarfā, aṣlu'l-ḥummāḍ.

Ammā edviye-i ḥārre ve ḥarāretün-māsı olan edviye-i sinniyye iki ṣınıf üzere olur, eḥadüḥümānın ḥarāreti edviyenin cevherinde ve āẖer ṣınıfında ḥarāret-i müktesebe olur:

Ḥarāret-i cevheriyyesi olan edviye bunlardır: milḥ-i muḥraḳ, şīḥ-i muḥraḳ, suᶜd-ı ḥayy ve suᶜd-ı muḥraḳ, dārçīn, zūfā, fiḳāḥ-ı idẖir, s̱emeretü'l-keber, ḳışr-ı aṣlu'l-keber. Pes ḳışr-ı mez̠kūrun s̱emere-i mez̠kūrdan sinne devāiyyeti aḳvā olur. ᶜŪd, misk, persiyāvşān-ı ḥayy ve persiyāvşān-ı muḥraḳ, varaḳ-ı serv, übhül-i sāz̠ec, ḳarn-ı iyyel-i muḥraḳ, ḳarn-ı iyyel-i ġayr-i muḥraḳ, fūdenec, remād-ı fūtenec, maṣtakī, zücāc-ı muḥraḳ, remād-ı būraḳ, zerāvend-i muḥraḳ, remād-ı ḳışru'l-kerm, remād-ı reʾsü'l-erneb, temr-i muḥraḳ.

Ve ṣınf-ı āẖer yaᶜnī ḥarāret cevher-i edviyede olmayıp ḥarāret-i müktesebesi olan edviye remād-ı ᶜafṣ olur. Kaçan o remād ẖall ile söndürülse ḥarāreti iᶜtidāle ḳarīb olur; ḳuḍbān-ı kermin remādı ve remād-ı ḳaṣab ve bunlara müşābih olan nesnelerdir.

Ve ḥarāret-i muᶜtedilesi olan edviye ḳarn-ı iyyel-i muḥraḳ ve maġsūl-i cevzü'd-dülb, şecere-i ṣanevber liḥāsı.

Ve edviye-i sinniyyeden bir nevᶜ devālar vardır ki ona ḥarāret min ciheti't-terkīb ᶜārıḍa olur, o mürekkeb mis̱lli ki onda daḳīḳ-ı şaᶜīr milḥ ile ve meysevsen ile maᶜcūn kılınır ve baᶜdehu iḥrāḳ olunur. Kez̠ālik temr ḳaṭrānla maᶜcūn kılınıp sonra iḥrāḳ olunur; o mürekkeb ḥamrā olunca ḳadar iḥrāḳ olunduktan sonra üzerine meysevsen saçılır.

Edviye-i sinniyyeden olup mücerreb olan senūnāttan olur bu terkīb üzere olan senūn:

Senūn-ı mücerreb: ḳarn-ı iyyel-i muḥraḳ on dirhem, varaḳ-ı serv on dirhem, cevzü'd-dülb ᶜalā-ḥālihi beş dirhem, aṣl-ı benṭāfilun on dirhem, persiyāvşān-ı muḥraḳ beş dirhem, verd-i menzūᶜu'l-aḳmāᶜ üç dirhem, sünbül üç dirhem. Bu edviyeler saḥḳ-ı nāᶜim ile saḥḳ olunup ondan senūn ittiẖāz̠ olunur.

Senūn-ı āḫer: Ḳarn-ı iyyel-i muḥraḳ, kezmāzek, suᶜd, verd, sünbülü'ṭ-ṭīb her birinden birer dirhem, milḥ-i derānī rubuᶜ dirhem. Bu meẕkūrlardan senūn ittiḫāẕ olunur.

Ve biz ebvāb-ı müstaḳbelede biraz senūn dahi ẕikr eyleriz ve keẕālik aḳrabādīnde dahi biraz senūn ẕikr eyleriz.

Ve biz kelāma ibtidā edip deriz ki esnāna müceffifātla senin bildiğin ile muᶜālece-i ᶜilāc münāsibdir. Ve müsaḫḫināt ve müberridāt ile muᶜālece bir nevᶜ ᶜilācdır ki sinne ḫāṣṣ olan iᶜtidālden sinnin mizācı şedīden ḫurūc eyledikte o nevᶜ ᶜilāca ḥācet olur. Ve edviye-i sinniyye vücūh-ı şettā üzere istiᶜmāl olunur. O edviyenin kimisi senūn ve kimisi meḍūġ ve kimisi leṭūḫ ve muḫīṣāttan[269] olup onunla dişlere ve fekk üzerlerine telṭīḫ olunur ve kimisi maḍmaḍāt ve delūkāt olur ve baᶜḍı kerre o edviye ağıza ḥaşv kılınır ve kimādāt ve kāviyāt ve ḳāliᶜāt ve baḫūrāt ve seᶜūṭāt istiᶜmāl olunur ve üẕüne ḳaṭūr dahi kılınır. Ve baᶜḍı ᶜilāc dahi vardır ki onunla mādde istifrāġ olunur, o ᶜilāc esnāna ḳarīb olan maḥallden faṣd ve ḥacāmet gibi nesnelerdir. Ve edviye-i esnānın kimi muḥallil ve kimi min-vechin müberrid ve kimi min-vechin muḫaddir olur.

Ve kaçan esnānda muḫaddirāt istiᶜmāl olunsa esnān ḫaṭardan baᶜīd olur, lākin muḫaddirātı keẟret üzere istiᶜmāl baᶜḍı kerre cevher-i esnānı ifsād eder. Ve keẕālik taḥlīli ve tesḫīni şedīde olan edviye dahi ancak vaḳt-i ḍarūrette istiᶜmāl olunmak vācib olur. Şedīden taḥlīli ve tesḫīni olan edviye bunlardır: ḥanẓal, ḫarbaḳ, ḳıṣṣā-i ḥımār ve bunların [295a] emẟāli edviye olur. Ve yine vācib olur ki bu edviyeler ve keẕālik muḫaddirāt istiᶜmāl olundukta cevfe vuṣūlünde cevf muḥāfaẓa oluna.

Ve esnānın muᶜālecesinde çok kerre miẟḳab-ı daḳīḳ ile sinni ẟaḳba ḥācet olur, zīrā bu minvāl üzere sinni ẟaḳb mādde-i mūẕiyeyi sinnden inᶜāş ve iḫrāc eder ve esnāna vaḍᶜ olunan edviyenin nüfūẕuna ve ᶜumḳ-ı sinne vuṣūlüne ṭarīḳ olur.

Ve sirke esnāna her ne ḳadar muḍırr olur ise lākin edviye-i sinniyyeden gerek müsaḫḫine ve gerek müberride olan edviyenin hangisine ḫalṭ olunsa nefᶜi olur. Ammā müberrid devāya nefᶜi sirkenin ṭabᶜı bārid olmakla mü-

269 Ḳalīlen sürülecek ve bulaştırılacak nesneler muḫīṣ derler; muḫīṣ ile leṭūḫ müteḳāribü'l-maᶜnā olur.

berrid devānın cevherini taḳviye eder. Ve sirke münfiẕ olmakla o devāyı sinnin ᶜumḳuna ve bāṭınına tenfīẕ eder. Ammā devā-i müsaḫḫin-i sinniyye-ye ḫallin nefᶜi tenfīẕi ḥasebiyle ve keẕālik taḳṭīᶜinden için müsaḫḫin devā-nın taḥlīline muᶜīn olduğu ḥasebiyle olur. Ammā ḫallin esnāna maḍarratı muḫāliṭi olan edviye-i sinniyyenin iki nevᶜinden her biriyle münkesir olur. Bu meẕkūrlar cemīᶜan senin maᶜlūmundur.

Dördüncü Faṣl Diş Ağrıları Beyānındadır

Maᶜlūm ola ki diş ağrılarının sebeb-i mūciᶜi baᶜḍı kerre cevher-i sinnde olur, o sebebi biz sana bundan aḳdem iḫbār edip bildirdik. Ve baᶜḍı kerre dahi sebeb-i vecaᶜ aṣl-ı sinne vāṣıl olan ᶜaṣabede olur. Ve baᶜḍı kerre dahi lis̱ātın sebeb-i vecaᶜı bi'l-ᶜaraḍ sinni dahi īcāᶜ eder yaᶜnī lis̱āt teverrüm eder veyāḫūd lis̱ātta laḥm-ı zāid nābit olur ve verem ve keẕālik laḥm-ı zāid mevādd-ı mūẕiyeyi ḳabūl edip lis̱ātı bi'ẕ-ẕāt īcāᶜ eder ve sinnin kendi dahi bi'l-müşā-reket müteveccaᶜ olur. Ve baᶜḍı kerre dahi lis̱āta istirḫā veyāḫūd rehel ᶜārıḍ olup mevādd-ı mūẕiyeyi ḳabūl etmekle lis̱āt bi'ẕ-ẕāt mütevecciᶜa ve esnān bi'l-ᶜaraḍ ve bi'l-müşāreket mütevecciᶜa olur. Ve bu istirḫā ve terehhül ḥase-biyle baᶜḍı kerre dahi esnāna ḳalaḳ ve ıḍṭırāb ve ḥareket ᶜārıḍ olur.

Ve esnānında ağrı olan kimsenin baᶜḍıları teʾemmül ve tefekkür eder-ler velākin vücūh-ı esbābı farḳ ve temyīz eylemezler. Ve her nevᶜ vecaᶜın muᶜālecesi āḫerlere muġāyir ve muḫālif olmakla envāᶜ-ı vecaᶜı temyīze ḳādir olmadıklarından muᶜālecede ḫaṭā ederler.

Ve diş ağrılarının esbābı baᶜḍı kerre sāẕec sūʾ-i mizāc-ı ḥārr ve sūʾ-i mizāc-ı bāridden biri veyāḫūd ġıdāsının fıḳdānından ḥādis̱ cefāf olur. Ve bu vech ile cefāf-ı esnān meşāyıḫta kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olur. Ve sūʾ-i mizāc-ı raṭb vecaᶜ-ı sinne sebeb olmadığını maḥallinde sen bildin yāhūd esnāna sebeb sūʾ-i mizāc-ı māddī olur veyāḫūd rīḥī olur.

Ve māddenin sinni īcāᶜı kes̱ret-i mevādd ḥasebiyle veyāḫūd mevāddın ġılẓati veyāḫūd mevāddın ḥiddeti ḥasebiyle olur ve baᶜḍı kerre mevādd sin-ni tevrīm veyāḫūd sinnde teʾekkül iḥdās̱ eder. Ve baᶜḍı kerre dahi sinnde dūd tevlīd eder. Ve mevādd-ı sinnin mebbeʾi baᶜḍı kerre miᶜde ve baᶜḍı ker-re dahi reʾs veyāḫūd cemīᶜan miᶜde ve reʾs olur. Ve sinnde olan mevādd ile baᶜḍı kerre cemīᶜan beden her ne ḳadar mümtelī olur ise velākin o mevāddın

esnāna olan ṭarīḳ-ı vuṣūlü yine miʿde veyāḫūd reʾs olur, onun için esnāna ġayrı sālik-i ṭarīḳ yoktur.

Ve baʿḍı kerre ḥummayāt-ı ḥāddede dahi esnāna vecaʿ ʿārıḍ olur, cemīʿan bedende olan sūʾ-i mizāca müşāreket ile sinne dahi sūʾ-i mizāc ʿārıḍ olmak ḥasebiyle.

Ve kaçan sinn-i müteʾekkilin taḥtında vecaʿ ve ḍarebān olsa o sinnin aṣlında nuḍc bulmadık mevādd olduğuna delālet eder. Ve vācib olur ki evvelā o sinnin verem ve vecaʿına muʿālece olunup baʿdehu ḳalʿ oluna.

el-ʿAlāmāt: Vecaʿ-ı sinn muʿālecesinde vācib olur ki sinnde teʾemmül ve naẓar oluna, o sinn-i mütevеccaʿın veremi li s̱ede midir yoksa lis̱enin ḥavālīsinde midir taʿarrüf oluna. Ve eger verem lis̱ede olduğu ẓāhir olur ise ḥads ve ḥükm olunur ki o vecaʿın sebebi nefs-i sinnde değildir. Ve kez̲ālik işbaʿ mis̱lli bir şeyʾ ile lis̱eye ġamz olundukta lis̱ede vecaʿ ḥādis̱ olur ise sebeb sinnde olmadığı ḥads olunur. Ve kaçan lis̱ede verem olmadığı baʿde'n-naẓar ẓāhir olsa o vecaʿın sebebi nefs-i sinnde veyāḫūd aṣl-ı sinne vāṣıl olan ʿaṣabede olduğuna delālet eder.

Eger sinnin kendide verem veyāḫūd teʾekkül iḥsās olunur ise sebeb cevher-i sinnde olduğuna delālet eder.

Ve sinnin ṭūlünde elem iḥsās olunur ise sebebin o dahi sinnde olduğuna delālet eder.

Ve elem sinnin ġavrında iḥsās olunur ise sebebin aṣl-ı sinnde olan ʿaṣabede olduğuna delālet eder ʿale'l-ḫuṣūṣ ġavr-ı sinnde olan vecaʿ ʿumūra ve fekke fāş olur ise. Ve ḍares mis̱lli vecaʿ iḥsās olunur ise bu delālette ḳuvvet ḥāṣıl olur.

Ve mizāc-ı sinnin ḥārr veyāḫūd bārid olduğuna bundan aḳdem senin maʿlūmun olan edille ve ʿalāmātla istidlāl olunur. Ammā yübūset-i mizācına sinnin ḍumūru ve ḳalaḳı ile istidlāl olunur.

Ve vecaʿ-ı esnān rīḥten olduğuna vecaʿ-ı mütemeddidin intiḳāli delālet eder.

Ve vecaʿa sebeb ḫılṭ-ı ġalīẓ olduğuna ḥarāret ve bürūdeti cidden ẓāhir olmayıp ve vecaʿın rāsiḫ ve s̱ābit olduğu delālet eder.

Demevī veyāḫūd ṣafrāvī olan ḫılṭ-ı ḥārr vecaʿa sebeb olduğuna müvecciʿāttan sinnin sürʿat-i teʾez̲z̲īsi ve vecaʿın sancıması ve taġarrüzü ve levn-i

sinnin sebeb-i vecaᶜ olan mādde levnine müşākelesi ve dişin lems katında iḥsās olunan ḥiddeti ve ḥarāreti delālet eder.

Ve ḫılṭ-ı mūẕīnin mebdeʾi dimāġ veyāḫūd miᶜde olduğuna delālet eder, her hangisinde imtilā iḥsās olunur ise. İmtilā miᶜdede olur ise miᶜde ḫılṭa mebdeʾ olduğuna delālet eder. İmtilā dimāġda ise mebdeʾ-i ḫılṭ dimāġ olduğuna delālet eder. İkisinde dahi imtilā iḥsās olur ise ikisi dahi mebde olduğuna delālet eder.

Ve sebeb-i vecaᶜ lis̱ede olur ise sinni ḳalᶜ eylemek nāfiᶜ olmaz ve muᶜālecesinde ḳalᶜa iḥtiyāc dahi olmaz. Sebeb-i vecaᶜ eger sinnde ise sinni ḳalᶜ ve iḫrācla vecaᶜ sākin olur. Ve kaçan vecaᶜın sebebi aṣl-ı sinne muttaṣıl olan ᶜaṣabda olsa baᶜḍı kerre sinni ḳalᶜ eylemek ona nāfiᶜ olur ve vecaᶜ onunla zāil olur ve baᶜḍı kerre dahi sinnin ḳalᶜı nefᶜi olmaz ve ḳalᶜ ile vecaᶜ zāil olmaz. ᶜAdem-i zevālin vechi ẓāhirdir, zīrā ḫılṭ ᶜaṣabede olur ve sinnin ḫurūcuyla ᶜaṣabede olan sebeb-i mūẕīnin īẕāsı mündefiᶜ olmaz. Ammā sinnin ḫurūcu ile vecaᶜın zevāli onun içindir ki ᶜaṣaba gelen ḫılṭ ve faḍlayı sinn ḍaġṭ ve ḥabs eder ve ḫılṭın īcāᶜı ḍaġṭ ve iḥtibāsla olur. Kaçan sinn ḳalᶜ olunsa o ᶜaṣabede olan ḫılṭın muḥallili tevesuᶜ eder ve iḥtibāsı olmaz ve iḥtibāstan ḥādis̱ olan vecaᶜ lā-maḥāle zāil olur.

el-Muᶜālecāt: Eger diş ağrısı ᶜuḍv-ı āḫere müşāreket ḥasebiyle olur ise evvelā müşārik olan ᶜuḍvu tenḳıyeye mübāşeret olunur faṣd olunmakla ve eyāric ve şaḥm-ı ḥanẓal ve saḳmūnyā ile ishāl olunmakla tenḳıye olunur veyāḫūd neḳūᶜāt istiᶜmāliyle ve başı münaḳḳī olan ġarāġır istiᶜmāliyle tenḳıye olunur, eger sebeb-i vecaᶜ reʾste olur ise.

Ammā o vecaᶜ lis̱ede ve ᶜumūrda verem-i maḥsūs olur ise vācib olur ki evvelā faṣd ve ishālle bedʾ oluna ve ᶜalīlin ḳuvvetine ve faṣd ve ishālin şerāyıṭına riᶜāyet oluna. Ve vecaᶜ-ı sinnin evvel-i ẓuhūrunda ve ibtidāsında vecaᶜın cemīᶜ aṣnāfında femde ᶜuṣārāt ve sülāḳāt ve ems̱āllerinden olan müberridāt imsāk oluna ve o müberridāt kāfūr ile taḳviye oluna ve onda ifrāṭ üzere ḳabḍ olmaya. Ve çok kerre dühn-i verd ve maṣṭakī üzere veyāḫūd dühn[270] veyāḫūd dühn-i ās mis̱lli üzere iktifā olunur.

Ve vecaᶜ-ı sinne yine nāfiᶜ olur nebīẕ-i zebībin ᶜatīḳi ve dühn-i verdin ḫāmı aḫẕ olunup cemīᶜan ṭabḫ-ı ceyyid ile ṭabḫ olunduktan sonra femde

---

270 "Dühn" muṭlaḳ ẕikr olunsa zeyt murād olunur.

o maṭbūḫ imsāk olunmak. Ve bu ʿilāclardan sonra tedrīcle muḥallilāt-ı münḍice istiʿmāl olunur. Ve ḳavī olan muḥallilātın cevfe seyelānından tevaḳḳī ve taḥarrüz olunur. Ve keẕālik tedrīcle nefs-i ʿuḍvdan mādde istifrāġ olunur ve o istifrāġ üç vech üzere olur: Uṣūl-i esnān üzere ʿalaḳ irsāliyle yāhūd taḥt-ı lisānda olan damar faṣd olunmakla veyāḫūd taḥte'l-liḥye bi-şarṭin ḥacāmet olunmakla olur. Ve eger vecaʿ müştedd olur ise vācib olur ki uṣūl-i esnāna ʿāḳırḳarḥā kāfūr ile ilṣāḳ oluna. Ve her kaçan o iki devā taḥallül eylese yine iʿāde ve tecdīd oluna. Ammā [295b] vecaʿın iştidādı ziyāde olur ise dühn-i verd ile afyūn istiʿmāl oluna. Ve afyūn istiʿmālinden maḥīṣ ve muḫallaṣ oldukça afyūn istiʿmāli cāiz değildir belki lāyıḳ olan māddeyi inḍāca iştiġāl olunmaktır.

Ve eger vecaʿın sebebi nefs-i sinnde veyāḫūd sinnin aṣlına muttaṣıl olan ʿaṣabede olur ise ve o sebeb bilā-mādde sūʾ-i mizāc olur ise ona o mizācın ḍıddıyla yaʿnī sūʾ-i mizāc-ı ḥārre edviye-i sinniyyeden bārid devā ile ve sūʾ-i mizāc-ı bāride ḥārr devā ile muʿālece olunur.

Ve eger esnānın sūʾ-i mizācının sebebi.meʾkūlāt-ı ḥārreyi ısırmaktan ḥādis̱ oldu ise evvelā bāridü'l-mizāc olan dühn-i müftir ile maḍmaḍa olunur sonra o mis̱lli dühn bi'l-fiʿl bārid iken istiʿmāl olunur.

Ve eger sinne sūʾ-i mizāc eşyā-ı bārideyi ısırmak ile ʿārıḍ oldu ise edhān-ı ḥārre ile maḍmaḍa olunur, dühn-i nārdīn ve dühn-i bān gibi dühnler ile ve beyḍ-i meşvīnin sarısı ḥārr iken ısırılır. Ve keẕālik ḫubz-ı ḥārr ısırılır. Ve bu iki tedbīr vecaʿ-ı sinn aṣḥābının aṣnāfının küllīsine ḥārr ve bārid olan sūʾ-i mizāclardan ḥādis̱ vecaʿa ʿilāc-ı müşterek olur.

Ve eger sūʾ-i mizāc-ı yābis vecaʿ-ı sinne sebeb olur ise onun ʿilācı zübd ile ve şaḥm-ı baṭṭ ile sinni delk olur.

Ve eger sinnin sūʾ-i mizācı muṭlaḳan māddiyye olursa yaʿnī mādde ḥādde veyāḫūd ġalīẓa veyāḫūd kes̱īre olmakla sūʾ-i mizāc ḥādis̱ olup sinni mūlim oldu ise o māddeyi müstefriġ olan edviye ile ʿilāc olunur. Ve muʿālecesinde vācib olur ki ibtidā-i vecaʿda bārid ve rādiʿ ile ʿilāca bedʾ oluna.

Vecaʿ hangi sebeb ile olursa olsun onda bārid-i rādiʿ ile bedʾ olunur lākin vecaʿ mādde-i ḥārrdan ḥādis̱ ise evvelā onda istiʿmāl olunan bārid-i rādiʿ ziyāde kılınır.

Ve mādde-i ġalīẓadan ḥādis̱ olan vecaᶜda bārid-i rādiᶜ taḳlīl olunur. Ve redᶜi ḳaviyye olan edviyeden olur ḫuṣūṣan mevādd-ı bārideyi redᶜi ziyāde ḳavī olan devādandır sirke ile söndürülen şebb-i muḥraḳ kendi mis̱li milḥ ile cidden saḥḳ olunup istiᶜmāl olunsa, üzerine ḫamr ile maḍmaḍa olunsa. Ve ḫall ile ᶜafṣ dahi redᶜe ṣāliḥ olan devālardan olur.

Ve eger mādde-i vecaᶜ ḥādde olur ise ᶜuṣārāt-ı müberride taᶜdīl olunup istiᶜmāl olunur ve eger nāfiᶜ olmaz ise tedbīr olunup o ḥādd olan mādde taḥlīl veyāḫūd sinn taḫdīr olunur.

Eger mādde ġalīẓa veyāḫūd kes̱īre olur ise ibtidā-i vecaᶜda istiᶜmāl olunacak devālar vech-i meẕkūr üzere istiᶜmāl olunduktan sonra māddeyi taḥlīl için tedbīr olunur. Ve ḫall ile maḍmaḍa olundukta evlā olan ḫalle dühn-i verd ḫalṭ olunup maḍmaḍa oluna, zīrā yalnız ḫall ile maḍmaḍa olundukta ḫallin ceẕb-i zāidi olmakla faḍl-ı mūlimi ceẕb ve defᶜ eyledikten sonra sinnin ruṭūbet-i aṣliyyesini dahi ceẕb eder ve dühn-i verd ona ḫalṭ olundukta ceẕbini taᶜdīl edip ruṭūbet-i aṣliyyeye ceẕbi tecāvüz eylemez. Ve baᶜḍı kerre dahi edviye-i muḥallileye ḳavābıḍ ḫalṭına dahi ḥācet olur, ᶜuḍv-ı sinnin yübūsetiḥasebiyle.[271]

Ve eger vecaᶜ-ı sinnin sebebi riyāḥ ise onun edviyeleri muḥallilāt-ı meẕkūre olur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ sekbīnec, ḳınne, ḥabb-ı ḥarmel olur.

Beşinci Faṣl Taḥlīle Muḥtāc Olan Diş Ağrısında Müstaᶜmele Olan Edviye-i Muḥallile Beyānındadır

O edviyelerin bir nevᶜi maḍmaḍāt olur. Evcāᶜ-ı sinnin bi'l-cümle aṣnāfında vācib olur ki femde müddet-i ṭavīle o ḫall imsāk oluna ki onda selḫü'l-ḥayye ṭabḫ olunmuş ola. Eger ḫallde ḥanẓal ṭabḫ olunur ise o ḫall ile olan maṭbūḫun fiᶜli ziyāde ḳavī olur.

Ve ger sinn-i müteveccīᶜada berd ẓāhir ise şarāb ile yāhūd zürünbād ile veyāḫūd ᶜāḳırḳarḥā ile maᶜa'l-ḫardal ḥıltīt ile ve ḳuşūr-ı keber ve ḳuşūr-ı ṣanevberden biri ile veyāḫūd fūtenec veyā varaḳ-ı dülb veyāḫūd caᶜde ve caᶜde ḳışrı ile ḫall veyāḫūd suda ḫalṭ olunup maḍmaḍa olunur. Keẕālik varaḳ-ı ġār ve şeylem dahi istiᶜmāl olunur.Ve keẕālik s̱ūmun ᶜīdānı ᶜāḳırḳarḥā

271 Yaᶜnī sinnin yübūseti ḥasebiyle muḥallil devā ziyāde mekṣ eylemedikçe yābiste teʾṣīr eylemez, bināen ᶜaleyh ḳavābıḍa ḥācet olur.

ile maḍmaḍa olunur. Ve ḫall içine kündüş vaḍᶜ olunup ağızda imsāk olunur. Ḫall içinde ᶜāḳırḳarḥā ve s̱emere-i ṭarfā veyāḫūd merzencūş-ı yābis veyāḫūd ḳıṣṣā-i ḥımārın kökü veyāḫūd ᶜuṣāresi ḫall içinde veyāḫūd ḳıṣṣā-i ḥımār sirke içinde ḥarmel ile ṭabḫ olunup veyāḫūd kebīkec sirke ile ṭabḫ olunup istiᶜmāl olunur.

Ve vecaᶜ-ı esnān ḍarebānī olur ise onun muᶜālecesi ficc olan ᶜafṣ ḫall ile ṭabḫ olunup maṭbūḫu istiᶜmāl olmakla olur veyāḫūd sirke ile olan ᶜinebü'ṡ-ṡaᶜleb maṭbūḫu istiᶜmāl olmakla olur veyāḫūd bencle ḫall ṭabīḫi dahi istiᶜmāl olunur veyāḫūd ḳarn-ı iyyel-i muḥraḳ ḫall-i ᶜunṣulīde ṭabḫ olunup ṭabīḫi istiᶜmāl olunur veyāḫūd ḳarn-ı iyyel-i muḥraḳ saḥḳ olunup sikencebīn ile maḍmaḍa olunur.

Ve muḥallile-i sinniyye olan edviyenin bir nevᶜi dahi ġarġarāttır. Ve maḍmaḍātta ẕikr olunan edviyeler ile ġarġara dahi olunur. Ve cümle-i ġarġarāttan efḍal olur zebīb-i cebelī maᶜa'ṡ-ṡūm suda ṭabḫ olunup ġarġara olunur ise ve baᶜdehu fem meftūḥen terk olunur luᶜāb-ı fem keṡīren seyelān ve cereyān eylesin için.

Muḥallile-i sinniyye olan devāların bir ṣınıfı dahi meḍūġāttır. Ẕikri mürūr eden devālardan ve emṡālinden meḍūġ dahi ittiḫāẕ olunur. Ve bu meḍūġ dahi nāfiᶜdir: fūtenec-i cebelī ve ᶜāḳırḳarḥā ve fülfül-i ebyaḍ ve mürr aḫẕ olunup laḥm zebīb ile ᶜacīn kılınıp ondan bunduḳalar yapılır ve bunduḳa bunduḳa istiᶜmāl olunur.

Ve muḥallile-i sinniyyenin birer ṣınıfı dahi leṭūḫāt ve aṭliye ve neḍūcāt ve aḍmide olur. Bunlar dahi muḥallile-i maᶜrūfe devālardan ṣanᶜat olunur ve eczāları ḳıvāmı olan māyiᶜāt ile cemᶜ olunur ᶜasel ve ḳaṭrān ile ve suda ḥall olunan bir şeyʾ ile ki o şeyʾ ile muḥallile-i meẕkūra ḥall olur ve[yāhūd] o muḥallilāt yalnız su ile cemᶜ olunur veyāḫūd kerneb,[272] ḥuḍaḍ aḫẕ olunup onunla ṭılā olunur yāhūd ḍarebān için ḫardal saḥḳ olunup aṣl-ı sinne vaḍᶜ olunur. Ve mücerrebāttandır şeftali çekirdeği çekirdeğinin lübbü ve nıṣfı ḳadar fülfül aḫẕ olunup ḳaṭrānla maᶜcūn kılınır ve onunla diş delk olunur veyahūd lüṣūḳ kılınır veyāḫūd yalnız tiryāḳla telṭīḫ olunur veyāḫūd yalnız ḥıltīt veyāḫūd sencerīnā yāhūd eristīḫān veyāḫūd sūresṭīḫān veyāḫūd şūnīz-i mesḥūḳ zeyt ile ᶜacīn kılınıp leṭūḫ ittiḫāẕ olunur.

---

272 Baᶜḍı nüsḫada "kerneb" bedeline "kibrīt" vāḳiᶜ olmuştur, ẓāhir budur ki taḥrīftir.

Ve tecribe olunan muᶜālecāttandır: fülfül, ᶜāḳırḳarḥā, mīvīzec, zencebīl her birinden birer cüzᵓ, būraḳ-ı Ermenī bir buçuk cüzᵓ aḫẕ olunup ve saḥḳ-ı nāᶜim ile saḥḳ olunup onunla esnān ve lis̱āt delk olunur ve nefᶜ-i şedīdi olur.

Ve baᶜḍı kerre dahi laḥy yaᶜni sakalın menbitleri olan çene kemiği bu ḍımād ile taḍmīd olunur, nüsḫa-i ḍımād: ḫaṭmī, bābūnec, şibt, ḥulbe, bezr-i kettān. Bunlardan ḍımād ittiḫāẕ olunup istiᶜmāl olunur. Şibtin ṭabīḫi ve dühnü dahi ḍımāden istiᶜmāl olunur.

Ve Cālīnūs zuᶜm eyledi ki sāmm-ı abraṣın kebidi ağrıyan müteᵓekkil diş üzere vaḍᶜ olunsa sāᶜatince ağrıyı teskīn eder.

Ve edviye-i muḥallile-i sinniyyenin kimisi dahi kimādāttandır, ḫāricden kimād olunur ve kimādın zamān-ı istiᶜmāli iki vaḳtin biri olmak vācib olur: vaḳt-i ġıdādan iki sāᶜat muḳaddem veyāḫūd vaḳt-i ġıdādan dört sāᶜat sonra istiᶜmāl olunur. Ve şiddet-i vecaᶜ katında kimāda ḥācet olur ve o kimād milḥ ve cāversle veyāḫūd zeyt-i müsaḫḫan veyāḫūd şemᶜ-i ẕāib ile olur ve laḥye kemiği tekrār tekmīd olunur esnāndan mevāddı liḥāya ceẕb eylesin için. Ve kaçan mevādd liḥāya münceẕibe olup liḥāyı tevrīm eylese vecaᶜ sākin olur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ o vaḳtte dühn-i muġlā ile sinn-i mütevecciᶜ keyy olunsa teskīni serīᶜ olur.

Edviye-i sinniyyenin kimi dahi kāviyāt olur ve ḥadīd ile dahi keyy olunmakla tedbīr olunur, mes̱elā ẕikr olunan edviye-i muḥallile ile zeyt ṭabḫ veyāḫūd zeyt yalnız ṭabḫ olunup dişe [296a] ilṣāḳ olunmakla keyy olunur veyāḫūd bir miselle[273] aḫẕ olunup kızdırılır ve keẕālik sinn-i mütevecciᶜe bir ünbūb yaᶜnī masura gibi nesne geçirilir ve miselle-i muḥmāt zeyte ġams olunup ünbūbeye idḫāl olunur, ünbūbe tecvīfinden miselle sinne vāṣıl olup keyy eder ve eṭrāfına misellenin ḥarāretinden maḍarrat iṣābet eylemez. Ve baᶜḍı bu vech ile keyyden muḳaddem sinn-i veciᶜanın ḥavālīsine şemᶜ ve ᶜacīn veyāḫūd bir nesne vaḍᶜ olunur ki sinn-i mütevecciᶜ ile esnān-ı uḫrā arasına ve esnān arasında olan ᶜumūra o nesne ḥāil ve ḥāciz olur. Ve sinn-i mütevecciᶜe keyy o vaḳt nāfiᶜ olur ki eger mādde nefs-i sinnde kes̱ret üzere ise. Ve baᶜḍı kerre sinn-i mütevecciᶜe geçirilen münhedim ünbūbe tecvīfine kaynar zift taḳṭīr olunur. Ve bu bābda dühn-i zeyt edhān-ı sāireden istiᶜmāle evfaḳ olur.

---

273 "Miselle" çuvāl-dūzdur.

Ve kāviyāt istiᶜmālinde baᶜḍı kerre sinn-i mütevecciᶜe mis̱ḳab-ı daḳīḳ ile s̱aḳb olunmağa ḥācet olur, kāvī devānın ḳuvveti dāḫil-i sinne nüfūẕ eylesin için. Eger muᶜālecāt nāfiᶜ olmaz ise miselle-i muḥmāt ile sinn-i marīḍa mirāren keyy olunur, ᶜalā-vechi'l-kemāl keyy ḥāṣıl olup vecaᶜı teskīn ve sinni teftīt edince ḳadar keyy terk olunmaz.

Edviye-i muḥallilenin bir ṣınıfı dahi delūkāttır. Delūkāt dahi edviye-i sālifetü'ẕ-ẕikrden ittiḫāẕ olunur. ᶜasel ile zencebīl delūk-i ceyyid olur. Ve maᶜa'l-ḫall milḥ dahi veyāḫūd ḫall ve şaḥm-ı ḥanẓal ᶜāḳırḳarḥā ile dahi delūk nāfiᶜ olur.

Ve edviye-i sinniyye-i muḥallilenin biri dahi deḫan ve baḫūrāt olur. Ecvedi budur ki ebḫıre ve edḫıne esnāna ḳamᶜla[274] īṣāl oluna. Ve baᶜḍı kerre o ebḫıre ve edḫıne edviye-i muḥallileden ittiḫāẕ olunur, mes̱elā ḥanẓalın ᶜurūḳu veyāḫūd ḥabbı ḫardal ve ḥāfir-i ḥımār ve bezr-i baṣal. İşbu edviyelerden biri tebḫīr ve tedḫīn olunur. Ve diş ağrısı için buḫārı ve duḫānı istiᶜmāl olunur ḫuṣūṣan dūdī olan dişte istiᶜmāli ziyāde nāfiᶜ olur. Keẕālik bu vech üzere ās varaḳı ve caᶜde ve varaḳ-ı seẕāb ve ᶜāḳırḳarḥā dahi istiᶜmāl olunur.

Ve edviye-i muḥallile-i sinniyyenin kimisi dahi seᶜūṭāt olur, mā-ı ḳıṣṣāu'l-ḥımār ve ᶜuṣāret-i aṣlu's-sılḳ ve ᶜuṣāre-i raṭbe ve mā-ı merzencūş ile ağrıyan diş cānibinde olan kulağa taḳṭīr olunur.

Ve muḥallile-i sinniyyenin baᶜḍısı ile dahi teᵓekkülü olan sinne iḥtişā olunur yaᶜnī sükk suᶜd ile veyāḫūd maṣṭakī ile bilā-ᶜunf ve maᶜa-rıfḳ s̱uḳbe-i teᵓekkül doldurulur. Eger iḥtişā ᶜunf üzere olur ise vecaᶜ ziyāde olur. Bu ḥaşvlerden aḳvā olur kebīkec ile ḥıltīt veyāḫūd zeyt ile şūnīz-i mesḥūḳ yāhūd fülfül veyāḫūd muḥraḳ dürdiyy ve ferfiyūn ve ᶜāḳırḳarḥādan biri ile mevḍiᶜ-i teᵓekkül iḥtişā olunmak. Ve keẕālik şeftali çekirdeğinin lübbü ve fülfül ile iḥtişā olunur. Bil ki teᵓekkül ḥarāretten ḥādis̱ ise bāridātla ve bürūdetten ᶜārıḍa ise ḥārrāt ile iḥtişā olunur.

Ve edviye-i sinniyyenin bir nevᶜi ḳalūᶜāttır. O edviye istiᶜmāl olundukta esnānı ḳalᶜ eder, biz onları bir bāb eyleriz. Ve o ḳalūᶜāt ancak vecaᶜ nefs-i esnānda olursa istiᶜmāl olunur.

---

274 Huni dedikleri nesnedir.

Altıncı Faṣl Esnānı Muḫaddire Olan Edviye Beyānındadır

Edviye-i muḫaddirenin isti῾māli edviye-i muḥallile bābında ẕikr olunduğu vech üzere olur lākin muḫaddirāt leṭūḫ ve leṣūḳ ve ḥaşv kılınmakla isti῾māl olunur ise evlā ve evfaḳ olur. Ve ba῾ḍı kerre maḍmaḍa ve baḫūr ṭarīḳi ile dahi isti῾māl olunur, mes̱elā ba῾ḍı kerre bezr-i benc ve afyūn ve mey῾a ve ḳınne ikişer dirhem, fülfül, ḥıltīt birer dirhem aḫẕ olunup ve onlardan ῾aḳīd-i ῾ineb ile şiyāf ittiḫāẕ olunup ağrıyan dişe vaḍ῾ olunur veyāḫūd afyūn cünd-i bīdester berāber aḫẕ olunup ondan bir ḥabbe veyāḫūd iki ḥabbe ağrıyan diş cānibinde olan kulağa dühn-i verd ile taḳṭīr olunur yāhūd aṣl-ı yebrūḥtan su ile leṣūḳ ittiḫāẕ olunur ve onu ağzında imsāk eder veyāḫūd bezr-i benc tebḫīrinde ẕikr olunan ṭarīḳ üzere tebḫīr eder veyāḫūd yalnız yebrūḥun aṣlı veyāḫūd aṣl-ı yebrūḥ ma῾a'l-benc şarābla ṭabḫ olunup femde imsāk olunur.

Ve ba῾ḍı kerre muḫaddirāt saḳy ṭarīḳiyle dahi isti῾māl olunur, mes̱elā sinni müştekī olanlara felūniyā saḳy olunur ve hem felūniyāyı ağzında imsāk eder ve felūniyā uyutur ve maraḍının māddesini inḍāc eder ve elemini teskīn eder. Min-ġayri eẕā taḫdīr eden muḫaddirāttan olur kar ile ġāyet müberred olan su, zīrā merreten ba῾de uḫrā o mā-ı mes̱lūc femde imsāk olunsa elbette sinni taḫdīr ve veca῾ını teskīn eder lākin veca῾-ı sinnin zamān-ı ibtidāsında ba῾ḍı kerre mā-ı mes̱lūc-ı meẕkūru femde imsāk veca῾ı ziyāde eder.

Yedinci Faṣl Esnān-ı Müteḥarrike Beyānındadır

Ba῾ḍı kerre sinn ḳalaḳ ve ıḍṭırāb üzere olur ya῾nī ḥareket eder saḳṭa ve ḍarbe mis̱lli sebeb-i bādī ile ve gāhīce sinni şedd eden ῾aṣabın ruṭūbeti ḥasebiyle ḥareket eder. Lākin sebeb-i ḥareket ruṭūbet olur ise o sinn semīn olur, ḳaḍīf olmaz.

Ve ba῾ḍı kerre dahi sinnin ḥareketi menābit-i esnāna te᾿ekkül ῾ārıḍa olmakla olur, zīrā o te᾿ekkül ile menābit-i esnān tevessu῾ eder ve te᾿ekkül ḥasebiyle sinn teraḳḳuḳ eder ve tehendümü zāil olur veyāḫūd maġriz-i esnān olan dürdür müns̱elim olup gedilir ve tehendümü kalmaz.

Ve gāhīce dahi esnāna yübs ġālib olur, sinne ḍumūr gelir, nāḳıhīnde ve meşāyıḫta bu sebebden ḍumūr olmakla esnānı ḥareket eder.

Keẕālik cūᶜ-ı mütevāliye ile cāyiᶜ kimsenin ġıdāsı ḳāṣır olmak ile sinnine ḍumūr ᶜārıḍ olup ḥareket eder. Ve baᶜḍı kerre dahi ᶜumūrunun laḥmı ḳāṣır olmakla ḥareket eder.

el-Muᶜālecāt: Sinni müteḥarrik olan kimseye vācib olur ki sinn-i müteḥarrik ile maḍġ eylemeye, taḳlīl-i kelām eyleye; yedi ile veyāḫūd lisānı ile o sinn-i müteḥarrike taᶜarruḍ eylemeye ve bi'l-cümle maḍġa muḥtāc olan aġdiyeyi terk edip ḥasv ile iktifā eyleye.

Ve eger ḥareket-i esnāna sebeb teᵓekkül ise teᵓekküle ᶜilāc eyleye ve edviye-i sinniyyeden olup şeddi olana ḳavābıḍdan maḍmaḍa ve delūkāt ve onlara benzer nesneleri istiᶜmāl eyleye.

Ve eger ḥareket-i sinne sebeb ḍumūr ise aġdiye ile ḍumūrun maḍarratı tedārük oluna velākin ḍumūrun bu vechle tedārükü ᶜusretli olur.[275]

Ve bundan sonra sinn-i müteḥarrikede ilṣāḳan ve delūken ve ḳaṭūren fi'l-üẕün muraṭṭıbāt istiᶜmāl olunur ve onlar dühn-i verdden ve dühn-i ḫilāftan ve ᶜinebü's-s̱aᶜleb yaprağının ᶜuṣāresinden ittiḫāẕ olunur ve belki ḳavābıḍ dahi istiᶜmāl olunur. Ve eger ḥarekete sebeb sinnin ḍumūru ise aġdiye istiᶜmāli ona nefᶜ vermez, zīrā aġdiye sinn-i ḍāmiri esraᶜ-ı evḳātta tesmīn eylemez belki vācib olur ki o sinn-i müteḥarrik-i ḍāmire ḳavābıḍ-ı bāride ile ᶜilāc oluna. Ve keẕālik ḍarbeden ḥādis̱ olan ḥareket-i sinne dahi ẕikr olunan ilṣāḳ ve ḳaṭūr ve neẓāyirleri ile muᶜālece olunur.

Eger ḥareket-i sinn ruṭūbet-i mürḫiye sebebiyle ᶜārıḍa ise ḳavābıḍ-ı müsaḫḫine ile muᶜālece olunmak vācib olur. Sidrden miḳdār-ı ḳalīl serv yaprağı ile maᶜan ṭabḫ olunan su ile maḍmaḍa olunmakla veyāḫūd şebb ve şebbin nıṣfı miḳdārı milḥ nebīẕ-i zebīb içinde ṭabḫ olunduktan sonra maṭbūḫu ile maḍmaḍa olunmakla veyāḫūd su ile sekbīnec ṭabḫ olunup maḍmaḍa olunmakla veyāḫūd su ile sekbīnec ṭabḫ olunup maḍmaḍa olunmakla ve leṣūḳāttan şebb iki dirhem, milḥ bir dirhem bunlardan leṣūḳ ittiḫāẕ olunup dişin köküne vaḍᶜ ve ilṣāḳ olunur yāhūd ḳuşūr-ı nuḥās maᶜa'z-zeyt ve baᶜḍı nüsḫada maᶜa'z-zebīb ve aṣl-ı sūsen ve ḳuşūru's-serv her birinden dört cüzᵓ

275 Vech-i ᶜusret budur ki sinn dāimā müteḥarrik olup ālet-i maḍġ olmakla taḥlīl ziyāde ve ġıdāsı dem-i sevdāvī olur ve ġıdāsı maḳsem-i ġıdādan cānib-i ᶜulve olup ve baᶜīd olur ve ona vāṣıl olan ġıdādan ḳarīben ve baᶜīden taḥallül eden eczā-i sinne bedel ḥāṣıl olmaz.

ve şebb bir cüzʾ veyāḫūd remād-ı ṭarfā ve milḥ mütesāviyeten aḫẕ olunur veyāḫūd ḳarn-ı iyyel ve ʿasel ile maʿcūn olan milḥ-i muḥraḳ her birinden onar cüzʾ, mürr ve zaʿferān, maṣṭakī, [296b] sünbül her birinden ikişer cüzʾ, seẕāb-ı yābis, summāḳ, cüllenār her birinden üçer cüzʾ. Bu meẕkūrlardan senūn ve leṣūḳ ittiḫāẕ olunur. Ve keẕālik ḳavābıḍa ṣabır ve ḳulḳuṭār ve ıḳlīmiyā karıştırılıp maḫlūṭundan senūn ve leṣūḳ ittiḫāẕ olunur.

Ṣıfat-ı senūn: Bizim vaṣf edeceğimiz senūn bu bābda ṣāliḥ devā olur, o senūn budur: suʿd, sünbül-i ṭīb, verd, milḥ-i enderānī, kezmāzek, ḳarn-i iyyel-i muḥraḳ eczā-i mütesāviyāt aḫẕ olunup senūn ittiḫāẕ olunur. Ve ḥareket-i sinnin sebebi laḥm-ı ʿumūrun noḳṣānı olur ise şebb-i Yemānī, ʿūd-ı muḥraḳ, suʿd, summāḳ, cüllenār aḫẕ ve nāʿimen saḥḳ olunduktan sonra istiʿmāl olunur.

Sekizinci Faṣl Esnānın S̱uḳbesi ve Teʾekkülü Beyānındadır

Bu āfetin küllīsi esnāna ruṭūbet-i rediyye nüfūẕ edip taʿaffün eylediğinden ḥādis̱ olur.

el-Muʿālecāt: Teʾekküle muʿāleceden ġaraḍ-ı maṭlūb teʾekkülü tezāyüdden menʿdir[276] ve o muʿālece sinnden teʾekkül iḥdās̱ eden cevher-i fāsidi tenḳıye ile ve sinne mūẕī olan mevāddı taḥlīl ile ḥāṣıl olur. Eger istifrāġa ḥācet olur ise mevādd istifrāġ olunmakla esnāna mevāddın inṣıbābı menʿ ve ṣarf ve keẕālik mevāddın esnāna müteveccih ve munṣabbe olanlarını esnān ḳabūlden menʿ olunur. Ve teʾekkülden esnānı menʿ eden edviye müceffifāt devālar olur.

Eger teʾekkül ḳavī olursa muʿālecede müsaḫḫin-i şedīd vce müceffif-i ḳavī istiʿmāline ḥācet olur. Ve eger teʾekkül ḍaʿīf ise ās ve ḥavlān ve nārdīn mis̱lli ḳabḍ ve tecfīfi olanlar kifāyet eder.

Ve teʾekkül edviyelerini istiʿmāl, ẕikr olunan ṭuruḳ-ı istiʿmālin her biriyle olur yaʿnī ṭılā ve leṭūḫ ve maḍmaḍa olunmakla ve onların neẓāyirleri istiʿmāl olunur. Velākin eks̱er-i ḥālde müceffifāt-ı meẕkūrenin teʾekkül muʿālecātında istiʿmāli ḥaşv ṭarīḳi ile olur yaʿnī s̱uḳbe-i teʾekküle ve s̱ülmesine[277] o edviye doldurulmakla istiʿmāl olunur:

276 Ammā teʾekkülü ilḥām ve itmām eylemek mümkin değildir.
277 "S̱ülme" gedik ve fürce maʿnāsınadır.

Cümle-i muᶜālecātından biri budur ki s̱ülme-i teᵓekküle sükk ve suᶜd ḥaşv kılınır veyāḫūd sükk-i mümessek[278] yalnız idḫāl olunur, zīrā bu vech ile olan iḥtişā teᵓekkülü menᶜ eder ve vecaᶜı teskīn eder veyāḫūd o teᵓekküle maṣṭakī ve suᶜd ḥaşv kılınır veyāḫūd mürr ve meyᶜa ve ᶜafṣ maᶜa-ḥuḍaḍ; bu mez̠kūrların biri veyāḫūd meyᶜa ve afyūn veyāḫūd ḳınne, kibrīt-i aṣfer, ḥuḍaḍ veyāḫūd ᶜilk-i buṭm, fūtenec veyāḫūd ḫall ile ve ᶜasel ile maᶜcūn kılınan şūnīz-i medḳūḳ ḥaşv kılınır. Ve kibrīt dahi ḥaşven ve ṭılāen istiᶜmāl olunur. Ve ḫall ve ᶜasel ile maṭbūḫ olan zencebīl istiᶜmālinin nefᶜi ġāyete bāliġa olur. Ve ḥıltīt maᶜa-ḳaṭrān ve ḥıltīt ve şīḥ veyāḫūd yalnız ḥıltīt istiᶜmāl olunur. Ve ḥıltīt taḥallül eylemesin için mūm ile iġlā[279] olunur ve vecaᶜı teskīnde nefᶜi şedīd olur veyāḫūd teᵓekkülün ᶜilācı yalnız ḳīr ile veyāḫūd maᶜa-sāiri'l-edviye ḳīr ile olur veyāḫūd ḥavlān ve zācla olur. Kāfūr ḥaşv kılınmakla tecribe olundu, teᵓekkülü tezāyüdden menᶜ ve vecaᶜı teskīn ḥaḳḳında nefᶜ-i bāliġi dahi müteḥaḳḳaḳ oldu. Ve vecaᶜ-ı esnān bābında z̠ikri mürūr edenler ile dahi istiᶜānet olunmaḳ vācib olur.

Ve baᶜḍı kerre edviye ve aṭliye dahi istiᶜmāl olunur, cünd-i bīdester, ᶜāḳırḳarḥā ve afyūn ve ḳınne mütesāviyetü'l-eczā aḫẕ ve istiᶜmāl olunur veyāḫūd fülfül, ḳāḳule ᶜasel ile yāhūd ᶜāḳırḳarḥā, mürr ᶜasel ile ve ḥabbetü'l-ḫaḍrā ᶜasel ile veyāḫūd türāb-ı ṭīb üzere kaynar sirke ṣabb olunup istiᶜmāl olunur yāhūd ᶜaẓāye demekle maᶜrūf olan ḥayvān-ı vezaġīnin kebidini istiᶜmāl dahi nāfiᶜdir yāhūd kibrīt-i ḥayy iki mis̱li ḥavlānla veyāḫūd fülfül leben-i yetūᶜla yāhūd būraḳ ᶜāḳırḳarḥā yāhūd bezr-i benc ḳınne yāhūd meyᶜa ve afyūn istiᶜmāl olunur.

<u>Devā-i ceyyid:</u> Būraḳ, benc ikişer cüzᵓ, ᶜāḳırḳarḥā, fülfül birer cüzᵓ ve afyūn üç cüzᵓ. Bu edviyeler aḫẕ ve cemᶜ olunup mevḍiᶜ-i teᵓekküle vaḍᶜ olunur.

Āḫer: Ḳamᶜatu'r-rummān, fülfül, übhül her birinden birer cüzᵓ, mevīzec ve encüre bezri ve afyūn her birinden yarımşar cüzᵓ aḫẕ olunup istiᶜmāl olunur.

---

278 "Sükk-i mümessek", misk ile maᶜmūl olan sükk demektir.
279 "İġlā" kaynatmak maᶜnāsınadır.

Baʿḍı kerre s̱uḳbe-i teʾekküle iḥtişā ve sinne ṭılā eylemek cemʿ olunur ve baʿḍı kerre dahi mevḍiʿ üzere ḳalḳadīḳūn-ı[280] ḳavī veyāẖūd sūrincān veyāẖūd nūre bu meẕkūrlardan hangisi aẖẕ olunur ise ondan bir cüzʾ, nüşādur, şebb, mürr, ʿafṣ, aḳāḳıyā, īresā her birinden birer cüzʾ aẖẕ olunup istiʿmāl olunur veyāẖūd saʿter-i muḥraḳ, zebedü'l-baḥr ve baʿḍı kerre dahi ona ḳınne ziyāde olunup istiʿmāl olunur.

Ve femde imsāk olunacak maḍmaḍaların baʿḍı kerre nefʿi ʿaẓīm olur, mes̱elā uṣūl-i keber ẖall ile ẖallin nıṣfı bāḳī kalınca ḳadar ṭabẖ olunup ṭabīẖi femde imsāk olunur.

Ve ḳaṭūrāt dahi nefs-i teʾekkülde istiʿmāl olunur; zeyt içinde müẕāb olunup zeyt ile ṭabẖ olunan zernīẖ teʾekkül mevḍiʿine taḳṭīr olunur. Ve yine nāfiʿ olan devālardan olur sinn-i meʾkūlenin cānibinde dühn taḳṭīr olunmak.

Dokuzuncu Faṣl Esnānın Tefettütü ve Tekessürü Yaʿnī Dağılması ve Kırılması Beyānındadır

Esnānın tefettüt ve tekessürüne eks̱er-i ḥālde sebeb mizāc-ı sinnin ruṭūbete istiḥālesi olur ve baʿḍı kerre sinne mizācı yübs-i şedīd ile yābis oldukta dahi tekessür ve tefettüt ʿārıḍ olur. Ve aralarında farḳ budur ki tekessür ve tefettüt eden diş semīn olur ise tekessüre ve tefettüte ruṭūbet sebeb olduğuna delālet eder ve eger sinn-i müfettet ḍāmir ise yübūset sebeb-i tefettüt olduğuna delālet eder. Eger sinn-i müfettette min cihe-ti'l-levn tağayyür olur ise veyāẖūd o sinnde teʾekkül olur ise māddī olan mizāc-ı raṭbe delālet eder.

Ḳısm-ı evvelin ʿilācı yaʿnī ruṭūbet sebebiyle olan tefettüt ve tekessürün ʿilācı māddeyi menʿ ve ẕikri teḳaddüm eden ḳavābıḍ-ı ḳaviyye ile esnānı taḳviye olur. Ve bu bābda şebb ḳaviyyü't-teʾs̱īr olur. Ve eger sinn-i mütekessir müsaẖẖan ise ona ẖarbaḳ-ı esved ʿasel ile maʿcūn kılınıp istiʿmāl olunmaktan fāideli bir devā olmaz. Ve eger tefettüt-i sinne sebeb mizāc-ı sinnin yübs-i şedīdi olur ise onun ʿilācı yübūsetin ẕikr olunan ʿilācı olur.

280 Nüsẖa: Feldefiyūn.

Onuncu Faṣl [Elvān-ı Esnānın Taġayyürü Beyānındadır]

Elvān-ı esnānın taġayyürü baᶜḍı kerre üzerinde olan ṭılāvenin[281] taġayyürü ḥasebiyle olur ve o taġayyürden ona ḳalaḥ[282] ḥādiṡ olur. Ve baᶜḍı kerre uṣūl-i esnānda müteġayyirü'l-levn olan ṭılāve taḥaccür edip ḳalᶜı ᶜasīr olur. Ve baᶜḍı kerre levn-i sinnin taġayyürü mādde-i rediyyenin cevher-i sinne nüfūẕuyla olur, zīrā mādde-i nāfiẕe cevher-i sinnde müteġayyire olmakla levn-i sinni ifsād edip bāẕincāniyyet levnini ve emṡālini iḥdāṡ eder, her ne ḳadar üzerinde ḳalaḥ olmaz ise.

el-Muᶜālecāt: Taġayyür-i levn ḳalaḥ olur ise yaᶜnī dişler üzerine ṣufret ᶜārıḍa olup bāṭında fesād olmaz ise onun ᶜilācı cālī ve münaḳḳī edviye istiᶜmāli ile olur, meṡelā zebedü'l-baḥr, milḥ, ḫazef-i mesḥūḳ, remād-ı ṣadef, aṣlu'l-ḳaṣab ve zerāvend-i müdaḥrec, saᶜter-i muḥraḳ, milḥ-i derānī mütesāviyetü'l-eczā aḫẕ ve istiᶜmāl olunur. Ve eger sen murād edersen bu terkīb üzere muḥraḳ olan ḥalezūn ṣadefini ziyāde edersin veyāḫūd ḳayşūr-ı muḥraḳ bir cüzᵓ, fülfül bir cüzᵓ ve ḥamāmā üç cüzᵓ, şādenec iki cüzᵓ, caṣṣ-ı muḥraḳ on cüzᵓ aḫẕ ve daḳḳ olunup ve istiᶜmāl olunur. Eger levn-i sinnin taġayyürü ve ḳalaḥın ifrāṭı olur ise zencār ᶜasel ile istiᶜmāl olunur.

Ve esnānın levn-i fāsidini izāle edip fi'l-ḥāl tebyīḍ eden edviyeden olur ġaḍāyir-i ṣīnīnin[283] seḥīḳı ve zücācın seḥīḳı ve mesḥuḳūniyā ve sinbāẕec[284] ve ḥacer-i elmās. Bunların istiᶜmāli levn-i fāsidi serīᶜan izāle eder.

Ammā levn-i sinnin taġayyürünün ṣınf-ı ṡānīsi yaᶜnī mevādd-ı fāsidenin cevher-i sinne nüfūẕundan ḥādiṡ olan levn-i sinnin taġayyürü mādde-i nāfiẕe taḥlīl ve iḫrāc ve cevher-i sinni cālī olan edviye ile olur, fülfül ve fūtenec ve ḳusṭ ve zerāvend-i müdaḥrec ve ḥıltīt miṡlli edviye ḳarīben ẕikri mürūr eden edviye-i cāliye ile ḫalṭ olunup istiᶜmāl olunur. Ve bundan aḳdem ẕikr olunan senūn miṡlli ceyyid olan senūn olur. Bu maḳāmda ẕikr edeceğimiz senūn dahi nāfiᶜdir: [297a]

---

281 "Ṭılāve" bir nesneye revnaḳ veren māiyyet.
282 "Ve "ḳalaḥ" sinnin ṣufretidir.
283 الغَضارة الطين اللازب الأخضر الحر كالغِضارة *Ḳāmūs*.
284 Sinbāre ve sımpara dedikleri taş ki taᶜrīb edip sinbāẕec derler. Bu kelām lüġat-ı Ḥalīmī'nin taᶜbīridir; İbn Kütbī'de tafṣīli meẕkūrdur.

Senūn-ı ceyyid: Aṣlu'z-zerāvend bir cüzʾ, ḳarn-ı iyyel-i muḥraḳ iki cüzʾ, maṣṭakī üç cüzʾ, dühn-i verd beş cüzʾ. Bu edviyeler saḥḳ olunup istiʿmāl olunur.

Āḫer: Ḳayşūr, milḥ-i meşvī, şūnīz her birinden dört cüzʾ, suʿd beş cüzʾ, sünbül bir, fülfül altı.

Āḫer: Milḥ cemre miṡālinde olunca ḳadar iḥrāḳ olunup ondan ve şādenec iki cüzʾ, sünbülden dahi bir cüzʾ aḫẕ olunup istiʿmāl olunur.

Āḫer: Ṣadefin remādı dört cüzʾ, verd-i yābis beş cüzʾ, suʿd üç cüzʾ, fiḳāḥu'l-idḫir bir cüzʾ.

On Birinci Faṣl Dişlerin Sühūlet İle Bitmesi Beyānındadır

Baʿḍı kerre ṣıbyāna dişlerin nebātında ʿusret ʿārıḍa olur ve ona nebāt-ı sinn elem verir. Ve baʿḍı kerre ona istiṭlāḳ-ı baṭn müşārik olur, yüreği sürer, o zamān taʿdīle ḥācet olur baṭnına ṭılā etmekle ve ʿuṣārāttan şiyāf ittiḫāẕ edip imsāk ve iḥtimāl etmekle ve kitāb-ı küllīde yazılan şiyāfāt ile ṭılā olunmağa iḥtiyāc olur.

Ve nebāt-ı esnānı teshīl eden devālardan olur menbit-i esnānı şuḥūmla ve edmiġa ile ve tavşanı pişirdikten sonra iḫrāc olunan dimāġ ile delk eylemek veyāḫūd ḥınnā ve semn ve dühn-i sūsen ile delk olunur.

Ve baʿḍılar dediler ki kelbenin sütünün nebāt-ı sinnde menfaʿati şedīde olur. Ve eger o vaḳtte vecaʿ müştedd olur ise ʿinebü's-ṡaʿleb ʿuṣāresiyle dühn-i verd mezc olunup müsaḫḫanen istiʿmāl olunur.

Ve ḳıvāmı ve katılığı olan nesneleri çiynemekten nebāt-ı sinn zamānında ṣıbyān menʿ olunur belki vācib olan mürḍiʿa parmağını ṣıbyānın ağzına idḫāl eyleye, vecaʿ-ı sinn ibtidāsında parmağı ile liṡāt ve derādirini[285] yaʿnī etlerini şedīden delk eyleye, liṡe ṭarafından ruṭūbeti seyelān eylesin için ve baʿdehu ẕikr olunan edviye ile diş etlerine mesḥ eyleye.

Ve kaçan dişler ḳalīlen ẓuhūr eylese vācib olur ki bir miḳdār ṣūf dühne ġams olunup ṣabīnin başına ve boynuna ve fekklerine ḍımād oluna ve kulağına dahi dühn taḳṭīr oluna. Ve biz kitāb-ı evvelde bu bāba müteʿalliḳ bir nevʿ mesāil ẕikr eyledik.

---

285 "Derādir" "dürdür"un cemʿidir, maġriz-i esnān maʿnāsına.

On İkinci Faṣl Ḳalᶜ-ı Esnān Beyānındadır

Baᶜḍı kerre müştekī olan dişlerin āfeti bir ḥāle bāliġ olur ki elbette ᶜilāc ḳabūl eylemez olur ve muᶜālece ile teskīn olunsa zamān-ı ḳalīlde yine ᶜavdet eder. Ve esnān-ı ṣaḥīḥayı dahi mücāveret ḥasebiyle ıḍrār edip āfeti esnān-ı ṣaḥīḥaya sārī olur, onu istıṣlāḥa ṭuruḳ-ı edviyeden bir ṭarīḳ olmaz, onun ancak ᶜilācı ḳalᶜ ve iḫrāc olur.

Ve onun ḳalᶜı baᶜḍı kerre kelbeteyn[286] ile olur. Evvelā uṣūl-i esnān üzere olan luḥūm keşṭ olunup baᶜdehu sinn-i müştekī kelbeteyn ile aḫẕ olunur.

Ve vācib olur ki sinni iḫrāc eylemezden muḳaddem teᵓemmül olunup ᶜillet sinnde yāhūd āḫer maḥallde midir taᶜarrüf oluna. Sinnde ise ḳalᶜ olunup lis̱ede ise veyāḫūd ᶜaṣabda ise elbette ḳalᶜ terk oluna, zīrā bu ṣūretlerde sinni ḳalᶜ her ne ḳadar vecaᶜı ḳalīlen taḫfīf eder ise velākin külliyyen defᶜ eylemez belki yine ᶜavdet eder. Ağrının bir miḳdār ḫiffeti mevāddın ḳalᶜ ile taḥallülünden olur. Ve ḳalᶜda edviye istiᶜmāl olundu ise o edviyenin lis̱eye ve ᶜaṣaba vuṣūlünden olur, ḳalᶜın fāidesi olmaz.

Ve sinn-i müştekī ġayr-i müteḥarrik olur ise onu ḳalᶜ ile evḳāt-ı kes̱īrede ḫaṭar ḥāṣıl olur ve baᶜḍı kerre fekki keşf eder ve cevheri müteᶜaffin olur ve vecaᶜ-ı şedīdi tehyīc eder ve baᶜḍı kerre dahi vecaᶜ-ı ᶜaynı ve ḥummāyı tehyīc ve taḥrīk eder.

Ve eger sen bilirsen ki bu sinnin ḳalᶜı ᶜasīr olup ᶜalīlin ona taḥammülü olmaz, o mis̱lli sinni şiddet üzere taḥrīk eylemek emr-i ṣavāb değildir, zīrā o mis̱lli ḥareket vecaᶜı ziyāde eder. Lākin baᶜḍı kerre dahi sebeb-i vecaᶜ sinnin kendide olmaz velākin sinn ḳalᶜ olunsa sinnin ḥareket-i şedīdesi ḥasebiyle sinnin taḥtında olan mevādd taḥallül eder ve vecaᶜ sākin olur. Ve baᶜḍı kerre dahi esnānın ḳalᶜı edviye istiᶜmāliyle olur ve onda kelbeteyn istiᶜmāl olunmaz. Velākin vācib ve lāyıḳ olur ki sinn-i marīḍin ḥavālīsi mişraṭ ile şarṭ oluna ve üzerine devāᶜ-i ḳāliᶜ vaḍᶜ oluna. Ve o edviyeden baᶜḍıdır tūt aṣlının ḳuşūru ve ᶜāḳırḳarḥā aḫẕ olunup şemste ḫall-i s̱iḳḳīf ile bal gibi olunca ḳadar saḥḳ olunup sinnin kökü onunla günde üç kerre ṭılā olunur veyāḫūd ᶜāḳırḳarḥā saḥḳ olunup güneşte kırk gün miḳdārı sirke içine vaḍᶜ olunduktan sonra terk olunur ve sinn-i meşrūṭ üzere o devā taḳṭīr olunur ve civārında olan esnāna mūmdan dirᶜ giydirilip

286 كلبتين آلة شبيهة بكلبتى السهام Nefīsī.

muḥāfaẓa olunur ve baᶜdehu sinn-i müştekī ceẕb olundukta münḳaliᶜ olur veyāḫūd ᶜāḳırḳarḥā bedeline ḳıs̱s̱āu'l-ḥımār aṣlı vaḍᶜ olunur veyāḫūd ḫall ile mürebbā zernīḫle ṭılā olunur, o ṭılā sinni irḫā eder veyāḫūd encüre bezri ḳınne yaᶜnī ḳaṣnı ile mütesāviyetü'l-eczā aḫẕ olunur veyāḫūd encüre bezri ve onun iki katı kündür aḫẕ olunur ve ḍırsın aṣlı üzere vaḍᶜ olunur. Ve incīr yaprağı baᶜḍı kerre ṭabḫ olunup ṭılā olunur ve o ṭılā sinni irḫā edip sühūlet ile ḳalᶜ olunur. Ve dürdiyy-i ḫallin kendisinin bu bābda nefᶜi ᶜacīb olur veyāḫūd ḳuşūr-ı tūt ve ḳuşūr-ı keber ve zernīḫ-i aṣfer ve ᶜāḳırḳarḥā ve ᶜurūḳ-ı ṣufr ve uṣūl-i ḥanẓal ve şübrüm aḫẕ olunup mā-ı şibt veyāḫūd ḫall-i s̱iḳḳīf içinde üç gün miḳdārı terk olunup baᶜdehu ṭılā olunur veyāḫūd ᶜurūḳ-ı ṣufr ve ḳuşūr-ı tūt her birinden birer cüzᵓ, zernīḫ-i aṣfer iki cüzᵓ aḫẕ olunup ᶜasel ile maᶜcūn kılınır ve ḍırsın eṭrāfına vaḍᶜ olunup bir müddet terk olunur, o ḍırsı bi-iẕnillāhi taᶜālā ḳalᶜ eder veyāḫūd ḳaysūmun kökü ve leben-i yetūᶜ her birinden birer cüzᵓ, aṣl-ı yetūᶜ iki cüzᵓ aḫẕ olunup sinn üzere vaḍᶜ olunur. Eger sinn ḍaᶜīf ise şemᶜi güneşe bal ile vaḍᶜ edip iẕābe eyle baᶜdehu üzerine zeyt taḳṭīr edip dişi ağrıyan kimseye emr eyle ki onu maḍġ eyleye.

On Üçüncü Faṣl Sinn-i Müteᵓekkileyi Teftīt Beyānındadır

Sinni teftīt ḳalᶜ gibidir lākin vecaᶜı olmaz. Teftītin sebeb-i fāᶜilīsi budur ki daḳīḳ leben-i yetūᶜla yoğurulur ve sinn üzerine o ᶜacīn vaḍᶜ olunup birkaç sāᶜat terk olunur ve dişi o devā dağıtır. Ve vācib olur ki teftīti ḳaṣd olunan dişin üzerine leblāb-ı ḥādd-ı kenīrin yaprağı ve ḍıfdıᶜ-ı şecerīnin şaḥmı vaḍᶜ oluna. Ve şaḥm-ı ḍıfdıᶜ-ı şecerīnin ḳāṭıᶜ ve müfettit olduğu maᶜlūmdur. Ḍıfdıᶜ-ı şecerī yeşil olan ḍıfdıᶜdır ki onun meᵓvāsı nebāt arasında ve şecerler arasında olur, bir ağaçtan bir ağaca sıçrar ve bu ḍıfdıᶜ ḳāṭıᶜ ve müfettittir.

On Dördüncü Faṣl Dūd-ı Esnān Beyānındadır

Bezr-i benc, bezr-i kürrās̱ her birinden dört cüzᵓ, bezr-i baṣal iki buçuk cüzᵓ aḫẕ ve daḳḳ olunup keçi şaḥmı ile ᶜacīn olunup ḥabb yapılır, her bir ḥabbın vezni bir dirhem kılınır; o ḥabbın biri tebḫīr olunup ḳamᶜ ile buḫārı dişe īṣāl olunur ve başı dahi setr olunur.

On Beşinci Faṣl Ṣarīr-i Esnān Beyānındadır

Nevmde dişlerin ṣarīri yaᶜnī biri birine sürünüp ıṣṭıkāk eylemekten ẓāhir olan [ṣavtı] iki fekkin ᶜaḍalleri ḍaᶜfından olur. Ve esnāna o āfet teşennüc gibidir. Ve āfet-i ṣarīr çok kerre ṣabīlere ᶜārıḍ olur ve idrākleri zamānında zāil olur.

Ve kaçan bir kimsenin nevmi vaḳtinde esnānının ṣarīr ve ṣarīfi çok olsa ona sekte veyāẖūd ṣarᶜ veyāẖūd teşennüc ᶜārıḍ olacağını inẕār eder. Ve baᶜḍı kerre baṭnda dīdān ḥasebiyle ᶜārıḍ olursa o ṣarīrde feterāt olur, o feterāt ile dīdāndan olan ṣarīr sekteyi ve naẓīrlerini inẕār eden ṣarīrden farḳ olunur.

Ve bu āfete mübtelā olan kimseye vācib olur ki başını tenḳıye ve boynunu ḳuvve-i ḳābıḍası ve ᶜıṭriyyeti olan edhān-ı ḥārre ile tedhīn ede.

On Altıncı Faṣl Uzayıp Ḳadr-i Ṭabīᶜīden Ṭavīl Olan Dişler Beyānındadır

Ve uzayan diş iki iṣbaᶜ ile veyāẖūd ālet-i ḳābıḍa ile aẖẕ olunup [297b] mibred ile törpülenir ḥadd-i iᶜtidāle bāliġa olunca ḳadar baᶜdehu ḥabb-ı ġār ve şebb ve zerāvend-i ṭavīl aẖẕ olunup senūn ittiẖāẕ olunur ve onunla o diş istinān olunur.

On Yedinci Faṣl Ḍares Beyānındadır

Ḍares esnāna ᶜārıḍ olan bir nevᶜ ẖadere ve uyuşukluğa ıṭlāḳ olunur. Ve onun sebebi muẖaşşin olan nesnelerdir. Ve ẖuşūnet-i sinn ḳābıḍ veyāẖūd ᶜafıṣ olan eşyādan ᶜārıḍ olur. Ve o sebeb baᶜḍı kerre sinne ẖāricden vārid olur veyāẖūd ḳayᵓ ile vārid olur. Ve baᶜḍı kerre o sebeb miᶜdeden tesaᶜᶜud eder, miᶜdede ẖılṭ-ı ḥāmiḍ olur ise dişleri muẖaşşin nesneler o zamān esnāna ṣuᶜūd eder. Ve baᶜḍı kerre āẖer kimsenin cidden ḥāmiḍi istirsāl ṭarīḳiyle ḳaḍm eylediğini müşāhede eden kimselere o ḥāmiḍi taṣavvur vehmiyle taṣavvurdan dahi ḍares ḥādiṯ olur.

el-Muᶜālecāt: Esnāna ẖader ᶜārıḍ olan kimselere baḳlatu'l-ḥamḳā maḍġı ziyāde nāfiᶜ olur yāhūd ḥavk veyāẖūd baḳlatu'l-ḥamḳānın bezri daḳḳ olunup su ile meblūl kılındıktan sonra istiᶜmāli veyāẖūd ᶜilkü'l-enbāṭ veyāẖūd levz veyāẖūd cevz-i melikī ẖuṣūṣan nārecīl veyāẖūd bunduḳ istiᶜmāli dahi nāfiᶜ-

dir. Ve keẕālik zeyt-i ünfāḳla esnānı delk etmek ve bakır kap içine konulup şemste veyāḫūd āteşte taġlīẓ olunan zeytin ʿakeriyle esnānı delk veyāḫūd eşek sütüyle ve dühn-i müftir ile maḍmaḍa veyāḫūd müzeffet şarāb küpünün ḳīri yaʿnī zifti veyāḫūd ḥabb-ı ġār ve zerāvend-i ṭavīl veyāḫūd ḥıltīt ve leben-i yetūʿ ve ʿunṣul ve milḥ. İşbu edviyeden biriyle maḍmaḍa nāfiʿdir, ḥumūḍata bunlar ḍıdd olmakla ḍares āfetine cidden nāfiʿ olur.

On Sekizinci Faṣl Mā-ı Esnānın Zāil Olması Beyānındadır

Bu āfet ẕehāb-ı māu'l-esnān demekle maʿrūftur. Bu āfetin ṣāḥibinin sinni ḥarāret ve bürūdet ve ṣalābetten bir nesneyi taḥammül eylemez. Ve bu āfetin sebeb-i ekẟerīsi bürūdet olur ve bu āfet muḳaddime-i vecaʿ-ı esnāndır.

el-Muʿālecāt: Eger bu āfetin sebebi berd ise eyāric-i feyḳarā ile delk olunur. O dahi nāfiʿ olmaz ise tiryāḳ ve dühn-i ḫardal cidden nāfiʿdir. Ve ḳaṭrān-ı müsaḫḫan ile mirāren dişlere mesḥ olunsa cidden nāfiʿ olur.

Ve eger bu āfete sebeb mizāc-ı ḥārr olur ise o sebebden bu āfetin ḥudūẟu her ne ḳadar nādirü'l-vuḳūʿ ise ʿalāmātından yaʿnī levn-i liẟeden ve liẟenin melmesinden ve melmes-i esnāndan vuḳūʿu taḥaḳḳuḳunda vācib olur ki dühn-i verd içine kāfūr ḫurdeleri katılıp o dühn ile ve ṣandal ile liẟe ve esnān temrīḫine müdāvemet olunur ve üzerine bezr-i ḳaṭūnā luʿābı mā-ı verd ile istiʿmāl olunur. Ve baḳlatu'l-ḥamḳā ve ḫāṣṣaten baḳlatu'l-ḥamḳā-nın bezri maḍġ olunur.

On Dokuzuncu Faṣl Ḍaʿfu'l-Esnān Beyānındadır

Ḍaʿf-ı esnāna bundan aḳdem ẕikr olunan ḳavābıḍ ve ḫall ile muṭfā olan yaʿnī söndürülen ʿafṣ-ı muḥraḳ ve ḥabbu'l-āsın ebyaḍı kavrulup ḫall ile iṭfā olunan milḥ-i enderānī ve rāmik ve sāir senūnāt-ı fāḍıla istiʿmālleri ile muʿālece olunur.

Senūn-ı ceyyid: Suʿd üç dirhem, menzūʿu'n-nevāt ihlīlec-i aṣfer beş dirhem, ḳırfe on dirhem, dār-ı ṣīnī üç dirhem, şebb iki dirhem, ʿāḳırḳarḥā yedi dirhem, nūşādur bir dirhem, dār-ı fülfül bir dirhem, sükk bir dirhem, zaʿferān bir dirhem, milḥ beş dirhem, summāḳu'd-debbāġīn iki dirhem, ẟemeretü'ṭ-ṭarfā üç ʿaded, ḳāḳule dört ʿaded, zürünbād on altı dirhem, cüllenār

dört dirhem. Bu edviyeler cemīᶜan saḥḳ olunup cemᶜ olunur ve senūn-ı ceyyid olur.

Senūn-ı ceyyid-i āḫer: Ṣandal-ı aḥmer, kebābe, fūfel her birinden beş dirhem, dār-ı ṣīnī iki dirhem, baḳḳam dört dirhem. Bu mezḳūrlar ḥınṭadan maṣnūᶜ neşāstec ile maᶜcūn kılınır.

Bu şāna ceyyid senūn: Keşk-i şaᶜīr aḫẕ olunup raḍḍ olunur yaᶜnī ezilir ve miḳdār-ı ḳalīl ḳaṭrān-ı Şāmī ile lett olunup ḳurṣ kılınır ve dirᶜ gibi bir ḳırṭās içine konulup ācürr ile mefrūş olan kızmış tennūrun içine ve ācürre-i mefrūşe üzerine vaḍᶜ olunur. Kaçan levni esved olsa tennūrdan iḫrāc olunup ondan bir cüzᵓ ve ᶜūd ḫurdelerinden ve cüllenār ve suᶜd ve ḳışru'r-rummān ve milḥ her birinden birer cüzᵓ aḫẕ olunup saḥḳ olunur ve mecmūᶜundan senūn ittiḫāẕ olunur.

Ve baᶜḍı kerre ḳarīben ẕikr eylediğimiz şaᶜīr-i muḥraḳtan yirmi cüzᵓ aḫẕ olunup suᶜd, fūfel, kezmāzek her birinden dörder cüzᵓ, zencebīl bir cüzᵓ aḫẕ olunup senūn ittiḫāẕ olunur, o senūn bu şāna müfīd ceyyid senūn olur. Temme'l-fennü's-sābiᶜu bi-ḥavlin minallāhi ve ḳuvvetin. Ve'l-ḥamdü lillāhi ᶜalā-ālāihi ve lehü'l-minnetü. Ve'ṣ-ṣalātu ve's-selāmu ᶜalā-resūli kāffeti'l-enāmi.

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNUNDAN FENN-İ S̱ĀMİN EMRĀḌ-I LİS̱E VE ŞEFETEYN VE MUʿĀLECĀTLARI BEYĀNINDA OLAN KELĀM-I MÜCMELDİR. BU FENN DAHİ BİR MAḲĀLE ÜZERE KILINIP FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR

Evvelki Faṣl Emrāḍ-ı Lis̱e Beyānındadır

Lis̱e yaʿnī dişleri muḥīṭ olan etlere muḥīṭ olan verem ʿārıḍ oldukta o verem eks̱er-i ḥālde baştan nüzūl eden mevāddın sebebiyle olur. Ve baʿḍı kerre dahi lis̱eye verem miʿde müşāreketi ile olur. Ve baʿḍı kerre dahi ibtidā-i istisḳāda ve sūʾ-i ḳunye ʿārıḍ oldukta lis̱eye dahi verem ʿārıḍ olur, zīrā o ḥāletlerde lis̱eye ebḫıre-i fāside teṣāʿud edip lis̱ātı tevrīm eder.

Ve elvān-ı lis̱evāt ile ve melmes ile māddenin hangi cins idiğine istidlāl olunur. Ve lis̱e veremlerinin baʿḍıları ḳarībü'l-ʿahd olur ve veremi ẓāhir ve āşikār olur ve o mis̱lli olan evrām-ı lis̱ātın ʿilācı ḳabūlü serīʿ olur. Ve baʿḍısı verem-i ġāir olur ve ʿahdi baʿīd olur, onun muʿālecātı ḳabūlü baṭīʾ olur ve ona baʿḍı kerre dahi ḥummā ʿārıḍ olur.

el-Muʿālecāt: Eger mādde-i verem faḍl-ı ḥārr olur ise muʿālecātında istifrāġ-ı mevādd ve faṣd-ı çehārek istiʿmāl olunur. Ve edviye ile muʿālecātında evvelā o maḍmaḍa istiʿmāl olunur ki müberrid ola ve eczāsında ḳabḍı olan devā ola, mes̱elā mā-ı verd ve leben-i ḥāmiḍ ve mā-ı ās ve ḳābıḍ olan evrāḳtan müstaḫrec miyāh ve cüllenār sülāḳası ve mā-ı lisānu'l-ḥamel ve naḳīʿ-i bellūṭ ve baḳlatu'l-ḥamḳā ʿuṣāresi mis̱lliler ile maḍmaḍa olunur. Ve bunlardan sonra zeyt-i ünfāḳ ve şeceretü's-sünbül dühnü ile ve dühn-i āsla bunların her ūḳıyyesine üçer dirhem maṣṭakī katıp maḍmaḍa olunur veyāḫūd dühn-i verd içinde sünbül ve verd-i yābis ve maṣṭakī kaynatılıp maḍmaḍa olunur. Ve şecere-i maṣṭakīden istiḫrāc olunan dühn için evrām-ı lis̱e vecaʿını teskīnde ḳuvvet-i şedīde vardır, ʿale'l-ḫuṣūṣ zamān-ı ḥudūs̱u ḳarīb olan veremlerin teskīninde ḳuvveti derece-i ġāyete bāliġadır, veremi ḳamʿ eder [298a] ve ḫuşūnet iḥdās̱ eylemez. Ve o dühn vaḳt-i vecaʿda istiʿmāl olunur ise nefʿi olur, cüll-i menfaʿati o vaḳtte istiʿmāle aḫaṣṣ olur. Ve bundan sonra īresā-i raṭbın ʿuṣāresi istiʿmāl olunur ve o ʿuṣāre demi isāle ve izāḥa eder ve māddenin zevāliyle verem ḫiffet bulur veyāḫūd varaḳ-ı zey-

tūn ʿuṣāresi veyāḫūd ḫamrın ʿakeriyle yāhūd ʿuṣāre-i sez̲āb veyāḫūd su için-de kaynatılan ḥabbetü'l-ḥaḍrā dühnü ve ḥabbetü'l-ḥaḍrā varaḳı veyāḫūd zerāvend sülāḳası istiʿmāl olunur.

Eger verem-i lis̲āt ġāir ve ʿamīḳ olur ise o verem edviye ile taḥallül eylemez belki teḳayyuḥ eder ve o vereme bārūlīs tesmiye olunur. Baʿḍı kerre o verem ḥadīd ile ʿilāca muḥtāc olur. Ve baʿḍı kerre onun cevheri laḥm-ı cedīd inbātına müʾeddī olur.

Ve kaçan verem-i ġāir teḳayyuḥ eylese sen onun üzerine zencār ve ʿafṣ istiʿmāl eyle veyāḫūd ḳuşūr-ı nuḥāsı ḫall ile saḥḳ edip biraz eyyām istiʿmāl eyle yāhūd sūrī-i muḥraḳı ʿafṣ ile istiʿmāl eyle.

Ve kaçan lis̲e intifāḫtan ḫālī olmasa vaḳt vaḳt teverrüm edip bürʾ-i tāmm bulunmasa keyy olunmağa muḥtāc olur. Ve lis̲ātı keyyin ecvedi budur ki bir mīl üzerine bir ḳıṭʿa ṣūfe leff olunup kaynar zeyt içine ġams olunduktan sonra verem üzerine onunla mesḥ olunur ve o verem ḍāmir olup mevḍiʿi ebyaḍ olunca ḳadar keyye müdāvemet olunur.

Ve eger o verem ruṭūbet-i faḍliyyeden ḥādis̲ oldu ise o veremin zamān-ı ibtidāsında edhān-ı ḥārre ve ʿasel ve zeyt ve rubb ile maḍmaḍa eylemek gerektir. *Baʿḍı nüsḫada "rubb" bedeline "şarāb" vāḳiʿ olmuştur; ẓāhir olan "rubb" taḥrīftir.* Ve zamān-ı ibtidādan sonra bundan aḳdem z̲ikr olunan muḥallilāt-ı ḳaviyye istiʿmāl olunur.

İkinci Faṣl Lis̲e-i Dāmiye Beyānındadır

Diş etlerinden dāimā kan ḫurūc eylese onun muʿālecesinde şebb-i muḥraḳ sirke ile söndürülüp ve ḍıʿfı milḥ-i ṭaʿām ve bir buçuk mis̲li sūrī ile ḫalṭ olunup lis̲e-i dāmiye üzerine ekilir veyāḫūd semek-i ṭırrīḫ-i memlūḥ cemre gibi olunca ḳadar iḥrāḳ olunup remādından bir cüzʾ ve verd-i yābis iki cüzʾ aḫz̲ olunur veyāḫūd ās ve ʿades-i muḥraḳ her birinden birer cüzʾ, summāḳ ve sūrīden iki cüzʾ ve fiḳāḥ-ı idḫir iki cüzʾ aḫz̲ olunup ḫalṭ ve istiʿmāl olunur.

Üçüncü Faṣl Şuḳūḳ-ı Lis̲e Beyānındadır

Diş etlerinin [yarıklarının] ʿilācı şefeh yarıklarının ʿilācı gibidir ve o muʿāleceler emrāḍ-ı şefeh bābında z̲ikr olunur.

Dördüncü Faṣl Lis̱e Ḳurḥaları ve Teʾekkülü ve Nevāṣīri Beyānındadır

Lis̱e ḳurḥası baʿḍı kerre sāẕece olur yaʿnī teʾekkül ve taʿaffünden ḫālī olur ve baʿḍı kerre taʿaffüne başlamış olur ve baʿḍı kerre teʾekkülü dahi aḫẕ olur.

el-Muʿālecāt: Lis̱e ḳurḥasından sāẕec ḳurḥanın ʿilācı ḳulāʿ ʿilācıdır.

Ammā o ḳurūḥun taʿaffününe bedʾ edenlerin ʿilācı übhül ve ḥasek ile olur. Eger onlardan intifāʿ olunmaz ise ʿafṣ bir cüzʾ ve mürr nıṣf cüzʾ aḫẕ olunup dühn-i verd ile cemʿ olunduktan sonra istiʿmāl olunur. Ve ona nāfiʿa olan maḍmaḍāttan olur ḫall-i ʿunṣul veyāḫūd elbān-ı ütün yaʿnī eşek sütü ile maḍmaḍa eylemek. Ve keẕālik zeytūn yaprağı sülāḳası ile veyāḫūd verd ve ʿades ve ʿafṣ ve aḳmāʿ-ı rummān sülāḳasıyla maḍmaḍa eylemek.

Ammā ḳurūḥ-ı lis̱eden teʾekkülde imʿānı Ve baʿdehu ʿahdi olan ḳurḥalarda o ḳalḳandīḳūn istiʿmāl olunur ki teʾekküle maḫṣūṣ ve ḳarābādīnde meẕkūr olur. Ve keẕālik lis̱e nevāṣīrinde dahi ḳalḳandīḳūn istiʿmāl olunur. Ve bundan sonra o ḳurḥanın üzerine edviye-i ḳābıḍa nes̱r olunur. Ve edviye-i ḳābıḍa nes̱ri katında istiʿmāli mücerreb olan devālardan olur ṭarfā s̱emeresi ve ʿāḳırḳarḥā her birinden üçer dirhem, māmīrān bir dirhem, ihlīlec-i aṣfer iki dirhem, verd-i yābis iki dirhem, ḳāḳule, nüşādur, kebābe, zebedü'l-baḥr her birinden nıṣf dirhem, cüllenār, zaʿferān her birinden birer dirhem, kāfūr rubuʿ dirhem; bu edviyelerden senūn ittiḫāẕ olunur. Veyāḫūd o senūnāt istiʿmāl olunur ki onun terkībinde zerāvend ve ḳulḳuṭār ve tūbālāt ve zerānīḫ vāḳiʿ olmuş ola.

Ve teʾekkül-i lis̱ede imʿānı olmayıp mütevassıṭa olanlarının muʿālecesinde ʿāḳırḳarḥā ve aṣl-ı sūsen her birinden birer cüzʾ ve cüllenār ve ġayr-i mes̱ḳūb ʿafṣ ve summāḳ ve şebb her birinden ikişer dirhem. Bu eczālar saḥḳ olunup ondan senūn ittiḫāẕ olunur ve teʾekkül ve nāṣūrdan mütevassıṭu'l-ḥāl olanlarda istiʿmāl olunur.

Ve keẕālik cüllenār ve ḫabes̱-i ḥadīd lis̱eye kebs olunur baʿdehu ḫall-i ʿunṣul veyāḫūd içinde varaḳ-ı zeytūn ṭabḫ olunan sirke ile maḍmaḍa olunur veyāḫūd felūniyā mevḍiʿ-i teʾekkülde istiʿmāl olunur ve ona devā-i ceyyid olur.

Ve keẕālik devā-i fūtenecī ve ʿufūnete māniʿ ve mevcūd olan ʿufūneti muḥallil edviyeler dahi istiʿmāl olunur. O māniʿ ve muḥallil edviyelerden olur maʿʾūn-ı ḥarmelī. Ve o maʿcūn nāfiʿ olmaz ise ḳalḳandīḳūn istiʿmāl

olunur. Ve menfaᶜatte bunlara ḳarīb olur şebb ve nūre ve ᶜafṣ ve zernīḫān aḫẕ ve şedīden saḥḳ olunduktan sonra mecmūᶜ-ı mesḥūḳtan bir dānıḳ ile mevḍiᶜ-i āfet delk-i ceyyid ile delk olunur ve baᶜde'd-delk bir sāᶜat ṣabr olunup baᶜdehu dühn-i verd ile maḍmaḍa olunur. Ve baᶜḍı kerre onun terkībine aḳāḳıyā dahi idḫāl olunur ve o devādan aḳrāṣ ittiḫāẕ olunup tecfīf olunur ve vaḳt-i ḥācette istiᶜmāl olunur. Ve baᶜḍı kerre yalnız iki zernīḫ ve nūre ve aḳāḳıyā ile iktifā olunup ondan ḳurṣ ittiḫāẕ olunur. Ve baᶜḍı kerre bundan aḳdem ẕikr olunan keyy nāfiᶜ olur ve o keyy teʾekkülü isḳāṭ eder ve laḥm-ı ṣaḥīḥ inbāt eder. Ve bundan sonra ᶜafṣ aḫẕ olunur, s̱ülüs̱ü miḳdārı mürr ile cemᶜ olunup senūn ittiḫāẕ olunur ve o senūnu istiᶜmāl laḥm-ı ṣaḥīḥ inbāt eder ve lis̱eyi şedd eder. Ve bu teʾekküle faṣd-ı çehārek cidden nāfiᶜ olur.

Beşinci Faṣl Netn-i Lis̱e Beyānındadır

Bu netnin muᶜālecesi bābu'l-beḫarda meẕkūrdur.

Altıncı Faṣl Lis̱enin Noḳṣānı ve Ḍumūru Beyānındadır

Erkek günlük ve zerāvend-i müdaḥrec ve dem-i aḫaveyn ve daḳīḳ-ı kirsenne ve aṣl-ı sūsen mütesāviyetü'l-eczā aḫẕ olunup baᶜde's-saḥḳ ᶜasel ve ḫall-i ᶜunṣul ile maᶜcūn kılınıp delūken istiᶜmāl olunur. Ve baᶜḍı kerre burçak unu on dirhem miḳdārı aḫẕ olunup ᶜasel ile ᶜacīn ve ḳurṣ olunduktan [sonra] bir ācürre veyāḫūd bir ḫazefe üzere vaḍᶜ olunur ki o ācürre ve ḫazefe taḥt-ı tennūrda kızdırılmış ola veyāḫūd o ḳurṣ ḫubz mis̱ālinde tennūra idḫāl olunup münseḥıḳ ve iḥtirāḳa ḳarīb olunca ḳadar tennūrda terk olunur ve baᶜdehu saḥḳ olunup üzerine dem-i aḫaveyn dört dirhem ve bir mis̱li kündür-i ẕeker ve zerāvend-i müdaḥrec ve īresā her birinden iki dirhem bu edviyeler idḫāl ve ḫalṭ olunup vech-i meẕkūr üzere istinān olunur.

Yedinci Faṣl İstirḫā-i Lis̱e Beyānındadır

Eger lis̱eye ᶜārıḍ olan istirḫā yesīr ve ḍaᶜīf olur ise bi-ḥasebi'l-mizāc ḳavābıḍ-ı ḥārre istiᶜmāli veyāḫūd ḳavābıḍ ile maṭbūḫ su ile maḍmaḍa onun muᶜālecesinde kifāyet eder. Ve o istirḫā-i ḍaᶜīfe şedīdü'n-nefᶜ olan maḍmaḍalardan olur ḫall ile şebbden mütteḥaẕe maṭbūḫ. Ve eger lis̱enin istirḫā-

sı ḳavī ve eks̱er olur ise onun muʿālece[sinde] ṣavāb olan budur ki mişraṭ ile lis̱e-i müsterḫiye şarṭ olunup demi tükürüle ve dem ḳaṭʿ olunduktan sonra sülāḳa-i ḳavābıḍ ile vech-i mez̲kūr üzere maḍmaḍa oluna. Ve ona muvāfıḳ sülāḳalardan olur medḳūḳ olan s̱emere-i ṭarfā üç dirhem, varaḳ-ı ḥınnā iki dirhem, zerāvend iki dirhem aḫẕ olunup teftīr oluna ve baʿdehu istiʿmāl oluna veyāḫūd cüllenār ve ḳuşūr-ı rummān her birinden altışar dirhem ve iki ṣınıf zernīḫ ve şebb-i Yemānī her birinden üçer dirhem ve verd ve summāḳ-ı Baġdādī her birinden sekizer dirhem ve sünbül-i ṭīb ve fiḳāḥ-ı idḫir her birinden onar dirhem. Bu edviye aḫẕ olunup leṭūḫ ve lāṣıḳ ittiḫāẕ olunur. Ve çehārek diye maʿrūf olan damardan faṣd cidden nāfiʿdir.

<u>Ṣıfat-ı [298b] leṣūḳ-ı ṣāliḥ:</u> Verd aḳmāʿıyla maʿan ve fülfül her birinden yedişer, cüft-i bellūṭ ve cüllenār ve ḥabbu'l-āsu'l-aḥḍar her birinden dörder, ḫarnūb-i Nebaṭī, summāḳ-ı münaḳḳā, ermāl her birinden beşer yāhūd ermāl bedeline ās sekiz. Bu eczālardan leṣūḳ ittiḫāẕ olunur. Ve baʿḍı kerre eyāric-i ṣaġīr ile teḥannük edip ḫall-i ʿunṣul ile ve ḥall-i ḥanẓal ile maḍmaḍa dahi nāfiʿ olur ve senūnāt-ı ḳaviyye dahi istiʿmāl olunur.

Sekizinci Faṣl Lis̱ede Nābit olan Laḥm-ı Zāid Beyānındadır

O laḥm üzerine ḳalḳand ile mürr vaḍʿ olunur ve laḥm-ı zāidi külliyyen ifnā eder, mücerrebdir.

Dokuzuncu Faṣl İki Dudakların ve Emrāḍlarının Beyānındadır

İki dudakların menfaʿatleri budur ki ağıza ve dişlere ġıṭā yaʿnī sitr olur ve luʿāb-ı femi ḥabs eder ve nāsa kelāmda muʿīn olur ve cemālini ziyāde eder. Ve dudaklar laḥmla ʿaṣabdan mürekkebdir ve onun ʿaṣabları ʿaḍali muḥīṭ olan şeẓāyālar olur.

Onuncu Faṣl Dudaklarda Olan Şuḳūḳu Bildirir

Şuḳūḳ-ı şefeh muʿālecātında o edviyeler istiʿmāl olunur ki onda ḳabḍ ve tecfīf telyīn ile cemʿ ola. Ve şuḳūḳ-ı şefehte nāfiʿ olan edviyeler kes̱īre olur. Kaçan femde kes̱īren imsāk ve lisānla kes̱īren ḳalb ve bir maḥallden maḥall-i āḫere taḥvīl olunsa şuḳūḳa nāfiʿ tedbīr olur. Sürreyi ve maḳʿadeyi

tedhīn eylemek ve iki ḳıs̱s̱ā ḳıṭᶜalarını biri biriyle delk edip ve ḥādis̱ olan köpüğünü aẖẕ edip onunla şuḳūḳ-ı şefeh üzere ṭılā eylemek dahi nāfiᶜ olur veyāẖūd mā-ı sebistān ve mā-ı şaᶜīr ve luᶜāb-ı bezr-i ḳaṭūnā, işbu üç edviyenin biriyle şuḳūḳa ṭılā nāfiᶜdir. Ve düsūmāttan zübd ve muẖẖ ile ve şuḥūmdan buzağı ve kaz şaḥmları balla ẖalṭ olunup ṭılā olunur veyāẖūd ḥabbetü'l-ẖaḍrā dühnü veyāẖūd dühn-i verd ile ṭılā olunur ve o dühne beyāḍ-ı beyḍ ve daḳīḳ ᶜale'l-ẖuṣūṣ daḳīḳ-i kirsenne karıştırılır. Ve keẕālik dühn-i verd ile ḳayrūṭī ittiẖāẕ olunup istiᶜmāl olunur. Ve baᶜḍı kerre ona mürdāsenc dahi idẖāl olunur.

Şuḳūḳ-ı şefeye edviye-i nāfiᶜa vü mücerrebeden olur isfīdāc, reṣāṣla saḥḳ olunan ᶜafṣ, neşā, kes̱īrā şaḥm-ı decācla istiᶜmāl olunur ise. Ve keẕālik ᶜafṣ-ı mesḥūḳ ile ẖall yāhūd maṣṭakī, ᶜilk-i buṭm, zūfā, ᶜasel, bu eczālardan merhem ittiẖāẕ olunur. Ve keẕālik mürdāsenc ve şāẕenec ve ᶜurūḳ-ı kürküm her birinden nıṣf cüzᵓ, dehenec bir cüzᵓ, keçi tırnağı, zaᶜferān her birinden s̱ülüs̱ cüzᵓ, kāfūr südüs cüzᵓ. Bu mecmūᶜ altı cüzᵓ şemᶜ ve on altı cüzᵓ dühn-i verd ile ve dühn-i belesān ve dühn-i bān ve dühn-i ütrücc işbu dühnden biriyle ᶜanber-i müẕāb bu edviyelerin mecmūᶜu ḳayrūṭī kılınıp istiᶜmāl olunur ve onun ġıdāsı ekāriᶜ ve beyḍ-i nīm-birişt kılınır.

On Birinci Faṣl Dudakların Evrāmı ve Ḳurūḥu Beyānındadır

Onların muᶜālecātında vācib olur ki ẖılṭ-ı ġālibi istifrāġla bedᵓ oluna baᶜdehu edviye-i mevḍiᶜiyye istiᶜmāl oluna.

Ammā şefeteyn evrāmı lis̱e evrāmına aḥkāmda ḳarīb olur ve lis̱e evrāmında istiᶜmāl olunan edviyenin ḳalīlen aḳvāları şefeh evrāmında istiᶜmāl olunur.

Ammā şefeh ḳurūḥunun edviye-i mevḍiᶜiyyeleri ḳavābıḍdan ittiẖāẕ olunur, helīlec, ḥuḍaḍ, bezrü'l-verd, cevzü's-serv ve uṣūl-i kürküm gibi devālar ittiẖāẕ olunur. Ve baᶜḍı kerre onlara dehenec ve aẓlāf-ı maᶜz-i muḥraḳ ve saᶜter-i muḥraḳ ve cemᶜ olunmuş duẖān ve üşne idẖāl olunur ve ammā onda istiᶜmāl olunan edhān dühn-i mişmiş ve dühnü'l-cevzü'l-Hindī olur.

On İkinci Faṣl Bevāsīr-i Şefeh Beyānındadır

Dudaklarda olan bevāsīre bu edviyeler nāfiᶜdir: ḫabes̱-i ḥadīd ve mürdāsenc ve isfīdāc ve zaᶜferān ve şebb veznleri berāber aḫẕ olunup şemᶜle ve cevz-i Hindī ile veyāḫūd dühn-i levz ile merhem ittiḫāẕ olunur.

On Üçüncü Faṣl İḫtilāc-ı Şefeh Beyānındadır

Eks̱er-i ḥālde dudaklara seğrimek miᶜde müşāreketiyle ᶜārıḍ olur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ ġas̱eyāna ve ḳayʾa muḳārin olan iḫtilāc-ı şefeh miᶜde müşāreketiyle olduğu ziyāde ẓāhir olur ve ᶜale'l-ḫuṣūṣ emrāḍ-ı ḥāddede ve evḳāt-ı beḥārīnde senin bildiğin üzere miᶜde müşāreketiyle şefehlere iḫtilāc ziyāde ᶜārıḍ olur. Ve baᶜḍı kerre iḫtilāc-ı şefeh o ᶜaṣaba müşāreket ile ᶜārıḍ olur ki o ᶜaṣab şefeye dimāġdan veyāḫūd nuḫāᶜdan gelir ve o ᶜaṣablar dimāġa müşārik olurlar. Ve senin üzerine vācib olur ki o iḫtilācın esbābını tefaḫḫuṣ eyleyesin ve hangi sebebden ḥādis̱ oldu ise ḳānūn-ı sābıḳ üzere ᶜamel edip ona münāsib muᶜālece eyleyesin.

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNUNDAN FENN-İ TĀSİᶜ EMRĀḌ-I ḤALḲ VE MUᶜĀLECĀTI BEYĀNINDA OLAN KELĀM-I MÜCMEL OLUP FUṢŪLÜ MÜŞTEMİL MAḲĀLE-İ VĀḤİDE ÜZERE KILINDI

Evvelki Faṣl Aᶜḍā-i Ḥalḳın Yaᶜnī Boğazın Teşrīḥi Beyānındadır

Ḥalḳ o feḍā ve boş maḥalldir ki iki mecrāyı cāmiᶜdir yaᶜnī nefesin mecrāsı ve ġıdānın mecrāsı o feḍāda olur ve onun biraz zevāidi vardır lehāt[287] ve levzetān[288] ve ġalṣame[289] gibi, onlar dahi aᶜḍā-i ḥalḳtan maᶜdūdedir. Ve sen merīnin ve ḥancerenin[290] teşrīḥini külliyyātta bildin.

Ammā lehāt bir cevher-i laḥmīdir ki ḥicāb ve perde gibi ḥancerenin aᶜlāsına aṣılmıştır. Menfaᶜati budur ki ḫāricden vārid olan havāyı ḥabs ve taᶜdīl edip ḳaṣabe-i riyede olan mecrāsına havāyı muᶜaddilen irsāl eder. Vech-i mezḳūr üzere havā tedrīc ve taᶜdīl olunmayıp bürūdet-i ḫāriciyyesi üzere riyeye vāṣıl olsa lā-maḥāle onun berdi riyeye nikāye ider.

Ve lehātın āḫer menfaᶜati duḫānı ve ġubārı riyeden menᶜ eder. Ve lehāt ṣavta muḳraᶜ olup ṣavt ona iᶜtimād ile ḳuvvet bulup ᶜaẓīm olur, ke-enne lehāt maḫrec-i ṣavta miḳdārınca bāb-ı muᵓṣad u muġlaḳ olur, onun için lehāt emrāḍ ḥasebiyle ḳaṭᶜ-ı ṣavta muḍırr olur ve berd-i ḫāricī riyeye bilā-taᶜaddül vāṣıl olmakla riyeye müteᵓeẕẕī olur ve riye berdi ḳabū eylemek ile suᶜāle müᵓeddī olur.

Ammā levzetān o iki laḥmdır ki aṣl-ı lisānda olup fevḳ cānibine irtifāᶜı olur, ke-ennehümā iki üẕün-i ṣaġīre gibidir ve onlar iki laḥm-ı ᶜaṣabī gibidir ve ġudde gibi ṣulb olurlar ve üẕünlere o ġuddeler aṣl gibidir. Ve merīye ṭarīḳ o iki ġudde arasından mürūr eder. Ve onların menfaᶜatleri budur ki havāyı reᵓs-i ḳaṣabe katında ḥıfẓ ve viḳāye edip ona ḫazīne gibi olur. Ve

287 "Lehāt" bir cevher-i laḥmdır ki ḥancerenin aᶜlāsında asılmıştır, ᶜavāmm-ı nās ona küçük dil derler.

288 "Levzetān" aṣl-ı lisānda fevḳ cānibine mürtefiᶜ ġudde misālinde ᶜaṣabānī laḥmiyyettir, ke-enne üẕün-i ṣaġīr misālindedir, merīye ṭarīḳ onların arasından mürūr eder.

289 "Ġalṣame" bir laḥm-ı ṣıfāḳīdir, lehātın taḥtında ḥaneke mülāṣıḳ olur ve tedellī edip reᵓs-i ḳaṣabeye munṭabıḳ olur.

290 "Ḥancere" ḳaṣabe-i riyenin fevḳinde bir ᶜuḍv-ı ġuḍrūfīdir ve merī ile ḳaṣabeye meşdūdedir.

ḳalb havāyı istinşāḳ eyledikte o levzetān ḳalbe ḳalbin taḥammülü miḳdārı havāyı irsāl eder, zīrā istinşāḳ ile havā defᶜaten ḳalbe vārid olsa ḥayvānda şeraḳ iḥdā̱s eder yaᶜnī ḥayvān boğulur, ke̱sret-i havā ḥasebiyle.

Ammā ġalṣame bir laḥm-ı ṣıfāḳīdir ki lehātın altından ḥaneke muttaṣıl ve mütedellī olup sarkar ve reˀs-i ḳaṣabeye munṭabıḳ olur.

Ve ġalṣame üzerinde fāiḳ[291] demekle maᶜrūf bir ᶜaẓm vardır ki onun dört ḍılᶜı vardır, ikisi fevḳte ve ikisi taḥtta olur. Ammā ḳaṣabenin ve merīnin teşrīḥlerini bundan sonra biz ẕikr eyleriz.

İkinci Faṣl Ḥalḳta Olan Aᶜḍāların Emrāḍı Beyānındadır

Boğazda olan aᶜḍālardan her birine emrāḍ-ı mizāc ve evrām ve inḥilāl-i ferd ᶜārıḍlar olup o emrāḍın ṣāḥibi ṭaᶜāmı izdirāda yutmağa [299a] ḳādir olmaz ve ġuṣṣa iḥdā̱s eder. Ve ġuṣṣa iḥdā̱sında bu emrāḍ gibidir ḥacmi olan bir nesne boğaza nüşūb edip yapışmak. Ve onun ᶜilācında vācib olur ki ibtidā o boğazında şeyˀ-i nāşib olan kimsenin yaᶜnī boğazına ve iki ketifi arasına ḍarb oluna ve o ḍarbenin vāḥiden baᶜde vāḥidin tekrārı müfīd olmayıp ġuṣṣası zāile olmaz ise ḳayˀ ile iᶜānet olunur velākin onda ḫaṭar olur.

Üçüncü Faṣl Boğazda Eğlenen Diken ve Onun Mecrāsına Cārī Olan Nesneler Beyānındadır

Eger boğazda diken veyāḫūd ağaç ve kemik şaẓiyyeleri ve o mi̱slli nesneler kalır ise ona tedbīrde vācib olur ki o şeyˀ-i vāḳıfa naẓar oluna. Ona parmak ile cess mümkin ise veyāḫūd rīşe veyāḫūd ās-ı berrī kökünün filizi veyāḫūd iki kat kılınmış yay kirişi ile o şeyˀ-i vāḳıfa erişip onların biriyle esfele o şeyˀ-i vāḳıf defᶜ olunur veyāḫūd yukarı ce̱zb olunup ağzından iḫrāc olunur. Ve o vāḳıfe şevk için maṣnūᶜ olan ālet-i nāḳışe yaᶜnī minḳāş vāṣıl olur ise ṣavāb olan onunla iḫrāc olunmaktır. Ve bizim gelecekte vaṣf edeceğimiz üzere iḫrāc olunur ise cümleden enfaᶜ olur.

Ve bu vücūh ile iḫrāc mümkin olmaz ise vācib olur ki aḥsā-i müzliḳa istiᶜmāliyle o nesneyi izlāḳ eyleyeler.

---

291 "Fāiḳ" ġalṣamanın fevḳinde bir ᶜaẓm vardır ki onun dört aḍlāᶜı vardır, ikisi fevḳte ve ikisi taḥtta olur.

Ve o dahi müfīd olmaz ise iṣbaᶜ ve rīşe ve veyāḫūd edviye ile füvāḳ ve ḳayᵓdan biri taḥrīk olunnur. Ve bu bābda mücerreb olan devālardan olur küllü yevmin ḥurf-i mesḥūḳ mā-ı ḥārr ile şürb olunup ḳayᵓ olunmak, zīrā bu vech ile ḳayᵓ ile [nāşib olan] nesne ḳaẕf olunur. Ve evlā olab budur ki miᶜdesini ṭaᶜāmla mümteliᵓe edip baᶜdehu üzerine bu ḳayᵓ istiᶜmāl oluna.

Ve baᶜḍı kerre bir ḳıṭᶜa şerḥ olunmuş laḥma bir ḳıṭᶜa ḫayṭ-ı ḳavī bağlanıp belᶜ olunduktan sonra ceẕb olunur ve o nāşib laḥmla ḫurūc eder. Ve keẕā-lik kuru inciri ḫayṭ-ı ḳavī-i meẕkūr ile muḥkem şedd olunup ḳalīlen maḍġ olunduktan sonra belᶜ ve ceẕb olunmakla dahi iḫrāc olunur. Ve baᶜḍı kerre dahi rubb-ı ᶜinebde tīn ṭabḫ olunup ṭabīḫi ile ġarġara olunur, o ġarġara nā-şibi mevḍiᶜinden ibāne edip ayırır.

Ve baᶜḍı kerre dahi inḍācı ve rıfḳ ile teftīḥi olan edviye ile ḥalḳa ḫāric-den ḍımād olunur, şeyᵓ-i nāşibin mevḍiᶜi tefettuḥ etmekle nāşib ḫāric olur. Ve o ḍımādın mis̱āli zety ve mā-ı fātir ile arpa unundan mütteḫaẕ olan ḍımād olur.

Dördüncü Faṣl ᶜAlaḳ-ı Nāşib Beyānındadır

Bi-ḥasebi'l-ittifāḳ baᶜḍı miyāhta ṣaġīr ve ḫafī ᶜalaḳ yaᶜnī kurt tevel-lüd edip ḫafāsı ḥasebiyle ondan taḥarrüz olunmaktan zühūl olunur. Ve o suyun şāribi suyu içtikte ᶜalaḳı dahi belᶜ edip baᶜḍı kerre o ᶜalaḳ boğazın ẓāhirine ve baᶜḍı kerre merīnin bāṭınına taᶜalluḳ eder ve baᶜḍı kerre dahi miᶜdede olur ve baᶜḍı kerre dahi o ᶜalaḳın ḫafāsı ve ṣıġarı bir ḳadre bāliġ olur ki müteᵓemmil olan kimse dahi iḥsās eylemez. Ve kaçan o dūd-ı ḫafī ḥalḳa teşebbüs̱ ve mürūr-ı vaḳt ile dem imtiṣāṣ etmekle büyür ve ḥacm ve cüs̱s̱esi ẓāhir olur:[292]

<u>el-ᶜAlāmāt</u>: Nüşūb-ı ᶜalaḳ sebebiyle yaᶜnī boğazına sülük yapışmakla o kimseye ġamm ve kerb ve nefs̱-i dem ᶜārıḍ olur. Ve eṣıḥḥādan her kimde nefs̱-i dem veyāḫūd ḳayᵓ-ı dem aḥyānen vāḳiᶜ olur ise onun ḥalḳında sen teᵓemmül eyle, zīrā iḥtimāl vardır ki onun ḥalḳında ᶜalaḳ vardır.

292 Ḥalḳın ẓāhirine teşebbüs̱ bu vechle olur ki o su ile dūd ḥancereye dāḫil olmaz. Ḥancereye vāṣıl oldukta sudan müfāraḳat edip ḥalḳın ẓāhirine teşebbüs̱ eder.

el-Muᶜālecāt: Eger ᶜalaḳ-ı nāşib görünüp başar ile idrāk ve iḥsās olunur ise bizim vaṣf edeceğimiz üzere onun ᶜalaḳı aḫẕ ve nezᶜ olunur.

Ve baᶜḍı kerre boğaza ḳarīb maḥallde ise ġarāġır ve baḫūrāt ile muᶜālece olunur. Ve ona seᶜūṭāt dahi nāfiᶜ olur eger ᶜalaḳ-ı nāşib enfe ḳarīb ise.

Ve eger ᶜalaḳ derinde ve miᶜdede ise miᶜdede mütevellid olan kurtları kusturucu ve ishāl edici muḳayyiʾāt ve müshilāt istiᶜmāl olunur.

Ve baᶜḍı kerre bu meẕkūrlardan mā-ᶜadā ḥiyel-i uḫrā ile dahi ᶜalaḳ isḳāṭ olunur, o ḥīleden biri budur ki ᶜalaḳı nāşibi olan kimse sarmısak yiyip mā-ı ḥārr içine girer veyāḫūd ḥammām-ı ḥārra ḳuᶜūd eder, vaḳt vaḳt ağzına mā-ı meṡlūc doldurur, ᶜalaḳ sāḳıṭa olunca ḳadar bu ḥāl üzere olur. Ve bu ḥāle ġaşy gelince ḳadar ṣabr ederse onun ṣabrı emr-i ṣavāb olur, zīrā ᶜalaḳ şiddet-i ḥarāretten müteʾeẕẕī olur. Ve ağzında olan mā-ı meṡlūcdan ona eṡer-i berd vardıkta ḥarāretten fem cānibine kaçar ve bürūdet semtine ḥareket etmekle mevḍiᶜ-i nüşūbundan munfaṣıl olur ve iḫrāc-ı ᶜalaḳta bu tedbīr ceyyid olur.

Ve çok kerre olur ki sarmısak ekl edip mā-ı meṡlūc ḥiẕāsında şemste ağzı açık oturmak o ᶜalaḳı iḫrācda kifāyet eder.

Ve nāstan baᶜḍıları ṣāḥib-i ᶜalaḳa fesāfis saḳy ederler. Fesāfis bir nevᶜ baḳḳtır ki cildi ġāyet raḳīḳ olan ḳurāda müşābih olup kırmızı ve demevī olur, ona her ne ḳadar rıfḳ ile yapışılsa ve el ile mess olunsa münfesiḫ olup ezilir. Ve fesāfisi ḫall ile veyāḫūd şarābla saḳy ederler veyāḫūd ḳamᶜ ile ḥalḳa tebḫīr ederler. Ve ẓann olunur ki o vaṣf olunan fesfese bizim diyārımızda[293] "ebḫal" diye maᶜrūf olan ḥayvān ola.

Ve baᶜḍı kerre yalnız sirkeden ḥasv ittiḫāẕ olunup istiᶜmāl olunsa ᶜalaḳı iḫrāc eder ḫuṣūṣan sirkeye milḥ dahi katılırsa fiᶜli ḳavī olur. Ammā iḫrāc-ı ᶜalaḳa nāfiᶜ olan ġarāġır ḫall-i ḥıltīt ile yalnız veyāḫūd milḥ ile maḫlūṭan ġarġaradır. Ve keẕālik ḫardal iki miṡli būraḳ ile veyāḫūd ḫardal bir miṡli nūşādur ile veyāḫūd şīḥ nıṣf vezni kibrīt ile yāhūd pelin bir miṡli şūnīz ile yāhūd ḫall-i ḫamr ki içinde ṡūm, şīḥ, türmüs, ḥanẓal, seraḫs ṭabḫ ṭabḫ olunmuş ola. Pes o maṭbūḫla yāhūd iki ūḳıyye miḳdārı ḫall-i ḫamrın içine üç

293 "Bizim diyārımızda" dediğinden murād Şeyḫ'in diyārıdır. Iṣfahān'da Sulṭān Maḥmūd-ı Ġaznevī'nin oğlu Sulṭān Mesᶜūd'a vezīr olmuştur, Hemedān'da vefāt etmiştir.

dirhem būraḳ ve iki diş s̱ūm idḫāl edip ġarġara olunur. Ve bu ġarġaraların her birisi isḳāṭ-ı ʿalaḳta istiʿmāl olunur.

Ve ʿalaḳı iḫrācda kavak yaprağı ʿaṣīri ile ġarġaranın ḫāṣṣıyyeti vardır. Ḫall-i ḥıltīt ile veyāḫūd su ve ḳulḳuṭār ile ġarġaranın menfaʿati vardır.

Ammā o ʿalaḳ miʿdede ḥāṣıl olur ise yaʿnī mā-ı ʿālıḳ-ı meşrūbla ʿalaḳ-ı ṣaġīr miʿdeye vāṣıl olup onda büyüdü ise ona bu devā saḳy olunur, devā-i nāfiʿ: Şīḥ, ḳaysūm, efsentīn, şūnīz, türmüs, ḳusṭ, ebrenc-i Kābülīnin[294] cevfi yaʿnī lübbü ve içi, seraḫs. Bu mezḳūrların her birinden ikişer dirhem aḫẕ olunup su ile memzūc sirke ile istiʿmāl olunur. Veyāḫūd o kimseye s̱ūm veyāḫūd baṣal veyāḫūd kerneb veyāḫūd fūtenec-i nehrīnin tāzesi ve muṭayyeb ḫardal iṭʿām olunur.

Ve ḥādd ve ḥırrīf olan nesnelerin küllīsini tenāvül edip baʿdehu ḳayʾ eylemek. Eger ḳayʾ ona sehl olursa nāfiʿ olur. Ve o kimsenin ḳayʾı sühūlet üzere ḥāṣıl olmaz ise onun taḳyiʾesi şeyʾ-i māliḥ-i ḥādd ile olur.

Ve eger ʿalaḳın taʿalluḳ ve nüşūbu enfe olur ise onda seʿūṭ istiʿmāl olunur. Ve eḥabb-ı seʿūṭātı ḫall ve şūnīz ve ḳıs̱s̱ā-i ḥımār ʿuṣāresi ve ḫarbaḳ olur.

Ve kaçan o ʿalaḳ-ı nāşibe inḳıṭāʿ ʿārıḍ olup pārelense onun ṣāḥibi ṣıyāḥtan ve kelāmdan ḥaẕer üzere olmak gerektir.

Eger demin seyelānı veyāḫūd ḳaẕfi veyāḫūd ishāli olur ise her birinin bābında ẕikr olunan senin bildiğin muʿālecātla ʿilāc olunur. Ve o ʿavārıḍı defʿde sūrincānın ḫāṣṣıyyeti vardır.

Ve ʿalaḳı ḳālıb ile yaʿnī ālet ile aḫẕın ṭarīḳi budur ki ʿalaḳ-ı nāşibin ṣāḥibi güneşte iḳāme olunup ağzı fetḥ olunur ve miġrefe mis̱ālinde maṣnūʿ olan mīlin ṭarafı ile lisān esfel cānibine ġamz olunup basılır. Kaçan ʿalaḳa ẓāhir olup görünse o ḳālıb ʿalaḳın aṣl-ı ʿunuḳuna vaḍʿ olunup aḫẕ olunur, ʿalaḳ munḳaṭıʿ olmasın için ḳālıb ancak aṣl-ı ʿunuḳa vaḍʿ olunur ve o ḳālıb bi-ʿaynihi bāsūr aḫẕ olunan ḳālıbdır.

---

294 "Ebrenc-i Kābülī" biring-i Kābülī demektir.

Beşinci Faṣl Ḫavānīḳ ve Ẕebḫ Beyānındadır

İḫtināḳ, nefesin riyeye ve ḳalbe nüfūẕunun imtināᶜıdır.[295] Ve iḫtināḳ esbāb-ı keṡīreden ᶜārıḍ olur; edviye-i ḫānıḳa ve edviye-i semmiyyeden dahi ᶜārıḍ olur. Ve baᶜḍı kerre aḥşāda demin cümūdundan dahi ᶜārıḍ olur. Lākin el-ān bu maḳāmda mebḥūṡumuz ancak o iḫtināḳtır ki ḥancereye ḳarīb olan ālet-i nefeste ḥādiṡ olan sebeb ile ᶜārıḍ olur. [299b] O sebeb verem veyāḫūd inṭıbāḳ veyāḫūd ālāt-ı istinşāḳı taḥrīkten ḳuvvetin ᶜaczi miṡlli nesneler olur.

Ve senin maᶜlūmundur ki verem veyāḫūd ᶜuḍv-ı mücāvirin ḍaġṭı cārrının menāfiẕini sedd eder. Ve keẕālik senin maᶜlūmundur ki o ᶜaḍalāt ki onun aᶜḍāyı taḥrīki ḥasebiyle havā ḫāricden münceẕib olur; o ᶜaḍalāt, ḥancerenin ᶜaḍalātı olur. Ve ḥancere ᶜaḍalinin havāyı ceẕbi keyfiyyeti ne vech üzere olduğunu bābu't-teneffüste biz beyān eyleriz ki dāḫil-i ḥancerede ve ḥavālīsinde olan ᶜaḍallere baᶜḍı kerre yübs istīlā eder. Ve yübs ve cefāf ḥasebiyle o ᶜaḍaller aᶜḍā-i teneffüste fiᶜlini icrādan ve ᶜuḍv-ı mücāvirini taḥrīkten ve ᶜuḍv dahi havāyı ceẕbinden ᶜāciz olur.

Ve baᶜḍı kerre dahi o ᶜaḍalāta istir[ḫā] veyāḫūd teşennüc veyāḫūd āfet-i āḫer ᶜārıḍ olup mecrā her ne miḳdār mesdūd olmasa dahi ḥayvān teneffüs etmeğe ḳādir olmaz.

Ve baᶜḍı kerre dahi iḫtināḳ ᶜuḍv-ı mücāvirin aᶜḍā-i teneffüsü ḍaġṭ edip o ᶜuḍv-ı teneffüs munṭabıḳ olmakla olur. Ve bu vechle iḫtināḳ ve inṭıbāḳ aṣl-ı ᶜunuḳta olan feḳārātın bāṭın ve dāḫil cihetine zevāliyle ḥāṣıl olur. Ve o zevālin sebebi ḍarbe ve saḳṭadan biri olur ve ona ᶜilāc olunmaz.

Ve baᶜḍı kerre dahi feḳārın zevāli ḫarezātın ᶜaḍallerinin ve rābıṭasının teverrümü ile ve keẕālik merī ᶜaḍalinin ve rābıṭasının teverrümü ḥasebiyle olur. Ve o ḫarezenin dāḫile inciẕābı müşāreket ile olur veyāḫūd ḫarezāta

---

295 Maᶜlūm buyurula ki *Ḳānūn*'un istiᶜmālātından fehm olunan budur ki ḫunāḳ ve ẕebḥa bir maᶜnāya ola, lākin *Muᶜālecāt-ı Buḳrāṭiyye*'de Aḥmed-i Ṭaberī min-beyni aṣnāfi'l-ḫunāḳ mistaḳil bir bābda īrād eyledi ve "el-Bābu't-Tāsiᶜ ve'l-Erbaᶜūne Fī-Vecaᶜi'l-Ḥalḳi'l-Maᶜrūfi bi'ẕ-Ẕebḥi" ᶜunvānı ile muᶜanven eyledi ve dedi ki "Ḥulḳūmun iki cānibinde iki ᶜaḍale vardır ki onunla ve merī cildesi ile izdirād tamām olur. Ve merī ve ḥulḳūm ağızlarında dahi bir ᶜaḍale vardır ki ona ṭarcehāriyye derler ve reʾs-i mizmār dahi derler. Ve baᶜḍı kerre ġalīẓ ve fāsid ve ḥāddü'l-keyfiyyet ve süḫūnātı o ᶜaḍallerden birine munṣabb olup onlarda verem-i ḥārr iḥdāṡ eder ve ḫāricden o maḥallin üzerinde kulaktan kulağa hilāliyyü'ş-şekl ḥumret ẓāhir olur ve bu veremde ḫaṭar-ı şedīd olur. İntehā.

esbābdan bir sebeb ʿārıḍ olmakla o sebeb ḫarezātı bāṭına cez̠b eder veyāḫūd ḫarezeye teşennüc ʿārıḍ olmakla bāṭına müncez̠ibe olup iḫtināḳ-ı nefesi īcāb eder.

Bu iḫtināḳın erdeʾi yübūsetten olan iḫtināḳ olur. Ve ʿaṣaba iṣābet edip yübūsete ʿaṣabı müstaʿidd eden āfāt-ı sāire dahi erdeʾ olur.

Ve iḫtināḳın ṣıbyāna ʿurūḍu kes̱īrü'l-vuḳūʿ olur, ṣıbyānın erbiṭası leyyin olmak ḥasebiyle.

Ve iḫtināḳın ziyāde ḫaṭarlısı feḳārāt-ı ʿunuḳtan fıḳra-i s̱āniyenin ve fevḳinde olan fıḳranın zevāli ḥasebiyle olan iḫtināḳ olur. Ve eger fıḳra-i s̱āniye taḥtında olan fıḳralardan birinin zevāli ile ḥādis̱ olur ise o iḫtināḳ eslem olur. Ve fıḳra-i ūlā zevālinden olan iḫtināḳ eşedd ve eḥadd olur.

Ve mücāveret ḥasebiyle olan iḫtināḳ ḳabīlinden olur dīdān ḥasebiyle olan iḫtināḳ ve biz onu ʿusr-i izdirād bābında z̠ikr eyledik

Ve evrām aʿḍā-i müteverrime iʿtibārı ile dört ḳısma münḳasım olur, zīrā iḫtināḳı īcāb eden verem baʿḍı kerre ḥancerenin ḫāricinde olup ḳuddām cānibine veyāḫūd esfele māile olan ʿaḍalātın birinde olur bir vech ile ki veremin ḥumreti muḳaddem-i ʿunuḳta veyāḫūd ṣadrda veyāḫūd ḳassta[296] ẓāhir olur ve veremin kendi dahi ẓāhir olur.

Ve baʿḍı kerre dahi verem ḥancerenin ḫāricinde olur velākin ḫalfe māil olur. Ve verem ʿaḍalāt-ı merīde dahi olur ḥattā verem ve veremin ḥumreti ve levni dāḫil-i femde ẓāhir olur.

Ve baʿḍı kerre verem ve veremin levni bi'l-müşāreke feḳāra ve nuḫāʿa teʾeddī eder veyāḫūd verem merīnin ʿaḍalāt-ı bāṭınesinde ve merīyi vely eden aʿḍā ʿaḍalātlarında olur, bi'l-cümle nefesi taḍyīḳ eder ve o verem ḥisse ẓāhir olmaz.

Veyāḫūd verem ḥancerenin ʿaḍalāt-ı bāṭınesinde olur ve ḥancerenin ġışā-i müstebṭınında olur. Ve bu ḳısmdan ʿārıḍ olan veremin iḫtināḳı sāir iḫtināḳtan şerrli olur ve ḥisse bu dahi ẓāhir olmaz.

Ve baʿḍı kerre iḫtināḳın sebebi z̠ikr olunan evrām-ı erbaʿadan iki ṣınıf veyāḫūd üç ṣınıf veremlerin ictimāʿından ḥādis̱ olup sebeb-i verem terkīb-i s̱ünāī yāhūd terkīb-i s̱ülās̱ī ile mürekkeb olur. Ve z̠ikr olunan evrāmın sebebi evrām-ı sāirenin sebebleri gibidir.

296 "Ḳass" sīn ile ve ṣād ile lüġattir, ṣadrın vasaṭında aḍlāʿın mülteḳāsıdır.

Ve baᶜḍı aġdiye vardır ki onu tenāvül edenlerin ẕikr olunan aᶜḍālarında o aġdiye evrām-ı erbaᶜadan birini iḥdās̱ eder, ḥandeḳūḳā gibi. Ve baᶜḍılar dediler ki ḥandeḳūḳānın, ẖass ve hindebādan biri tiryāḳı gibidir.

Ve bu evrām baᶜḍı kerre cemīᶜan bedende imtilā yok iken ve beden naḳī iken mücerred aᶜḍā-i nefes ve ḥalḳ civārında imtilā olmak ile ẕikr olunan veremlerin biri ḥādis̱ olur.

Ve baᶜḍı kerre iẖtināḳa müʾeddī olan evrām vech-i āẖer ile taḳsīm olunur ve denilir ki ḥalḳta olan evrāmın baᶜḍısı ẖāricde ḥisse ẓāhir olur. Ve baᶜḍı āẖeri teʾemmül ve tefekkür olundukta bāṭın-ı ḥalḳta ve dāẖilde verem olduğu ḥisse ẓāhir olur ve baᶜḍısı ḥisse ẓāhir olmaz. Ve ḥisse ẓāhir olmayan verem merīde olur veyāẖūd dāẖil-i ḥancerede olur. Ve onlara ıṭṭılāᶜ ağzını feth ve lisānını delᶜ ve iẖrāc edip lisān üzere cānib-i esfele şiddet ve ḳuvvet ile ġamz etmek ile ḥāṣıl olur.

Ve bu evrāmın māddesi baᶜḍı kerre dem ve baᶜḍı kerre mirre-i ṣafrā ve baᶜḍı kerre balġam olur.

Ve iẖtināḳın eks̱er-i ḥālde sebeb-i fāᶜilīsi irẖā ḥasebiyle ᶜaḍalin inṭıbāḳı ve mecrā-yı nefesi seddi olur. Balġamdan olan, selīm ve bürʾü sehl ve serīᶜ olur. Baᶜḍı kerre kırk gün miḳdārı mütemādī olur. Ve balġamī iẖtināḳın kimisi balġam-ı lezic-i ġalīẓ-i bārid ile tevellüd eder. Ve baᶜḍı balġamī dahi balġam-ı laṭīf-i ḥārrdan tevellüd eder.

Ve iẖtināḳı mūcib olan verem baᶜḍı kerre ḥancerenin ᶜulyāsında olan ᶜaḍalātta olur. ᶜAḍalāt-ı ᶜulyā veremi balġamdan dahi tevellüd eder.

Ve baᶜḍı kerre verem süflānī olan ᶜaḍalāt-ı ḥancerede olur ve o veremin māddesi ṣafrā-i laīf olur, zīrā balġam-ı ġalīẓ ᶜaḍalāt-ı süflānīye reʾsten baᶜīd ve dimāġdan dūr olmakla o maḥalle vāṣıl olmaz ancak ḥārr ve laṭīf olan mirre-i ṣafrā tevrīm eder ve süflānī ᶜaḍalātı sevdā lā-maḥāle tevrīm eylemez ve ᶜulyāyı tevrīmi dahi nādir olur.

Baᶜḍılar derler ki sevdādan iẖtināḳ ᶜārıḍ olmak mümteniᶜ olur, zīrā sevdā bir ᶜuḍvdan ᶜuḍv-ı āẖere defᶜaten munṣabb olmaz. Ṣāḥib-i *Ḳānūn* der ki baᶜīd değildir ki her ne ḳadar nādirü'l-vuḳūᶜ ise baᶜḍı kerre mādde-i sevdāviyye bir ᶜuḍvdan ᶜuḍv-ı āẖere defᶜaten nüzūl eyleye veyāẖūd ḳalīlen ḳalīlen nüzūl edip iẖtināḳa müʾeddī tevrīm eyleye. Ve baᶜḍı kerre dahi ᶜaḍalāt-ı mezkūrede olan verem sevdāvī verem-i ḥārrdan intiḳāl ṭarīḳiyle olur yaᶜnī

evvelā ᶜaḍalāta mirre-i ṣafrā munṣabbe olup verem ḥādiṯ olduğundan māddе-i veremin laṭīfi muḥterik̩ olup verem ḥārr-ı sevdāvī olan vereme intiḳāl eyler. Pes o sevdāvī evrām cemīᶜan erdeᵓ olur.

Ve verem-i ḫunāḳī ḫālī değildir ki yā maḫnūḳu ḳatl eder veyāḫūd māddesi intiḳāl eder veyāḫūd dāḫil-i ḳaṣabede teḳayyuḥ ve tecemmuᶜ eder.

Ve baᶜḍı kerre dāḫil-i ḳaṣabede verem ḥādiṯ olur velākin o verem ḫanıḳ eylemek mertebesine vāṣıl olmaz.

Ammā o ḫunāḳ ki ġāyette redī olup ᶜale'd-devām ağzını açıp ve lisānını delᶜ ve iḫrāca muḥtāc ola, o āfete ḫunāḳ-ı kelbī derler.

Ve aṣnāf-ı ḫunāḳtan dāḫil-i ḥancere ᶜaḍalinden ḥādiṯ olan ve dāḫil ve ḫāricde olan veremlerin ḫunāḳına ve feḳārın zevālinden olan iḫtināḳa dahi ḫunāḳ-ı kelbī tesmiye olunur.

Ve baᶜḍı kerre ḫunāḳın māddesi riyeye intiḳāl [edip] ẕātü'r-riye iḥdāṯ eder ve baᶜḍı kerre dahi mādde-i ḫunāḳ ᶜaṣaba intiḳāl edip ᶜaṣabda teşennüc iḥdāṯ eder ve baᶜḍı kerre mādde nevāḥī-i ḳalbe intiḳāl edip ḳātil olur ve baᶜḍı kerre dahi mādde-i ḫunāḳ miᶜdeye intiḳāl eder.

Ve ḫunāḳtan helāk olan kimselerde evvelā teşennüc ᶜārıḍ olup baᶜdehu helāk olur. Ve baᶜḍı kerre ḫunāḳ-ı kelbī yevm-i evvel ile yevm-i rābiᶜ arasında ḳatl eder. Ve rebīᶜ-i şitevīde baᶜḍı kerre ḫunāḳ miṯlli emrāḍ keṯīrü'l-vuḳūᶜ olur.

Ve kaçan ḫunāḳ müştedd olsa nefes munḫurī olur yaᶜnī burun deliklerinden ḫurūc eder ve revṯe yaᶜnī ernebe ve ᶜarteme dedikleri burnun ucuyla o nefese iᶜānet olunur, zīrā o nefes revṯeyi ve ṣadrı taḥrīke ziyāde muḥtāc olur ve keẕālik ziyāde sürᶜate ve tevātüre muḥtāc olur. Eger ḳuvvet ḳaviyye ise lā-maḥāle nefeste sürᶜat ve tevātür olur ve nefeste nefḫa olmaz.

Ve ḫunāḳ ḥummayāt-ı [300a] muṭbıḳada olan ḫunāḳ cüderīyi inẕār eder. Ve ḥummayāt-ı muṭbıḳada ᶜārıḍ olan boğaz ağrısı dahi cüderīyi inẕār eder, o ağrı her ne ḳadar ḫunāḳ sebebiyle değil ise.

Ḥummayāt-ı ḥāddede ᶜārıḍ olan iḫtināḳ cidden redī olur, zīrā teneffüse iḥtiyāc o ḫunāḳta cidden şedīd olur. Ve o ḫunāḳ yevm-i buḥrānda ḥādiṯ olur ise meḫūf ve ḳātil olur; evrām-ı ḫunāḳiyye ile buḥrān lā-maḥāle ḳātildir.

el-ᶜAlāmāt: Bi'l-cümle aṣnāf-ı ḫunāḳa ᶜāmm ve şāmil olan ᶜavārıḍdan olur ḍīḳ-ı nefes ve fem meftūḥan bāḳī kalmak.

Ve bir nesneyi belᶜin ṣuᶜūbet ve imtināᶜı ve belᶜin ṣuᶜūbeti baᶜḍı kerre o rütbeye bāliġ olur ki maḫnūḳ olan kimse şürb edeceği suyu ibtilāᶜ eyledikte boğazından su geçmeyip munḫurlarından ḫārice ḫurūc eder. Ve yine ᶜavārıḍ-ı ᶜāmmdan olur ᶜaynın cuḥūẓ ve irtifāᶜı. Ve ḫunāḳın şedīd olanlarında lisānın delᶜi yaᶜnī taşra çıkması ve lisānın ḍaᶜf-ı ḥareketi. Ve baᶜḍı kerre bu ḥālet dāim olup munḫureynden tekellüm edenlerin kelāmına o maḫnūḳun kelāmı müşābih olur. Ve fi'l-ḥaḳīḳa o mis̱lli maḫnūḳun munḫureyni mesdūdlardır ve kelāmı munḫurdan tekellüm eylemek onlar ḥaḳḳında mutaṣavver değildir velākin kelām-ı munḫurīye onların kelāmları müşābih olur.,

Ammā balġamī ve ṣulb olan ḫunāḳta vecaᶜ ziyāde şedīd olmaz ve ḫunāḳ-ı ḥārrede vecaᶜ ziyāde olur.

Ve kaçan vecaᶜ şedīd olsa baᶜḍı kerre raḳabenin küllīsi müntefiḫa olup şişer ve vech dahi kez̠ālik müntefiḫ olur ve lisān tedellī eder yaᶜnī esfele sāḳıṭ olur.

Ve z̠ebḥanın eslemi z̠ebḥası olan kimsenin nefesinde ᶜusret ve ṣuᶜūbet olmayanlar olur. Aṣḥāb-ı ḫunāḳın nabḍı zamān-ı ibtidāda mütevātir ve muḫtelif olup sonra ṣaġīr ve mütefāvit olur.

Ve verem ḥasebiyle olan ḫunāḳın cemīᶜan aṣnāfı bu ᶜalāmetlerde müşterek olur ki onların merīleri ve ḥancereleri cāsiye[297] yaᶜnī ṣulbe ve mütemeddide iḥsās olunur ve ḥissi baṣar veyāḫūd lems ile olur ve ke-enne ḫunāḳın ṣāḥibi ḳayᵓı iştihā eder gibi olur.

Ammā aṣnāf-ı ḫunāḳın zevāl-i fıḳra ḥasebiyle olanlarının ᶜalāmeti o maḫnūḳun raḳabesi dāḫile müncez̠ibe olur ve mevḍiᶜ-i zevāl teḳaṣṣuᶜ eder yaᶜnī ḳaṣᶜa ve kāse gibi çukurlanır. Ve o mevḍiᶜe lems olunsa vecaᶜ ḥādis̱ olur ve ḳafāsı üzere istilḳā eylese bir nesneyi yutmağa ve ibtilāᶜa ḳādir olmaz.

Ve z̠ebḫa ile z̠ātü'r-riyenin her birinden ḍīḳ-ı nefes ḥādis̱ olur. Ve ikisinden her birinin farḳı budur ki z̠ātü'r-riye defᶜaten ḫānıḳ olmaz, iḫtināḳ onda tedrīcle ᶜārıḍ olur, ammā z̠ebḥada iḫtināḳın ᶜurūḍu baᶜḍı kerre defᶜaten olur.

Ve ḥancere vereminden ḥādis̱ olan iḫtināḳ ile merī vereminden ḥādis̱ olan iḫtināḳ dahi biri birlerinden bu vechle farḳ olunur ki ḥancere vereminde belᶜ ve bir nesneyi yutmak mümkin olur ve nefes ᶜusretli olur, ammā

297 "Cāsiye" ṣulbe maᶜnāsınadır.

merī vereminde ʿaksi üzere belʿ mümteniʿ ve teneffüs bilā-ʿusret mümkin olur. Ve baʿḍı kerre ḥancere veremi büyüyüp belʿe dahi imtināʿ gelir. Ve merī veremi dahi büyüyüp teneffüste dahi ʿusret ve imtināʿ olur.

Ve merī veremlerinden ḍīḳ-ı nefes iḥdās̱ eden verem merīnin aʿlāsında olan veremdir ve esfelinde olan verem ile ḍīḳ-ı nefes ʿārıḍ olmaz, zīrā nefesin mecrāsı ḳaṣabe-i riye olur. Ve merīnin fevḳte ve aʿlāda olan ʿaḍalātı teverrüm eyledikte o verem ḳaṣabe-i riye tecvīfini taḍyīḳ edip ḍīḳ-ı nefes iḥdās̱ eder. Ammā esfel-i merīde olan ʿaḍalāt veremleri ḳaṣabe-i riyeyi sedd eylemez ve ondan ḍīḳ-ı nefes cidden ʿārıḍ olmaz; min vechin ḍīḳ ve ʿusret bulunur ise teneffüs ondan mertebe-i imtināʿa varmaz.

Ve kaçan verem merīnin ʿaḍalāt-ı dāḫiliyyesinde olur ise o verem ḥisse ẓāhir olmaz ve belki lisān ḥanek-i esfele şedīden laṭy ve teseffül eder.

Ve baʿḍı verem redī olup ondan bürʾ recā olunmaz ve baʿḍı āḫerde redāʾet o miḳdār olmaz ve ondan bürʾ recā olunur. Ve redāʾeti ḳalīl olan ḳısm-ı s̱ānī ʿaḍalāt-ı merīnin āḫirde ve esfelde olan ʿaḍalinde olup ḥisse ẓāhir olmayan verem olur. Pes bu veremlerin arasında emr-i fārıḳ budur ki ḳalīlü'r-redāʾet olan veremde ḍīḳ-ı nefes ancak zamān-ı belʿde olur, ammā redī olan verem ḥancerenin dāḫilinde olup o dahi ḥisse ẓāhir olmaz, ḫāricden iḥsās olunmaz ve maḫnūḳun ḥalḳı teʾemmül olunsa dāḫilde verem olduğu dahi bilinmez belki o verem ġavrda olur, ḫāricden veyāḫūd dāḫilden ona ıṭṭılāʿ ve iḥsās mümkin olmaz ve bu verem ġāyet-i redāʾette olur. Ve ḫāricden iḥsās olunup dāḫilden iḥsās olunmayan veremin redāʾeti ondan dūn ve noḳṣān olur. Ve ḫunāḳ-ı redīde menʿ-i nefes serīʿan ve ʿaceleten ʿārıḍ olur; o redī ḫunāḳın ṣāḥibi istilḳā eylese nefesi aṣlā ve külliyyen müntefī olur ve istilḳā eylemese nefesinde ʿusret olur lākin külliyyen imtināʿ olmaz.

Ve redī veremin ʿalāmet-i uḫrāsı budur ki o verem ṣāḥibi boynunu dāimā temdīd eder ve boynunu uzatmak ve temelmül etmek yaʿnī bir ṭaraftan ṭaraf-ı āḫere taḥavvül ve teḳallüb etmek ile teneffüse iḥtiyāl eder ve ona intiṣāb ve dik durmak vācib ve ḍarūrī olur, ıḍṭıcāʿa ḳādir olmaz.

Ve kaçan maḫnūḳun ḍīḳ-ı nefesi ve ebḫıre-i duḫāniyyeyi iḫrāca ḥāceti ḳuvve-i müteneffisenin ḥāl-i teneffüste ruṭūbātı ḫārice izʿāc ve ʿunf ile iḫrāc eylemesi mertebesine bāliġ olup ʿunf ve izʿāc olunan ruṭūbette zebediyyet ẓāhir olur ise o maḫnūḳtan bürʾü recā olunmaz ve ona muʿālece olunmak

vācib olmaz belki baʿḍı kerre maḫnūḳun nefs̱inde zebediyyet aḥyānen bulunup ẕikri mürūr eden vech üzere olmaz ise o maḫnūḳa berāʾet ʿārıḍ olmak recā olunur onun için o maḫnūḳ-ı müzbidde ḳuvvet ve ṭaʿāma şehvet mevcūde olur ve ondan ʿāfiyet meʾmūl olur. Ammā o maḫnūḳun yüzüne ḫuḍret ve meḥācir-i ʿaynlarına sevād ʿārıḍ olsa o maḫnūḳ meyyittir yaʿnī helāke müşriftir.

Ve keẕālik maḫnūḳun nabḍı ṣaġīr ve eṭrāfı bāride ve lisānı ġalīẓ ve esved olsa bu ʿalāmetler dahi ʿalāmāt-ı rediyye olur.

Ve ḫavānīḳte ḥummā-ı şedīde ʿārıḍa olsa mevt ʿācil ve müsriʿ olur, zīrā ḥummā nefes-i kes̱īre muḥtāc olur ve maḫnūḳun nefesi ḳalīl veyāḫūd ʿadīm olmakla mevt mübāderet ve müsāraʿat eder.

Ve baʿḍılar maḫnūḳa mevtin serīʿan teveccüh eylediğinin ʿalāmātını beyān edip dediler ki bir kimsede ḫavānīḳ olup muʾaḫḫar-ı ʿunuḳunun levni ḥumret-i muʿtādesinden beyāḍa veyāḫūd ḫuḍrete müteġayyir olup ibṭlerinde ve ürbiyyelerinde ʿaraḳ bādir olsa o maḫnūḳ iki günün birinde yaʿnī yevm-i evvelde veyāḫūd yevm-i s̱ānīde meyyittir, teʾḫīr olunmaz.

Ammā maḫnūḳun recā-i bürʾüne ve ṣıḥḥatine ʿalāmet budur ki onun ḥumreti ḫārice ḫurūc eder ve ḫāricde ḥumretin ẓuhūru ʿalāmet-i maḥmūde olur. Ve çok olur ki ḥumret ḫāricde ẓuhūr eylediği gibi maḫnūḳ gözünü açar ve ifāḳat gelir. Ve keẕālik maḫnūḳun nefesi müteġayyir olup nefes-i ṣaġīr ü ḳaṣīr ile nefes almağa bedʾ eylese o dahi ʿalāmet-i maḥmūde olur, zīrā maḫnūḳ ḥāl-i şiddetinde nefesi taṭvīl eder ve ṭūl-i müddet teneffüste ḳalīlen ḳalīlen havāyı ceẕb eder. Ve kaçan nefes ḳaṣīr olmağa başlasa delālet eder ki ḫunāḳın şiddeti zāile oldu, nefes-i ḳaṣīr ü ḍaʿīf ona eṣıḥḥā gibi kifāyet eyledi, pes bu delālet ile ʿalāmet-i maḥmūde ḥāṣıl oldu. Ve keẕālik ḫunāḳ cānibinin cānib-i ḫilāfında verem ḥādis̱ olsa o dahi senin bildiğin vech ile ḫunāḳın inḥilāline delālet eder.

Ve mādde-i iḫtināḳın intiḳāli ʿalāmātı budur ki ḫunāḳın vereminde inficār yok iken istirāḥata müʾeddī ḍumūr ve inḥilāl müşāhede olunur ve bu vech ile veremi müşāhede eyledikten sonra vācib olur ki nabḍda teʾemmül oluna, nabḍ mevcī ve ʿaẓīm olup ʿalīlde suʿāl dahi var ise delālet eder ki o ḫunāḳ ẕātü'r-riyeye intiḳāl eder ve eger nabḍ müteşennic ise o ḫunāḳ teşennüce intiḳāl eder ve eger nabḍ cidden ḍaʿīf ve ṣaġīr ise ve tefāvütü dahi

var ise ve ḫafaḳān dahi [300b] hāyice ve ġarīziyyede inḥilāl ve ġaşy dahi ḥādis̱ olur ise delālet eder ki mādde nāḥiye-i ḳalbe munṣabbe olmuştur. Ve eger miᶜdede vecaᶜ ve ġas̱eyān ḥādis̱ ise o mādde miᶜdeye intiḳāl eylemiştir. Ammā ḫunāḳın veremi cemᶜ-i mādde eylediyse ona dört günden sonra vereme līnet ᶜurūḍu delālet eder.

Ve baᶜḍı ḫunāḳta evvelā ᶜunuḳta ve nāḥiye-i ṣadrda ḥumret ᶜārıḍa olduğundan sonra o ḥumret-i ẓāhir ġāyibe olup batar ve o ḥumretin ġaybeti iki vech üzere olur: Vech-i evvel o māddenin bāṭına rücūᶜundan olur ve vech-i s̱ānī māddenin istifrāġından olur. İstifrāġ māddeden nāşī ḥumret-i meẕkūra ġaybet eder ise ondan bürᵓ recā olunur. Ve bāṭına māddenin inciẕābı ḥasebiyle olan ḥumretin ġaybeti ᶜalāmet-i rediyyedir.

Ve ḫunāḳ-ı demevīnin ᶜalāmeti senin bildiğin dem ᶜalāmetleridir; lisān ve vech ve gözlerin ḥumretidir ve ağızda dem ṭaᶜmı olmaktır, ağzında dem ḥalāveti olmakla veyāḫūd şarāb-ı şedīd ṭaᶜmı olmakla. Ve yine dem ᶜalāmetinden olur maḫnūḳta vecaᶜ temeddüdünün şiddeti ve şedīden nefeste ḍīḳ olmak.

Ve iḫtināḳ-ı ṣafrāvīnin ᶜalāmātı ḥarāret ve iltihāb ve ġamm-ı şedīd ve ᶜaṭaş-ı şedīd ve cidden şedīd olan vecaᶜ-ı lez̠z̠āᶜ ve merāret-i fem ve yübs ve seher olur. Ve ṣafrāvīde dahi ḍīḳ-ı nefes bulunur lākin demevīnin ḍīḳı müballiġaten bāliġa olmaz. Ve baᶜḍı kerre ḫunāḳın ṣafrāvī olduğuna lisānın levni ve mevḍiᶜ-i veremin ḥurḳat ve ḥiddeti delālet eder, o mevḍiᶜde ke-enne bir şeyᵓ-i lāz̠iᶜ vardır diye iḥsās olunur. Ve ṣafrāvīnin vecaᶜı demevīnin vecaᶜından eḳall olur. Ve balġamī ḫunāḳın māddesi balġam-ı māliḥ ve balġam-ı būraḳī vü lezic olur ve ḥarāreti olur, bināen ᶜaleyh ağzında o keyfiyyette ṭuᶜūm bulunur. Ve baᶜḍı kerre ona lisānın ve vechin levni beyāḍ olmak ve ᶜaṭaşı ve iltihābı ḳalīl olmak delālet eder. Ve ona ᶜalīlin lisānına istitḫā olmakla delᶜ-i lisān dahi ᶜārıḍ olur. Ve ḳalīlen onun ġuddelerine verem yaᶜnī ḥalḳında olan ġuddelere şişler ᶜārıḍ olur ve o şişin vecaᶜı ḳalīl veyāḫūd ᶜadīm olur ve ḥummāsı olmaz ve müddeti kırk gün miḳdārı mütemādī olur. Ve bu balġamī ḫunāḳın ṣāḥibi taġaddī edip loḳmayı ibtilāᶜ murād eyledikte ona cidd ve ihtimām eder ise bu nevᶜ ḫunāḳta ictihād ile loḳmayı isāġa mümkin olur, zīrā balġamı rıḫv olmakla tenfīẕ-i loḳmayı ḳābil olur.

Ve ḫunāḳ-ı sevdāvīnin ʿalāmeti budur ki veremi ṣalābetli ve ağzında ḥumūḍat ve ʿufūṣat olur. Ve o ḫunāḳın ʿurūḍu defʿī olmaz, tedrīcle ḳalīlen ḳalīlen ʿārıḍ olur. Ve baʿḍı kerre ḫunāḳ-ı sevdāvī verem-i ḥārrdan intiḳāl ṭarīḳiyle olur.

Ve aʿḍā-i teneffüsün yübsünden ʿārıḍ olan ḫunāḳın ʿalāmeti ağzında ruṭūbetin ḳılleti ve mā-ı ḥārr ile vaḳt-i istiʿmālde intifāʿı olur. Mā-ı ḥārrın terṭīb ve irḫāsı olmakla onunla yābise olan aʿḍā-i nefes intifāʿ eder.

Ve bundan sonra maʿlūm buyurula ki baʿḍı kimsenin boğazında vecaʿ ḥādiṡ olup bir sene ve iki sene o vecaʿ mütemādī olur ve o vecaʿ-ı mütemādī delālet eder ki o kimsenin nevāḥī-i ḥalḳında faḍl ve mādde taḥaccür eylemiştir. Ve lāyıḳ olur ki onun emri ve tedārükü ihmāl olunmaya ve muʿālecesinin ʿusretinden ve o āfetin ṣalāḥı ḳabūlü baṭīʾ olduğundan taḍaccur eylemeyip muʿālecesinde muvāẓabet oluna. Ve ʿalīle dahi vācib olur ki ṭabībin fiʿline tābiʿ ola.

Altıncı Faṣl Nevāḥī-i Ḥalḳta ʿĀrıḍ Olan Evrām-ı Ḥalḳ ve Ḥancerede ve Ḥancereyi Muṭīf ve Muḥīṭ Olan Ġudedde ve Lehāt ve Ġalṣame ve Levzeteynde ʿĀrız Olan Verem Muʿālecelerinde Tekellüm Eylediğimiz Kelām-ı Küllī Beyānındadır

Bu evrāmı fāʿil olan faḍlın ʿuḍva evvelā munṣabb olanları faṣd ve ishālle istifrāġ olunmak vācib olur. Ve yine vācib olur ki mādde cānib-i muḫālife cezb oluna her ne ḳadar o cezb mevḍiʿ-i veremden baʿīd olup mevḍiʿ-i vereme muḳābil olan maḥalle vaḍʿ-ı meḥācim ile olur ise. Ve eṭrāfı dahi rabṭ-ı mūlim ile rabṭ olunur. Ve edviye-i ḳābıḍa ile bedʾ olunup veremin üzerine ḳābıḍ edviyeye ʿasel gibi ḳalīlen cilāsı olan devā mezc olunur. Ve o ḳābıḍ edviyenin efḍali cevzin ḳuşūru ve tūtun rubbu olur.

Ve bundan sonra maʿlūm ola ki kaçan vecaʿ-ı lehāt ve ḫunāḳ ẓuhūr eylese evvel-i ẓuhūrunda ḫall ile ġarġara māddeyi inṣıbābdan menʿ ve redʿ eder ve ruṭūbet-i keṡīreyi celb ve cezb eder yaʿnī ḫārice iḫrāc ve istifrāġ eder. Ve bu ġarġara esnāsında iḥdāṡ-ı ruṭūbet eden nesnelerden imtināʿ ve iḥtirāz olunur.

Ve yine isti^cmāli menfa^catli olan edviye-i ḳābıḍadan olur şebb, ^cafṣ, cüllenār ve teherrī edince ḳadar maṭbūḫ ḥulv ve ḥāmiḍ iki nev^c rummān. Bu mezḳūrlar le^cūḳ ittiḫāẕ olunup isti^cmāl olunur. Keẕālik nāfi^c olan devālardandır ^calīlin yāfūḫunu ḥalḳ edip aḳāḳıyā ^cuṣāresi ile o maḥalle ṭılā etmek. Bu edviyeler ile ibtidāen mu^cālece olunur ba^cdehu tedrīcle müdḍicāt isti^cmāl olunur ve ba^cdehu müfettiḥāt-ı ḳaviyye isti^cmāl olunur ḥattā istidrāc olunarak ḳuvvette nüşādur ve ^cāḳırḳarḥā mertebesine bāliġ olanlar dahi isti^cmāl olunur.

Ve bu bābda ẕikr olunur ki ḥalḳa nāfi^c olan edviyedendir ḳusṭ, kündüs, varaḳ-ı diflā, merzencūş mis̱llilerden ^caṭūs ittiḫāẕ olunup isti^cmāl olunmak.

Ḫavānīḳ ve lehāt ve levzeteyn evrāmlarında bi'l-ḫāṣṣa menfa^cati mücerreb olan devālardan olur ve bi'l-cümle a^cḍā-i ḥalḳa nef^c-i ^caẓīmi olur biraz ḫuyūṭ ^cale'l-ḫuṣūṣ urcuvān-ı baḥrī ile maṣbūġa olan ḫuyūṭ aḫẕ olunup onun ile ef^cī ḫanıḳ oluna ba^cdehu o ḫayṭ ẕikr olunan evrām ṣāḥibinin boynuna taṭvīḳ oluna. Ve bu vech üzere olan ṭavḳın bu evrāma nef^c-i ceyyid-i ^caẓīmi olup me^ɔmūl ve mütevaḳḳa^cdan ziyāde olur. Bu evrāmın cemī^can evḳātında süt eşref-i edviyeden olur, red^ci ve telyīni ve veca^cı teskīni olduğundan.

Ve vācib olur ki ḳabḍ ve taḥlīl ve inḍācı olan edviyelerden birini isti^cmāl murād olundukta te^ɔemmül olunup bedenin ḥāline naẓar oluna ve līn ve ṣalābetine bakıla. Eger beden ṣulb ise isti^cmāl olunan edviye taḳviye oluna ve eger beden mülāyim ve leyyin ise edviye dahi telyīn ve taḍ^cīf oluna. Keẕālik ^calīlin sinnine ve mizācına ve zamāna ve ^cādete dahi mürā^cāt oluna.

Ve lehāt ve levzetān veremlerine ve istirḫālarına ḫāṣṣaten ḳaṭ^cla dahi mu^cālece olunur. Ve ḳaṭ^c ile olan mu^cālecelerine biz bir bāb ifrād ve ifrāz eyleriz. Ve bu āfetlere olan vücūh-ı mu^cāleceden olur onun maḥallini ġamz eylemek. Ve onun üç maḥalli ve mevḍi^ci vardır: Evvelki maḥalli feḳārın zāil olduğu maḥalldir. İkincisi lehāt ve levzetānda olan maḥall-i veremdir, zīrā ba^cḍı kerre lehāt sāḳıṭa olup ġamz ile fevḳ cānibine işāle ve terfī^c olunur. Ve üçüncüsü ^cunuḳtur, zīrā evrām-ı balġamīde ba^cḍı kerre iki menfeẕ ya^cnī ḳaṣabe ve merī tecvīfleri ma^can teḍayyuḳ eder. Ve o menfeẕleri tenḳıye ve telṭīfte ^cunuḳa ġamz ile isti^cānet olunur.

Yedinci Faṣl Ẕebḥ ve Ḫavānīḳ ve Sāir Esbābdan Bir Sebeb ile Ḥādis̱ Olan İḫtināḳ Muᶜālecelerinin Beyānındadır

Ammā bu emrāḍlardan ḫunāḳ-ı ḥārr muᶜālecesinde vācib olur ki ona faṣd ile ibtidā oluna ve defᶜaten dem kes̱īren iḫrāc olunmaya, ᶜale'l-ḫuṣūṣ ḳuvvet ḍaᶜfı aḫẕ eylese dem-i kes̱īr iḫrācından iḥtirāz ziyāde vācib olur ve o vaḳt-i ḍaᶜfta ᶜaşreten ᶜaşreten yaᶜnī defeᶜātle faṣd olunup her bir faṣdda onar ḳaṭre dem iḫrāc olunur. Eger ḳuvvet ḍaᶜfa bedᵓ etmedi ise dem iḫrāc olunmaktan münfekk olunmaz, ġaşye ḳarīb olunca ḳadar ḳavī olan kimselerden dem iḫrāc olunur.

Ve yine vācib olur ki faṣdı tefrīḳ ve defeᶜātle eyledikte ḥıfẓ-ı ḳuvvete ve defᶜ-i ġaşye müᵓeddī olur vech üzere tebdīd ve tefrīḳ eyleye, zīrā o faṣdlardan maḫnūḳa ġaşy ᶜārıḍ olsa o ġaşy ḳuvveti isḳāṭ edip maḫnūḳta suḳūṭ-ı ḳuvvet ve ᶜusr-i teneffüs cemᶜ olur ve o kimse iḫtiyāren veyāḫūd ḍarūreten taḳlīl-i ġıdāyı dahi aḫẕ eder ve bu ḥāletlerin ictimāᶜından lā-maḥāle ḫaṭar mütevaḳḳiᶜ olur ḫuṣūṣan ki o ᶜalīlde ḥummā dahi ola, ḫaṭarı ᶜaẓīm olur.

Ve bunlardan mā-ᶜadā emr-i faṣdda şeyᵓ-i āḫere mürāᶜāt olunmak [301a] dahi vācib olur, onun beyānı budur ki emrāḍ-ı ḫunāḳıyyede demin ġālib olup ḫunāḳa müᵓeddī olduğunun sebebi dem-i ḥayḍ ve dem-i bāsūrdan birinin iḥtibāsı olur. O mis̱lli ḫunāḳ muᶜālecesinde vācib olur ki bir maḥallden faṣd oluna ki o faṣd ile dem muḥtebes olduğu cānibe müncez̠ib ola, mes̱elā dem-i ḥayḍ ve dem-i bāsūr iḥtibāsından ḥādis̱ olan ḫunāḳ muᶜālecesinde ṣāfin faṣd olunur ve iki sāḳtan ḥacāmet olunur. Ve kaçan o faṣd ve ḥacāmet ile dem-i kes̱īr iḫrāc olunsa sāᶜatince ᶜārıḍa-i ḫunāḳ sākine ve zāile olur.[298] Ve baᶜḍı kerre o faṣd ve ḥacāmeti ertesi gün dahi iᶜādeye muḥtāc olunur.[299]

Ḥaḳīḳat-i kelām budur ki ᶜalīlin ḥālinin faṣdı zamān-ı nuḍca ḳadar teᵓḫīre taḥammülü olur ise faṣdı müdāfaᶜa ve teᵓḫīr eylemek evlā olur, bedende ḳuvvet bāḳıye kalıp ve istifrāġ mādde-i maraḍın kendiden olsun için. Lā-

298 Zīrā dem-i ḥayḍ ve dem-i bāsūr esfelden muḥtebes ve aᶜlāya müncez̠ib olmakla ḫunāḳ ᶜārıḍ olmuş idi, ṣāfini faṣd dem-i ṣāᶜidi mevḍiᶜ-i lāyıḳı olan esfel cānibine cez̠b etmekle mādde-i ḫunāḳ maḥall-i veremden tenḳıye olunmakla ᶜārıḍa-i ḫunāḳ külliyyeten zāil oldu.

299 Yaᶜnī baᶜḍı kerre faṣd-ı vāḥid kifāyet eder ve baᶜḍı kerre dahi tekrār faṣda ḥācet olur, dem kes̱reti ve sebeb-i iḥtibāsın ḳuvvet ve ḍaᶜfı ḥasebiyle.

kin zamān-ı nuḍca mümkin oldukça teʾḫīr lāzım olan faṣd faṣd-ı küllīdir, zīrā ḫunāḳta ḳable'n-nuḍc irsālāt demekle maʿrūf olan faṣda mürāʿāt olunur yaʿnī evāil-i eyyāmda mütevāliyen ve mirāren faṣd olunur ve her birinde demden ḳaṭarāt-ı maʿdūde irsāl ve iḫrāc olunur.[300] Ve zamān-ı nuḍca gelince iḫrāc olunan dem cemīʿan vezn olunsa mādde-i verem olan demin ʿöşrüne veyāḫūd ḫumusuna bāliġ olup ziyāde iḫrāc olunmamak vācib olur. Ve ḳable'n-nuḍc olan irsālātla teneffüste sühūlet ḥāṣıl olur.

Ve keẕālik ḫunāḳta imtilā olur ise ve ġarāġır ile elem ʿārıḍ olur ise o ġarāġır dahi teʾḫīr olunur, zīrā o ḥālde ġarāġır istiʿmāl olunsa mādde-i imtilāyı mevḍiʿ-i vereme ceẕbden ḫavf olunur ve lāzım olur ki ġarāġır dahi baʿde't-tenḳıye istiʿmāl oluna.

Ve ẕebḥten bir āḫer ṣınf dahi vardır ki verem onda ġalṣamenin aḳṣāsında olur. Ve kaçan o veremden ḳable'l-inḥıṭāṭ faṣd olunsa maḫneḳa ve boğulacak maḥalle ẕebḥ ʿilleti münḥaṭṭa olur yaʿnī o faṣd bāʿiṯ-i helāk olur.

Ve verem-i sāire gibi ḫunāḳın evḳātı dört vaḳte münḥaṣıre olur: zamān-ı ibtidā ve zamān-ı tezeyyüd ve zamān-ı intihā ve zamān-ı inḥıṭāṭtır. İşbu ḫunāḳın ezmine-i erbaʿasından her biri ekṡeriyyā aḥvāl-i izdirād ile maʿlūm olur. ʿUsr-i izdirādın evvel-i ẓuhūru zamān-ı ibtidā ve ʿusrun tezeyyüdü zamān-ı tezeyyüd ve ʿusrun bir ḳarār üzere vuḳūfu zamān-ı intihā ve ʿusrun tenāḳuṣu zamān-ı inḥıṭāṭtır. Ve ḫunāḳ mādām ki zamān-ı tezeyyüdde olup ve faṣd-ı bāliġa ḍarūret mess eylemezse ẕikr olunan irsālāt ile iktifā olunur ve faṣd-ı bāliġ nuḍcdan sonraya teʾḫīr olunur. Ve ḫunāḳın ḥudūṡu nāḥiye-i ḥalḳta faḍla olduğundan olup cemīʿan bedende imtilā yok ise ve bedenden nāḥiye-i ḥalḳa meded gelmekten ḫavf olunmaz ise faṣdı terk eylemek cāiz olur ve belki o maḫnūḳun bedeninden esbāb-ı taḥallül külliyyen menʿ olunur, zīrā keṡret-i taḥallül bedel mā-yeteḥalleli taḥṣīli için keṡret-i taġaddīye muḥtāc olur. Ve maḫnūḳ ise ġıdādan menʿ olunur onun için ki beden taġaddī için ruṭūbete muḥtāc oldukta mevcūd olan ruṭūbeti istiʿmāl etmekle mādde-i verem olan ruṭūbeti taḳlīl eder ve verem olmağa ṣāliḥ olan mevāddı cihet-i veremden ṣarf eder, ke-enne ṭaʿām tenāvülü terk olundukta bedene ġıdā olmağa ṣāliḥ olan dem ḳalīl olmakla mādde-i veremi beden

300 Ḳable'n-nuḍc iḫrāc olunan dem mādde-i verem demi değildir belki o dem-i ḫāric dem-i āḫerdir lākin onda dahi ḫurūcu ile keṡret defʿ olup bir miḳdār ḫiffet gelir.

ġaṣb eder ve baʿdehu inḍāc ve ıṣlāḥ edip bedenin ġıdāsını teks̱īr eder. Bu vech ile mevādd ġaṣb olundukta lā-maḥāle vereme ḫiffet gelir.

Ve kaçan faṣda mübāderet olunsa baʿḍı kerre faṣd taḥammül olunmaz ve bedel mā-yeteḥallel taḥṣīli için ġıdā istiʿmāline ḥācet olur ve ġıdāyı istiʿmāli maḫnūḳa elem verir ḫuṣūṣan ġıdāyı isāġa müteʿaẕẕir ola ve loḳma boğazdan geçmeye, o vaḳt ġıdānın ʿaẕābı ve elemi ziyāde olur. Lākin vācib olur ki taḥt-ı lisāndan faṣda mübāderet olunup teʾḫīr olunmaya, her ne ḳadar yevm-i evvelde olur ise dahi o faṣd işlene. Ve keẕālik ẕikri müteḳaddim olan faṣdāt-ı mütefārıḳa ve irsālāt es̱nāsında dahi taḥt-ı lisāndan faṣd oluna, ʿale'l-ḫuṣūṣ taḥt-ı lisānda olan damarda temeddüd olur ise o damarı faṣd ziyāde nāfiʿ olur. Ve baʿḍı kerre vidāco yaʿnī şāh damar dedikleri damarı dahi faṣda ḥācet olur. Ve baʿḍı kerre dahi lisānın kendini şarṭa ve sāḳları ḥacāmete muḥtāc olur, zīrā şarṭ ve ḥacāmet ziyāde nāfiʿ olur. Ve ḫavānīḳ ʿurūḍu muʿtādı olan kimseye vācib olur ki kendide imtilā iḥsās eylediği gibi ḫunāḳ ʿārıḍ olmazdan muḳaddem faṣda müsāraʿat eyleye ve faṣl-ı rebīʿde dahi faṣd eyleye.

Ve şedīdü'n-nefʿ olan muʿālecāttan olur cidden ḳaviyye olan ḥuḳne istiʿmāline mübāderet eylemek lākin o kimsede ḥummā olur ise ḥuḳne-i leyyine istiʿmāline iḳtiṣār olunur, ḥuḳne-i ḳaviyye istiʿmāl olunmaz. Ve maḥmūm olmayan maḫnūḳa ḥuḳun-ı ḳaviyye istiʿmālinin ve şiyāfāt istiʿmālinin menfaʿat-i ḳaviyyesi olur.

Ve vācib olur ki maḫnūḳ kimsenin eṭrāfı tenṭīl oluna ve ṣūf ile ʿunuḳu taṭvīḳ oluna ḫuṣūṣan zūfā-i raṭb demekle maʿrūf ṣūfla taṭvīḳ olunmak ziyāde nāfiʿdir. Ve hangi ṣūfla taṭvīḳ olunur ise gerektir ki o ṣūfe zeyte veyāḫūd babadya yağına ġams oluna, zīrā bu dühnler müleyyin ve vecaʿı müsekkindir. Ve āḫir-i demde bu devālar nefʿ vermediği vaḳtte o dühnlere cevāẕib dahi ḫalṭ olunur. Ve o ḫalṭ olunacak cevāẕib būraḳ ve ḫardal ve ḳusṭ ve cünd-i bīdester ve kibrīt ve merāhim-i ḳaviyye-i muḥammire gibi nesnelerdir. Ve keẕālik ʿasel-i belādır ve müneffiṭ olan devālar dahi ḫalṭ olunur.

Ve vācib olur ki ḫunāḳı olan kimse yevm-i s̱ālis̱e ḳadar ġıdāsını sikencebīn veyāḫūd şarāb-ı ʿasele ḳaṣr eyleye, üç günden sonra baʿḍı eşribe-i leẕīẕe ile mā-ı şaʿīre tederrüc oluna baʿdehu yumurta sarısına tederrüc oluna. Ve kaçan sühūlet ile ibtilāʿ ve izdirād mümkin oldukta ḫanderūs ile aḥsā ey-

lemek muvāfıḳ olur ve āḫirinde aḥsāyı münḍıcāttan baᶜdehu muḥallilāttan ittiḫāẕ eylemek evfaḳ olur.

Ve eger belᶜ ve izdirād ᶜusretli olur ise ḫarezāt-ı raḳabeden ḫareze-i s̱āniye üzere maṣṣ ile veyāḫūd nār ile olan meḥācim vaḍᶜ olunur, ḳalīlen ḳalīlen menfeẕ genişip aġdiyeden tecerruᶜ olunan etᶜime sāyiġa olsun için.

Ve meḥācim izāle olunmak murād olundukta maṣṣ ile vaḍᶜ olunan meḥācim rıfḳ ile izāle olunur, ammā nār ile vaḍᶜ olunan meḥācim bi-nefsihā sāḳıṭ olur, yed ile izāleye ḥācet olmaz. Ve miḥceme şarṭ olunup o mevḍiᶜden ve keẕālik aḫdeᶜayndan[301] dem iḫrāc olunmakta beᵓs yoktur. Ve keẕālik bunlardan sonra mādde munḳaṭıᶜa oldukta baş üzere dahi, miḥceme-i vāḥide vaḍᶜında ve taḥt-ı ḥalḳta ẕeḳan üzere miḥceme vaḍᶜında dahi beᵓs yoktur, zīrā bu mevḍiᶜlerde meḥācim vaḍᶜı mevāddı cānib-i ḫilāfa ceẕb eder ve mevāddı hem taḳlīl eder. Ve keẕālik evvel-i emrde miḥceme taḥt-ı s̱edye ve kāhil üzere dahi vaḍᶜ olunur.

Ve yine beᵓs yoktur ki ḫayzurān yaᶜnī ās-ı berrī mis̱lli nesne ḳuṭn ile melfūfen ḥalḳa idḫāl olunmakla ḥalḳ tevsīᶜ ve tenḳıye olunur. Ve baᶜḍı kerre ẕeheb ve fıḍḍanın birinden ḳaṣabe mis̱lli bir nesne ittiḫāẕ olunup boğaza idḫāl olunur ve onun teneffüse iᶜāneti olur. Ve keẕālik ḍīḳ müştedd oldukta raḳabe üzere meḥācim vaḍᶜından lābüdd olur. Ve belᶜi teshīl ve nefesi tevsīᶜde ektāfı yaᶜnī omuz başlarını ḳuvvet ve şiddet ile oğmak nāfiᶜdir

Ammā ḫunāḳın zamān-ı ibtidāsında ḳavābıḍ istiᶜmāli nāfiᶜdir ḫuṣūṣan mevāddı olan ḫunāḳta ḳavābıḍın nefᶜi ziyāde olur. Ve ḳavābıḍın efḍali o ḳābıḍdır ki onda keyfiyyet-i ḳabḍdan mā-ᶜadā bir cevher-i laṭīf olur ki o cevher keyfiyyet-i ḳabḍı bāṭına tenfīẕ eder. Ve tecribe ile olan istiḫrāc olunan ḳavānīndendir ki maḫlūṭ ve mürekkeb olan ḳavābıḍ müfred-i basīṭ olan ḳavābıḍdan enfaᶜdır. Ve baᶜḍı kerre evvel-i emrde [301b] ve ibtidā-i ḥālde vecaᶜ şedīd olur ve o zamān ḳavābıḍa vecaᶜı teskīn ve telyīn eder devālar ḫalṭ olunur ve benefşe şerbeti ve fānīẕ leben-i ḥārr ve bezr-i kettān luᶜābı ve meypuḫtec luᶜābı gibi evcāᶜı müsekkin ve müleyyin nesneler ḫalṭ olunur. Ve baᶜḍı kerre dahi inṣıbāb-ı mevādd eks̱er olur ve bināen ᶜaleyh o ḳavābıḍa muḥallilāt ḫalṭ olunmağa ḥācet olur. Ve baᶜḍı kerre mevāddın inṣıbābında kes̱ret olmaz ve dahi ḳuvvet olmaz, o mis̱lli verem muᶜālecesinde bedᵓ olu-

---

301 الاخدعان عرقان في موضع الحجامة في العنق Risāle-i Ebü'l-Faḍl.

nup ᶜafṣ ve nüşādur istiᶜmāl olunur, zīrā o devālar mevādd-ı mütevecciheyi inṣıbābbdan ḳuvvet ile menᶜ eder ve munṣabb olanları ḳuvvet ile taḥlīl eder.

Ve ḫunāḳ-ı ṣafrāvīde vācib olur ki ona tedāvī ile ḳaṣd tebrīdine ve taḳbīḍine ola. Ve o ṣafrāvī ḫunāḳ muᶜālecesinde leṭūḫāt istiᶜmāl olunur. Ve yine ṣafrāvīde ve her ḫunāḳ-ı ḥārrda ġarġarāt dahi istiᶜmāl olunur ve menāfiḫ ile nefūḫāt nefḫi ve nes̱ūrāt nes̱ri istiᶜmāl olunur. Ve ġarġarāt-ı nāfiᶜadan olur sikencebīn ve mā ve ḫall ile ġarġara eylemek, zīrā bu ġarġaranın ḥārr veyāḫūd bārid olan ḫunāḳın evvelinde menfaᶜati olur ve rubb-ı tūt ile ḫuṣūṣan tūt-ı berrī ve rubbu ile ġarġara dahi nāfiᶜdir. Ve bu ġarġaralar zamān-ı evvelde bilā-sükker ve bilā-ᶜasel istiᶜmāl olunup ve onun terkībine ᶜuṣāre-i summāḳ-ı müceffife ve ᶜuṣāre-i ḥıṣrım-ı müceffife ve kimāmları yaᶜnī ikisinin dahi çiçekleri ve cüllenār idḫāl ve taḳviye olunduktan sonra ve keẕālik bu muḳavviyāt ile taḳviye olunmaksız ṣırfen dahi ẕikr olunan ġarġara istiᶜmāl olunur. Bu mis̱lli ġarġaraya ᶜasel ḫalṭı tenḳıye ḳaṣd olundukta olur ve taḳviye için ᶜasel ḫalṭ olunmaz. Ve keẕālik ḳasb ve ᶜasel ṭabīḫi ile summāḳ ve ᶜaḳīd-i ᶜineb ṭabīḫiyle dahi ġarġara olunur. Ve bundan aḳvā [olur] cevz-i raṭb ᶜuṣāresi ve bu ᶜuṣāre evrām-ı ḫunāḳın efḍal-i edviyesinden olur. Ve tāze gül ᶜuṣāresi ve ḫaşḫāş rubbu ḳavābıḍ ile ḫalṭ olunsa ibtidā-i ḫunāḳta nefᶜi şedīd olur. Ve bundan dahi aḳvā olur ās ve bellūṭ ve summāḳ ṭabīḫleri. Ve mā-ı küzbere ve mā-ı summāḳ ve mā-ı ḳuşūru'l-cevz ve māu'l-ᶜās ve o su ki onun içinde cidden ᶜades ve sefercel-i ḳābıḍ ṭabḫ olmuş ola. Ve bu bābda zuᶜrūr ve şebb-i Yemānī için dahi ḫāṣṣıyyet vardır. Ve keẕālik maḫnūḳun ḥalḳına bu nefūḫ nefḫ olunur, o nefūḫ budur: Bezr-i verd ve summāḳ, cüllenār veznleri berāber, kāfūrdan şeyʾ-i ḳalīl ile aḫẕ olunup onlardan nefūḫ ittiḫāẕ olunur. Ve ṣafrāvī ḫunāḳ için buḳūl-i bāride ᶜuṣāresine ḳalīlen ḳabḍı olan devā ḫalṭ olunup istiᶜmāl olunur ve ᶜaṣa'r-rāᶜī ve ᶜinebü's̱-s̱aᶜleb ve ḳuḍbānu'l-kerm ᶜuṣāreleri dahi istiᶜmāl olunur.

Ve ṣafrāvī ve demevī ḫunāḳlar arasında müşterek olan edviyelerden olur bezr-i verd ve bezr-i baḳlatu'l-ḥamḳā ve bezr-i ḳaṭūnā luᶜābı ve neşā ve ṭabāşīr ve summāḳ ve kes̱īrā ve kāfūr. Bu edviyeler aḫẕ olunup onlardan ḥabblar ittiḫāẕ olunur ve taḥt-ı lisāna vaḍᶜ olunur.

Ve kaçan mevāddın taḥallübü munḳaṭıᶜ olsa vācib olur ki rubb-ı tūta mürr ve zaᶜferān ḫalṭ oluna, zīrā mürr ḳuvvet-i ḳabḍı ve taḥlīli ḥasebiy-

le bāṭına ġavṣ eder. Ve zaʿferān dahi ġavṣ edip inḍāc üzere bāṭında cemʿ olurlar ve ittiḥād üzere inḍāc ederler. Evrām-ı ḫunāḳıyyenin ṣalābete meyli rüʾyet olunur ise tūta būraḳtan bir şeyʾ ḫalṭ olunur.

Ve zamān-ı intihāya verem ḳarīb veyāḫūd vāṣıl olsa yine vācib olur ki telyīni ve teskīni olan edviye o ḥālde dahi ḫunāḳta istiʿmāl oluna, içinde fülūs-ı ḫıyārşenber ḥall olunan leben-i ḥalīb ve zift ḥall olunan rubb-ı tūt ve ḥulbe ile tīn ṭabīḫi ve meypuḫtec ile rubb-ı ās ve kerneb ʿaṣīri ʿasel veyāḫūd meypuḫtec ile veyāḫūd rubb-ı ʿineb ile maḥlūl olan muḳl-i ʿArabī işbu edviyelerin her biri cidden nāfiʿ olur. Ve içinde zebīb ṭabḫ olunan māu'l-uṣūl ve ḥulbe ve tīn ve mürr ve zaʿferān ve dār-ı ṣīnī sikencebīn ile yāhūd mā-ı ʿasel ile o edviyelerden ġarġara ittiḫāẕ olunur. Ve keẕālik mevādd-ı ḫunāḳı inḍāc için şāhterec ḍımādı miṡlli aḍmide dahi istiʿmāl olunur. Ve maḫnūḳun üẕününe bādem yağı taḳṭīri dahi nāfiʿ olur ve sāʿat-i taḳṭīrde nefʿi ẓāhir olur.

Ve sen mevādd-ı ḫunāḳın ʿadem-i nuḍcunu iḥsās edip veremde ṣalābet rüʾyet eylesen sana vācib olur ki onun edviyesinde kerneb istiʿmāl eyleyesin.

Ve kaçan veremde nuḍc ḥāṣıl olsa gerektir ki ictihād olunup tefcīr ve telyīni cāmiʿ ġarāġır ile tefcīr oluna. İçinde edviye-i ḥādde olan leben ile ġarġara telyīn ve tefcīri cāmiʿ olur.

Ve eger ḫunāḳın veremi ẓāhirde olup ʿahdi baʿīd ve müteṭāvil ise ve ṭūl-i müddette münfecir dahi olmadı ise onda ḥadīd istiʿmāl olunmakta beʾs olmaz, ẕikri ātī devā edviye-i muʿtediledendir ve maʿa-iʿtidālihi veremi sürʿat ile tefcīr eder, o devā budur: Ḥulbe ile tīnin ve temrin ṭabīḫi ve keẕālik ʿades ve verd ve rubbu's-sūs ve bezrü'l-merv. *Ve ṭabʿ ile olan nüsḫada "bezr-i merv" yerine "bezr-i verd" vāḳiʿ olmuştur.* Pes bu devāların ṭabīḫi telyīn ve tefcīri cemʿ eder. Ve bunlar istiʿmāl olunduktan sonra bunlardan aḳvā olan edviyeler tedrīcle istiʿmāl olunur, rubb-ı tūta būraḳ ve mürr-i keṡīr ḫalṭ olunup istiʿmāl olunur. Ve keẕālik bezrü'l-merv keçi sütü ile ḥall olunup istiʿmāl olunur ve edhān-ı müsaḫḫine ve ḫuṣūṣan ʿasel ve sükker ile istiʿmāl olunur. Ve keẕālik mā-ı ʿasel içine tīn ve fūtenec ve merzencūş veyāḫūd şibt ve naʿnāʿ ve nemmām ṭabḫ olunup mecmūʿaten ve müteferriḳaten istiʿmāl olunur. Ve bu bābda ḳusṭun ʿale'l-ḫuṣūṣ ḳusṭ-ı baḥrīnin menfaʿat-i ʿaẓīmesi vardır, ẕikr olunan vaḳtte yaʿnī müddetin buʿdunda ve intihā-i ḥaḳīḳide cilā-i tāmm ḳaṣd ve ṭaleb olunur ise. Ve o verem naṭrūn

ve būraḳ ve ḥıltīt ve mürr ve fülfül ve cünd-i bīdester ve ẕerḳ-ı ḫaṭāṭīf ve ḫurᵓu'd-dīk miṡlli devālar ile tefcīr olunur ve o devālar rubb-ı tūt ile isticmāl olunur ve belki nüşādur ve cāḳırḳarḥā ve bezr-i ḥarmel ve ḫardal ve su ile bezr-i fücl ve keẕālik sikencebīn ile bezr-i fücl bu meẕkūrlardan nefūḫāt ittiḫāẕ olunup isticmāl olunur. Ve nüşādur ile nefḫ olunmak mürīḥtir yacnī o nefḫ ile istirāḥat ḥāṣıl olur. Ve kaçan cillet münḥaṭṭa olsa şarāb ve ḥammām ve tenṭīl isticmāl olunur.

Ṣıfatu Ḥabbi'n-Nāfici Fi'l-İntihā: Aṣl-ı sūstan dört cüzᵓ, ḥıltīt nıṣf cüzᵓ, bunlar kerneb cuṣāresi veyāḫūd caḳīd-i cineb ile ḥabb kılınır.

Ammā ḫunāḳ-ı balġamīnin cilācı budur ki machūn[302] ve mucvecc bir ḳaḍīb aḫẕ olunup üzerine bir ḫırḳa sarılır. O ḳaḍīb-i melfūf ile verem laṭy ve tesfīl olunur ve veremin ruṭūbeti onunla tenḳıye olunur. Ve balġamī ḫunāḳın catīḳine ḥıltīt ve dār-ı ṣīnī ile mucālece olunur veyāḫūd ḳūḳıyā ve eyāric ve o miṡlli müshilātla ishāl olunur ve cidden ḳaviyye olan ḥuḳun-ı ḥādde ile iḥtiḳān olunur.

Ammā sevdāvī olan ḫunāḳa enfac edviye devā-i ḥarmeli ġarġaraten ve dāḫil ve ḫāricden leṭūḫan isticmāl olur. Ammā o edviye ki onun bi'l-ḫāṣṣa ḫunāḳa nefci olup küllü vaḳtin evfaḳ ve devāiyyeti olanlardan olur: ebyaḍu'l-levn kelb ve ebyaḍu'l-levn ẕiᵓb tecvīc olunup ona cūc-ı tāmm ḥuṣūlünden sonra yalnız kemik iṭcām olunur ve vech-i meẕkūr üzere kelb ve ẕiᵓb yalnız ciẓām iṭcāmına müdāvemet olunur ilḳā eylediği ḫurᵓu ebyaḍu'l-levn olunca ḳadar ve onun ebyaḍu'l-levn ve ḳalīlü'n-netn olan ḫurᵓu aḫẕ olunup isticmāl olunur. Ve menfacatte bu ḫurᵓlar miṡlli olur insānın zibli ve cale'l-ḫuṣūṣ ṣabīnin menfacat-i zibli ziyāde olur.

Ve zibl-i insānı isticmāl eden kimseye vācib olur ki zibli aḫẕ olunacak insānın ġıdāsını haḍm edeceği miḳdār kıla. Ve onun efḍali ġıdāsını miḳdār-ı ḳalīl ḫubz-ı türmüs eyleye. *Ve bacḍı nüsḫada "ḫubz ve türmüs" vāv-ı cāṭıfe ile vāḳic olmuştur.* Pes ḫubz ve türmüs ile taġaddīden sonra üzerine şarāb-ı catīḳ saḳy eyleye. Ve ondan ḥāṣıl olunan [302a] berāzı aḫẕ edip tecfīf eyleye, zīrā netn ve rāyiḥa-i kerīhesi ḳalīl olup isticmālinde beşācat

302 "cĀhin" şol ḫurmā budağıdır ki ḫurmā göbeğine ḳarīb yerde bite ve bu ehl-i Ḥicāz lüġatidir. Ve ehl-i Necd ẕikr olunan budaklara ḫavāfī derler, keẕā fī-tercemeti'ṣ-*Sıḥāḥ*. Pes "machūn ve mucvecc ḳaḍīb" demek budaklı ve eğri dal demektir.

olmaz. Ve eger o insān ḫubz-ı meẕkūr ile şeyᵓ-i āḫeri dahi iştihā ederse ona muvāfıḳ olup ceyyidetü'l-haḍm ve ḥasenetü'l-keymūs ve bi-iʿtidāl ḥārrü'l-mizāc olan luḥūm-ı dücüc ü ḥacel ve eṭrāf-ı māʿiz gibi aġdiye ile taġdiye olunur, zīrā bu ġıdāların haḍmında cevdet olduğundan mā-ʿadā iḫrāc eylediği s̱üflde netn-i rāyiḥa ḳalīl olur.

Ve bu ḫunāḳın bi'l-ḫāṣṣa nāfiʿ olan edviyesinden olur ḫuṭṭāf-ı muḥraḳ. Ve onun ṭarīḳi budur ki ḫuṭṭāf yaʿnī kırlangıç ẕebḥ olunup demi kanatlarına isāle olunur ve üzerine milḥ saçılır ve ṭīnden mütteḫaẕ bir kūze içinde konulup kūzenin ağzı ṭīn ile sıvanıp şedd olunur ve tennūra vaḍʿ olunup muḥteriḳ olunca ḳadar terk olunur. Ṣāḥib-i *Ḳānūn* der ki benim katımda içine ḫuṭṭāf ilḳā olunan zücāc ṭīn-i ḥikmet ile taṭyīn olunup tennūra vaḍʿ olunmak ziyāde ṣavāb olur. Ve ḫaṭāṭīfin ḫurᵓunu iḥrāḳ edip istiʿmāl eylemek ḫaṭāṭīf-i muḥraḳın kendi gibi nāfiʿdir.

Ve ḫunāḳ ṣāḥibine baʿḍı kerre bu devāyı ḥanekine sürerler, devā budur: milḥ, ʿasel, ḫall-i zeyt. Ve evrām-ı lehātta dahi bu devālar ile taḥnīk olunur.[303] Ve baʿḍı kerre dahi merāre-i s̱evr ʿasel ile ve merāre-i sülaḥfāt ve zehretü'n-nuḥās ve memlūḥ olan semekler ruᵓūsları ile dahi teḥannük olunur ḫuṣūṣan evrām-ı lehātta bu teḥannük ziyāde nāfiʿdir.

Ve keẕālik sekencebīn ile bezr-i fücl ve ḳulḳuṭār ve ḳalḳadīs ṭabḫlarıyla ġarġara verem-i neġānıġa nāfiʿdir.

Ve edviye-i mürekkebeden devā-i tūt dahi bu bābda nāfiʿdir, o devā mürr ve zaʿferān ile istiʿmāl olunur. Ve yine mürekkebāt-ı nāfiʿadandır devā-i ḫaṭāṭīf ve devā-i ḥarmel ve devā-i ḳuşūrü'l-cevzü'ṭ-ṭarī ve aḳrāṣ-ı enderūs. Ve bu ṣıfat üzere olan devā, nüsḫa: Kelb-i ebyaḍın ḫurᵓ-ı muḥraḳı veyāḫūd ġayr-i muḥraḳ olan ḫurᵓu bir ūḳıyye, fülfül iki dirhem, ʿafṣ-ı muḥraḳ ve ḳuşūr-ı rummān ve liḥa'l-ḫınzīr ve kurt ve ḍabuʿ bu üç ḥayvānın birinin liḥāsı her birinden birer ūḳıyye, mürr, ḳusṭ her birinden nıṣf ūḳıyye. Bu meẕkūrlar cemʿ olunup boğaza nefḫ olunur veyāḫūd ʿasel ile maʿcūn kılınıp telṭīḫ olunur.

303 Yaʿnī ẕikr olunan devālar ḥaneke vaḍʿ olunur. "Ḥanek"ten murād femin içinde olan saṭḥtır; o saṭḥın fevḳte olan maḥalline ḥanek-i ʿulyā ve taḥtta olana ḥanek-i süflā derler.

Ve keẕālik ḫunāḳın āḫir vaḳtinde ve vaḳt-i şiddetinde ṣabīnin ḫubz-ı türmüs tenāvülünden ḥādis̱ olan ᶜaẕiresi ve kelbin ḫurᵓu ve ḫaṭāṭīf-i muḥraḳa ve nüşādur her günde tekrāren istiᶜmāl olunur.

Ve baᶜḍı kerre maḫnūḳun lisānı dahi teverrüm eder ve onun muᶜālecesine dahi baᶜḍı kerre ḥācet olur. Ve evrām-ı lisānda biz bundan aḳdem tekellüm eyledik. Ve onların içinden bu maḳāma ḫāṣṣ olan o kelāmımız budur ki onda ẕikr olundu ki verem-i lisān için faṣd olunduktan sonra mevāddı esfele ceẕb için iḥtiyāl oluna diye. Ve bu maḳāma evfaḳ olan ceẕb eyāric-i feyḳarā istiᶜmāliyle olur, zīrā o eyāric fem-i miᶜde eᶜālīsinde ve merīde ve ḥalḳta olan aḫlāṭı bi'l-ḫāṣṣa ḫaṭṭ ve inzāl ve esfele ceẕb eder. Ve eyāric istiᶜmāl olunduktan sonra üzerine müberridāt-ı rādiᶜa istiᶜmāl olunur ve ᶜuṣāre-i ḫass bu bābda müberridāt-ı rādiᶜadan olduğu rüᵓyā-i nāfiᶜa ile bilinmiştir ve bu ᶜillette ḫāṣṣıyyeti ziyādedir. Ve bunlardan sonra taḥlīl-i laṭīfe ḥācet olur ise o dahi işlenir.

Ammā feḳārī olan ḫunāḳın ᶜilācı zāile olan fıḳra mevḍiᶜini ḫalf cānibine ġamz eylemek ile olur, bu vech ile ġamz ona nāfiᶜ tedbīrlerden olur. Ve baᶜḍı kerre āḫer nesneye ḥācet kalmayıp bu ḥīle ile fıḳra-i zāile mevḍiᶜ-i aṣlīsine müsteridde olur. Ve o ġamz baᶜḍı kerre iṣbaᶜ ile ve baᶜḍı kerre dahi ālet ile olur ve baᶜḍı kerre bu ġamz ḥasebiyle maḫnūḳa rāḥat gelir. Ve onun āleti licām gibi bir şeyᵓdir, ḥalḳa idḫāl olunup dāḫil olan maḥalli ḫāric cānibine defᶜ olunur. Ammā evrāmda ġamzın cidden ḍararı olur.

Ve kaçan ḫunāḳ müştedd olup bu tedbīrler ona teᵓs̱īr eylemese ve helāk müteyaḳḳın olsa onunla taḫlīṣ meᵓmūl ve mercū olan tedbīr budur: Ḳaṣabe-i riye şaḳḳ olunur ve o ḳaṣabede ġuḍrūftan manẓūme ve mürettebe ḥalḳalar olup o ḥalḳalar biri birlerine ribāṭlar ile bağlı olmakla ḳaṣabe-i riye şaḳḳının ṭarīḳi budur ki o ġuḍrūfī ḥalḳaların kendi şaḳḳ olunmaz ve belki her iki ġuḍrūfun arasında olan bağlar ḳaṭᶜ olunmakla şaḳḳ olunur ve maḫnūḳ o maḥallden teneffüs eylemek ile helāktan necāt bulur. Ve baᶜdehu tedbīr-i verem muᶜālecesinden ferāġ olundukta maḥall-i şaḳḳ ḫayṭ ile dikilir ve iltiḥāmı için muᶜālece olunur ve bi-iẕnillāhi'ş-şāfī bürᵓ ve ṣıḥḥat ḥāṣıl olur. Ve o şaḳḳın ṣıfatı budur ki maḫnūḳun başı ḫalf cānibine medd olunur yaᶜnī ensesine kağrılıp imsāk olunur ve cilde-i ᶜunuḳ aḫẕ olunup şaḳḳ olunur. Ve aṣveb olan budur ki cilde ṣınnāre ile aḫẕ olunup şaḳḳ mevḍiᶜinden

ibᶜād oluna. Ve ḳaṣabenin üzeri keşf olundukta iki ḥalḳa arası vasaṭtan ve şaḳḳ-ı cilde ḥizāsından şaḳḳ oluna. Ve verem bürᵓünden sonra iplik ile dikilip üzerine ẕerūr-i aṣfer ekile. Ve vācib olur ki cild-i meşḳūḳun iki şefeleri bükülüp iğne ġuḍrūflara ve aġşiyelere iṣābet eylemeksiz dikile. Bu meẕkūrlar bu şaḳḳın ḥükmü idi.

Ve ona ġaraḍ taᶜalluḳ etmeyip ẕikr olunan erbıṭanın kendide verem ve āfet olduğu ẓann olunur ise ẕikr olunan şaḳḳı istiᶜmāl vācib olmaz. Eger ᶜalīle ġaşy gelip iḫtināḳ-ı tāmm olur diye ḫavf olunur ise müsāraᶜat ve mübāderet olunup ḥuḳun-ı ḳaviyye istiᶜmāl olunur ve taḥt-ı lisānda olan damar ve keẕālik ᶜırḳ-ı cebhe faṣd olunur ve bi-şarṭ ve bilā-şarṭ ḳafā üzere ve taḥt-ı ẕeḳan üzere meḥācim taᶜlīḳ olunur.

Ve eger o maḫnūḳun sebeb-i iḫtināḳ u ġaşyı ruṭūbetin istiġrāḳ ve istiᶜābı olur ise o ᶜalīl tenkīs olunur yaᶜnī başı aşağı cānibe kılınır, ruṭūbātı menāfiẕinden seyelān eylesin için ve baᶜdehu ḳuvveti ve ᶜıṭriyyeti olan baḫūrāt ile tütsü verilir ġaşyden ifāḳat bulunca ḳadar.

Ve ḫunāḳ-ı şedīdden müteḫallıṣ olan kimseye vācib olur ki o kimse baᶜde't-taḫalluṣ faṣd eyleye ve birkaç gün noḫūd unundan ittiḫāẕ olunan ḥasv ile ve süt ile ve içinde ḫubz idāfe olunan mā-ı laḥmla ve yumurta sarısı ile taġaddī eyleye.

Ve maᶜlūm ola ki boğazında ağrı olan kimseye vācib olur ki kelāmı terk eyleye, o ağrı hangi ağrı olursa olsun.

Sekizinci[304] Faṣl Lehāt ve Levzeteyn Emrāḍı Beyānındadır

Bu iki ᶜuḍva yaᶜnī beyne'l-ᶜavāmm küçük dil dediklerіᶜuḍv ve laḥmiyyet ile ḳurbünde olan ġuddeler gibi nātī ve mürtefiᶜ iki ᶜaded laḥm ḳıṭᶜalarına nevāzil ᶜārıḍa olur ve o nevāzil o ᶜuḍvları tevrīm eder ḥattā o verem nefesi menᶜ eder ve lehātı müsterḫıye eder. Ve onun ᶜilācında onu ḳabḍ ve tecfīf eden edviyelere ḥācet olur gerekse nezlesi ḥārre ve gerekse bāride olsun ikisinde dahi ḳabḍ ve tecfīf nāfiᶜ olur. Ve baᶜḍı kerre lehātı ḳaṭᶜa dahi ḥācet olur. Ve bu veremlerin muᶜāleceleri ḫunāḳ muᶜālecelerine ḳarīb olur. Ve ibtidā-i ḥudūs̱unda ona leṭūḫāt ile ve rıfḳ üzere mess olunur ve leṭūḫ rīşe

304 Bu fasıl "sekizinci" fasl olması gerekirken yazmalarda "dokuzuncu" olmuş ve "on ikinci" fasla kadar bu sıralama bozulmuştur.

ile mess olunur, zīrā işbaᶜ baᶜḍı kerre ᶜunf ile mess eder. Ve rıfḳ eylediği ṣūrette dahi o veremin baᶜḍı vaḳti olur ki her ne ḳadar işbaᶜ ile ona mess rıfḳ üzere olur ise dahi mūciᶜ ve mūlim olur.

Ve o veremlerin büyüklerinde iltihāb ḳalīl olur ve onun üzerinde ᶜafṣa istiᶜmāl olunur, ammā mültehib olanlarının muᶜālecesinde tebrīdi eşedd olan devālar istiᶜmāl olunur, ᶜinebü'ṡ-ṡaᶜleb ve bezr-i verd ve verdin yaprağı miṡlliler istiᶜmāl olunur, zīrā o bābda bunların fiᶜli ve teʾṡīri ḳavī olur.

Ve bu bābda ḳavī olan edviye olur ṣamġ-ı ᶜArabī ve ġırā ve keṡīrā ve anzerūt bu edviyeler besfāyec ile leṭūḫ kılınır.

Ve keẕālik cüllenār iki cüzʾ, şebb-i Yemānī bir cüzʾ bu devālar ḥarīr ile elenip reʾsi ᶜarḍan maḳṭūᶜ olan bir milᶜaḳa ile istiᶜmāl olunur. Ve baᶜḍı kerre bu devālara zaᶜferān ve kāfūr dahi ziyāde olunur ve leṭūḫan istiᶜmāl olunur.

Ve keẕālik ᶜafṣ-ı mesḥūḳ ḫall ile ḫalṭ olunup rīşe ile telṭīḫ olunur. Ve yine mā-ı rummān-ı ḥāmiḍ ḳavābıḍ ile istiᶜmāl olunur.

Ve yine şāẕenec ve ḥacer-i ḳurūḥbūs-ı muḥraḳ ve aḫrāṭūs tesmiye olunan ḥacer ve ḥacer-i efrūḫī ve ṭabāşīr ve ṭīn-i maḫtūm u Ermenī [302b] ve rubb-ı ḥıṣrım ve şevket-i Mıṣriyye ṡemeresi ve şebb-i Yemānī ve bezrü'l-verd. İşbu eczālardan evvelā meẕkūr olan nüsḫa gibi leṭūḫ ittiḫāẕ olunur.

Ve şibtin çūbu ile tebaḫḫur eylemek cidden lehātı ḳābıḍ olan devālardan olur.

Ve keẕālik rummān-ı ḥulv ḳışrı ile saḥḳ olunup maᶜa-ḳışrihi ᶜaṣr olunur ve meʾḫūẕ olan ᶜuṣāre südüsü miḳdārı ᶜasel ile ḳıvāmlı ve ṡeḫin yaᶜnī koyu kılınıp istiᶜmāl olunur, zīrā ceyyid leṭūḫtur.

Ve ḳavābıḍ ile ġarġara olundukta vācib olur ki mā-ı ḥārr ile ġarġaraya müdāvemet oluna, zīrā mā-ı ḥārr ile ġarġara femi ḳavābıḍın fiᶜlini ḳabūle müstaᶜidd eder ve femi telyīn eder ve ḳavābıḍ istiᶜmāliyle feme ṣalābet ᶜurūḍunu menᶜ eder. Ve kaçan ḳavābıḍ istiᶜmālinden vereme ṣalābet ve inᶜiṣār-ı mūlim ᶜārıḍ olur ise onda luᶜāb ve ṣamġ ve keṡīrā ve neşā ve anzerūt ve bezr-i ḫaṭmī ve nuḫāle ve şaᶜīr suları istiᶜmāl olunur ve eṭrāf ᶜavsec ᶜuṣāresi ḫumusu ḳadar ᶜasel ile taḳvīm olunup istiᶜmāl olunur veyāḫūd o ᶜuṣāre bir miṡli rubb[305] ile veyāḫūd verd ve summāḳ ṭabḫları südüsü miḳdārı ᶜasel ile ḳıvām ḥāṣıl olunca ḳadar ṭabḫ olunup istiᶜmāl olunur. Ḳabḍ ve

305 "Rubb" bedeline "zeyt" nüsḫadır.

tecfīfi olan ʿafṣ ve şebb-i Yemānī ve milḥten mütteḫaẕ olan devā mis̱lliler ile ḫāricden ṭılā olunur ve o muʿālece ziyāde nāfiʿ ve menfaʿati sāir muʿālecāt menfaʿatinden aḳdem ve efḍal olur.

Ve sevdāvī verem-i lehāt u levzeteyne ʿafṣ-ı ficc bir cüzʾ, zāc-ı aḥmer ve summāḳ her birinden üç cüzʾ ve s̱ülüs̱ cüzʾ, milḥ-i meşvī yirmi cüzʾ, bu eczālar cemʿ olunup istiʿmāl olunur.

Devāun Ceyyidün Fi'l-Aḥvāli ve'l-Evḳātı: Şebb-i Yemānī üç cüzʾ, bezr-i verd iki cüzʾ, ḳusṭ bir cüzʾ. Bu edviyeler ile ḍımād olunup rīşe mis̱lli ile yāhūd mirfaʿatü'l-lehāt dedikleri ālet ile o devā sürülür ve devā-i ceyyid olur veyāḫūd maʿa'l-ḳışr rummān ʿuṣāresi aḫẕ olunup ḫumusu miḳdārı ʿasel ile ḳıvāma getirilir ve onunla ṭılā olunur. Ve keẕālik şebb bir cüzʾ ve nüşādur bir buçuk cüzʾ ve nıṣf cüzʾ, ʿafṣ-ı ficc bir cüzʾün s̱ülüs̱ānı, zāc üç cüzʾ, bu mecmūʿ istiʿmāl olunur.

Ve kaçan bu veremler müntehāya ḳarīb olsa veyāḫūd zamān-ı intihāda olsa mürr ve zaʿferān ve suʿd ve onlara müşābih olan edviyeler ve dār-ı şīşeʿān ḫāṣṣaten ve fiḳāḥ-ı iẕḫir ve ʿīdānu'l-belesān ve üşne. Bu meẕkūrların kendileri leṭūḫan ve miyāhları ġarġaraten istiʿmāl olunur, ʿale'l-ḫuṣūṣ o miyāh ġarġara olundukta aṣl-ı sūsen ve bezr-i verd maʿa'l-ʿasel ṭabīḫi ile maʿan ġarġara oluna, menfaʿati ziyāde olur. Ve o ʿalīlin kulağına küllü vaḳtin dühn-i levz taḳṭīr olunur, nāfiʿdir.

Eger levzetān evrāmı cemʿ-i midde eylese bāb-ı ḫunāḳta ẕikr olunan sülāḳāt istiʿmāl olunur. Ve vecaʿ dāim olup sākin olmasa ishāl muʿāvede olunur. Onunla dahi tamām olmaz ise taḥlīli ḳavī olan edviyeler istiʿmāl olunur; o edviyeler ḳıs̱s̱ā-i ḥımār, kibrīt, ḳanṭuriyūn, naṭrūn-ı aḥmer yalnız ʿasel ile ve bunlar gibi olan devālardır.

Ve kaçan verem ṣulb olup müddeti uzasa ḥıltīt gibi ona nāfiʿ bir devā olmaz. Ammā o verem bir mevḍiʿde ince ve bir mevḍiʿ-i āḫerde ġalīẓ olmağa başlasa onu sen ḳaṭʿ eyle. Ve o veremi nüşādur ile delk ve ıḍmār eylemek mümkin olur ise licām mis̱lli olan milʿaḳa ile nüşāduru ona refʿ eylemek evfaḳ ve evlā olur. Ve o ʿuḍv-ı müteverrim ḳaṭʿ olunmaz ise onun aṣlı yaʿnī dibi meẕbūl olmadıkça kaçan lehāt ḳaṭʿ olunmak murād olunsa evvelā ẕikr olunan devā ile aṣl-ı lehāt ẕübūl üzere kılınıp baʿdehu ḳaṭʿ olunur. Aṣl-ı lisān semīn ve ḳavī iken ḳaṭʿ olunmakta ḫaṭar-ı ʿaẓīm olur.

Ṣıfatu Ġarġaratı Teceffüfi'l-Evrām ve Ḳurūḥı'n-Neġānıġı ve Tenaḳḳīhā: ᶜAdes, cüllenār her birinden beşer cüzᵓ, māmīs̱ā, zaᶜferān, ḳusṭ her birinden birer cüzᵓ. Bu eczālar suda ṭabḫ olunup sülāḳasından bir cüzᵓ aḫẕ olunup o meᵓḫūẕa nıṣfı ḳadar rubb-ı tūt ve rubuᶜu ḳadar ᶜasel mezc olunup ġarġara olunur.

Dokuzuncu Faṣl Lehātın Suḳūṭu Beyānındadır

Ve suḳūṭ-ı lehāt baᶜḍı kerre ḥummā ile olur ve baᶜḍı kerre dahi ḥummāsız olur. Suḳūṭ-ı lehāt ona derler ki beyne'n-nās küçük dil dedikleri laḥm vaḍᶜ-ı ṭabīᶜīsi üzere ḳāim olmaz belki esfele nāzil olup bir dahi maḥalline varmaz ve loḳma ve belᶜ ve izdirād olundukta o laḥm-ı sāḳıṭ māniᶜ olur, parmakla dürtülmedikçe boğazdan o loḳma geçmez.

el-Muᶜālecāt: Eger o mevḍiᶜde ḥarāret ve ḥumret olur ise sen faṣd eyle ve baᶜdehu ebvāb-ı māḍiyede ẕikr olunan ġarġara ile ve mā-ı verd ve sirke ile olan ġarġara mis̱llileri istiᶜmāl eyle. Baᶜdehu sāḳıṭ olan lehātı verd ve cüllenār ve ṣandal ve kāfūr ve rubb-ı tūt istiᶜmāliyle işāle edip mevḍiᶜine refᶜ eyle. Bu edviye ile refᶜ olundukta vaḍᶜ-ı ṭabīᶜīsi üzere ḳarār eder ḫuṣūṣan o işāle licāma müşābih ālet ile olur ise ziyāde nāfiᶜ olur. Ve ᶜalā-eyyi ḥāl vācib olur ki işāle rıfḳ üzere ola. Ve eger o mevḍiᶜde ḥarāret ve ḥumret yok ise sikencebīn ve hardal ve mürrī-i Nebaṭī ile ġarġara istiᶜmāl olunur ve ẕikr olunan ālet ile laḥm-ı sāḳıṭ işāle olunur. Ve işāle bu devālarla olur: ᶜAfṣ-ı mesḥūḳ ve nüşādur-ı mesḥūḳ ile olur.

Lehāt-ı sāḳıṭa olan muᶜālecātın aḳvāsı ālet ile lehāt-ı sāḳıṭ ḫāric cānibine medd olunduğu ḥālde fevḳ cānibine kebs olunup ve medd ve kebs edviye-i ḳābıḍa ile mücerreden veyāḫūd muḥallilāt ile maḫlūṭan istiᶜmāl olunduğu ḥālde olur. Ve baᶜḍı kerre dahi rubb-ı tūt ve rubb-ı cevz ile parmaklar telṭīḫ olunup lehāt-ı sāḳıṭ o iṣbaᶜla işāle olunur.

Ve kebse ceyyid ve muvāfıḳ edviyeden olur cüllenār ve şebb ve kāfūr. Ve keẕālik işāle-i lehāta ceyyid olur sükk yāhūd ᶜafṣ her hangisi olur ise, nüşādur ile istiᶜmāl olunur lākin lehātta ve ḥavālīsinde verem ve imtilā yok ise sükk ve nüşādurdan elṭaf ve istiᶜmāle evfaḳ olur.

Ve kaçan lehāt işāle olunup ve ṭabīᶜī vuḳūfu gibi vāḳıf olup ḳarār eylese o vaḳt mā-ı s̱elcle bi'd-defaᶜāt ġarġara olunur. Bu bābda mücerrebāttan

olur bezrü'l-verd nıṣf rıṭl, liḥyetü't-teys ʿuṣāresi üç ūḳıyye. Bu iki devālar ʿasel veyāḫūd ṭılā içinde ṭabḫ olunup istiʿmāl olunur. Ve bu maṭbūḫ ṣıbyāna aḳvā devālardan olur. Ve baʿḍı kerre ʿafṣ saḥḳ olunup ḫall ile istiʿmāl olunsa ṣıbyānın lehātını işāle eder, ʿale'l-ḫuṣūṣ bu devā ṣıbyānın yāfūḫları üzere ṭılā olunsa nefʿi ziyāde olur.

Onuncu Faṣl Müfreden Ḳaṭʿ-ı Lehāt ve Bett-i Levzeteyn Beyānındadır

Vācib olur ki ḳaṭʿ-ı lehāt ḳaṣd olundukta lehāta naẓar olunup diḳḳat ve ḍumūru tefaḫḫuṣ, ʿale'l-ḫuṣūṣ [lehātın] aṣlı ve esfeli tefaḫḫuṣ oluna. Eger lehātın ṭarafı ġalīẓ olup ondan irin gibi nesne tereşşuḥ eder ise o vaḳt ḳaṭʿın evvel vaḳtidir, o vaḳtte ḥadīd ile ḳaṭʿ olunur veyāḫūd edviye-i kāviye istiʿmāl olunur. Ve iḥtiyāṭ olunup ḳaṭʿdan muḳaddem müshilāt-ı laṭīfe istiʿmāl olunmakla bedende demden ve ġayrı aḫlāṭtan imtilā var ise o imtilā nefḍ olunur, zīrā imtilā var iken lehātı ḳaṭʿda ḫaṭar olur. Ve eger lehāt ẕeneb-i fār gibi daḳīḳ ve müstaṭīl olup lisānın üzerine rükūb eyledi ise ve imtilā [dahi] olmayıp o lehātın levni dahi aḥmer ve esved değil ise onun ḳaṭʿında ḫaṭar ḳalīl olur.

Ve Ḳaṭʿ-ı Lehātın Ṣanʿatı Budur: Lisān cānib-i esfele kebs olunur ve ḳālıb ile lehāta temekkün ve tevaṣṣul olunup esfele cerr olunur. Ve ḳaṭʿ olundukta külliyyen istīṣāl ve istihlāk olunmayıp bir miḳdārı terk olunur, zīrā ḥaneke ḳarīb mevḍiʿde ḳaṭʿ olunsa baʿḍı kerre demini ḳaṭʿ mümkin olmaz. Ve keẕālik lehāttan şeyʾ-i ḳalīl ḳaṭʿıyla iktifā dahi cāiz olmaz, zīrā lehāt ḳalīlen ḳaṭʿ olunup bāḳī kalan maḳṭūʿdan ekṡer olsa ḳaṭʿı mūcib olan āfet bāḳī kalan miḳdār-ı keṡīrde ʿalā-ḥālihi mevcūd olur ve ḳaṭʿın fāidesi olmaz. Pes vācib olan budur ki lehātın ḳadr-i ṭabīʿīden ziyādesi ḳaṭʿ olunup miḳdār-ı ṭabīʿīsi ʿalā-ḥālihi terk oluna.

Ve eger lehāt ḥamrā olup verem dahi olur ise onun ḳaṭʿında ḫaṭar vardır, zīrā baʿḍı kerre ḥamrā-i vārime olan lehāt ḳaṭʿ olundukta dem münfecir [303a] olup reḳūʾāttan[306] hangi reḳūʾ istiʿmāl olunsa o demi ḳaṭʿ eylemez.

306 "Reḳūʾāt" kanı dindirici edviyeye derler.

Ve edviye istiᶜmāliyle dahi lehāt ḳaṭᶜ olunur ve edviye-i ḳāṭıᶜadan olur: ḥıltīt ve şebb. ᶜAle'd-devām o iki devā lehātın aṣlına vaḍᶜ olunur ve ona müdāvemet ile lehāt sāḳıṭ olur. Ve ḥıltīt ile nüşādur ve zācāt istiᶜmāli dahi keyy eylemek ile lehātı isḳāṭ eder. Ve vācib olur ki bu edviyelere iḳtiṣār oluna, o edviye dahi ālet-i mevṣūfe ile istiᶜmāl oluna. Ve o edviyeyi ağzında bir sāᶜat miḳdārı imsāk edip belᶜ eylemeye ḥattā teʾs̱īr eyleye ve bir sāᶜat sonra yine o edviyeyi tecdīd ve iᶜāde eyleye ve bu minvāl üzre imsāk ve muᶜāvedeye müdāvemet eyleye, lehāt kararıp sāḳıṭ olunca ḳadar. Eks̱er-i ḥālde ẕikr olunan edviye-i kāviye ile üç günde sāḳıṭ olur. Ve vācib olur ki ᶜilāc olunan kimse müttekī olup ağzı açık ola ḥattā luᶜābı ve ağzının suyu taşraya seyelān eyleye ve ağzında iḥtibās eylemeye.

Ammā levzetān ḳaṭᶜının ṭarīḳı budur ki ṣınnāre ile levzetān taᶜlīḳ olunup ẖārice ceẕb olunur mümkin olduğu miḳdār ve o ceẕbde ṣıfāḳ ve aġşiyenin maᶜan inciẕābından tevaḳḳī olunur. Ve o levzetāndan her biri istidāre üzere aṣlından ve dibinden yukarıdan ḳaṭᶜ olunur. Ve eger onlar nütūʾ-ı ṭabīᶜīsinden meyl edip yatmış ise evvelā ṭūl-i ḳadīmīsi üzere kılınıp refᶜ olunur ve baᶜdehu vech-i meşrūḥ üzere levzetānın biri ḳaṭᶜ olunur ve baᶜdehu ālet taḳlīb olunup āẖeri ḳaṭᶜ olunur ve o iki levzeleri vāḥiden baᶜde vāḥidin ḳaṭᶜ şerāyıṭ-ı meẕkūreye riᶜāyetten sonra olur yaᶜnī o ᶜuḍvlarda ḥarāret ve ḥumretten biri olmayıp ḥacminde verem yok ise olur. Ve kaçan ḳaṭᶜ olunan cüzʾler sāḳıṭ olsa ᶜalā-ḥālihi terk olunur ḥattā miḳdār-ı ṣāliḥ seyelān ettirilir. Ve o kimse yüzü üzere mükibb olur ve kebbi ḥasebiyle o dem boğazına seyelān eylemez. Ve bundan sonra tebrīd olunmuş su ve sirke ile maḍmaḍa eder ve kusar ve öksürür baṭnını tenḳıye için. Ve baᶜdehu maḥall-i ḳaṭᶜ üzere ḳulḳuṭār ve şebb ve zāc vaḍᶜ eder ve ᶜulleyḳ[307] ve varaḳ-ı ās ṭabīẖi ile müftiren ġarġara ede.

On Birinci Faṣl Lehāt ve Levzetān Ḳaṭᶜları Āfātının Beyānındadır

Bu ᶜuḍvları ḳaṭᶜın āfātı vardır:

Evvelkisi ṣavta muḍırrdır.

307 "Ulleyḳ" şeceri gül ağacına ve mīvesi tūs̱e yaᶜnī tūs̱-ı aḥmere müşābih olur ki baᶜḍı diyārda böğürtlen derler.

İkincisi riyeye ḥarr ve berd ḫāricden ziyāde vārid olur ve ḥarr u berd-i ḫāricīler ṣarāfeti üzere riyeye taᶜarruḍundan öksürük olur ve ᶜaṭaşa ṣabrı olmaz.

Üçüncüsü rīḥ ve ġubār ve o mis̱lli olan esbāb-ı bādiye miᶜdeye vārid olmakla miᶜdeye sūʾ-i mizāc çoḳ ᶜārıḍ olur ḥattā onlardan çok kimseler o sūʾ-i mizāc-ı miᶜde ḥasebiyle havā-i muᶜtedili istibrād ederler yaᶜnī muᶜtedil havā ona sovuk gelir ve onlardan çok kimselerde berd müstaḥkem olup helāklarına müʾeddī olur.

Dördüncü āfet baᶜdı kerre onlara nezf-i dem ᶜārıḍ olup munḳaṭıᶜ olmaz.

Lehāt ve levzetānı ḳaṭᶜdan ḥādis̱ olan nezf-i dem ᶜilācını beyān eyleyelim: Ẕikr olunan nezf-i dem muᶜālecelerinde vācib olur ki ᶜunuḳ üzere ve s̱edyān üzere meḥācim vaḍᶜ oluna ve ᶜurūḳ-ı sāfile-i müşārikeden yaᶜnī ibṭī mis̱lli damarlardan mevāddı esfele cez̠b ḳaṣdı ile faṣd oluna. Ammā edviye-i müfredelerden demi ḥābis olan devālar ve ḥabs-i demde müstaᶜmele olan leṭūḫāt zāc mis̱lli nesnelerdir ki leṭūḫan ve z̠erūren istiᶜmāl olunur veyā bi'l-fiᶜl müberridāt-ı nāfiᶜa s̱elc mis̱llilerdir ve ᶜuṣārāt-ı ḳābıḍa vü bāride ve ᶜuṣāre-i ḥıṣrım ve kerm ᶜarācīni[308] ve rībās ve ᶜinebü's̱-s̱aᶜleb ve ekşi ayva suyu mis̱llilerdir. Ve bu bābda ḫāṣṣıyyeti olduğu mücerreb olan eşyālardan olup fi'l-ḥāl istiᶜmāli vācib ve Cālīnūs'un nefᶜini müşāhede eyledikleri devālardandır diyūcānes[309] demekle maᶜrūf devā ki ona kūhsārek dahi derler. Ve yine nāfiᶜ devādır lisān-ı ḥamel ᶜuṣāresini istiᶜmāl ve ḫuṣūṣan aḳrāṣ-ı kehrübā ve ṭīn-i maḫtūm ile istiᶜmāl olunsa nefᶜi ziyāde olur. Ve vācib olur ki bu mez̠kūrlardan hangisi istiᶜmāl olunsa bāriden istiᶜmāl olunup ḥārren istiᶜmāl olunmaya, zīrā ḥarāret-i fiᶜliyye cez̠bi ḥasebiyle devānın fiᶜlini ibṭāl eder.

Bu mevḍiᶜde fenn-i tāsiᶜ biḥamdillāhi'l-Meliki'l-Vāsiᶜ ḫatm olunmağın fenn-i ᶜāşire şürūᶜ olundu ḥamden s̱üme ḥamden.s̱ümme ḥamden ve ṣalavātullallāhi ᶜalā-seyyidinā ve mevlānā Muḥammedin ebedā.

---

308 "ᶜArācīn" "ᶜurcūn"un cemᶜidir, şimrāḫ maᶜnāsınadır. *Terceme-i Ṣıḥāḥ*'ta der ki "ᶜUrcūn salkımın aslıdır ki hurmā ağacında durduğu yerde eğilir ve kaçan hurmā salkımı katᶜ olunsa ağaç başında kurur." İntehā. Bu maḳāmda murād teğek ışkını ve aḫḍar olan maḥalli olur.

309 "Diyūcānes" muṣaḥḥaftır, dīḳūrcānes ve dīḳūrces mez̠kūr fi'l-*Cāmiᶜ*, felyuṭleb, kez̠ā fi'l-hāmiş.

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNUNDAN FENN-İ ᶜĀŞİR AḪVĀL-İ ṢADR VE RİYEDE OLAN KELĀM-I MÜCMELİMİZ OLUP BEŞ MAḲĀLE ÜZERE KILINDI

MAḲĀLE-İ ŪLĀ AṢVĀT ve TENEFFÜS BEYĀNINDA OLUP FUṢŪLÜ MÜŞTEMİL KILINDI

Evvelki Faṣl Ḥancere ve Ḳaṣabe-i Riye Teşrīḥleri ve Riyenin Dahi Kendi Teşrīḥi Beyānındadır

Ḥalḳın tecvīfi iki ṭabaḳaya taḳsīm olunmuştur, biri fevḳānī ve āḫeri taḥtānīdir. Fevḳānī olan tecvīften riyeye havā cereyān eder ve onu muḥīṭ olan ᶜuḍva ḳaṣabe-i riye[310] tesmiye olunur. Ve süflānī tecvīfe merī derler, miᶜdeye ṭaᶜām ve şarāb ondan sālik olur. Ve kaçan teneffüs olunsa beynehümāda olan ḥicāb süfle nāzil olup ḳaṣabe ṭarīḳi açılır ve merī ṭarīḳi mesdūd olur ve kaçan ṭaᶜām ve şarāb tenāvül olunsa merī yolu açılıp ḳaṣabe-i riye ṭarīḳi kapanır.

İẕā ᶜarifte hāẕā ṣāḥib-i *Ḳānūn* evvelā ḳaṣabe teşrīḥine şürūᶜ edip der ki ḳaṣabe-i riye ḫarezāt mis̱ālinde biraz ġaḍārīften müᵓelleftir. O ġaḍārīfin kimisi dāire-i tāmme heyᵓetinde olur ve kimisi dāire-i tāmme olmayıp ḳavs-ı dāire heyᵓetinde olur ve nıṣf-ı dāireye ḳarīb olur. Ve o ġaḍārīf tertīb ve tanẓīm olunup ḳavs-i dāire heyᵓetinde olanlar nıṣf-ı dāireye ḳarīb olup

---

310 “Ḥalḳ”a bir vāv ziyāde olunmakla ḳaṣabe-i riyeye ḥulḳūm ıṭlāḳ olunur ve kütüb-i lüġatte dahi bu “ḥulḳūm”un mecrā-yı nefes ve “merī”nin mecrā-yı ṭaᶜām u şarāb olduğu muṣarraḥtır ve teşrīḥe muvāfıḳtır lākin kütüb-i fıḳhiyyeden *Hidāye* ᶜaks üzere ẕikr eder ve Ṣadru’ş-şerīᶜa onu sehve ḥaml eder. Ve Tācü’ş-şerīᶜa der ki ṣāḥib-i *Hidāye* bu ḳavlde *Mebsūṭ*’larda ẕikr olunan ḳavle tābiᶜ oldu velākin ẓāhir olan budur ki ḥulḳūm mecrā-yı nefes ve merī ṭaᶜām ve şarāb mecrāsıdır, ḥattā “إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ” āyeti dahi onu işᶜār eder. İntehā. Ve sūre-i Aḫzāb’da “وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ” āyetini tefsīrde Beyḍāvī ve *Keşşāf* ṣāḥib-i *Hidāye* gibi tefsīr ederler. Taᶜaccüb olunur ki bu āyette “ḥulḳūm”un mecrā-yı nefes olduğuna delīl olmak vāḍıḥtır, zīrā ḳalbin ḥulḳūmun medḫali olan ḥancereye ḫurūcu ḥulḳūmun mecrā-yı nefes olmasını iḳtiḍā eder ve hem ḥulḳūm mecrā-yı nefes olduğu müşāhedāttan olur. Pes o fuḍalānın kelāmından temeḥḥulāt-ı baᶜīd irtikāb olunmağa ḥācet olur. Ve *Keşşāf*’ın bir temaḥḥulü dahi budur ki “ḥulḳūm”u “ġalṣame” ile tefsīr eder, ġalṣame ise aṣl-ı lisāndan ḥancereye nüzūl eden lisān-ı mizmārın ismidir.

ḳaṣabeden merīye mülāḳī ve esfel olan maḥalle naẓm olunur. Ve ḳaṭʿı ṭarafı merī cānibine olup o nıṣf-ı dāireye ḳarīb olan ġaḍārīften nābit ve ḫāric olan cism-i ġışāī merīye mümāss olur ve ġaḍārīfin kendileri cihet-i ḳuddāmda olur. Ve ġaḍārīfler ribāṭāt ile rabṭ ve teʾlīf olunup üzerinden bir ġışā ile teclīl olunur. Ve cümle-i ḳaṣabe iç ṭaraftan dahi müstebṭın ve emles ve yübūsete ve ṣalābete emyel bir ġışā ile setr olunur ve keẕālik ḳaṣabenin ağzı ve ḥancereyi vely edip aʿlāsı olan ṭaraf fevḳ cihetinden dahi bir ġışā-i mücellil ile setr olunur.

Ve ḳaṣabenin cānib-i esfeli evvelā iki ḳısma münḳasım olur baʿdehu her bir ḳısm aḳsām-ı kes̱īreye münḳasım olur. Ve o aḳsām-ı ṣıġārdan her biri ʿurūḳ-ı ḍāribe ve ʿurūḳ-ı sākine şuʿbelerinden birine mücāvir olup maʿan riyede cereyān ederler. Ve tevezzuʿunun intihā eylediği maḥallerde ḳaṣabe-i riye şuʿbelerinde ḍayyiḳ füvvehāt olur; ʿurūḳ-ı ḍāribe ve ʿurūḳ-ı sākinelerden mücāvir olanların füvvehātı o miḳdār aḍyaḳ olmaz.

Ve ḳaṣabe ġaḍārīften ḫalḳ olunduğunda maṣlaḥat budur ki ḥāl-i teneffüste sühūlet ile münfetiḥa olup mülāyemet ḥasebiyle ḳaṣabe munṭabıḳa olmaz ve boynu ḳuddām cānibine meyl eyledikte o ġaḍārīf ḳaṣabeyi inṭıbāḳtan muḥāfaẓa eder. Ve ġaḍārīfte ṣalābet olmakla ṣavtın ḥudūs̱una sebeb veyāḫūd muʿīn [303b] olur. Ve ḳaṣabede olan ġaḍārīf-i kes̱īre aġşiye ile merbūṭa olduğunda maṣlaḥat budur ki bu vech üzere olan ḳaṣabenin istinşāḳ-ı havā ve teneffüs vaḳtinde imtidādı ve ictimāʿı mümkin olur ve müṣādemāt ḥālinde yaʿnī fevḳ ve taḥttan ḳaṣabeye ṣadme ʿārıḍa olsa ondan müteʾellim olmaz ve ona iki ṭaraftan inciẕāb ʿārıḍa olsa [dahi] ondan müteʾellim olmaz ve o ġaḍārīften birine āfet iṣābet eylese maḍarratı āḫerlere sāriye olmaz. Ammā ʿaded-i ġaḍārīf ḥālā mevcūd olan miḳdārdan noḳṣān olsa bu fāideler ḥāṣıl olmaz.

Ve o ġaḍārīf müstedīre olup eşkāl-i sāireden bir āḫer şekl üzere olmadığında maṣlaḥat budur ki muḥīṭ-i dāirenin tecvīfi evsaʿ ve muḥāṭı sāir tecāvīfin muḥāṭından eks̱er olur ve ṣademāt katında şekl-i müstedīrin ḍararı eşkāl-i sāirenin ḍararından eḳall olmakla şekl-i müstedīr eşkāl-i sāireden eslemolur.[311]

311 Zīrā şeyʾ-i ṣādim şekl-i kürī üzere mümāss olur ise şekl-i müstedīre mümāssesi bir cüzʾ ile olur, bāḳīler dahi bu ḳıyās üzeredir.

Ve o ġaḍārīften merīye mümāss yaᶜnī muḥāẕī olanlar nıṣf-ı dāireye ḳarīb olup tedvīri nāḳıṣ ve ġayr-i tāmm olduğunda maṣlaḥat budur ki kaçan ṭaᶜām tenāvül olunsa merīye nāfiẕe olan loḳmanın müzāḥimi olmamakla üzerinde olan ḥicābı fevḳ cānibine defᶜ eder ve merī siᶜaya temeddüd eder, o taḳdīr üzere ḳaṣabenin tecvīfi müsteᶜān[312] olup merī ondan istiᶜānet eder, zīrā merī loḳma memerrini tevsīᶜ için münbasıṭ olsa ḥicāb yaᶜnī merīnin saṭḥ-ı aᶜlāsı ḳaṣabenin tecvīfine münceẕib olur ve ḳaṣabe tecvīfinden bir miḳdārı merī tecvīfine munḍamm olmakla merīye vüsᶜat gelip loḳmanın nüfūẕu sühūletli olur.

Ve teneffüs ile izdirād zamān-ı vāḥidde cemᶜ olmaz, zīrā izdirād merīnin infitāḥı ve ḳaṣabenin intıbāḳıyla olur ve teneffüs ḳaṣabenin infitāḥı ve merīnin inṭıbāḳıyla ḥāṣıl olur. Ve bu iki sebeb arasında mübāyenet ve müḍādde olmakla teneffüs ile izdirādın ictimāᶜı mümkin olmaz.

Ve nefes mecrāsı olan ḳaṣabe-i riye ṭaᶜām ve şarāb mecrāsı olan merīnin üzerinde ḫalḳ olundu onun için ki ᶜaks üzere olup merī ḳaṣabenin fevḳinde olsa merīden mürūr eden ṭaᶜām ve şarāb ḳaṣabeye nüfūẕ ve riyeyi īẕā eder. Ve ḳaṣabe cihet-i fevḳte olmakla riye meᵓmūnu'l-ġāile olur.

Ve ḳaṣabenin inṭıbāḳı ve kapanması kitāb-ı evvelden ḥancere ġuḍrūflarını teşrīḥ faṣlında tafṣīl olunduğu üzere mikebbī ve lā-isme leh demekle iki ᶜaded ġuḍrūfların mecrā-yı nefes üzere kapanması ile olur. Ve kaçan kayᵓ ve izdirāddan biri vāḳiᶜ olsa vech-i meşrūḥ üzere mecrā-yı nefes olan ḳaṣabenin ağzı evvelā kapanır baᶜdehu ḳayᵓ ve izdirād vāḳiᶜ olur. Ve ḥāl-i teneffüste ḳayᵓ ve izdirād vāḳiᶜ olmaz, zīrā ḳarīben beyān olunduğu üzere ḳayᵓ ve izdirād ḥancerenin inṭıbāḳına ve teneffüs onun infitāḥına tevaḳḳuf eder. İnfitāḥ ve inḳıbāḍ arasında müḍādde olmakla cemᶜi mümkin olmaz.

Ve ṣavt ḥādiṡ olsun için bir şeyᵓ yaᶜnī bir laḥmiyyet ḫalḳ olundu ki ona lisān-ı mizmār tesmiye olunur, o şeyᵓ ḥancereden ḳaṣabeye nüzūl eder ve o lisān düdükte olan lisān gibi ḥancerede müttesiᶜ ve geniş olur ve siᶜadan bedᵓ edip tedrīcle teḍāyuḳ eder ve ḳaṣabenin femi onunla dar olup baᶜdehu

312 Baᶜḍı nüsḫada "müsteᶜān" bedeline "müsteᶜār" vāḳiᶜ olmuştur, o müveccehtir. Ve bu taḳrīrden ẓāhir oldu ki tāmmü'l-istidāre olan ġaḍārīf ḳaṣabenin ḥancere ṭarafından merīye müzāḥim değildir, zīrā zamān-ı intifāḥında merī esfele münceẕib olup o tāmmü'l-istidāre olan ġaḍārīfe müzāḥim olur, merīde intifāḫ olmaz.

fezā-i vāsiᶜe müntehī olur ve bir muḥbis ḥasebiyle ṣavtın taḍyīḳ olunması ṣavtın ẓuhūruna sebeb olur. Ve lisān-ı mizmāra müşābih olan o cirm gāhīce munḍamm ve gāhīce münfetiḥ olur ve onunla ṣavta ḳarᶜ eder.

Ammā ḳaṣabe-i riyeyi müstebṭın olan ġışānın ṣalābet üzere olduğunda maṣlaḥat budur ki baştan nüzūl eden ḥiddetli nevāzile ve ḳalbden merdūd olan nüfūs̱-ı rediyye ve ebḫıre-i duḫāniyyeye ṣalābet-i ġışā ḥasebiyle muḳāvemet eyleyip ḳarᶜ-ı ṣavt ile müsterḫī olmaz.

Ve ḳaṣabenin evvelā iki ḳısma münḳasım olduğu onun içindir ki riye iki ḳısmdır, ḳısm-ı vāḥidi ṣadrın iki tecvīfinden tecvīf-i eymende ve ḳısm-ı s̱ānīsi tecvīf-i eyserde olur. Ona bināen ḳaṣabe dahi iki ḳısma münḳasıme oldu ki ḳaṣabenin ḳısm-ı eymeni riyeden ḳısm-ı eymene menfeẕ ve eyseri eysere menfeẕ ola. Ve o iki ḳısmın her birisi müteşaᶜib olup her bir şuᶜbesi ᶜurūḳ-ı sākine şuᶜabından birine mücāvir ve muḳārin olduğu ᶜurūḳ-ı sākinenin ḥāvī olduğu ġıdādan ḳaṣabenin sehmini aḫẕ içindir. Ve ḳaṣabe şuᶜbelerinin intihāsında olan füvvehātın ḍayyiḳa olduğu o füvvehāttan ḳalbe sālik olan şerāyīne havānın nüfūẕu ḳadr-i lāyıḳ üzere olup ve o ḳaṣabe şuᶜbelerine mücāvir olduğu ᶜurūḳ-ı sevākin ü ḍavārib şuᶜbelerinden tereşşuḥ eden dem nāfiẕ olmasın içindir, zīrā ḳaṣabe-i riye füvvehātı vāsiᶜ olup dem ona nüfūẕ eylese nefs̱-i deme müᵓeddī olur. Bu ẕikr olunan aḥvāl ḳaṣabe-i riyenin ṣūreti idi.

Ammā ḥancere bir ālettir ki ṣavt onunla ḥāṣıl olur ve nefes onda muḥtebes olur. Ve onun dāḫilinde lisān-ı mizmāra şebīh bir cirm vardır ve ḳarīben biz onu ẕikr eyledik ve ḥancerenin karşısında zāide mis̱lli bir laḥmiyyet vardır ki o mizmārın reᵓsini şedd eder ve ṣavt o zāide ile tamām olur.

Ve ḥancere ḳaṣabe ile maᶜan merīye meşdūdedir. Ve kaçan tenāvül olunan loḳmayı merī izdirād eylemek ḳaṣd eylese merī loḳmayı ceẕb için esfele meyl eder ve merīnin teseffülü ile ḥancere munṭabıḳ olup fevḳ cānibine dahi mürtefiᶜ olup ḥancere ġuḍrūflarının baᶜḍısının baᶜḍı āḫere inṭıbāḳı şedīd olur ve aġşiyeleri ve ᶜaḍalleri temeddüd eder. Ve kaçan ṭaᶜām merīnin[313] mecrāsına muḥāẕī olsa ḳaṣabenin femi ve ḥancere ḥanek-i aᶜlāya munṭabıḳ olur o vech üzere ki merī katında ḥāṣıl olan ṭaᶜām ḳaṣabeye dāḫil olmak mümkin olmaz, ṭaᶜām ve şarāb merīden mürūr eder; ondan ḳaṣabeye bir

313 "Merīᵓ" emīr vezni üzeredir ve mehmūzdur.

şeyʾ suḳūṭ eylemez lākin baʿḍı kerre merī izdirāda ʿacele edip ḳaṣabenin femi ve ḥancere tamāmen kapanmadan mütenāveli cez̠be bedʾ eder veyāḫūd merīde ʿacele olmaz lākin ṭaʿām ḳaṣabe feminin inḍımāmından muḳaddem ḥareket-i müşevveşe ile ḥareket eder ve o ṣūretlerde ṭaʿām ve şarābdan bir cüzʾ ḳaṣabe mecrāsına duḫūl eder ve ṭabīʿat o şeyʾ-i dāḫili defʿ edince ḳadar suʿāl iḥdās̠ından ḫālī olmaz.

Ve ḥancerede olan üç ʿaded ġuḍrūfun teşrīḥini kitāb-ı evvelde [teşrīḥ-i] ḥancere bābında biz beyān eyledik yaʿnī deraḳī ve türsī ġuḍrūfu ile lā-isme leh [demekle] maʿrūf ġuḍrūfun keyfiyyet-i terkībi ve üzerlerinde olan mikebbī ġuḍrūfunun onlara olan keyfiyyet-i ittiṣāli ve fem-i ḳaṣabenin ve ḥancerenin inḍımām ve infitāḥı ne vech ile olduğu tafṣīlen beyān olundu.

Ammā riyenin yaʿnī akciğerin teşrīḥi budur ki riye birkaç türlü eczādan mürekkebdir: Evvelkisi ḳaṣabenin z̠ikri mürūr eden şuʿbeleri olur, ikincisi şiryān-ı verīdīnin şuʿbesi; üçüncüsü verīd-i şiryānīnin şuʿbesi olur. Ve bu aʿḍāları cemʿ eden laḥm lā-maḥāle cüzʾ-i rābiʿ olur; o laḥm havāī ve müteḫalḫil laḥmdır, demin ziyāde raḳīḳinden ve elṭafından maḫlūḳtur, raḳīḳ ve elṭaf olan dem ile taġaddī eder.

Ve riyenin menāfiz̠-i kes̠īresi vardır ve levni beyāḍa māildir ḫuṣūṣan ḫilḳati tāmm olan ḥayvānātın riyesi beyāḍa emyel olur. Ve cirm-i riye müteḫalḫil kılındı, zīrā müteḫalḫil olan cirmde fürceler olur ve ḫāricden istinşāḳ olan havā-i ḫām o fürcelere nüfūz̠ eder ve onda o havā-i ḫām nuḍc bulur. Riye o havā-i ḫāmı inḍāc edip faḍlını defʿ eylemedikçe ḳalbe irsāl eylemez ve bu ḳıyās üzeredir kebidin ġıdāya nisbet ile ḫilḳati.

Ve riye iki ḳısm üzere ḫalḳ kılındı, bir ḳısmı ṣadrdan tecvīf-i eymende ve ikinci ḳısmı tecvīf-i eyserde olur. Ḳısm-ı eyserin iki şuʿbesi ve ḳısm-ı eymenin üç şuʿbesi vardır.

Ve bi'l-cümle riyenin menfaʿati havāyı istinşāḳ olur ve istinşāḳın menfaʿati ḳalbe irsāl için havāyı müheyyā eylemektir. Her istinşāḳ nabḍa-i vāḥideye kifāyetten ziyāde havā cez̠b eder ve miḳdār-ı ḥācetten ziyādeyi iddiḫār edip vaḳt-i ḥācette yaʿnī suya ġavṣ gibi ve teneffüse māniʿ ṣavt-ı ṭavīl gibi ve fāsid havā istinşāḳını istiʿāfe ve istikrāh eylediği vaḳtler gibi evḳātta o havā-i muʿadd u müddeḫarı ṭabīʿat istiʿmāl eder. Ve bu muʿadd olan havāyı riye ḳalbe irsāl ile [304a] ḥarāret-i ḳalbi tervīḥ ve teskīn eder.

Ve tervīḥten māᶜadā o havānın bir menfaᶜati dahi budur ki ḳalbde tekevvün eden rūḥun cevheri eczālarından bir cüzᵓü havā olmakla ḫāricden istinşāḳ olunan havā o cüzᵓ-i havāīyi taḳviye ve temtīn eder.

Ve baᶜḍılar ẓann eylediler ki ervāḥın mādde-i tekevvünü yalnız havādır, riye ṭarīḳinden ḳalbe vāṣıl olan havādan ervāḥ tevellüd eder. Bu ẓann ṣaḥīḥ olmaz, havā-i muᶜaddın rūḥa ḳıyāsı sunun ġıdā-i bedene ḳıyāsı üzere olur, yalnız sudan ġıdā ḥāṣıl olmadığı gibi yalnız havādan dahi ervāḥ ḥādis̱ olmaz,[314] bunlardan her birisi yā cüzᵓ-i ġāẕī olur veyāḫūd müneffiẕ, mübedriḳ olur, ammā su bedenin ġıdāsını müneffiẕ ve mübedriḳ olur ve havā rūḥun ġıdāsını müneffiẕ ve mübedriḳ olur. Ve rūḥ cism-i mürekkebdir yaᶜnī kebidden ḳalbe vārid olan laṭīf aḫlāṭṭan ḥādis̱ olur ve aḫlāṭın her birisi erkān-ı erbaᶜadan mürekkebdir, baᶜḍının ẓann eylediği gibi basīṭ değildir.

Ammā rūḥ ve riyede olan ḥurāḳaları ve duḫāniyyeti iḫrācın fāidesi budur ki o faḍalātın taᶜdīl-i rūḥta süḫūnet-i müktesebesi ḥasebiyle nefᶜi olmaz ve belki ḍarar-ı ẓāhiri olur ve lāzım olur ki süḫūnete müstaḥīl olan ve taᶜdīl-i ḳalbde menfaᶜati olmayan edḫine mis̱lli ḥurāḳāt iḫrāc oluna ḥattā o muḫrecāt bedeline havā-i ceyyid ve nesīm-i bārid istinşāḳ olunmakla intifāᶜ oluna.

Ammā ᶜurūḳ ve ḳaṣabenin riyede teşaᶜᶜubunun menfaᶜati budur ki teneffüs fiᶜlinin tamāmı ḳaṣabe ve şiryān-ı verīdīnin ᶜamelleriyle ḥāṣıl olur ve riyenin taġdiyesi şiryān-ı verīdī ve verīd-i şiryānīnin iştirākleriyle olur. Felā-maḥāle o ᶜuḍvlar riyede teşaᶜᶜuba menfaᶜati ᶜāmm olsun için ḥācet olur. Ve ẕikr olunan şiryān-ı verīdī ve verīd-i şiryānī ḳalbden gelip naḍīc ve ṣāfī olan dem ile riyeyi taġdiye ederler.

Ammā laḥm-ı riyenin menfaᶜati, o laḥm ẕikr olunan şuᶜbelerde olan fürceleri doldurur ve şuᶜbeleri cemᶜ edip ḍabṭ eder ve dağılmağa māniᶜ olur.

Ve laḥm-ı riyenin taḫalḫulünün fāidesi budur ki o taḫalḫul ḥasebiyle istinşāḳ için riyeye ṣalāḥiyyet gelir, zīrā havā ancak ḳaṣabeye nāfiẕ olmaz belki riye dahi havāyı istinşāḳ edip ḳaṣabeden bir miḳdār havā riye fürcelerine nüfūẕ eder ve riyenin bu istinşāḳ ve inbisāṭıyla ceẕb olunan havāda kes̱ret ḥāṣıl olur ve inḳıbāḍı ile dahi defᶜ-i faḍalāta iᶜānet eder. Ve inḳıbāḍ ve inbisāṭa ṣalāḥiyyet taḫalḫul ile ḥāṣıl olmakla ẕikr olunan fevāidi taḥṣīl

---

314 Rūḥun havādan tevellüdü Cālīnūs'a nisbet olunur.

için riye müteḫalḫil ḫalḳ olundu. Ve riyede taḫalḫul olduğundan nefḫi olan nesneler ile riyeyi sen müntefiḫa rüʾyet edersin.

Ve ammā riye ebyaḍ olduğu kes̱īren riyeye havā nüfūẕ eylediğinden olur ve ġıdāsı dahi havāiyyeti ġālib ve havānın riyeye tereddüdü kes̱īr olduğu için olur.

Ammā riyenin iki şıḳḳ olduğu onun içindir ki muttaṣıl vāḥid olsa riyenin bir ṭarafına āfet iṣābet eyledikte teneffüs külliyyen bāṭıl olur, ammā iki parça olmakla bir parçasına āfet iṣābet eylese āḫer parçası selīm olmakla teneffüse ḍarar-ı küllī terettüb eylemez. Ve bu maṣlaḥat için riye iki parça olduğundan her perçası dahi iki şuʿbete münşaʿibe oldu lākin cānib-i eymende olan riyenin şuʿbesi eyserde olan riye şuʿbesinden bir şuʿbe ziyāde kılındı ki o ziyāde şuʿbe ile cemīʿan şuʿab beş ʿaded şuʿbeye bāliġa oldu, iki şuʿbe yesārda ve üç şuʿbe yemīnde oldu lākin dördünün menfaʿati maḥḍ teneffüste olur. Ammā ḫāmisi yaʿnī yemīnde olan şuʿabın üçüncüsünün menfaʿati budur ki o şuʿbe kebidden nābit olan ecvef dedikleri damara viṭāʾ olur yaʿnī taḥtına firāş gibi mefrūş olur ve o şuʿbenin teneffüste kes̱īren medḫali olmaz.

Ve ṣadrın cānib-i eyserinde olan şıḳḳ-ı riyede iki şuʿbe ile iktifā olundu, sebebi budur ki ḳalbin maḥalli bir miḳdār cānib-i eysere māil olur, felā-maḥāle ṣadrın tecvīf-i eyserinde bir miḳdār maḥall-i riyeden artık bir feḍā lāzımdır ki onu şāġıl ola. Ve cānib-i eymende bu ḥālet mevcūd değildir. Pes lāzım oldu ki eymende olan riyede bir şuʿbe ziyāde ola ve o şuʿbe-i zāide ʿurūḳa viṭāʾ ola.

Ve riyenin cevherinde ḥiss yoktur velākin cevher-i riyenin üzeri bir ġışā-i ʿaṣabī ile setr olundu, her ne ḳadar o ġışā cevher-i riyeye müdāḫil olmaz ise lākin riyeyi mücellil olur ve üzerinden setr eder, bināen ʿaleyh riyede bir nevʿ ḥiss mevcūd olur. Ve riye līni ḥasebiyle ḳalbe viṭāʾ ve firāş kılındı ve ona hem riye viḳāye oldu.

Ve ṣadr dahi iki tecvīfe taḳsīm olunmuştur ve iki tecvīf arasında bir ġışā-i fāṣıl vardır ki o ġışā muntaṣıf-ı ḳaṣṣ muḥāẕātından neşʾet eder. Ve iki tecvīf arasında eḥadühümādan āḫere nāfiẕ menfeẕ yoktur. Fi'l-ḥaḳīḳa bu ġışā-i vāḥid iḥsās olunan iki ġışādan mürekkebdir ve o iki ġışā cānib-i ḫalften feḳāra muttaṣıl ve fevḳten iki terḳuvelerin mülāḳī olduğu

mevḍiʿlere muttaṣıl olur. Ve bu ġışā-i ḥācizin ḫalfinde menfaʿat ṣadrın tecvīfi iki ḳısm üzere olmaktır ḥattā iki baṭnın ve tecvīfin birine āfet iṣābet eylese āḫere o āfet sārī olmayıp selīm olan tecvīf ile teneffüs fiʿli ve aġrāḍ-ı sāire tāmm ve kāmil olur.

Ammā ḥicāb yaʿnī ṣadrı iki baṭna taḳsīm eden ġışānın ṣūretini ve menfaʿatini kitāb-ı evvelde teşrīḥ-i ʿaḍal faṣlında biz ẕikr eyledik ki ḥaḳīḳatte o ġışā ʿaḍalātın biridir ve o ʿaḍal üç ṭabaḳadan ḥāṣıl olur: Ṭabaḳa-i mütevassıṭa bir veterdir ki o ʿaḍalin fiʿli onunla tamām olur. Ve o ṭabaḳa-i mütevassıṭanın fevḳinde olan ṭabaḳa ṣadrı müstebṭın olan bi'l-cümle aġşiyeye esās ve ḳāʿide misālinde olur. Ve esfelde olan cüzʾ keẕālik aġşiye-i ṣıfāḳa esās ve ḳāʿide olur.

Ve ḥicābda iki s̱uḳbe vardır. O iki s̱uḳbenin kebīri merīye ve şiryān-ı kebīre menfeẕ olur ve ṣaġīrinden ebher dedikleri verīd damarı nüfūẕ eder ve o damarın s̱uḳbe-i meẕkūreye taʿalluḳ ve iltiḥām-ı şedīdi olur.

Maʿlūm ola ki Ḳānūn'un bu ẕikr olunan verīd damarına ebher ıṭlāḳı Ḳāmūs'a muvāfıḳ olur velākin Vankulu lüġatinde ve kütüb-i ṭıbbiyyede ve ʿulemānın muḥāverelerinde müstaʿmel olduğu üzere ebher yürek damarıdır ki ona şiryān derler. İntehā faṣlu't-teşrīh.

İkinci Faṣl Riyenin Emzicesi ve Riye Aḥvālinin Ṭuruḳ-ı ʿAlāmetleri Beyānındadır

Biz deriz ki riye mizācının ḥārr olduğuna ʿalāmet budur ki o mizāc-ı riyesi ḥārr olan kimsenin ṣadrı vüsʿatli olur ve nefesi ʿaẓīm olur ve baʿḍı kerre nefes-i müteḍāʿıf olur[315] ve nefesinde nefḫa ve ṣavt olur ve riyede s̱iḳal iḥsās olunur ve havā-i bāridden taḍarruru ḳalīl ve havā-i ḥārrdan taḍarruru eks̱er olur ve ona ʿaṭaş ʿārıḍ olup mā-ı bārid şürb etmeden mücerred nesīm-i bārid istinşāḳı ile ʿaṭaşı sākin olur ve çok kerre lehes̱ ve suʿāl ʿārıḍ olur, şiddet-i ḥarāretten lisānını iḫrāc edip öksürür.

Ammā mizāc-ı riye bārid olduğunun ʿalāmeti budur ki o mizāc ṣāḥibinin ṣadrı ṣaġīr olur ve keẕālik nefesi ve ṣavtı ṣaġīr olur lākin ḥiddetli olur, her bāridden taḍarrur edip o riyede balġam tevellüdü kes̱īr olur ve çok kerre onda nefes-i müteḍāʿıf ʿārıḍ olup ona rebv ve suʿāl muṣāḥib olur.

315 "Nefes-i müteḍāʿıf" odur ki riye inbisāṭını tamām edip inḳıbāḍa bedʾ eylemeden inbisāṭ-ı āḫer ile inbisāṭ-ı evveli taʿḳīb eder.

Ve riyenin mizācı raṭb olduğunun ʿalāmeti budur ki o mizācda olan riyede keṡret-i ruṭūbeti ḥasebiyle buḥūḥat-ı ṣavt ve ḫarḫare olur, bu ḥāletler mizāc-ı raṭb-ı sāẕecde olur. Ve eger mizāc-ı raṭb māddeye muḳārin olur ise o mādde cihet-i fevḳe māil ise ṣavt ve ḫarḫare ziyāde olur. Ve bir ʿalāmet dahi budur ki riyesinin mizācı raṭb olanlar refʿ-i ṣavttan ʿāciz olur ve o ʿacz ḍaʿf-ı beden ile olmaz belki ruṭūbet ḥasebiyle olur.

Ve mizāc-ı yābisin ʿalāmātı budur ki o mizācda fuḍūlün ḳılleti ve ṣavtın ḫuşūneti ve kürkī[316] ṣavtına müşābeheti olur ve çok kerre yübūset ḥasebiyle tekāṡüf ziyāde olup rebv ʿārıḍ olur.

Ve bu ẕikr olunan mizāclar baʿḍı kerre riyeye mizāc-ı ṭabīʿī [304b] ve baʿḍı kerre mizāc-ı ʿārıḍī olur ve ẕikr olunan emzicenin ʿalāmetleri dahi gāhīce o ʿalāmetler ṭabīʿī ve gāhīce ʿārıḍī olur ve baʿḍı kerre ʿalāmet mizāc-ı aṣlīde ve ʿārıḍīde müşterek olurlat ve baʿḍı āḫer kerre her birinin müstaḳill ʿalāmetleri olur.

Ammā ikisi arasında müşterek olan ʿalāmetler evvelā ẕikr olunan ʿalāmetler olur lākin onlardan müsteṡnālar vardır ki bundan sonra ẕikr olunur.

Ve ammā müstaḳill olan ʿalāmetler iki ʿalāmettir: O ʿalāmetten biri mizāc-ı ṭabīʿīye ve āḫeri mizāc-ı ʿaraḍīye delālet eder, zīrā mizāc-ı erbaʿadan her birinin ʿalāmeti ṭabīʿī olur ise mizāc-ı ṭabīʿī olduğuna delālet eder ve eger ʿalāmet ġayr-i ṭabīʿī olur ise mizāc dahi ʿārıḍ ve ġayr-i ṭabīʿī olduğuna delālet eder. Meṡelā leheṡ ve ʿaṭaş mizāc-ı riyenin ḥarāretine delālet eder lākin o kimsede leheṡ ve ʿaṭaş ḳadīm ve muʿtād ve dāimī olur ise o leheṡ mizāc-ı ṭabīʿīnin ḥārr olduğuna delālet eder ve eger leheṡ ve ʿaṭaş o kimsenin muʿtād-ı ḳadīmi olmayıp emrāḍ ḥasebiyle ʿārıḍ oldu ise mizāc-ı riyenin ḥārr olduğu ʿaraḍī olduğuna delālet eder. Ve'l-ḥāṣıl ẕikr olunan ʿalāmetler ḳadīm ve ṭabīʿī olur ise medlūlü olan mizācın ṭabīʿī olduğuna ve ḥādiṡ ve ʿārıḍ olursa mizācın dahi ʿaraḍī olduğuna delālet eder.

Ve her ʿalāmet medlūlü olan mizācın ṭabīʿī ve ġayr-i ṭabīʿī olanları arasında müşterektir. O ʿalāmetler ṭabīʿī veyāḫūd ġayr-i ṭabīʿī olmaları ile mizāc-ı ṭabīʿīnin ʿalāmeti mizāc-ı ʿaraḍīnin ʿalāmetinden mümtāz olurlar. Lākin mizāc-ı ṭabīʿīnin bir nevʿ ʿalāmeti dahi vardır ki o mizācın ṭabīʿī olduğuna ḫāṣṣ olup ʿaraḍīye delāleti olmaz, meṡelā siʿa-i ṣadr mizāc-ı riyenin

316 "Kürkī" turna maʿnāsınadır.

ḥarāret-i ṭabīᶜīsine delālet eder ve ḥarāret-i ᶜaraḍiyye ile sonra ṣadra siᶜa gelmez, bināen ᶜaleyh ḥarāret-i ᶜaraḍiyyede delāleti olmaz. Bāḳī ᶜalāmetler dahi bu ḳıyās üzeredir.

Ve maᶜlūm ola ki ṣadr ve riye aḥvāline aḫaṣṣ olan delāil teneffüsten me᾿ḫūẕ olur, zīrā teneffüsün ḥarr ve berdi ve ᶜiẓam ve ṣıġarı ve sühūlet ve ᶜusreti ve netn ve ṭīb-i rāyiyası ve bunlardan mā-ᶜadā nefes ᶜavārıḍı ṣadr ve riye aḥvāline delālet eder. Ve ṣavt dahi nefeste ẕikr olunan aᶜrāḍ ḥasebiyle ṣadr ve riyenin aḥvāline delālet eder. Ve keẕālik āfet-i ᶜaḍal ḥasebiyle ṣavt müteġayyir olduğundan sonra eger o ṣavt-ı müteġayyir ḫunāḳı olan kimseler ṣavtı gibi olsa delālet eder ki āfet ṣadrı bāsıṭ olan ᶜaḍalde olur ve eger o ṣavt ebaḥḥ yaᶜnī keṡīrü'l-buḥūḥa olanların ṣavtı gibi olur ise delālet eder ki o āfet ṣadrı ḳābıḍ olan ᶜaḍalde olur. Ve keẕālik suᶜāl ve nefṡ ve nabḍ dahi riyenin mizācına delālet eder. Nefesin ve ṣavt ve suᶜāl ve nefṡin delāletleri keyfiyyātı bundan aḳdem senin maᶜlūmun oldu ve aᶜrāḍ-ı emziceden her biri envāᶜ-ı nabḍın hangisini īcāb eylediğini dahi sen bildin.

Ve riyenin mevḍiᶜi ḳalbe ḳarīb olup mücāveretleri olmakla aḥvāl-i ḳalb ile riyenin aḥvāline olan istidlālāt sāir istidlālāttan aḳvā olur. Ve riyeden şuᶜab-ı ḳaṣabeyi vely eden mevāḍiᶜin aḥvāline nabḍın delāleti aḳvā olur. Ve riyeden ḳaṣabenin kendiyi vely eden mevāḍiᶜ ve laḥmiyyet aḥvāline suᶜālin delāleti aḳvā olur Ve riyede ṡiḳal iḥsāsı ḫāṣṣaten mādde riyede olduğuna delālet eder. Ve leẕᶜ ve naḫs iḥsās olunduğu mādde aġşiyede ve ᶜaḍalātta olduğuna delīl-i ḫāṣṣ olur. Ve eger nefṡ suᶜāl-i ḫafīf ile vāḳiᶜ olur ise mādde ḳaṣabenin aᶜlāsına ḳarīb ve ḳaṣabeyi vely eden mevāḍiᶜde olduğuna delālet eder. Ve ᶜalīlin nefṡi ancak suᶜāl-i keṡīreden sonra vāḳiᶜ olur ise mādde ġavrda ve derinde olup baᶜīde olduğuna delīl olur. Ve baᶜḍı kerre aᶜḍā-i ṣadr āfātının ᶜalāmātı baᶜīdede olur, meṡelā verem-i riyenin ᶜalāmetleri aᶜḍā-i baᶜīdeye maṣḥūb olan ḥumret-i vech miṡlli. Ve verem-i ḥicāba ᶜalāmet düvār miṡlli nesneler olur.

Üçüncü Faṣl Riyeye ᶜĀrıḍa Olan Emrāḍ Beyānındadır

Müteşābihü'l-eczā olan aᶜḍāya maḫṣūṣ emrāḍ ve keẕālik aᶜḍā-i āliyeye ᶜārıḍa olanlar bi'l-cümle riyeye ᶜārıḍ olur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ ᶜurūḳuna ve ḳaṣabesinin eczā ve şuᶜabına, ᶜale'l-ḫuṣūṣ ᶜurūḳ-ı ḫaşinelerine ve müteḫalḫil olan cirmi

fürcelerine südde ʿārıḍ olur. Sāir maḥallerde süddeyi īcāb eden esbābın küllīsi riyede ẕikr olunan südde-i meẕkūreleri dahi īcāb eder ḥattā inṭıbāḳ ve maraḍ-ı şirkī ḥasebiyle dahi riyeden o maḥall-i meẕkūrlarda südde ʿārıḍ olur.

Şitāda ve ḫarīfte emrāḍ-ı riye kes̱īrü'l-vuḳūʿ olur kes̱ret-i nevāzil ḥasebiyle ḫuṣūṣan ṣayf-ı yābis-i şimālīden sonra ḫarīf-i maṭīr vāḳiʿ ola, o ḫarīfte emrāḍ-ı riyede kes̱ret ziyāde olur.

Ve havā-i bārid riyeye ḍārr olur. Ve baʿḍı kerre riye ḥarr-ı şedīd ile müteʾeẕẕī bulunur, o mis̱lli riyeye havā-i bārid muḍırr olmaz.

Ve çok kerre riye emrāḍ-ı kebide müʾeddī olur ve keẕālik riyenin şiddet-i berdi ve şiddet-i ḥarrı istisḳāya müʾeddī olur. Ḥicāb dahi riye gibidir yaʿnī o [dahi] kebid emrāḍına müʾeddī olur.

Fī Muʿālecāti'r-Riye: Rebv ve nefes bāblarında tekellüm olunan kelāmda teʾemmül olunup rebv ve emrāḍ-ı nefese esbābda muvāfıḳ olanlara o kelām naḳl olunsun. Ve baʿḍı kerre sen riyeden refʿ-i ṣavt ve nefes-i nāfiḫ misilli nesneler rüʾyet ve istimāʿ edersin, pes o vaḳtte ẕikr olunan bāblarda meẕkūre mülaṭṭıfāt ile riyenin fuḍūlünü telṭīf eyle. Ve edviye-i ṣadriyye istiʿmālinin heyʾet-i ḫāṣṣıyesi olur, zīrā vācibdir ki ṣadr için istiʿmāl olunan edviyeden eks̱eriyyā ḥubūbāt ve leʿūḳāt ittiḫāẕ olunup femde imsāk oluna ve onlardan ḳalīlen ḳalīlen taḥallül edenler belʿ olunur, ḳaṣabe civārında o edviyelerin mürūr ve ʿubūru müddetleri ṭavīl ve tekerrür ḥasebiyle ḳaṣabe-i riyeye o edviye vāṣıla olsun için; ʿale'l-ḫuṣūṣ o edviye femde iken müstelḳıyen nāim olup riye ve ḳaṣabe-i riye cāniblerinde olan ʿaḍaller irḫā oluna. Ve riyenin fuḍūlü imāle olunacak mevāḍiʿin aḳreb ve evfaḳı riyeden merīyi vely eden mevḍiʿdir, onun için māniʿ-i ḳayʾ olmadığı yerde ḳayʾ-ı kes̱īrin fuḍūl-i riye indifāʿına menfaʿati olur.

Dördüncü Faṣl Riyeye Nāşib ve Müteʿalliḳ Olan Mevādd ve Aḥkāmı Beyānındadır

Riyede ḥāṣıl olan mevādd baʿḍı kerre ruṭūbet cinsinden olur ve baʿḍı kerre ḳayḥ yaʿnī irin cinsinden olur ve baʿḍı kerre cins-i demden ve ḥārre ve daḳīḳa olan mevāddan olur.

Ve riyeye nāşibe olan mevāddın baʿḍı kerre intifās̱ı yaʿnī nefs̱ olunması ʿusretli olur. Ve sebeb-i ʿusret budur ki mevādd ġalīẓa ve lezice olur

veyāḫūd raḳīḳa olur, riye fürcelerine nüfūẕ eder ve suʿālden ḥādis̱ olan rīḥle mündefiʿ olmaz, zīrā suʿālin iḥdās̱ eylediği rīḥ o ruṭūbet-i leḥiceye vārid oldukta ruṭūbeti ʿaḳd eder ve rīḥ ayrılıp ruṭūbet fürcelerde bāḳī kalır veyāḫūd sebeb-i ʿusret mevāddın şiddet-i kes̱reti olur.

Ve kaçan mevādd-ı ṣadriyye ġalīẓa olsa onun tecfīfinde mübālaġa olunmak cāiz olmaz belki telyīn ve taḳṭīʿ ve taḥlīle iştiġāl olunur ve o taḥlīl müdirrāt ile olur. Ve gerektir ki taḳṭīʿ ve taḥlīlden sana ehemm olan taḳṭīʿ olup taḳṭīʿe ʿināyetin taḥlīle ʿināyetinden eks̱er ola.

Bu edviyelerin küllīsinde mā-ı ʿasel istiʿmāl eyle, zīrā mā-ı ʿasel edviyeyi tenfīẕ eder ve cilā ve telyīn eder ve mā-ı ʿasel istiʿmālinin ṭarīḳi sana maʿlūmdur.

Beşinci Faṣl Ṣadriyye Olan Müfrede ve Mürekkebe Edviyenin Kendileri ve O Edviyenin Cihet-i İstiʿmālleri Beyānındadır

Edviye-i ṣadriyye o devālardır ki onunla ṣadr tenḳıye oluna. Ve bu edviyeler üç mertebe üzere olurlar:

Mertebe-i ūlāda olan devālar bunlardır: daḳīḳ-i bāḳılā ve mā-ı ʿasel ve maḳlüvv olan bezr-i kettān ve levz ve şarāb-ı ḥulvdür. Şarāb-ı ḥulv riye südedini şedīden teftīḥ eder lākin bābu'l-kebidde ẕikr olunacağı üzere südd-i kebidi tevlīd eder. Ve bāridātından ṣadrı münaḳḳī olan edviyeler: ḥabbu'l-ḳıs̱s̱ā ve ḳas̱ed ve bıṭṭīḫ ve ḳarʿdır. Ammā semn yalnız istiʿmāl olunur ise yalnız semnin inḍācı tenḳıyesinden eks̱er olur, eger semn ʿasel ve levz-i mürr ile leʿūḳ kılınıp istiʿmāl olunur ise inḍācı eḳall ve tenḳıyesi eks̱er olur. Ve bundan ḳavīdir ʿilkü'l-buṭm ve levz-i mürr ve sikencebīn-i ʿunṣulī ve ḥulbe ve kündür ve temr-i heyrūn için bu maʿnāda ḳuvvet vardır. Ve ondan dahi aḳvādır kemmūn ve fülfül ve kirsenne ve aṣl-ı sūsen ve aṣl-ı cāvşīr ve cünd-i bīdester ʿasel ile istiʿmāl olunur [305a] ve ʿunṣul-ı meşvī saḥḳ olunup ve ʿasel ile maʿcūn kılınıp istiʿmāl olunur. Ve ḳanṭuriyūn-ı kebīr ve zerāvend-i müdaḥrec ve şūnīz ve su destīlerinin altında bulunan kurtlar cemr üstüne konulan bir ḫazef üzere tecfīf olunsa o dahi nāfiʿ olur. Ve o kurtlar beyāḍ olunca ḳadar tennūr içinde kurutulsa yine nāfiʿdir, ʿasel ile ḫalṭ olunup istiʿmāl olunur. Ve rāsen edviye içinde idḫāl olunsa o dahi nāfiʿ olur. Ve rāsenin suyu kes̱īrü'n-nefʿdir. Ve rīvend nefs̱i ishāl kılan ed-

viyeden olur. Ve sīsāliyūs şedīdü'l-menfaᶜattir. Ve bülbūs cidden nāfiᶜ ve münaḳḳīdir ḫuṣūṣan nīᵓ ola veyāḫūd selḳa-i vāḥid ile selḳ oluna. Ve zaᶜferān ālāt-ı nefesi taḳviye edip nefs̱i cidden ishāl eder. Bu ẕikr olunan edviyeler şürben ve ḍımāden istiᶜmāle ṣāliḥ olur.

Bu bābda müstaᶜmele olan edviye-i mürekkededen olur Eflāṭūn ḥabbı. Ḥabb-ı Eflāṭūn budur: Ḥabb-ı meyᶜa ve şarāb-ı zūfā nüsḫalarından biri ve Enderūmāḫus devāsı ve İsḳalīnādus devāsı ve Cālīnūs devāsı ve eşribe-i ḫaşḫāş nüsḫaları ve devā-i Maġnāvus ve devā-i belādur maᶜa'l-helīlecāt.

Ve middeyi bu devā nefs̱ eder: Sekbīnec, mürr her birinden birer mis̱ḳāl, afyūn bir mis̱ḳāl, ḳardemānā bir mis̱ḳāl, cünd-i bīdester bir mis̱ḳāl. Bu edviyeler vezn-i meẕkūr üzere aḫẕ olunup şarāb-ı ḥulv ile maᶜcūn kılınır ve şürb-i vāḥidesi bir mis̱ḳāl olur.

Ve yine tecribe olunan devālardandır: Kündür dört,[317] mürr üç ūḳıyye, meybuḫtec ile ᶜasel ḳıvāmında olunca ḳadar ṭabḫ olunup leᶜūḳ kılınır veyāḫūd kerneb ᶜuṣāresi veyāḫūd sülāḳası bir mis̱li ᶜasel ile ᶜaḳd olunca ḳadar cemr üzere ṭabḫ olunup istiᶜmāl olunur.

Ve keẕālik mürr, fülfül ve encüre bezri ve sekbīnec ve ḫardal bu mecmūᶜdan ḥabb ittiḫāẕ olunup ġudveten ve ᶜaşiyyeten ᶜinde'n-nevm istiᶜmāl olunur.

Ve keẕālik ḫardal bir dirhem, būraḳ dokuz ḳīrāṭ, ḳıs̱s̱ā-i ḥımār ᶜuṣāresi bir buçuk ḳīrāṭ. İşbu edviye bir şerbettir ki fuḍūl-i kes̱īreyi iḫrāc eder ve bilā-eẕā tenḳıye eder.

Ve tenḳıye-i riyeden bu devā dahi edviye-i ḳaviyyedendir: Maḥrūs̱ ḫardal, bezr-i encüre, ḳıs̱s̱ā-i ḥımār ᶜuṣāresi, enīsūn ᶜasel ile bu edviye cemᶜ olunup maᶜcūn kılınır.

Ve ḥarre māil aḫlāṭṭan yaᶜnī mürekkebāttan olur ḥulbe iki buçuk ūḳıyye, kirsenne nıṣf ūḳıyye, ḥabb-ı ḳuṭnun cevfi nıṣf ūḳıyye, rubbu's-sūs iki ūḳıyye. Bu mecmūᶜ bādem yağıyla lett olunup ıslatılıp ve ᶜasel ile cemᶜ olunur.

Ve keẕālik sebistān ve tīn-i ebyaḍ ve menzūᶜu'l-ᶜacem zebīb ve aṣl-ı sūs ve persiyāvşān su ile ṭabḫ-ı nāᶜim ile ṭabḫ olunup maṭbūḫu saḳy olunur. Ve eger o su içinde türbüd ve besfāyec ṭabḫ olunur ise nāfiᶜ olur.

---

317 Bunlarda ᶜaded ẕikr olundu lākin mis̱ḳāl midir yoksa dirhem midir beyān olunmadı. Ẓāhir budur ki muḳaddeminde mis̱ḳāl olmakla bunda dahi mis̱ḳāl murād olundu.

Ve maʿlūm ola ki çok vāḳiʿ olur ki bir şeyʾ ṣadrda muḥtebes olur ve o şeyʾ nefs̱i ḳabūl eder lākin ḳuvve-i nāfis̱e ḍaʿfı ḥasebiyle nefs̱e ḳādir olmaz, o mis̱lli vaḳtte vācibdir ki ḳuvve-i ʿuṭāsla iʿānet oluna.

Altıncı Faṣl Teneffüste Olan Kelām-ı Küllīdir

Teneffüs iki ḥareket yaʿnī ḥareket-i inbisāṭ ve ḥareket-i inḳıbāḍ ve iki ḥareketin arasında olan iki vaḳfeden mürekkebdir yaʿnī teneffüs-i vāḥidin tamāmı dört cüzʾ ile olur, evvelā ḥareket-i inbisāṭiyye bʿdehu vaḳfe baʿdehu ḥareket-i inḳıbāḍiyye baʿdehu yine vaḳfe olur ve tamām-ı teneffüs bu dört cüzʾ ile olur. Ve dördüncü cüzʾ yaʿnī vaḳfe-i s̱āniye nihāyetinden sonra nefes-i sāniyenin ḥareket-i inbisāṭı bedʾ eder. Ve vaḳfe-i ūlā teneffüs-i evvelin ḥareket-i inbisāṭ ve ḥareket-i inḳıbāḍları arasında olur ve vaḳfe-i s̱āniye teneffüs-i evvelin ḥareket-i inḳıbāḍı ile teneffüs-i s̱ānīnin ḥareket-i inbisāṭı arasında olur. *Pes Ḳānūn'un* التنفس تتم بحركتين وقفتين بينهما *dediği ʿibārette müsāhele ve müsāmaḥa vardır.*[318]

Ve nefes dört ile tāmm olmakta nabḍa benzer, zīrā nabḍa-i vāḥide dahi iki ḥareket ve iki sükūn ile tāmm olur lākin nefesin ḥareketi irādiyyedir, mecrā-yı ṭabīʿīsinden o ḥareketi bi'l-irāde taġyīr mümkindir, ammā nabḍın ḥareketi ṣırf ṭabīʿīdir, mecrā-yı ṭabīʿīden bi'l-irāde taġayyürü mümkin olmaz.

Ve teneffüsten ġaraḍ riyeyi nesīm-i bārid ile mümteliʾe kılmaktır. Ve imtilānın fāidesi budur ki riye o nesīm-i bāridi ıṣlāḥ edip nabḍāt-ı ḳalb için ʿatād eder ve ḳalb riyenin ʿiʿdād eylediği nesīm-i bāridden aḫẕ etmekten ve buḫār-ı duḫānīsini ona redd etmekten ḫālī olmaz ḥattā riyede mümteliʾe olan nesīm-i bārid iki ḥālin bir ʿārıḍ olunca ḳadar evvelki ḥāl budur ki riyeyi mümteliʾe eden havā-i bārid muḫāliṭlerinden ve mücāvirlerinde ḳadr-i ṣāliḥten ziyāde süḫūnet iktisāb eder ve o süḫūnet ḥasebiyle tervīḥ-i ḳalbe ṣalāḥiyyetten ḫurūc eder. Ve ikinci ḥāl riyede müddeḫar olan havā-i bārid-i ṣāf kendiye buḫār-ı duḫānī muḫālaṭa etmekle ṣıfātından ve ṣafāsından istiḥāle eder ve nabḍa meded olmağa ṣalāḥiyyeti kalmaz. O vaḳtlerde riyede

318 Vech-i müsāmaḥa budur ki ʿibāret-i meẕkūreden mütebādir olan budur ki iki vaḳfe nefes-i vāḥidin iki ḥareketi arasında ola ve vaḳfe-i s̱āniye ise ūlānın inḳıbāḍı ve s̱āniyenin inbisāṭı arasındadır.

bāḳī olan ġayr-i ṣāliḥ havāyı riyeden iḫrāca ḥācet olur ve o muḫrec olan havā bedeline riyeye havā-i cedīd idḫāline dahi ḥācet olur. Ve muḥteriḳ havāyı iḫrācla havā-i cedīdi idḫāl arasında iki vaḳfe dahi olur.

Ve havāyı istidḫāl ki ona istinşāḳ tesmiye olunur, o istidḫāl ve istinşāḳ-riyenin inbisāṭı ile olur. Ve riyenin inbisāṭı riyeyi muṭīf ve muḥīṭ olan ecrāmın ḥareketine tābiᶜ olur ve o ecrāmda olan bir sebeb ile ecrāmın ve riyenin ḥareketlerine fütūr geldikte inbisāṭ hareketleri tāmm olur. Ve edḫıneyi istiḫrāc ḥareket-i inḳıbāḍiyye ile olur ve ḥareket-i inḳıbāḍiyye dahi riyeyi muṭīf ve muḥīṭ olan ecrāmın ḥareketleriyle olur.

Ve ᶜāmme katında nefes o maḫrūc olan edḫıne ve ḥurāḳanın ismidir. Ve eṭıbbā ᶜörfünde baᶜḍı kerre ᶜāmme katında ıṭlāḳ olunan edḫıneye ıṭlāḳ olunur ve baᶜḍı kerre dahi dāḫil ve ḫāricin mecmūᶜuna ıṭlāḳ olunur, nitekim nabḍ ᶜāmme katında yalnız ḥareket-i inbisāṭiyyeye ıṭlāḳ olunup ᶜörf-i eṭıbbāda iki ḥareket ve iki vaḳfenin mecmūᶜuna ıṭlāḳ olunur.

Ve ṭabīᶜī muᶜtedil olup āfetten ḫālī olan teneffüs ḥicābın ḥareketi ile tamām olur. Ve kaçan ḳadr-i muᶜtāddan ekṡer nesīme ḥācet olup veyāḫūd edḫıneyi ve ḥurāḳātı iḫrāc için ḳuvve-i zāideye ve taḳviye-i nefese ḥācet olur ise o zamān ṣadr ᶜaḍalātının küllīsi ḥattā o ᶜaḍalātın eᶜālīsi dahi ḥicāba muᶜīn olup nefesi taḳviye ederler. Ve baᶜḍı kerre ᶜaḍalāt-ı sāfilenin taḳviyesi kifāyet eder. Ve eger nefesi ṣavt kılmağa ḥācet olursa elbette ḥancere ᶜaḍallerini istiᶜmāle ḥācet olur. Ve o ṣavtı iḥdāṡ-ı ḥurūf ve teʾlīf-i kelām için taḳṭīᶜe ḥācet olur ise ḥancere ve lisān ᶜaḍallerini istiᶜmāle ḥācet olur. Ve bu bābda baᶜḍı kerre şefeh ᶜaḍalini dahi istiᶜmāle ḥācet olur, nitekim nabḍın ᶜaẓīm ve ṣaġīr ve ṭavīl ve ḳaṣīr ve serīᶜ ve baṭīʾ ve ḥārr ve bārid ve mütevātir ve mütefāvit ve ḳavī ve ḍaᶜīf ve muttaṣıl ve munfaṣıl ve müteşennic ve mürteᶜiş, ḥaşv-ı ᶜurūḳu ḳalīl veyāḫūd keṡīr yaᶜnī mümtelī ve ġayr-i mümtelī ve umūr-ı maḥmūde ve umūr-ı meẕmūmesi olup bunların her birisi için sebeb ve her birinin bir emre delāleti ve bunların emzice ḥasebiyle iḫtilāfları ve keẕālik ecnās ve esbāb ve ᶜavārıḍ-ı bedeniyye vü nefsāniyyesi olur. Keẕālik nefes için dahi bu umūr-ı maᶜdūde ve onlara müşābih olan nesneler olur.

Ve aḳsām-ı nefesten her birinin sebebi vardır ve her biri bir şeyʾin delīli olur. Ve nefes dahi ᶜaẓīm ve ṣaġīr ve ṭavīl ve ḳaṣīr ve serīᶜ ve baṭīʾ ve mütefāvit ve mütevātir ve ḍīḳ ve vāsiᶜ ve sehl ve ᶜasīr ve ḳavī ve ḍaᶜīf ve ḥārr ve

bārid ve müstevī ve muḫtelif olur. Ve aṣnāf-ı nefes için biraz ismler vardır ki onlar nefese maḫṣūṣ olur, nefes-i munḳaṭıᶜ, nefes-i muḍāᶜıf, nefes-i muntaṣıb, nefes-i ḫunāḳī, nefes-i müstekreh ve ẕü'l-fetre gibi. Nefes-i ẕü'l-fetre sekte ve sekte mis̱lli emrāḍda olur.

Aᶜḍā-i nefeste o āfet ki ondan nefese dahi āfāt ᶜārıḍa olur, yā aᶜḍā-i nefesin kendide olur veyāḫūd aᶜḍā-i nefesin mebādīsinde olur veyāḫūd aᶜḍā-i nefesin civārında olup müşāriki olan aᶜḍāda olur.

Ve aᶜḍā-i nefes ḥancere, riye, ḳaṣabe, ᶜurūḳ-ı ḫaşine, şerāyīn, ḥicāb-ı ṣadrın ᶜaḍalleri ve ṣadrın kendi olur, zīrā baᶜḍı kerre ḍayyiḳ, ṣaġīr olmakla nefeste āfet iḥdās̱ [305b] eder. Ammā aᶜḍā-i nefesin mebādīsi dimāġın kendi ve nuḫāᶜ olur, zīrā nuḫāᶜ ḥicābın menbiti olur o vechten ki ḥicābın eks̱eri ᶜaṣab-ı nuḫāᶜın zevc-i rābiᶜinden nābit olur ve ona zevc-i ḫāmis ü sādisten bir şuᶜbe ve o şuᶜbeye muttaṣıl olan aᶜṣāb-ı sāireye maᶜan muttaṣıl olurlar.

Ammā aᶜḍā-i nefese bi'l-mücāvere müşārik olan aᶜḍā miᶜde, kebid, raḥim, emᶜā ve sāir aḥşādır. Pes ẕikr olunan aᶜḍā-i nefesten aṣnāf-ı s̱elās̱eye emrāḍ-ı ᶜārıḍa sūʾ-i mizāc-ı muḍaᶜᶜaf ḥārr veyāḫūd bārid veyāḫūd raṭb veyāḫūd yābis olur; bunlardan her biri bilā-mādde veyāḫūd maᶜa'l-mādde olur ve o mādde o aᶜḍāda muḥtebes ḫılṭ olur veyāḫūd onlara ḫılṭ sonradan munṣabbe olur. Ve mādde dahi kes̱īr veyāḫūd lezic veyāḫūd ġalīẓ olur. Midde ve ḳayḥtan her biri dahi ẕikr olunan mādde cümlesinden olur veyāḫūd o mādde rīḥ ve buḫārdan biri olur.

Ammā aᶜḍā-i nefese ᶜārıḍ olan maraḍ-ı ᶜālī fālic ve teşennüc ve inḥilāl-i ferd gibi emrāḍdır. Ve inḥilāl-i ferd dahi taṣadduᶜ ve taᶜaffün ve teḳarruḥ ve teʾekkül ve verem-i ḥārr ve verem-i bārid ve verem-i ṣulb gibi nesnelerdir veyāḫūd aᶜḍā-i nefese ᶜārıḍ olan āfet vecaᶜ olur.

Ve bizim ḥikāye ve beyān eylediğimiz mezḳūrlardan sana maᶜlūm oldu ki nefesin riye aḥvāline delāleti nabḍın delāleti gibi ḳaviyye olur. Ve nefesi taᶜarrüf muᶜtāda mürāᶜāt ile olur ise nabḍ mecrāsına cārī olur. Nabḍın delāletinde nabḍın emr-i ṭabīᶜīsi mülāḥaẓa olunmak gerekli olduğu gibi keẕālik teneffüste dahi emr-i muᶜtādı mülāḥaẓa edip ᶜārıḍ olan taġayyürāt ile riye aḥvāline ona göre istidlāl oluna.

Yedinci Faṣl Nefes-i ʿAẓīm ve Nefes-i Ṣaġīr ve Bunların Ems̱āli ve Bi'l-Cümle Delāilleri Beyānındadır

Nefes-i ʿaẓīm ona derler ki onunla cidden kes̱īr ve muʿtedilden eks̱er olan havāya neyl-i ḫāṣṣ ola, zīrā nefes-i ʿaẓīmde bi'l-cümle aʿḍā-i nefes cihātın küllīsine münbasıṭa olur ve inbisāṭı dahi miḳdār-ı vāfir olup o inbisāṭlar ḥasebiyle meclūb olan havā dahi eks̱er ve ezyed olur. Ve nefes-i ṣaġīr ü ḍayyiḳ nefes-i ʿaẓīmin ḍıddı üzere olur yaʿnī bi'l-cümle aʿḍā-i teneffüs onda ḥareket eylemez ve ḥareket edenlerde dahi inbisāṭ-ı tāmm olmaz. Pes o mis̱lli ḥareket ile meclūb ve müstenşaḳ olan havā dahi miḳdār-ı ḳalīl olur.

Ve keẕālik nefes-i ʿaẓīmde teneffüs bi'l-cümle münḳabıḍa olur ve miḳdār-ı inḳıbāḍ dahi tāmm olur ve medfūʿ olan edḫıne ve ḥurāḳāt-ı havā dahi eks̱er olur. Ammā nefes-i ṣaġīr ü ḍīḳta ʿaks üzere olup bi'l-cümle aʿḍā-i teneffüs münḳabıḍ olmaz ve münḳabıḍ olanlarda dahi inḳıbāḍ-ı tāmm olmaz ve o mis̱lli inḳıbāḍlar ile medfūʿ olan faḍalāt ve ḥurāḳāt dahi cidden ḳalīl olur.

Ve nefes-i ʿaẓīmin esbābı nabḍ-ı ʿaẓīmin ẕikri mürūr eden üç ʿaded sebebleri olur.

Ve baʿḍılar ẓann eylediler ki nefes-i ṣaġīr yalnız ḥicābın ḥareketi ile ḥāṣıl olan nefese ıṭlāḳ olunur. Ve onların ẓannı ʿale'l-ıṭlāḳ ṣaḥīḥ değildir, zīrā baʿḍı kerre yalnız ḥareket-i ḥicāb ile ḥāṣıl olan nefes her ne ḳadar ṣaġīr olur ise baʿḍı kerre dahi yalnız ḥareket-i ḥicāb ile nefes-i muʿtedil ḥāṣıl olur, zīrā ḥareket-i ḥicābda baʿḍı kerre ḳuvvet ziyāde olur ve ḥicābın ḳuvveti ḥālinde ḥareketi ile nefes-i muʿtedil ḥāṣıl olur. Ve baʿḍı kerre dahi aʿḍā-i teneffüs cemīʿan ḍaʿīf olur, o mis̱lli kimsenin ḍaʿfı ḥālinde aʿḍā-i teneffüsü bi'l-cümle ḥareket eylese yine nefesi ṣaġīr olur. Ve baʿḍı kerre olur ki yalnız selīm olan ḥicābın inbisāṭı ve inḳıbāḍıyla meclūb ve merdūd olan havā ve ḥurāḳa miḳdārı cemīʿan aʿḍā-i teneffüsün inbisāṭı ve inḳıbāḍı ile meclūb ve merdūd olmaz, zīrā ḥicāb ve sāir aʿḍā-i teneffüsten bir ʿuḍvda inbisāṭ-ı tāmm olmaz ve inbisāṭı tāmm olmayan aʿḍā ile meclūb ve merdūd olan lā maḥāle noḳṣān üzere olur. Ve baʿḍı kerre ḥicāb sāir aʿḍā-i teneffüs meʿūneti ile riyeyi basṭ eder velākin yine nefes-i muʿtedil ḥāṣıl olmaz onun için ki menāfiẕi ḍayyiḳ olup inbisāṭ-ı tāmme maḥall müsāʿade eylemez. Ve maḥall

müsāᶜid olsa dahi ḳuvāda ḍaᶜf olup riyenin inbisāṭının kemmiyyeti tāmm olur ise keyfiyyeti nāḳış olur ve meclūb ve merdūdu dahi nāḳışlar olur; ẕātü'r-riyede olan nefes bu minvāl üzere olur.

Pes bu taḳrīrāttan ẓāhir olur ki nefes-i muᶜtedilde muᶜteber olan havānın muᶜtād üzere meclūb ve merdūd olması olur gerek ise yalnız ḥicāb ḥareketleriyle ve gerek ise sāir aᶜḍā-i teneffüsün ḥicāba iᶜānetleriyle olsun ve gerek ise inbisāṭ ve inḳıbāḍ-ı tāmm olsun ve gerek ise tāmm olmasın.

Ammā nefes-i ᶜaẓīmde ṣadrın ᶜaḍalleri ve keẕālik ṣadrı vely eden nevāḥīlerin ᶜaḍalleri ḥareket-i cāmiᶜa ile ḥareket eyleyip ve ẕikr olunan ᶜuḍvların ḥareket-i cāmiᶜalarından her birinin inḳıbāḍ ve inbisāṭları ġāyete bāliġa olup havā-i kes̱īrde taṣarruf eylemek şarṭ kılındı, ammā nefes-i ṣaġīr nefes-i ᶜaẓīmin muḳābili ve müḍāddesi kılındı.

Ve baᶜḍı kerre aᶜḍā-i teneffüsün şiddet-i ḥareketi bir ḳadre bāliġa olur ki inbisāṭ-ı ḥareketi cihet-i ḳuddāmdan iki terḳuvelere ve ḫalf cānibinden iki ketif kemiklerine ve yemīn ve yesār cāniblerinden iki ketifte müctemiᶜa olan muᶜẓam-ı laḥma müntehī olur. Ve baᶜḍı kerre aᶜḍā-i teneffüs burun deliklerinden şiddet-i ḥareket vaḳtinde istiᶜānet eder belki eks̱er evḳātta aᶜḍā-i teneffüs munḫurāndan istiᶜānet eder. Ve baᶜḍı kerre inḳıbāḍ ve inbisāṭ ḥareketleri ᶜiẓamda ve ṣıġarda biri birlerine muḫālif olur. Ve baᶜḍı kerre ḥareket-i inḳıbāḍ ḥareket-i inbisāṭtan aᶜẓam olur ve bir kerre dahi inbisāṭ inḳıbāḍdan aᶜẓam olur. Ve bu iḫtilāf mevādd ḥasebiyle olur, zīrā ḳalbi tervīḥe ḥācet ḳalīle ve edḫıneyi iḫrāca ḥācet şedīde ve kes̱īre olur ise inḳıbāḍ ᶜaẓīm ve inbisāṭ ṣaġīr olur ve ᶜaks üzere olup tervīḥe iḥtiyāc iḫrācāta iḥtiyācdan eks̱er olur ise ḥareket-i inbisāṭ eks̱er olur. Ve baᶜḍı kerre o insāna müṣādefe olunur ki onun istinşāḳı yaᶜnī ḥareket-i inbisāṭiyyesi ṣaġīr olur velākin o ṣaġīr ḥareket-i inbisāṭtan sonra ḥareket-i inḳıbāḍı ᶜaẓīm olur ve o ḥāl delālet eder ki ḥarāret-i ġarīziyye o kimsede nāḳışa ve ḥarāret-i ġarībe-i dāḫile zāide olmuştur.

Ve aᶜḍā-i teneffüsün ᶜunfle ḥareketlerine teceşşüm ve tekellüflerine sebeb dört şeyᵓdir:

Evvelkisi ḳalb ve riye nevāḥīlerinde ḥarāret ve iltihāb eks̱er olur.

Ve ikincisi aᶜḍā-i teneffüsü muḥarrik olan ᶜaḍallerde veyāḫūd o ᶜaḍallerin uṣūlde müşāriklerinde ḍaᶜf olur, sill ve dıḳḳ maraḍlarının āḫeri mis̱llilerde

olduğu gibi ve keẕālik cemᶜ-i midde katında o maraḍlarda ḍaᶜf olduğu gibi, zīrā cemᶜ-i midde katında veyāẖūd āẖer ᶜillet ḥasebiyle ḳuvve-i muḥarrike-ye ḍaᶜf gelip aᶜḍā-i teneffüsü taḥrīk eylemek için teceşşüm ve tekellüf eder o āẖer illetler ki aᶜḍā- teneffüse ᶜārıḍ olur, teşennüc ve fālic ve sūᵓ-i mizāc ve verem ve vecaᶜ mis̱llilerdir.

Ve üçüncüsü miᶜdeye aġdiyeden veyāẖūd riyāḥtan imtilā ᶜārıḍ olur ve o imtilā ᶜaḍali inbisāṭtan māniᶜ olup tekellüf ve ᶜunfa ḥācet olur. Ve riyāḥla miᶜdenin imtilāsı ḥaddi tecāvüz edip ḥicābla inbisāṭ arasına ḥāil olmakla yalnız ḥicābın inbisāṭına māniᶜ olur ise o vaḳtte riyāḥla miᶜdenin imtilāsı inbisāṭa māniᶜ olup ᶜunf-ı ḥarekete ḥācet olur.

Ve dördüncü sebeb budur ki ḥancerede ve ḳaṣabe cedāvilinde ve şerāyīn mis̱llilerde olan menāfiẕde müḍāyaḳa olur ve keẕālik taẖalẖul ḥasebiyle riyede olan menāfiẕ aẖlāṭla mümteliᵓe olur ve ẕikr olunan menāfiẕde süd-deler o vech üzere olup sühūlet üzere o aᶜḍā münbasiṭa olmaz ve keẕālik riyeye verem dahi ᶜārıḍ olup inbisāṭa māniᶜ olur, nitekim bu ḥāletler aṣḥāb-ı rebv ve aṣḥāb-ı midde ve ẕātü'r-riye aṣḥābında mevcūd olur veyāẖūd maᶜa'l-ḥāce ev ᶜademi'l-ḥāce ḳuvvet-i muḥarrikeye ẕühūl ᶜani'l-ḥareke ᶜārıḍ olup beyne'n-nefeseyn vāḳiᶜ olan sükūnun müddeti uzun olur, bināen ᶜaleyh nefesten fevt olan miḳdārı tedārük için nefes-i ᶜaẓīme ḥācet olur. Muẖteliṭü'l-ᶜaḳl olup bürūdet-i ḳalbi şedīde olmayanların nefesi bu minvāl üzeredir, evvelā ẕühūl edip [306a] s̱āniyen taᶜẓīm-i nefes ile mā-fātı tedārük ve cebr-i noḳṣān eder. Ve nāimin nefesi dahi bu cümleden olur, zīrā nāimde buẖārāt-ı duẖāniyye kes̱īre olur ve nefs yaᶜnī ṭabīᶜat o buẖārātı kes̱īre olma-dıkça nefes ile iẖrācdan ẕāhile olur. Kaçan ebẖıre-i duẖāniyye tecemmuᶜ edip ve eẕāsı vāfire olup o edẖıneyi iẖrāca dāᶜiye oldukta ṭabīᶜat müteneb-bih olup nefes-i ᶜaẓīm ile iẖrāc eder ve keẕālik ẕikr olunan nefesten ẕühūl cümlesinden olur o kimsenin nefesi ki onun ḳalbinin ḥarāret-i mizācı nefe-se teḳāḍī eylemez ve nefesi vaḳt-i ḍarūrete ḳadar müdāfaᶜa edip terk eder baᶜdehu müdāfaᶜa ve mütāreke ḥasebiyle fevt olan nefesi nefes-i ᶜaẓīmle telāfī ve tedārük eder. Bi'l-cümle bu umūr-ı meẕkūre ḍabṭ ve fehm olunsun.

el-ᶜAlāmāt: Ḳarīben mürūr eden esbābdan nefes-i ᶜaẓīm hangi sebebden ḥādis̱ olduğunun ᶜalāmetleri budur ki eger nefese ḥācet eks̱er ve ḳuvvet dahi ḳaviyye ise o kimsenin nefesi idẖālinde ve nefẖinde kebīr olur ve nefesin

melmesi ḥārr ve mültehib olur ve onun nabḍı dahi nefesi gibi ᶜaẓīm olur. Pes bu mis̱lli nefes ḥarārete delīl olur. Ve o nefes ṣāḥibinin ṣadrında ve yüzünde ve gözlerinde ve lisānında iltihāb ᶜalāmetleri ve levninde ve ḫuşū-net-i bedeninde dahi ḥarāret ᶜalāmetleri olur.

Ve eger ṣadrında iltihāb olmayıp ve ḳuvvet dahi sāḳıṭ olmayıp aᶜḍā- te-neffüsü için inbisāṭ-ı tāmm mümkin olur gibi ise onun sebebi ẕikr olunan menāfiẕlerin ḍayyiḳ olması olur.

Ammā aᶜḍā-i teneffüsün küllīsi ḥareket ḳaṣd ve irāde edip baᶜdehu ḥare-ket-i muᶜteddün bihā vücūda gelmese ve basṭ-ı tāmm ile ḥareketi murād edenlere münbasıṭa olamasa belki vücūda gelmeyen ḥareketi ḳaṣd eder olsa ve eylediği ḥarekette küllü taᶜvīl ile munḫurayna taᶜvīl ve iᶜtimād eder olsa ve o ḥālde redd-i nefes eyledikte nefḫa ile redd eder olsa ᶜaḍalde olan ḳuv-ve-i muḥarrike meʾūfe olduğuna delālet eder.

Eger ḳaṣabe ve ḳaṣabeyi vely eden mevāḍiᶜden ruṭūbet ḥasebiyle ḍīḳ olup nefeste ḫarḫare dahi olmakla onu ṣāḥibi tenaḥnuḥa muḥtāc olsa bu ᶜalāmet ḍīḳ-ı küllī üzere zāid bir ᶜalāmettir. Ammā bu vech üzere olmayıp yaᶜnī ḫarḫare ve tenaḥnuḥa ḥācet olmasa ḍīḳı mūcib olan ruṭūbet aġvaṣ olduğuna delālet eder.

Ve kaçan ḍīḳ-ı ḫarḫarī defᶜaten ḥādis̱ olsa delālet eder ki nevāzil mevād-dından bir mādde riyeye defᶜaten nüzūl eyledi veyāḫūd aᶜḍānın birinden mid-de ve ḳayḥtan biri evvelā riyeye ve s̱āniyen ḳaṣabeye defᶜaten nüzūl eyledi.

Sekizinci Faṣl Nefes-i Şedīd Beyānındadır

Nefes-i şedīd o nefestir ki o nefes ᶜaẓīm olduğundan mā-ᶜadā onun ṣāḥi-bi nefesini bāṭına idḫāl için faḍl-ı inziᶜāc ile münzeᶜic olur ve nefesi iḫrāc için faḍl-ı nefḫle nefḫ eder ve onda ᶜiẓam ile ḳuvvet dahi olur.

Dokuzuncu Faṣl Nefes-i ᶜĀlī vü Şāhiḳ Beyānındadır

İşbu nefes-i ᶜālī nefes-i ᶜaẓīmden bir ṣınıftır ki o nefeste ᶜaḍal-i ṣadrın eᶜālīsi olan ᶜaḍalleri taḥrīke ḥācet olur ve ḥicābı ve ᶜaḍalāt-ı ṣadrın esāfilini taḥrīke ḥācet olmaz. Ve bu mis̱lli nefes-i şāḥiḳ çok kerre ḥummayāt-ı ve-bāiyyede ḥādis̱ olur.

Onuncu Faṣl Nefes-i Ṣaġīr Beyānındadır

Nefes-i ṣaġīrin esbābı nefes-i ʿaẓīmin esbābından bi-ṭarīḳi'l-muḳābele maʿlūm olur. Ve baʿḍı kerre vecaʿ sebebiyle nefes ṣaġīr olur, zīrā vecaʿ aʿḍā-i teneffüs ile aʿḍā-i teneffüsün ḥareketleri arasına ḥaylūle eder. Ve baʿḍı kerre ḍīḳ ḥasebiyle dahi nefes ṣaġīr olur. Kaçan nefes-i ṣaġīre tefāvüt muḳārin olsa ṭabīʿatın mevtine delālet eder ve keẕālik nefes-i ṣaġīre tevātür muḳārin olsa aʿḍā-i teneffüste ve aʿḍā-i teneffüsü vely eden miʿde mis̱lliler-de ḳurūḥ ve evrāmdan vecaʿ olduğuna delālet eder.

el-ʿAlāmāt: Nefes-i ʿaẓīmin esbābına muḳābil olan nefes-i ṣaġīrin esbābı ve ʿalāmetleri muḳābilinin ʿalāmetlerinden muḳābele ṭarīḳiyle maʿlūm olur.

Ammā ṣıġar-ı nefes ḍīḳ ile olmayıp belki vecaʿ ḥasebiyle olur ise ona vecaʿın vücūdu delālet eder. Ve ṣāḥib-i vecaʿ olan kimse vecaʿa ṣabr eder ise onun için nefes-i ʿaẓīm mümkin olur.

Ve vecaʿdan olan nefes-i ṣaġīr es̱nāsında baʿḍı kerre nefes-i ʿaẓīm dahi vāḳiʿ olur, zīrā baʿḍı kerre nefesin ʿaẓīm olup vecaʿı iḥtimāle ḥācet dāʿiye olur veyāḫūd nefes-i ʿaẓīme dāʿiye olan ḥācet vecaʿdan ẕühūle bāʿis̱ olur.

Ve ḍīḳtan ḥādis̱ olan vecaʿın ʿalāmetleri vecaʿdan ḥādis̱ olan nefes-i ʿaẓīm ʿalāmetlerinin ʿaksi üzere olur.

Ammā nefes-i ṭavīl bir nevʿ nefestir ki o nefesin havāyı istinşāḳı ve baʿdehu reddinin müddetleri ṭavīl olur, havā-i kes̱īri ceẕb mümkin olsun için.

Ve baʿḍı kerre dahi nefes-i ʿaẓīmin serīʿ olmasına vecaʿ māniʿ olur, pes ʿaẓīm-i serīʿ bedeline nefes-i ṭavīl iḳāme olunup onunla meclūb olacak havā nefes-i ṭavīl ile celb olunur.

On Birinci Faṣl Nefes-i Ḳaṣīr Beyānındadır

Bu nefes nefes-i ṭavīlin ḫilāfı olur. Kaçan nefes-i ḳaṣīre tevātür muḳārin olsa ālet-i teneffüste ve ālet-i teneffüsün nevāḥīsinde vecaʿ olduğuna delālet eder. Ve kaçan nefes-i ḳaṣīre tefāvüt muḳārin olsa ġarīziyyenin mevtine delālet eder.

On İkinci Faṣl Nefes-i Serīʿ Beyānındadır

Nefes-i serīʿ bir nevʿ nefestir ki onda müddet-i ḥareket ḳaṣīre olur ve nefese ḥācet ġāyete bāliġa olur ve nefes-i ṣaġīr ve nefes-i ḳaṣīrden ziyāde havāyı cez̠b ve ḥurāḳa-i havāyı defʿ eder. Ve nefes-i serīʿin ḥudūs̠una bāʿis̠ budur ki havā-i bāridi cez̠be ve ḥurāḳayı defʿe ḥācet ġāyete bāliġ olmakla nefes-i ʿaẓīm ḳaḍā-i ḥācete vefā eylemez veyāḫūd nefes-i ʿaẓīmin ḥudūs̠una māniʿ ve müzāḥim olup nefes-i ʿaẓīm iḥdās̠ı mümkin olmaz ve bunun mis̠li nabḍ-ı serīʿin mis̠li olur. Ve z̠ikr olunan māniʿ ve ḥāil baʿḍı kerre ālette olur ve gāhīce ḥareket-i inbisāṭ ḥareket-i inḳıbāḍdan esraʿ ve gāhīce ʿaks üzere olur. Ve eḥadühümānın āḫerden esraʿ olduğunun sebebi nefes-i ʿaẓīmin inbisāṭ ve inḳıbāḍının tefāvütü esbābı mis̠lli olur.

On Üçüncü Faṣl Nefes-i Baṭīʾ Beyānındadır

Bu nefes bir nefestir ki nefes-i serīʿin müḍāddesi üzere olur. Ve nefes-i baṭīʾin sebebi dahi nefes-i serīʿ esbābının müḍāddesi üzere olur. Ve baʿḍı kerre dahi vecaʿ ḥasebiyle ālet-i teneffüs rıfḳ ve tuʾede üzere ḥareket etmekle o vecaʿ buṭʾ-ı ḥarekete sebeb olur.

On Dördüncü Faṣl Nefes-i Mütevātir Beyānındadır

Bu nefeste her iki ḥareket aralarında olan sekenāt müddetleri sükūn-ı muʿtāddan ḳaṣīr olur. Ve bu nefes̠in ḥudūs̠una sebeb tervīḥe ḥācet ʿaẓīm ve serīʿin ḳaḍā eylediği ḥācetten eks̠er olduğu olur veyāḫūd ʿaẓīm ve serīʿ olan nefeslerin ḥudūs̠una ḥāil ve ḥāciz bulunduğu olur. O ḥāil baʿḍı kerre vecaʿ veyāḫūd verem veyāḫūd feḍā-i ṣadrda mevādd-ı kes̠īrenin ḍīḳı veyāḫūd ālet-i mevāddın ḍaġṭı ḥasebiyle olur ve ḳayḥın inṣıbābı yāhūd o mis̠lli nesnelerin biri ile olur.

Ve ḥācet ḥasebiyle ḥādis̠ olan tevātür ile vecaʿ mis̠lli sebeblerden ḥādis̠ olan tevātürün farḳı nefes-i ʿaẓīmde z̠ikri mürūr eden vücūhları beyāndan ẓāhir olur. Ve Buḳrāṭ'ın şehādet eylediği üzere nefes-i mütevātire āfet-i uḫrā tābiʿ olur, zīrā nefes-i mütevātir riyeyi tecfīf eder ve aʿḍā-i nefesi ve onları vely ve taʿḳīb eden ʿuḍvları itʿāb eder ve o sebebden cefāfa müteʿalliḳ maraḍlar ḥādis̠ olur.

On Beşinci Faṣl Nefes-i Bārid Beyānındadır

Bu nefes ḳuvvetin mevtine ve ḥarāret-i ġarīziyyenin münṭafī olduğuna ve mizāc-ı ḳalbin bürūdete istiḥālesine delālet eder. Ve nefes-i bārid emrāḍ-ı ḥāddenin ᶜalāmetlerinin cümlesinin erdeᵓi olur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ nefes-i bāridde nedāvet yaᶜnī yaşlık dahi olur ise ġarīziyye inḥilālne delāleti tāmm ve kāmil olur.

On Altıncı Faṣl Nefes-i Müntin Beyānındadır

Bu nefes beḫar[319] aṣnāfından bir ṣınıftır ve bu ṣınıfın sāir aṣnāf-ı beḫardan farḳı budur ki sāir aṣnāfta rāyiḥa-i kerīhe her vaḳt ẓāhir olur ve bu ṣınıfta vaḳt-i teneffüste rāyiḥa-i müntine bulunur, mā-ᶜadā evḳātta mevcūde olmaz. Ve bu nefes aᶜḍā-i teneffüsten ḳaṣabede veyāḫūd riyede olan ḫılṭ ve middenin taᶜaffün eylediğine delālet eder.

On Yedinci Faṣl Nefes-i ᶜAẓīm ve Nefes-i Serīᶜ ve Nefes-i Mütevātir Aralarında [306b] Vāḳıᶜa Olan İntiḳālāt Beyānındadır

Bundan aḳdem senin maᶜlūmun oldu ki kaçan tervīḥe ḥācet ziyāde olup ve bir māniᶜ ve ḥāil dahi mevcūd olmasa nefes o vaḳtte ᶜaẓīm olur.

Ve kaçan nefes-i ᶜaẓīmin meclūbu olan nesīm-i bāridden eks̱er nesīm-i bāride ḥācet olsa nefes-i serīᶜ ḥādis̱ olur. Ve ondan dahi eks̱er nesīme ḥācet olsa o zamān nefes-i mütevātir dahi olur. Ve kaçan ḥācet terācuᶜ eylese evvelā nefesin tevātürü zāil olur baᶜdehu sürᶜati sonra ᶜiẓamı zāil olur. Ve ḥavl ve menᶜ dahi bu ḳıyās üzere olur yaᶜnī māniᶜ ve ḥāciz evvelā ᶜiẓama ve baᶜdehu sürᶜte ve baᶜdehu tevātüre ḥāciz ve ḥāil olur ve māniᶜin zevāli ile evvelā tevātür baᶜdehu sürᶜat baᶜdehu ᶜiẓam zāil olur.

Ve kaçan maᶜānī-i s̱elās̱e yaᶜnī ᶜiẓam ve sürᶜat ve tevātür cemīᶜan mefḳūd olsa aṣnāf-ı nefesten kes̱īrü'l-vücūd olan nefes-i mütefāvit baᶜdehu nefes-i baṭīᵓ baᶜdehu nefes-i ṣaġīr olur. Ḥadd-i iᶜtidālden nefesin ṣıġara ḫurūcu buṭᵓa ḫurūcdan eḳall olur ve nefesin ṣıġar ve buṭᵓa ḫurūcu tefāvüte ḫurūcdan eḳall olur. Ve ḥālāt-ı meẕkūreleri inbisāṭ ve inḳıbāḍın her birinde sen iᶜtibār eyle, nesīm-i bāride iḥtiyāc katında ḥareket-i inbisāṭiyyede

---

319 "Beḫar" femin rāyiḥa-i kerīhesidir.

bu ḥālāt cereyān eylediği gibi havā-i fāsideyi iḫrāca ḥācet katında dahi bu ḥālāt cereyān eder. Ve kaçan sebeb-i inbisāṭ ziyāde olup inbisāṭa edʿā olur ise lā-maḥāle inbisāṭ mā-ḳablinde olan inbisāṭtan ziyāde olur. Ve keẕālik inḳıbāḍa sebeb dahi ziyāde olur ise zamān-ı sükūn yaʿnī ḥareket-i inḳıbāḍiyye ziyāde olur ve nefes-i mütetābiʿ ü serīʿ verem-i ḥārre veyāḫūd süddeden ḥādis̱ ḍīḳa tābiʿ olur.

On Sekizinci Faṣl Nefes-i Munḫurī Beyānındadır

Bu nefes[320] ḳuvvetin ḍaʿf ve ḫaverine ve ẕebḥada ḍīḳ-ı şedīd-i ḫānıḳ olduğuna delālet eder veyāḫūd midde tecemmuʿuna veyāḫūd midde ve aḫlāṭtan birinin inṣıbābına delālet eder.

On Dokuzuncu Faṣl Sūʾ-i Teneffüste Olan Kelām-ı Küllī Beyānındadır

Sūʾ-i teneffüs bi'l-cümle aʿrāḍ-ı āyife-i maraḍiyyeye tābiʿ olup ṭabīʿīden ḫāric olan enfāsın küllīsine ʿāmm ve şāmil olur. Ammā aʿrāḍ-ı ṣıḥḥiyyeye tebeʿiyyetle ḥadd-i iʿtidālden ḫurūc eden nefese sūʾ-i teneffüss ıṭlāḳ olunmaz. Pes sūʾ-i teneffüs aṣnāfının esāmīleri bunlardır: ʿusr-i teneffüs, ḍīḳ-ı nefes, teḍāʿuf-ı nefes, inḳıṭāʿ-ı nefes, nefesü'l-intiṣāb.

Ve baʿḍı kerre sūʾ-i teneffüs sūʾ-i mizāc envāʿ ve keẕālik imtilā ve süded ḥasebleriyle ḥādis̱ olur. Ve aʿḍā-i teneffüsü ḥareketten mānīʿ olan ḍavāğıt ve evrām ve evcāʿa mücāveret ḥasebiyle ve ḥicābda ve nevāḥī-i ṣadrda olan ḳurḥalar ve keẕālik emrāḍ-ı nāhike[321] ve ḥummayāt-ı ḥādde vü vebāiyye ve sümūm-ı meşrūbe ḥasebleriyle dahi sūʾ-i teneffüs ʿārıḍ olur.

Ve sū-i teneffüsün küllīsi ve keẕālik ḍīḳ-ı nefes ve ʿusr-i nefes mādde ḥasebiyle olur ise üç ḥāl üzere olur: İstilḳā katında eks̱er ve cenb üzere ıḍṭıcāʿ olundukta ve vasaṭu'l-ḥāl ve zamān-ı intiṣābda eḳall ve ḫafīf olur. Ve bāṭın-ı ḥalḳta olan ḫunāḳ ḥasebiyle ʿārıḍ olan sūʾ-i teneffüs istilḳā katında ḫunāḳ-ı küllī olup teneffüs aṣlen mümteniʿ olur.

---

320 "Nefes-i munḫurī" nefesi burnundan almak; "ẕebḥa" maḥall-i iḫtināḳa derler ve o maḥallde ʿārıḍ olan ḫunāḳa derler.

321 "Emrāḍ-ı nāhike" ḍaʿīf edici maraḍlar demektir.

Yirminci Faṣl Ḍīḳ-ı Nefes Beyānındadır

Bu nefes bir nevᶜ nefestir ki onunla ḫāricden meclūb olan havā bāṭına sülūk eylemeğe menfeẕ bulmaz ve nüfūẕ edenlerin dahi nüfūẕu ḳalīlen ḳalīlen olup muᶜtād üzere havā-i müstenşaḳ münşerib olmaz.

Ve ḍīḳ-ı teneffüsün esbābı ḥancerede ve ḳaṣabede ve ḳaṣabe şuᶜabında ve şerāyīnde ve riye ḫalḫalelerinde[322] riyenin kendide olan veremlerdir.

Ve evrām-ı riyeden nefesini ziyāde taḍyīḳ eden verem verem-i ṣulbdür veyāḫūd riyede aḫlāṭ-ı ġalīẓa ve aḫlāṭ-ı lezice-i kes̱īrenin ictimāᶜı ve aḫlāṭ-ı māiyyenin keẕālik ictimāᶜıdır veyāḫūd muḍayyıḳ olan sebeb riyeye ᶜārıḍ olan inṭıbāḳtır.

Ve riyeye olan inṭıbāḳın ᶜurūḍu kebid ve miᶜde ve ṭıḥālden birinde mevcūd olan verem-i ḥārr-ı mücāvirin ḍağṭı olur veyāḫūd ziyāde taḍyīḳe sebeb istisḳā ve evrāmın inficārātı ḥasebiyle cevf-i esfelde olan feḍāya aḫlāṭın inṣıbābı olur, zīrā ẕikri mürūr eden eşyālar riyenin inbisāṭına māniᶜ olurlar.

Ve yübs ḥasebiyle riyeye ᶜārıḍ olan tekās̱üf ile ve keẕālik riyede olan ḳabḍ ve riyeye ve ḥicāba iṣābet eden berd ile dahi ḍīḳ-ı nefes ᶜārıḍ olur.

Ve ᶜaṣab ve ḥicābda olan sebeblerden dahi ḍīḳ ᶜārıḍ olur lākin bu iki mevḍiᶜde olan esbābla ᶜārıḍ olanlara ᶜusr-i nefes tesmiye olunmak evlā olur.

Ve keẕālik ḍīḳ-ı nefes ebḫıre-i duḫāniyyenin mevāḍiᶜ-i ḍayyiḳada medāḫil-i nefesi taḍyīḳi ile dahi ᶜārıḍ olur.

Ve baᶜḍı kimselerin ṣadrı ḍayyiḳ olup li-ecli't-teneffüs münbasiṭa olan aᶜḍā için maḥall-i inbisāṭ olmaz ve o sebebden nefesinde ḍīḳ olur.

Ve baᶜḍı kerre dahi buḥrān ḥasebiyle mevādd fevḳ cānibine ṣuᶜūd etmekle ḍīḳ-ı nefes ḥādis̱ olur.

Ve gāhīce dahi nefesin ᶜusr ve ḍīḳı evrām-ı bāṭıneden mevādd seyelān edip nevāḥī-i reᵓse intiḳāl etmekle ᶜārıḍ olur. Bu vech ile ᶜārıḍ olan ḍīḳ iki üẕünün ḫalfinde verem ḥudūs̱unu inẕār eder eger o sebebler ile ᶜārıḍ olan ḍīḳ eslem olur ise ve eger o ḍīḳ ṣuᶜūbetli ise dimāġda verem ḥudūs̱unu inẕār eder.

el-ᶜAlāmāt: Evrām-ı ḫunāḳiyye ᶜalāmetlerinin ẕikri mürūr eyledi, ammā nefs-i riyede ᶜārıḍ olan veremin ᶜalāmetleri budur ki o āfette nefs-i riyede

322 "Ḫalḫalelerinde" yaᶜnī fürcelerinde demektir.

vecaᶜ-ı s̱aḳīl olur ve ṣadrın ᶜaḍalātında ve ḥicāblarında vecaᶜ-ı nāḫıs[323] olur ve o vecaᶜ bāṭında aḳvā ve ẓāhirde aḍᶜaf olur. Ve riyenin ġaḍārīfinde dahi vecaᶜ olur. Ve ġaḍārīf-i riyede olan vecaᶜın meḍīḍi yaᶜnī ḥikkesi olur ve baᶜḍı kerre onun ḥikkesi suᶜāle müʾeddī olur.

Ve eger riyenin veremi verem-i ḥārr ise ona ḥummā dahi ᶜārıḍa olur.

Ammā aḫlāṭ ḥasebiyle olan ḍīḳ eger o aḫlāṭ ḳaṣabede vāḳıᶜa ise onun ᶜalāmātı nefs̱ ve suᶜāle iştiyāḳ ve nefs̱ ve suᶜāl ile intifāᶜ ve ednā suᶜāl ile nefs̱in ḫurūcu ve ḫarḫare olur.

Ve eger mūcib-i ḍīḳ olan aḫlāṭ riyede olur ise onun dahi aḥvāli ḳaṣabede olan aḫlāṭın aḥvāli gibi olur lākin bu ṣınıf ḍīḳta vāḳiᶜ olan suᶜāl aġver olur yaᶜnī derinde olur ve bunda olan ḫarḫare müntefis̱in ṣuᶜūbeti miḳdārınca olur.

Ve eger mūcib-i ḍīḳ olan aḫlāt cevf-i esfelin feḍāsında ise onun ᶜalāmātı o s̱iḳaldir ki bir cānibden cānib-i āḫere intiḳāl eder, o ḍīḳta ḳadr-i muᶜteber suᶜāl olmaz.

Yirmi Birinci Faṣl

Nabḍın iḫtilāfı gibi nefes dahi muḫtelif olur ve ḫilāfı dahi muntaẓam ve ġayr-i muntaẓam olur.

Yirmi İkinci Faṣl Nefes-i Muḍāᶜıf Beyānındadır

Nefes-i muḍāᶜıf nefes-i muḫtelif envāᶜındandır. Ve muḍāᶜıf bir nevᶜ nefestir ki onun bir defᶜa inbisāṭı iki ḥareket ile olup o iki ḥareketin arasını bir sükūn fāṣıl olur ve iki ḥareket bir sükūnun mecmūᶜu inbisāṭ-ı vāḥid olur; o mis̱lli olan inbisāṭa faḥm derler. Ve kez̠ālik ḥareket-i inḳıbāḍiyye dahi iki ḥareket arasında bir sükūnla olur ve o inḳıbāḍiyye olan ḥarekete teᶜas̱s̱ür ıṭlāḳ olunur, bunun naẓīri ṣabīnin zamān-ı bükāsında vāḳiᶜ olan nefesi olur; o nefesin inbisāṭı faḥm ve inḳıbāḍında teᶜas̱s̱ür olur.

Ve nefes-i muḍāᶜıfın sebebi ḥarāret-i kes̱īre olur, zīrā ḥarāret-i kes̱īre havā-i müstenşaḳa ḳanāᶜat eylemeyip havāyı iks̱ār ḳaṣdı ile ḥareket tamām

323 "Vecaᶜ-ı nāḫıs" ġışā ᶜarḍan mütemeddid olup dürtülür gibi ḥālet iḥsās olunur ve vecaᶜ-ı s̱aḳīlde mevḍiᶜ-i vecaᶜda s̱iḳal iḥsās olunur.

olmazdan muḳaddem ḥareket-i uḫrā aḫẕına ibtidā eder. Ve nefes-i muḍāᶜıfın sebebi āḫeri nefesin ālāt-ı maᶜlūmesinin nefeste istirāḥata muḥvic olan ḍaᶜfı olur ve o ḍaᶜf ḳuvveti müsḳıṭ olan sūᵓ-i mizācla olur veyāḫūd ālet-i nefesi müceffif ve muṣallib olan sūᵓ-i mizāc olur ve ikinci ḥāletin vuḳūᶜu eks̱er olur. Veyāḫūd nefes-i muḍāᶜıfa sebeb aᶜḍā-i nefeste ve mücāvirlerinde vecaᶜın ve veremin vuḳūᶜu olur. Aᶜḍā-i nefesin mücāvirleri ḥicāb ve kebid ve ṭıḥāl olur, lākin kebidin [307a] aᶜḍā-i nefese müşāreketi ṭıḥālin aᶜḍā-i nefese müşāreketinden eşedd olur.

Veyāḫūd nefes-i muḍāᶜıfın sebebi maraḍ-ı ālī olur ve maraḍ-ı ālīnin taᶜdādı kirāren mürūr eyledi. Ve o emrāḍdan nefes-i muḍāᶜıfa eks̱er-i ḥālde sebeb olan ḥālā mevcūd olan teşennüc veyāḫūd gelecekte vuḳūᶜu mütevakkiᶜ olan teşennüc olur.

Ve nefes-i muḍāᶜıf emrāḍ-ı ḥāddede ve keẕālik ḥādde olan ḥummayātta ᶜalāmet-i rediyye olur. Velākin berdden ḥādis̱ olan nefes-i muḍāᶜıfa ḥummā bāᶜis̱-i şifā olur.

Yirmi Üçüncü Faṣl Nefes-i Muntaşıf Beyānındadır

Bu nefes bir nevᶜ nefestir ki onun nıṣfı meᵓūf ve nıṣf-ı āḫeri selīm olur ve o nefes-i sālim olan nıṣf olur.[324]

Yirmi Dördüncü Faṣl Nefes-i ᶜAsir Beyānındadır

Bu nefes bir nevᶜ nefestir ki onun havāda taṣarrufu meşaḳḳatli olur onda gerek ise ḍīḳ olsun ve gerekse olmasın. Bu nefesin sebeb-i ḥudūs̱u neẓāyirinde tafṣīl olunduğu üzere ālāt-ı teneffüsün āfeti olur.

Ve baᶜḍı kerre bunun ḥudūs̱una sebeb ḳalbe lehīb-i nārīnin ġalebesi olur.

Ve keẕālik berdin ḳuvveti imāte ve izāle eylemesi veyāḫūd meᵓūfe kılması olur, nitekim ṭılā ve ṭılā mis̱lli müberridāttan biri ile ḥicāba bürūdet ᶜārıḍa olsa ᶜusr-i nefes ᶜārıḍ olur.

Ve baᶜḍı kerre dahi havānın bürūdetinden veyāḫūd ḥicāb üzere vaḍᶜ olunan ḍımādın bürūdetinden ḥicāba ᶜārıḍ olan sūᵓ-i mizāc ḥasebiyle ᶜusr-i nefes ḥādis̱ olur.

324 Yaᶜnī nefes-i tāmmın nıṣfı bāṭıl olmakla nıṣf-ı sālim ile intifā olunur.

Ve baᶜḍı kerre miᶜdede veyāẖūd kebidde olan āfet ḥasebiyle onların üzerlerine müberrid ḍımādlar vaḍᶜ olunmakla ḥicāb onların bürūdetinden bi'l-mücāvere müteʾes̱s̱ir olup inbisāṭa semāḥat eylemez.

Ve baᶜḍı kerre dahi südde ḥasebiyle ᶜusr-i nefes ḥādis̱ olur. Ve südde katında rīḥ-i müstenşaḳ muḥtebes olup o süddeyi teftīḥ için cehde ḥācet olur ve bu ᶜusr-i ḍīḳa muẖālif olur ve çok kerre süddesi verem olur.

Ve baᶜḍı kerre dahi ᶜusrün ḥudūs̱u müshil istiᶜmālinden olur o vaḳtte ki müshil mevāddı is̱āre ve taḥrīk eder velākin iẖrāca ḳādir olmaz ve kez̠ālik ḥaḳn-i ḥādde dahi baᶜḍı kerre mevāddı taḥrīk eder, iẖrāca ḳudreti olmaz ve ḥareket-i mevādd ile ᶜusr-i nefes ḥādis̱ olur.

Ve yine ᶜusr-i nefese sebeb olur z̠ātü'l-cenb maraḍında faṣd olundukta dem ḳadr-i ḥācetten noḳṣān iẖrāc olunsa ᶜusr-i nefese sebeb olur.

Ve sana vācib olur ki ḍīḳ-ı nefes faṣlının āẖirinde z̠ikr olan aḳvālimizi dahi bu maḳāmda z̠ikr eyleyesin.

Yirmi Beşinci Faṣl İntiṣāb-ı Nefes Beyānındadır

Bu nefes bir nevᶜ nefestir ki o nefesi taḥṣīl mümkin olmaz, ancak onun ṣāḥibini müstevī ve muntaṣıb olup fevḳ cānibine boynunu medd etmekle ḥāṣıl olur, zīrā bu heyʾet ile ᶜunuḳu açılıp süddeleri teftīḥ eder, o ḥālde nefes cereyāna menfez̠ bulur. Ve bu nefesin ṣāḥibi boynunu bükmeğe ḳādir olmaz, zīrā raḳabesini eğmek ve bükmek ile onun üzerine nefesi ḍayyiḳ olur, raḳabesi ẖalf cānibine münccez̠ib olan kimselerin nefesi ḍīḳ olduğu gibi ve kez̠ālik o ᶜilletin ṣāḥibi ṣadrını ve ẓahrını ẖalf cānibine döndürmeğe ḳādir olmaz. Ve kaçan nefes-i intiṣāb ṣāḥibinin intiṣābı ve istiḳāmeti zāil olup heyʾet-i uẖrā üzere olsa ᶜale'l-ẖuṣūṣ heyʾet-i istilḳā üzere olsa o kimsenin eczā-i riyesinden baᶜḍısı baᶜḍı āẖer üzere vāḳiᶜ olup mecārī-i riye mesdūde olur, zīrā o mis̱lli riyenin eks̱er-i mecārīsi fi'l-aṣl mesdūde olur ve onda meftūḥ olan mecārī şeyʾ-i yesīr ve miḳdār-ı ḳalīl olur. Ve heyʾet-i istivānın zevāli ile meftūḥ olanlar dahi eczālarının baᶜḍısı baᶜḍı āẖer üzere meyl eylemek ile mesdūde olup infitāḥı aṣlen ve külliyyen bāṭıl olur.

Ve baᶜḍı kerre dahi nefes-i intiṣābı muḳteḍī olan süddeler ḥummayāt mis̱lli emrāḍın ᶜaraḍı olur, zīrā ḥummayātta ebẖire ve ruṭūbāt-ı münḥalle kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olup menāfiz̠i doldurur ve nefes mecārīsi mesdūd olur. Ve

baʿḍı kerre dahi aḫlāṭ-ı ḥaḳīḳiyye o mecārīleri sedd eder. Ve evrām dahi sedd edip bu nevʿ nefesi īcāb eder.

Ve heyʾet-i istivānın zevāli ile nefes bāṭıl olduğunun bir sebebi dahi budur ki aʿḍā-i teneffüsün ʿaḍalātı bu mis̱lli āfette müsterḫiye olur ve heyʾet-i istivā üzere oldukta ʿaḍalāt-ı müsterḫiye ayak cānibine tedellī eder yaʿnī sarkar ve o tedellīden mecārī-i nefes münḍaġıṭ olmaz, ammā ḥāl-i istilḳāda ʿaḍalāt-ı ẓahr u ṣadr cānibine tedellī eder ve lā-maḥāle aʿḍā-i ḥareketi ḍaġṭ eder.

Yirmi Altıncı Faṣl Aṣḥāb-ı Ṭabāyiʿin Nefesi ve Esnānda Her Birinin Nefeslerinin Beyānındadır

Ammā ṣıbyān onların fuḍūl-i duḫāniyyeyi iḫrāca ḥācetleri şedīde olur, zīrā onların haḍmları sāirlerinden eks̱er ve edvem olur; [325] onların taṭfiʾeye ḥācetleri ḳalīle değildir ve ḳuvvetleri dahi cidden şedīde değildir onun için ki onların ebdānları ve ḳuvāları kāmile değildir. Ve nabḍlarında[326] sürʿat ve tevātür olup ikisi dahi şedīd olur[327] ve şedīden nabḍları ʿaẓīm olur, ʿiẓamın şiddeti sürʿat [ve] tevātür şiddetlerinden ednā olur.

Ammā şābb olanların enfāsı aʿẓam velākin tevātür ü sürʿat-i nefesleri eḳall olur, zīrā şübbānda taʿẓīm-i nefes ḥāceti kāmilen ḳaḍā eder.

Ammā kühūlün nefesleri ẕikr olunan iʿtidālden zāide ve maʿānīde şübbānın nefeslerinden eḳall olur yaʿnī sürʿat ve tevātür ve ʿiẓamları şübbānın nefesleri sürʿati ve tevātürü ve ʿiẓamından eḳall olur velākin meşāyıḫın nefesleri ḳılletine bāliġ olmaz.

Ammā meşāyıḫın enfāsı aṣġar ve ebṭaʾ ve tefāvütü eşedd olur. Ve bu meẕkūrlar sana ḫafī değildir.

---

325 Lā-maḥāle haḍmın ziyādeliğinden ebḫıre ziyāde olup iḫrāca ḥācet dahi ziyāde olur.

326 "Nabḍ" bedeline "nefes" nüsḫa olmak üzere işāret olunmuştur.

327 Sürʿat ve tevātürleri taṭfiʾeye ḥācetleri ḳalīle olmadığından olur ve ḳuvāları kāmil olmamakla nabḍ ve nefesleri şedīden ʿaẓīm olmaz.

Yirmi Yedinci Faṣl Ġıdādan ve Ḥabel ve İstisḳā Mis̱llilerden Ḥādis̱ Olan Nefes-i Mümtelī Beyānındadır

Bu kimselerin nefesleri ṣıġara māil olur, zīrā ḥareket-i bāsıṭadan ḥicābları maḍġūṭ olur. Ve bu ṣıġar ḥasebiyle eger ḳuvvetleri vefā eder ise nefeslerinin tevātür [ve] sürʿati lāzım olur; eger ḳuvvetlerinde ḍaʿf olup sürʿat ve tevātüre maʿan vefā eylemez ise yalnız tevātür iḥdās̱ eder.

Yirmi Sekizinci Nefes-i Müsteḥamm Beyānındadır

Mā-ı ḥārr ile istiḥmām eden kimsenin tervīḥe ḥāceti olup āletinin dahi mülāyemeti olduğundan nefesi ʿaẓīm ve serīʿ ve mütevātir olur, ammā mā-ı bārid ile istiḥmām edenlerin nefesleri ʿaks üzere olur.

Yirmi Dokuzuncu Faṣl Nāimin Nefesi Beyānındadır

Nāimin ḳuvveti ḳaviyye olur ise nefesi ʿaẓīm olup mütefāvit olur ve sebebi bābu'n-nabḍda ẕikr olundu. Ve nāimin haḍmı ziyāde olup ebḫıresi ve edḫınesi kes̱īr olmakla nāimde inḳıbāḍ inbisāṭtan eks̱er olur.

Otuzuncu Faṣl Aʿḍā-i Ṣadrda Vecaʿı Olanların Nefesi Beyānındadır

Bundan aḳdem ẕikri mürūr eylediği üzere bu ʿuḍvlarda vecaʿı olanların nefesleri ṣıġara ve ḳıṣara māil olur ve baʿḍı kerre dahi teḍāʿuf ve ʿusrdan her birine dahi meyl eder ve telehhübü yok ise buṭʾ üzere olur ve tevātür eder ve ṣıġar ve ḳıṣarı buṭʾundan eks̱er olur, zīrā bu ḥāli üzere olanlara iḥtibāsa ve ḳıllet-i inbisāṭa dāʿī rıfḳa dāʿīden eks̱er olur. Ve bu mütevecciʿlerin ʿiẓam-ı inbisāṭla teʾeẕẕīsi sürʿat ile teʾeẕẕīden eşedd olur. Eger ḳalbde iltihāb ve süḫūnet olur ise onun nefesinde sürʿat olmak lāzım olur, her ne miḳdār sürʿatten müteʾeẕẕī olur ise.

Otuz Birinci Faṣl Nefesi Ḍayyiḳ Olanların Hangi Sebebden Olur İse Olsun Nefeslerini ve Ṣāḥib-i Rebvin Nefesini Bildirir

Ḍīḳ-ı nefes ḥasebleriyle fevt olan enfāsın eks̱er-i ḥālde sürʿat ve tevātür ile telāfīsi ve tedārüküne iḥtiyāc olur, ona bināen o kimsenin nefesi ṣaġīr, ḍayyiḳ, mütevātir olur ve ṣāḥib-i rebvin nefesi bābında ẕikr olunduğu üzere olur.

Otuz İkinci Faṣl Aṣḥāb-ı Middenin Nefesi Beyānındadır

Midde ṣāḥibleri ṣadrın küllīsini basṭa tekellüf ederler ve onların ḥarāret ve nefḫası olur velākin nefesleri ʿaẓīm olmaz ve ḳuvvet ile ḥādis̱ ve ḥāṣıl olan nesneler dahi mevcūd olmaz, zīrā onların [307b] ḍaʿf-ı ḳuvvetleri imʿān üzere olur, ammā ẕātü'r-riye ve rebv aṣḥāblarında ḳuvvet bāḳıye olur.

Otuz Üçüncü Faṣl Ẕebḫa ve İḫtināḳ Aṣḥābının Nefesleri Beyānındadır

Bu āfet aṣḥābının nefesinin basṭı ʿaẓīm olur ve sürʿat ve tevātürü dahi olur nefese iḥtiyāc olup mevāddın dahi ġavrda olduğu için ve onda nefḫa olmaz.

Otuz Dördüncü Faṣl Rebvde Olan Kelām-ı Mücmeli Bildirir

Bu ʿillet riʾiyyedir yaʿnī riyede bir maraḍdır ki onun ṣāḥibi vādiʿ[328] iken nefesi tevātür eder ve ondan münfekk olmaz ve nefesi maḫnūḳun ve mekdūdun nefesi gibi olur. Ve bu ʿillet meşāyıḫa ʿārıḍa olsa bürʾ mutaṣavver olmaz, zīrā şübbāna ʿārıḍ olsa bürʾ ʿusretli olur, meşāyıḫta bürʾ ne keyfiyyette mutaṣavver olur! Eks̱er-i emrde vaḳt-i istilḳāda rebv ziyāde olur.

Ve bu ʿillet ʿilel-i müteṭāvileden olur, maʿa-ṭūlihā ṣarʿ ve teşennüc gibi onda nevāib-i ḥādde olur. Ve baʿḍı kerre rebvi mūcib olan āfet nefs-i riyede ve riyenin ittiṣālinde olan mevāḍiʿde olur. O mevāḍiʿde olan şerāyīnde ve şuʿab-ı ṣıġār u revāḍıʿda aḫlāṭ-ı ġalīẓa telaḥḥuc etmekle o āfet ḥādis̱ olur. Ve baʿḍı kerre dahi ḳaṣabe-i riyede āfet olmakla rebv ḥādis̱ olur. Ve baʿḍı kerre dahi ḫalḫale-i riyede emākin-i ḫāliyede āfet olmakla rebv ḥādis̱ olur ve bu mevāḍiʿde telaḥḥuc eden ruṭūbet baʿḍı kerre o mevāḍiʿe reʾsten munṣabbe olur, ʿale'l-ḫuṣūṣ bilād-ı cenūbiyyede ve riyāḥ-ı cenūbiyyenin kes̱ret-i hübūbunda baştan inṣıbāb kes̱īrü'l-vuḳūʿ olur. Ve baʿḍı kerre dahi ẕikr olunan mevāḍiʿe mevḍiʿ-i āḫerden o ruṭūbet mündefiʿa olur. Ve baʿḍı kerre mevāḍiʿ-i mezkūreye bürūdet ʿārıḍ olup ẕikr olunan ruṭūbāt o mevāḍiʿde ḥādis̱ ve mütevellid olur ve ondan ḥādis̱ olan rebv ḳalīlen ḳalīlen ḥādis̱ olur. Ve baʿḍı kerre rebve sebeb riyede ve riyenin şerāyīninde olmaz

---

328 "Vādiʿ" sākin maʿnāsınadır; "deʿat"tan ism-i fāʿildir.

belki miᶜdeye baştan ve kebidden munṣabbe olmakla olur veyāḫūd miᶜdede mütevellide olan ruṭūbet rebve sebeb olur.

Ve mevāḍiᶜ-i mürtefiᶜaya ṣuᶜūd zamānında ḥādis̱ olan bühr yaᶜnī solumak miᶜdenin ḥicāba ve ḥicābın riyeye müzāḥamesinden ᶜārıḍ olur. Ve baᶜḍı kerre dahi kebide bürūdet ve ġılẓat ᶜārıḍ olup rebve muᶜīn olur. Ve ẕikr olunan aḫlāṭ baᶜḍı kerre dahi kemmiyyet ve kes̱reti ḥasebiyle īẕā eder. Ve riyenin yübs ve cefāfından ve ictimāᶜından yaᶜnī dürülmesinden dahi baᶜẓı kerre rebv ᶜilleti ḥādis̱ olur. Ve bürūdet riyeden dahi ᶜārıḍ olur. Ve ᶜaṣab ve nuḫāᶜ ve dimāġ mis̱lli aᶜḍā-i teneffüsüsn mebādīleri āfetleri ḥasebiyle dahi bu ᶜillet ᶜārıḍ olur veyāḫūd o ᶜuḍvlara nevāzilin inṣıbābından ve aᶜḍā-i teneffüse mücāvirlerinin ḍaġṭı olup inbisāṭtan māniᶜ olduğundan bi'l-müşāreke bu ᶜillet ḥādis̱ olur, mes̱elā miᶜde mümteliʾe oldukta ḥicāba müzāḥim olup bu āfet ḥādis̱ olur. Ve baᶜḍı kerre rebv ebḫıre-i kes̱īre vü duḫāniyye riyeye ṣāire ve muḫteḳıne olmakla ḥādis̱ olur. Ve gāhīce aᶜḍā-i teneffüste riyāḥ-ı muḥteḳane olup nefese müzāḥim olmakla olur. Ve ṣadrın ṣıġarından [dahi] ḥādis̱ olur, zīrā ṣadr ṣaġīr oldukta miḳdār-ı ḥācet olan nefese ṣadrın siᶜası olmaz ve nefeste bu āfet āfet-i cibilliyye vü ḫılḳiyye olur. Ve miᶜdesi ṣaġīre olanlara dahi bu āfet ḥādis̱ olur. Ve baᶜḍı kerre dahi rebv müştedd olup nefes-i intiṣāba müʾeddī olur ve çok kerre ẕātü'r-riyeye intiḳāl eder.

el-ᶜAlāmāt: Eger rebvin sebebi nefs-i ḳaṣabede olan aḫlāṭ ve ruṭūbāt olur ise o ṣūrette o teneffüste ḍīḳ ve tenaḥnuḥ ve naḫīr[329] olur ve bir mādde-i vāḳıfe iḥsās olunur ve onda tefl[330] olur ve o tefl ile mekān-ı ḳarībden şeyʾ-i yesīr nefs̱ olunur Ve eger o aḫlāṭ nezle ḥasebiyle olur ise onun rebvi defᶜaten ḥādis̱ olur; eger nezle ḥasebiyle değil ise ḳalīlen ḳalīlen ᶜārıḍ olur. Eger o ruṭūbet ᶜurūḳ-ı ḫaşineden olur ise onda nabḍ-ı ḫafaḳānī ve muḫtelif-i dāim olur. Ve baᶜḍı kerre onda ḫafaḳān müstaḥkem olup mühlik olur.

Aṣḥāb-ı rebvin eks̱erinin nabḍı ḫafaḳānī olur velākin o āfetin sebebi olan mādde ḫāric-i feḍāda olur ise ne vech üzere olur ise olsun o ᶜillette suᶜāl olmaz. Ve eger ẕikri mürūr eden aᶜḍā-i maᶜlūmenin mebādīsinde olup

329 "Naḫīr" burnundan söylemek maᶜnāsınadır.
330 "Tefl" tükürmektir. Ve onun ḳuvvet ve ḍaᶜf ḥasebiyle esāmīleri vardır; ġāyet ḍaᶜīf olana bezḳ ıṭlāḳ olunur baᶜdehu tefl baᶜdehu nefs̱ baᶜdehu nefḫ ıṭlāḳ olunur: وقد تفل من باب ضرب ونصر Keẕā fi *Muḫtāri'ṣ-Ṣıḥāḥ*.

bi'l-müşāreke rebv ʿārıḍ oldu ise o mebādīnin āfāt-ı māḍiyesi ona delālet eder ve eger mücāvirlerine müşāreket ile ḥādis̱ oldu ise o mücāvir ʿıuḍvlarda olan āfet ziyāde oldukça rebvin dahi ziyāde olduğu ona delālet eder ve keẕālik o mücāvirlerde imtilānın vücūdu dahi delālet eder. Ve eger bu nezelāt ḥasebiyle ḥādis̱ oldu ise nezelātın ḥāli ona delālet eder. Ve eger midde defʿaten aʿḍā-i nefese münfecire olduğundan olur ise rebvin o sebebden ḥudūs̱una veremin vücūdu ve cemʿ-i midde eylediğinin teḳaddümü delālet eder. Ve inficār sonra inficār ḥasebiyle ʿārıḍ olan aḥvāl dahi delālet eder.

Ve eger rebv yübūset ḥasebiyle ʿārıḍ oldu ise ona ʿaṭaş ve ḳaṭʿā nefs̱s olmamak ve müraṭṭıbāt tenāvülü katında ve keẕālik müraṭṭıbāt-i sāire istiʿmāl olundukta nefs̱in vücūdunun ḳılleti delālet eder.

Ve eger rebv rīḥ sebebiyle ʿārıḍ oldu ise ona nevāī-i ṣadrın ḫiffeti ve ḍīḳın vücūdu ve o ḍīḳın nevāfiḫ tenāvülü katında arttığı ve nevāfiḫ terk olundukta ʿilletin noḳṣān üzere olduğu delālet eder.

Ve eger rebvin ḥudūs̱u mizāc-ı riye ḥasebiyle olur ise ve meşāyıḫ rebvi gibi ise o rebv evvelā ḳalīlen ḳalīlen ʿārıḍ olur baʿdehu müstaḥkem olur.

el-ʿİlāc: Bu maḥallde rebvin ve ḍīḳ-ı nefesin ve intiṣābın muʿālecātını bildirelim.

Bu meẕkūrların ruṭūbāttan ḥādis̱ olanlarının muʿāleceleri budur ki onların riyelerinde olan ruṭūbātı rıfḳ ve iʿtidāl üzere ifnā etmeğe iḳbāl olunur. Ve eger bilinirse ki ona o āfet riyede kes̱ret-i ruṭūbetle ʿārıḍ olmuştur, o ḥālde müshilāt istiʿmāliyle beden istifrāġ olunur. Ve vācib olur ki istiʿmāl olunan edviye mülaṭṭıfe ve münḍıce ola lākin tesḫīn-i şedīdi olmaya, zīrā tesḫīn-i şedīd māddeyi tecfīf etmekle taġlīẓ eder. Ve mevādd-ı ġalīẓanın rebvde maḍarratı ziyāde olur, onun için evāil-i eṭıbbā ve ḳudemā-ı ḥuẕẕāḳ rebv için mütteḫaẕ olan maʿācīne afyūn ve benc ve yebrūḥ ilḳā ve idḫāl eylemediler[331] meger ki o maʿcūndan ġaraḍ menʿ-i nezle ola, o vaḳt nezle-i kes̱īreyi menʿ için ẕikr olunan afyūn mis̱lli nesneler maʿācīn-i meẕkūreye ilḳā olunur. Ve keẕālik bezr-i ḳaṭūnāyı dahi maʿcūn-ı meẕkūreye ilḳā eylemediler illā bi-meşiyyetillāh baʿḍı kerre ilḳā ve idḫāl eylemiş olalar.

Pes vācib olur ki mevādd ġalīẓa ve lezice olur ise terṭībe ve inḍāca taʿahhüd oluna ve terṭīb-i sāẕec veyāḫūd taḳṭīʿ-i sāẕecle iktifā olunmaya. Ve

331 Zīrā bu muḫaddirāt mevāddı taḫs̱īr ve taġlīẓ eder.

ruṭūbātı ifnā ʿunf ile olur ise māddenin ʿiṣyānı katında cirāḥat riyeye müʾeddī olur, onun için müdirrātın küllīsi bu ʿillette idrārı cihetinden muḍırr olur, zīrā müdirrāt riyede olan ruṭūbet-i raḳīḳayı iḫrāc eder.

Ve eger rebv ʿilletinde kebidde ġılẓat iḥsās olunur ise vācib olur ki edviye-i ṣadriyyeye ġāfe<u>s</u> ve efsentīn mi<u>s</u>lli edviye ve iki emri cāmiʿ yaʿnī kebid ve riye āfetlerine nāfiʿ füvvetü'ṣ-ṣıbġ ve zerāvend mi<u>s</u>lli edviyeler ḫalṭ olunur.

Ve eger ṣabīnin rebvine ʿilāc olunur ise rebv edviyeler ṣabīnin anası sütüyle cemʿ olunur ve ṣıbyāna edviye-i muʿtedile kifāyet eder, rāziyānec-i raṭb ile maʿa'l-leben onlara ʿilāc olunur, dīk-i herim meraḳası māddeyi nuḍc ve nef<u>s</u>e muʿīn olur.

Ve bu bābda nāfiʿ tedbīrlerden olur ṣadrı ve ḥavālīsini yed ile ve ḫāṣṣaten menādīl-i ḫaşine ile delk eylemek. Eger o ʿillette intiṣāb olur ise min ṣayri dühn delk-i muʿtedil-i yābis ile delk olunur; eger iʿyāsı olur ise o zamān dühn istiʿmāl olunur. Ve vācib olur ki baʿḍı evḳātta delk ile ḳaysūm ve naṭrūn istiʿmāl olunup onlar ile o mevāḍiʿ [308a] delk-i şedīd ile delk olunur. Eger mādde ke<u>s</u>īr ise müshil ile tenḳıye olunmak vācib olur ve o müshil bezr-i encüre ve besfāyec ve ḳı<u>s</u><u>s</u>ā-i ḥımār ve şaḫm-ı ḥanẓal mi<u>s</u>llilerden mütteḫaẕ olur.

Ve tenḳıye ve ḳayʾdan sonra bu ʿillette tedbīr budur ki ṣavt istiʿmāl oluna. Ṣavt-ı ḍaʿīf ü ṣaġīrden bedʾ olunup ṣavt-ı ḳavī ve ṣavt-ı ṭavīle tedrīc oluna.

Ve bu ʿilletin tedbīr-i āḫeri budur ki onun muʿālecesinde ḳayʾ-ı muttaṣıl istiʿmāl oluna, ʿale'l-ḫuṣūṣ o ḳayʾ fücl tenāvülünden veyāḫūd dört dirhem būraḳ şarāb-ı ʿaselden beş vuḳıyye şarābla tenāvül olunduktan sonra ola velākin bu tedbīr ʿillet ṣaʿbe ve ḳaviyye oldukta istiʿmāl olunur.

Ve bu bābda ḫarbaḳ-ı ebyaḍ cidden nāfiʿ olur ve emrāḍ-ı ṣadrda ḫarbaḳ istiʿmālinden ḫavf olunmaz ve onun istiʿmāl meʾmūnu'l-ġāile olur. Ve onu istiʿmālde aṣveb olan vech budur ki ḫarbaḳ-ı enyaḍ ḳıṭʿaları aḫẕ olunup fücle ġarz olunur ve fücelde bir gün bir gece miḳdārı terk olunup baʿdehu ḫarbaḳ ḳıṭʿaları iḫrāc olunduktan sonra o fücl ekl olunur.

Keẕālik ḫardal ve milḥ bir dirhem, būraḳ-ı Ermenī yarım dirhem, naṭrūn bir dānıḳ. Bu edviyeler vezn-i meẕkūr miḳdārı aḫẕ olunup beş istār mā-ı

ᶜasel ile istiᶜmāl olunur. O miḳdār mā-ı ᶜasel bir ūḳıyye ᶜaselden ittiḫāẕ olunmak lāzım olur.

Ve bu ᶜilletin bir tedbīri dahi budur ki ṭabīᶜat dāimā mülāyim kılınır. Ve telyīn-i ṭabīᶜata muᶜīn olur ḳable'ṭ-ṭaᶜām keber-i mümellaḥ ve ṭırrīḫ tesmiye olunan semek-i ᶜatīḳ tenāvülü ve keẕālik dīk-i herim meraḳasını ḳırṭım lübbü ile ve leblāb ve sılḳ ile tenāvül eylemek. Ve bunlar olmadığı mevẕiᶜde o mā-ı şaᶜīr istiᶜmāl olunur ki şedīden ṭabḫ oluna ve içinde ḳalīlen eferfiyūn ola.

Ve bu ᶜillette eftīmūn şedīdü'n-nefᶜ olur. Ve eger mā-ı ᶜasel eftīmūnla ṭabḫ olmuş sudan ittiḫāẕ olunur ise onun dahi nefᶜi şedīd olur. Ve keẕālik eftīmūndan bir mis̱ḳāl meypuḫtecle tenāvül olunur.

Ve keẕālik tīn ve fūtenec ve seẕāb suda ṭabḫ olunup ondan mā-ı ᶜasel ittiḫāẕ olunur.

Ve yine ḥulbe ve tīn-i semīn ᶜasel-i kes̱īr ile ṭabḫ olunup tenāvül-i ṭaᶜāmdan ziyāde zamān-ı ṭaīl muḳaddem istiᶜmāl olunur. Ve bu vech ile devā-i meẕkūru istiᶜmāl muᶜāvede ve tekrār olunur, bir defᶜa istiᶜmāl ile iktifā olunmaz.

Ve keẕālik zebīb ve ḥulbe mā-ı maṭar ile ṭabḫ olunup ṭabīḫi istiᶜmāl olunur.

Ve yine maraḍ-ı meẕkūrun bir tedbīri dahi budur ki tedrīcle riyāḍet olunup o riyāḍette buṭᵓdan bedᵓ olunup sürᶜate tevaṣṣul olunur, zīrā riyāḍette tedrīc olunmayıp defᶜaten ᶜunf ile riyāḍet istiᶜmāl olunssa bi'l-cümle māddeyi taḥrīk eder. Ve cemīᶜan māddenin ḥareketi ḥīn-i muᶜālecede iḫtināḳa müᵓeddī olur.

Ammā ᶜilel-i meẕkūre aṣḥābının ağdiyesi vācib olur ki ẕikr olunan riyāḍetten sonra istiᶜmāl oluna ve ḫubzları ḫubz-ı naḍīc ü mütevebbel ola yaᶜnī o ḫubz tevābīl ile ıṣlāḥ olunmuş ola ve ᶜacīn-i ḫamīrden[332] mütteḫaẕ ola. Ve nuḳlleri o mülaṭṭıfāt ola ki onun terkībinde ḥabbu'r-reşād ve zūfā ve saᶜter ve fūdenec ola. Ve eṭᶜimelerinin düsūmeti şuḥūm-ı erneb ve şuḥūm-ı iyyel ü ġazāl ve ḫāṣṣaten şuḥūm-ı s̱eᶜālib ve ḫuṣūṣan riyāt-ı s̱eᶜālib[333] ola, zīrā s̱aᶜlebin riyesi yaᶜnī tilkinin akciğeri kurutulup ondan iki dirhem

332 "ᶜAcīn-i ḫamīr" mayalı olan etmek.
333 "Riyāt" riye'nin cemᶜidir, akciğerler maᶜnāsınadır.

miḳdārı saḳy olunsa bu ᶜilletlere devā olur. Ve keẕālik yaban kirpisinin akciğeri dahi bu minvāl üzere istiᶜmāl olunur ise bu ᶜilletlere devā olur.

Ve ammā o ᶜilletler aṣḥābının luḥmānı ve yedikleri et semek-i ṣaḫrī vü nehrī olur, semek-i ācāmī onlara muvāfıḳ olmaz ve serçe ve keklik ve dürrāc ve düyūk etleri dahi onlara luḥūm-ı ṣāliḥa olur. Ve baᶜḍı kerre onların ġıdāsında lisān-ı ḥamel idḫāl olunur. Ammā onların şarābı reyḥānī-i ᶜatīḳ-i raḳīḳ olan şarāb olur ve ḳalīlen istiᶜmāl olunur.

Ammā māddeyi inḍāc edip nefs̱e muᶜīn olsun için şarābdan kes̱īrü'l-miḳdār istiᶜmāl olunmak ḳaṣd ve irāde olunsa o zamān cidden raḳīḳ olan şarāb aḫẕ ve şürb olunur ve şarāb-ı ᶜasel dahi onlara nāfiᶜ olur. Ve ḫumūr-ı ḥulvede dahi o ᶜilel aṣḥābına menfaᶜat vardır eger o ḫamra eşyā-ı mülaṭṭıfe iḍāfesi ile iᶜānet olunur ise, zīrā o mis̱lli ḫamrda cilā ve telyīn ve tesḫīn-i muᶜtedil keyfiyyetleri mevcūde olur. Ve vācib olur ki onlar ṭaᶜām ile şarāb arasını tebᶜīd eyleyeler, eḥadühümā istiᶜmāl olunduktan sonra müddet-i ṭavīle mürūrunda āḫer istiᶜmāl oluna. Ve defᶜaten kanacak miḳdārı su içmeye belki miḳdār-ı meẕkūr suyu defeᶜātle istiᶜmāl eyleye.

Ve o ᶜilel aṣḥābının ḥaẕer edecek nesneleri bunlardır: Onlara ḥammāmdan ḥaẕer lāzım olur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ ṭaᶜām tenāvülünden ve nevm-i kes̱īrden ve ḫuṣūṣan nevm-i nehārdan sonra istiḥmām ziyāde muḍırr olur. Ve ṭaᶜāmdan sonra uyumak onlara bi'l-cümle maḍarrāttan ziyāde ḍararlı olur meger ki o kimse[lere] fetret-i şedīde ve iᶜyā ve ḥarāret ᶜārıḍa ola, onlara nevm-i yesīr cāiz olur. Ve yine vācib olur ki bu ᶜilelde nefḫi olan ḥubūbu istiᶜmālden ḥaẕer oluna ve ṭaᶜām üzere su yāhūd meşrūbāt-ı sāire istiᶜmālinden dahi ḥaẕer oluna.

Ve edviye-i müshile-i ḳaviyyeden onlara mülāyim olan müshil budur ki cāvşīr ve şaḥmu'l-ḥanẓal her birinden nıṣf dirhem aḫẕ olunup mā-ı ᶜasel ile saḳy olunur veyāḫūd cünd-i bīdeter üşşec ile istiᶜmāl olunur. Ve ḥabb-ı ġārīḳūn beher şehr iki defᶜa istiᶜmāl olunmak gerektir.

Ve eger ᶜillet ḳaviyye ise onun nüsḫası budur: ġārīḳūn üç dirhem, aṣlu's-sūs [yaᶜnī beyan kökü] bir dirhem, ferāsiyūn bir dirhem, türbüd beş dirhem, eyāric-i feyḳarā dört dirhem, şaḥm-ı ḥanẓal, anzerūt her birinden birer dirhem, mürr bir dirhem. Bu meẕkūrlar aḫẕ olunup meypuḫtecle maᶜcūn kılınır ve şerbet-i vāḥidesi iki dirhem kılınır.

Keẕālik şaḥm-ı ḥanẓal nıṣf mis̱ḳāl, enīsūn südüs mis̱ḳāl aḫẕ olunup su ile maᶜcūn kılınıp ḥabb yapılır ve onlara ḥuḳne-i sāẕece istiᶜmālinden bir gün sonra istiᶜmāl olunur. Ve o ḥuḳne-i sāẕece mā-ı sılḳ ve dühn-i simsim ve būraḳ ve o mecrāya cārī olanlardan ittiḫāẕ olunur.

Ve keẕālik şaḥm-ı ḥanẓal iki dānıḳ, bezrü'l-encüre iki dirhem, eftīmūn nıṣf dirhem mā-ı ᶜasel ile maᶜcūn kılınır. Ve bu nüsḫa bir nevᶜ şerbettir ki o şerbet istiᶜmāl olunduktan sonra üzerine üç sāᶜat miḳdārı ṣabr olunup bir ūḳıyye ve s̱ülüs̱ ūḳıyye mā-ı ᶜasel saḳy olunur.

Ve keẕālik şaḥm-ı ḥanẓal ve şīḥ mütesāviyü'l-vezn, būraḳ nıṣf cüzᵓ, aṣlu's-sūs bir cüzᵓ, cāvşīr bir cüzᵓ. Bu edviyelerden ḥabb ittiḫāẕ olunur. Ve onun şerbet-i vāḥidesi bir buçuk dirhemden iki dirheme varınca ḳadar olur. Ve bu şerbet istiᶜmāl olunduktan sonra bir sāᶜat ṣabr olunup üzerine nıṣf ḳūṭūlī mā-ı ᶜasel saḳy olunur.

Ve keẕālik ḫardal bir mis̱ḳāl, milḥü'l-ᶜacīn nıṣf mis̱ḳāl ve ḳıs̱s̱ā-i ḥımār ᶜuṣāresi nıṣf mis̱ḳāl. Bu miḳdār edviye-i meẕkūreden sekiz ᶜaded ḳurṣ ittiḫāẕ olunup yevm-i evvelde bir ḳurṣ istiᶜmāl olunup yevm-i s̱ānīde terk olunur ve yevm-i s̱ālis̱te bir āḫer ḳurṣ dahi istiᶜmāl olunur. Bu minvāl üzere birer gün fāṣıla ile her nevbette birer ḳurṣ istiᶜmāl olunur ve o ḳurṣ mā-ı ᶜasel ile şürb olunur. Ve bu şerbet ṭabīᶜatı telyīn ve nefs̱i teshīl eder. Ammā sāir edviye istiᶜmālinde vācib olur ki devā-i vāḥid ittiṣāl üzere kirāren istiᶜmāl olunmaya belki edviyeden biri istiᶜmāl olunduktan sonra devā-i āḫere intiḳāl oluna, zīrā bir devā ᶜale'l-ittiṣāl devām üzere istiᶜmāl olunsa ṭabīᶜat ona meᵓlūfe olup teᵓs̱īri olmaz.

Ve maᶜlūm ola ki edviye ile ebdān beyninde bir nevᶜ münāsebet vardır ki o münāsebet ancak tecribe ile maᶜlūm olur. Ve kaçan bir bedende edviyeyi tecribe edip bir devānın o bedende enfaᶜ olduğu bi-ḥasebi't-tecribe senin maᶜlūmun olsa ona mülāzemet eyle, o ᶜillette bizim nüsḫalarımıza ve sözlerimize iltifāt eyleme.

Ve vācib olur ki mevāddın cihet-i maṣabbı dahi riᶜāyet oluna. Eger mādde baştan indi ise nevāzil ᶜilāclarıyla başa tedbīr olunur ve o tedbīr ile ḫılṭ tenḳıye [308b] olunur ve o münaḳḳıyātta muḫaddirāt idḫāl olunur ve nevāzili menᶜde ṭīn-i Ermenī için teᵓs̱īr ᶜacīb olur.

Ammā tefārīḳ-ı edviye[334] bunlardır: Dīsḳūrīdūs devāsı ve zerāvend-i müdaḥrec ve küllü yevmin su ile anlardan nıṣf dirhem tenāvül olunur. Ve sekbīnec şarābla ve übhül ve cevzü's-serv istiᶜmāl olunur.

Keẕālik fāşerā ve fāşerşīn yaᶜnī kerme-i neyḍā ve kerme-i sevdādan dört buçuk dānıḳ mā-ı uṣūl ile istiᶜmāl olunur.

Ve o ḥall ki yaᶜnī o şīrūġan ki onda defeᶜātle mirāren encüre bezri naḳᶜ oluna. *Ṭabᶜ ile olan nüsḫada ḥā-i mühmele bedeline ḫā-i muᶜceme sirke maᶜnāsına "ḫall" vāḳiᶜ olmuştur.* Pes o nuḳūᶜu istiᶜmāl dahi nāfiᶜdir. Veyāḫūd bezr-i ḥurftan iki dirhem miḳdārı üzerine tatlı bādem yağı taḳṭīr olunup istiᶜmāl olunur.

Ve aṣl-ı füvve[335] nıṣf dirhem ve rubuᶜ dirhem yaᶜnī bir dirhemin iç rubuᶜu miḳdārı aṣl-ı füvve sikencebīn-i ᶜunṣulī ile cidden nāfiᶜdir. Ve ᶜunṣul-i meşvīnin kendi dahi nāfiᶜdir ḫuṣūṣan ᶜasel ve zerāvend-i müdaḥrec ile istiᶜmāl oluna.

Ve keẕālik ḳanṭuriyūn[336] maṭbūḫu nāfiᶜdir. Ve ḳanṭuriyūn iki ṣınıftır, her bir ṣınıfı ᶜalīlin iki ḥālinden birine maḫṣūṣ olur: Ḳanṭuriyūn-ı ġalīẓ māddenin ḥareketi ve zamān-ı ibtidāya ḫāṣṣ olur ve ḳanṭuriyūn-ı daḳīḳ vaḳt-i sükūna ve āḫir-i ᶜillete ḫāṣṣ olur, ondan ᶜasel ile leᶜūḳ ittiḫāẕ olunup istiᶜmāl olunur.

Ve keẕālik ᶜilk-i enbāṭ yalnız veyāḫūd ᶜāḳırḳarḥādan miḳdār-ı ḳalīl ile ve keẕālik bārzed ve cāvşīr bu ᶜillete cidden nāfiᶜ ve ḳavī olur velākin aᶜṣāba olan maḍarratı ve ġāilesi ᶜaẓīmdir ve gerektir ki muṣlıḥāt ile onun ġāilesi defᶜ ve ıṣlāḥ oluna. Ve onlara devā-i kibritīnin dahi nefᶜi şedīd olur.

Keẕālik ḥurf, simsim her birinden otuz dirhem, zūfā-i yābisten yedi dirhem aḫẕ olunup istiᶜmāl olunur; şerbet-i vāḥidesi müşāhede miḳdārı olur yaᶜnī ṭabībin ᶜalīli tecribesi ḥasebiyle olur.

Ve keẕālik tilkinin riye-i yābisinden beş dirhem, fūtenec-i cebelī dört, bezr-i kerefs ve sāẕec-i Hindī her birinden sekizer, ḥamāmā, fülfül her birinden dörder, bezr-i benc iki dirhem. Bu edviyeler dahi nāfiᶜdir.

---

334 Kütüb-i ṭıbbiyyede "tefārīḳ-ı edviye" kütüb-i fıḳhiyyede ẕikr olunan mesāil-i şettā maḳāmındadır.

335 "Füvve" bir köktür ki onunla s̲iyābı kırmızıya boyarlar.

336 قنطوريون اسم يوناني وهو نوعان كبير وصغير ويقال غليظ ودقيق İbn Kütbī.

Veyāḫūd baṣal-ı ᶜunṣul ᶜuṣāresi bir mis̱li ᶜasel-i fāiḳ ile aḫẕ ve nār-ı faḥm üzere ᶜaḳd olunup bir saṭrūn ḳable'ṭ-ṭaᶜām ve bir saṭrūn baᶜde'ṭ-ṭaᶜām istiᶜmāl [olunur] ve keẕālik fūtenec, ḥāşā, īresā, fülfül, enīsūn aḫẕ olunup ᶜasel ile maᶜcūn olunur ve bunduḳa ḳadar akşam ve ṣabāḥ istiᶜmāl olunur.

Ve keẕālik caᶜde ve şīḥ-i Ermenī, kemāfīṭūs, cünd-i bīdester, kündür, zūfā her birinden birer mis̱ḳāl aḫẕ olunup ᶜasel ile ḫalṭ olunur. Ve o edviyeden miḳdār-ı meẕkūr iki şerbet olur.

Veyāḫūd būraḳ dört, fülfül-i ebyaḍ iki, encudān üç, uşşaḳ iki. Bunlar aḫẕ olunup meypuḫtecle maᶜcūn kılınır, ondan miḳdār-ı bāḳılāt bir şerbet olur ve mā-ı ᶜasel ile istiᶜmāl olunur.

Veyāḫūd cünd-i bīdester, zerāvend-i müdaḥrec ve uşşaḳ her birinden birer mis̱ḳāl, fülfül on ḥabbe. Bu edviyeler aḫẕ olunup rubb-ı ᶜineb ile ḫalṭ olunur; şerbet-i vāḥidesi bir bāḳılāt olur, sikencebīn ile istiᶜmāl olunur.

Ve keẕālik ferāsiyūn, ḳusṭ, meyᶜa, ḥabbu'ṣ-ṣanevber her birinden birer mis̱ḳāl, fülfül-i ebyaḍ, ḳıs̱s̱ā-i ḥımār ᶜuṣāresi her birinden nıṣf mis̱ḳāl aḫẕ olunup ᶜasel ile maᶜcūn kılınır. Ve şerbet-i vāḥidesi miḳdār-ı bāḳılāt olur, ısıcak mā-ı ᶜasel ile istiᶜmāl olunur.

Ve keẕālik ḫardal, būraḳ her birinden iki cüzᵓ, fūtenec-i nehrī ve ḳıs̱s̱ā-i ḥımār ᶜuṣāresi her birinden birer cüzᵓ, ḫall-i ᶜunṣul ile maᶜcūn kılınır. Bir şerbeti bir kirsenne miḳdārı olur, ᶜale'r-rīḳ māu'ş-şehd ile istiᶜmāl olunur.

Veyāḫūd şīḥ ve efsentīn ve seẕāb aḫẕ olunup ᶜasel ile maᶜcūn kılınıp sikencebīn ile saḳy olunur veyāḫūd ẕikr olunan edviye ṭabḫ olunup ṭabīḫi veyāḫūd sülāḳasının muᶜaḳḳadı ᶜasel ile istiᶜmāl olunur veyāḫūd fūtenec ṭabīḫi leben ile istiᶜmāl olunur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ ᶜalīlde ḥarāret olur ise.

Ve maᶜlūm ola ki rāsen ve rāsenin suyu bu ᶜillette şedīdü'n-nefᶜdir.

Ve bu ᶜillette edviye-i ḳaviyyeden olur zernīḫ rātiyānecle onlardan ḥabbu'r-rebv ittiḫāẕ olur veyāḫūd zernīḫ mā-ı ᶜasel ile veyāḫūd kibrīt nīm-birişt ile istiᶜmāl olunur.

Ve iᶜtidāle ḳarīb edviye-i ceyyideden olur kemmūn ḫall-i memzūcla. Ve bu devā cidden nefes-i intiṣāba nāfiᶜdir.

Ve keẕālik ḫardal-ı ebyaḍın luᶜābı bir mis̱li ᶜasel ile leᶜūḳ ḳıvāmında ṭabḫ olunup istiᶜmāl olunur. Eger iḫtināḳ ve ḍīḳ-ı nefes şedīd olur ise o zamān būraḳ dört dirhem, ḥurf iki dirhem aḫẕ olunup mā-ı ᶜasel ile istiᶜmāl

olunur ve bu devā[la]r bu mis̱lli maraḍa istiᶜmāli sāᶜatinde nāfiᶜ olur ve ᶜırḳu'n-nesāya dahi nāfiᶜdir. Ve onların eşribelerine taḳṭīr olunacak edhān acı ve tatlı bādem yağları ve ṣanevber yağıdır. Ve merūḫātı sūsen dühnü ve dühn-i ġārdır. Bu dühnler ile ṣadr temrīḫ olunur ve kez̠ālik dühn-i şibt ile temrīḫ olunur.

Ammā o ᶜillet aṣḥābına tedḫīn olunacak edviye zernīḫ ve kibrīt olur. Ve bu devālar keçi böbreği şaḥmıyla tedḫīn olunur. Ve kez̠ālik mürr, ḳusṭ, selīḫa, zaᶜferān, zerāvend ve kez̠ālik meyᶜa-i sāile, bāzred, ṣabr-ı isḳūṭarī ve kez̠ālik zernīḫ ve zerāvend-i ṭavīl saḥḳ olunup şaḥm-ı baḳar ile ᶜacīn ve ondan bunduḳalar ittiḫāẕ olunup ve ondan bir dirhem miḳdārı ile tütsü verilir, on gün miḳdārı beher yevm üçer defᶜa tebḫīr olunur.

Ammā rebvden ve ḍīḳ-ı nefesten ḳalbe müstevlī olan ebḫıre-i duḫāniyye ile ve şerāyīnde olan aḫlāṭla ḥādis̱ olanlar faṣd ile intifāᶜ ederler ve onlara faṣdın evlāsı ve enfaᶜı cānib-i eyserde olanları olur.

Ammā rīḥten ḥādis̱ olan rebv ve ḍīḳın ᶜilācından maḳṣūd ve maṭlūb iki emrdir: Birisi riyāḥı rıfḳ ile taḥlīl eylemektir, bu raḥlīl mülaṭṭıfāt-ı maᶜlūme ile olur. İkincisi südedi teftīḥtir, zīrā teftīḥ sebebiyle taḥlīle ᶜiṣyān eden mevādd-ı rīḥiyye ḫurūca menfeẕ bulur. Ve yine rīḥten olan emrāḍ-ı mez̠kūreye dühn-i nārdīn ile dühn-i ġār ve dühn-i sez̠ābla temrīḫ eylemek dahi nefᶜ verir. Ve o ᶜilele aḍmide-i nāfiᶜadan olur durak otu, babadya, merzencūş. Bu devālar ṭabḫ olunup maṭbūḫātıyla ṣadra ve iki cenblere kimād olunur. Ve meştūbāttan sencerīnā ve emrūsiyā ve ḳūfā ve sekbīnec ve çāvşīr şerbetleri bu āfetlere nāfiᶜdir ve bunlardan hangisi istiᶜmāl olunur ise şerbet-i vāḥidesi mis̱ḳāl-i vāḥid olur.

Ammā nevāzil ḥasebiyle ḥādis̱ olan rebv ve ḍīḳ muᶜālecelerinde evvelā nevāzil menᶜ olunur ve müctemiᶜa olan ruṭūbet-i ṣadr nefs̱ ile iḫrāc olunur.

Ve aᶜṣāb sebebi ile ḥudūs̱u ẓann olunan ḍīḳ ki fi'l-ḥaḳīḳa o ḍīḳ ᶜusr-i nefesten bir nevᶜdir ve kez̠ālik ḍīḳ-ı teneffüsten olmayan sūʾ-i teneffüs, onların biz muᶜālecātını ᶜusr-i teneffüs bābında z̠ikr eyledik.

Ammā yübs ve cefāftan ḥādis̱ rebv eşek sütü ve keçi sütü ve ᶜuṣārāt ve edhān-ı bāride vü raṭbeler ona nāfiᶜdir. Ve dühn-i levz ḥasv ile ve muraṭṭıbu'l-mizāc şarāb dahi istiᶜmāl olunur. Ve o āfet aṣḥābı müsaḫḫināt ve senin maᶜlūmun olan muḥallilāt ve müceffifāt istiᶜmālinden ictināb üzere

olurlar. Ve onlara aṭliye-i muraṭṭıbe ve merāhim-i nāᶜime ve merūḫāt muvā-fıḳ olur.

Ammā ḥarāret ḥasebiyle ᶜārıḍ olan ḍīḳ-ı nefeste iltihāb olur. Ve vācib olur ki onda merāhim-i müberride ve ḳayrūṭıyāt-ı müberride istiᶜmāl oluna. Ve bu nevᶜ ḍīḳ-ı nefes fi'l-ḥaḳīḳa ḍīḳ-ı nefes değildir belki sūᵓ-i teneffüsten bir nevᶜdir. Ve benefşec-i mürebbā ve māu'ş-şaᶜīr şürbü ona nāfiᶜdir.

Ammā bürūdetten ḥādis̱ olanlara meşrūbāttan ve ṭılālardan müsaḫḫināt ᶜilāc olur. Ḥulbe ṭabīḫini zebīb ile şürb eylemek dahi nāfiᶜdir.

[Otuz Beşinci Faṣl] Sūᵓ-i Teneffüsün Sāir Aṣnāfı Muᶜāleceleri Beyānındadır

Eger sūᵓ-i teneffüsün sebebi ḥarāret-i ḳalb olur ise onun muᶜālecesinde edviye-i müberride şürben ve ṭılāen istiᶜmāl olunur.

Ve eger sebeb nefs-i ḳalbde olan buḫārāt veyāḫūd riyeye ᶜıḍv-ı āḫerden gelen buḫārāt olur ise onun ᶜilācı bāsilīḳi faṣd olur ve onda sikencebīn ile mütteḫaẕ olan mā-ı cübn [309a] eyāric-i feyḳarā ile istiᶜmāl olunup ebḫire onunla istifrāġ olunur. Ve onların ellerin ve ayakların delk eylemeği sen istiᶜmāl eyle.

Sūᵓ-i teneffüsün sebebi ruṭūbet-i raḳīḳa olur ise o raḳīḳ ruṭūbātı taġlīẓ edip taᶜdīl eden muᶜaddilāt istiᶜmāl olunur.

Ve eger sebeb-i muᶜtedile olan ruṭūbāt-ı sāde olur ise ḥabbu'ṣ-ṣanevber ve cevz ve zebīb mis̱lli cālī olan edviye istiᶜmāl olunur. Ve raṭb olan sūᵓ-i teneffüse nāfiᶜ olur ā-i bādrūcdan bir sükerrece veyāḫūd mā-ı seẕābdan o miḳdār şürb eylemek.

Eger sūᵓ-i teneffüse sebeb ruṭūbet-i ġalīẓa olur ise onda münaḳḳıyāt-ı ḳaviyyetü'l-celāᵓ olan edviye-i meẕkūre istiᶜmāl olunur, ᶜunṣul ve zūfā mis̱lliler gibi ve bāb-ı rebvde mürūr eden aḳvāle dahi mürācaᶜat olunur ve keẕālik ṣadriyātta taᶜdād olunan devālara dahi mürācaᶜat olunur.

Ve eger ebḫıre ve ruṭūbāt ṣadra mevāḍiᶜ-i āḫerden geldi ise onlardan dimāġī olanlara nezle ve tenḳıye-i reᵓs muᶜāleceleriyle ᶜilāc olunur. Ve eger o nezle cevher-i dimāġın ḍaᶜfından olur ise ona ᶜilāc olmaz. Ve ṣadra mevāḍiᶜ-i āḫerden gelen sūᵓ-i teneffüs mevāddı faṣd ve istifrāġdan sonra mevḍiᶜ-i āḫere ceẕble ᶜilāc olunur ve ṣadrı taḳviyeye iḳbāl olunur. Ve o taḳ-

viye zerāvend ve isḳūrdiyūn ve usṭuḫūdūs isti'māliyle olur. Ve diyāḳūd-ı sāẕec ve diyāḳūd-ı muḳavvī taḳviye-i re'ste cidden nāfi'lerdir.

Ve eger sū'-i teneffüs a'ṣāb ḥasebiyle ḥādiṡ oldu ise onda a'ṣābī ve a'ṣāb-da olan ervāḥı taḳviye ve in'āş eden edviye isti'māl olunur, edhān-ı 'ıṭriyye miṡlliler a'ṣābı taḳviye eder.

Ve sū'-i teneffüs merīde olan verem ile veyāḫūd sū'-i mizācı ile ḥādiṡ ise onların bābında meẕkūr olan mu'ālecāt ile 'ilāc olunur.

Ve eger mi'de müşāreketiyle ḥādiṡ ise mi'de taḳviye ve tenḳıye olunur, mi'de bābında ẕikri ātī münaḳḳıyāt ve muḳavviyāt ile.

Ve eger berdden ḥādiṡ ise sencerīnā ve emrūsiyā ve anḳardiyā miṡlliler ile isti'māl olunur.

Ve eger yübsten ḥādiṡ ise fānīẕ miṡlliler leben-i ḥalīb ile isti'māl olunur ve ebvāb-ı uḫrāda yazılan devālar dahi isti'māl olunur.

Ve eger riyāḥ sebebiyle 'ārıḍ ise rebvde ẕikr olunan kimādāt, rebvde ve ġayrıda ẕikr olunan ḍımādāt isti'māl olunur. Ve ma'lūm ola ki za'ferān o 'illete nāfi' edviyeden olur, sū'-i nefese ve 'usr-i nefese menfa'ati vardır, zīrā za'ferān ālāt-ı nefesi taḳviye eder ve nefesi teshīl eder.

<u>Sū'-i nefes cümlesinden 'usr-i nefes mu'āleceleri budur ki:</u>

Eger nefesin 'usreti ruṭūbetten ḥādiṡ ise Cālīnūs emr eder ki onda devā-i 'unṣul 'asel ile ma'cūn kılınıp beher şehr iki def'a isti'māl oluna ve şerbet-i vāḥidesi otuz altı ḳīrāṭtır. Ve o devāyı vaḳt-i tenāvülden iki gün muḳaddem tekellümü ve ḥareketi ḳaṭ' edip vaḳt-i tenāvülden yedinci sā'atte şarāb-ı memzūc ile ḫubz tenāvül eder ve 'aşiyyen yumurta sarısı lübb-i ḫubz ile iṭ'ām olunur ve ertesi gün ferrūc-ı ṣaġīrden mütteḫaẕ meraḳa iṭ'ām olunur ve o ġadın 'aşiyyesinde ḥammāma vaḍ' olunur.

Ve eger bu mu'ālecātla bür' ḥāṣıl ve maraḍ zāil olmaz ise ma'cūn-ı büs-sed ve devā-i Enderūmāḫus verilir, 'ale'l-ḫuṣūṣ o 'illetin zamānı teṭāvul eyleyip uzun ola.

Eger 'usr-i nefesin sebebi baştan ise onun re'si beher hafta iki def'a ṣābūn ve būraḳ ile ġasl olunur ve onda mu'aṭṭısāt çok isti'māl olunur, rubb-ı tūt ve ṣabır ve mürr ile keṡīren ġarġara ettirilir ve arkasını temrīḫ ile riyāḍet ettirilir ve onun sāḳı rabṭ olunur ve rabṭa fevḳten bed' olunup cānib-i esfele nüzūl olunur. Ve ẕikri mürūr eden münaḳḳıyāt ve keẕālik

bu ṣıfat üzere olan ḥabb istiᶜmāl olunur. Ve o ḥabbın nüsḫası budur: şīḥ ve seẕāb tālesi ve efsentīn ḥaşīşi mütesāviyetü'l-eczā aḫẕ olunup ḥabb ittiḫāẕ olunur ve küllü yevmin ḥımmaṣ miḳdārı ikişer ḥabb istiᶜmāl olunur baᶜde-hu sikencebīn ve ḫuṣūṣan sikencebīn-i ᶜunṣulī istiᶜmāl olunur. Ve keẕālik cünd-i bīdester ve şīḥ her birinden birer cüzᵓ, efsentīn ve kemmūn her birinden nıṣf cüzᵓ aḫẕ olunup noḫūd ḳadar ḥabblar ittiḫāẕ olunup istiᶜmāl olunur. Ve onlara kerneb leᶜūḳu dahi ceyyid olur. Ve keẕālik taḥt-ı cirārda olan ᶜalaḳın küllīsini istiᶜmāl dahi nāfiᶜdir yaᶜnī su küplerinin altında olan kurtlar aḫẕ olunup kūze-i ḫazef içinde remād olunca ḳadar iḥrāḳ olunur ve onun remādı ᶜasel ile ḫalṭ olunup küllü yevmin ondan birer milᶜaḳa ile istiᶜmāl olunur. Ve ẕikri mürūr eden vücūh-ı edviye ile cemīᶜan intifāᶜ olunur, eger sebeb ᶜaṣabī olur ise.

Ve eger sebeb-i ᶜusr ḥarāretten ise bu ṣıfat üzere olan ḳurṣ ona nāfiᶜ-dir: Ṣıfat-ı ḳurṣ: verd altı dirhem, aṣlu's-sūs on dört, enberbāris iki dirhem, zerāvend, maṣṭakī, ᶜuṣāretü'l-ġāfes̱, ᶜuṣāretü'l-efsentīn, sünbül, enīsūn, bezr-i rāziyānec her birinden üçer dirhem, zaᶜferān yarım dirhem, büzrū-ı erbaᶜa yaᶜnī ḫıyār ve ḳıs̱s̱ā ve ḳarᶜ ve bıṭṭīḫ bezrlerinin her birinden birer dirhem, ṣamġ-ı kes̱īrā, rubb-ı sūs, bezr-i ḫubbāzā her birinden birer dirhem. Bu devālar miḳdār-ı meẕkūr aḫẕ olunup onlardan aḳrāṣ ittiḫāẕ olunur. Ve vācib olur ki ḥarāretten ḥādis̱ olan ᶜusr-i nefes muᶜālecesinde aḫlāṭ-ı ḥādde-yi iḫrāc ve istifrāġ eden müstefriġāt istiᶜmāl oluna.

Ammā ᶜusr-i nefes aᶜṣāba ḍaᶜf veyāḫūd āfet iṣābeti ile ḥādis̱ olur ise onun muᶜālecesinde vācib olur ki ᶜaṣabda olan rūḥ muḳavviyāt ile taḳviye oluna ve ᶜıṭriyyeti olan edhān-ı ḥārre yaᶜnī dühn-i nercis ve dühn-i sūsen ve dühn-i rāzıḳī ve efāvīh ile mütteḫaẕe olan edhān ve o edhāndan mütteḫaẕe olan ḳayrūṭıyāt ve dühn-i zaᶜferān ve zaᶜferānın kendi. İşbu devāların menfaᶜati ve taḳviyesi ġāyete bāliġa olur.

Ve eger ᶜusre sebeb aᶜṣāb-ı meẕkūrenin menābiti üzere vāḳiᶜ olan ḍarbe olur ise mevāḳıᶜ-ı vereme lāyıḳ olan edviye ile muᶜālece olunur. *Baᶜḍı nüsḫada "mevāḳıᶜ-ı verem" yerine "mevāḍiᶜ-i verem" vāḳiᶜ olmuştur ve bu nüsḫa aẓherdir*. [309b]

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FENN-İ ʿĀŞİRİ MAḲĀLĀTINDAN MAḲĀLE-İ S̱ĀNİYE ṢAVTIN ḤAḲĪḲATİ VE Bİ'L-CÜMLE AṢNĀFINDA OLAN KELĀM BEYĀNINDADIR O DAHİ FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR

Evvelki Faṣl Ṣavtın Taʿrīfi ve Emrāḍı Beyānındadır

Ve ben derim ki ṣavtın fāʿili o ʿaḍaldir ki ḥancere katında olur ve o ʿaḍal ḥancereyi fetḥi ve havā-i muḫreci taḳdīr eder ve o taḳdīr ile ṣavt ḥāṣıl olur. Ve ṣavtın ālātı ḥancere ve lisān-ı mizmāra müşābih olan cismdir. Ve fi'l-ḥaḳīḳa ṣavtın āleti lisān-ı mizmār tesmiye olunan cirmdir ve bāḳīleri ona muʿīnler ve bāʿis̱lerdir ve mādde-i ṣavta bāʿis̱ olan ṣadrın ḥicābı ve ʿaḍalleridir ve mādde-i ṣavtı edā eden yaʿnī ḥancereye īṣāl eden riyedir ve māddesi o havādır ki ḥancere katında temevvüc eder

Pes bu vech ile ālāt-ı ṣavt sana ẓāhir olur ki ṣavtın āfeti baʿḍı kerre esbāb-ı fāʿilden olur veyāḫūd bāʿis̱-i mādde sebebiyle olur. Ve ṣavtın āfeti buṭlān veyāḫūd noḳṣān olur veyāḫūd buḥūḥa ve ḥiddet ve s̱iḳal ve ḫuşūnet ve irtiʿāş mis̱llilerin biriyle olur ve bu esbāb cihetinden ṣavta ʿillet sūʾ-i mizāc-ı müfred veyāḫūd sūʾ-i mizāc-ı māddī ile ʿārıḍ olur ḫuṣūṣan o sūʾ-i mizāc ḥancereyi bālle olan nezle ḥasebiyle kes̱īrü'l-vuḳūʿ olur. Ve baʿḍı kerre dahi o āfetin ḥudūs̱u ḥancere ʿaḍaline ʿārıḍ olan inḥilāl-i ferd veyāḫūd inḳıṭāʿ veyāḫūd vecaʿ veyāḫūd saḳṭa ve ḍarbe ile olur. Ve baʿḍı kerre āfet ḥancereye bi-nefsihi veyāḫūd şirket ḥasebiyle olur ve şirketi dahi aʿṣābdan teşaẓẓī edip ḥancere ʿaḍalātına varan mebdeʾ-i ḳarībe olur veyāḫūd mebdeʾ-i baʿīd olan dimāġ ḥasebiyle olur veyāḫūd aʿḍā-i ġıdādan ve aʿḍā-i teneffüsten mücāvirlerine şirket ile olur veyāḫūd o iki nevʿ mücāvirleri muḥīṭ olan baṭn ve ṣadra müşāreket ile veyāḫūd onlara muttaṣıle ḥarezāt-ı feḳār ve belki ḥanek mis̱llilere şirket ḥasebiyle olur. Ve ḥanekin ruṭūbete veyāḫūd yübūset ve ḫuşūnete taġayyürü bi'l-müşāreke ṣavtı taġyīr eder. Ve āfet-i ṣavtın ḥanek müşāreketiyle olanlarından olur lehāt ve levzeteyni ḳaṭʿ-la ḥādis̱ olan ṣavtın taġayyürü, zīrā o ʿuḍvları maḳṭūʿ olan kimseler taṣavvut eylediklerinde onlarda bir daġdaġa ẓuhūr edip onları tenaḫḫuʿa ilcā eder.[337] Ve baʿḍı kerre dahi onların ḥalḳları mesdūd olur.

---

337 "Tenaḫḫuʿa iltica eder" demek tükürmeğe muḍṭarr eder demektir.

Ammā havāyı müʾeddī cihetinden yaʿnī riye cihetinden ḥādis̱ olan āfet-i ṣavt onun içindir ki baʿḍı kerre riyeye ḥarāret veyāḫūd bürūdet veyāḫūd ruṭūbet istīlā eder ve evrāmdan ḳayḥ veyāḫūd nevāzil istīlā eder ve bi'l-cümle bu ḥālāt ile ṣavt müteġayyir olur. Ve keẕālik riyeye ʿārıḍ olan yübūset ile dahi ṣavt müteġayyir olur. Ammā riyenin ḥarāreti ṣavtı taʿẓīm edip büyütür ve riyenin bürūdeti ṣavtı taṣġīr edip küçültür velākin ḥiddetli eder. Ve yübūset ḫuşūnetli edip kerākiyy ṣavtına müşābih kılar; ruṭūbet buḥḥa iḥdās̱ eder. Ve melāset yaʿnī riyenin ve ḥalḳın emles ve melsāʾ olduğu ṣavtı taʿdīl ve temlīs eder yaʿnī ṣavt ḥasen olur. Ve kaçan ruṭūbet ile riye mümteliʾe olup ḥalḳ dahi naḳiyye olmasa o kimsenin ṣavtı ʿālī ve ṣāfī olmaz, zīrā ṣavtın ṣafāsı riyenin ṣafāsı ile ḥādis̱ olur; her ne miḳdār riye ve ḥancere ṣāf ise ṣavt dahi o miḳdār ṣāf olur ve keẕālik riye ve ḥancere ne miḳdār ṣāf olmaz, o miḳdār ṣavt ṣāf olmaz.

Ve baʿḍı kerre s̱iḳal ve ḫiffette ḳaṣabe-i riyenin ve ḥancerenin ḍīḳ ve siʿaları ḥasebleriyle muḫtelif olur. Ve aʿḍā-i bāʿis̱ede ve müʾeddiyede ẕikr olunan āfāt müştedde olur ise ṣavt bāṭıl olur velākin ṣavt bāṭıl olmakla kelām bāṭıl olmaz, zīrā kelām bilā-ṣavt olan nefes-i muʿtedil ile dahi ḥāṣıl olur. Bunun mis̱āli o recülün ṣavtıdır ki onun ʿaṣab-ı rāciʿini ḥadīd ile keşfe baʿḍı kerre ḥācet olur ve keşf olundukta baʿḍı kerre o ʿaṣaba iṣābet eden bürd ḥasebiyle ṣavtı zāil olur velākin nefes-i muʿtedil ile kelām bāḳī olur. Ve mis̱āl-i uḫrā budur ki ḫanāzīri olan kimse muʿālece olundukta iki ʿasab-ı rāciʿlerinin biri munḳaṭıʿ olur ve o kimsenin nıṣf ṣavtı dahi o sebebden munḳaṭıʿ olur.

Ve eger āfet müs̱bete olan ʿaḍalde olur ise ṣavtın buḥūḥatı ziyāde olur. Eger sebeb ʿaḍal-i muḥarrike-i bāsıṭada olur ise ṣavt ḫunāḳī olur belki o āfetten ḫunāḳ dahi ḥādis̱ olur. Ve eger āfet ʿaḍal-i muḥarrike-i ḳābıḍada olur ise ondan ṣavt-ı nefḫī ḥādis̱ olur. Ve eger ʿaḍalin fiʿli bāṭıl olur ise ṣavt dahi bāṭıl olur. Ve eger o ʿaḍalde istirḫā-i nāḳıṣ u ġayr-i tāmm ḥādis̱ olup onda raʿşeye müşābih bir ḥālet ʿārıḍ olsa ṣavt dahi mürteʿiş olur.

Ammā ʿaḍale ʿārıḍ olan ruṭūbet irḫā eylemek meblaġına bāliġa olmaz ise ṣavtta buḥūḥat iḥdās̱ eder. Ve kaçan buḥūḥat ruṭūbetten ʿārıḍ olur ise o ruṭūbet bir nevʿ ruṭūbet olur ki o ruṭūbetten buḥūḥatı iḥdās̱ eden miḳdār üzere miḳdār-ı ḳalīl ruṭūbet ziyāde olsa ṣavtta irtiʿāş iḥdās̱ eder ve eger miḳdār-ı kes̱īre ziyāde olsa ṣavtı ibṭāl eder. Ve baʿḍı kerre buḥḥatu'ṣ-ṣavt ḥudūs̱una

sebeb ālāt-ı taṣvītin şeʿaṡı[338] yaʿnī dağınık ve perīşān olmasıyla olur ve o vech ile ḥādiṡ olan ṣavttan iʿyā ʿārıḍ olur. Ve baʿḍı kerre dahi o ālāta ʿārıḍ olan, verem ve tevettür ile ḥādiṡ olur ve bu buḥḥanın erdeʾi ṭaʿām üzere ḥādiṡ olan buḥḥa olur. Ve baʿḍı kerre dahi berd-i ḫaşin ve ḥarr-ı müfriṭ ḥasebiyle o ālāta sūʾ-i mizāc ʿārıḍ olup ondan buḥḥa ʿārıḍ olur. Ve keẕālik seher ve aġdiye-i muḫaşşine dahi buḥūḥat iḥdāṡ eder. Ve keṡret-i ṣıyāḥla ḥalḳı ve ḥancereyi setr ve taġşiye eden ṭabaḳaya bellenin taḥallübü ile dahi buḥūḥat ḥādiṡ olur. Ve meşāyıḫa ʿārıḍ olan buḥūḥat için berāʾet ve ṣıḥḥat olmaz. Ve kaçan faṣl-ı ṣayf şimālī ve yābis olup ḫarīfi cenūbī ve maṭīr olsa nda buḥūḥat keṡīrü'l-vuḳūʿ olur.

Ve ṣavtın esbāb-ı ṣalāḥından çok kerre devālī ʿārıḍ ve ẓāhir olur. Ve maʿlūm ola ki nāḳıh ve ḍaʿīfü'l-ḳuvve[339] ve ḫuşūʿları ḥasebiyle ḍuʿafāya teşebbüh edenlerin ḳuvvetleri ḳalīle olmakla onlar havā-i keṡīri ṣarf etmekte ʿāciz gibi olmakla ṣavtımız ḥiddetli olsun için ḥancerelerini taḍyīḳ ederler. Ve kaçan fi'l-ḥaḳīḳa ḍaʿīfü'l-ḳuvve olanlar ictihād ile ḥancerelerini tevsīʿ edip ṣavtlarını ṡaḳīl etmek murād eyleseler ḥancereleri muṭāvaʿat eylemez ve gen olmaz.

<u>ʿİlāc-ı İnḳıṭā-i Ṣavt:</u> Eger inḳıṭāʿ-ı ṣavt baʿḍı ʿaḍallerde olan sūʾ-i mizāc veyāḫūd āfet-i āḫer ile ḥādiṡ olur ise sūʾ-i mizāc bābında meẕkūr olan muʿālecāt ile ʿilāc olunur. Ve ibtidā-i inḳıṭāʿı iḥsās eden kimseye vācib olur ki o āfet ḳuvvetlenmezden muḳaddem ʿilāca mübāderet eyleye bu vech üzere ki o evvel-i [vaḳtte] beyḍ-i meslūḳun ṣufretini ve simsim-i muḳaşşer ve leben-i ḥalīb her birinden birer milʿaḳa aḫẕ edip su ile beher yevm üçer defʿa şürb eyleye.

Ve yine vācib olur ki imlīsī dedikleri rummānların tatlısından bir rummāne aḫẕ olunup ıssı kül içine defn ve yumuşayınca ḳadar terk oluna ve sonra iḫrāc olunup onun reʾsi ve ṭaraf-ı aʿlāsı ḳalʿ oluna ve bir miḫvaḍ ile yaʿnī şarāb

338 Hāmiş-i kitābda İbn Cümeyʿ'den naḳl olunur ki bu maḳāmda ẕikr olunan "şeʿaṡ" "taʿab"dan taḥrīf olunmuştur yaʿnī aṣl nüsḫada "taʿab"dır, kātib "şeʿaṡ" yazmıştır.

339 "Fi'l-ḥaḳīḳa "ḍaʿīfü'l-ḳuvve" demekle teḫaşşuʿ edenlerden iḥtirāz olunur, zīrā müteḫaşşiʿūnun ḥancereleri her ne ḳadar iʿtiyād ile ḍayyiḳ oldu ise lākin tevsīʿe ictihād ile genişir ḥattā "Lā terfeʿū aṣvāteküm fevḳa ṣavti'n-nebiyyi" el-āyet nüzūlünden sonra Ḥaḍret-i Ebī Bekr ve ʿÖmer raḍıyallāhu ʿanhümā ḥaḍretleri Resūlullāh ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem ḥaḍretlerinin katında bir mertebe isrār üzere olurdu ki kelāmlarından istifhāma iḥtiyāc olurdu, maʿa-hāẕā vaḳt-i iḥtiyācda onlar ḥancerelerini tevsīʿ ve kelāmlarını ḳalīl eylemeğe ḳādirler idi.

karıştıracak nesne ile bāṭınında munṭabıḫ olan maḥalleri karıştırılıp ve miḳdār-ı ḳalīl mā-ı sükker ile taḫliye olunduktan sonra şürb olunur.

Ve eger inḳıṭāᶜ-ı ṣavta sebeb ḥancerede ve ḥancereye ḳarīb olan maḥallerin ᶜaḍallerinde olan ruṭūbet olup o ruṭūbetin vecaᶜı olmayıp lākin ziyāde istirḫāsı olur ise ve onda küdūret ve s̱iḳal dahi mevcūd ise onun muᶜālecesinde vācib olur ki kuru incir ve fūẕenec aḫẕ olunup maᶜan ṭabḫ olunur ve sülāḳaları ile mesḥūḳ olan ṣamġ-ı ᶜArabī ᶜasel gibi olunca ḳadar ḫalṭ olunup leᶜūḳ gibi tenāvül olunur veyāḫūd mürr ve zaᶜferān aḫẕ olunup ᶜaḳīd-i ᶜineb ile tenāvül olunur veyāḫūd zaᶜferān üç buçuk dirhem, mürr iki dirhem, [310a] rubb-ı sūs ve kündür her birinden birer dirhem bu edviyeler rubb-ı ᶜineb ile veyāḫūd ᶜasel ile cemᶜ olunup ᶜaḳd olunur veyāḫūd zaᶜferān bir, ḥıltīt yarım, ᶜasel üç bu edviye cemᶜ olunup ᶜaḳd olunca ḳadar ṭabḫ olunur ve ondan ḥabblar ittiḫāẕ olunup taḥt-ı lisānda imsāk olunur.

Ve bu ᶜillete kerneb leᶜūḳu dahi nāfiᶜdir. Ve raṭb kernebin ḳaḍīblerin maḍġ edip maḍġından ḥāṣıl olan suyunu ḳalīlen ḳalīlen tecerruᶜ etmek nāfiᶜdir. Eger leᶜūḳ-ı kerneb yalnız nefᶜ vermez ise onun üzerine miḳdār-ı ḳalīl ḥıltīt ilḳā olunur.

Burçak unu ve ḥulbe ve kürrās̱-ı Şāmī ve kürrās̱-ı Nebaṭī ve baṣal ve baṣalın ᶜuṣāresi ve s̱ūm ve fustuḳ ve tatlı kış üzümü dahi nāfiᶜdir.

Ve keẕālik zencebīl-i mürebbā ki mübālaġa ile terbiye olunup leyyin ve yumuşak ola ve daḳḳ olunup ilik gibi olmuş ola. Ve onun üzerine nıṣfı miḳdārı dār-ı fülfül kuḥl mis̱lli olunca ḳadar saḥḳ olunduktan sonra ilḳā oluna ve rubuᶜu ḳadar zaᶜferānın mesḥūḳu dahi ilḳā oluna. Ve bu mecmūᶜ miḳdārı dahi neşā bunlar ṭaberzed ile yaᶜnī maḥlūl ve muḳavvem olan meyʾāt sükkeriyle veyāḫūd ᶜasel ṭabḫ olunup istiᶜmāl olunur ve cidden münaḳḳī devā olur.

Ve ona muvāfık aġdiye ekāriᶜ ᶜale'l-ḫuṣūṣ ekāriᶜ-i baḳar olur. O ekāriᶜin ᶜaṣabları ekl olunur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ o ekāriᶜ bal ile ekl oluna veyāḫūd balla ṭabḫ olunan ekāriᶜ tenāvül oluna, nefᶜi ziyāde olur.

Ve inḳıṭāᶜ-i ṣavt yübsten olur ise ve ḫuṣūṣan merī müşāreketi ile olur ise onun ᶜalāmeti budur ki onda olan buḥḥa ile nefesin ᶜiẓamı olmaz belki onda nefes-i ṣaġīr olur ve ḥiddetli olup nevᶜün-mā ṣavtın ṣafāsı olur ve ḫuşūnet ve vecaᶜı olur. Ve onun muᶜālecesi budur ki nevm katında tāze ve ᶜaẕb dühn-i benefşecden bir milᶜaḳa ṭaberzed sükkeri ile alınır ve keẕālik luᶜāb-ı bezr-i

ḳaṭūnā mā-ı sükkerden miḳdār-ı kes̱īr ile dahi istiᶜmāl olunmak nāfiᶜ olur. Ve kez̠ālik muraṭṭıbe ve müleyyine decāce meraḳası, isfīdbācāt, buḳūl-i maᶜlūme ve tīn mis̱lli ġıdālar dahi inḳıṭāᶜ-ı ṣavta nāfiᶜdir gerek ise o āfet ruṭūbetten olsun ve gerek ise o āfet yübūsetten ᶜārıḍ olsun. Ve fūtenecle mütteḫaz̠ olan devā-i tīn tenāvül edip istilḳā eylemek dahi buḥḥa ve ḍaᶜf-ı ṣavta nāfiᶜdir.

<u>ᶜİlācu Buḥḥati'ṣ-Ṣavt ve Ḫuşūnetihi:</u> Esbāb-ı buḥḥa bundan aḳdem senin maᶜlūmun oldu. Şimdi maᶜlūm ola ki ṣavtında buḥḥası olan kimselere vācib olur ki cemīᶜan ekşilerden ve tuzlu ve ḫuşūnetli ve ḥiddetli ve ḥarāfetli olan mütenāvelāttan ictināb eyleyeler. Lākin onları istiᶜmālden ᶜilāc ve mevādd-ı ġalīẓa vü leziceleri taḳṭīᶜ ḳaṣd ve irāde eder ise o vech üzere istiᶜmāli nāfiᶜ olur ve ona lāzımdır ki o ḳaṣd ile istiᶜmāl eyledikte edviye-i leyyine ile mezc edip istiᶜmāl eyleye.

Ve eger buḥḥa kes̱ret-i ṣıyāḥtan ᶜārıḍ oldu ise tīn ve naᶜnaᶜ ve ṣabır veznleri berāber aḫz̠ olunup meybuḫtecle maᶜcūn kılınır. Ve ḳamḥ lübābından ve keşk-i şaᶜīrden ve bādem yağı ve zaᶜferāndan dahi ḥasv yaᶜnī bulamaç ittiḫāz̠ olunur. Ve ṭılā-i ᶜineb dahi istiᶜmāl olunur.

Ve buḥḥaya inḳıṭāᶜ-ı ṣavtta z̠ikr olunan edviye dahi nāfiᶜ olur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ devā-i ḥıltīt zaᶜferānla istiᶜmāl olunur. Ve o āfette ḥarāret dahi olur ise sermaḳ, ḫubbāzā meraḳaları ve mā-ı şaᶜīr ve ḳıs̱s̱ā ḥabbı yaᶜnī çekirdeği ve neşā ve levz nāfiᶜ olur.

Ve eger buḥḥanın sebebi berd olur ise devā-i ḥıltīt ile dahi intifāᶜ olunur. *Ṭabᶜ ile olan nüsḫada z̠ikri mürūr eden zaᶜferānla dahi intifāᶜ olunur diye mez̠kūrdur.*

Ve ḫardal-ı maḳlüvv üç dirhem, fülfül bir dirhem, mürr altı dirhem, lübnā yaᶜnī meyᶜa-i sāile ve ḳınne her birinden dörder dirhem aḫz̠ olunup ḥabblar ittiḫāz̠ olunur ve taḥt-ı lisānda imsāk olunur veyāḫūd mürr iki dirhem, lübān[340] yaᶜnī günlük on dirhem ṭılā[341] ile cemᶜ olunur.

---

340 "Lübān" ġulām veznindedir.

341 الطلاء وهو ماء عنب طبخ فذهب اقل من ثلثه. كذا في الهدايه والكافي وقال في المحيط الطلاء اسم للمثلث وهو ما يطبخ من ماء العنب حتى ذهب ثلثاه وبقي ثلثه وصار مسكرا. كذا في درر الغرر وفي آخر كتاب القانون الذي رسم بالطبع الطلاء يتخذ بان يترك العنب في كرمه بعد ان ينضج زمانا يسيرا او يقطع العنب النضيج يشمس ثم يعصر ويطبخ. انتهى. الطلاء اسم لعصير العنب اذا صار خمرا غليظا مائلا الى السواد والثخن اما بنفسه او بالطبخ وهو اسم عربي تشبيها بالقطران والزفت الذي و طلاء للجمال عند جربها. ابن كتبي

Eger buḥḥa ṣıyāḥ ve taᶜab ile ḥādis̱ oldu ise iᶜyā-i sāire gibi ḥammāmın nefᶜi vardır ve onlara mürḫiye ve muġarriye olan süt ve nīm-birişt yumurta bilā-milḥ ve ıṭriye mis̱lli ġıdālar nāfiᶜ olur. Ve maᶜrūf olan ḥasvlar ve sermaḳ meraḳası ve ḫubbāzā meraḳası dahi nāfiᶜdir ve bu mis̱lli meraḳalar dahi nāfiᶜdir. Ve neşā ve kes̱īrā ve rubb-ı sūs ve ṣamġ bunlardan mütteḫaẕ olan ḥabb dahi nāfiᶜ olur. Ve ḥubūb-ı leyyine-i münḍice dahi nāfiᶜdir, zīrā o ḥubūb verem mis̱lli nesneleri taḥlīl eder. Ve keẕālik ḫavānīḳ-ı ḥārre muᶜālecātından olan ġarāġır ve leᶜūḳāt-ı leyyineler dahi nāfiᶜdir. Ve keẕālik taġriye ile cilāyı cāmiᶜ olup leẕᶜi olmayan bāḳılā unu ve kettān toḫumundan mütteḫaẕ ḥasvlar nāfiᶜdir. Ve ṣamġ-ı buṭm bunlardan dahi aḳvādır.

Ve bu buḥḥa ṣāḥibine vācib olur ki şarābı aṣlā hecr ve terk eyleye, ᶜale'l-ḫuṣūṣ ibtidā-i ẓuhūrunda terki ziyāde vācib olur. Eger onda verem olup şürb-i şarāba iḳbāli olur ise ona şarāb-ı ḥulvü şürb eylemek ṭıbben cāiz olur; maṭbūḫ ve mürebbā turp dahi nāfiᶜdir.

Ve buḥḥanın sebebi ruṭūbet olur ise inḳıṭāᶜ-ı ṣavtta ẕikri mürūr eden cāliyātı istiᶜmāl eylemek lāzım olur ve cemīᶜan o cāliyāt buḥḥa ᶜilletine nāfiᶜdir. Bāḳılā ununa burçak unu idḫāl olunup ḥasv ṭabḫ olunsa o dahi nāfiᶜ olur. Ve burçak unu ve derece-i ūlāda cilāsı olan eşyā-ı sāire ve keẕālik ıṭriye ve leben ve baᶜdehu semn ve ᶜaḳīd-i ᶜineb ve aṣl-ı sūs ve rubb-ı sūs nāfiᶜdir. Ve bunlardan sonra nāfiᶜ olan ᶜasel ile ṭabīḫ tīn nāfiᶜdir. Baᶜdehu mürr ve ᶜunṣul ve bunlar mecrāsına cārī olan nesnelerdir.

Ve eger ẕikr olunan buḥūḥat-ı raṭbe nevāzilden ise onun ṣāḥibine ḫaşḫāş ve rubb-ı ḫaşḫāş verilir. Ve kebbābe maḍġı ḫuşūnetli ve küdūretli ṣavtı taṣfiye eder. Ve buḥūḥūtı izāle eden devālardan olur tatlı enār suyu kaynatılıp içine dühn-i benefşec taḳṭīr olunup taḳvīm olunan devā.

Ṣavtın Selāsetini Ḥāfıẓa ve Ṣavtı Taḥsīn Eden Edviyede Olan Kelām Beyānındadır: O edviye-i mevṣūfe bāḳılā ve ṣanevber ḥabbı ve zebīb ve tīn ve ṣamġ ve ḥulbe ve kettān toḫumu ve temr ve beyan kökü ve bādem ḫuṣūṣan acı bādem ve şeker kamışı ve sebistān ve ẕikri ātī meypuḫtecle istiᶜmāl olunacak ᶜaseldir. Ve o menfaᶜati olup ḥārre olan edviyeler mürr, ḥıltīt, fülfül, bārzed, lübān, ᶜilk-i buṭm, fūtenec, rātiyānec, lübnā, ḫall-i ᶜunṣul olur. Ve eger o ṣavt ṣāḥibinde ḥarāret-i yübūset yoksa bu edviyelerde o menfaᶜat olur. Ve cāvşīr kökünde dahi muṭlaḳan bu menfaᶜat var-

dır. Ve menfaᶜat-i meẕkūresi olan edviyenin bārideleri bunlardır: ḳıs̱s̱āᵓ ve ḳarᶜ çekirdekleri ve neşā ve kes̱īrā ve ṣamġ ve bezr-i ḳaṭūnā luᶜābı ve rubb-ı sūstur. Ve yumurta sarısı ve leben-i ḥalīb bi'l-cümle terākībi cemᶜ eden eşyāların aṣlaḥıdır. [310b]

Maḳāle-i S̱āniyeden İkinci Faṣl H̱uşūnet-i Ṣavt Beyānındadır

Berdden ve ᶜaḍal-i ṣavtın tevettüründen yaᶜnī gerginliğinden ṣavta ẖuşūnet ᶜārıḍ olur. O ᶜaḍalde teşennüc gibi olan ḥāletin ᶜurūḍundan ve o ᶜaḍalin cefāf ve kes̱ret-i terennümünden ve lehātı ḳaṭᶜdan ve cimāᶜ ve seherden ve bi'l-cümle bu meẕkūrlardan ẖuşūnet-i ṣavt ᶜārıḍ olur.

el-ᶜİlāc: H̱uşūnet-i ṣavtın muᶜālecesi ẕikri mürūr eden nesnelerden ḥımye olur. Ve terennümü terk edip bābu'l-buḥūḥada ẕikri mürūr eden müleyyināt ve yaş incir ve kuru incir ve zebīb ẖuṣūṣan onlardan dühn-i levzde münaḳḳaᶜ olanları tenāvülün menfaᶜat-i ᶜaẓīmesi olur.

Ve ḳaṭᶜ-ı lehāttan ᶜārıḍa olan ẖuşūnet-i ṣavt aṣḥābına ṣavāb olan ᶜilāc budur ki ᶜaṣīr-i ᶜinebi bir mis̱li ᶜasel ile rıġvesi nezᶜ olunacak ḳadar ṭabẖ edip baᶜdehu mā-ı ḥārr ile temrīẖ[342] edip onunla ġarġara eylemektir ve ondan o ẖuşūnet ṣāḥibine saḳy dahi olunur. Ve o ṭabīẖin ᶜatīḳi ṭarīsinden enfaᶜ olur.

Üçüncü Faṣl Ṣavt-ı Ḳaṣīr Beyānındadır

Ṣavt kısalığına sebeb nefesin ḳaṣīr olduğudur. Pes onun muᶜālecesinde vācib olur ki tedrīcle nefes taṭvīl oluna. Ve ṭarīḳi budur ki nefes ḥaṣr ve ḥabs olunmak muᶜtād kılınır, riyāḍette ve derc[343] ve rābīye[344] ṣuᶜūd ve hübūṭta yaᶜnī ve yokuşa ve mürtefiᶜa derīcelere tedrīcle çıkılır ve inilir ve āḳıbetinde taṭvīl-i nefesi mūcib olan ḥaṣr ile nefes iḥṣār olunur. Ve ḥammāmda meks̱ taṭvīl olunur. Ve teneffüsü īcāb edip teneffüse taᶜcīl eden işlerin küllīsinde nefes ḥabs olunur. Ve bunların küllīsi ile riyāḍet olunup istiḥmām olun-

---

342 "Mā-ı ḥārr ile temrīẖ"ten murād ıssı su ile karıştırıp ġarġara olunacak ḳadar terḳīḳ eylemektir.

343 دَرِجَ كَسَمِعَ صَعِدَ في المَرَاتِبِ *Ḳāmūs*.

344 [Tokadī şahsī nüshasında hamişte bu kelimeyi yeşilliği çok olan yer anlamında "rvb" kökünden "rūbet"ten düşünmüşse de doğrusu tepe anlamına gelen "rbv" kökünden "rābiye" olmalıydı!]

duktan sonra ḥammāmdan baᶜde'l-ḫurūc vācib olur ki şarāb şürb oluna, zīrā şarāb rūḥu ziyāde taġdiye eder. Ve keẕālik ṭaᶜām tenāvülünden sonra dahi şarāb şürb eder ve nefes-i vāḥidde miḳdār-ı kes̱īr şürb eder. Ve aṣḥāb-ı ḳıṣara uyku cidden nāfiᶜ olur.

Dördüncü Faṣl Ṣavt-ı Ġalīẓ Beyānındadır

Ṣavt-ı ġalīẓ o buḫḫadan ᶜārıḍ olur ki onun irḫāsı olup mecārīyi dahi tevsīᶜ eder ve kes̱ret-i ṣıyāḥtan dahi ᶜārıḍ olur. Ve mezāmīr ve būḳātı[345] kes̱īren nefḫten yaᶜnī düdük ve surna mis̱llileri çok üfürmekten dahi ḥādi olur, zīrā ẕikr olunan nesneleri nefḫte nefese teḳaṭṭuᶜ ve iḥtibās gelip havā-i nefes riyede muḥteḳan olmakla mecārī-i nefes genişir.

Beşinci Faṣl Ṣavt-ı Daḳīḳ Beyānındadır

Ṣavt-ı daḳīḳ ṣavt-ı kedir muḳābili ve ḍıddıdır.

Mütercim der ki ẓāhir olan budur ki ṣavt-ı daḳīḳ ṣavt-ı ġalīẓa müḍādde ola. Ġālib-i ḥāl budur ki kātibden sehv vāḳiᶜ olmuştur.

Ve bu ṣavtın esbābı terennüm, seher ve iᶜyā ḫuṣūṣan baᶜde'ṭ-ṭaᶜām olan terennüm ve mütᶜib olan riyāḍetler ve istifrāġāttır. Ve bu ṣavtın ᶜilācı terk-i ṣavt u riyāḍāt-ı muḫḍıbe[346] ve aġdiye-i muᶜtedile ve her ṣabāḥ ḥammāma duḫūl olur ve ḳavābıḍ ve müceffifātı ve bāhı terk olur.

Altıncı Faṣl Muẓlim ve Mükeddir Olan Ṣavt Beyānındadır

Ve bu ṣavt o ṣavta müşābih olur ki iki ḳıṭᶜa reṣāṣ ıṣṭıkāk olunsa yaᶜne biri birine tokuşursa o ṣavt ondan ḥādis̱ olur. Ve onun sebebi cidden ġalīẓ olan ruṭūbet olur. Ve riyāḍet ve müṣāraᶜat yaᶜnī güreş etmek ve ḥaṣr-ı nefes ve kettān ḫırḳalarıyla yābisen tedellük ve ḥammāma duḫūl ve mülaṭṭıfe ve muḳaṭṭıᶜa olan aġdiye istiᶜmāli yaᶜnī semek-i māliḥ ve şarāb-ı ᶜatīḳ gibi nesneleri istiᶜmāl ona nāfiᶜ olur.

---

345 "Būḳ" Bektaşīlerin üfürdüğü boynuzdur.

346 "Riyāḍāt-ı muḫḍıbe" o riyāḍāt-ı muᶜtediledir ki ona mürāᶜāt eden kimse semiz olur.

Yedinci Faṣl Ṣavt-ı Mürteᶜiş Beyānındadır

Bu ṣavtın ṣāḥibi emr olunur ki ṣayḥa eylemeye ve bir şehr miḳdārı refᶜ-i ṣavt ve kes̱ret-i kelām ve ḍaḥiki ve ḥareketi ve ᶜadvi ve ṣuᶜūd ve hübūṭu ve ġaḍabı terk eyleye. Ve yedleriyle dahi ᶜameli terk edip iki ellerini rāḥat-ta kıla ve şehr-i mez̠kūr mürūrunda istilḳā edip ṣadrın fevḳi üzere iḥtimāl edeceği ḳadar reṣāṣ vaḍᶜ edip o reṣāṣ ṣadrı üzere iken tekellümde tekellüf eyleye. Ve ona efḍal aġdiye iki cenblerini taḳviye eden ᶜaḍal ve ekāriᶜ ve sāir taġriye ve ḳabḍı olan nesnelerdir.

FENN-İ ʿĀŞİRİN ÜÇÜNCÜ MAḲĀLESİ İKİ FAṢLI MÜŞTEMİLE OLUR

Evvelki Faṣl Suʿāl Beyānındadır

Suʿāl yaʿnī öksürük o ḥarekāttandır ki onun ile ṭabīʿat-ı aʿḍānın birinden eẕāyı defʿ eder. Ve suʿāl ile eẕāsı defʿ olunan ʿuḍv riye ve riyeye muttaṣıl olan veyāḫūd müşārik olan ʿuḍvlardır.

Ve ṣadrın suʿāli dimāġın ʿuṭāsı gibi olur. Ṣadrın inḳıbāḍ ve inbisāṭı ḥicābın ḥareketiyle ḥādiṯ olur. Ve suʿālin ḥudūṯu riyeye ḫāṣṣ olan sebeb ile veyāḫūd ʿalā-sebīli'l-müşāreke olur. Ve suʿāli īcāb eden esbāb sebeb-i bādī yāhūd sebeb-i vāṣıl yāhūd sebeb-i sābıḳ olur.[347]

Ve suʿālin sebeb-i bādīsi bir nevʿ sebebdir ki onunla ṣadr mizācında veyāḫūd heyʾetinde meʾūfe olur, meṯelā havā-i müstenşaḳ ile veyāḫūd mā-ı bārid-i meşrūb miṯlli ile riyeye veyāḫūd ʿaḍalāt-ı ṣadra ve ṣadrdan āḫer ʿuḍva bürūdet iṣābet etmekle o mūẕīyi defʿ için ṭabīʿat ḥareket eder ve mūẕī var ise onu defʿ eder. Eger mūẕī mücerred bürūdet keyfiyyeti ise ṭabīʿat ḥareket edip o keyfiyyet-i bürūdeti tesḫīn eder veyāḫūd riyeye ve neẓā-yirine müyebbis ve muḫaşşin duḫān ve ġubār miṯlliler ile veyāḫūd ḥāmiḍ ve ʿafiṣ ve ḥırrīf aġdiyelerin ṭaʿmı iṣābet eder veyāḫūd ḳaṣabe-i riyeye ve nefesten mā-ʿadā bir nesne ḳabūl eylemeyen mecārīye ġaflet ile ṭaʿām ve şarābdan bir nesne dāḫil olmakla suʿāl ḥādiṯ olur. Ve cemīʿan bu esbāblar esbāb-ı bādiye olurlar.

Ammā suʿālin esbāb-ı vāṣılası suʿālin o sebebleridir ki bedeniyye olup bi-māddetin ve bilā-māddetin mizācı tesḫīn veyāḫūd tebrīd veyāḫūd terṭīb veyāḫūd tecfīf eder. Ve māddī olan sebeb dahi demevī ve ṣafrāvī, raḳīḳa ve ġalīẓa balġamī ve sevdāvī olur. Ve sevdāvīden suʿālin ḥudūṯu eḳall olur.

Ve ẕikr olunan mādde ṣadra fevḳten munṣabbe olur ise [311a] o mādde ḳaṣabe-i riyeye eşyā-ı lezicenin ḥāyiṭe iltizāḳı ve taʿalluḳu gibi taʿalluḳ eder ise o vech üzere taʿalluḳ eden mādde-i munṣabbe keṯīren suʿāli īcāb eyle-

347 Esbābın aḳsām-ı ṯelāṯesi kitāb-ı evvelde ẕikr olundu ki sebeb aḫlāṭtan ise o sebeb-i bādī olmaz. Sebeb-i bādī ḫāricden olan sebeblerdir. Keyfiyyāt-ı nefsāniyyeler bi'l-cümle sebeb-i bādīdir. Ve ḳarīb olana sebeb-i vāṣıl ve baʿīd olana sebeb-i sābıḳ derler.

mez. Ve eger o mādde ḳaṣabe-i riyenin feḍāsına ve boş maḥalline teveccüh ve ḳaṣd eylese o vech üzere māddenin inṣıbābı suᶜāli taḥrīk eder. Ve keẕālik o mādde lezᶜ eylese veyāḫūd mādde riyede istiḳrār eyleyip onu ṭabīᶜat defᶜ eylemek murād eylese yine suᶜāl ḥareket eder.

Ve baᶜḍı kerre dahi mādde riyeye miᶜdeden ve kebidden mündefiᶜa olur ve ṣadrın baᶜḍı aᶜḍāsından ᶜuḍv-ı āḫerīne mündefiᶜa dahi olur veyāḫūd o mūẕī olan mādde ṣadrda ve riyede tevellüd eder ve bu ṣūretlerde dahi suᶜāl ḥādis̱ olur.

Ve ḥicāb ve riye ve ḥulḳūmda ve keẕālik ẕikr olunan mevāddı ḳābil olan ṣadriyye ᶜuḍvlarının birinde mevcūd olan verem veyāḫūd südde sebebiyle dahi suᶜāl heyecān eder. Riyenin ve ḥicāb-ı ḥācizin ve riye ile ḳalb arasında olan ḥicābın āfātıyla dahi suᶜāl ḥareket eder. Ve bi'l-cümle bu esbāblar ile esbāb-ı vāṣıla olurlar.

Ammā suᶜālin esbāb-ı sābıḳaları imtilā ve ẕikr olunan esbāb-ı vāṣılaya teḳaddüm eden esbāb-ı bedeniyye olur.

Ve müşāreket sebebiyle olan suᶜāl o suᶜāldir ki kebidin veremi ve āfāt-ı sāiresi veyāḫūd merī ve fem-i miᶜde ve memeleri işbu aᶜḍādan birine āfetin ᶜurūḍuna müşāreket ile veyāḫūd ḥummayātta cemīᶜan bedene müşāreket ile ḫuṣūṣan muḥrıḳa ve taᶜabiyye ve vebāiyye ḥummālar mis̱llilerin müşāreketiyle veyāḫūd ḥummayāttan ġayri maraḍlarda cemīᶜan bedene müşāreket ile dahi suᶜāl ḥādis̱ olur.

Suᶜālin baᶜḍısı balġamī ve baᶜḍısı raṭb olur. Suᶜāl-i yābiste nefs̱ olmaz. Suᶜāl-i yābisin sebebi sūᵓ-i mizāc-ı ḥārr veyāḫūd sūᵓ-i mizāc-ı bārid veyāḫūd müfreden sūᵓ-i mizāc-ı yābis ḥasebiyle ᶜārıḍ olur. Ve baᶜḍı kerre dahi suᶜāl-i yābis nevāḥī-i ṣadrda olan evrām-ı ḥārrenin evvel-i ḥudūs̱unda māddenin nuḍcu zamānına varınca ḳadar ona müşāreket ile ḥādis̱ olur. Ve verem-i ṣulb ile dahi cidden suᶜāl-i yābis ᶜārıḍ olur. Ve baᶜḍı kerre suᶜāl-i yābis kebidin meᶜālīḳi ve erbiṭası nevāḥīsinde olan veremden dahi ᶜārıḍ olur. Ve aḥyānen evrām-ı ṭıḥāl ḥasebiyle dahi ḥādis̱ olur. Ve feḍā-i ṣadrı doldurup suᶜāle mündefiᶜa olmayan ruṭūbetten dahi suᶜāl-i yābis ḥādis̱ olur.

Ve maᶜlūm ola ki baᶜḍı kerre öksürük ile miḳdār-ı ḥımmaṣ veyāḫūd miḳdār-ı bered[348] bir şeyᵓ-i ḥacerī ḫurūc eder. Onun sebebi o ḫılṭ-ı ġalīẓdir

348 "Bered" doludur ki gökten yağar.

ki onu ḥarāret taḥcīr eylemiştir ve o şeyʾ-i müteḥacciri İskender ve Būlus müşāhede eylemiştir ve onlar ẕikr ederler ki nefs̱ten o şeyʾ-i müteḥaccir ḫurūc eyledi. Ṣāḥib-i *Ḳānūn* der ki nefs̱ten o şeyʾ-i müteḥaccirin ḫurūcunu biz dahi müşāhede eyledik.

Ve ilḥāḥla olan suʿāl baʿḍı kerre nefs̱-i deme müʾeddī olur ve baʿḍı kerre dahi şitā faṣlında ve şitevī olan rebīʿde suʿāl kes̱īrü'l-vuḳūʿ olur. Ve baʿḍı kerre dahi rebīʿ-i muʿtedilde ve keẕālik rīḥ-i şimālin hübūbunda dahi suʿāl kes̱īr olur. Ve ṣayf şimālī ve ḳalīlü'l-maṭar olup o ṣayfın ḫarīfi cenūbī ve maṭīr olsa onların şitāsında suʿāl kes̱īr olur.

el-ʿAlāmāt: Ammā suʿāl-i bāridin ʿalāmetleri budur ki berdin ziyāde olduğundan suʿāl dahi zāid ve noḳṣānı ile nāḳıṣ olur ve ḥarāretle dahi suʿāl-i bārid nāḳıṣ olur. Ve o suʿāl-i bārid ṣāḥibinin vechi reṣāṣıyyul-levn olup onda ʿaṭaş ḳalīl olur. Ve baʿḍı kerre suʿāl-i bārid nezle ile olup bir şeyʾin ṣadra nüzūlü ve o şeyʾin ḥalḳta imtidādı iḥsās olunur ve māddeyi enfe ceẕble suʿāl taḳlīl olunur. Ve o suʿālin māddesinden ḥalḳa nüzūl edenler tanaḫḫuʿla iḫrāc ve ilḳā olunur. Ve mecārī-i nezlede dağdağa ve cebheyi vely eden cānibde temeddüd ve munḫurlarda südde ve bu mis̱lli ās̱ār-ı nezle o suʿāl ṣāḥibinde rüʾyet olunur. Ve suʿāl-i bārid aṣḥābı evvel-i emrde bir şeyʾ ne nefs̱ eylemez ve sonra balġamānī veyāḫūd ṣufrete veyāḫūd ḫuḍrete māil bir nevʿ ruṭūbet nefs̱ eder. Ve baʿḍı kerre suʿāl-i bārid ile ḥummā dahi olur.

Ve suʿāl-i ḥārrın ʿalāmātı budur ki onun ṣāḥibinde iltihāb ve ʿaṭaş olup o āfetleri havā-i bārid istinşāḳının teskīni mā-ı bārid şürbünün teskīninden eks̱er olur ve yüzünde ḥumret ve nabḍı ʿaẓīm olur.

Ve suʿāl-i raṭbın ʿalāmetleri cevher-i riyenin ruṭūbeti olur. Ve meşāyıḫa ve mizācı merṭūb olanlara ʿurūḍu ve kes̱ret-i ḫarḫara ve ḫuṣūṣan nevm vaḳtinde ve baʿdehu ḫarḫara ġalebesi olur.

Ve suʿāl-i yābisin ʿalāmeti ḥareket katında ve vaḳt-i cūʿda suʿāl ziyāde olup sükūn ve şibaʿ ve istiḥmām ve muraṭṭıbāt şürbü katında suʿālin ḥiffeti olur.

Ve bu keyfiyyātlardan sāẕec ve bilā-mādde olanlarına muḳārin olan suʿālin ʿalāmeti elbette nefs̱ mevcūd olmadığı olur ve mādde ile olduğuna nefs̱in vücūdu delālet eder. Ve māddenin cinsine nefs̱in cinsi delālet eder.

Ve evrāmdan ve evrām mis̱llilerden ḥādis̱ olan suᶜāle ḥārrlar ve bāridler olan ẕātü'l-cenb ve ẕātü'r-riye ve onlar mis̱lli āfetlerin bāblarında ẕikri ātī ᶜalāmetler olur.

Ve ḳayḥın inṣıbābı ile olan suᶜālin ᶜalāmeti teḳayyuḥun ẕikri ātī ᶜalāmetleri ve vecaᶜ ve yübs olur. O suᶜāl çok kerre raṭb dahi olur.

Ve ḳurūḥtan olan suᶜālin ᶜalāmeti riye ḳurūḥu bābında ẕikr olunan ẖuşkrīşet nefs̱i ve ḳayḥ veyāẖūd riyenin cirmini veyāẖūd ḳaṣabenin cirmini nefs̱ olur Ve keẕālik suᶜāl-i ḳurūḥīnin nevāzil-i ekkāleden ve nefs̱-i demden ve evrām ḥudūs̱undan sonra ḥudūs̱u dahi ᶜalāmet olur.

Ve suᶜāl-i yābisin eks̱er-i ḥudūs̱u ṣadrın māddeden neḳāsı oldukta veyāẖūd mādde mevcūde olup velākin ḳuvvette ḍaᶜf olmakla nefs̱ ile mevāddı iẖrāca ḳuvvetin ḳādire olmadığından olur, ḳarīben onları bābında sen bilirsin.

Müşārekāt ile olan suᶜālin beyānı budur ki miᶜde müşāreketi ile olanların ᶜalāmetleri miᶜde āfetinin delāili olur ve o āfeti mūcib olan sebeblerin tezeyyüd ile suᶜālin ziyādeliği olur, o sebeb gerek miᶜdenin ẖalāsı ve boşluğu olsun ve gerek miᶜdenin imtilāsı olup bi-ḥasebi'l-ağdiye olsun. Ve bu müşāreket ḥasebiyle olan suᶜālin eks̱eri imtilā katında ve haḍm katında heyecān eder.

Ve kebid müşāreketiyle olan suᶜāl ẕātü'l-kebid ᶜalāmātıyla maᶜlūm olur. Ve eger ẕātü'l-kebidin veremi ḥārr olur ise ona ḥummā lāzım olur ve eger verem ḥārr değil ise ona s̱iḳal lāzım olur. Ve delāil-i sāireyi teʾemmül edip ondan suᶜālin kebidī olduğunu fehm eyle.

Ve maᶜlūm ola ki eşyā-ı ḥārre istiᶜmāli mevāddı terḳīḳ edip o mādde intifās̱ olunmaz. Ve şarāb-ı ẖaşẖāş ve ḥarīre gibi bārid nesneler māddeyi cemᶜ edip intifās̱ı teshīl eder velākin bürūdet şedīd olur ise mevāddı icmād eder, dondurur. Ve şarāb-ı zūfā suᶜāle devā-i ṣāliḥ olur eger o suᶜālin sebebi ġalīẓ mādde ise, zīrā şarāb-ı zūfā cālīdir, ġalīẓ olan mevādda onun cilāsı ḥasebiyle nefᶜi ᶜacīb olur. Ammā o suᶜālin mevāddı raḳīḳ olur ise şarāb-ı zūfā ona ṣāliḥ olmaz.

Ve suᶜālde raḳīḳ ve ġalīẓ nefs̱ten biri dahi bulunmaz ise o suᶜālin sebebi ẖuşūnet-i ṣadrdır. Onun ᶜilācı leᶜūḳāt istiᶜmāl olunmakla olur.

Ve baᶜḍı kerre maḥmūma suᶜāl ᶜārıḍ olur. Suᶜāli müsekkin olan tedbīr ile o suᶜāl teskīn olunmasa onun ḥummāsı dahi sākine olmaz ve ḥāl-i ibtidāsı üzere ricᶜat edip münḳaliᶜa olmaz.

Ve suᶜālde ḳavābıḍ istiᶜmāl olunmaz, zīrā ḳavābıḍ mecārī-i nefs̱i taḍyīḳ eder. Ve mā-ı şaᶜīrin nefs̱i cemᶜde es̱er-i ᶜacībi olur. Ve suᶜāli olan kimsenin nefs̱i muḥtebese ve onun ayakları ıssı olsa bu ḥālet onda mevādd taᶜaffün eylediğine delālet eder ve onda o ᶜufūnetli mādde ḥummā-ı ᶜafīne ve ḥummā-ı dıḳḳtan birini iḥdās̱ eder.

el-ᶜİlāc: Ammā mizāc-ı bārid [311b] ile ḥādis̱ olan suᶜāl ḫafīfü'l-meblaġ olup bādī ve ḫāricī sebebden oldu ise ḥaṣr-ı nefes fi'l-ḥāl riyeyi tesḫīn eder.

Ve bundan aḳvā ᶜilāca bu ᶜillette veyāḫūd bürūdet-i mizācdan ᶜilel-i sāirede ḥācet olur ise onlara ᶜilāc-ı aḳvā olur taḥt-ı lisānda o bunduḳayı imsāk ki mürrden veyāḫūd ᶜasel ile meyᶜadan mütteḫaẕ ola.

Ve keẕālik ḳaṭrānın dürdünden bir milᶜaḳa tenāvül ve ᶜilk-i buṭmu ᶜasel ile tenāvül ve dühn-i belesāndan bir mis̱ḳāle varınca ḳadar sekbīnecle şürb eylemek ve kerneb-i nīm-birişt tenāvül eylemek dahi bu bābda ḳuvvetli devādır.

Ve luᶜāb-ı ḥārreyi ve kirsenneyi ᶜasel ile ve mā-ı rummān-ı ḥulvü ᶜasel veyāḫūd fānīẕ ile muḳavvemen istiᶜmāl dahi nāfiᶜ olur.

Ve ṣadr üzere merūḫāttan dühn-i sūsen ve dühn-i nercis ve şemᶜ-i aḥmer ve kes̱īrā ile istiᶜmāl olunur.

Ve ᶜaselī cülencebīn mā-ı tīn ve zebīb ile ve keẕālik aṣlu's-sūs ve berşiyāvşān istiᶜmāl olunur. Ve bir mis̱ḳāl ḳūfī dühn-i levz ile ḥall olunup istiᶜmāl olunur.

Ve ṭabīḫ-i zūfā ile zūfā ve esārūn tīn ile istiᶜmāl olunur ve onların aġdiyeleri ḥınṭadan mütteḫaẕ ḥasvlar ḥulbe ile ve semn ve tīn ve temr ve kürrās̱-ı Şāmīnin uṣūlü olur ve bi'l-cümle bu aġdiye onlara muvāfıḳ ġıdā olur.

Ve onların dühnleri dühn-i fustuḳ ve ḥabbu'ṣ-ṣanevber dühnü olur. Ve fānīẕ ile ıṭriye istiᶜmāli onlara nāfiᶜ olur.

Ve onlara muvāfıḳ luḥūm luḥūm-ı ferārīc ü düyūk yaᶜnī horūs laḥmı ve onlardan mütteḫaẕe veyāḫūd bir yaşında olan koyun etinden mütteḫaẕe olan isfīdbācāt muvāfıḳ luḥūm olur.

Ve muvāfıḳ nuḳlleri yaᶜnī çerezleri fustuḳ ve ṣanevber ḥabbı ve ḥulbe ile zebīb ve şeker kamışı ve tīn ve ḳışmış ve mevz olur. Ve kuru incir ile levz ve cevz tenāvülü suᶜāl-i müzmini ḳaṭᶜ eder. Ve raḳīḳ ve reyḥānī olan şarābın ᶜatīḳi ve mā-ı ᶜasel dahi muvāfıḳ olur.

Ve suᶜāl-i ḥārrın ᶜilācı ᶜuṣārāttan maᶜrūf olan mülaṭṭıfāt ve edhān-ı ṭayyibe ile ittiḫāẕ olunan aṭliye ve merūḫāt ve cüllāb olur. Ve bizim ẕikr edeceğimiz nüsḫa gibi olan diyāḳūd-ı sāẕec akşam ve ṣabāḥ saḳy olunur. Ve keẕālik ḫaşḫāş leᶜūḳu dahi saḳy olunur.

<u>Ḫaşḫāş Leᶜūḳunun Nüsḫa-i Ceyyidesi Budur:</u> Cidden ṭariyye olmayan ḫaşḫāş on beş ᶜaded, bir ḳısṭ çeşme suyu veyāḫūd yağmur suyunda bir gün bir gece naḳᶜ olunur ve yağmur suyunda naḳᶜ olunmak evlā olur ve sonra o ḫaşḫāşlar teherrī edince ḳadar ṭabḫ olunup taṣfiye olunduktan sonra o maṭbūḫun her bir cüzʾüne nıṣf cüzʾ ᶜasel veyāḫūd nıṣf cüzʾ sükker ilḳā olunup leᶜūḳ ḳıvāmı üzere taḳvīm olunur. Ve onun şerbet-i vāḥidesi ṣabāḥ ve akşam birer milᶜaḳa olur.

Ve suᶜāl-i ḥārrı olanlara sebistān ile mā-ı şaᶜīr istiᶜmāli ve benefşec şarābı ve ṭabīḫ zūfānın bāridi nāfiᶜ olur, ᶜale'l-ḫuṣūṣ māddenin nuḍcu vaḳtinde veyāḫūd maraḍın āḫirinde nefᶜi ziyāde olur.

Ve mā-ı rummān taḳvīm olunup üzerine ṭaberzed sükkeri ilḳā olunsa o mā-ı rummān ve keẕālik ḳaṣab sükkeri dahi nāfiᶜ olur.

Ve suᶜāl-i ḥārrı olanların leᶜūḳātı bezr-i ḳaṭūnā ve ḥabb-ı sefercel ve neşā ve ṣamġ-ı aᶜrābī luᶜāblarından mütteḫaẕ olanlar olur. Ve onların ḥubūb ve lübūbları ḥubūb-ı suᶜāl bābında ẕikr edeceklerimiz olur. Ve baᶜḍı kerre onlara muḫaddirāt dahi karıştırılır.

Ve onların aġdiyeleri buḳūl-i bāride ve lübūbdan mütteḫaẕ olur. Ḳıs̱s̱ā ve ḳarᶜ ve ḫıyār lübūbu dühn-i levz ile ve ṭabḫla müherrā kılınıp merḍūḍ olan bāḳılā dühn-i levz ile ve dühn-i ḳarᶜ ile ve mā-ı şaᶜīr ve keẕālik şaᶜīr ve bāḳılādan mütteḫaẕ ḥasv ve buḳūl ve neşā ve mā-ı nuḫāle istiᶜmāl olunur. Ve eger ṭabīᶜat inḥilāle müteveccih ise sükker ile sevīḳ-i şaᶜīr ve ıṭriye istiᶜmāl olunur. Eger emr-i ᶜillet müştedde olur ise mā-ı şaᶜīr eṭrāfı menzūᶜa remād ile maġsūl ve mümellaḥ olan sereṭānātla istiᶜmāl olunur.

<u>Nüsḫa-i Diyāḳūd-ı Bārid:</u> Ḫaşḫāş-ı raṭb maᶜa-ḳuşūrihi raḍḍ olunup müherrā olunca ḳadar suda ṭabḫ olunur baᶜdehu taṣfiye olunup üzerine sükker

ilḳā olunur ve cüllābı ḳıvāmı üzere taḳvīm olunur. Ve ḫaşḫāşın raṭbı bulunmaz ise kurusunun bezri daḳḳ olunup su içinde bir gün bir gece naḳᶜ olunur ve baᶜdehu ṭabḫ olunur. Ve bundan aḳvāya ḥācet olur ise ḫaşḫāş-ı yābisin bezri ile ḳuşūru dahi cemᶜ olunur ḫuṣūṣan ḫaşḫāş-ı esvedden ittiḫāẕ olunur ise ḳuvveti ziyāde olur. Ve suᶜāl bundan dahi müştedd olur ise ona bezr-i benc miḳdār-ı ḳalīl katılır, o maṭbūḫun içinde ḳalīlü'l-miḳdār afyūn dahi idāfe ve iḍāfe olunur.

Ammā mizācı raṭb olan suᶜālin muᶜālecesi ruṭūbet riyenin kendide olur ise edviye-i cāliye ile maḫlūṭ müceffifāt-ı nāşife ile olur ve bu terkīb o ṣıfat üzere olur:

Nüsḫa-i Ṭīn-i Ermenī: Keṯīrā, ṣamġ-ı aᶜrābī her birinden birer cüzᵓ, fūẕenec, zūfā, ḥāşā, dār-ı ṣīnī, īresā, bersiyāvşān her birinden nıṣf cüzᵓ bu devālar aḫẕ olunup maᶜcūn kılındıktan sonra istiᶜmāl olunur.

Ve mizāc-ı yābis suᶜālinin ᶜilācı budur ki o suᶜāl ḫālī değildir ki onda yā ḥummā olur veyāḫūd o suᶜālde ḥummā olmaz. Ḥummāsı olmayan suᶜāle eşyānın evfaḳı eşek sütü ve keçi sütü ve sāir sütler olur ve sāir tedbīrler dahi istiᶜmāl olunur. Eger o suᶜālin ḥummāsı olur ise muraṭṭıbāt-ı meşrūbenin sütten mā-ᶜadāsı cemīᶜan ona devā olur. Ve maᶜrūf olan müberrid ḳayrūṭıyāt istiᶜmāli ve mā-ı şaᶜīr dahi nāfiᶜ ᶜilāc olur. Ve edhān ile ayaklarını dāimā terṭīb eylemek dahi nāfiᶜdir. Ve levziyye-i muraṭṭabe olan olan ḥasvlar iṭᶜām olunur.

Ve eger mürekkebü'l-mizāc olur ise o suᶜālin tedbīri dahi terkīb olunur: Eger suᶜālde mādde-i raḳīḳa olur ise o mādde diyāḳūdiyāt-ı sāẕece ile ve leᶜūḳāt-ı ḫaşḫāşiyye vü luᶜābiyye ile inḍāc olunur ve onların baᶜḍılarını biz aḳrabādīnde ẕikr eyleriz. Ve eger mādde-i suᶜāl ġalīẓa olur ise onu taḥlīl ve tecliye eder tedbīri istiᶜmāl edip sen bizim bundan aḳdem ẕikr eylediğimiz şurūṭa riᶜāyet dahi edersin yaᶜnī onu ancak iᶜtidālle tesḫīn edip tesḫīnde iᶜtidāli tecāvüz eylemezsin belki māddeyi telyīnde ve taḳṭīᶜde ve izlāḳta ictihād edersin. Ve ẕikri mürūr eden münaḳḳıyātı dahi sen istiᶜmāl eyle ve o münaḳḳıyāttan bu mevḍiᶜe ḫāṣṣ olan ᶜilk-i enbāṭı ᶜasel ile veyāḫūd ḳırṭımı ᶜasel ile istiᶜmāl, keẕālik suᶜd kendi vezninde ᶜasel ile veyāḫūd rubbu's-sūs ve keṯīrā ve ḳınne ve levz-i ḥulv veznleri berāber aḫẕ olunup istiᶜmāl olunur. Ve ṣabır ᶜasel ile femde imsāk olunur ve cidden nāfiᶜ olur. Ve keẕālik

üç ʿaded beyḍa-i ṣaḥīḥa ve iki mis̱li ʿasel ve nıṣfı ḳadar semn ve fülfülden kırk ʿaded fülfül bi'l-cümle bu meẕkūrlar aḫẕ olunur ve saḥḳ olunup delk ile cemʿ olunur ve bi-ġayrin inḍācin ʿaḳd olunup akşam ve ṣabāḥ leʿūḳan istiʿmāl olunur. Ve keẕālik kürrās̱-ı Şāmīnin ruʾūsundan yedi ʿaded ruʾūs aḫẕ olunup üç rıṭl su içinde s̱ülüs̱ü kalınca ḳadar ṭabḫ ve taṣfiye olunup o kürrās̱ın ḳışrından aḫẕ olunan ʿuṣāre ve ʿasel ile maṭbūḫtan bāḳī kalan s̱ülüs̱ ḫalṭ olunup ṭabḫ olunur. *Ve bu ṭabḫ-ı s̱ānī ṭabʿ ile olan nüsḫada meẕkūrdur.*

Ve suʿāli müzmin olanlara ḳaṭrān ʿasel ile laʿḳ ettirilir veyāḫūd ḳusṭ-ı Hindī bir sükerrece mā-ı şibt maṭbūḫuyla dühn-i ḥallden dahi bir milʿaḳa ile saḳy olunur veyāḫūd yaş gül sekiz, ḥabbu'ṣ-ṣanevber vāḥid, ṣamġu'l-buṭm vāḥid, zebīb dört, ʿasel miḳdār-ı kifāye aḫẕ olunup ondan leʿūḳ ittiḫāẕ olunur.

Devā-i Ceyyid: Fūtenec-i nehrī sekiz ūḳıyye, ḥabbu'ṣ-ṣanevber, bez-rü'l-encüre her birinden birer ūḳıyye, bezr-i kettān, fülfül her birinden üçer ūḳıyye ʿas̱el ile maʿcūn kılınıp istiʿmāl olunur.

Veyāḫūd temr-i laḥīm beş cüzʾ, sūsen sekiz cüzʾ, zaʿferān, fülfül her bi-rinden ikişer cüzʾ, kirsenne yirmi cüzʾ bu edviye aḫẕ olunup menzūʿu'r-rıġ-ve ʿasel ile maʿcūn kılınır.

Veyāḫūd zaʿferān, sünbül-i ṭīb, fülfül her birinden birer cüzʾ, ferāsiyūn, zūfā her birinden üçer cüzʾ, mürr ve sūs her birinden ikişer cüzʾ ʿasel-i muṣaffā ile maʿcūn kılınır.

Veyāḫūd bezr-i kettān-ı maḳlūvv yalnız ʿasel ile veyāḫūd [312a] onun on cüzʾüne bir cüzʾ ʿasel ḫalṭ olunup istiʿmāl olunur veyāḫūd fūtenec ile istiʿmāl olunur.

Ve keẕālik ʿasel-i lübnā ʿasel-i naḥl ile istiʿmāl olunur. Ve keẕālik cāvşīr ve ḫardal ve levz-i mürr istiʿmāl olunur ve mes̱rūdīṭūs dahi nāfiʿdir.

Ve ṣabīlere ḥabaḳ-ı maṭbūḫ hatun sütüyle ʿasel ḳıvāmında olunca ḳadar ḫalṭ ve saḳy olunsa veyāḫūd raṭb rāzyānec suyuyla ḫalṭ olunsa kifāyet eder.

Ve eger sebeb-i suʿāl nezle olur ise nezle muʿālece olunur. Ve eger menʿ-i nezle için ḍımād-ı tīn istiʿmāline ḥācet olur ise o ḍımād baş üzere istiʿmāl olunur ve küllü vaḳtin ve ḫuṣūṣan gecelerde neşā taḥt-ı lisānda imsāk olunur.

Ve ʿafıṣ ve ḥāmiḍ olmayan ḳavābıḍ ile ve diyāḳūd-ı sāẕec ile suʿāl-i ḥārr için ġarġara olunur.

Ve eger suᶜāl bārid ise mürr ve zaᶜferān mis̱lliler ile ġarġara olunur.

Ve riye ve ṣadrın veremleri ve ḳurḥalarıyla ḥādis̱ olanlara muᶜālecede sen ẕātü'l-cenbde ve ẕātü'r-riyede ve ẕātü'l-kebidde ve sill bāblarında ẕikr olunacak muᶜālecāta mürācaᶜat eyle.

Ve baᶜḍı kerre suᶜāl için ḥubūb ittiḫāẕ olunup femde imsāk olunur. Ve o ḥubūbdan birisi ḥabbu's-suᶜāl tesmiye olunan ḥabb-ı maᶜrūftur, o ḥabb ḥarārete muḳārin olan suᶜālde istiᶜmāl olunur. Ve o ḥubūbdan biri dahi bu edviyeden terkīb olunan ḥabbdır: Rubb-ı sūs, ṣamġ-ı kes̱īrā, nüşā, bezr-i ḳaṭūnā luᶜābı, ḥabbu's-sefercel, lübbü'l-ḥubūb yaᶜnī ḳıs̱s̱ā ve ḳarᶜ ve ḳas̱ed ve ḫıyār, ṭabāşīr, ḥabb-ı ḫaşḫāş bu edviyelerden ḥabb ittiḫāẕ olunup suᶜāl için istiᶜmāl olunur.

Ve baᶜḍı kerre dahi bu ṣıfat üzere ḥabb ittiḫāẕ olunur, nüşā, kes̱īrā, rubb-ı sūs bu edviyelerden ḫass ᶜuṣāresiyle ḥabb ittiḫāẕ olunur.

Ve o ḥubūbdan biri dahi ḥabbu's-suᶜālü'l-bāriddir ki o ḥabb rubb-ı sūs ve münaḳḳā temr-i Hindī ve *baᶜḍı nüsḫada "temr-i Hindī" bedeline "temr-i heydūnī" vāḳiᶜ olmuştur*, lübāb-ı ḳamḥ, zaᶜferān, kes̱īrā, ḥabbu'ṣ-ṣanevber, ḥabb-ı ḳuṭn, ḥabb-ı ās, bezr-i ḫaşḫāş, ḳışr-ı ḫaşḫāş, enīsūn, şebb, mürr, fānīẕden ittiḫāẕ olunur.

Ve biri dahi o ḥabbdır ki ondan taḫdīr ve tenvīm ḳaṣd olunur, o ḥabbın ᶜimād-ı terkībi muḫaddirāt olur ve o muḫaddirlere bād-zehriyyeti olan edviye-i ḥārre ḫalṭ olunur.

ᶜAtīḳ ve mūẕī olan suᶜāle nāfiᶜ ve mücerreb ḥabbın biri dahi maᶜrūf olan ḥabb-ı meyᶜadır, suᶜāli teskīn eder ne ḳadar ᶜatīḳ olur ise.

Ve keẕālik meyᶜa, ḳunduz ḫayāsı, esārūn, afyūn veznleri berāber aḫẕ olunup onlardan ḥabblar ittiḫāẕ olunup femde imsāk olunur.

Ve keẕālik bezr-i benc altı, ḥabbu'ṣ-ṣanevber üç, zaᶜferān bir, bu edviyeler aḫẕ olunup meypuḫtecle maᶜcūn kılınıp ondan ḥabblar ittiḫāẕ olunur.

Ve keẕālik meyᶜa, mürr, afyūn her birinden nıṣf ūḳıyye, dühn-i belesān, zaᶜferān her birinden iki dıraḫmī bu edviyelerden kirsenne miḳdārında ḥabblar ittiḫāẕ olunur.

Ve baᶜḍı kerre ᶜatīḳ ve raṭb olan suᶜālde bābu'r-rebvde ẕikr olunan deḫan ve tebḫīr istiᶜmāl olunur.

Ve eger o ruṭūbetin ḳadr-i muᶜteberi olur ise o ṣūrette zernīḫ-i aḥmer ve tavşan necāseti ve arpa unu ve fustuḳ kabuğu bu meẕkūrlar ṣufre-tü'l-beyḍ ile maᶜcūn kılınıp ondan bir dirhem miḳdārında ḳurṣlar ittiḫāẕ olıunup ve şemste kurutulup üç defᶜa tütsü verilir yaᶜnī günde üç defᶜa demeği murād eder.

Ve keẕālik zerāvend ve mürr ve meyᶜa ve bārzed veznleri [berāber] ve mecmūᶜun bir mis̱li zernīḫ aḫẕ olunup semn-i baḳar ile maᶜcūn kılındıktan sonra ondan bunduḳalar ittiḫāẕ olunup bireriyle tebḫīr olunur. Ammā ḥum-mayātta ḥādis̱ olan suᶜāl için bāb-ı aᶜrāḍu'l-ḥummayāt ᶜunvānıyla muᶜancen bābda müstaḳillen bir faṣl kılındı.

İkinci Faṣl Nefs̱-i Dem Yaᶜnī Kan Tükürmek Beyānındadır

Ve femden demin ḫurūcu baᶜḍı kerre tefl ṭarīḳiyle olur, o ḫāric ec-zā-i ruṭūbet-i femden ᶜadd olunur. Ve baᶜḍı kerre tenaḫḫuᶜ ṭarīḳiyle ḫāric olur, o nuḫāᶜa nāḥiye-i ḥalḳtan olur. Ve baᶜḍı kerre dahi tenaḫnuḫan ḫāric olur ve o ṭarīḳ ile ḫurūc eden dem ḳaṣabeden ḫāric olur. Ve baᶜḍı kerre ḫurūc-ı dem ḳayᵓ ṭarīḳiyle olur, o ḳayᵓ merīden ve fem-i miᶜdeden ve miᶜde ḳaᶜrından ve kebidden işbu ᶜuḍvların birinden olur. Ve baᶜḍı kerre dem suᶜāl ile ḫurūc eder ve o dem ḫāric-i nevāḥī-i ṣadrdan ve riye-den olur. Ve riyeden ḫurūc eden demden ḫavf olunduğu miḳdār ṣadrdan ḫurūc eden demden ḫavf olunmaz, zīrā ṣadrdan ḳaẕf-ı dem eden āfet için serīᶜan bürᵓ ḥāṣıl olur ve bürᵓü dahi olmasa ṣadrın ḳurḥasında riye ḳurḥa-sı miḳdārı ġāile olmaz ve çok kerre o dem nāṣūrī olan ḳurḥadan ḫāric olur ve küllü vaḳtin nefs̱ ile muᶜāvede eder.

Ve bu ẕikr olunan nefs̱-i dem aṣnāfının cemīᶜan sebeb-i ḳavīleri *-baᶜḍı nüsḫada sebeb-i ḳarībi vāḳiᶜ olmuştur-* o cirāḥattir ki ṣadr ve kebid ve ḥicābdan biri üzere ḍarbe ve saḳṭadan ḥādis̱ olur veyāḫūd o ᶜuḍvlara bir şeyᵓ-i ḳāṭıᶜ iṣābet etmiş olur veyāḫūd onda ilḥāḥ üzere suᶜāl veyāḫūd ṣıyāḥ veyāḫūd bilā-tedrīc ṣavtını ḥiddetlendirmiş veyāḫūd onun ḍucreti olur. Onun için mecānīnde ve ednā nā-muvāfıḳ nesne ẓuhūunda ḍucreti iks̱ār edenlerde nefs̱-i dem kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olur.[349]

---

349 Mecnūnlarda ḍucret kes̱īr olur. Ve cünūnu olmayıp ḍucreti kes̱īr olanlar gibi mecnūnda dahi nefs̱-i dem kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olur ḍucretleri ḥasebiyle.

Ve baʿḍı kerre ḳayʾ-ı ʿanīften dahi münbaʿis̱ olur ḫuṣūṣan nefs̱-i deme müstaʿidd olanlarda ziyāde münbaʿis̱ olur.

Ve baʿḍı kerre dahi müshilāt-ı ḥādde şürbünden ve s̱ūm ve baṣal gibi aġdiye-i ḥādde tenāvülünden ve demin iḥtidādına bāʿis̱ olan ḫavf ve ġammdan ve döşeksiz kuru yer üzere uyumaktan ve ḥalḳa ve ḥalḳın dāḫiline ʿalaḳanın teşebbüs̱ünden nefs̱-i dem ḥādis̱ olur.

Ve nefs̱-i dem esbābı baʿḍı kerre dahi sebeb-i vāṣıl olur ve o sebeb-i vāṣıl dahi yā ʿurūḳta veyāḫūd ġayrı maḥallde olur. Ve ʿurūḳta olan sebeb yā inḳıṭāʿ olup damar kesilmek ile ḥādis̱ olur veyāḫūd inṣıdāʿla yaʿnī damarın yarılması ile olur veyāḫūd damarın ḳadr-i ṭabīʿīden ve vech-i lāyıḳından ziyāde tefettüḥ edip genşimesiyle olur ve damarın istirḫāsıyla dahi olur veyāḫūd ḥiddet-i ḫılṭ ile damarda teʾekkül olmakla olur veyāḫūd cevher-i ʿurūḳun seḫāfet-i rāsiḫası ile olur ve çok kerre ḳaṣabe-i riye ve şerāyīn eczāları arasında olan menāfiẕ ve menāfis siʿa-i ṭabīʿīden ziyāde tevessuʿ edip ondan tereşşuḥ eden dem nefs̱ ile ḫurūc eder. Ve ẕikr olunan menāfiẕin siʿası demin nefs̱ ile ḫurūcuna sebeb-i vāṣıl olur.

Ammā nefs̱-i demin ʿurūḳun ġayrıdan olan esbāb-ı vāṣılaları yā cirāḥat veyāḫūd ḳurḥa olur. Ve ḳurḥa dahi yā cirāḥattan olur veyāḫūd teʾekkül ve taʿaffün ile ʿuḍvdan bir nesnenin inḳılāʿıyla olur.

Ve baʿḍı kerre dahi riyede verem-i demevī ḥādis̱ olup ondan tereşşuḥ eden dem nefs̱ ile ḫurūc eder. Ve bu mis̱lli verem selīm olur, zīrā demevī olan veremde maḥḳūn olup ġalīẓ olan mevādd tereşşuḥ ṭarīḳiyle veremden ḫurūc eder. Ve ẕikr olunan nefs̱-i dem esbābının küllīsi riyede mevcūd olmak cāizdir lākin ʿalaḳa riyeye teşebbüs̱ eylemez.

Ve ẕikr olan esbāb-ı vāṣıladan muḳaddem biraz esbāb dahi vardır ki ona esbāb-ı sābıḳa derler. O esbāb-ı sābıḳlar mevāddın kes̱reti olur ve kes̱ret-i mevādd aġdiyeyi iks̱ār edip riyāḍeti terk etmekle veyāḫūd ṭabīʿatın iʿdād ve iddiḫār eylediği miḳdārdan mevāddın kes̱reti olur. Kitāb-ı evvelden terk-i riyāḍet mis̱llilerin bābında bunun tafṣīli bizim beyānımızdan maʿlūm olur.

Veyāḫūd o sebeb-i sābıḳ māddenin ḥiddeti veyāḫūd şiddet-i ḥareketi veyāḫūd sebeb ʿurūḳtan olan riyāḥ olur, zīrā ʿurūḳu fetḳ eder, ʿale'l-ḫuṣūṣ tebaḥbuḥu ve tenaḥnuḥu iks̱ār edenlerde o mis̱lli sebeb-i sābıḳ ziyāde fetḳe sebeb olur.

Veyāḫūd sebeb-i sābıḳ mevāddı ḥāviye olan ālātın infitāḳa isti^cdādı olur, [312b] mes̱elā ālāta iṣābet eden berd ile ālete ḳabḍ ^cārıḍ olur ve ṭabī^cat ya^cnī ḳuvvet-i mükellefe mevāddın cereyānında ālātı basṭ ve temdīde ḳādir olmaz belki ālāt münşaḳḳa olur.

Veyāḫūd o sebeb-i sābıḳ dāḫiliyye ve ḫāriciyye olan ḥarāretler olur.

Veyāḫūd sebeb-i sābıḳ yübūset olur gerek o yübūset kes̱āfetten ve gerek ise cefāftan ^cārıḍ olsun, zīrā o yübūsetler ālātı ednā sebebler ile inşiḳāḳa müsta^cidd eder.

Veyāḫūd sebeb-i sābıḳ ruṭūbet olur, zīrā ruṭūbet ālāt-ı mez̠kūreyi irḫā eder ve mesāmmātını tevsī^c eder.

Veyāḫūd sebeb-i sābıḳ ḫārıḳ ve ḳaṭṭā^c ve mu^caffin olan nesnelerden birinin mevāddı ḥāviye olan ālātın birine mülāḳātı olur.

Ve kaçan ^curūḳa imtilā-i demevī ^cārıḍ olsa ṭabī^cat ona iḳbāl edip mevāddın hangi ṭarafa meyli ziyāde ise o ṭarīḳten def^c eder; gāhīce nefs̱ ile ve dem-i bevāsīri isāle ve ishālle ve dem-i ṭams̱ ile mevādd-ı imtilāyı dahi iḫrāc edip def^c eder. Bu müdeffi^clerin mevāḍi^c-i faḍla hangisi ḳarīb olup ve faḍlın hangi müdeffi^ce teveccühü eşedd ise o ṭaraftan faḍlı def^ce ṭabī^cat iḳbāl eder. Ve kaçan ^curūḳ ḳaviyye olup ḥāvī olduğu demi ve mevādd-ı imtilāyı terk eylemeyip vücūh-ı mez̠kūre ile faḍlın taḥallülü mümkin olmaz ise lā-maḥāle o faḍla ^curūḳun merci^c ve maṣīri olan tecāvīfe munṣabbe olmakla mevt-i müfāceyi iḥdās̱ eder.

Ve nefs̱-i dem ^cārıḍ olan kimseye eks̱er-i ḥālde ḳurḥa-i riye dahi ^cārıḍ olur, zīrā eks̱er-i ḥālde nefs̱ cirāḥattan ḥādis̱ olur ve cirāḥatin meyli ḳurḥaya olur.

Ve kaçan nefs̱-i dem ^cārıḍ olan kimseden nefs̱-i mez̠kūru muḥtebes olup ba^cdehu yine nefs̱-i dem ^cārıḍ olsa ḫavf olunur ki onun s̱āniyen nefs̱ eylediği dem dem-i ḳurḥa [ola]; dem-i menfūs̱-ı evveli ḳaz̠f eden cirāḥat ḳurḥaya istiḥāle eylemiş ola.

Ve kes̱īren vāḳi^c olur ki nefs̱ olunan dem dem-i ru^cāf olur, o dem baştan riyeye nāzil olup riyeden nefs̱ ile ḫurūc eder. Ve eger nefs̱ nevāḥī-i riyeden ḫurūc eder ise ondan iki vech üzere ḫavf olunur: Ḫavfın birisi demin ifrāṭına ta^calluḳ eder ve āḫeri o nefs̱i īcāb eden cirāḥat-ı riyenin ḳurḥaya istiḥālesi olur.

Ve nefs̱-i demin küllīsi meḫūf ve ḫaṭarlı olmaz belki o nefs̱[-i dem] ḫaṭarlı olur ki devām üzere nefs̱ vāḳiᶜ olup muḥtebes olmaya veyāḫūd ḥummāya muḳārin ola. Ve çok vāḳiᶜ olur ki nefs̱-i dem kebid ve ṭıḥāl veremlerinin bürʾüne sebeb olur.

el-ᶜAlāmāt: Ḥancereye ḳarīb olan maḥallden suᶜāl-i ḳalīle ile nefs̱ olunur ve ammā faḍla ḥancereye baᶜīde olur ise o faḍla suᶜāl-i kes̱īr ile nefs̱ olunur. Ve mevādd-ı menfūs̱e ḥancereden ne miḳdār baᶜīde ise o miḳdār suᶜāl şedīd olur ve faḍla olduğu cānib üzere ıḍṭıcāᶜ olunup uyunsa intifās̱āt ziyāde olur.

Ve vācib olur ki nefs̱-i dem ᶜārıḍ olan kimseye naẓar oluna, o kimsede ruᶜāfın vuḳūᶜu kes̱īr olduğu veyāḫūd ḳalīl olduğu taᶜarrüf oluna ve nefs̱in vuḳūᶜundan sonra o kimsenin reʾsine ḫiffet ᶜārıḍa olduğu veyāḫūd reʾsi ke'l-evvel ve ᶜalā-ḥālihi bāḳī kaldığı taᶜarrüf oluna, eger ruᶜāf onun muᶜtādı ise ve nefs̱ten sonra ona ḫiffet ᶜārıḍ ise ruᶜāfı nefs̱in ruᶜāfı olduğuna delālet eder. Ve ᶜalāmāt-ı ruᶜāfa dahi naẓar oluna.

O kimsenin yüzünde ve gözünde ḥumret ve gözü muḥāẕīsinde tebārīḳ var ise müşāhede oluna ve onu nefs̱i zebedī olmayıp ve nefs̱ defᶜaten olduğu biline, pes bu ᶜalāmetler nefs̱-i dem aṣḥābında mevcūd ise delālet eder ki o dem-i menfūs̱e ruᶜāfīdir.

Ammā riyenin cirāḥat ve ḳurḥası ḥasebiyle laḥm-ı riyeden menfūs̱ olan demin ᶜalāmeti budur ki o dem-i menfūs̱ zebedī olup müteḳaṭṭıᶜ ve bilā-vecaᶜ olur ve laḥm-ı riyenin cevherinden dem-i menfūs̱ ᶜırḳī olan dem-i menfūs̱tan miḳdārda eḳall ve ġāile ve redāʾette eks̱er olur.

Ve ẕātü'l-cenb ve ẕātü'r-riye aṣnāfının aṣḥābları baᶜḍı kerre riyelerinde olan ḥarāret-i nāriyye-i muġliyye ḥasebiyle dem-i zebedī ḳaẕf ve nefs̱ eder.

Ve baᶜḍı kerre dem-i menfūs̱-ı zebedī ḳaṣabe-i riyeden olur velākin o mevḍiᶜden olan zebedī nefs̱ yesīren tenaḥnuḥ ve suᶜāl ile ḫurūc eder ve miḳdārı dahi ḳalīl olur ve levni dahi ebyaḍ olur ve o nefs̱te elem ḳalīlen iḥsās olunur.

Ve ḳaṣabe ᶜurūḳundan menfūs̱ olan dem zebedī olmaz ve süḫūneti ziyāde olur ve riyeden ḫurūc eden dem-i menfūs̱un ḳıvāmından onun ḳıvāmı eşedd ve deme müşābeheti eks̱er olur velākin ġılẓati ṣadrdan ḫurūc eden nefs̱ ġılẓatinde olmaz.

Ve ṣadrdan menfūs̱ olan nefs̱in ʿalāmātı o nefs̱in sevādı ve ġılẓati ve ṭūl-i mesāfe ḥasebiyle nefs̱in cümūdu ve fi'l-cümle zebediyyeti ve rıġvesinin vücūdu olur. Ve o nefs̱te fi'l-cümle vecaʿ olup mevḍiʿ-i ʿillete o vecaʿ delālet eder. Ve her kaçan mevḍiʿ-i vecaʿ üzere yatıp nāim olsa o vaḳt vecaʿın iştidādı ẕikr olunan delāleti teʾyīd eder. Ve o vecaʿ iḥsāsının sebebi ṣadrın aʿḍā-i ʿaṣabānī olduğu olur ve intifās̱ı yaʿnī o nefs̱ ve o vecaʿın zevāli ḳalīlen ḳalīlen olur, ḳayḍan[350] ve defʿaten olmaz ve nefs̱i suʿāl-i şedīd ile olur ve nefs̱ ḥāṣıl olmadıkça suʿāli teskīn olmaz.

Ve inḳıṭāʿ-ı ʿurūḳtan ḥādis̱ olan nefs̱-i dem ʿalāmeti demin ġazāret ve kes̱reti olur. Ve teʾekkül nefs̱inin ʿalāmeti teʾekkül esbābının teḳaddümü olur. Esbāb-ı teʾekkül eşyā-ı ḥırrīfe tenāvülü ve nevāzil-i ḥırrīfe nüzūlü olur. Ve ḥummā ve nefs̱-i ḳayḥ ve ḳışruhu ve riyeden munfaṣıla olan riye cüzʾlerini nefs̱ ve nefs̱in māu'l-laḥm gibi olduğu dahi teʾekkül ʿalāmātı olur. Ve teʾekkül nefs̱i yesīren yesīren bedʾ eder ve baʿdı kerre sonunda münbes̱ıḳ[351] olup defʿaten ve serīʿan ḫurūc eder ve şeyʾ-i ṣāliḥ nefs̱ eder velākin o şeyʾin levni müteġayyir olur.

Ve damarların imtilā ile ağızları açıldığından ḥādis̱ olan nefs̱in ʿalāmeti budur ki o nefs̱te elbette vecaʿ olmaz ve nefs̱ ile ona rāḥat ve leẕẕet gelir. Ve bu nefs̱ evvel-i ḫurūcunda inḳıṭāʿ ve inşiḳāḳın evāil-i nefs̱inden miḳdārda eḳall olur. Ve eks̱er-i ḥālde bu nefs̱ teʾekkül nefs̱inden eks̱er olur.

Ve veremden tereşşuḥ ḥasebiyle ḫurūc eden nefs̱in ʿalāmeti o nefs̱in ḳıllet-i miḳdārı ve ẕātü'r-riye ve sāir veremlerin ʿalāmetlerinin vücūdu ve ḥuḍūru olur.

el-Muʿālecāt: Nefs̱-i dem muʿtādı olan kimseye vācib olur ki ḥāl-i imtilāsına mürāʿāt eyleye. Ve kaçan o kimse kendide imtilā iḥsās eylese faṣda mübāderet eyleye. Ve ṣadrı ḍayyiḳ olanlara imtilā iḥsāsında bu mübāderet ziyāde vācib olur ve keẕālik suʿāl-i mülihḥi olanlara dahi bu mübāderet evceb olur. Ve aṣveb olan budur ki o mis̱lli kimselerde dem esfele meyl ettirile ve onların ṣāfinleri faṣd oluna ve baʿdehu bāsilīḳleri faṣd oluna.

---

350 بِئْرٌ مَقِيضَةٌ كَمَدِينَةٍ كَثِيرَةُ الْمَاءِ *Ḳāmūs.*
351 بَثَقَ النَّهْرَ كَسَرَ شَطَّهُ لِيَنْبَثِقَ الْمَاءُ *Ḳāmūs.*

Ve hatunların ṭams̱ları zamānlarında ṭams̱larını idrār ve kifāyet miḳdārı isāle onlardan nefs̱-i demi izāle eder, nitekim onların ṭams̱larını ḥabs nefs̱-i demi iḥdās̱ eder.

Ve yine nefs̱-i dem muʿtādı olanlara vācib olur ki demi muḥarrik olan aġdiye-i müsaḫḫine tenāvülü gibi ve ves̱be ve ṣayḥa ve ḍacer ve cimāʿ ve nefes-i ʿālī ve kelām-ı kes̱īr ve kırmızı şeylere naẓar ve şarāb-ı kes̱īri şürb ve kes̱ret-i istiḥmām gibi nesnelerden iḥtirāz eyleye. Ve keẕālik o kimseler kerefs, ṣabır, simsim, şarāb, cübn-i ʿatīḳ gibi müfettiḥāt istiʿmālinden dahi ictināb eyleye, zīrā o edviyelerin ona maḍarratları olur, ammā tāze peynirin ona menfaʿati olur.

Ve nefs̱-i dem muʿtādı olanlara muvāfıḳ edviye muġarrī ve müseddid ve mülaḥḥim olan ġıdālar olur. Ve demi müberrid olup ġaleyāndan māniʿ olanlar dahi onlara ġıdā-i muvāfıḳ olur ve o ġıdālardandıt maṭbūḫ olan leben, onda [313a] taġriye vardır ve dahi meḫīḍ-ı baḳar, onda ḳabḍ vardır ve zübd ve cübn-i ṭarī ki tuzlanmış olmaya ve fevākih-i ḳābıḍa ve iccāṣ-ı ṣaġīrin ḳabḍı olan nevʿi cemīʿan bu nesneler muvāfıḳtır. Ġaḍḍ ve ṭarī zeyt-i ünfāḳ ile onların eṭʿimeleri tedsīm olunur ve onlara miyāh-ı şebbiyyenin menfaʿat-i şedīdesi olur.

Ammā cirm-i riyeden ḥādis̱ olan nefs̱in muʿālecesi budur ki edviye-i yābise vü mülaḥḥime ile tedbīr olunurlar, ṭīn ve sāẕenec lisān-ı ḥamel suyu ile ve su ile memzūc sirke ile saḳy olunur.

Ve o nevʿ nefs̱in ẕikr olunan tedbīrinden mā-ʿadā ʿilācı budur ki mübāderet edip inḥilāl-i ferd hangi cānibde ise ḥads olunup o cānibde olan bāsilīḳten daḳīḳan faṣd olunur ve ondan defeʿāt ile dem aḫẕ olunur ve her iki defʿaların araları üçer sāʿat mis̱lli müddet ile faṣl olunur. Ve ʿalīlin ḳuvvetine mürāʿāt olunur, zīrā faṣd demi cānib-i ḫilāfa ceẕb eder ve cirāḥatta verem ḥudūs̱unu menʿ eder.

Ve onların eṭrāfları dahi delk olunur ve keẕālik eṭrāfları şedd olunur ve şedde fevḳ cānibinden bedʾ olunup esfele nüzūl olunur. Ve ictinābı vācib olan nesnelerden ẕikri mürūr eylediği üzere ictināb olunur. Ve havāları taʿdīl olunur ve ıḍṭıcāʿları cenb üzere olup o ıḍṭıcāʿları heyʾet-i intiṣāb üzere kılınır yaʿnī bükülmez, imtidādı muntaṣıbın ve ḳāimin imtidādı gibi olur, zīrā bu heyʾet üzere ıḍṭıcāʿda eczā-i riyeden baʿḍıları baʿḍı āḫer üzere vāḳiʿ olmamakla o ıḍṭıcāʿın maḍarratı olmaz.

Ve onlara su ile memzūc olan sirke saḳy olunmak nāfiᶜdir, zīrā bu memzūc sirke nezf-i deme māniᶜ olur ve ṣadr ve riye nevāḥīlerinden dem-i muḥtebesi tenḳıye eder ve cümūduna māniᶜ olur.

Ve keẕālik onlara muġarriye olan edviye-i bāride saḳy olunur, zīrā o ᶜalīle ᶜilāc eden kimse muġarriyāta iştiġāl eylemek evlā ve elyaḳtır. Eger taġriyesi olan edviyede tenḳıye dahi bulunur ise ġāyet maṭlūb olur.

Ve bezr-i ḳaṭūnā sāir tedbīr ile saḳy olunmak nāfiᶜdir. O bezrin tebrīdi ḥasebiyle ᶜaṭaş-ı şedīdi olan nefs̱-i dem aṣḥābına ziyāde nefᶜi olur.

Ve baᶜḍı kerre bu tedbīrlere muẖaddirāt ẖalṭ olunmak iki vechten nāfiᶜ olur: Evvelkisi demi teskīn ve terḳīḳ eder ve ikincisi muẖaddirāt tenvīm etmekle ḥareketi izāle eder. Ve bu bābın āẖirinde nefs̱-i dem aṣnāfı beyninde müşterek edviyeyi inşāallāhu taᶜālā biz ẕikr eyleriz.

Ve kaçan nefs̱-i dem cidden ḥırrīfe-i ṣafrāviyye olmayan nezleden ḥādis̱ olur ise sāᶜatince sen o ᶜalīle riclinden faṣd edersin.ve eṭrāfını fevḳten rabṭa bedᵓ edip esfele nüzūl edersin ve zeyt-i ḥārr ve dühn-i ḥārr ile mes̱elā ḳıs̱s̱ā-i ḥımār dühnü mis̱llilerle eṭrāfını delk edersin, ammā reᵓsi elbette delk olunmaz.

Ve onların aġdiyesinde ᶜafūṣāttan bir şeyᵓ ḥınṭa ile ẖalṭ olunup ḥasv ṭarīḳiyle istiᶜmāl olunur. Ve gerektir ki onların ᶜafūṣātı s̱imār cinsinden ola. Ve onlarda ḍaᶜf olur ise mā-ı bārid ile memzūc olan sirke içinde ẖubz naḳᶜ olunup iṭᶜām olunur ve üzerine ḥuḳne-i ḥādde istiᶜmāl olunup mevādd nāḥiye-i reᵓsten ceẕb olunur. ᶜAle'l-ẖuṣūṣ bir māniᶜ olmakla faṣd mümkin olmasa o zamān ḥuḳne-i meẕkūreyi istiᶜmāl ziyāde gerekli olur. Ve vācib olur ki ictihād olunup mümkin oldukça baştan tebrīd oluna ve ammā terṭībinde cehd-i kes̱īr ṣarf olunmaz.

Ve o ᶜillete nāfiᶜa olan eşyādan olur aḳrāṣ-ı kehrübānın saḳy olunması. Eger ẕikr olunan muᶜālecāt nāfiᶜa ve nāciᶜa olmaz ise nezle muᶜālecesi istiᶜmāl olunup nezle ḥabs olunur. Ve başı tırāş olunup zibl-i ḥamāmdan mütteẖaẕ olan ḍımād ile başı taḍmīd olunur ve ḥācet miḳdārı o ḍımād başında terk olunup baᶜde ḳaḍāi'l-vaṭar nezᶜ olunur.

Cālīnūs zuᶜm eyledi ki bir hatuna nezleden nezf-i dem iṣābet eyledi ve ḥuḳne-i ḥādde [ile] o hatuna iḥtiḳān eyledim. ᶜAle'l-ẖuṣūṣ ondan faṣd olunmadı ise dört gün miḳdārı tenḳıye olunur ve tenḳıyesi dört gün üze-

re muḍāᶜaf dahi kılınır. Ve onun ᶜahdi ġıdāya baᶜīd ise ḥarīre ve fevākih-i ḳābıḍa iṭᶜām olunur ve başında güğercin necāseti ile tedāvī olunur ve li-ecli'd-devā onlara ḥammām için iẕn verilir ve başında dühn istiᶜmāl olunmaz, başını terṭīb eylemesin için. Ve ona tiryāḳ-ı ṭarī saḳy olunur, zīrā tiryāḳ-ı ṭarīde afyūn ḳuvvesi vardır, tenvīm eder. Ve o ᶜalīlde daġdaġa-i suᶜāl var ise teskīn olunur ve mevādd-ı nezle seyelānından menᶜ olunur mādde taġlīẓ olunmakla.

Ve bu devāları istiᶜmālin ikinci gününde mevādd-ı nezleyi taḥrīke taᶜarruḍ olunmaz. Ve mevādd-ı hādiye vü sākine terk olunur ve riye dahi tenḳıyeye iḥtiyācı üzere terk olunur. Ve o günde onun eks̱er-i tedbīri eṭrāfı delk olunur, ẕikri mürūr eden tiryāḳ-ı ḥadīs̱ ü ṭarīden yevm-i evvelde saḳy olunan miḳdārdan eḳall ve miḳdār-ı bāḳılāt tiryāḳ saḳy olunur. Ve o günde müdāvīnin ġaraḍı tedrīcle riyeyi tenḳıye eden ᶜasel istiᶜmāline vesīle olan devālar olur. Ve tiryāḳı saḳydan bir sāᶜat mürūrunda[352] eṭrāfını delk eder ve delkten sonra ḳuvveti inᶜāş eylesin için ḫubzdan miḳdār-ı ḳalīl ile ona mā-ı şaᶜīr verir. Ve yevm-i rābiᶜde ona ᶜasel-i kes̱īr ile tiryāḳ-ı ᶜatīḳ verir, riyesini şedīden tenḳıye eylesin için. Ve eyyām-ı sāirede muḳteḍāsı vācib olduğu üzere taġdiye eder ve nāḳıhın tedbīri gibi onlara tedbīr eder. Ve bu tedbīr ile maᶜan vaḳt vaḳt ᶜalīlin başına s̱āfsiyādan mütteḫaẓ olan ḳayrūṭī vaḍᶜ eder ve onlara istiḥmām ḥarām olur. Ve bi'l-cümle ẕikri mürūr eden tedbīr ceyyid olur.

Ve vācib olur ki onlara saḳy olunan tiryāḳın müddeti iki şehrin arasından dört şehr tamāmına ḳadar ola yaᶜnī o tiryāḳın o istiᶜmāli terkīb olunduğundan bir şehr mürūrunda olur ve āḫeri dört ay tamāmında olur. Bir aydan muḳaddem veyāḫūd dört aydan sonra istiᶜmāl olunsa bu ḫuṣūṣta onun menfaᶜat-i muᶜteberesi olmaz. Ve bu müddette olan tiryāḳı istiᶜmāl münevvimdir ve nezleyi dahi ḥabs eder. Ve ẕikr olunan edhān onların başlarına taḳrīb olunmaz ve onların başlarına muḥammirāt vaḍᶜ olundukta evvelā ḥalḳ ve tırāş olunup baᶜdehu vaḍᶜ olunur, ne ḳadar o nezle ṣāḥibesi hatun olur ise dahi ḥalḳ-ı reᵓs terk olunmaz. Eger nezle māddesinde kes̱ret var ise evvelā faṣd olunup baᶜdehu ḥabb-ı ḳūḳıyā ile ishāl olunur ve baᶜdehu edviye-i muḥammire istiᶜmāl olunur.

352 "ثم تركها ساعة" bedeline baᶜḍı nüsḫada "ثم تركها ساكنة" vāḳiᶜ olmuştur, bu nüsḫa evlādır ẕikri ātī olan "وفي الرابع " ḳarīnesiyle.

Ve eger nefs̱-i dem damarın inşiḳāḳ ve inḳıṭāᶜından olur ise ve onların sebebi imtilā olur ise vācib olur ki mümkin olduğu miḳdār aç konur ve belki üç gün miḳdārı tecvīᶜ olunur ve o üç günde miḳdār-ı ḳalīl eşyā-ı lezice ile onlar tağdiye olunur. Ve ḳuvvetin suḳūṭu ẓāhir olmaz ise tağdiye dört gün tamāmına ḳadar müdāfaᶜa olunur. Ve eger ḳuvvetin suḳūṭu ḫavf-ı vācib ile ḫavf olunur ise o ağdiyeler ile tağdiye olunur ki onlardan ḫılṭ-ı muᶜtedil tevellüd eder veyāḫūd o ġıdānın meyli berde olur ve onda lizāḳ ve telzīc ve ḳabḍ ve demi tağlīẓ ḫāṣṣıyyeti olur, ekāriᶜ ile istiᶜmāl olunan herīse gibi ve ruʾūs ve nīm-birişt ve ıṭriye ve ḫāṣṣaten ᶜades ile ṭabḫ olunan ıṭriye gibi. Ve ᶜades ve ᶜunnāb gibi ağdiyeler ile tağdiye olunur ve mümkin olduğu miḳdār onlar ḳavī olan ağdiyeler ile tağdiye olunmaz ve ġıdās-ı mā-ı şaᶜīre ḳaṣr olunur ḫuṣūṣan ᶜades ve ᶜunnāb ve sefercel ile maṭbūḫ mā-ı şaᶜīre ḳaṣr olunur. Ve ḫubz mā-ı bāride veyāḫūd bir ḥāmiḍ nesneye ve müzevvere[353] ġams olunsa onun bi'l-fiᶜl tebrīdi olur.

Ve ᶜillet uzar ise meḫīḍ-ı baḳar ona nāfiᶜ olur ḳabḍı ve berdi ḥasebiyle. Ve kaynamış sütün dahi menfaᶜati olur, tağriyesi [313b] ve ilzāḳı için. Ve kaynamadık süt demi ziyāde etmekle bu ᶜillette maḍarratı olur. Ve semek-i raḍrāḍīnin menfaᶜati şedīde olur.

Ve bu ᶜillet aṣḥābının ve kez̠ālik bundan sonra z̠ikr olunacak ᶜilel aṣḥābının ağdiyeleri bi'l-fiᶜl bārid olan ġıdālar olur ve tuzlu olmayan tāze peynirin onlara menfaᶜati cidden şedīd olur. Ve bu ᶜillet aṣḥābını laḥmla tağdiye murād edersen o laḥmı iṭᶜām edersin ki ondan ṭabḫ olunup iṭᶜām olunur.

Ve dem-i nefs̱i ḳaṭᶜ eden eşyā-ı mücerrebeden olur baḳlatu'l-ḥamḳāyı maḍġ edip suyunu ibtilāᶜ eylemek. Ve baᶜḍı kerre o baḳlı maḍġ edip suyunu ibtilāᶜ sāᶜatinde demi ḳaṭᶜ eder. Ve yine ḳaṭᶜ-ı demde mücerreb devālardan olur fevākihten ḳābıḍ ve ᶜafıṣ olan sefercel ve tuffāḥ ve yaş ᶜunnāb ve ḥabbu'l-ās ve ḫarnūb-ı Şāmī [ve] bunlar gibi olan fākiheler. Ve onlar için ṭīn-i maḫtūm ve ṭīn-i Ermenī ve ṣamġ-ı aᶜrābī ve miḳdār-ı ḳalīl kāfūrdan nuḳl ittiḫāz̠ olunur.

Kaçan bu edviyeler ile dem muḥtebes olur, yevm-i rābiᶜe bāliġa olsa vācib olur ki onlar tağdiye ve taḳviye olunalar ve tağdiyeye bedʾ olunup evvelā suda veyāḫūd mā-ı herāyiste ıslanmış ḫubz verilir ve ekāriᶜ ve edmiġa ile dahi tağdiye olunur.

---

353 المزورات الاطعمة التي لا يكون فيها شيئ من اللحوم

Ve eger inşiḳāḳ ve inḳıṭāʿın sebebi ḥiddet-i dem olur ise demi eṭrāfa meyl ettirici ʿameli sen işle ve cihet-i ḫilāfa demi ṣarf eyle ve ṣafrāyı istifrāġ eyle ve ḳuvvet ile tebrīd edip terṭīb dahi eyle ve keẕālik ḳavābıḍı ve muġarriyātı istiʿmāl dahi eyle. Ve mā-ı şaʿīr ve sereṭānāt ve ḳarʿ ve Enderūmāḫus devāsını ve devā-i Cālīnūsu bi'l-cümle istiʿmāl eyle.

Ammā damarların ağızları infitāḥından ḥādiṯ olan nefṯ-i deme muʿālecede vācibdir ki ḳabḍı ve ʿufūṣatı ve taġriyesi olan edviye istiʿmāl oluna.

Bundan aḳdem ẕikr olunanların muʿālecesinde iḥtiyāc-ı ḳabḍ ile olan muġarriye ve mülaḫḫime olan edviyeye olduğu gibi maʿa-taġriyetin ḳabḍı ve ʿufūṣatı olan edviye cüllenār ve aḳmāʿ-ı rummān ve summāḳ ve ṭarāṯīṯ ʿuṣāresi ve ʿasālic-i kerm ʿuṣāresi ve ʿuṣāre-i ʿaṣa'r-rāʿī ve şekāʿī ve ḥışrım ʿuṣāresi ve heyūfeḳīṭīdās miṯllilerdir.

Ve bu edviyelerin kendi ve bunlardan mütteḫaẕ olanlar baʿḍı kerre şebb ve ʿafṣ ve ṣabır ve efsentīn ile taḳviye olunur ve onlardan edviye-i mürekkebe ittiḫāẕ olunur. Ve bu bābda maʿdūde ve muʿadde olan aḳrāṣ bu edviyeden terkīb olunur. Ve bu edviyeler baʿḍı kerre sāde suda ṭabḫ olunur veyāḫūd baʿḍı ʿuṣārāt ile ṭabḫ olunup ṭabīḫi şürb olunur. Ve baʿḍı kerre dahi onlardan ḍımādāt ittiḫāẕ olunur. Ve baʿḍı kerre bu edviyelere ve sāir cemīʿan edviye-i nefṯiyye ve edviye-i ṣadriyyeye kerefs ve nānḫāh ve enīsūn ve sünbül ve rāmik ḫalṭ olunur. Ve baʿḍı kerre dahi yebrūḥ aṣlının ḳuşūru ve benc ve ḫaşḫāş miṯlli muḫaddirāt ḫalṭ olunur. Ve muġarriyāttan ṣamġ ve kündür ḳuşārı ve kevkeb-i Şāmus ve ṭabāşīr ve lisān-ı ḥamel bezri ve bezr-i ḳaṭūnā luʿābı ve ḳaṭūna bezri ve baḳlatu'l-ḥamḳā ʿauṣāresi ve ḥabb-ı sefercel luʿābı dahi ḫalṭ olunur.

Ammā nefṯ-i demin sebebi demin veremden tereşşuḥu olur ise onun ʿilācı evvelā faṣd ve istifrāġ edip baʿdehu mādde-i veremi inḍāc ile olur. Ve bu nevʿ nefṯ ḳavābıḍ ile muʿālece olunmaz, zīrā ḳavābıḍ āfet-i ʿaẓīmeyi celb eder belki bu bābda ẕātü'r-riye muʿālecātı ile ʿilāc olunur.

Ammā teʾekkül ile olan demin muʿālecesi ṣuʿūbetli ve ʿusretli olur ve onun bürʾünden meʾyūs gibi olunur, zīrā teʾekkülün bürʾ ve iltiḥāmı sūʾ-i mizācın zevāli ile olur ve onun zevāli müddet-i ṭavīlede olur ve müddet-i ṭavīlede verem yā taṣallüb veyāḫūd taʿaffün edip yine bürʾ ḥāṣıl olmaz lākin baʿḍı kerre teʾekkülün evvel-i ẓuhūrunda ḫılṭ-ı ḥārr nefḍ olunmakla muʿāle-

ce olunup teʾekkül müstaḥkem olmasa o zamān muʿālecenin nefʿi olur. Ve baʿḍı kerre ġārīḳūn ḥabbı ile o verem-i müteʾekkilin ġalīẓ ve ṣafrāvī olan māddesi ishāl olunur. Ve eger sen o ḥabbı ziyāde taḳviyeye muḥtāc olur isen onu taḳviye edersin ve dağdağa-i suʿāli teskīnde bezr-i verd devāsını iḥtimāl edersin, ümīd olunur ki o devāyı iḥtimālin min-vechin nefʿi müşāhede oluna.

Ve bi'l-cümle teʾekkülü olanların ʿilācı mevāddı istifrāġ olur, o istifrāġ gerek ise faṣd ile olsun ve gerek ise āḫer vechle olsun. Ve keẕālik ceyyidetü'l-keymūs aġdiyenin dahi nefʿün-māsı olur.

Ve verem-i ekkāle şifā olan edviyeden olur lübān ve mürr ve üẕün-i cedy[354] ve baḳlatu'l-ḥamḳā bezri ve ḫaṭmī kökü ve aḳrāṣ-ı kevkeb ve bunlara nıṣf cüzʾ afyūn dahi ziyāde olunur.

Ve bu bābda istiʿmāl olan edviyeden olur o devā-i mürekkeb ki onu Būlus ẕikr eyledi ve aḳrabādīnde dahi ẕikr olunur ve onlara nāfiʿ edviyeden olur o edviye ki şāẕene ve dem-i aḫaveyn ve kehrübā ve senderūs ve ṭīn-i maḫtūm ve bi'l-cümle müceffif ve münaḳḳī ve muġarrī ve mülaḥḥim nesneler dāḫil olmuş ola.

Ammā ṣadrdan olan demin muʿālecesi ṣadr üzere vaḍʿ olunan o ḍımādāt olur ki onun ʿimād-ı edviyesinde cevher-i laṭīf ola veyāḫūd ʿimād-ı edviyelerine muḫāliṭ olan cenāḥlarında cüzʾ-i laṭīf ola, zīrā laṭīf edviyeyi ṣadra ḫṣāl eder. Bādrūc demekle maʿrūf olan devā iki emri dahi cāmiʿdir hem onda nefs̱-i deme nāfiʿ devāiyyet vardır ve hem cüzʾ-i laṭīfi vardır.

Ḥads olunup nefs̱in sebebi ḥarāret idiği bilinir ise ẕikr olunan edviyenin küllīsi ona nāfiʿdir.

Ve sebeb bürūdet olduğu ḥads olunur ise onun ʿilācı Cālīnūs'ın zuʿmu üzere olur. Cālīnūs der ki "Bir yiğide bürūdet ḥasebiyle ẕikr olunan nefs̱-i dem ḥādis̱ oldu ve ben ona ʿilāc edip yevm-i evvelde ona faṣd edip onun faṣdını tes̱niye eyledim ve lāyıḳı üzere eṭrāfını delk edip eṭrāfını şedd eyledim yaʿnī nezf-i demi ḥabste ẕikr olunan delk ve şeddi işledim ve s̱āfsiyā ḳayrūṭīsini ṣadrına vaḍʿ edip o ḳayrūṭīyi ʿaşiyyen ṣadrından nezʿ eyledim, gerekli olan süḫūnetten eks̱er tesḫīn eylemesin için. Ve onu ḥasv ile taġdiye edip ona devā-i büzūr saḳy eyledim. Ve yevm-i s̱ālis̱te yine yevm-i

354 "Üẕün-i cedy" ʿinde ehli'ş-Şām lisān-ı ḥamelin kebīrine ıṭlāḳ olunur.

evvelde işlediğimi işleyip ẕikr olunan ḳayrūṭīyi ṣadrıbna üç sāᶜat ḳadar vaḍᶜ eyledim. Ve sonra üzerinden aḫẕ ve nezᶜ edip mā-ı şaᶜīr ile ve ördek etinden mütteḫaẕ isfīdbāce ile taġdiye eyledim. Ve bu tedbīrim ile ẕikr olunan şābb ve fetānın mizāc-ı riyesi muᶜtedil olup riyesinde verem ḥudūs̱unun ḫavfı zāil oldukta onun riyesini mütekāmilü'l-eczā ona tiryāḳ-ı ᶜatīḳ saḳy etmekle tenḳıye eyledim ve onu tedrīcle eşek sütü şürb etmekle müstaᶜidd eyledim. Ve vaḳt-i istiᶜdādında o sütü ve sāir nāfis̱ olan edviyeleri ona saḳy eyledim."

Ve Cālīnūs zuᶜm eder ki aṣḥāb-ı nefs̱ten her kim yevm-i evvelde Cālīnūs'a mürācaᶜat eylediler, onun devāsı ile cemīᶜan ṣıḥḥat buldular, ammā yevm-i evvel mürūrundan sonra mürācaᶜat edenlerin ḥāli muḫtelife oldu, kimi ṣıḥḥat buldu ve kimi helāk oldu.

Ṣāḥib-i *Ḳānūn* der ki bu ṭarīḳ üzere tedbīr olunan nefs̱-i dem aṣḥābının ṣıḥḥat bulduklarını ben dahi müşāhede eyledim.

Ve eger ḥads olunur ise ki nefs̱in sebebi ruṭūbet ve istirḫā olmuştur, onun ᶜilācında sen tesḫīn ve tecfīf ve ḳabḍı olan aṣl-ı iẕḫir ve maṣṭakī ve kemmūn-i maḳlüvv ve fūẕenec-i cebelī ve ḳalḳadīs ve cünd-i bīdester mis̱lli devālar istiᶜmāl eyle. Ve o devāları ṣadra iblāġ ve īṣāl için onlara zaᶜferān ḫalṭ olunur ve baᶜḍı kerre dahi onlara şāh-bellūṭ gibi ḳavābıḍ-ı muᶜtedile dahi ḫalṭ olunur. [314a] Ve bunlardan baᶜḍı kerre aḳrabādīnde ẕikr olunduğu üzere edviye-i mürekkebe ittiḫāẕ olunur.

Eger sebeb-i nefs̱ yübūset idiği ḥads olunur ise her ne ḳadar nefs̱in yübūsetten ḥudūs̱u nādiren vāḳiᶜ olur ise onun muᶜālecesinde muraṭṭıbāt-ı maᶜlūmeden elbān ve edhān ve ᶜuṣārāt istiᶜmāl olunur velākin māddeyi cihet-i ḫilāfa imāle mis̱lli ᶜilāc-ı müşterek istiᶜmāl olunduktan sonra o ᶜilāc-ı müşterekten bu nevᶜ nefs̱te istiᶜmāl olunan faṣd ve ġayrılar gerektir ki nefs̱in sāir aṣnāfında istiᶜmāl olunanlardan aḍᶜaf ola.

Ve eger nefs̱in sebebi kebid üzere vāḳiᶜ olan ṣadme ise onda bu sefūf istiᶜmāl olunur: rāvend-i çīnī on, lükk beş, ṭīn-i Ermenī beş bu edvālardan sefūf ittiḫāẕ olunup şerbet-i vāḥidesi bir buçuk dirhem olur.

Ammā nefs̱ envāᶜı beyninde müşterek olan edviyelerden edviye-i müfrede kitāb-ı s̱ānīnin cedāvil-i maᶜlūmesinde ẕikr olundu. Ve bu maḳāmda istiᶜmāli lāyıḳ olan edviye-i müfrede şāẕenecdir, zīrā şāẕenec şedīden saḥḳ

olunup ġubār gibi olsa onun bir mis̱ḳāli baᶜḍı ḳavābıḍ ile veyāḫūd ᶜuṣārāt ile istiᶜmāl olunsa onda ecell-i intifāᶜla intifāᶜ olunur.

Ve semiz et maḍġ olunup suyu ibtilāᶜ olunsa baᶜḍı kerre fi'l-ḥāl demi ḥabs eder.

Ve māu'l-ḫıyār ve kez̠ālik ᶜuṣāre-i ḫıyār ᶜale'l-ḫuṣūṣ cidden muġarriyāt-ı ḳābıḍa ile yesīren yesīren tecerruᶜ olunsa ve muḥraḳ geyik boynuzu istiᶜmāl olunan edviyeye ḫalṭ olunsa nefᶜi kes̱īr olur. Ve naᶜnāᶜ suyu dahi onlar gibidir. Ve kez̠ālik bir dirhem s̱emeretü'l-ġareb dahi nāfiᶜdir.

Ve kezālik küzbere fiḳāḥı mā-ı bārid ile üç dirhem miḳdārı akşam ve ṣabāḥ saḳy olunmağın nefᶜi olur. Ve kez̠ālik büssed ve ṭīn-i Şāmūs dahi nāfiᶜdir. Ve zuᶜm olunur ki ṭīn-i Şāmūs lisān-ı Yūnān üzere kevkebü'l-arḍ dedikleri devādır. Ẓāḥir budur ki ṭalḳ dediklerinden başka bir devādır.

Ve kez̠ālik oğlak kanı donmazdan muḳaddem aḫẕ olunup üç gün miḳdārı ondan nıṣf ūḳıyye saḳy olunur ve e kez̠ālik ḥabbu'l-ās veyāḫūd lisān-ı ḥamel bezri iki dirhem miḳdārı lisān-ı ḥamel suyuyla istiᶜmāl olunur. Ve verd ᶜuṣāresinin nefᶜ-i bāliġi vardır ve ḫuṣūṣan sefercel meşvīsi nāfiᶜdir.

Ve kez̠ālik tavşan infeḫası mā-ı verd ile veyāḫūd tavşan infeḫası sāir ḥayvān infeḫaları ile ḫalṭ olunup maṭbūḫ ᶜafıṣ ile veyāḫūd mā-ı bādrūcla bi'l-cümle nefs̱e nāfiᶜdir, ᶜale'l-ḫuṣūṣ ṣadrī olan nefs̱e ziyāde nāfiᶜdir.

Ve kez̠ālik ṭīn-i maḫtūm dahi nāfiᶜdir. Ṭīn-i maḫtūma miḳdār-ı ḳalīl sirke ile ḫall olunan ṭīn-i Şāmūs bedel olunur.

Ve kez̠ālik seḳūṭūn yaᶜnī ḥayy-ı ᶜālem dahi nāfiᶜdir. Ve bir kimse edviye cemᶜ eylediği kitābında yazdı ki "Seḳūṭūn bir nevᶜ fūtenecdir ki beyne'ṣ-ṣuḫūr nābit olur; o fūtenec aḫẕ olunup ferk olunur ve baᶜdehu tuz ile ekl olunur; Mavṣıl diyārında ona yebrūḥ-ı berrī derler veyāḫūd luffāḥ-ı berrī derler." O kimsenin bu kelāmında naẓar vardır. Ve o devā bir mis̱li neşā ile tenāvül olunur.

Ve kez̠ālik envāᶜ-ı nefs̱e ᶜale'l-iştirāk nāfiᶜdir şebb-i Yemānīnin saḳyı ve nefᶜi ġāyete bāliġdir ḫuṣūṣan yumurta sarısı teftīr olunup cidden ᶜaḳd olmadan içine şebb-i Yemānī idḫāl olunup istiᶜmāl olunsa nefᶜi ziyāde ve eks̱er olur. Ve kez̠ālik ġırā-i semeki saḳy dahi nāfiᶜdir.

Ve emr-i nefs̱ ṣaᶜb olur ise baᶜḍı kerre ona rubuᶜ dirhem miḳdārı bezr-i benc mā-ı ᶜasel ile saḳy olunur.

Ve vācib olur ki nefs̱i ḥābis olan edviye şarāb-ı ʿafıṣ ile istiʿmāl oluna devāyı tenfīẕ eylesin için, meger ki nefs̱ ḥummāya muḳārin ola, o ḥālde edviye-i meẕkūre ʿuṣāre-i uḫrā ile istiʿmāl olunur.

ʿAtīḳ ve ḳadīm olan nefs̱ muʿālecesinde kürrās̱-ı Nebaṭīnin bezri ve ḥabb-ı ās mütesāviyü'l-vezn kılınıp o maḫlūṭtan iki dirhem miḳdārı ʿaṣa'r-rāʿī suyuyla saḳy olunur veyāḫūd kürrās̱-ı Şāmī ʿuṣāresi bir ūḳıyye, ḫall nıṣf ūḳıyye aḫẕ olunup ṣabāḥla saḳy olunur veyāḫūd sünger ḫurāḳası nebīẕden bir şeyʾ ile saḳy olunur.

Ve Cālīnūs nezf-i dem için tiryāḳ ve mes̱rūdīṭūs ile muʿālece eylerdi. Ve rāyiḥa-i ṭayyibesi olan edviyeler ile dahi muʿālece olunur, zīrā rāyiḥa-i ṭayyibe ṭabīʿatı taḳviye eder ve ḳaviyye olan ṭabīʿat deme buḫl edip nezfe māniʿ olur ve cirāḥati dahi ilḥām eder.

Ve keẕālik aḳrāṣ-ı kevkeb ve Enderūmāḫus devāsı ve ḳanṭuriyūn işbu devālar nefs̱i ḥabs eylediğinden mā-ʿadā tenḳıye dahi eder. Pes bu devālar maḥmūme su ile ve ḥummāsı olmayanlara şarābla saḳy olunur. Ve Ṣaḳālibe ṭāifesi nāfis̱lere ḳanṭuriyūn-ı celīl aṣlının ṭabīḫiyle muʿālece ederler.

Ve onlara muvāfıḳ eşribe lisān-ı ḥamel ʿuṣāresi iki dirhem ve lisān-ı s̱evr ʿuṣāresi iki dirhem, baḳlatu'l-ḥamḳā ʿuṣāresi ġaḍḍa olan aġṣān-ı verd ʿuṣāresi bir ūḳıyye bu eşyālar bilā-reşşi'l-māʾ daḳḳ olunup ʿuṣāreleri istiḫrāc olunduktan sonra taṣfiye olunur ve o ʿuṣārāt ṭabḫ olunmaz belki içinde bir miḳdār ṭīn-i maḫtūm ḥall olunup onlardan miḳdār-ı meẕkūr istiʿmāl olunur. Veyāḫūd aġṣān-ı verd ʿuṣāresi aḫẕ olunup içinde heyūfeḳīṭīdās veyāḫūd şāẕenec ve muḥraḳ geyik boynuzu ḥall olunduktan sonra saḳy olunur.

Ve ona nāfiʿ olan aḳrāṣın biri bu ṣıfat üzere olan ḳurṣtur: Aḳāḳıyā, cüllenār, verd-i aḥmer, liḥyetü't-teys ʿuṣāresi, cift-i bellūṭ, ḳuşūr-ı kündür mütesāviyü'l-vezn aḫẕ olunup ḳurṣ ittiḫāẕ olunur. Keẕālik zernīḫ, luffāḥ aṣlının ḳuşūru, ṭīn-i buḥayre, kündür, aḳāḳıyā, semiz ot toḫumu, bezr-i bādrūc, cüllenār, kāfūr bu edviyelerden dahi aḳrāṣ ittiḫāẕ olunup ikişer dirhem yarım vuḳıyye su ile şürb olunur yāhūd şarāb-ı ʿafıṣ veyāḫūd mā-ı bādrūc ile saḳy olunur. Ve keẕālik o ḳurṣ dahi saḳy olunur ki onu Serābiyūn ẕikr eyledi ve o ḳurṣ levz ṣamġı ile istiʿmāl olunur. Ve ṣadr üzere istiʿmāl olunan edhān eyyām-ı ṣayfta dühn-i seferceldir ve faṣl-ı şitāda dühn-i sünbüldür.

Ḳurṣ-ı Ceyyid: Ṭīn-i buḥayre, büssed, kevkeb-i Şāmus, verd-i yābis her birinden ikişer cüzʾ, kehrübā, ṣamġ, neşā her birinden birer cüzʾ bu mezḳūrlar aḫẕ olunup ḫalṭ olunduktan sonra aḳrāṣ ittiḫāẕ olunur ve onun şerbet-i vāḥidesi dört miṡḳāl olur. Maḥmūma bu ḳurṣ ḳābıḍ ᶜuṣāre ile ve maḥmūm olmayanlara şarāb ile saḳy olunur.

Envāᶜ-ı nefṡ beyninde müştereke olan aḍmidedendir arpa unu ve diḳāḳ-ı kündür ve aḳāḳıyā beyāḍ-ı beyḍle ḍımād ittiḫāẕ olunur. Ve kaçan demi sen ḥabs eylesen cirāḥatı ilḥāma vaḍᶜ ve menᶜ-i vereme sen iḳbāl eyle. Ve cirāḥati ilḥām senin bildiğin muġarriyāt-ı ḳābıḍa ile olur. Ve menᶜ-i verem ġıdāyı menᶜ ile ve mevāddı eṭrāfa ceẕble ve tebrīd-i ṣadr ile olur. Ve o ᶜillet aṣḥābına vācib olur ki ḫall-i memzūcu mirāren tecerruᶜ eyleye ve ẕikr olunan iḳbāl ve tecerruᶜdan sonra ẕikri mürūr eden muḍırr nesnelerden dahi iḥtirāz eyleye. Ve ammā onların mā-ı meşrūbları vācib olur ki mā-ı maṭar ola veyāḫūd o su ola ki onun içine ṭīn-i Ermenī ve verd konulmuş ola ve mā-ı ḥadīd[355] veyāḫūd o su ola ki onun içinde ḥadīd-i muḥammāt söndürülmüş ola, onları şürb cidden nāfiᶜ olur onlarda keyfiyyet-i ḳabḍ olmak ḥasebiyle.

Ve kaçan riyede demin cümūdu ḫavf olunsa vācib olur ki evvelā ona mā ile memzūc ḫall saḳy oluna. Ve suᶜāli olanlara ve ẕikri mürūr eylediği üzere dem-i cāmidi olanlara nıṣf dirhem devā-i kerm, mā-ı kürrāṡtan bir miḳdār ile ve sikencebīn ile saḳy olunur. Ve cümūd-ı dem için mürekkebāttan maṭbūḫ ḥulbe iki dirhem, zerāvend bir dirhem, mürr üç dirhem, dühn-i sūsen bir dirhem, fülfül vāḥid, benc vāḥid, verd iki dirhem bu meẕkūrlardan ḳurṣ ittiḫāẕ olunup ẓıllda tecfīf [314b] olunur ve rāziyānec ve kerefs suyuyla saḳy olunur. Ve keẕālik erneb infeḫası incir ağacının remādı ve ḥāşā ile saḳy olunur yāhūd saᶜter ᶜasel ile saḳy olunur veyāḫūd müstefriġāt ile ishāl olunur. Ve o edviye-i müfredeler dahi istiᶜmāl olunur ki onları biz kitāb-ı ṡānīde ẕikr eyledik ve o mürekkeb devālar istiᶜmāl olunur ki onları aḳrabādīnde ẕikr eyledik. Ve kitāb-ı rābiᶜden dem-i cāmidi taḥlīl bābında olan kelāmımızı dahi sen ḳırāʾet eyle.

355 Mā-ı ḥadīd o sudur, ḥadīd maᶜdenine mürūr edip ona o maᶜdenin eczāsı muḫāliṭ ola.

FENN-İ ᶜĀŞİR MAḲĀLĀTINDAN DÖRDÜNCÜ MAḲĀLE ḲALBDEN MĀ-ᶜADĀ AᶜḌĀ-İ ṢADRIN ḲURŪḤ VE EVRĀMINA MÜTEᶜALLİḲ OLAN ᶜİLM-İ NAẒARĪNİN UṢŪLÜ BEYĀNINDADIR O DAHİ FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR

Evvelki Faṣl Ẕātü'l-Cenb Beyānındadır

Ṣadrda ve ṣadrın aḍlāᶜında ve nevāḥīsinde olan ḥucub ve ṣıfāḳāt ve ᶜaḍallerde cidden mūẕiye ve mūciᶜa olan evrām ḥādis̱ olur ki ona şevṣa ve bersām ve ẕātü'l-cenb tesmiye olunur. Ve baᶜḍı kerre dahi o aᶜḍālarda min-ġayri veremin vecaᶜ ḥādis̱ olur ve o vecaᶜ bilā-verem riyāḥla ḥādis̱ olur velākin o vecaᶜ ḥasebiyle ġalaṭ olunup ẓann olunur ki o kimsenin ṣadrında veremi ve ẕātü'l-cenbi vardır ve ḥālen ki onda verem yoktur. Ve ẕātü'l-cenb ancak nevāḥī-i ṣadrda ḥādis̱ olan verem-i ḥārrdan olur. O verem dahi nevāḥī-i ṣadrın bāṭınında olan ᶜaḍalātında ve ṣadrı müstebṭın olan ḥicāb-da veyāḫūd ḥicāb-ı ḥācizde olur. Ve ḥicāb-ı ḥācizde olana ẕātü'l-cenb-i ḫāliṣ derler. Veyāḫūd o verem-i ḥārr nevāḥī-i ṣadrın ẓāhirinde ve ḫāricinde olan ᶜaḍalde olur veyāḫūd ḥicāb-ı ḫāricde cilde müşāreketiyle olur veyāḫūd bilā-müşāreket yalnız ḥicāb-i ḫāricīde olur.

Ve bunların aᶜẓamı ve ḫaṭarlısı ḥicāb-ı ḥācizin kendide olandır, o nevᶜ ẕātü'l-cenb cümlesinden ṣuᶜūbetlidir. Ve bu veremin eks̱er-i mevāddı mirār veyāḫūd dem-i mirārī olur, zīrā ṣıfāḳiyyeti olan aᶜḍāya mevāddan ancak laṭīf mirār nüfūẕ eder, ondan sonra nüfūẕ eden dem-i ḫāliṣ olur, onun için demden ḥādis̱ olan ḥummānın nevbet-i iştidādı eks̱er-i ḥālde ġıbb olur.

Ve eks̱er-i ḥālde ẕātü'l-cenb mevādd-ı laṭīfeden ḥādis̱ olmakla cüşā-i ḥāmiḍi kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olanlarda ẕātü'l-cenb olmaz, zīrā o cüşāᵓ balġamiy-yü'l-mizācda olur ve balġamdan ẕātü'l-cenb ḥādis̱ olmaz. Ve dem-i muḥte-riḳten ve müteᶜaffin olan balġamdan ḥudūs̱u kes̱īren olur, nādiren ᶜufūnetli ve mültehibe sevdādan dahi olur.

Ve kitāb-ı küllīde biz beyān eylemiştik ki verem-i ḥārrın māddesi balġam ve sevdā olmamak lāzım değildir belki verem-i ḥārr ṣıfat-ı meẕkūre üze-re olan balġam ve sevdādan dahi ḥāṣıl olur velākin ḥiddetli olmaz, ancak verem-i ḥādd mirreden ve demden ḥādis̱ olan veremler olur. Ve bunların

mā-ᶜadāsından ḥādis̱ olanlar müzmin olur. Bu mez̠kūrlar biraz fevāiddir ki nāsın çoğu onu taḥṣīl eylemediler.

Ve evrāmın meʾāli üç nesneden birine rāciᶜ olur yā taḥallül eder yāhūd cemᶜ-i midde eder yāhūd taṣallüb eder ve ona bināen z̠ātü'l-cenbin dahi encāmı üç ḥālin biri olur. Lākin z̠ātü'l-cenbde ṣalābet nādirü'l-vuḳūᶜ olmakla z̠ātü'l-cenbin bi-ḥasebi'l-ġālib meʾāli taḥallül yāhūd cemᶜ-i midde olur. Ve kaçan z̠ātü'l-cenb taḥallül eylese eks̱er-i ḥālde o mevādd-ı müteḥallileyi riye ḳabūl eder ve sonra riye onu nefs̱ edip iḫrāc eder. Ve baᶜḍı kerre cihet-i uḫrāya taḥallül edip o mevādd-ı müteḥallile riye cānibine müteveccih olmaz. Ve kaçan z̠ātü'l-cenb veremi cemᶜ-i midde eylese münfecir olsun için inḍāca ḥācet olur. Ve baᶜḍı kerre riye o middeyi nefs̱ eder ve baᶜḍı kerre dahi middeyi ᶜurūḳ-ı ecvef ḳabūl edip bevlle iḫrāc eder ve baᶜḍı kerre dahi midde mecārī-i s̱üfle yaᶜnī emᶜāya munṣabbe olup ishālle istifrāġ olunur ve baᶜḍı kerre dahi o münfecire olan midde emākin-i ḫāliyede ve luḥūm-ı ġudediyyeye nüfūz̠ edip evrām iḥdās̱ eder, ürbiyyelere ve meġābine ve ḫalf-i üz̠üne seyelān ettikte evrām iḥdās̱ eylediği gibi.

Ve çok kerre z̠ātü'l-cenbin mādde-i mez̠kūresi dimāġa ve aᶜḍā-i uḫrāya mündefiᶜ olup ḫaṭar iḥdās̱ eder ve ihlāk eder. Ve baᶜḍı kerre mevādd-ı middiyye ḫanıḳ edip boğar ve onun ḫanıḳı mecārī-i nefeste olur. Ve baᶜḍı kerre mevāddın kes̱reti z̠ikr olunan meblaġa bāliġa olmaz ve hem naḍīc olur gerek o mādde midde olsun veyāḫūd midde gibi nefs̱ olsun velākin ḳuvāda ḍaᶜf olmakla onu nefs̱ten ḳuvvet ᶜācize olur. Pes vācib olur ki onun o vaḳtte ḳuvveti taḳviye oluna, zīrā aᶜḍā-i nefesin ḳuvveti ḳaviyye oldukta şedīden münḳabıḍ olup suᶜāl-i nāfis̱i iḥdās̱ eder. Ve bu nefs̱ iki ḳuvvet ile tāmm olur: Evvelkisi ṭabīᶜiyyedir, o ṭabīᶜī ḳuvvet evvelā māddeyi inḍāc eder ve baᶜdehu defᶜ eder. Ve ikinci ḳuvvet irādiyyedir, defᶜ onunla vücūda gelir. Ve o iki ḳuvvet ḳaviyye olsa mümkin olur ki tenḳıyeden ᶜācize olurlar.

Ve maᶜlūm ola ki nefs̱in ᶜusrü ḳuvvetin ḍaᶜfı ḥasebiyle ḥādis̱ olur veyāḫūd āletin ḥareketten teʾez̠z̠īsi ḥasebiyle olur gerek ḥareket-i mūz̠iye āletin kendi ḥareketi olsun ve gerek ise cārrının ḥareketi olsun. Ve baᶜḍı kerre ᶜusr-i nefs̱in sebebi mādde olur, zīrā mādde cidden raḳīḳa veyāḫūd ġalīẓa veyāḫūd lezice olsa onları nefs̱ ᶜusretli olur. Bu aḥvālde riyeye ve ḳaṣabeye munṣabbe olup nefs̱e ᶜāṣıye olan mevādda havā muḫteliṭ olup

riyede ġaleyān mis̱lli bir ḥālet ᶜārıḍ olur. Ve ẕātü'l-cenbin mevāddı on dört gün içinde nefs̱ ile tenḳıye olunmasa o ḳadar günde ẕātü'l-cenbin veremi middeyi cemᶜ etmiş olur. Ve kırk gün ḳadar ḳayḥ mütemādī olup istinḳā ḥāṣıl olmasa o kimse ẕātü'r-riyede ve sillde vāḳiᶜ olur. Ve baᶜḍı kerre teḳayyuḥ yedinci günde ḥādis̱ olur, ammā eks̱er-i emrde yirminci günde teḳayyuḥ eder; kırk günde ve altmış günde dahi teḳayyuḥ eder. Ve baᶜḍı kerre ẕātü'l-cenbin inficārı ḳableẖn-nuḍc vāḳiᶜ olur onun için ki mādde kes̱reti veyāẖūd ḥiddeti ile īẕā etmekle ṭabīᶜat ḳable'n-nuḍc mādde-i mūẕiye-i meẕkūreyi defᶜ eder. Ve keẕālik ḥarāret ḥasebiyle ve sinn ve faṣl ve büldān ile dahi ḳable'n-nuḍc mādde münfecire olur. Ve ṭabīb ẖaṭā edip ḳable-evānihi edviye-i müfeccire saḳy etmekle dahi ḳable-nuḍci'l-mādde evrām-ı ṣadr münfecire olur. Bundan sonra biz inşāallāhu taᶜālā edviye-i müfeccireyi beyān eyleriz. Ve ᶜalīlin ḥareket-i mütᶜibe-i müfriṭası ile ve ṣayḥa ile dahi ḳable'l-vaḳt mādde münfecire olur ve bu vech ile vāḳiᶜ inficārda ẖaṭar olur.

Ve baᶜḍı kerre ẕātü'l-cenb ẕātü'r-riyeye intiḳāl eder, o vaḳtte riye ẕātü'l-cenbin māddesini ḳabūl eder baᶜdehu nefḍ ve nefs̱inde icāde edemeyip mādde-i maḳbūle riyeyi tevrīm eder.

Ve baᶜḍı kerre dahi ẕātü'r-riye vāsıṭasıyla ẕātü'l-cenb sill maraḍına intiḳāl eder, o intiḳālin ṭarīḳini biz sana ḳarīben beyān eyleriz.

Ẕātü'l-cenbin sille intiḳāli baᶜḍı kerre dahi bilā-vasıṭa olur, ẕātü'r-riye beynehümāya tavassuṭ eylemez belki ẕātü'l-cenbden müteḥallile olan mādde ve midde evvel-i emrde min ġayri tevrīmin cevher-i riyeyi taḳrīḥ eder, māddenin ḥiddeti ve redāᵓeti ḥasebiyle.

Ve baᶜḍı kerre dahi ẕātü'l-cenb teşennüce ve küzāza intiḳāl eder, zīrā ṣadrın ᶜuḍvları ᶜaṣabānī olmakla onun ittiṣālinde ve civārında ᶜaṣablar bulunur ve aᶜḍā-i ṣadrın mādde-i veremleri bi'l-mücāvere ᶜaṣabelere intiḳāl eyledikte teşennüc, küzāz ḥādis̱ olur ve bu intiḳāl ḳātil ve mühlik olur. Bu intiḳālde ᶜalāmāt-ı sāire her ne ḳadar ceyyide olur ise dahi baᶜḍı kerre o ᶜalāmet-i ceyyidenin menfaᶜati olmaz.

Ve baᶜḍı kerre ẕātü'l-cenb ve ẕātü'r-riye aṣḥābına o maraḍlar ᶜaḳibinde ẖader ᶜārıḍ olur, onların muᵓaẖẖarı ᶜaḍudunda ve insī cānibinde ve sāᶜidinde eṣābiᶜleri eṭrāfına varınca ḳadar ẖader olur.

Ve baᶜḍı kerre ẕātü'l-cenb māddesi ḳalbe ḥaml olunup andan ḫafaḳān ᶜārıḍ olur ve ḫafaḳāna ġaşy tābiᶜ [315a] olur. Ve baᶜḍı kerre ẕātü'l-cenb māddesi dimāġa ḥaml olunur. Bu ḥamller ḳable'l-cemᶜ olan taḥallülde olur ve ḥāl-i taḥallülde olanlarda dahi olur.

Ve baᶜḍı kerre ẕātü'l-cenbin mevāddı ẓāhire intiḳāl edip aᶜḍālarının ẓāhirinde ḫurācāt ḥādis̱ olur.

Ve ẕātü'l-cenb mevāddının intiḳāl-i meẕkūrları ᶜaṣab ve veter vāsıṭası ile olur.

Ve mevādd-ı meẕkūre baᶜḍı kerre ᶜaṣabın ve veterin cevherlerine ve belki cevher-i ᶜiẓāma nüfūẕ eder. Ve kaçan mādde-i meẕkūre süfliyye olan mevāḍiᶜe meyl edip baᶜdehu münfetiḥa olup nāṣūr iḥdās̱ eylese esbāb-ı ḫalāṣtan olur velākin nāṣūrun kendisi ḫabīs̱ ve muᶜaẕẕibdir. Ve eger o mādde mefāṣıla meyl eder ise ve nevāṣır olur ise o nāṣūr dahi sebeb-i ḫalāṣ olur lākin bulunduğu ᶜuḍvda müzmin olur ḫuṣūṣan o ᶜuḍvda berāz ve kes̱īrü'r-rüsūb bevl-i ġalīẓ ve kes̱īr ve naḍīc olan nefs̱ bulunmaya. Eger bunların biri bulunur ise o nāṣūr eslem olur, zīrā o aḥvāl ḫurācı iḥdās̱ eden māddenin ḳılletine ve nuḍc ḥasebiyle ṣalāḥına delālet eder. Ve bu intiḳālle olan ḫurācāt kaçan ḫafiyye ve ġāire olsa āfete ve nükse ve āfetin ziyāde olduğuna delālet eder ḫuṣūṣan mādde riyeye ricᶜat eder ise o delālet müʾekkede olur.

Ve baᶜḍı kerre dahi şiddet-i ḥummā ḥasebiyle ḥādis̱ olan tevātür-i nefes ile mādde-i menfūs̱eye cefāf ᶜārıḍ olup ona lüzūcet ḥādis̱ olmakla şiddet-i veṣabiyye ve lehībin izdiyādına tevātür-i nefes ve tevātür-i nefese lüzūcet tābiᶜ olup bu ikisi ġāile iḥdās̱ında teᶜāvün ederler.

Ammā ẕātül-cenb ve ẕātü'r-riye aḳsāmlarının hangisi erdeʾ olur? Cānib-i eyserde olup ḳalbe mücāvir olan ẕātü'l-cenb ve ẕātü'r-riye mi erdeʾdir yoksa cānib-i eymende olanlar mı erdeʾdir? Pes bu mesʾelede iḫtilāf olunmuştur. Baᶜḍılar eyserde olan āfet erdeʾ olduğuna ẕāhib oldular ve baᶜḍılar cānib-i eymenin āfetleri erdeʾ olduğuna ẕāhib oldular. Ve ḥaḳḳ olan budur ki ḳalbe min ciheti'l-mekān ḳarīb olan ẕātü'l-cenb ve ẕātü'r-riye erdeʾ olur velākin māddeleri nuḍcu ḳābil ise onun nuḍc ve taḥlīli eshel olur. Ve min ciheti'l-mekān ḳalbe baᶜīd olanlar eslemdir lākin māddesinin nuḍc [ve] taḥlīle ᶜiṣyānı vardır, sühūlet üzere nuḍc ve taḥallül eylemez.

Ve baʿḍı kerre nāḥiye-i reʾste veyāḫūd nāḥiye-i ṣadrda veyāḫūd nāḥiye-i ṣadra munṣabbe olan ʿurūḳta vāḳiʿ olan imtilā-i ḫılṭī ẕātü'l-cenbe sebeb olur.

Ve baʿḍı kerre dahi mā-ı bāridi kes̱ret-i şürble mādde ṣadrda muḥteḳane olmakla ondan ẕātü'l-cenb ḥādis̱ olur.

Ve berd-i zāid ve ḥarāret-i şedīde dahi ẕātü'l-cenbe müʾeddī olur. Ve aḫlāṭı taḥrīk ve is̱āre eden şarāb-ı ṣırfı şürb dahi ẕātü'l-cenbe müʾeddī olur. *Ve nüsḫa-i sulṭāniyyenin hāmişine taḥrīr olunup nüsḫa olmak üzere işāret olunmuştur ki ẕātü'r-riyenin ẕātü'l-cenbe intiḳāli nādiren vāḳiʿ olur, ammā ʿaksi kes̱īrü'l-vuḳūʿ olur ve maʿa-hāẕā onda ḍīḳ-ı nefes ḫiffet üzere olur. İntehā.*

Ve ẕātü'l-cenb eks̱er-i ḥālde ḫarīf ve şitā faṣllarında ʿārıḍ olur ḫuṣūṣan rebīʿ-i şitevīden sonra olan ḫarīf ve şitāda ezyed olur. Ve şitevī-i rebīʿde ve rīḥ-i şimāl hübūbunda fuḍūla kes̱ret veyāḫūd iḥtiḳān ʿārıḍ olup cenb ve aḍlāʿ evcāʿı kes̱īrü'l-vuḳūʿ olur ḫuṣūṣan cenūbda olan şimālin hübūbunda kes̱reti ziyāde olur. Ve faṣl-ı ṣayfta ve cenūb hübūbunda cidden ḳalīl olur lākin ṣayf-ı cenūbī ve maṭīr ve ʿaḳibinde olan ḫarīf dahi cenūbī ve maṭīr olur ise o ḫarīfin āḫirinde ṣafrāvīlerde ẕātü'l-cenbin kes̱reti olur ve ġayr ṣūretlerde ve cenūbī olan ehviye ve büldān ve riyāḥta ẕātü'l-cenb ḳalīl olur.

Ve ṭams̱ı olan hatunlarda dahi ẕātü'l-cenb ḳalīl olur, zīrā onların mizācı ruṭūbete māile olmakla mirāriyyet onlarda ḳalīl olur. Ve ḥamli olan hatunlara kaçan ẕātü'l-cenb ʿārıḍ olsa mühlik olur. Ve keẕālik meşāyıḫın ḳuvāsı ḍaʿīfe ve nefs̱ ve tenḳıye ġayr-i ḳaviyye olmakla onlara iṣābet eden ẕātü'l-cenb dahi mühlik olur.

Ve ẕātü'l-cenb baʿḍı kerre ẕātü'l-kebid ile müştebih ve mültebis olur, zīrā kebide verem iṣābet edip o veremden meʿālīḳ mümtedd olsa onun temeddüdü ḥicāb ve ġışāya teʾeddī eder ve onlarda vecaʿ iḥsās olunur ve ḍīḳ-ı nefesi dahi teʾeddī eder. Ve bu ḥāller ẕātü'l-cenbin ʿavārıḍından olmakla beynehümāyı farḳa ḥācet olur.

Ve ẕātü'l-cenb baʿḍı kerre sersāma mültebis olur. Ve ẕātü'l-cenb gāhīce aʿrāḍının ʿiẓamıyla ḳātil olur ve gāhīce dahi ḫanıḳıyla ḳātil olur. Ve baʿḍı kerre dahi ẕātü'r-riyeye ve sill maraḍına veyāḫūd ġaşye intiḳāl eder ve sāir mā-ḳīle intiḳāl eder.

Maᶜlūm buyurula ki kaçan ẕātü'l-cenb nefs̱e muḳārin olsa onun mis̱āli o istisḳā olur ki o istisḳā ḥummāya muḳārin olur. Pes o ẕātü'l-cenb nefs̱-i dem ḥasebiyle ᶜilāc-ı ḳābıḍa ve ẕātü'l-cenb ḥasebiyle müleyyin muᶜālece-ye muḥtāc olur, nitekim naẓīri bi-sebebi'l-istisḳā müsaḫḫin ve müceffif veyāḫūd müceffif-i muᶜtedil ᶜilāca ve bi-sebebi'l-ḥummā müberrid ve mu-raṭṭıba muḥtāc olur.

Ve çok kerre ẕātü'r-riye ve ẕātü'l-cenbin sebebi ḳunnebīṭ gibi ġalīẓa ve demi muġallıẓa olan aġdiyenin tenāvülü olur, zīrā o mis̱lli aġdiye tenāvül olundukta onun keymūsu tündüve tesmiye olunan memelerin bittiği ve maġrizi olan mevḍiᶜe ve cenbe olur ve ẕikr olunan iki āfetleri iḥdās̱ eder.

Ṭabᶜ ile olan nüsḫada "ḳunnebīṭ" bedeline "ḳubbeyṭ" vāḳiᶜ olmuştur. "Ḳubbeyṭ" bir nevᶜ ḥelvādır, ammā nūn ve bā ile "ḳunnebīṭ" buḳūl-i meʾkū-ledendir.

Pes bu nevᶜ āfetlerin ᶜilācı istiḥmām ile mevāddı terḳīḳ edip mevāḍiᶜ-i meẕkūreden sürᶜat üzere o mevāddı sikencebīn istiᶜmāliyle iḫrācdır. Ve o mevāḍiᶜ dühn ile temrīḫ olunmaz, zīrā dühn ceẕẕābdır. Ve ẕikr olunan ted-bīr ile baᶜḍı kerre bu āfette faṣddan istiġnā olunur.

ᶜAlāmāt-ı Ẕātü'l-cenb

Ẕātü'l-cenb-i Ḫālişin ᶜAlāmātı Beştir.

Ṭabᶜ ile olan nüsḫada "ᶜalāmātü ḫamsetin" ve nüsḫa-i sulṭāniyyede "ᶜalāmātu mübes̱s̱inetin" vāḳiᶜ olmuştur, ᶜalāmāt-ı mülāyime vü muvāfıḳa maᶜnāsınadır.

O beş ᶜalāmetin evvelkisi ḥummā-ı lāzimedir, zīrā ẕātü'l-cenb-i ḫāliṣ ḳalb ile riye arasında olan ḥicābda ḥādis̱ vereme ıṭlāḳ olunur ve lā-maḥāle o verem ḳalbe ḳarīb olmakla ḥummāsı lāzime ve ġayr-i müfārıḳa olur.

Ve ikinci ᶜalāmet taḥt-ı aḍlāᶜda olan vecaᶜ-ı nāḫıstır, zīrā ᶜuḍv-ı ġışāyī olmakla onda o vecaᶜ iḥsās olunur ve çok kerre dahi o vecaᶜ faḳaṭ teneffüs zamānında iḥsās olunur. Ve baᶜḍı kerre dahi naḫs ile temeddüd dahi iḥsās olunur. Ve baᶜḍı kerre ẕātü'l-cenb-i ḫālişin mevāddı eks̱er olur ve temed-düd mādde kemmiyyetinin kes̱retine delālet eder ve naḫs mādde keyfiyye-

tinin ḳuvvetine delālet eder, zīrā ḳuvvet-i keyfiyyet ḥasebiyle nüfūẕu ve leẕᶜi ziyāde olup naẖs iḥsās olunur.

Ve üçüncü ᶜalāmet veremin riyeyi ḍaġṭıyla ḥādis̱ olan ḍīḳ-ı nefes olur ve nefesin ṣıġarı ve tevātürü olur.

Ve dördüncü ᶜalāmet nabḍ-ı minşārīdir. Ve nabḍ-ı minşārīnin sebebi budur ki ẕātü'l-cenb-i ẖāliṣin nabḍı evvelā muẖtelif olur ve zamān-ı intihāda ḳuvvete ḍaᶜf gelip ve mādde dahi kes̱ret üzere olmakla o nabḍ-ı muẖtelif niẓāmdan ẖurūc edip nabḍ-ı minşārī ḥādis̱ olur.

Ve beşincisi suᶜāldir, zīrā bu ᶜilletin evvelinde suᶜāl-i yābis ḥādis̱ olup baᶜdehu nefs̱ eder. Ve baᶜḍı kerre dahi bu ᶜilletin evvelinde suᶜāl-i nāfis̱ ḥādis̱ olur, bu suᶜāl-i nāfis̱ zamān-ı ibtidāda cidden maḥmūde olur. Ẕātü'l-cenb-i ẖāliṣte bu suᶜālin ḥudūs̱u riyenin mevḍiᶜ-i vereme mücāvereti ḥasebiyle olur, zīrā verem mücāveret [315b] ḥasebiyle māddesini riyeye reşḥ eder ve riye dahi mādde-i merşūḥayı külliyyeten nefs̱ için suᶜāli iḥdās̱ edip taḥlīl eder. Ve ẕātü'l-cenb-i ẖāliṣte ḍarebān olmaz, zīrā ḍarebān şerāyīni kes̱īre olan ᶜuḍvda olur ve ẕātü'l-cenb vereminin mevḍiᶜinde olan şerāyīnde kes̱ret yoktur.

Ve ẕikri mürūr eylediği üzere ẕātü'l-cenb suᶜāl ve ḥummā ve ḍīḳ-ı nefes ve temeddüd-i meᶜālīḳ ve ġışā-i müstebṭıne elemin indfāᶜı ḥasebiyle ẕātü'l-kebide müşābih olduğundan vācib olur ki beynehümā farḳ oluna. Ve aᶜrāḍ-ı meẕkūreler ile ve onlardan mā-ᶜadā nefs̱ ile ẕātü'r-riye dahi ẕātü'l-kebide müşābih olur, onların arasını dahi farḳ-ı fārıḳa ḥācet olur. Pes ẕātü'l-cenb ile ẕātü'l-kebidin farḳı budur ki ẕātü'l-kebidde nabḍ mevcī ve vecaᶜ vecaᶜ-ı s̱aḳīl olup onda vecaᶜ naẖs eylemez ve vechin levni ṣufret-i rediyyeye istiḥāle eder ve suᶜālinde nefs̱ olmaz belki ẕātü'l-kebidin suᶜāli yābis ve mütebāṭıʾe olur ve baᶜḍı kerre lisānı baᶜde-ṣufretin esved olur ve bevli ġalīẓ, istisḳāī olur ve berāzı kebidī olur ve cānib-i eymende s̱iḳal iḥsās olunur ve verem-i kebide mess olunsa onda vecaᶜ iḥsās olunur. Ve baᶜḍı kerre ẕātü'l-kebidi olanlarda laḥm-ı ṭarī ġusālesine müşābih ishāl olur ḳuvvetin ḍaᶜfı ḥasebiyle. Ve eger verem kebidin ḥadebesinde olur ise eks̱er-i ḥālde o verem lems ile iḥsās olunur. Ve eger verem kebidin taḳᶜīrinde olur ise onu ġāyet-i ḳuṣvāda olan teneffüs keşf edip bildirir, zīrā nefes-i ᶜaẓīm ile teneffüs olundukta kebide bir s̱aḳīl nesne asılmış gibi iḥsās olunur

ve ẕātü'l-kebidde olan ḍīḳ-ı nefes müşābih olur yaʿnī bir ḳarār üzere olur, artıp ve eksilmez ve cidden şedīd olmaz. Ammā ẕātü'l-cenb onun suʿālinde nefs̱ ve vecaʿında naẖs olur ve bevlinin ḳıvāmı ve levni aḥsen olur ve ḍīḳ-ı nefesi eşedd olur ve onun ḍīḳı ʿale'l-ittiṣāl şiddete teraḳḳī eder ḥattā her altı sāʿatte tefāvütü ẓāhir olur ve kes̱īren izdiyāda teraḳḳī eder. Bu ẕikr olanlar ẕātü'l-cenb ile ẕātü'l-kebid arasında olan farḳlar idi.

Ammā ẕātü'l-cenb ile ẕātü'r-riye arasında olan furūḳ budur ki ẕātü'r-riyenin nabḍı mevcī olur ve vecaʿı s̱aḳīl olur ve ḍīḳ-ı nefesi eşedd olur ve nefesi esẖan olur.

Ve bunlardan mā-ʿadā ẕātü'l-cenbin ʿalāmāt-ı uẖrāsı dahi vardır, o ʿalāmetler sersāmın ʿalāmāt-ı münkere vü müstekrehesidir, onlar baʿḍı kerre ẕātü'l-cenb maraḍına dahi ʿaraḍ olur ve o ʿaraḍlar bunlardır: iẖtilāṭ-ı ẕihn ve heẕeyān ve tevātür-i nefes ve ẖafaḳān ve ġaşydır. Ve bu ʿaraḍlardan dūn yaʿnī ẖafīf ʿaraḍları dahi vardır, o ʿaraḍlar kerbin ṣuʿūbeti ve şiddet-i ḍacer u seḥanenin elvān-ı muẖtelifeye taġayyürü ve şiddet-i ḥummā ve ḳayʾ-ı mirār. Ve sersāmın bu ʿaraḍları cemīʿan ẕātü'l-cenb ʿilletinde dahi ʿārıḍa olduğunun sebebi budur ki ẕātü'l-cenb ʿilletinin maḥalli ṣadrdır ve sersām ʿilletinin maḥalli aʿḍā-i reʾīsedir. Ve ṣadrın aʿḍā-i reʾīseye müşāreketi ve mücāvereti olmakla ona ʿārıḍ olan ʿavārıḍ bi'l-müşāreke āfet-i ṣadrda dahi ʿārıḍ olur.

Pes bu ʿaraḍlar beynehümāda müştereke olmakla onları farḳ edip o ʿaraḍlar bersāmdan veyāẖūd sersāmdan idiğini tebyīn ve taʿyīn eder ʿalāmetten lāzımdır ve o furūḳ bunlardır ki ẕikr olunur: Sersāmda evvelā iẖtilāṭ-ı ẕihn ʿārıḍ olup baʿdehu aʿrāḍ-ı sāire müştedde olur. Ve sersāmda teneffüs eslem olur ve teneffüsün fesādı iẖtilāṭ-ı ẕihnden sonra ẓuhūr eder. Ve sersāmda ʿalāmāt-ı müştereke ile maʿan sersāma ẖāṣṣ olan gözlerin ḥumreti ve fevḳ cānibine inciẕābı mis̱lli ʿalāmetler mevcūde olur. Ammā bersāmda yaʿnī ẕātü'l-cenbde iẖtilāṭ-ı ẕihn sonradan ʿārıḍ olup müteʾaẖẖir olur. Ve baʿḍı kerre iẖtilāṭ-ı ẕihn bersāmda mevtine ḳarīb ẓuhūr eder ve o zamāna ḳadar ʿaḳlı selīm olur velākin bersāmda nefesin taġayyürü ve sūʾu teḳaddüm eder. Ve bersāmın zamān-ı ibtidāsında fevḳ cānibine merāḳḳın temeddüdü olur ve ke-ennehu merāḳḳ-ı ṣadrda olan vereme münceẕib olur ve vecaʿ-ı nāẖısı dahi olur.

Ve sersām ve bersām arasında olan furūḳun biri dahi budur ki sersāmda nabḍ ʿaẓīm olup tefāvüte māil olur ve bersāmda nabḍ ṣaġīr olup mā-fātı tedārük için tevātüre meyli olur. Ve ẕātü'l-cenb müştedd oldukta aʿrāḍı dahi müştedd olur ve lisānda yübs ve ḫuşūnet olur. Ve ẕātü'l-cenb ziyāde oldukta mecnūbun yüzüne ve gözüne iḥmirār ʿārıḍ olur ve ḳalaḳ-ı şedīd ve fesād-ı teneffüs ve iḫtilāṭ-ı ẕihn ve ʿırḳ-ı munḳatıʿ olur ve baʿḍı kerre dahi iḫtilāf-ı rediyye olur yaʿnī ishāl-i redīsi olur.

Ẕātü'l-cenb-i Ḫāliṣ ü Ġayr-i Ḫāliṣin Aṣnāflarının ʿAlāmātı Beyānındadır

Ẕātü'l-cenb ḫāliṣ olmayıp belki verem aḍlāʿı mücellil olan ġışāda olur ise yāhūd ʿaḍalāt-ı ḫāriciyyede olursa onda olan vecaʿ ve āfet bir ḥadde müntehī olur, zīrā ġışā-i ḫāricde olan veremi lems idrāk ve iḥsās eder. Ve baʿḍı kerre cilde dahi ġışāya müşāreket ile teverrüm edip baṣara dahi verem ẓāhir olur. Ve baʿḍı kerre o verem ḫārice münfecir olur ve o miṡlli ḫārice münfecir olan veremde nefṡ olmaz. Ve veremin ḫārice inficārı baʿḍı kerre ṭabīʿī olur ve baʿḍı kerre dahi ṣınāʿī olur. Ammā o ẕātü'l-cenb-i ġayr-i ḫāliṣ ki onun veremi ʿaḍalāt-ı ḫāriciyyede ola, o veremde ḍarebān olur. Eger o ḍarebānı iḥsās zamān-ı istinşāḳta olur ise o verem ʿaḍalāt-ı ḫāriciyyeden bāsıṭ olan ʿaḍallerde olur. Ve eger ḍarebānı iḥsās redd-i nefes katında yaʿnī nefesi bāṭından ḫārice iḫrāc katında olur ise o verem ʿaḍalāt-ı ḳābıḍada olduğuna delālet eder. Ve senin maʿlūmun oldu ki ṭabaḳa-i ḫāriciyye vü dāḫiliyyeden her birinde ḳābıḍ ve bāsıṭ olan ʿaḍallerin her birisi mevcūde olurlar. Ve ẕikr olunan verem ġamz ile dahi iḥsās ve idrāk olunur.

Ve ẕātü'l-cenb-i ġayr-i ḫāliṣte ẕikr[i] ātī aʿrāḍ ẕātü'l-cenbi'l-ḫāliṣte olduğu miḳdāra bāliġ olmaz belki onda olanlardan ednā olur. O ʿaraḍlar bunlardır ki ẕikr olunur: vecaʿ-ı nāḫıs, ḍīḳ-ı nefes, suʿāl, ṣalābet-i nabḍ, minşāriyyet-i nabḍ, şiddet-i ḥummā, şiddet-i aʿrāḍ-ı ḥummā. Ve ġayr-i ḫāliṣte baʿḍı kerre nabḍ-ı leyyin dahi olur. Ve baʿḍı kerre dahi ẕikr olunan mevāḍiʿden mā-ʿadā maḥallerde olan veremden dahi ḥummā-ı veremī ḥādiṡe olur. Ve keẕālik mecnūb olmayan kimselerde nezle ile veyāḫūd cihet-i uḫrā ile ʿārıḍ olan nefṡ ile dahi ḥummā ʿārıḍa olur velākin o vech üzere olan maḥmūmda vecaʿ-ı nāḫıs ve nabḍ-ı minşārī ve ẕātü'l-cenbin ʿalāmāt-ı

sāiresi dahi olmaz. Ve ġayr-i ḥaḳīḳī olan ẕātü'l-cenbin eks̱erinde vecaᶜ ketif muşṭunun esfelinde olur. Ammā ẕātü'l-cenb-i ḫāliṣin yaᶜnī ḥicāb-ı ḥācizde olan ẕātü'l-cenbin vecaᶜı şerāsīfe māil olur. Ve ḫāliṣte iḫtilāṭ-ı ᶜaḳl eks̱er ve aᶜrāḍ-ı sāire müştedd olur ve vecaᶜ ve ᶜusr-i nefes dahi müştedde olur ve şiddet-i ḥummāsı sürᶜatli olmaz, ḥummā-ı sāire gibi mütesāriᶜş-şiddet değildir. Ve baᶜḍı kerre ḥummāsı faḍlanın taᶜaffününe ḳadar teᵓeḫḫür etmekle ḥummā ziyāde ḳuvvet bulur.

Ve eger ẕātü'l-cenb veremi ṣadrda müstebṭın olan ġışāda ise vecaᶜ terḳuveye māil olur ve onda vecaᶜ dahi muḫtelif olur, terḳuveye o ġışā eczālarının mümāssesinden ve keẕālik o eczāda olan ḳuvve-i ḥāssede iḫtilāf olmak ḥasebiyle. Ve onda elbette ḍarebān olmaz. Ve onun vecaᶜı şerāsīf nāḥiyesine māil olur ve onun veremi aḍlāᶜda olan aᶜḍā-i laḥmiyyede olur ve onda kes̱īr ḫaṭar olmaz.

Ve Onun Redīsinin ve Selīminin ᶜAlāmetleri Beyānındadır

Ẕātü'l-cenbin selāmetine delālet eder [316a] nefs̱in sehl ve serīᶜ ve naḍīc olduğu. O ṣıfat üzere olan nefs̱ ebyaḍ ve emles ve müstevī olur ve nabḍda ṣalābet olmaz ve minşāriyyet-i şedīde dahi olmayıp vecaᶜ ve sāir aᶜrāḍ ḳalīle olur. Ve nefesinde ve nevminde selāmet olur ve ᶜilācı dahi ḳabūl eder ve onun ġāilesine ᶜalīl olan kimse taḥammül eder. Ve bedeninin ḥarāreti müteşābih ve müstevī olur. Ve onun līni olur, ᶜaṭaşı ve kerbi ḳalīl olur ve berāzı ve bevli ḥālet-i maḥmūde üzere olur. Ve bevlin nuḍcu o ᶜillette ᶜalāmet-i ceyyidedir, redāᵓet-i bevl o ᶜillette rediyye olduğu gibi. Ve berāzın redāᵓeti ve netni ve şiddet-i ṣufreti ᶜalāmet-i rediyyedir. Ve o ᶜillette ruᶜāf olsa ᶜalāmāt-ı ceyyide-i nāfiᶜadan olur.

Ve ẕātü'l-cenb redāᵓetinin ᶜalāmeti budur ki o ẕātü'l-cenbin aᶜrāḍ ve delāili şedīde ve ḳaviyye olur ve nefs̱ muḥtebes veyāḫūd baṭīᵓ olur ve nefs̱ naḍīc olmayıp levninde ḥumret-i ṣırfe veyāḫūd kümūdet ve sevāddan biri olur. Ve o nefs̱in lüzūceti ve ᶜusrü ve ḫanıḳı olur. Ve bi'l-cümle ẕātü'l-cenb-i maḥmūde ᶜalāmetlerinin ġayr-i maḥmūd olanın ᶜalāmetleri aḍdādı üzere olur.

Ve yine ᶜalāmāt-ı rediyyeden olur bevlinde ᶜaker olup ġayr-i müstevī olduğu. Ve keẕālik bevlin demevī olduğu, zīrā bu mis̱lli şüᵓūn dimāġın iltihābına delālet etmekle redī olur.

Ve yine ᶜalāmāt-ı rediyyeden olur mecnūbun ḥarāret-i şedīdesi olup ḫuṣūṣan eṭrāfında bürūdet olmak ve ḫalf cānibine mümtedde vecaᶜı olmak ve ᶜillet olan cānib üzere nāim oldukta vecaᶜı ziyāde olmak.

Ve kaçan ẕātü'l-cenb ve ẕātü'r-riye ṣāḥiblerine maraḍları āḫirinde iḫtilāf yaᶜnī müsterāḥa tereddüd ᶜārıḍ olsa kebid ḍaᶜīfe olduğuna delālet etmekle redī olur, ammā o iḫtilāf ẕikr olunan maraḍların ibtidāsında ᶜārıḍ olur ise ceyyid ve emr-i nāfiᶜ olur. Ammā bu ᶜilletlerden sonra iḫtilāf ᶜārıḍ olup ondan ᶜusr-i nefes ve kerb zāil olmasa baᶜḍı kerre o iḫtilāf dördüncü günde ḳatl eder veyāḫūd dördüncü günden muḳaddem ḳatl eder.

Ve ẕātü'l-cenbde taḥt-ı şerāsīfe iḫtilāc ᶜārıḍ olsa eks̱er-i ḥālde iḫtilāṭ-ı ᶜaḳla delālet eder, zīrā ẕātü'l-cenb vereminin mevḍiᶜi olan ḥicāb-ı ḥāciz reʾse müşārik olup dimāġ bi'l-müşāreke müteʾeẕẕī olur.

Ve keẕālik ᶜalāmāt-ı rediyyeden olur ẕātü'l-cenbin teneffüsünden ḥādis̱ olan ḫurācātın ḳable-sükūni'l-ḥummā ve ḳable-ḥudūs̱i'n-nefs̱ ġāire ve ġāibe olması, zīrā ḫurācāt-ı meẕkūrenin ġavrı māddenin ġavra ve bāṭına rücūᶜ eylediğine delālet etmekle mevte ᶜalāmet olur. Ammā baᶜde't-teḳayyuḥ ẓuhūr eden ceyyide ve rediyye ᶜalāmātın beyānı için münferiden ve müstaḳillen bir bāb īrād eyleriz.

Ve maᶜlūm ola ki ẕātü'l-cenbde nefs̱ ẓuhūr eylemese nefs̱in olmadığı baᶜḍı kerre maraḍın ḫiffetinden ve ḍaᶜīf olduğundan olur yaᶜnī maraḍın ḍaᶜfı māddenin ḳılleti ile olur ve mādde-i ḳalīle nefs̱ olunmaz. Ve baᶜḍı kerre dahi nefs̱in ᶜademi maraḍın ḫubs̱ünden olur, zīrā māddenin kemmiyyetinde kes̱ret olur velākin nefs̱e o mādde ᶜāṣıye olur ve lā-maḥāle ondan ḥādis̱ olan maraḍ ḫabīs̱ olur.

Buḳrāṭ dedi ki mecnūbun baᶜḍı kerre nefesi ve nefs̱i maᶜan ceyyid ve sehl olur velākin ᶜalāmāt-ı uḫrāsı rediyye ve ḳātile olur, mes̱elā nefesi ve nefs̱i ceyyid ve sehl olan mecnūbun vecaᶜı ḫalf cānibine meyl eder ve arkası ẓahrına ḍarb olunan kimsenin arkası gibi olur ve bevli ḳayḥī ve demevī olur. Pes bu ḥālet üzere olan mecnūb ḳalīlen felāḥ bulur belki yevm-i ḫāmis ile yevm-i sābiᶜ arasında helāk olur. Ve o ḥāl üzere olan mecnūbun on dört güne varınca ḳadar ḥayātı ḳalīlen mütemādī olur ve eker-i ḥālde yedinci günü tecāvüz eder ise necāt bulur.

Ve baᶜḍı kerre o mecnūbun iki ketifi arasında ḥumret ẓāhir olup ketiflerine süḫūnet ᶜārıḍa olur ve ḳuᶜūda ḳudreti olmaz. Pes bu ḥāl üzere olan mecnūbun baṭnında dahi süḫūnet olup ondan berāz-ı aṣfer ẓuhūr eder ise o kimse helāk olur meger ki yevm-i sābiᶜi tecāvüz eyleye.

Ve ẕātü'l-cenbde aṣnāfı keṡīr ve muḫtelif olan nefṡ sürᶜat üzere ẓuhūr eyleyip sonra vecaᶜ dahi müştedd olsa yevm-i ṡāliṡte o kimse helāk olur ve yevm-i ṡāliṡi tecāvüz eder ise ṣıḥḥat bulur.

Ve ẕātü'l-cenbin bir nevᶜi dahi vardır ki onda terḳuveden sāḳa mümtedde olan ḍarebān olur ve onun büzāḳı yaᶜnī ağzının suyu nefṡ olup aṣl-ı büzāḳ o nefṡe muḫāliṭ olmaz yaᶜnī ondan büzāḳ-ı aṣlī müncezib ve münᶜadim olur. Ve hem bevli naḳī ve ṣāf olsa o ẕātü'l-cenb dahi ḳātil olur, zīrā mādde cemīᶜan başa ṣuᶜūd eylediğine delālet eder lākin o ḥālet üzere olanlar dahi yevm-i sābiᶜi tecāvüz ederler ise onlar dahi ṣıḥḥat bulur meger ki Allāhu taᶜālā helākini irād eyleye. İnnehu ᶜalā-mā-yeşāu ḳadīrün.

Ẕātü'l-cenb Evḳātının ᶜAlāmātı Beyānındadır

Evrām-ı sāireler gibi ẕātü'l-cenb vereminin dahi ezminesi dört ḳısmdır: zamān-ı ibtidā ve zamān-ı tezeyyüd ve zamān-ı intihā ve zamān-ı inḥıṭāṭtır. Ve bu ezmine-i erbaᶜadan her birinin ᶜalāmetleri vardır.

Ammā zamān-ı ibtidānın ᶜalāmeti budur ki ibtidāda olan ẕātü'l-cenbde nefṡ olmaz veyāḫūd nefṡi raḳīḳ veyāḫūd ḳalīl olur veyāḫūd o nefṡ olur ki ona büzāḳ tesmiye olunur ve o büzāḳ tesmiye olunan nefṡi ḳarīben beyān eyleriz.

Ve zamān-ı tezeyyüdün ᶜalāmeti odur ki o zamānda aᶜrāḍ ve nefṡ ziyāde olur ve nefṡin riḳḳati noḳṣān ve ḫuṡūreti yaᶜnī koyuluğu ziyāde olur. Ve nefṡin evvelinde ḥumret bulunur ise ḥumrete münāsib iṣfirāra müntehī olur.

Ve zamān-ı intihānın ᶜalāmeti budur ki o zamānda nefṡ eshel olur ve ẕikri mürūr eden nuḍc üzere nefṡ naḍīc olur ve nefṡ-i keṡīr ve vecaᶜ-ı ḫafīf olur. Ve bu zamān-ı intihā nuḍc-ı tāmm zamānıdır.

İnḥıṭāṭın ᶜalāmeti budur ki cemīᶜan ẕikri mürūr eden zamān-ı intihā ᶜalāmetleri mevcūd olup içlerinden nefṡ ve şiddet-i aᶜrāḍ noḳṣānı aḫẕ eder ve o ᶜalāmetler zamān-ı inḥıṭāṭa ᶜalāmet olur. Ve nefṡ ve aᶜrāḍ cemīᶜan zāil olur ise zamān-ı inḥıṭāṭın nihāyeti olur.

Ẕātü'l-cenbin Bi-Ḥasebi'l-Esbāb Olan Aṣnāfları ᶜAlāmātı Beyānındadır

Ẕātü'l-cenbin sebeb-i fāᶜilīsine istidlāl olunan ᶜalāmetlerin birisi nefs̱tir. Nefs̱in basīṭü'l-levn ve muḫteliṭü'l-levn olduğu ile sebeb-i fāᶜilīye istidlāl olunur. Ve mevḍiᶜ-i vecaᶜdan ve ḥummādan ve ḥummānın şiddetinden ve ḥummānın nevbetinden dahi istidlāl olunur, zīrā nefs̱ ḥumrete māil olur ise sebeb-i fāᶜilī dem olduğuna delālet eder ve ṣufrete māil ise ṣafrāya delālet eder ve nefs̱in levni aşḳar ise dem ve ṣafrā maᶜan sebeb-i fāᶜilī olduğuna delālet eder ve nefs̱te nuḍc olmayıp levni beyāḍa māil ise balġama delālet eder. Ve nefs̱in levni sevād ve kümūdete māil olup ve o levnler duḫān mis̱l-li ḫāricden şey᾽-i ṣābiġ ile ᶜārıḍ olmadı ise sevdāya delālet eder.

Ve keẕālik balġamī veyāḫūd sevdāvī olan ẕātü'l-cenbin vecaᶜı süfle māil olur ve leyyin olur, ammā māddesi dem ve ṣafrādan biri olur ise onun vecaᶜı fevḳe müteṣaᶜᶜid olup mültehib olur

Ve şiddet-i ḥummā dahi mevādd-ı ḥārreye ve ḥummā-ı ġayr-i şedīde mevādd-ı bārideye ve berdün-māya delālet eder. Ve baᶜḍı kerre ḥummā nevāibi ḥasebiyle dahi mevādda delālet-i ceyyide ile delālet eder.

Ẕātü'l-cenbin İntiḳālātı ᶜAlāmetlerini Bildirir

Kaçan ẕātü'l-cenbde nefs̱-i maḥmūd serīᶜan mevcūd olmasa ve on dört gün mürūr edip o günlerde istinḳā dahi ḥāṣıl olmasa o [316b] verem cemᶜ-i middeye intiḳāl eylediğine delālet eder ve cemᶜin tezeyyüd ve taṣaᶜᶜudunun ibtidā-i ḥāline delālet eder.

Şiddet-i vecaᶜ ve ᶜusr-i nefes ve ḍīḳ-ı nefes ve nefesin inbisāṭı ḥālinde maᶜa-ṣıġarin teḍāᶜuf-ı nefes ve şiddet-i ḥummā ve ḫuşūnet-i lisān ḫāṣṣa-ten ve suᶜāl-i yābis, bu yābis suᶜāl mādde telezzüc eylediğinden olur ve kes̱āfet-i ḥicāb ve ḳuvvetin ḍaᶜfı ve şehvetin suḳūṭu ve iḫtilāf ve seher ve o mevāḍiᶜde iḥsās olunan s̱iḳal cemīᶜan bu eşyālar ẕātü'l-cenb vereminin middeye ibtidā eyledikleri ᶜalāmetleridir.

Ve kaçan midde kāmileten cemᶜ olunsa ḥummā ve vecaᶜ sākin olur lākin s̱iḳal ziyāde olur.

Ve kaçan verem münfecir olsa ona nāfiḍ-i muḫtelif ve nabḍ-ı müstaʿriḍ-i muḫtelif ʿārıḍ olur ve ḳuvvet sāḳıṭ ve nefes meẕbūl yaʿnī ḫurde ve ṣaġīr olur. Ve baʿḍı kerre midde aʿḍāyı ve veremi lezʿ edip ḥummā-ı şedīd aḫẕına müʾeddī olur.

Ve kaçan verem münfecir olup vaḳt-i inficārdan kırk güne varınca ḳadar mādde tenḳıye olunmasa sill maraḍına teʾeddī eder. Ve müteḳayyiḥ olan veremin inficārı yevm-i sābiʿde olur, yevm-i sābiʿden sonra münfecir olanların vuḳūʿu yevm-i sābiʿde münfecir olanlardan eḳall olur velākin o eḳallden biri birine ḳıyās ile kes̱īrü'l-vuḳūʿ olanlar yirmi yāhūd kırk veyāḫūd altmış günlerde münfecir olanlardır. Ve her ne miḳdār ẕātü'l-cenb vereminin ʿavārıḍ-ı cemʿi müştedde olur ise o veremin inficārı esraʿ olup müddet-i ḳalīlede münfecir olur.

Ve kaçan ẕikr olunan ʿavārıḍ[356] leyyin ve ḫafīf olsa inficār ebṭaʾ olur.

Ve kaçan ẕātü'l-cenbin ʿalāmātı hāile ve meḫūfe olsa ve onun nefs̱inde ve ġayrıda ʿalāmāt-ı maḥmūde müşāhede eylesen sen o ʿalāmāt-ı hāileden cezaʿ-ı küllī ile cezaʿ eyleme, zīrā nefs̱-i maḥmūd ile maʿiyyeti olan ʿalāmāt-ı hāile cemʿin ʿavārıẕındandır.

Ve her kaçan ẕātü'l-cenbde olan vecaʿ nefs̱ ve faṣd ve ishāl mis̱lli nesnelerin biri ile teskīn olunmasa o ẕātü'l-cenb veremi yā teḳayyuḥ eder veyāḫūd ḳable't-teḳayyuḥ ḳatl eder. Bu iki emrin hangisi olacağı delāil-i sāire ile taʿyīn olunur: Nabḍ şedīden temeddüd eylese ve ḫuṣūṣan nabḍın tevātürü dahi müşredd olsa eger o kimsede ḳuvvet ḳaviyye olur ise ẕātü'r-riyeye ve teḳayyuḥ ve sille intiḳālini inẕār eder. Ve bi'l-cümle mecnūbda ḳuvvet ve selāmet delāili mevcūde iken nefs̱ ve ishāl ve faṣd ve tekmīd ile onda olan vecaʿ sākin olmasa o veremin meʾāli teḳayyuḥa rāciʿ olur.

Ammā o kimsede selāmet ve s̱ebāt-ı ḳuvvet ve s̱ebāt-ı şehvet mis̱lli nesnelerin delāili mevcūde olmasa onlar ẕātü'l-cenbin evvelā ġaşy iḥdās̱ edip baʿdehu ihlāk edeceğini inẕār eder. Ve eks̱er-i ḥālde veremin inficārı ve vecnelerin iḥmirārı katında şehvet-i sāḳıṭa ve eṣābiʿe süḫūnet ʿārıḍa olur, zīrā inficār katında ebḫıre müteṣāʿide olup bu ḥāletler ʿārıḍa olur.

Kaçan o verem feḍā-i ṣadra münfecir olsa birkaç gün miḳdārı ʿillet ḫiffet üzeredir diye tevehhüm olunur sonra onun ḥāli seyyiʾ ve redī olur. Ve

356 Yaʿnī ẕātü'l-cenb veremi cemʿ-i midde eylediği zamān ḥādis̱ olan aʿrāḍ.

verem münfecir olsa bundan aḳdem bizim ḥikāye eylediğimiz üzere nabḍ ḍaʿīf ve müstaʿriḍ ve ebṭaʾ ve mütefāvit olduğu müşāhede olunur, zīrā veremin inficārında olan istifrāġla ḳuvvete inḥilāl ve ḥarāret-i ġarīziyyeye inṭıfā ʿārıḍ olur.

Ve keẕālik veremin inficārında aḫlāṭın leẕʿi ḥasebiyle evvelā nāfiḍ aḫẕ edip ona ḥummā tābiʿa olur. Ve eger verem-i münfecirin māddesi kes̱īre ve ḳuvvet ḍaʿīfe olur ise helāke müʾeddī olur.

Ve maʿlūm ola ki kaçan ḳuvvet ḍaʿīfe olup temeddüd ve tevātür şedīd olur ise bundan aḳdem senin bildiğin üzere o ḥālet-i ġaşy inẕār eder. Eger tevātür ednā ve ẕātü'l-cenbin iḳtiḍā eylediği mertebeden dūn olur ise baʿḍı kerre sübātı ve teşennücü veyāḫūd buṭʾ-ı nuḍcu inẕār eder. Ve ẕikr olunan aḥvālin sübāt iḥdās̱ının vechi budur ki o inficārdan ḥāṣıl olan ebḫıre-i raṭbe ḥiddetli olmaz, zīrā ḥiddetli olsa idi nabḍın tevātürü müştedd olur idi, pes tevātür-i nabḍda şiddet olmadığı ẕikr olunan ebḫırenin muḥtedde olmadığına delālet eder. O ebḫıre dimāġa ṣuʿūd eyledikte onu dimāġ ḳabūl eder ve ḳuvvette ḍaʿf olmakla dimāġın ḳabūl eylediği ebḫıreyi aʿṣāba defʿe ḳādire olamayıp sübāt iḥdās̱ eder. Ve eger dimāġda ḳuvvet olup o ruṭūbetli ebḫıreyi aʿṣāba defʿe ḳādir olur ise aʿṣāba defʿ edip teşennüc iḥdās̱ eder.

Ve māddenin ġalīẓa olduğu teḳayyuḥun ḥuṣūlü buṭʾ üzere olduğuna delālet eder. Ve dimāġ ve aʿṣābda baʿḍı kerre ḳuvvet olup ẕikr olunan ebḫıreyi ḳabūl etmemekle ẕātü'l-cenb emrāḍ-ı dimāġiyyeye intiḳāl eylemez. Ve ẕātü'l-cenb ṣāḥibinin ḍīḳı müştedd olsa velākin ḥummāsı olmasa teşennücü inẕār eder.

Ve kaçan ʿillet-i meẕkūre ḳalīlen sükūnet ve ḫiffet üzere olunup onda nefs̱ olmasa mādde bevl ve berāz ile müntefiḍa olduğuna delālet eder. Ve baʿḍı kerre onda iḫtilāf-ı mirāriyye-i raḳīḳ ẓuhūr veyāḫūd bevl-i ġalīẓ ẓuhūr eder. Ve bevl ve berāzında o ḥāller ẓāhir olmaz ise ḳarīben ḫurāc iḥdās̱ına delālet eder.

Ve kaçan merāḳḳ ve şerāsīfte temeddüd ve ḥarāret ve s̱iḳal rüʾyet olunsa ürbiyyelerde ḫurāc iḥdās̱ını veyāḫūd sāḳa māil ḫurāc ḥudūs̱unu inẕār eder. Ve ḫurācın sāḳa meyli olanları selāmete şedīden delālet eder. Ve bu mis̱lilere Buḳrāṭ emr eder ki ḫarbaḳ ile ishāl eyleyeler.

Ammā o ʿillette ʿusr-i nefes ve ḍīḳ-ı ṣadr ve ṣudāʿ-ı veter ḳuvvette[357] olsa ve s̱edy ve sāʿidde s̱iḳal ve fevḳe māil ḥarāret iḥsās olunsa māddenin iki kulak cāniblerine ve nāḥiye-i reʾse meylini inẕār eder. Ve ẕikr olunan ḥāletler mevcūde olup velākin kulak ve reʾs nāḥiyelerinde veremden ve ḫurācdan bir nesne olmasa mādde dimāġa meyl edip ḳatl eder.

İkinci Faṣl Ẕātü'l-cenb Ḥudūs̱ünden İkinci Veyāḫūd Üçüncü Günde Bedʾ Eden Nefs̱e Müteʿalliḳ Kelām-ı Cāmiʿdir

Efḍal olan nefs̱in evṣāfı budur ki o nefs̱ sürʿat ile ẓuhūr ve sühūlet ile ḫurūc eder, kes̱īrü'l-miḳdār olur ve nuḍcu dahi ziyāde olur.

Ve mādde-i naḍīcanın ʿalāmeti budur ki naḍīc olan nefs̱ emles ve müstevī olup onda lüzūcet olmaz belki ḳıvāmı muʿtedil olur veyāḫūd o vaṣf üzere olanlara ḳarīb olur. Kaçan mecnūbda iḫtilāṭ veyāḫūd seher veyāḫūd ʿaraḍ-ı redī-i āḫer ẓuhūrundan sonra o mecnūbda nefs̱-i naḍīc ẓuhūr eylese o redī olan ʿaraḍları nefs̱-i naḍīc teskīn eder. Ve ẕikr olunan evṣāf ile mevṣūf nefs̱ten sonra efḍal olan nefs̱ evāil-i eyyāmında ṣufrete nāẓır olup ḥumrete meyli olanlardır. Ondan sonra efḍal olan nefs̱ nefs-i zebedīdir.

Ve zebedī olan nefs̱in sebebi budur ki ḫılṭtan miḳdār-ı ḳalīl bir cüzʾ-i raḳīḳa havā-i kes̱īr muḫāliṭ olup onun muḫālaṭası cidden ziyāde ve şedīde olur. Ve zebedī olan nefs̱ evvelā ẕikr olanlar ḳadar ceyyid olmaz belki redāʾete māil olur. Ve evvel-i ḥudūs̱unda nefs̱in aḥmer-i ṣırf veyāḫūd aṣfer-i ṣırf-ı nārī olanları erdeʾ olur.

Ve cidden erdeʾ olan nefs̱lerden biri dahi budur ki nefs̱ ebyaḍ-ı lezic olup müstedīr olur. Ve cemīʿan nüfūs̱un erdeʾi esved olan nefs̱tir, ʿale'l-ḫuṣūṣ nefs̱-i esvedin müntin olanları ziyāde erdeʾdir. Ve nefs̱-i aṣfer nefs̱-i esvedden ve keẕālik ġalīẓ ve mütedaḥric ve müstedīrden ḫayrlıdır. Ve nefs̱-i müstedīr nefs̱-i aḥmerden ḫayrlıdır her ne ḳadar nefs̱in istidāresi māddenin ġılẓatine ve ḥarāretin istīlāsına delīl olup redī olur ise. Ve o istidāre üzere olan nefs̱ maraḍ uzayıp bi'l-āḫere sille ve ẕübūle müʾeddī olacağını inẕār eder. Ve aḥmer aṣferden ḫayrlı olur, zīrā nefs̱ aḥmer oldukta yalnız dem-i ṭabīʿī olur veyāḫūd dem-i ṭabīʿīnin balġam-ı muʿtedil ile muḫteliṭ olanları

---

357 [Ragıp Paşa'da ibare "ṣudāʿ-ı veter ḳuvvette", Hamidiyede "ṣudāʿ ve ʿırḳ ḳuvvette", Arapça matbuda "ve s̱iḳalen fi't-terḳuvet"tir.

olur ve her hangisi ise ṣafrā-i [317a] ekkāle ve muḥteriḳadan ġāilesi ehven olur. Ve nefs̱-i aḫḍar cümūda veyāḫūd iḥtirāḳ-ı şedīde delālet eder.

Ve baʿḍı kerre nefs̱ cevherinde redī olur, maʿa-hāẕā ḫurūcunda sühūlet olur ve onun sühūleti ḫurūcu ile redāʾet-i cevherinin ḥükmü zāil olmaz. Ve müntin olan nefs̱ redī olur ve bu mis̱lli redīlerin intifās̱ı yaʿnī nefs̱e muṭāvaʿati kes̱īrü'l-miḳdār olduğundan olur yoksa o muṭāvaʿat nuḍc ḥasebiyle ḥāṣıl olan sühūlet değildir. Ve her ne nefs̱ ki onun ile eẕā mündefiʿ ve sākin olmaya, o nefs̱ ceyyid değildir.

Ve eṭıbbānın ʿādeti budur ki ṣadrdan iḫrāc olunan ruṭūbet sāẕece olup ona şeyʾ-i ġarīb naḍīc ve aḫlāṭ-ı erbaʿanın birinden dahi bir nesne muḫāliṭ olmaz ise ona büzāḳ tesmiye ederler ve ona nefs̱ ıṭlāḳ eylemezler. Ve bu mis̱lli büzāḳ dāim olup onun hangi ḫılṭ idiğine ve onda nuḍc ḥāṣıl olduğuna delālet eder bir ḥālet olmasa o mis̱lli büzāḳın devāmı delālet eder ki o ʿillet müzmin olup uzar ve kaçan ʿadem-i nuḍcla redāʾet dahi olur ise helāke delālet eder.

Ve bi'l-cümle nefs̱in levni ḥasebiyle ve ḳıvāmının ġılẓati ve riḳḳati ḥasebiyle ve şeklinim istidāresi ve ʿadem-i istidāresi ile ve kemmiyyetinin kes̱ret ve ḳılleti ile delāleti olur.

Ve nefs̱-i māliḥ nezle-i ekkāleye delālet eder. Ve ḫılṭ-ı ġalīẓ-i nefs̱ī ve belki nefs̱-i ḳayḥ baʿḍı kerre riyede ḳurḥa yok iken ḥādis̱ ve ẓāhir olur ve o mis̱lli nefs̱ bir nevʿ ruṭūbet-i ṣadriyyedir ki o ruṭūbet otuz yaşını elli yaşına varınca ḳadar tecāvüz edip riyāḍeti terk edenlerin bedenlerinden taḥallüb eder ve feḍā-i ṣadra müteḥallib olup nefs̱e muṭāvaʿat eder. O nefs̱ ile kırk günde tenḳıye ḥāṣıl olur ve baʿḍı kerre bir sene ḳadar nefs̱ edip sene tamāmında istinḳā ḥāṣıl olur ve o mis̱lli nefs̱te kes̱īren beʾs olmaz.

Buḥrānāt-ı Ẕātü'l-cenb

Kaçan mecnūb yevm-i evvelde nefs̱ edip o nefs̱ raḳīḳ ve naḍīc olsa tevaḳḳuʿ olunur ki o ʿilletin māddesi dördüncü günde nuḍc bulup yedinci günde buḥrān eyleye. Ve eger rābiʿde nuḍc ḥāṣıl olmasa veyāḫūd yevm-i evvelde nefs̱ eylemeyip yevm-i evvel mürūrundan sonra nefs̱e ibtidā eylese onun buḥrānı on birinci günde veyāḫūd on dördüncü günde olur. Ve dördüncü gün tecāvüz edince ḳadar nefs̱ eylemeyip sonra nefs̱e ibtidā eylese

ve nefs̱inde nuḍc olsa o ʿilletin emri mütevassıṭ olur yaʿnī redāʾet ile cevdet arasında olur. Eger rābiʿden sonra ibtidā eden nefs̱te nuḍc olmaz ise ʿilletin müddeti ṭavīle olur ve ondan bürʾ recā olunur ʿale'l-ḫuṣūṣ onda ʿalāmāt-ı ceyyide ola, recā ziyāde olur. Ve o ʿalāmāt-ı ceyyideler ḳuvvetin ve şehvetin vücūdu ve sinnin ḥadās̱eti, şābb-ı ḳavī olduğudur.

Ammā mecnūb yedinci güne varınca ḳadar nefs̱ eylemese veyāḫūd nefs̱inde ḳaṭʿā nuḍc olmasa belki o nefs̱ ḫılṭ-ı sāẕec olsa, eger o nefs̱ ṣāḥibinde ḳuvvet ḍaʿīfe ise delālet eder ki onun māddesi baʿde-zamānin nuḍc eder ve ona ḳable'n-nuḍc ḍaʿf ve ḫaver ʿārıḍ olur ve ḍaʿfı ḥasebiyle on dört günü tecāvüz eylemez belki on dört günden muḳaddem helāk olur, zīrā māddenin nuḍcu ve ʿilletin buḥrānı kırk günde veyāḫūd altmış günde olur ve ṭabīʿat-ı ḍaʿīfe o günlere varınca ḳadar sālimeten mümtedde olmaz. Ammā nefs̱in ṣāḥibinde ḳuvvet ḳaviyye ve iki şehvet[358] dahi muʿtedile ve maḥmūde olsalar ve nevm ve nefes dahi lāyıḳları üzere olsalar ve bevl dahi naḍīc ve ceyyid olsa recā olunur ki o ʿalīl on dört günü tecāvüz edip eks̱er-i ḥālde on dört günden sonra helāk olur. Ve bu meẕkūrların küllīsi eger mādde ḥādde olur ise vāḳiʿ olup onun ḥükmü olur. Ve bi'l-cümle buḥrān-ı ḫafīfin bu ʿillette aṭveli on dört günde olur ve baʿḍı kerre yirmi güne varınca ḳadar mümtedde olur. Ve Cālīnūs zuʿm eder ki baʿḍı kerre otuz günde nefs̱ ile istinḳā ḥāṣıl olup o vaḳtte buḥrān-ı tāmm müṣādif olur. Ve bundan aḳdem biz ẕikr eyledik ki sāẕec büzāḳı olan nefs̱ ṭūl-i ʿillete delālet eder.

Ve baʿḍı kerre müttefiḳ olur ki bir vaḳt içinde buḥrānın vuḳūʿuna tevaḳḳuʿ olunur, ona bir delīl ve sebeb ʿārıḍ olup o buḥrānı taḳrīb yāhūd tebʿīd eder, mes̱elā nefs̱ bulunup ve aḥvāl delālet eylese ki buḥrān on dördüncü günde vāḳiʿ olur velākin yedinci günden sonra nefs̱-i esved vāḳiʿ olsa ve ḫuṣūṣan o nefs̱-i esved sekizinci gün gibi yevm-i redīde vāḳiʿ olsa o nefs̱ on dört günden muḳaddem buḥrān-ı redī vuḳūʿuna delālet eder. Ammā ṣūret-i meẕkūrede delīl-i redī bedeline delīl-i ceyyid ẓuhūr edip nuḍc-ı maḥmūda delālet eylese buḥrān-ı redīnin teʾeḫḫürüne ve buḥrān-ı ceyyidin teḳaddümüne delālet eder. Ve lāyıḳtır ki bu umūrlar fehm olunup muʿālecede ḍucret olunmaya.

358 "İki şehvet"ten murād şehvet-i ṭaʿām ve şehvet-i şarābdır.

Üçüncü Faṣl Ẕātü'r-riye Beyānındadır

Ẕātü't-riye bir nevᶜ verem-i ḥārrdır ki o verem-i ḥārr riyede ḥādiṡ olur. Ve o verem baᶜḍı kerre riyede olan sebeb ile evvelen ve ibtidāen riyede ḥādiṡ olur. Ve baᶜḍı kerre riyeye nüzūl eden nezleye tābiᶜ olur ve o, ẖavānīḳ ḥasebiyle olur ki o ẖavānīḳ riyeye taḥallül eder yāhūd ẕātü'l-cenb ẕātü'r-riyeye istiḥāle eder. Ve bu miṡlli ẕātü'r-riye yevm-i sābiᶜe varınca ḳadar ḳatl eder. Ve bu miṡlli ẕātü'r-riyede ṭabīᶜat nefs-i māddeye ḳaviyye olur ise ekṡer-i ḥālde sill vuḳūᶜuna tevaḳḳuᶜ olunur.

Ve ẕātü'r-riye aẖlāṭ-ı erbaᶜanın her birinden tekevvün eder lākin balġamdan tekevvünü keṡīrü'l-vuḳūᶜ olur, zīrā ᶜuḍv-ı riyede seẖāfet ḥasebiyle ẖılṭ-ı raḳīḳ muḥtebes olmaz ve iḥtibāsı nādirü'l-vuḳūᶜ olur.

Ve ẕātü'l-cenb ẕātü'r-riyenin ᶜaksi üzere olur, zīrā ẕātü'l-cenb ᶜuḍv-ı ġışāī ve keṡīf ve müstaḥṣaf mevāḍiᶜde olur, onlara ancak mirār miṡlli laṭīf-i ḥārr olan mevādd nüfūẕ eder, balġam gibi keṡīf olanlar nādiren nüfūẕ eder.

Maᶜa-hāẕā baᶜḍı kerre ẕātü'r-riye demden dahi ḥādiṡ olur ve ḥumret cindisnden olur ve ẕātü'r-riyeden bu cins ḳātildir, ekṡer-i ḥālde redāᵓeti ḥasebiyle ve riyenin ḳalbe mücāvereti ḥasebiyle ḳatl eder. Ve ḳatlin bir sebebi dahi budur ki muᶜālece ḳaṣdıyla ona edviye verilse o edviye keyfiyyet-i nāfiᶜası bāḳıye iken riyeye vāṣıl olmaz buᶜd-ı mesāfe ḥasebiyle ve keẕālik ḍımād olundukta ḍımādın dahi keyfiyyeti riyeye keṡīren vāṣıl olmaz.[359] Ve muᶜālece-i meẕkūrenin ṭabīᶜata iᶜāneti olmamakla maraḍ ġalebe edip ḳatl eder.

Ve ẕātü'r-riye baᶜḍı kerre taḥallül ile zāile olur ve gāhīce dahi meᵓāli teḳayyuḥa rücūᶜ eder ve gāhīce dahi taṣallüb eder ve çok kerre dahi ẖurācāta intiḳāl eder ve ḳarānīṭusa dahi intiḳāl edip redī olur ve ḳalīlen ẕātü'l-cenbe dahi intiḳāl eder. Ve ẕātü'l-cenbi ẖader taᶜḳīb eylediği gibi ẕātü'r-riyeyi dahi ẖader taᶜḳīb eder. Ẕātü'r-riyeyi ẖaderin taᶜḳībi ẕātü'l-cenbi taᶜḳībinden ekṡer olur.

Ve ruᶜāfın ẕātü'l-cenbe nefᶜi olduğu ḳadar ẕātü'r-riyeye nefᶜi olmaz, mādde-i ruᶜāf dem ve ẕātü'l-cenbin māddesi balġam olmakla māddeleri muẖtelif olduğu ḥasebiyle ve yine o sebeb ile ki maḥall-i ruᶜāf riyenin, ṣad-

359 Zīrā ḍımād ile riye arasına aḍlāᶜ ve aġşiye ḥāil olur.

rın ḥicāblarından ve aġşiye ve ʿaḍalātından baʿīd olur ve maḥall-i baʿīdden mevādd müncezibe olmamakla keṡīren tenḳıye ḥāṣıl olmaz.

el-ʿAlāmāt: Ẕātü'r-riye aṣḥābında ḥummā-ı ḥādde olur aḥşāda verem-i ḥārr olmak ḥasebiyle ve şedīden ḍīḳ-ı nefes olur ḫunāḳı olanlar gibi. Ve o ḍīḳ ile müteneffis olan kimse muntaṣıb olur. Ve o verem mesālik-i nefesi taḍyīḳ eder ve nefesinin ḥarāret-i şedīdesi olur. Ve cevheri ġayr-i ḥassās olup ġışāsında ḥiss olan ʿuḍv-ı riyede keṡret-i mādde ḥasebiyle ṡiḳal olur. Ve o ġışā cevher-i [317b] riyeyi küllen muḥtevī olduğundan ẕikr olunan mādde-i müctemiʿa-i keṡīre ṣadrı bi'l-cümle temdīd eder ve onda bir nevʿ vecaʿ olur ki o vecaʿ ṣadrdan ve ʿumḳtan bedʾ edip ḳassa ve ṣulba yaʿnī feḳārāt-ı ẓahra müntehī olurç Ve baʿḍı kerre beyne'l-ketifeyn dahi vecaʿ iḥsās olunur ve baʿḍı kerre ketifte ve terḳuvede ve ṡedyde ḍarebān iḥsās olunur ve o ḍarebān muttaṣıl olur veyāḫūd suʿāl ʿārıḍ oldukta iḥsās olunup baʿdehu munḳaṭıʿ olur.

Ve ẕātü'r-riye aṣḥābı ıḍṭıcāʿa ḳādir olmaz lākin ḳafāsı üzere muḍṭacıʿ olmak ona mümkin olur; cenb üzere ıḍṭıcāʿ eylese muḫtenıḳ olur.

Ẕātü'r-riye ṣāḥibinin evvelā lisānı muḥammere olur sonra esved olur. Ve lisānına yed ile mess olunsa yede iltiṣāḳ edip yapışır ve hem lisānında ġılẓat ḥādiṡe olur. Ve baʿḍı kerre imtilā ve temeddüdde vech cemīʿan ṣadra müşārik olur. Ve iki vecnede ḥumret ve intifāḫ ẓāhir olur, zīrā veche ve veceneye buḫār taṣaʿʿud eder. Ve onların laḥmiyyetleri ekṡer ve hem müteḫalḫil olduklarından mā-ʿadā cildeleri cebhe cildeleri gibi müstaḥṣaf değildir, onun için onlar ṣāʿide olan ebḫıreyi ḳabūl edip ẕikr olunan ḥālāt ʿārıḍa olur. Ve baʿḍı kerre ḥumret ziyāde olup yanakları maṣbūġ gibi olur. Ve baʿḍı kerre o ebḫırenin ṣuʿūdu iḥsās olunur ki ke-enne nār-ı müşteʿile onun vechine ʿālī olur ve onda nefḫa-i şedīde dahi ẓāhir olur ve ḥummāsı ve āfeti ʿaẓīm olmakla nefesi ʿaẓīm ve serīʿ olur ve gözlerinde tehebbüc ve gözlerinin ḥareketlerinde ağırlık ve gözleri damarlarında imtilā ve cefnlerinde yaʿnī göz kapaklarında dahi ağırlık olur. Bu meẕkūrların sebeb-i ḥudūṡu dahi ẕikri sābıḳ ebḫıre-i ṣāʿide olur. Ve ṭabaḳāt-ı ʿayndan ṭabaḳa-i ḳarniyyede teverrüm gibi ve ḥadeḳa-i ʿaynda cüḥūẓ ve düsūmet ve simen gibi ḥālāt ẓāhire olur. Ve raḳabesi dahi taġalluẓ edip kalın olur. Ve buḫār-ı raṭbın keṡreti ḥasebiyle baʿḍı kerre sübāt

dahi ʿārıḍ olur. Ve gāhīce o ʿillet ṣāḥibinin eṭrāfı bāride olur yaʿnī eli ve ayağı sovuk olur.

Ammā ẕātü'r-riye aṣḥābının nabḍı[360] mevcī ve leyyin olur, zīrā o maraḍ-da olan veremin maḥalli ʿuḍv-ı leyyindir ve mādde-i maraḍ ruṭūbettir, pes o mis̱lli maraḍda nabḍ mebcī ve leyyin olur. Ve nabḍ-ı mevcī inbisāṭ-ı vāḥid-de muḫtelif olur ve baʿḍı kerre dahi munḳaṭıʿ olur ve gāhīce dahi inbisāṭ-ı vāḥidde ẕā-ḳurʿateyn olur. Ve baʿḍı kerre dahi nabḍın ẕikr olunan aṣnāfı bu ʿillette inbisāṭāt-ı kes̱īrede vāḳiʿ olur ve baʿḍı kerre el-vāḳıʿ fi'l-vasaṭ tesmiye olunan nabḍ dahi ḥādis̱ olur. Ve ẕātü'r-riye aṣḥābının nabḍı eks̱er-i ḥālde ʿaẓīm olur şiddet-i ḥācet ve līn-i ālet olduğu için lākin onların ḳuvvet-leri cidden ḍaʿīf oldukta nabḍ ʿaẓīm olmaz. Ammā onların nabḍı baʿḍı kerre müştedd olur ve baʿḍı kerre dahi tevātürü ḳalīl olur ve tevātürün şiddeti ḥummā ve ḥācet ḥasebiyle olur ve tevātür ile ʿiẓamı cemʿe ḳuvvet kāfiye olup veyāḫūd kāfiye olmadığı ḥasebiyle olur.

Ve fāḍıl İbuḳrāṭ ẕikr eyledi ki ẕātü'l-cenb aṣḥābının s̱edyleri katında ve ḳurbünde ḫurācāt olup teḳayyuḥ eyleyip ḳurḥasında nāṣūr olsa ẕātü'r-riye āfetinden onlar taḫalluṣ ederler ve ḫalāṣın sebebi maʿlūmdur. Ve keẕālik onların sāḳlarında dahi ḫurācāt olsa yine ʿalāmāt-ı maḥmūde olur.

Ve ẕātü'r-riye ẕātü'l-cenbe intiḳāl eylese, her ne ḳadar o intiḳāl nādir ise, onların ḍīḳ-ı nefesleri ḫiffet bulur ve onda veḫar yaʿnī ḥarāret-i ṣadr ḥādis̱ olur. Ve ẕātü'r-riye ṣāḥibinin nefs̱i ẕātü'l-cenbde olduğu gibi gāhīce elvān-ı muḫtelife üzere olur. Ve ẕātü'r-riyenin eks̱eri balġamī olur.

Ammā o ẕātü'r-riye ki ḥumret[361] cinsinden veyāḫūd ḥumrete māil olsa o zamān ẕātü'r-riyede ḍīḳ-ı nefes olur velākin ṣadrda s̱iḳal-i maḥsūs ḳalīl olur ve iltihābı ġāyet şiddette olur.

Ve ẕātü'r-riye vereminin teḳayyuḥa intiḳālinin ʿalāmetleri ẕātü'l-cenbin teḳayyuḥa intiḳālinin ʿalāmetlerine ḳarīb olur ve o ʿalāmetler bunlardır: On-ların ḥummāları ve vecaʿları noḳṣān üzere olmaz ve muʿteber olacak ḳadar onlarda nefs̱ ve rüsūbu olan bevl-i ġalīẓ ile yāhūd berāz ile onlarda nefḍ ve mevāddı defʿ olmaz. Ve kaçan bu ʿalāmātı maraḍ-ı meẕkūrda müşāhede

360 Nabḍāt-ı meẕkūrenin ḥaddi ve māhiyyeti kitāb-ı evvelden bābu'n-nabḍda tafṣīl olunmuştur.

361 "Ḥumret" o veremdir ki onun mevāddı dem ile ṣafrā olur."

edip ve o ʿalāmetler mevcūde iken marīḍi sālim ve ḳavī bulsan o verem ve maraḍ teḳayyuḥ ve ḫurācāttan birine müʾeddī olur ve mevāddı fevḳe veyāḫūd süfle rāciʿa olur. Ẕātü'l-cenbin ẕikr olunan ʿalāmāt ḥasebiyle hangi ṭarafa meyli olduğu maʿlūm olur. Ẕikri mürūr eden ʿalāmāt mevcūde iken marīḍde ḳuvvet ve selāmet olmasa marīḍin helāki tevaḳḳuʿ olunur.

Ve kaçan marīḍin büzāḳında yaʿnī ağzı suyunda ḥalāvet ẓāhir olsa ẕātü'r-riye veremi teḳayyuḥ etmiştir, o ṣūrette kırk güne varınca ḳadar tenḳıye olur ise fe-bihā ve illā müddet-i maraḍ ṭavīle olur.

Ve kaçan ẕātü'r-riyenin müddeti ṭavīle olsa ayaklarda tehebbüc ḥādis̱ olur, ḳuvvet- ġāẕiyenin ḫuṣūṣan ayakta olan ḳuvvet-i ġāẕiyenin ḍaʿfı ḥasebiyle. Ve eger mevādd mes̱āneye meyl eylese ondan selāmet recā olunur.

Dördüncü Faṣl Riyede Ḥādis̱ Olan Verem-i Ṣulb Beyānındadır

Baʿḍı kerre riyede verem-i ṣulb ḥādis̱ olur ve o verem-i ṣulbe ḍīḳ-ı nefes delālet eder ve o ḍīḳ günden güne ziyāde olur ve s̱iḳal ve ḳıllet-i nefs̱ ve suʿālden ḥādis̱ şiddet-i yübūset olur. Ve baʿḍı kerre tevātür-i suʿālden cefāf ḥādis̱ olur ve maʿa-hāẕā ṣadrda ḥarāret ḳalīl olur.

Beşinci Faṣl Riyede Ḥādis̱ Olan Verem-i Rıḫv Beyānındadır

Baʿḍı kerre riyede verem-i rıḫv ḥādis̱ olur ve ona ḍīḳ-ı nefes ʿārıḍ olup onda büzāḳ-ı kes̱īr ve ruṭūbet-i ṣadr olur ve ḥarāret-i kes̱īresi olmaz ve yüzünde kırmızılık dahi olmaz belki levn-i vechi reṣāṣī olur.

Altıncı Faṣl Büs̱ūr-i Riye Beyānındadır

Baʿḍı kerre riyede büs̱ūr olur ve ʿalāmeti budur ki riyede s̱iḳal iḥsās olunur ve ḍīḳ-ı nefes olup sürʿat ve tevātür dahi olur ve ṣadrda ḥarāret ve iltihāb olur ʿumūm üzere olan ḥummā yok iken.

Yedinci Faṣl Riyede Olan İctimāʿ-i Mā Beyānındadır

Baʿḍı kerre riyede su cemʿ olur ve ona melīle ve ḥummā-ı leyyine ve eṭrāfta ḥādis̱ olan verem ve sūʾ-i teneffüs ve raḳīḳ ve māī olan nefs̱ ve müsteskī olanların ḥāli gibi ḥālin ʿurūḍu delālet eder.

Sekizinci Faṣl Ḳaṣabe-i Riyeye ᶜĀrıḍ Olan Verem ve Cirāḥat Beyānındadır

Ve onların ᶜalāmetleri budur: Onların ḥummā-ı ḍaᶜīfesi ve vasaṭ-ı ẓahrında ḍarebānı ve vecaᶜı olur; vecaᶜ iḥsās olunmamakta ḳaṣabe-i riye riyenin kendi gibi değildir, ḳaṣabede vecaᶜ iḥsās olunur velākin vecaᶜı ḫafīf olur. Ve o āfette cesedde ḥikke ve ṣavta buḥḥa ᶜārıḍa olur. Ve o cirāḥat-i ḳaṣabe teḳarruḥ eylese onda nükhe-i semekiyye ve nefs̱-i nezr ẓuhūr eder yaᶜnī ağzında balık rāyiḥası ve nefs̱-i ḳalīl bulunur.

Dokuzuncu Faṣl Ḳayḥ ve Cemᶜ-i Midde Beyānındadır

Ḳayḥ kelām-ı eṭıbbāda iki maᶜnā üzere gelir: Evvelkisi budur ki veremin midde cemᶜine ıṭlāḳ olunur. Ve bu maᶜnā üzere olan ḳayḥ eṭıbbā muḥāverelerinde her maḥallde istiᶜmāl olunur. Ve ikincisi budur ki emrāḍ-ı ṣadrda ḫāṣṣaten ḳayḥ ıṭlāḳ olunup onunla ṣadr ile riye arasında olan feḍā ve fürcenin münfecire olan irin ile imtilāsı murād olunur o imtilā gerek ise cānib-i vāḥidede veyāḫūd iki cānibde olsun.

Ve bu imtilānın sebebleri nezle olup ẕikr olunan fürceyi defᶜaten ṣabb eylediği mevādd mümteliʾe eder veyāḫūd riyede ḥādis̱ olan ḳurḥa-i münfecireden midde ve ṣadīd seyelān edip o feḍāyı mümteliʾe eder. Ve eks̱eriyyā yirmi günden sonra o feḍāda müctemiᶜa olan mādde teḳayyuḥ edip intifās̱ eder yaᶜnī nefs̱e muṭāvaᶜat edip nefs̱ ile tenḳıye olunur veyāḫūd o imtilānın sebebi nevāḥī-i ṣadrda olup münfecire olan veremin midde-i [318a] sāilesi olur ve bu sebeb ile imtilānın vuḳūᶜu eks̱er olur. Ve o feḍāyı mālī olan midde naḍīce olur veyāḫūd dürdiyy gibi bir nesne olur.

Ve ẕikr olunan feḍāyı mümteliʾe eden middenin dört ḥāli vardır: Yā kes̱ret-i kemmiyyeti ile iḫtināḳ edip ḳatl eder. Ve bu iḫtināḳın zamān-ı ḥudūs̱u müteḳārib oldukta evvelā nefesi ḍīḳ aḫẕ edip nefs̱ eylemez. Veyāḫūd feḍā-i ṣadrda müctemiᶜa olan midde riyeyi taᶜfīn edip sill maraḍını iḥdās̱ eder. Veyāḫūd sehl mütedārik nefs̱ ile mevādd tenḳıye olunur, zīrā o mevādd ᶜırḳ-ı ᶜaẓīm ve şiryān-ı ᶜaẓīm ṭarīḳlerinden mes̱āneye munṣabb ve mündefiᶜa olup bevl ġalīẓ olduğu ḥālde ḫurūc eder ve feḍā-i ṣadrdan o mevādd-ı müctemiᶜa evvelā verīdden kebide ve kebidden külyelere sülūk eder ve

baᶜḍı kerre dahi kebidden emᶜālara mündefiᶜa olup berāz ile ẖurūc eder, bu iki ṭarīḳten ẖurūcu maḥmūd olur. Bundan aḳdem müddet-i inficārı biz ẕikr eyledik.

İşbu aḥvāl-i erbaᶜa ḳuvvet-i ᶜalāmāt ve sinn ve faṣl ve mizāc ḥasebleriyle ḥads olunur. Ve meşāyıẖ teḳayyuḥ vuḳūᶜunda şübbāndan ziyāde ve eks̱er helāk olur, nevāḥī-i ḳulūbları ḍaᶜīf olmak ḥasebiyle. Ve evcāᶜla şübbānın helākları meşāyıẖ helākinden ziyāde olur, şübbānın iḥsās-ı vecaᶜları ekṯer olmak ḥasebiyle.

Ve ẕātü'l-cenb intiḳālātı bābında teḳayyuḥun ve inficārın ᶜalāmetlerini beyān eyledik, ammā feḍā-i ṣadrın ḳayḥ ile imtilāsının ᶜalāmetleri budur ki ṣadrda s̱iḳal olur ve maᶜ-a-bührin ve vecaᶜin suᶜāl-i yābis olur. Ve onların baᶜḍılarının suᶜāli raṭb olup nefs̱ eyledikçe ẖiffet taẖayyül olunur ve nefesleri mütetābiᶜ olur ve o sebebden kelāmları serīᶜ olur ve ᶜinde't-teneffüs veterāt-ı ünūfları[362] ḥareket edip munḍamme olur ve onda daḳīḳ ḥummā olup meᵓāli istisḳā olur.

Ammā cihet-i middenin yaᶜnī ṣadrın hangi cānibinde midde ile imtilā olduğunun ᶜalāmeti budur ki o ᶜalīl merreten bir cānibe ıḍḍıcāᶜ olunup ve merreten uẖrā cānib-i uẖrāya ıḍḍıcāᶜ olunur, her hangi cānibe ıḍṭıcāᶜda s̱iḳal-i ḍāğıṭ-ı muᶜallaḳ iḥsās olunur ise imtilā o cānibin ẖilāfı cānibinde olduğu maᶜlūm olur. Ve keẕālik middenin ṣavtı ve recrece[363] ve ẖaḍẖaḍası[364] hangi cānibden ẓuhūr eder ise imtilā o cānibde olduğu maᶜlūm olur. Ve keẕālik ṭīn-i aḥmer[365] su içinde idāfe ve ḥall olunur. Kettāndan maṣnūᶜ bir libās o ṭīn-i müdāfa ġams olunup o ᶜalīle ilbās olunur ve ṣadrı üzere olan libāsın hangi cānibi evvelā kuruduğu tefaḥḥuṣ ve taḥarrī ile taᶜarrüf olunup imtilā dahi o cānibde olduğuna istidlāl olunur.

Ammā inficār selīm olduğunun ᶜalāmeti budur ki veremden ḥādis̱e olan ḥummā ᶜaḳīb-i inficārda sākine ve şehvet nāhiḍa ve nefs̱ ve nefes sühūlet üzere olur veyāẖūd o inficār ile cenb ṭarafında ve nevāḥīsinde ẕātü'n-

362 "Veterāt-ı ünūf"tan murād burnun iki ṭarafında olan ġaḍārīf-i leyyinelerdir.

363 اَلرَّجْرَجَةُ [er-recrecet] (rā'ların fethi ve cīm'in sükūnuyla دَحْرَجَة [daḥrecet] vezni üzere) Iḍṭırāb etmek yaᶜnī ḥareket etmek. Vankulu.

364 اَلْخَضْخَضَةُ [el-ẖaḍẖaḍat] (ᶜalā-vezni اَلزَّلْزَلَة [ez-zelzelet]) Suyu ve su mis̱lli nesneyi taḥrīk etmektir. Vankulu.

365 "Ṭīn-i aḥmer" maġre dedikleri aşıdır.

nevāṣīr[366] ḫurācāt ḥādis̱e olur. Ve kez̠ālik o ḫurācāt ḥādis̱e olur ki keyy yāhūd baṭṭ olunsa onlardan naḳbet ve beyḍā midde ḫurūc eder.

Ammā inficār-ı redīnin ʿalāmātı budur ki iḫtināḳ ve ġaşy ve nefs̱-i redī ve sill işbu āfetlerden birinin ʿalāmātı mevcūde olur veyāḫūd ḫurācātı keyy ve baṭṭ olunsa onlardan midde-i ḥamīʾe vü müntine ḫurūc eder.

Ammā nefs̱in midde veyāḫūd balġam idiğini farḳ eden ʿalāmet odur ki o nefs̱ suya ilḳā olunur, ṭāfī olur ise balġam olduğuna ve rāsib olanların midde olduğuna istidlāl olunur. Ve kez̠ālik o nefs̱ nāra ilḳā olunur, netn ve rāyiḥa-i kerīhesi var ise midde olduğuna ve netni olmayanların balġam olduğuna istidlāl olunur. Ve maʿa-hāz̠ā sillin ġayrıda midde nefs̱inin ṭarīḳ-i ḫāṣṣı olduğunun beyānı bundan aḳdem z̠ikr olundu, onunla dahi farḳ olunur.

Ve baʿḍı kerre müteneffis̱ cidden kes̱īr olan ḳayḥ iḫrāc eder ve ben sāʿat-i vāḥidede müteneffis̱in nefs̱ ile bi'l-menni'ṣ-ṣaġīr iki menne ḳarīb veyāḫūd bir buçuk menn ḳayḥ iḫrāc eylediğini müşāhede eyledim. Ve küllü yevmin elli ūḳıyyeye ḳarīb yaʿnī dokuz ḳūṭūliye ḳarīb olan ḳayḥı müteḳayyiḥin nefs̱ ile iḫrāc eylediğini dahi Cālīnūs müşāhede eyledi.

Ve midde ile ruṭūbāt-ı uḫrānın farḳını ṭufüvv ve rüsūb ile ve nāra ilḳā katında netnin ẓuhūru ve ʿadem-i ẓuhūru ile sana taʿrīf eyledik ve her birinin ḫāṣṣaten ʿalāmetlerini beyān eyledik.

Ammā teḳayyuḥun sille intiḳālinin ʿalāmātı levnin kümūdeti ve cebīn ve ʿunuḳun imtidādı ve cemīʿan eṣābiʿinin süḫūneti ġayr-i müfāraḳa ile tesaḫḫunu olur ḥattā ḥummayātta dahi eṭrāfı bürūdet üzere olmak muʿtādı olanların dahi teḳayyuḥu sille intiḳāl eyledikte eṣābiʿleri tesaḫḫun-ı lāzım ile mütesaḫḫine olur ve onlarda onların ḥummāları leylen ziyāde olur ġıdā ḥasebiyle ve tırnakları taʿaḳḳuf eder, taḥt-ı aẓfārda olan laḥmın z̠evebānıyla ve gözleri tedessüm edip gözlerinin levni beyāḍ ve ṣufrete meyl eder. Ve bunlardan mā-ʿadā teḳayyuḥun sille intiḳāli ʿalāmātını bābü's-sillde biz z̠ikr eyleriz.

---

366 "Z̠ātü'n-nevāṣīr"den murād o ḫurācāttır ki ağırşaklanmış ola diye işāret olunmuştur.

Onuncu Faṣl Ṣadr ve Riyenin Ḳurūḥu Beyānındadır ve Sill Dahi O Ḳurūḥtan Biridir

Ve bu ḳurḥalar yā ṣadrda veyāḫūd ṣadrın ḥicāblarında veyāḫūd riyede olur. Ve riyede olanlar yaᶜnī ḳsm-ı aḫīr sill ismi ile müsemmā olur. Veyāḫūd o ḳurūḥ ḳaṣabe-i riyede olur ve onun ẕikri mürūr eyledi. Bu ḳurūḥ beyninde ṣadrda olan ḳurḥalar eslem olur onun için ki ṣadrın ᶜurūḳu aṣġar ve eczāları aṣlebdir, ondan ẓuhūr eden şıḳḳ ᶜaẓīm olmaz ve o ᶜurūḳda ṣadīd bāḳī kalmaz belki feḍā-i ṣadrda seyelān eder, ammā riye bu aḥvāl üzere değildir.

Ve keẕālik ṣadrın ḥareketi ḥareket-i riye gibi ḳaviyye değildir belki ṣadrın ḥareketi sükūna ḳarīb ve ḥareket-i ḍaᶜīfedir. Ve keẕālik ṣadr laḥmīdir ve laḥmī olan ᶜuḍvun iltiḥāmı ḳabūlü esraᶜ olur. Ve keṡīren ḫurācāt-ı müteᶜaffineden ḥādiṡ olan ḳurūḥ-ı ṣadrdan ṣadrın ᶜiẓāmının fesādı ᶜārıḍ olur ḥattā o ᶜiẓāmdan mevḍiᶜ-i taᶜaffünü ḳaṭᶜa ḥācet olur, civārına ᶜafen sirāyet eylemesin için. Ve baᶜḍı kerre o ᶜiẓāmı vely edip civārında vāḳiᶜ ġışāya dahi ᶜafen sirāyet eder.

Ammā ḥicābda olan ḳurūḥ iltiḥām eylemez. Ve ḥicāb-ı ġayr-i nāfiẕe olan ḳurḥaları eger ḥicābın eczā-i ᶜaṣabiyyelerinde vāḳiᶜ olur ise iltiḥāmı ḳabūl eylemez. Ve eger o ḳurḥa ḥicābın eczā-i laḥmiyyelerinde olur ise iltiḥāmı ḳabūl eder, eger ibtidāsında tedārük ve tedābīri rüʾyet olundu ise yāhūd teverrüm edecek miḳdār terk olunmadı ise. Ve ammā ḥicāb ḳurḥaları teverrüm veyāḫūd zamānı uzayıp müzmine olsa o miṡlli ḳurḥa-i nāfiẕ her ne ḳadar eczā-i laḥmiyyede dahi olur ise iltiḥāmı ḳabūl eylemez ve ona bürʾ dahi ḥāṣıl olmaz.

Ammā ḳurūḥ-ı riyenin bürʾünde ve ᶜadem-i bürʾünde eṭıbbā iḫtilāf eylediler. Bir ḳavm ẕāhib oldular ki riyede ḥādiṡ olan ḳurḥa için elbette berāʾet ḥāṣıl olmaz, zīrā ḳurḥanın bürʾü sükūnet ile olur, riye ise dāimā ḥareket üzeredir. Cālīnūs onlara muḫālefet edip der ki yalnız ḥareket bürʾ ve iltiḥāma māniᶜ-i tāmm olmaz, mevāniᶜ-i uḫrā ḥarekete munḍamm olur ise o vaḳtte ḥareket māniᶜ-i bürʾ olur. Onun delīli budur ki ḥicābda olan ḳurḥalar berāʾeti ḳabūl eder ve maᶜa-hāẕā ḥicāb dahi müteḥarriktir. Ve ḳurūḥ-ı riyede Cālīnūs'un ḳavli budur ki riye ḳurḥasının ᶜurūḍu verem veyāḫūd ḫılṭ-ı ekkāl ile ḥādiṡ olan teʾekkül ile olmayıp belki esbāb-ı uḫrādan ḥādiṡ inḥilāl-i ferd ve teferruḳ-ı ittiṣāl ile riyede ḳurḥa ḥādiṡ oldu ise o ḳurḥa mādām ki teḳayyuḥ ve teverrüm eylemeyip ḫurāc-ı maḫḍ oldukça tedbīr ile ona bürʾ ḥāṣıl olur.

Ve keẕālik riyede olan ḳurḥalar naḳiyye olup teḳayyuḥ eylemese onun dahi bürʾü cāiz olur. Ammā ḳurūḥ-ı riyeden verem ve teʾekkül ile ḥādis̱ olanlar için bürʾ recā olunmaz, zīrā müteḳayyiḥa olan ḳurḥaya middesi tenḳıye olunmadıkça bürʾ ḥāṣıl olmaz; riyeden middeyi tenḳıye ise ancak nefs̱ ile ve nefs̱ suʿāl ile olur ve suʿāl ḳurḥayı tevsīʿ ve ḫarḳ eder. Ve keẕālik suʿālin dağdağası ḳurḥanın vecaʿını ziyāde eder ve vecaʿ mevāddı mevḍiʿ-i vecaʿın nevāḥīsine ceẕb eder ve bunlar cemīʿn māniʿ-i bürʾ olur. [318b]

Ve keẕālik riyede olan ḳurḥa-i müteḳayyiḥayı bilā-suʿāl edviye ile tenfīs̱ ve tenḳıye dahi mümkin olmaz, zīrā onda müceffifāt istiʿmāl olunsa müceffif edviye nefs̱e māniʿ olur ve nefs̱ olmadıkça tenḳıye ḥāṣıl olmaz ve muraṭṭıbāt istiʿmāl olunsa muraṭṭıb edviye ḳurḥayı terṭīb edip bürʾe māniʿ olur.

Ve ḳurḥa-i meẕkūrenin ʿadem-i bürʾüne delīl-i āḫer dahi vardır, o delīl budur ki ḫılṭ-ı ekkālden ḥādis̱ olan teʾekkülün bürʾü teʾekkül mevḍiʿini ıṣlāḥla olur ve onun ıṣlāḥı zamān-ı kes̱īrde olur. Ve ḳurḥa-i müteʾekkile zamān-ı kes̱īrde taḫarruḳ ve taḥazzün edip nāṣūr olur ve nāṣūru olan ḳurḥa mülteḥim olmaz veyāḫūd siʿāye edip eczā-i riyeyi ekl eder ve riye-i müteʾekkilenin ṣāḥibi için felāḥ mutaṣavver olmaz. Ve ḳurḥa-i riye verem ḥasebiyle olur ise bu maʿnālar onda dahi mevcūd olmakla onun için dahi bürʾ olmaz. Ve ṣuʿūbet-i bürʾde ẕikr olunan maʿnālara ḥareket-i riye muʿīne olur. Ve keẕālik riyenin ʿurūḳu kibār ve vāsiʿ ve ṣalābetli olur ve ona bināen onda olan fetḳ mülteḥim olmak ʿasīr olur.

Ve bu vücūh ile dahi riyenin müteḳayyiḥa olan ḳurḥalar için bürʾ recā olunmadığına istidlāl edip deriz ki meşrūb olan devānın medḫaliyle riye beyninde mesāfe-i baʿīde vardır ve lā-maḥāle o mesāfeyi ḳaṭʿda devānın keyfiyyet-i nāfiʿasına ḍaʿf gelip menfaʿati kalmaz, ʿale'l-ḫuṣūṣ saḳy olunan edviye bāride ise belīd olup nüfūẕ eylemez. Ve edviye-i ḥārre saḳy olunsa ḳurūḥ-ı riyeye lāzım olan ḥummāya muḍırre olup ḥummāyı ziyāde eder ve müceffif devā ḳurḥa-i riyeye lāzım olan daḳḳa muʿīn olur ve muraṭṭıbāt saḳy olunsa ḳurḥanın iltiḥāmına māniʿ olur, zīrā mülteḥim olan ḳurḥaların sebeb-i iltiḥāmı müceffifāt istiʿmāli olur ve onlara bi'l-cümle muraṭṭıbāt muḍırre olur ḫuṣūṣan riyeye fevḳinden ve taḥtından ruṭūbet vāride olup cevher-i riye saḫīfe olmakla teʾekkülü ḳābil olur ve bu mis̱lli ʿuḍv ḳurūḥunda muraṭṭıbāt istiʿmāli ziyāde muḍırr olur.

Ve baᶜḍı kerre teʾekkül-i riye ᶜilācı ḳābil olur bu şurūṭa riᶜāyet olunur ise, o şurūṭ bunlardır: Evvel-i ẓuhūrunda ve zamān-ı ibtidāsında tedbīre mübā-şeret oluna ve muᶜālece olunan teʾekkül o ġışā üzere ḥādis̱ ola ki ḳaṣabe-i riyeyi dāḫilden o ġışā setr ve taġşiye eyleye ve riyenin cevher-i laḥmīsi dahi o āfeti serīᶜan ḳabūl eylemeye. Ve teʾekkül ḳaṣabe-i riyenin ġuḍrūfunda olur ise o teʾekkül ᶜilācı ḳabūl eylemez.

Bu maḳāmda Ḳānūn'un ᶜibāreti budur: واما في الغضاريف نفسها فلا يقبل *İntehā. İşbu kelām iki maḥalle nāẓır olmak iḥtimāli vardır, ercaḥı tercümede ẕikr olunan maᶜnādır.*[367]

Bi-ḥasebi'l-esnān sill maraḍının ᶜilācı ziyāde ḳabūl edenleri ṣıbyāna ᶜārıḍ olan silldir. Ve ḳurūḥ-ı riyenin eslemi ḫuşkrīşet cinsinden olan ḳurḥadır, eger o ḳurḥa mizāc sebebiyle ḥādis̱ olmadı ise ve ḳurḥa-i yābiseyi ḳūbāiyye kılan ḫılṭ ḥasebiyle olmadı ise. Ve baᶜḍı kerre sill maraḍı mümtedd olup uzar ve müzmin olur ve ihlāka istiᶜcāl etmeyip meslūle dehrden bir müddet verir. Ve baᶜḍı kerre dahi şebāb sinninde mümtedd olur, sinn-i kühūlete varınca ḳadar mühlet verir. Ve muṣannif der ki ben meslūle bir hatun müşāhede eyledim ki onun silli yirmi üç seneye ḳarīb veyāḫūd yirmi üç seneyi ḳalīlen mütecāviz vaḳt mümtedd oldu.

Ve ḳurūḥ-ı riye aṣḥābı faṣl-ı ḫarīfte cidden mutaḍarrır olur. Ve marīḍin riyesinde ḳurḥası olup veyāḫūd olmadığı maᶜlūm olmasa maraḍda işkāl olunsa faṣl-ı ḫarīf duḫūlünde o işkāl kes̱if olur, riyesinde ḳurḥa mevcūd ise ᶜalāmetleri ẓāhire olur.

Ve maᶜrūf olup ẕikri teḳaddüm eden sillden mā-ᶜadā bir uḫrā ᶜillet dahi vardır ki ona dahi sill ıṭlāḳ olunur ve o ᶜillet-i uḫrāda ḥummā olmaz velākin aḫlāṭ-ı ġalīẓa-i lezice nevāzil ṭarīḳi ile riyeye munṣabbe olur ve riye dahi o māddeyi ḳabūl etmekle mecārī-i riye ḍayyiḳ olur ve onlarda ḍīḳ-ı nefes ve ilḥāḥı olan suᶜāl ḥādis̱ olup ḳuvālarını inhāka müʾeddī ve ebdānlarını iẕābe eder. Ve fi'l-ḥaḳīḳa bu ᶜillet aṣḥābı ᶜilācda rebv aṣḥābı mecrāsına cārī olup onun muᶜālecātıyla ᶜilāc olunur. Eger bu ᶜillet aṣḥābında ḥarāret ḳalīle olur

---

367 وقد يقبل هذ التأكل اذا كان في الابتداء وكان على الغشاء المغشي على القصبة ن داخل وليس في الجوهر اللحمي في الريت سريعا واما في الغضاريف نفسها فلا يقبل (hāẕā ᶜibāretü'l-*Ḳānūn*) ḳavli وليس في الجوهر اللحمي ḳavline nāẓırdır ve iḥtimāldir ki وكان على الغشاء المغشي ḳavli في الريت سريعا ḳavline rabṭ oluna, ehline ḫafī değildir.

ise bunun muᶜālecesinde rebvin ᶜilācında müstaᶜmele olanlardan dūn edviyeler istiᶜmāl olunur.

Fī Esbābı Ḳurūḥi'r-Riye: Riye ḳurḥasının esbāb-ı müteᶜaddidesi vardır. Nezle-i nezzāᶜa veyāḫūd ekkāle veyāḫūd muᶜaffine olan nezleden biri nüzūl edip onlara mücāveret ile riye müntedic yaᶜnī meşviyye olmaktan sālime olmaz veyāḫūd o mevāddan biri ᶜuḍv-ı āḫerden riyeye seyelān eder veyāḫūd evvelā ẕātü'r-riye ḥādis̱ olup baᶜdehu teḳayyuḥ edip ẕātü'r-riye ḳurḥa-i riyeye istiḥāle eder veyāḫūd ẕātü'l-cenb teḳayyuḥ edip münfecire olur ve ḳayḥı riyeye seyelān ederek riyeyi taḳrīḥ eder veyāḫūd ḳurḥa-i riyenin sebebi esbāb-ı nefs̱in biri olur, fem-i ᶜırḳın infitāḥı ve ᶜırḳın inḳıṭāᶜı ve inşıdāᶜı gibi esbābın biri olur. Ve onların sebebleri dahi gerek sebeb-i dāḫilī olsun ġaleyān-ı dem mis̱lli ve gerek sebeb-i ḫāricī olsun ḫāricden olan ḍarbe ve saḳṭa gibi cemīᶜan bunlar fem-i ᶜırḳın infitāḥına ve neẓāyirine sebeb olur.

Ve baᶜḍı kerre dahi ḳurḥa-i riyenin sebebi cirm-i riyenin nefsinden ᶜufūnet ve ekkāl ḥādis̱e olup riyeyi taḳrīḥ eder, aᶜḍā-i sāirede cevher-i ᶜuḍvdan ᶜufūnet ve ekkāl ḥādis̱ olup o ᶜuḍvu taḳrīḥ eylediği gibi. Ve ṣayf şimālī ve yābis olsa ve o ṣayfı taᶜḳīb eden ḫarīf cenūbī ve raṭb olsa o ḫarīfte emrāḍ-ı silliyye kes̱īrü'l-vuḳūᶜ olur.

Heyᵓette ve Sinnde ve Beldede ve Mizācda Sille İstiᶜdādı Olan Kimselerin İstiᶜdādları ᶜAlāmātları ve Aḥvālleri Beyānındadır

Sille müstaᶜidd o kimselerdir ki onlar mücennaḥ olup yaᶜnī ᶜiẓāmı ṣadrı vech-i ātī üzere meᵓūf olup ṣadrları ḍayyiḳ ve ektāfları laḥmdan ᶜārī ᶜale'l-ḫuṣūṣ ketiflerinin ḫalf cānibi laḥmdan ziyāde ᶜārī ve ektāfları ḳuddāma māil olur ve meyli cenāḥ gibi ẓuhūr ve bürūz edip o kimsenin iki ṭarafta olan ketifleri ṭayrın iki cenāḥına müşābih olur ve onların ketifleri ᶜaḍudlarından ve keẕālik ḳuddām ve ḫalflerinden munḳaṭıᶜlar olur yaᶜnī o ᶜuḍvların terekkübleri müstevī olmaz ve aᶜnāḳları ṭavīl olur ve hem ḳuddāma ᶜunuḳlarının meyli olur, boğazları nātī ve bāriz olur ve o müstaᶜiddīnin ṣadrlarında ve ṣadrları ḥavālīlerinde riyāḥ ve nefḫ ziyāde olur, göğüsleri küçük olduğundan.

Bu evṣāflar mevcūde olduğundan mā-ᶜadā onların dimāġlarında dahi ḍaᶜf olup ona müteveccih olan fuḍūlü dimāġ ḳabūl eylese ve kendi ġıdāsını dahi dimāġ ḍaᶜfı ḥasebiyle inḍāca dahi ḳādir olmasa şerāyiṭe istiᶜdād onda

tamāmen mevcūde olur, ʿale'l-ḫuṣūṣ evṣāf-ı mezkūre aṣḥābının aḫlāṭı ḥādde-i mirāriyye ola.

Ve sille müstaʿidd olanların istiʿdādlarına seḥane ile dahi istidlāl olunur. Sürʿat üzere silli ḳābil olan kimselerin seḥaneleri ẕikr olunan tecennuḥ mevcūde olduktan sonra zeʿar[368] ve beyḍ olup onun beyāḍı şuḳrete ḍārib olur.

Ve ṣulb ve mütekāsif olan ebdān dahi serīʿan silli ḳabūl eder, onlara inḫırāḳ-ı ʿurūḳ ʿārıḍ olmak ḥasebiyle. Ve bāridü'l-mizāc olan kimseler dahi müstaʿiddlerdir.

Ve min ciheti's-sinn sille müstaʿidd olanlar sekiz yaşından otuz bir yaşına varınca ḳadar yaşları olanlardır.

Ve bu ʿillet bilād-ı bāridede kes̱īrü'l-vuḳūʿ olur, zīrā o bilādda ʿurūḳ bürūdet ile münfetıḳa olur ve nefs̱-i dem eks̱er olur. Ve fuṣūlden ẕikri teḳaddüm eden ḫarīf-i mevṣūfta kes̱īrü'l-vuḳūʿ olur.

Cālīnūs dedi ki sille müstaʿidd olanlara vācibdir ki ḥādde ve ḥırrīfe olan edviye ve aġdiyeden ve keẕālik aʿḍā-i ṣadrı temdīd eden ṣıyāḥ ve ḍacr ve ves̱be mis̱llilerden tevaḳḳī ve ictināb eyleyeler.

ʿAlāmātu's-Sill: Marīḍin midde nefs̱i olur. Ve middenin ʿalāmeti bundan aḳdem bizim şerḥ eylediğimiz levn gibi ve tebḫīr gibi nesnelerdir. Ve sillin lāzımı olan, ḥummā-ı daḳīḳadır, mevḍiʿ-i ʿillete yaʿnī riyeye ḳalbin ḳurbü olmakla meslūltan ḥummā müfāraḳat eylemez ve taġaddī eyledikçe ve gecelerde ḥummā-ı dıḳḳın iştidādı ciheti üzere meslūlun ḥumması dahi müştedde olur, ġıdā ḥasebiyle beden teraṭṭub eylediği için.

Ve meslūlde olan ḥummā [319a] baʿḍı kerre ḥummā-ı dıḳḳ ile ḥummā-ı nāibe ve ribʿ ve ḫıms ḥummālarından mürekkeb olur. Ve ḥummānın şerrlisi ḥummā-ı ḫımstır baʿdehu şaṭru'l-ġıbb baʿdehu nāibe şerrlidir.[369]

Ve kaçan sill ḥādis̱ olsa onun ṣāḥibinde teḳayyuḥ bābının āḫirinde ẕikr olunan ʿalāmetler ẓāhir olur ve ondan küllü vaḳtin ʿaraḳ feyeḍān ve seyelān eder, zīrā onların ḳuvvetleri ġıdāyı imsāk ve tedbīrden ḍaʿīf olur ve o ġıdāyı ḥarāret dahi taḥlīl ve isāle eder.

Ve o ʿalīl ḫuşkrīşet nefs̱ eder ise ʿilletin sill olduğunda aṣlā şübhe kalmaz ḫuṣūṣan ki sille müʾeddī olan sebebler o ʿillet üzere teḳaddüm etmiş ola.

---

368 "Zeʿar" tüyü ḳalīl olmak.

369 Ve ḥummayāt bābında ẕikr olunan ḥummāların māhiyyetleri meẕkūrdur.

Ve kaçan beden ẕübūle ve eṭrāf inḥināya ve ġıdā ve fuḍūlün fesādları ḥasebiyle tüyler dahi intis̱āra bedʾ eylese sill ṣaḥīḥu'l-vuḳūʿ olur. Ve baʿḍı kerre ibtidā-i sillde meslūlün levni kümūdet üzere olur lākin buḫārātın taṣaʿʿudunda ḥumret ḥādis̱e olur. Meslūlün ʿunuḳ ve cebīni temeddüd eder, ʿale'l-ḫuṣūṣ sill istiḳrār ve istiḥkām üzere olsa o ʿuḍvların temeddüdü ziyāde olur ve onların eṭrāfları müntefiḫa olur ve ḫuṣūṣan eyyām-ı sillin āḫirinde ayakları ziyāde müntefiḫa olur ve aḫlāṭ fāside olup eḳāṣī-i bedende ġarīziyyenin redāʾet-i mizācla müstehlike olduğundan eṭrāfı terebbül[370] eder.

Ve sebeb-i silli ḫılṭ-ı ekkāl olan meslūl cidden māliḥ olan mā-ı baḥr gibi büzāḳ ḳaẕf eder ve nabḍı nātī yaʿnī refīʿ ve sürʿatte muʿtedil ve ṣaġīr olur ve baʿḍı kerre dahi iki cānibe meyelān ʿārıḍ olur. Ve bu ʿalāmetler ẓuhūrundan sonra baṭnında ḳarāḳır ḥādis̱ olup şerāsīfi fevḳ cānibine münḥanī ve māil olur ve onda ʿaṭaş müştedd olur ve ḳuvā-yı ṭabīʿiyyesinin ḍaʿfı ḥasebiyle ṭaʿāma şehveti bāṭıl olur ve ḳuvvetinin suḳūṭu ḥasebiyle baṭnı iḫtilāf üzere olur ve mevti ḳarīb oldukta ḥalḳa gibi nesneler ve keẕālik damarların cirmini nefs̱ eder. Eger menfūs̱ olan ʿurūḳ kibār ise o ʿurūḳ-ı menfūs̱e riye ʿurūḳudur ve eger ṣıġār ise ḳaṣabedendir. Ve çok vāḳiʿ olur ki onlar ḥaṣāt nefs̱ ederler. Ve onlar ḳaṣabeden sāir vaḳtte ḥalḳa nefs̱ eylemez ancak ḳurḥa-i ʿaẓīmeden sonra onlar ḥalḳa nefs̱ ederler. Ve sillin āḫirinde nefs̱ ve büzāḳ ġalīẓ olur baʿdehu munḳaṭıʿ olur ḍaʿf-ı ḳuvvet ḥasebiyle. Ve onlar baʿḍı kerre iḫtināḳta helāk olurlar. Ve ẕikr olunan nefs̱ baʿḍı kerre āḫir-i sille teʾeḫḫür eylemez belki evvelinde ḥādis̱ olur eger sill cins-i redīden ise ve haḍmı ḳābil olmayan mevādd-ı ġalīẓadan ise.

Ve kaçan āḫir-i sillde nefs̱ munḳaṭıʿ olsa onların ḥayātları dört gün üzere ziyāde olmaz. Ve baʿḍı kerre nefs̱lerinin inḳıṭāʿı ḍaʿf-ı ḳuvvet ḥasebiyle olur, bu ṣūrette nefesleri dahi ḍayyiḳ olur ḥattā onların nefesleri ġayr-i maḥsūs gibi olur. Ve çok kerre suʿālleri müştedd olup mütetābiʿan nefs̱-i deme müʾeddī olur. Ve onların suʿāllerine muʿālece olunsa bir miḳdār ḫiffet bulur velākin maʿa-ḫiffetihi helāk olurlar. Ve suʿālleri ḥāli üzere terk olunup muʿālece olunmasa nezf-i dem ile serīʿan helāk olurlar. Ve kaçan meslūl olan kimsenin keffi üzere bāḳılāya müşābih ḥabbe ẓāhir olsa o kimse onun ẓuhūrundan elli iki gün sonra helāk olur Allāhu taʿālā aʿlem.

---

370 الربلة ويحرك لحمة غليظة *Ḳāmūs*.

FENN-İ ʿĀŞİR MAḲĀLĀTINDAN BEŞİNCİ MAḲĀLE AʿḌĀ-İ ṢADRIN MĀ-SİVA'l-ḲALB OLAN ʿUḌVLARININ VE NEVĀḤĪSİNİN ḲURḤALARI VE ʿİLELLERİ ʿAMELİYYĀTI BEYĀNINDADIR O DAHİ FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR

Evvelki Faṣl Nevāḥī-i Ṣad ve Riye Evrāmının Muʿālece-i Müşterekleri Beyānındadır

Ben derim ki bi'l-cümle o ʿilletlere ʿilāc-ı müştereklerin biri faṣddır ve zamān-ı ibtidālarında cānib-i muḫāliften faṣd olunur. Evvel-be-evvel faṣdı lāzım olan ʿırḳ ʿillete ṭūlen muḥāẕī olan ṣāfindir ve baʿdehu ʿarḍan muḥāẕī olan bāsilīḳtir ve baʿdehu ʿarḍan muḥāẕī olan ekḥaldir. Ve eger ekḥal ẓāhir değil ise ḳīfāl faṣd olunur, zīrā ḳīfālin faṣdının dahi nefʿi vardır her ne ḳadar onun menfaʿati geç ve ebṭaʾ ve eḳall ise. Ve bu faṣdlar olunup birkaç gün mürūrundan sonra maḥall-i ʿillete ʿaraḍda muvāfıḳ olan cānibden faṣd olunur. Ve baʿḍı kerre ṣadr üzere ḥacāmet olunur ve o ḥacāmet bilā-şarṭ olur ve maʿa-şarṭ dahi olur tā ki māddeyi ḫārice ceẕb eyleyip taḳlīl eyleye ḫuṣūṣan faṣd ile mesbūḳ olan ḥacāmet māddeyi ziyāde taḳlīl eder.

Ve Cālīnūs dedi ki bu ʿilel aṣḥābının ḥummāsı cidden şedīde ise ona müshil verilmekten iḥtirāz lāzımdır, onun ʿilācında faṣd ile iktifā olunur, zīrā faṣdda ḫaṭar yoktur veyāḫūd ḫaṭarı eḳalldir. Ve ishālin ḫaṭarı ʿaẓīmdir, zīrā mevāddı ishāl taḥrīk eder ve baʿḍı kerre ishāl eylemez ve baʿḍı kerre ifrāṭ eder. Ve vācib olur ki onlara mümkin oldukça muḫaddirāt taḳrīb olunmaya, zīrā muḫaddirāt nuḍca ve nefṡe māniʿa olur.

Ve onlara muvāfıḳ olan aġdiyeler mā-ı şaʿīr ve mā-ı ḥınṭa ve keẕālik ḫubbāzā ve baḳlatu'l-Yemāniyye ve mülūkiyye ve ḳarʿ ṭabīḫlerinin suyu ve keẕālik mā-ı bāḳılā ve ḳışmış miṡlli aġdiyeler olur ʿalīlde ifrāṭ üzere ḥarāreti yok ise. Ve ʿilletin āḫirinde ḫāṣṣaten zebīb dahi nāfiʿ olur ve cemīʿan tenḳıye-i mevādd eyleyip ḫuşūneti izāle ve derece-i ūlāda telyīni olan mā-ı ʿunnāb ve benefşec ve ḫaşḫāş ve uṣūlü's-sūs ve ḫıyār ve ḳıṡṡā ve ġayrühümānın lübbleri ve bezr-i hindebā ve sebistān miṡlli edviyeler dahi ẕikri mürūr eden aġdiye-i muvāfıḳa mecrāsına cārī olur. *Ṭabʿ ile olan nüsḫada "aġdiye" bedeline "edviye vāḳiʿ olmuştur.* Ve baʿḍı kerre onlar ayva çekir-

değı luᶜābı ve ṣamġ ve kes̱īrā ve bezr-i ḫaşḫāş dahi idḫāl olunur. Ve bu ẕikr olunan muᶜālecātla ḳable'l-inficār ᶜilāc olunur.

Ve onları münaḳḳıye ve cāliye olan edviyelerin efḍali nevāḥī-i ṣadr ve riyeden mā-ᶜadā aḥşā-i sāirede verem yok ise mā-ı ᶜasel olur ve eger verem var ise yine mā-ı ᶜaseli istiᶜmāl eyle velākin veremi olanlarda istiᶜmāl olunan mā-ı ᶜaselin mizācı mā-ı kes̱īr olmak maḥabbetlidir, o mā-ı ᶜasel su gibi olmak elyaktır velākin cüllāb ve mā-ı sükker o mis̱lli mā-ı ᶜaselden dahi evfaḳ ve elyak olur. Ve bunlardan sonra māu'ş-şaᶜīr ve baᶜdehu şarāb-ı ḥulv evfaḳ olur. Ve bu ᶜillet aṣḥābının efḍal-i şarābı şarāb-ı ḥulvdür ḫuṣūṣan o şarāb-ı ḥulvden ebyaḍ olan şarāb ziyāde nāfiᶜdir ve nefs̱e iᶜāneti dahi eks̱erdir. Velākin ẕātü'l-cenb ve ẕātü'r-riye maraḍında şarāb-ı ḥulv ḳable-nuḍci'l-mādde şürb olunmayıp baᶜde'n-nuḍc şürb olunmak evlā olur ve bunlarda dahi ᶜaṭaş ve isḫān olur ve baᶜde's-saḳy ḥādis̱ olan ᶜaṭaşları teskīn eden tedbīr ile tedārük olunur. Kebid ve ṭıḥālinde ᶜilleti olanlara o şarābı saḳy etmek lāyıḳ [319b] değildir Ve şarāb-ı ḥulvden sonra enfaᶜ olan ḫamr-ı māīdir. Ve ḫamr-ı māī sudan ziyāde ḳuvveti taḳviye eder ve hem taḳṭīᶜ ve telṭīfi olur. Ve kaçan sikencebīn-i ᶜasel ü sükkerden biri ve ḳalīlü'l-miḳdār ḫall ile ittiḫāẕ olunup su ile mezc olunduktam sonra istiᶜmāl olunsa taṭfiʾe ve tenḳıye menfaᶜatlerini cemᶜ eder. Ve eger o sikencebīn cidden ḥāmiḍ olsa cidden nefs̱ iḥdās̱ eder veyāḫūd tebrīd edip ve cidden lüzūcet iḥdās̱ edip s̱iḳal ve vebāl olur ḥattā taḳṭīᶜ eylediği fadl dahi ḳuvvet-i ḳaviyye ile nefs̱ olu[nu]r. Ve eger ḥāmiḍ istiᶜmālinin lüzūmu olsa o ḥāmiḍ teftīr olunur veyāḫūd ona mā-ı ḥārr ḫaşṭ olunup ḳalīlen ḳalīlen saḳy olunur.

Ammā muᶜtedilü'l-ḥumūḍat olan sikencebīn saḳyında bu ġāilelerden emānet bulunur ve hem müstaᶜmel olan ḥalāvetin taᶜṭīşine ve mirreyi is̱āresine ve mirre tevlīdine dahi māniᶜ olur. Ve mā-ı ᶜasel terṭībde eblaġ ve māu'ş-şaᶜīr taḳviyede eblaġ olur. Ve baᶜḍı kerre taᶜdīl-i ṭabīᶜatta bādem yağı ile ḥummāḍ vermeğe ḥācet olur.

Ammā bu ᶜillet aṣḥābının mā-ı meşrūbları şitāda mā-ı ḥārr ve mā-ı sükker ve mā-ı ᶜaselin raḳīḳi olur ve eyyām-ı ṣayfta mā-ı muᶜtedil saḳy olunur; onlara mā-ı bārid şürb eylemek mekrūh olur. Eger ᶜaṭaşları müştedd olur ise mā-ı bāridden miḳdār-ı ḳalīl saḳy olunur veyāḫūd cüllāb ve sikencebīnden biri mā-ı bārid ile tebrīd olunup saḳy olunur, zīrā sikencebīn sürᶜat ile nüfūẕ

eder ve mā-ı bāridi dahi tenfīẕ edip maḍarratını defᶜ eder. Ve bu ᶜilletlerin zamān-ı inḥıṭāṭında ᶜalīle su meybuḫtecle saḳy olunur.

Ammā veremin cemᶜ-i midde eylediği zamānda ve inḍāc ve tefcīri ḳaṣd olunduğu zamānda ve baᶜde't-tefcīr dahi neye muḥtāc idiğini beyān için müstaḳillen bir bāb īrād eyleriz.

İkinci Faṣl Ẕātü'l-cenb Muᶜālecātı Beyānındadır

Vācib olur ki vereme müttecih ve müteveccih olan mevādd evvel-be-evvel veremden menᶜ oluna istifrāġ ile ve mevāddı cānib-i ḫilāfa ceẕb eden tedbīrler ile. Ve bu faṣldan muḳaddem ẕikr olunan faṣlda bizim vaṣf eylediğimiz muᶜālecāt dahi ḳırāʾet oluna ve baᶜḍı kerre onların ẕikrini biz iᶜāde eyleriz ḳarīben inşāallāhu taᶜālā.

Ve biz deriz ki ẕātü'l-cenbde dem-i ġālib bu faṣldan muḳaddem ẕikr olunan faṣlda ẕikr olunduğu üzere olur ise onun ᶜilācı faṣd olur ve dem-i fasdın levni taġayyür edince ḳadar dem iḫrāc olunur, zīrā demin taġayyürü delālet eder ki dem-i mūẕī istifrāġ olunmuştur.

Ve maᶜlūm ola ki ebdān demlerinin eşedd-i sevād ile esved olanları bu veremlerde veyāḫūd bu veremlere ḳarīb olan veremlerde olan dem-i esveddir yaᶜnī bu verem mis̱llilerin dem-i veremleri ziyāde mūẕīdir ve maᶜa-hāẕā onlarda dahi [iḫrāc-ı] dem murād olundukta ḳuvvete mürāᶜāt olunmak gerektir. Ve baᶜḍı kerre ẕikr olunan ḥadde varınca ḳadar dem iḫrācına ḳuvvetin müsāᶜadesi olmaz yaᶜnī her ne ḳadar dem esved ve efsed olur ise.

Ve kaçan o ᶜillete sebeb olan mādde dem olmayıp ḫılṭ-ı āḫer olur ise o ḫılṭ-ı āḫer istifrāġ olunur lākin helīlecle veyāḫūd ḳabḍı olan edviye ile istifrāġ olunmaz belki bu ᶜilletlerde o edviye istiᶜmāl olunur ki onda ishāl ile maᶜan telyīn cemᶜ ola o edviye gibi ki onlar benefşec ve terencebīn ve şīrḫışt ve Ḥicāz sükkeri gibi nesnelerden ittiḫāẕ oluna ve onlara müshilāt leylen saḳy olunur.

Ehl-i maᶜrifetten bir ḳavm dedi ki aṣveb olan onların istifrāġları faṣd ile olmaktır, zīrā baᶜḍı kerre şürb-i müshil ᶜalīli muḍṭarib eder ve bu ᶜillette ıḍṭırāb muḍırr olur ve bu ġāileden faṣdda emīn olunmakla ḥasbe-mā emken faṣd ishālden aṣveb olur. Ve ishālin ıḍṭırāba müʾeddī olduğu ẕikrini biz taḳdīm eyledik. Ve nefs̱ mirārī oldukta ishālin maḍarratı ziyāde olur,

ᶜale'l-ḫuṣūṣ Cālīnūs'un ẕikr eylediği üzere ḥummāsı cidden şedīde olanlara ishāl ziyāde muḍırr olur. Ve Cālīnūs saḳmūnyā şürbünden taḥẕīr eder ve eyāricden ve ḫarbaḳtan taḥẕīr eylemez ve müshil istiᶜmāl edip fāriġ olduktan sonra istiᶜmāl olunan mā-ı şaᶜīrin fiᶜlini medḥ eder. Ammā müshil ile maᶜan istiᶜmāl olunan mā-ı şaᶜīr müshilin fiᶜlini ḳaṭᶜ eder ve maᶜa-hāẕe'l-beyān vācib olur ki cihet-i vecaᶜa mürāᶜāt oluna. Ve eger terk-i mürāᶜāt olunsa faṣd ve ishālden bir dahi müfīd ve nāfiᶜ olmaz. Eger vecaᶜın ve mevāddın meyli terḳuve ve ḳassa ve onların fevḳi cihetine ise faṣd evlā olur ve eger elem şerāsīf cihetine müteveccih ise yalnız ishāl istiᶜmāl olunur. Ve māddesinde dem dahi müşāhede olunur ise maᶜa'l-faṣd ishāl istiᶜmāl olunur, esfele māile olan mevāddı yalnız bāsilīḳten faṣd ḳadr-i muᶜteber ile ceẕbe ḳavī olmamakla o ṣūrette ishāl istiᶜmāline ḥācet olur.

Ve ẕātü'l-cenb muᶜālecesinde tekmīd ve taḍmīd ile iktifā olunmaz, elbette istifrāġ-ı mevādda ḥācet olur, zīrā bi-ḥasebi'l-müşāhede ve't-tecribe s̱ābit olmuştur ki o ᶜillette tekmīd ve taḍmīd ile vecaᶜ teskīn olmaz veyāḫūd vecaᶜı tekmīd ve taḍmīd ziyāde eder ve bu ḥāl delālet eder ki bedende cemīᶜan imtilā vardır, lā-maḥāle istifrāġa muḥtācdır ḫuṣūṣan faṣda ḥācet ziyādedir.

Ve kaçan o ᶜillette faṣd ve istifrāġ eylesen velākin aᶜrāḍ sākine olmasa faṣd ve istifrāġı muᶜāvede ve tekrār eyleme, zīrā [faṣd] ve istifrāġdan maṭlūb olan veremin cemᶜ-i middesine mümānaᶜat eylemektir. Aᶜrāḍın ḥāli üzere iştidādı delālet eder ki mādde ġayr-i naḍīc olmakla faṣd ve istifrāġ kendilerden maṭṭlūb olan mümānaᶜata ḳavī değildir, pes onlar onlar tekrār olunsa maṭlūb olan mümānaᶜatta tekrārın teʾs̱īri olmaz belki tekrār meẕkūr māddeyi teblīd edip baᶜdehu inḍāca külliyyen māniᶜ olup māddenin eẕāsı artar. Pes lāyıḳ olan budur ki bir defᶜa faṣd ve istifrāġ olundukta aᶜrāḍ sākine olmasa ḥāli üzere terk oluna ve istifrāġ tekrār olunmayıp nuḍcu intiḍār oluna. Ve kaçan nuḍc-ı mādde ḥads olunsa mādde-i naḍīce middeye istiḥāleden menᶜ oluna ve ictihād olunup middeye istiḥāleden muḳaddem nefs̱ ile mādde tenḳıye oluna.

Ve bi'l-cümle bu ᶜillette faṣd olunmaksız mādde nuḍc edip nefs̱-i naḍīc ü ṣāliḥ ḥāṣıl olsa velākin o nefs̱ten sonra yine ḳuvvette sen ḍaᶜf görsen o nefs̱-i ṣāliḥten sonra nefs̱te ḥādis̱ olan ḍaᶜf-ı meẕkūreyi defᶜ için faṣd eyle-

me, zīrā faṣd ve ishālden ḥādis̱ olan ḍaᶜf nefs̱ten ḥādis̱ olan ḍaᶜftan eks̱erdir ve eḳalli defᶜ için fesādı eks̱er olan irtikāb olunmaz. Ve bu ᶜillette ḥuḳun-ı mütevassıṭ veyāḫūd ḥārre reᵓy-i ṭabīb üzere istiᶜmāl olunur ḫuṣūṣan vecaᶜ-ı şerāsīf cānibine māil ise ḥuḳne istiᶜmāli ziyāde elyaḳ olur.

Ve fāḍıl İbuḳrāṭ işāret eyledi ki mevāḍiᶜ-i sāirede vecaᶜ olmayıp ancak şerāsīfe vecaᶜın şedīden meyli iḥsās olunsa onun ᶜilācı ḫarbaḳ-ı esved ile veyāḫūd ḳaylūn ile istifrāġ olur. *Ve baᶜḍı nüsḫada "ḳaylūn" bedeline "el-baḳlatu'l-berriyye" vāḳi olmuştur. Bu baḳla-i berriyye baḳlatu'l-ḥamḳāya müşābihtir ve onun lebeni olur, yetūᶜāttandır yaᶜnī lebeni ḥāddır.* Ve bu müstefriġlerin biriyle istifrāġ edip elem ve vecaᶜda ḫiffet rüᵓyet eylesen sen mā-ı sükkere veyāḫūd şaᶜīr taḳşīr olunup ve mā-ı kes̱īr içinde ṭabḫ olunan mā-ı şaᶜīr istiᶜmāline iḳtiṣār edersin ve taḳviyeye ḥācet olur ise mā-ı ḫanderūs[371] dahi saḳy edersin. Ve biṭṭīḫ-i Hindī ve māu'l-ᶜunnāb ve mā-ı sebistān ve benefşec-i mürebbā ve bezr-i ḫaşḫāş dahi istiᶜmāl edersin. Ve bu meẕkūrlar ile istiᶜmāl olunacak dühn dühn-i levz olur. Ve ẕātü'l-cenb ᶜilletinde bir ḳavm rummān tenāvülünden nehy eyledi. Ve muṣannif der ki benim katımda o ᶜillet aṣḥābına rummān-ı ḥulv tenāvülünde beᵓs olmaz.

Ve bu edviyelerden baᶜḍı kerre maṭbūḫ ittiḫāẕ olunup tenfīs̱ için istiᶜmāl olunur ve o edviye bunlardır: şaᶜīre-i muḳaşşer, ᶜunnāb, sebistān, benefşec, bezr-i ḫaşḫāş ve şarāb-ı benefsec [320a] ve şarāb-ı nīlūfer. Ve bu iki şarāb cüllābdan efḍaldir. *Ve nüsḫa-i sulṭāniyyenin ḥāşiyesinde ḫaşḫāş dahi iḫrāc olunmuştur.*

Ve bu ᶜilletin ibtidāsında Cālīnūs bi-cemīᶜi aṣnāfihi diyāḳūd istiᶜmāl olunsun diye emr eyledi, zīrā diyāḳūd rādiᶜdir, māddeyi inṣıbābdan menᶜ eder ve māddeyi inḍāc eder ve ᶜalīli tenvīm edip uyutur. Muṣannif der ki ben derim ki seher şedīd olmayıp diyāḳūd istiᶜmāline o cihetten ḥācet olmasa ḫaşḫāş istiᶜmāli māddeyi teblīd ve nefs̱i ḳaṭᶜ etmekle istiᶜmāli evfaḳ olmaz; seheri şedīd olur ise o vaḳtte ḫaşḫāş istiᶜmāl olunur. Ve eger ḫaşḫāşın maḍarratını dāfiᶜ olan sükker diyāḳūda idḫāl olunur ise bilā-seher ẕātü'l-cenb ᶜilletinde istiᶜmāl olunsa beᵓs olmaz. Bu ṣūrette dahi diyāḳūdun bezr-i ḫaşḫāştan ittiḫāẕ olanları ḳışrdan ittiḫāẕ olanlardan evfaḳ olur.

---

371 خندروس صنف من الحبوب وهي الحنطة الرومية İbn Kütbī.

Ve vācibdir ki nefs̱ ile defᶜ olunmayıp muḥtebesen bāḳī kalan mevādd istifrāġ oluna. Ve ᶜalīlin ġıdāsı iks̱ār olunmayıp ḳadr-i lāyıḳı üzere taḳdīr oluna ve ᶜilletin ḥiddetinin ve aᶜrāḍının kes̱ret ve ḳılleti ḥasebiyle telṭīf-i ġıdā oluna. Ve eger aᶜrāḍ ḥādiye ve ḫafīfe ve sehle ise ceyyiden ṭabḫ olunan mā-ı şaᶜīr-i muḳaşşer ile taġdiye olunur, zīrā o mis̱lli mā-ı şaᶜīr muḳaṭṭıᶜ ve muḳavvī olur. Ve kaçan o mā-ı şaᶜīri taḫliye ḳaṣd olunsa sükker yāhūd ᶜasel ile taḫliye olunur. Ve eger aᶜrāḍında ıḍṭırāb olur ise ıḍṭırābdan müstebrī olunca ḳadar mā-ı şaᶜīr ile iktifā olunur yaᶜnī onun şaᶜīri taḳşīr olunmaz; kaçan ḥāli müstebrī olsa ḫuṣūṣan nefs̱ kes̱ret üzere ẓuhūr eylese kes̱ret-i mādde maḍarratından emn ḥāṣıl olur. Ve taḳviye-i ḳuvvete ḥācet olduğu senin maᶜlūmun olmakla o vaḳt taḳviye ḳaṣd edip mā-ı şaᶜīr-i muḳaşşer ile taġaddī eylemek elyaḳ olur. Ammā nefs̱te iḥtibās olsa tedbīri telṭīf ve mā-ı şaᶜīre ve eşribeye ḥasbe-mā emken iḳtiṣār edersin.

Ve kaçan ẕātü'l-cenbde ishāl ḥādis̱ olsa o ẕātü'l-cenb evvelā ḥādis̱ olan ẕebḥadan müntaḳil olsa ondan ẕātü'l-cenb ᶜilācları külliyyen menᶜ olunup ona faṣd ve telyīn-i ṭabīᶜat ile muᶜālece olunmaz ve onun tedbīri sevīḳ-i şaᶜīre istiᶜmāline ḳaṣr olunur. Ve eger ẕātü'l-cenbde faṣda ḥācet mess eylemeyip mevāddında nuḍc olmasa ṣavāb olan budur ki onun mevāddı otuz cüzʾüne taḫmīnen taḳsīm olunduktan sonra faṣd olunup on bir cüzʾ miḳdārı iḫrāc oluna yaᶜnī müctemiᶜ olan faṣlın s̱ülüs̱ünden miḳdār-ı ḳalīl ziyādesi iḫrāc oluna. Ve maḥall-i faṣdın üzerine milḥ ve zeyt vaḍᶜ olunmakla faṣdı tes̱niye ve tekrāra mevḍiᶜ-i faṣd müstaᶜidd kılına. Ve çok kerre faṣddan muḳnī olur onda istiṭlāḳ-ı baṭn ẓuhūr edip küllü yevmin bir meclis veyāḫūd iki taḫallī eylese. Ve faṣd oldukta o faṣdı ġaşy veyāḫūd şedīden ᶜusr-i teneffüs ve ḍīḳ taᶜḳīb eylese delālet eder ki mevādd-ı mūẕiye faṣd ile istifrāġ olunmamıştır. Ve evlā olan budur ki evcāᶜ-ı ṣadr evāilinde ṭabīᶜat telyīn olunmaya lākin ḥuḳun ve şiyāfāt-ı ḫafīfe ile telyīn olunmakta beʾs olmaz. Ve onlara müberridāt-ı şedīde saḳy olunsa ḫaṭā-i ᶜaẓīm olur lākin māddesi ṣafrā olan ẕātü'l-cenb aṣḥābına müberridāt-ı şedīde saḳy olunur ve müberridāt-ı ḳābıḍayı saḳy ve ᶜades mis̱lliler ḥumūḍāt ile iṭᶜām olunur.

Ve maᶜlūm ola ki bu ᶜillette ve sāir evrām-ı bāṭınede mā-ı bārid saḳyı muvāfıḳ olmaz, mümkin oldukça o ᶜilletlerde mā-ı bārid saḳyı taḳlīl olunur. Ve eger ᶜaṭaş ᶜiṣyān edip mā-ı bārid saḳyına ḥācet olur ise mā-ı bāridi si-

kencebīn ile ḫalṭ edip maḫlūṭu saḳy eyle, mā-ı bāridin s̲evretini ve şiddetini sikencebīn kesr eyleyip ve mā-ı bāridin bāṭında beḳā ve s̲ebātı müddetini taḳlīl ve taḳṣīr eyleyip bi'l-cümle bedene bürūdetini tenfīẕ eylesin için ve hem mevāddı dahi taḳṭīᶜ ve telṭīfte sikencebīnle intifāᶜ eylesin için.

Ve maᶜlūm ola ki ẕātü'l-cenb ᶜilletinde iltihāb kes̲īr olsa tebrīd için istiᶜmāl olunan edviyede cilā ve terṭīb cemᶜ olmak gerektir, mā-ı ḫıyār ve biṭṭīḫ-i Hindīnin suyu gibi. Ammā mā-ı ḳarᶜın her ne ḳadar cihet-i vāḥideden nefᶜi var ise baᶜḍı kerre idrārı ḥasebiyle maḍarratı olup ᶜalīli ḍaᶜīf eder.

Ve bu ᶜillette ictināb ve iḥtirāz olunacak nesneler bunlardır. Mā-ı baḳlatu'l-ḥamḳā, mā-ı hindebā ve tebrīd ve teks̲īfi olan sāir eşyālardır.

Ve vācibdir ki bu ᶜillet muᶜālecesinde senin muᶜẓam-ı ġaraḍın sühūlet-i tenfīs̲e ola. Ve nefs̲i teks̲īr eden tedbīrlerden olur ᶜillet olan cānib üzere ıḍṭıcāᶜ edip uyumak. Ve baᶜḍı kerre tenfīs̲ için ᶜalīl şedīden hezz ve taḥrīk olunur ve ḥarārete māil olan su mütetābiṭan ve curᶜatün baᶜde curᶜatin saḳy ve tecrīᶜ olunur. Ve baᶜḍı kerre şiddet-i vecaᶜ ḥasebiyle ḥıltītten bāḳılāt miḳdārı ᶜasel ve ḫall ve mā ile saḳy olunmağa ḥācet olur lākin vecaᶜ-ı müberriḥ[372] şedīd olur ise saḳy olunur. Ve eger nefs̲in ᶜiṣyānı ġaṭīṭ ve ḥaşrece ḥudūs̲una yaᶜnī ḥāl-i ġarġarada ve ḥāl-i ḫanıḳta olan nefes hırıltısı gibi hırıltıya müʾeddī olur ise onun muᶜālecesinde üç parmak alacağı ḳadar naṭrūn aḫẕ olunur ve bāḳılāt miḳdārı zencār ve miḳdār-ı ḳalīl zeyt ve mā ve miḳdār-ı ḳalīl ᶜasel dahi aḫẕ olunup istiᶜmāl olunur. Ve bunlar nāfiᶜ ve nāciᶜ olmaz ise o edviyelerin üzerine fiḳāḥ-ı kerm ve fülfül ve ḫall dahi ziyāde olunur ve bu mezkūrların küllīsi müftiren saḳy olunur veyāḫūd zūfā ve ḫardal ve ḥurf mā ile ve ᶜasel ile müftiren saḳy olunur. Ve bu terkīb evvelen ẕikr olan devā-i mürekkebden aḳvādır. Ve bunlar ile nefs̲ ḥādis̲ olduktan sonra yumurta sarısından ḥasv ittiḫāẕ olunur, zīrā bu ḥasv o edviyeden ḥādis̲ olan ġāileyi izāle eder.

Ve eger mecnūbu ġıdā-i ḳavī ile taġdiyeye muḥtāc olur isen semek-i raḍrāḍī ile taġdiye eyle velākin semek ile taġdiye ḥummānın inkisārı vaḳtinde olur. Ve keẕālik ḫubz sükker ile ve zübd ile taġdiye olunur nuḍc ve nefs̲e muᶜīn olsun için. Ve kürrās̲ ve milḥ ve şibt ile meslūḳ olan semek dahi iṭᶜām olunur.

---

372 "Berḥ" eş-şiddet ve'ş-şerr. *Ḳāmūs*.

Ve ictihād edip nevāḥī-i baṭnı tecfīf eyle nevāḥī-i ṣadra müzāḥim olmasın için. Ve nevāḥī-i baṭnı tecfīf telyīn-i ṭabīᶜat ile ve baṭnda s̱üfl-i yābis var ise ḥuḳne-i leyyine ile onu iḫrāc ile olur, mes̱elā mā-ı keşk miḳdār-ı ḳalīl mā-ı sılḳ ile ḫalṭ olunup ḥuḳne ittiḫāẕ olunur.

Ve vācib olur ki nefḫten iḥtirāz üzere olup nefḫi menᶜ eyleyeler. Ve maᶜlūm ola ki s̱üflün buḫārı ve nefḫ bu ᶜillette cidden muḍırrdır.

Ve ẕātü'l-cenbin vuḳūᶜunda ehemm-i mehāmm ve eşedd-i mā-yehtāmm olan budur ki onun aṣḥābı mübāderet edip mādde-i verem midde olmazdan muḳaddem mādde-i ᶜilleti inḍāc eyleye. Eger midde olur ise o midde teʾekkülü aḫẕ eylemezden muḳaddem tenḳıyeye mübāderet eyleye.

Ve maᶜlūm ola ki mecnūb olan kimseye vācib olur ki onlar dāimā teḥāvīllerini[373] terṭīb eyleye nefs̱ sehl ve serīᶜ olsun için. Ve kaçan nefs̱ ẓāhir olup ve yevm-i rābiᶜ mürūr eylese beyan kökü ve baldırkaradan ittiḫāẕ olunan maṭbūḫ nefs̱i taḳviye eder. Ve kaçan mādde ġalīẓa ve ḳuvvet dahi ḳaviyye ise ve ᶜaṣabda dahi āfet yok ise ona sikencebīn-i memzūc saḳy eylemekte beʾs olmaz, mādde-i ġalīẓayı ḳaṭᶜ eylesin [için.] Ve ona eger ḫıyārşenber sükker ile ve terencebīn ve şīrḫışt ile saḳy olunup ṭabīᶜatı telyīn olunsa emr-i ṣavāb olur. Ve baᶜḍı kerre ona muᶜālecede ḍımādāt ve merūḫātla istiᶜānet olunur.

Ve bu ᶜilletin muᶜālecesinde evvelā istiᶜmāli vācib olan o ḳayrūṭīdir ki dühn-i benefşec ve şemᶜ-i muṣaffādan ittiḫāẕ olunur. Ve bundan sonra tedrīcle şuḥūm ve elᶜibe ve ġubār-ı reḥā istiᶜmāl olunur ve baᶜdehu tedrīcle bunlardan aḳvā olan bābūnec ve aṣl-ı ḫaṭmī ve aṣl-ı sūs ve benefşec ḍımādı ve bostānī ebegümeci ṭabīḫi istiᶜmāl olunur. Ve bunlardan aḳvā ve ecvede ḥācet olur ise kerneb-i meslūḳ ve rāziyānec-i meslūḳtan mütteḫaẕ ḍımād istiᶜmāl olunur. Ve keẕālik efsentīn ve beyan kökü aḫẕ olunup ᶜaselden bir şeyʾ ile ve dühn-i nārdīn ile ḍımāden istiᶜmāl olunur.

Ve maᶜlūm [320b] ola ki mecnūbun māddesi kes̱īre ise ona bārid ḍımād ve ṭılā ḍārr olur. Eger o ᶜilletin māddesi ḳalīle ise bevārid ile ḍımād ve ṭılā olunmakta beʾs yoktur. Ve keẕālik mādde-i kes̱īreden ḥādis̱ olan verem taḥallül edip baḳiyye-i mādde ḳalīl olsa yine müberridāt ile taḍmīd ve taṭliye muḍırr olmaz. Ve keẕālik mevādd faṣd olunduktan sonra müstefriġāt-ı

373 Ẓāhir olan budur ki "teḥāvīl"den murād nefs̱in memerrinde olan teᶜārüclerdir.

sāire ile dahi istifrāġ olunsa o istifrāġdan sonra ẕikr olunan aṭliye ile ṭılā olunmakta dahi beʾs yoktur.

Ṣıfat-ı Ḍımād-ı Ceyyid: Benefşe yaprağı ve ḫaṭmī her birinden birer cüzʾ, beyan kökü iki cüzʾ, bāḳılā unu, arpa unu her birinden birer buçuk cüzʾ, bābūnec, kes̱īrā birer cüzʾ. Bu meẕkūrlardan ḍımād ittiḫāẕ olunur. Eger mādde ġalīẓa olup taḥlīl-i zāide ḥācet olur ise o ṣūrette edviye-i meẕkūre üzere bezr-i kettān ziyāde edersin ve o edviyelerin ʿacni meybuḫtec ve şemʿ ve dühn-i benefşec ile olur. Ve eger ġılẓat-i mādde ile ḳıllet-i ḥarāret olur ise dühn-i benefşec bedeline dühn-i sūsen veyāḫūd dühn-i nercis vaḍʿ olunur. Eger ṣūret-i meẕkūrede ḥarāret ḳaviyye olur ise ziyādāt-ı ḥārre-i meẕkūre yaʿnī bezr-i kettān ve baʿdehu ẕikr olunanlar terkībden iḫrāc olunup yerine varaḳ-ı nīlūfer, verd ve ḳarʿ vaḍʿ olunur.

Nüsḫa-i Merūḫ-ı Ceyyid: Şemʿ, şaḥmu'l-baṭṭ, şaḥmu'd-decāc, dühnü'l-ġanem,[374] zūfāü'r-raṭb. Bu edviyeden merūḫ ittiḫāẕ olunur ve cidden nāfiʿ olur.

Ṣıfat-ı Ḍımād-ı Ceyyid: Bu ḍımād hem inḍāc ve hem teskīn-i vecaʿ eder, ṣıfatı budur: Arpa unu, iklīl-i melik, ḳışru'l-ḫaşḫāş, bu meẕkūrlardan ḍımād ittiḫāẕ olunur.

Ve baʿḍı kerre bu ʿillet muʿālecesinde raṭb ve yābis kimādāt ile dahi istiʿānet olunur velākin onun veremi ḥumrete māil ise kimād-ı raṭb evfaḳ olur ve filiġamūnīye māil ise kimād-ı yābis evfaḳ olur. Ve raṭb kimād nāfiʿ olmadığı ṣūrette ḍārr dahi olmaz ve kimād-ı yābis ḍārr olur ise onun ḍararı ʿaẓīm olur. Ve beyne'l-kimādāt taḳdīme evfaḳ ve aḥrā olan, süngeri ıssı su ile ıslatıp onunla kimād eylemektir. Ve bundan aḳvāsı mā-ı baḥr ile ve mā-ı māliḥ ile tekmīddir. Ve bunlardan ziyādeye ḥācet olur ise buḫār[375] ile veyāḫūd zeyt-i ḥārr[376] ve mā-ı ḥārr ile kimād olunur. Ve bunlardan aḳvā

374 "Dühnü'l-ġanem"den murād semn-i ġanemdir. Velākin dühn ḳarīnesi ile "ʿutm" ʿayn ile ve tā ile berrī zeytūna ıṭlāḳ olunur. Nüsḫa muḥarref olup berrī zeytūn dühnü demek ẓāhirdir.

375 Bu maḥallde "بخار" bā ile ve ḫā ile vāḳiʿ olmuştur ve maʿnā-yı ṣaḥīḥi yoktur meger ki bir ḫırḳa buḫār ile tesḫīn olunup ḫırḳa ile tekmīd oluna. Ẓann ederim ki aṣl nüsḫa nūn ile ve cīm ile buḫār "نجار"dır, zīrā "نجيل" ve "نجير" ayrık otuna derler diye muḥarrerdir ve ayrık ḥaşīşesinin ḍımādı bu aṣl vereme nāfiʿ olduğu muḥarrerdir.

376 Ve ṭabʿ ile olan nüsḫada "zeyt-i ḥārr" bedeline zift-i ḥārr" vāḳiʿ olmuştur.

olur bir ḳıṭʿa ṣūfa dühn içirip onun içine ḫall ve kerneb ve kirsenne basṭ olunduktan sonra onunla tekmīd eylemek. Yābisāt-ı laṭīfe olan kimādāttan olur nuḫāle baʿdehu cāvers baʿdehu milḥ bedende imtilā olmayıp tekmīdin ceẕb-i mādde eylemesinden ḫavf olunmasa tekmīd her türlü vecaʿı ḥall edip nāfiʿ olur, o vecaʿ gerek bedenin eʿālīsinde ve gerek esāfilinde olsun. Ammā faṣdın vecaʿı taḥlīli ġāliben eʿālī-i bedende olan vecaʿlardır.

Ve kaçan ẕikr olunan kimād ve ḍımād ile tekmīd ve taḍmīd olunsa ictihād olunup onların buḫārı ʿalīlin yüzüne iṣābetten menʿ oluna, zīrā menʿ olunmasa o buḫār ʿalīllde kerb ve ḍīḳ-ı nefes iḥdās̱ eder. Ve baʿḍı kerre yübs-i ʿillet şedīd olup raṭb olan ḍımād ve kimādın buḫārı ona nāfiʿ olur, zīrā iʿtidāl üzere raṭb olan kimād ve ḍımādın ebḫıreleri yüzüne iṣābet edip istinşāḳ ile bāṭına ẕāhib olsa o ebḫıre-i raṭbenin yübūseti taʿdīlde menfaʿati olur.

Ve bu ʿillette baʿḍı kerre nāsın istiʿmāl eyledikleri leʿūḳāt ile dahi istiʿā-net olunur ve o leʿūḳātın elyeni ve maḥrūrīne evfaḳı şemʿ-i ebyaḍ-ı muṣaffā vü maġsūlden dühn-i benefşec ile ittiḫāẕ olunanlardır ʿale'l-ḫuṣūṣ vecaʿ şe-dīd oldukta nefʿi ziyāde olur.

Ve baʿḍı kerre faṣd ile müstefriġāt-ı sāire ile beden tenḳıye olduktan sonra meḥācime ilticā olunur, zīrā ẕikr olunan müstefriġāt ile tenḳıye ḥāṣıl olduğuna yaḳīn olunduktan sonra mevḍiʿ-i vecaʿa meḥācim vaḍʿının nefʿi ʿaẓīm olur. Ve o meḥācim baʿḍı kerre vecaʿı aṣlen teskīn eder ve baʿḍı kerre dahi nevāḥī-i ḫārice ceẕb eder. Ve o vecaʿ olan mevḍiʿe ḍımād-ı ḫardal vaḍʿ olunsa vecaʿı nevāḥī-i ḫārice ceẕbde meḥācim ʿameli gibi ʿamel eder.

Ve kaçan o ʿillet yevm-i sābiʿi tecāvüz eylese eṭıbbānın ḳudemāları emr eylediler ki onlar levzden mütteḫaẕ olan leʿūḳ ve ḥabbu'l-ḳurrayṣ[377] ve ʿasel ve semn ve ʿilk-i buṭm ile semnden mütteḫaẕ olan leʿūḳ istiʿmāl eyleyeler. Ve onlar baʿḍı kerre es̱ānās̱iyā gibi maʿācīn-i kibār dahi istiʿmāl ederler. Bu maʿācīn-i kibār istiʿmāli tenḳıyeye bir ṭarīḳ-i ceyyid olur ve ḳudemā-dan muḥaḳḳıḳūn bu mis̱lli maʿācīn-i kibārı istiʿmāl edip meblaġ-ı ş̱āfīye bāliġ olurlar ve feṭānetlerine iʿtimādları olmakla bunları istiʿmāllerinden bir ḥādis̱e ʿārıḍa olur ise tefaṭṭun edip onun maḍarratını tedārük ve telāfī eder-ler. Ammā eṭıbbādan muḥdes̱ ve cebān olanlar bu mis̱lli maʿācīn-i kibār

---

377 Encüre ve yüsemma'l-ḳurrayṣ. İbn Kütbī.

istiᶜmālinden ḥaẕer ederler, ṣınāᶜalarına vüs̱ūḳları olmadığından için ḥattā ᶜasel idḫāl olunacak terkībe ḫavflarından ᶜasel bedeline sükker ḫalṭ ve idḫāl ederler, ᶜaselden ḥādis̱ olan ᶜārıḍayı ve o ᶜārıḍanın tedārükü hangi nesne ile olduğunu tefaṭṭundan ᶜāciz oldukları için.

Ve keẕālik ḳudemā-ı eṭıbbā bu ᶜilletin muᶜālecesinde biraz tenḳıyesi ḳaviyye olan edviyeye işāret eylediler ki o edviye ᶜasel ile yoğurulup ondan ḥubūb ittiḫāẕ ve müheyyā ederler, vaḳt-i ḥācette taḥte'l-lisānda imsāk ederler ve onunla ẕikr olunan tenḳıye-i ḳaviyye ḥāṣıl olur.

Ve yine aḳdemūn ẕātü'r-rāyiḥa tesmiye olunan aḍmideye ve merzencūştan mütteḫaẕ olan aḍmideye ve merhem-i seẕābīye işāret ederler ki onlardan ẕikr olunan tenḳıye-i ḳaviyyeden sonra müstaᶜmele olur.

Ve cümle-i kelām budur ki her kimse ki bu muᶜālecātta ḳudemā meslekine sālik ola, gerektir ki tevaḳḳī ve ḥaẕer üzere sālik olalar, tefcīr-i veremden ve ḥarāret-i kes̱īre taḥrīkinden ḫavf eyleyeler. Ve o müdāvīler ki ḳudemā ṭarīḳine tevaḳḳī ciheti ile sālik ve üslūb-ı ḥakīm üzere mehālik ṭarīḳinden tecennüb ve teraḳḳub ederek temeşşī ile tedāvī eyleyeler; onlar necāḥ ve şifā-i kāmil ḥuṣūlüne vüs̱ūḳ ve iᶜtimād eylesinler.

Bu mütercim ᶜabd-i faḳīr ve muᶜterif-i taḳṣīr der ki Şeyḫ-i kāmilin bu kelāmı Ṣaḥīḥ-i Buḫārī'de olan Ebū Hüreyre raḍıyallāhu ᶜanhü ḥaḍretlerinin rivāyet eylediği ḥadīs̱in maḍmūn-ı münīfi ve maḥṣūl-i maᶜnā-yı şerīfdir ki Resūlullāh ṣallallāhu ᶜaleyhi ve sellem buyururlar: مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ مِنْ دَاءٍ إلا أَنْزَلَ اللّٰهُ له شِفَاءً *Ve baᶜḍı rivāyette geldi ki* فَإِذَا أُصِيبَ بَرَأَ بِإِذْنِ اللّٰهِ *Lākin ecel-i muḳadder mübrem oldukta muᶜālecede iṣābet müyesser olmaz ve ḫaṭānın vuḳūᶜu emr-i muḳarrerdir. Ve bu ḥadīs̱-i şerīfte olan bāḳī suᵓāl ve cevābı şürrāḥ-ı ḥadīs̱ tafṣīlen taḥrīr eylediler. İntehā.*

Eger bu tedbīrlerden sonra ᶜillette on dördüncü güne varınca ḳadar baḳiyye kalır ise o zamān ḥacāmet ve telṭīf-i tedbīr vācib olur. Ve onlarda seher müştedd olur ise şarāb-ı ḫaşḫāşı ve ḫaşḫāşın kendiyi istiᶜmāl vācib olur.

Ve kaçan onların nefesleri tevātür eylese terṭīb ile onun ḍararı tedārük olunur ve bezr-i ḳaṭūnā luᶜābı şeyᵓen baᶜde şeyᵓin tecerruᶜ olunur ve cüllāb ile dahi terṭīb olunur. Ve vecaᶜı taḫfīf ve tevātür-i nefesi taḳlīl için ᶜalīlin cenbi tenṭīl olunur. Ve maraḍın inḥıṭāṭı ẓāhir olduktan sonra ḥammām is-

tiᶜmāl olunup ḳavī ve şedīd olan tedbīrlerden ictināb olunur meger ki verem ḥumret cinsinden olur. Ve keẕālik muġallıẓ olan tebrīdden ictināb olunup telṭīfe iştiġāl olunur ve ẕikri mürūr eden eşribe ve miyāh içinde kürrās̱ ve fūdenec ṭabḫ olunup āḫir-i ᶜillette saḳy olunur ve bezr-i ḳurrayṣ ᶜasel ile leᶜūḳ kılınır.Ammā verem ᶜiṣyān ṭaleb edip cemᶜ-i midde cānibine iḳbāl eder ise onun tedārükü bābında ẕikr olunur.

Ve ẕātü'l-cenb ᶜilleti henüz zāile olup nāḳıh olanlara vācibdir ki mülūḥāt ve ḥurāfāt ve imtilā ve şibaᶜ ve şems ve rīḥ ve duḫān ve ṣavt-ı ᶜālī ve nefḫ ve cimāᶜdan ḥaẕer ve ictināb eyleyeler, zīrā ẕātü'l-cenb ᶜilleti kaçan nüks eylese ᶜalīl helāk olur. Ve bu muᶜālecāt-ı meẕkūre bizim ḳavlimizdir ki ẕātü'l-cenb ḥārr-ı ḫāliṣ oldukta onlar ile ᶜilāc olunur, ammā ẕātü'l-cenb ḫāliṣ ve şedīdü'l-ḥarāre olmasa onun ᶜilācı delk edip ḥulbe ve zift ile ḍımād ve vaḍᶜ-ı meḥācim olur. Ve bizim bu ḍımādımız o bābda nāfiᶜdir:

Ṣıfat-ı Ḍımād: Aṣl-ı kerneb remādı aḫẕ ve şaḥm ile maᶜcūn kılındıktan sonra ḍımād [321a] olunur. Ve balġamī olan ẕātü'l-cenb muᶜālecesinde ḥuḳun-ı ḥādde ve ishālle ibtidā olunur. Balġamī olanlarda faṣd istiᶜmāl olunmaz ve ẕikri mürūr eden aḍmide ve kimādātın ḳuvvetli taḥlīli olan muḥallilātı istiᶜmāl olunur ve onlara sılḳ ve mā-ı kerneb ve mā-ı ḥımmaṣ ve dühn-i zeyt ve dühn-i levz-i ḥulv ve dühn-i levz-i mürr iṭᶜām olunur. Ve ḍımādāt-ı ḥārre ve kimādāt-ı ḥārre dahi istiᶜmāl olunur ve Yūsuf-ı Sāhir'in dühn-i ḫırvaᶜla saḳy eylediği maṭbūḫ dahi saḳy olunur.

Ammā sevdāvī olan mecnūba ḥınṭa-i mehrūseden ittiḫāẕ olunan ḥasv ᶜasel ile ve dühn-i levz ile iṭᶜām olunur ve leᶜūḳāt-ı leyyine-i ḥārre dahi verilir ve dühn-i levz mis̱lli edhān-ı leyyine tecrīᶜ olunur, bāḳılā ve miḳdār-ı ḳalīl ḥulbeden mütteḫaẕ ḥasv ile ve bā-ḫuṣūṣ leben-i ḥalībden mütteḫaẕ olan ḥasv ile taġdiye olunur ve onlara eşek sütü nāfiᶜ olur.

Ve yine sevdāvī ẕātü'l-cenbe nāfiᶜ olur ḳusṭtan bir dirhem aḫẕ olunup bir milᶜaḳa ṭabīḫ-i şibt suyu ile ve dühn-i belesānla veyāḫūd şarāb-ı ᶜasel ile istiᶜmāl olunsa. Ve bu devā suᶜāl-i redīye dahi nāfiᶜ olur.

Ammā riyede müctemiᶜ olan suyun ᶜilācı budur ki teḳayyuḥ için bizim ẕikr eylediğimiz muᶜālecātın eḫaffı istiᶜmāl olunsa riyede olan ictimāᶜ-ı māya dahi ᶜilāc olur. Ve baᶜḍı kerre baṭṭa dahi ḥācet olur lākin baṭṭta ḫaṭar-ı ᶜaẓīm vardır, küllü'l-ictināb ondan ictināb eylemek gerektir.

Fī Muʿālecātı Ẕātü'r-riye

Muʿālecede ẕātü'r-riye ẕātü'l-cenb mecrāsına cārī olur lākin ẕātü'r-riyenin ḍımādātı ẕātü'l-cenb ḍımādātından aḳvā olur ve ẕātü'r-riye ʿilācına muġavviṣāt dahi idḫāl olunur.

Vācib olur ki ṭabībin ḥırṣı ẕātü'r-riyede tenfīs̱e eşedd ola ve ẕātü'l-cenbde cihet-i müneffes̱eye olan ıḍṭıcāʿ bedeline ẕātü'r-riyede istilḳā ola velākin o cihet-i müneffes̱eye bir miḳdār istilḳāsı māil ola.

Ve eger ʿalīlin ṭabīʿatında iʿtiḳāl var ise vācib olur ki ẕikri ātī şarābdan her iki günde bir defʿa saḳy oluna, o şarāb budur: Ḥıyārşenber ve çekirdeği iḫrāc olunan zebīb her birinden üçer istār aḫẕ olunup üzerlerine dört sükerrece su ilḳā olunduktan sonra nıṣfı kalınca ḳadar ṭabḫ olunur baʿdehu inzāl olunup o maṭbūḫun üzerine bir sükerrece ʿinebü's̱-s̱aʿleb suyu ilḳā olunur. Ḳavī olanlara bu mecmūʿ şerbet-i vāḥide olur ve ḍuʿafāya onun nıṣfı şerbet-i vāḥide olur. Ve eger ʿalīlin ṭabīʿatı muḍʿıf olan līnet ile leyyine olsa ona rubb-ı ās ve ḥulv sefercelin meşvīsi ve rummān-ı ḥulv verilir.

Ẕātü'r-riyenin māşerā ve ḥumret cinsinden olanlarının muʿālecātı muḳaddemā ẕikr eylediğimiz üzere ṣaʿbdır, onlara nāfiʿ ʿilāc var ise o ʿilāc taṭfiʾesi bāliġa olan ḫaşḫāş ve s̱imār ve sāir şedīdetü'l-berd olan buḳūl-i maʿlūme ʿuṣārātı olur ve onlara müberride-i müleyyine olan ʿuṣāretü'l-Hindī mis̱lliler dahi saḳy olunur.

Ṭabʿ olan nüsḫada "Hindī" bedeline "hindebā" vāḳiʿ olmuştur. "Hindī"-den murād biṭṭīḫ-i Hindīdir, onun ʿuṣāresinde tebrīd ve taṭfiʾe-i şedīde vardır ve ḳabḍı yoktur ve hindebā dahi müberriddir, ḥumrette istiʿmāl olunur diye muḥarrerdir. Pes iki nüsḫa dahi ṣaḥīḥtir.

Ve māşerā ve ḥumret cinsinden olan ẕātü'r-riyenin māddesi olan ṣafrāyı şīrḫışt ve temr-i Hindī ve terencebīn ve bu mis̱lli müstefriġāt ile istifrāġ eylesen bu istifrāġ dahi cāiz olur. Ve bu ʿillette dahi imtilā var ise faṣd cāiz olur.

Teḳayyuḥta Olan Kelām-ı Ḳalīl Beyānındadır

Kaçan ẕātü'l-cenb ve ẕātü'r-riye evrāmında cemʿin ʿalāmāt-ı meẕkūresi ẓuhūr eyleyip taṣaʿʿud eylese yaʿnī zamānı zamān-ı tezeyyüd olsa vācib olur ki evvelā beden tenḳıye olunup baʿdehu veremin inḍācına iʿānet oluna.

Ve onun meᶜūneti o ḍımādāt ve kimādāt ile olur ki onlar daḳīḳ-i şaᶜīr ve ᶜilkü'l-buṭm ve şarābu'l-ḥulvü'l-ebyaḍ ve temr ve ṭīn-i yābis miṡllilerden ittiḫāẕ olunur. Ve bunlardan aḳvā olur o aḍmide ve kimādāt ki ẕikr olunan edviyelere ẕerḳu'l-ḥammām ve naṭrūn idḫāl oluna. Ve bunlar tefcīr katında dahi ḍımād-ı ṣāliḥ olur.

Ve vācib olur ki ḳable-vaḳti'l-inficār o ᶜalīl cānib-i ᶜillete muḍṭacıᶜ ḳılına, zīrā ıḍṭıcāᶜ nefs̱ ve tefcīre ziyāde muᶜīn olur. Eger onlarda ḥarāret-i keṡīre olur ise mā-ı şaᶜīre mā-ı ᶜasel idḫāl olunup saḳy oluna veyāḫūd ᶜaselin mādde-i raḳīḳi yalnız saḳy oluna. Ve kaçan ḥarāret ḳaviyye olmayıp ḳıvvet ḳaviyye olsa onlara ṭabīḫ-i zūfā içinde ḥāşā ve ferāsiyūn ve tīn ve ᶜasel saḳy olunur. Ve yine vācib olur ki onlara aṣl-ı sūs ile maṭbūḫ olan mā-ı şaᶜīr saḳy oluna. Ve baᶜḍı kerre meṡrūdīṭūs ve tiryāḳ vermeğe dahi ḥācet olur inḍāc eylesin için lākin tiryāḳın evḳāt-ı saḳyının ziyāde evfaḳı nuḍc-ı tāmmdan sonra olur, zīrā o vaḳt saḳy olundukta veremi tefcīr ve ġarīziyyeyi dahi ḥıfẓ eder. Bu vaḳtte ve baᶜdehu temr istiᶜmāli ceyyid olur veyāḫūd şarāb-ı ferāsiyūn istiᶜmāl eder ise nefᶜi ġāyete bāliġa olur.

Ḍımād-ı Mücerreb: Bezr-i ḫaṭmī, ḫubbāzā, ḫıyār, biṭṭīḫ, ḳarᶜ bezrleri, rubb-ı sūs, iklīl-i melik fiḳāḥı ve benefşec bu edviyelerden ḍımād ittiḫāẕ olunur ve çok kerre dahi onlardan bezr-i kettān luᶜābı ile aḳrāṣ ittiḫāẕ olunup vaḳt-i ḥācette incir suyu ile saḳy olunur.

Ammā onların ḥāl-i taṣaᶜᶜud u tezeyyüdde ġıdāları su ile veyāḫūd mā-ı ᶜasel ile meblūl olan ḫubz ve nīm-birişt yumurta ve bu miṡlli nesneler olur. Ve onların nuḳlleri ṣanevberin ḥabb-ı kebīri ve ḥabb-ı ṣaġīri ve tatlı bādem ve daḳīḳten mütteḫaẕ aḥsā ki şaᶜīr ve ḥımmaṣ ve bāḳılā daḳīḳleri ve dühn-i levz ve sükker ve ᶜaselden mütteḫaẕdır.

Ve kaçan nuḍc-ı tāmm ve vaḳt-i inficār ḳarīb oldukta vācib olur ki tefcīre iᶜānet oluna, zīrā ḥāli üzere terk olunsa maraḍa ṣuᶜūbet ve şeʾn ḥāṣıl olur. Ve ḫulūfları[378] ṭayyib olsun için onlara muḳavvī olan şarāb-ı zūfā ile lübnā yaᶜnī meyᶜa-i sāile[379] saḳy olunur, biz onu bundan aḳdem ẕikr eyledik. Ve

---

378 اَلْخُلُوفُ [el-ḫulūf] (ḍammeteynle) ṣāim olan kimsenin ağzı rāyiḥa bağlamak, keẕā fī-tercemeti'ṣ-*Ṣıḥāḥ*. Nüsḫalarda "وتبخر حلوقهم" ḥā ile ve ḳāf ile vāḳiᶜ olmuştur. Her ne ḳadar onun maᶜnāsı ṣaḥīḥ ise, bizim tercümede ẕikr eylediğimiz aẓherdir; kātib mezāyā-yı kelāma ᶜadem-i ıṭṭılāᶜından taṣḥīf eylemiştir.

379 "Meyᶜa-i sāile" وهي طيبة الرايحة جدا يدخل في الطيب

kez̠ālik bizim z̠ikr eylediğimiz aḍmide-i ḳaviyye dahi istiᶜmāl olunur. Ve bu z̠ikr olunan ḳurb-ı inficār vaḳtinde mes̠rūdīṭūs ve tiryāḳ istiᶜmāli dahi nāfiᶜ olur eger ḥummā ve neḥāfet ve hüzāl yok ise. Ve ona semek-i māliḥ iṭᶜām olunur. Ve nevm vaḳtinde bu ḥabbı imsāk ve aḫẕ eder ki o ḥabb eyāric ve şaḥm-ı ḥanẓaldan mütteḫaẕ ola. Ve kez̠ālik ᶜinde'n-nevm onlara ḳūḳıyā ḥabbı dahi saḳy olunur. Ve onların ḫulūfları yaᶜnī ağızlarının rāyiḥaları lübnā saḳy olunmakla tatyīb olunur.

Ve baᶜḍı kerre ᶜalīli kürsī üzere iclās edip o kürsī her ne ḳadar taḥrīk olunur ve o vech ile ḥareket ᶜalīle nāfiᶜ olur lākin bir kimse vaḳt-i taḥrīkte ᶜalīli iki ketiflerinden tutmak gerektir ki yaᶜnī suḳūṭ ḫavfından için. Ve onlara mā-ı ᶜasel ile ḫardal saḳyı ve leben içinde ḥıltīt saḳyı dahi nāfiᶜdir.

Ve kaçan verem-i müteḳayyiḥin inficārı ḳaṣd olunsa cānib-i ṣaḥīḥ üzere ıḍṭıcāᶜ onlara nāfiᶜdir. Ve o vaḳtte onlara baᶜde'l-ᶜaşāʾ taḳyiʾe ile emr olundu lākin onların ḳayʾında ḫaṭar-ı ᶜaẓīm vardır, zīrā ḳayʾ defᶜaten inficār-ı ᶜaẓīme müʾeddī olup iḫtināḳ ḫavf olunur. Ve eger verem müteḳayyiḥ ve münfecir olmasa ona keyyden lāzım olur. Ve baᶜde'l-keyy middeye naẓar olunur, midde nuḳbe-i[380] beyḍā ḫurūc eder ise ondan bürʾ recā olunur ve illā bürʾ ümīd olunmaz. Ve kaçan midde münfecire ve sāile olup ḥads olunsa ki midde ḳalīle veyāḫūd muᶜtediledir ve mādde-i müctemiᶜa vü münfecire kırk güne varınca nefs̠ ile tenḳıye olunur. Onlarda o ḥālde cellāt ve ġassāle ve münaḳḳıye olan ᶜasel ve kerneb ve daḳīḳ-ı ḥımmaṣtan ve sāir edıḳḳadan mütteḫaẕ z̠ikri sābıḳ ḥasvlar istiᶜmāl olunmak vācibdir. Ve o ḥasv ittiḫāẕ olunan daḳīḳalara burçak unu dahi idḫāl olunur ve onlara ᶜunṣul leᶜūḳu dahi nāfiᶜ olur. Ve bu ᶜillette istiᶜmāl olunan edviyenin ümmehātı olup teʾs̠īrde [321b] nām u şānı olan müfred devālar burçak unu ve sūsen saḥīḳi ve aṣlının saḥīḳi ve iki zerāvend yaᶜnī zerāvend-i ṭavīl ve zerāvend-i müdaḥrec ve felāfil-i s̠elās̠e yaᶜnī fülfül-i esved ve fülfül-i ebyaḍ ve dār-ı fülfül ve ḫardal ve ḥurf ve cāvşīr ve ḳusṭ ve selīḫa ve isḳīl mis̠llilerdir. Ve baᶜḍı kerre bu ümmehāt-ı edviyeden hangisi istiᶜmāl olunur ise ona muḫaddirāttan miḳdārı olan bir cüzʾ ḫalṭ olunur. Ve bu ümmehāt olan edviyelerden maᶜdūd olur seḳūrdiyūn, zīrā bu bābda onun menfaᶜat-i şedīdesi vardır. Ve bu ᶜilletin z̠ikr olunan vaḳtinde istiᶜmāl olunan [nāfiᶜ] edviyelerden bu z̠ikr olu-

---

380 اَلنُّقْبَةُ [en-nuḳbet] bi'ḍ-ḍammi el-levn. *Ḳāmūs*.

nan edviyeler ümmehāt edviyelerdir, eşribe ve ḍımādāt ve isfencāt ile olan neṭūlāt ve edhān cemīᶜan o ümmehāttan ittiḫāẕ olunur.

Ve bu ümmehātın baᶜḍı kerre ḳuvveti edhāna iḫrāc olunur. Ve ümmehāt-ı meẕkūrenin ḳuvveti iḫrāc olunacak dühnleri bu mis̱lli edhān olur: dühn-i sūsen, dühn-i nercis, dühn-i bābūnec, dühn-i ḥınnā, dühn-i nārdīn, dühn-i ġārdır. Ḫuṣūṣan vaḳt-i inḥıṭāṭta edviye-i meẕkūreden ḳuvvet aḫẕ eden dühn-i ġārın menfaᶜati ziyāde olur.

Ve ᶜalīlin mizācı ve vaḳt ḥasebleri ile baᶜḍı kerre o edviyelerin ḳuvveti dühn-i benefşece dahi iḫrāc olunur. Ve baᶜḍı kerre onların içinde bu edhānlar dahi kılınır: rātiyānec ve şuḥūm ve ḳınne ve fiḳāḥ-ı idḫir ve zūfā-i raṭb ve varaḳ-ı ġār ve muḳl ve bunlar mis̱llilerdir.

O ᶜalīlin ḥummāsı ḳaviyye ise onun ᶜilācında ifrāṭ üzere tesḫīn olunmaz, zīrā ḥummāsı olanları ifrāṭ üzere tesḫīn sūᵓ-i mizāca ve sūᵓ-i mizāc ḍaᶜf-ı ḳuvvete ve ḍaᶜf-ı ḳuvvet dahi nefs̱ten ᶜacze müᵓeddī olur.

Ve vācib olur ki mübāderet olunup ẕātü'r-riyede ḳayḥ ṣadra münfecir olduktan sonra ṣadrdan nefs̱ ile iḫrāc oluna ve o iḫrāc ᶜalīlde ḫiffet ḥads olunduğu eyyāmda ola.

Ammā ẕātü'l-cenb de ḥads olunup māde kes̱īre olduğu bilinse ve kırk günde ve kırk günden eḳallde tenḳıye ḥāṣıl olmayacağı maᶜlūm olsa ve sille müᵓeddī olacağı dahi fehm olunsa o verem keyy olunmak vācib olur. Daḳīḳ bir mikvā ittiḫāẕ olunup onunla ṣadr s̱aḳb olunur ve o mikvā middeyi neşf edip ḳalīlen ḳalīlen istiḫrāc eder. Ve mā-ı ᶜasel ile ġasl olunur ve ḫārice ceẕbine iᶜānet olunur. Ve kaçan bu vech ile tenḳıye ḥāṣıla oldukta ilḥāmına iḳbāl olunur.

Ve vācib olur ki ḳayḥ hangi cihette olduğu ẕikri mürūr eden ᶜalāmetler ile ve ḳayḥın ṣavt ve ḫaḍḫaḍasıyla taᶜarrüf oluna. Ve keẕālik ṭīn-i aḥmer ile maṣbūġ olan ḫırḳa ᶜalīle ilbās olunup o ḫırḳadan ṣadrın üzerinde vāḳiᶜ olan ḳıṭᶜanın hangi cānibde cefāf evvelā ḥādis̱ olur ise onunla mevḍiᶜ-i ḳayḥ maᶜlūm ola ve o maḥalle ᶜalāmet vaḍᶜ olunup o mevḍiᶜ keyy veyāḫūd baṭṭ oluna, zīrā baᶜḍı kerre ẕātü'l-cenbde keyy olunmayıp baṭṭ olunmağa ḥācet olur. Ve o mecnūbun cenbi mibḍaᶜla[381] baṭṭ olunur ve onun naṣbesi o naṣbe

381 Yaᶜnī irin iḫrāc olunacak ālet. İrin iḫrācı için maḫṣūṣan ālet olduğunun ẕikri ḳarīben gelir.

olur ki onunla midde küllü yevmin ḳalīlen ḳalīlen aḫẕ olunur, defʿaten midde-i kes̱īreyi iḫrāc eylemez. Ve bu mis̱lli vaḳtte laḥmla ve ġıdā-i muʿtedil ile ḳuvvet ḥıfẓ olunur ve o vaḳtte ḥummāya iltifāt olunmaz, zīrā veremde mādām midde bāḳıye ola, onun bürʾü mutaṣavver olmaz. Ve kaçan o aġdiye tenāvülü ile ḳuvvet ḥāṣıl olup nefs̱ ile mādde tenḳıye olundukta ḥummā dahi münḳaliʿa olur.

Ve baʿḍı kerre dahi müttefiḳ olur ki ḳable'n-nuḍc verem münfecir olur ve o ḥālde mādde-i münfecire dem olur. Ve o ṣūrette faṣddan deffāʿa ve reddāʿa olan ḍımādāttan lāzım ve lābüdd olur ve defʿ ile taḥlīl beyninde müşterek olan aḍmideden olur kerneb-i müdġam[382] ve mā-ı ʿasel ḍımādı ehren nüsḫası üzere terkīb oluna. Ve bu ṣıfat üzere olan ḍımād dahi nāfiʿdir: büber ve baldırıkara ve zūfā-i yābisve encüre ve zerāvend-i müdaḥrec. Bu edviyeler aḫẕ olunup ʿasel ile ḍımād ittiḫāẕ oluna.

Üçüncü Faṣl Nevāḥī-i Ṣadr Ḳurūḥu ve Muʿālece-i Maraḍ-ı Sill Beyānındadır

Ammā o ḳurḥa ki ḳaṣabe-i riyede ḥādis̱ ola, ona sürʿat üzere devā olunur. Ve vācib olur ki ʿalīl ḳafāsı üzere ıḍḍıcāʿ olunup istiʿmāl olunacak devā dahi ʿalīlin ağzında imsāk oluna ve rīḳını ibtilāʿ edip defʿaten ve kes̱īren ḥalḳına rīḳını irsāl eylemeye, zīrā defʿaten rīḳ-i kes̱īri irsāl suʿāli taḥrīk edip muḍırr olur. Ve vācib olur ki rīḳını ḳalīlen ibtilāʿında boğazı ʿaḍallerini irḫā eyleye ḥattā iḥdās̱-ı ṣudāʿ eylemeden rīḳi ḥalḳına nüzūl eyleye. Ve ağzında minvāl-i mez̠kūr üzere imsāk olunacak edviye o muġarriyāt-ı müceffifedir ki onları biz sill muʿālecātında z̠ikr eyleriz.

Ammā bizim z̠ikr eylediğimiz üzere ṣadr ve riyede olan ḳurḥalar, ḳurḥalara cellāt ve ġassāl edviyeler z̠erūḳ kılına ve ʿalīle emr olunup cānib-i ʿalīl üzere ıḍṭıcāʿ eyleye ve onun suʿāli taḥrīk oluna, hezz-i raḳīḳ ile hezz oluna yāhūd ʿalīl bi-nefsihi ihtizāz eyleye.

Ve baʿḍı kerre o ḳurḥaya mā-ı ʿasel irsāl olunduktan sonra ḳayḥı cez̠b edecek ālet ile onun ḳayḥı istiḫrāc olunur. Ve kaçan middeyi biz tenḳıye edip recā eylesek ki ondan bir şeyʾ bāḳī kalmadı, o vaḳtte edviye-i müdmile istiʿmāl olunur. Cilāsı olup münaḳḳī olan devālarda ʿasel gibi bir nesne

382 "Kerneb-i müdġam" dürülmüş lahanadır.

yoktur, zīrā ᶜasel münaḳḳīdir ve ṭabīᶜata maḥbūb bir ġıdādır, onunla ḳurḥa mutaḍarrır olmaz.

Ammā nefs-i riyenin ḳurḥasının tedbīri iki emrdir, birisi ᶜilāc-ı ḥaḳḳ, ikincisi müdārāt olur ᶜilāc-ı ḥaḳḳ ile o zamān muᶜālece olunur ki ᶜillet ᶜilācı ḳābil ola; bundan aḳdem onu biz vaṣf eyledik. Ve o ᶜilāc-ı ḥaḳḳ ḳurḥa-i tenḳıye tecfīf ve mevāddı ḳurḥaya inṣıbābdan defᶜle ve nevāzili menᶜ ile ve ḳurḥanın iltiḥāmına iᶜānet ile olur. Ve nevāzil menᶜinin tedbīrini bundan aḳdem biz beyān eyledik. Ve menᶜ-i nevāzil bu bābda olan cemīᶜan muᶜālecātın aṣlı olur. Ve menᶜ-i nevāzilin icmāli ve ḍābıṭası bedeni tenḳıye ve māddeyi reᵓsten esāfile cez̠b ve reᵓsi taḳviye edip reᵓse müteveccih olan fuḍūlü reᵓsin ᶜadem-i ḳabūlü ḥasebiyle kes̠ret-i fuḍūlü reᵓsten defᶜle ve reᵓsten riyeye fuḍūl inṣıbābını menᶜ ve cihet-i uḫrāya ṣarfla olur.

Ve vācib olur ki mevāddı tenḳıye faṣd ile ve fuḍūl-i muḫtelifeyi iḫrāc eden ḳūḳıyā devāsını istiᶜmāl ile ḫuṣūṣan ḳūḳıyāya muḳl ve ṣamġ ziyāde edip onları istiᶜmāl ile olur. Ve baᶜḍı kerre eftīmūn mis̠lli devālar ile aḫlāṭ-ı sevdāviyyeyi iḫrāca dahi ḥācet olur.

Ve baᶜḍı kerre sen istifrāġātı tekrār ve muᶜāvedeye muḥtāc olursun fuḍūlü taḳlīl ḳaṣdı ile. Ve o muᶜāvedenin ṭarīḳi budur ki evvelā devā ile istifrāġ olunup faṣd dahi olunduktan sonra bir müddet terfīh olunup ᶜalīl istirāḥatta kılınır baᶜdehu istifrāġ ve faṣd muᶜāvede olunur ve ḫāṣṣaten bu muᶜāvedeye ebdān-ı ḳaviyye ziyāde muḥtāc olur.

Ve nevāzilin ḍararını defᶜde nāfiᶜ olan eşyādan olur diyāḳūd istiᶜmāli ḫuṣūṣan o diyāḳūda ki aḳrabādīnde ve ġayr-i maḥallerde yazdıkları üzere ḫaşḫāştan ittiḫāẕ olunur. Ẕikr olunan tedbīrleri ᶜuḍvun ḳabūlünde ṭabīᶜata muᶜīne olan ḥālāttan olur havāsı cāff olan bilādda naḳl ve hicret edip onda muᶜālece ve leben şürb eylemek. Ve vācib olur ki o kimse eks̠er-i ḥālde intiṣāb üzere ola ve onun intiṣābı ᶜunuḳunu fevḳe ve ḳuddāma temdīd eder intiṣāb ola, zīrā bu vech ile olan intiṣāb eczā-i riyenin baᶜḍısının baᶜḍı āḫer üzere vuḳūᶜunu tesviye eder ve eczā-i ḳurḥayı inṭıbāḳatan veyāḫūd muḥāẕāt-ı ṭabīᶜiyyeden izāle eylemez.

Ve vācib olur ki mevāniᶜ-i nefs̠ olan nesne istiᶜmāl olunmakla teskīn-i suᶜāl için ilḥāḥ olunmaya, zīrā menᶜ-i nefs̠te ḫaṭar-ı ᶜaẓīm vardır her ne ḳadar teskīn-i suᶜāl ile [322a] bir miḳdār ḫiffet ḥuṣūlü īhām olunur ise.

Ammā ḳurḥa-i riyenin müdārāt için olan muᶜāleceleri budur ki ḳurḥayı taṣlīb ve tecfīfe tedbīr olunup ḳurḥa fāş ve müttesiᶜa olmaktan menᶜ olunur her ne ḳadar ẕikr olunan taṣlīb ve tecfīfle ḳurḥaya iltiḥām ve indimāl ḥāṣıl olmak meʾmūl olmaz ise. Ve bu müdārāt olan tedbīr ile o ḳurḥa ṣāḥibine mühlet ḥāṣıl ve ᶜayşı mümtedd olur velākin onun ᶜayşı ᶜayş-ı rāḍiye olmaz belki o ḳurḥa ṣāḥibi sāir tedbīrinde ḫaṭā olanların teʾeẕẕīleri gibi müteʾeẕẕī olur.

Ve bu ẕikr olunan müceffifāt riyeyi ḳabḍ eder ve tecfīf eder ve ḳurḥayı taṭbīḳ eder velākin idmāl eylemez. Ve bu ṭarīḳe sülūk edenlere vācibdir ki elbette leben istiᶜmāl eyleye. Ve sill edviyeleri ᶜasel ile terkīb olunur, ᶜaselin ḳurūḥa maḍarratı olmaz. Ammā ḳurḥasının tenḳıyesi münaḳḳıyāt-ı meẕkūre ile ve aḳrabādīnde ẕikr olunan zūfā ṭabīḫiyle olur. Ve bundan aḳvā olur ada soğanı leᶜūḳunu eşek sütü ile istiᶜmāl eylemek. Ve baᶜḍı kerre bu devālar ile mülezzicāt-ı muġarriye cemᶜ ve iḍāfe eylemeğe ḥācet olur. Ve baᶜḍı kerre defᶜ-i suᶜāl için muḫaddirāt ile dahi iᶜānet olunur, zīrā suᶜāl devā-i sāirenin fiᶜline ve teʾs̱īrine māniᶜ olur, defᶜ-i suᶜāl oldukta devānın teʾs̱īri ḳavī olur. Ve bu taḳdīr üzere inᶜāş-ı ġarīziyye için nāᶜiş-i ḳavī tedbīrine ḥācet olur. O nāᶜiş-i ḳavī olan münaḳḳıyātı o ebvābda ve keẕālik bābu't-teḳayyuḥta biz ẕikr eyledik. Lākin o meẕkūrlardan istiᶜmāli muᶜtāde olan kirsenneden mütteḫaẕ olan aḥsādır. Ve keẕālik o aḥsādır ki daḳīḳ-i ḥımmaṣ ve daḳīḳ-i ḫanderūstan ittiḫāẕ olunup içinde kürrās̱-ı Şāmī vāḳiᶜ ola. Ve keẕālik kürrās̱-ı Şāmīnin kendi dahi meslūḳan istiᶜmāl olunur. Ve miyāh-ı ᶜaselde müneffis̱āt-ı münaḳḳıye ve mülaḫḫimāt ṭabḫ olunup istiᶜmāl olunur. Bunların küllīsinin beyānı mürūr eyledi.

Ve ḳurḥayı müceffif olan maᶜācīn bunlardır: kemmūnī ve es̱ānāsiyā ve leᶜūḳ-ı bezr-i kettān gibi maᶜācīnlerdir. Ammā mes̱rūdīṭūs ve tiryāḳ kaçan vaḳt vaḳt ḫuṣūṣan evāilde ve hüzāl ḥādis̱ olmazdan muḳaddem istiᶜmāl olunsa nāfiᶜ olur ve ḥummā ẕübūl iḥdās̱ eylemeden dahi nāfiᶜdir. Ve ṭīn-i maḫtūm cemīᶜ-i evḳātında o ᶜillete enfaᶜ eşyādan olur. Ve keẕālik küllü'l-evḳāt ṭīn-i Ermenī nāfiᶜdir. Ve ḍımādāt ve merūḫāt-ı münaḳḳıyeden bizim ẕikr eylediğimiz cemīᶜan nāfiᶜdir.

Ve kaçan ṣadr ve riyede olan ḳurḥalar ᶜatīḳa olsalar ṣabāḥla yalnız ḳaṭrāndan bir milᶜaḳa-i ṣaġīre veyāḫūd ᶜasel ile veyāḫūd ḳınne-i sāileden[383] bir şeyᵓ ona ilᶜāḳ olunmak nāfiᶜ olur. Ve eger o ᶜalīlde ḥarāret olsa ve münaḳḳıyāt-ı ḥārre istiᶜmālinden ḫavf eylesen ve istiᶜmāl eylediğin münaḳḳıyāt-ı bārideler dahi nāfiᶜ olmasa o zamān riye-i s̱aᶜleb ve bezr-i rāziyānec ve naḳī olan rubb-ı sūsu ve bersiyāvşān ᶜuṣāresini aḫẕ edip mā-ı sükker-i muġallaẓ ile cemᶜ edip istiᶜmāl olunur ve nefᶜi ġāyete bāliġ olur.

Ve bu ᶜillette müceffif ve münaḳḳī olan ecnās-ı baḫūrāt ḳamᶜla tebḫīr olunur. Ve o baḫūrāttan olur zernīḫ ve fülfül gibi nesneler aḫẕ olunur ve onlardan beyāḍ-ı beyḍ ile bunduḳa ittiḫāẕ olunup tebḫīr olunur. Ve o baḫūrāttan biri dahi zeytūn-ı ḥārr yaprağı[384] ve baḳar-ı cebelī ḫıs̱yı ve teys külyesinin şaḥmı ve zernīḫ ve baᶜru'l-erneb bu meẕkūrlar mütesāviyü'l-vezn aḫẕ olunup onlardan baḫūr ittiḫāẕ olunur. Ve o baḫūrātın biri dahi nebḳ ḳuşūru ve zernīḫ ve teys böbreğinin şaḥmı bu edviyeden mütteḫaẕ baḫūr olur. Ve biri dahi zernīḫ ve semn-i ġanemdir ve biri dahi zernīḫ ve zerāvend ve aṣl-ı keberin ḳuşūru olur gerek ise ᶜasel ile cemᶜ olsun gerek ise semn ile cemᶜ olsun. Ve keẕālik o ṣanevber ki onda ḳaṭrānın dürdü ola. Ve keẕālik zernīḫ-i aṣfer şīrecle baḫūrāt-ı meẕkūreden olur.

Ve her kaçan o ḳurḥanın mizācı faḍl-ı süḫūnet ile müsaḫḫan ola, birkaç gün ḳurṣ-ı kāfūr ile muᶜālece olunup baᶜdehu tecfīf muᶜāvede olunur. Ammā onların aġdiyeleri ebāẕīr ve efāvīh ile muṭayyeb olan dürrāc olur. Şarāb-ı ebyaḍ-ı ṣırf ᶜilletin evvelinde onlardan menᶜ olunmaz, onlara dāimā reyāḥīn şemm ettirilir. Ve onlara nevm ve deᶜa ve sükūn ilzām olunup ġaḍab ve ḍacer terk ettirilir, onlara mūris̱-i ġamm olan nesneler īrād olunmaz.

Ve mirār-ı kes̱īre ile ebdān-ı muḫtelifede ve büldān-ı muḫtelifede benim tecribe eylediklerimdendir cülencebīn-i ṭarī-i sükkerī tenāvülü o ᶜillet ṣāḥibine ilzām olunmak, ᶜāmme-i nāsa ḳādir oldukları ḳadar küllü yevmin iṭᶜām

---

383 "Ḳınne" kasnı maᶜnāsına. İbn Kütbī der ki وقد يخلص من خشبه بان يجعل في الماء الحار فيذوب ويطفو ما فيه فيصفى في حرقه من غير عصر İntehā. Ve cāizdir ki nebtinden bir ṣınıfı bi-nefsihi sāile ola, onun için sāile ile ḳayd eyledi.

384 "Zeytūn-ı ḥārr yaprağı" İbn Kütbī der ki zeytūn şeceresi bi-cemīᶜi eczāihi bāriddir illā s̱emere-i naḍīcesi muᶜtedilen ḥārrdır. Pes bu maḳāmda zeytūn-ı ḥārr ile Allāhu aᶜlem māzeryūn murād olunur, zīrā māzeryūn ve varaḳı zeytūn varaḳına müşābih olur, rābiᶜadan ḥārr-ı yābistir.

olunur. Ve ḳudret-i māliyyesi olup keṡīren cülencebīn tenāvülüne ḳudreti olanlara ḫubz ile tenāvülü ilzām olunur ve bunlardan sonra o ʿalīlin emrine mürāʿāt olunur. Cülencebīnde olan verdin tecfīfiyle onda ḍīḳ-ı nefes ḥâdiṡ olduysa onlara miḳdār-ı ḥācet zūfā şarābı saḳy olunur ve eger ḥummāsı müşteʿile oldu ise aḳrāṣ-ı kāfūr saḳy olunur ve ḍīḳtan ve ḥummādan iḥtirāz için cülencebīn istiʿmālinde fütūr ve ḳuṣūr olunmaz belki maḍarratı ẕikr olunan devālar ile tedārük olunur.

Eger tekẕīb olunmaktan taḳiyye ve ḥaẕer eylemesem bu bābda ʿacāyibler naḳl ederdim ve meslūle olup cülencebīn tenāvülüne mülāzemet ve müdāvemet eden hatunun ḳıṣṣasını ḥikāyet ederdim, zīrā sill ʿilleti o hatunda uzun oldu ve ruḳūd mertebesine vardı ḥattā cihāz-ı mevtini rüʾyet eder kimse ṭaleb olundu. Ammā o hatunun er karındaşı reʾsi muḥāẕīsinde ḳāim olup bu ʿilācla müddet-i ṭavīle muʿālece eyledi, o hatuna bürʾ ve ʿāfiyet ḥāṣıl olup sağaldı ve semridi. Ve o hatunun tenāvül eylediği cülencebīnin miḳdārını ẕikr etmek ḫavfen mine't-tekẕīb benim için mümkin olmaz.

Ve baʿḍı kerre bu ʿilletten ḥādiṡ olan yübs ve ẕübūl leben veyāḫūd dūġ istiʿmāline muḥvic olur ve bunda tağdiye ve terṭīb ve ḫılṭ-ı fāsidi taʿdīl ve cübniyyeti ile ḳurḥayı tağriye ve lebende olan mānın cilāsı ile ṣadīd [ve] middeden tenḳıye olur. Ve çok kerre bu tedbīr ile riye ḳurūḥuna bürʾ ḥādiṡ olur. Ḳurḥanın taṣlībi ḳaṣd olunmaz ise bu tedbīr istiʿmāl olunur.

Ve meslūle nāfiʿ ve evfaḳ olan leben o leben-i nisādır ki memeden emilir baʿdehu eşek sütü baʿdehu keçi sütü ḫuṣūṣan keçi sütünde olan ḳabḍ keyfiyyeti ziyāde evfaḳ olur ve leben-i rimākın dahi bu ʿillete menfaʿati olur ve nefṡi dahi leben-i rimāk tenḳıye eder ve muṣannifin ẓannı üzere onda tağriye dahi vardır, ammā leben-i baḳar ve leben-i ġanemde ġılẓat vardır, eger ḍarʿından maṣṣa meslūl ḳādir olur ise evfaḳ olur.

Ve vācib olur ki leben-i maḥlūbun ḥayvānı o nebātı raʿy eyleye ki ondan aḫẕ olunan leben ne ġaraḍ için tenāvül olunur ise o nebātın ona menfaʿati ola, meṡelā lebeni istiʿmālden maṭlūb ḳurḥanın idmāli olsa o ḥayvāna ʿaṣa'r-rāʿī ve ʿavsec ve ḥablü'l-mākirī[385] ve bunlar gibi olan nebāt raʿy et-

385 Hāmişte olan iki ḥāşiye taḥrīrinden sonra şürūḥ-ı *Mūcez*'den şerḥ-i Sedīdī ve şerḥ-i Ḳazvīnī'de "ḥablü'l-mākirī" bedeline "ḥablü'l-mesākīn" yazıldığı bulunmuştur, lākin "luʿbetü'n-naḥl" ẕikr olunmamıştır.

tirilir. Ve kaçan leben istiᶜmālinden maṭlūb tenḳıye ve tenfīs̱ ise ḥāşā ve luᶜbetü'n-naḥl[386] ve ḥandeḳūḳā ve belki yetūᶜ mis̱lli nebātāt raᶜy ettirilir. Ve o meslūl ki şürb-i lebene meşġūl ola, ona vācib olur ki sāir tedbīre dahi mürāᶜāt eyleye, zīrā o tedbīrlerin birinde ḫaṭā eylese meşrūbu olan leben baᶜḍı kerre ona s̱iḳal ve vebāl olur.

Ve muḥaṣṣılū'ṭ-ṭıbdan baᶜḍı muḥaṣṣıl saḳy-i leben keyfiyyetini vaṣf edip der ki vācib olur ki doğurduğu müddetten dört ay veyāḫūd beş ay mürūr eden ütün yaᶜnī dişi eşek iḫtiyār olunur. Ve süt sağacak ᶜulbeye yaᶜnī miḥlebe ḳaṣd olunup su ile ᶜulbe ġasl olunur. Ve eger o ᶜulbe kullanılmış olup muḳaddemā içine süt sağıldı ise mā-ı ḥārr ile ġasl olunur ve onun ġasli bu vech üzere olur ki evvelā ᶜulbenin içine mā-ı ḥārr ṣabb olunup ḥāli üzere [322b] terk olunur. Kaçan sütün bulaşığı taḥallül eyledikte o su irāḳa olunup tekrāren mā-ı ḥārr ile ġasl olunur ve baᶜdehu yine mā-ı ḥārr ve mā-ı bārid ile ġasl olunur ve baᶜdehu ᶜulbe mā-ı ḥārr içine vaḍᶜ olunup ᶜulbe mā-ı ḥārr içinde iken ḥalb olunur ve miḳdār-ı maḥlūb nıṣf sükerrece kılınır ki o miḳdār-ı maḥlūb yevm-i evvelde saḳy olunur eger ᶜillet selīme ise ve eger selīme değil ise nıṣf sükerreceden ziyāde saḳy olunur ve ziyādenin miḳdā-rı ṭabībin ḥads ve taḥmīni ḥasebiyle olur. Ve yevm-i s̱ānīde dahi miḳdārı yevm-i evvelde olan miḳdārın ḍaᶜfı ve iki katı kılınır velākin keyfiyyet-i ḥalbi evvelki keyfiyyet üzere olur. Ve yevm-i evvelde meşrūb olan leben ile ṭabīᶜat istimsāk üzere olur ise yaᶜnī iᶜtiḳāl üzere ise yevm-i s̱ānīde saḳy olunacak sütün içine sükkerden bir şeyᵓ idḫāl olunur. Ve yevm-i s̱ālis̱te keẕālik yevm-i evvel gibi saḳy ve ḥalb olunur. Ve yevm-i s̱ālis̱te ṭabīᶜatta

386 "Luᶜbetü'n-naḥl" *Ḳānūn*'da ve bizim istiᶜmāl eylediğimiz sāir müfredātta bu ismde devā yazılmamıştır; onlarda yazılan luᶜbe-i Berberiyyedir ki sūrincān veyāḫūd sūrincāna müşābih bir nebāta ıṭlāḳ olunur, onda tenfīs̱ ve tenḳıye ḫāṣṣası olmamakla bu maḳāmda irāde olunmaz. Ve luᶜābu'n-naḥl ᶜasele ıṭlāḳ olunur, bu maḳāmda o dahi murād olmak ṣaḥīḥ olmaz, zīrā ḥayvān ᶜasel raᶜy eylemez meger ki leben-i insān lübnā ola. Ve luᶜbe muṭlaḳ ẕikr olunsa aṣl-ı yebrūḥ murād olunur velākin onun naḥle iḍāfetinin vechi olmaz. Ve ẓann-ı ġālib budur ki bu maḳāmda "luᶜbetü'n-naḥl"den murād "lāġıye"dir. Ve lāġıye yetūᶜdandır, bu ḫāṣṣaları vardır, ona kes̱īren baḥl vārid olur, muṣarraḥtır. Leblābın bir ṣınıfı vardır ki ona ḥablü'l-mesākīn derler, müdmilü'l-cirāḥāttır, Ḥācī Paşa ve İbn Kütbī müfredātında muṣarraḥtır. Muṣannifin ḥablü'l-mākirī adı ile ẕikr eylediği ḥablü'l-mesākīn olmak ẓāhirdir.

līnet ḥādis̱ olmadı ise ona iki sükerrece leben saḳy olunur ve onun içine milḥ-i Hindīden iki dānıḳ ve neşādan bir dirhem veyāḫūd bir buçuk dirhem katılır ve her gün nıṣf sükerrece leben saḳy olunmağa mülāzemet olunur. Ve yevm-i sādise varıp o vaḳtte dahi ṭabīᶜat mücībe olmasa üç sükerrece leben aḫẕ olunup içine sükker ve milḥ ve dühn-i levz ve neşā ḫalṭ olunur. Eger bu tedbīr ile üç meclisten ziyāde ṭabīᶜat mücībe olur ise baᶜdehu saḳy olunan lebene bir nesne ḫalṭ olunmaz ve leben dahi miḳdār-ı meẕkūrdan noḳṣān üzere kılınır. Ve'l-ḥāṣıl vācib olur ki bir gün ve bir gece de üç meclisten ziyāde ṭabīᶜat mücībe olmaya ve iki meclisten dahi noḳṣān üzere olmaya. Ve bu vech üzere leben istiᶜmālinden intifāᶜ eder ise üç hafta miḳdārı saḳy oluna.

Ve baᶜḍı muḥaṣṣılīn dahi ẕikr eylediler ki leben-i ütün saḳyında ecved olan o lebendir ki onun dābbesi o mevāḍiᶜde raᶜy eyleye ki onda ḥaşāyiş-i mülaṭṭıfe vü münaḳḳıye olup o ḥaşāyişte ḳabḍ ve tecfīf dahi ola, efsentīn ve şīḥ ve ḳayṣūm ve caᶜde ve ᶜuleyḳ gibi.

Ammā leben-i māᶜiz saḳyında aṣveb olan māᶜizin ḥalībine sudan bir şeyᵓ mezc olunup ve kızdırılmış ḥıcāre o ḥalībin içine birkaç defᶜa ilḳā oluna, lebene nuḍc ḥāṣıl ve māiyyeti ẕāhibe olunca ḳadar ḥacer-i muḥmā ilḳāsı tekrār oluna. Ve bu vech ile inḍāc olunan leben nār üzere maṭbūḫ olan lebenden ecved olur, zīrā haḍmı ziyāde ve telyīn-i ṭabīᶜatta muᶜāveneti olur meger o ᶜalīlde ẕereb ola o ḥālde lebenin içine ṭarās̱īs̱ katılır veyāḫūd leben istiᶜmāl eden ᶜalīlin suᶜāl-i kes̱īri ola, o zamān bir dirhem kes̱īrā katılır. Eger miᶜde ḍaᶜīfe ise lebene kemmūn ve kerāvyā ḫalṭ olunur. Eger meslūl olan kimse saḳy olunan lebeni haḍm eyledi ise ona ġıdā-i kāfī olur. Ve süt içmekle meslūle ḥummā ḥādis̱ olur ise saḳy-ı leben ḳaṭᶜ olunur.

Ammā [saḳy-ı] dūġ ḥummānın iştidādı vaḳtinde ve vaḳt-i ishālde olur. Bu iki vaḳtte dūġun cidden menfaᶜati vardır. Ve dūġun ecvedi o dūġdur ki rāyibin yaᶜnī yoğurdun zübdü bi'l-cümle aḫẕ olunup baᶜdehu mevḍiᶜ-i muᶜtedilde bir gece terk olunur ve baᶜdehu o rāyib maḫḍ-ı şedīd ile maḫḍ[387] olunur ḥattā baᶜḍı eczāsı āḫer eczālar ile şedīden imtizāc eyleye. Ve baᶜdehu ceyyidü's-simīd olan daḳīḳ-i ḥınṭadan mütteḫaẕ olup minḳaṭ ile

387 "Maḫḍ" yağ çıkarmak için sütü çalkamak. Vankulu.

menḳūṭa olan ḫubzdan bir ḳurṣ aḫẕ olunur ki o ḳurṣa Fārsīde perāzde[388] tesmiye olunur. Ve o ḳurṣun on dirhemine otuz dirhem ẕikr olunan dūġ ṣabb olunur ve leᶜūḳan tenāvül olunur. Ve ikinci günde dūġdan on dirhem ziyāde ve ḫubzdan bir dirhem noḳṣān kılınır yaᶜnī dokuz dirhem ḫubza kırk dirhem dūġ ṣabb olunup leᶜūḳan istiᶜmāl olunur. Bu minvāl üzere ḫubzdan her ikinci günde birer dirhem naḳṣ ederek dūġ-ı maḫḍ bāḳī kala. Ve kaçan ᶜāfiyet ẓāhir olup ve maraḍ inḥıṭāṭa varıp dūġdan istiġnā ḥāṣıl olsa ḳıṣṣa ḳalb olunur yaᶜnī dūġ tenḳīṣ olunup ḫubz ziyāde olunur, bu minvāl üzere dūġ munḳaṭıᶜ olunca ḳadar saḳy olunur. Ve meslūllerin baᶜḍılarında ẕereb mevcūd ise onlara saḳy olunan dūġa ḥadīd-i muḥmā mirāren ilḳā olunmakta beᵓs olmaz. Ve ẕerebi olanlar için anḳrābādīnde ẕikr olanlara dahi mürācaᶜat olunsun.

Ammā onların aġdiyeleri muġarriyāttan ḫubz-ı simīd ve ıṭriye ve cāversiyye mis̱lli aġdiyelerdir. Ve erüzz dahi münaḳḳīdir ve laḥmı münbittir. Ve keşk-i ceyyid-i şaᶜīrin dahi maṭbūḫu muġarrī ve münaḳḳīdir ve şiddet-i ḥummā katında ġıdā-i ṣāliḥtir, ᶜale'l-ḫuṣūṣ eṭrāfı netf olunup mā ile ve remād ile mükerreren ġasl olunan serāṭānāt ile vaṣf olunan keşk-i şaᶜīr ṭabḫ oluna ve ḫuṣūṣan buḳūl-i bāride ile ve keẕālik ᶜades ile o sereṭānlı keşk-i şaᶜīr-i mevṣūf ṭabḫ oluna. Ve neşā ve ḫıyār ve biṭṭīḫtan mütteḫaẕ olan ġıdā nefs̱i teshīl eder. Eger meslūlde ḥummā ḫafīfe ise onlara kerneb ve helyūn gibi bir nāfiᶜ şeyᵓ olmaz.

Ve ammā münaḳḳıyāt-ı nāfiᶜa bunlardır: Semek merreten ev merretān tenāvül olunsa tenḳıye cihetinden nefᶜi olur. Eger ḳurḥa ḫabīs̱e ise semek-i māliḥten ve sāir māliḥ olanlardan ictināb olunmak vācib olur. Eger ġudveten laḥmla taġdiye murād eder isen ṭayāhīc ve decāc ve ḳanābir ve ᶜaṣāfīr luḥūmuyla taġdiye edersin lākin luḥūmu mütenāvel olan ṭuyūr ġayr-i müsemmin olmak gerektir yaᶜnī ḳafeslerde beslenmiş olmaya belki ṣayd olunup istiᶜmāl oluna. Ve gerektir ki o luḥūm şeyy olunup istiᶜmāl oluna, zīrā şeyy ile istiᶜmāl olunanların tecfīfi ve ilḥāmı ziyāde olur. Ve ekāriᶜ dahi onlara ġıdā-i ceyyid olur lüzūceti ḥasebiyle. Ve kebāb kılınan semek dahi ġıdā-i ceyyid olur.

---

388 Baᶜḍı nüsaḫta "berāzāde" vāḳiᶜ olmuştur.

Kaçan aṣḥāb-ı sill mereḳayı iştihā eyleseler mereḳaya ᶜasel ḫalṭ olunup baᶜdehu o maḫlūṭ ile taġdiye olunur. Ḳable'l-ġıdā ve baᶜde'l-ġıdā onları ḥammāma idḫāl cāiz olur eger kebidlerinde süddeleri yok ise, zīrā o vaḳt-lerde duḫūl-i ḥammām onları tesmīn ve taḳviye eder, ammā onların meş-rūbları yağmur suyu olur.

Bundan aḳdem ẕikr olunduğu üzere aṣḥāb-ı sille çok kerre nefs̱-i dem ᶜārıḍ olur ve o vaḳtte bu ḳurṣ mis̱lliler ona nāfiᶜ olur: ṭīn-i maḫtūm üç dir-hem, neşā, ṭīn-i Ermenī, verd-i aḥmer her birinden dörder dirhem, kehrübā, ḥabbu'l-ās her birinden altışar dirhem, sereṭān-ı muḥraḳ, bezr-i firfīr her birinden onar dirhem, büssed, kes̱īrā, ṭabāşīr, şāẕenec her birinden beşer dihem, ṣamġ-ı dūdī,[389] ᶜuṣāretü's-sūs her birinden yedişer dirhem bu edvi-yeler aḫẕ olunup baḳlatu'l-ḥamḳā suyuyla veyāḫūd tāze ve ṭarī gül suyuyla ᶜacīn edip ondan ḳurṣ ittiḫāẕ olunur ve vaḳt-i ḥācette mā-ı ḳıs̱s̱ā ile veyāḫūd mā-ı maṭar ile şürb olunur.

Ve meslūl olan kimsenin çok kerre lehātı sāḳıṭa olur o vech ile onda naḫīr ve ġaṭīṭ ẓāhir olur ve baᶜḍı kerre lehātını ḳaṭᶜa ḥācet olur. Ve mücer-rebāt-ı nāfiᶜadandır nevāḥī-i ṣadrı ṣandaleyn ve ṭīn-i maḫtūmla ṭılā etmek yaᶜnī o ṭılā meslūle nāfiᶜ ṭılādır. [323a]

---

389 "Ṣamġ-ı dūdī" iḍāfet ile devā-i vāḥiddir ḥattā İbn Kütbī der ki وهو اي الصمغ العربي صمغ شجرة متشوكة يسميها العرب القرط واجوده الصافي الدودي النقي من الخشب والشوك والحجارة الاصفر الى بياض الشفاف والابيض ايضا جيد İntehā.

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNUNDAN ON BİRİNCİ FENN EMRĀẒ-I ĶALBİN VE MUʿĀLECĀTININ BEYĀNINDA OLAN KELĀM-I MÜCMELDİR O DAHİ İKİ MAĶĀLEYİ MÜŞTEMİLDİR

Maķāle-i Ūlā Onun Mebādīleri Beyānındadır O Dahi Fuṣūlü Müştemildir

Evvelki Faṣl Teşrīḥ-i Ķalb Beyānındadır

Ķalb āfāttan baʿīd olsun için laḥm-ı ķavīden maḫlūķtur, o laḥm-ı ķavīde aṣnāf-ı elyāf müntesicedir ki o aṣnāf cemīʿan ķaviyyedir ve şedīdü'l-iḫtilāftır, kimi ṭavīl-i cez̠z̠ābdır ve kimi ʿarīḍ-i deffāʿdır ve kimi müverreb-i māsiktir. Ve bu elyāf ķalbde intisācının menfaʿati budur ki onlar ḥasebiyle ķalbde ḥarekāt-ı mütenevviʿa-i ķaviyye mevcūde olur.

Ve ķalbin miķdār-ı ḫilķati ķadr-i kifāye olur, zīrā ķadr-i kifāyeden ziyāde olsa ondan tekevvün eden nesnelerde faḍl olur ve hem s̱iķal olur.[390] Ve ķalbden menābit-i şiryān olup ve ribāṭın müteʿallıķı olan mevḍiʿ ʿaẓīm ve ʿarīḍ kılındı menbit nābite vefā eylesin için. Ve menbit olan ṭaraf-ı ʿarīḍ eczā-i sāirenin ʿālīsinde kılındı ʿiẓām-ı ṣadra ittikā eylemesin için, zīrā ittikā eylese ṣadrın ḥareket-i inbisāṭ ve inķıbāḍında aḍlāʿ-ı ṣadrdan müteʾez̠z̠ī olur. Ve ķalbin āḫiri daķīķ kılındı ḥattā noķṭa-i vāḥideye müntehī gibi oldu ʿiẓām-ı ṣadra mümāsse olan eczā ķalīle olsun için ve o cüzʾ-i daķīķ faḍl ṣalābet üzere ḫalķ olundu o aḍlāʿa mümāsseden o cüzʾ mutaḍarrır olmasın için. Ve ķalbin şekli derc olunup şekl-i ṣanevber üzere leff olundu süflünün ve fevķinin hendāmı ḥasen olup ve boş kalmayıp fuḍūle mekān ve maķarr kalmasın için. Ve ġışā-i ḥaṣafīden bir ġılāf içinde ķalbin cevheri ve laḥmiyyeti vedīʿa ve [maḫfūẓa] kılındı, o ġılāf ona cünne ve viķāye olsun için, zīrā o ġılāf her ne ķadar ağşiye cinsinden ise cidden müstaḫṣıf olmakla ona s̱iḫanda ve kalınlıkta ķarīb olur bir ġışā olmaz. Ve ķalbin cirmi o ġışādan bir miķdār müteberrī ve munfaṣıl kılındı velākin aṣlına ve ķāʿidesine ķarīb

390 Yaʿnī ervāḥ ve dem-i şiryān ve keyfiyyet-i ķuvā mis̱liller bedeni tedbīre ķadr-i kifā[ye]den ziyāde olup müfsid olur ve kez̠ālik ķalbin cirmi kebīr olsa bedene s̱iķal ve vebāl olur.

maḥallde ve menbit-i şiryānda ġışā cirm-i ḳalbe mümāss ve ġayr-i müteberrī oldu ḳalb için, min-ġayri iḫtināḳ inbisāṭ mümkin olsun için.

Ve ḳalbin aṣlında esās gibi ve ġuḍrūfa ḳalīlen müşābih bir ᶜuḍv vardır ve o ᶜuḍv ḳalbin ḳāᶜidesidir, cirmin ḫilḳatine ve cüs̱s̱esine o ḳāᶜide ves̱īḳa ve müstened olur.

Ve ḳalbde üç baṭn vardır, ikisi baṭn-ı kebīrlerdir ve biri onların aralarında vasaṭ gibidir. Cālīnūs o vasaṭı dehlīz ve menfeẕ ᶜadd eder, ona baṭn ıṭlāḳ eylemedi. Ve onun fāidesi ḳalbin cevheri gibi ḳalbin ġıdāsı dahi kes̱īf-i ḳavī olur ve o baṭn ona mekān-i müstevdaᶜ olur ve dem-i laṭīften ḳalbde tevellüd eden rūḥun maᶜdeni olur ve iki kebīr baṭnların arasında mecrā olur ve o mecrā ḳalb ḥareket ḥasebiyle ᶜarīḍ oldukta müttesiᶜ ve ḳalb uzun olup ᶜarḍına noḳṣān geldikte ẕikr olunan mecrā munḍamm olur. Ve o iki kebīr baṭnın biri eymende ve āḫeri cānib-i eyserde olur.. Ve eyserde olan baṭnın ḳāᶜidesi baṭn-ı eymen ḳāᶜidesinden kes̱īren erfaᶜ ve baṭn-ı eymenin ḳāᶜidesi kes̱īren enzel ve esfel olur.

Ve ᶜurūḳ-ı ḍavārib yaᶜnī şerāyīn iki ṣıfāḳlı ve iki kat ḫalḳ olundu lākin şerāyīnden biri bir ṣıfāḳ ve bir kat ḫalḳ olundu.[391] Ve iki ṣıfāḳlı olanların iç ṭarafında olan ṣıfāḳ taşrada olan ṣıfāḳtan aṣleb kılındı, zīrā ḍarebān ṣıfāḳ-ı müstebṭına mülāḳī olur ve ḥıfẓ [ve] ḥirāseti mühimm olan cevher-i rūḥun ḥareket-i ḳaviyyesi o ṣıfāḳ-ı müstebṭın içinde vāḳiᶜ ve mümāss olur, pes ṣıyāneti ehemm olan ervāḥa ḥırz-ı ḳavī ve mecrā-yı şedīd ü müteḥammil olsun için şedīden ṣalābet üzere kılındı.

Ve şerāyīnin menbiti ḳalbde olan iki tecfīften tecvīf-i eyser kılındı, zīrā tecvīf-i eymen kebide tecvīf-i eyserden ḳarībdir ve ona lāyıḳ olan kebidden ġıdā ceẕbine meşġūl olup o ġıdāyı istiᶜmāl eylemektir. Pes baṭn-ı eymen ġıdā-i ġalīẓi ḥāvī ve baṭn-ı eyser dem-i şiryān-ı raḳīḳi ve ervāḥ-ı laṭīfeyi ḥāvī olmakla beynehümāda teᶜādül olmadı, teᶜādül bulunsun için ġıdā-i ġalīẓi ḥāvī olan baṭn-ı eymen raḳīḳ ve vāsiᶜ kılındı ve ervāḥı ve meded-i ervāḥ olan dem-i şiryān-ı raḳīḳi ḥāvī olan baṭn-ı eyser ġalīẓ ve aḍyaḳ kılındı.[392]

391 Bir ṣıfāḳı olan şiryān riyeye muḫāliṭ olan şiryāndır ki ona şiryān-ı verīdī derler.

392 Ḳalbin ġıdāsı ġalīẓdir ve demin ve bi'l-cümle keymūsun laṭīfi baṭn-ı vasaṭa münceẕib olup onda ziyāde telaṭṭuf eder baᶜdehu baṭn-ı eysere münceẕib olup ṭabḫ oldukta ervāḥ tekevvün eder, pes baṭn-ı evsaṭta olan dem iki baṭn-ı kebīrlere nisbet ile vasaṭu'l-ḥāl olur.

Ve baṭn-ı eymenin ḥāvīsi raḳīḳ ve maḥvīsi ġalīẓ olup baṭn-ı eyser ᶜaks üzere olmakla beynehümāda teᶜādül ḥāṣıl oldu. Ve baṭn-ı eymenin maḥvīsi ġalīẓ ve kes̱īf olmakla her ne ḳadar ḥāvīsi raḳīḳ ise ondan tereşşuḥ ve tefeşşī h̲avfı zāil oldu. Ve baṭn-ı eyserin maḥvīsi her ne ḳadar ervāḥ-ı laṭīfe ise ḥāvīsi ġalīẓ olmakla tereşşuḥ ve tefeşşīden emn ḥāṣıl oldu. Ve dem-i ḳalbin aᶜdeli vasaṭta olan tecvīfte kılındı.

Ve ḳalbin iki zāidesi vardır, o zāidenin birisi ḳalbe dāh̲il olan demin medh̲alinde ve āh̲eri ḳalbe dāh̲il olan nesīmin medh̲alinde vāḳiᶜ olmuştur; o iki zāide iki kulak mis̱ālindedir, cirm-i ᶜaṣabīlerdir ve ḳalbin inḳıbāḍı ḥālinde o iki zāide müsterh̲ī ve mütefaṣṣī olup ᶜuḍv-ı āh̲er gibi olurlar ve kaçan ḳalb münbasıṭ olsa tevātür ederler ve ḳalbe iᶜānet edip zamān-ı inbisāṭta muḥtevī olduğu eşyāyı ḥaṣr ve ḥabs ederler. Ve o iki zāide ḳalbin h̲azīnesi gibidir, evᶜiye-i sāireden ḳalbin mühimmātını ḳabūl edip baᶜdehu kifāyet miḳdārı ḳalbe irsāl ederler. Ve o iki zāide raḳīḳ-i ṣulb kılındı inḳıbāḍa icābeti aḥsen olup maḥvīsini iḥtivāsı muḥkem olsun için ve infiᶜālāttan dahi ebᶜad olsun için.

Ve ḳalb ḳuvā-yı ṭabīᶜiyyesi ḥasebiyle iġtidā eder ve ġıdāsı olan demi inbisāṭla dāh̲iline havāyı cez̠b eylediği gibi cez̠b eder.

Ve ṣadrın vasaṭı aᶜdel-i mevāḍıᶜ olmakla ḳalbin mevḍiᶜi ṣadrın vasaṭı kılındı velākin kebidin mekānına siᶜa ḥāṣıl olsun için bir miḳdār kebidden tebᶜīd olunup ṣadrın yesārına miḳdār-ı yesīr ḳalb meyl ettirildi. Ammā ṭıḥā-lin mevḍiᶜi mevḍiᶜ-i ḳalbden kes̱īren enzel ve esfeldir. Ve ṭıḥālin ḳalbden ebᶜad ve kes̱īren enzel olduğunun fāidesini inşāallāhu taᶜālā biz z̠ikr eyleriz. Ve kebid ᶜuḍv-ı şerīf olup ṭıḥālden efḍal olmakla ḳalbin mekān-ı kebidi tevsīᶜi mekān-ı ṭıḥāli tevsīᶜi üzere tercīḥ olunup yesār cānibine ḳalb meyl ettirildi yaᶜnī kebid miᶜdeyi cānib-i yemīnden muḥtevī ve ṭıḥāl cānib-i yesā-rın esfelinden muḥtevī olmakla ḳalbi cihet-i yesāra imāle olunup kebidin mekānı tevsīᶜ ve ṭıḥālin mekānı taḍyīḳ olundu, ḳalb vasaṭ-ı ḥaḳīḳīde kılınıp iki mekān berāber kılınmadı.[393] Ve ḳalbi cānib-i eymene imālenin vech-i āh̲eri budur ki ḳalb ile kebidden her biri ᶜuḍv-ı ḥārrlardır, eger ḳalb cānib-i yesāra imāle olunmasa bedenden şıḳḳ-ı eymen şıḳḳ-ı eyserden aḥrā olurdu

393 Kebid miᶜdeyi cānib-i eymenin fevḳinden müştemildir ve ṭıḥāl miᶜdeyi sol ṭaraf-ı esfelinden müştemildir.

ve keẕālik cānib-i eyserde olan ṭıḥāl mefraġ-ı sevdā olup ve sevdā ḫılṭ-ı bārid olmakla şıḳḳ-ı eysere ṭıḥālin iḥdās̱ eylediği bürūdeti ḳalbi cihet-i yesāra imāle ile taʿdīl olundu. Ve bir vech dahi budur ki kebidden nābit olan ʿırḳ-ı ecvefe ḳalbin cihet-i yesāra meyli ile müzāḥamesi olmaz ve ecvefin mekānı tevessuʿ eder.

Tavşan ve geyik gibi baʿḍı ḥayvānātın ḳulūbü kebīr olur ve maʿa-hāẕā cebān olurlar, onun sebebi budur ki onların ḥarāret-i ḳulūbları ḳalīledir ve cirm-i kebīri ḥarāret-i ḳalīle tesḫīn eylemez belki cirm-i kebīr içinde ḥarāret fāş olup dağılır ve tesḫīni ḳalīl olur ve bürūdetten cübn ḥāṣıl olur. Ve baʿḍı ḥayvānın ḳalbi ṣaġīr velākin cerī ve cesūr olur onun için ki onların ḥarāret-i ḳulūbları kes̱īre olur ve cirm-i ṣaġīrde ḥarāret-i kes̱īre muḥteḳıne olup ondan iştidād ḥādis̱ olur lākin eks̱er-i ḥālde cerī olan ḥayvānın ḳalbi ʿaẓīm olur.

Ve ḳalb elemi ve veremi ḳabūl eylemez, onun için [323b] ẕebḥ olunan ḥayvānların biri meʾūfu'l-ḳalb bulunmaz; sāir ʿuḍvlarında āfet olanların dahi ḳalbi selīm olur.

Ve kebīrü'l-cüs̱s̱e olan ḥayvānların baʿḍılarının ḫuṣūṣan s̱īrānın[394] ḳulūbunda kemik bulunur[395] ve o kemik ġuḍrūfiyyete māildir. Ve ḳalbde bulunan o mis̱lli ʿaẓmın ekberi ve aʿẓamı ve ziyāde ṣalābetlisi ḳalb-i fīlde bulunan ʿaẓmdır. Ve maymūnun baʿḍılarının ḳalbi iki başlı bulunur. Ve ḳalbde ḥayātın ḳuvveti ḥasebiyle kaçan ḥayvānından ḳalb sell olunsa ḥayātın onda beḳāsı ḥasebiyle müddet-i vāfire meslūl olan ḳalb mücellā ve mübeyyaḍ bāḳī kalır, baʿde-zamānin müteġayyir olur.

Ve baʿḍılar ẓann eylediler ki ḳalb ʿaḍaledir, o kimseler ḫaṭā eylediler belki her ne ḳadar ḳalb ʿaḍale müşābih ise[396] lākin ḥareketi ġayr-i irādiyyedir yaʿnī ʿaḍal-i ḥaḳīḳī olsa ḳalbin ḥareketi irādiyye olur idi, ḳalbin ġayr-i irādiyyesi olması ʿaḍal olmadığına delālet eder.[397]

---

394 "S̱īrān" "s̱evr"in cemʿidir, öküzdür.

395 Ẕikr olunan ʿaẓm ḳalbin ḳāʿidesindedir.

396 Vech-i müşābehet budur ki ḳalbde elyāf-ı kes̱īre münşecce ve fürcleri laḥm-ı ḳavī ile mümteliʾedir, nitekim ʿaḍal dahi bu minvāl üzeredir.

397 Ve keẕālik ʿaḍalin ḳuvve-i muḥarrikesi dimāġdandır, ḳalbin ḥareketi dimāġī değildir ḥattā dimāġa āfet iṣābet eylese ḳalbin ḥareketi munḳaṭıʿa olmaz. Bu ḥāl delālet eder ki ḥareket-i ḳalb dimāġ ḥasebiyle değildir, eger dimāġī ise dahi ḳalbde taḳarrür etmiştir ki merdin inḳıṭāʿı ile munḳaṭıʿa olmaz. Ve Ḳarşī ḥareket-i ḳalbe irādiyye-i ṭabīʿī tesmiye eder.

İkinci Faṣl Ḳalbin Emrāḍı Beyānındadır

Ḳalbe aṣnāf-ı emrāḍın küllīsi ʿārıḍa olup ḳalbin ḫāṣṣaları meʾūf ve müteġayyir olur, sāir aʿḍāya emrāḍ ʿārıḍa oldukta o aʿḍānın efʿāli müteġayyire olduğu gibi. Ve sūʾ-i mizācāt aṣnāfının küllīsi dahi ḳalbe bi-māddetin ve bilā-māddetin ʿārıḍa olur. Ve sūʾ-i mizācın māddesi ḳalbin ʿurūḳunda olur veyāḫūd ḳalbin cirmi ile ġılāfı arasında olur, ʿale'l-ḫuṣūṣ mādde-i ruṭūbet ḳalb ile ġılāf arasında keṡīrü'l-vuḳūʿ olur. Ve maʿlūmdur ki o arada olan ruṭūbet keṡīre oldukta ḳalbin inbisāṭını ḍāġıṭa olur. Ve baʿḍı kerre ḳalbe evrām ve süded dahi ʿārıḍa olur. Ve baʿḍı kerre ona emrāḍ-ı vaḍʿ dahi ʿārıḍa olur mizācında inbisāṭtan māniʿ ruṭūbet oldukta iḫtināḳ gibi ve bu iḫtināḳ ḳattāl olur ve inḥilāl-i ferd gibi ve o inḥilāl baʿḍı kerre ḳalbin cevherine ve baʿḍı kerre ġılāfına ʿārıḍ olup ittiṣālleri müteferriḳ olur.

Ve kaçan ḳalbin sūʾ-i mizācı müstaḥkem olsa ʿilācı ḳabūl eylemez ve sūʾ-i mizāc müstaḥkem olmasa her ne ḳadar ḳābil-i ʿilāc olur ise velākin sühūlet ile ḳabūl eylemez, onun ʿilācı ṣuʿūbet ile olur. Ona verem-i ḥārr iṣābet eylese fi'l-ḥāl ḳātil olur ve verem-i bārid baʿḍı kerre baʿde-buʿdin ḳatl eder yaʿnī baʿḍı kerre fi'l-ḥāl ve baʿḍı kerre baʿde-buʿdin ḳatl eder. Ve ḳalbde verem-i ṣulb ve verem-i rıḫvın ḥudūṡu nādirü'l-vuḳūʿ [olur] belki o veremlerin ḥudūṡu ġāliben ġılāfa olur. Ve eger bi-ḥasebi'l-ittifāḳ o bārid veremler cevher-i ḳalbe ʿārıḍ olsa verem-i ḥārrın vaḥyen ḳatli gibi vaḥyen yaʿnī fi'l-ḥāl ḳatl eylemez ve maʿa-hāẕā ḳattāldir.

Ve baʿḍı kerre ḳalbin ġılāfında ḫılṭ-ı ġalīẓ ʿārıḍ olan verem-i ṣulb veyāḫūd ḫılṭ-ı māīden ʿārıḍ olan verem-i müneffiṭ ü ġayr-i ṣulb bir müddet imhāl eder, vaḥyen ḳatl eylemez ve bu miṡlli verem ḳulūb-ı ḳırdda yaʿnī maymūnda keṡīrü'l-vuḳūʿ olur ve ḳatli vaḥyen olmaz belki meliyyen[398] ḳatl eder. Ve Cālīnūs ḥikāye eder ki ḳırdın ġılāf-ı ḳalbine ẕikr olunan verem iṣābet edip ḳırd naḥīf ve ḍaʿīf olur ve meliyyen o ḳırd ʿayş eder ve helāk olduktan sonra teşrīḥ olunup naẓar olundukta ġılāf-ı ḳalbinde ẕikr olunan verem iḥsās ve müşāhede olunur ve ẕikr olunan aḥkām ondan istinbāṭ olunur. Ve kaçan bu taḳrīrden ḳalbin veremi taḥammül eylemediği ẓāhir oldu

---

398 اَلْمَلِيُّ [el-meliyy] (mīmin fetḥi ve yānın teşdīdi ile) zamāndan bir mikdār ki ṭūl ile muttaṣıf ola; yuḳālu: أَقَامَ مَلِيًّا مِنَ الدَّهْرِ Ḳālallāhu taʿālā: ﴿وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا﴾ أَيْ طَوِيلًا وَمَضَى مَلِيٌّ مِنَ النَّهَارِ أَيْ سَاعَةٌ طَوِيلَةٌ Vankulu.

ise verem-i ḳalbin tecemmuᶜ ve teḳayyuḥu mümkin olmadığı bi-ṭarīḳi'l-ūlā s̱ābit olur.

Ve kaçan ḳalbin müteḥammil olduğu bes̱re gibi ḳalbde ḳurūḥ ḥādis̱ olsa eṭıbbānın ẕikr eyledikleri üzere o kimseye ruᶜāf-ı esved ᶜārıḍ olup baᶜdehu ḳatl eder. Ve baᶜḍı kerre ḳalbin ᶜurūḳuna süded ᶜārıḍa olup efᶜāl-i ḳalbe ḍararı olur.

Ve ḳalbin inḥilāl-i ferdi ḳabūlü ḳalbin veremi ḳabūlünden ebᶜad olur ve kaçan ḳalbe inḥilāl-i ferd ᶜārıḍ olup onun teferruḳu buṭūn-ı tecāvīfe nüfūẕ eylese fi'l-ḥāl ḳatl eder ve eger o teferruḳ buṭūna nüfūẕ eylemez ise baᶜḍı kerre yevm-i s̱āniye helāki teʾeẖẖur eder.

Ve baᶜḍı kerre ḳalbe emrāḍ ġılāfına müşāreket ile ᶜārıḍ olur ve dimāġ ve cenb ve riye ve kebid ve miᶜā ve aḥşā-i sāire müşāreketleri ḥasebiyle dahi ᶜārıḍa olur ẖuṣūṣan miᶜde müşāreketiyle ḳalbe emrāḍ ᶜurūḍu kes̱īr olur. Ve aᶜḍā-i uẖrā ve cemīᶜan beden müşāreketiyle dahi ᶜārıḍ olur, nevāibinin ve buẖārātının taḥaḳḳuḳu katında ḥummayātta ḳalbe ᶜurūḍu olan maraḍ gibi.

Ve aᶜḍā-i uẖrā müşāreketiyle ḳalbe ᶜārıḍ olan maraḍın baᶜḍı kerre sebebi munḳaṭıᶜ olur. O inḳıṭāᶜ kebid müşāreketiyle ḳalbe ḥādis̱ olan maraḍda olur, zīrā kebid baᶜḍı kerre ḍaᶜīf olup ḳalbe tevcīh-i ġıdādan ᶜāciz olur ve ona bināen ḳalbe bilā-ġıdā bāḳī kalmakla āfet iṣābet eder ve kebidin ḍaᶜfı zāil oldukta o sebeb munḳaṭıᶜ olur. Ve keẕālik dimāġ müşāreketiyle ḳalbe ᶜārıḍa olan emrāḍın dahi esbābı munḳaṭıᶜa olur, zīrā baᶜḍı kerre dimāġa ḍaᶜf gelip ᶜaḍal-i teneffüs dahi ḍaᶜīf olur ve ḳadr-i kifāye nefes bulunmamakla ḳalbe āfet iṣābet eder ve dimāġdan ḍaᶜfın zevāli ile sebeb munḳaṭıᶜ olur. Ve baᶜḍı kerre ḳalbin ᶜuḍv-ı āẖere müşāreketiyle olan maraḍı ᶜuḍv-ı āẖerden ḳalbe teʾeddī eden nesnelerle olur:

Ammā dimāġdan teʾeddī bu vechledir ki dimāġda ẖılṭ-ı sevdāvī kes̱īr olur ve şerāyīn ṭarīḳinden o ẖılṭ-ı sevdāvī ḳalbe nāfiẕ olup ẖafaḳānı tehyīc ve taḥrīk eder ve keẕālik ḳuvveti isḳāṭ ve ġamm īrās̱ eder ve sūʾ-i fikrden ve hemmden bir hāyic ḥādis̱ olur. Ve keẕālik dimāġda müctemiᶜ ve kes̱īr olan ẖılṭ-ı raṭb dahi ẕikr olunan sebīlden sülūk ve ḳalbe duẖūl eyledikte o ẖılṭ belādet ve kesel ve suḳūṭ-ı neşāṭ iḥdās̱ eder.

Ammā kebid ḳalbe dem-i rediyy-i ḥārr veyāẖūd rediyy-i bārid ve rediyy-i ġalīẓ dem irsāl eder ve onlara münāsib āfet ḳalbe ᶜārıḍ olur.

Ve baʿḍı kerre ḳalbin ʿuḍv-ı āḫere müşāreketi ʿuḍv-ı āḫerin eẕāsından ḳalb bi'l-mücāvere müteʾeẕẕī olmakla olur yaʿnī ʿuḍv-ı āḫerden keyfiyyet-i eẕādan ġayri nesne teʾeẕẕī eylemez, teʾeẕẕī eden ancak keyfiyyet-i eẕā olur, mes̱elā ḳalbin ġılāfında ḥārr ve bārid veremlerin biri ḥādis̱ olur ise ona müşāreket ile ḳalb dahi müteʾeẕẕī olur ḫuṣūṣan aḥşā-i sāirenin teʾeẕẕīsi ile ḳalb müteʾeẕẕī olur. Ve miʿdenin ḫılṭ-ı lezic-i leẕẕāʿdan veyāḫūd dīdān ve ḥabbu'l-ḳarʿ ve ḳayʾ-ı lāẕiʿ ile teʾeẕẕīsinden dahi ḳalb müteʾeẕẕī olup ḳalbe ḫafaḳān ʿārıḍ olur. Ve baʿḍı kerre dahi ʿuḍv-ı āḫerde olan vecaʿa müşāreket ḥasebiyle ḳalb müteʾeẕẕī olur, zīrā ʿuḍv-ı āḫerin vecaʿı müştedd oldukta ḳalbe müntehī olur ve çok kerre ḳalbe müntehī olan vecaʿ ḳattāl olur.

Ve baʿḍı kerre ḫunāḳ ve ẕātü'l-cenb ve ẕātü'r-riyede mādde intiḳāl ettikte ḳalbe meyl eder ve o māddeden ḫaniḳ ḥādis̱ olup ḳatl eder. Ve ḳalb ile ḳalbin ġılāfı beyninde vāḳiʿ olan müşāreketten helāk muḥtemm ve vācib olmaz her ne ḳadar şirki olan āfet ḥārr olmayan verem olur ise. Eger ġılāfın veremi ḥārr olup ḳalb ona müşārik olur ise lā-maḥāle ḳatl eder. Ve baʿḍı kerre fem-i miʿdede iḫtilāc ḥādis̱ olup o iḫtilāc ḳalbde ẓann olunur.[399]

Üçüncü Faṣl O Vücūh Beyānındadır ki Onunla Aḥvāl-i Ḳalbe İstidlāl Olunur

Ve onlar sekiz vechtir: nabḍ ve nefes ve ḫılḳat-ı ṣadr ve melmes-i beden ve ʿavārıḍ-ı beden ve aḫlāḳ ve ḳuvvet-i beden veyāḫūd ḍaʿf-ı beden ve evhāmdır.

Ammā nabḍdan meʾḫūẕ olan istidlāl budur ki nabḍın sürʿati ve ʿiẓamı ve tevātürü ḳalbin ḥarāretine delālet eder ve bu nabḍların aḍdādı bürūdete delālet eder. Ve nabḍın līni ruṭūbete ve ṣalābeti yübūsete delālet eder. Ve ḳavī ve müstevī nabḍ ve keẕālik muḫtelif olup iḫtilāfı niẓām üzere olan nabḍ ḳalbin ṣıḥḥatine delālet eder ve onların aḍdādı olan nabḍ ḫilāf-ı ṣıḥḥate delālet eder.

ʿAẓīm ve serīʿ ve mütevātir ve ḥārr olan nefesler dahi ḳalbin ḥarāretine ve onların [324a] aḍdādı ḳalbin bürūdetine delālet eder.

Ve ṣadr vāsiʿ ve ʿarīḍ olup reʾs ṣaġīr veyāḫūd mütevassıṭu'l-ḥāl olsa ve nabḍda dahi ḳuvvet olsa ḥarāret-i ḳalbe delālet eder. Ve ṣadr ḍayyiḳ olup

399 Onun için ʿavāmm o iḫtilāca ḫafaḳān derler.

reˀs ṣaġīr olmasa ḳalbin bürūdetine delālet eder. Ve baᶜḍı kerre reˀs kebīr olduğundan dimāġın kes̱retine istidlāl olunur. Ve dimāġın kes̱ret ve kiberi nuḫāᶜın ᶜiẓamını īcāb eder ve nuḫāᶜın ᶜiẓamı feḳārātın ᶜiẓamını ve feḳārātın ᶜiẓamı feḳārāttan nābite olan aḍlāᶜın ᶜiẓamını īcāb eder. Aḍlāᶜın ᶜaẓīm ve ṣadrın vāsiᶜ olduğu bu ṣūrette ḥarāret-i ḳalbe delālet eylemez. Ve bu ḳıyās üzere ṣaġīrü'r-reˀs ve'd-dimāġ olan kimsenin ḍīḳ-ı ṣadrı dahi bürūdete delālet eylemez belki ṣadrın ḍīḳını dimāġın ḳılleti iḳtiḍā eder, bürūdetin onda medḫali olmaz.

Ve ṣadr üzere nābit olan şaᶜr-ı kes̱īr ḫuṣūṣan o şaᶜr-ı kes̱īrin caᶜd ve kıvırcık olduğu ḳalbin ḥarāretine delālet eder. Ve ṣadrın ecred yaᶜnī tüysüz olduğu ve ṣadr[ın] ḳıllet-i şaᶜrı ḳalbin bürūdetine ve şaᶜrı fāᶜil olan ḥarāretin ᶜademine veyāḫūd ḳalbin yübūsetine delālet eder, zīrā *mādde-i şaᶜr duḫāndır ve duḫān ruṭūbetin ṭabḫından ḥādis̱ olur, kaçan ruṭūbet bulunmasa duḫān dahi bulunmaz ve şaᶜr dahi nābit olmaz.* Ve kaçan ṣadrı ecred olup velākin bi'l-cümle bedenin mizācı raṭb olsa veyāḫūd havā ve beled ve sinnin ṣadrda şaᶜr olmamak muᶜtādı olsa o zamān ṣadrın ecred olması yübūset-i ḳalbe delālet eylemez.

Ve kaçan cemīᶜan beden ḥārr olsa ḳalbin ḥarāretine istidlāl olunur. *Ḳalb ḥārr oldukta cemīᶜan bedeni tesḫīn eylemek lāzım olur ve lāzımın vücūdu müşāhede olundukta melzūmun vücūduna istidlāl olunur.* Ve baᶜḍı kerre cemīᶜan beden ḥārr velākin ṭıḥāl ve kebid bārid olur, *o ṣūrette ḥarāret-i beden ile ḳalbin ḥarāretine istidlāl olunmaz, zīrā ṭıḥāl ve kebidin bürūdeti ḳalbin ḥarāretini taᶜdīl eder ve ḳalbin ḥarāret-i muᶜtedilesi cemīᶜan bedeni ḳadr-i ṭabīᶜīden eks̱er tesḫīn eylemez ve maᶜlūm olur ki cemīᶜan bedenin ḥarāret-i zāidesi ḥarāret-i ġarībedir, ḳalbin ġarīziyyesi ḥasebiyle değildir.*

Ve bi'l-cümle bedenin bürūdeti ile ḳalbin bürūdetine istidlāl olunur ve bu istidlāl ḳalbin bürūdetine kebidin ḥarāretinin ednā muḳāvemeti olmadığı vaḳtte olur.

Ve bedenin līni ile ḳalbin ruṭūbetine istidlāl olunur eger kebidin ruṭūbet-i ḳalbe ednā muḳāvemeti olmaz ise.

Ve bedenin ṣalābeti ile kebididn yübūsetine istidlāl olunur o ḳalbin yübūsetine kebid muḳāvemet eylemez ise.

Bu maḳāmda ẕikr olunan mesāilde muṣannif kelāmını icmāl eyledi ve ṣūret-i ūlāda fehmi āsān olsun için biz tafṣīl üzere tercüme edip ṣuver-i bāḳıyede iṭnābdan taḥarrüzen muḳāyeseye ḥavāle edip tercümeyi icmāl eyledik, zīrā ṣūret-i mufaṣṣala taʿarrüf olundukta bāḳīleri dahi ondan istinbāt olunur.

Bir kimsede ḥummayāt-ı ʿafine oluplākin kebidi ṣaḥīḥ ve sālim olsa o ḥummā delālet eder ki onun ḳalbi ḥārr-ı raṭbdır.

Ammā aḫlāḳtan meʾḫūẕ olan aḥvāl-i ḳalbin edillesi o ġaḍab ki ṭabīʿī olup ve iʿtiyād ḥasebiyle olmaya. Ve keẕālik ḥared[400] ve mehālike iḳdām ve ḫiffet-i ḥarekāt ile ḳalbin ḥarāretine istidlāl olunur. Ve bu delāilin aḍdādı bürūdete delālet eder eger evhāmdan ve muʿtāddan değil ise.

Ve bedenin ḳuvvetiyle dahi ḳuvvet-i ḳalbe istidlāl olunur. Ve bedenin ḍaʿfı dimāġ ve aʿṣābda olan āfet ḥasebiyle değil ise ḳalbin ḍaʿfına ve ḳalbin ḍaʿfı ḳalbin sūʾ-i mizācına delālet eder. Ve keẕālik ḳalbin ḳuvveti ḳalbin mizācının iʿtidāl-i ṭabīʿīsine delālet eder. Ve ḳalbin iʿtidāl-i ṭabīʿīsi ḥārr-ı ġarīzīnin ve rūḥ-ı ḥayvānīnin ḳalbde kes̱reti olup ve ġayr-i mültehibe ve ve ġayr-i muddaḫane olup nūrānī ve ṣāf olmakla olur. Ammā ḥarāret-i ʿaraḍiyye iltihāba ve ḍacer-i nefese delālet eder. Ve baʿḍı kerre ʿaraḍiyye ḥarāret nefeste āfete müʾeddī olur.

Ammā evhāmdan meʾḫūẕ olan edille eger evhām ferāḥa māile ve ṭūl-i emele ve ḥüsn-i recāya dahi māile olur ise o nesneler meyli miḳdārı ḳuvvet-i ḳalbe ve ḥarāret ve ruṭūbette ḳalbin iʿtidāline delālet eder. Ammā evhām īḥāşa ve īẕāya māile ise ḥarāret-i ḳalbe delālet eder ve ġamm ve ḫavfa māile ise ḳalbin berd ve yübsüne delālet eder. Ammā o aḥvāl ki nefs-i ḳalbde iḥsās olunur, mes̱elā ḳalbe iltihāb ve ḫafaḳān ʿurūḍu iḥsās olunur, onların baʿḍısı bi-infirādihi ḳalbin mizācına delālet eder iltihābın ḥarāret-i ḳalbe delāleti gibi ve baʿḍı uḫrā ḳarīne-i uḫrā ile ḳalbin mizācına delālet eder ḫafaḳān gibi, zīrā ḳalbin cemīʿan sūʾ-i mizācātı envāʿında ḫafaḳān-ı ḳalb ʿārıḍ olur, sūʾ-i mizāc-ı ḫāṣṣa delāleti olmaz. Ve çok kerre dahi ḥiss-i ḳalbin ḳuvveti ve zekāsı ile ednā vehmden ve buḫār-ı ḳalīl mis̱llilerden ḫafaḳān ʿārıḍ olur.

---

400 "Ḥared" şiddet-i ġaḍabdır; yukālu: حرد حرد الأسد

Ve baʿḍı kerre dahi emrāḍ-ı ḳalb aʿḍā-ı uḫrāya müşāreket ile ʿārıḍ olur ḫuṣūṣan reʾse ve fem-i miʿdeye müşāreket ile ḳalbe emrāḍ ʿārıḍ olduğu kes̱īr olur. Ve emrāḍ-ı dimāġdan mālīḫūlyā ve ṣarʿ mis̱lli olan maraḍlar ḳalbe müşāreketten ḫālī olmazlar. Ve baʿḍı kerre ẕātü'l-cenb ve ẕātü'r-riye mis̱lli maraḍlardan ḳalbe onların mevāddı intiḳāl eder ve o intiḳāl ʿaṭab-ı[401] ʿaẓīme müʾeddī olur, mühliktir. Ve kaçan aḫlāṭ ḳadr-i vācibden noḳṣān olur ise onun maḍarratı evvelā ḳalbe iṣābet edip ḳalbin mizācı müteġayyir olur; ḥarr-ı ṣırf ve berd-i ṣırftan hangisi ḳable't-taʿdīl ḳalbe vāṣıl olsa o ḳalbin ṣāḥibi helāk olur. Ve baʿḍı kerre sen maṣrūdu yaʿnī serīʿan berdi ḳabūl eden kimseyi görürsün ki tekellüm eylerken fevt ve helāk olur ve onun helāki gāhīce ʿaraḳ ile olur yaʿnī sovuk ter dökerek olur gāhīce bi-ġayri ʿaraḳın helāk olur. *Bu tercümenin Ḳānūn'da olan ʿibāreti budur:* وربما رأيت المصرد يتكلم وقد مات بعرق وبغير عرق *İntehā.*

Ḳalbin Emzice-i Ṭabīʿīleri Beyānındadır

Ḳalbin mizāc-ı ṭabīʿīsi ḥārr olduğuna delālet eder bi-ḥasebi'l-ḫilḳat ṣadrın siʿası, lākin ẕikri mürūr eylediği üzere bu delālet dimāġ kebīr olmadığı ṣūrette olur. Ve keẕālik ḥarāret-i ḳalbe delālet eder nabḍ-ı ṭabīʿīnin ʿiẓamı ve tevātür ve sürʿate meyli ve ṣadr üzere şaʿrın kes̱reti ve ḫuṣūṣan ṣadrın miḳdār-ı ḳalīl sola māil olduğu maḥallde tüylerin kes̱reti lākin ṣadrı baʿḍı kerre ʿuḍv-ı āḫer cidden ve şedīden tertīb etmekle tüyler kes̱īr olur her ne ḳadar ḳalbde ifrāṭ üzere ḥarāret yok ise ve bu ṣūrette ṣadrın şaʿrı ḥarāret-i ḳalbe delālet eylemez. Ve keẕālik ḥarāret-i ḳalbde beled ve havā ve şiddet-i ġaḍab ve mehālike iḳdām ve ḥüsn-i ẓann ve füsḥatü'l-emel delālet eder. Ve dimāġ ḥasebiyle olmayan ʿiẓam-ı ṣadr dahi delālet eder deyildi.

Ammā ḳalbin mizāc-ı ṭabīʿīsi bārid idiğinin edillesi ṣıġar-ı reʾsten nāşī olmayan ḍīḳ-ı ṣadr ve nabı ṭabīʿīnin ṣıġarı ve buṭʾ ve tefāvüte meyli ve kesel ve lā-bi't-taḫalluḳ ve'r-riyāḍet ḥilm ve aḫlāḳ-ı nisāya müşābih ḫulḳ ve deheş ve ḥayret ve belādet ve muḥaḳḳarāttan infiʿāl ve bedenin cemīʿan bürūdeti olur.

---

401 "ʿAṭab" bi-maʿna'l-helāk.

Ve ḳalbin mizācının ruṭūbeti ʿalāmetleri līn-i nabḍ ve vāridāt-ı muġḍıbe veyāḫūd vāridāt-ı müfriḥadan sürʿat-i infiʿāl ve ġaḍab ve feraḥın sürʿat-i inṣırāfı ve cildin ruṭūbeti olur. Lākin ẕikri mürūr eylediği üzere cildin ruṭūbetinin ruṭūbet-i ḳalbe delāleti kebidin ʿadem-i muḳāvemeti ṣūretinde olur.

Ammā mizāc-ı ḳalbin yübūseti ʿalāmetleri ṣalābet-i nabḍ ve buṭʾ-ı infiʿāl ve buṭʾ-ı sükūn ve aḫlāḳı sibāʿ aḫlāḳı gibi olmak ve yübs-i beden olur. Ve yübs-i bedenin yübūsete delāleti ẕikri mürūr eylediği üzere kebidin ʿadem-i muḳāvemeti ṣūretinde [324b] olur.

Ve mizāc-ı ḳalbin ḥārr-ı yābis olduğunun ʿalāmetleri bir miḳdār nabḍın ʿiẓamı olur ve vech-i delālet budur ki nabḍın ʿaẓīm olduğu ḥācet ḥasebiyle olur ve ḥācet ḳalbin ḥarāreti zamānında olur velākin ʿiẓam-ı nabḍ kemāl üzere olmayıp nāḳıṣ olduğu āletin yübsünden ve āletin yübsü ḳalbin yübsünden olur. Ve nabḍ-ı serīʿ ḫuṣūṣan inḳıbāḍa māil sürʿat ve nabḍ-ı mütevātir ve nefes-i ʿaẓīm ü serīʿ ḫuṣūṣan iḫrāc-ı havā katında tevātür ve şerāset-i ḫulḳ[402] ve veḳāḥat[403] ve ḥarekātta ḫiffet ve celādet ve sürʿat-i ġaḍab ḥarāret ḥasebiyle olur; cemīʿan onları fāʿil ḥarārettir. Ve buṭʾ-ı rıḍānın fāʿili yübūsettir. Ve ṣadrda kes̱ret-i şaʿr ve o şaʿrın kes̱āfeti yübs-i mādde ḥasebiyledir. Ve cuʿūdet-i şaʿr ve ḥarāret-i melmes ve yübs-i melmes cemīʿan bunlar mizāc-ı ḳalbin ḥārr-ı yābis olduklarına delālet eder. Ve beyān olunduğu üzere kimi ḥarārete ve kimi yübūsete delālet eylediği iki nevʿ ʿalāmetler müctemiʿa olsa lā-maḥāle mizāc-ı ḳalb ḥārr-ı yābis olduğuna delālet eder.

Ammā mizāc-ı ḳalbin ḥārr-ı raṭb olduğunun ʿalāmātı şaʿr onda eḳall olur ve ṣadr ziyāde ʿarīḍ olur, nabḍ aʿẓam olur velākin elyen olur ve sürʿat ve tevātürü mizāc-ı yābiste olan sürʿat ve tevātürden eḳall olur eger ḥarārette müsāvī olur ise. Ve mizāc-ı raṭbda ġaḍab sürʿat üzere ḥādis̱ olur lākin şedīd olmaz. Ve melmes-i beden ḥārr-ı raṭb olur eger kebidin bürde muḳāvemeti şedīde olmayıp ve ruṭūbette dahi bilā-iştirāṭı'ş-şidde muḳāvemeti olmaz ise. Ve ḥārr-ı raṭb olan ḳalbde emrāḍ-ı ʿufūnet kes̱īre olur.

Ammā ḳalbin bārid-i raṭb olduğunun ʿalāmeti budur ki onun nabḍı ṣıġara māil olur, ʿaẓīm olmaz ve leyyin olup serīʿ ve mütevātir olmaz belki

---

402 اَلشَّرَاسَةُ [eş-şerāset] (şīn'in fetḥi ile) Bed-hū olmak. Vankulu.
403 Ve وَقَاحَةٌ [veḳāḥat] ḳıllet-i ḥayā maʿnāsına da gelir. Vankulu.

mizāclarının meblaġı ḥasebiyle buṭʾ ve tefāvüte meyli olur ve o ḳalbin ṣāḥibi keslān ve cebān ve ʿāciz olup meyyitü'n-neşāṭ ve ecred olur, ḥaḳūd ve ġaḍūb olmaz. Ve eger tesḫīn-i şedīd ile ve tecfīfün-mā ile kebid muḳāvemet eylemez ise onun bedeni bārid-i raṭb olur. Ve mizāc-ı ḳalbin bārid-i raṭb olduğunun ʿalāmātı onun ṣāḥibinin nabḍı kellā nabḍ-ı müteḳaddimin buṭʾu ḳadar olmaz ve ġaḍabı baṭīʾ olur ve bedeni ecred olup bārid-i yābis olur eger kebid tesḫīn-i keṡīr ve terṭīb-i ḳalīl ile muḳāvemet eylemez ise.

Dördüncü Faṣl Emrāḍ-ı Ḳalbin ʿAlāmātı Beyānındadır

Emzice-i ḳalbin ġayr-i ṭabīʿī olanlarının delāili ve ʿalāmātı emrāḍ-ı ḳalbin ʿalāmātından maʿdūd olur. Ve ḳalbin sūʾ-i mizācı ʿalāmetleri bunlardır: ḍaʿf ve ḳuvvetin inḥilāli ve o ẕevebān ki sebeb-i bādīye ve sebeb-i bābıḳa veyāḫūd müşāreket-i ʿuḍva mensūb olmaya. Ve bu delāilin maʿiyyetinde ḫafaḳān dahi mevcūde ise delālet-i meẕkūre tāmme olup ḳalb seyyiü'l-mizāc olduğunda iştibāh kalmaz. Ve eger sūʾ-i mizāc ġaşye müʾeddī olursa o sūʾ-i mizāc müstaḥkem olduğuna delālet eder.

Ve ḳalb üzere sūʾ-i mizāc bārid veyāḫūd ḥārr veyāḫūd yābis-i ḳavī olsa ve o emzice māddeye muḳārin olsa beden ṭarīḳ-i silli aḫẕ ve ẕevebāna sālik olur.

Eger o ġālib olan mizāc ḥārr olur ise ondan muṭlaḳan dıḳḳ ḥādiṡ olur. Ve mizāc-ı bārid ḥasebiyle ḥādiṡ olan dıḳḳ meşāyıḫa ve heremi olanlara nisbet olunup dıḳḳ-ı şeyḫūḫī tesmiye olunur. Ve mizāc-ı yābis ḥasebiyle ḥādiṡ olan dıḳḳ sill maraḍından bir nevʿ olur. Ve cemīʿan dıḳḳın aṣnāfı riye ḥasebiyle olan maraḍ-ı sille muḫālif olur, zīrā dıḳḳın aṣnāf-ı meẕkūresinde nefs-i riye meʾūfe olmaz ve o aṣnāf-ı dıḳḳın birinde dahi suʿāl olmaz..Ve bürūdetten ve yübūsetten ḥādiṡ olan dıḳḳ dıḳḳ-ı ḥārra ʿadem-i ḥarāret ile muḫālif olur.

Ve ḳalbe sūʾ-i mizāc-ı ḥārr ʿārıḍ olduğunun ʿalāmetleri bunlardır: O sūʾ-i mizāc-ı ḥārrı olan ḳalbin ṣāḥibinde nabḍ sürʿat ve tevātürde ḳadr-i ṭabīʿīden ziyāde olur ve nefes dahi ḳadr-i ṭabīʿīden ziyāde ʿiẓama ve sürʿate ve tevātüre ḫurūc eder ve onda ʿaṭaş ziyāde olur ve ʿaṭaşı havā-i bārid istinşāḳıyla teskīn olur ve berd ile istirāḥata māil olur ve nuḥūlü ʿāmm olup ve sebeb-i āḫer yok iken bedeni ẕevebān eder ve iltihāba muḫāliṭ ġamm ve kerbi olur.

Ammā ḳalbin sūʾ-i mizāc-ı bāridinin ʿalāmetleri budur ki onun nabḍı ṣıġara ve buṭʾ ve tefāvüte ḳadr-i ṭabīʿīden ziyāde meyl eder lākin ḳuvvet sāḳıṭa olur ise bi'l-ıḍṭırār tevātür eder, buṭʾ ve ṣıġar ḥasebiyle fevt olan ḥāceti o tevātür ile tedārük eder ve o kimsede nefes-i ḍaʿīf ve inḥilāl-i ḳuvvet olur ve melmesinde ve şemm ve ẕevḳinde ḥarāret olan nesneler ile istirāḥata meyli olur ve tefezzuʿu ve cübnü ve riḳḳati ve raḥmeti ifrāṭ üzere olur.

Ammā ḳalbin sūʾ-i mizāc-ı raṭbının ʿalāmetleri ḳadr-i ṭabīʿīden ziyāde nabḍı leyyin olur ve mütevātiren ve mütetābiʿan vārid olan ṭayf ve ḫayālden serīʿan münfaʿil olur ve infiʿālātı dahi serīʿan zāil olur ve onlara ḥummayāt-ı ʿufūniyye kes̱īreten ʿārıḍ olur.

Ammā ḳalbin sūʾ-i mizāc-ı yābisinin ʿalāmātı budur ki onun nabḍı ḳadr-i ṭabīʿīden ziyāde yübse māil olur ve infiʿālātı ʿusret ile olur, ednā sebebden münfaʿil olmaz ve infiʿāli s̱ebāt üzere olur gerek o infiʿāl ḳavī olsun ve gerek ḍaʿīf olsun ve bedeninde ẕevebān olur.

Beşinci Faṣl Ḳalbin Delāil-i Evrāmı Beyānındadır

Evrām-ı ḥārrenin delāili bunlardır: Verem-i ḥārrın zamān-ı ibtidāsında nabḍda ġayr-i maʿhūd iḫtilāf-ı ʿacīb olur ve bedenin lehībi ʿaẓīm olur ve ḫuṣūṣan aʿḍā-i nefes nevāḥīsinde lehīb ziyāde olur ve müteneffis olan kimse nefesini taʿẓīm edip havā-i kes̱īr-i bārid istinşāḳ eylese kes̱ret-i lehībi ḥasebiyle o kimse ʿādim-i havā gibi olur, lehībinde noḳṣān ve sükūnet iḥsās olunmaz ve baʿdehu ona ġaşy-i mütedārik ü mütetābiʿ ʿārıḍ olur.

Verem-i ḳalbden mā-ʿadānın ḥārr olan veremlerinde ālet-i nabḍın ṣalābetiyle verem-i ʿuḍvun ḥāli maʿlūm olur idi, ammā ḳalbin veremi nabḍı taṣlīb etmek mertebesine bāliġ olmadan ḳatl eder.

Ve verem-i ḳalb ḥasebiyle nabḍ ṣulb olup o ṣalābetten ḳalbin aḥvāli taʿarrüf ve tefaḥḥuṣ olunmak mütevaḳḳaʿ olmaz ve ammā ḳalbe inḥilāl-i ferd ʿārıḍ olduğu esbāb-ı bādiyyenin teḳaddümünden taʿarrüf olunur. Ve baʿḍı eṭıbbā dediler ki kaçan ḳalbde ḳurḥa olsa onun ṣāḥibinin munḫur-ı eyserinde dem seyelān edip o kimse helāk olur ve o ḳurḥanın ʿalāmeti onun tendüve-i yüsrāsında yaʿnī sol memesinin maġrizinde ve bittiği maḥallde vecaʿ olmaktır.

Altıncı Faṣl Ḳalbde Müʾes̱s̱ire Olan Esbābların Beyānındadır

Ḳalbde müʾes̱s̱ire olan sebeblerin kimi ᶜale'l-ḫuṣūṣ yalnız ḳalbde teʾs̱īr eder ve kimisinin dahi ḳalbde ve ġayride teʾs̱īri müşterek olur, ḳalbe maḫṣūṣ olmaz. Ve beynehümāda müşterek olan esbāb emzice ve evrām ve inḥilāl-i ferd ve sāir bunlara müşābih olan sebeblerdir ve onları biz sana kitāb-ı küllīde taᶜdād eyledik. Ve onlardan mā-ᶜadā ḳalbde ḫāṣṣaten teʾs̱īr eder biraz esbāb vardır, o esbāb nefes ḥasebiyle ve infiᶜāl-i nefsāniyye ḥasebiyle olur ve onların teʾs̱īri ḳalbe maḫṣūṣ olur.

Ammā nefes ḥasebiyle olan esbāb bunlardır: cidden nefes-i ḍayyiḳ ve cidden süḫūnetli veyāḫūd nefes cidden bārid olur ve o sebeblerin her birinden ḳalbe āfet iṣābet eder.

Ammā infiᶜālāt-ı nefsāniyyenin ḳalbde teʾīrini biz külliyyātta beyān eyledik ki o infiᶜālāt-ı nefsāniyye evvelā rūḥta teʾs̱īr eder baᶜdehu rūḥ vāsıṭasıyla ḳalbde teʾs̱īr eder. Ve kaçan infiᶜālāt-ı nefsāniyyeden biri ifrāṭ üzere bulunsa o infiᶜālāt ervāḥı bāṭına cemᶜ eden infiᶜālāt ise ifrāṭ üzere oldukta ḫānıḳ olur. Ve eger o infiᶜālāt bāsıṭ olup ḫārice ervāḥı basṭ eder infiᶜālāt ise ervāḥı nāşir olur ve o ifrāṭ ḥasebiyle infiᶜāl-i ḫānıḳ ve infiᶜālāt-ı nāşirden her biri gāhīce ġaşy iḥdās̱ eder ve gāhīce dahi helāk eder.

Ve keyfiyyāt-ı nefsāniyye-i meẕkūrenin birisi ġaḍabdır velākin ġaḍabının ḳatli nādirü'l-vuḳūᶜdur, ammā seher ve riyāḍet ervāḥı taḥlīl eder ve ervāḥın taḥallülü ḳalbi iḍᶜāf eder.

Yedinci Faṣl ᶜİlāc-ı Ḳalbe Müteᶜalliḳa Olan Ḳavānīn-i Külliyye Beyānındadır

Bizim için edviye-i ḳalbiyye ḥaḳḳında müfredeten [325a] bir maḳāle yaᶜnī bir faṣl vardır. Bir kimse ki onun maᶜrifet-i ṭıbbını maᶜrifet-i uṣūlü ile cemᶜ eylese onunla intifāᶜ eder ve bu iki maᶜrifet beyninde ᶜumūm ve ḫuṣūṣ-ı muṭlaḳ vardır; maᶜrifet-i uṣūlīsi maᶜrifet-i ṭıbbīden eᶜammdır. Ve ẕikr olunan maḳāleyi biz bundan sonra ẕikr eyleriz.

Ammā şimdiki ḥālde biz kütüb-i ṭıbbda ḳavmin ẕikr edip ḳalbin aᶜḍā-i reʾīseden olduğuna ve aᶜḍā-i reʾīsenin cemīᶜan eşrefi olduğuna ve muᶜālecātlarında ḳalbe muᶜālece sāir muᶜāleceden aḳdem olduğuna ve evvel-be-evvel muᶜālece-i ḳalbde ᶜamd ve ḳaṣd olunmak cezm-i bāliġ ile evceb ve elzem

olduğuna ve ᶜalā-eyyi ḥāl yaᶜnī muᶜāleceden ġaraḍ gerek istifrāġ-ı ḫılṭ ve gerek taᶜdīl-i mizāc olsun her ḥālde ḳalbi ıṣlāḥ cümleden ehemmdir dediklerine işāret eyleriz:

Ammā o istifrāġ ki faṣd mecrāsına cārī olur, ona biz iḳdām eyleriz bir vech ile ki o istifrāġ ḥasebiyle münaḳḳıyāt olan tedābīr-i uḫrāya muḥtāc olmazız. O istifrāġda bize ancak lāyıḳ budur ki ḳuvveti isḳāṭ edecek miḳdār ifrāṭ eylemeyip ḳuvvette ḫaver-i ḳalīl ve ḍaᶜf-ı yesīr ḥads olundukta ḳuvveti inᶜāş eyleyeyüz. Mizāc-ı bārid ve ḥārrdan veyāḫūd o mizācdan ḥādis̱ olan āfet-i āḫerden ḍaᶜf-ı ḳuvveti izāle için nāᶜiş-i ḳuvvet olan edviye ile istifrāġ ḥasebiyle ḳalbe ᶜārıḍ olan ḍaᶜf ve ḫaveri dahi inᶜāş edevüz. Ve bu vech ile inᶜāşın vücūbu faṣd ile dem iḫrācından ᶜārıḍ olan ḍaᶜfa ḫāṣṣ olmaz belki cemīᶜan istifrāġātta iḥtiyāṭ olunup münᶜişāt-ı ḳuvvet istiᶜmāl olunur velākin iḫrāc-ı dem ṣūretinde münᶜişāta ḥācet ziyāde olur. Ve faṣd ile istifrāġ olundukta aṣnāf-ı tedābīrden muḥāvele olunan sāir tedbīrden istiġnā ḥāṣıl olur, zīrā eks̱er-i ḥālde ḳalbin imtilāları demden ve buḫārdan olur ve faṣd ile onların ḍararı defᶜ olur her ne ḳadar mütenāvel olan edviye gibi faṣd ile ḳalbe vārid bir nesne olmaz ise. Pes ḳalbin imtilāsı demden ise bāsilīḳ-i eymenden faṣd olunur ve eger imtilā-i ḳalb buḫārdan ise bāsilīḳ-i eyserden faṣdolunur.[404]

Ammā edviye ile olan istifrāġāt-ı sāirede vācib olur ki mevādd-ı ḳalbi müstefriġa olan ẕikri sābıḳ edviyelere tedbīr-i āḫer ḫalṭ oluna. Ve bunun beyānı budur ki edviye-i müstefriġanın eks̱eri bedene müḍādde olur ve o müḍādde olan istiᶜmāl olundukta vācib olur ki onunla maᶜan ḳalbi taḳviye edip bi-ḫāṣṣıyyetihā ḳalbde fiᶜli olan edviye-i ḳalbiyye ḫalṭ ve istiᶜmāl oluna, zīrā bu vech ile istiᶜmāl olunan müstefriġāt edviye-i

404 Zīrā dem-i ḳalbin mevḍiᶜi tecvīf-i eymendir ve ervāḥ tecvīf-i eyserde olur ve iştibāh yoktur ki bāsilīḳ-i eymeni faṣd demi kes̱ret ve sühūlet ile istifrāġ eder ve bāsilīḳ-i eyser ervāḥı ziyāde ve sühūlet üzere istifrāġ eder. Ve şiryānı faṣd bāsilīḳi faṣddan demi ve rūḥu ziyāde istifrāġ eder velākin şiryānı faṣdda nezf mis̱illi ḫaṭar-ı ᶜaẓīmden ḫavf olunmakla ona cesāret olunmaz. Ve bāsilīḳ ḳalbe cānib-i eymenden muttaṣıl olur her ne ḳadar bāsilīḳ eyser olur ise onun ḳalbe ittiṣāli eymenden olur ve maᶜa-hāẕā yine rūḥ istifrāġ olunmak murād olundukta yine faṣd bāsilīḳ-i eyserden olur, teşrīḥte beyān olunduğu üzere evridenin şerāyīne ittiṣāli olup bāsilīḳ-i eyserden faṣd ittiṣālinde olan şiryān-ı eyser ṭarīḳinden ervāḥı eks̱er ceẕb ve istifrāġ eylediği için.

tiryāḳiyye vü bād-zehriyye ḥükmünde olup semmiyyeti ile mevādd-ı ḍār-reye ḳahr eder ve ondan ʿārıḍ olan ḳalbin maḍarratını ve āfetini tiryāḳiyyeti ve bād-zehriyyeti ile ıṣlāḥ eder. Ve bundan mā-ʿadā müstefriġāta maḫlūṭ olan edviye-i sāirenin menfaʿat-i uḫrāsı dahi olur, zīrā baʿḍı kerre ona ḫalṭ olan edviyede ḳuvve-i münfiẕe olup edviye-i müstefriġayı ḳuvveti izāle olmazdan muḳaddem ḳalbe tenfīẕ eder ve o müstefriġātı āḫer mevḍiʿe inṣırāf-tan menʿ eder.

Ammā mizāc-ı ḳalbi tebdīl ve taʿdīl eylemek bu vech ile olur ki mizāc-ı ḳalbin iʿtidālden ḫurūcu keyfiyyāt-ı erbaʿadan birine olur, ḳadr-i ṭabīʿīden ziyāde bārid veyāḫūd ḥārr ve raṭb veyāḫūd yābis olur:

Kaçan biz mizāc-ı bāridi tebdīl murād eylesek biz cürʾet ve cesāret edip edviye-i ḳalbiyye-i ḥārre ile muʿaddilāt-ı mizāc olan edviye-i ḥārre-i sāireyi ḫalṭ edip maḫlūṭan saḳy eyleriz ve o mesḳānın ḫılṭ-ı ḳalbi taḥrīk-i ʿanīfin-den ve cirm-i ḳalbi bi-ḥasebi'r-riyāḥ temdīdinden veyāḫūd bi-ḥasebi'l-ve-rem temdīdinden ḥıfẓ ve ṣavna mürāʿāt eyleriz.

Ve kaçan ḳalbin mizāc-ı ḥārrını tebdīl murād eylesek yalnız müberridāt istiʿmāline biz cesāret eylemeziz, zīrā cevher-i ḳalb tekevvün-i ervāḥ için maḫlūḳtur ve ervāḥ üzere ḥarāret-i ġarīziyye maṣbūbe olmuştur ve ḥarā-ret-i ġarīziyye ḥarāret-i ḍārrenin ġayri bir nevʿ nāfiʿa ḥarārettir. Ve ḳaçan ḳalbe sūʾ-i mizāc-ı ḥārr istīlā eylese ḥarāret-i ġarīziyyeye ḳıllet ve taḥallül ve tedaḫḫun ve tekeddür ʿārıḍa olur ve ḳalbin mizācını tebdīl için istiʿmāl olunan müberridāta edviye-i ḳalbiyye-i ḥārre ḫalṭ olunmasa müberrid olan o edviye ervāḥtan bāḳī kalan miḳdār-ı ḳalīli dahi iṭfā edip söndürüp ḳalbe īṣāl-i maḍarrat etmek mümkin olur, o müberridāt ile cirm-i ḳalbin tebrīdi ġarīziyyenin ve ervāḥın inṭıfāsı katında müfīd olmaz. Ve o müberridāt ed-viye-i ḳalbiyye-i ḥārra ḫalṭ olundukta edviye-i ḳalbiyye keyfiyyet-i ḥarāreti mütaṣḥıb olan ḫāṣṣaları ile ḳalbi ve bāḳī kalan ervāḥı taḳviye eder.

Ve [ḳalb ve] ervāḥ-ı ḳaviyyelere tebdīl-i mizāc için istiʿmāl olunan mü-berridātın maḍarratı olmaz belki o müberridāt ḳalbe istīlā eden ḥarāret-i ġarībiyyeyi tebdīl ve taġyīr edip āfet-i ḳalb zāil olur, onun için ʿulemādan aḳdemūn ḳalbe ʿārıḍ sūʾ-i mizāc ve sūʾ-i mizāca müterettib olan aʿrāḍ-ı sāire muʿālecelerini edviye-i ḳalbiyye-i ḥārreden ḫālī kılmazlar belki min-vāl-i muḥarrer üzere muʿaddilāt müberride edviyelere edviye-i ḳalbiyye-i

ḥārre ḫalṭ ederler ona bināen ki onlar için vüs̱ūḳ ve iᶜtimād ḥāṣıldır ki edviye-i ḳalbiyye ḫavāṣṣı ile meᵓūf ve ḍaᶜīf olan ḳalb ḳavī oldukta ḥārr ve bāridden mürekkeb olan edviyenin bürūdetini ḥarāretinden temyīz eder ve bürūdeti cirm-i ḳalbe ḥaml edip cirmi tebrīd ve taᶜdīl eder ve ḥarāretini ervāḥa ve ġarīziyyeye ḥaml edip onları inmā ve iks̱ār eder. Ve kaçan ẕikr olunan ḳudemā lisān-ı s̱evr gibi muᶜtedil veyāḫūd muᶜtedile ḳarīb ve rūḥu bi'l-ḫāṣṣa taḳviye eder bir devā bulurlar ise onların o devādan istiᶜānetleri müştedde olur, ammā kaçan ṭabīᶜat ḍaᶜīfe olsa ẕikr olunan tedbīr ona nefᶜ vermez.[405] Ve ḳalbde istiᶜmāl olunan müberridāta ḳudemānın edviye-i ḳalbiyye-i ḥārre ḫalṭının bir sebebi dahi budur ki onlara maᶜlūmdur ki ḥārr olan mizāc-ı ḳalbi tebdīl için istiᶜmāl olunan edviye-i bāridenin cevheri s̱aḳīl olmakla ḳalbe nüfūẕu baṭīᵓ olur ve onun meyli s̱ebāta ve ᶜadem-i nüfūẕa olur, keyfiyyet-i nāfiᶜası bāḳıye iken ḳalbe nüfūẕ eylemez. Ve ẕikr olunan bu ḥāl ḳudemāyı edviyeyi ḳalbe münfiẕ olan sāir devā ḫalṭına muḥvic olur, nitekim aḳrāṣ-ı kāfūrun aḫlāṭ-ı sāiresine bu ġaraḍ için zaᶜferān ḫalṭ ederler ve o aḳrāṣın aḫlāṭ-ı sāiresi her ne miḳdār s̱aḳīl olup ġayr-i mütebedrıḳ ise zaᶜferān onları ḳalbe sevḳ ve īṣāl eder ve aḫlāṭ-ı sāire zaᶜferānın sevḳiyle ḳalbe vuṣūlünde ṭabīᶜat zaᶜferānı ṣadd ve defᶜ eder veyāḫūd zaᶜferānı ervāḥa ḥaml edip müberridāttan mizāc-ı ḳalbi taᶜdīlde istiᶜānet eder ve ḳalbe bu vech ile istiᶜmāl-i müberridāt ecdā ve enfaᶜ olur ve müberridāt-ı maḥḍa istiᶜmālinde bunun gibi menfaᶜat olmaz.

Ve o kimseler ki ḳudemā meslekini taġyīr edip aḳrāṣ-ı kāfūrdan zaᶜferānı iḫrāc eylediler, onlar o aḳrāṣta ẕikr olunan menfaᶜati bulmadılar ve ḳıllet-i nefᶜi kendilerin sūᵓ-i terkīblerinden ve aḫlāṭtan zaᶜferānı iḫrāclarından ḥādis̱ olduğunu bilmediler.[406]

Bundan sonra biz deriz ki ḳalbin sūᵓ-i mizāc-ı ḥārrına muᶜālecede baᶜḍı kerre rubūb-ı fevākih ḫuṣūṣan mā-ı tuffāḥ ve ḫuṣūṣan mā-ı tuffāḥ-ı Şāmī ve sefercel saḳy olunur ve bu meẕkūr niᶜme'd-devā olur. Ve keẕālik bizim

---

405 كما قيل تروح الى العطار تبغي شبابها ولن يصلح العطار ما افسده الدهر

406 *Ḳānūn*'un aḳrāṣ-ı kāfūrdan zaᶜferānı iḫrāc edenlere ṭaᶜnı emrāḍ-ı ḳalbde istiᶜmāl olunan aḳrāṣ-ı kāfūra maḫṣūṣtur, ammā o aḳrāṣ kebid ve miᶜde ve aḥşā-i sāire için ittiḫāẕ olunsa zaᶜferānı iḫrāc vācibdir, zīrā zaᶜferān edviyeyi ḳalbe ḥaml eder, ıṣlāḥı ḳaṣd olunan aḥşā ṭarīḳinden ṣadd ve menᶜ eder. Keẕā ḥaḳḳaḳahu'l-Ḳarşī fī-şerḥi'l-*Ḳānūn*.

ḳarīben ẕikr edeceğimiz nesnelerden ẕikr olunan rubūb ve miyāha müşābih olanlar dahi saḳy olunur. Ve ḥarāreti muṭfī olan devālar ile muḳavviyāt-ı ḳalb ḫalṭ olunup o maḫlūṭtan aṭliye ve aḍmide ittiḫāẕ ve istiᶜmāl olunur.

Ve ḳalbin sūᵓ-i mizācına sebeb mādde olur ise onun māddesi istifrāġ olunur

Mizāc-ı bāridin ᶜilācı bizim ẕikr edeceğimiz maᶜācīn-i kibār ile olur ve şarāb-ı reyḥānī ve ḍımādāt ve riyāḍāt-ı muᶜtedile vü ḳalbiyye olup ḥārre ve ᶜaṭıre edviyeden ṭılā-i mütteḫaẕ ile ve haḍm olunacak miḳdārı aġdiye-i ḥārre ile olur. [325b] Ve eger mizāc-ı bāridin sebebi mādde olur ise o mādde istifrāġ olunur.

Ammā sūᵓ-i mizāc-ı yābisin ᶜilācı raṭb aġdiye ile kes̱īren taġdiye ve taġdiye ᶜaḳabinde ḥammāma idḫāl ve maᶜa-terfīhin ābzen istiᶜmāli ile ve ḳıllet-i ḥareket ve deᶜa ve mā-ı bārid saḳy etmekle olur. Ve o yābis sūᵓ-i mizācda bürūdet dahi olur, berdi şedīd olan mā-ı bārid saḳyından iḥtirāz olunur belki onun yübūseti edviye ve eşribe ile taᶜdīl olunur ve onlar ṭaᶜām-ı ḥārr tenāvülünden sonra nevmi iks̱ār eylesinler. Eger mizāc-ı yābisin sebebi mādde ise onun māddesi istifrāġ olunur. Dıḳḳ ve ẕübūl bābında mizāc-ı yābis muᶜālecātının tafṣīli bizim kelāmımızdan senin maᶜlūmun olur.

Ammā ḳalbin sūᵓ-i mizāc-ı raṭbının ᶜilācı telṭīf-i ġıdā ile ve edviye-i müceffife ve kes̱ret ve tevātür ile olan riyāḍāt-ı muᶜtedile istiᶜmāliyle olur. Ve eger sebeb mādde olur ise mādde-i yübūset istifrāġ olunur. Ve mizāc-ı raṭbın ᶜilācı kes̱ret-i riyāḍet ve ḳable'ṭ-ṭaᶜām istiḥmām ve miyāḥ-ı ḥamᵓe ve miyāh-ı ḥārrede kes̱īren istinḳāᶜ ve müshilāt ve müdirrāt istiᶜmāli ve şarāb-ı ḳavī vü ᶜaṭırdan miḳdār-ı ḳalīl istiᶜmāl ve keymūsu maḥmūde aġdiyeden ḳadr-i maᶜrūf ve ġayr-i kes̱īri istiᶜmāl olunur. Ve eger o mizāc-ı raṭbda ḥarāret dahi olur ise ḥammāmdan iḥtirāz gerektir. Ve raṭb mizācda cimāᶜ dahi istiᶜmāl olunur. Ve mizāc-ı raṭbın sebebi mādde olur ise o mādde gerek ḥārre ve gerek bāride olsun istifrāġ olunur.

Sekizinci[407] Faṣl Edviye-i Ḳalbiyye Beyānındadır

ᶜAle'l-kemāl edviye-i ḳalbiyyeyi iltiḳāṭ bizim kitāb-ı s̱ānīde idrāc eylediğimiz edviye-i müfrede elvāḥında olan aᶜḍā-i nefes ü ṣadr levḥasından iltiḳāṭ olunur, ammā şimdiki ḥālde ẕikri lāzım olanlardan rüʾūs ve uṣūl gibi olanları beyān eyleriz: Ve biz deriz ki edviye-i ḳalbiyyeden iᶜtidāle ḳarīb olanlar yāḳūt, pīcādaḳ[408], fīrūzec, ẕeheb, fıḍḍa, lisān-ı s̱evrdir. Ve ḥārre olanlar derūnec, cedvār, misk, ᶜanber, zürünbād, ẖāṣṣaten ibrīsem, zaᶜferān, behmenān. Bu iki behmenin ḳalbi taḳviyesi ᶜācilen olur. Ḳaranfül cidden ᶜacīb olur. ᶜŪd-ı ẖām,[409] bādrencebūye ve bādrencebūye bezri, bādrūc ve bezr-i bādrūc ve şāhisferem ve şāhisferemin bezri ve ḳāḳule ve kebābe ve felencmüşk ve ḥummāḍa[410] ve varaḳ-ı ütrücc ve ḥummāḍ-ı ütrücc ve sāẕec-i Hindī ve rāsen. Bu meẕkūrlar cidden ᶜacībdir. Edviye-i ḳalbiyyenin bārid olanları lüʾlüʾ, kehrübā, büssed, kāfūr, ṣandal, verd, ṭabāşīr, ṭīn-i maẖtūm, tuffāḥ, küzbere-i yābise ve küzbere-i raṭbedir.

407 [Yazmalarda "yedinci"dir, ancak sıralamayı göz önünde tutup "sekizinci" yazdık.]

408 "Pīçādaḳ", "pīçāde" maᶜrūf ve meşhūr cevāhir envāᶜındandır, ġāyet iyisi yāḳūt renginde olur, eks̱er budur ki pīçāde yāḳūta müştebih olur, od ile farḳ ederler. Gāh olur ki od dahi farḳ eylemez, bununla farḳ olunur ki yāḳūt susuzluk giderir, bu gidermez. Erbāb-ı lüġat ipliğe dizilmiş karaca uvacık boncuk diye naḳl eyledi. Maḥbūbların bıyığı karardıkta şāᶜir ona teşbīh eder. Ḥalīmī. Müfredātta meẕkūr değildir.

409 "ᶜŪd-ı ẖām"dan murād mürebbā ve muṭarrā olmayan ᶜūddur.

410 Ḥummāḍa"dan murād kuzukulağıdır.

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNDAN ON BİRİNCİ FENNİN İKİ MAḲĀLESİNDEN İKİNCİ MAḲĀLE EMRĀḌ-I ḲALBDE CÜZʾİYYĀT-I MUFAṢṢALA BEYĀNINDADIR O DAHİ FUṢŪLÜ MÜŞTEMİLDİR

Evvelki Faṣl H̱afaḳān ve Esbāb-ı H̱afaḳān Beyānındadır

H̱afaḳān bir nevᶜ ḥareket-i iḫtilāciyyedir ki o ḥareket ḳalbe ᶜārıḍa olur. Onun sebebi ḳalbe īẕā eden nesnelerdir gerek ise o mūẕī cevher-i ḳalbde veyāḫūd ḳalbin ġılāfında veyāḫūd ḳalbe muttaṣıla ve mücāvire aᶜḍā-i sāire ve aᶜḍā-i müşārikede olsun ve baᶜḍı kerre sebeb-i ġarībden veyāḫūd ḥiss-i şedīdden dahi ḫafaḳān ᶜārıḍ olur. Ve ḳalbe īẕā eden mevādd-ı ḫılṭiyye baᶜḍı kerre demeviyye veyāḫūd ruṭūbiyye veyāḫūd sevdāviyye olur ve baᶜḍı kerre dahi ṣafrāviyye veyāḫūd rīḥiyye olur. Ve rīḥiyye olan ḫafaḳān cemīᶜan ḫafaḳānın eḫaffı ve esheli olur.

Ve mizāc-ı sāẕec ḥasebiyle olan ḫafaḳānın beyānı budur ki mizāc-ı ḳalb kaçan ḳadr-i ṭabīᶜīden ḫāric olup keyfiyyāt-ı erbaᶜın biri ġālib olsa o mizāc-ı ġālibin küllīsi ḳalbin ḍaᶜfını īcāb eder. Ve ḍaᶜf-ı ḳalb dahi ifrāṭ üzere olmayıp ḳalbde baḳiyye-i ḳuvvet mevcūde ise eẕāyı nefsinden defᶜ için ḳalb ıḍṭırāb edip ḫafaḳān ḥādis̱ olur. Eger mizāc-ı ġālibin īcāb eylediği ḍaᶜf ifrāṭ üzere olur ise evvelā ḫafaḳān ḥādis̱ olup baᶜdehu ġaşye intiḳāl eder ve ḍaᶜf kemāl-i ifrāṭ üzere ise helāke müʾeddī olur. Ve bu efᶜālin küllīsini mizāc-ı sāẕecin küllīsi işler yaᶜnī emzice-i sāẕecenin ḥārr ve bāridi ve raṭb ve yābisinden ḫafaḳān ve ġaşy ṣādır olur.

Ammā verem-i ḥārr kaçan o verem-i ḥārr ḥudūs̱a ibtidā eylese zamān-ı ibtidāsında ḫafaḳān iḥdās̱ eder baᶜdehu ġaşy sonra helāk eder. Ve ḳalbin verem-i bāridi dahi verem-i ḥārra fiᶜlde ḳarīb olur lākin baᶜḍı kerre müddet-i ḳalīle imhāl eder. Ve bunların aḥkāmında olur inḥilāl-i ferd yaᶜnī ḳalb ittiṣālinin teferruḳu ve ḳalbde olan dem ve rūḥ mecārīlerinin südedi ve o mecārīler ḥavālīsinde veyāḫūd eczā-i riyeden ᶜurūḳ-ı ḫaşinede olan süddeler. İşbu meẕkūrlar dahi ḫafaḳān ve ġaşy ve helāki iḥdās̱ eder.

Ammā sebeb-i ġarībden ḥādis̱ olan ḫafaḳān evcāᶜ-ı müsḫineden[411] ve aᶜḍā-i mücāvire evrāmından intiḳāl eden mevādd ile ve şürb-i sümūm ve

---

411 اَلإِثْخَانُ [el-is̱ḫān] (hemzenin kesri ile) bir kimseyi zebūn etmek; yuḳālu: أَثْخَنَتْهُ الْجِرَاحَةُ إِذَا أَوْهَنَتْهُ Vankulu.

lüsūᶜ-ı ḥayvānāt ile ḥādis̱ olanlardır. Ve kez̠ālik baṭnda tekevvün ve tevellüd eden ḥayyāttan ve ḫuṣūṣan o ḥayyātın mevāḳıf-ı ġıdā ve mevāḳiᶜ-i s̱üfl olan aᶜḍānın eᶜālīlerine ṣuᶜūdlarından ḥādis̱ olanlardır.

Ammā ḥiss-i ḳalbin leṭāfetinden ve z̠ekāsından ḥādis̱ olan ḫafaḳān cirm-i ḳalb ile ġılāf-ı ḳalb es̱nāsına miḳdār-ı ḳalīl ve ednā rīḥ taḫallülünden veyāḫūd o rīḥin ġılāf-ı ḳalbe nüfūz̠undan veyāḫūd ᶜurūḳuna nüfūz̠undan ḥādis̱ olur. Ve kez̠ālik ḥārr ve bāridin ednā keyfiyyeti ḳalbe teˀeddīden dahi ḥādis̱ olur ḥattā mā-ı bārid şürbünün ᶜaḳabinde dahi ḫafaḳān ᶜārıḍ olur her ne miḳdār o şürbden efᶜāl-i ḳalbde ḍaᶜf ḥādis̱ olmaz ise.

Ammā ᶜuḍv-ı āḫere müşāreket ile ᶜārıḍ olan ḫafaḳān-ı ḳalb cemīᶜan bedene müşāreket ile olur ise o müşāreket ḥummayātta ve ḫuṣūṣan vebāiyye olan ḥummayātta olur.

Ve ġılāf-ı ḳalbe müşāreket ile olan ḫafaḳān-ı ḳalb rıḫv ve ṣulb veremlerinin biri ġılāfa ᶜārıḍ oldukta olur, z̠ikri mürūr eylediği üzere ḳırd ve dīk ḳalbleri ġılāfına ᶜārıḍ olan veremlerden onların ḳulūbüne ḫafaḳān ᶜārıḍ olduğu gibi.

Ve miᶜde müşāreketiyle ḳalbe ᶜārıḍ olan ḫafaḳān fem-i miᶜdede balġam-ı zücācīnin lüzūcetlisi veyāḫūd ḫılṭ-ı lez̠z̠āᶜ-ı ṣafrāvī olmakla veyāḫūd fem-i miᶜdede eṭᶜimenin fesādından olur.

Ve şedīden mütevecciᶜ olan cemīᶜan bedene [326a] müşāreket ile dahi ḫafaḳān ᶜārıḍ olur.

Ve çok kerre miᶜde ḳaᶜrında olan ḫılṭ ile ve miᶜdenin feminde olan bes̱reler ile ve ḳayˀ-ı ᶜanīf ile dahi ḫafaḳān-ı ḳalb bi'l-müşāreke ᶜārıḍ olup ḳalbin maraḍ-ı aṣlīsi olan ḫafaḳān ile farḳ ve temyīz olunmaz.

Ve baᶜḍı kerre dahi riyede ḳalbi vely eden cānibde kes̱ret-i süded oldukta nefes cereyān etmemekle ḳalbde bi'l-müşāreke ḫafaḳān olur, o ḫafaḳān ġayr-i meˀmūn ve ḫaṭar-nāk ḍīḳ-ı nefes ᶜurūḍunu inẕār eder.

Ve baᶜḍı kerre dahi buḥrānātta aḫlāṭın buḥrān cānibine ḥareketi ḥasebiyle ḫafaḳān ᶜārıḍ olur ve o ḫafaḳānı inşāallāhu taᶜālā mevḍiᶜinde beyān eyleriz.

Ve o kimseler ki onun ḫafaḳānı maraḍ ᶜaḳabinde ona ᶜārıḍ olup onda tehevvuᶜ ve kes̱īren ṣafrā ḳaẕf eyleye ve tehevvuᶜu dāimī olup zāil olmaya, o ḫafaḳān redī olur ve miᶜdede teşennüc ᶜurūḍunu inẕār eder.

el-ᶜAlāmāt: Her nabḍ ki onun ᶜiẓamda ve ṣıġarda ve buṭᵓda ve tefāvüt ve tevātürde ve nabḍāt-ı maḥsūselerde iḫtilāfı olup o iḫtilāf ḥaddi mütecāviz olsa o nabḍ ḫafaḳāna delālet eder. Ve aṣḥāb-ı rebv nabḍına ḫafaḳān nabḍının müşābeheti keṡīrü'l-vuḳūᶜ olur.

Ve ḫafaḳān-ı raṭbın edillesi līn-i nabḍ ve maḫfūḳun ḳalbi ruṭūbet içinde taḳallüb eder gibi ḥālet iḥsāsı olur.

Ve demevī olan ḫafaḳāna ḥarāret ve iltihāb ve nabḍın sürᶜati ve vaḳt-i ḫafaḳānın mā-ᶜadāsı olan evḳāt-ı sāirede nabḍın ᶜiẓamı ve cimāᶜdan o maḫfūḳun intifāᶜı delālet eder. Ammā ḫafaḳān-ı bāridin edillesi ḫafaḳān-ı ḥārrın edillesi aḍdādı olur.

Ve ṣafrāvī ḫafaḳān ḳalīlü'l-vuḳūᶜ olur ve emrāḍ-ı sevdāviyye vuḳūᶜundan sonra olur ve ona tābiᶜ olur ve onun nabḍında ṣalābetün-mā ve şiddet-i iltihāb olur.

Ve sevdāvī ḫafaḳāna ġamm ve vaḥşet ve nabḍda ṣalābet delīl olur.

Yalnız rīḥī olan ḫafaḳāna sürᶜat-i taḥallül ve ḫiffet-i meᵓūnet ve nabḍın ḳıllet-i iḫtilāfı delālet eder.

Ḳalbin cevherinde veyāhud ġılāfında verem-i rıḫv ve verem-i ṣulb ḥasebiyle olan ḫafaḳāna o iki veremin sābıḳu'ẕ-ẕikr ᶜalāmetleri delālet eder.

Ve inḥilāle yaᶜnī teferruḳ-ı ittiṣālle ḥādiṡ olan ḫafaḳāna esbābının teḳaddümü delālet eder.

Ve keẕālik sümūm ve lüsūᶜdan olanlara o sebeblerin teḳaddümü ve sāir esbāb-ı ḫafaḳānın maᶜdūm olduğu delālet eder. Ve dīdāndan ḥādiṡ olan ḫafaḳān dahi bu minvāl üzeredir.

Ve mizāc-ı ḥārr-ı müfredden yaᶜnī bilā-māddetin olan mizāc-ı ḥārrdan nāşī olan ḫafaḳān ᶜalāmātı iltihāb-ı şedīd olup onda ḳalbin ruṭūbet içinde terecrücü ve taḳallüb ve ıḍṭırābı iḥsās olunmaktır. Ve vaḳt-i heyecāndan ġayride dahi nabḍın sürᶜati ve tevātürü ve māddī olmayan müsaḫḫināt[412] ᶜaḳabinde vuḳūᶜu ve dıḳḳ miṡlli maraḍlarda ḥudūṡu olur.

Ve keẕālik berd-i sāẕecden ḥādiṡ ḫafaḳāna ḥarāret-i ġarīziyyeyi muṭfī olan esbāb-ı istifrāġāt ᶜaḳabinde vuḳūᶜu ve emrāḍ ve ehviye-i müberrideden sonra ḥudūṡu ve vaḳt-i ḫafaḳānın ġayride nabḍın buṭᵓu ve tefāvütü delālet eder.

412 Māddī olmayan müsaḫḫināt şemsin teḍaḥḥī ve nār ile ıṣṭılā gibi.

Ammā süded ile olan ḥādis̱ ḫafaḳāna ṣıġar ve kiberde ve ḍaᶜf ve ḳuvvette nabḍın iḫtilāfı olup ᶜalāmāt-ı imtilānın olmadığı delālet eder.

Ve ḥiss-i ḳalbin luṭf ve ẕekāsının īcāb eylediği ḫafaḳāna nabḍın ḳuvveti ve nefesin ṣıḥḥati ve sāir aᶜḍānın selāmeti delālet eder.

Ammā ḳuvvet-i nabḍ ve ᶜiẓam-ı nabḍın delāleti edille-i sāire delāletlerinden ḳavī olur ve onları teʾkīd eder: o ḫafaḳān ednā mūẕīden ve riyāḥ-ı ḳalīleden ḥudūs̱une bināen mütetābiᶜan ve mütevātiren vāḳiᶜ iken bedenin selāmeti ve ḳuvvetin maḥfūẓa olması ve ṣıḥḥatte olan muᶜtādın ᶜalā-ḥālihi beḳāsı.

Ve luṭf-ı ḥiss ḥasebiyle olan ḫafaḳān o kimselere ᶜārıḍ olur ki ġaḍab ve feraḥ ve ġamm mis̱lliler gibi infiᶜālāt-ı nefsāniyye ile, velev ḳalīlen, onların vücūhunda ās̱ār-ı infiᶜāl ẓāhir olur.

Ammā cemīᶜan beden müşāreketiyle ḥummayātta ᶜārıḍ olan ḫafaḳān ve keẕālik buḥrānī olan ḫafaḳān ẓāhirdir, onları taᶜarrüf için edilleye muḥtāc değildir.

Ammā miᶜde ḥasebiyle olan ḫafaḳāna aḥvāl-i miᶜde delāili ve şehvet ve miᶜdeden taḳaẕẕüf eden ruṭūbet ve ḫayālāt ve maġṣ ve vaḳt-i cūᶜ u ḫavāda ḫiffet ve meʾkūlün haḍmı vaḳtinde iştidād delālet eder.

Ve riye müşāreketiyle ᶜārıḍ olan ḫafaḳāna onun ṣāḥibi miᶜraḍ-i rebv[413] olup onda ruṭūbet-i riye ᶜalāmātı ve südde bābında ẕikri ātī olan mecārī-i riyenin insidādı ᶜalāmātı mevcūd olduğu delālet eder.

Ve baṭnda tevellüd eden ḥayyāt ile olan ḫafaḳāna bābında ẕikri ātī ᶜalāmetler delālet eder. Ve ḥayyāt edillesinden olur luᶜābın seyelānı ve ᶜāḍḍ ve ġārizin vecaᶜı gibi vecaᶜın vücūdu yaᶜnī ısırıcı ve dürtücü nesnenin iḥdās̱ eylediği vecaᶜ gibi fem-i miᶜdede vecaᶜ bulunduğu delālet eder.

<u>el-Muᶜālecātu'l-Külliyye Li'l-Ḫafaḳāni:</u> Mevādd ḥasebiyle ᶜārıḍ olan cemīᶜan ḫafaḳān aṣnāfına istifrāġāt nāfiᶜa olur. Ammā demevīnin istifrāġı faṣd ile ve dem-i bāliġ iḫrācı ile kemm ü keyfte ġıdāyı taᶜdīl ile olur.

Eger o ḫafaḳān-ı māddiyenin nevāibi olur ise veyāḫūd fuṣūl-i erbaᶜanın birinde mes̱elā rebīᶜde ḥareketi muᶜtāde ise vācib olur ki o vaḳt gelmezden muḳaddem faṣd ve taᶜdīl-i aġdiye oluna ve muḳavviyāt-ı ḳalb tenāvül ettirile.

---

413 Miᶜraḍ-ı rebv o kimsedir ki ona kes̱īren rebv ᶜilleti ᶜārıḍ ola. Fi'l-aṣl "miᶜraḍ" o s̱iyāba derler ki satılık cāriyelere giydirirler.

Ammā ḫılṭ-ı balġamī ile olan ḫafaḳānda vācib budur ki o ḫılṭ-ı balġamī o edviye ile istifrāġ oluna ki onun teʾs̱īri ḳalbe bāliġ ola. Ve o edviyenin ḳalbe evfaḳ olanları eyāricāt-ı kibārdır, zīrā onlar lüzūcetli ruṭūbātı istifrāġ eder.

Ammā dem-i sevdāvīden ḥādis̱ olan ḫafaḳān onun ʿilācı faṣd ve kebidi bābında mez̠kūr olan tedābīr ile taʿdīl olur yaʿnī ḥālen mevcūd olan demevī sevdāyı faṣd tenḳıye eder ve kebidi taʿdīl ve ıṣlāḥ dem-i sevdāvīyi tekevvünden menʿ edip ʿilāc ḥāṣıl olur.

Eger ḫafaḳāna sebeb mücerred ḫılṭ-ı sevdā olup ona dem maḫlūṭ olmaz ise onun muʿālecesi eyāric-i Rūfus ve eyāric-i lūġāz̠iyā ve bi'l-cümle mekān-ı baʿīdden ḫılṭ-ı sevdāyı müstefriġ olan edviyeler ile olur. Ve z̠ikr olunan edviyeler ile istifrāġ olunduktan sonra mizāc taʿdīl olunur.

Ammā mizāc-ı bārid müsaḫḫinātla ve mizāc-ı ḥārr müberridātla taʿdīl olunur ḫuṣūṣan ḥārr ve bārid olan o muʿaddiller edviye-i ḳalbiyye ola.

Ve miʿde müşāreketiyle olan ḫafaḳān eger miʿdenin āfeti ḫılṭ-ı ġalīẓden ise ṭaʿāmdan sonra ve kez̠ālik turp ʿuṣāresi ve sikencebīn mis̱lli mülaṭṭıfāt tenāvülünden sonra ḳayʾ ile ve baʿde'l-ḳayʾ ishāl ile muʿālece olunur ve o ishāl eyāricāt-ı kibār ile yaʿnī eyāric-i lūġāz̠iyā ve eyāric-i Tebāz̠erīṭūs ile ve şaḥm-ı ḥanẓal ve ġārīḳūn ve eftīmūn ile muḳavvī olan eyāric-i feyḳarā ile olur.

Ve eger miʿdenin āfeti ṣafrā-i lez̠z̠āʿdan ise miʿde taḳviye olunmakla muʿālece olunur ve miʿdenin taḳviyesi rubūb-ı fevākih ile ve tuffāḥ ve sefercel gibi fevākih-i ʿaṭırenin kendi ile olur ve ḫuṣūṣan baʿde-hāz̠ā z̠ikr olunan fevākih tenāvülü ile olur ve kümmes̱rā ve kümmes̱rāya müşābih fevākih tenāvülü ile ve ṭabīʿatı līne imāle ile ve ḫılṭ-ı mirārīye istiḥāleden ictināb ile ve taʿdīl-i miʿde ile olur.

Ve kez̠ālik miʿdenin āfeti miʿdede olan aġdiyenin fesādıyla olur ise lāyıḳ olur ki z̠ikr olunan fāside eṭʿimeyi miʿde haḍm eyleyecek miḳdār muḳavviyāt-ı miʿde istiʿmāliyle muʿālece olunur ve o muḳavviyāt bābu'l-miʿdede z̠ikr olunur. Ve bu tedbīr ile sebeb-i ḫafaḳānı sen ḳaṭʿ eylediğin gibi ʿale'l-fevr sana vācib olur ki o esbābdan bi'l-müşāreke münfaʿil olan ḳalbi taḳviye eyleyesin ḥattā o ḳuvvet ḥasebiyle esbāb-ı mez̠kūrenin keyfiyyetinden ḳalb müteʾes̱s̱ir ve münfaʿil olmaya. Ve sebebi ḳaṭʿā muʿālecede iḳtiṣār edip münfaʿili taḳviyeyi terk eylemek sana cāiz olmaz belki vācib olan budur ki

baᶜde-ḳaṭᶜı's-sebeb edviye-i ḳalbiyye ile taḳviye-i ḳalbe taᶜahhüd eyleyesin. Ve ḫafaḳāna nefᶜi ᶜaẓīm olur leyālī-i mütevāliyede nevm katında lisān-ı s̱evrden bir mis̱ḳāl [326b] şürb eylemek. Ve yine o ᶜillette nefᶜi mücerreb devālardan olur ḳaranfül-i ẕekerden[414] bir nevāt vezni, on iki mis̱ḳāl leben-i ḥalīb ile ᶜale'r-rīḳ şürb eylemek ve merzencūş-ı yābisten bir mis̱ḳāl mā-ı bārid ile şürb eylemek eger onda ḥarāret var ise. Ve ḥarāret olmayan maḫfūḳ merzencūşu şarāb ile şürb eder ve merzencūş dahi eyyām-ı mütevāliyede şürb olunmak gerektir.

Ve ḫafaḳāna nāfiᶜ olan nesnelerden olur maḫfūḳun maᶜiyyetinde ḫafaḳāna mülāyim ṭīb olmak ve tebḫīre müdāvemet eylemek ve ṭuyūb-ı mülāyimeden şemmāmeler ittiḫāẕ eylemek. Ve ḫafaḳān-ı ḥārrı olan kimselerin ġālib-i ḥālde istiᶜmāl eyledikleri ṭībleri verd ve kāfūr ve ṣandal ve edhān-ı bāridelerdir lākin bu ṭīblere miḳdār-ı ḳalīl misk ve zaᶜferān ve ḳaranfül mis̱lli laṭīfetü'l-ḥarāret olan edviye-i uḫrā dahi ḫalṭ olunur meger ki o miḳdār-ı ḳalīl dahi ḳadḥ vere o zamān bevārid-i ṣırfeye ḳaṣr olunur. Ve eger mizāc-ı ḫafaḳān bārid ise onun ṭuyūbu misk, ᶜanber, dühnü'l-bān, dühn-i ütrücc, mā-ı kāfūr, ġāliye ve bunlar mis̱lli ṭuyūb-ı sāire olur. Ve bunların menfaᶜatine ḳarīb olur aṣnāf-ı deḫan ve bi-ḥasebi'l-mizāc mülāyim olan nüdūd[415] istiᶜmālleri.

Bu maḳāmda edviyeden ḳalbi taᶜdīl beyānında biz kelāmımızı iks̱ār eylemeziz, zīrā cemīᶜan o muᶜaddilātı cedāvil-i sābıḳadan aᶜḍā-i nefes cedāvilinden edviye-i müfredede sen mektūb ve mersūm bulursun. Ve beyān-ı icmālīsi budur ki "Küllü devāin ᶜaṭırun fe-hüve ḳalbiyyün" yaᶜnī "Her devā ki onda ᶜıṭriyyet ola, lā-maḥāle o devā ḳalbi taḳviye eder." Ve maᶜa'l-icmāl taḳviyesi ezyed ve eks̱er olanları bu bābda biz ẕikr eyledik.

Ve ḫafaḳānda bizim ẕikr eylediğimiz üzere tehevvuᶜ-i dāim olur ise o ḫafaḳān redī olur, onun ᶜilācı ve ḫuṣūṣan onlardan baḳiyye-i ḥummā olanların ᶜilācı mā-ı ḥārr ile maġsūl müberrid sevīḳ-i şaᶜīr on dirhem sükker ile istiᶜmāl olunmakla olur ve bu minvāl üzere istiᶜmāl-i sevīḳ her ne ḳadar ḳayᵓa sebeb olur ise lākin yine menfaᶜati olur. Eger sükkeri tehevvuᶜu ziyāde olduğu için kerīh görür ise sükker bedeline sevīḳ-i şaᶜīr-i maġsūle ḥabb-ı

---

414 Ḳaranfül-i ẕeker zeytūne-i cāffe miḳdārında olur.

415 "Nüdūd" "nedd"in cemᶜidir, bir nevᶜ ṭībdir diye Vankulu lüġatinde muṣarraḥtır.

rummān ḫalṭ olunur ve o maḫfūḳun sāḳları şedd olunur ve kāfūr ve kāfūra müşābih nesneler ḫall ile istinşāḳ kıldırılır ve mā-ı ṣandaleyn ve kāfūr ve o mis̱lli miyāh ile meblūle ḫırḳa onun ṣadrına vaḍᶜ olunur. Ve çok kerre bu tedbīr ḫafaḳānı taḥrīk edip ziyāde kılar baᶜdehu onun ḫafaḳānı yemneten ve yesreten meyl eder baᶜdehu sākin olur.

Ḫafaḳān-ı Ḥārr Muᶜālecātı Beyānındadır

Ḫafaḳān-ı ḥārr mevādd ile olup mevāddı istifrāġ olundukta yine es̱eri bāḳī kalır ise yāḫūd ḫafaḳān bilā-māddetin ḥādis̱ oldu ise vācib olur ki o ḫafaḳān ṣāḥibinin taġdiyesinin miḳdārı ḳalīl ve menfaᶜati celīl ola, mā-ı verd içinde naḳᶜ olunup içine şarāb-ı reyḥānī ṣabb olunan ḫubz gibi ve şarāb-ı tuffāḥ ile ve meraḳatu't-tuffāḥla istiᶜmāl olunan ḫubz gibi, kez̠ālik maḫḍının ᶜahdi ḳarīb olan dūġ ve cidden ḥāmiḍ olmayan dūġ ve ḳarᶜ ve baḳlatu'l-Yemāniyye ve fevākih-i bāride istiᶜmāl olunur. Ve eger laḥm istiᶜmāline taḥammülü olur ise keklik ve piliçten ḳarīṣ[416] ve hülām[417] ittiḫāz̠ olunur. Z̠ikr olunan laḥm-ı ṭayr-ı mez̠kūrun ḫafaḳān-ı bāridede ḫāṣṣıyyeti olduğu gibi ḫafaḳān-ı ḥārrede dahi ḫavāṣṣı olur. Ve bu laḥmlardan ittiḫāz̠ olunan meṣūṣ[418] aṣnāfının dahi nefᶜi olur. Bu laḥmlardan ittiḫāz̠ olunan aġdiye-i mez̠kūreler ᶜuṣārāt-ı fevākih ve ḥıṣrım ve tuffāḥ-ı ḥāmiḍ ve ḫall-i ḥāz̠ıḳ ile ittiḫāz̠ olunup üzerlerine mā-ı verd ve mā-ı ḫilāf reşş olunur, eger ḥummāḍ-ı ütrücc veyāḫūd leymū var ise cümleden enfaᶜ olur.

Eger emr-i ḫafaḳān ve iltihāb müştedd olur ise ona mā-ı bāride ve mā-ı s̱elce mā-ı verd mezc olunup curᶜaten-baᶜde-curᶜatin tecrīᶜ olunur ve şarāb-ı fevākih ve tuffāḥ-ı Şāmī şarābı ve onlar mis̱lli eşribe dahi şeyᵓen-baᶜde-şeyᵓin tecrīᶜ olunur. Ve o eşribelerde kāfūr idāfesine muḥtāc olur ise sen ona kāfūru idāfe eyle. Ve baᶜḍı kerre bir rıṭl veyāḫūd iki rıṭl rāib saḳy ve taġdiye ile ᶜilācı ḳaṣra muḥtāc olursun ve o rāibi ḫubz ve kaᶜk ile taḳviye ey-

416 القريص يعمل ضروبا حسب الحاجة وفي الجملة بقول وابازير يغلى مع الخل ثم يغلى فيه السمك والاكارع والفراريج ولحوم لجدي حتى ينضج ثم يرتفع ويترك حتي يجمد

417 الهلام ان يغلى شئ من هذا الحوم المذكورة في الماء والملح حتى ينضج ثم يخرج ويوضع على شئ لطيف حتى يقطر ماؤه كله ثم يغلى ما يحتاج اليه من البقول ويلقى فيه تلك اللحوم ويرفع

418 المصوص ايضا يعمل ضروبا وجملته ان يحشى بطون الفراريج والقباج ونحوهما ما يحتاج اليه من البقول الباردة والحارة من الخس والكزبرة والكرفس والسذاب والكراث ونحوها ثم يغلى في الخل حتى ينضج

lemeğe muḥtāc olur isen dahi onu işlersin. Ve eger maḫfūḳun ḳuvveti ḍaʿīfe ve taṭfiʾeye ḥāceti ḫafīfe olur ise ḫubz ve kaʿk ile rāibi taḳviye eylemek sana vācib olur. Ve bu mecrāya cārī olur kebābe, ḳāḳule, varaḳ-ı ütrücc ve keẕālik küzbere ve kāfūr ve verd ile ve ṭabāşīr ile taʿdīl için istiʿmāl olunur, ammā lisān-ı s̱evr bu meẕkūr üzere taʿdīlde muḳaddemdir.

Ve maḫfūḳa iṭʿām ve saḳy eylediğin eşribe ve eṭʿimenin küllīsine lisān-ı s̱evri sen alṭ eyle ve onun ẓuhūr eden ġāilesinden sen ḫavf eyleme ve miḳdār-ı saḳyı ʿādet üzere eyle. Ve lisān-ı s̱evrin suyu ḥaşīşesi gibi nāfiʿdir. Baʿḍı kerre o sudan bir dirhem miḳdārı rāvend-i Ṣīnī ile mā-ı bāridde eyyām-ı mütevāliyede saḳy olunur. Ve sen ictihād edip onun havāsını ġāyet tebrīd ile müberred eyle ve onun olduğu mevāḍiʿde neḍūḥāt yaʿnī merşūşāt ve şemūmāt-ı ʿaṭıre-i kāfūriyye vü ṣandeliyye ḥāḍıre ola ve onların rāyiḥalarını ḳalbe tenfīẕ için o nesneler üzerlerine şarābdan bir şeyʾ reşş olunmakta beʾs yoktur.

Ve ḫafaḳān-ı ḥārrı olan kimselere havāsından eks̱er bārid olan havāya intiḳālin menfaʿati olur ve bu intiḳāl ile ʿalīl ṣıḥḥate ʿavd ve rücūʿ eder.

Ve vācib olur ki ġaflet olunmayıp ṣandal ve mā-ı verd ve mā-ı ḥaddādīn ve kāfūr ve verdin kendi ve ṭabāşīr ve ʿadesten aḍmide ittiḫāẕ olunup fuʾādı üzere ḍımād oluna ḫuṣūṣan ḥummāsı olanlara bu ḍımād nāfiʿ olur.

Ammā ḫafaḳān-ı ḥārrda mürekkebāttan nāfiʿ olan edviye zaʿferānla mütteḫaẕ aḳrāṣ-ı kāfūru ḥummāḍ-ı ütrücc şarābıyla saḳydır ve onun içine varaḳ-ı ütrücc dahi vaḍʿ olunur. Ve mürekkebātın biri dahi devāu'l-miski'l-ḥulv ve müferriḥ-i bāriddir.

Ve Onun Mücerrebe Nüsḫası: Ḫafaḳān-ı ḥārrın şedīdü'l-ḥarāret olmayanları için ṭabāşīr dört cüzʾ, ʿūd-i Hindī, sükk her birinden birer dirhem, ḳaranfül, ḳāḳule her birinden birer dirhem, kāfūr nıṣf dirhem, kes̱īrā üç dirhem. Bu miḳdār edviye aḫẕ olunup mā-ı terencebīn ile onlardan aḳrāṣ ittiḫāẕ olunur ve her bir ḳurṣu nıṣf dirhem vezninde kılınır.

Nüsḫa-i Uḫrā: Derūnec bir cüzʾ, kāfūr rubuʿ cüzʾ, ṣandal s̱ülüs̱ cüzʾ, lüʾlüʾ, büssed, ʿūd-i Hindī, kehrübā, ṭabāşīr, verd her birinden nıṣf cüzʾ, lisān-ı s̱evr iki cüzʾ. Bu edviyeler mā-ı tuffāḫla maʿcūn kılınıp aḳrāṣ ittiḫāẕ olunur ve şerbet-i vāḥidesi bir dirhemden mis̱ḳāl-i vāḥide varınca ḳadar olur.

Ve Taṭfīᵓede Bundan Aḳvā Olan Devā-i Āḫer: Bezr-i ḫass, bezr-i hindebā ve fī-nüsḫatin bezr-i Hindī, ṭabāşīr, verd, ṣandal, bezr-i baḳlatu'l-ḥamḳā, lisān-ı s̱evr, küzbere-i yābise, kehrübā, lüᵓlüᵓ. Bunlardan sefūf ittiḫāẕ olunup iki dirhem miḳdārı istifāf olunur ve cidden ceyyid olur. Eger ḥācet müştedde olur ise ṭabāşīr, ṣandal-ı aṣfer, verd her birinden birer cüzᵓ, kāfūr rubuᶜ cüzᵓ bunlardan aḫẕ olunup istiᶜmāl olunur ve bunun şerbet-i vāḥidesi iki dirhem miḳdārı olur.

Nüsḫa-i Uḫrā: Neşā, kehrübā, inci, büssed, bāderencbūye, felencmüşk, şebb-i Yemānī-i maḳlüvv üçer üçer, ṭīn-i Ermenī beşer beşer. Bu devānın şerbet-i vāḥidesi mis̱ḳāl-i vāḥid olur, oğul otu suyu ile istiᶜmāl olunur. Eger ḫafaḳān müştedd ve iştiᶜāl ziyāde olur ise ve ḳalbin vereme bedᵓinden ḫavf olunur ise o vaḳtte baᶜḍı kerre bezr-i luffāḥ ve afyūn saḳyına ḥācet olur. Ve ecved olan bezr-i luffāḥtan rubuᶜ dirheme varınca ḳadar ve afyūndan nıṣf dānıḳa varınca ḳadar aḫẕ olunup misk ve ᶜūd-ı ḫām ve kāfūr ve zaᶜferāndan mütteḫaẕ olan [327a] ᶜıṭriyyetli devā ile ḥācet-i vaḳt ve ḳuvvet ḥasebiyle ḫalṭ olunduktan sonra istiᶜmāldir.

Ḫafaḳān-ı Bāride Muᶜālecātı Beyānındadır

Ḫafaḳān-ı bāride māddī ise onun māddesi bizim bundan aḳdem şerḥ ve beyān eylediğimiz ṭarīḳ üzere istifrāġ olunur. Ḫafaḳān-ı bārid-i māddī beyninden māddesi nāḥiye-i ḳalbde veyāḫūd nāḥiye-i miᶜdede olan balġam-ı raṭb istifrāġından tecribe olunanlardandır: Ġārīḳūn nıṣf dirhem, şaḥm-ı ḥanẓal bir dānıḳ, türbüd bir dirhem, muḳl bir dānıḳ, misk, zaᶜferān her birinden birer ṭassūc,[419] ᶜūd-i Hindī bir dānıḳ, milḥ-i nefṭī rubuᶜ dirhem ve bu mez̠kūrlar devā kılınır ve mez̠kūr olan mecmūᶜ-ı mürekkeb şerbet-i vāḥidesi olur.

Ve sevdāvī için tecribe olunanlardan olur: Ehlīlec-i esved, ehlīlec-i Kābülī her birinden birer dirhem, eftīmūn nıṣf dirhem, ḥacer-i Ermenī rubuᶜ dirhem, devāü'l-miski'l-mürr üç dirhem. Bu devālar aḫẕ olunup onları ıslatacak miḳdār şarāb-ı reyḥānī içinde saḳy olunur.

Ve baᶜḍı kerre sevdāvī ḫafaḳān māddesini istifrāġda müdāvemet üzere eyāric-i feyḳarā istiᶜmāline iḳtiṣār olunur ve o eyāric-i feyḳarānın miḳdārı

---

419 الطسوج نصف قيراط وهو وزن شعيرتين

bir mis̱ḳāl olup bir dānıḳ eftīmūn ve sikencebīn ile muvāṣaleten ve mütetābiᶜaten saḳy olunur.

Ammā mizāc-ı ḳalbi mübeddile olan edviye tiryāḳ ve Mes̱rūdīṭūs ve devāu'l-miski'l-ḥulv ve devāu'l-miski'l-mürr ve devā-i ḳayṣar ve şelīs̱ā ve cüvārişenü'l-ᶜūd ve cüvārişenü'l-ᶜanber ve devā-i ḳamīd ve fī-nüsẖatin devā-i ḳubād ve müferriḥ-i kebīr ve maᶜcūnu'n-necāḥ ve aḳrāṣu'l-misk mis̱llilerdir.

Ve kaçan ẖafaḳān-ı bāridde berd-i ḳavī olsa enḳardiyā mis̱lliden saḳy olunmağa ḥācet olur. Ve baᶜḍı kerre ẖafaḳān-ı bāride nefᶜi olur ḳafṭārġāndan[420] bir nohut ḳadar içinde lisān-ı s̱evr naḳᶜ olunan otuz mis̱ḳāl ṭılā ile tenāvül eylemek ve onlar mā-ı ḥımmaṣ ve firāẖ-ı ḥamām ve ᶜaṣāfīr ve ḳanābir ile tağdiye olunurlar.

<u>Ve mürekkebāt-ı nāfiᶜa-i uẖrādan olur bu devā-i mücerreb:</u> Lisān-ı s̱evr bir dirhem, zürünbād, derūnec her birinden dörder dirhem; onun şerbet-i vāḥidesi bir dirhemdir. İşbu devā şehrin ibtidāsında ve evsaṭında ve āẖirinde şürb olunur ve onun şürbü şarāb-ı reyḥānī içinde olmak vācibdir.

<u>Āẖer:</u> Kehrübā, cünd-i bīdester her birinden birer cüzᵓ, ḳışr-ı ütrücc-i yābis, felencmüşk toẖumu her birinden nıṣf cüzᵓ, kehrübā, büssed her birinden birer dirhem, felencmüşk, ḳaranfül, sükk her birinden birer cüzᵓ, şerbet-i vāḥidesi nıṣf dirhemdir, muṣaffā olup ve muġlāt olmayan ᶜuṣāre-i müferriḥ ile saḳy olunur. Ve bu şānda edviye-i nāfiᶜa vardır ki bāliġan ceyyidedir, ṭavīlü'n-nüsẖa ve kes̱īrü'l-aẖlāṭtır, aḳrabādīnde meẕkūrdur.

İkinci Faṣl Aṣnāf-ı Ġaşy ve Ġaşy Esbābı ve Mevt-i Müfāceᵓe Esbābı Beyānındadır

Ġaşy bir ḥālettir ki onda ḥiss ve ḥareket ḳuvālarının cüllü ve eks̱eri muᶜaṭṭale olur onun için ki ḳalb ziyāde ḍaᶜīf olur ve ḳalbi ıṣlāḥ için cemīᶜan aᶜḍā-i sāirede olan ervāḥ ve ḳuvā dāẖile ḥareket eder ve ḥiss ve ḥareketi fāᶜil olan ervāḥ ve ḳuvā ẖāricden munḳaṭıᶜa olmakla ḥiss ve ḥareket muᶜaṭṭale olur veyāẖūd bāṭında olan ervāḥ bāṭında muḥteḳıne olur ve teneffüs edecek menfes bulmamakla ẖāricden munḳaṭıᶜa olup ḥiss ve ḥareket muᶜaṭṭale

420 "Ḳafṭārġān" ḳāf ve fā ve ṭā ve elif-i maḳṣūre ve rā ve ġayn-ı muᶜceme ve elif ve nūn ile maᶜācīn-i kibārdandır, onun ṣaġīri ve kebīri olur, aḳrābādīnde ẕikri ātīdir.

olur veyāẖūd ervāḥ ḳalīle ve raḳīḳa olur ve maᶜdeninde yaᶜnī ḳalbin tecvīf-i eyserinde bulunması vācib olan miḳdārdan ziyāde ve fāḍıl ervāḥ olmaz ve mevcūd olan ancak maᶜdeninin mühimmātına vefā edip ervāḥ ve ervāḥın ḥāmil olduğu ḳuvādan bir nesne ẖārice ẖurūc etmemekle ḥiss ve ḥareket ḳuvāları muᶜaṭṭale olur.

Ve bizim bu taḥḳīḳimiz senin maᶜlūmun olur esbāb-ı ġaşyi bizim beyānımızdan, zīrā ġaşyin sebebleri mevādd-ı ẖānıḳadan kes̱ret üzere ḳalbin imtilāsı olur veyāẖūd ḳalbde südde olur veyāẖūd rūḥu muḥallil istifrāġ olur veyāẖūd cūᶜ-ı şedīd ḥasebiyle rūḥtan müteḥallil olanlara bedel bā-yeteḥallel ḥāṣıl olmaz.

Ve ġaşye ṣabrı aḍᶜaf olanlar o kimselerdir ki onların ḥāllerini ṣıḥḥat ve maraḍ beyninde vāsıṭa kılıp eṭıbbā derler ki onlar ne ṣaḥīḥ ve ne marīḍdir ve onlar ṣıbyān ve ṣıbyāna muḳārib ve meşāyıẖ ve nāḳıhūndur. Ammā bi-ḥasebi's-sinn mütenāhī olanlar yaᶜnī kühūl onlar ġaşye taḥammül ederler ve onların şitāda ġaşye taḥammülleri ṣayfta taḥammüllerinden ziyāde olur.

Veyāẖūd esbāb-ı ġaşy ḳalbde müstaḥkem olan sūᵓ-i mizāc veyāẖūd sūᵓ-i mizācdan ḳalbe defᶜaten ḥādis̱ olan maraḍ-ı ᶜaẓīm veyāẖūd vecaᶜ-ı şedīd veyāẖūd aᶜḍā-i reᵓīseden birinin ḳuvāsında olan ḍaᶜftır, o ḍaᶜf ḳalbin ḍaᶜfı ise onun ġaşyi īcābı eks̱er olur ve baᶜdehu ḍaᶜf-ı dimāġ ve baᶜdehu ḍaᶜf-ı kebid ġaşyi īcāb ederler.

Veyāẖūd ġaşyin sebebi ḳalbe müşārik ᶜuḍvun ḍaᶜfı olur, fem-i miᶜde mis̱lli veyāẖūd sebeb-i ġaşy cemīᶜan bedenin ḍaᶜf ve hüzāl ve neḥāfeti olur veyāẖūd ᶜārıḍ-ı nefsānīnin istīlāsı olur mevḍiᶜ-i āẖerde bizim beyān eylediğimiz üzere. Ve ᶜārıḍ-ı nefsānī ḥasebiyle olan ġaşy eks̱er-i ḥālde meşāyıẖa ve ḍuᶜafā ve nāḳıhīne ᶜārıḍ olur.

Veyāẖūd sebeb-i ġaşy ḳalbe ve rūḥa bi-ḥasebi'l-cevher müḍādde olan bir nesnenin ḳuvveti ḳalbe ve rūḥa vürūdu ve vuṣūlü olur müntine ve muᶜaffine ābārı[421] ve havā-i vebāiyyeyi istişmām gibi. Ve ḥummayāt-ı vebāiyye ve ciyef-i müntine vuḳūᶜunda ve sümūmun ḳuvveti ḳalbe nüfūẕunda dahi ġaşy ᶜārıḍ olur. Ve baᶜḍı kerre bi-müşāreketi'ş-şiryān ġaşy ᶜārıḍ olur. Ve fem-i miᶜdeye ṣuᶜūd eden dīdān ḥasebiyle dahi olur.

421 "Ābār" kuyular maᶜnāsına.

Bu maḳāmda ẕikr olunan tafṣīlden eks̱er basṭ-ı kelām ve tafṣīl-i merām etmek vācib olduğuna bināen tafṣīle şürūᶜ edip biz deriz ki mevāddan ġaşyin ḥudūs̱u mevādd kes̱īre olup mecārī-i rūḥu sedd edip cemīᶜan rūḥu ḳalbde ḥabs ve ḥaṣr etmekle olur, ḥattā o ḫaṣr bir meblaġa bāliġ olur ki o meblaġ iḫtināḳa ḳarīb olur. Ve kes̱ret-i mevādd ile ġaşyin ḥudūs̱u ḳabīlinden olur aḫlāṭ-ı kes̱īrenin ve demin miᶜdeye ve ṣadra ve o mis̱llilere inṣıbābı ḥasebiyle olan ġaşy. Ve keẕālik verem-i ḫunāḳ ve ẕātü'l-cenb ve ẕātü'r-riye māddesinin nāḥiye-i ḳalbe defᶜaten intiḳāli veyāḫūd o mevāddın mesāmma luḥūcu ve mesāmm-ı ervāḥı seddi ᶜale'l-ḫuṣūṣ teneffüs aᶜḍāsında olan mesāmma luḥūcu ve seddiyle ḥādis̱ olan ġaşy o ḳabīlden olur. Ve baᶜḍı kerre ẕikr olunan mevāddın ᶜurūḳ-ı bedenin cümlesine ᶜāmm olduğundan ḥādis̱ olur her ne ḳadar o mevādd-ı şāmilenin ᶜurūḳu seddi kes̱īre ve tāmme olmaz ise.

Ve baᶜḍı kerre dahi ġaşy kes̱ret-i kemmiyyeti ile olmaz belki keyfiyyeti şedīd ve eẕāsı muḥkem ve müştedd olmakla olur, mes̱elā o mādde cidden bāride ve cidden leẕẕāᶜa ve cidden muḥrıḳa olur, onların īẕāsından ġaşy ḥādis̱ olur; nevāib-i ḥummānın evāilinde olan ġaşy bu ḳabīlden olur, zīrā evvel-i nevbette olan mādde ġalīẓa ve lezice veyāḫūd leẕẕāᶜa veyāḫūd muḥrıḳa olur. Ve o mevādd baᶜḍı kerre ḳalbe ḳarīb olan aᶜḍāda olur ve baᶜḍı kerre ḳalbe müşārik olan aᶜḍā-i uḫrāda olur, mes̱elā dimāġda olur. Ve kaçan dimāġda olan südde kāmile olur ise o südde sektenin fāᶜili olur ve lā-maḥāle sektede ġaşy ḥāṣıldır.

Ve baᶜḍı kerre miᶜdede olan sebeb-i ḳadīm veyāḫūd ḍaᶜf ḥasebiyle fem-i miᶜdeye ḥārr ve bārid mevādd taḥallüb eder ve ondan ġaşy ḥādis̱ olur. Ve baᶜḍı kerre ᶜurūḳ-ı bedende kes̱ret-i süded olduğundan olur hangi mevḳiᶜinde olur ise olsun.

Ẕikr olunan mevādd-ı ḳattāle baᶜḍı kerre ekl ve şürb ifrāṭ üzere olup sūʾ-i haḍm ḥasebiyle ᶜārıḍ olan tevātür-i toḫm ile tekevvün eder ve o mevādd bedene münteşire olur ve ᶜurūḳu mümteliʾe eder ve mesālik-i nefesi sedd eder. Ve bu mevādd cihet-i uḫrādan dahi ġaşye muᶜīne olur, [327b], zīrā o mādde ki kes̱reti ḥasebiyle ġıdā-i ṣāliḥin ṭarīḳini sedd eder ve kendi dahi bi-nefsihā ġıdā-i ṣāliḥe istiḥāle eylemez, zīrā o mevādd kes̱retinden nāşī ṭabīᶜata ġālibe olup münfaᶜile olmaz ve ṭabīᶜat maġlūb olmakla onu ġıdā-i

ṣāliḥe iḥāleden ʿācize olur, lā-cerem beden ġıdādan maḥrūm olduğundan o mādde-i fāsideden müteʾeẕẕī olmakla ʿārıḍ olur. Ve bu vech ile ġaşyi fāʿil olan mevādd-ı kes̱īretü'l-kemmiyyet ve rediyyetü'l-keyfiyyet ġaşyi fāʿile olduğu gibi miʿdede vāḳiʿ oldukta her ne miḳdār kemmiyyeti ve redāʾeti ḳalīle olur ise yine kerbi ve ġaşyi fāʿile olur.

Ammā ifrāṭ üzere istifrāġdan ḥādis̱ olan ġaşy onun içindir ki istifrāġ olunan mevādd-ı rediyye ile maʿan ervāḥ dahi istifrāġ olunur ḥattā o istifrāġ kes̱īre oldukta ervāḥın cumhūru münhezim ve müteḥallil olup ġaşye müʾeddī olur. Ve o istifrāġ-ı müfriṭ ẕereb katında ve ishāl-i mütetābiʿde ve zelaḳ-ı miʿde ve zelaḳ-ı emʿāda ve saḥc-ı kes̱īrde ve ḳayʾ ve ruʿāfta ve maḳʿade ʿurūḳu efvāhından ve cirāḥāttan ve o mis̱lli ʿuḍv-ı āḫerlerden dem nezf eyledikte veyāḫūd verem-i istisḳā bezl olup suyu istifrāġ olundukta[422] ve dübeyle baṭṭ olup māddesi kes̱īreten ve defʿaten iḫrāc olundukta ve ḥayḍ ve nifās nezfinde ve kes̱ret-i riyāḍette ve şedīdü'r-taʿrīḳ olan ḥammām-ı ḥārrda kes̱ret-i maḳām katında veyāḫūd esbāb-ı uḫrā ile taʿrīḳ-i şedīd vuḳūʿunda gerek ise taʿrīḳi o sebeb-i leẕẕāta fāʿil olsun ḥarāret gibi ve gerek bedeni ʿaraḳa müstaʿidd olsun bedende taḫalḫul ve aḫlāṭta bi-ḥasebi'l-cevher ve'ṭ-ṭabāyiʿ teraḳḳuḳ iḥdās̱ eden nesneler gibi, pes bu istifrāġların her hangisi vāḳiʿ olur ise onlar ile ervāḥ dahi kes̱īren istifrāġ olunup ġaşye müʾeddī olur.

Ve kaçan istifrāġ-ı aḫlāṭ ḥasebiyle ġaşy ʿārıḍ olup henüz ḳuvve-i ḥayvāniyye ḳaviyye olsa o ġaşy baʿde'l-faṣd ḥādis̱ olan ġaşy gibidir, ikisi dahi meḫūf ve ḫaṭar-nāk değildir.

Ammā vecaʿın ġaşye müʾeddī olduğu ervāḥı ifrāṭ üzere taḥlīli ḥasebiyle olur, īlāvus ve ḳūlıncda bu vech üzere ġaşy ḥādis̱ olduğu ve miʿde ve fem-i miʿde, miʿā ve bunların ems̱āli aʿḍāda olan leẕʿ-i müfriṭten ġaşy ḥādis̱ olduğu gibi.

Ve ʿaṣabda ḥādis̱ olan ḫurācāt ve ḳurūḥ ve o ʿuḍvlara iṣābet eden lesʿāt-ı ʿaḳreb u zenbūr ve müsevvede olup iḥtikākı olan ḳurūḥ-ı mefāṣıl ve mefāṣıl mefraġlarına mevādd-ı mūẕīnin inṣıbābından nāşī olan vecaʿlar dahi ġaşye müʾeddī olur. Ve keẕālik ḳurūḥ-ı sāʿiye ḥiddeti ve teʾkkülü ile ġaşy iḥdās̱ ve ʿuḍvu ifsād edip ḥattā mevte müʾeddī olur, zīrā o ḳurūḥ ġaşyi evvelā vecaʿ ḥasebiyle ve āḫiren ḳalbi şedīden tebrīd ile veyāḫūd onun buḫār-ı semmi

422 Yaʿnī "bezl olundukta" "şaḳḳ olundukta" demektir.

fāsidi teceyyüf-i ʿuḍvdan[423] münbaʿis̱e olup mizāc-ı insānın ḍıddına istiḥāle eylediğinden sonra ḳalbe īrādı ḥasebiyle īcāb eder.

Ammā ʿavārıḍ-ı nefs ile ʿārıḍ olan ġaşyde bundan aḳdem biz tekellüm eyledik ve o ʿavārıḍ-ı nefsin ḳalbi iḥcāf ve ihlāk eylediğinin sebebini sen bildin.

Ammā veremin ġaşyi īcābı baʿḍı kerre ʿiẓamı ḥasebiyle olur. Verem-i ẓāhirī ve verem-i bāṭınī ʿaẓīm oldukta onun eẕāsı şerāyīn ṭarīḳinden ḳalbe vāṣıl olup mizāc-ı ḳalbi ifsād eder veyāẖūd verem ġılāf-ı ḳalbde ve o mis̱lli ḳalbe ḳarīb olan ʿuḍvda olur, ḳurbiyyeti ile ḳalbi ifsād eder her ne ḳadar verem cidden ʿaẓīm olmaz ise, verem-i ʿaẓīm baʿīdin fiʿlini işler. Ve baʿḍı kerre veremde vecaʿ-ı şedīd olup ġaşye müʾeddī olur, ammā miʿde āfetlerinin küllīsi ġaşye sebeb olmağa ṣalāḥiyyeti vardır.

Ve maʿlūm ola ki miʿde mevḍiʿ-i ḳalbe ḳarīb bir ʿuḍvdur ve maʿa-hāẕā miʿdenin ḥissi şedīddir ve maʿa-hāẕā aẖlāṭ-ı muẖtelife ictimāʿının maʿdenidir, pes miʿdenin ġaşyi iḥdās̱ı baʿḍı kerre cidden tebrīdi ile olur, būlīmūs[424] āfetinde olan ġaşy gibi veyāẖūd cidden tesẖini veyāẖūd cidden īcāʿı ile olur. Ve baʿḍı kerre dahi miʿdede ġalīẓa rediyye-i bāride veyāẖūd leẕẕāʿa-i ḥirrīfe mevādd olduğundan olur ve fem-i miʿdede büs̱ūr ve ḳurūḥ olduğundan dahi olur.

Ve maʿlūm buyurula ki aʿḍā-i āẖerin āfeti ġaşye sebeb olduğu onlarda olan vecaʿ ḳalbe muttaṣıl olmakla olur veyāẖūd onlarda buẖār-ı semmī olup ḳalbe irsāl etmekle olur ve bu irsāl-i buẖāriyye ile olan ġaşy iḥtināḳ-ı raḥim mis̱llilerde olur. Ve taḥallül-i rūḥa müʾeddī olan istifrāġ ile ve fem-i miʿdede ḍaʿf-ı şedīd olmakla dahi ġaşy olur.

Ammā südedin ġaşyi īcābı ḥavālī-i ḳalbde olan mecārī-i rūḥu süded sedd ve ẖanıḳ etmekle olur.

Ve emzice ḥasebiyle olan ġaşy o mizāc-ı fāsid redī ve ḳavī olup mizāc-ı ḳalbe ġālib olmakla olur rediyye-i muḥraḳa ve vebāiyye olan ḥummālarda olduğu gibi. Ve bu ġaşy cemīʿan bedene müşāreket ile olur.

---

423 Yaʿnī ʿuḍv fāsid ve cīfe gibi olduğundan sonra onun buẖār-ı semmīsi ḳalbe vürūdunda ġaşy ḥādis̱ olur demektir.

424 "Būlīmūs" cūʿ-ı baḳarī dedikleri miʿde āfetidir.

Ve maʿlūm ola ki kaçan ġaşy müstaḥkem olsa ona ʿilāc olmaz. O ġaşy ki onun ṣāḥibinin yüzüne iḫḍırār ve raḳabesine intikās teʾeddī eyleye ve başını kaldırmağa ḳarīb olmak mertebesine vāṣıl olmaya, o ṣāḥib-i ġaşyin ḥāli bu meblaġa bāliġa olsa reʾsini refʿ ve işāle eylediği sāʿat helāk olur.

Ve maʿlūm ola ki bir kimseye faṣd vācib olmakla iftiṣād eyledikte ona ġaşy ʿārıḍ olsa ve o ġaşy kes̠ret-i istifrāġla veyāḫūd o kimsenin faṣd katında ġaşye iʿtiyādı olmakla olmasa o ġaşy delālet eder ki onun bedeninde maraḍ veyāḫūd miʿdesinde li-ẕātihā veyāḫūd inṣıbāb-ı mevādd ile ḍaʿf vardır.

Ve kaçan şeyḫ-i maḥmūmun ḥummāsı münḥalle olup mevāddı miʿdesine vürūd eylese ġaşyi iḥdās̠ eder.

Ve faṣd muʿtādı olmayan kimseye evvel-i faṣdında ġaşy ʿārıḍ olsa o ġaşye iʿtibār olmaz, zīrā onun ġaşyi müfāceʾe ḥasebiyledir, onda ḫaṭar yoktur, iʿtiyād ḥāṣıl oldukta iftiṣād katında bir dahi o ġaşy vāḳiʿ olmaz.

Ve beḥārīn evḳātında çok kerre ġaşy vāḳiʿ olur, zīrā buḥrānlarda mevādd müntefiḍa oldukta miʿdeye vārid olup ġaşy īcāb eder. Ve çok kerre dahi faṣd tebrīdi ile ġaşyi iḥdās̠ eder.

el-ʿAlāmāt: Ġaşy esbābına ve evcāʿına delālet eden ʿalāmetler bundan aḳdem ẕikr olunan ḫafaḳān ʿalāmetlerine münāsib ʿalāmetlerdir, zīrā o esbāb ḍaʿīfe olur ise esbāb-ı ḫafaḳān olur ve eger ḳaviyye olur ise esbāb-ı ġaşy olur ve eger aḳvā ve cidden şedīd olur ise mevt-i müfāceʾe esbābından olur.

Ve nabḍ ġaşye edell-i delīl olur. Ve ḳuvvette s̠ebāt olup nabḍda inḍıġāṭ olur ise mādde-i ḍāġıṭaya delālet eder. Ve eger nabḍda iḫtilāf-ı şedīd olup feterāt ve ṣıġar dahi olur ise ḳuvvetin inḥilāline delālet eder. Ammā nabḍın sāir aḥvāl üzere delālet eden edille-i sāiresi bundan aḳdem senin maʿlūmun oldu.

Ve'l-ḥāṣıl ġaşy defʿaten ḥādis̠ olmasa o mis̠lli ġaşyde evvelā nabḍ-ı ṣaġīr ḥādis̠ olur, ondan sonra dem ġaybeti aḫẕ eder yaʿnī dāḫile rücūʿ eder ve levn-i beşere olduğu ḥālden raḥavvül ve tebeddül eder ve göz kapağını kaldıramamak mertebesine ḳarīb olur ve ḥareket-i ʿaynda ḍaʿf ẓāhir olur ve gözünün levni dahi müteġayyir olur ve vücūd-ı ḫāricīsi olmayan ḫayālāt dahi görünür ve eṭrāfı bāride olur ve bedeninde nedāvet-i bāride ẓāhire olur ve baʿḍı kerre ġas̠eyān ve baʿḍan cemīʿ-i bedene bürūdet ʿārıḍa olur. Bu

ᶜalāmāttan kaçan birisi faṣd ve ishāl ve mūcib-i ālām bir nesneyi müzāvele ᶜaḳabinde ẓāhir olsa o emr terk olunup mūcib-i ālāmın sebebi ḳaṭᶜ olunur, zīrā terk olunmasa ġaşye müʾeddī olur.

Ve kaçan ġaşy vāḳiᶜ olup esbāb-ı bādiye ve esbāb-ı sābıḳadan bir sebeb ẓāhir [328a] olmasa ve o ġaşy ḫafaḳān-ı mütevātir ile olup fem-i miᶜdede ḫafaḳān-ı mütevātiri ve mütekerriri mūcib bir emr dahi olmasa o ḫafaḳān ḳalbīdir ve müstaḥkemdir. Ammā ġas̠eyān ve kerb ile olan ḫafaḳān baᶜḍı kerre miᶜdī olur.

Ve kaçan mütevāliyen ġaşy-i şedīd vāḳiᶜ olup onu īcāb eder sebeb-i ẓāhir olmasa belki o ġaşy ḳalbī olsa o ġaşyin ṣāḥibi fecʾeten helāk olur.

el-ᶜİlāc: Sūʾ-i mizāc-ı müstaḥkem ile ḥādis̠ olan ġaşy-i ḳavīnin muᶜālecesi olmaz, ammā bu minvāl üzere olmayanlar belki eḫaff veyāḫūd ḳalbden ḫāric esbāb ḥasebiyle olanlara muᶜālece olunur. Ve ṣāḥib-i ġaşy baᶜḍı kerre ġaşyde ve baᶜḍı kerre beyne'l-ġaşy ve'l-ifāḳa bir ḥālet-i mütevassıṭada olur ve baᶜḍı kerre dahi ġaşyden eḫaff bir nevmde olur. Eger o ᶜalīl ġaşyde olur ise biz ona dāimā ḳaṭᶜ-ı sebeb ile muᶜālece eylemek mümkin olmaz belki o sebeb ile ᶜārıḍ olan ᶜaraḍa lāyıḳı olan ᶜilācla muᶜālece eyleriz. Ve baᶜḍı kerre muᶜālecede biz müteḍāddān iki ᶜilāca muḥtāc oluruz o ᶜillette müteḫālifān iki cüzʾ olmak ḥasebiyle, ona bināen aᶜḍāda olan aḫlāṭı istifrāġ edip noḳṣān üzere kılarız ve ervāḥı rūḥu münmī ve münᶜiş olan nesneler ile iks̠ār ve inᶜāş eyleriz ve ervāḥtan müteḥallile olan eczāların bedelini taḥṣīl eyleriz.

Ve ᶜārıḍ olan ġaşeyānın muᶜālecesinde evvelā biz bedʾ edip rūḥu revāyiḥ-i ᶜaṭıre ile taġdiye ve tenmiye eyleriz. Lākin iḫtināḳ-ı raḥimde ve iḫtināḳ-ı raḥimden ḥādis̠ olan ġaşyde vācib olur ki ünūfuna revāyiḥ-i müntine taḳrīb oluna ḫuṣūṣan o revāyiḥ fem-i miᶜdeye mülāyim rāyiḥa ola. Ve iḫtināḳ-ı raḥim ve ondan ḥādis̠ olan ġaşyde ḫıyār şemminin ḫāṣṣıyyeti vardır ve o ḫāṣṣıyyet mücerrebdir ḫuṣūṣan ḥārr ve ṣafrāvī olan ġaşyde ḫāṣṣıyyeti ziyādedir; ḫass dahi bu minvāl üzeredir. Ve taġdiye-i rūḥtan sonra ḳuvveti nāᶜiş olan eşribe saḳy ve tecrīᶜ olunur. Eger ᶜalīlin cūᶜ ve ḫavāsı var ise ona şarāb-ı ṣırf taḳrīb olunmaz belki onun şarābına kes̠īren mā-ı laḥm ḫalṭ veyāḫūd su ile o şarāb mezc olunur. Eger ᶜale'l-cūᶜ ᶜalīle bilā-ḫalṭ velā-mezc şarāb-ı ṣırf saḳy olunur ise o ᶜalīlde iḫtilāṭ-ı ẕihn ve

teşennüc ᶜārıḍ olur.

Ve envāᶜ-ı ġaşyin eks̱erinde ehemm ve elzem olan ḫāric-i beden[i] teks̱īf eylemektir ervāḥ muḫtenıḳa olup taḥallül eylemesin için meger ki onda ishāl-i ḳavī veyāḫūd ġaşyin sebebi berd-i şedīd ola.

Ve kaçan ġaşyde reşş-i mā-ı bāride münāfī berd-i ẓāhir gibi sebeb olmaz ise lāyıḳ olur ki mā-ı bārid reşş olunmakla tervīḥ oluna ve mā-ı bārid dahi tecrīᶜ oluna, ᶜale'l-ḫuṣūṣ mā-ı verd ile tervīḥ oluna ve mā-ı ṣandal reşş olunan s̱iyāb dahi ona ilbās olunup revāyiḥ-i bāride şemm ettirile. Ve çok kerre bu tedbīr ile ġaşyden ifāḳat ḥāṣıla olur.

Ve kaçan ġaşyi ḳavī olsa bununla ondan ifāḳat ḥāṣıla olmaz. Ve o ġaşy cidden cidden ḥārr ve muḥallil olan bir emrden sonra ve ᶜaḳabinde ḥādis̱ değil ise vācib olur ki ondan burnuna misk nefḫ oluna ve ġāliye şemm ettirile ve ona nedd[425] tebḫīr oluna ve mümkin ise ona devā-i misk tecrīᶜ oluna.

Ve eger sebeb-i ġaşy ḥarāret ise onun ᶜilācında ᶜıṭr-ı bārid istiᶜmāl olunur ve yüzüne mā-ı bārid reşşi evlā olur. Ve ᶜıṭr-ı bārid içine ḳalīl misk ḫalṭ olunmakta beˀs yoktur eger onun aḫlāṭında olan kāfūr ve ṣandal ve sāir ḳaviyyü't-tebrīd nesneler miske ġālib olur ise onun için ki bevārid mūẕī olan mizāc-ı ḥārrı taᶜdīl eder ve misk dahi ḥārr-ı ġarīzīyi taḳviye eder ve keẕālik mā-ı bārid tecrīᶜinde dahi beˀs yoktur. Eger ᶜalīlin ḥāli şarāba mütehammile ise şarāb-ı müberrid-i raḳīḳ-i laṭīf ile o mā-ı bārid mezc olunmakta beˀs yoktur belki ecved olur. Ve bu tebrīd ile maᶜan fem-i miᶜde mütevātiren delk olunmak lāyıḳ olur ve vācib olur ki onun maḍcaᶜı havā-i bārid olan maḥallde ola. Ve keẕālik sebeb-i bāridden ḥādis̱ olan ġaşyden mā-ᶜadā aġşiyānın cümlesinde maḍcaᶜ havā-i bārid olan mevḍiᶜde olmak vācib olur ḫuṣūṣan aṣḥāb-ı dıḳḳın maḍcaᶜı havāsı bārid olmak müˀekkeden vācib olur.

Ve vācib olur ki müdāvemet üzere onların eṭrāfları ve aᶜḍā-i reˀīseleri nevāḥīleri mā-ı verd ve maᶜrūfe olan ᶜuṣārāt-ı bāride ile tenṭīl oluna ve lābüdd ve lāzımdır ki şarāb-ı müberred onlara saḳy oluna. Ve eger onlarda füvāḳ ve ġas̱eyān mis̱lli aᶜrāḍ olur ise vācib olur ki ᶜalīlin ḥarāreti inᶜāş olunup ve ṭabīᶜatına iᶜānet oluna, ḥalḳına rīşe idḫāl ve dağdaġa iḥdās̱ edip kusturula ve onun ḳayˀı tehyīc ve taḥrīk oluna ve ervāḥ dahi bāṭından ḫāric-i

425 Bir nevᶜ ṭībe derler; ᶜArabiyyü'l-aṣl değildir. Vankulu.

bedene taḥrīk oluna.

Ve vācib olur ki bu meẕkūrlara müdāvemet oluna ve onun katında celebe ve ṣıyāḥ-ı şedīd oluna velev bi'l-kündüş taʿṭīs dahi oluna. Bunlardan dahi ʿalīl intifāʿ eylemeyip kündüş ile dahi ʿuṭāsı olmaz ise o marīḍ hāliktir.

Ve ġaşyda ve ḫuṣūṣan ġaşy-i istifrāġīde vācib olur ki onlara eṭʿime-i şehiyyenin revāyiḥi taḳrīb oluna lākin fem-i miʿdede vāḳiʿ ḫılṭtan nāşī olan ġaşy ve ġas̱eyān aṣḥābına o revāyiḥ taḳrīb olunmaz.

Ve vācib olur ki müberreden ve müsaḫḫanen şarāb iki maʿlūm olan ḥāl iʿtibārıyla saḳy ve tecrīʿ oluna.[426] Ve şarāb onlara eşyānın enfeẕi ve eraḳḳı ve elṭafı ve ṭaʿmen aṭyebi olur bu evṣāf ile mevṣūfe olan şarābda ḳuvvet-i ḳabḍdan baḳiyye olduğu için. Ve vācib olur ki o şarābda merāret-i ḳaviyye olmaya ve ġılẓat dahi olmaya, zīrā merāret olur ise ṭabīʿat onu müstekrihe olur ve ġalīẓin sürʿat üzere nüfūẕu olmaz. Ve vācib olur ki onun levni ṣufrete māil ola lākin ġaşy istifrāġ ḥasebiyle oldu ise ve ḫuṣūṣan o istifrāġ mesāmmātın taḫalḫulü olup mesāmmāttan mevāddın istifrāġı ḥasebiyle ḥādis̱ oldu ise o ʿalīle şarāb-ı esved-i ġalīẓ saḳyı maḥbūb olur, zīrā şarāb-ı esved-i ġalīẓ ziyāde tağdiye eder ve ondan ḥādis̱ olan ḫılṭın ʿadem-i taḥallüle meyli olur ve rūḥu ḳıvām-ı aṣlīsine iʿāde eder. Ammā bu aʿẕārı olmayanlara şarābın evfaḳı sürʿat-i nüfūẕu olan şarābdır. Ve sürʿat-i nüfūẕ bununla maʿlūm olur ki bir şarābı ḳalīlen şürb edersen eger o şarāb-ı meşrūb şāribi serīʿan tesḫīn eder ise ve onun ḳıvāmı ḥasen ve kendi ṭayyib ise o şarāb maṭlūb ve ġaşye muvāfıḳ olur. Ve baʿḍı kerre o şarābın içine miskten iki ḥabbe miḳdārına ḳarīb misk veyāḫūd devā-i miskten bir şerbet miḳdārı veyāḫūd şerbet-i vāḥidenin nıṣfı veyāḫūd s̱ülüs̱ü ḫalṭ olunur eger ġaşy şedīd olur ise. Ve keẕālik aḳrabādīnde ẕikr olunan aḳrāṣ-ı misk dahi ḫalṭ olunur. Ve şarābın evfaḳı bu ʿillet mis̱llilerde müsaḫḫan olanlardır, eger ġaşy ḥarāret ḥasebiyle değil ise enfeẕ olmakla enfaʿ olur. Ve eger o şarāb ḫubz ile taḳviye olunsa inʿāş-ı ḥarāretten ebʿad olur.

Ve aṣḥāb-ı ġaşyden şarāb-ı müsaḫḫan saḳyına ziyāde muḥtāc olan o kimselerdir ki onun ġaşyinin ifāḳatı baṭīʾ olur ve buṭʾ-ı ifāḳati olanlara şarāb-ı bārid saḳy olunmaz. Ve keẕālik cemīʿ-i bedeni tebrīd eden ġaşy aṣḥābına şarāb-ı bārid saḳy olunmaz belki o mis̱lli ġaşylerde eṭrāfı ve miʿ-

426 Yaʿnī ḫafaḳān-ı ḥārrda şarāb-ı bārid ve ḫafaḳān-ı bāridde şarāb-ı ḥārr saḳy oluna.

deyi edhān-ı ḥārre vü ʿaṭıre ile delk ve temrīḫe ḥġcet olur.

Eger ġaşy mādde ile ḥādis̱ oldu ise, mümkin ise mādde tenḳīṣ olunur; sühūlet ile ḳayʾ eylemesi meʾmūl olan kimseler taḳtiʾe ile veyāḫūd ḥuḳne [328b] ve faṣd ile mevādd-ı mūẕiyesi taḳlīl olunur.

Ve eger sebeb-i ġaşy cihāt-ı dāḫileden ḥādis̱ olan istifrāġla ḥādis̱ oldu ise eṭrāf tesḫīn olunur ve eṭrāf edhān-ı ḥārre vü ʿaṭıre ile delk olunur. Ve baʿḍı kerre eṭrāfı şedde ḥācet olur ve istifrāġ bābında ẕikr olunan istifrāġı ḥābis olan tedābīrin cümlesiyle tedbīr olunur ve inʿāş-ı ḳuvvet eden senin bildiğin tedbīr ile tedbīr olunur.

Ve ġaşyin heyḍa ʿaḳabinde olanlarına devā-i ṣāliḥ olur sükk ve misk şarābla istiʿmāl olunmak, mā-ı laḥm-ı ḳavī ile maḫlūṭ ʿuṣāre-i sefercel şarāb içinde istiʿmāl olunmak ve onlara kündür maḍġı ve kāfūr ile mürebbā ṭīn-i Nīsābūrī nāfiʿ olur.

Ve eger cihāt-ı ḫāriceden yaʿnī ʿaraḳ mis̱lliler ile olan istifrāġdan ġaşy ḥādis̱ ise ẕikr olunan tedābīrin aḍdādı ile tedbīr olunur yaʿnī eṭrāf tebrīd olunur ve cilde ās ve ṭīn-i ḳaymūliyā ve ḳuşūr-ı rummān ve sāir ḳavābıḍ ẕerr olunur ve mevādd elbette ḫārice taḥrīk olunmaz. Ve bu ẕerūr dāḫilden olan istifrāġla ḥādis̱ ġaşyde istiʿmāl olunmaz.

İstifrāġī olan ġaşylerde ḳuvvet taḳviye olunmak vācib olur ḫuṣūṣan aġdiye-i şehiyye mis̱llilerin rāyiḥasını taḳrīb ile taḳviye olunur.

Ve eger ġaşy vecaʿ sebebiyle ḥādis̱ ise o vecaʿ taḫdīr olunur eger sebeb-i vecaʿı ḳaṭʿ mümkin olmaz ise ḳūlınc vecaʿı felūniyā mis̱lliler ile taḫdīr olunduğu gibi.

Ve eger sebeb-i ġaşy sümūm ise ona bād-zehrāt-ı mücerrebe ve devā-i misk ve bābu's-sümūmda meẕkūr olan edviyeler dahi saḳy olunur.

Bu tedbīrler ḥālet-i ġaşyde olan tedbīrler idi. Ammā ġaşyden ḳalīlen ifāḳat bulup fetrette olanların tedbīrleri yine vaḳt-i ġaşyde olanların tedbīrleri gibidir ve ḳalīlen ifāḳat ḥasebiyle o tedbīrlerin baʿḍılarına teʾs̱īrde temekkün ziyāde olur ve iki ḥālde yaʿnī ḥāl-i ġaşy ve ḥāl-i fetrette mütesāvī ve temekkünde berāber olan tedbīrler bi-ḥasebi ḥālin ḥālin bābu'l-ḫafaḳānda ẕikr olunduğu üzere ʿaceleten tecerruʿ olunan edviye-i nāfiʿalardır.

Ammā fetret-i ġaşyde temekkün-i zāidesi olan tedbīr fem-i miʿdede imtilā ḥasebiyle olan ġaşy-i fātirin tedbīridir, zīrā o cihetten ḥādis̱ olan fetrette

ḳayᵓ şifā olmakla taḳyiᵓe için ictihād olunur.

Ve keẕālik fem-i miᶜdede imtilā olsa vācib olur ki o kimse tecvīᶜ olunup ġıdāsı taḳlīl olunur ve o mis̱lli ᶜalīlin müteḥammil olduğu riyāḍet ve delk ile cemīᶜ-i aᶜḍā ḥattā miᶜde ve mes̱āne dahi delk olunur ve ona aġdiyeden ḥālet-i ġaşyde itᶜāmı lāzım olan şarābı aġdiyelerden mā-ᶜadā bir ġıdā taḥmīl olunmaz. Ve eṭıbbānın cehelesi ġaşy-i fātir aṣḥābını taġdiye ederler ve ẓann ederler ki o ġıdānın ona menfaᶜati olur, maᶜa-hāẕā o ġıdā onların ḳuvvetlerini fāş eder ve ḥarāret-i ġarīziyyelerini ẖanıḳ edip ihlāk ve ḳatl eder. Ve bu mis̱lli ġaşy aṣḥābı sikencebīn ile ve ẖuṣūṣan içinde zūfā mis̱lli telṭīf ve taḳṭīᶜi olan edviye ṭabẖ olunan sikencebīn ile intifāᶜ ederler.

Ve eger sebeb-i ġaşy aᶜḍā-i nefeste ve o aᶜḍānın nevāḥīsinde olan südde olur ise sikencebīn ona tecrīᶜ olunur ve iki sāḳı ve iki ᶜaḍudu delk olunur ve bu tedbīr mis̱llliler ile idrārına iştigāl olunur. Ve ona şarābın raḳīḳi saḳy olunur ve bu şarābı saḳy eger ᶜalīlde ḥarāret var ise olur.

Ve eger o ġaşy istifrāġ ve ḍaᶜf ḥasebiyle olur ise ona laḥmdan taḳtīr olunan su tecrīᶜ olunur ve muᶜaṭṭar ve mā-ı verd ile maẖlūṭ olan şarāb-ı reyḥānī içinde menḳūᶜ olan ẖubz dahi maṣṣ ettirilir. Ve baᶜḍı kerre dahi ona dūġ müberreden saḳy olunmakla intifāᶜ ederler o vaḳtte ki onlarda maᶜa'l-istifrāġ ḥarāret ola. Ve bu ḥükmde mā-ı ḥıṣrım dūġ gibidir. Ve onlardan efḍal ve enfaᶜ olur ütrücc ḥummāḍının rubbu ki onun içinde varaḳ-ı ütrücc vaḍᶜ oluna.

Ve bi'l-cümle kaçan ġaşy ile maᶜan kerb-i mülhib var ise veyāẖūd ġaşy taᶜarruḳ-ı şedīḍden ḥādis̱ ise ona verilecek ve ṣaḳy olunacak nesneler müberreden verilmek vācib olur her ne ḳadar o ṣaḳy olunan devādan maṭlūb olan fiᶜl tesẖīn ise. Ve o ġaşye enfaᶜ olur mā-ı laḥm ṭabẖ-ı ḳavī ile içinde şarāb-ı reyḥānīden on yaᶜnī on dirhem ve ṣufret-i beyḍden dahi bir miḳdār ve tuffāḥ-ı s̱elās̱eden birinin yaᶜnī tatlı ve ekşi ve mayẖoş elmalardan birinin ᶜuṣāresinden bi-ḥasebi'l-iḳtiḍā miḳdār-ı lāyıḳı olduğu ḥālde ṭabẖ olunduktan sonra saḳy olunmak. Ve eger sen şarābın tesẖīninden ḥaẕer edip saḳy-ı şarāba cesāret eylemez isen rāib-i müberred içinde ẖubz-ı semīd idāfe edip saḳy edersin ve rubb-ı fevākih ile maᶜmūl olan meṣūṣ envāᶜını iṭᶜām edersin.

Ve eger vaḳt-i ġaşyde veyāẖūd baᶜdehu veyāẖūd bu müberridātı istiᶜmāl

katında o ᶜalīle berd ᶜārıḍ olur ise ḫuṣūṣan aḥşāsına berd ḥādis̱ olur ise ona maᶜcūn-ı felāfilī veyāḫūd felāfilin kendi ve efsentīn saḳy olunur ve baᶜḍı kerre bunlar şarāb ile saḳy olunur.

Ve kaçan ᶜilācda tenḳıyeye ḥacet olsa ve ona ifāḳat gelse vācib olur ki miᶜde taḳviye oluna ve o ᶜilāca ibtidā olunup ᶜasel ile maṭbūḫ olan efsentīn şarābı saḳy olunur ve miᶜdeyi muḳavvī olan aḍmide-i mez̲kūre istiᶜmāl olunur ve baᶜdehu şarāb-ı reyḥānī saḳy olunur ve ġıdāiyyeti maḥmūd olan aġdiye ile taġdiye olunur.

Ammā ibtidā-i ḥummayātta ḥādis̱ olan ve evrām ile olan ġaşylerin muᶜālecātını bābu'l-ḥummāda ḥummānın aᶜrāḍı muᶜālecelerinde inşāallāhu taᶜālā biz z̲ikr eyleriz: Ve beyān-ı icmālīsi budur ki onlara muᶜālecede vācib olan eṭrāfı delk olunup tesḫīn oluna ve hem eṭrāfı şedd oluna ḳuvvet ve mādde dāḫile ġāyiṣa olmasın için ve ekl ve şürbden onlar menᶜ olunur ve nevmleri hecr olunur, lākin ibtidā-i ḥummāda ġaşyin ᶜurūḍuna sebeb ḍaᶜf olur ise o zamān nevmden menᶜ olunmazlar.

Ve ġaşy olan kimselerde tenāvül-i taᶜāmā muḥtāc olanlara vācib olur ki onların taġaddīleri ḳable-nevbeti'l-ḥummā ola ve nevbet gelmezden iki sāᶜat ve üç sāᶜat muḳaddem ola ve onların ġıdāsı sevīḳ-i şaᶜīr-i müberred ve ḫubz maᶜa-müzevvere olur ve onlara ṭīb istinşāḳ ettirilir ve onların ṭabīᶜatlarında iᶜtiḳāl olur ise telyīnī olan aġdiyeler taḳdīm olunur, evvelā isfīdbācāt ve o mis̱lli aġdiye verilir, şarāb-ı tuffāḥ sikencebīn ile şürb ettirilir ve bu şarāb o mis̱lli ġaşye nāfiᶜdir. Ve eger muṭlaḳan ġıdāya ḥāceti olur ise yaᶜnī ġıdādan telyīn maṭlūb olmaz ise ona māu'l-laḥm ve ṣufretü'l-beyḍ verilir ve o ḥasvler dahi verilir ki lübāb-ı ḫubz ve māu'l-laḥmdan mütteḫaz̲ ola. Ve baᶜḍı kerre o aġdiyelere şarābdan bir şeyᵓ ḫalṭına ḥācet olur. Ve bunlar ile maᶜan o ᶜalīl taḳviye-i miᶜdeye muḥtāc olur ise lāyık olur ki o aġdiyeye fevākih-i ᶜaṭıre rubūbu ve ᶜuṣārātı ḫalṭ oluna ki onlarda ḳabḍ ola. Ammā o ṣāhib-i ġaşye ḥummānın vaḳt-i nevbetinde şarābdan lābüdd olur.

Ammā ᶜavārıḍ-ı nefsāniyye ḥasebiyle ḥādis̱ ġaşyin tedbīr ve tedārükü z̲ikri mürūr eylidiği üzere yine revāyiḥ-i ṭayyibe ve enf ve s̱uḳbeyi sedd ve eṭrāf ve miᶜdeyi delk için de kaᶜk idāfe olunan māu'l-laḥm ile taġdiye olur, bi-ḥasebi'l-ḥāl şarāb dahi müberreden veyāḫūd müsaḫḫanen istiᶜmāl olunur.

Mirre-i ṣafrā ḳayᵓının mütevāliyen vuḳūᶜuna muᶜālece için saḳy olunan

şarāb memzūc olmak vācib olur ve keẕālik [329a] vecaᶜdan ḥādis̱ ġaşyin saḳy olunan şarābı memzūc olur. Ve ḳūlınc için saḳy olunan şarābı ḳūlınc bābında biz ẕikr eyleriz.

Ve faṣd ᶜaḳabinde ḥādis̱ olan ġaşy eks̱er-i ḥālde miᶜde aṣḥābına yaᶜnī miᶜdesinde āfeti olanlara ve ᶜurūḳu ḍayyiḳ ve keẕālik miᶜdesi ḍayyiḳ olanlara veyāḫūd bedenlerinde mirre-i ṣafrā ġālibe olanlara ᶜārıḍ olur.

Ve faṣd iᶜtiyādı olmayanlara evvelā iftiṣādında dahi ġaşy ᶜārıḍ olur.

Ve muᶜtādı değil iken faṣd murād edenlere vācib olur ki ḳable'l-faṣd miᶜdeyi ve ḳalbi muḳavvī olan rubūbdan bir şeyᵓ şürb eyleyeler. Ve kaçan ġaşyde vāḳiᶜ olduklarında ẕikr olunan tedbīr olunur ve şarāb-ı memzūc-ı müberred saḳy olunup miᶜdeleri taḳviye olunur ve ḳuvvet-i mevcūdeleri ḥıfẓ olunur ve ḫuṣūṣan o şarāb ᶜuṣāre-i uḫrā ile saḳy olunur.

Ve bize vācibdir ki kelāmı baştan tekrār edip diyeyüz ki ġaşya muᶜālecede biz birkaç nesneyi cemᶜe muḥtāc oluruz: İstifrāġātı menᶜ için ḳabḍa ve taḥlīle muᶜīn olan aᶜḍā-i müsterḫiyeyi taḳviyeye ve fem-i miᶜde mis̱lliyi ona vāride ve munsabbe olan mevāddı ḳabūl eylemesin için şedde muḥtāc oluruz ve şarāb mis̱lli rūhu muġaddī ve ḳuvvetinin nüfūẕu serīᶜ olan edviyeye dahi muḥtāc oluruz. Pes bunların efᶜāli birbirlerine müḍādde olur, iki fiᶜl bir vaḳtte cemᶜ olmak cāiz olmaz. Ve vācib olur ki onlar ezmine-i müteferriḳada istiᶜmāl olunalar, ḳābıḍ olan edviye zamān-ı ifāḳatta istiᶜmāl oluna veyāḫūd ḳuvveti nāᶜiş olup nüfūẕu serīᶜ olanları istiᶜmāle mübāderet olunup evvelā istiᶜmāl olunur ve inᶜāşla es̱eri ẓāhir olduktan sonra s̱ānī yaᶜnī ḳābıḍ istiᶜmāl olunur ve ḳābıḍ taḳdīm olunup ᶜaḳabinde serīᶜü'n-nüfūz olan devā saḳy olunmaz, zīrā ḳābıḍ nāfiẕi nüfūẕdan menᶜ eder. Ve baᶜdı kerre dahi taġdiyesi ḳavī olan şarāb saḳyına ḥācet olur ḫuṣūṣan ġaşyi bi-sebebi'l-cūᶜ ḥādis̱ oldu ise veyāḫūd taḥallül-i kes̱īrden ḥādis̱ oldu ise. Ve kaçan şarāb-ı sāẕec saḳy olundukta onun ebdānda nikāyesi olur ise şarāb sāẕecen saḳy olunmaz, o ebdāna evfaḳ olan ẕikri mürūr eden māu'l-laḥm ile maḫlūṭ olan şarāb saḳy olunur ve keẕālik bi-ḥasebi'l-emreyn ḥāmiḍ veyāḫūd ḥulv olan tuffāḥ ᶜuṣāreleriyile maḫlūṭ olan şarāb saḳy olunur. Ve eger bir māniᶜ olmaz ise ecved olan o şarābın içine ḳaranfül ve misk mis̱lli nesneler ilḳā olunur, zīrā o mis̱lli şarāba miᶜdenin iḳbāli ziyāde olur ve onunla miᶜde ḳuvvetinin intibāhı eşedd olur ve

onu ḳalb ziyāde ceẕb eder. Ve baʿḍı kerre o tecerruʿ olunan şarāb içinde ḫubz-ı semīd idāfesine ḥācet olur eger o kimsenin ġıdāya ʿahd ve zamānı baʿīd ise ve onun eṭrāfı delk ve şedd olunur.

Ve keẕālik bi'l-cümle ġaşeyāna ḳayʾ nāfiʿ olur lākin ervāḥı ḫarice taḥrīk eden kes̱ret-i ʿaraḳtan ve o mis̱lliden ḥādis̱ olan ġaşye ḳayʾ nāfiʿ değildir, zīrā bu mis̱lli ġaşylerde ḥācet ervāḥı teskīne olur, onlarda ervāḥı taḥrīk ve eṭrāfı şedd ve rabṭ ve taḳyiʾe lāyıḳ olmaz. Ve aṣḥāb-ı ġaşyi muḳayyiʾ olur mā-ı fātiri dühn ile veyāḫūd zeyt ile veyāḫūd şarābla memzūcen saḳy eylemek. Ve vācib olur ki muḳayyiʾāt ile taḳyiʾeden muḳaddem miʿde ve miʿdenin cevānibi ve civārından olup miʿdeyi vely eden ʿuḍvlar tesḫīn oluna ve eṭrāf dahi tesḫīn oluna ḳayʾ sühūletli olsun için.

Ve maʿlūm ola ki delk-i etrāf ve merūḫāt ile miʿdeyi tesḫīn ve taʿṭīr ve keẕālik fem-i miʿdeyi dühn-i nārdīn mis̱lli merūḫāt ile ṭībe taʿṭīr ve ḫardal ve ʿāḳırḳarḥā mis̱lliler ile tesḫīn ġaşye cidden muvāfık olur eger onun iġmāsı istifrāġ-ı dem ve sāir ḫılṭ istifrāġından veyāḫūd imtilādan ḥādis̱ ise ve belki eks̱er-i aṣḥāb-ı ġaşye onların nefʿi olur ġaşyleri aḫlāṭın ḫārice ḥareketinden ʿārıḍ değil ise. Ve vācib olur ki onların sāḳları ve ʿaḍudları ʿıṣābe ile mirāren ve mütevāliyeten taʿṣīb ve leff oluna ve ʿıṣābe ḥall olundukta cihet-i istifrāġın muḳābiline īcāb eylediği tedbīrle tedbīr olunur ve o mis̱lli ġaşyi olanlar şedd-i eṭrāf ile ʿale'l-ḫuṣūṣ ābāṭı yaʿnī koltuklarını şedd ile intifāʿ ederler ve keẕālik mā-ı māridi reşş ile ve fem-i miʿdeyi delk ile dahi intifāʿ ederler. Ve istifrāgdan nāşī olan ġaşylerin küllīsi dahi bu meẕkūrlar ile intifāʿ ederler ve şarāb-ı memzūc ile dahi intifāʿ ederler meger ki verem ve ḫılṭ ġayr-i naḍīc ve iḫtilāf[427] ve ṣudāʿ mis̱lli şarāba māniʿ bir nesne mevcūd ola. Ve ġaşeyān aṣḥābından taḳviyeye iḥtiyāc-ı ḳavīsi olanlara dahi şarāb saḳy olunur ve ondan mübālāt olunmaz ve o ḥācet ʿaẓīm ve ṣuʿūbetli ġaşyden olur.

Ve ẕereb ve ḥeyḍadan ʿārıḍ olan ġaşye ḥammām muvāfıḳ olur; eger ġaşy nezf-i dem ile ʿārıḍ ise onlara ḥammām cidden ḍārr olur. Ve ʿaraḳ-ı kes̱īrden nāşī olan ġaşye dahi ḥammām ḍārr olur. Ve ġaşyden ifāḳat gelip fem-i miʿdesinde telehhübü olan kimselere dahi ḥammām nāfiʿdir.

Ammā fem-i miʿdenin telehhübü fem-i miʿdenin ḍaʿfından ḥādis̱ ise vā-

---

427 "İḫtilāf" müsterāḫa kes̱ret-i tereddüd maʿnāsına.

cib olur ki fem-i miʿde üzere aḍmide-i ḳaviyye istiʿmāl oluna, o ḍımād maṣtakī, sefercel, ṣandal ve zaʿferān ve sūsenden müttehaẕ olan ḍımāddır. Ve keẕālik fem-i miʿdeye ḍımād-ı şarāb dahi vaḍʿ olunur ki o ḍımād misk ve sūsen ile şarābdan müttehaẕ olur. Ve o misllı iltihābı olanlar eṭrāfını delk ve şedd ile cidden intifāʿ ederler.

Ve cūʿ ḥasebiyle ʿārıd olan ġaşyi baʿḍı kerre bir dirhem ḫubz teskīn eder.

Ve yübs-i beden veyāḫūd yübs-i ṭabīʿat ile olan ġaşyin nevbetine birkaç loḳma ḫubz, mā-ı rummān ve şarāb-ı tuffāḥ tenāvülü ile telaḳḳī olunmak muvāfıḳ olur. Ve baʿḍı kerre emrāḍ-ı ḥaddede ḥādis̱ olan ġaşy sebebiyle saḳy-ı şarāba ḥācet olur ve o ġaşye aṣlaḥ ve evfaḳ olan şarāb şarāb-ı tefih olur ve aṣḥāb-ı ġaşye seher ve terk-i kelām teklīf olunur.

Üçüncü Faṣl Baġteten Ḥādis̱ Olan Suḳūṭ-ı Ḳuvvet Beyānındadır

Bu ʿilletin eks̱er-i ḥudūs̱u vecaʿ ve ishāl ve verem-i ʿaẓīm ve istifrāġ-ı ʿaẓīm olmadığı ḥālde olur ve onun ḥudūs̱u aḫlāṭ-ı māliʾeden olur yaʿnī ẕikri ātī miʿdeyi ve ʿurūḳu mümteliʾe kılan aḫlāṭ ile olur. Ve aḫlāṭ beyninden dem ile ḥudūs̱u eḳall olur, zīrā dem aʿrāḍ-ı uḫrā ihdās̱ eylemezden muḳaddem baġteten suḳūṭ-ı ḳuvveti iḥdās̱ eylemez. Ve bu ʿilletin eks̱er-i ḥālde ḥudūs̱u miʿdede veyāḫūd ʿurūḳta aḫlāṭ-ı ġalīẓa olup mecārī-i nefesi sedd eylediğinden olur.

Ve maʿlūm ola ki ḳuvvetin suḳūṭu baʿḍı kerre ġaşyi müʾeddī olmak mertebesine bālig olur ve baʿḍı kerre dahi o mertebeden dūn olup ġaşyi müʾeddī olmaz onun için ki ḳuvvet ancak ʿaṣabdan ve ʿaḍalden bāṭıl ve zāil olur ve onlarda ḳuvve-i muḥarrike olmamakla insān naṣbesinde ve ḍacʿasında[428] ḥarekete ḳādir olmaz ve ziyāde cehd ve beẕl-i ṭāḳat ile ancak ḳıyām ve ḳūʿūda ḳādir olur, zīrā bizim ẕikr eylediğimiz esbāb-ı ġaşyin baʿḍısı müştedd olur ise cemīʿan ḳuvveti isḳāṭ edip ġaşyi īcāb eder ve eger o sebebler ḍaʿīf olur ise ʿaṣab ve ʿaḍalden ḳuvveti isḳāṭ edip dūne'l-ġaşy ḥālet-i meẕkūreyi iḥdās̱ eder.

Ve çok kerre dahi baġteten sukūṭ ḳuvvet-i aḫlāṭın cevherinden riḳḳat olup taḥallülü ḳabūlü ile ḥādis̱ olur ḫuṣūṣan ḥummayātla taḥallülü ziyāde

428 Yaʿnī yatıp kalktığında.

ḳabūl etmekle suḳūṭ eks̱er olur ve onların efʿāl-i siyāsiyyeleri tāmm-ı ġayr-i meʾüfe olur yaʿnī onların ẕikrleri ve ḫayāl mis̱lli fiʿlleri ṣaḥīḥa olur her ne ḳadar o efʿālin kes̱ret üzere tekrīrine taḥammülleri olmaz ise.

el-ʿİlāc: Bu ʿillet aṣḥābının ʿilācı aṣḥāb-ı [329b] ġaşy ʿilācına ḳarīb olur imtilā-i demevīden ḥādis̱ olan suḳūt ḳuvvet-i faṣd ile muʿālece olunur. Ve aḫlāṭ-ı sāireden ḫılṭ-ı ġalīẓ ḥasebiyle olanlara ḥāl-i ifāḳatlerinden mütevātiren istifrāġ olunmakla muʿālece olunur ve eyāricāt ile onlar istifrāġ olunurlar ve baʿḍı kerre türbüd ve milḥ-i Hindī ve ġārīḳūn ve eftīmūn ve onlar mis̱lli edviyeler ile ve eyāric-i feyḳarā saḳy olunmakla iktifā olunur ve baʿḍı kerre saḳmūnyā saḳy olunmakla iʿānet olunur, zīrā saḳmūnyā edviye-i uḫrāyı iʿmāl eder.

Ve vācib olur ki onlarda ḳayʾ dahi baʿde'l-ishāl istiʿmāl oluna ve muḳavviyāt-ı ḳalb tenāvülüne müdāvemet oluna ve şemūmāt-ı muḳavviye dahi ʿale'd-devām işmām oluna ve eṭrāfları ġayre merretin ẕikri mürūr eylediği üzere ḥarāret-i ġarīziyyeyi münʿiş olan delk ile delk oluna ve baʿdehu riyāḍet-i muʿtedile istiʿmāl oluna. Ammā onların aġdiyesi o aġdiye-i laṭīfe ola ki onda telṭīf ve taḳṭīʿ ḳuvvetleri ola, ḫardal ile ve dühn-i zeyt ve dühn-i levz ile istiʿmāl olunan mā-ı ḥımmaṣ gibi ve şarāb-ı raḳīḳ ü ʿatīḳten dahi bir miḳdār istiʿmāl oluna ve baʿde'l-istifrāġ ḥammām dahi istiʿmāl olunup ḥārr-ı ġarīzīyi nāʿişe ve mülaṭṭıfe olan edhān ile temessuḥ oluna ve baʿde'l-istiḥmām şarāb-ı ṣırf ve şarāb-ı ʿasel ve şarāb-ı efsentīn ve bunlar mis̱lli eşribe istiʿmāl oluna. Ve kaçan ḥārr-ı ġarīzī intiʿāşı aḫẕ eylese vācib olur ki muḳavvī ve haḍmı serīʿ olan aġdiyeler ile tedbīr oluna, mārrü'ẕ-ẕikr maḳālātımızdan o aġdiyeler senin maʿlūmun oldu.

Ve maʿlūm ola ki muvāfıḳ aġdiye ve eşribe ile ve ṭīb ve deʿa ve sürūr ile ve aḥzāndan ve muḍaccirāttan bürʾet ile ve sevdiği nesneleri tāzeleyip cedīden cedīden istiʿmāl ile ve muʿāşeret-i eḥıbbā ile ḳuvvet ziyāde olur.

Dördüncü Faṣl Ḳalbinde Verem Ḥādis̱ Olduğunun ʿAlāmātı Ẓuhūr Edenlerin Tedbīrleri Beyānındadır

Ẓāhir-i ḳalbe ʿārıḍ olan verem baʿḍı kerre ʿurūḍ maʿriḍinde olup ḳable en-yaʿriḍa helāk eder ve baʿḍı kerre dahi ḳalbe verem baʿde en-yaʿriḍa helāk eder. Ve ḳable'l-ihlāk kaçan o ḳalbi müteverrim olan kimseye ḫafaḳān-ı

ʿaẓīm ve iltihāb-ı şedīd ʿārıḍ olsa ve ẕikri mürūr eden ʿalāmeler mevcūde olsa o kimse vādī-i helāk kenārında suḳūṭ ṣadedinde olur, helāke vuḳūʿdan bir nesne onu müncī olmaz. Eger ona bāʿis̱-i necāt olur bir nesne var ise o tedbīr faṣd-ı bāsilīḳ olur.

Ve baʿḍı kerre esāfil-i bedende olan şiryānı faṣd ve ʿalīlin ṣadrını s̱elc ve kāfūr ve ṣandal ve küzbere-i raṭb ile tebrīd edip ve ʿale'd-devām merreten baʿde-uḫrā s̱elc ve kāfūr miyāhını tecrīʿle dahi necāt ṭamaʿ ve ḫalāṣ ümīd olunur. Allāhu aʿlemü bi-ḥaḳīḳati'l-ḥāli. el-Ḥamdü lillāhi ʿale'l-itmāmi ve'ṣ-ṣalātu ve's-selāmu ʿalā-seyyidinā Muḥammedin seyyidi'l-enāmi mā-dāme'l-ibtidāu ve'l-iḫtitāmu.

KİTĀB-I S̱ĀLİS̱ FÜNŪNUNDAN ON İKİNCİ FENN EMRĀḌ-I S̱EDYDE VE MUᶜĀLECĀTINDA OLAN KELĀM-I MÜCMELDİR O DAHİ FUṢŪLÜ MUḤTEVĪ BİR MAḲĀLEYİ MÜŞTEMİLDİR

Evvelki Faṣl Teşrīḥ-i S̱edy Yaᶜnī Memeleri Teşrīḥ Beyānındadır

S̱edy bir nevᶜ ᶜuḍvdur ki onda leben tevellüd eylesin için ḫalḳ olunmuştur, onun müvelled ve mükevven olan leben ile henüz mevlūd olan ṭıfl müstaḥkem ve ḳuvveti nāmiye olup ġıdā-i ḳavī vü kes̱īf haḍma ṣāliḥ olunca ḳadar taġaddī eder.

Ve s̱edy cism-i mürekkebdir, ᶜurūḳ ve şerāyīn ve ᶜaṣabdan terkīb olunup es̱nāsında olan fürcelere ġudedī ve ebyaḍ ve ġayr-i ḥassās laḥm ḥaşv kılınmıştır. Ve kaçan dem s̱edye bāliġ ve vārid oldukta ġıdā ᶜuḍv-ı muᶜtedīye müşābih olmak vācib olmakla o dem ebyaḍu'l-levn olur, ondan s̱edy ġıdāsını aḫẕ eyledikten sonra faḍla-i ġıdādan leben tevellüd eder. Ve o laḥm-ı ġudedīnin lebene ḳıyāsı kebidin keylūs-ı miᶜdeden mütevellid olan deme ḳıyāsı üzere olur, nitekim miᶜdeden keylūs kebide vārid oldukta kebide ṭabᶜda ve levnde teşābüh edip kebid aḥmer olduğu gibi ona vārid olan keylūs aṣlında ebyaḍ iken dem-i aḥmere istiḥāle eder, keẕālik s̱edye dahi dem vārid olup ṭabᶜda ve levnde laḥm-ı ġudedī ebyaḍa müşābih olup dem-i aḥmer leben-i ebyaḍa istiḥāle eder.

Ve s̱edyde olan ᶜurūḳ ve şerāyīn ve ᶜaṣab cevher-i s̱edyde mebs̱ūs̱e oldukta eczā-i līfiyyeye müteşaᶜᶜib ve mütecezzī olur ve s̱edyde o eczālar iltifāt ve iştibāk eder ve istidārāt-ı kes̱īresi dahi olur.

Ve s̱edy ile raḥim arasında müşāreket vardır, zīrā ikisinin arasında biraz ᶜurūḳ-ı müntesice vardır ki o ᶜurūḳ beynehümāda vāṣıldır, onun için leben māddesi dem-i raḥim olur. Ve kitāb-ı evvelde teşrīḥ bābında beynehümāda bu vech ile müşāreket olduğuna sen vāḳıf oldun.

İkinci Fasl Lebeni Taġzīr Yaᶜnī Sütü Ḳalīl Olan Hatunların Sütlerini Çok Etmek Tedbīrleri Beyānındadır

Ve maᶜlūm buyurula ki lebenin kes̱reti dem-i ceyyidin kes̱reti ḥasebiyle olur. Ve kaçan lebene ḳıllet gelse onun ḳılleti demin ḳıllet-i kemmiyyeti

ile veyāḫūd demin ʿadem-i cevdetiyle olur. Ve demin ḳılletine sebeb mādde-i dem olan ġıdānın ḳılleti veyāḫūd ġıdāda yübs ve berd-i müfriṭ olup ondan tevlīd-i dem ḳalīl olmakla veyāḫūd dem cihet-i s̱edyi ḫilāfında olan uḫrā cihete munṣarif olmakla olur, mes̱elā dem nezf edip yāḫūd verem olan mevḍiʿe ve ġayri maḥalle sülūk edip s̱edylere vārid olan dem ḳalīl olur. Ve baʿḍı kerre demin ḳılleti mizācın ʿilleti ve sūʾ-i mizācı ile olur, o sūʾ-i mizāc dahi cemīʿan bedenin sūʾ-i mizācı veyāḫūd yalnız s̱edyin sūʾ-i mizācı olur o vechle ki o mizāc ruṭūbeti tecfīf eder veyāḫūd o mizāc ruṭūbeti telyīn edip māī eder ve farṭ-ı māiyyeti ve iʿtidālden buʿdü ḥasebiyle ondan leben tevellüdü ḳalīl olur.

Ammā demde cevdet olmamak ḥasebiyle lebenin ḳılleti onun içindir ki kaçan dem ġayr-i ceyyid olsa tevlīd-i lebene o dem ṣāliḥ olmaz, zīrā leben ancak dem-i ṣāliḥten tevellüd eder:

Ve dem ceyyid olup lebene istiḥāleye ṣāliḥ olduğu o vechle olur ki aḫlāṭ-ı s̱elās̱e yaʿnī balġam ve ṣafrā [330a] ve sevdādan birer es̱er demde ẓāhir olur.

Ve ṣafrādan demde ẓāhir ve ġālib olan es̱er levn-i lebende olan ṣufret ve ḳıvāmında olan riḳḳat ve ḥiddet olur. Ve balġamın es̱eri lebenin şiddet-i beyāḍı ve māiyyeti ve rīḥinde ve ṭaʿmında ḥumūḍata meyli olur. Ve sevdānın es̱er-i ġālibi s̱iḫanının şiddeti ve ḳılleti ve kes̱ret-i ḳuvveti ḥasebiyle olur. Ve o dem ki aḫlāṭ-ı s̱elās̱eden müteʾes̱s̱ir olup sühūlet ile bu vech üzere onlardan münfaʿil ola, o dem dem-i ceyyiddir, lebene istiḥāle eder ve kaçan bu vech üzere münfaʿil olmasa dem ceyyid değildir ve lebene istiḥāle eylemez. Ve baʿīd değildir ki demin vech-i meşrūḥ üzere ʿadem-i infiʿāli demin kes̱reti ḥasebiyle ola, zīrā demle kes̱ret oldukta kes̱reti ḥasebiyle ẕikr olunan aḫlāṭa ġalebe eder ve lā-maḥāle ġalib maġlūbdan münfaʿil olmaz ve ṭabīʿata dahi ʿiṣyān edip o dem-i kes̱īr-i ġālibi lebene istiḥālinden ṭabīʿat ʿācize olur ve bu vech ile olan leben ḳılletinin ʿalāmātı ẓāhir ve ġayr-i ḫafī olur.

Ve baʿḍı kerre cefāf ḥasebiyle leben ve menīden her biri ḫayṭ mis̱ālinde ḫurūc eder ve lebende bu ḥāletin ẓuhūru ona ḥaml olunur ki demde her ne ḳadar ġazāret ve kes̱ret var ise lākin cevheri maḥmūd olmaz ve o dem leben-i ġarīzīye istiḥāleye ṣāliḥ olmaz belki ondan leben-i ġayr-i maḥmūd tekevvün edip o heyʾette ḫurūc eder. Ve lebenin vücūh-ı āfetleri esbābı senin maʿlūmun oldu ise o sebeblerin ḳatʿı muʿālecesinde sen baṣīr olursun.

Ve maʿlūm buyurula ki ġazāret-i menīyi mūcib olan edviyenin küllīsi eks̱er-i ebdānda lebenin ġazāret ve kes̱retini dahi īcāb eder. Tūderiyeyn ve bezr-i ḫaşḫāş ve ḍarʿ-ı māʿiz ve ḍarʿ-ı ḍaʾn ve bunlar mis̱lli edviyeler ġazāret-i menīyi īcāb eylediği gibi lebene dahi mūcib-i ġazāret ve kes̱ret olur.

Bu ʿabd-i faḳīr ve mütercim-i ḥaḳīr der ki Ḳānūn'un ʿibāresinde "mis̱le tūderīyen" vāḳiʿ olmuştur ve ihtimāldir ki ṣīġa-i tes̱niye olup "iki tūderī" demek ola yaʿnī tūderīnīn berrīsi ve bostānī[si] murād oluna, zīrā tūderī dedikleri maʿrūf nebtin bāha menfaʿati muṣarraḥtır ve bāḥa nefʿi menīyi tekṣīri ve menīyi teks̱īr lebeni teks̱īri müstelzimdir. Velākin İbn Kütbī tūderī resminin evāḫirinde der ki ṣāhib-i Minhāc tūderīyūn ismini ẕikr eyledi lākin māhiyyeti ne idüğünü beyān eylemedi, ancak bu vech üzere ẕikr eyledi ki bu devā ḳātildir, onu şürb eden kimseye teşennüc ʿārıḍ olur ve şāribinin yüzü ve dudakları güler gibi bāḳıye ḳalır; mā-ı ʿasel ve leben saḳy olunmakla taḳyiʾe ve ābzene iclās ile ona ʿilāc olur ve bu devā ġayr-i maʿrūftur. İntehā. Ve iḥtimāl-i ġālib Ḳānūn'un murādı bu devādır ve cemʿe mülḥaḳ olmakla İbn Kütbī'nin kelāmında tūderiyūn vāḳiʿ olmuştur; her ne ḳadar bu devā ḳātil ise baʿde'l-ıṣlāḥ istiʿmāl olundukda menfaʿat-i meẕkūresi olmak cāizdir. Fe'lnerciʿ ile't-tercemeti.

Ve keẕālik menīyi tecfīf ve taḳlīl eden ve tevellüd-i menīye mānīʿ olan nesnelerin küllīsi lebeni dahi taklīl eder şehdānec mis̱lli devālar gibi:

Ve eger ḳıllet-i lebene ġıdānın ḳılleti sebeb olur ise ġıdāsı teks̱īr ve terfīh olunur ve maḥmūdu'l-keymūs ḥārr ve raṭb aġdiye ile taġdiye olunur.

Ve eger ḳıllet-i lebene sebeb fesād-ı ġıdā ise ġıdāyı ẕikr olunan cinse redd etmekle ıṣlāḥ olunur.

Ve eger sebeb kes̱ret-i riyāḍet ise riyāḍet taḳlīl olunmakla terfīh olunur.

Ve eger ḳıllet-i leben ḳıllet-i demden nāşī olup ve ḳıllet-i demin sebebi nezf-i dem mis̱lli nesne olur ise dem ḥabs olunur esāfil-i bedende nezf eden dem eʿālī-i bedene ve eʿālī-i bedenden nezf eden esāfil-i bedene ceẕb olunmakla.

Ve ḳıllet-i lebenin sebebi mizāc-ı sāẕecin fesādı ise onun aġdiyesi o mizācın ḍıddı üzere mizācı olan ġıdā cinsinden kılınır ve keymūsu dahi kes̱īr olan aġdiye ile taġdiye olunur. Ve eger sebeb-i ḫılṭ fāsid ġālib olur ise o ḫılṭ-ı fāsid aḫlāṭ-ı erbaʿadan hangi ḫılṭ ise onu müstefriġ olan devā ile istifrāġ olunur.

Ve hatunlardan ṣafrāviyyü'l-mizāc olanların ġıdāsı bürūdet ve ruṭūbete meyli olan cinsten kılınır ve onlara nāfiᶜ ġıdā olur cüllābla istiᶜmāl olunan mā-ı şaᶜīr ve keẕālik bir ḥufne yaᶜnī bir avuç bezr-i ḫıyār ve bezr-i ḳıs̱s̱ā tenāvülü dahi nāfiᶜdir ve keẕālik edmiġa tenāvülü ve keçi ve baḳar sütünü şürb ve semek raḍrāḍ ve cedy ve dücüc-i müsemmine luḥūmu ve keşk-i şaᶜīr ile leben ve bostānī ḫubbāẕā meraḳasından mütteḫaẕe olan ḥasv bi'l-cümle bu aġdiye nāfiᶜ ve nāciᶜ olur.

Ve balġamiyyetü'l-mizāc olan hatunların tedbīrleri o aġdiye ve o edviye ile olur ki onlarda derece-i ūlādan s̱āniyeye varınca ḳadar tesḫīn olup terṭīb veyāḫūd tecfīf-i ḳalīl dahi ola. Ve bu ḳābīlden olur circīr ve rāziyānec ve şibt ve kerefs-i raṭb ve kerefsin semerbiyūn[429] dedikleri ṣınfının raṭbı, ammā yābisi müceffif ve müsaḫḫindir, bu bābda muvāfık değildir ve o ḥasv dahi nāfiᶜdir ki ḥınṭa daḳīḳi ile ḥulbeden ve rāziyānecden mütteḫaẕ ola.

Ve kaçan leben ġılẓati ve yübsü ḥasebiyle ḫayṭ gibi ḫurūc eylese onun muᶜālecesi cidden muraṭṭıb olan nesneler ile tenṭīl ve muraṭṭıbāt olur tenāvülü olur. Ve menī dahi bu minvāl üzere tedbīr olunur.

Ammā sevdāviyyü'l-mizāc olan hatunların tedbīrleri ẕikr olunan tedbīre ḳarīb olanlar ile tedbīr olunup edviye ve aġdiyeden faḍl-ı tesḫīni ve terṭīb-i bāliġi olanlar istiᶜmāl olunur. Ve ġālib olan sevdā aṣnāf-ı sevdānın hangi ṣınfı idiği taᶜarrüf olunup o ṣınfa muvāfık tedbīrāt ile tedbīr olunur.

Ve lebeni taġẕīr ve teks̱īr edip edviye-i muᶜtedileden olur selve'n-naḫl[430] otuz dirhem, rāziyānec yirmi dirhem, raṭbe on beş dirhem, ḥınṭa-i mehrūse yirmi beş dirhem, ḥımmaṣ-ı muḳaşşer, şaᶜīr-i ebyaḍ-ı merḍūḍ her birinden on sekiz dirhem, tīn-i kibār on dāne aḫẕ olunup otuz rıṭl su içinde kaynatılır, sekiz rıṭl veyāḫūd dahi az kalınca ḳadar; onun şerbet-i vāḥidesi beş ūḳıyye olup nıṣf ūḳıyye dühn-i levz-i ḥulv ve bir buçuk ūḳıyye süleymānī sükker ile istiᶜmāl olunur. Ve keẕālik semek-i melīḥ dahi lebeni teks̱īr eder.

---

429 "Semerbiyūn" kerefs-i berrī diye işāret olunmuştur.

430 Sedīdī nüsḫasında "selve'n-naḫl" vāḳiᶜ olup ᶜasel ile tefsīr eylemiştir; "selvā" ᶜasel" maᶜnāsına geldiği Vankulu lüġatinde dahi muṣarraḥtır; bizim nüsḫalarımızda سلى النخل vāḳiᶜdir, taḥrīf olduğu ẓāhirdir.

Ve yine edviye-i muġazziretü'l-lebenden olur simsimin ṭaḥīnini aḫẕ ve şarāb-ı ṣırf içinde mers edip taṣfiye olunduktan sonra muṣaffāsını şürb edip s̱üflü ile s̱edyi taḍmīd eylemek.

Ve keẕalik teks̱īr-i leben eder bādincānın cevfi nıṣf ḳafīz ḳadar aḫẕ olunup su içinde müherrā olunca ḳadar şedīden selk olunur sonra mers-i şedīd ile mers olunup taṣfiye olunup üzerine bir ūḳıyye semn ilḳā olunup şürb olunur.

Veyāḫūd ḥımmaṣın naḳīʿi aḫẕ olunup birkaç gün ʿale'r-rīḳ şürb olunur, ʿale'l-ḫuṣūṣ süt içinde naḳʿ olunan ḥımmaṣ naḳīʿi ziyāde teks̱īr-i leben eder.

Ve ʿasel ile veyāḫūd gülāb ile mā-ı şāʿīr şürb olunur veyāḫūd raṭbe bezri cüzʾ-i vāḥid, cülbāb[431] iki cüzʾ aḫẕ olunup şürb olunur ve onun şerbeti mā-ı ḥārr içinde bir ḳamīḥa olur. Veyāḫūd iki dirhem miḳdārı ḥabb-ı bān şarāb ile şürb olunur.

Ve bu bābda edviye-i ceyyideden olur semn-i baḳar bir ūḳıyye ve şarāb ḳadḥ-i kebīr-i vāḥid aḫẕ olunup ʿale'r-rīḳ saḳy olunur. Ve şaḳāyıḳ ḳuḍbānı ve varaḳı aḫẕ olunup deşīş-i şaʿīr ile ṭabḫ ve ḥaṣv kılınır. Veyāḫūd fücl ve nuḫāle şarāb içinde kaynatılıp taṣfiye olunur ve muṣaffāsı şürb olunur. Veyāḫūd maḳlüvv olan bezr-i ḫaşḫāş veznde berāber sevīk ile aḫẕ olunup sikencebīn veyāḫūd meybuḫtec içinde üç gün ḳadar naḳʿ olunur ve bu devā ecved olur. Ve şūnīz dahi ʿasel ile saḳy olunur veyāḫūd bezr-i şibt ve bezr-i kürrās̱ ve bezr-i ḫandeḳūḳā [330b] her birinden birer ūḳıyye, bezr-i ḥulbe, bezr-i raṭbe mütesāviyetü'l-eczā aḫẕ olunup rāziyānec ʿuṣāresi ile ḫalṭ ve şürb olunur lākin ʿasel ve semn ile ḫalṭ olunsa efḍal olur.

Üçüncü Faṣl İfrāṭ Üzere Dürūr-i Lebeni Menʿ Edip Taḳlīl Eylemeğin Beyānındadır

Kaçan lebenin ifrāṭ üzere kes̱reti olsa mūlim ve müverrim olup celb-i emrāḍ eder. Ve baʿḍı kerre gebe olmayan hatunların memelerinde leben cemʿ olur ṭams̱ları muḥtebes olup ve ḳuvvetlerinde dahi ḍaʿf olmakla raḥiminden indifāʿdan ʿāciz olmakla leben s̱edy ṭarīḳine munṣarif olup her ne ḳadar o hatunun ḥamli olmaz ise iki s̱edyinde leben müctemiʿ olur. Ve baʿḍı

431 [Kelime "cülbān" olmalıydı!]

kerre dahi ebdān-ı ricālde leben cemᶜ olur ve ᶜale'l-ḫuṣūṣ mürāhıḳ olup henüz memeleri fülke gibi müstedīr olanlarda leben ziyāde cemᶜ olur.

Bundan aḳdem taḳlīl-i leben eden edviyeler senin maᶜlūmun oldu. Ve taḳlīl-i leben esbābının ᶜumdesi ve ḍābıṭası budur ki her nesne ki şiddet-i neşfi ve taḥlīl ve tesḫīni ḥasebleriyle şedīden müceffif ola, o evṣāfla muttaṣıfe olan müceffifātın cümlesi ve keẕālik cemīᶜan müberridāt ve māī olup şedīdü't-terṭīb olan muraṭṭıbāṭ mübalġamların demlerini taḳlīl eder ve lā-maḥāle dem ḳalīl oldukta leben dahi ḳalīl olur. Ve taḳlīl-i menī eden edviyenin küllīsi lebeni dahi taḳlīl eder.

Ve o muḳallilātın edviye-i bārideleri bezr-i ḫass ve ᶜades ve ṭıfşīl-i muḫallel olur. Ve aṭliyeden muḳallilāt bezr-i ḳaṭūnā şeceresinin ᶜuṣāresi ve bezr-i ḳaṭūnā luᶜābı ve ḫass ve o miṡlli nesneler olur. Ve keẕālik baḳlā unu, dühn-i verd ve ḫall ile istiᶜmāl olunur. Ammā muḳallilātın ḥārr olan edviyeleri seẕāb ve bezr-i seẕāb ve ḫuṣūṣan cebelī seẕāb ve fencenceşt ve bezr-i fencenceşt miṡlliler olur ve şerbete bāliġası iki dirheme varınca ḳadardır. Ve bādrūcun bu bābda nefᶜinde iḫtilāf olunmuştur. Eṣaḥḥ-ı aḳvālde bādrūc lebeni taḳlīl eder ve baᶜḍılar lebeni tekṡīr eder dediler. Ve kemmūn ḫuṣūṣan cebelīsi lebeni tecfīf eder. Ve keẕālik kemmūn ile ḫall ṭılā ḳılınsa dahi lebeni taḳlīl eder. Taḳlīl-i leben için istiᶜmāl olunan aṭliye-i ḥāddedendir uşşaḳ şarāb ile ṭılā olunsa.

<u>Ṭılā-ı Ceyyid:</u> Uṣūl-i kerneb aḫẕ olunup daḳḳ olunur ve medḳūḳu ile ṭılā olunur veyāḫūd mercimek unu ve baḳlā unu ve zaᶜferān ve cūr-ı gendüm ve milḥ aḫẕ olunup mā-ı bārid ile ṭılā olunur. Ve keẕālik ḥulbe ᶜuṣāresiyle veyāḫūd lülk ve mertek ve dühn-i verd ile ve bu mecrāya cārī olan edviye ile ṭılā olunur ve bi'l-ḫāṣṣa nāfiᶜ olan ṭılā baḥrī ve mesḥūḳ olan sereṭān veyāḫūd nehrī ve muḥraḳ olan sereṭān ile taṭliye eylemek.

Dördüncü Faşl Ṡedyde Mütecebbin Olan Leben Beyānındadır

Ve ṡedyde leben tecebbün eder yaᶜnī peynir gibi olur bürūdet-i mücebbine ḥasebiyle veyāḫūd ḥarāret-i müceffife ḥasebiyle. Ve bu iki sebebden her birinin ᶜalāmetlerini taḳdīm eylediğimiz beyāndan senin maᶜlūmundur.

Ve tecebbüne mānīᶜ olan edviye dühn-i ḫīrī ve dühn-i naᶜnāᶜ mis̱lli edhān-ı laṭīf içinde maḥlūle olan şemᶜ ile ṭılā olur. Ve kez̠ālik naᶜnāᶜ daḳḳ olunup ḫabīṣ[432] gibi kılındıktan sonra onunla dahi ṭılā olunur.

Ve ḥarāretten ḥādis̱ olan tecebbünden s̱edy-i ḥārre üzere olucak ṭılālar ḳayrūṭī kılınıp baᶜdehu ṭılā olunur.

Ve luᶜābāt-ı bāride ve edhān-ı bāride ve şemᶜ-i muṣaffā ve küzbere-i raṭbe ve baḳlatu'l-ḥamḳā işbu edviyeler şedīdetü'l-menfaᶜat olur; bunlar ile ḍımād sāir aḍmideden evfaḳ olur.

Tecebbün-i ḥarrı taḥlīl eden edviyelerdendir: Ḫall-i ḫamr tesḫīn olunup dühn-i verd-i müsaḫḫan içinde ḍarb olunduktan sonra onunla ṭılā olunmak veyāḫūd ᶜineb-i s̱aᶜleb yaprağı daḳḳ olunup ḍımād olunur veyāḫūd varaḳ-ı kākünec, varaḳ-ı ᶜineb-i s̱aᶜleb, varak-ı kerneb ile ḍımād olunur ve bunların ᶜuṣāreleri ile ṭılā olunur ḫuṣūṣan o ᶜuṣārelere mürr ve zaᶜferān ḫalṭ oluna. Ve kez̠ālik ḫall ve ḫamr ve dühn-i benefşec ve ḥulbeden miḳdār-ı ḳalīl aḫẕ olunup bu mecmūᶜdan ṭılā ittiḫāẕ olunur.

Ve tecebbün-i bāridi muḥallil olan edviyeden olur devām üzere su ile tenṭīl eylemek. Ve kez̠ālik tecebbünü menᶜ eder rāziyāneci teḳammuḥ[433] ve şibt ve bezr-i rāziyānec tenāvülü. Ve müdirrāt-ı leben olan cemīᶜan edviyelerin içinde bābūnec ve şibt ve nemmām ve ḥulbe ve ḳaysūm[434] ve cünd-i bīdester ṭabḫ olunan nesneleri saḳy eylemek.

Ve tecebbünü menᶜ eden edhān dühn-i sūsen, dühn-i nerces, dühn-i ḳusṭtur.

Ve edviye-i muᶜtedile-i ceyyideden olur ḫubz-ı ḥuvvārā ve daḳīḳ-i şaᶜīr, circīr, ḥulbe, ḫaṭmī, bezr-i kettān-ı medḳūḳ her birinden birer ḥufne yaᶜnī birer avuç aḫẕ olunup mecmūᶜundan ḍımād ittiḫāẕ olunur.

Ve memede leben tecebbün eylediğinden sonra memeler teverrüm eylese ona ᶜilāc-ı nāfiᶜ budur ki bir kıṭᶜa sünger mā-ı fātir ve ḫall-i fātir içine ġams olunup memelerin üzerine vaḍᶜ olunur veyāḫūd temr ḫubz ile ve mā ve ḫall ile maᶜcūn kılındıktan sonra vaḍᶜ olunur. Ve naᶜnāᶜ ḫall ile ve ḫamr-ı ceyyid ile vaḍᶜ olunur. Ve merḳaşīs̱ā ġubār gibi saḥḳ olunup dühn-i verd ve beyāḍ-ı beyḍ ile vaḍᶜ olunur.

---

432 "Naᶜnāᶜ-ı muḫabbaṣ" daḳḳ olunup ḫabīṣ dedikleri ḥelvā gibi olan naᶜnāᶜ demektir.
433 Yaᶜnī ıslatmadan istifāf eylemek.
434 "Ḳaysūm" kovan çiçeği dedikleri ottur. Ḥalīmī.

Ve s̱edyde olan südde-i lebeni fetḥ eder ḫarāṭīn ve mürr mā-ı fūtenec-le ve mā-ı enīsūn ile memelere ṭılā olunmak. Ve keẕālik daḳīḳ-i ḥımmaṣ, varaḳ-ı ġār, bezr-i kerefs, kemmūn-ı Nebaṭī, ḳāḳule, ʿaṣa'r-rāʿī suyuyla ṭılā olunmak. Ve keẕālik mā-ı sılḳ ve ḥınṭa ve şūnīz ile ṭılā olunmak ve kündür, mererātü's̱-s̱evr ile ṭılā olunmak. Bu meẕkūrlar feth-i südde ederler.

Ve ʿasel-i lübnā aḫẕ olunup dühn-i benefşec ile ḫalṭ olunduktan sonra onunla memelere mesḥ olunsa tecebbünü ve veremi ḥall eder ve bu bābda mā-ı kerneb teḥassī olunsa nāfiʿ olur.

Beşinci Faṣl Memelerde Lebenin Cümūdu ve ʿUfūneti ve Meme[lere] ʿĀrıḍ Olan İmtidād ve Gerginlik ve Memelere İṣābet Eden Maraḍ Beyānındadır

Baʿḍı nüsḫada "maraḍ" bedeline "raḍḍ" vāḳiʿ olmuştur, bu nüsḫa eṣaḥḥtır. Bunların ʿilācı için sılḳ aḫẕ olunup teherrī edinceye ḳadar ṭabḫ olunur ve lübāb-ı ḫubz ve daḳīḳ-i bāḳılā ve dühn-i şīrecle cemʿ olunur veyāḫūd ḫubz ve berdīḳıyās[435]-ı raṭbe tesmiye olunan ḥaşīşe şemʿ ve verd ile baʿde'l-cemʿ ṭılā olunur veyāḫūd ḫubz su ile ve zeyt ve ʿasel ve şarāb ile veyāḫūd meybuḫtecle ile ḍımāḍ olunur ve günde o ḍımād iki üç defʿa tekrār olunur. Kezālik simsim ʿasel ile veyāḫūd simsim ve semn ve ʿasel ile ṭılā olunur; eger onlara ḫubz-ı ḫuşkār veyāḫūd bāḳılā unu ḫalṭ olunur ise nāfiʿ olur. Ve s̱edyi mā-ı ḥārr ile tenṭīl edip mā-ı ḥārrın buḫārı üzere memeleri ik-bāb ve imāle eylemek ḫuṣūṣan o mā-ı ḥārr içinde bezr-i kettān ve ḥulbe ve ḫaṭmī ve onların bezrleri ve bābūnec ṭabḫ olunan mā-ı ḥārr olur ise ziyāde nāfiʿ olur bu meẕḳūrların s̱üflü ile ḍımād olunmağa müteḥammile olmayan-lara yaʿnī eger taḥammül eder ise s̱üfl ile ḍımād ve ziyāde enfaʿ olur.

Ve eger bu ʿilletlerin ʿurūḍunda memelerde raḍḍ dahi olur ise bu ḍımād ona nāfiʿ olur, o ḍımād-ı nāfiʿ budur: Māş ve ʿacem-i zebīb aḫẕ olunup daḳḳ olunur ve serv ve es̱l suları ile maʿcūn kılınır.

Ve kaçan s̱edyde leben tecebbün eyler ise dühn-i benefşec ile temrīḫe müdāvemet olunur ve baʿdehu memeler üzere mā-ı ḥārr ṣabb olunur baʿde-hu bu bābın evvelinde ẕikr olunan ḍımād ile taḍmīd olunur.

---

435 "Berdīḳıyās" ḥaşīşetü'z-zücāc diye işāret olunmuştur.

Altıncı Faṣl S̱edyin Verem-i Ḥārrı ve S̱endüve Evcāʿı Beyānındadır

Bu ʿilletlerin evvel-i ẓuhūrunda ʿilācları maʿrūfe olan rādiʿāt istiʿmāli olur ve o rādiʿāta ḳalīlen telṭīfi olan edviye dahi ḫalṭ olunur, mes̱elā ḫall-i ḫamr mā-ı ḥārr ile tekmīd olunur veyāḫūd miḳdār-ı ḳalīl dühn-i verd ve bāḳılā unu sikencebīn ile veyāḫūd ʿinebü'ṡ-ṡaʿleb dühn-i verd ile tekmīd olunur. Ve o verem zamān-ı ibtidāyı miḳdār-ı ḳalīl [331a] tecāvüz eylese ona o ḍımādlar ile taḍmīd olunur ki onları biz imtidād-ı s̱edy ve cümūd-ı demde ẕikr eyledik. Ve bu bābda ceyyid-i bāliġ devāladan olur daḳīḳ-i bāḳılā ve iklīlü'l-melik aḫẕ olunup ikisi dahi saḥk olunur ve onlara dühn-i simsim ḫalṭ olunup o mecmūʿ mā-ı ʿaẕb ile ṭılā olunur. Ve keẕālik ḫubz-ı medḳūḳ ve daḳīḳ şaʿīr ve daḳīḳ bāḳılā ve ḥulbe ve ḫaṭmī ve yumurta sarısı ve zaʿferān ve mürr bu edviyeler aḫẕ olunup taḍmīd olunur. Ve keẕālik bezr-i kettān-ı medḳūk ḫall ile ṭılā olunur.

Ve çok kerre birsām ḥall olup s̱endüve[436] veremine intikāl eder ve o ḥālde ẕātü'l-cenb ʿilletinden ḫavf olunur, pes vācib olur ki sen iḥtiyāl edip veremi cemʿe muʿālece ve tedbīr eyleyesin, yalnız reʾs-i vereme bezr-i ḳaṭūnā vaḍʿ eyleyip ḥavālīsine bezr-i ḳaṭūnā vaḍʿ eylemesin ve reʾs-i verem ḥavālīsine esfele varınca ḳadar revādiʿ vaḍʿ eyleyesin.

Ve mevḍiʿ-i vecaʿa vecaʿın evvel-i ẓuhūrunda kimād olunmaz, zīrā o vaktte kimād māddenin raḳīḳini taḥlīl eder ve ġalīẓini ibḳā eder ve bu mis̱lli fiʿli ve es̱eri olan tedbīr ḫaṭā olur.

Ve kaçan ḥaleme-i s̱edyde[437] vecaʿ olsa faṣd edip mā-ı ṣandal ve aḳāḳıyā ile ṭılā olunur, zīrā onda bu tedbīr olunmasa o vecaʿ sereṭān iḥdās̱ edip ḍarar-ı ʿaẓīme müʾeddī olur.

Yedinci Faṣl S̱edyānda Bārid Balġamı Olan Evrām-ı Bāliġa Beyānındadır

Bu vereme nāfiʿ olur kerefsi daḳḳ edip veremin üzerine vaḍʿ eylemek yāḫūd bābūnec-i medḳūḳ [ve] iklīlü'l-melik vaḍʿ olunur ise o dahi nāfiʿdir.

---

436 S̱edyin bittiği mevḍiʿe s̱endüve derler.
437 "Ḥaleme-i s̱edy" memenin bunduḳa gibi iltiḳām olunup maṣṣ olunacak zāidesidir.

Sekizinci Faṣl Ṣalābet-i S̱edy ve S̱edyde ʿĀrıḍ olan Silaʿ ve Ġuded ve Henüz Mürāhiḳa Olanların S̱edylerine ʿĀrıḍ Olan Tekaʿʿub-ı ʿAẓīm Beyānındadır

Ve kaçan s̱edyde olan verem-i ẓāhiri ṣalābete meyl eylese onun ibtidāsında nāfiʿ olur şarāb içinde naḳʿ olunan erüzz ile ḍımād olunmak. Ve bu ḳayrūṭī ile temrīḫ dahi nāfiʿdir, o ḳayrūṭī budur: Dühn-i benefşec, ṣufretü'l-beyḍ ve kes̱īrā; bunlardan ḳayrūṭī ittiḫāẕ olunur.

Ve verem-i ṣulb oldukta bu ḳayrūṭī ile ṭılā olunur, o ḳayrūṭī budur: Şemʿ, dühn-i verd, ḳaṭrān, mā-ı kāfūr. Bu edviyede ḳayrūṭī ittiḫāẕ olunur. Ve baʿḍı kerre bu ḳayrūṭīnin aḫlāṭına mererātü's̱-s̱evr idḫāl olunur ve baʿḍı kere ʿafṣ varaḳı ve dühn ile ʿilāc olunur. Ve ona nāfiʿ olan edviyeden olur ʿatīḳ ve maṭbūḫ ḫamrın dürdīsi ve ḫallin dürdīsi, o dürdīler ile ṭılā olunur.

Ammā s̱edyde ẓuhūr eden silaʿ ve ġuded muʿālecātında ecved devā budur ki ḫavḫ varaḳının raṭbı ve seẕāb yaprağının dahi raṭbı cemʿ olunup daḳḳ olunduktan sonra onunla ḍımād olunur. Ve eger o silʿa ve ġuddeler ḥāl-i mürāhiḳte ẓuhūr eden tekaʿʿubun baḳiyyesi ve es̱eri ise veyāḫūd baʿde't-tekaʿʿub ḥādis̱ olup edviye ile taḥlīle ʿāṣī ise vācib olur ki o silʿa ve ġudde mevḍiʿi şaḥmeye vāṣıl olunca ḳadar baṭṭ olunup içinde olan silʿa ve ġudde iḫrāc olunduktan sonra ḫayṭ ile dikile.

Dokuzuncu Faṣl S̱edylerde Ḥādis̱ Olan Dübeyle Beyānındadır

Ve kaçan s̱edye mevāddı cemʿ edici verem ʿārıḍ olsa o mevāddı inḍāca ceyyid edviyeden olur: Bezr-i kettān, simsim, aṣl-ı sūsen, meyʿa, baʿru'l-maʿz, zibl-i ḥamām, naṭrūn, rātiyānec. Ḥasbe-mā yūcibuhu'l-müşāhede bu edviye evzānı berāber aḫẕ olunup şīrec ve dühn-i ḫīrī ve sāḳ-ı baḳarın iliği ile leṭūḫ ittiḫāẕ olunur ve murād eder isen o leṭūḫun aḫlāṭında meypuḫtec dahi idḫāl edersin ve eger baṭṭa ḥācet olur ise onu dahi işlersin.

Onuncu Faṣl S̱edye ʿĀrıḍ Olan Ḳurḥalar ve Ekkāl Beyānındadır

Nebīẕ-i ʿafṣtan yirmi rıṭl aḫẕ olunup içine summāḳ-ı debbāġīnden bir rıṭl ve ġayr-i naḍīc olan ʿafṣtan nıṣf rıṭl ve selīḫadan nıṣf rıṭl ve cevz-i servden bir rıṭl vaḍʿ olunup şarāb içinde yirmi gün miḳdārı naḳʿ olunduktan sonra

o menḳūᶜ ṭabḫ ve ṭabḫı ḥālinde servden mütteḫaẕ ḫaşeb ile nıṣfı ẕehābına ḳadar ḍarb olunur ve baᶜdehu nārdan inzāl olunup ḳuvvetle mers olunup taṣfiye olunur ve muṣaffāsı yine nār üzere s̱iḫan gelip koyulayınca ḳadar āteş üzere terk olunur ve o nār vācibdir ki cidden leyyine ola baᶜdehu bir zücāce içinde ḥıfẓ olunur. Ve bu devā fem ve lisān ve ġayriler gibi cemīᶜan leyyine olan aᶜḍā ḳurḥalarına nāfiᶜ olur ve ekkāli menᶜ edip ıṣlāḥ eder.

On Birinci Faṣl S̱edyi Suḳūṭtan Menᶜ ve Ṣāġīren ve Müktenizen S̱edyi Ḥıfẓ Eden ve Keẕālik Ṣıbyānın Ḫuṣyelerini ᶜİẓamdan ve Kiberden Menᶜ Eden Devālar Beyānındadır

Hatunlardan memeleri müktenize ve ġayr-i sāḳıta olmasını murād edenler ve keẕālik sıbyānın dahi ḫuṣyesinin ṣaġīr kalmasını murād edenler ḥammāma duḫūlü taḳlīl eylesinler ve baᶜdehu isfīdāc ve ṭīn-i ḳaymūliyā her birinden ikişer dirhem aḫẕ olunup bezrü'l-benc suyuyla maᶜcūn kılınır ve dühn-i maṣtakīden bir şeyʾ dahi ḫalṭ olunup onunla ṭılā olunur ve ᶜale'd-devām bir ḳıṭᶜa ḫırḳa-i kettān mā-ı ᶜafṣ-ı müberrede ġams olunduktan sonra üzerine vaḍᶜ olunur ḫuṣūṣan müsterḫiye olan s̱edye ziyāde nāfiᶜ olur.

Ve bu devā nisvānın tecribeleri ile nāfiᶜdir, o devā ṭīn-i ḥurr ve ᶜasel ile ṭılādır, eger içine afyūn ve ḫubz ve ḫall vaḍᶜ olunur ise o bābda ṭılā ḳavī olur veyāḫūd ṭīn-i ḥurr yirmi dirhem, şevkerān iki dirhem aḫẕ olunup ḫall ile ondan ṭılā ittiḫāẕ olunur veyāḫūd ṭīn-i Şāmūs, aḳāḳıyā, isfīdāc aḫẕ olunup şeceretü'l-benc ᶜuṣāresiyle ṭılā olunur veyāḫūd kündür ve vedaᶜ ve daḳīḳ-i şaᶜīr aḫẕ olunup cidden s̱iḳḳīf olan ḫall ile maᶜcūn kılındıktan sonra üç gün miḳdārı s̱edy onunla ṭılā olunur veyāḫūd beyḍ-i ḳıbāc ve zencār ve meyᶜa iḳlīmiyā aḫẕ olunup bezr-i ḳaṭūnā suyuyla ṭılā olunur. Ve keẕālik ḥaşīşe-i şevkerān daḳḳ olunup üç gün terk olunduktan sonra onunla ᶜale'l-fevr ṭılā olunur ve eger ṭılā ḫafīf murād olunur ise ḫall ve mā içine ġams olunan sünger ile ṭılā olunur veyāḫūd ᶜuṣāre-i ṭarās̱īs̱ ḳuşūr-i rummān, reṣāṣ-ı muḥraḳ bi'l-kibrīt her birinden üçer dirhem, şebb-i Yemānī, isfīdāc, reṣāṣ, ᶜades-i muḥraḳ her birinden birer dirhem, ḥalezūn-ı muḥraḳ, ḳaysūr[438] her birinden üçer dirhem. Bu meẕkūrlar aḫẕ olunup lisān-ı ḥamel suyuyla maᶜcūn

438 Her ne ḳadar "ḳaysūr" yazılır ise ṭabᶜ olan nüsḫada mīm ile "ḳaysūm" vāḳiᶜdir.

kılındıktan sonra ṭılā olunur. Veyāẖūd kemmūn sūsen aṣlı ve başalı ile aẖẕ olunup ġasl ve mā ile ṭılā olunur ve s̱edy üzere o ṭılā üç gün miḳdārı terk olunur. Veyāẖūd uşşaḳ ve şevkerān aẖẕ olunup üç gün miḳdārı meme üzere vaḍᶜ olunur. Veyāẖūd yalnız şevkerān dokuz gün ḳadar vaḍᶜ olunur ve baᶜḍı nüshada yedi gün vāḳiᶜ olmuştur.

Ve bu bābda daᶜvā olunan tedbīrlerdendir ẖınzīr-i ẕekerin demi ve keẕā-lik dem-i ḳunfuẕ ve dem-i sülaḥfāt s̱edy üzere ṭılā olunmak veyāẖūd zeyt ve kuḥl mis̱lli saḥk olunan şebb. Bu meẕkūrların ikisi maᶜan üsrübden[439] mütteẖaẕ bir havan içine vaḍᶜ olunur hāvenin eczā-i reṣāṣıyyeleri ḥall olup edviyeye maẖlūṭ olunca ḳadar baᶜdehu aẖẕ olunup devā temrīẖ olunur. Ve keẕālik ṭīn-i ḥurr ve ᶜafṣ-ı ficc veyāẖūd ḳışr-ı rummān ve ḳuşār-ı kündür ẖall ile ṭılā olunur.

439 "Üsrüb" "sürb"-i Fārsīden muᶜarrebdir, reṣāṣ-ı esved maᶜnāsınadır, Türkīde kurşun demekle maᶜrūftur.